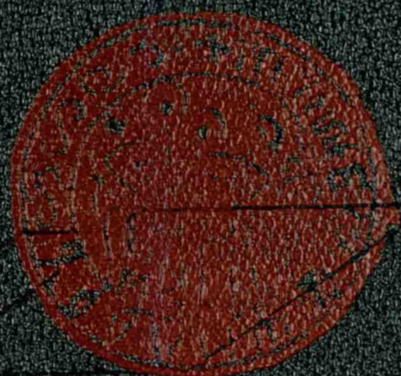




I S T O R I A   B U C U R E Ş T I L O R

ISTORIA BUCUREȘTILOR

DIN CELE MAI VECHI TIMPURI PÎNĂ ÎN ZILELE NOASTRE

de

CONSTANTIN C. GIURESCU
PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

EDITURA PENTRU LITERATURĂ • BUCUREȘTI 1966

PARTEA ÎNTÎI

INTRODUCERE BIBLIOGRAFICĂ: CE S-A SCRIS MAI DE SEAMĂ DESPRE ISTORIA BUCUREŞTILOR

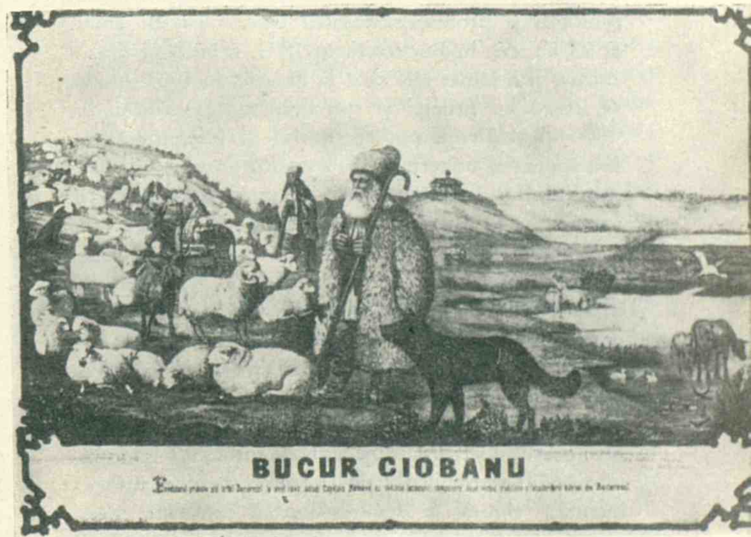
Numai titlurile articolelor şi lucrărilor privind trecutul Bucureştilor formează un volum de citeva sute de pagini.

S-a scris mult şi în tot felul despre trecutul Bucureştilor. Am scris nu numai noi, românii, care voiam să cunoaştem istoria capitalei noastre, vechile ei monumente, instituţiile şi felul de viaţă al locuitorilor ei, dar şi străinii, care, în calitate de secretari domneşti, profesori, doctori, negustori sau simpli călători, au zăbovit şi uneori s-au aşezat definitiv pe malurile Dîmboviţei. Numai titlurile culegerilor de izvoare diferite — de la documente şi inscripţii pînă la planuri şi hărţi — ale ghidurilor, articolelor de tot felul, monografiilor şi operelor de sinteză privind trecutul Bucureştilor formează un volum de citeva sute de pagini. Astfel stînd lucrurile, e de la sine înţeles că nu avem intenţia şi pretenţia — nici n-ar fi posibil, de altfel — să înşirăm aici tot ce s-a scris în legătură cu istoria capitalei. Ne vom mulţumi să indicăm, pe categorii, lucrările ce ni se par mai de seamă şi să trimitem, pentru rest, la bibliografia menţionată în notele acestor lucrări, la *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din Bucureşti* de N. Stoicescu (1961) şi la fişele manuscrise ale Bibliotecii centrale de stat.

SINTEZE DEZVOLTATE SAU RESTRÎNSE

Prima încercare ştiinţifică de a înfăţişa trecutul capitalei noastre este aceea a lui Dimitrie Berindei, apărută în 1861 în *Revista română* sub titlul *Bucureştii, studiu istoric*. Ea prezintă — întrebuinţăm chiar cuvintele autorului — „principalele fase ce a încercat oraşul Bucureşti în cursul istoriei ţării", şi anume, din cele mai vechi timpuri pînă la Regulamentul Organic inclusiv, deci pînă aproape de vremea lui. Am numit această lucrare „prima încercare ştiinţifică" deoarece lucrarea anterioară, din 1858, a lui A. Pelimon, intitulată *Bucur, istoria fundării Bucureştilor*, este o povestire romantică, fără temei, a împrejurărilor în care ostaşul Bucur, „erou ilustru, mare luptător contra barbarilor", fiu al lui Laic-vodă şi totuna cu Radu-vodă, a întemeiat, „către sfîrşitul secolului al XIV-lea", oraşul, după ce se căsătorise „cu fiica lui Bogdan, voevod al Moldovei"!

Fig. 1 — Bucur ciobanul, considerat de Pappasoglu drept „fondatorul primitiv al urbei Bucureşti la anul 1240". (Litografie B.A.)



Începuturile orașului l-au ademenit și pe ostașul Dimitrie Pappasoglu, bucureștean get-beget, născut în inima tîrgului, la „Hanul Zlătari“, în 1811. El a consacrat acestui subiect două lucrări: una, mai mică, în 1870, în care, revenind asupra unei mai vechi păreri exprimate în 1859, cu prilejul publicării stampei sale ce înfățișa pe ciobanul Bucur păscîndu-și oile pe malurile Dîmboviței (vezi fig. 1), nu mai crede că acesta ar fi strămoșul fondator, ci socotește că orașul s-a întemeiat „pe la anul 1328“, „după biruințele cîștigate asupra dușmanilor, peste Dunăre“. Cea de-a doua lucrare a sa, de proporții mai mari, apărută sub formă de fascicule în 1891 — Pappasoglu era acum locotenent-colonel în rezervă — și cu titlul *Istoria fondării orașului București... de la anul 1330 pînă la 1850*, e interesantă nu prin părerile sale asupra întemeierii, ci prin amintirile personale, precise și pitorești, asupra Bucureștilor din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Aproape patru decenii după lucrarea lui Dimitrie Berindei, a apărut aceea, monumentală, a lui Gh. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*; e contribuția cea mai prețioasă din tot ce au dat predecesorii noștri asupra istoriei capitalei. Cuprinde atîta informație de bună calitate, culeasă din mulțimea de documente inedite de la Arhivele Statului și Academie, e scrisă cu atîta căldură pentru zbuciumatul nostru trecut, și prezentată grafic cu atîta grijă, încît nu se poate să nu te impresioneze. Desigur, din punctul de vedere al concepției generale și, sub raportul documentar, îndeosebi pentru partea de istorie veche, pînă la 1500, cartea lui e astăzi depășită. Pentru veacurile XVI—XVIII, însă, ea își păstrează, în multe privințe, valoarea. Un reproș care se poate face lui Gion este că, deși scriind la finele secolului al XIX-lea și tipărindu-și cartea în 1899, s-a oprit cu cercetarea la 1800 — a lăsat deci la o parte tocmai veacul în care Bucureștii au cunoscut o dezvoltare remarcabilă. Această lipsă a încercat, dar n-a izbutit s-o împlinească Frédéric Damé, ziaristul, scriitorul, filologul și profesorul francez care, venit de tînăr, la 23 de ani, în București, în 1872, a îndrăgit orașul nostru și a rămas aici pînă la moarte, în 1907. Opera sa, scrisă cu prilejul și sub influența expoziției din 1906 și dedicată predecesorului și prietenului său n-a apucat să fie terminată; a apărut postum, în 1907, sub titlul *Bucarest en 1906* și este în cea mai mare parte a ei — așa cum arată și titlul — o descriere a capitalei în 1906, proslăvindu-se monarhia și clasa conducătoare; veacului al XIX-lea nu i se consacră decît 40 de pagini. A treia lucrare de sinteză se datorează lui N. Iorga; ea a fost alcătuită cu prilejul Lunei Bucureștilor, în 1939, și a apărut în același an; e bogat ilustrată și se întemeiază, în mare parte, pe descrierile călătorilor străini care au trecut prin orașul nostru. Ultima sinteză, întocmită la împlinirea unui semimileniu de la prima mențiune documentară sigură a Bucureștilor ca reședință domnească, se datorează lui Dan Berindei, strănepotul lui Dimitrie. Intitulată *Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești 1459—1862*, ea ilustrează concepția materialismului istoric, acordînd o atenție precumpănitoare factorului economic și social. Apărută recent, este bogat informată, utilizînd nu numai o amplă bibliografie — între altele și o succintă sinteză a sa asupra veacurilor XIV—XVI — dar și documente inedite.

De mici proporții, dar utile pentru o informare concisă, au fost cele trei sinteze alcătuite de profesorul Ion Licherdopol, de colegul său de mai tîrziu Enache Ionescu și de academicianul Constantin Moisil. Cea dintîi a apărut în 1889, înaintea operei lui Gion; a doua, în 1922, ca introducere la ghidul Bucureștilor întocmit de maiorul M. Pîntea; a treia, publicată sub titlul *Bucureștii vechi* în frumoasa revistă *Boabe de grîu*, în 1932, duce povestirea pînă în vremea unirii definitive, din 1861, a Principatelor. Aceleiași categorii, a sintezelor rezumate, aparțin trei lucrări recente, scrise, cîteșitrele, în opoziție cu cele precedente, de pe pozițiile materialismului istoric. Prima se intitulează *București. Scurt istoric* și a fost publicată în 1960 de un colectiv de nouă cercetători ai Muzeului de istorie a orașului [1]. Cea de-a doua, apărută un an mai tîrziu, sub titlul *București. Pagini de istorie*, se datorează lui Ion Ionașcu, Aron Petric și Pompiliu Caraioan și face parte din colecția publicațiilor Societății pentru răspîndirea științei și culturii. Ultima sinteză rezumată formează introducerea istorică a recentului *Ghid București* (1962) și e rodul colaborării a trei cercetători [2]. Toate aceste noi sinteze rezumate merg pînă în zilele noastre — istoriei contemporane acordîndu-i-se un loc preponderent — și pun la contribuție ultimele descoperiri arheologice și documentare.

Tot aici, la rubrica sintezelor concise sau rezumate, trebuie să adăugăm articolele intitulate *București* sau *Bucarest* din dicționarele și enciclopediile române și străine. Dimitrie Frunzescu, în al său *Dicționar topografic și statistic al României*, apărut în 1872, ne dă prima încercare autohtonă de acest fel, cu date precise, statistice, asupra orașului din acea vreme. Urmează articolul similar al lui C. Alessandrescu din *Dicționarul geografic al județului Ilfov* (1895); refăcut și amplificat prin consultarea în manuscris a monumentalei opere a lui Gion, acest articol, de circa 120 de pagini in 4°, a fost cuprins în primul și al doilea volum al *Marelui dicționar geografic al României* (1898—1899). E folositor în special pentru partea statistică și descriptivă contemporană, cuprinzînd intervalul 1870—1899. Aceeași observație se impune și pentru articolul *București* din *Enciclopedia*

[1] Colectiv avînd în frunte pe Florian Georgescu și alcătuit din Gh. Cazimir, Paul Cernovodeanu, Ioana Cristache, P. Daiche, Val. Leahu, P. Năsturel, M. Nicolau-Golfin și Panait I. Panait.

[2] Paul Cernovodeanu și Florian Georgescu au redactat capitolul *Scurt istoric*, iar Dan Berindei *Locuri istorice și monumente de artă pe arterele capitalei*.

României, vol. II (1938); alcătuit de un colectiv, el e util mai ales pentru datele din intervalul 1900—1935. O sinteză concisă a cunoştinţelor actuale asupra trecutului şi prezentului capitalei noastre se găseşte în primul volum din *Dicţionarul enciclopedic român* (1962)

Dintre articolele asupra Bucureştilor apărute în enciclopediile străine semnalăm pe acela, foarte subiectiv, din *Universum* al lui Joseph Meyer (1861), apoi articolele din *Larousse du XX-e siècle*, din *Encyclopaedia britannica*, din *Marea enciclopedie sovietică* (*Большая советская энциклопедия*, 1951) — aceasta din urmă consideră oraşul nostru drept „un punct însemnat pe drumurile de comerţ" încă „la finele secolului XIV" — şi din enciclopedia germană Brockhaus, ultima ediţie.

EVOCĂRI

Interesante şi utile sînt o serie întreagă de lucrări care evocă aspecte ale oraşului din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi de la începutul celui următor. Ne gîndim la cartea *Bucureştii ce se duc* a lui Henri Stahl, apărută în două ediţii, una în 1910, cealaltă în 1935, în care, într-un amestec de umor, ironie adesea caustică şi gingaşă sensibilitate, acest iubitor al vechiului nostru oraş ne înfăţişează aspectele lui pitoreşti sau puţin cunoscute. Ne gîndim la volumul italianului de origine Domenico Caselli, cîştigat şi el, ca şi Damé, de farmecul oraşului; în afară de acest volum, intitulat *Cum au fost Bucureştii odinioară* (1935), el a mai scris, ca şi Stoica Nicolaescu, Gheorghe Florescu şi George Potra, o sumă de articole scurte, în *Gazeta municipală*, asupra mahalalelor, caselor, bisericilor şi locurilor puţin cunoscute ale capitalei. Tot mahalalele celor săraci l-au atras şi pe Ioachim Botez; el ni le înfăţişează în volumul *Prin Bucureşti odinioară şi azi* (1956). Mizeria şi promiscuitatea marginilor oraşului, oropsite de „edili", aspectele dezolante din Ciurel, Caracaş, Floreasca, Grant şi Tei apar în articole din aceeaşi *Gazetă municipală* în anii 1933 şi 1934 (vezi bibliografia, la finele acestui capitol). Evocatoare, pline de o discretă melancolie sînt amintirile scriitorului şi poetului Radu Rosetti, strînse în volumul său *Odinioară*. Colonelul Popescu-Lumină prezintă *Bucureştii din trecut şi de astăzi* (1935); în realitate, e un conglomerat de texte istorice şi de amintiri personale, prezentat însă într-o formă puţin îngrijită. Gh. Costescu înfăţişează *Bucureştii vechiului regat* (1944), iar Victor Bilciurescu se ocupă de *Bucureşti şi bucureşteni de ieri şi de astăzi* (1945). O menţiune deosebită merită *Podul Mogoşoaiei*, a lui Gheorghe Crutzescu, cu subtitlul *Povestea unei străzi* (1943): e reconstituirea, făcută cu talent şi căldură, a vieţii, timp de aproape două secole şi jumătate, a arterei principale a oraşului; o serie de informaţii preţioase le-a avut de la Gheorghe D. Florescu, unul din cei mai buni cunoscători ai trecutului Bucureştilor. Tema a fost reluată în recenta lucrare (1962) a lui Ştefan Ionescu, *Podul Mogoşoaiei. Calea Victoriei*. În sfîrşit, în frumoasa plachetă a lui Tudor Arghezi *Cu bastonul prin Bucureşti* (1961) sînt strînse o seamă — prea puţine — din inegalabilele evocări ale maestrului privind locuri, oameni şi fapte din ultima jumătate de veac a vieţii oraşului.

LUCRĂRI PENTRU INFORMAREA STRĂINILOR. GHIDURI

Un grup aparte îl formează lucrările destinate informării străinilor. Sînt scurte sinteze, adeseori precedînd ghiduri ale oraşului. Cea mai veche şi una din cele mai bune e aceea a lui Ulysse de Marsillac, alt francez captat de farmecul Bucureştilor. (Nu avem în vedere, în această prezentare bibliografică, decît lucrările destinate *special* cunoaşterii oraşului, constituind entităţi independente, iar nu informaţiile, adesea foarte valoroase — cum sînt acelea ale lui Sulzer din opera sa *Geschichte des transalpinischen Daciens* (1780), sau, în ce priveşte pe români, acelea ale lui Ion Ghica din *Scrisorile* sale — cuprinse în lucrări de altă natură.) Apărută sub titlul *Guide du voyageur à Bucarest* (1872) şi însoţită de un plan al oraşului, ea dă informaţii preţioase. Urmează, în ordine cronologică, *Bucarest*, în colecţia *Les capitales du monde*, în două ediţii, prima în 1892, a doua în 1910. E o schiţă subiectivă, impresionistă, în care se vorbeşte şi de Bucureşti, dar şi de poporul român, de credinţele şi eresurile lui, de răniţii din războiul de la 1877. A apărut şi în româneşte în 1892, tradusă de Dumitru Stăncescu. Tot *Bucarest* se intitulează şi schiţa lui I. Loverdo, publicată în revista *Le monde moderne* (1897). Date utile pentru perioada contemporană se găsesc în ghidul din 1896, în limba germană, al lui Hans Kraus, apărut şi într-o a doua ediţie, în 1902, de data aceasta în limba franceză şi cu colaborarea lui Léon Bachelin, *Bucarest et la Roumanie*. Semnalăm şi ghidurile bilingve, românofranceze, ale lui Const. Bilciurescu, din 1897, şi A. Costin — recte N. Petraşcu — din 1909, precum şi capitolul *Bucharest* din lucrarea americanului Harry de Windt, anterioară cu un an (1908). În timpul ocupaţiei germane, în 1918, a fost tipărit de autorităţile de ocupaţie, chiar în Bucureşti, un ghid precedat de o scurtă introducere istorică, sub titlul *Führer durch Bukarest*. După primul război mondial, trebuie semnalată lucrarea, tot în limba germană, a lui E. Oberhummer, apărută în 1924 în Comunicările Societăţii geografice din Viena, precum şi două

lucrări destinate vizitatorilor de limbă engleză: *Bucharest, Romania's capital, a „city of delight"* *(București, capitala României, un oraș al încîntării)* de Florence Farmborough (1924) și *Strolls in old corners of Bucharest (Plimbări prin vechi colțuri ale Bucureștilor)* de Ethel Greening Pantazzi și Juliette Teodorini (1926). O bună prezentare, *Bucarest* (1927), au dat tinerii geografi francezi Vergez Tricom și R. Ficheux, în urma stagiului lor în capitala noastră. Au urmat, în 1928, volumul *Bucarest et ses environs* de Olga Greceanu, un ghid în care sensibilitatea artistului completează informația documentară, iar în 1936, cu același titlu, ghidul lui C. Pop și Al. Bădăuță. Profesorului Vintilă Mihăilescu i se datorează o scurtă și clară sinteză, *L'évolution d'une ville: Bucarest*, apărută la Varșovia în 1937: e comunicarea pe care a făcut-o la Congresul internațional de geografie din acel oraș în 1934. Volumul *Bucarest* (1935) al cunoscutului scriitor Paul Morand, căsătorit cu o romîncă și simpatizînd poporul nostru, ar fi putut fi, ținînd seamă de talentul autorului, o operă literară și un mare succes; în realitate e, precedat de o introducere cu caracter istoric, un reportaj, alcătuit repede, cuprinzînd totuși și cîteva observații interesante. Informație precisă și simț artistic se găsesc în lucrarea arhitectului Grigore Ionescu, *București, ghid istoric și artistic*, apărută în 1938. Un elegant și sistematic *Ghid*, amplu ilustrat, alcătuit de un numeros colectiv și precedat de un „scurt istoric", este contribuția recentă (1962) a Editurii Meridiane la cunoașterea amănunțită a metropolei de astăzi, a marilor realizări ale ultimului deceniu; o formă rezumată a ghidului, sub titlul *București — mic îndreptar*, apăruse încă în 1960; ea a fost tradusă în limbile de circulație mondială.

ARTICOLE

Marea masă a lucrărilor privitoare la trecutul Bucureștilor e reprezentată de articolele sau contribuțiile monografice privind fie momente din dezvoltarea orașului, fie aspecte sau instituții ale lui. Într-una singură din publicațiile periodice bucureștene, în *Gazeta municipală*, se găsesc, de pildă, zeci de articole privind numai trecutul mahalalelor sau cartierelor orașului. Să înmulțim acest singur exemplu cu suma aspectelor instituționale, întinderea orașului, populația lui — sub raportul etnic și al categoriilor sociale — clădirile — publice și particulare, civile și religioase — străzile (ulițe, „poduri", căi, șosele, bulevarde) și piețele, mijloacele de comunicație — de la birje și „muscali" pînă la troleibuze și getaxuri — alimentarea, luminatul și salubritatea orașului, așezămintele sanitare, de ocrotire și binefacere, locurile de petrecere, distracție și sport — de la vechile „grădini" pînă la stadioanele și cinematografele actuale — și atîtea alte aspecte ale vieții orașului într-un moment dat, să ținem, apoi, seama de seria momentelor istorice din dezvoltarea lui semimilenară, numai de cînd e reședință domnească, să considerăm, în sfîrșit, interesul crescînd pentru cercetarea Bucureștilor în ultimele decenii, numărul tot mai mare al cercetătorilor și al publicațiilor — de pildă al periodicelor consacrate în întregime sau în parte cercetării trecutului Bucureștilor — și ne vom putea ușor da seama de masa considerabilă a acestor contribuții monografice. În ultimul deceniu și jumătate au apărut, de pildă, zeci de articole numai asupra săpăturilor arheologice de pe aria bucureșteană — orașul și împrejurimile lui; de asemenea, s-au cercetat în mod amănunțit manifestările luptei de clasă, participarea bucureștenilor la diferitele mișcări, răscoale și revoluții ale istoriei noastre. *A le prezenta în cadrul capitolului introductiv de față, chiar selectînd pe cele mai reprezentative, e o imposibilitate* (numai pentru trei din cele douăzeci și șase de capitole ale lucrării noastre am citat patruzeci și trei de articole tipărite sau sub tipar!); ne vom mulțumi deci să dăm o parte a lor, pe cele care se referă la aspectele instituționale sau la momentele istorice de seamă, *în bibliografia de la finele capitolelor respective*. Și rugăm pe acei autori ale căror articole sau contribuții nu vor fi menționate să nu ne-o ia în nume de rău, să nu vadă în aceasta o desconsiderare a muncii sau rîvnei lor. Sîntem, dimpotrivă, adînc recunoscători tuturor acelor care s-au străduit să lumineze o parte cît de mică din trecutul iubitei noastre capitale. Fără munca lor, lucrarea de față n-ar fi fost cu putință.

PUBLICAȚII DOCUMENTARE. PERIODICE

Paralel cu aceste contribuții monografice au apărut și o seamă de publicații documentare cuprinzînd *izvoare* referitoare la București, de la inscripțiile bisericilor și documentele de proprietate pînă la cronici, planuri topografice și albume de stampe și fotografii. În ce privește inscripțiile lăcașurilor religioase și ale pietrelor de mormînt, odoarelor, cărților și veșmintelor ce cuprind, în afară de ceea ce se găsește răspîndit în diferite articole, monografii și reviste, de la *Monumentele străbunilor* ale inimosului preot bucureștean Grigore Mușceleanu pînă la mulțimea știrilor din *Buletinul Comisiunii monumentelor istorice*, trebuie consultate cele două capitole speciale din culgerea lui N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, intitulate fiecare *Orașul București*. Adăugăm că o culegere amplă cuprinzînd inscripțiile din capitală pînă la 1800 a apărut de curînd sub auspiciile Institutului de isto-

rie al Academiei Republicii Socialiste România. Cronici vechi bucureştene care să privească adică *numai* oraşul nu există; una singură, în versuri, din veacul al XVIII-lea, intitulată, într-una din variante, *Istoria Țării Rumâneşti şi a Bucureştilor...* ar putea avea acest caracter exclusiv, relatînd intrarea în capitală, în 1769, a „stupailor", adică a ruşilor şi a partizanilor lor „volintiri". Dar toate cronicile noastre vechi, de la acelea din vremea lui Mihai Viteazul pînă la cronicile rimate din epoca fanarioţilor — patru numai în legătură cu Nicolae Mavrogheni! — cuprind numeroase ştiri privitoare la oraşul de scaun. Pentru epoca mai nouă, de la sfîrşitul veacului al XVIII-lea pînă la primul război mondial, sînt de semnalat mai întîi *Însemnările Androneştilor*, editate de Ilie Corfus în 1947, o adevărată cronică de familie a unei „dinastii" de preoţi bucureşteni (1774—1848). Tot Corfus a descoperit şi însemnările cojocarului Ioan Dobrescu, dascăl la biserica Batişte. Ele se referă la epoca 1802—1830 şi relatează nu numai evenimentele din Bucureşti, dar şi fapte de istorie munteană şi europeană. Adăugăm apoi *Bucureştii de altădată* de Constantin Bacalbaşa, o cronică a anilor 1871—1914, apărută în două ediţii, ultima în 1935—1936; cuprinde nu numai înşirarea cronologică a faptelor mai de seamă şi a „faptelor diverse" petrecute în Bucureşti, dar şi comentarii şi aprecieri asupra lor. Pentru cine vrea să cunoască aspectul de huzur şi petrecere al clasei stăpînitoare la finele veacului trecut, sînt de urmărit „cronicile" lui Mihai Văcărescu — iscălea prin pseudonimul „Claymoor" — publicate între 1879 şi 1903; o parte a lor, privind anii 1882—1883, au fost reunite chiar în volum. O cronică zilnică a Bucureştilor în timpul ocupaţiei germane din 1916—1918 a dat Virgil Drăghiceanu în 1920, intitulînd-o, semnificativ, *707 zile subt cultura pumnului german*.

Culegeri de documente bucureştene au fost publicate de Ion Ionaşcu şi de fraţii Vîrtosu. Volumul celui dintîi, avînd chiar acest titlu, a apărut în 1941 şi cuprinde acte din intervalul 1577—1897, privind proprietăţile mănăstirii Colţea. Emil Vîrtosu a dat la iveală actele în legătură cu proprietatea unde se înalţă astăzi Palatul Republicii; împreună cu fratele său şi cu Horia Oprescu, a tipărit în 1936 volumul *Începuturi edilitare 1830—1832*, *I. Documente pentru istoria Bucureştilor*, cuprinzînd o importantă catagrafie a negustorilor şi meseriaşilor din vremea Regulamentului Organic. Un mănunchi de „documente bucureştene" a publicat şi N. Iorga în *Buletinul Comisiei istorice*, volumul XI (1932). Împlinirea a cinci sute de ani de la prima menţiune istorică a Bucureştilor ca reşedinţă domnească — 20 septembrie 1459, sub Vlad Ţepeş — a determinat apariţia unei serii de publicaţii documentare. Sînt mai întîi cele două culegeri de documente inedite: una, amplă, cuprinzînd 613 acte, a lui George Potra, cu titlul *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1594—1821)*, editată de Academia Republicii Socialiste România în 1961, cealaltă, mai puţin întinsă, dînd la iveală 173 de acte, alcătuită de Florian Georgescu, Paul Cernovodeanu, Ioana Cristache Panait şi editată, în acelaşi an, de Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti. Tot o culegere documentară, dar de altă natură, este aceea întocmită de Radu Albala sub titlul *Bucureştii în literatură*; ea reuneşte un bogat mănunchi de texte — proză şi poezie — privind capitala noastră din veacul al XV-lea pînă în zilele noastre.

Alexandru Lapedatu a dat la iveală, în 1907, *Catagrafia bisericilor bucureştene la 1810*, extrasă din catagrafia generală alcătuită în timpul războiului ruso-turc, iar I. Ionaşcu a publicat în 1959 o catagrafie din 1752 a 12 mahalale ale oraşului. Tot ca o „catagrafie", dar modernă şi însoţită de bibliografie şi de numeroase referinţe la materialul documentar edit şi inedit, poate fi considerat *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din Bucureşti* al lui N. Stoicescu (1961); el cuprinde atît monumentele civile, cît şi pe cele religioase din răstimpul 1458—1849.

Săpături arheologice pe aria bucureşteană s-au făcut şi mai înainte, din iniţiativa Muzeului Municipal, explorîndu-se, între cele două războaie mondiale, de către Dinu V. Rosetti, unele puncte de la marginea oraşului — Tei, Bucureştii-Noi — şi din regiunea înconjurătoare — Vidra, Leordeni, Snagov. Dar o acţiune de mari proporţii, sistematică şi de durată s-a întreprins numai după 23 August 1944, cînd s-au explorat o serie de centre din chiar cuprinsul oraşului — la Mihai-Vodă, Radu-Vodă, Curtea Veche, Curtea Arsă, Sf. Gheorghe-Nou, Sf. Nicolae-Şelari, strada Apolodor, malul Dîmboviţei în preajma podului Mihai-Vodă, locul blocului turn de lîngă Teatrul de operetă, Dămăroaia, Giuleşti — precum şi din vecinătatea imediată sau mai depărtată a lui — la Fundenii-Doamnei, Dudeşti, Popeştii-Novaci. Rezultatele acestor săpături, efectuate de o echipă de specialişti în frunte cu V. Zirra, Gh. Cantacuzino, S. Morintz, Panait I. Panait, precum şi a cercetărilor istorice aferente s-au publicat în volumele *Bucureşti*, apărut în 1954, *Bucureştii de odinioară*, in 1958, şi *Cercetări arheologice în Bucureşti*, in 1963.

Datele statistice constituie o însemnată categorie de documente cu privire la dezvoltarea oraşului. În afară de cele mai vechi, cuprinse în diferitele „catagrafii" sau recensăminturi publicate (vezi mai sus) şi în periodicele de specialitate, menţionăm în mod deosebit *Anuarul statistic al oraşului Bucureşti*, apărut în 1959, conţinînd date referitoare mai ales la răstimpul 1955—1958, şi *Bucureştii la a XX-a aniversare a eliberării patriei*, apărut în 1964 şi cuprinzînd un vast material statistic referitor în special la perioada 1958—1963.

O categorie foarte importantă de izvoare, dînd ştiri din cele mai rare şi mai însemnate asupra oraşului de altădată, sînt relaţiile călătorilor străini. O adunare şi comentare a pasajelor respective, de

la cele mai vechi, din veacul al XVI-lea, pînă la războiul independenței, a întreprins Paul Cernovodeanu: lucrarea, în trei volume, în manuscris, e depusă la biblioteca Muzeului de istorie a orașului, unde poate fi consultată.

Dintre studiile în legătură cu hărțile și planurile privind Bucureștii, locul întîi îl ocupă, fără îndoială, acela al lui Gheorghe D. Florescu, intitulat *Din vechiul București. Biserici, curți boierești și hanuri între anii 1790—1791 după două planuri inedite* (1935); e vorba de planurile ofițerilor austrieci Purcel și Ernst, alcătuite în timpul ocupației militare din 1789—1791. Un plan al bălții Cișmigiului din 1844, la începutul lucrărilor de asanare, a publicat Ioan Băcilă în 1935, un plan al unui sector al orașului din 1847, L. Moga, în 1937, iar un plan al vechii curți domnești, Ion Ionașcu, în 1943. Tot Ionașcu a dat la iveală în 1959 un plan rusesc — din 1770 — al întregului oraș, cel mai vechi plan cunoscut al Bucureștilor. În sfîrșit, în 1964 a apărut un studiu al lui Florian Georgescu asupra planului cel mare al Bucureștilor, ridicat în 1844—1846 de către maiorul Borroczyn.

Tot printre publicațiile documentare socotim și *albumele* înfățișînd aspecte — vechi și noi — ale capitalei. Primul pe care-l cunoaștem este albumul de fotografii al lui Carol Pop de Szatmary, alcătuit sub Cuza-vodă — un exemplar e închinat doamnei Elena — și ajuns azi o raritate bibliografică. Dintre albumele mai noi, semnalăm pe acela al lui George Olszewski, apărut în 1929 și precedat de o introducere istorică. În 1935, Comisia monumentelor istorice a editat albumul lui Victor Brătulescu *Vechi vederi bucureștene*, înfățișînd mai ales monumente religioase. În legătură cu cea de-a doua „Lună a Bucureștilor“ (9 mai — 9 iunie 1936), ale cărei festivități s-au desfășurat pe terenul Parcului Național — azi Parcul de cultură și odihnă Herăstrău — Primăria Municipiului a publicat frumosul album al lui Adrian Corbu, intitulat *Bucureștii-Vechi. Documente iconografice*, cuprinzînd reproduceri — și în culori — după stampele, gravurile și tablourile ce înfățișează locuri, monumente și scene din capitala secolelor XVII—XIX. În ultimul deceniu și jumătate, de reconstrucție socialistă a orașului, au apărut trei albume. Primul, tipărit în 1952 cu titlul *Бухарест* și destinat vizitatorilor sovietici, e precedat de o introducere istorică în care se arată momentele mai însemnate de viață bucureșteană de la 1848 pînă la 23 August 1944. Cel de-al doilea album, *București. Orașul și monumentele sale* (1956), se datorează arhitectului profesor Grigore Ionescu; după o scurtă introducere de caracter istoric se înfățișează cititorului, cu explicații substanțiale, principalele clădiri, civile și religioase, ale capitalei, din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre. Cel de-al treilea album, *București*, de Aurel Bauh (1957), se remarcă printr-o excepțională prezentare grafică; prefața lui, iscălită de Tudor Arghezi, caracterizează fericit acest album drept „o imagine variată și bogată a monumentalei capitale de astăzi“ și adaugă o seamă de notații în forma pregnantă specifică marelui nostru poet. Ultimul album înfățișînd Bucureștii a apărut în 1964; textul ce-l însoțește se datorează lui Ion Marin Sadoveanu.

Sînt foarte multe periodicele, nu numai în românește, dar și în limbi străine, care prin titlul lor, de la *Journal de Bucarest* din 1849—1850 pînă la cotidianul *Informația Bucureștiului*[1] de astăzi, se referă la București. Aici nu vom lua în considerare decît pe acelea care, programatic, s-au ocupat, în exclusivitate sau în parte, cu trecutul orașului. Desigur, în frunte trebuie citată *Gazeta municipală* de sub conducerea lui M. Dragomirescu, gazetă care, în cei 16 ani de apariție regulată, a publicat sute de articole privind Bucureștii de altădată; exemplul i-a fost urmat de *Informația...* sus-citată. Societatea „Bucureștii-Vechi“ trebuia să aibă un anuar al ei, cuprinzînd studiile și comunicările membrilor; din lipsă de fonduri, n-a putut apărea decît un singur volum, pe anii 1930—1934. Același motiv explică — se pare — și sistarea, după numai trei ani (1935—1937), a publicației *Bucureștii*, organul Muzeului și pinacotecii municipiului. Începînd din 1964, apar, sub formă de anuar, *Materiale de istorie și muzeografie*, cuprinzînd mai ales contribuțiile cercetătorilor științifici de la Muzeul de istorie al orașului București.

EVOLUȚIA ISTORIOGRAFIEI PRIVIND BUCUREȘTII

Aruncînd o privire retrospectivă asupra numeroaselor publicații în legătură cu trecutul Bucureștilor, constatăm că ele au urmat, cantitativ și calitativ, o curbă ascendentă, maximum fiind atins în acești ultimi ani. La început, lucrările au avut un caracter întîmplător, determinat de interesul cîte unui cercetător izolat ca Pelimon sau colonelul Pappasoglu, sau de afecțiunea purtată orașului de vreunul din locuitorii luminați ai lui, ca Ionescu-Gion. Întemeierea *Muzeului municipal* în 1929 a dat un oarecare impuls cercetărilor în legătură cu trecutul capitalei. Primul director — în ordine cronologică — al acestei instituții, dr. G. Severeanu, autorul cîtorva mici contribuții scrise, a dăruit orașului bogata sa colecție de antichități, din care unele se referă la aria bucureșteană. Colaboratorii săi, Gheorghe D. Florescu și Dinu V. Rosetti, conducători ei înșiși, mai tîrziu, ai muzeului, au dat la iveală mai multe studii: primul în legătură cu Bucureștii veacurilor XVII—XIX, cel de-al doilea cu trecutul cel mai îndepărtat. Insti-

---

[1] Corect: *Informația Bucureștilor*.

tuirea „Lunei Bucureştilor" — prima manifestare de acest fel a avut loc în 1935 — a prilejuit şi ea unele publicaţii, cum a fost *Istoria Bucureştilor* de N. Iorga, editată de Municipiu în 1939. Dar un avînt deosebit au luat cercetările în legătură cu istoria capitalei numai în ultimul deceniu şi jumătate. Pe de o parte, Muzeul municipal a fost reorganizat, devenind Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti, şi punîndu-i-se la dispoziţie fondurile necesare pentru o intensă campanie de săpături, urmărită stăruitor an de an, şi pentru publicarea rezultatelor respective. Pe de altă parte, s-a dat muzeului un sediu corespunzător, Palatul Suţu, renovat cu grijă, dispunînd de spaţiul necesar pentru expunerea obiectelor şi mărturiilor privind trecutul oraşului, pentru bibliotecă şi pentru ţinerea unor cicluri de conferinţe în legătură cu acest trecut. În acelaşi an, 1959, în care muzeul se instala în noul sediu fericit aşezat chiar „în inima tîrgului", la întretăierea celor două mari bulevarde care străbat oraşul, se sărbătorea împlinirea a cinci sute de ani de la prima menţiune documentară sigură a Bucureştilor ca reşedinţă domnească. Această sărbătorire, la care a luat parte, sub diferite forme, nu numai întreaga suflare bucureşteană, dar întregul popor românesc — în frunte cu cîrmuitorii lui — precum şi mulţi oaspeţi din oraşele de seamă ale lumii, a determinat apariţia unei serii întregi de lucrări, începînd cu culegerile documentare şi isprăvind cu operele de sinteză. Academia Republicii Socialiste România, Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti, Societatea pentru răspîndirea ştiinţei şi culturii, Societatea de ştiinţe istorice şi filologice, diferitele edituri şi diferitele publicaţii periodice de caracter istoric s-au întrecut în a da la iveală lucrări privind oraşul de ieri şi de astăzi. O altă serie de asemenea lucrări au apărut cu prilejul împlinirii a două decenii de la momentul crucial al istoriei noastre contemporane, care a fost 23 August 1944. Ceea ce deosebeşte însă aceste două serii de lucrări de cele anterioare este în primul rînd faptul că ele au fost alcătuite pe temeiul concepţiei materialismului istoric, că s-a acordat o atenţie precumpănitoare factorului economico-social, că s-a pus în lumină lupta pentru o viaţă mai bună a celor săraci şi mulţi.

BIBLIOGRAFIE

I. *Sinteze dezvoltate sau restrînse.* 1. D. Berindei, *Bucureşcii, studiu istoric*, în *Revista română pentru ştiinţe, litere şi arte*, I (1861), 317—360 şi 611—638; 2. Ion P. Licherdopol, *Bucureştii*, Bucureşti, 1889, 191 p. şi o hartă; 3. Lt.-colonel D. Pappasoglu, *Istoria fondărei oraşului Bucureşti, capitala regatului român — de la anul 1330 pînă la 1850 — culeasă după mai mulţi scriitori vechi*, Bucureşti, 1891, 220 p. in 8°; 4. G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucurescilor*, Bucureşti, 1899, 818 p. in 4°, cu ilustraţii; 5. Frédéric Damé, *Bucarest en 1906*, Bucureşti, 1907, IV + 640 p. in 8°; 6. Enache Ionescu, *Bucureştii* în M. Pîntea, *Noul plan şi ghid al oraşului Bucureşti*, f.a., p. IX—XLVII; 7. C. Moisil, *Bucureştii vechi*, în *Boabe de grîu*, III (1932), p. 385—424; 8. N. Iorga, *Istoria Bucureştilor*, ediţia municipiului Bucureşti, Bucureşti, 1939, 399 p. in 8°, cu ilustraţii; 9. *Bucureşti. Scurt istoric*, Bucureşti, 1960, 160 p. in 8°; 10. Ion Ionaşcu, Aron Petric, Pompiliu Caraioan, *Bucureşti. Pagini de istorie*, Bucureşti, 1961, 211 p. in 8°; 11. Paul Cernovodeanu şi Florian Georgescu, *Scurt istoric*, în *Bucureşti-Ghid*, Bucureşti, 1962, p. 18—50; 12. Dan Berindei, *Oraşul Bucureşti, reşedinţă şi capitală a Ţării Româneşti* (1459—1862), Bucureşti, 1963, 301 p. in 8°, cu ilustraţii şi o hartă.

II. *Evocări.* 13. H. Stahl, *Bucureştii ce se duc*, Bucureşti, 1910, 215 p. in 8° (a doua ediţie în 1935, 319 p. in 8°); 14. Neagu Rădulescu, *În Bucureştii lui 33*, în *Gazeta municipală*, II (1933), nr. 89; 15. G. M., *Bucureştiul... pitoresc! Străbătînd cîteva cartiere mărginaşe*, în *Gazeta municipală*, III (1934), nr. 122; 16. Domenico Caselli, *Cum au fost Bucureştii odinioară*, Bucureşti, 1935, 80 p. + VIII pl. in 4°; 17. Col. Popescu-Lumină, *Bucureştii din trecut şi de astăzi*, Bucureşti, 1935, 704 p. in 8°; 18. Radu Rosetti, *Odinioară...*, Bucureşti, 1942, 271 p. in 8°; 19. Gh. Crutzescu, *Podul Mogoşoaiei. Povestea unei străzi*, Bucureşti (1943), 298 p. in 8°; 20. N. Vătămanu, *Lt.-col. Pappasoglu, primul istoriograf al Bucureştilor*, Bucureşti, 1943, 16 p. in 8°; 21. George Costescu, *Bucureştii vechiului regat*, Bucureşti, 1944, 397 + XIV p. in 8°, cu ilustraţii; 22. Victor Bilciurescu, *Bucureşti şi bucureşteni de ieri şi de astăzi*, Bucureşti, 1945, 369 p. in 8°, cu ilustraţii; 23. Ioachim Botez, *Prin Bucureşti, odinioară şi astăzi*, Bucureşti, 1956, 77 p. in 8°; 24. Tudor Arghezi, *Cu bastonul prin Bucureşti*, Bucureşti, 1961, 159 p. in 8°; 25. Ştefan Ionescu, *Podul Mogoşoaiei. Calea Victoriei*, Bucureşti, 1962, 141 p. in 16°.

III. *Lucrări pentru informarea străinilor. Ghiduri.* 26. Ulysse de Marsillac, *Guide du voyageur à Bucarest*, Bucureşti, 1872, VIII + 219 p. in 8°; 27. *Bucarest*, în *Les capitales du monde*, Paris, 1892 (a doua ediţie în 1910, p. 313—340); 28. J. Loverdo, *Bucarest*, Paris, 1897, 14 p. in 8°; 29. Const. Etienne Bilciuresco, *Guide de Bucarest et les environs. Ghidul Bucureştiului cu împrejurimile (enviroanele) sale*, Bucureşti, 1897, 205 p. in 8°; 30. Dr. Hans Kraus şi L. Bachelin, *Bucarest et la Roumanie*, Bucureşti, 1902, IV + 192 p. in 8°; 31. Harry de Windt, *Turkey and the Balkan states*, New York, 1908, XII + 336 p. in 8°; 32. A. Costin (N. Petraşcu), *Oraşul Bucureşti. La ville de Bucarest*, în *Literatură şi artă română*, XIII (1909), p. 3—41; 33. *Führer durch Bukarest*, herausgegeben von der Druck- und Büchereistelle der M.V.R., Bucureşti, 1918, 60 p. in 16°; 34. Florence Farmborough, *Bucharest, Romania's capital, a „city of delight"*, în *Countries of the World*, 1924, p. 1055—1068; 35. G. Vergez Tricom şi R. Ficheux, *Bucarest*, Paris, 1927, 18 p. in 8°; 36. Ethel Greening Pantazzi şi Juliette Teodorini, *Strolls in old corners of Bucharest*, Bucureşti, 1926, 78 p. şi 10 planşe; 37. Olga Greceano, *Bucarest et ses environs*, Bucureşti, 1928, 240 p. in 16°, cu 2 hărţi şi 12 planuri; 38. Vintilă Mihăilescu,

L'évolution d'une ville: Bucarest, Varsovie, 1927, 10 p. in 8° (în *Comptes rendus du Congrès international de géographie, Varsovie, 1934*, t. III, p. 230–239); 39. Grigore Ionescu, *București. Ghid istoric și artistic*, București, 1938, 421 p. in 8°, cu 157 ilustrații și 5 planuri; 40. *București. Mic îndreptar*, București, 1960, 54 p. in 16° și o hartă; 41. *București-Ghid*, București, 1962, 390 p. in 8° și 5 hărți.

IV. *Publicații documentare. Periodice.* 42. N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, fasc. I–II, București, 1905–1907, 374 p. in 8°. 42 bis. Alexandru Elian, Constantin Bălan, Haralambie Chircă, Olimpia Diaconescu, *Inscripțiile medievale ale României. Orașul București*, vol. I (1395-1800), București, 1965, 935 p. in 4°.

43. Claymoor, *La vie à Bucarest 1882–1883*, București, 477 p. in 8°; 44. Const. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, 4 volume, București, 1927–1932, 335 + 320 + 258 + 206 p. in 8° (a doua ediție in 1935–1936); 45. Virgil Drăghiceanu, *707 zile subt cultura pumnului german*, București, 1920, 367 p. in 8°; 46. Ilie Corfus, *Însemnările Androneștilor*, București, 1947, 143 p. in 8°; 47. Ilie Corfus, *O cronică a Bucureștilor (1802–1830), scrisă de un meșteșugar*, 161 p. (ms.).

48. Al. Lapedatu, *Catagrafia bisericilor bucureștene la 1810*, București, 1907, 59 p. in 8°; 49. Emil Vîrtosu, Ion Vîrtosu și Horia Oprescu, *Începuturi edilitare 1830–1832*, I. *Documente pentru istoria Bucureștilor*, București, 1936, XV + 223 p. in 4°; 50. Em. Vîrtosu, *Palatul regal cum a fost în trecut, de la Nicolae Grămăticul la boierul Dinicu Golescu. Documente prezentate de...*, București, 1937, XXXI + 61 p. și 5 pl.; 51. I. Ionașcu, *Documente bucureștene privitoare la proprietățile Mănăstirii Colțea*, București, 1941, 445 p. in 8°, cu reproduceri; 52. Fl. Georgescu, Paul Cernovodeanu, Ioana Cristache Panait, *Documente privind istoria orașului București*, București, 1960, VIII + 341 p. in 8°; 53. George Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București (1594–1821)*, București, 1961, 819 p. in 8°; 54. N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961, 363 p. in 4°, cu ilustrații; 55. *Bucureștii în literatură.* Texte alese și adnotate, cu un cuvînt înainte de Radu Albala, București, 1962, XXXVI + 747 p. in 8°.

56. *București. Rezultatele săpăturilor arheologice și ale cercetărilor istorice din anul 1953*, București, 1954, 263 p. in 8°, cu ilustrații și planuri; 57. *Bucureștii de odinioară*, București, 1959, 239 p. in 4°; 58. I. Ionașcu, Vl. Zirra, S. Morintz, Gh. Cantacuzino și Dinu Rosetti, *Șantierul arheologic București*, în *Materiale și cercetări arheologice*, VI (1959), p. 757–788; 59. I. Ionașcu, S. Morintz, Gh. Cantacuzino și Dinu Rosetti, *Șantierul arheologic București*, în *Materiale și cercetări arheologice*, VII (1961), p. 657–680; 60. S. Morintz, P. Roman, Dinu Rosetti, Panait I. Panait și Gh. Cantacuzino, *Săpăturile arheologice din București*, în *Materiale și cercetări arheologice*, VIII (1962), p. 761–794; 61. *Cercetări arheologice în București*, București, 1963, 388 p. in 8°.

62. *Anuarul statistic al orașului București*, București, 1959, 175 p. in 16°; 63. *București la a XX-a aniversare a eliberării patriei. Cifre și imagini*, București, 1964, 293 p. in 8°.

64. Gheorghe D. Florescu, *Din vechiul București. Biserici, curți boierești și hanuri între anii 1790–1791 după două planuri inedite*, București, 1935, 186 p. in 4°, cu 5 planuri; 65. Ioan C. Băcilă, *Planul bălții Cișmigiul*, în *Bucureștii-Vechi*, I–V (1931–1935), p. 47–49; 65. L. Moga, *Un plan inedit de la 1847 al unui sector din orașul București*, în *Bul. Com. mon. ist.*, XXX (1937), p. 179–184; 67. I. Ionașcu, *Un plan inedit al Curții Vechi din 1799*, în *Rev. ist. rom.*, XIII (1943), p. 55–77; 68. I. Ionașcu, *Planul cartografic inedit al orașului București din anul 1770*, în *Studii*, XII (1959), 5, p. 113–131.

69. G. Olszewski, *București (Bucarest), Note istorice și stampe*, București, 1929, 15 p. și 12 planșe; 70. Victor Brătulescu, *Vechi vederi bucureștene*, București, 1935, 6 p. + 32 planșe, in 4°; 71. *Albumul Lunei București, 9 mai — 9 iunie 1936*, București, 1936, 199 p. in 8°, cu ilustrații și planuri; 72. Adrian Corbu, *Bucureștii-Vechi, Documente iconografice*, București, 1936, 18 p. + LXXXIV planșe și un plan, in 4°; 73. *Бухарест*, București, 1952, nepaginat, in 4°; 74. Teodor Enescu, *Un album de fotografii al lui Carol Pop de Szathmary cu vederi din București*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, I (1955), p. 291–299; 75. Grigore Ionescu, *București, orașul și monumentele sale*, București, 1956, 309 p. in 8°, cu ilustrații și un plan; 76. *București. Fotografii Aurel Bauh*, București, 1957. Cu o prefață de Tudor Arghezi, 4 + 101 file, in 4°; 77. *București, text de Ion Marin Sadoveanu*, București, 1964 (nenumerotat).

78. *Gazeta municipală*, 1932–1947, săptămînal, infolio; 79. *Bucureștii-Vechi*, Buletinul Societății istorico-arheologice „Bucureștii-Vechi", I–V (1931–1935), 180 p. in 4°; 80. *București*, Revista Muzeului municipiului București, I–III (1935–1937), 356+152+217 p. in 8°.

81. N. Stoicescu și Tr. Udrea, *Muzeul de istorie a orașului București*, în *Studii*, XII (1959), 5, p. 235–241; 82. Fl. Georgescu și Paul Cernovodeanu, *Muzeul de istorie a orașului București*, 1960, 128 p. in 16°; 83. I. și P. Panait, *Ședința festivă de comunicări științifice închinată sărbătoririi orașului București*, în *Studii*, XII (1959), 5, p. 241–246; 84. *Muzeul de istorie a orașului București. Materiale de istorie și muzeografie*, București, 1964, 410 p. in 8°.

CADRUL GEOGRAFIC

„Dîmboviţă, apă dulce,
Cin'te bea nu se mai duce."

(Zicală populară, amintită pentru întiia dată în 1785)

Povestirea istoriei unui oraş — ca şi a unui popor — începe de obicei prin descrierea *pămîntului* pe care s-a desfăşurat viaţa lui; se cercetează aşezarea acestuia, aspectul său fizic, apele ce-l străbat, clima şi bogăţia lui — într-un cuvînt, întregul cadru geografic. Aceasta nu din deprindere didactică sau din rutină, ci dintr-o necesitate organică, ştiinţifică, din faptul că viaţa omului e strîns legată — în bine şi în rău — de pămîntul pe care s-a aşezat. Mai ales în vremea veche această legătură a fost puternică. Pe măsură ce sporeşte civilizaţia, pe măsură ce se înmulţesc mijloacele tehnice cu ajutorul cărora se poate supune sau modifica mediul fizic, însemnătatea lui scade. Ea nu va dispărea însă niciodată. E necesar aşadar să cunoaştem acest mediu fizic, să-i cunoaştem caracteristicile.

AŞEZAREA BUCUREŞTILOR

Cel dintîi care a încercat să precizeze — prin indicarea longitudinii şi latitudinii — aşezarea oraşului nostru a fost clericul Hrisant Notara, grec de neam, profesorul fiilor lui Constantin Brîncoveanu şi viitorul mitropolit al Ierusalimului. În lucrarea sa *Introducere în geografie*, apărută în greceşte la Paris, în 1716, el dă pentru Bucureşti, „capitala Valahiei", coordonatele 47°,0 şi 45°,0. Pentru mijloacele de care dispunea atunci, greşeala, în ce priveşte latitudinea, nu e mare. În realitate, oraşul nostru se află la 26°5′48″ longitudine estică (sau 1 oră, 44 minute, 23 secunde, 200) — după meridianul de la Greenwich — şi la 44°24′49″ latitudine nordică, aceste coordonate referindu-se la punctul de la Observatorul astronomic Filaret, unde e instalată luneta meridiană mare (cercul meridian). Sau, cu alte cuvinte, Bucureştii se află la aproape jumătate distanţa între ecuator şi pol (paralela de 45° trece puţin la nord de Ploieşti!), în plină zonă temperată, şi în partea de sud-est a Europei. Cam pe aceeaşi latitudine se află *Yalta*, în sudul Crimeii, şi *Genova*, marele port italian de pe coasta Mediteranei; dar cîtă diferenţă, în ce priveşte clima, între aceste două aşezări şi Bucureşti! În timp ce ele beneficiază de adăpostul munţilor şi vecinătatea mării, oraşul nostru e aproape de sfîrşitul întinsei cîmpii care, începînd, pe de o parte, la nord-estul Mării Caspice (sudul Munţilor Urali), pe de altă parte, la ţărmul rusesc al Oceanului Îngheţat de Nord, se isprăveşte tocmai la Dunărea olteană. Crivăţul nu întîlneşte un obstacol apreciabil pe tot acest uriaş şes.

Dacă privim aşezarea Bucureştilor numai în legătură cu ţara noastră, constatăm că el ocupă o poziţie excentrică, fiind foarte aproape de graniţa de sud şi la mare depărtare de cea de nord. Îl despart de Dunăre, în linie dreaptă, vreo cincizeci de kilometri, în timp ce pînă în Munţii Maramureşului sînt, în aceeaşi linie dreaptă, patru sute cinci. Această mare diferenţă scade considerabil dacă avem în vedere numai Muntenia sau Ţara Românească, adică teritoriul iniţial a cărui capitală au fost, începînd de la jumătatea secolului al XV-lea, Bucureştii. În raport cu acest teritoriu, ale cărui hotare sînt — în linii mari — Carpaţii, Dunărea, Siretul inferior şi Milcovul, oraşul nostru ocupă o poziţie mult mai puţin excentrică, fiind situat în jumătatea de est a

lui. Iar dacă limităm şi mai mult zisul teritoriu, luînd în considerare numai Muntenia propriu-zisă, mărginită de Carpaţi, Olt, Dunăre, Siretul inferior şi Milcov, atunci constatăm că Bucureştii sînt într-un punct cvasi central, în mijlocul cîmpiei muntene, avînd o aşezare similară aceleia a Craiovei faţă de teritoriul oltean.

Examinînd mai de aproape aşezarea Bucureştilor în raport cu Ţara Românească, se impun trei constatări. În primul rînd că el se află în larga *zonă păduroasă*, care, coborînd din regiunea munţilor şi dealurilor, desparte cele două stepe: Bărăganul şi Burnazul. S-a susţinut de unii cercetători că Bucureştii ar fi situaţi „chiar pe marginea pădurii" sau „pe linia de demarcaţie între pădure şi stepă". Realitatea este că el se află *în interiorul zonei păduroase*, a cărei limită estică, deci spre Bărăgan, coincide, în partea de miazăzi, cu linia Mostiştei, iar spre nord-est o depăşeşte chiar. Astăzi încă, după atîtea secole de defrişare a pădurilor, întîlnim masive importante la nord-est, est şi sud-est de Bucureşti. Cu cît ne ducem în trecut, cu atît aceste masive sînt mai mari şi cuprind din toate părţile oraşul. În amănunţita hartă rusă a Principatelor, ridicată şi redactată între 1828—1832, se pot observa însemnate păduri care merg de la Pantelimon, din marginea Bucureştilor, pînă la Mostiştea — circa 35 de kilometri în linie dreaptă — trecînd şi dincolo de această apă şi, înaintînd, spre nord-est, sub formă de petece — resturi ale codrului încheiat de altădată — pînă la Ialomiţa, pe care o ating în regiunea Alexeni-Vadu Pietros. Aceeaşi hartă arată un masiv păduros mare şi două mici *la est de Mostiştea*, între această vale şi satul Ileana. La nord-est de Bucureşti ea înseamnă pădurile de la răsărit de Ştefăneştii-de-Jos, de Afumaţi şi de Şindriliţa, iar la sud-est de oraş, pădurile de pe cele două maluri ale Dîmboviţei: în regiunea Piţaghei-Ocheasca-Popeşti, în dreapta apei, iar în regiunea Vasilaţi-Aprozi, în stînga ei. Mai departe, spre sud-est, este masivul important de la Ciornuleasa, orientat spre extremitatea de nord a lacului Mostiştea, spre satul Curăteşti. Ar fi, socotim, fastidios să insistăm mai mult asupra acestui aspect; dovada e făcută: Bucureştii s-au aflat, în epoca întemeierii lor, în cuprinsul zonei păduroase care despărţea cele două stepe ale cîmpiei muntene. Această zonă, străbătută de un fascicul de rîuri avînd aceeaşi direcţie, rîuri dintre care pentru aşezarea Bucureştilor a fost hotărîtoare Dîmboviţa, presărată apoi cu lacuri bogate în peşte şi cu poieni bune pentru agricultură, oferea condiţii optime traiului omenesc.

A doua constatare cu privire la aşezarea Bucureştilor în raport cu teritoriul Ţării Româneşti este că el se află pe calea cea mai scurtă care leagă Dunărea cu Transilvania, şi anume, la punctul de întretăiere a celor două drumuri ce, venind de la străvechile vaduri ale Giurgiului şi Olteniţei, se îndreaptă spre trecătorile Carpaţilor. Pe această cale, pe care, din timpuri imemoriale, s-au perindat, într-un sens şi într-altul, călători de tot felul, negustori şi ostaşi, Bucureştii au fost un popas, un punct de oprire.

A treia constatare este tot în legătură cu Dunărea. De la Bucureşti, aşezat în mijlocul cîmpiei muntene, se putea observa şi supraveghea, cu relativă uşurinţă, tot cursul fluviului, între gura Siretului şi aceea a Oltului, după cum de la Craiova se făcea aceeaşi operaţiune pentru porţiunea cuprinsă între Porţile-de-Fier şi gura Oltului. Acest aspect al aşezării oraşului a avut greutatea lui în hotărîrea domnilor Ţării Româneşti de a fixa şi menţine aici scaunul de domnie, într-o epocă de luptă cu turcii, după cum apropierea de Dunăre a Bucureştilor a fost un argument puternic, dar în sens contrar, pentru otomanii care voiau să ţină în frîu Muntenia, constituind, în acest scop, raiale pe ţărmul stîng, la Turnu, Giurgiu şi Brăila, precum şi pentru domnii noştri care se bizuiau pe sprijinul otoman.

În rezumat, atît sub raportul economic, al posibilităţilor de trai şi de schimb, cît şi sub raportul politic, al posibilităţilor de luptă şi supraveghere reciprocă, aşezarea Bucureştilor, în mijlocul cîmpiei muntene, în cuprinsul zonei păduroase ce desparte cele două stepe — zonă străbătută de o reţea de ape — şi la o relativă apropiere de Dunăre, se justifică, îşi găseşte o explicaţie satisfăcătoare.

ÎNFĂŢIŞAREA ŞI CONSTITUŢIA SOLULUI

Oraşul nostru s-a dezvoltat pe un şes întins, cu pantă lină, de la nord-vest spre sud-est, şi străbătut de două cursuri de apă: Dîmboviţa şi Colentina. Punctul cel mai înalt de pe teritoriul Bucureştilor, teritoriu luat în înţelesul administrativ actual, adică pînă peste linia de centură a forturilor, este la Chiajna: 95 metri deasupra nivelului mării; cel mai jos, în valea Colentinei, în dreptul amintitei linii de centură: 55 de metri; aşadar, o diferenţă de 40 de metri. Această diferenţă scade dacă luăm în considerare oraşul propriu-zis. Astfel, pe malul drept al Dîmboviţei, la nord de punctul trigonometric Moara Ciurel, găsim altitudinea 91,43 metri, în timp ce la ieşirea din oraş, din jos de Abator, tot pe malul drept, înregistrăm 63,10 metri: diferenţa este de 28,33 metri. Contrastele cele mai mari şi mai izbitoare se înregistrează acolo unde şesul coboară repede în lunca Dîmboviţei: la Calea Piscului, unde diferenţa între punctul cel mai înalt (83,37 m) şi cheiul Dîmboviţei (65 m) este de 18,37 metri, apoi la Arsenalul Armatei, unde aceeaşi diferenţă între punctul cel mai înalt (87,50 m) şi chei (71,60 m) este de 15,90 metri; de asemenea la Dealul Patriarhiei — un rest mai rezistent din şesul originar ros de apele Dîmboviţei — unde diferenţa este de 15,16 metri (86,86 m faţă de

71,70 m). În legătură cu acest deal, e interesant de observat că punctul unde, în vechime, se măsura — defectuos, ce-i drept — altitudinea, era pragul ușii bisericii metropolitane. Planul Bucureștilor întocmit de inginerul Borroczyn și tipărit în 1852 are următoarea însemnare în colțul din dreapta, jos, al uneia din cele patru planșe: „Înălțimea peste surfață Mării Negre, pragul de piatră al ușii de intrare în biserica sfintei Mitropolii este = 32,85 stînjeni Șerban-vodă...".

Apa Dîmboviței și-a tăiat în întinsul șes al Bucureștilor *o luncă*, mai largă sau mai strîmtă, după rezistența pe care a întîmpinat-o în rocile solului. Lărgimea cea mai mare o constatăm în partea de sud-est a orașului, și anume, la sud-est-est de Văcărești, unde ea atinge 2.960 de metri, deci aproape trei kilometri, și din jos de Dealul Piscului, unde e de 2.190 de metri. Cea mai mică lărgime se constată în dreptul „pintenului" de la Mihai-vodă, unde distanța între baza dealului pe care se ridică Arhivele Statului și începutul pantei spre strada Rîureanu este de circa 270 de metri.

Acțiunea de eroziune a apei nu s-a exercitat uniform pe tot întinsul luncii. În unele locuri, din cauza rocii mai dure, au rămas porțiuni mai puțin roase, mai înalte, constituind adevărate „popine" sau „grădiști". În afară de Dealul Patriarhiei, cel mai puțin ros, înălțimea lui maximă fiind la nivelul șesului de la marginea luncii și constituind deci un „martor" al vechii altitudini, cînd Dîmbovița a început să-și sape albia, în afară de el, mai este movila de la Radu-vodă, și movila mult mai teșită, numită de bucureșteni „gorganul" — nume dat de obicei movilelor artificiale, acoperind morminte străvechi — și pe care se înalță biserica Sf. Ilie. A existat și un „gorgănel" amintit, simultan cu „gorganul", într-o însemnare oficială din 1724, iulie 20; el se afla „în mahalaua Mitropoliei" și avea clădită pe el tot o biserică, și anume, tot cu hramul Sf. Ilie.

În ce privește *malurile* luncii sau, cum i se mai spune, cu un termen tehnic, a albiei majore, constatăm că, în general, cel stîng coboară mai lin decît cel drept.

Constituția solului bucureștean este azi bine cunoscută grație numeroaselor sondaje făcute în diferitele părți ale orașului, și dintre care cel mai adînc este acela de la Filaret (1.008 m), executat în 1906. Sub un strat subțire — 0,50 m — de pămînt negru sau pămînt de pădure, format din putrezirea frunzelor, se află un strat de loess sau lut, amestecat în unele locuri cu argilă, strat de grosime variabilă: de la 1 metru, pe malul Colentinei, la Floreasca, pînă la 12 metri, pe malul drept al Dîmboviței, în Dealul Spirii, la Filaret etc. Sub loess dăm de nisip, iar sub nisip, de pietriș. Mai jos, e un strat de argilă, la nivelul căruia se strînge apa freatică sau de infiltrație, întrucît argila n-o lasă să treacă prin ea, spre păturile inferioare. La acest nivel sînt izvoarele de apă rece, bună de băut, cum e izvorul fîntînii lui Filaret (mai tîrziu fîntîna Cantacuzino) din Parcul Libertății, sau izvorul de lîngă podul Cotroceni, pe malul drept al Dîmboviței. Din loess sau lut s-au făcut tot soiul de oale și vase, începînd cu cele de acum cîteva mii de ani, descoperite la Bucureștii-Noi, la Tei, la Fundeni și în atîtea alte părți de pe aria bucureșteană și pînă la produsele „olarilor", a căror mahala era, în veacul al XVIII-lea, în jurul bisericii cu același nume. Iar din lut amestecat cu ceva nisip s-au făcut cărămizile; un document din 1668 amintește, în sud-estul Bucureștilor, pe malul drept al Dîmboviței, locul „drept Cărămizii" — pe unde sînt Cărămidarii-de-Jos de astăzi; majoritatea cărămidăriilor, ca și a gropilor de nisip și pietriș, au fost însă pe malul stîng al Dîmboviței, unde grosimea stratului de loess e mai mică și deci nisipul și pietrișul mai aproape, și anume, în partea de nord și nord-vest a orașului; aici, în nord-vest, se află și cartierul Cărămidarii-de-Sus. Bucureștenii au avut la îndemînă așadar materiale de construcție; le-a lipsit numai *piatra* pe care au trebuit s-o aducă fie de la munte — calcarul de Albești, de pildă — fie de peste Dunăre — calcarul de Rusciuk, de bună calitate.

APELE

Aria bucureșteană n-a dus lipsă de apă. Dîmbovița, cu afluenții ei, pe dreapta și pe stînga, a străbătut-o, Colentina, cu meandrele ei, a mărginit-o spre miazănoapte și răsărit; lacuri și bălți au fost în multe părți, nu numai jos, în luncă, dar și deasupra, pe cîmpie.

Cine vede astăzi Dîmbovița curgînd supusă în fundul unei tranșei adînci, cu undele murdărite de reziduuri de petrol și de tot soiul de dejecțiuni, cu greu își poate închipui cum arăta această apă în vremea veche. Era un rîu cu mers șerpuitor, cu meandre care au fost tăiate în urma canalizării, cu insule sau ostroave care au dispărut, cu afluenți și pe dreapta și pe stînga, afluenți care au secat, și cu o sumă de bălți și lacuri pe tot întinsul luncii. Pe malurile ei creșteau sălcii și arini; înspre apus, la Grozăvești, Cotroceni și Sf. Elefterie, se întindea codrul; stejari falnici, bătrîni de sute de ani, se mai puteau vedea încă în acea parte în prima jumătate a veacului trecut. Cînd venea mare, cartiere întregi — Grozăvești, Gorganul, Izvorul — erau inundate (vezi fig. 2); umblai cu luntrea de la casă la casă; iar după ce se trăgeau apele, prindeai pește prin bălțile rămase și, cîteodată, chiar prin pivnițe.

O mare parte din orășeni beau apa Dîmboviței. O cărau sacagiii cu sacalele (vezi fig. 3), strigînd „apă de vînzare, aaap", sau numai „aaap", și, mai sonor, „ooop", și o limpezeau gospodarii cu piatră-

Fig. 2 — Inundaţia din Bucureşti provocată de Dîmboviţa în vara anului 1864, în timpul lui Cuza-vodă. Acesta din urmă, însoţit de doi aghiotanţi, cercetează cartierul inundat. Stampă contemporană (M.I.B.)

acră; mai tîrziu, cei mai avuţi o filtrau prin filtre de piatră poroasă. Îi mersese vestea că are gust bun, că e „uşoară şi sănătoasă", cum spune Del Chiaro, secretarul italian al lui Brîncoveanu, că e „dulce" la băut. Bucureştenii ziceau „*Dîmboviţă, apă dulce, cin' te bea nu se mai duce*", şi această zicală a fost înregistrată de mulţi dintre străinii care au trecut prin oraşul nostru. Cel dintîi care o notează e armeanul Hugas Ingigian, călător la noi prin anii 1780—1785. De fapt, zicala avea şi un înţeles figurat: traiul bun din Bucureşti sub toate raporturile, atît al belşugului şi ieftinătăţii, cît şi al libertăţii (faţă de regimul din Imperiul otoman), ospitalitatea şi firea deschisă a bucureştenilor făceau pe toţi cei care trăiseră un timp aici să dorească a se stabili definitiv în „oraşul bucuriei", sau, cel puţin, să-şi aducă aminte întotdeauna cu plăcere de el.

Matca Dîmboviţei n-a fost mereu aceeaşi. În dreptul mănăstirii Radu-vodă ea curgea prin altă parte. În 1649, Matei Basarab, întărind mănăstirii moşia sau ocina ei din Bucureşti, din jurul lăcaşului, precizează: „...ocină aici în oraş... împrejurul sfintei mănăstiri, *de la matca cea veche a Dîmboviţei* împrejur pre semne (de hotar!)... pînă iarăşi la cursul vechi al Dîmboviţei şi cu cinci roţi de moară, cît a fost dat şi a fost miluit de Alexandru-voevod şi de Radu-voevod". Iar cu trei ani mai înainte, la 25 septembrie 1646, întărind printr-un act inedit, aceleiaşi mănăstiri, un vad de moară, Matei precizează: „Ce iaste în apa Dîmboviţei, din josul mănăstirii, *în gîrla cea noao*", vad dăruit ei tot de Alexandru-voievod cel Bătrîn. Şi mai sus, din sus de vechea reşedinţă sau Curte domnească, Dîmboviţa avusese alt curs. Ne-o spune un act din 1775; el aminteşte de o moară cu două roţi pe care o stăpînise biserica domnească din Bucureşti înainte de 1673, „în apa Dîmboviţei, din sus de Curtea domnească, *împotriva văei celei vechi*", adică a vechiului curs. În sfîrşit, un alt document, inedit, din 1707, iunie 2, referitor la moşia satului Dudeşti, lîngă Bucureşti, pomeneşte în două rînduri „matca Dîmboviţei cea veache", precizînd

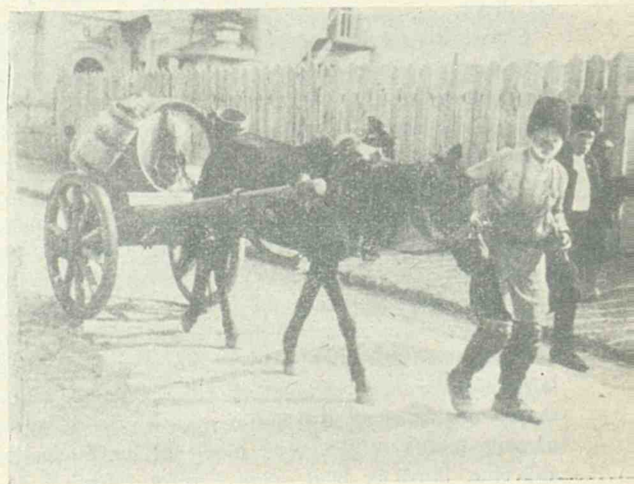


Fig. 3 — „Ooop!": negustor ambulant de apă de băut; unitatea de măsură era cofa. (M.I.B.)

chiar: „...ce iaste pre suptu malul Văcăreştilor“ şi o dată „Dîmboviţa cea noao“.

Cunoaştem cinci insule sau ostroave pe care le forma rîul. Cea dintîi era la Sf. Elefterie. Prima biserică purtînd acest nume — biserica Sf. Elefterie-Vechi, astăzi la o distanţă apreciabilă de Dîmboviţa — se afla, potrivit planului lui Sulzer, din 1780, chiar în insulă, într-un loc frumos, înconjurat de copaci bătrîni, unde veneau adesea bucureştenii să se plimbe. A doua insulă, de mici proporţii, era în 1852 în dreptul „Grădinii cu cai“, unde se termină actuala stradă Vasile Pîrvan. A treia se afla, potrivit planului rus din 1770, cît şi aceluiaşi plan al lui Sulzer, între Mitropolie şi Curtea domnească. Aceasta trebuie să fie insula sau ostrovul de care vorbeşte documentul lui Matei Basarab cînd întăreşte bisericii domneşti un vad de moară „despre baie şi *despre ostrov*“. A patra insulă şi cea mai mare era la sud-est de Radu-Vodă; în planul din 1791 al ofiţerului Purcel, ea are o lungime considerabilă — peste doi kilometri; e împărţită în două de un curs mic de apă — un prival — are case, mai ales în partea de miazănoapte, vii şi livezi; drumuri mici o străbat în lung şi în lat. Amintirea acestei insule, dispărute cu prilejul canalizării — figurează deci încă în planul Pappasoglu (1871) (vezi fig. 4), precum şi într-un plan al Bucureştilor, alcătuit în intervalul 1872—1878 — se păstrează pînă astăzi în numele străzii Între Gîrle din cartierul Broşteni, stradă ce aminteşte cele două braţe ale gîrlei care închideau insula. În sfîrşit, ultima insulă se afla, în 1852, la ieşirea din oraş, în dreptul „zalhanalei“ sau Abatorului (vezi harta nr. 1).

Dîmboviţa a avut, în cuprinsul Bucureştilor, mai mulţi afluenţi. Cel mai de seamă a fost *Bucureştioara*, pe partea stîngă. Izvora din balta Icoanei — pe locul Grădinii Icoanei de azi — baltă adîncă, în care, după spusele bătrînilor de altădată, te puteai îneca, cu cal cu tot, şi mărginită de trestii; străbătea mahalaua Săpunarilor sau Scaunelor — un document inedit din 1734, februarie 22, referitor la case şi locuri din mahalaua Săpunari, zice: „Unde dă Bucureştioara în uliţa Scaunelor“ — apoi pescăria veche şi forma, în spatele Spitalului Colţea, o baltă numită „balta de la carvasara“ (adică de la vamă!); i se mai spunea şi „lacul Suţului“, după proprietatea Suţu din apropiere. De aici se împărţea în două braţe: unul, cel mai dinspre apus, apuca prin Tîrgul Cucului, de la sud de Sf. Gheorghe coborînd spre Bărăţie, apoi, pe lîngă zidurile Curţii domneşti — Curtea Veche de mai tîrziu — se vărsa în Dîmboviţa, în dreptul stradelei numită Bazaca — azi desfiinţată — adică în dreptul halei de carne din Piaţa Unirii. Braţul celălalt, dinspre răsărit, tăia Podul Tîrgului de Afară — actuala Cale a Moşilor — apuca prin strada Radu Calomfirescu, tăia Podul Vergului — calea Călăraşi de azi — şi apoi prin depresiunea unde sînt străzile Udricani, Olteni şi Labirint se vărsa în Dîmboviţa, mai sus de „jitniţa domnească“, adică de magaziile de grîne, cam în dreptul Morgii sau Institutului medico-legal. Bucureştioara e amintită pentru întîia dată la începutul veacului al XVII-lea, într-un act din 1608; numeroase alte acte din acest veac, unele inedite — cum e, de pildă, cartea lui Dragotă judeţul şi a celor 12 pîrgari, din 1670, mai 15 — pomenesc de „pîrîul“ ce „se chiamă Bucureştioară“. Mahalagiii îi mai spuneau şi altfel: Căcaina, nume care se dădea adeseori apelor mici din marginea tîrgurilor şi satelor noastre, cu malurile murdărite de dejecţiuni şi tot felul de necurăţenii. O asemenea apă era şi la Iaşi — o pomeneşte atît Miron Costin, cît şi Neculce — o alta la Focşani. Porecla Bucureştioarei — care uneori apare într-o formă chiar mai accentuată — rezultă limpede din două acte inedite, cu datele 1725, mai 4 şi mai 28, cuprinzînd o hotarnică a unui loc a logofătului Staico, „din mahalaoa Scaunelor“. Acest afluent al Dîmboviţei a subzistat şi în veacul al XVIII-lea; un act inedit din 1764, februarie 3, vorbeşte chiar de „punţile“ de peste el. Cu vremea, însă, balta Icoanei, de unde izvora, s-a potmolit, a secat în cea mai mare parte; a secat şi Bucureştioara; pe vremea Regulamentului Organic, aceasta din urmă se transformase într-un „şanţ“ sau „canal“ de scurgere; în planul manuscris al lui Borroczyn balta de altădată e redusă la un teren mlăştinos, iar pîrîul a dispărut.

Tot pe partea stîngă a mai fost, în prima jumătate a veacului al XVII-lea, un pîrîu al cărui nume nu-l cunoaştem şi a cărui apă era folosită de „tabaci“ sau tăbăcari pentru lucratul pieilor. Se afla în regiunea de la vale de Sărindar-Zlătari, pe lîngă Vadul Cailor, şi provenea, probabil, dintr-unul sau mai multe izvoare din coasta de deasupra luncii. Se pare că era totuna cu firul de apă care scurgea prisosul bălţii Cişmigiului — pe atunci „lacul lui Dura neguţătorul“; acest fir de apă se vede încă pe *Planul capitalei Romaniei, Bucureşti*, alcătuit în intervalul 1872—1878; el nu mai figurează însă în planul Orăscu din 1893.

Pe partea dreaptă au fost cel puţin trei afluenţi, trei gîrliţe, dintre care cea mai cunoscută se numea Dîmbovicioara. Ea izvora, după cît se pare, din versantul de est al Dealului Spirii, şi anume, aproape de extremitatea lui sudică, trecea prin mahalalele Sfinţii Apostoli şi Antim, se unea cu pîrîul numit Gîrliţa, traversa Podul Calicilor — actualmente Calea Rahovei — în dreptul grădinii din faţa străzii Sf. Ilie şi apoi, pe lîngă fostul Hotel „Avram“ şi pe lîngă crucea de la poalele Dealului Patriarhiei, se vărsa în Dîmboviţa pe locul actualei Pieţe a Unirii. Lungimea ei era, potrivit Regulamentului Organic, de 795 stînjeni, adică 1.563 de metri. După o altă părere, exprimată recent, Dîmbovicioara nu ar fi fost un afluent al Dîmboviţei, ci braţul ei care ocolea pe la miazăzi „ostrovul“ din faţa Curţii domneşti şi care, în actele secolului al XVII-lea, e cunoscută sub numele de „matca veche“. Chestiunea nu e încă definitiv lămurită.

Afluentul Dîmbovicioarei numit Gîrliţa izvora şi el tot din versantul de est al Dealului Spirii, în dreptul

Fig. 4 — O parte din planul Bucureştilor, litografiat în 1871 de D. Pappasoglu, înfăţişînd partea de sud-est a oraşului: a se observa viile care mărginesc Calea Şerban-Vodă, Calea Piscului, Calea Văcăreşti, Calea Vitanului şi Calea Dudeşti; de asemenea, cele de pe Dealul Filaretului; a se observa şi ostrovul format de Dîmboviţa din jos de Radu-Vodă. (M.A.)

limitei dintre Arsenal şi Cazarma Alexandria, traversa strada Bateriilor, forma o mică baltă sau „bălteţ" lîngă Biserica Albă din Postăvari şi pornea apoi pe fosta stradă a Gîrliţei, care în planul din 1911 se numeşte Lupea Gîrliţa, iar astăzi se cheamă Petre Locusteanu. Numele vechi al acestei străzi — la care ar trebui să se revină — e revelator: el arată traseul de odinioară al Gîrliţei, după cum, în mahalaua Broşteni, strada Între Gîrle păstrează amintirea vechiului braţ al Dîmboviţei, astăzi dispărut. Din strada Gîrliţei, afluentul se îndrepta spre sud-est-est, tăia actuala stradă Antim şi mergea de se vărsa în Dîmbovicioara.

Pappasoglu, în lucrarea sa ultimă asupra fondării Bucureştilor, afirmă că Dîmbovicioara forma lacul Dudescului şi că un braţ al ei unea diferitele bălţi din lunca Dîmboviţei, începînd cu balta Arhimandritului şi isprăvind cu aceea a lui Tîrcă. Această afirmaţie nu se poate dovedi însă documentar; observăm apoi — şi faptul arată că entuziastul Pappasoglu începuse, spre bătrîneţe, să încurce lucrurile — balta lui Tîrcă era situată *pe malul stîng* al Dîmboviţei, nu pe cel drept, unde curgea afluentul de care ne ocupăm. Dîmbovicioara mai exista încă în 1804, cînd un document din 5 iulie o aminteşte, arătînd că în ea urma să se scurgă apa unui şanţ din mahalaua Sf. Ilie. În prima jumătate a secolului al XIX-lea a secat, s-a potmolit, ca şi Bucureştioara. O jalbă din 10 martie 1830 a locuitorilor din patru mahalale — Dudescu, Sf. Apostoli, Antim şi Sf. Ilie — arată că Dîmbovicioara e „astupată" şi că, din această pricină, apele care vin dinspre Curtea Arsă, pe fosta „gîrliţă", devenită acum „şanţ", ca şi Bucureştioara, se revarsă în amintitele mahalale, producînd pagube. Şi în textul Regulamentului Organic (1831), la capitolul *Pentru scurgerea tuturor mocirlelor din oraşul Bucureştilor* se arată că „Dîmbovicioara... fiind astupată, acum se curăţă", spre a primi apa tuturor lacurilor „ce vor fi prinprejur".

Un alt afluent al Dîmboviţei pe partea dreaptă era gîrliţa care se scurgea din lacul de la Filaret. Ea mergea de-a lungul actualei străzi a Lînăriei; în apa gîrliţei spălau femeile lîna oilor, uscînd-o apoi în sălciile de pe margine. O asemenea „sălcioară" era la colţul Căii Şerban-vodă cu strada Lînăriei. Gîrliţa există şi astăzi, numai că nu se mai vede, fiind canalizată, curgînd adică printr-un canal subteran, de-a lungul străzii Lînăriei. Al treilea afluent era privalul Cociocului, adică gîrliţa prin care se scurgea prisosul de apă al bălţii dintre Cărămidarii-de-Jos şi dealul unde sînt astăzi Cimitirul Bellu şi Crematoriul. Privalul se menţine şi acum, dar cu un debit mai mic — Cociocul se tot micşorează prin gunoaiele ce se depozitează de către municipalitate; el se varsă în Dîmboviţa, lîngă Abator.

Dîmboviţa şi afluenţii ei de pe dreapta şi de pe stînga primeau şi apa diferitelor *izvoare* care izvorau din coastele sau pantele ce scoborau spre luncă. Un asemenea izvor a dat numele mahalalei şi străzii Izvor. Alte izvoare au fost în coasta Filaretului, alimentînd lacul de jos. Un izvor bogat era în pădurea Cotrocenilor; fiind descoperit de copiii voievodului Alexandru Moruzi şi captat, a căpătat numele de „Fîntîna beizadelelor". În *Planul bălţii Cişmigiului*, ridicat în mai 1844 de inginerul K.N. Rîmniceanu, sînt indicate, pe partea dinspre strada Ştirbei-Vodă, nu mai puţin de cinci „fîntîni", adică cinci izvoare, din fiecare curgînd un fir de apă spre „baltă"; amintirea li se păstrează în numele străzii Şipotul Fîntînilor, dintre piaţeta de unde începe strada Brezoianu şi Cişmigiu. Un alt izvor sau fîntînă a fost în dreptul bisericii Popa Tatu, care în vechime a şi purtat, împreună cu mahalaua respectivă, numele de Fîntîna Boului (vezi mai departe, la capitolul *Mahalale*).

În primăvara anului 1871, săpîndu-se pentru a se pune temeliile unui pod peste Dîmboviţa, la întretăierea cu Calea Văcăreşti, a ieşit la iveală un izvor feruginos, care a făcut vîlvă în Bucureşti cîţiva ani de zile; venea multă lume să-şi facă aici cura; se înfiinţase şi un tramcar special: Piaţa Sf. Gheorghe — Văcăreşti; de la acest izvor, care a secat cu prilejul canalizării Dîmboviţei, a rămas numele străzii Apele Minerale din partea locului. Dar dacă în ce priveşte izvorul feruginos, săparea tranşeii Dîmboviţei a însemnat dispariţia lui, ea a dat la iveală, în schimb, un alt izvor, bogat, cu apă bună şi rece, dar nu minerală, din sus de podul Cotroceni, pe malul drept. El există şi astăzi, captat prin trei ţevi; alături, un panou al I.C.A.B.-ului vesteşte pe cetăţeni: „Apă de băut. Din izvor natural."

Numeroase au fost, din vechime şi pînă în prima jumătate a veacului al XIX-lea, *bălţile* şi *lacurile* de pe aria actuală a Bucureştilor. Ele se datorau, pe de o parte, celor două cursuri de apă, Dîmboviţa şi Colentina, care, în divagările lor în luncile respective, formau asemenea oglinzi de apă, pe de altă parte, izvoarelor. Şi anume, nu numai izvoarelor care proveneau din coastele celor două lunci, dar şi unor izvoare care se aflau deasupra, pe şes. Cea mai veche menţiune documentară priveşte *Lacul Adînc*, pomenit într-un act din 1571, mai 20; el se afla în dreapta Dîmboviţei, în preajma mănăstirii postelnicului Gheorma şi a jupînesei lui, Caplea, fără să putem determina mai precis aşezarea lui; ceea ce ştim este că între acest lac şi Dîmboviţa se întindeau livezi şi vie pe care în anii 1571—1585 le stăpînea zisa mănăstire.

În veacul al XVII-lea, pe vremea lui Matei Basarab, e amintit „*lacul lui Dura neguţătorul*", care se întindea pe locul unde e astăzi lacul Cişmigiului. I se zicea aşa după numele unui negustor din vecinătate; se prindea peşte în acest lac, după cum se prindea şi în Dîmboviţa şi în heleşteiele oraşului. Ni s-a păstrat contractul, inedit, din 1 august 1855, prin care e concesionat pe trei ani pescuitul în lacul Cişmigiului pentru suma de 9.500 lei vechi. Iar în narturile, adică preţurile maximale din vremea fanarioţilor, este trecut şi preţul la peştele viu de Dîmbo-

vița pe care-l aduc „cu copăile" la piață cei ce-l prind. În afară de Lacul Adînc mai erau, pe dreapta Dîmboviței, în luncă, o serie întreagă de bălți și lacuri. Începînd de la Grozăvești și pînă la Cărămidarii-de-Jos, ele se succedau în această ordine: 1. lacul dintre Grozăvești și Cotroceni, cam în dreptul Cazărmii Malmaison; el se găsea în 1844, potrivit planului Borroczyn, pe proprietatea „Sofiica"; 2. lacul de la Sf. Elefterie, la est de biserică, într-un cadru romantic, înconjurat de pădure; 3. lacul Dudescului, situat, potrivit unui document din 1804, aprilie 3, „împotriva luminatei curți gospod (viitoarea Curte Arsă) lîngă zidul grădinii dumnealui căminarului Dudescului"; 4. lacul Antim, lîngă mănăstirea cu același nume; 5. balta de lîngă *țigănia* Mitropoliei, la poalele „dealului"; 6. balta cea mare a Broștenilor, din jos de Radu-Vodă; 7. lacul Filaretului, pe locul celui de azi din Parcul Libertății; 8. Cociocul dintre Cărămidarii-de-Jos și Dealul Bellului. Sus, pe șes, deasupra luncii, tot pe malul drept, dar în afara orașului, planul lui Purcel din 1791 arată trei lacuri, tustrele fără nume: unul se află la sud-vest-vest de lacul Filaretului și la nord-vest de întretăierea drumului spre Copăceni cu acela spre Berești; al doilea vine la sud-vest-vest de Dealul Patriarhiei; al treilea, de formă lunguiață și cel mai mare din tustrele, e la nord de precedentul.

Pe malul stîng, în luncă, în afară de lacul lui Dura neguțătorul (Cișmigiul de mai tîrziu), mai erau două lacuri în regiunea din fața Cotrocenilor, și anume, pe locul cazărmii din 1852, avînd și două insule, pe cea despre miazăzi ridicîndu-se o movilă; celălalt, pe proprietatea Procopie (cîmpul Procopoaiei de mai tîrziu), legat de Dîmbovița printr-o gîrliță și avînd și el, în mijloc, o insulă. În preajma „gorganului", așadar între Cișmigiu și Dîmbovița, era lacul sau balta de la gorgan.

Deasupra, pe șes, pe lîngă lacul Icoanei și acela de la carvasara sau al Suțului, amintite mai înainte, mai erau lacuri sau bălți: 1. în capul Podului Mogoșoaiei, imediat la nord de actuala Piață a Victoriei; 2. în regiunea școlii primare de pe fosta stradă a Clemenței, azi C.A. Rosetti; amintirea sălciilor ce înconjurau această baltă s-a păstrat multă vreme în numele străzii Sălciilor, azi Julius Fučik; 3. „înaintea bisericii... Pantelimon", în partea de est a orașului; indicația o aflăm într-un act din iulie 1752, de la Grigore Ghica.

În afară de complexul de lacuri și bălți legate de Dîmbovița și de acelea de deasupra luncii, de pe șesul ambelor maluri, trebuie amintită apoi salba de lacuri formată de Colentina, și care ocolea orașul în partea de nord și est. Era mai întîi lacul Mogoșoaiei, pe marginea căruia se afla splendidul palat al lui Brîncoveanu, apoi lacul Băneasa, acela al Herăstrăului, lacul Floreasca, lacul Tei, acela de la Fundeni și, mai departe, spre sud-est, lacul Cernica, știut bucureștenilor mai ales prin mănăstirea lui. Astăzi, cu excepția ultimului, aceste lacuri sînt cuprinse chiar în raza orașului; asanate, avînd pe maluri parcuri îngrijite, instalații sportive și ștranduri, ele constituie o podoabă a capitalei și un permanent punct de atracție.

Enumerarea oglinzilor de apă n-ar fi completă dacă n-am pomeni și trei *heleșteie* sau *iazuri* de pește, adică lacuri artificiale formate prin intervenția mîinii omenești, prin ridicarea unui zăgaz sau iezături. Cel dintîi — amintit într-un document din 3 martie 1632, apoi în alte două din 4 iunie 1668 și 4 ianuarie 1672 — este acela al lui Șerban-vodă, adică al lui Radu Șerban (1602—1611); el se afla, după toate probabilitățile, pe locul actualului Parc al Libertății; se utilizaseră izvoarele coastelor vecine. Cel de-al doilea era pe malul stîng al Dîmboviței, în luncă, în partea de sud-est a orașului, lîngă biserica lui Tîrcă; el poartă chiar, la 1852, numele de „heleșteul bisericii lui Tîrcă". Cel de-al treilea heleșteu se afla la Julești (Giuleștii de azi) și se alimenta cu apă din Dîmbovița printr-un șănțuleț. La 25 aprilie 1785, vodă dădea ordin stăpînului respectiv să ia măsurile cuvenite ca nu cumva, la vreo viitură mare a Dîmboviței, să se umple prea mult heleșteul și, rupîndu-i-se „zăgazul", „să se întîmple vreo înnecătură mahalalelor din București".

Desigur, toate aceste lacuri, bălți și heleșteie dădeau o notă deosebită, pitorească orașului; ele potoleau în oarecare măsură arșița verii și contribuiau, pe de altă parte, la aprovizionarea cu pește. Prezentau însă și mari inconveniente: erau adevărate focare de paludism; țînțarii roiau pretutindeni. Apoi, în timpul căldurilor, apa în multe din ele scădea, nu se mai putea primeni și, prin descompunerea materiilor organice, începea să miroase. O sumă dintre călătorii străini relevă acest inconvenient, adăugînd că din cauza bălților, aerul, în timpul verii, e nesănătos.

Astăzi cele mai multe din bălțile, lacurile și heleșteiele legate de lunca Dîmboviței, ca și cele de deasupra, de pe șes, au dispărut. Unele au început să se împotmolească spre sfîrșitul epocii fanariote; altele au secat în urma măsurilor edilitare de asanare luate în perioada Regulamentului Organic; în sfîrșit, canalizarea Dîmboviței, adîncirea albiei ei și, deci, imposibilitatea de a mai alimenta, la viituri și prin infiltrații, lacurile și bălțile din luncă, le-a dat lovitura finală. S-au mărit, asanat și înfrumusețat, în schimb, lacurile Colentinei, iar cele rămase în lunca Dîmboviței au fost și ele asanate. Făcînd suma, sîntem în cîștig.

CLIMA

Așezarea Bucureștilor aproape de sfîrșitul marii cîmpii eurasiatice, fără adăpostul muntelui și departe de o mare caldă și chiar de Marea Neagră, a dat

climatului său un caracter *continental*, cu veri, în general, foarte călduroase și cu ierni friguroase. Temperatura, în luna lui cuptor, poate trece de 40°; în schimb, iarna s-au înregistrat și 30° sub zero. În intervalul 1881—1900 au fost diferențe maxime anuale de 71°,1. Primăvara e scurtă; tranziția se face repede de la frigul iernii la căldura verii, iar vegetația izbucnește dintr-o dată, crește „văzînd cu ochii". Toamna, în schimb, e lungă și cu zile și nopți minunate. Temperatura moderată, frumusețea cerului, luminozitatea lui specială, coloritul atît de variat al vegetației, de la roșul cireșilor pînă la galbenul nucilor și arămiul stejarilor, bogăția și frumusețea fructelor și legumelor de tot soiul fac din toamna bucureșteană și, în general, din toamna românească cel mai frumos anotimp al anului.

Media precipitațiunilor anuale este de 500—600 milimetri; în mod obișnuit, Bucureștii primesc o cantitate de ploaie *subnormală*; de aceea, plantațiile, grădinile au nevoie să fie udate în timpul verii.

Vîntul dominant, suflînd în toate anotimpurile, este cel de nord-est *(Crivățul)*. El aduce, în timpul iernii, frigul cel mare, vîrtejurile de zăpadă, viforele; în restul anului face să scadă temperatura. Alte vînturi sînt cel de sud-vest, *Austrul*, vînt cald și uscat, de secetă, și vîntul de sud-est, *Băltărețul*, care aduce ploaie.

Climatul bucureștean este și poate fi și mai mult influențat de prezența suprafețelor de apă și a vegetației. Cartierele de nord ale orașului, din apropierea lacurilor și a parcurilor, au în timpul verii o temperatură mai scăzută cu cîteva grade. Cînd te apropii, într-o zi de arșiță, mai ales spre seară, de Cișmigiu și de Șoseaua Kisselef, simți o undă de răcoare binefăcătoare. Înmulțirea spațiilor verzi și a oglinzilor de apă este așadar de recomandat și sub raportul climatului. În totului tot, acest climat nu e prea favorabil, variațiile considerabile de temperatură avînd tot felul de repercusiuni atît asupra sănătății, cît și asupra ritmului de muncă. Vara, în special, pe timpul căldurilor mari, și iarna, cînd e gerul năprasnic, se poate vedea cît e de influențat randamentul acestei munci. De aceea, geograful Vintilă Mihăilescu a putut spune, pe bună dreptate: „Clima... cel mai mare dușman al Bucureștilor".

VEGETAȚIA

Orașul nostru e așezat nu numai în mijlocul regiunii celei mai bogate și mai populate a țării, dar și al aceleia cu vegetația cea mai variată. Tot ce crește pe întinsul pămîntului românesc, de la țărmul mării și Lunca Dunării pînă la plaiurile munților, crește sau poate crește și la București. Foioase de tot felul, pomi și viță-de-vie, legume de orice soi, flori nenumărate, toate reușesc și se dezvoltă frumos în solul de pădure pe care e clădită capitala. Copacii — dacă sînt lăsați — ajung la dimensiuni și vîrste impresionante: stejarul de la Ghergani, în nord-vestul Bucureștilor, avea 800 (opt sute) de ani cînd a căzut, doborît de o furtună năprasnică, în vara lui 1956. Dudul secular de lîngă biserica Batiștei acoperă cu coroana lui mai toată lățimea străzii, iar cei doi aluni din fața Casei grădinilor, lîngă Liceul Lazăr, au ajuns adevărați copaci cu trunchiul gros. În Cișmigiu, la Șoseaua Kisselef, pe cheiurile Dîmboviței și în multe alte locuri din oraș poți admira frasini, ulmi, stejari, platani bătrîni cu coroane bogate. Pe Strada Berzei, devale, între strada Cobălcescu și Calea Plevnei, coroanele platanilor de pe cele două părți se unesc formînd, în timpul verii, un adevărat tunel umbros, plin de răcoare. La fel, pe Bulevardul Dr. Petru Groza (fost al Ardealului), spre Facultatea de medicină, la fel pe Principatele Unite, pe strada Vaselor, în Parcul Filipescu și în atîtea alte locuri — străzi și parcuri — din București.

O mențiune specială merită vechile păduri și viile întinse de odinioară. După cum am arătat și mai înainte (p. 16), Bucureștii s-au aflat în plină zonă păduroasă; codrul venea în unele locuri pînă în marginea orașului. În 1632, Paul Strassburgh, trimisul regelui Suediei, în drum spre Constantinopol, e primit de Leon-vodă și însoțit pînă la Văcărești. La popasul de aici, cu ospăț și cu exerciții și întreceri cavalerești, „trîmbițele și cornurile răsunau în pădurile de aproape și-n codrul vecin", povestește Strassburgh. Iar două sute de ani mai tîrziu, în 1821, un contemporan al lui Tudor Vladimirescu arată că puțin spre răsărit de mahalaua Olteni dădeai în pădure. Codrii Grozăveștilor, Cotrocenilor și Lupeștilor, pomeniți în documentele secolului al XVII-lea, veneau pînă-n Dîmbovița. Nu numai mănăstirea Cotroceni, dar și biserica Sf. Elefterie-Vechi au fost ridicate în poieni ale acestor codri. Crîngul Procopoaiei exista încă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea; el se întindea pe malul stîng al gîrlei, între Calea Plevnei și chei, pînă înspre Facultatea de drept.

O seamă din aceste păduri de la marginea orașului alcătuiau *braniști*, adică locuri păzite cu strășnicie, în care nu se puteau tăia lemne, nici cosi fîn. La 1646, mai 30, Matei Basarab, întărind mănăstirii Radu-vodă ocina ei de la Ciumernicu, între Dudești, Văcărești și Popeștii-Conduratu, dă ordin să nu se atingă nimeni de ea, „măcar ce om va fi". „Iar pre cine vor prinde călcînd și cosind moșia mănăstirii și tăind pădurea — continuă documentul inedit — să fie volnici (călugării) să-i ia carul cu boi și săcurea și să-i facă mare certare", după cum era „legea" braniștei. Ba încă, adaugă Vodă: „unul ca acela bine să știe că de mare pradă va fi și bătaie" și din partea domniei. Aceste sancțiuni severe loveau, în primul

rînd, în tîrgoveţii săraci, care, în iernile atît de aspre ale Bucureştilor, ar fi îndrăznit să taie vreun lemn din pădurea mănăstirii latifundiare.

Viile alcătuiau o adevărată cunună a oraşului şi pătrundeau în multe locuri şi în interiorul lui. Anticipînd asupra capitolului special destinat viilor bucureştene, arătăm de pe acum că ele au constituit o notă specifică a vechii noastre capitale şi au contribuit puternic la viaţa economică a ei şi chiar la stilul ei de viaţă.

BIBLIOGRAFIE

I. *Aşezarea Bucureştilor.* 1. G. Vilsan, *Bucureştii din punct de vedere geografic. Temelia Bucureştilor*, Bucureşti, 1910, 56 p. in 8°, cu 6 planşe şi 3 hărţi; 2. Vintilă Mihăilescu, *Bucureştii din punct de vedere antropogeografic şi etnografic*, în *Anuar de geografie şi antropogeografie 1914—1915*, Bucureşti, 1915, p. 145—225 şi o hartă; 3. Vintilă Mihăilescu, *Vlăsia şi Mostiştea. Evoluţia geografică a două regiuni din cîmpia română*, în *Buletinul societăţii... de geografie*, XLIII (1924), p. 1—200, cu fotografii şi hărţi; 4. S. Mehedinţi, *O privire asupra capitalei*, în *Albumul Lunei Bucureştilor 9 mai — 9 iunie 1936*, Bucureşti, 1936, p. 17—24; 5. P. P. Panaitescu, *Cum au ajuns Bucureştii capitala ţării?*, în *Interpretări româneşti. Studii de istorie economică şi socială*, Bucureşti, 1947, p. 219—230; 6. *Bucureşti. Rezultatele săpăturilor arheologice şi ale cercetărilor istorice din anul 1953*, I, Bucureşti, 1954, 263 p. in 8°, cu fotografii şi hărţi.

II. *Înfăţişarea şi constituţia solului.* 7. C. Sfinţescu, *Zonificarea urbanistică a municipiului Bucureşti*, în *Pentru Bucureşti. Noi studii urbanistice*, Bucureşti (1922), p. 1—60, cu planşe; 8. E. Liteanu, *Geologia zonei oraşului Bucureşti*, Bucureşti, 1952, 83 p. cu 7 planşe şi 7 tabele; 9. *Proiect Bucureşti, Schiţa planului de sistematizare 1956* (manuscris); 10. Dinu C. Giurescu, *Anatefterul. Condica de porunci a vistieriei lui Constantin Brîncoveanu*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, V (1962), p. 353—503; 11. Const. C. Giurescu, *Biserica bucureşteană de la Gorgănel*, în *Glasul Bisericii*, XXI (1962), 7—8, p. 727; 12. P. Coteţ, *Unele date privind geomorfologia zonei oraşului Bucureşti*, în *Probleme de geografie*, nr. 10, 1963, p. 69—92.
V. şi nr. 1.

III. *Apele.* 13. Dr. C. Penescu, *Memoriu asupra apelor minerale feruginoase de la Văcăreşti*, Bucureşti, 1873, 46 p. in 8°; 14. H. Dj. Siruni, *Mărturii armeneşti despre români. Valahia şi Moldova, vilaietele guvernate de principii străini, de păr. Hugas Ingigian (1758—1843)*, în *Mem. secţ. ist. Acad. Rom.* s. 3, t. IX (1928—1929), p. 255—316; 15. D. Caselli, *Balta de la Gorgani. Pînă unde se întindea ea în veacul al XIX-lea*, în *Gazeta municipală*, III (1934), nr. 127; 16. H. Stahl, *Dîmboviţa*, în *Bucureştii-Vechi*, I—V (1931—1935), p. 29—33; 17. Ioan C. Băcilă, *Planul bălţii Cişmigiul*, în *Bucureştii-Vechi*, I—V (1931—1935), p. 47—49; 18. G. Nicolaiasa, *Trei acte bucureştene din veacul al XVII-lea*, în *Bucureştii-Vechi*, I—V (1931—1935), p. 103—106; 19. D. Caselli, *Dîmbovicioara de la Sf. Apostoli*, în *Gazeta municipală*, V (1936), nr. 248; 20. G. Cantacuzino, *Cercetări arheologice pe dealul Mihai-vodă şi împrejurimi*, în *Bucureştii de odinioară*, Bucureşti, 1958, p. 93—127; 21. P. Cernovodeanu şi N. Vătămanu, *Contribuţii la vechea topografie a Bucureştilor: ostrovul Dîmboviţei (sec. XVI—XVII)*, în *Studii*, XII (1959), 6, p. 115—132; 22. Const. C. Giurescu, *Istoria pescuitului şi pisciculturii în România*, Bucureşti, 1964, 389 p. in 8°.
V. şi nr. 5.

IV. *Clima.* 23. Şt. C. Hepites, *Climatologia bucurescianǎ anul 1898 st.n.*, în *Anuarul statistic al oraşului Bucureşti pe anii 1898 şi 1899*, Bucureşti, 1901, p.9—41 şi III—XXXI; 24. Constantin Ioan, *Contribuţiuni la clima oraşului Bucureşti*, Bucureşti, 1933, 160 p. in 8°.
V. şi nr. 3.

V. *Flora.* 25. Zach. C. Panţu, *Contribuţiuni la flora Bucureştilor şi a împrejurimilor sale*, I—IV, Bucureşti, 1908—1912, 96 + 96+95+164 p. in 4°; 26. Zach. C. Panţu, *Contribuţiuni nouă la flora Bucureştilor şi a împrejurimilor*, Bucureşti, 1931, 15 p. in 8°; 27. D. Caselli, *Crîngul Procopoaiei*, în *Gazeta municipală*, IV (1935), nr. 201; 26. G. Potra, *Stejarul de la Ghergani*, în *Flacăra* din 1 aprilie 1957.
V. şi nr. 1.


CADRUL FIZIC
ȘI AȘEZĂRILE OMENEȘTI DIN
ARIA BUCUREȘTEANĂ
PÎNĂ LA 1300
△ Paleolitic
▽ Neolitic
◻ Bronz
■ Fier
Tezaure monetare grecești
X Tezaure monetare dacice
O Epoca romană
Tezaure monetare romane și bizantine
S Perioada conlocuirii cu slavii și a asimilării acestora
T Ultima perioadă a migrațiilor
(Băneasa)
(Herăstrău)
Herăstrău
(Pipera)
(Toboc)
(Colentina)
(Bordei)
(Bolintineanu)
(Bis. Floreasca)
(Tei)
(Măn. Plumbuita)
(Giulești)
(Cringași)
(Fundeni)
(Ziduri între Vii)
(Ciurel)
Codrii Grozăvestilor
D. Cotroceni
(Codrii Cotrocenilor)
(Azilul Elena Doamna)
(Acad. Militară)
Lac (Grădina Icoanei)
Baltă (Bis. Pantelimon)
Baltă (C.A. Rosetti)
(Bis. Sărindar)
(Min. Construcțiilor)
Lac (Șuțului sau de la Carvasara)
(Pasaj Francez)
(Curtea Veche)
(St. Sf. Ion Nou)
(Podul Șerban Vodă)
(Str. Pitagora)
(Bis. Dobrotească)
(Bis. Radu Vodă)
T (Cal. Văcărești)
Dealul Spirii
(Codrii Lupeștilor)
(Cal. Rahovei)
Mitropoliei
Isvor (Fînt. Filaret)
Ostrov
(Eleșteul lui Tircă)
(Eleșteul lui Șerban Vodă)
(Filaret)
(Abator)
Gîrlivalul Cociocului
Dîmbovița
Lac (Dudești)
(Bellu)
D. Piscului
Noul curs al Dîmboviței
(Văcărești)
0 1 2 km
P. POLONIC
AȘEZĂRILE OMENEȘTI DIN ÎMPREJURIMILE BUCUREȘTILOR PÎNĂ LA 1300
(Mogoșoaia)
(Chitila)
(Străulești)
(Bucureștii Noi)
(Dămăroaia)
(Dîmbovița)
Reducerea ariei bucureștene alăturate
(Pantelimon)
(Cernica)
(Glina)
(Bragadiru)
(Vîrteju)
(Nefliu)
(Măgurele)
(Jilava)
(Popești-Leordeni)
(Popești-Novaci)
(Vidra)
0 2 4 6 km

PERIOADA COMUNEI PRIMITIVE. PRIMELE AŞEZĂRI OMENEŞTI PE TERITORIUL ACTUAL AL BUCUREŞTILOR

Aria bucureşteană a fost locuită încă din paleolitic. De peste o sută de milenii viaţa continuă neîntreruptă pe meleagurile capitalei.

Zona de pădure cuprinsă între Ialomiţa şi Dunăre pe de o parte, stepele Bărăganului şi Burnazului pe de alta, zonă străbătută de un fascicul de rîuri şi presărată cu lacuri şi poieni, a oferit din capul locului condiţii optime traiului omenesc. Solul de pădure era excelent pentru agricultură şi creşterea vitelor, apa o aveau la îndemînă; lemn, atît pentru făcutul bordeielor şi caselor, cît şi pentru nevoile gospodăriei şi pentru ars, se găsea din belşug; pădurea oferea apoi un adaos de hrană prin vînatul, fructele şi seminţele sale, iar, la vreme de primejdie, adăpost. Nu e de mirare aşadar că întîlnim în această zonă, de la o margine la cealaltă a ei, şi în special de-a ungul apelor, un număr impresionant de aşezări omeneşti. De la Crăsani pe Ialomiţa pînă în Lunca Dunării şi din valea Mostiştei pînă la Butimanul şi Tărtăşeşti e plin locul de aşezările oamenilor de acum cîteva milenii.

PRIMELE AŞEZĂRI OMENEŞTI

Aria bucureşteană fiind situată în mijlocul acestei zone, e natural ca să fi fost bine populată încă de la început. Valea Colentinei şi a Dîmboviţei au atras în mod deosebit; aici şi găsim numărul cel mai mare de aşezări. O explorare sistematică, săpături făcute în cadrul unui plan de mari proporţii, aşa cum se practică de cîţiva ani încoace, vor spori, sîntem siguri, numărul acestor aşezări. Dar şi atîtea cîte se cunosc astăzi, ele sînt de ajuns ca să dovedească densitatea populaţiei străvechi pe aria bucureşteană. De-a lungul Colentinei s-au constatat asemenea aşezări la Chitila, Mogoşoaia, Bordei, Herăstrău, lacul Tei, Plumbuita, Colentina, Fundeni, Ziduri-între-Vii, halta Bolintineanu, Mărcuţa, Căţelu. De-a lungul Dîmboviţei, la Roşu-Militari, Ciurel, Cotroceni, Mihai-Vodă, Dealul Spirii (Arsenal), Radu-Vodă, Biserica lui Bucur, Dudeşti, Dealul Piscului, Glina. Alte aşezări, în interiorul liniei de centură a forturilor, s-au găsit la Bucureştii-Noi, Străuleşti, Dămăroaia, Giuleşti, Popeşti-Leordeni. În zona exterioară din imediata apropiere a liniei de centură s-au constatat străvechi aşezări la Jilava, Măgurele, Ciorogîrla, Arcuda, Buftea, Căciulaţi. Iar într-o zonă şi mai largă, de jur împrejurul capitalei, sînt acelea de la Brăneşti, de la Vidra, vestite prin descoperirile importante făcute aici, de la Popeşti, pe malul Argeşului, de la Ţigăneşti şi de la Snagov, a cărui insulă arată o viaţă neîntreruptă timp de mii de ani.

Cît sînt de vechi aceste aşezări? În care din împărţirile clasice ale lungii perioade ale comunei primitive — paleolitic, neolitic, bronz şi fier — pot fi ele aşezate? În săpăturile din 1953 de la Mihai-Vodă, pe Dealul Arhivelor, printre resturile neolitice s-a găsit şi o aşchie de silex din epoca paleolitică, adică a pietrei cioplite, avînd o vechime considerabilă: peste o sută de mii de ani înaintea erei noastre. Se poate ca această aşchie să nu fi fost de acolo, ci adusă din vecinătate; în orice caz, descoperirea altor urme paleolitice, atît în cuprinsul Bucureştilor — la capătul străzii Ziduri-între-Vii, la cariera de nisip de la Herăstrău, pe dealul bisericii Radu-Vodă, la Bucureştii-Noi — cît şi în preajma oraşului — într-o carieră de pietriş din dreptul satului Pantelimon, pe malul drept al Colentinei — dovedeşte prezenţa omului în

toată epoca paleolitică — din paleoliticul inferior pînă în cel superior — pe teritoriul actual al capitalei noastre: e concluzia ce se desprinde din săpăturile arheologice întreprinse în ultimii ani. În acea îndepărtată vreme, în care perioadele reci — glaciare — au alternat cu cele calde, îngăduind pe aria bucureşteană traiul unor animale ca mamutul şi rinocerul siberian cu blană în perioadele reci, şi elefantul şi rinocerul în cele calde, pe lîngă bouri, cerbi, boi şi lupi, omul a trăit din ce putea culege — fructe, seminţe, rădăcini — şi din vînat şi pescuit. S-au descoperit oase de elefanţi şi cerbi la capătul străzii Ziduri-între-Vii şi lîngă mlaştina din acel loc a Colentinei; de asemenea, oase de mamut în cariera de nisip de la Herăstrău.

Din *neolitic*, adică din epoca pietrei lustruite, epocă al cărei început cade la noi în mileniul al şaselea, iar sfîrşitul pe la 1800 înainte de era noastră, avem urme mult mai numeroase. Pe temeiul acestor urme, arheologii deosebesc, în cuprinsul epocii neolitice, mai multe faze sau „civilizaţii" — se întrebuinţează şi termenul de „cultură materială" — numite după localităţile unde s-au făcut descoperirile caracterizînd pe fiecare din ele. Cea mai veche este civilizaţia tip *Dudeşti*, după descoperirile făcute în 1954 şi 1956, în partea de sud-est a oraşului, pe marginea terasei Dîmboviţei, la locul numit Malul Roşu. Urmează apoi, derivînd din precedenta, civilizaţia tip *Bolintineanu*, caracterizată prin descoperirea făcută în apropiere de halta cu acest nume, de la marginea lacului Tei. O aşezare asemănătoare s-a găsit şi în apropiere de satul Căţelu. A treia civilizaţie, tip *Boian* — după descoperirea din insula lacului numit astfel, la sud-est de satul Mănăstirea (raionul Olteniţa) — e reprezentată, pe aria bucureşteană, de descoperirea de la Giuleşti, la marginea de nord-vest a oraşului; ea reprezintă faza cea mai veche a acestei civilizaţii; fazele mai noi apar în aşezările de lîngă satele *Vidra*, la sud, şi *Glina*, la est de Bucureşti. Aceste trei civilizaţii — Dudeşti, Bolintineanu şi Boian — ţin pînă pe la 2500 înainte de era noastră. Între circa 2500 şi circa 1800 î.e.n., este, în sfîrşit, civilizaţia tip *Gumelniţa*, caracterizată prin descoperirile făcute pe colina cu acest nume, spre est de Olteniţa rurală şi reprezentată, în împrejurimile Bucureştilor, de straturi mai noi în aceleaşi aşezări de la Vidra şi Glina. Acestei civilizaţii îi aparţine şi aşezarea de la Străuleşti, dincolo de Bucureştii-Noi. De o deosebită importanţă pentru întreg neoliticul este aşezarea de pe Dealul Arhivelor sau, cum i se mai spune, de la Mihai-Vodă, în mijlocul oraşului însuşi. Urmele descoperite aici îndreptăţesc concluzia că acest bot de deal care înaintează în lunca Dîmboviţei a fost locuit chiar de la începutul neoliticului.

Din epoca următoare, a *bronzului*, în care oamenii descoperă meşteşugul de a turna bronzul şi a face arme şi unelte din el, epocă ce ţine de pe la 1800 pînă la circa 800 înaintea erei noastre, sînt urme şi mai numeroase. Pe temeiul lor, specialiştii au împărţit această epocă în două civilizaţii sau culturi materiale: una, mai veche, numită *Glina III — Schneckenberg*, caracterizată adică prin descoperirile făcute în cel de-al treilea strat, cel de deasupra, al aşezării de la Glina şi, în Transilvania, prin descoperirile de la Schneckenberg (Muntele Melcilor), lîngă Braşov. Acestei faze mai vechi îi aparţin o serie întreagă de aşezări de pe malurile Colentinei, ca, de pildă, aşezările de la Străuleşti, Bucureştii-Noi, Băneasa, lacul Tei (vezi fig. 5 şi 6), Fundeni, Pantelimon; de pe malurile Dîmboviţei, cum sînt aşezările de la Giuleşti, Ciurel, de pe dealurile de la Opler şi Mihai-Vodă, de pe colina de la Radu-Vodă şi biserica Bucur, de la Dudeşti şi Popeşti-Leordeni, în sfîrşit aşezările de la Ştrandul Izvor, de pe Dealul Piscului şi de pe dealul din faţa Penitenciarului Văcăreşti. A doua civilizaţie, mai nouă şi care derivă sau îşi are rădăcinile în precedenta, se numeşte *Tei-Bucureşti*, deoarece se caracterizează prin descoperirile de la lacul Tei şi Bucureştii-Noi. Acestei faze mai noi îi aparţine o altă serie de aşezări tot pe malurile celor două ape. O seamă dintre ele coincid cu aşezările fazei precedente, pe care le continuă de altfel; aşa sînt aşezările de la Străuleşti, Bucureştii-Noi, lacul Tei, Pantelimon, Dealul Piscului, cel din faţa Penitenciarului Văcăreşti etc. În afară de acestea, semnalăm aşezările de la Dămăroaia, de la Pipera — pe teritoriul Gospodăriei „Ferma Roşie" — de pe dealul unde este Academia Militară, de pe locul fostului Azil Elena Doamna, de la Căţelu etc.

În sfîrşit, din epoca *fierului*, cînd se descoperă meşteşugul — prin topirea minereului — de a obţine fierul şi a-l lucra, epocă ce ţine de pe la 800 î.e.n. pînă la finele primului secol al erei noastre, şi care se împarte de către arheologii europeni în două perioade, *Hallstatt* şi *La Tène*, numite astfel după localităţile unde s-au făcut descoperirile caracterizînd fiecare din aceste perioade, cunoaştem de asemenea o serie de aşezări omeneşti pe aria bucureşteană. Este mai întîi importanta aşezare de la Bordei-Herăstrău, care a dat numele său civilizaţiei din prima perioadă a acestei epoci (Hallstatt); ea corespunde civilizaţiei de acelaşi caracter din Oltenia, numite tip Plopşor-Vîrtop. Sînt apoi aşezările de la Dămăroaia, lacul Tei, Pipera, Colentina, Fundeni, apoi Ciurel, Radu-Vodă, Biserica lui Bucur, Dealul Piscului, Popeşti-Leordeni. O deosebită menţiune merită aşezarea de la Arhivele Statului şi aceea, întinsă, de la Popeştii-Novaci de pe Argeş; ele sînt reprezentative pentru cea de-a doua perioadă a epocii fierului, pentru felul de viaţă al înaintaşilor noştri, dacii sau geţii (vezi fig. 7).

Şi pentru epoca bronzului şi pentru aceea a fierului, prezenţa armelor şi a uneltelor fabricate din aceste metale e destul de rară pe teritoriul capitalei şi al împrejurimilor ei imediate. Faptul se explică însă prin împrejurarea că aceste metale nu se puteau produce pe loc — lipsind minereurile — aşa încît ele trebuiau aduse din alte regiuni, cum e aceea a vestului Olteniei, a Banatului sau a Transilvaniei.

Cercetînd numele diferitelor așezări omenești din epoca paleolitică, neolitică, a bronzului și a fierului, o constatare se impune: într-o seamă din aceste așezări viața a continuat de-a lungul diferitelor epoci, timp de multe milenii. Straturile de resturi din aceste epoci se suprapun. Tipice sînt, sub acest raport, așezările de la Radu-Vodă și Arhivele Statului, apoi acelea de la lacul Tei, Fundeni, Ciurel, Glina.

ÎNDELETNICIRI ȘI APARTENENȚĂ ETNICĂ

Locuitorii acestor străvechi așezări au avut ca îndeletniciri de căpetenie agricultura, creșterea vitelor, vînatul și pescuitul. Cea dintîi ne e documentată prin boabele de grîu și mei ale căror urme, împreună cu pleavă și paie, s-au găsit în așezarea neolitică de la Giulești, prin fragmentele de rîșnițe descoperite la Dudești, la Glina și în alte așezări din neolitic. Credem că și forma superioară de agricultură care e viticultura, creșterea viței-de-vie, a fost cunoscută acestor îndepărtați strămoși încă din epoca bronzului. Panta repede spre luncă și favorabil expusă a șesului de la miazăzi de Dîmbovița și pantele dealurilor de la Patriarhie și Radu-Vodă au îndemnat de foarte timpuriu pe localnici să cultive fructul scump lui Bacchus. Tracii, din marea familie a cărora au făcut parte dacii, erau doar vestiți pentru această îndeletnicire încă din vremea homerică.

Despre creșterea vitelor sînt mărturie cantitățile mari de oase de bovine descoperite tot în așezarea de la Giulești. Iar locuitorii așezărilor de tip Gumelnița aveau, pe lîngă casele lor, și oi, capre și porci. Cîinele fusese domesticit de la începutul neoliticului; calul e constatat în epoca bronzului; el se întrebuința la călărie, dovadă zăbalele care s-au găsit în așezările din faza Tei-București.

E foarte probabil ca, încă din epoca bronzului, să fi existat și prisăci, prin poienile pădurii sau prin fînețe. Herodot, care scrie la jumătatea secolului al V-lea înaintea erei noastre, relevă mulțimea albinelor de pe malul stîng al Dunării; sînt atît de multe, înseamnă el, încît împiedică oamenii să treacă fluviul. E, evident, o mare exagerare, o naivitate chiar; nu mai puțin semnificativă însă pentru dezvoltarea apiculturii — îndeletnicire caracteristică ținuturilor noastre — încă de pe atunci. Cît despre vînat, în întinsele păduri ce acopereau altădată teritoriul bucureștean, și despre pescuit, în cursurile de apă și în salba de lacuri și bălți, ele erau îndeletniciri obișnuite ale omului de pretutindeni în această îndepărtată vreme. E de observat că undița și harpuna, sau harponul, sînt printre cele mai vechi unelte ale omului; aceasta din urmă, lucrată la început din os, se crede că ar data încă din paleolitic.

Îndepărtații strămoși ai bucureștenilor locuiau în bordeie mai mult sau mai puțin îngropate în pămînt — bordeie, de felul cărora se mai puteau vedea încă atîtea în plin veac al XIX-lea la marginea orașului și chiar în oraș; locuiau, de asemenea, în colibe și în case cu pereți de nuiele împletite și muruite sau lipite. La Dudești s-au descoperit urmele unor asemenea colibe; ele au o formă ovală; dimensiunile uneia din ele: 3×1,50 metri; adîncimea în pămînt, 40 de centimetri. Bordeiele neolitice de la Giulești sînt cam tot atît de mari: 3×2 metri, dar adîncimea în pămînt e de 1 metru. În faza Boian a neoliticului se construiesc, la suprafața solului, case de formă pătrată; în faza Gumelnița, aceste case au cîteodată chiar două încăperi, după cum ne arată miniaturile de lut ars descoperite în așezările de la Glina și Vidra.

Antecesorii, din epoca neolitică, ai bucureștenilor știau să facă din loessul sau lutul care se găsea pretutindeni, la mică adîncime, tot felul de vase. Dacă acelea din faza mai veche, de la Dudești, nu impresionează în mod deosebit, în schimb vasele din faza sau civilizația Boian atrag numaidecît atenția, atît prin forma lor, cît mai ales prin ornamentele ce le împodobesc. Aceste ornamente constau adeseori din desenuri geometrice; motivele respective — frecvent revin „cîrligele meandrice" — au fost săpate în pereții încă umezi ai vaselor și umplute cu o substanță albicioasă; după arderea vaselor, contrastul între această substanță și fondul negru sau cenușiu este remarcabil. În faza Gumelnița găsim și vase pictate cu o vopsea roșiatică și cu alb; așa este, de pildă, capacul de vas, în formă de cap de idol, găsit la Vidra în 1932. Din aceeași fază sînt și vase pictate cu grafit, ceea ce le dă un aspect lucios. O deosebită importanță prezintă ceramica epocii bronzului, în special aceea a fazei a doua, care poartă numele de Tei-București. Vasele de lut ars ale acestei epoci — oale, cești sau căni, strachini (vezi fig. 5 și 6) — sînt de culoare neagră, cenușie sau galben-portocalie; ele au pereții împodobiți cu ornamente alcătuite din șiruri de puncte sau linii, umplute, ca și în faza Boian a neoliticului, cu o substanță albă, ornamente care amintesc în mod izbitor pe acelea ale scoarțelor românești de mai tîrziu, ale ouălor încondeiate și ale crestăturilor în lemn.

Acești îndepărtați strămoși cunoșteau metalele și, de la o vreme, le lucrau chiar pe loc. Încă în neolitic s-au descoperit obiecte de aramă și de aur; în faza Boian ele sînt, ce-i drept, foarte rare, aproape disparente; în faza Gumelnița, însă, numărul lor se mărește. S-au descoperit în așezarea de la Străulești sule de aramă, avînd mînere din os de pasăre. Iar la Vidra, pe lîngă unelte casnice și un topor de luptă, toate din aramă, s-a găsit, pe pieptul „zeiței" — adică al vasului antropomorf descoperit în 1934 — și un „pandantiv" de aur, în formă de cerc prevăzut cu două mici găuri prin care trecea firul ce-l susținea.

Din epoca bronzului sînt numeroase uneltele și armele lucrate din acest metal. Pe aria bucureșteană

s-au descoperit, în așezările din acea vreme, tot soiul de asemenea unelte și arme, de la seceri, cuțite, undrele, ace de cusut, fibule sau ace de prins veșmintele pînă la topoare, vîrfuri de suliți și vîrfuri de săgeți. S-au găsit — la lacul Tei — și *tipare* pentru turnatul unor asemenea unelte, ceea ce înseamnă că respectivii meșteri își aduceau materia primă de aiurea, în cîmpia munteană negăsindu-se mine de aramă și cositor; se foloseau poate și de obiecte vechi, stricate, pe care le topeau și le turnau din nou. ars înfățișînd schematic un trup femeiesc. Astfel de figurine — de lut, dar și de os — se înmulțesc în așezările neolitice din faza Gumelnița; ele sînt împodobite cu ornamente în linii și cercuri, înfățișînd, poate, veșminte sau chiar tatuaje. Merită să fie relevată, sub acest raport, figurina, înaltă de 43 de centimetri, găsită în 1934 la Vidra și cunoscută sub numele de „zeița de la Vidra" (v. și mai sus, p. 27). Este un vas antropomorf, adică un vas în formă de trup omenesc — în speță, un trup de femeie, lat



Fig. 5 — (Vezi legenda la pag. 29)

În epoca fierului, pe lîngă acest metal, întrebuințat atît pentru unelte — s-au descoperit seceri și foarfeci — cît și pentru arme, se constată o utilizare din ce în ce mai mare a argintului, din care se fac podoabe, dar mai ales monede (vezi p. 33).

Femeile acestor străvechi locuitori știau să toarcă și să țeasă, în special cînepa, meșteșug pe care Herodot — în secolul al V-lea înaintea erei noastre — îl amintește cu mari laude. Crește această plantă — scrie istoricul grec — „și singură și semănată, și dintr-însa își fac haine tracii, foarte asemănătoare cu cele făcute din in, așa că cine nu cunoaște cînepa cu de-amănuntul nici nu poate deosebi dacă-s de cînepă ori de in; iar cine n-a văzut cînepă vreodată are să creadă că-s de in".

În așezarea neolitică de la Cățelu — faza Bolintineanu — s-a găsit un fragment de figurină de lut

în șolduri și avînd mîinile aduse pe piept. Capacul vasului trebuia să înfățișeze capul acestui trup; el n-a fost găsit. În schimb, cunoaștem, tot de la Vidra, un alt capac de vas antropomorf, reprezentînd schematic capul omenesc; el e pictat cu alb și roșu. Se pare că aceste figurine reprezentau divinitatea feminină, simbolul fecundității, al vieții.

Morții și-i îngropau chirciți, cu genunchii la gură; se pare că era poziția rituală, a ritului lor funerar. Așa a apărut scheletul, culcat pe stînga, cu capul îndreptat spre sud-vest și picioarele spre nord-est, în mormîntul dat la iveală la extremitatea străzii Ziduri-între-Vii, într-o așezare din epoca de bronz. Asemenea morminte se găsesc și în alte părți ale pămîntului românesc; ele aparțin și epocii neolitice, faza Gumelnița. Mai există o a doua categorie de morminte, care apar spre sfîrșitul epocii neolitice și

începutul aceleia a bronzului: sînt aşa-zisele „morminte cu ocru", în care trupurile răposaţilor erau vopsite cu pămînţel roşu. Se crede că aceste morminte ar aparţine nu autohtonilor, ci triburilor de păstori nomazi veniţi din Răsărit: e o simplă ipoteză. Mai tîrziu, în epoca fierului, înmormîntarea se face de obicei prin incinerare. Cenuşa rezultată era păstrată fie într-o urnă sau amforă funerară — cazul mormîntului descoperit la Dămăroaia sau al aceluia de la lacul Tei — fie în simple gropi rotunde. Astfel de

tuia, epocă de care grecii homerici îşi mai aduceau aminte numai din legendă şi cu mirare. Antropologul francez Eugène Pittard crede şi el că „nimic nu ne împiedică să presupunem că locuitorii care au înălţat colibele funerare în epoca pietrei lustruite sînt aceia care mai tîrziu au primit de la istoricii vechi numele de daci sau geţi". Dintre învăţaţii români, regretatul Ion Andrieşescu împărtăşea aceeaşi părere. Prin urmare, potrivit acestor trei învăţaţi, creatorii civilizaţiei neolitice tîrzii din regiunile noastre ar fi chiar

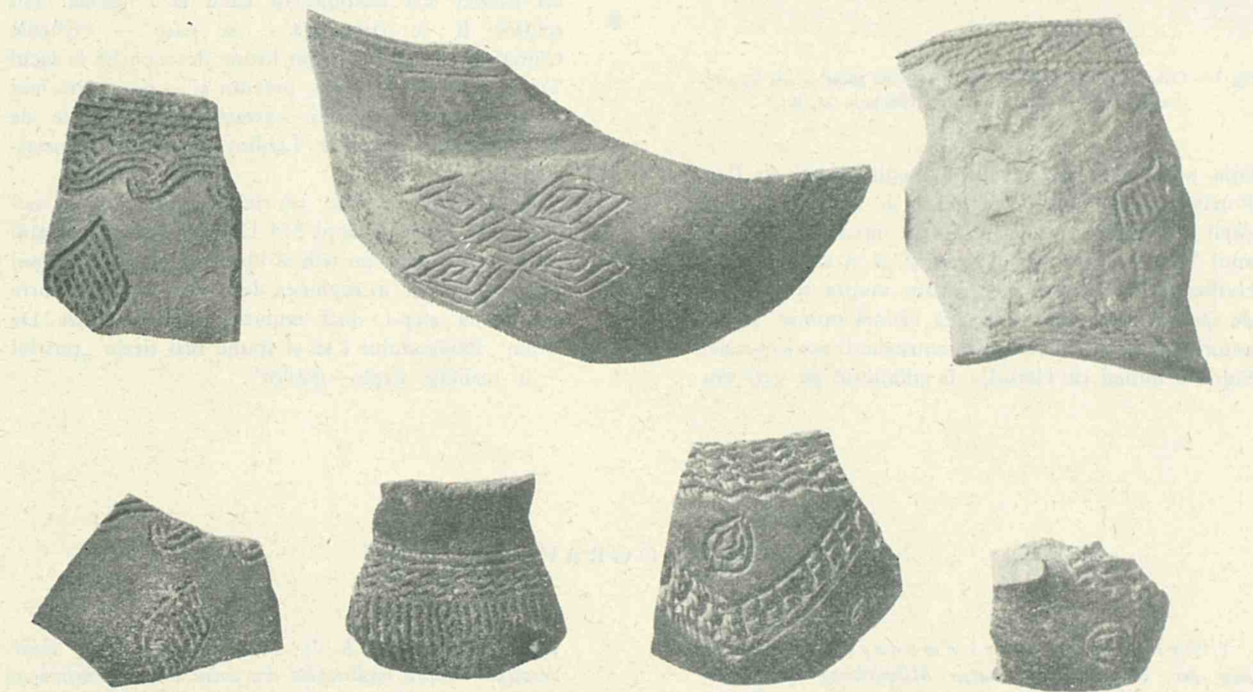


Fig. 5 — Fragmente de vase de pămînt din epoca bronzului găsite la Lacu Tei, lingă Bucureşti, în 1929—1930. Ornamentele ce împodobesc aceste vase se găsesc în arta noastră populară pe ouă încondeiate, crestături în lemn, scoarţe. Circa 1600—1400 î.e.n. M.I.B.)

morminte de incinerare, din faza Bordei-Herăstrău, s-au găsit la Ciurel şi pe Dealul Piscului, aproape de Bellu. De asemenea, la Popeşti-Leordeni: acestea din urmă sînt din faza a doua a epocii fierului. Precis datat e mormîntul de incinerare de la Snagov: în el s-au aflat patru dinari de argint ai Republicii Romane, din anii 69—42 î.e.n.

Cărui neam au aparţinut aceşti străvechi locuitori ai ariei bucureştene? Un răspuns au încercat să dea, în ce priveşte perioada finală a neoliticului, caracterizat prin civilizaţia ceramicii pictate, şi căruia, în aria amintită, îi corespunde civilizaţia tip Gumelniţa, atît învăţaţii străini, cît şi români. Carl Schuchardt, învăţatul german care s-a ocupat de vechea populaţie a Europei, atribuie hotărît această civilizaţie — pe care o caracterizează drept „superioară" — tracilor, şi o consideră ca o epocă strălucită a neamului aces-

strămoşii noştri, dacii. Faţă de această opinie există însă o alta, susţinută şi ea de învăţaţi cu autoritate, care cred, dimpotrivă, că locuitorii care au dat naştere remarcabilei civilizaţii de la finele neoliticului sînt alţii decît creatorii civilizaţiei bronzului. Potrivit acestei ultime opinii — împărtăşită la noi şi de Vasile Pîrvan şi Constantin Daicoviciu — ar fi avut loc în regiunile noastre suprapuneri de popoare, în urma unor lupte grele, noii-veniţi distrugînd civilizaţia predecesorilor. Aşa s-ar fi întîmplat cu oamenii epocii de bronz, care au distrus civilizaţia anterioară neolitică; aşa au păţit apoi aceştia, la rîndul lor, din partea oamenilor epocii de fier, care au venit unii din regiunea Alpilor, coborînd spre sud-est şi sud, alţii — cunoscuţi sub numele de sciţi — din estul asiatic spre Rusia de miazăzi. Dacii, element al marii mase tracice, ar fi, în concepţia acestor învăţaţi, tocmai popu-



Fig. 6 — Ceramică tip București din epoca bronzului găsită pe aria bucureșteană (Lacul Tei etc.), circa 1600—1400 î.e.n. (M.I.B.)

lația peste care au năvălit oamenii epocii de fier. Potrivit acestei ultime ipoteze, se admite deci că dacii sau geții erau în ținuturile noastre de pe la anul 1800 înaintea erei noastre și că ei sînt creatorii civilizației bronzului. Accentuăm asupra termenului de *ipoteză*, deoarece și această ultimă opinie și cea anterioară nu sînt decît niște construcții conjecturale. Sigur e numai că Herodot îi amintește pe geți sau daci la sfîrșitul secolului al VI-lea înaintea erei noastre, mai exact la 514, cu prilejul expediției lui Darius, regele perșilor, care în acel an a trecut, cu uriașa sa armată, prin Dobrogea ca să facă război sciților de la nordul Mării Negre. Acești sciți își întinseseră dominația și asupra teritoriului dacic, deci și asupra cîmpiei muntene. De la ei provine așa-zisul „pieptene de bronz" — de fapt o podoabă de harnașament — găsit într-una din carierele de nisip de la marginea Bucureștilor și aflător acum la Muzeul național de antichități. El înfățișează pe un călăreț scit adăpîndu-și calul la o fîntînă. Tot sciților li se datorează — se pare — vîrfurile triunghiulare de săgeți din bronz descoperite la lacul Tei și la Bucureștii-Noi, precum și — pe o arie mai largă în jurul capitalei — armele și podoabele de la Gurbănești (raionul Lehliu) și de la Ploiești-Triaj.

Așadar, prima știre istorică asupra dacilor sau geților se referă la anul 514 î.e.n. E foarte probabil că, *la această dată*, un trib al lor să fi locuit și țărmul *stîng* al Dunării, în regiunea de pădure cuprinsă între cele două stepe, deci regiunea bucureșteană. De altfel, Bărăganului i se și spune mai tîrziu „pustiul — în realitate stepa — geților".

BIBLIOGRAFIE

I. *Primele așezări omenești.* 1. *Reallexikon der Vorgeschichte unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter, herausgegeben von Max Ebert*, Berlin, 1924—1932, 15 vol. in 8°; 2. Ion Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien, Sonderabdruck aus dem 22. Bericht der römisch-germanischen Kommission*, 1933, 170 p. in 8°; 3. *București. Rezultatele săpăturilor arheologice și ale cercetărilor istorice din anul 1953*, București, 1954, 263 p. in 8°; 4. *Bucureștii de odinioară. Bucureștii în lumina cercetărilor arheologice* (articole de Gh. Cantacuzino, I. Ionașcu, Sebastian Morintz, Dinu V. Rosetti și Vlad Zirra), București, 1959, 239 p. in 4°.

5. Dinu V. Rosetti, I. *Descoperiri paleolitice în preajma Bucureștilor*; II *Săpăturile de la Vidra. Raport preliminar*; București, 1934, 60 p. in 8° și 5 pl. 6. C.S. Nicolăescu-Plopșor, *Le paléolithique en Roumanie*, în *Dacia*, V—VI (1935—1936), p. 41—107; 7. Sebastian Morintz și Dinu V. Rosetti, *Din cele mai vechi timpuri și pînă la formarea Bucureștilor*, în *Bucureștii de odinioară*, București, 1959, p. 147—165; 8. Vladimir Dumitrescu, *Fouilles de Gumelnița*, în *Dacia*, II (1925), p. 29—103; 9. Vl. Dumitrescu, *Le plastique anthropomorphe en argile de la civilisation énéolithique balcano-danubienne de type Gumelnița*, în *Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst*, 1932—1933, p. 49—72; 10. Dinu Rosetti, *Săpăturile de la Vidra*; *raport preliminar*, în *Publicațiile Municipiului București*, nr. 1, București, 1934, p. 6—9; 11. I. Berciu, *Prime considerațiuni asupra neoliticului din valea Dunării inferioare în legătură cu descoperirile din județul Vlașca*, în *Buletinul Muzeului județului Vlașca „Teohari Antonescu"*, II (1937), p. 31—105; 12. I. Nestor, *Probleme noi în legătură cu neoliticul din R. P. R.* în *St. și cerc. ist. veche*, I (1950), 2, p. 208—219; 13. E. Comșa, *Rezultatele sondajelor de la Dudești și unele probleme ale neoliticului de la sud de Carpați*, în *St. și cerc. ist. veche*, VII, p. 41—49.

14. C.S. Nicolăescu-Plopșor, *Urme de noi așezări preistorice în preajma Bucureștilor*, în *Cronica numismatică și arheologică*, II (1922), p. 51—55; 15. I. Andrieșescu, *Nouvelles contributions sur l'âge de bronze en Roumanie. Le dépôt de bronzes de Drajna-de-Jos et l'épée de Bucium*, în *Dacia*, II (1925), p. 345—384; 16. Dinu Rosetti, *Săpăturile arheologice de la Snagov*, I, în *Rev. ist. rom.*, III (1933), p. 217—226; 17. Dinu Rosetti, *Din preistoria Bucureștilor*, I. *Civilizația tip București.*

Die Bukarester Kultur, București, 1936, 30 p. in 4°; 18. Sebastian Morintz, *Săpăturile de pe dealul Ciurel*, în *Materiale și cercetări arheologice*, VII (1961), p. 658—663.

19. Dinu Rosetti, *Asupra tipologiei și tehnicei cîtorva așezări și locuințe pre- și protoistorice din preajma Bucureștilor*, în *Urbanismul*, XI (1932), p. 96—102 și 176—188.

II. *Îndeletniciri și apartenență etnică.* 20. I. Andrieșescu, *Contribuție la Dacia înainte de romani*, Iași, 1912, 124 p. in 8° ; 21. V. Pîrvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, în *Mem. secț. Inst. Acad. Rom.*, seria 3, t. III (1926), p. 113–851 ; 22. Carl Schuchardt, *Alteuropa. Kulturen. Rassen. Völker*, ed. 3, Berlin și Leipzig, 1935, XI, 355 p. in 8° ; 23. V. Pîrvan, *Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene*, București, 1937, 218 p. in 8° (o nouă ediție în 1957, îngrijită de R. Vulpe) ; 24. C. Daicoviciu, *Daker und Rumänen, in Siebenbürgen*, I, București, 1943, p. 175–186 ; 25. Const. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, ediția a V-a, București, 1946, p. 15–30 ; 26. *Istoria României*, I, București, 1960, p. 3–212 *(Orînduirea comunei primitive)*.

ÎN VREMEA DACILOR
SI DACO-ROMANILOR

„...Pe sub deal, pînă în drumul Giurgiului, la stîlpul de piatră al armeanului, în capul troianului, lîngă heleşteul lui Şerban-vodă...“

(Hotarnică privind Bucureştii, în documentul din 4 iunie 1668)

Materialul documentar de care dispunem *pentru aria bucureşteană* în epoca dacă şi daco-romană este tot de caracter arheologic: ceea ce a ieşit la iveală prin săpături sistematice sau prin descoperiri întîmplătoare. Nici o ştire *scrisă* care să se refere la această arie, nici o inscripţie, greacă sau romană — doar cîteva litere — nici o menţiune în cronicile sau scrierile de altă natură, contemporane. Spre a ne putea da seama deci de felul cum s-a desfăşurat viaţa pe această arie în zisa epocă, va trebui să ne folosim de mărturiile arheologice şi să le interpretăm ţinînd seamă şi de ştirile pe care ni le dau izvoarele scrise pentru regiunea ţărmului stîng al Dunării.

PE VREMEA DACILOR

Un fapt este sigur din capul locului, şi anume, că teritoriul oraşului şi împrejurimile lui au continuat să fie bine populate şi în această vreme. Într-o serie întreagă de aşezări, ca, de pildă, acelea de la Mihai-Vodă şi Radu-Vodă, viaţa s-a desfăşurat fără întrerupere din epoca bronzului pînă la sfîrşitul epocii fierului, deci pînă la finele primului secol al erei noastre. Aşezări de ale dacilor s-au constatat şi la Arsenal, în Dealul Spirii, la Biserica lui Bucur, la lacul Tei, la Pipera, Militari etc. În împrejurimile Bucureştilor a fost descoperită, prin săpăturile din ultimii ani, o mare aşezare dacică la Popeştii-Novaci, lîngă Argeş; sînt bine cunoscute, de asemenea, aşezările ceva mai depărtate, de la Crăsani pe Ialomiţa, de la Tinosul pe Prahova, de la Mănăstirea, Piscul-Coconi şi Odaia-Vlădichii, pe Mostiştea inferioară şi salba de aşezări de la Dunăre, între Gura Mostiştei şi Giurgiu.

Locuitorii acestor aşezări îşi continuă străvechile îndeletniciri; agricultura, în toate formele ei, şi creşterea vitelor au locul de frunte. Generalul şi scriitorul antic Ptolemeu al lui Lagos, care a însoţit pe Alexandru Machedon în incursiunea pe care acesta a făcut-o, în anul 335, împotriva geţilor, pe malul stîng al Dunării, în regiunea, se pare, a gurii Argeşului, ne spune că soldaţii falangei au trecut prin „lanuri înalte de grîu“ şi că, spre a putea înainta, au culcat acest grîu „cu suliţele aplecate“. Tot de la el aflăm de un oraş al geţilor, aproape de Dunăre, bine populat, dar „rău întărit“, oraş pe care Alexandru l-a dărîmat „din temelii“, după ce mai întîi ostaşii săi îl prădaseră. Că erau multe asemenea oraşe în ţara geţilor sau dacilor este în afară de orice îndoială;

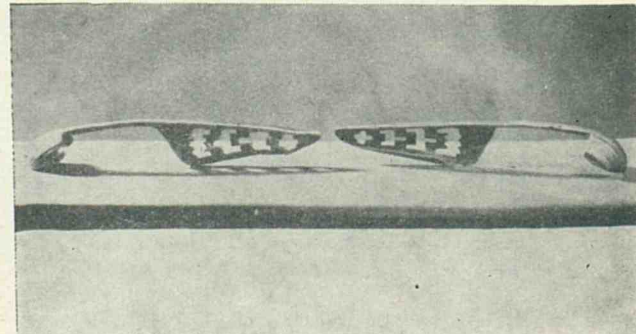


Fig. 7 — Fibule de argint dacice din epoca fierului, perioada la Tène, găsite la Popeşti-Novaci. (M.I.B.)

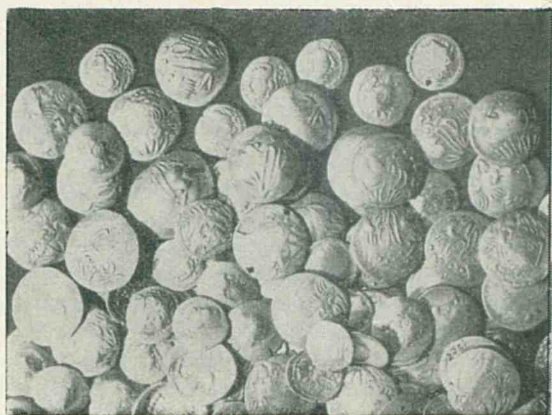


Fig. 8 — Monede dacice, imitînd pe cele macedonene, găsite în preajma Bucureştilor. (M.I.B.)

tot un Ptolemeu, geograful Claudius, care utilizează izvoare de dinainte de cucerirea romană, arată în Dacia nu mai puţin de 44 (patruzeci şi patru) de aşezări urbane, dintre care o serie întreagă purtînd terminaţia specifică -dava (Sucidava, Utidava, Arcidava etc.). Fost-a oare una din aceste aşezări pe locul Bucureştilor? N-o putem afirma, în stadiul actual al cercetărilor; dar faptul nu e imposibil. S-au găsit, pe aria bucureşteană, mai multe tezaure cuprinzînd fie monede greceşti, fie imitaţii dacice ale acestora, fie vase şi obiecte de podoabă din metal preţios. Citām, în primul rînd, tezaurul de la Herăstrău, descoperit întîmplător în 1938, şi datînd din secolul al II-lea înaintea erei noastre. El era alcătuit din paftale şi brăţări de argint, un vas de asemenea de argint şi 58 de monede din acelaşi metal, imitaţii după înfăţişătoarele tetradrahme din Thassos. În altă margine a Bucureştilor, la Colentina, s-a găsit, tot întîmplător, un tezaur cuprinzînd iarăşi imitaţii ale aceloraşi monede greceşti. Pe de altă parte, la hotarul comunelor Bragadiru şi Vîrteju, la aproximativ un kilometru şi jumătate la nord de linia de

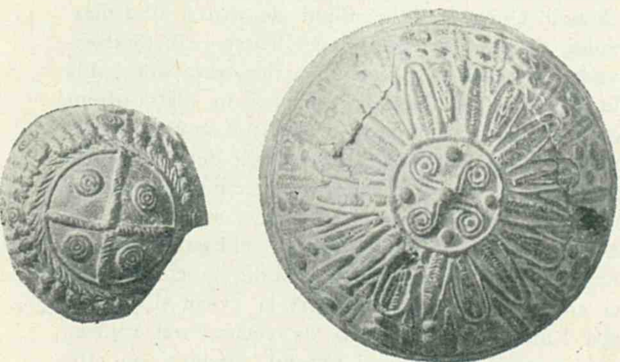


Fig. 9 — Imitaţii dacice de vase greceşti, zise deliene. I. Găsit la Fundeni, lîngă Bucureşti, 1931; diametru 12,5 cm. Un altul, asemănător, tot la Fundeni, era plin cu monede dacice. II. Găsit la Snagov în 1933. Ambele vase din sec. I î.e.n. (M.I.B.)

centură, s-a descoperit, în octombrie 1953, cu prilejul punerii unei borne, un vas de pămînt cu 299 de monede de argint, tot imitaţii dacice, dar, de data asta, după tetradrahmele lui Lysimach, regele Traciei (323—281 î.e.n.). Acest fel de imitaţii au, pe avers, capul lui Alexandru Machedon, iar pe revers un călăreţ. E un tip de monedă dacă foarte răspîndită: exemplare s-au găsit pe toată faţa pămîntului românesc; în cîmpia munteană le constatăm la Piteşti sau în apropierea acestui oraş, la Zimnicea, la Comana, la Piscul-Crăsani, iar în aria bucureşteană, la Pipera (vezi fig. 8). Tezaurul descoperit în acest din urmă loc cuprindea de asemenea imitaţii după un tip înrudit cu cel de mai sus. Semnalăm, apoi, tezaurul cu monede dacice, imitaţii după cele greceşti, găsit în 1931 la Fundeni, şi tezaurul de la Popeşti-Leordeni, conţinînd imitaţii după tetradrahmele lui Filip al II-lea. Cînd s-a canalizat Dîmboviţa au fost găsite monede dace de argint în apropiere de podul Şerban-Vodă. În sfîrşit, imitaţii dace împreună cu monede

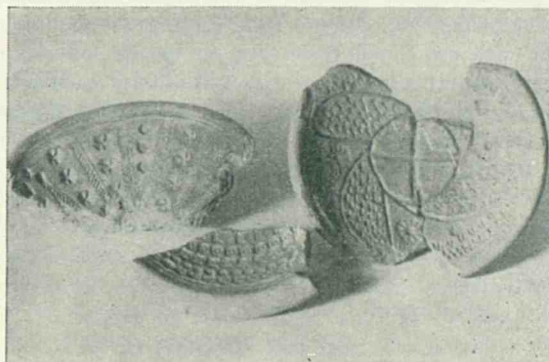


Fig. 10 — Imitaţii de cupe deliene găsite pe aria bucureşteană. (M.I.B.)

greceşti autentice, din oraşele Tomis şi Dyrrachium (Durrazzo sau Durres) s-au descoperit în aşezările de la lacul Tei, Colentina şi Herăstrău.

Vasul care cuprindea tezaurul de la Fundeni era el însuşi o imitaţie după vasele greceşti zise deliene sau din Delos, care se caracterizează prin ornamente în relief acoperind pereţii în întregime (vezi fig. 9). O altă imitaţie de vas delian, împodobit cu reproduceri de monede dacice, imitînd staterii lui Filip al II-lea, regele Macedoniei, a fost găsit la Snagov, cu prilejul săpăturilor din 1933; mai înainte ieşiseră la iveală vase deliene de fabricaţie locală, la Crăsani. Alte fragmente de asemenea vase s-au descoperit la Dămăroaia, la Pantelimon, la lacul Tei (vezi fig. 10), şi, cu prilejul săpăturilor din 1953, în aşezarea dacă de la Arhivele Statului; în număr mai mare s-au găsit, în sfîrşit, în importanta aşezare dacică de la Popeştii-Novaci pe Argeş, aşezare care ar fi totuna, după ultimele cercetări, cu Argedava lui Buerebista şi unde a ieşit la iveală o mare clădire, un adevărat palat al stăpînitorului local. Interesant e faptul că

într-o seamă de asemenea așezări dace s-au aflat, alături de imitațiile de vase deliene, și *tiparele* locale care serviseră la fabricarea lor. Iar o cercetare recentă, în curs de publicare, a precizat că nu este vorba de imitații servile ale modelelor grecești, ci de prelucrări cu motive ornamentale originale, cum e, de pildă, spicul de grîu.

Faptul că s-au descoperit în cîmpia munteană în general și pe aria bucureșteană în special atîtea tezaure cuprinzînd monede, vase și podoabe de argint arată un nivel de viață mai ridicat al populației respective. Dacii nu se mai mulțumeau acum cu moneda greacă pe care o puteau obține pentru produsele lor, ci fabricau ei înșiși monedă de argint după modelul acesteia. Imitau de asemenea, după cum am arătat, vase grecești; importau apoi pentru uzul păturii superioare — a nobililor — și a curții regelui stofe prețioase, țesături fine, ba chiar și produse alimentare sudice, vin și untdelemn; resturi din amforele respective, provenind din Thassos, Rhodos și Cnidos sau din cetățile pontice, ni s-au păstrat în multe din așezările cîmpiei muntene, la Crăsani, Coconi, Mănăstirea, Zimnicea, Tinosul etc. Să nu uităm, de altfel, că dacii ajung sub Buerebista, în secolul I înaintea erei noastre, la o mare putere, că statul lor se întinde pe o suprafață considerabilă, că armata lor atinge o cifră impresionantă: 200.000 de oameni, după mărturia geografului și etnografului antic Strabo. Iar în secolul I al erei noastre apare cealaltă mare personalitate a dacilor, Decebal, sub care statul lor cunoaște o ultimă înălțare, și, îndată după aceea, prăbușirea.

PE VREMEA STĂPÎNIRII ROMANE

Întemeiat-au oare romanii vreo așezare mai însemnată pe locul actualilor București? Elvețianul Sulzer, secretarul lui Alexandru-vodă Ipsilanti și primul dintre cercetători care dă indicații asupra trecutului acestui oraș, crede că aici, pe locul capitalei, sau în apropiere de ea a fost vechea localitate *Pinum*, menționată de Ptolemeu sub forma Pinon în cuprinsul Daciei Romane. Pe ce-și întemeiază părerea, Sulzer nu ne spune; probabil, pe felul cum situează geograful antic această localitate în sud-vestul Munteniei. N-avem nici un argument hotărîtor în sprijinul acestei identificări; ea rămîne o simplă presupunere; Vasile Pîrvan, în încercarea ce face, în *Getica*, de a localiza orașele Daciei indicate de Ptolemeu, crede că ar putea fi vorba de o așezare cu numele Ad Pinum și nu amintește nimic de o identificare cu Bucureștii. Tot așa de bine s-ar fi putut lua în considerare, ba poate cu mai mulți sorți de probabilitate, alte două orașe ale Daciei menționate de Ptolemeu, și anume, *Sornum*, în aceeași Muntenie de sud-vest, și *Tiasum*, în centrul Munteniei.

Pentru o așezare romană pe locul capitalei noastre ar pleda totuși două fapte: mai întîi împrejurarea că pe aici trecea drumul care, plecînd de la Dunăre, fie din dreptul Rusciukului (Sexanta Prista), fie din dreptul Turtucaiei (Transmarisca) — noi credem de la ambele vaduri, întîlnindu-se, ca și mai tîrziu, chiar la București — ducea spre Transilvania. Acest drum — din care s-a descoperit recent la Tîrgșorul-Vechi o porțiune cu infrastructura de bolovani legați cu mortar bine păstrată, precum și o cărămidă cu ștampila legiunii a XI-a Claudia — era păzit, în vremea dominației romane, de castrele de la Mălăiești și de la Drajna-de-Sus, ambele pe apa Teleajenului. Normal era ca, în afară de aceste două castre, din regiunea deluroasă, să fi fost și unele în partea de șes a drumului menționat, așa cum întîlnim o serie întreagă de-a lungul drumului celuilalt, din vestul Munteniei, care, plecînd tot de la Dunăre și trecînd prin Putinei, Gresia, Filfani, Jidova, ajungea, prin pasul Branului, la Rîșnov și apoi în Valea Oltului. Poate că un asemenea castru a fost la București sau în zona bucureșteană. În sensul acesta ar pleda descoperirea făcută la Giulești (vezi mai jos p. 35). Pe de altă parte — și acesta e al doilea fapt care militează pentru o așezare militară romană la București — tradiția mai păstra, în secolul al XVII-lea, amintirea unui val roman sau a unui „troian", în partea de sud-est a orașului. Această tradiție e consemnată în documentul din 4 iunie 1668, confirmat la 4 ianuarie 1672, referitor la proprietatea sau moșia din București a Mitropoliei. Arătîndu-se hotarul acestei proprietăți, se dau, în actul din 1668, următoarele puncte de reper, foarte prețioase și pentru aspectul de altădată al orașului: „Din jos, din piatra de lîngă colțul gardului mănăstirii lui Pană... pînă în piatra de la capul Podului Turcului, și de acolo pe uliță în sus pînă în piatra din ulița drept Mitropolia. Și de acolo, pe lîngă crucea doamnei Mirceoaia, pe cale în sus, pînă în piatra drept Calicii... și... pe lîngă Puțul Calicilor, în jos, pe lîngă lac, pe sub deal, pînă în drumul Giurgiului, la stîlpul de piatră al armeanului, *în capul troianului*, lîngă heleșteul lui Șerban-vodă, și de acolo, pe drum, în jos, spre oraș, pînă în piatra drept Cărămizii și pînă în piatra drept crucea părintelui domniei-mele Leon-vodă...". Termenul de „troian", a cărui etimologie duce la numele împăratului Traian, se dădea de către înaintașii noștri unui val roman și, prin extensiune, și unui val din alte vremuri. Cînd, în 1407, Mircea cel Bătrîn dăruiește Mănăstirii Cozia satul Hinăteștii din județul Vîlcea, el arată că hotarul este „pînă la troian și pînă la apa Rîmnicului": e vorba de vechiul val roman, care mergea de-a lungul Oltului. Desigur, nu este exclus ca „troianul" amintit în această parte de sud-est a Bucureștilor, în documentul din 1668 — troian care azi nu mai poate fi urmărit pe teren — să fi fost și din altă epocă decît aceea a dominației romane.

Dar iarăşi se poate foarte bine să avem de-a face cu una din fortificaţiile ridicate pentru a apăra acest punct de strajă a drumului care ducea de la Dunăre în Transilvania.

Săpăturile arheologice întreprinse în ultimul timp au dat la iveală pe aria bucureşteană cîteva urme din timpul dominaţiei romane. În marea aşezare de la lacul Tei, unde se constată o viaţă neîntreruptă în tot acest timp, s-au găsit statuete romane, din bronz, înfăţişînd zeităţile Venus şi Apollo (vezi fig. 11). Ele pot să provină din schimburile comerciale ale populaţiei autohtone, dacice, de asemenea din expediţiile de pradă ale aceleiaşi populaţii pe malul drept al Dunării, dar nu mai puţin din stabilirea unor elemente romane provinciale în această aşezare. Tot la lacul Tei a ieşit la iveală un mormînt de inhumaţie datînd din vremea ocupaţiei romane. Scheletul, aflat sub un bordei, avea la gît un colier alcătuit din verigi de bronz, separate prin mărgele de sticlă albă, rotunde.



Fig. 11 — Statuetă de bronz, înfăţişînd pe Apollo. Vîrf de stindard sau de baldachin, tot de bronz, în formă de cap de acvilă, găsite amîndouă la Lacul Tei. Sec. I—II e.n. (M.I.B.)

Foarte interesantă e şi descoperirea care s-a făcut în aşezarea de la Giuleşti. Aici s-au găsit o serie de obiecte — o sabie, un topor, o andrea — apoi o placă de bronz cu un foarte mic fragment de inscripţie — cîteva litere —, o a doua placă de bronz şi monede romane: totul se pare că forma inventarul unui mormînt de militar roman, poate al unui călăreţ sarmat care slujea în armata imperială. Cea dintîi placă provine, probabil, dintr-o armură sau dintr-un scut; cea de-a doua, de la harnaşamentul unui cal. De factură, evident, romană, ea are în partea superioară două capete de femeie, faţă în faţă, la mijloc doi delfini, iar în partea inferioară simbolul originii Romei: lupoaica alăptînd pe Romulus şi pe Remus. Este evident, prin urmare, că aici, la Giuleşti, în latura de nord-vest a Bucureştilor, a fost o aşezare romană, poate „villa“ sau moşia unui fost ostaş, poate chiar o aşezare militară.

În afară de aceste urme, s-au mai descoperit, în diferite puncte de pe aria bucureşteană, monede din timpul dominaţiei romane. Ele sînt de două feluri: monede de ale oraşelor din provinciile vecine şi monede de ale împăraţilor romani. Din prima categorie fac parte monede din Tomis (Constanţa), Odessos (Varna), Deultum (Burgas), Pautalia (Küstendil), Nicopolis ad Istrum (Nicopol), Marcianopolis (aproape de Provadia), Serdica (Sofia), Traianopolis (Orikhova, pe Mariţa), Adrianopolis (Edirne, tot pe Mariţa), Mesembria (Nesseber), pe coasta Mării Negre, la nord-est de Burgas, şi Viminacium (Costolac, pe Dunărea sîrbească). Ele dovedesc relaţii comerciale cu ţărmul drept al Dunării şi cu ţărmul Mării Negre, ba chiar şi cu oraşe mai îndepărtate din interiorul Peninsulei Balcanice. Din a doua categorie fac parte monedele împăraţilor Marcus Aurelius, Septimius Severus, Geta, Caracalla, Macrinus, Diadumenianus, Filip Arabul, Decius şi Gallienus, deci din intervalul 161—268 e.n.; de asemenea monede ale împărăteselor Faustina senior, soţia lui Antoninus Pius şi Iulia Domna, soţia lui Septimius Severus.

Credem că săpături sistematice întreprinse pe aria bucureşteană, în genul celor din ultimul deceniu, vor da la iveală şi alte urme din timpul dominaţiei romane. Cele descoperite pînă acum sînt suficiente totuşi ca să dovedească existenţa unor aşezări pe această arie, în secolele al II-lea şi al III-lea, să arate *continuitatea* vieţii omeneşti în străvechile centre de la lacul Tei, de la Giuleşti şi desigur şi din alte puncte de pe întinsul capitalei noastre.

BIBLIOGRAFIE

I. *Pe vremea dacilor.* 1. I. Andrieşescu, *Piscul-Crăsani. Descoperirile arheologice din vara anului 1923*, în *Mem. secţ. ist. Acad. Rom.*, seria 3, t. III (1926), p. 1—111; 2. V. Pîrvan, *Getica, O protoistorie a Daciei*, în *Mem. secţ. ist. Acad. Rom.*, seria 3, t. III (1926), p. 113—851; 3. Mihail Gr. Romaşcanu, *Consideraţiuni generale asupra originei monetei. Contribuţiuni la cunoaşterea circulaţiei monetare din Dacia.*

Tezaurul de la Colentina, Bucureşti, 1932, 29 p. in 4°; 4. Em. Panaitescu, *Numărul geţilor şi al dacilor. Comentar după Strabo*, Bucureşti, 1934, 16 p. in 8°; 5. C. Daicoviciu, *Problema numărului geto-dacilor. Consideraţii asupra unei lucrări recente*, Cluj, 1934, 12 p. in 8°; 6. * * *, *Ce cuprinde comoara găsită la Herăstrău*, în *Gaz. mun.*, VII (1938), nr. 317; 7. * * *, *Noi descoperiri arheologice din jurul capitalei*, în *Gaz. mun.*, VII (1938), nr. 339; 8. C. Moisil, *Les tetradrachmes de Thassos et de la Macédoine I-ère et leur circulation en Dacie*, în *Balcania*, VII (1944), p. 3—22; 9. Const. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, ediţia a V-a, Bucureşti, 1946, p. 31—116; 10. Bucur Mitrea, *Un tezaur cu monete dacice descoperit la Bucureşti de o echipă de muncitori a întreprinderilor Sfatului Popular*, în *Bucureşti. Rezultatele săpăturilor*, Bucureşti, 1954, p. 13—25; 11. Sebastian Morintz, Gh. Cantacuzino, *Săpăturile arheologice din sectorul Mihai-Vodă*, în *Bucureşti. Rezultatele săpăturilor*, Bucureşti, 1954, p. 45—132; 12. I. Ionescu, Vlad Zirra, D. Berciu, Margareta Tudor, *Săpăturile arheologice din sectorul Radu-Vodă*, în *Bucureşti. Rezultatele săpăturilor*, Bucureşti, 1954, p. 132—183; 13. Irina Casan-Franga, *Stadiul cunoştinţelor noastre despre cupele „deliene" în general, cu privire specială asupra cupelor „deliene" getice* (manuscris).

II. *P e v r e m e a s t ă p î n i r i i r o m a n e.* 14. Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, Bucarest, 1900, 243 p. in 4°; 15. V. Pîrvan, *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării*, Bucureşti, 1923, 247 p. in 8°; 16. V. Christescu, *Istoria militară a Daciei Romane*, Bucureşti, 1937, X, 269 p. in 8°; 17. Colonelul C. Zagoritz, *Castrul roman de la Mălăeşti*, Ploieşti, 1940, 22 p. in 8°; 18. C. Daicoviciu, *Daker und Rumänen*, în *Siebenbürgen*, Bucureşti, 1943, p. 175—186; 19. D. Tudor, *Răscoale şi atacuri „barbare" în Dacia Romană*, Bucureşti, 1957, 99 p. in 8°; 20. Dinu V. Rosetti, *Din cele mai vechi timpuri şi pînă la formarea Bucureştilor*, în *Bucureştii de odinioară*, Bucureşti, 1958, p.147—165; 21. Radu Vulpe, *Şantierul arheologic Popeşti*, în *Materiale şi cercetări arheologice*, III (1957), p. 227—246; V (1958), p. 337—350, VI (1959), p. 307—324; VII (1961), p. 321—338; VIII (1962), p. 457—462; 22. Radu Vulpe, *Muntenia şi Moldova în epoca romană*, în *Istoria României*, I, Bucureşti, 1960, p. 517—530; 23. M. Zgîbea, *Fibule din sec. III şi VI e.n. descoperite în săpăturile arheologice de la Militari*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, Bucureşti, 1963, p. 373—384; 24. V. Leahu, *Raport asupra săpăturilor arheologice efectuate în 1960 la Căţelu-Nou*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, Bucureşti, 1963, p. 15—47.

PERIOADA DE TRECERE LA FEUDALISM ȘI FEUDALISMUL TIMPURIU

În centrul ariei bucureștene, la Curtea Veche, viața omenească s-a desfășurat necontenit, din veacul al IV-lea pînă în al XIII-lea.

EPOCA PRIMELOR MIGRAȚII: NEAMURILE GERMANICE

O dată cu retragerea legiunilor și a administrației romane din Dacia [1], în 271–275, au plecat și bogătașii — marii negustori, proprietari de domenii, exploatatorii de mine — într-un cuvînt, cei care, cu banii lor, puteau trăi oriunde în imperiu. Grosul populației daco-romane însă, țăranii, meșteșugarii, orășenii săraci, au rămas pe loc și și-au continuat viața sub noua stăpînire, a goților. De altfel, aceștia din urmă ocupaseră ținutul carpato-dunărean în calitate de „federați", adică pe temeiul unei înțelegeri. Relațiile cu țărmul drept al Dunării nu s-au întrerupt; negustorii au continuat să treacă peste fluviu, într-un sens și în altul, cu mărfurile lor, moneda a continuat să circule. Cu atît mai mult cu cît anumite puncte întărite de pe malul stîng, în special în regiunea olteană, au continuat să rămînă în stăpînirea romană și după Aurelian. Sub Constantin cel Mare, în anii 328–332, are loc chiar o recucerire a cîmpiei muntene și oltene pentru aproape trei decenii. Nu e de mirare deci că s-au descoperit pe aria bucureșteană, într-o sumă de locuri, monede romane din secolul al IV-lea. Monede de ale lui Constantin cel Mare (306–337) s-au aflat pe locul fostei biserici Sărindar, unde e azi Casa Centrală a Armatei și pe fostul maidan Duca, unde se înalță acum palatul Sfatului Popular al Capitalei. La lacul Tei s-au găsit monede de la împăratul Valens (364–378); la Mogoșoaia, tot de la Valens, dar și de la Iulian Apostatul (361–363) și Valentinian I (364–375). De la acesta din urmă s-au găsit monede și la Crîngași. Pe temeiul explorărilor și săpăturilor făcute s-au constatat *așezări omenești din secolul al IV-lea* în următoarele puncte din cuprinsul Bucureștilor: la Curtea Veche, și anume, în Piața de Flori, în strada Soarelui și în Pasajul Francez, la biserica Sf. Dumitru de lîngă Poștă, la Mihai-Vodă, în dealul Arhivelor Statului, la Radu-Vodă și biserica Bucur, la biserica Dobroteasa (Calea Văcărești), în strada Pitagora și la lacul Tei. Marea așezare din acest din urmă loc este chiar un caz tipic de continuitate a populației după părăsirea Daciei, deoarece resturile arheologice descoperite aici dovedesc prezența continuă a populației în secolele al II-lea, al III-lea și al IV-lea ale erei noastre. Tot din secolul al IV-lea s-au identificat așezări la Crîngași, unde săpăturile au dat la iveală un cuptor de ars oale, la Chitila, Mogoșoaia, Pipera, Fundenii-Doamnei și — pe o arie mai largă în jurul capitalei — la Sărulești, la Ileana (raionul Lehliu), unde s-a descoperit iar un cuptor de ars oale, și la Spanțov.

De la neamurile germanice care au ocupat Dacia nu s-au găsit urme pe aria bucureșteană, ci în regiuni mai depărtate. Aceasta nu înseamnă însă că nu e posibil ca descoperiri viitoare să ateste prezența *goților* și în zona de pădure în mijlocul căreia se află Bucureștii. După cum se poate ca ele să ateste prezența *sarmaților*, neamul iranian, înrudit cu sciții și cu alanii de mai tîrziu, neam pe care izvoarele

[1] Prin Dacia înțelegem nu numai provincia romană, dar și partea din teritoriul muntean, deci și teritoriul viitorilor București, care, fără să fi făcut parte *administrativ* din provincie, a fost supusă totuși romanizării. Această parte era înconjurată aproape complet de provincii romane, era încadrată de un număr de castre romane și străbătută de drumuri pe care mergeau negustorii romani, plecînd de la vadurile Dunării.

scrise ale veacului al IV-lea îl amintesc în cîmpia munteană. S-a formulat chiar ipoteza că unele morminte din secolul al III-lea, descoperite la Giulești, ar putea aparține eventual acestui neam, care fusese aliat cu dacii, pe vremea lui Decebal, în luptele împotriva romanilor.

Deocamdată rămîne bine constatat că în această zonă de pădure populația daco-romană a continuat să locuiască, în număr însemnat, în așezări dese, după părăsirea Daciei.

PERIOADA CONLOCUIRII CU SLAVII ȘI A ASIMILĂRII ACESTORA

Aici au găsit-o *slavii*, ale căror triburi ocupă teritoriul țării noastre în secolul al VI-lea. Așa se explică numele de *Vlașca*, pe care acești noi ocupanți l-au dat regiunii păduroase de șes: el înseamnă „țara vlahilor", adică a populației romanice, și s-a păstrat pînă în zilele noastre în legătură cu fostul județ de la vest și sud-vest de București. Tot în legătură cu regiunea păduroasă, dar de la nord de București, stă numele de *Vlăsia*, purtat și de o apă care străbate zisa regiune. Cei mai mulți dintre cercetători au văzut în acest de-al doilea nume tot un ecou al prezenței populației romanice: Vlăsia ar însemna același lucru ca și Vlașca.

Slavii s-au așezat în toată această regiune de pădure locuită de strămoșii noștri și au dat nume noi, slavice, la o seamă din cursurile de apă ce o străbăteau. Nu au schimbat numele Dunării și al Argeșului — erau nume străvechi, moștenite de la daci — dar au botezat din nou, cu nume de ale lor, celelalte cursuri de apă. I-au zis apei ce străbătea întinsele păduri de stejar ale cîmpiei muntene *Dîmbovița*, de la dămb, stejar; celeilalte ape, care străbătea stepa necultivată a Bărăganului, i-au zis *Ialovnița* — de la ialov, sterp, pustiu; din această veche formă, atestată în documentele veacurilor XIV—XVI, a rezultat aceea de astăzi: Ialomița. Tot așa, au botezat cu nume slave *Mostiștea* — de la most, pod — *Prahova* — de la prah, praf, deci rîu cu maluri prăfoase — apoi *Crivina*, *Cîlniștea*, *Neajlovul*, *Snagovul*, *Ciorogîrla*, *Colentina*. Etimologia populară care s-a dat de unii diletanți, în veacul trecut, acestui ultim nume, explicat prin românescul „colea-n tină", n-are nici un temei; în realitate, și această de a doua apă bucureșteană, ca și Dîmbovița, poartă tot un nume slav. Și cursul de apă — de la care s-a numit apoi județul — *Ilfovul* poartă de asemenea un nume slav. Căci Elhov — aceasta e forma veche a numelui, în actele din secolele XV—XVII — vine din elha, care înseamnă arin sau anin. Așadar, Elhov, Ilhov, Ilfov e apa care curgea printre arini, prin ariniș.

Dar dacă în privința numelor de ape — rîuri, pîrîuri, lacuri — constatăm în aria bucureșteană și în regiunea înconjurătoare o bogată moștenire de la slavi — și lucrul nu-i de mirare dată fiind predilecția pentru viața legată de apă a acelora care veneau din țara nenumăratelor bălți, lacuri și rîuri — lucrul se schimbă cînd e vorba de numele așezărilor omenești. Acestea, în marea lor majoritate, poartă nume românești. Fie nume terminate în -ești și -eni — care arată descendența din întemeietorul sau primul proprietar al așezării și care sînt în număr preponderent: București, Văcărești, Dudești, Giulești, Grozăvești, Bîrzești, Dobroești, Popești etc., sau Cotroceni, Fundeni, Otopeni, Copăceni, Cozieni etc., fie nume arătînd o apartenență, o localizare sau o poreclă — Băneasa, Mogoșoaia, Lupeasca, Mărcuța, Cringași, Afumați, Căciulați, Broscari, Roșu, Buftea etc., fie, în sfîrșit, nume în legătură cu originea etnică a locuitorilor respectivi — Sîrbii, Țigănia, Grecii etc. — sau cu diferite împrejurări locale de caracter economic sau de altă natură: Moara-Săracă, Herăstrău, Postăvari, Cățelu etc. Ca să nu mai vorbim de numele legate de un aspect al terenului, precum Măgurele, Cîmpurelu, Movila etc. Față de această mare mulțime de nume românești, numele de origine slavă date așezărilor omenești sînt foarte puține, am putea spune chiar disparente. Citām cîteva din ele: Colentina, care vine însă de la numele apei, Glina, Bolintin, Tîntava, Grădiște, iar mai departe de București, Crivina (tot de la numele apei), Oltenița, Gumelnița, Spanțov.

Cum se explică numărul mic de numiri slave de sate, în raport cu numărul însemnat de nume de ape? Pricina credem că stă mai întîi în împrejurarea că noii-veniți au fost, față de daco-romani, inferiori numericește, deoarece o mare parte a lor au trecut mai departe, peste Dunăre, în Peninsula Balcanică. Deci, din capul locului, numărul satelor în care s-au așezat slavii și cărora le-au dat nume de ale lor a fost mai mic decît acela al satelor unde locuiau autohtonii. S-a adăugat apoi faptul că multe sate s-au format cu timpul, în perioada cînd slavii erau asimilați de către populația romanică — peste Dunăre, în Peninsula Balcanică, fenomenul a fost invers — și mai ales *după* această asimilare. Toate satele din această ultimă categorie au căpătat, evident, nume românești. În al treilea rînd, semnalăm împrejurarea că o seamă din vechile sate s-au risipit, din cauza vicisitudinilor istorice, întemeindu-se apoi altele noi, cîteodată chiar în același loc, alteori în vecinătate; cu prilejul acestor schimbări s-au schimbat, adesea, și numele respective. În sfîrșit, notăm și faptul că o sumă de nume vechi, date de slavi, n-au mai avut, după asimilarea acestora, un înțeles pentru generațiile următoare; locuitorii satelor n-au mai știut ce înseamnă vechiul nume. Așa încît, atunci cînd oficialitatea sau proprietarul satului, sau, în unele cazuri, sătenii înșiși au vrut să-i schimbe numele, faptul s-a putut petrece foarte ușor, fără rezistență

sau împotrivire. Toate aceste fapte explică numărul mic actual al numelor slave de sate în comparaţie cu cele româneşti. Numele de ape au fost mai rezistente, ele s-au menţinut, deoarece aici n-au mai intervenit schimbări, fluctuaţii sau creări de unităţi noi. Micile modificări formale din acest domeniu — Ialomiţa în loc de Ialovniţa, Ilfov în loc de Elhov — se explică prin tendinţa la pronunţarea cea mai uşoară, care e o caracteristică a limbajului.

Săpăturile arheologice au scos la iveală urme din această perioadă a conlocuirii cu slavii pe întreaga arie bucureşteană. La Curtea Veche s-a găsit ceramică din veacul al VI-lea, perfect databilă printr-o monedă a lui Justinian (527—565). La fel în piaţeta Sf. Nicolae-Şelari, unde s-au găsit de asemenea ceramică şi o monedă de bronz de la acelaşi împărat bizantin; tot aşa în dreptul Teatrului Casei Centrale a Sindicatelor. În strada Soarelui, ca şi în Pasajul Francez din cuprinsul amintitei Curţi Vechi, aceeaşi ceramică „prefeudală" din veacul al VI-lea. La Radu-Vodă s-a găsit chiar ceramică de factură slavă, lucrată cu mîna; ea datează din veacul al VII-lea — începutul veacului al VIII-lea. La Crîngaşi s-a descoperit un bordei din veacurile VI—VII, de formă dreptunghiulară, şi o săgeată de fier, care, prin forma ei, poate fi atribuită aceleiaşi epoci, dar se întîlneşte şi mai tîrziu, chiar după secolul al X-lea. La Dămăroaia a ieşit la iveală un bordei asemănător aceluia de la Crîngaşi şi ceramică databilă printr-o monedă din anul 539, de la Justinian. Aşezări din secolele VI—VII s-au descoperit şi la Colentina — unde s-a găsit o monedă de bronz de la Justinian, tot din anul 539 — şi la Mogoşoaia. În sfîrşit, la Ciurel, săpăturile din ultimii ani au scos la lumina zilei resturi de bordeie din secolele VI—VIII.

ULTIMA PERIOADĂ A MIGRAŢIUNILOR: PECENEGII, CUMANII ŞI TĂTARII

Perioada finală a epocii migraţiilor priveşte neamurile vechi turceşti — pecenegii şi cumanii — şi pe tătari; ea cuprinde intervalul de la finele secolului al IX-lea pînă la finele secolului al XIII-lea. Cu cei dintîi, în special cu cumanii, a avut loc o conlocuire, care a lăsat urme atît în toponimie, cît şi în onomastică şi în lexic. În toponimia ariei bucureştene, influenţa pecenegă şi cumană nu se face prea simţită; ea apare evidentă mai ales în regiunea Teleormanului, a sudului Olteniei, în estul Bărăganului şi în unele părţi ale Moldovei. De la aceste neamuri vechi turceşti se pare că ne-a rămas termenul „gorgan" , care se dă, în genere, movilelor artificiale răspîndite de-a lungul cîmpiei, în special în stepă, şi din care multe reprezintă morminte ale conducătorilor sciţi, sarmaţi şi, mai tîrziu, pecenegi şi cumani. Un astfel de gorgan — dar care nu-i movilă artificială — a fost şi în cuprinsul Bucureştilor, în lunca Dîmboviţei; de la el şi-au luat numele mahalaua din jur şi biserica zidită deasupra. Tot în cuprinsul Bucureştilor, e amintit documentar, în anul 1724, şi un „gorgănel", iarăşi cu o biserică pe el. Mult mai multe sînt, în cuprinsul Ilfovului, numele rămase de la tătari; ele nu se explică printr-o conlocuire, ci prin impresia puternică pe care a făcut-o năvălirea cea mare din 1241, năvălirile ulterioare şi stăpînirea dură exercitată de acest neam asiatic. Poporul le atribuie multe din gorganele sau movilele Ilfovului, cum sînt acelea de pe malul *Colciacului* sau *Colceagului* — numele acesta însuşi e tătăresc sau pecenego-cuman — şi de pe teritoriul comunelor Bălăceanca, Drăgoeşti şi Străinii-Dobreni.

Şi în perioada aceasta ultimă a migraţiilor, ca şi în cea dintîi şi în perioada intermediară, a conlocuirii româno-slave, legăturile cu malul drept al Dunării n-au încetat; traficul de mărfuri nu s-a întrerupt, iar moneda bizantină a continuat să circule în cîmpia munteană. S-au găsit asemenea monede în mai multe locuri. Pappasoglu, în lucrarea sa asupra fundării Bucureştilor, afirmă că „adesea s-au găsit şi se găsesc şi acum, în suburbia Dobrotesei, la diferite săpături, monete vechi romane şi bizantine". Un fapt sigur este că la Snagov, cu prilejul săpăturilor întreprinse în 1933, s-a descoperit o monedă de la împăratul Ioan I. Zimisces (969—976). Alte monede bizantine s-au găsit lîngă biserica Floreasca; ele provin de la împăraţii din dinastia Comnenilor: Alexe I. (1081—1118) şi Ioan al II-lea (1118—1143). Tot din vremea Comnenilor sînt şi monedele bizantine de bronz, găsite în 1920, cu prilejul săpăturilor unui loc de pe strada general Eremia Grigorescu (fostă Armaşului); la Ciurel s-au aflat monede similare de la finele secolului al XII-lea, iar pe vechiul Pod al Calicilor (Calea Rahovei), un „perper" bizantin — monedă de aur — din secolul al XIII-lea. Dar n-au fost relaţii numai cu sudul Dunării; ele s-au menţinut şi cu Transilvania, atît înainte, cît şi după cucerirea ungurească. În cartierul Dobroteasa-Văcăreşti s-au găsit, prin 1932 sau înainte de această dată, trei monede ungureşti, dintre care două de la regele Ştefan cel Sfînt — inscripţia e „Stephanus Rex" — şi una de la regele Salomon I, deci intervalul 1000—1074. Pe de altă parte, pe locul fostei cărămidării Popovici, între lacurile Tei şi Floreasca, s-a găsit mormîntul unui călăreţ, cu parte din inventarul său funerar: o scară de şa, zăbală, sabie, subţire şi încovoiată, asiatică, pinteni şi o „francisă" sau o securice; ele aparţin, după părerea arheologilor, aşa-zisului „tip maghiar" şi au fost datate „secolul X", poate din vremea luptelor între maghiari şi bulgari. N-ar fi exclus, însă, să aparţină şi vechilor bulgari, care, în veacul al IX-lea, şi-au întins influenţa asupra cîmpiei muntene. Un alt mormînt de călăreţ s-a descoperit la Jilava; judecînd după inventarul

rămas — un vîrf de lance, o zăbală de fier — arheologii sînt de părere că a fost, poate, al unui peceneg şi-l datează în veacul al XI-lea; o zăbală similară s-a găsit în 1956 la Tangîru (raionul Giurgiu), spre sud de Bucureşti.

După ce saşii vin în Transilvania şi contribuie la dezvoltarea vieţii urbane, negoţul cu regiunile de dincoace de Carpaţi capătă un nou avînt. Tot mai des străbat negustorii din Transilvania spre vadurile de la Dunăre; tot mai des cărăuşii cu carele de peşte de la baltă sau cu marfă scumpă, răsăriteană, adusă de peste mare, se îndreaptă spre trecătorile munţilor spre a ajunge la străvechiul Braşov, devenit acum Kronstadt sau la Hermannstadt (Sibiu). Pentru cei care se duceau spre vadurile de la Giurgiu-Rusciuc sau Olteniţa-Turtucaia, precum şi pentru aceia care veneau de la cherhanalele de la gura Mostiştei sau de la Greaca, un popas obişnuit era pe locul unde se înalţă azi Bucureştii. Aici, pe acest loc, viaţa s-a desfăşurat necontenit, în toată perioada migraţiilor. Aşezarea de la Curtea Veche, adică din inima însăşi a tîrgului, „foarte întinsă şi intens locuită" — întrebuinţăm chiar expresia arheologilor — în veacul al VI-lea, a continuat să fie locuită şi în veacurile următoare. S-au găsit aici urme din veacurile VIII—X, precum şi din veacurile X—XIII. Se poate afirma aşadar că, pe locul însuşi unde avea să-şi stabilească reşedinţa cîrmuitorul judeţului Ilfov şi, după el, domnul Ţării Româneşti, viaţa n-a încetat nici o clipă. De jur împrejurul acestei aşezări centrale, constatăm, în aceeaşi perioadă a feudalismului timpuriu, adică în veacurile X—XIII, alte aşezări: la Mihai-Vodă, unde ceramica descoperită este din cele mai interesante, la Dealul Piscului, la Ciurel, unde, într-un bordei, s-a găsit un bulgăre de chihlimbar buzoian, la Bellu, la Cringaşi, la Străuleşti, la Fundenii-Doamnei, la Dămăroaia. În acest din urmă loc, săpăturile îngăduie, prin ceramica şi celelalte urme date la iveală, să se precizeze trei faze succesive: prima din secolele VI—VII; cea de-a doua din secolele IX—XI, ultima din secolul al XIV-lea. Cu siguranţă, viitoarele săpături ne vor aduce ştiri noi, care ne vor permite să cunoaştem mai bine, în detalii, viaţa de pe aria bucureşteană în perioada cuprinsă între Dacia Romană şi întemeierea Ţării Româneşti. De pe acum se poate însă afirma cu toată certitudinea că această viaţă nu s-a întrerupt, că ea a continuat în tot răstimpul mileniului întunecat al migraţiilor, în numeroasele aşezări ale ariei amintite. Locuitorii acestor aşezări au continuat să practice *agricultura* în diferitele ei forme — cereale, legume, pomicultură şi, foarte probabil, şi viticultură — *să crească vite* mari, cai, turme de oi şi de porci, precum şi păsări, *să pescuiască* în Dîmboviţa, Colentina şi în lacurile ariei bucureştene şi *să vîneze* în întinsele păduri care o înconjurau. Sub raportul social, a avut loc o diferenţiere; stăpînii feudali amintiţi în Oltenia la 1247, în diploma Ioaniţilor, sub numele de „*maiores terrae*" adică „mai-marii pămîntului", iar în sudul Moldovei sub calificativul „*potentes illarum partium*", adică „puternicii acelor părţi", au existat cu siguranţă şi în regiunea intermediară dintre Olt şi Milcov, deci şi în părţile Ilfovului şi Bucureştilor.

BIBLIOGRAFIE

I. *Prima perioadă: neamurile germanice.* 1. C. Daicoviciu, *Problema continuităţii în Dacia. Cîteva observaţii şi precizări de ordin istorico-arheologic*, Cluj, 1940, 72 p. in 8° şi 2 planşe; 2. D. Tudor, *Stăpînirea romană în sudul Daciei, de la Aurelian la Constantin cel Mare*, în *Rev. ist. rom.*, X (1940), p. 216—225; 3. D. Tudor, *Constantin cel Mare şi recucerirea Daciei Traiane*, în *Rev. ist. rom.*, XI—XII (1941—1942), p. 134—148; 4. C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucureşti, 1945, 269 p. in 8°; 5. D. Tudor, *Arderea cetăţii Sucidava*, în *Rev. ist. rom.*, XV (1945), p. 149—155; 6. I. I. Russu, *Constantin cel Mare ca Dacicus*, în *Anuar. ist. Cluj*, XI (1946—1947), p. 413.

II. *Perioada conlocuirii cu slavii şi a asimilării acestora.* 7. G. Weigand, *Die Namen der rumänischen Judeţe im Altreich*, în *Balkan Archiv*, IV (1928), p. 168—177; 8. Const. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, ediţia a V-a, Bucureşti, 1946, p. 246—279 (Slavii); 9. Const. C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX. Constatări istorice, geografice, economice şi statistice pe temeiul hărţii ruse din 1835*, Bucureşti, 1957, 318 p. in 8°; 10. Maria Chişvasi-Comşa, *Slavii pe teritoriul R.P.R. în sec. VI—IX, în lumina cercetărilor arheologice*, în *Studii şi cercetări de istorie veche*, X, 1, 1959, p. 65—80; 11. Ion Nestor şi Eug. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, în *Materiale şi cercetări arheologice*, VI (1959), p. 593—601 şi VII (1961), p. 561—569; 12. Sebastian Morintz, *Săpăturile de pe dealul Ciurel*, în *Materiale şi cercetări arheologice*, VIII (1962), p. 761—767; 13. Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Bucureşti, 1963, 581 p. in 8°.

III. *Ultima perioadă: pecenegii, cumanii şi tătarii.* 14. Lazăr Şăineanu, *Influenţa orientală asupra limbii şi culturii române*, I—II, Bucureşti, 1900, CCCXXXV + 407 + 279 p. in 8°; 15. G. Weigand, *Ursprung der südkarpathischen Flussnamen in Rumänien*, în *XXVI—XXIX Jahresb.*, Leipzig,

1921, p. 70—103; 16. N. Iorga, *Imperiul cumanilor și domnia lui Băsărabă. Un capitol din colaborația româno-barbară în evul mediu*, în *Mem. secț. ist. Acad. Rom.*, seria 3, t. VIII (1927—1928), p. 97—103; 17. Em. Condurachi, *Les trésors monétaires de la région carpatho-danubienne et leur importance pour l'histoire des roumains*, în *Balcania*, VII, 1 (1944), p. 23—44; 18. Dinu V. Rosetti, *Din cele mai vechi timpuri și pînă la formarea Bucureștilor*, în *Bucureștii de odinioară*, București, 1958, p. 147—165; 19. Octavian Iliescu, *Despre un tezaur de monede bizantine din vremea Comnenilor, găsit în București*, în *Studii și cercetări de numismatică*, III, 1960, p. 493—495.

Pentru toate perioadele: 20. Const. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, ediția a V-a, București, 1946; 21. *Istoria României*, I, București, 1960.

ÎNCEPUTURILE ORAŞULUI BUCUREŞTI

„Negru-vodă a întemeiat oraşul Cîmpulung şi a tras cîteva întărituri de cărămidă la Bucureşti, Tîrgovişte, Floci şi Buzău.“

(Raguzanul Luccari în 1605)

TRADIŢIA ÎNTEMEIERII BUCUREŞTILOR. NUMELE ORAŞULUI.

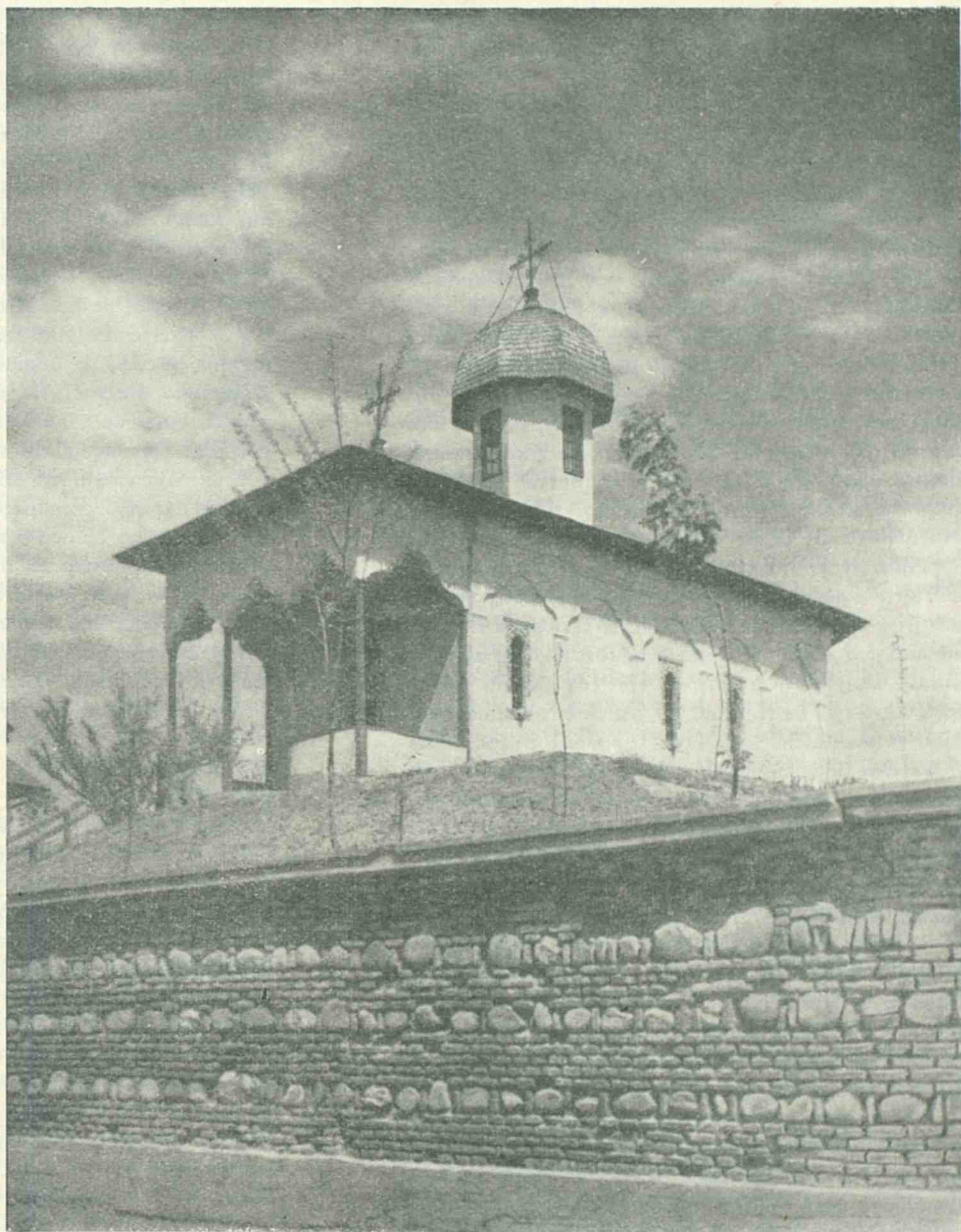
Cît este de vechi oraşul Bucureşti? De cînd datează aşezarea urbană sau tîrgul acesta? Şi unde era situată prima vatră a lui, nucleul în jurul căruia s-a dezvoltat? Sînt întrebări la care răspunsurile diferă. În general, se admite că oraşul exista în veacul al XIV-lea; mulţi dintre cercetători, între care şi Ionescu-Gion şi N. Iorga, cred că „Cetatea Dîmboviţei“ al cărei pîrcălab Dragomir a sfărîmat în 1368 o oaste ungurească, e totuna cu Bucureştii, în timp ce alţii, ca Al. Vasilescu, autorul unui studiu special asupra problemei, socot că zisa cetate era în regiunea deluroasă, pe cursul mijlociu al Dîmboviţei, iar nu pe locul actualei capitale. Divergenţa subzistă şi în ce priveşte nucleul originar al oraşului: o parte dintre cercetători, începînd cu D. Papasoglu şi isprăvind cu N. Iorga, se pronunţă pentru colina de la Radu-Vodă, în timp ce altă parte crede că el a fost pe malul stîng al Dîmboviţei, şi anume, în jurul curţii domneşti de mai tîrziu (Piaţa de Flori).

Spre a putea lămuri aceste controverse şi a ajunge la un răspuns întemeiat, e necesar să examinăm atît *tradiţia* în legătură cu întemeierea Bucureştilor, cît şi *primele documente* de care dispunem. Este necesar, de asemenea, să cercetăm *condiţiile* generale sau *împrejurările* care au promovat întemeierea oraşului şi apoi începuturile dezvoltării lui.

În ce priveşte tradiţia, sîntem în faţa unei duble moşteniri. Pe de o parte, se aminteşte ca întemeietor faimosul Bucur, pe de altă parte nu mai puţin faimosul Negru-vodă, întemeietorul Ţării Româneşti sau al Munteniei. Tradiţia despre Bucur este consemnată în scris la începutul veacului al XIX-lea de către străinii care au stat în Bucureşti. Consulul englez Wilkinson, în lucrarea sa asupra Principatelor, apărută la Londra în 1820, spune despre oraşul nostru că „cu aproape 400 de ani în urmă nu era decît un sat întins aparţinînd unui om numit Bucur, de la care i se trage numele, pe care-l păstrează şi astăzi“. Aşadar, Bucur era stăpînul satului. Elveţianul François Recordon, secretarul lui vodă Caragea, în *Lettres sur la Valachie*, tipărită la Paris în 1821, crede că Bucur întemeietorul era „pescar sau cioban“. Un alt englez, Walsh, în relaţia sa de călătorie apărută la Londra în 1828, afirmă că „în vremurile vechi Bucureştii au fost un sat aşezat într-o regiune mlăştinoasă, proprietatea unui *boier* Bucur, de unde îi vine numele“. Francezul Raoul Perrin, în lucrarea sa asupra Principatelor (Paris, 1839), face din Bucur un *negustor bogat*; în sfîrşit, germanul J. Neigebauer, un prieten al poporului nostru, căruia i-a consacrat o serie de studii, scrie într-unul din ele, apărut la Leipzig în 1848: „legenda populară... pretinde că primul locuitor a fost un anume Bucur, care a şi zidit prima biserică... la poalele povîrnişului bisericii Radu-Vodă“.

Alături de străini, şi ai noştri, bineînţeles, au consemnat în scris tradiţia despre Bucur. Profesorul Iosif Genilie de la Sf. Sava, în a sa *Geografie istorică, astronomică, naturală şi civilă a continentelor în general şi a României în parte*, apărută în 1835, arată că Bucureştii „să zice că s-au numit de la stăpînul acestui loc, anume Bucur, a cărui încă se arată o mică biserică pe un deluţ între Radul-Vodă şi Dîmboviţa“. Aproape un sfert de veac mai tîrziu, în 1858, A. Pelimon, în romantica sa încercare asupra

Fig. 12 — Biserica zisă a lui Bucur. (C.C.G.)



începuturilor orașului, scrie următoarele: „Multe s-a zis și se zice pîn popor că Bucur, întîiul fundator al Bucureștilor, era un cioban ce-și păștia oile pe țărmii Dîmboviții, aproape pe unde se află astăzi Mănăstirea Radu-Vodă". După acești doi, sînt numeroși autorii români care fac pomenire despre legendarul întemeietor al orașului.

Din cele de mai sus rezultă că tradiția despre Bucur, consemnată în scris, în prima jumătate a veacului al XIX-lea, atît de străini, cît și de ai noștri, vedea ca întemeietor al așezării pe primul stăpîn al locului, care ar fi fost, după unii, cioban sau cioban și pescar, după alții negustor bogat sau boier. Lui i s-ar datora bisericuța zisă „a lui Bucur", din marginea Dîmboviței, lîngă Mănăstirea Radu-Vodă (vezi fig. 12).

Față de această concluzie, este evident că părerea unora dintre cercetătorii recenți, care cred că „numai după 1858, cînd se publică romanul lui Pelimon, începe să apară în documente — sub influența acestei romanțări — denumirea «biserica lui Bucur» sau «Biserica Bucur»" nu se mai poate susține. Poporul din București numea astfel rusticul lăcaș *înainte* de apariția încercării lui Pelimon, care n-a făcut de altfel, în această privință, a numelui bisericii, decît să consemneze tradiția populară. Adăugăm — deși mărturiile străine și românești înșirate mai sus sînt peremptorii — că în planul Bucureștilor alcătuit de

Borroczyn în 1844—1846 — deci cu atîția ani *înainte* de apariția cărții lui Pelimon — se citește clar „bis. Bucur", din jos de „bis. Radu-Vodă".

Dar tot tradiția, și anume, tradiția consemnată cu mult mai înainte, încă în veacul al XVI-lea, pune în legătură cu începuturile orașului pe Negru-vodă. Raguzanul Luccari, care a zăbovit în Țara Românească pe vremea lui Mihai Viteazul și care în cronica sa, apărută în italienește la 1605, dă o sumă de știri despre trecutul nostru, spune că „Negru-vodă a întemeiat orașul Cîmpulung și a tras cîteva întărituri de cărămidă la București, Tîrgoviște, Floci [orașul de la gura Ialomiței] și Buzău". Se pare că Luccari n-a avut la îndemînă o cronică a Țării Românești, așa cum a avut una a Moldovei, ci și-a luat informația de mai sus din tradiție. De altfel, tradiția despre Negru-vodă era vie în secolul al XVI-lea; poporul atribuia acestui întemeietor de țară tot ce era mai vechi: cetăți — cum e cetatea de pe cursul superior al Dîmboviței, notată cu acest nume de călătorul francez Bongars la 1585 — schituri și mănăstiri — ca acelea de la Cătălui, la Dunăre și Bălteni, în mijlocul codrului, ambele în fostul județ al Ilfovului — în sfîrșit, orașe, cum sînt cele de care amintește Luccari. În legătură cu mărturia acestuia, trebuie să subliniem însă faptul că el nu vorbește de *întemeierea* Bucureștilor de către Negru-vodă, ci arată numai că în acest oraș, ca și în acelea de la Tîrgoviște, Buzău și Floci, legendarul voievod a făcut întărituri sau ziduri de apărare. Așadar, potrivit tradiției înregistrate de Luccari, Bucureștii existau ca tîrg *mai înainte de întemeierea Țării Românești*, concluzie admisibilă ținînd seama de faptul că în fiecare din viitoarele județe a trebuit să existe un centru mai de seamă unde să se facă schimbul produselor. Rămîne, bineînțeles, ca noi descoperiri, arheologice și documentare, să întărească această concluzie.

Între cele două tradiții analizate mai sus nu este o nepotrivire sau contrazicere. Cea dintîi, a lui Bucur, se referă la întemeietorul așezării, la cel care, primul, „a bătut parul", așa cum plastic se spune într-un document inedit din 7 iunie 1766 referitor la ridicarea unei case pe un loc „sterp" din mahalaua Antimului. Această tradiție explică, just, *numele* orașului, care într-adevăr vine de la un străvechi Bucur, iar nu de la *bucurie*, cum au crezut unii dintre cercetători, atît străini, cît și români. Tradiția face totodată apropierea între întemeietor și bisericuța de aspect simplu, rustic, deci în concordanță cu mijloacele unui cioban sau pescar, de lîngă Radu-Vodă. Se știe însă azi că această bisericuță datează din prima jumătate a veacului al XVIII-lea, se pare din 1743; se poate ca înaintea ei să fi fost alta, tot de lemn, așa cum e cazul la foarte multe din bisericile bucureștene. Dar și de-a fost și de n-a fost, aceasta nu ne împiedică să admitem existența unui strămoș întemeietor cu numele de Bucur, stăpînul locului de pe malurile Dîmboviței unde s-a înființat la început *satul* București. Căci sat a fost, la întemeiere, capitala de astăzi. Sate cu acest nume întîlnim multe, și nu numai în Țara Românească sau în Muntenia, dar și în Moldova și în Transilvania. La 1407, Mircea cel Bătrîn întărește Mănăstirii Cozia, între altele, satul București, pe Luncavăț, în județul Vîlcii, deci în Oltenia. Un alt sat cu acest nume constatăm în Teleorman, în acte din 1533 și 1591. Satul Caragica, din fostul județ al Brăilei, se chema în vechime București. În Moldova, Bogdan cel Chior, fiul lui Ștefan cel Mare, dăruiește mănăstirii Voroneț un sat Bucureștii, pe apa Moldovei. Tot cu acest nume a fost și este încă un sat al comunei Pochidia din raionul Tecuci, în regiunea Galați. Frunzescu, în *Dicționarul* său din 1872, nota sub București o așezare izolată ținînd de comuna Sălăgeni, în fostul județ al Fălciului. Iar actualul oraș Buhuși s-a numit în vechime București. În sfîrșit, în Transilvania întîlnim un sat și o comună cu acest nume din raionul Brad, regiunea Hunedoara. Așadar, pe întreaga față a pămîntului nostru au fost și sînt așezări cu acest nume. *E un nume general românesc și, adăugăm îndată, vechi și caracteristic românesc.* Din aceeași rădăcină vin și numele așezărilor *Bucura* — în Oltenia, Muntenia și Transilvania — *Bucureasa* — în raionul Tîrgu-Jiului — *Bucuroaia*, în raioanele Titu, în Muntenia și Oradea, în Transilvania, *Bucurăuți* și *Bucurova* (Bucurovo). Unii filologi au afirmat că Bucur este „de origine albaneză" și l-au apropiat de cuvîntul „bukure" din această limbă, care înseamnă „frumos". Ultimele cercetări socot însă cu mai multă dreptate că sîntem în fața unei străvechi moșteniri *dacice*, din fondul autohton al limbii, între limba tracilor, din care au făcut parte dacii, și limba ilirilor, ai căror descendenți sînt albanezii, fiind o strînsă înrudire. Pentru originea autohtonă pledează *răspîndirea* acestui nume de persoană și a derivatelor lui pe întreaga față a pămîntului românesc, de o parte și de alta a Carpaților, apoi *frecvența* și *vechimea* lui, apărînd de la cele dintîi documente cunoscute. Capitala țării noastre are deci, sub toate raporturile, un nume *reprezentativ*.

CUM AU AJUNS BUCUREȘTII ORAȘ. LOCUL VECHII VETRE

Examinarea cadrului fizic în care au luat naștere Bucureștii ne-a arătat că erau întrunite aici condiții foarte favorabile traiului omenesc. Sol de pădure, deci excelent pentru agricultură și creșterea vitelor, apă din belșug, atît prin Dîmbovița și Colentina, cît și prin lacurile și bălțile lor, adăpostul codrului vecin, cu vînatul și cu „roadele" sale, depărtare nu prea mare de Dunăre, cu peștele ei, și de dealurile de podgorie, toate acestea creau premisele unei dez-

voltări favorabile. De obicei, satele se așezau în preajma apei. Se țineau lanț, încă de acum cîteva mii de ani, așezările de pe malurile Colentinei și ale Dîmboviței. Pe malul Dîmboviței, într-un loc potrivit, s-a așezat deci și Bucur întemeietorul. În care loc anume, pe movila de la Radu-Vodă sau pe malul stîng, în dreptul vadului de la Curtea Veche? Pentru a putea răspunde la întrebare, trebuie să facem apel la cîteva acte mai tîrzii, dar care ne îngăduie să tragem o concluzie și pentru timpurile anterioare. Este vorba anume de documentele date mănăstirii Sf. Troiță sau, cum i s-a zis ulterior, Radu-Vodă — de către fundatorul ei și urmașii acestuia. În cel dintîi din aceste documente, cu data 1577, iunie 15, Alexandru-voievod, poreclit de cronică „Oaie-Seacă", dăruiește „acestei sfinte, mari, dumnezeești mitropolii *din jos de București*, hramul sfintei și de viață începătoarei Troițe" vama de la ocnele de sare Ghitioara, pe rîul Teleajen și Telega, de lîngă rîul Dohteana (Doftana). În alt act, din 1579, noiembrie 28, urmașul la tron și fiul lui Alexandru, Mihnea, zis mai tîrziu Turcitul, dăruiește și el mănăstirii „ce să numește Sfînta Troiță *din jos de București*" satul Chisălețul din Ilfov. Expresia prin care se situa sau localiza mănăstirea, „din jos de București", se întîlnește în alte documente, cum sînt acelea din 1580, februarie 20 și mai 14, sub forma „care este lîngă orașul București". Într-o formă sau alta, ea revine apoi în numeroase acte pînă în vremea lui Matei Basarab. Dar dacă mănăstirea Radu-Vodă era „din jos de București" sau „lîngă București" , *deci în afara orașului*, aceasta înseamnă că vatra cea dintîi sau nucleul originar al capitalei n-a fost în jurul colinei pe care era clădită mănăstirea. Căci de ar fi fost așa, normal era ca orașul să continue a se dezvolta în jurul acestei coline, care ar fi trebuit să reprezinte „inima tîrgului". În loc de aceasta, constatăm că la mai bine de un veac după prima mențiune documentară a Bucureștilor ca reședință domnească, colina este *în afara orașului, din jos de el*; abia pe vremea lui Matei Basarab ea ajunge să fie inclusă în oraș, reprezentînd marginea dinspre sud-est a lui. Concluzia acestei argumentări este că vatra originară a Bucureștilor n-a fost în jurul colinei de la Radu-Vodă, așa cum s-a crezut de unii dintre cercetători; ea s-a aflat în altă parte, anume, *în jurul Curții Vechi*, a vechii reședințe domnești, pe malul stîng al Dîmboviței. Acest loc era în preajma unui vechi vad, a vadului prin care trecea drumul ce venea de la Dunăre. Dacă ar fi să delimităm, în orașul de astăzi, vatra originară a lui, ea ar corespunde aproximativ cu suprafața ce înconjura vechea Curte domnească. Iar hotarele curții se cunosc: ele erau formate din vechiul curs al apei, care venea ceva mai la stînga celui de azi, de ulițele corespunzătoare actualelor străzi Șelari și Gabroveni și de o linie care mergea paralel cu actuala stradă Șepcari, la vreo 15 metri spre est. Aceasta e *partea cea mai veche a Bucureștilor*, sîmburele din care a crescut, în cursul veacurilor, capitala de astăzi. Aici a fost „tîrgul din lăuntru", cel dintîi centru comercial al orașului, aici prăvăliile sau dughenile negustorilor, aici ulițele cele mai vechi.

Formarea tîrgului București, ca și a celorlalte tîrguri din Țara Românească, se leagă de procesul cristalizării și dezvoltării continue a forțelor de producție și a relațiilor de producție feudale în secolele X—XIII. Pe teritoriul cuprins între Carpații meridionali și Dunăre, diploma dată Ioaniților în 1247 arată o dezvoltare economică remarcabilă și totodată existența unei societăți feudale statornicite în elementele sale constitutive fundamentale. Amintita diplomă atestă practicarea intensă a agriculturii, creșterii vitelor, pescuitului și morăritului; apoi o circulație monetară aducătoare de venituri; după aceea, diferențierea socială între stăpînii de pămînt, feudalii numiți *„maiores terrae"* și țărănimea dependentă; în sfîrșit, existența rentei feudale în natură, în muncă și în bani, trecută în text sub forma foloaselor, slujbelor și veniturilor, de care beneficiau în primul rînd boierii români și, evident, și suzeranul. Această situație se regăsește și în stînga Oltului, în Muntenia propriu-zisă, numită, la această dată, Cumania; dovadă, prevederea diplomei prin care se concedă Ioaniților pe 25 de ani toate veniturile, foloasele și slujbele ce vor aduna din amintita Cumanie, urmînd însă ca, după acest interval, beneficiile enumerate să fie evaluate din 5 în 5 ani și împărțite între regele Ungariei și ordinul călugăresc.

În cadrul acestui proces amplu de cristalizare a societății feudale românești are loc și dezvoltarea tîrgurilor; semnificativ este faptul că, în secolul al XIV-lea, după unificarea politică a Țării Românești sub Basarab I, cele mai multe din orașele consemnate în actele de mai tîrziu erau gata constituite, iar unele din ele — Cîmpulung și Argeș, de pildă — atestate documentar încă de la începutul veacului, deci anterioare statului feudal independent. Același fenomen, chiar mai bine ilustrat de izvoare, se constată și în Moldova.

La baza formării tîrgurilor a stat procesul de separare a meșteșugurilor de agricultură. „Meseria a însemnat — așa cum subliniază analiza făcută de V.I. Lenin — producție de articole la comanda consumatorului"; treptat, s-a format o piață locală, meșteșugarul producînd pentru locuitorii zonei învecinate. Fenomenul acesta, pus în lumină de clasicii marxismului, se adeverește de timpuriu și pe teritoriul țărilor românești. Chiar în prima fază a economiei medievale, cînd marea majoritate a produselor alimentare, de îmbrăcăminte, de încălțăminte și de uz casnic erau obținute pe loc, în cuprinsul satului, de către gospodari, exista totuși un număr de articole ce trebuiau procurate dinafară, din anumite centre specializate, adică din tîrguri. În domeniul alimentar, de pildă, sarea era un articol de primă necesitate, pe care sătenii trebuiau să și-l procure fie mergînd, cei din apropiere, direct la ocne — așa în valea Trotușului sau în apropiere de Olt, unde

s-au întemeiat, în vecinătate, tîrgul Trotuşului, respectiv Rîmnicul-Vîlcii, sau la malurile de sare, în Vrancea, Rîmnicul-Sărat, Buzău — fie aprovizionîndu-se, cei aflaţi la distanţe mai mari, din depozitele făcute în anumite centre de stăpînii locali. Acelaşi lucru cu pietrele de moară, care se confecţionau din rocă tare, tot în anume tîrguri, cum a fost, foarte probabil, Hîrlăul în Moldova („Diploma Ioaniţilor" menţionează atît morile în fiinţă, cît şi pe cele ce se vor face). O deosebită căutare aveau articolele de fierărie: seceri, coase, amnare, scoabe, belciuge, lacăte şi chei, potcoave şi cuie de potcovit, şine de roţi pentru carele ce transportau la distanţe mai mari; se adăugau la acestea armele de tot felul, inclusiv topoarele. Iar pentru acei „*maiores terrae*", o ceramică mai fină şi anume podoabe, lucrate tot în centre specializate. Caracterul predominant al meşteşugarilor în tîrgurile româneşti apare şi în mărturiile scrise: din documentele de pînă la mijlocul secolului al XV-lea, păstrate în număr redus şi reflectînd o imagine oricum inferioară realităţii, se cunosc 40 de categorii de meşteşugari, din care 20 sînt menţionate la oraşe, 11 la sate şi 9 pe domeniile feudale; pe măsură ce actele devin mai numeroase, situaţia aceasta se desemnează tot mai complexă; pentru a doua jumătate a veacului al XV-lea, meşteşugurile în tîrguri sporesc de la 20 la 38.

Bucureştii au urmat aceeaşi evoluţie; este adevărat că pentru începuturile sale nu dispunem de vreo dovadă scrisă, iar săpăturile arheologice nu pot da decît rezultate limitate; vechea vatră a tîrgului n-a fost explorată decît în cîteva locuri, din cauza clădirilor care o acoperă, aşa încît ştim prea puţin despre aşezarea din secolele XIII—XIV. Chiar şi aşa, însă, dispunem de elemente care atestă prezenţa foarte timpurie a meşteşugurilor în aria bucureşteană. Bucăţile de minereu, lupele şi zgura de fier descoperite, între alte locuri, la Buftea şi la Ciurel, datînd din secolele X—XI, arată că, în apropierea viitorului tîrg, se practica, încă de la începuturile epocii feudale, operaţia de reducere a minereului. Ceea ce apare schiţat în feudalismul timpuriu se precizează net în epoca următoare, o dată, de altfel, şi cu prima menţiune documentară sigură a Bucureştilor; în această epocă, atît rezultatele unor săpături arheologice — vezi, de pildă, cuptoarele de redus minereul de fier din secolele XV şi XVII, descoperite chiar la Curtea Veche, la biserica Răzvan şi la Sf. Gheorghe-Vechi, deci în vatra originară a tîrgului şi în jurul ei — cum şi actele scrise, mai ales din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, atestă o serie de meşteşuguri legate de metalurgie, prelucrarea lemnului şi a pietrei, a pieilor, de ţesătorie, de alimentaţie, cu diferitele ei ramuri — de la brutari pînă la rachieri — de arta metalelor preţioase, de facerea cărămizilor şi a obiectelor casnice, de prestare de servicii (lăutari, băieşi, bărbieri) etc., *meşteşugarii alcătuind categoria esenţială şi caracteristică a populaţiei bucureştene.*

La producţia meşteşugărească s-a adăugat negoţul. La început, meşteşugarii erau şi negustori, îşi desfăceau singuri marfa. Dovadă numele însuşi de tîrg, de aşezare unde se făcea un schimb de produse: termenul, foarte vechi, datează încă din perioada conlocuirii româno-slave; el ilustrează pregnant procesul desfacerii unor meşteşuguri de agricultură, avînd drept consecinţă tocmai vînzarea produselor speciale, a mărfurilor apărute în urma acestei diviziuni a muncii sociale şi care erau căutate atît de săteni, cît şi de mai-marii locului. Pînă tîrziu, în secolele al XVII-lea, al XVIII-lea şi al XIX-lea, feluriţi meşteşugari bucureşteni îşi desfac mărfurile direct consumatorilor, în dughene proprii. La aceştia s-au adăugat de timpuriu însă şi neguţătorii propriu-zişi, atît pentru vînzarea mărfurilor locale, cît şi pentru a celor străine, destinate mai ales stăpînilor feudali şi orăşenilor bogaţi. Traficul remarcabil de la Dunărea-de-Jos, constatat documentar încă în secolul al X-lea, ilustrat apoi la 1281 prin actele notarilor genovezi din Pera privind cunoscuta aşezare de la Vicina, era destinat unui hinterland întins, cuprinzînd cel puţin Moldova şi o mare parte a Ţării Româneşti. Cînd monedele bizantine din secolele X—XIII se descoperă necontenit nu numai pe linia Dunării, pe malul stîng, de la Turnu-Severin şi pînă la vărsare, dar şi în interior, pînă la Carpaţi, ba chiar şi în Transilvania, cînd, pe aceeaşi arie, în cartierul Dobroteasa, s-au găsit monede ungureşti din secolul al XI-lea, nu avem motive a ne îndoi de circulaţia unor mărfuri de import, aduse de negustori şi în zona Bucureştilor şi destinate, fireşte, feudalilor locali.

O contribuţie însemnată la formarea tîrgului a avut şi factorul politic. Se ştie că înainte de întemeierea Ţării Româneşti, în veacul al XIII-lea, existau între Carpaţi şi Dunăre formaţiuni politice mai mici, cnezate şi voievodate. Patru asemenea formaţiuni ne sînt cunoscute prin „Diploma Ioaniţilor" din 1247: două cnezate, ale lui Ioan şi Farcaş, situate, după cît se pare, în părţile Romanaţilor şi ale Vîlcii, şi două voievodate: al lui Litovoi, pe Valea Jiului, trecînd şi peste munţi în Haţeg, şi al lui Seneslau, în stînga Oltului. Este însă foarte puţin probabil ca în întreg teritoriul din stînga Oltului, adică între Carpaţi, Olt, Dunăre, cursul inferior al Siretului şi Milcov, să fi fost numai această formaţie a lui Seneslau. Avem indicii, ca să nu spunem probe, că în răsăritul acestui teritoriu, în părţile Buzăului, a existat o altă formaţie politică. O asemenea formaţie, un cnezat sau un voievodat, e probabil să fi fost şi în regiunea de pădure, dens populată încă din evul mediu timpuriu, a Ilfovului şi Vlăşcii, între Ialomiţa şi Dunăre, Bărăgan şi Burnaz. Iar această formaţie politică e de presupus că a avut un centru administrativ, un loc în care şedea în mod obişnuit cneazul sau voievodul, unde se strîngeau dările şi unde se aflau dregătorii şi ostaşii cu ajutorul cărora se administra ţinutul supus autorităţii lui. Nimic nu ne împiedică să admitem că acest centru a fost la

Bucureşti, situat într-o poziţie favorabilă, cam în mijlocul acestei regiuni de pădure, şi la un vad unde se uneau drumurile care, plecînd de la Dunăre, duceau spre Transilvania.

Dar chiar de nu va fi fost aici reşedinţa unui voievod sau a unui cneaz, tot trebuie să fi fost un „tîrg“, un loc de schimb al produselor pentru ţăranii regiunii. Asemenea tîrguri este cert că au existat pe întreaga suprafaţă dintre Dunăre şi Carpaţi, *înainte de întemeierea Ţării Româneşti.* Cuvîntul însuşi e de origine slavă; el datează din vremea conlocuirii populaţiei romanice a Daciei cu slavii şi a asimilării acestora din urmă. Unele din aceste tîrguri, ajutate de împrejurări favorabile, economice şi politice, s-au dezvoltat şi au ajuns, după întemeierea domniei, după 1300, centre înfloritoare; altele au continuat să aibă o viaţă mai modestă. Un exemplu de asemenea tîrguri, anterioare întemeierii, a fost Tîrgul-Dealului de lîngă Piteşti, care şi-a păstrat numele pînă tîrziu, în plin veac al XIX-lea. Tot un astfel de tîrg, pentru şesul acoperit de păduri, e probabil să fi fost, înainte de 1300, Bucureştii. Se poate ca transformarea satului lui Bucur în loc de schimb pentru ţăranii regiunii să se fi petrecut cu mult înainte de întemeiere; noi credem că ea era fapt împlinit spre finele veacului al XIII-lea, cînd negustorii oraşelor Transilvaniei străbat Ţara Românească spre a ajunge la porturile de la Dunăre, unde întîlneau negustori răsăriteni, cu marfă adusă „de peste mare“ (mirodenii, coloniale, fructe şi vinuri sudice) şi unde puteau încărca peştele bălţilor. Carele cu morun, crap şi somn — soiurile care se exportau în mod obişnuit în Transilvania — plecau nu numai de la Brăila şi de la gura Ialomiţei, dar şi din regiunea marilor bălţi de la gura Mostiştei, unde se va dezvolta în veacul al XVI-lea oraşul Cornăţel şi unde întîlnim „drumul peştelui“, şi de la Greaca şi dinspre Giurgiu. De la aceste din urmă trei locuri de încărcare, drumurile convergeau spre Bucureşti, pentru ca de aici înainte, de la acest popas, să ţină acelaşi şleau spre valea Teleajenului şi a Prahovei. Din moment ce tradiţia păstrată în cronica lui Luccari pomeneşte printre tîrgurile unde Negru-vodă a ridicat întărituri şi Bucureştii, aceasta ne îngăduie să presupunem că aşezarea de aici ajunsese la 1300 la o importanţă comparabilă cu aceea a celorlalte centre menţionate de cronicarul raguzan.

După întemeierea Ţării Româneşti, pe vremea lui Basarab „cel mare“ , cînd teritoriul a fost împărţit în judeţe cîrmuite de pîrcălabi („castelani“, în actele latine ale veacului al XIV-lea), Bucureştii e probabil să fi devenit reşedinţa pîrcălabului de Ilfov. Chiar dacă n-am admite că fuseseră reşedinţa unui voievod sau cneaz anterior întemeierii, este sigur că pîrcălabul care a cîrmuit, după întemeiere, judeţul Ilfov, adică judeţul „arinişului“ — acesta e înţelesul numelui în limba slavă — a trebuit să aibă o reşedinţă într-un punct al teritoriului supus autorităţii sale. Convingerea noastră este că această reşedinţă a fost la Bucureşti, aşezat într-o poziţie aproape centrală faţă de marginile judeţului, şi anume, chiar pe locul unde va fi viitoarea Curte domnească. Domnii care au început a sta aici mai mult — după părerea noastră un Mircea cel Bătrîn, un Vlad Dracul şi apoi, în mod sigur, un Vlad Ţepeş — în mod normal vor fi tras la reşedinţa pîrcălabului, care, probabil întărită, oferea adăpostul cel mai sigur. Chiar dacă n-ar fi alte argumente care să pledeze pentru existenţa unui tîrg al Bucureştilor în prima jumătate a veacului al XIV-lea — de fapt, după părerea noastră, el este anterior întemeierii Ţării Româneşti — împărţirea ţării în judeţe, cîrmuite de pîrcălabi, *împărţire care a trebuit să aibă loc sub Basarab*, şi faptul că pîrcălabul Ilfovului a trebuit să aibă o reşedinţă este totuşi un argument. El n-a fost luat în considerare pînă acum de cercetătorii care s-au ocupat cu începuturile Bucureştilor; ni se pare însă că are greutate, cum au, în general, argumentele de bun-simţ.

DE LA VLAICU-VODĂ LA VLAD ŢEPEŞ

Din vremea urmaşului la tron al lui Basarab întemeietorul, din vremea adică a lui Nicolae Alexandru (1352—1364), n-avem nici o ştire, internă sau externă, care să se refere, direct sau indirect, la Bucureşti. Recunoaşterea Mitropoliei ţării, în 1359, de către Patriarhia de Constantinopol nu priveşte oraşul nostru; noul ierarh îşi stabileşte reşedinţa la Curtea-de-Argeş, pe locul unde mai tîrziu Neagoe va ridica splendida sa catedrală; după aceea se va muta la noua Curte domnească din Tîrgovişte. Sub urmaşul lui Nicolae Alexandru însă, sub Vladislav I sau, aşa cum îi spunea poporul, sub Vlaicu-vodă (1364—c. 1377), sînt două ştiri care au fost puse în legătură cu Bucureştii. Una de caracter extern, din cronica lui Ioan de Kükülö (de Tîrnave), secretarul de taină al regelui ungar Ludovic cel Mare — cronică terminată între anii 1387—1395 — se referă la „Cetatea Dîmboviţei“ şi la „castelanul“ acesteia, Dragomir, care zdrobeşte oastea voievodului Transilvaniei; cealaltă, de caracter intern, întemeiată pe tradiţie, priveşte biserica Sărindar din capitală, dărîmată în 1898, şi care a purtat mai înainte numele de Biserica Coconilor. Să examinăm mai de aproape aceste două ştiri.

În toamna anului 1368, după 13 octombrie, o armată ungară trecea Carpaţii prin partea de răsărit a Ţării Româneşti, în timp ce o a doua se concentra pe malul drept al Dunării, în faţa Severinului. Vlaicu-vodă trimisese împotriva celei dintîi un corp de oaste comandat — arată cronica amintită — de „comitele Dragomir românul, castelanul — adică pîrcălabul — lui de Dîmboviţa“. Armata ungară, sub conducerea voievodului Transilvaniei Nicolae,

ajunge la rîul Ialomița, ocupă întăriturile făcute aici de ai noștri și, într-o primă bătălie, silește pe Dragomir să se retragă. „Însă după aceea — continuă cronica — înaintînd mai departe fără grijă printre întărituri și păduri dese, pe cînd se înfundase prin niște trecători foarte înguste", zisul voievod Nicolae „a fost atacat de mulțimea românilor din păduri și din munți și a rămas mort împreună cu vrednicul bărbat Petru, vice-voievodul său", și cu o sumă de alți ostași de seamă. Este evident că această de a doua luptă, decisivă, a avut loc într-o regiune accidentată, muntoasă, la vest de rîul Ialomița. Dar — fapt care n-a fost relevat pînă acum — indicarea locului luptei n-are nici o legătură cu calitatea lui Dragomir, de pîrcălab al cetății Dîmbovița, *nici cu situarea acestei cetăți*. Dragomir a putut foarte bine să fie căpetenia cetății de la București și să dea lupta — cum s-a și întîmplat — departe de această cetate. Descrierea luptei din toamna anului 1368 nu constituie un argument împotriva identificării „cetății Dîmbovița" cu Bucureștii, după cum nu constituie, e adevărat, nici unul pentru. Așa încît identificarea care s-a propus de către profesorul Alexandru Vasilescu, în 1945, a acestei cetăți cu cetatea de lîngă satul Burlănești (comuna Voinești, raionul Tîrgoviște) — de fapt un fort pătrat, cu latura interioară de 25 de metri, la mică distanță de apa Dîmboviței — rămîne și ea o simplă ipoteză. E probabil ca aici, pe cursul superior al rîului, să fi fost *punctul de vamă* amintit în privilegiile comerciale ale Brașovenilor din secolul al XV-lea; aceasta nu înseamnă că tot aici, și nu pe cursul inferior, se afla cetatea comandată de pîrcălabul Dragomir în 1368.

Un argument în sprijinul identificării acestei ultime cetăți cu Bucureștii s-ar putea scoate dintr-o împrejurare ulterioară din iarna 1396—1397, cînd voievodul Țării Românești, Vlad, adversarul lui Mircea cel Bătrîn și omul turcilor, este asediat în „cetatea Dîmboviței" de către Știbor, voievodul Transilvaniei, și, după o rezistență de vreo două luni, luat prizonier împreună cu toată familia sa. Documentul ungar din 8 decembrie 1397, care relatează faptul, ne spune că Știbor a înaintat cu oastea sa în părțile transalpine — adică în Țara Românească — „pînă la cetatea Dîmboviței" (*„usque ad castrum Dombovicha vocatum"*), în care se refugiase zisul voievod, a asediat această cetate și a stăruit în asediu atît de mult, pînă cînd Vlad s-a predat, „împreună cu soția, copiii și întreaga familie". Ni se pare puțin probabil ca voievodul să se fi refugiat cu toți ai săi în fortul de la Burlănești, cum crede Alexandru Vasilescu, și să fi putut susține, în această foarte mică întăritură, un asediu îndelungat. Mai normal era ca să se fi tras spre miazăzi, mai aproape de turci, protectorii săi, deci spre București, care oferea și alte posibilități de aprovizionare și rezistență. Convingerea noastră este că Vlad s-a închis în această cetate a Dîmboviței *de pe cursul inferior al rîului*. Tot aici, credem noi, a comandat și Dragomir pîrcălabul, biruitorul din 1368. N-avem un argument *peremptoriu* in sprijinul acestei identificări, după cum, repetăm, nu există nici unul contra. Dar analiza împrejurărilor istorice și considerații de ordin logic pledează, după părerea noastră, pentru identificarea „cetății Dîmbovița" din 1368 și 1396 cu Bucureștii. [1]

Tradiția atribuie veacului al XIV-lea — pe vremea lui Vlaicu-vodă (1364—c.1377), sau, cel mai tîrziu, a lui Mircea cel Bătrîn (1386—1418) — zidirea bisericii *Sărindar*, care, la început, a purtat numele de biserica Coconilor, adică a tinerilor fii (de domn sau de boier). Documente care să sprijine această tradiție nu avem — primul cunoscut pomenind numele de Sărindar este din 1615, februarie 26; un altul, din 1622, amintește vînzarea unui loc „înaintea Sărindarului" — dar nici documente sau argumente care s-o infirme. Dimpotrivă, probabilități sînt pentru existența *cîtorva biserici* — nu a uneia singure — pe aria bucureșteană din a doua jumătate a veacului al XIV-lea. Una din aceste biserici se va fi aflat la reședința pîrcălabului — viitoarea Curte domnească — celelalte au putut fi la Sf. Gheorghe-Vechi — unde săpăturile arheologice arată existența unui lăcaș mult anterior celui ars în 1847 și unde mai tîrziu va fi și reședința Mitropoliei — eventual la biserica de jurămînt (Sf. Dumitru), la Sărindar și la Mihai-vodă.

Nu avem nici o altă știre — nici tradiție, nici document — despre București pînă în vremea lui Mircea cel Bătrîn. Ce se va fi întîmplat aici sub Radu I și sub Dan I nu știm.

O dată cu sfîrșitul veacului al XIV-lea, însemnătatea orașului credem că a crescut. El era în drumul lui Mircea, a cărui preocupare principală, în tot timpul domniei, a fost apărarea liniei Dunării, combaterea turcilor. Aceștia, în 1393, desființează statul Bulgariei răsăritene, iar în 1396, după biruința de la Nicopole, încorporează și fragmentul apusean, a cărui capitală era Vidinul. Mircea trebuie să poarte cu noii stăpîni ai Balcanilor lupte grele și lungi. Atenția sa e îndreptată continuu asupra hotarului de miazăzi; el zidește la Giurgiu, la începutul domniei, cu mare cheltuială, o cetate de piatră; din Giurgiu dă el documentul din 1409 privind mănăstirea Strugalea. În drumurile lui spre Dunăre, Mircea se va fi oprit adeseori la București: era un punct de unde se putea priveghea ușor întregul hotar între Silistra, posesiunea lui transdanubiană, și Turnu, străvechea cetate romană și bizantină. Nu-i de mirare că un izvor — tîrziu, ce-i drept — *Istoria vechii Dacii* a lui Dionisie Fotino,

[1] Calificativul de „cetate" dat locului fortificat în care se afla, la început, reședința pîrcălabului, iar mai tîrziu, aceea a domnului, s-a păstrat pînă tîrziu, în veacul al XVII-lea. Într-un document inedit din 31 mai 1640, de la mitropolitul Teofil al Țării Românești, se vorbește de o prăvălie a bisericii doamnei Maria. „Și acea biserică — citim în document — fost-au închinată metoh la biserica domnească *din cetate*, hramul Blagoveșteniia..." (Bunavestire) adică — zicem noi — la biserica, existentă și azi, de la Curtea Veche.

dar care se întemeiază pe altele mai vechi, atribuie lui Mircea cel Bătrîn întemeierea Curții Vechi, adică a celei dintîi reședințe domnești din București. Data indicată de Fotino pentru acest fapt — 1383 — nu corespunde cu domnia lui Mircea, al cărei început cade trei ani mai tîrziu; trebuie să ținem însă seama de împrejurarea că, nu numai la Fotino, dar și în cronicile muntene din veacul al XVII-lea, cronologia primilor domni, pînă spre mijlocul veacului al XV-lea, este cu totul greșită. În sprijinul părerii că Mircea cel Bătrîn a clădit prima curte domnească din București se poate invoca faptul, consemnat atît în *Istoria Țării Românești* a lui Mihail Cantacuzino, cît și într-unul din izvoarele utilizate de Gheorghe Șincai, că pe peretele ctitorilor bisericii domnești de la Curtea Veche, se aflau zugrăviți „trei prinți cu numele Mircea". Unul din ei era desigur Mircea Ciobanul; al doilea înfățișa probabil pe fiul său, întrucît „înfrumusețase" și „zugrăvise" ctitoria părintească. Cel de-al treilea credem că reprezenta pe Mircea cel Bătrîn; un alt domn cu numele Mircea n-a mai fost în istoria noastră (vezi și mai jos, p. 55). Astăzi, în urma repetatelor zugrăviri, nu se mai află, pe acel perete, decît chipul „ciobanului" și acela al lui Ștefan Cantacuzino, de la care s-a păstrat actuala pisanie. N-avem însă un temei serios ca să punem la îndoială afirmația izvoarelor citate mai sus. Impresia noastră, întemeiată și pe examinarea împrejurărilor generale ale domniei lui Mircea, dominate de conflictul cu puterea otomană, este că într-adevăr acest voievod a întemeiat prima curte domnească din București, ridicînd totodată și o nouă biserică în locul celei vechi, care slujise pînă atunci pîrcălabilor și orășenilor.

S-a afirmat de unii dintre cercetătorii anteriori — Grigore Tocilescu, Ionescu-Gion, Alexandru Al. Vasilescu — că există și un document de la Mircea dat „în cetatea noastră București" *(„in arce nostra Bukurest")*, la 20 iulie (1400), și că el reprezintă cea mai veche mențiune a orașului ca reședință domnească. Faptul nu e sigur. Documentul în chestiune nu ni s-a păstrat în original, ci numai în două copii în limba latină, dintre care una are drept loc al emisiunii București, iar cealaltă, Argeș. Editorii din ultima vreme ai actelor noastre vechi au opinat pentru versiunea Argeș, considerînd pe cealaltă drept o eroare a autorului copiei. Pînă nu se va găsi originalul documentului, e preferabil să facem abstracție de această mențiune din 1400, deși, în fond, ea este posibilă, dată fiind prezența repetată a lui Mircea în părțile Giurgiului.

Aceleași împrejurări de luptă cu otomanii vor fi făcut din București un popas al domniei și sub domnii următori pînă la Vlad Țepeș. Și Mihail, fiul lui Mircea cel Bătrîn, și Dan al II-lea, și Vlad Dracul vor fi stat aici, în cetatea de pe malul Dîmboviței, supraveghind linia Dunării. N-avem documente care s-o ateste, dar situația pe care o constatăm în vremea lui Vlad Țepeș ne duce cu necesitate la această concluzie.

BIBLIOGRAFIE

I. *Tradiția întemeierii Bucureștilor. Numele orașului.* 1. I. Popescu-Băjenaru, *Schitul Bălteni din codrul Vlăsiei*, București, 1912, IV + 108 p. in 4°; 2. I. Conea, *Despre numele orașului București*, în *Studii și însemnări geografice*, București, 1936, p. 30—31; 3. G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, 463 p. in 8°; 4. Al. Grecu, *Relațiile Țării Românești și ale Moldovei cu Raguza (sec. XV—XVIII)*, în *Studii*, 1949, 4, p. 105—124; 5. Colectivul I. Ionașcu, *Săpăturile arheologice din sectorul Radu-Vodă*, în *București. Rezultatul săpăturilor arheologice și ale cercetărilor istorice din anul 1953*, I, București, 1955, p. 132—183; 6. Colectivul L. Lăzărescu-Ionescu, *Săpăturile arheologice din sectorul Curtea-Veche*, în *București. Rezultatele săpăturilor arheologice...*, I, București, 1955, p. 184—261; 7. I. I. Russu, *Limba tracodacilor*, București, 1959, 158 p. in 8°; 8. Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, 582 p. in 8°.

II. *Cum au ajuns Bucureștii oraș.* 9. Gheorghe D. Florescu, *Din vechiul București*, București, 1925, XVI + 186 p. in 4°; 10. P. P. Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele Române*, în *Interpretări românești*, București, 1947, p. 161—218; 11. Const. C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX*, București, 1957, 318 p. in 8°; 12. Const. C. Giurescu, *Un vechi oraș al Țării Românești: Cornățelul*, în *Studii și articole de istorie*, II, București, 1957, p. 95—130; 13. Șt. Olteanu, *Meșteșugurile din București în secolele XVI și XVII*, în *Studii*, XII (1959), 5, p. 71—112; 14. Const. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul X pînă la mijlocul secolului XVI*, ms., 1961, 547 p.; 15. Șt. Pascu, *Cristalizarea relațiilor feudale...*, în *Istoria României*, II, București, 1962, p. 15—42; 16. Șt. Olteanu, *Producția meșteșugărească din Moldova și Țara Românească în sec. X—XVII (Probleme de bază în lumina cercetărilor recente)*, în *Studii*, XV (1962), 4, p. 869—896.

III. *De la Vlaicu-vodă la Vlad Țepeș.* 17. P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, 365 p. in 8°; 18. Al. Vasilescu, *Cetatea Dîmbovița*, în *Bul. Com. mon. ist.*, XXXVIII (1945), p. 25—53; 19. Dan Berindei, *Orașul București în veacurile XIV, XV și XVI*, în *Comunicări și articole de istorie*, București, 1955, p. 5—16; 20. *București. Scurt istoric*, București, 1960, p. 18—22; 21. Ion Ionașcu, Aron Petric, Pompiliu Caraioan, *București. Pagini de istorie*, București, 1961, p. 16—21; 22. P. Ș. Năsturel, *Cetatea București în veacul al XV-lea*, în *Materiale de istorie și muzeistică*, București, 1964, p. 141—157.

BUCUREȘTII, REȘEDINȚĂ DOMNEASCĂ

La 20 septembrie 1459, Vlad Țepeș dădea un hrisov „în cetatea București": s-au împlinit deci în 1959 cinci sute de ani de la prima mențiune sigură a orașului ca reședință domnească.

BUCUREȘTII, REȘEDINȚĂ DOMNEASCĂ SUB VLAD ȚEPEȘ

Domnia lui Vlad Țepeș (1456—1462) (vezi fig. 13), asemenea domniei lui Mircea cel Bătrîn, a fost dominată de conflictul cu turcii. Obligația de a supraveghea continuu și de a apăra hotarul de la miazăzi, Dunărea, l-a făcut pe acest nepot de fiu al luptătorului de la Rovine să stea adeseori în cetatea de pe malurile Dîmboviței. Încă la 13 iunie 1458 dă el un act în latinește, „lîngă cursul apei Dîmbovița" *(„iuxta fluvium acque Domboviche")*, expresie care se referă, după toate probabilitățile, la București. Iar în anul următor, 1459, la 20 septembrie, avem prima mențiune precisă a „cetății" de aici. Voievodul întărește la această dată, lui Andrei cu fiii săi, lui Iova, lui Drag și unui al patrulea, al cărui nume nu se mai poate citi, proprietatea lor, scutindu-i totodată de dări și „slujbe", adică prestațiuni de muncă (vezi fig. 14). Documentul, scris în limba slavă și numit hrisov, este dat „în cetatea București" („вь градь Букурещи"). Acest document e important nu numai prin faptul că atestă *în mod precis și sigur* existența cetății — mențiunile din 1368 și 1392 am văzut că nu au un asemenea caracter, de aceea au și dat naștere la discuții, la interpretări diferite — dar și prin aceea că arată, iarăși în mod precis și sigur, Bucureștii ca reședință domnească. Sîntem convinși — am afirmat-o în paginile anterioare — că și înainte de această dată voievozii Țării Românești au stat, au trebuit să stea, în orașul de pe malurile Dîmboviței. N-avem însă dovezi documentare, categorice, precise. Prima de acest fel este actul din 1459, septembrie 20. O a doua este hrisovul din 1461, februarie 10, prin care Țepeș întărește „slugilor" sale Bire și Godea satul Godenii: actul e dat tot „în cetatea București". Între aceste două mențiuni se situează acelea mai puțin precise, din 4 iunie și 10 august 1460, care au formula: „din cetatea rîului Dîmbovița" *(„ex castro fluvii Dombovicha")*.

Pe temeiul faptului că în actul din 13 iunie 1458 se spune „lîngă cursul apei Dîmbovița", în timp ce în acela din 20 septembrie 1459 se vorbește de „cetatea București", s-a emis recent ipoteza că Vlad Țepeș este cel care a ridicat această cetate sau fortificație, și anume, în intervalul dintre cele două date indicate mai sus. Este probabil că acest voievod a făcut lucrări la cetatea din București, a consolidat-o, poate a mărit-o. Noi credem însă că ea exista mai dinainte, și anume, chiar din vremea întemeietorului țării, așa cum afirmă Luccari, scriitorul raguzan (vezi mai sus, p. 44); în această cetate a Dîmboviței a fost asediat — după părerea noastră — Vlad în 1396, timp de două luni, și silit, în cele din urmă, să se predea împreună cu familia sa.

În patru din cei șase ani ai domniei sale îl vedem, așadar, pe Vlad Țepeș stînd în București, de unde cancelaria sa emite hrisoave de proprietate. Este evident că voievodul a arătat, în intervalul 1458—1462, preferință acestui oraș, și nu Tîrgoviștei, reședința anterioară, din care dă o serie de acte, dar toate de la începutul domniei, din anii 1456—1457. Această preferință, justificată nu numai din considerente strategice, dar și prin posibilitățile economice ale așezării, a avut la rîndu-i urmări din cele mai favorabile asupra dezvoltării Bucureștilor. Domnul era însoțit de familia sa, de curtea sa, așadar de marii dregători și subalternii imediați ai acestora și de corpul de



Fig. 13 — Vlad Țepeș, Gravură dintr-o tipăritură germană din sec. XV. (B. A.)

oaste care asigura paza persoanei domnești, a curții și a orașului de reședință. Dar prezența tuturor acestor căpetenii și a mulțimii de oameni ce-i însoțea, cu necesitățile lor, mai mari decît acelea ale oamenilor de rînd, sub raportul locuinței, hranei, îmbrăcămintii, deplasării, însemna pentru meșteșugarii și negustorii orașului, și chiar pentru o zonă întreagă rurală înconjurătoare, un spor de afaceri sau, cum s-a zis mai tîrziu, de „dever“, deci un spor de cîștig. Atrași de acest cîștig, și alți negustori și meseriași, români și străini, vin să se așeze în orașul unde stau voievodul și curtea sa. Populația crește, se ridică locuințe noi, orașul se întinde, își mărește suprafața. Credem deci a nu greși socotind pe Vlad Țepeș ca pe unul dintre ctitorii Bucureștilor, și anume, cel dintîi constatat în mod sigur, documentar. Acest fapt va fi, poate, o surpriză pentru bucureșteni, după cum o surpriză este, pentru mulți, și ipostaza de ctitor bisericesc a lui Țepeș. El a ridicat, în 1461, o biserică în Tîrșor, iar tradiția îi atribuie rosturi ctitoricești și în legătură cu mănăstirea Snagov, ale cărei începuturi sînt însă mult mai timpurii, primul document referitor la acest lăcaș fiind din vremea lui Mircea cel Bătrîn.

După Vlad Țepeș, fratele și dușmanul său, Radu cel Frumos, omul prea plecat al turcilor, stă de preferință în București. Din cele 25 de documente avînd indicația precisă a locului emiterii, nu mai puțin de 18 sînt date de aici, 3 din Gherghița, 4 din diferite alte locuri și nici unul din Tîrgoviște. Dar pe cînd Țepeș stătea în București ca să poată priveghea mai bine linia Dunării, în vederea războiului cu turcii (vezi fig. 14), Radu cel Frumos alege aceeași

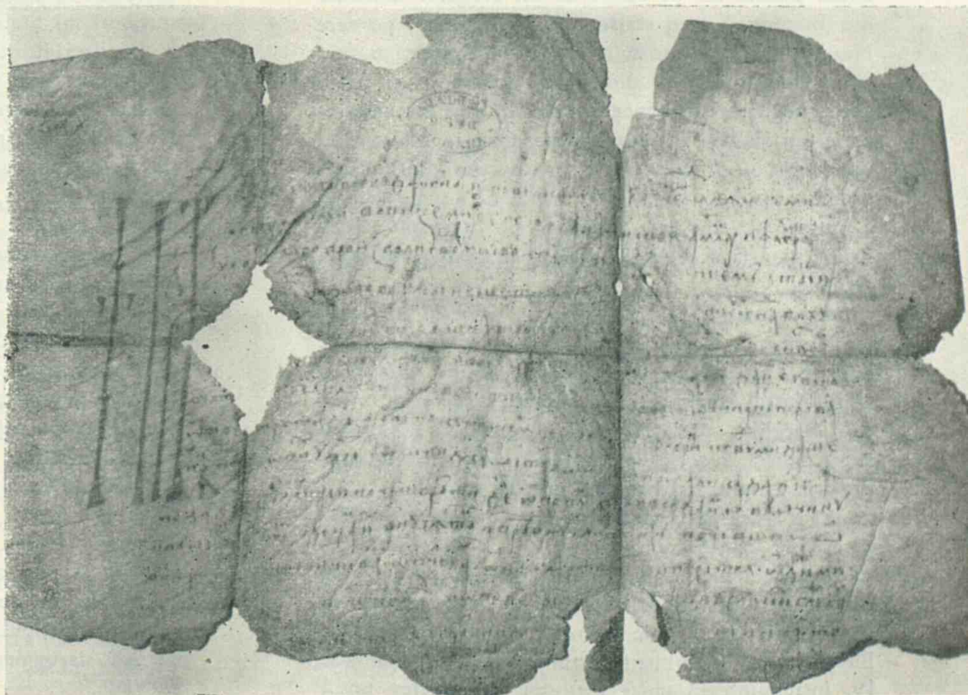


Fig. 14 — Partea superioară a primului document intern, din 20 septembrie 1459, pomenind cetatea București. (B.A.)

reşedinţă pentru un motiv diametral opus: ca să fie *mai aproape de turci*, de aceia prin a căror armată ocupase tronul şi care se aflau, în cetatea de la Giurgiu, la numai cîteva ceasuri de mers călare de Bucureşti. Scopuri diferite, dar care duc la acelaşi rezultat: creşterea oraşului, dezvoltarea lui sub toate raporturile. Apropierea de turci nu poate împiedica însă, în 1473, pe Radu cel Frumos ca să-şi piardă nu numai domnia, dar şi familia şi toate bogăţiile. În toamna acestui an, în noiembrie, Ştefan cel Mare întreprinde o expediţie spre a înlocui pe acest supus al sultanului printr-un om al său, Basarab cel Bătrîn, zis şi Laiotă, fiul lui Dan al II-lea. Lupta are loc pe Vodnău, un afluent al Prahovei, şi durează trei zile (18—20 noiembrie), isprăvindu-se prin retragerea precipitată a domnului muntean. Nici în cetatea sa de scaun, în Bucureşti, Radu n-a putut rezista, şi a trebuit să fugă lăsînd tot ce avea, familie, averi, steaguri, în mîna învingătorului. „În 24 ale aceleiaşi luni — povesteşte letopiseţul moldovean — într-o miercuri, luă Ştefan-vodă cetatea şi intră într-însa şi luă pe doamna lui Radu-voievod şi pe fiica lui, unica lui fiică, şi toate comorile lui, şi toate hainele lui, şi toate steagurile lui; şi petrecu acolo trei zile în veselie." O primă încercare a lui Radu de a-şi relua tronul, în ziua de 28 noiembrie, se termină dezastruos pentru armata turcă ce-l însoţea: ea este literalmente distrusă, iar 2.300 de prizonieri sînt traşi în ţeapă. O a doua încercare, după plecarea lui Ştefan, reuşeşte însă. Radu îşi reia, pentru cîtva timp, stăpînirea, ca să fie însă, la începutul anului 1475, după lupta de la Vaslui, definitiv înlăturat.

Din vremea lui, şi anume din 1469, noiembrie 15, avem primul act pe care-l dă un dregător domnesc din Bucureşti: este scrisoarea, în latineşte, pe care Neagul, marele vornic, o trimite sibienilor, arătînd că a judecat pricina dintre un braşovean şi patru greci, negustori de piper, pricină în care era amestecat şi un „italian" — după nume, Gaspar, mai curînd un dalmat — şi că a dat dreptate celui dintîi. Scrisoarea e interesantă şi prin faptul că arată existenţa a numeroşi negustori străini pe teritoriul Ţării Româneşti, la Tîrgovişte şi la Bucureşti, cele două capitale.

Din vremea lui Laiotă Basarab, urmaşul lui Radu cel Frumos, ni s-au păstrat mai multe acte în latineşte date în 1476 în „cetatea nouă" *(„novum castrum")*. Unii dintre cercetători au identificat această cetate cu Gherghiţa, probabil pentru faptul că voievodul emite de aici, în acelaşi an, la 16 ianuarie, la 25 februarie şi la 4 iulie, scrisori. Noi credem însă că „cetatea nouă" e aceea de la Bucureşti; ne întemeiem această părere pe următoarele argumente: la Gherghiţa nu se constată, nici documentar, nici pe teren, vreo cetate, în timp ce la Bucureşti ea este atestată în acea vreme de o serie întreagă de izvoare istorice. Pisarul unui document intern, din 1480, ianuarie 19, întrebuinţează chiar expresia „în cetatea nouă de scaun Bucureşti", precizează deci înţelesul termenului „cetatea nouă" a actelor din 1476. Adăugăm apoi faptul că în timp ce scrisoarea în latineşte către braşoveni, din 9 mai 1476, este dată *„ex novo castro"*, un act intern — o „poruncă" domnească — în slavă, din 8 mai 1476 — anterior deci numai cu o zi — este dat „în cetatea Bucureşti". E greu de admis că domnul cu întreaga curte şi cancelaria s-a deplasat în 24 de ore pînă la Gherghiţa şi a şi scris imediat scrisoarea amintită. Mai normal este să presupunem că şi această scrisoare e dată tot din Bucureşti, de unde pleca spre Braşov — potrivit textului scrisorii — socrul lui Laiotă Basarab, boierul Sinadin al Căpitanului. În sfîrşit, aducem şi argumentul că de cîte ori se emite un act — în latineşte sau în slavă — din Gherghiţa, numele localităţii este scris limpede: Gherghiţa, Girgiche, iar nu în alt mod, perifrastic. Pentru toate aceste considerente socotim că termenul *„castrum novum"*, cetatea nouă, se referă la Bucureşti.

În cazul acesta, cunoaştem şi numele unui negustor bucureştean din vremea lui Laiotă Basarab, *cel dintîi negustor al capitalei de care amintesc documentele*. La 14 iunie 1476, voievodul scrie în latineşte braşovenilor că „doi oameni şi concetăţeni ai noştri din cetatea nouă a noastră, anume Dumitru şi cu tovarăşul său" *(„homines et concives nostri in Castro nostro Novo existentes videlicet Demetrius cum socio suo")*, i s-au plîns cum că braşovenii le-au oprit pe nedrept „lucrurile şi bunurile" *(„res et bona")*, adică mărfurile lor; să facă deci bine să le dea îndărăt; altfel, va lua el dublu de la negustorii braşoveni.

În acelaşi an 1476, la sfîrşitul toamnei, Vlad Ţepeş, însoţit de o armată a lui Mateiaş Corvinul şi avînd sprijinul lui Ştefan cel Mare, care intrase cu oastea sa în Ţara Românească, izbuteşte să ocupe tronul. O scrisoare a lui Ştefan Báthory, comandantul armatei ungare, este scrisă „în apropiere de Bucureşti", la 11 noiembrie; peste cinci zile, la 16 noiembrie, cu tot contingentul important turcesc venit în ajutorul lui Laiotă, oraşul cade în mîinile aliaţilor; prada e bogată: ea cuprindea — potrivit unei mărturii contemporane — cai frumoşi, turceşti, multe cămile, arme şi muniţii din belşug şi cîteva steaguri remarcabile. Cu acest prilej, Bucureştii sînt calificaţi de către regele Mateiaş Corvinul, în scrisoarea pe care o adresează papei Sixt al IV-lea, drept „cetatea cea mai puternică a ţării, întărită şi prin lucrări de artă şi de la natură". Iar într-o a doua scrisoare, din 4 decembrie 1476, îi spune din nou: „cetatea cea mai puternică a acelei ţări". Din nefericire, Ţepeş nu poate păstra tronul; abia plecaseră Ştefan cel Mare şi Báthory, cînd Laiotă, însoţit de turci, se înapoie şi, într-o luptă dată, se pare, chiar lîngă Bucureşti, în decembrie, învinse pe Ţepeş, care căzu pe cîmpul de bătaie. Din garda personală de 200 de oameni lăsată de Ştefan abia 10 scăpară cu viaţă.

ÎNTRE BUCUREŞTI ŞI TÎRGOVIŞTE

Basarab cel Tînăr, poreclit Ţepeluş (1477—1482), şi Vlad Călugărul (1482—1495) stau mai mult la Bucureşti decît la Tîrgovişte; marea majoritate a documentelor cancelariei sînt emise în capitala cea nouă, de la şes, a ţării. Ea creşte necontenit, populaţia sporeşte, tot mai mulţi negustori şi meşteşugari se aşază aici. Din vremea lui Vlad Călugărul, din anul 1494, este primul călător străin — sasul „Michael pixenmeister", deci constructorul de cetăţi sau arhitectul militar — pe care izvoarele istorice îl menţionează la Bucureşti; el venise spre a trata cu domnul ţării construirea unui fort la Tîrgovişte. Din nefericire, acest călător nu ne-a lăsat vreo descriere a oraşului de pe malurile Dîmboviţei, impresii asupra lui, aşa cum vor face alţii, în veacul al XVI-lea.

Urmaşul lui Vlad Călugărul, Radu cel Mare (1495—1508), va sta mai mult în vechea capitală de la Tîrgovişte; de aici sînt emise majoritatea actelor cancelariei lui. Nu lipsesc însă nici acte emise din Bucureşti; într-unul din ele, din 1506, august 20, diacul sau logofătul menţionează că l-a scris în „minunat scaunul Bucureştilor". Acest calificativ apare şi în alte acte din aceeaşi epocă, de pildă, în acela din 1516, ianuarie 11, scris „în minunata cetate de scaun Bucureşti". Asemenea adjective nu trebuie luate *stricto sensu;* ele reflectă un obicei al cancelariei bizantine, care obişnuia să dea capitalei imperiului, Constantinopolului, tot soiul de calificative strălucite. Aşa se explică şi calificativul „minunata Curte-de-Argeş" al documentului din 26 iunie 1515, sau „minunata cetate de scaun Tîrgovişte" al aceluia din 8 mai 1514. Mai aproape de realitate ni se pare expresia „în vechiul oraş al Bucureştilor", pe care o întîlnim într-unul din actele lui Neagoe Basarab; ea trebuie pusă alături de expresia similară a altui document de la acelaşi voievod, document pe care diacul sau logofătul Florea arată că l-a scris „în scaunul vechilor domni, în Curtea-de-Argeş".

Urmaşul la tron al lui Radu cel Mare, Mihnea cel Rău (1508—1510), stă mai mult la Bucureşti; majoritatea documentelor lui sînt date din acest oraş. În ce priveşte pe Vlad cel Tînăr sau Vlăduţ (1510—1512), succesorul lui Mihnea, el îşi împarte timpul între cele două capitale; adesea zăboveşte însă şi prin satele din jurul Bucureştilor şi din Ilfov; cunoaştem o serie de acte emise de cancelaria lui în Măgurele, în Popeşti — poate cei din sud-estul oraşului — şi în Dridih sau Dridul. Vlăduţ şi-a terminat domnia şi viaţa în împrejurări tragice chiar în Bucureşti. Ajungînd în conflict cu puternica familie boierească a Craioveştilor, aceasta ridică împotriva lui pe unul dintre ei, pe Neagoe, care-şi va zice, în domnie, Basarab. Avînd şi sprijinul lui Mehmet, begul turc de la Dunăre — acesta vine cu oastea sa — Craioveştii lovesc pe domn în marginea oraşului, la Văcăreşti. Învins şi făcut prizonier, Vlăduţ plăteşte cu viaţa faptul de a se fi opus puternicilor feudal de la Craiova. „I-au tăiat paşa capul supt un păr în Bucureşti", povesteşte cronica ţării. Aşa şi-a început domnia evlaviosul Neagoe Basarab: prin executarea unui tînăr care nu împlinise optsprezece ani. Îl va fi mustrat cugetul după aceea; e o întrebare însă dacă mănăstirile pe care le-a ridicat — între ele frumoasa catedrală din Curtea-de-Argeş, zidită de meşterul Manole — şi milosteniile pe care le-a făcut în tot Orientul creştin şi mai ales la Muntele Athos i-au putut aduce alinarea.

Din unul din satele de lîngă Bucureşti, din Afumaţi, este viteazul voievod Radu, care urmează lui Neagoe; el trebuie să dea un şir întreg de bătălii cu turcii şi cu ceilalţi competitori pînă să-şi asigure scaunul. Pe piatra sa de mormînt de la Curtea-de-Argeş, unde sculptorul l-a înfăţişat călare, cu buzduganul în mînă şi cu mantia fluturînd, se arată pe nume toate aceste bătălii; una dintre ele s-a dat „la cetatea Bucureşti", alta „iar la Bucureşti"; o a treia, din nou, „la cetatea Bucureşti, cu Vladislav voievod".

Dintre domnii următori, o deosebită preferinţă a arătat Bucureştilor Vlad, zis Înecatul, fiul lui Vlăduţ (1530—1532); marea majoritate a actelor lui sînt date de aici. În preajma oraşului şi-a găsit el şi moartea, prin accident: în septembrie 1532, mergînd să se plimbe la satul Popeşti — „den jos de Bucureşti", zice cronica — s-a înecat în Dîmboviţa cu cal cu tot. Se pare — dacă e să admitem explicaţia dată de un izvor transilvănean — că domnul era după un chef prelungit.

MIRCEA CIOBANUL ŞI BUCUREŞTII

Şi în vremea lui Vlad Vintilă, fostul „judeţ", adică primar, al Slatinei — poreclit şi „Bragă-voievod" (1532—1535) — şi în aceea a lui Radu Paisie (1535—1545), sînt foarte numeroase documentele emise în Bucureşti. Lupta între cele două reşedinţe, cea de la poalele dealurilor, cătînd spre munte, spre Transilvania, şi cea din mijlocul pădurii, de la şes, privind spre Dunăre, luptă comportînd diferite faze în funcţie de împrejurările politice şi economice, începe a se desena tot mai limpede în favoarea celei din urmă. Tot mai numeroşi sînt domnii — un Mircea Ciobanul, un Petru cel Tînăr, un Alexandru Oaie-Seacă — care stau aici, pe malurile Dîmboviţei, la cîteva ceasuri distanţă de mers întins călare de cetatea turcească a Giurgiului, de unde poate sosi, la nevoie, ajutorul militar necesar. Tot mai mulţi sînt şi boierii, negustorii, meşteşugarii care-şi fac case în preajma Curţii domneşti. Afacerile sporesc; valoarea prăvăliilor, a locuinţelor şi a locurilor pe

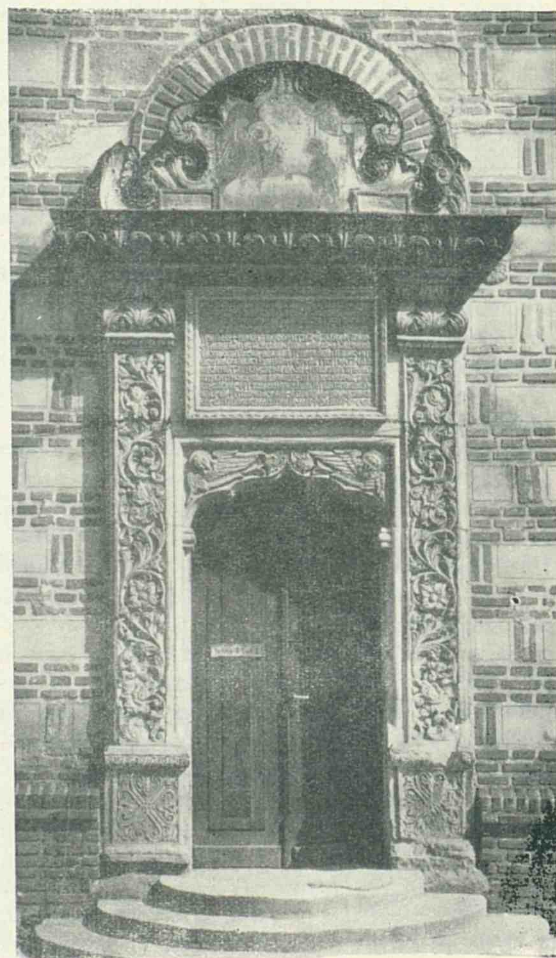
care se poate clădi crește și ea. Vechiul hotar al orașului, din vremea lui Țepeș, este depășit; iau naștere mahalale sau cartiere noi. Jumătatea veacului al XVI-lea este un moment important în dezvoltarea orașului; el coincide cu prima domnie a lui Mircea Ciobanul (1545—1554), care a arătat o deosebită grijă cetății sale de scaun.

Chiar la începutul stăpînirii sale — cronicarul sas Hieronim Ostermayer dă anul 1545 — acest voievod a poruncit ca „Bucureștii să fie îngrădiți cu lemne mari (adică trunchiuri) de stejar" *(„Bukarest mit grossen eychenen Hölzern hat umschränken lassen")*. Detalii asupra acestei îngrădituri aflăm, peste aproape două decenii, de la călătorul parizian Pierre Lescalopier, care, în drumul său de întoarcere de la Constantinopol spre țară, ajunge în București, venind de la Giurgiu, de unde plecase în zori, în seara zilei de 17 iunie 1574. El spune: „Zidurile *(les murs)* acestui oraș sînt trunchiuri groase de copaci, înfipte în pămînt unul lîngă celălalt și legate împreună prin grinzi de-a curmezișul, prinse de zisele trunchiuri prin cuie lungi și groase de lemn". Rostul acestei îngrădituri era dublu: pe de o parte, să delimiteze orașul propriu-zis, teritoriul pe care se aflau casele și prăvăliile, pe de altă parte, să permită controlul intrărilor și ieșirilor, acestea putîndu-se face numai pe la locurile lăsate libere, prin „porțile" îngrăditurii. De o apărare propriu-zisă, în caz de război, împotriva unei armate care ar fi atacat orașul, nu putea fi vorba timp îndelungat: trunchiurile de copaci nu aveau rezistența zidurilor și erau și susceptibile de a fi incendiate. Așa încît îngrăditura lui Mircea Ciobanul nu are atît caracterul unei fortificații propriu-zise, cît mai mult al unei noi delimitări a orașului. În afară însă de această delimitare a suprafeței clădite, Mircea Ciobanul a făcut și o delimitare *a moșiei orășenilor*, adică a locului domnesc de care se foloseau locuitorii Bucureștilor, făcînd pe el semănături și grădini de zarzavat, plantînd vii și livezi, instalîndu-și mori și prisăci. Această de-a doua delimitare s-a

Fig. 15 — Biserica de la vechea curte domnească din București, ctitoria lui Mircea Ciobanul (1545—1554 și 1558—1559) și cel mai vechi lăcaș din cîte se păstrează în capitala țării. Se văd urmele adausurilor îndepărtate cu prilejul restaurării. (C.C.G.)



Fig. 16 — Ușa de intrare și pisania la biserica de la Curtea Veche, adausă mai tîrziu sub Ștefan Cantacuzino (1715). Formează un tot armonios și elegant, bine proporționat. (P.B.)



efectuat prin punerea de pietre de-a lungul hotarului, în diferite locuri, așa cum era obiceiul din bătrîni. Aflăm știri asupra operațiunii dintr-un document ulterior, al lui Matei Basarab, și anume, din porunca acestuia, din 6 septembrie 1636, dată „tuturor oroșanilor, marilor și mici din orașul domnii-meale din București, ca să le fie lor de stăpînire, să aibă a ținea ocinele și moșiile și viile și livezile *pre hotară bătrîne și semne ce au fost puse de răposatul Mircea-voevod despre Văcărești mai denainte vreme*". Orășenii stăpîniseră netulburat, „cu bună pace", aceste locuri, pînă cînd un Sava, feciorul lui Negre din Văcărești, hotărnicindu-și ocina lui față de aceea a mănăstirii Sfînta Troiță sau Radu-Vodă, încălcase moșia orașului. „Deci apoi Sava — citim în porunca lui Matei Basarab — n-au tras ocina din hotarile cele bătrîne din sus, de unde au fost piatra cea din tufe și din piatra cea dintre viile mănăstirii Sfintei Troiți și din viile orașului, *care pietre au fost puse de Mircea-voevod*, ci au căutat prin niște cărți ale Savei făcute mincinoase de au luat hotarul cel din luncă, de au mutat piatra în sus spre dealul orașului. Care lucru văzîndu-l preoții și bătrînii orașului, mari și mici... venit-au... înaintea domnii meale la divan de s-au jăluit de Sava cum au mutat hotarul cel din luncă și le-au împresurat Sava moșiile. Într-aceia domniia-mea — continuă vodă — singur am încălecat domniia-mea în zioa sfîntului Simeon Stil[p]nicu... septembrie 1, la leat 7145 [1636] și am mersu domniia-mea cu toți boierii și cu preoții și cu toți oroșanii mari și mici și cu călugării de la Sfînta Troiță... la hotarul cel din luncă, de unde au fost scos Sava piatra de au mutat hotarul. Deci de acolea, din luncă, am suit domniia-mea în sus la deal la piatra cea dintre vii și la piatra cea de supra din tufe, *care hotară și pietre au fost puse de Mircea-voevod.*" Pe temeiul celor constatate, Matei Basarab dă cîștig de cauză orășenilor și le întărește moșia în această parte, înspre Văcărești, potrivit hotărniciei făcute de Mircea Ciobanul.

În sfîrșit, tot lui Mircea Ciobanul i se datorează zidirea bisericii domnești, de la Curtea Veche, biserică păstrată pînă astăzi (lîngă Piața de Flori) și care este *cel mai vechi lăcaș în ființă, în forma lui originară, din București.* Și mai înainte fusese o biserică în cuprinsul Curții domnești; cu vremea, însă, ea se șubrezise, se stricase, și atunci Mircea a ridicat, în locul celei vechi, una nouă, în stilul caracteristic al veacului al XVI-lea (vezi fig. 15 și 16). Ea era acoperită cu olane smălțuite de culoare verde. Nu ni s-a păstrat pisania pusă de domn — o avem numai pe aceea din 1715, a lui Ștefan Cantacuzino, care a reînnoit pictura, adăugînd și frumosul chenar de piatră sculptată ce dă ocol ușii de intrare. Din noua pisanie rezultă că Mircea Ciobanul n-a apucat să „înfrumusețeze" și să „zugrăvească" ctitoria sa, aceasta făcîndu-se de fiul și urmașul său la tron, Petru cel Tînăr, împreună cu frații lui, Mircea și Radu. Ceea ce ar însemna că biserica a fost ridicată în a doua domnie a lui Mircea, deci în intervalul ianuarie 1558-21 septembrie 1559. E păcat că nu ni s-a păstrat nici vechea pictură, din timpul lui Petru cel Tînăr, pictură despre care un izvor utilizat de Gheorghe Șincai afirmă că înfățișa trei chipuri cu numele de Mircea. Unul era „Ciobanul", ctitorul bisericii, celălalt era fiul său, care, împreună cu Petru cel Tînăr „înfrumusețaseră" și zugrăviseră ctitoria părintească; cel de-al treilea credem că reprezenta pe Mircea cel Bătrîn (vezi și mai sus, p. 49).

E foarte probabil ca domnul să fi ridicat și un nou palat domnesc sau măcar să-l fi reparat pe cel existent. Dalmatinul Anton Verancić, ajuns primat al Ungariei, citează în lucrarea sa asupra Transilvaniei, Moldovei și Munteniei, apărută în 1538, „castelul" din București printre cele trei cetăți de piatră *(„arces lapideae")* ale țării; celelalte două erau la Tîrgoviște și la Poienari, pe valea Argeșului. Prin acest „castel" trebuie să înțelegem însăși curtea domnului, cu palatul și biserica ei. Săpăturile arheologice întreprinse recent în cuprinsul curții arată că Mircea Ciobanul a ridicat clădirile sale — palatul și biserica — „pe ruinele unei construcții mai vechi". Ele au dat la iveală și un remarcabil sistem de alimentare cu apă, aceasta fiind adusă de la izvoarele din vecinătate — poate izvoarele din preajma bisericii Zlătari — prin apeducte sau „urloaie" din olane de pămînt și strînsă într-o „vistierie a apelor" — azi i-am zice un castel de apă — situată chiar în imediata vecinătate a bisericii domnești.

Aproape de ctitoria lui Mircea Ciobanul, dar în afara curții, și anume, pe locul crucii din curtea interioară a actualei Piețe de Flori, se afla, în veacul al XVI-lea, o altă biserică, numită în documente în două feluri: biserica „doamnei Maria" sau a „doamnei Stanii și a doamnei Maria"; cea mai veche mențiune este în actul din 1629, august 20, de la Alexandru

Fig. 17 — Biserica Grecilor; azi nu mai există. Desen din 1837 de Raffet. (M.I.B.)



Iliaş. Credem că această biserică, a cărei origine a dat naştere la discuţii, a fost ridicată de cele două fiice ale lui Mircea Ciobanul: Maria, numită uneori şi Marina, s-a căsătorit cu fratele lui Mihail Cantacuzino Şeitanoglu; Stana — viitoarea soţie a marelui logofăt Ivan Norocea: ştirea ne-o dă un document din 11 iunie 1634 de la Matei Basarab — e înfăţişată, împreună cu fratele ei Petru, viitorul domn, şi cu părinţii ei, pe una din scoarţele evangheliarului dăruit mănăstirii Dionisiu de la Muntele Athos. Două documente posterioare, de la voievozii Alexandru Iliaş şi Matei Basarab, ne informează că această biserică a fost distrusă cu desăvîrşire — de „au rămas numai pămînt pustiiu" — în 1595, la retragerea lui Sinan-paşa din Bucureşti, cînd oraşul, în general, a avut foarte mult de suferit (vezi mai jos, p. 65). Pe locul ei s-a ridicat, în 1753, o alta, cu hramul Sf. Anton, distrusă la rîndu-i de incendiul cel mare din 1847. De la acest de al doilea lăcaş a rămas numele de Sf. Anton, care se dă uneori, şi astăzi, prin inadvertenţă sau de neştiutori, bisericii ridicate de Mircea Ciobanul. În realitate, hramul acesteia din urmă a fost de la început şi este şi acum Bunavestire.

Şi în alte părţi ale oraşului se constată, la sfîrşitul celei de-a doua domnii a lui Mircea Ciobanul, lăcaşuri religioase noi. Astfel este, pe ţărmul drept al Dîmboviţei, la poalele dealului Arhivelor Statului, mănăstirea Sf. Niculae, ctitoria lui Gheorma postelnicul — care o închină ca metoh mănăstirii Simopetra de la Muntele Athos — şi a soţiei sale Caplea, care o înzestrează bogat şi e şi înmormîntată în cuprinsul bisericii; de aceea lăcaşul — astăzi dispărut — a fost cunoscut mai ales sub numele de mănăstirea jupînesei Caplea. Este probabil ca pe locul bisericii *Răzvan*, situată la o mică distanţă spre răsărit de Sf. Gheorghe-Nou şi ridicată pe vremea lui Matei Basarab de căpitanul care i-a dat numele, să fi fost alta mai veche. Săpăturile arheologice întreprinse în 1956 au scos la iveală morminte şi fragmente de ceramică de la începutul secolului al XVI-lea, ba chiar şi ceramică de la finele secolului precedent.

De pe la 1560 se crede că datează şi mănăstirea lui Gheorma banul, constatată documentar în 1567, şi căreia i se va spune mai tîrziu a Grecilor (vezi fig. 17). Ea era situată pe locul cuprins astăzi între strada Lipscani şi biserica Stavropoleos şi nu se confunda cu biserica lui Gheorma banul din vecinătate; un act inedit din vremea lui Matei Basarab — data exactă e 5 aprilie 1635 — arată în mod limpede existenţa *simultană* a acestor două lăcaşuri.

În vremea lui Mircea Ciobanul viaţa economică era în plină dezvoltare. Tîrgul sau „pazarul" — cum îi spune, cu un termen turcesc, „cartea" orăşenească din 1563, mai 13 — se afla în vecinătatea Curţii domneşti şi cuprindea numeroşi negustori străini, pe lîngă cei români. Prin documentul amintit, scris în limba slavă, Necula al lui Bobanea, judeţul

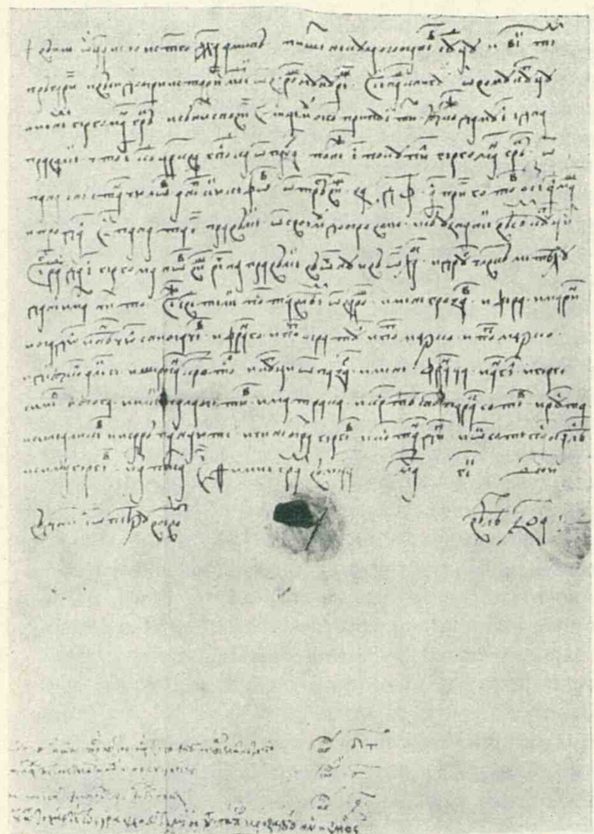


Fig. 18 — Carte dată de Necula a lui Bobanea, judeţul Bucureştilor, şi de cei doisprezece pîrgari, atestînd vînzarea unei prăvălii şi avînd data 13 mai 1563 (A.S.)

Bucureştilor şi cu cei 12 pîrgari ai săi — adică, am zice azi, preşedintele sfatului popular şi membrii comitetului executiv — întăresc lui Ghergoman Grecul şi fiilor acestuia o prăvălie „ce este lîngă biserica domnească, din pazar (ωт пазар)", cumpărată de el de la Pană sin (fiul lui) Stanciul cu 4.500 de aspri, nesocotindu-se aldămaşul (vezi fig. 18). Pană a vîndut de bunăvoia lui „şi cu ştirea tuturor negustorilor". Printre martorii care adeveresc vînzarea sînt o serie de orăşeni: „Grozav şi Fera şi Marin şi Badiul şi Nenciul, fiii lui Bacea, şi Frango", apoi trei preoţi şi un diacon, un „Şerban croitor" şi, în sfîrşit, „negustorii din pazar, anume: Franţa şi Anghel şi Gheorghe al Simei şi Boga şi Ilie al lui Calabete şi Matraca şi Cîrstea, fiul lui Paracsote şi Rusta şi Sima al Licăi şi Isar Panaiote şi Ghine, fratele lui Gherghe şi Costandin şi Ocsote Pascaleasă şi Sima al lui Gherghe". Desigur că numele nu constituie întotdeauna o dovadă de originea etnică a cuiva, el putîndu-se explica şi prin modă sau alte împrejurări; este totuşi un indiciu. Dacă dintre martorii de mai sus, Grozav, Şerban croitorul şi Sima al Licăi par a fi, după toate probabilităţile, români, în schimb Frango, Franţa, Matraca, Paracsote, Isar Panaiote şi Ocsote Pascaleasă trebuie consideraţi

mai degrabă străini, şi anume, greci. De altfel, dacă Ghergoman, cumpărătorul, era, într-adevăr, grec, cum îi spune documentul, atunci nimic mai normal ca să fi cerut şi mărturia conaţionalilor săi, negustori ai „pazarului". Negustorii din Bucureşti întreţin relaţii nu numai cu centrele din Balcani şi cu cele din sudul Transilvaniei, dar şi cu Liovul, marele centru galiţian, şi chiar cu îndepărtata Moscovă. Remarcabilă e creşterea numărului celor ce duc şi aduc marfă de la Braşov: de la 10 negustori bucureşteni care efectuează 15 transporturi în 1503, sînt înregistraţi 38 de negustori şi 120 de transporturi în 1550. Totuşi, sensul dominant al comerţului bucureştean, date fiind condiţiile politice şi livrările pe care le facem Porţii, este spre sudul Dunării. (Pentru alte detalii asupra vieţii economice a oraşului în această epocă şi asupra organizării lui administrative, vezi mai jos, partea a doua.)

Dar asupra acestei vieţi, în plină dezvoltare, a oraşului se abate, la sfîrşitul primei domnii a lui Mircea Ciobanul, o nenorocire, una din multele de care e plină istoria Bucureştilor. Pentru motive pe care nu le cunoaştem bine, voievodul ajunge în dizgraţia Porţii; el e mazilit la 28 februarie 1554; în martie, înainte de 12 ale lunii, porneşte spre Constantinopol, şi de acolo, în surghiun, tocmai în Etiopia, averea fiindu-i în prealabil confiscată. Dacă ar fi fost numai atît, faptul n-ar fi prezentat cine ştie ce gravitate; mai fuseseră doar şi vor mai fi, şi după aceea, atîtea alte maziliri! Dar se vede că se întîmplase ceva deosebit, deoarece, la ridicarea lui din scaun, turcii ucid pe curtenii lui Mircea, atît români, cît şi greci, jefuiesc oraşul şi apoi îi dau foc: ne-o spune limpede un act contemporan, întemeiat pe afirmaţia unui martor ocular, om de al braşovenilor. Vor fi participat, poate, la această pradă şi unii dintre turcii stabiliţi în Bucureşti ca negustori, cum este, de pildă, ienicerul despre care ne informează documentul din 1561, noiembrie 14, ienicer care se căsătorise cu văduva unui Ivan bărbierul şi pusese mîna, cu acest prilej, şi pe cele trei „dughene" sau prăvălii ale răposatului. Curtea domnească a avut desigur să sufere şi ea de pe urma focului şi a prăzii; ea n-a fost însă înlocuită printr-o construcţie din lemn cum afirmă unii cercetători, ci printr-una tot de piatră şi zid. Într-adevăr, călătorul francez Lescalopier, amintit mai înainte, care vede Bucureştii după douăzeci de ani de la aceste evenimente şi care ne spune că „palatul" domnesc era din bîrne tencuite cu un amestec de pămînt şi „iarbă", adică paie tocate, nu se referă, după părerea noastră, *la această curte*, ci la clădirea pe care Alexandru-voievod o va ridica lîngă ctitoria sa de pe colina Radu-Vodă.

Rănile oraşului se închid sub Pătraşcu cel Bun (1554—1557), urmaşul lui Mircea. Dar după moartea acestuia, venind iarăşi în scaun „Ciobanul", Bucureştii sînt din nou teatrul unei scene sîngeroase. De data aceasta însă ea nu e provocată de străinii turci, ci de însuşi domnul ţării. Pentru a-şi răzbuna asupra acelora care, prin pîrile şi intrigile lor, contribuiseră, se vede, la mazilirea din 1554, avînd, poate, şi alte pricini de răfuială, Mircea convoacă la curte, în februarie 1558, vreo două sute de fruntaşi laici şi bisericeşti — mari boieri, înalţi ierarhi şi o seamă de egumeni — şi, cu ajutorul gărzii sale înarmate, îi ucide pe toţi. Sala cea mare a palatului trebuie să fi prezentat un aspect groaznic, cu leşurile căzute pretutindeni şi cu sîngele curgînd pîraie. O scenă similară se va petrece peste puţin timp la curtea lui Alexandru Lăpuşneanu, în Moldova; multe altele la fel aveau loc, în acest crud veac al XVI-lea, în toată Europa, de la Parisul nopţii Sfîntului Bartolomeu pînă la Moscova ţarului Ivan cel Groaznic. Lupta — pentru dominaţia politică — dintre marii feudali şi autoritatea centrală în stat se îmbina cu lupta religioasă tot aşa de cumplită dacă nu mai cumplită decît cea dintîi. La noi, e adevărat, n-au fost asemenea lupte religioase, dar pasiunea politică era de ajuns pentru a provoca scenele sîngeroase de natura aceleia care a cutremurat Bucureştii la începutul lui 1558.

În septembrie a anului următor, Mircea Ciobanul îşi încheia viaţa. Trupul i-a fost înmormîntat în biserica domnească, în ctitoria sa, pe care nu apucase s-o zugrăvească şi unde piatra sa funerară nu mai există.

BIBLIOGRAFIE

I. *Bucureştii reşedinţă domnească sub Vlad Ţepeş.* 1. Const. C. Giurescu, *O biserică a lui Vlad Ţepeş la Tîrşor*, în *Bul. Com. mon. ist.*, XVII (1924), p. 74—75; 2. St. Nicolaescu, *Istoricul oraşului Bucureşti. Cînd au ajuns Bucureştii scaun de domnie al Ţării Româneşti*, 1939, 21 p. in 8°; 3. Alexandru A. Vasilescu, *Cetatea Dîmboviţei*, în *Bul. Com. mon. ist.*, XXXVIII (1945), p. 25—53; 4. P. P. Panaitescu, *Cum au ajuns Bucureştii capitala ţării?*, în *Interpretări româneşti*, Bucureşti, 1947, p. 210—230; 5. Dan Berindei, *Oraşul Bucureşti în veacurile XIV, XV şi XVI*, în *Comunicări şi articole de istorie*, Bucureşti, 1955, p. 5—16; 6. I. Ionaşcu şi Vlad Zirra, *Mănăstirea Radu-Vodă şi biserica Bucur*, în *Bucureştii de odinioară*, Bucureşti, 1959, p. 49—89; 7. C. Stoide, *Legătura dintre Moldova şi Ţara Românească în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice. Istorie* (Iaşi), VII, 1956,

1, p. 59–73; 8. P. P. Panaitescu, *Ştefan cel Mare şi oraşul Bucureşti*, în *Studii*, XII (1959), 5, p. 7–23.

II. *Mircea Ciobanul şi Bucureştii.* 9. L. Lăzărescu-Ionescu, Dinu V. Rosetti, Gh. Ionescu, Gh. Astangăi, H. Teodoru, *Săpăturile arheologice din sectorul Curtea-Veche*, în *Bucureşti. Rezultatele săpăturilor*, Bucureşti, 1954, p. 184–261; 10. Dinu V. Rosetti, *Curtea-Veche*, în *Bucureştii de odinioară*, Bucureşti, 1959, p. 147–170; 11. R. Manolescu, *Aspecte din istoria negoţului bucureştean în secolul al XVI-lea*, în *Studii*, XII (1959), 5, p. 25–69; 12. Paul Cernovodeanu, *Călătoria lui Pierre Lescalopier în Ţara Românească şi Transilvania la 1574*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, IV (1960), p. 433–463.

UN SECOL ZBUCIUMAT DIN ISTORIA BUCUREŞTILOR

„Am distrus zisa fortificaţie [palanca de la Radu-Vodă] şi am dat pradă focului şi flăcărilor toate casele, bisericile, grădinile şi aşezările lor boiereşti."

(Scrisoarea lui Sinan-paşa către Nişangi-paşa)

Scena jefuirii şi arderii Bucureştilor de către turcii veniţi să scoată din scaun pe Mircea Ciobanul, precum şi scena uciderii boierilor de către acesta, la începutul noii sale domnii, se vor repeta, sub diferite forme, în secolul ce urmează. E un secol zbuciumat, în care lupta pentru putere, manifestată atît prin ciocnirea dintre domn şi marii boieri, cît şi prin mişcările acestora din urmă împotriva concurenţilor greci la ocuparea dregătoriilor, alternează cu lupta împotriva turcilor, luptă care înseamnă toate ororile războiului, şi cu revendicările armatei: ale călăraşilor şi roşilor de o parte, ale seimenilor şi dărăbanilor lefegii, de alta, cărora li se adaugă şi mulţimea celor săraci. Un singur răstimp de relativă linişte: domnia lui Matei Basarab, pînă aproape de sfîrşitul ei, cînd frămîntările reîncep. Dar cu toate încercările prin care trec, cu toate distrugerile — prin foc şi jaf — la care sînt supuşi, Bucureştii continuă să se dezvolte, continuă să crească atît sub raportul vieţii economice, cît şi al întinderii şi al populaţiei. Condiţiile care au făcut din el capitala ţării, precum şi bogăţia pămîntului sînt mai puternice decît toate încercările. La sfîrşitul acestui secol zbuciumat, în preajma perioadei brîncoveneşti, oraşul este cel dintîi din ţară, a întrecut cu mult pe toate celelalte şi a ajuns centrul cel mai însemnat, sub toate raporturile, din sud-estul european; între Buda ungară, acum reşedinţa unui paşă turcesc, şi Constantinopol, nici un alt oraş nu-l depăşeşte, nici ca număr de locuitori, nici ca bogăţie. Trebuie relevată, în primul rînd, înmulţirea meşteşugarilor-negustori şi a negustorilor propriu-zişi. Sporeşte numărul negustorilor străini — în special greci şi turci — ca urmare a faptului că relaţiile economice cu Imperiul otoman sînt acum predominante. Valoarea prăvăliilor bucureştene creşte continuu. Şi fiindcă ele asigură un venit bun stăpînilor respectivi, mănăstirile şi boierimea îşi îndreaptă cu predilecţie atenţia asupra lor, achiziţionîndu-le în număr însemnat (vezi mai jos, p. 128—129).

BUCUREŞTII ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-lea

Fiul lui Mircea Ciobanul, Petru-vodă cel Tînăr, avea numai doisprezece ani la moartea tatălui său; a domnit deci sub tutela mamei sale Chiajna, fiica lui Petru Rareş, căreia contemporanii îi mai spuneau şi „Mirceoaia". După ce izbuteşte, prin boierii din partida ei, să înfrîngă pe compeţitori, în luptele de la Şerpăteşti şi Boian, ea asigură scaunul fiului timp de aproape nouă ani de zile, pînă în iunie 1568. Poate în amintirea uneia din aceste lupte ridică Chiajna crucea din Bucureşti, cunoscută în veacul următor — aşa, de pildă, în documentul din 1668, iunie 4, privitor la delimitarea moşiei Mitropoliei — sub numele de „crucea doamnei Mirceoaia"; ea se afla, după toate probabilităţile, pe locul unde se înalţă astăzi spitalul Brîncovenesc. Asemenea cruci, în amintirea unei victorii, vor ridica în Bucureşti, în veacul următor, Leon-vodă, după biruinţa împotriva boierilor, la începutul anului 1632, şi Matei Basarab, după ce înfrînge pe Radu Iliaş, în octombrie acelaşi an; prima din aceste două cruci, refăcută de fiul lui Leon, de Radu Leon, se află şi azi în curtea bisericii Slobozia; a doua, înlocuită în 1925

printr-una nouă, era pe malul lacului Fundeni, la circa 1.200 de metri spre răsărit de Gara de Est. În timpul domniei, Petru cel Tînăr, împreună cu „Mirceoaia", înalță mănăstirea „de la podul Colentinei", căreia, din cauza învelișului, din tablă de plumb, a bisericii respective, bucureștenii i-au zis *Plumbuita*. Restaurată cu grijă în zilele noastre, avînd, în cuprinsul ei, și casele domnești ridicate de Matei Basarab, această mănăstire este unul din monumentele cele mai vechi și mai evocatoare ale capitalei. Tot celor doi li se datorează și biserica cea nouă a mănăstirii Snagov, singura care a rămas din tot complexul de odinioară de pe insula lacului. Unul din sfetnicii constanți ai lui Petru, marele vornic Nedelcu, ridică, la rîndu-i, un lăcaș la Sf. Gheorghe-Vechi, desigur în locul altuia, mai vechi; se admite ca dată a ctitoriei lui 1562; aceea indicată de actuala pisanie: „7000 de la zidirea lumii", deci 1492 sau 1491, e greșită. Biserica vornicului Nedelcu, refăcută în 1724 și arsă în focul cel mare din 1847, a fost înlocuită printr-una nouă, cea de azi, în stil neoclasic.

Din vremea lui Petru cel Tînăr este și prima mențiune despre conducerea orașului printr-un cîrmuitor ales de orășeni: la 13 mai 1563, „județul" Necula al lui Bobanea și cu cei 12 „pîrgari" întăresc cumpărarea unei prăvălii de lîngă biserica domnească (vezi mai jos capitolul special *Administrația orașului*).

Sub Alexandru al II-lea (1568—1577), poreclit de popor „Oaie-Seacă" din pricina unei dări noi pe care o pusese asupra oilor sterpe — pentru celelalte se plătea oieritul — avem o serie de știri interesante asupra Bucureștilor. Sînt mai întîi știrile pe care ni le dau trei călători străini: negustorul grec din Hios și totodată emisarul turcesc Iacob Paleologul, care trece prin oraș, în drum spre Moldova, la sfîrșitul lui iulie 1573, apoi călătorul polon Martin Stryjkowski, care străbate Bucureștii în 1574, în sfîrșit, parizianul Pierre Lescalopier, care poposește pentru cîteva zile în același an cu polonul Tustrei sînt primiți de domn. Paleologul spune că i s-au trimis de la curte alimentele și furajul necesar „Mi-a trimis dimineața și seara — povestește el — găini, cărnuri, lumînări, pîine, vinuri, orz, fîn, paie"; soția voievodului, inteligenta și culta levantină Ecaterina Salvaresso, compatrioată a călătorului, îi face chiar și un dar în bani. Stryjkowski ajunge în București după dramaticele împrejurări din vara anului 1574, cînd Vintilă, fiul lui Pătrașcu cel Bun, instalat domn cu ajutorul lui Ioan-vodă „cel Viteaz" al Moldovei — căruia i s-a zis, din cauza urii boierilor și călugărilor „cel Cumplit" — este înlăturat, după numai patru zile de stăpînire, și decapitat din ordinul lui Alexandru. Călătorul polon vede țintuit de poarta curții domnești capul nenorocosului Vintilă și, alături, capul protectorului său, Ioan-vodă, care pierise ucis mișelește de turci, după bătălia de la Cahul. Spectacol înfiorător, destinat, în mintea celor care-l ordonaseră, să impresioneze pe competitorii la tron, să-i facă să renunțe la încercările lor, dar care, în realitate, nu împiedica pe alții să reînceapă. Stryjkowski vizitează și încăperile palatului; în iatacul domnului el afirmă că a văzut portretul lui Ștefan cel Mare, cu coroană pe cap și cu sceptru în mînă. În privința acestei ultime informații, s-au exprimat îndoieli de unii dintre cercetători, care cred că ar fi vorba de o confuzie; pare ciudată într-adevăr, la prima vedere, prezența acestui portret în reședința Țării Românești; nu trebuie să se uite însă faptul că cele două dinastii erau înrudite și că înrudirea devenise și mai strînsă în urma căsătoriei lui Ștefan cu Maria, fiica lui Radu cel Frumos; așa încît prezența unui portret al marelui domn în palatul din București n-ar fi chiar așa de surprinzătoare. Informațiile lui Lescalopier sînt printre cele mai prețioase. Am arătat mai înainte (p. 54) ce spune el despre împrejmuirea, din trunchiuri de copaci, a Bucureștilor. Iată acum celelalte știri ale lui despre oraș și despre palatul lui Alexandru, care nu era la Curtea Veche, ci pe colina de la Radu-Vodă, lîngă noua sa ctitorie. Acest palat — povestește Lescalopier — este „închis ca și orașul" adică printr-o împrejmuire din trunchiuri de copac. Pereții sînt din bîrne de lemn, și, între ele, chirpici. „Am fost duși să vorbim cu domnul într-o sală mare acoperită cu covoare turcești, avînd de jur împrejur o parte mai ridicată, înaltă de vreo trei picioare, ca la caravanseraiuri." Voievodul stă pe scaunul său, pe această parte mai ridicată, la extremitatea opusă ușii de intrare; alături, un copil de casă care ia scrisoarea lui Lescalopier și o înmînează domnului. Tălmăcirea ei — era scrisă în latinește — se face de un tălmaci, găsit cu greu; vodă răspunde în puține cuvinte. Franțuzului i s-a dat gazdă într-o casă „burgheză", adică de orășean, unde i s-a trimis și un bucătar domnesc care i-a pregătit un ospăț bogat. La acest ospăț, la care au participat, după cum rezultă din povestire, și alții — gazda și, probabil, boieri localnici — s-au înălțat pahare: primul — zice Lescalopier — „în sănătatea Domnului-Dumnezeu, al doilea în sănătatea voievodului, al treilea în sănătatea sultanului, al patrulea în sănătatea tuturor bunilor creștini, între care nu ne cuprind și pe noi — adică pe catolici — al cincilea pentru pace și de la al șaselea încep cu cei de față, făcînd multe urări... de mîntuire, sănătate, drum bun și bun întors, împlinirea tuturor dorințelor și așa mai departe. Îndemnînd astfel cu băutura, se ridică în picioare, ținînd sus paharul, beau... fără să se așeze, și te prețuiesc mult dacă faci ca dînșii. Am aflat — continuă Lescalopier — că atunci cînd voievodul e și el de față, are masa lui foarte sus, și lîngă dînsa alta mult mai jos, unde sînt așezați cei ce mănîncă împreună cu el; și cînd vreunul vrea să beie, merge întîi să sărute picioarele voievodului. Și mănîncă tot cu capul gol." În ziua următoare primirii de către voievod, la 19 iunie, franțuzul vizitează orașul. „N-am văzut nici o clădire frumoasă, zice el; două biserici, una

grecească, alta a luteranilor — interesantă menționarea acesteia din urmă — erau de lemn; toate acoperișurile sînt de țiglă, de șindrilă sau de stuf." Se vede că n-a vizitat Biserica Domnească, nici aceea de la Sf. Gheorghe-Vechi. Lescalopier știe și de originea noastră romană, de faptul că „oamenii țării își zic adevărați urmași ai romanilor" și vorbesc „românește", limba lor fiind alcătuită din cuvinte „pe jumătate italiene și pe jumătate latine, amestecate cu grecește și cu termeni de neînțeles". Aceste informații le-a căpătat, după toate probabilitățile, chiar în București, și ele arată nivelul cultural al celor cu care venise în contact Lescalopier. Părăsirea orașului și drumul spre Bran se face într-o trăsură domnească trasă de „cai buni" și în tovărășia unui „secretar" al lui vodă — în realitate un „țimiraș" — al cărui rol este să asigure popasurile și mesele pe tot parcursul, pe socoteala domniei.

Alte știri asupra Bucureștilor în vremea lui Alexandru le datorăm cronicilor interne și unor documente și inscripții contemporane. Domnul își făcuse intrarea în capitală la 3 iulie 1568, după ce Mirceoaia fusese chemată la Poartă, unde fiul ei Petru cel Tînăr era arestat de a doua zi chiar după ce predase tributul. La nici două luni după instalare, se formează însă o conjurație — vechea poveste! — pusă probabil la cale de emisarii Chiajnei. Alexandru prinde de veste la timp și dă pe mîna călăului o seamă dintre boierii conjurați. Au pierit atunci — povestește cronica — „Radul logofătul de la Drăgoești, și Mihnea de la Bădeni, și Stan Udriștea vistiaru, și Tudor de la Bucov, și Vladul Caplii, și Pătrașco, și Calotă, și Stan fiul Drăguleţului, și Radul stolnicul de la Boldești, și Radul fiul lui Socol vornicul și alții, septembrie 1". Iar în anul următor, la 4 septembrie 1569, sînt tăiați alți trei boieri, fiii lui Dragomir postelnicul, anume Barbul, Crăcea și Radu; pietrele lor de mormînt, puse de nefericita mamă, „îndurerată pînă la moarte", cum citim într-una din inscripții, se pot vedea și azi în biserica de la Snagov.

Neagoe Basarab, care-și începuse domnia tăind pe Vlăduț, a ridicat mănăstirea de la Curtea-de-Argeș; Alexandru al II-lea, avînd pe cugetul lui pe Vintilă și o adevărată hecatombă de boieri, face un gest similar: ridică mănăstirea cu hramul Sfînta Troiță pe colina de pe malul drept al Dîmboviței — numită mai tîrziu Radu-Vodă — „din jos de București". Lăcașul servea, spre sfîrșitul domniei, *drept sediu metropolitan;* el poartă titlul de „sfîntă, mare, dumnezeiască mitropolie" în actul din 15 iunie 1577 prin care voievodul îi dăruiește „vama de la ocna de sare numită Ghitioara, pe rîul Teleajen, și altă vamă de la ocna Telega, de lîngă rîul Dohteana". Se pare că pe locul acestei ctitorii fusese alta mai veche, poate din vremea lui Mihnea cel Rău, bunicul lui Alexandru; așa s-ar explica fraza din documentul ulterior, cu data de 31 decembrie 1616, în care se spune că mănăstirea „a fost *innoită* și zidită din temelia ei de bătrînul, răposatul Alexandru-voievod".

Tot acestui Alexandru i se datorează și închinarea mănăstirii de la podul Colentinei (Plumbuita) către mănăstirea Xeropotam de la Muntele Athos; e una din cele dintîi mănăstiri închinate, unul din primii pași pe drumul care avea să ducă la stăpînirea de către călugării străini a unei însemnate părți din teritoriul țărilor noastre.

Sub Alexandru e amintită și mănăstirea Sf. Ioan, ctitoria lui Andrei vistierul și a fratelui său Dumitru; se afla pe locul ocupat azi de sediul central al C.E.C.-ului (fosta Casă de depuneri).

Prețioasă este o altă știre, privind alimentarea cu apă a Bucureștilor în acea vreme. Am arătat mai înainte că săpăturile arheologice din ultimii ani au dat la iveală „casa de apă" sau, cum se spunea pe atunci cu un termen expresiv, „vistieria apelor" din Curtea domnească: un rezervor în care se văd, în partea superioară, găurile prin care venea, pe olane, apa de izvor. Probabil această instalație data din vremea lui Mircea Ciobanul, cel care clădise palatul și biserica de la Curtea Veche. O inscripție păstrată pînă în zilele noastre arată pe Alexandru punînd să capteze un izvor; inscripția, săpată pe o piatră avînd forma unui segment de cerc și prevăzută în partea inferioară cu două găuri destinate țevilor de apă, e în limba slavă și poartă data 1571 (7080), noiembrie 15; ea are următorul cuprins: „...Io Alexandru-voevod și domn, care am fost din tinerețe în pribegie în țara arăpească 20 de ani și în Halep 14 ani în surghiun, cu multe lacrimi și suspine pînă ce mi-a dat Domnul-Dumnezeu scaunul domniei mele... am dat domnia mea, după învățătura jupanului Dobromir, marele ban de Craiova, să se facă acest izvor (șipot sau fîntînă), ca să fie de pomană domniei-mele și părinților domniei-mele în veci". Termenul „istocinic" (источникъ) din inscripție se poate traduce și prin izvor și prin șipot sau fîntînă și, eventual, prin cișmea. Întrebarea e dacă Alexandru a captat unul din izvoarele din cuprinsul orașului sau dacă, în legătură cu apa adusă prin urloaie pentru alimentarea Curții domnești, a făcut o cișmea, lîngă această curte, pentru îndestularea tîrgoveților. Oricum, e primul document scris în legătură cu alimentarea cu apă a bucureștenilor.

Tot din vremea lui Alexandru este și prima mențiune despre „băile" din București. Un document ulterior, cu data 1585, octombrie 21, din timpul domniei lui Mihnea, arată că tatăl acestuia, Alexandru, „au dat și au adaos și baia nooă, cea mare, cu toată vama ei" mănăstirii de la podul Colentinei. Întărind donația părintelui său, Mihnea arată că baia se afla „lîngă orașul domniei mele". Iar Radu Mihnea, nepotul lui Alexandru, precizează așezarea ei: „din sus de Curtea domnească, lîngă apă", deci pe malul Dîmboviței, și anume, pe cel drept, în „ostrov". Din moment ce băii stăpînite de mănăstirea de la podul Colentinei i se dau calificativele de „nouă" și „cea mare", înseamnă că exista și o alta, veche și mai mică. Și aceasta era tot pe malul drept al

Dîmboviței, din jos de podul Șerban-Vodă, lîngă morile satului Berești. Știm de altfel că, pe vremea lui Alexandru, erau *două băi mari* la sau lîngă București; faptul rezultă dintr-un act ulterior, în care se spune limpede că Mănăstirea Sf. Troița avea și ea o „baie mare", „care au fost făcută... de răposatul... Alexandru-voievod".

După moartea lui Alexandru al II-lea, întîmplată în 1577, între 11 septembrie și 15 octombrie, tronul Țării Românești a fost ocupat de tînărul său fiu Mihnea — avea vreo 13 ani — care a domnit sub tutela mamei sale Ecaterina. Stăpînirea lui e întreruptă de aceea a lui Petru Cercel, fiul lui Pătrașcu cel Bun. Tînăr, frumos, cult, talentat, cunoscînd și scriind mai multe limbi — a compus și versuri italienești — acest protejat al regelui Franței și-a făcut intrarea în București la 29 august 1583. Secretarul său, genovezul Franco Sivori, ne dă unele informații despre oraș, arătînd că există multe prăvălii „bine înzestrate cu mărfuri", că locuințele, din lemn muruit, sînt „mici, dar comode", că palatul domnesc este „de o mărime mijlocie" și că mănăstirea Sf. Troiță e înfățișătoare. Interesantă e scena înscăunării lui Petru Cercel, descrisă de același secretar: „Șezînd domnul în jețul său, sub baldachin... marele spătar turc ce l-a însoțit ținu o mică cuvîntare boierilor și poporului adunat în piața dinaintea palatului... După ce apoi, potrivit obiceiului românilor, îi puse pe cap, în formă de coroană, o cucă de brocard de aur, lucrată cu pietre prețioase, urmară pe rînd prelații și dregătorii de seamă și ceilalți boieri ce se aflau la curte pentru a săruta picioarele domnului, în semn de supunere." Petru Cercel n-a stat însă în mod obișnuit în București, ci a preferat Tîrgoviștea, unde și-a construit din piatră un palat „mic, dar frumos". După nici doi ani de domnie, e silit însă să părăsească tronul — banii lui Mihnea fuseseră mai tari. Reîntors din mazilie, acesta din urmă își reia reședința în București. Puțină vreme după aceea, la 27 iunie 1585, sosește în capitală, venind din Apus, prin Transilvania, și îndreptîndu-se spre Constantinopol, francezul Jacob Bongars. El e primit de Mihnea, la curtea căruia întîlnește pe un compatriot, marseiezul „Berthelemy Bertrandy"; scrisorile, în latinește, îi sînt traduse — vel-postelnicul neavînd suficiente cunoștințe — de „nobili raguzani": e vorba, după toate probabilitățile, de negustorii din Raguza sau, cum îi spuneau sudslavii, Dubrovnik, care, așezați în București, făceau afaceri. E prima mențiune despre raguzani în capitala țării; din rîndurile lor va face parte, cîțiva ani mai tîrziu, sub Mihai Viteazul, și faimosul *Luccari*, cronicarul, în opera căruia găsim știrea, analizată anterior, despre întăriturile ridicate de Negru-vodă. Și Bongars a primit „tain", adică alimente și furaje de la curte. El părăsește Bucureștii în seara zilei de 2 iulie, trecînd Dîmbovița pe un pod și, însoțind „carele domnești" care se duceau la Stambul, ajunge la Dunăre. Prețioasă este informația pe care ne-o dă Bongars asupra palatului domnesc: „În toată țara — zice el — nu există clădiri de piatră decît bisericile și mănăstirile, care sînt frumoase, și *castelul din București*". Termenul „piatră" nu trebuie luat *stricto sensu*, în înțelesul de piatră cioplită; putea să fie și zid de cărămidă sau amestec de cărămidă și piatră. În orice caz, informația dovedește că palatul lui Mircea Ciobanul, în care Mihnea l-a primit pe Bongars, nu e totuna cu palatul — din lemn și chirpici — în care Alexandru fusese vizitat de Lescalopier. Acesta din urmă fusese așadar primit la Radu-Vodă, în casa ridicată alături de mănăstirea Sf. Troiță. Dacă însă admitem părerea unor cercetători că fusese primit tot la Curtea Veche, atunci trebuie să admitem și concluzia că Mihnea refăcuse în piatră așezarea anterioară de lemn, ceea ce ni se pare puțin probabil. Mai normal este să credem ceea ce rezultă din confruntarea acestor două relații de călătorie, anume că existau, în București, pe vremea lui Oaie-Seacă și a fiului său Mihnea, două reședințe: aceea de zid — Curtea Veche — cu palatul ridicat de Mircea Ciobanul, și aceea de lemn, de pe colina de la Radu-Vodă, ctitoria lui Alexandru al II-lea.

Din vremea celei de-a doua domnii a lui Mihnea (1585—1591), ni s-a păstrat un act care ne arată că, în afara grădinilor de pe lîngă reședințele amintite, domnii aveau, în cuprinsul orașului, și anume, pe malul drept al Dîmboviței, înspre Mihai-Vodă, în dreptul Gorganului, un început de grădină zoologică. E vorba de cartea din 1587, februarie 6, dată de județul Baciul și de cei 12 pîrgari, prin care se întărește mănăstirii Sf. Troiță „moara din sus de București, *lîngă ciutărie*", moară făcută pe loc „din orașul domnesc" de către Dobromir vel banul Craiovei și răscumpărată apoi de către Alexandru al II-lea. „Ciutăria" era un teren îngrădit în care se țineau „ciute", așadar cerboaice și cerbi. Marii vînători care au fost domnii din acele vremuri — se știe că voievodul Vlad Vintilă de la Slatina și-a găsit sfîrșitul într-un „accident" aranjat la o „vînătoare de cerbi și alte vînaturi mai mari" din apropierea Craiovei — își alcătuiseră deci, chiar în cuprinsul orașului, o „ciutărie": e îndepărtata antecesoare a grădinilor zoologice de mai tîrziu. O găsim pomenită, în același loc, și pe vremea lui Matei Basarab, într-un act din 1649, fie că ea continua să existe, fie că i se păstrase numai amintirea.

De un deosebit interes pentru viața economică a orașului și arătînd totodată cîștigul pe care-l aveau marii boieri de pe urma acestei vieți, este actul din 12 martie 1580 prin care Mihnea întărește lui Dragomir biv-vel-vornic, soției lui și fiului lor o serie de proprietăți, între care 18 (optsprezece) prăvălii în București. Nouă din aceste prăvălii se aflau „pe ulița de către besearica Gheormei"; fuseseră făcute de Dragomir pe un loc dăruit lui de Alexandru al II-lea. „Iar locul acela pre carele au fost făcute aceale prăvălii — continuă actul — au fost împresurat de turci de mai denainte vreame. Întru aceaia, răposatul

părintele domniei-meale l-au scos de la acei turci... pentru că au fost făcînd acei turci mare răotate şi multă curvie şi spurcăciune prinprejurul aceii beseareci." Alte trei prăvălii fuseseră făcuse de Dragomir pe un loc cumpărat de la Nica grecul cu 2.700 de aspri; lucrul lor îl costase 10.000 de aspri. În sfîrşit, ultimele şase prăvălii, „o pivniţă de piatră şi case deasupra pivniţii" le făcuse acelaşi Dragomir, cheltuind 30.000 de aspri, pe un alt loc cumpărat de asemenea de la Nica grecul. Stăpînea deci acest fost mare dregător o avere considerabilă în Bucureşti, alcătuită din prăvălii şi dintr-o pivniţă de piatră, toate aducătoare de venit bun. Nu-i de mirare dacă şi mănăstirile, nu numai marii dregători, căutau să aibă un număr cît mai important de prăvălii în Bucureşti. Prin donaţii — înscriind în schimb numele donatorului în pomelnic şi, uneori, îngropîndu-i rămăşiţele pămînteşti chiar în interiorul bisericii respective —, precum şi prin cumpărături, aceste mănăstiri ajung să posede foarte multe prăvălii în capitală. Mănăstirea lui Gheorma postelnicul şi a soţiei lui, jupîneasa Caplea, cumpără odată şapte prăvălii cu suma de 27.600 de aspri, prăvălii pe care i le confirmă Mihnea-voievod în 1585—1586. Cea mai mare proprietară de acest fel va fi, cu timpul, chiar ctitoria lui Alexandru Oaie-Seacă, mănăstirea *Sf. Troiţă*, dăruită bogat de fiul său Mihnea şi devenită sub nepotul său, Radu Mihnea, care o reface în întregime, prima mănăstire a Bucureştilor. Un număr mare de prăvălii va stăpîni şi Mitropolia.

Sub predecesorul lui Mihai Viteazul, sub Alexandru cel Rău (1592—1593), capitala vede repetîndu-se scenele sîngeroase din vremea lui Mircea Ciobanul şi Alexandru Oaie-Seacă. Ele nu lipsiseră, nu-i vorbă, nici sub Petru Cercel, nici sub Mihnea, dar sub Alexandru cel Rău — calificativul nu-i lipsit de semnificaţie — ele capătă o deosebită amploare. O cronică a saşilor, deci un izvor extern, neinfluenţat de rivalităţile interne, ne spune că acest voievod a tăiat pe boieri „ca pe vite şi a domnit ca un tiran şi un păgîn". Chiar Mihai Viteazul, pe atunci mare ban al Olteniei, era să piară. Căci domnul îl acuzase că umblă — împreună cu un grup de boieri — să-l răstoarne şi îl implicase în procesul acelui grup. Se pare că Mihai a aflat la vreme de ce i se pregătea şi a luat calea pribegiei. Într-un hrisov din 1594 o spune limpede: „Cînd s-au întîmplat domniei-mele pribegie de la Craiova...". Tradiţia, consemnată în cronica lui Radu Popescu, prezintă însă lucrurile altfel, şi anume, că Alexandru ar fi vrut să-l omoare, deoarece îi ieşise nume „cum că iaste fecior de domn". Deci „au trimis cu urgie şi l-au adus la Bucureşti. Şi trecînd pe lîngă Biserica Albă pe vremea liturghiei, s-au rugat armaşilor să-l lase să asculte svînta liturghie şi, lăsîndu-l, au intrat în biserică şi, rugîndu-să, s-au făgăduit lui Sfeti Nicolae, fiind hramul, că, de-l va mîntui, să-i facă mănăstire în numele lui, precum au şi făcut. Că, ducîndu-l la domn şi tăgăduind de năpaste, au jurat cu 12 boiari că nu iaste fecior de domn şi au scăpat. Pentru care nevoe scăpînd şi speriindu-să, au fugit la Poartă...". Tradiţia este însă, măcar parţial, infirmată de un document contemporan precis, anume cartea lui Ieremia al II-lea, patriarhul de Constantinopol, datată octombrie 1591, în care se spune limpede că Mihai banul ridicase *la această dată, deci înainte ca Alexandru cel Rău să fi ocupat domnia*, atît biserica Sf. Nicolae, cît şi chiliile de primprejur. Aşa încît ni se pare mai verosimil ca Mihai, aşa cum o spune de altfel el singur în actul din 1594, aflînd de ceea ce i se pregătea, s-o fi luat înainte, pribegind în Ardeal şi, de acolo, la Poartă.

BUCUREŞTII SUB MIHAI VITEAZUL

În timpul domniei marelui voievod (vezi fig. 19), Bucureştii sînt teatrul unor scene extraordinare prin intensitatea, rapida succesiune şi inexorabila lor duritate; o scenă aduce sau provoacă pe cealaltă, într-o înlănţuire fatală. Este o epocă viforoasă, de suferinţe, de înălţare şi de cădere, întocmai cum a fost întreaga stăpînire a „Viteazului", dominată însă de ideea de căpetenie a acestuia: lupta împotriva turcilor spoliatori şi opresivi.

Drama a început la 13 noiembrie 1594, în ziua în care mulţimea creditorilor turci a fost chemată la vistierie spre a se face socotelile. Mihai se împrumutase cu sume mari pentru a obţine domnia; trebuise să recunoască şi datoria — enormă — a predecesorului. Creditorii îl însoţiseră în ţară şi aveau o atitudine obraznică, provocatoare; merseseră cu îndrăzneala pînă acolo încît atacaseră însuşi palatul domnesc. Mihai, care, în primul an al stăpînirii lui, încheiase alianţă atît cu principele Transilvaniei, Sigismund Báthory, cît şi cu domnul Moldovei, Aron Tiranul, primind de la cel dintîi şi un corp de oaste de vreo două mii de oameni, sub comanda căpitanului de Făgăraş, hotărî să înceapă lupta. Avîndu-şi oştile strînse — sosiseră şi Buzeştii din Oltenia, cu contingentul lor — convoacă pe creditorii turci. Cînd aceştia se adunară, începu într-adevăr socoteala, dar o socoteală sîngeroasă. Au pierit atunci, nu numai în Bucureşti, dar şi în celelalte oraşe şi tîrguri ale ţării, şi nu numai în Muntenia, dar şi în Moldova, toţi turcii — între ei şi mulţi ieniceri — şi toţi creditorii, indiferent de neam; o dată cu ei au pierit şi înscrisurile datoriei.

Al doilea act a avut loc peste cîteva zile, cu prilejul sosirii în Bucureşti, venind din Ungaria, unde ocupase cetatea Raab, a unui emir turc, însoţit de un detaşament de peste două mii de oameni. Emirul trăsese în casele vistierului Dan, case solide, de piatră, şi încăpătoare, situate, după tradiţie, în porţiunea din oraş delimitată de Calea Călăraşi, Bule-

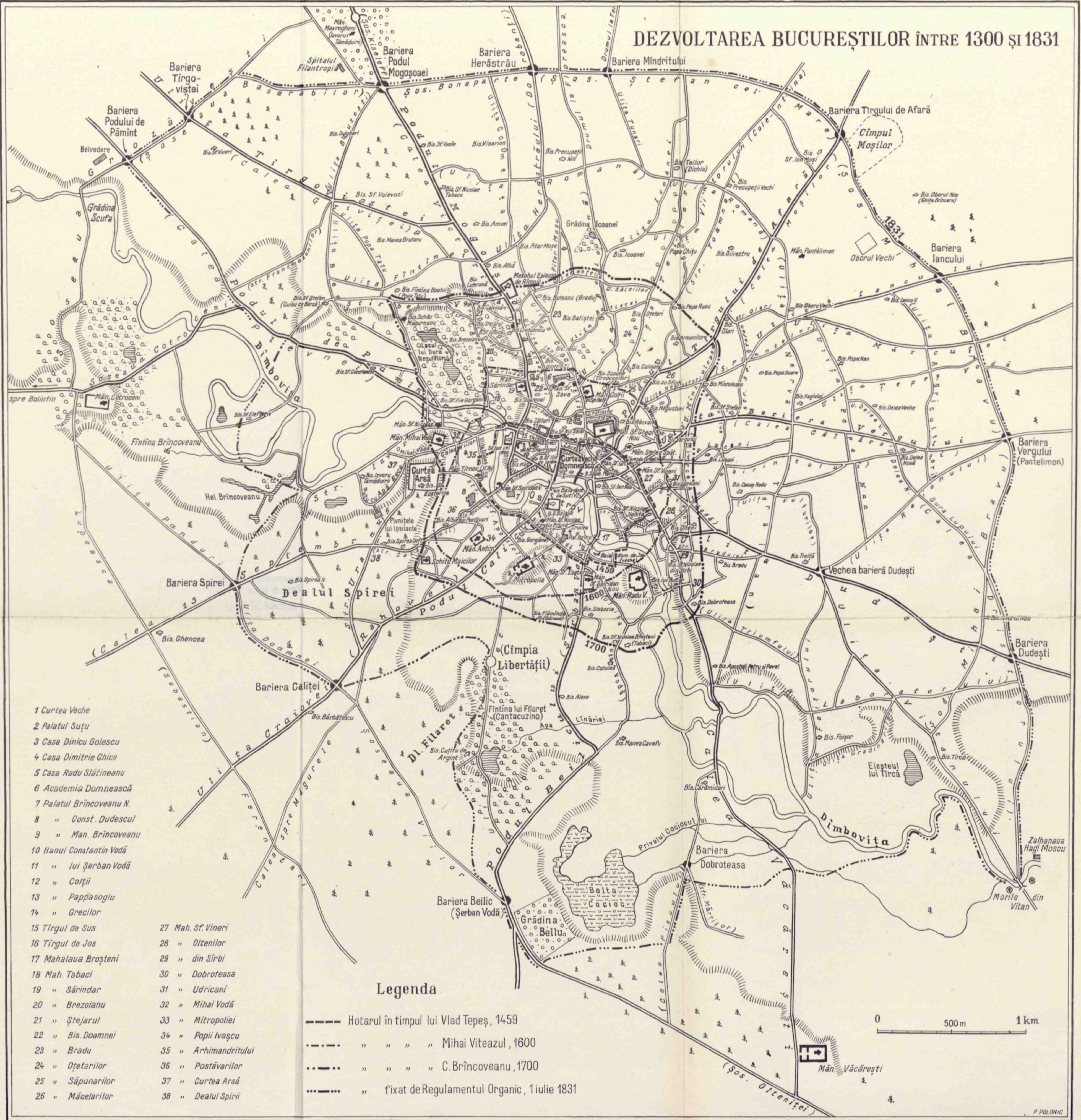


Fig. 19 — Mihai Viteazul. Gravură în aramă după portretul executat la Praga în 1601 de Aegidiu Sadeler. (C.C.G.)

vardul Hristo Botev (fost al Domniței) și străzile Stelea și Mina. Mihai își avea reședința în palatul domnesc de la Radu-Vodă, lîngă care se afla și tabăra transilvănenilor. Emirul, ai cărui ostași făcuseră tot felul de excese în oraș, bătîndu-și joc de femei și copii, încearcă să pună mîna prin vicleșug pe domn, dar nu izbutește; acesta, în schimb, atacă prin surprindere tabăra turcă și îi dă foc în cinci locuri; casele lui Dan vistierul sînt bombardate cu tunul, și emirul, împreună cu întregul său detașament, are soarta creditorilor; prada e foarte bogată: saci de aur, giuvaeruri, veșminte și odoare prețioase, multe din ele luate cu prilejul campaniei în Ungaria.

Evident, această dublă provocare nu putea rămîne fără răspuns. El a fost dat prin „expediția de pedeapsă" condusă de Sinan-pașa, în vara anului următor, după ce două încercări, a pașilor de la Dunăre și a tătarilor, în iarna 1594—1595, fuseseră sfărîmate de Mihai și căpitanii săi. Bătălia de la Călugăreni, deși victorioasă, n-a putut împiedica înaintarea armatei turcești, mult superioară numericește. După un popas la Văcărești și după ce orașul e prădat și ars de detașamentul unguresc și de lefegii, care spuneau că e mai bine să ia ei bogățiile decît dușmanul, oastea lui Mihai se retrage pe Dîmbovița în sus, spre munți, așteptînd oastea lui Sigismund Báthory, în timp ce Bucureștii sînt ocupați de armata lui Sinan-pașa. Acesta, voind să-și asigure în capitala țării un punct de sprijin puternic, fortifică orașul. Cu trei mii de meșteri și șaptezeci de mii de salahori — să nu fie exagerate cifrele izvorului contemporan ? [1] — recrutați din satele și tîrgurile ocupate, înconjură el mai întîi Bucureștii cu o dublă apărare: un șanț lat de

[1] Amintim, spre comparație, că Ștefan cel Mare a ridicat cetatea de la Chilia-Nouă, în vara anului 1479, „cu 800 de meșteri zidari și 17.000 de lucrători" *(Cronica moldo-germană)*.


DEZVOLTAREA BUCUREŞTILOR ÎNTRE 1300 ŞI 1831

1 Curtea Veche
2 Palatul Suţu
3 Casa Dinicu Golescu
4 Casa Dimitrie Ghica
5 Casa Radu Slătineanu
6 Academia Domnească
7 Palatul Brîncoveanu N.
8 » Const. Dudescul
9 » Man. Brîncoveanu
10 Hanul Constantin Vodă
11 » lui Şerban Vodă
12 » Colţii
13 » Pappasoglu
14 » Grecilor
15 Tîrgul de Sus
16 Tîrgul de Jos
17 Mahalaua Broşteni
18 Mah. Tabaci
19 » Sărindar
20 » Brezoianu
21 » Ştejarul
22 » Bis. Doamnei
23 » Bradu
24 » Oţetarilor
25 » Săpunarilor
26 » Măcelarilor
27 Mah. Sf. Vineri
28 » Oltenilor
29 » din Sîrbi
30 » Dobroteasa
31 » Udricani
32 » Mihai Vodă
33 » Mitropoliei
34 » Popii Ivaşcu
35 » Arhimandritului
36 » Postăvarilor
37 » Curtea Arsă
38 » Dealul Spirii

Legenda
Hotarul în timpul lui Vlad Ţepeş, 1459
» » » » Mihai Viteazul, 1600
» » » » C. Brîncoveanu, 1700
» fixat de Regulamentul Organic, 1 iulie 1831

0 500 m 1 km

P. POLONIC

3 stînjeni şi tot atîta de adînc (circa 6 metri), iar la marginea dinăuntrul şanţului, o întăritură alcătuită din două rînduri de trunchiuri mari de copaci, spaţiul dintre ele fiind umplut cu pămînt. Se reedita deci, dar în mod mai complex şi cu un caracter militar pronunţat, îngrăditura din vremea lui Mircea Ciobanul. Pe această întăritură circulară sînt construite nouă bastioane sau „băşti", tot din trunchiuri de copaci şi pămînt, fiecare din ele putînd primi cincisprezece tunuri. Deosebit, se fortifică, iarăşi prin trunchiuri de copaci şi pămînt — adăugîndu-se şi cinci bastioane — complexul de pe colina de la Radu-Vodă, inclusiv cimitirul din dreptul actualei biserici a lui Bucur, alcătuindu-se aşa-zisa „palancă" a lui Sinan-paşa, pomenită în mai multe rînduri în documentele veacului al XVII-lea; ea putea cuprinde ca la zece mii de oameni. Biserica mănăstirii de aici e transformată în moschee; se părea că ţara însăşi va ajunge un paşalîc turcesc; Tîrgoviştea fusese şi ea fortificată, ca şi Bucureştii, şi înzestrată cu o garnizoană puternică. Dar desfăşurarea ulterioară a războiului dovedi că toate aceste fortificaţiuni erau inutile. Armata lui Mihai, unită cu aceea a lui Sigismund Báthory, sili, printr-o ofensivă victorioasă, pe Sinan-paşa să se retragă. Nici nu se încercă măcar, aşa cum se întîmplase la Tîrgovişte, o apărare a Bucureştilor. Ienicerii şi spahiii jefuiră ce mai rămăsese şi dădură foc oraşului. Sinan însuşi se laudă, într-o scrisoare adresată lui Nişangi-paşa, că a „dat pradă focului şi flăcărilor toate casele, bisericile, grădinile şi vilele, adică aşezările boiereşti". „Palanca" fu şi ea distrusă, biserica fiind incendiată şi azvîrlită în aer cu praf de puşcă. Un document din 1614, februarie 23, arată că „au stricat (Sinan) şi au surpat... mănăstirea, însă mai ales a ars de foc din ciubucile de sus pînă la temelie, jos, şi au ars pînă la temelie şi toate părţile de prinprejur, trapezăria şi toate chiliile". Iar un alt document, inedit, de mai tîrziu, din 1663, februarie 3, precizează: „Iar după aceia, cînd au fost în zilile răposatului Mihai-Vodă, stricat-au turcii mănăstirea din temeliia ei, de o au fost aprins cu iarbă de puşcă, deci au perit atunce bucatele mănăstirii şi s-au răsipit şi moşiile". Acţiunea de distrugere a Bucureştilor de către armata lui Sinan e dovedită de altfel şi prin alte documente interne. Aşa, de pildă, documentul din 1632 referitor la mănăstirea Stelea, spune: „Deac-au venit Senan-paşa cu mulţime de turci aici în Ţeara Rumânească, de au robit şi au stricat ţeara şi au ars toate besearicile şi mănăstirile de în toată ţeara..., au ars şi mănăstirea Stelea". Am arătat mai înainte (p. 55) actele privind biserica doamnei Maria şi doamnei Stana, biserică distrusă şi ea de armatele turceşti, de a rămas numai „pămîntul pustiu". Cînd, după biruinţa de la Giurgiu, s-a întors Mihai-vodă în oraşul său de scaun, aspectul acestuia era jalnic. Dar bucureştenii nu s-au lăsat; primind şi ceva ajutoare de la domnie, avînd lemn în pădurile de la marginea oraşului şi stuf în bălţile Colentinei şi Dîmboviţei, şi-au refăcut repede locuinţele. Numai unele lăcaşuri bisericeşti, cum a fost mănăstirea Sf. Troiţă, mănăstirea Stelea, biserica doamnei Maria şi doamnei Stana şi unele case boiereşti, de zid sau piatră, n-au putut fi refăcute uşor. Dar de-abia îşi încropiseră oamenii gospodăriile cînd, în toamna anului următor, în octombrie 1596, se produse, pe neaşteptate, un atac al tătarilor. Bucureştii fură arşi din nou — Mihai era la Tîrgovişte; aceeaşi soartă avură şi Buzăul şi Gherghiţa. E adevărat că hoardele se retraseră în grabă, nevrînd să primească lupta în cîmp deschis; răul însă fusese făcut. Oraşul şi satele înconjurătoare prezentau un aspect dureros. Cronicarul contemporan Balthazar Walter, martor ocular al distrugerilor din cei doi ani consecutivi, scrie: „Astăzi de-abia se mai înfăţişează călătorului, ici şi colo, cîte o casă, biserici stricate, ziduri în ruină, în locul curţilor şi clădirilor de a căror privelişte se bucura odinioară". Pe deasupra izbucni şi molima, tovarăş obişnuit al războiului; se adăugă şi foametea, pentru ca nenorocirea să fie completă. Şi totuşi, cu o stăruinţă, energie şi încredere în viitor care explică refacerea necontenită — de-a lungul veacurilor — a oraşului bîntuit de atîtea nenorociri, Bucureştii renăscură din cenuşa lor. Nu sîntem de părerea lui Gion, care crede că oraşul nu s-a mai ridicat „bine pe picioare decît în timpul lui Matei Basarab", aşadar abia peste aproape patru decenii. În realitate, cu excepţia cîtorva lăcaşuri bisericeşti, a căror refacere a întîrziat, încolo locuinţele şi prăvăliile s-au refăcut relativ repede. Repeziciunea aceasta se explică, pe de o parte, prin felul construcţiilor — majoritatea din lemn şi împletitură muruită, cu acoperişuri de şindilă sau stuf, o mică minoritate fiind de zid şi cu acoperiş de ţiglă sau olane — pe de altă parte, prin bogăţia pămîntului. Erau de ajuns doi-trei ani de linişte, cu recolte bune şi prăsile de vite, pentru ca oamenii să-şi vadă din nou gospodăriile înflorind. E adevărat că după prăpădul repetat din 1595—1596, Mihai stă mai mult în alte reşedinţe, la început la Gherghiţa, apoi la Tîrgovişte, dar Bucureştii nu sînt complet delăsaţi. Din acest oraş dă voievodul acte atît în 1596, în august, cît şi în 1597, în aprilie; apoi în 1599, în martie şi în mai. Tîrgoviştea va fi preferată şi de Radu Şerban; marea majoritate a actelor lui provin din această veche reşedinţă a ţării. Găsim totuşi şi documente date din Bucureşti în ultimii ani de domnie (1608—1610).

Ultimul an al domniei lui Mihai Viteazul a însemnat o nouă cumpănă pentru Bucureşti. În urma înfrîngerilor de la Năeni şi Bucov, voievodul trebuise să părăsească ţara, îndreptîndu-se spre Viena. Simion Movilă, fratele lui Ieremia, domnul Moldovei, ocupă scaunul; dar armata care-l ajutase să biruiască, armată alcătuită din leşi şi moldoveni, îşi spori singură răsplata, jefuind pretutindeni. „O, săracă de ţeară ce au păţit atuncea — exclamă cronicarul — că au prădat şi au jăhuit toată ţeara, şi mănăstirile, şi boiari, şi săraci, pînă ce au luat tot ce au găsit

la dinşii." În acelaşi timp, turcii prădau şi robeau pe de altă parte.

De la Mihai Viteazul a rămas în Bucureşti mănăstirea ce-i poartă numele; ea a fost ridicată, aşa cum am arătat mai sus (p. 63), încă înainte de a ajunge la domnie. Mihai o înzestrează bogat, cu patrusprezece sate, dintre care treisprezece cumpărate de el însuşi de la moşneni cu suma de 472.000 de aspri şi unul dăruit de soţia sa, doamna Stanca.

Restaurată cu grijă în zilele noastre de către Comisia monumentelor istorice — e o întrebare însă dacă au existat la început cele două turle mici sau dacă au fost aşa de apropiate, de înghesuite chiar, în turla cea mare, centrală — avînd de jur împrejur chiliile ce adăpostesc acum Arhivele Statului, păstrînd şi încăpătoarea pivniţă — cea mai veche din oraş — ctitoria lui Mihai Viteazul este unul din monumentele reprezentative ale Bucureştilor şi o adevărată podoabă a lui (vezi fig. 20).

Tot Mihai Viteazul a făcut şi un pod peste Dîmboviţa, „podul răposatului Mihail-voievod", cum îi spune un document din 1623; peste acest pod trecea drumul ce lega oraşul cu ctitoria voievodală.

La sfîrşitul veacului al XVI-lea, Bucureştii ocupau o suprafaţă apreciabilă şi pe malul drept. Cercetătorii de pînă acum ai trecutului oraşului subestimează, în general, dezvoltarea de pe acest mal. Ceea ce nu înseamnă că sîntem de acord cu părerea exprimată în 1889 de profesorul Lichiardopol, unul din primii cercetători temeinici ai oraşului, care credea că Bucureştii s-au dezvoltat, la început, *mai ales pe malul drept*; nu socotim însă nici că trebuie aşteptat secolul al XVII-lea pentru a se constata mahalalele întemeiate pe malul drept al Dîmboviţei. Încă pe vremea lui Mihai Viteazul existau aici aglomerări importante de populaţie. Una a fost aceea a *postăva-*

Fig. 20 — Biserica Mihai-Vodă; în fostele chilii refăcute se află astăzi Arhivele Statului (I.C.S.O.R.).



rilor, grupați în jurul Bisericii Albe, în apropierea versantului de est al Dealului Spirii. Săpăturile întreprinse la această biserică în 1954 și 1956 au dovedit existența unui prim lăcaș din veacul al XVI-lea, avînd alături un cimitir. Postăvarii se îndeletniceau cu țesutul postavurilor pe care le spălau în lacul sau balta din mahalaua lor. Erau meseriași de seamă, cunoscuți, împreună cu colegii lor de prin județe — îi constatăm în Ilfov, în Dîmbovița etc. — sub numele de „postăvari de țară". Marfa lor era inferioară celei produse în Ardeal, cu atît mai mult celei importate din apusul Europei, totuși, satisfăcea nevoile păturilor de jos orășenești, ale negustorilor și meșteșugarilor mărunți, precum și ale unor fruntași ai satelor. (Pentru alți meșteșugari ai orașului, vezi, mai jos, capitolul respectiv.) O altă aglomerație sau mahala era aceea din jurul mănăstirii *Tîrnov*, situată la est de mahalaua postăvarilor. Această mănăstire, avînd la început o biserică de lemn, în locul căreia Matei Basarab a ridicat una de zid, s-a numit mai tîrziu Sfinții Apostoli. În mahalaua din jurul mănăstirii și-a avut ocuința, după părerea noastră, Andronic Cantacuzino, sfetnicul lui Mihai Viteazul; aici găsim apoi așezarea fiului său, a postelnicului Constantin Cantacuzino, a cărui soție, Elina, era fiica voievodului Radu Șerban. Tot în această mahala și-a avut, poate, locuința și unul din boierii de vază ai lui Radu Mihnea, Constantin Baptista, zis și „Cilibiul". De la această poreclă a lui Baptista — alții cred că de la aceeași poreclă a lui Andronic sau Constantin Cantacuzino — care vine din turcescul *celebi* și înseamnă „nobil, de neam bun", s-a numit ulița principală, podită, a acestei mahalale „podul Cilibiului" și uneori chiar mahalaua însăși. Trecînd peste bordeiele și casele calicilor, de la vest și nord-vest de „dealul" viitoarei Mitropolii, era, la est de acest deal, mahalaua din jurul mănăstirii Sfînta Ecaterina, mănăstire pomenită documentar pentru întîia dată la 5 iulie 1589, dar care exista încă din timpul lui Alexandru al II-lea (1568—1577) și era închinată mănăstirii cu același nume de la Muntele Sinai. Această mahala se întindea de o parte și de alta a drumului care, plecînd din dreptul Curții domnești și traversînd Dîmbovița, o lua spre Giurgiu. Este o mahala foarte veche, datînd, credem noi, încă din primele timpuri ale orașului. Căci acest străvechi vad al Dîmboviței din partea de jos a Curții, ca și cel din partea de sus (în dreptul Căii Rahovei de azi) au trebuit să aibă așezări omenești și pe malul drept încă de la început; vor fi stat aici paznici ai podului, care luau „brudina" sau taxa de trecere, ostași care privegheau, acoperind accesul reședinței dinspre miazăzi, agenți ai vistieriei care cercetau carele cu marfă ce intrau în oraș.

În sfîrșit, o altă mahala se formase pe lîngă mănăstirea Sf. Troiță. Alexandru al II-lea, Oaie-Seacă, ctitorul acestui lăcaș, îi dăruise, pe malul drept al Dîmboviței, o bucată de loc ale cărei hotare le cunoaștem: „De lîngă crucea lui Iștfan, din sus, cît ține palanga (lui Sinan-pașa), în jos, pe Calea Văcăreștilor, pînă în hotarul Grecilor, și din Calea Văcăreștilor în jos, pînă în Dîmbovița, și din palangă în jos, pînă iar în Dîmboviță". Pe acest loc se adunaseră oameni din toate părțile, „de strînsură", alcătuind o slobozie. În prima sa domnie, Radu Mihnea, nepotul de fiu al lui Alexandru, dă o poruncă, la 6 septembrie (1613), „ca să fie în pace și slobodă *mahalaoa ce este pre lîngă mănăstire* de bir și de toate dăjdile și mîncăturile cîte sînt preste an în țeara domniei-meale... numai să fie de treaba și de lucrul sfintei mănăstiri la ce va trebui". După toate probabilitățile, mahalaua exista dinainte de Mihai Viteazul, din vremea lui Mihnea Turcitul, poate chiar din vremea lui Alexandru, întemeietorul mănăstirii.

Credem deci, în concluzie, că la finele veacului al XVI-lea, sub Mihai Viteazul, lunca de pe malul drept al Dîmboviței era locuită, pe o lățime apreciabilă, începînd din dreptul podului Mihai-Vodă pînă dincolo de podul Șerban-Vodă. Case izolate vor fi fost și între podul Mihai-Vodă și podul de la Izvor, unde, pe malul drept, la poalele dealului, se afla mănăstirea postelnicului Gheorma și a jupînesii lui, Caplea, în timp ce deasupra, pe botul dealului, se înălța frumoasa ctitorie a „Viteazului". Aceste două lăcașuri sînt considerate, în actele de la finele veacului al XVI-lea și începutul celui de al XVII-lea, ca „din sus" de oraș. De asemenea, case izolate vor fi fost și de la vale de podul Șerban-Vodă pînă în dreptul mănăstirii Sfînta Troiță, considerată, în actele din aceeași perioadă, ca „din jos" de oraș.

Pe lîngă aceste mahalale, mănăstiri și biserici erau apoi, tot pe malul drept, numeroase vii, livezi și grădini, între altele „livedea domnească" și „ciutăria" amintită anterior. Livedea domnească se întindea cam din dreptul „gorganului" pînă în dreptul porții de sus a Curții domnești. Pentru mulțimea celorlalte livezi și vii cităm un singur document, acela din < mai 1585—iunie 1586 >, prin care Mihnea-voievod întărește mănăstirii lui Gheorma postelnicul și a soției lui, jupîneasa Caplea, stăpînirea asupra unei serii întregi de asemenea proprietăți, și anume: 1. „12 rozoare de viie lîngă livezi", cumpărate de Alexandru-voievod cu 12.000 de aspri de la Costandin Grecu și dăruite de el mănăstirii; 2. „moșie în locul mănăstirii și livezi lîngă vii și cu pomet, acolo la mănăstire", dăruită de Gheorma postelnicul, care o cumpărase de la orășeni cu 24.000 de aspri; 3. „4 rozoare de viie dăruite tot de Gheorma, care le cumpărase de la popa Bogdan din București cu 4.000 de aspri"; 4. „o livadă la Lacul Adînc, pînă în apa Dîmboviții, dăruită mănăstirii de Necula, feciorul Armei și al Mariei, în schimbul înscrierii în pomelnic a lui și a părinților lui; 5. „o livadă și cu viie și cu locul, iar din Lacul Adînc pînă iar în Dîmboviță", dăruită de Miho negușătorul în schimbul înscrierii în pomelnic a „patru suflete". Dealul viitoarei mitropolii era acoperit de vii; ele se întindeau și pe povîrnișul șesului spre luncă, din dreptul Dealului Spirii pînă din jos de Văcărești.

PREFERINŢA ARĂTATĂ TÎRGOVIŞTII. BUCUREŞTII SUB URMAŞII LUI MIHAI VITEAZUL

În ultimii ani ai domniei sale, Mihai Viteazul a stat mai mult la Tîrgovişte. Va fi contribuit la aceasta şi starea de ruină în care se găseau Bucureştii după cele două prădăciuni şi focuri din 1595 şi 1596, dar se vor fi adăugat şi alte considerente. Tîrgoviştea era mai aproape de munţi, mai puţin expusă unui atac prin surpriză, cum fusese raidul-fulger tătăresc din octombrie 1596. Pe de altă parte, era mai aproape de Transilvania, spre care se vor îndrepta tot mai insistent privirile voievodului care în 1597 începuse tratative cu împăratul Rudolf, iar în 1598, la 9 iunie, încheiase un tratat cu acesta.

Tot în Tîrgovişte a stat cea mai mare parte a timpului şi urmaşul lui Mihai Viteazul, Radu Şerban (1602—1611). El totuşi se interesează şi de Bucureşti: construieşte un pod peste Dîmboviţa, podul Şerban-Vodă, cum îi spune un hrisov din 3 martie 1631; pe aici trecea drumul spre Giurgiu; de la pod şi-a luat mai tîrziu numele drumul însuşi — care în porţiunea din oraş era podit cu bîrne transversale — şi chiar mahalaua vecină. Tot lui Radu Şerban i se datorează şi „heleşteul" din partea de sud a oraşului, amintit într-un document inedit din 3 martie 1632; el venea, după toate probabilităţile, cam pe unde este lacul din actualul Parc al Libertăţii. Mai era şi un alt motiv, de ordin sentimental, care-l făcea pe Radu Şerban să vină din Tîrgovişte în Bucureşti. Cunoscuse, însurat fiind, pe o văduvă, „Elina, fata popei Constandin din oraş din Bucureşti", cum ne spune un document ulterior; ea îşi avea aşezarea în satul Tîntava, dincolo de Sabar, spre vest de oraş. Cu această văduvă a avut el doi copii, nelegitimi, „din flori", pe *Constantin*, care va ajunge în 1654, după Matei Basarab, domn al Ţării Româneşti, şi pe Alexandra.

Pe vremea lui Radu Şerban, e constatată documentar mănăstirea Cernica, la est de Bucureşti, numită şi mănăstirea „de la grădiştea Floreştilor", ctitoria lui Cernica, marele vornic — de aci numele de azi al lăcaşului — şi a soţiei sale Cheajna.

La începutul ultimului an al domniei lui Radu Şerban, în ianuarie 1611, se produse un atac prin surpriză al principelui Transilvaniei, Gabriel Báthory, care, pe de o parte, se temea de domnul muntean — amintirea lui Mihai Viteazul era încă vie — şi, pe de alta, voia să fie el stăpîn al Munteniei. În miezul iernii, pe cînd toată lumea stătea la adăpost, soldaţii ardeleni trecură munţii, pe neaşteptate, ocupară Tîrgoviştea, de unde Radu trebui să se retragă precipitat în Moldova, şi cuprinseră apoi restul ţării. S-au făcut atunci mari excese de către soldatescă, locuitorii neputînd fugi în păduri, după străvechiul obicei. Bucureştii au fost prădaţi; unele lăcaşuri au ars; s-au comis şi omoruri. Un document din 1613, iunie 4, de la Radu Mihnea, ne spune că hrisoavele de proprietate ale mănăstirii *Sf. Ecaterina* s-au pierdut „cînd cu răutăţile, cînd a venit Batîr Gabor craiul cu ungurii aici în ţara domniei-mele şi a luat atunci toate averile sfintei mănăstiri... şi a ars şi mănăstirea şi a tăiat şi un călugăr; apoi atunci le-au luat şi hrisoavele şi cărţile de moştenire..."

„Răutăţi" de acestea mai cunoscuseră Bucureştii şi satele de primprejur şi în primul an al domniei lui Radu Şerban, cînd tătarii încercaseră să înscăuneze din nou pe Simion Movilă. Un ecou ni s-a păstrat în actul din 1621, noiembrie 9, prin care Turturea paharnicul vinde lui Hrizea vel-vistier ocina de la Ciumernicu, la sud-est de oraş, „din cîmpu, şi den pădure, şi din apa Dîmboviţii, ca vad de moară şi cu livezile" pe 7 000 de aspri gata; actele de proprietate nu i le poate da, căci „au perit de răotăţi, *cînd au tăiat tătarii pre unchi mieu Pătru banul de Glina*". Se vede că un „ceambul", adică un detaşament tătăresc, făcuse un raid în regiunea bucureşteană, în timp ce grosul armatei se îndrepta spre Ogretin, unde a avut loc prima bătălie, nedecisă, cu Radu Şerban.

Tîrgoviştea e preferată şi de domnii următori. Marea majoritate a actelor emise sub Radu Mihnea, în prima şi cea de-a doua domnie (1611—1616 şi 1620—1623), sub Alexandru Iliaş (1616—1618), sub Gavril Movilă (1618—1620) şi în prima parte a domniei lui Alexandru Coconul (1623—1627) provine de acolo, în timp ce actele date din Bucureşti constituie o mică minoritate. Abia din mai 1625 „Coconul", nevîrstnicul fiu al lui Radu Mihnea — avusese la suirea pe tron, în 1623, 12 ani — îşi stabileşte statornic reşedinţa în Bucureşti. Aşadar, timp de mai bine de un sfert de secol, Tîrgoviştea şi-a reluat vechea calitate de capitală a ţării, făcînd o serioasă concurenţă Bucureştilor; faptul a avut urmări asupra ritmului dezvoltării acestora. Totuşi, nu se poate spune că în acest răstimp ei au fost total ignoraţi. După Radu Şerban, şi Radu Mihnea s-a interesat de oraşul de pe malurile Dîmboviţei. El reface, în 1615, ctitoria bunicului şi părintelui său, construind o nouă biserică, impunătoare, şi chilii trainice, pe colina mănăstirii Sf. Troiţă, colină care de atunci a şi căpătat, împreună cu mănăstirea însăşi, numele de Radu-Vodă (vezi fig. 21 şi 22). Îi sporeşte apoi considerabil averea, adăugîndu-i sate, vii, prăvălii; această mănăstire va ajunge, cu vremea, cea mai bogată nu numai din Bucureşti, dar şi din întreaga ţară. Actele ei de proprietate sînt în număr de 8.342 (opt mii trei sute patruzeci şi două), iar rezumatele, foarte sumare, ale acestor acte formează un volum de 543 de pagini.

Radu Mihnea confirmă, la 10 ianuarie 1623, şi scutirile de care se bucurau mahalagiii din jurul mănăstirii, „veri rumân, veri grec, veri sîrbu, veri

arbănaş, veri ce om ar fi", de toate dările şi muncile faţă de domnie.

În noua biserică, refăcută radical în veacul al XIX-lea, a fost îngropat, la 5 februarie 1626, ctitorul Radu Mihnea, mort la Hîrlău, ca domn al Moldovei. Piatra sa de mormînt s-a păstrat pînă astăzi.

Sub acest domn, care se înconjurase de o sumă de dregători greci, se produce prima reacţiune împotriva elementului străin: e aceea a lui Bărcan, fost mare stolnic al lui Radu Şerban, şi a unui grup de căpitani şi iuzbaşi. Complotiştii sînt însă descoperiţi şi plătesc cu capul încercarea lor. O a doua reacţiune, mai puternică şi care duce la îndepărtarea domnului şi la uciderea dregătorilor săi greci, are loc sub Alexandru Iliaş. Şefii mişcării sînt, de data aceasta, Cîrstea vornicul şi Lupul paharnicul Mehedinţeanul. Dacă cel dintîi piere tăiat, cel de-al doilea, avînd şi ajutor din Transilvania, izbuteşte să ocupe Tîrgoviştea şi Bucureştii, în timp ce domnul fuge, „mai gol, fără manta" — cum spune un cronicar contemporan — la Brăila. Îndată începu vînătoarea după greci, atît în Bucureşti, cît şi în toată ţara. Boieri, negustori, prelaţi — între aceştia şi un arhiereu — fură ucişi, iar averile lor prădate; un căpitan de al lui Lupu, anume Buzdugan, arătă, în această privinţă, un deosebit zel; el avea şi sprijinul ţărănimii, care se alăturase mişcării, prădînd o seamă de aşezări boiereşti. Dar sub noul domn — turcii, văzînd mişcarea, maziliseră pe Alexandru Iliaş şi numiseră pe Gavril Movilă — atît Lupu, cît şi acoliţii lui ajung în mîna turcilor, a faimosului Skender, paşa de Silistra, şi sînt traşi în ţeapă în satul Ciocăneşti, lîngă Dunăre. A treia mişcare împotriva grecilor, sub Leon-vodă, se îmbină cu o mişcare a „roşilor", adică a unei însemnate părţi din armata de ţară, nemulţumită de greutatea dărilor. Încă sub predecesorul lui Leon, sub Alexandru Coconul, fiul lui Radu Mihnea, avusese loc o revoltă a „*călăraşilor*", adică a unei alte părţi din armata de ţară, pentru acelaşi motiv. Ei fuseseră însă învinşi de către boierii domnului „la sat, la Măneşti", adică la Buftea de azi, în nordul Bucureştilor. De data aceasta, sub Leon, mişcarea e mai puternică şi obligă pe domn să cedeze. Mai ales că se adăuga şi ameninţarea grupului de boieri pribegi, în frunte cu Matei aga din Brîncoveni, care, din Transilvania, se pregătea să coboare peste munţi. De aceea domnul strînge la Bucureşti „toată ţara" — în realitate, numai „boiari mari şi mici şi roşii şi mazilii şi toţi slujitorii" — şi, „văzînd toţi atîta sărăcie şi pustiire ţării", caută să afle „de unde cad acele nevoi pre ţară". „Aflatu-s-au şi s-au adevărat — citim în aşezămîntul solemn pe care Leon-vodă îl dă cu acest prilej, la 23 iulie stil vechi 1631 — cum toate nevoile şi sărăcia ţării se încep de la grecii străini, carii amestecă domniile şi vînd ţara fără milă şi o precupesc pre capete asuprite (adică luînd dobînzi mari), şi dacă vin aici în ţară, ei nu socotesc să umble după obiceiul ţării, ci strică toate lucrurile bune şi adaugă legi rele şi asuprite... şi încă alte multe streinări au arătat spre oamenii ţării, nesocotind pre nici un om de ţară, înstreinînd oamenii despre domnia mea cu pisme şi cu năpăşti şi *asuprind săracii fără milă*" (mai ales). De aceea, domnul, împreună cu tot sfatul, face „legătură şi jurămînt mare, de am jurat domnia mea ţării pe sfînta Evanghelie şi mare afurisanie... în sfînta biserică a domniei-mele din Bucureşti; şi după jurămînt, cu tot sfatul ţării călcat-am acele obicee rele şi le-am pus domnia-mea toate jos, şi am scos acei greci streini den ţară afară ca pre nişte neprieteni ţării fiind şi am tocmit domnia-mea şi alte lucruri bune care să fie de folos ţării". Astfel, în ce priveşte pe roşii, se hotărăşte ca ei să fie „în pace de dijmă şi gorştină şi de vinăriciu şi să dea bir domniei-mele într-un an de două ori, de un cal cîte ughi [adică galbeni] 40, la Sf. Dimitrie şi la Sf. Gheorghe". Şi aşa, impozitul era foarte ridicat; totuşi, faţă de reducerea consimţită şi faţă de măsurile luate contra grecilor, Leon-vodă izbuteşte să-şi asigure concursul armatei şi al



Fig. 21 — Stampă veche înfăţişînd mănăstirea Radu-Vodă. În incinta formată de chilii se află biserica mănăstirii. (M.I.B.)



Fig. 22 — Stampă din sec. XIX înfăţişînd mănăstirea Radu-Vodă şi, în stînga, Biserica lui Bucur; în faţă curge Dîmboviţa (B.A.R.)

boierilor şi, cu ajutorul acestora, să respingă pe pribegii care veniseră cu oaste din Transilvania. Lupta a avut loc, la 2 septembrie 1631, în marginea Bucureştilor, „deasupra viilor, din jos de mănăstirea lui Mihai-vodă“, aşa cum ne arată cronica. „Perit-au mulţi oameni de tot felul — citim mai departe — prins-au şi pre Preda Brîncoveanul, nepot lui Matei aga, şi pre Radul logofătul de Desa şi şi-au răscumpărat viaţa cu bani de la Leon-vodă; tăiat-au şi pre Adam banul acolo în tabără — aceasta fusese aşezată «din jos de mănăstirea lui Pană vistiariul — adică de mănăstirea Sf. Ecaterina — lîngă drumul Giurgiului» — şi pe Preda Floricoiul din Greci şi au înţepat pre Nuşa armaşul şi au trimis la împărăţie 40 de unguri“. „Făcut-au Leon-vodă — continuă cronica — şi o movilă mare lîngă drum“; ea acoperea trupurile celor căzuţi; peste movilă, care azi nu se mai deosebeşte însă de terenul înconjurător, a aşezat o cruce de piatră, care se păstrează încă în curtea bisericii Slobozia; inscripţia ei povesteşte biruinţa repurtată asupra „pribegilor“: „şi cîţi au căzut în război zac supt această movilă“. Dar ceea ce nu izbutise prima dată va face Matei aga în anul următor. Cînd, în urma mazilirii lui Leon-vodă — survenită şi din cauza acestor frămîntări — fu numit Radu, feciorul lui Alexandru Iliaş, pribegii se grăbiră să vină din nou din Transilvania, unde se refugiaseră după insucces. De data aceasta Matei avea forţe mai mari: Oltenia întreagă era cu el; îşi asigurase şi sprijinul puternicului paşă de Rusciuk, Abazà. Radu, la rîndu-i, avea ajutor de la moldoveni, unde tatăl său domnea, şi de la tătari. Lupta a avut loc tot lîngă Bucureşti, dar în altă latură, anume: „din jos de mănăstirea Plumbuitei“. În ziua de 4 noiembrie 1632 se loviră străjile, acelea ale lui Radu fiind înfrînte; a doua zi se dete bătălia principală, între grosul oştilor. Ea fu crîncenă şi dură toată ziua, tătarii atacînd în mai multe rînduri. Spre seară, Matei repurtă biruinţa; „ear Radul-vodă — povesteşte cronica — au dat dosul, fugind cu mare spaimă şi cu capul gol“. O nouă movilă se ridică peste trupurile celor pieriţi şi o nouă cruce, de piatră, vesti izbînda celui ce avea să-şi zică, în domnie, Matei Basarab. Această cruce a fost înlocuită în 1925 printr-alta nouă, care a dispărut în 1952; ea se afla însă nu lîngă Plumbuita, ci pe malul lacului Fundeni, pînă unde va fi ajuns desfăşurarea bătăliei.

Pe cînd domnea Leon-vodă, şi anume, în martie 1632, la cîteva luni după biruinţa repurtată asupra „pribegilor“, trece prin Bucureşti, în drum spre Constantinopol, Paul Strassburgh, trimisul regelui Suediei, Gustav Adolf; însemnările lui asupra oraşului şi Curţii domneşti sînt din cele mai preţioase. „Ajungînd în faţa acestui întins şi foarte mare oraş «*in conspectum vasti et ingentis oppidi*» — povesteşte el — ne-au întîmpinat vreo sută de boieri înarmaţi, venind spre noi în fuga mare a cailor... şi, descălecînd, ne salutară în numele lui Leon-vodă ... apoi ne însoţiră la gazda noastră.“ Invitat a doua zi la curte, el se duce acolo cu trăsuri domneşti, însoţit de un număr de boieri, dar şi de „vreo 200 de ostaşi din garda domnească, mai bine înarmaţi şi îmbrăcaţi ca aceia din Transilvania“. „Toate străzile şi pieţele oraşului — relatează Strassburgh — erau pline cu mărfuri de preţ, pe care negustori italieni, greci, armeni şi turci le expuseseră spre vînzare. Mulţimea poporului era atît de mare, încît se părea că toată românimea se strînsese acolo. La curte, de asemenea, curtenii în număr foarte mare; ceremoniile lungi de tot; luxul în îmbrăcămintea oamenilor şi în harnaşamentul cailor iarăşi mare. Palatul însă cădea în ruină din cauza vechimii şi a deselor schimbări de domni.“ Vodă, purtînd cuşmă, aşteaptă pe Strassburgh la uşa sălii de audienţă, „înclinînd capul şi ţinînd mîinile la piept, după moda turcească“. Trimisul suedez ia loc pe un scaun alături de domn; în dreapta sînt dregătorii ţării şi ai curţii, îmbrăcaţi în costum de ceremonie, în stînga, cîteva căpetenii turceşti. Cuvîntarea lui Strassburgh, ca şi scrisoarea regelui Gustav Adolf sînt tălmăcite în greceşte şi turceşte de către „oratorul“, adică predicatorul curţii, preotul ortodox Benedict, de fel din Creta şi care făcuse studii de teologie timp de şapte ani la Wittemberg; el ştia şi limba latină, italiană şi germană. După ceremonie are loc ospăţul. „Înaintea principelui — relatează suedezul — erau vase şi farfurii de argint, la cei din mijloc — vase de pămînt ars, frumoase, smălţuite, la cei din coada mesei — talere şi blide de lemn. Cît ţinu prînzul, bucatele nu se ridicară, ci se puseră unele peste altele, pînă cînd, încetul cu încetul, se înălţară ca o grămadă. Vinurile erau alese şi foarte generoase“. Cînd domnul închină, cu un pahar foarte mare, în sănătatea regelui Suediei, dau tunurile de aramă şi puştile de se zguduie clădirea şi se ciocnesc pe masă farfuriile. Boierii ţării închină în sănătatea domnului şi beau apoi paharul, stînd în genunchi. Ospăţul ţine pînă seara tîrziu. A doua zi, Leon-vodă, împreună cu dregătorii săi şi cu o escortă de 1.000 de călăreţi şi 600 de pedeştri, însoţeşte pe trimisul suedez cale de un ceas. Boierii călăresc „cai asiatici“ şi poartă „splendide vesminte“. Trîmbiţele şi cornurile răsună „în pădurile de aproape şi în codrul vecin“ („*proximis in silvis et vicino nemore*“), iar lîngă domn, „lăutarii şi un cor de cîntăreţi“ cîntă, cu glas tare, în româneşte, cîntecele strămoşeşti ale ţării („*patrium carmen*“). Alaiul trece pe lîngă locul bătăliei recente cu „pribegii“, şi Leon arată suedezului „mormintele celor ucişi şi crucile ridicate în semn de biruinţă“. La popas, „într-o vale apropiată şi frumoasă“, au loc întreceri cavalereşti, în mînuirea armelor, curse de cai, tragere la semn, domnul dînd cel dintîi exemplu şi răsplătind cu dărnicie pe cei care se disting; astfel, unui nobil suedez, din însoţitorii lui Strassburgh, îi dăruieşte „zece coţi de stofă de mătasă, adusă numaidecît din Bucureşti“.

După atîtea decenii de grele încercări — ocupații străine, lupte interne, execuții, jafuri și incendii, molimă și foamete — urmează, în acest zbuciumat secol, un răstimp de relativă liniște și de propășire: e domnia de douăzeci și doi de ani a lui Matei Basarab. În toată această domnie, nici turcii, nici tătarii nu ocupă Bucureștii; nu au loc lupte interne pentru domnie, cu represiunile inevitabile subsecvente; cît despre încercările pe care le face Vasile Lupu, domnul Moldovei, de a scoate din scaun pe vecinul său, ele dau greș, iar luptele respective nu ating orașul, purtîndu-se destul de departe de hotarele lui. Doar spre sfîrșitul domniei se produc tulburările seimenilor și dărăbanților, dar nici acestea nu privesc Bucureștii.

Matei Basarab și-a împărțit timpul între cele două reședințe; în prima parte a domniei a stat mai mult la București; apoi a preferat Tîrgoviștea. Și-a împărțit de asemenea atenția și solicitudinea, construind în ambele orașe și avînd grijă de hotarele respective. A promovat viața economică și culturală a țării, a gospodărit bine finanțele — apărînd însă, se înțelege, interesele clasei boierești — și a întreținut o armată de soldați plătiți, care, alături de oastea de țară, au impus respect turcilor și au respins atacurile lui Vasile Lupu.

Am arătat mai înainte (p. 55) felul cum a restabilit el, în 1636 — prin cercetarea personală la fața locului — hotarele de sud-est ale moșiei orașului București, încălcate de un proprietar din Văcărești, hotare ce fuseseră precizate prin așezare de pietre pe vremea lui Mircea Ciobanul. Referitor la acest caz, un document inedit, tot din 1636, arată că, la reclamația orășenilor, „iar domnul nostru, el s-au sculat cu curte[a], cu boerii mării-sale ai țării și cu orășanii cu toți și au căutat semnele și au pus piiatra iar la locu și au dat lunca orașului". Tot așa procedează Matei, prin cercetare la fața locului, și într-un proces pe care îl are biserica lui Gheorma banul cu mănăstirea Mihai-vodă; se duce el însuși călare, la terenul în discuție, și acolo, după ce ascultă părțile și pe orășenii bătrîni care mărturisesc adevărul, dă hotărîrea. La fel va face el și cu prilejul procesului dintre biserica lui Gheorma banul, închinată arhiepiscopiei din Pogoniana „în țara grecească" și „mănăstirea Ghiormei hanului, care este lîngă vii", metoh al mănăstirii Mihai-vodă. Cele două lăcașuri se judecau pentru un loc de lîngă biserică, ce aparținuse odinioară acesteia și fusese îngrădit cu „stobori", adică cu gard fixat de stîlpi. Documentul inedit, din 5 aprilie 1635, important prin faptul că arată existența în același timp, sub Matei Basarab, a două ctitorii purtînd numele lui Gheorma banul, are următorul pasaj: „Și s-au întîmplat de am mers pe acolo însăși domnia-mea cu toți boierii mari și mici și cu toată curtea, luni după Paște... la biserică și am văzut domnia-mea cu ochii mei stîlpii stoboarelor tăiați și scoși din țarină și am crezut domnia-mea și mai vîrtos". Matei nu se lăsa impresionat de faptul că una din părți era vreo mănăstire vestită și bogată, ca Radu-Vodă. În procesul pe care îl avusese ea, la 20 ianuarie 1636, cu Sava, vătaful din Văcărești, pentru 80 de stînjeni de moșie, domnul dă dreptate acestuia din urmă. Iar în 1643, cînd aceeași mănăstire se judecă pentru vadul de moară de la „palanca" lui Sinan-pașa cu un Dumitru, nepotul popii Radului, ea pierde din nou. Desigur, faptul a produs impresie și a fost comentat defavorabil de către clerici. Într-un act inedit din 28 mai 1643, mai mulți călugări și mireni bătrîni arată, referitor la acest caz, că „Matei-vodă n-au vrut să bage în seamă nici cărțile Radului-vodă, nici mărturisirea boierilor și a noastră, căci au fost singur pîrîș". Deci ei dau această mărturie „să se afle, că noi sîntem oameni bătrîni, cu un picior în groapă și cu altul afară"; „iar Matei-vodă au ținut cu Dumitru și au fost singur pîrîș".

Lui Matei Basarab i se datorează refacerea Curții domnești din București. În vara anului 1640, palatul se găsea încă într-o stare precară, așa cum aflăm din relația călătorului Deodat Bogdan Baksić: acesta, venind de la Dunăre, zăbovește cîteva zile pe malurile Dîmboviței și dă o interesantă descriere a orașului. El menționează mai întîi movila și crucea ridicată de Matei după biruința asupra lui Radu Iliaș; spune apoi că Bucureștii sînt un oraș „fără ziduri, așezat într-o... regiune foarte bogată în grîne și plină de vite de tot soiul, de vii și de fructe; abundă în pește, Dunărea fiind aproape, la vreo 30 de mile, și multe lacuri și mai aproape. Acest oraș — continuă Baksić — are pe toate piețile și străzile poduri de lemn, deoarece, fiind în cîmpie, pe vreme de ploaie se face mult noroi, și caii, căruțele și oamenii umblă pe străzi și piețe pe poduri. Palatul domnesc este așezat pe malul rîului; chiar pe rîu se află o parte a numitului palat, și trebuie să treci prin palat cînd intri în grădină, care este de cealaltă parte a rîului. Palatul nu e de loc frumos, ci aproape dărăpănat, și unde înainte erau ziduri de jur împrejur, acum este închis cu lemne, și casele în care stă domnul sînt în proastă stare. Deasupra porții curții se află un turn și stau mereu soldați de gardă; închisoarea, în afara curții, e făcută din lemn." Baksić își încheie descrierea arătînd că în București sînt — după cîte se spune — „100 de biserici", „multe mănăstiri" și „12.000 case de schismatici", adică de ortodocși, ceea ce el echivalează, greșit, cu „mai mult de 100.000 suflete" — în realitate aceasta înseamnă, după calculul obișnuit, numai 60.000. Prin urmare, în 1640, înfățișarea Curții domnești lăsa de dorit. Spre sfîrșitul domniei lui Matei însă, atunci cînd o vizitează minuțiosul și precisul observator Paul de Alep, însoțitorul patriarhului Macarie al Antiohiei, situația era cu totul alta. Iată înseși cuvintele acestui călător: „Ne duserăm la curte, care e o clădire mare, înconjurată cu întărîri de lemn. Mai înainte era foarte învechită, dar...

Matei-vodă a dărîmat-o și a rezidit-o cu totul din nou. Acest edificiu e uimitor de elegant, cu un aspect încîntător și mult mai frumos și mai vesel decît curtea din Tîrgoviște." În afara orașului, Matei Basarab a mai făcut *case domnești* la mănăstirea *Plumbuita*, unde a isprăvit de ridicat, la 10 aprilie 1647, și o nouă biserică, în locul celei vechi. Restaurate cu grijă, ca și întreg complexul acestei mănăstiri, casele servesc astăzi drept atelier de tîmplărie călugărilor. Se pare că tot lui Matei i se datorează și alt rînd de case domnești, la Fundeni; ruinele lor cuprindeau încă, pînă în anii din urmă, niște pivnițe vaste, elegant boltite. Am arătat cu alt prilej că acest bătrîn voievod de țară a fost cel mai mare ctitor de lăcașuri bisericești al istoriei noastre În cuprinsul Bucureștilor, el face o biserică nouă la mănăstirea *Tîrnov*, din „capul podului Cilibiului", mănăstire numită ulterior Sfinții Apostoli. Acest lăcaș e constatat documentar în 1585—1586, cînd cumpără cu 400 de aspri o livadă de la un orășean din București. Știm faptul din actul inedit cu data de 30 noiembrie 1626, act care adaugă lămurirea că toate „cărțile" de proprietate ale mănăstirii „sînt peste Dunăre, la Tîrnova, din pricina răutăților". Ceea ce arată legături mai strînse cu istoricul centru din Balcani și explică și numele ctitoriei bucureștene. Matei Basarab face de asemenea, în 1652, împreună cu biv-vel logofătul Radu Cocorăscul, o biserică nouă, la mănăstirea *Sărindar*. Situată pe locul actualei Case centrale a armatei, ca a fost dărîmată în 1896. Probabil tot Matei Basarab a ridicat și prima biserică de zid a mănăstirii *Zlătari*, dacă e să admitem tradiția, tradiție potrivit căreia la început a fost un lăcaș de lemn, înălțat de breasla zlătarilor, adică a meșterilor aurari și argintari, corespunzători giuvaergiilor de mai tîrziu. Semnificativ și arătînd lărgimea de vederi într-o vreme cînd în apusul Europei bîntuiau războaiele religioase, e faptul că el contribuie la ridicarea *Bisericii catolice* din București, în anul 1637. O scrisoare din 29 august acest an afirmă că această biserică — pe locul Bărăției de azi — era „mult înfățișătoare" („*molto ragguardevole*"). Adăugăm că tot în timpul domniei lui, și anume, în 1638, tradiția pune ridicarea primei biserici a *armenilor* din București; lăcașul era de lemn și se afla aproape de locul unde se înalță azi impunătoarea biserică de zid a acestei comunități. În jurul orașului, pe o rază de 30—40 de kilometri, a ridicat Matei Basarab mănăstirile *Căldărușani* (1638 între 14 iulie și 20 octombrie), pe malul lacului, și *Plătărești* (1646) pe Dîmbovița, precum și bisericile de la *Plumbuita*, amintită mai sus, și de la *Călugăreni*, „la pod". Soția sa, doamna Elina, ridică, la rîndu-i, o biserică în satul *Herăști*, moșia ei părintească — unde familia Năsturel avea un splendid palat cu trei nivele, lucrat în piatră cioplită — și una la *Negoești*, pe Argeș (1648).

Exemplul domnului îndeamnă și pe alții, boieri și ostași să înalțe lăcașuri. Din această vreme, datează bisericile bucureștene următoare: 1. Biserica *Sfîntul Dumitru*, zisă și „biserica de jurămînt", deoarece aici jurau, înainte de judecată, cei care trebuiau să depună mărturie. Situată îndărătul Poștei centrale, această biserică a fost ridicată pe la 1650 de Badea Bălăceanu, reprezentant al unei foarte vechi familii boierești bucureștene, ale cărui proprietăți se întindeau tocmai în această parte, spre vest de Curtea domnească; 2. Biserica *Sf. Vineri*, zidită în 1645 de aga Niță și de fiul său Călin spătarul. Înzestrată în veacul al XVIII-lea și refăcută la 1839 de neamul Năsturel din Herăștii Ilfovului, neam căruia-i aparținea și soția lui Matei Basarab, această biserică, situată la întretăierea Căii Văcărești cu Calea Călărași, poartă astăzi numele de Sf. Vineri-Hereasca; 3. Mănăstirea *Răzvan* ridicată mai probabil de căpitanul Răzvan, pomenit documentar în 1644.

Pentru un oraș în plină dezvoltare cum erau Bucureștii lui Matei Basarab, o singură piață de desfacere a mărfurilor, un singur „tîrg" sau — cum se spunea pe vremea lui Mircea Ciobanul — un singur „pazar" nu mai ajungea. Alături de cel vechi, din imediata vecinătate a Curții domnești, și anume, din partea de est și nord-est a ei, constatăm unul nou, „tîrgul de sus", în partea de nord-vest, pe unde sînt astăzi Banca Națională, Conservatorul și biserica Zlătari. El apare în documentul din 1657, martie 6 — ceea ce înseamnă că exista cu siguranță și sub Matei și poate chiar mai înainte — sub numele de „*pazarul de sus*" (гωр пазар). În acest pazar și la data arătată, Constantin Șerban Basarab-voievod întărește lui Costea cojocarul „un loc de prăvălie", cuprins între așezările lui Fota și Mazarachi. Și dacă tradiția bucureșteană, care pune întemeierea tîrgului „Moșilor" în legătură cu Matei Basarab și anume, în legătură cu pomenirea celor căzuți în lupta cu Radu Iliaș, corespunde realității, are un fond de adevăr, atunci tot în vremea acestui voievod trebuie să admitem și începutul unui al treilea tîrg, „Tîrgul de Afară", care s-a ținut mai întîi în preajma actualei biserici Oborul-Vechi, mutîndu-se apoi, după ce orașul s-a întins, pe locul cuprins între sfîrșitul Căii Moșilor și Halele Obor. Acest „Tîrg de Afară" apare în cronica lui Brîncoveanu la anul 1693, ca loc al execuției boierului Staicu paharnicul Merișanul, care umblase după domnie. Din cauza numelui de „Tîrgul de Afară" care se dădea acestui de-al treilea tîrg, celui dintîi i s-a zis, de la o vreme, „Tîrgul Dinlăuntru". Așadar, în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, Bucureștii au trei „tîrguri" sau centre speciale de desfacere a mărfurilor. Numărul prăvăliilor crește considerabil; crește de asemenea valoarea lor. În documentul din 1649 prin care Matei Basarab întărește mănăstirii Radu-Vodă posesiunile ei, se arată cum un loc cu 4 prăvălii cumpărat de Malcoci de la Petre, fiul lui Dragomir vornicul, cu 67.000 de aspri de argint, a fost revîndut de Malcoci mănăstirii cu 100.000 de aspri; deci o creștere de 33.000 de aspri — cinci-

zeci la sută — într-o vreme cînd moneda e stabilă, nu se depreciază. (Pentru alte detalii asupra vieții economice a orașului, vezi mai jos, capitolul *Meșteșugari și negustori*.)

RĂSCOALA SEIMENILOR ȘI DOROBANȚILOR. BUCUREȘTI, REȘEDINȚĂ STATORNICĂ

După răstimpul de liniște și înflorire care a fost domnia lui Matei Basarab, urmează iarăși, în istoria Bucureștilor, ani de grele încercări, în care vărsarea de sînge, prada și pîrjolul sînt urmate de molimă și de foamete. Această alternanță periodică este de altfel — am putea spune — o caracteristică a vieții orașului nostru timp de secole.

Urmașul în scaun al lui Matei, anume Constantin Șerban Basarab, zis „Cîrnul", ținînd seamă de atitudinea protestatară avută la Tîrgoviște de ostașii lefegii în ultimul an de domnie al predecesorului său, voi să dizolve corpul *seimenilor sîrbi*, care se dovediseră cei mai vehemenți. Aceștia izbutiră însă să solidarizeze cu ei pe *dorobanți* și începură, la 27 februarie 1655, o răscoală cu un pronunțat caracter antifeudal. Se porni mai întîi o adevărată vînătoare după boieri, acuzați că au îndemnat la desființarea seimenilor. Au pierit atunci Gheorma vel banul, Drăghici fiul Papei vistierul de la Greci, descendent prin mamă din Mihai Viteazul, Gheorghe Carida vistierul, Papa Brîncoveanu, tatăl viitorului domn, Cristea, fiul lui Socol clucerul Cornățeanul, Udrea sulgerul Doicescul, Preda Beca de la Maia, Sava șufarul Cusciureanul, Dumitrașcu Frejureanul, Dumitru comisul, Mihai ciohodarul și patru căpitani: Gîdea, Băncilă, Ivan și Iancu de la Călinești. Răsculații au prădat nu numai casele boierești, dar și pe ale negustorilor; nici bisericile n-au fost cruțate, veșmintele preoțești servind pentru a face din ele contășe, altițe și căițe, iar cărțile de slujbă și odoarele fiind vîndute prin tîrg. „Și au jăhuit — povestește cronica — toată țeara din cap pînă în cap, și curmeziș și curmeziș; mai pre scurt să zicem, vecin pre vecin, fin pe naș, slugă pe stăpîn." Pe locul unde a căzut Papa Brîncoveanu, în dreptul caselor sale de la poalele Dealului Mitropoliei, nepotul său, fiul voievodului Constantin Brîncoveanu, a ridicat în 1713, iulie 20, o cruce de piatră cu o inscripție povestind faptul: „cînd s-au rădicat dărăbanții asupra domnului și a boierilor țării, la leat 7163" (1655); această cruce, înlocuind pe cea veche, de lemn, pusă de tatăl celui ucis, se află și astăzi în ființă. N-a fost însă numai o răscoală a ostașilor. I s-au asociat și o bună parte din orășenii săraci, precum și din rumânii sau țăranii dependenți. Știm aceasta nu numai din izvoare externe ca, de pildă, cronicarul transilvănean Kraus, care afirmă că „cea mai mare parte a țării s-a alipit seimenilor", sau un raport contemporan venețian relatînd că la răscoală participau „soldații și poporul", dar și din izvoare interne. *Răscoala a avut deci un hotărît caracter social*, fiind îndreptată împotriva posedanților.

Pentru potolirea ei a fost necesară intervenția simultană a pașii de Silistra, a domnului Moldovei, Gheorghe Ștefan, și a principelui Transilvaniei, Gheorghe Rákoczy II. Armata acestuia din urmă zdrobi pe răsculați în lupta de la Șoplea, pe Teleajen (26 iunie 1655). Dar o dată cu sfărîmarea seimenilor și dărăbanilor și în urma sancțiunilor necruțătoare ce urmară, dispăru o bună parte a armatei muntene. Călărașii, la rîndul lor, se ridicară, nici două luni mai tîrziu, repetînd, probabil pentru aceeași pricină a apăsării fiscale, mișcarea înaintașilor lor din vremea lui Alexandru Coconul (vezi mai sus, p. 69). Dar și ei, în număr de vreo două mii, fură bătuți în lupta care avu loc la Călugăreni. Rezultatul final al acestor mișcări repetate a fost desființarea oștii pe care se bizuia Matei Basarab; domnii următori nu-și mai pot îngădui o politică de rezistență, așa cum făcuse bătrînul voievod. Dacă Brîncoveanu ar fi avut armata de la Finta, el n-ar fi isprăvit sub sabia călăului, la Constantinopol.

Lui Constantin Șerban Basarab și soției sale Bălașa li se datorează ridicarea Mitropoliei din București. Lăcașul, dominînd din înălțimea colinei întregul oraș, nu era terminat complet în 1657. Paul de Alep, care îl vizitează în acest an, ne spune, între altele, că acoperișul, din plumb — ca și la Plumbuita, ca și la mănăstirea Putna din Moldova — necesitase peste 40.000 de ocale din acest metal, ceea ce reprezintă mai mult de cinci vagoane. Biserica a fost tîrnosită, cu mare pompă, sub Mihnea al III-lea, urmașul lui Constantin Șerban Basarab, în anul 1658, patriarhul de Antiohia luînd parte la ceremonie. Începînd din 1661, în această mănăstire se fixează sediul Mitropoliei; confirmat solemn, în 1668, iunie 8, el va rămîne definitiv aici. E de observat că reședința celui mai înalt ierarh al Țării Românești a avut o evoluție similară reședinței domnești. La început, în veacul al XIV-lea, a fost la Curtea-de-Argeș, și anume, în mănăstirea de pe locul unde Neagoe va ridica splendida sa catedrală; s-a mutat apoi la Tîrgoviște, în noua reședință a domnului; în veacul al XVI-lea a ajuns în sfîrșit în București. În acest din urmă loc, primul sediu a fost la mănăstirea Sf. Gheorghe-Vechi, unde era și Școala domnească de slovenie, care pregătea diacii necesari cancelariei. Într-un act inedit din 10 decembrie 1734 privind un loc din București, citim: „care loc mai denainte vreme au fost al sfintei Mitropolii, *fiind beserica Sfîntului Gheorghie mitropolie veache*". Cînd Alexandru Oaie-Seacă ridică mănăstirea Sf. Troiță, pe colina de la Radu-Vodă (vezi mai sus, p. 61), el hotărăște ca sediul metropolitan să se mute acolo. Așa se explică denumirea de „sfînta, mare, dumnezeiasca mitropolie" pe care o dă acestei mănăstiri docu-

mentul din 15 iunie 1577. Numai că hotărîrea lui Alexandru a fost anulată de împrejurările vitrege care s-au abătut asupra lăcaşului la sfîrşitul secolului. Revenit la Sf. Gheorghe, sediul Mitropoliei va rămîne aici, alternînd însă cu cel vechi din Tîrgovişte, atunci cînd domnii preferă oraşul de la poalele dealurilor. În sfîrşit, prin lăcaşul ridicat de Constantin Şerban Basarab, problema reşedinţei este definitiv rezolvată. În noua şi impunătoarea biserică din vîrful colinei se vor unge de acum înainte domnii ţării, aşa cum ne spune cronica, arătînd întronarea lui Constantin Brîncoveanu; aici se vor strînge, manifestînd, şi cei nemulţumiţi de mersul treburilor, aşa cum se va întîmpla sub Radu Leon, în 1668, şi apoi, de mai multe ori, în veacul al XVIII-lea; în sfîrşit, aici, lîngă Mitropolie, îşi va ţine şedinţele, începînd din 1831 şi pînă astăzi, Adunarea Naţională a ţării. Colina sau „dealul" din lunca Dîmboviţei va deveni locul reprezentativ al capitalei.

În afară de această importantă ctitorie din Bucureşti, Constantin Şerban Basarab a ridicat o biserică şi la sud de oraş, în satul *Dobreni*, unde-şi avea o frumoasă aşezare, ale cărei încăperi erau împodobite, după mărturia lui Paul de Alep, cu picturi înfăţişînd „scene de lupte" şi unde şi-a ascuns averea, în nişte poloboace băgate în fundul heleşteului, atunci cînd a trebuit să părăsească, grabnic, şi domnia şi ţara. Într-adevăr, în urma campaniei nenorocite din Polonia la care, ca aliat al lui Gheorghe Rákoczy II, participase şi el printr-un corp de oaste, turcii îi ordonă să se prezinte la Constantinopol. Ştiind ce-l aşteaptă — amintirea executării lui Miron Barnowski al Moldovei încă nu se ştersese — Constantin Şerban Basarab ia în grabă calea spre Transilvania, în timp ce noul domn Mihnea al III-lea, însoţit de o oaste numeroasă de tătari, intră în ţară. În acest moment, Bucureştii au fost daţi pradă focului de către trupele din ariergardă ale fostului domn şi potrivit ordinului acestuia. Credea că astfel va face greutăţi lui Mihnea. Ce e drept, acesta nu s-a putut aşeza la Curtea domnească, ci s-a instalat în cuprinsul mănăstirii Radu-Vodă pe care a fortificat-o cu două palisade de lemn, ca odinioară Sinan-paşa, în timp ce boierii, ale căror case arseseră, locuiau prin alte mănăstiri. Aşa ne spune Paul de Alep, care în aceşti ani 1657—1658 a zăbovit pe meleagurile noastre şi a văzut cu ochii lui oraşul ars.

Mihnea al III-lea, una din figurile cele mai curioase şi mai interesante ale istoriei noastre, asemănător lui Despot-vodă al Moldovei, avînd ca şi acesta remarcabile însuşiri — era erudit, poet, poliglot — a vrut să imite pe Mihai Viteazul; a şi luat de altfel, începînd cu documentul din 13 iunie 1658, numele de „Io Mihail Radu-voievod". El îşi propune să se răscoale împotriva turcilor şi încheie, în acest scop, o alianţă secretă cu Gheorghe Rákoczy; împărtăşind planul său boierilor, constată însă că aceştia dau îndărăt, temîndu-se de urmări. E nevoit deci să-şi amîne planul, dar între timp suprimă pe o seamă dintre opozanţi, la început, în 1658, un grup mai mic, între care şi Preda Brîncoveanul, vel-banul Craiovei, ucis „în casele domneşti în Tîrgovişte" — Bucureştii fiind arşi, domnul stă în vechea capitală — apoi, în vara lui 1659, între 25 iunie şi 25 iulie, un grup mai numeros — „treizeci de boieri tot de frunte", după spusele cronicii — cuprinzînd pe vel-vornicul Radu Cîndescul, pe vel-spătarul Udrişte, pe vel-clucerul Diicul Buicescul şi o sumă alţii. Urmează, după pilda modelului său, tăierea nu numai a creditorilor turci, chemaţi spre a fi achitaţi, dar şi a tuturor musulmanilor din întreaga ţară. Sînt atacate şi cetăţile turceşti de la Dunăre, atît pe ţărmul stîng, cît şi pe cel drept; la Frăteşti, unde, pe vremea lui Mihai Viteazul, fuseseră bătuţi tătarii, se repurtează chiar o biruinţă. Dar aliatul său Rákoczy fiind înfrînt de către turci, iar dinspre Moldova ameninţînd oastea hanului, Mihnea e nevoit să se retragă, prin trecătoarea Branului, în Transilvania. În urma lui, ocupă tronul Gheorghe Ghica, transferat de la Iaşi. Dar armata turco-tătară care-l însoţea pradă cumplit, din ordin, timp de trei zile şi trei nopţi, avînd să răzbune pe cei căzuţi cu prilejul răscoalei predecesorului. Întăriturile Tîrgoviştii sînt, tot din ordin turcesc, dărîmate, iar domnul îşi stabileşte reşedinţa la Bucureşti. Se poate spune că acum, după răscoala lui Mihnea, rolul vechii capitale de la poalele dealurilor este încheiat; domnii următori vor trebui să stea numai pe malurile Dîmboviţei, în apropierea garnizoanei turceşti din Giurgiu. Bucureştii prezentau iarăşi imaginea dezastrului; după focul din 1658, urmase prada turco-tătară din anul următor, însoţită şi ea de incendii şi tot felul de blestemăţii. În 1660 s-a adăugat — din cauza secetei — o foamete cumplită; ajunsese o mierţă, adică o măsură de 110 ocale de grîne, 68 de galbeni, preţ cu care cumpărai obişnuit o moşie; un document contemporan vorbeşte chiar de „foametea cea mari, cînd mînca om pe om". În sfîrşit, spre a pune vîrf nenorocirii, a izbucnit şi ciuma, adusă, probabil, de oştile turceşti; ea a ţinut, după spusa cronicii, trei ani, în timp ce foametea a durat doi ani. Victimele au fost numeroase în special în Bucureşti şi Tîrgovişte, „făcîndu-se moarte nespusă", după afirmarea aceleiaşi cronici. Toate aceste calamităţi loveau în primul rînd masa cea mare a tîrgoveţilor; lor li se risipeau aşezările, dughenile, li se furau lucrurile şi mărfurile; un număr dintre ei cădeau jertfă atacatorilor sau erau robiţi. Fruntaşii, boierimea, clerul înalt izbuteau, adesea, a se pune la adăpost, reapărînd după trecerea furtunii. Dar oraşul se refăcea în scurt interval. Un an, doi de recolte bune — cum a fost sub Grigore Ghica (1660—1664): „şi s-au făcut pîine şi miere şi vin mult şi s-au deschis toată hrana săracilor" — reluarea activităţii meşteşugăreşti şi comerciale, reclădirea rapidă a caselor dădeau capitalei vechea înfăţişare. Prin activitatea celor mulţi, a tîrgoveţilor de rînd, Bucureştii creşteau, în ciuda repetatelor calamităţi ce se abăteau asupra lui. De aceea, şi după evenimentele anilor 1658—1659 refacerea oraşului avu loc destul de repede.

Un vestit călător turc, Evlia Mehmed Žilib, cunoscut îndeobşte sub numele de Evlia Celebi, a văzut oraşul o dată în 1659 şi a doua oară în 1666. Iată cum îl descrie el, la cîţiva ani numai după tot şirul de nenorociri ce căzuse asupră-i: „Acest oraş are în total 12.000 de case... acoperite cu trestie şi şindilă; majoritatea lor sînt cu un cat... Case construite din piatră sau cărămidă... sînt puţine la număr şi nenorocoase, deoarece stăpînii lor ghiauri, la şapte-opt ani o dată, fac cîte o răscoală, iar tătarii şi turcii dau atunci foc oraşului; însă locuitorii, *în acelaşi an*, refac casele lor mici, cu un cat, dar sănătoase. Cu totul, există vreo mie de dugheni, construite din scînduri. În toate aceste dugheni stau fete frumoase care vînd mărfurile... Sub fiecare dugheană e prevăzută o pivniţă, şi acolo se păstrează fel de fel de vinuri, mied, rachiu şi alte băuturi." „În total — continuă călătorul turc — sînt *şapte hanuri* de negustori; în prezent — îşi încheie el capitolul respectiv — acest oraş prosperă din zi în zi." Descrierea lui Evlia Celebi corespunde în general realităţii; numărul caselor *coincide* cu acela indicat de Baksić, pe vremea lui Matei Basarab, şi evident că turcul n-avea de unde să ştie ce spusese predecesorul său. Să fi exagerat amîndoi în mod identic? În orice caz, cifra de o mie de prăvălii nu e de loc exagerată; în general aceste prăvălii aveau dimensiuni mici; circa trei metri faţadă, de aceea, în documentele vremii, se şi spune în mod curent: un loc de două sau trei sau cinci prăvălii; se ştia dimensiunea tip a prăvăliei, lăţimea ei la uliţă. Astfel, de pildă, în actul din 1626, iulie 20, Alexandru Coconul întăreşte negustorului Sima, fiul lui Iane Stati Saro, „un loc de două prăvălii" (за двѣ прѫвѫлїи), după cum la 1638, mai 1, mai mulţi bucureşteni, „bătrînii tîrgului", adeveresc că mănăstirea Radu-Vodă posedă în oraş un „loc... de 11 prăvălii" şi un altul „de 8". Prăvăliile erau într-adevăr, cum spune Evlia Celebi, făcute din lemn; aşa se şi explică termenul „lemnele" prăvăliei, care revine frecvent în zapisele contemporane. Astfel, în zapisul inedit din 1698, octomvrie 7, privitor la o prăvălie din Bucureşti a lui Nica şelarul, revendicată de egumenul mănăstirii Cernica, se arată că mahalagiii au preţuit „lemnele" prăvăliei „drept taleri zece", bani pe care egumenul îi dă Nicăi. Nici afirmarea lui Evlia că sub fiecare prăvălie e cîte o pivniţă în care se vînd băuturi nu trebuie să surprindă. În realitate, sub foarte multe din aceste prăvălii existau pivniţe, uneori construite din piatră, în care se desfăcea produsul nenumăratelor vii ce ocoleau oraşul şi, în multe locuri, pătrundeau în interiorul lui, ajungînd pînă în preajma centrului. Cît despre fetele frumoase care vînd mărfurile, era o veche practică, aplicată în special la cîrciumi sau pivniţe; crîşmăriţa frumoasă e amintită şi de alţi călători, şi nu numai la Bucureşti, dar pretutindeni în Muntenia şi Moldova.

BIBLIOGRAFIE

I. *Bucureştii în a doua jumătate a secolului XVI.* 1. N. Iorga, *Fîntîna lui Alexandru-vodă Mircea*, în *Bul. Com. mon. ist.*, XXVI (1933), p.32; 2. St. Nicolaescu, *Istoricul Mănăstirii Sf. Treime (Radul-Vodă) din Bucureşti*, Bucureşti, 1939, 50 p. in 8°; 3. Ioan Sachelarescu, *Din istoria Bucureştilor, Plumbuita*, Bucureşti, 1944, 224 p. in 8°; 4. St. Pascu, *Petru Cercel şi Ţara Românească la sfîrşitul sec. XVI*, Cluj, 1944, 313 p. in 8°; 5. N. Şerbănescu, *Istoria Mănăstirii Snagov*, Bucureşti, 1944, 221 p. in 8°; 6. L. Lăzărescu-Ionescu, Dinu V. Rosetti, Gh. Ionescu, Gh. Astangăi, Horia Teodoru, *Săpăturile arheologice din sectorul Curtea-Veche*, în *Bucureşti. Rezultatele săpăturilor*, Bucureşti, 1954, p. 184—261; 7. *Contribuţii la istoria începuturilor picturii româneşti*, în *Studii şi cercetări de istoria artei*, 1—2, 1954, p. 81—96; 8. Lia Lehr, *Despre dezvoltarea economică a oraşelor din Ţara Românească în anii 1501—1650*, în *Studii şi referate privind istoria României*, I,1954, p. 663—684; 9. Constantin C. Giurescu, *Suprafaţa moşiilor mănăstireşti secularizate la 1863*, în *Studii*, XII (1959), 2, p. 149—157; 10. R. Manolescu, *Aspecte din istoria negoţului bucureştean în secolul al XVI-lea*, în *Studii*, XII (1959), 5, p. 25—69; 11. St. Olteanu, *Meşteşugurile din Bucureşti în secolele XVI şi XVII*, în *Studii*, XII (1959), 5, p.71—112; 12. Lia Lehr, *Comerţul Ţării Româneşti şi al Moldovei în a doua jumătate a sec. XVI şi prima jumătate a sec. XVII*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, IV (1960), p. 223—306; 13. Paul Cernovodeanu, *Călătoria lui Pierre Lescalopier în Ţara Românească şi Transilvania la 1574*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, IV (1960), p. 433—463; 14. Dr. N. Vătămanu, *Băile din Bucureşti în veacurile al XVI-lea—al XVII-lea*, în *Igiena*, 1960, 4, p. 357—364.

II. *Bucureştii sub Mihai Viteazul.* 15. N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, vol. I—II, Bucureşti, 1935, 299+226 p. in 8°; 16. P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1936, 269 p. in 8°; 17. I. Ionaşcu, Vlad Zirra, D. Berciu, Margareta Tudor, *Săpăturile arheologice din sectorul Radu-Vodă*, în *Bucureşti. Rezultatele săpăturilor*, Bucureşti, 1954, p.132—183.

III. *Preferinţa arătată Tîrgoviştei. Bucureştii sub urmaşii lui Mihai Viteazul.* 18. Stoica Nicolaescu, *Podul lui Şerban-Vodă din Bucureşti*, în *Gaz. mun.*, VII (1938), nr.335; 19. Ilie Remus, *Date necunoscute în legătură cu moartea paharnicului Lupu Mehedinţeanul*, în *Rev. ist. rom.*, IX (1939), p. 274—280; 20. Ileana Leonte, *Actele secţiei bunuri publice — Bucureşti, Mănăstirea Radu-Vodă*, Bucureşti, 1948, 543 p. in 8°; 21. Paul Cernovodeanu, *Crucea lui Matei Basarab de la Fundeni* (ms.).

IV. *Bucureştii în vremea lui Matei Basarab.* 22. *Şapte biserici cu averi proprii*, Bucureşti, 1904, 255 p. in 4°; 23. Pr. Marin Dumitrescu, *Istoricul a 40 de biserici din România*, vol. I—IV, Bucureşti, 1899—1915, 212 + 175 + 114 + 132 p. in 8°; 24. I. C. Filitti, *Biserici şi ctitori*, Bucureşti, 1932, 48 p. in 8°; 25. D. Caselli, *Biserica, hanul şi mahalaua Zlătari*, în *Gaz. mun.*, II (1933), nr. 96, cf.nr.100 şi V (1936)

nr. 249; 26. C. Moisil, *Bucureştii şi împrejurimile la mijlocul veacului al XVII-lea*, în *Bucureştii-Vechi*, I—V (1930—1934), p. 7—28; 27. D. Caselli, *De cine a fost întemeiată Biserica Răzvan*, în *Gaz. mun.*, IV (1935), nr. 190; 28. Victor Brătulescu şi Ilie Remus, *Mănăstiri şi biserici din judeţul Ilfov*, Bucureşti, 1935, 80 p. in 8°; 29. Stoica Nicolaescu, *Sfînta Mănăstire Sărindar din Bucureşti*, în *Gaz. mun.*, IX (1940), nr. 424 şi 426; 30. Constantin C. Giurescu, *Matei Bararab, cel mai mare ctitor bisericesc al neamului nostru. Ştiri noi despre lăcaşurile lui*, în *Prinos închinat înaltpreasfinţitului Nicodim, patriarhul României*, Bucureşti, 1946, p.167—176; 31. *Lista monumentelor de cultură de pe teritoriul R.P.R.*, Bucureşti, 1956, XV + 196 p. in 8°; 32. Eugenia Greceanu, *Casa de piatră din Herăşti. Studiu arhitectonic*, în *Monumente şi muzee*, I (1958), p.131–148; 33. Dan Berindei, *Ispravnicul sau ispravnicii scaunului Bucureştilor*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice. Istorie*, Iaşi, XIII (1962), 1, p. 129—138.

V. *Răscoala seimenilor şi dorobanţilor. Bucureşti, reşedinţă statornică.* 34. Ion D. Trajanescu, *Mitropolia din Bucureşti*, în *Bul. Com. mon. ist.*, V (1912), p.137—176; 35. N. C. Băjenaru, *Răscoala seimenilor (1655) şi stabilirea supremaţiei politice a lui Rákoczy asupra Ţării Româneşti*, în *Arhiva din Iaşi*, XXXII (1925), p.99—115; 36. N. C. Băjenaru, *Domnia lui Constantin Vodă Şerban de la stabilirea supremaţiei lui Rákoczy asupra Ţării Româneşti pînă la mazilirea lui*, în *Arhiva din Iaşi*, XXXII (1925), p. 196—221; 37. Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III (Mihail Radu) 1658—1659*, Bucureşti, 1936, 181 p. in 8°; 38. Gh. I. Georgescu, *Foametea din 1660 în Ţara Românească*, în *Rev. ist. rom.*, XVI (1946), p. 355-359; 39. Constantin C. Giurescu, *Un vechi oraş al Ţării Româneşti: Cornăţelul*, Bucureşti, 1957, 36 p. in 8° (Extras din *Studii şi articole de istorie*, II); 40. Paul I. Cernovodeanu, *Răscoala seimenilor şi dorobanţilor din Bucureşti la 1655*, Bucureşti, 1962, 83 p. in 16°.

BUCUREȘTII, MARE CENTRU ECONOMIC ȘI CULTURAL ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-lea ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-lea

Bucureștii, oraș „foarte mare și foarte bogat“ („amplissimum et ditissimum“).
(Călător ungur care a văzut orașul în 1678)

După grelele împrejurări ale anilor 1658–1660, cînd jafului turco-tătar i s-au adăugat focul, molima și foametea, a urmat un răstimp de aproape șase decenii de dezvoltare pașnică, normală. Pînă în 1716, Bucureștii n-au mai cunoscut nici ocupație străină, nici pradă. N-au lipsit, e adevărat, luptele interne pentru putere cu intrigile, persecuțiile și răzbunările lor, foarte adesea sîngeroase — în prima perioadă a acestui răstimp cade doar binecunoscutul conflict între partida Cantacuzinilor și aceea a Bălenilor — dar aceste lupte nu ating masa mare a populației bucureștene, pe meseriași și negustori, care-și văd mai departe de treburile lor și ajung la o deosebită însemnătate. Se poate spune că orașul se transformă acum într-un mare centru economic, cu meșteșugari de tot felul și cu mărfuri aduse de pretutindeni, din Orientul turcesc și din Transilvania vecină, din Moscova țarilor și Polonia crailor, din lumea germanică și din cea italiană. Bani de tot felul circulă intens ; crește numărul „zarafilor“ care se ocupă cu schimbul lor. Negustorii și meseriașii sînt organizați în frății și bresle, cu o rînduială precisă, cu vătafi și starosti, cu biserici unde-și serbează hramul și pe care fie le clădesc, fie le înzestrează. Unii din acești negustori au relații înalte, sînt „prieteni“ ai domnilor ; alții se înrudesc cu familii boierești ; e o întreagă lume orășenească activă, întreprinzătoare, înstărită, posedînd prăvălii și pivnițe de vin, case și terenuri. Ea pune pecetea ei orașului în această perioadă, care începe cu predecesorii imediați ai lui Șerban Cantacuzino și ține pînă în vremea Mavrocordaților.

A doua trăsătură a Bucureștilor de atunci este înflorirea culturală. Acum ia ființă, în 1678, la Mitropolie, prima tipografie a orașului nostru ; de sub teascurile ei va ieși vestita *Biblie* din 1688, cu răspîndire general românească. Acestei prime tipografii i se adaugă, sub Brîncoveanu, o a doua, în vecinătate, în mănăstirea Snagovului, tipărind cărți nu numai pentru noi, dar pentru toți creștinii Răsăritului, de la slavii și grecii Peninsulei Balcanice, pînă la arabii, georgienii și turcii creștini din Orientul Apropiat. Acum se înființează școala superioară de la Sfîntul Sava, așa-zisa „Academie“, care ajunge în scurtă vreme, prin profesorii ei, un centru prețuit în întreg Orientul grec, o adevărată „vatră de lumină“, după expresia contemporană. Acum se scriu cronicile țării, în limba română aceea a lui Radu Popescu, aceea atribuită lui Stoica Ludescu, cronica lui Radu Greceanu, cronica anonimă etc. În sfîrșit tot în această perioadă se realizează construcții laice — palatele domnești de la Mogoșoaia și Potlogi — care constituie adevărate reușite arhitectonice și sînt pînă astăzi unanim admirate. Ca să nu mai amintim de numeroasele lăcașuri bisericești — ale domnilor, boierilor, ostașilor, negustorilor și meșteșugarilor — care dau Bucureștilor o fizionomie relevată de toți călătorii vremii.

ASPECTE ALE LUPTEI PENTRU PUTERE

În timpul primei domnii a lui Grigore Ghica, la 30 decembrie 1663, are loc executarea postelnicului Constantin Cantacuzino, influentul boier muntean și șeful unui adevărat partid cuprinzînd pe membrii numeroasei sale familii și familiile înrudite. S-a întîm-

plat aceasta în urma uneltirilor partidului advers, al Bălenilor, avînd în frunte pe vornicul Stroe Leurdeanu. Se deschide astfel un conflict care va dura aproape două decenii, sub şase domnii, va face victime de o parte şi de alta şi se va împleti şi cu alte manifestări ale luptei pentru puterea politică şi economică. Una din aceste manifestări se produce în domnia lui Radu Leon, urmaşul la tron al lui Grigore Ghica ; este de fapt repetarea manifestării mai vechi, din vremea lui Leon-vodă (1631) şi determinată de aceleaşi cauze: concurenţa pe care o făceau boierii şi clericii greci boierilor şi clericilor pămînteni la ocuparea dregătoriilor, a posturilor care însemnau influenţă şi avere, precum şi la conducerea mănăstirilor, cu întinsele lor domenii. Răspîndindu-se zvonul că domnul, la îndemnul celor doi sfetnici greci în care se încredea, Nicola Sofialîul clucerul şi Balasache paharnicul, ar avea de gînd să taie pe boieri, aceştia se strîng la Mitropolie şi „trăgînd clopotele“ — cum spune cronica — cheamă şi pe „slujitori“, adică pe ostaşi ; aceştia li se alătură. Văzînd că tulburarea ia proporţii, Radu Leon vine şi el la faţa locului, şi după tratative, dă, în ziua de 19 decembrie 1668, un aşezămînt contra grecilor care, în bună parte, reproduce pe cel din 1631. Se afirmă din nou, în introducere, că „toate nevoile şi sărăcia ţării este de la grecii streini, cari amestecă domniile şi vînd ţara fără milă“. Cei doi sfetnici greci — îndepărtaţi acum din dregătorii — sînt arătaţi ca vinovaţi de asuprirea „săracilor“. Domnul, împreună cu tot sfatul, face „legătură şi mare jurămînt“, „în sfînta Mitropolie cea mare din scaunul domniei-mele din Bucureşti“, hotărînd ca toate obiceiurile noi şi rele introduse să fie „călcate“ şi „puse jos“, iar acei „greci streini“ să fie scoşi „din ţară afară, ca... nişte oameni răi şi neprieteni ai ţării“. Se acordă scutire largă de dări boierilor şi mai restrînsă slujitorilor, beneficiarii principali fiind deci tot membrii clasei stăpînitoare. Se prevede de asemenea că mănăstirile neînchinate vor fi cîrmuite numai de „egumeni rumâni, după obiceiul şi tocmeala lor“, şi nu vor putea fi închinate nicăieri. Totuşi, nici acest aşezămînt nu mulţumeşte pe boieri şi slujitori, care, după ce făcuseră „svat mare“ în satul Cotroceni, în marginea oraşului, hotărîră să se plîngă la împărăţie şi trimiseră într-adevăr acolo o delegaţie numeroasă. Rezultatul fu mazilirea lui Radu Leon ; Balasache, închis cîtăva vreme, pieri spînzurat ; ceilalţi dintre greci care nu apucară să fugă la timp din Bucureşti fură bătuţi cumplit. Povesteşte Radu Popescu cronicarul că lui „Pascale grămăticul“ şi altora „atîta bătaie le da slujitorii, cît mă mir că trăia, mai ales... Pascale, că l-am văzut cu ochii cînd îl scotea den cămară şi-l ducea cu palme, care palme, de dese şi de multe, nu mai avea număr ; altul iar, care i-am uitat numele, de multă bătaie şi palme, gîndea că va să moară şi striga popa să-l cuminece“. Radu Leon a zugrăvit Mitropolia şi a confirmat-o ca sediu metropolitan ; o ştim din hrisovul dat la 8 iunie 1668. Tot el a ridicat o biserică, lîngă crucea pusă de tatăl său în amintirea biruinţei asupra „pribegilor“ ; această biserică, ruinîndu-se, a fost înlocuită în 1743 printr-alta, de către biv-vel vistierul Constantin Năsturel ; ea poartă numele de *Slobozia*, după „slobozia“ sau satul scutit temporar de dări al mănăstirii Radu-Vodă, sat ce se afla în partea locului.

În timpul lui Antonie-vodă din Popeşti (1669-1672), creatura Cantacuzinilor, care stăpîniră de fapt ţara, avu loc, în Bucureşti, procesul de reabilitare a memoriei postelnicului Constantin Cantacuzino şi de condamnare a lui Stroe Leurdeanu, autorul moral al executării acestuia. Faţă de dovezile aduse în faţa divanului de fiii postelnicului — în primul rînd „trei răvaşe“ scrise chiar de mîna celui acuzat şi adresate unui partizan, Constantin paharnicul Verzarul, prin care cerea ca „să facă lui Constantin postelnicul moarte, ear într-alt chip nu“ — Stroe fu condamnat el însuşi la moarte. Rugîndu-se însă de văduva celui executat, Elina postelniceasa, şi întorcîndu-i o parte — 13 pungi — din banii pe care aceasta trebuise să-i dea după moartea soţului, pedeapsa i se comută în deţinere la mănăstire şi călugărire. Îmbrăcat, cum spune cronica, „numai cu antiriul şi cu nădragii“, avînd atîrnate de gît cele trei răvaşe, fu purtat mai întîi prin tîrg, într-un car cu doi boi, apoi dus la Snagov. În momentul cînd îl călugăreau, Stroe a strigat „Doamne, Doamne, fără voe îmi este“, iar cînd, după datina monahală, i s-a schimbat numele, a avut îndrăzneala să adauge: „Nu Silivestru, ci Mahmet“. După cîteva luni de altfel, domnind încă Antonie-vodă, a fugit din mănăstire şi a trecut în Ardeal.

După ce se încheiară cei trei ani de stăpînire — acum domnii erau numiţi numai pe acest răstimp, după care urma fie reînnoirea, fie mazilirea — ajunse pe tron, în locul lui Antonie, din nou Grigore Ghica. Acesta, consecvent cu cele petrecute în prima sa domnie, favoriză pe Băleni şi prigoni pe Cantacuzini. Gheorghe vornicul, Ghencea clucerul, socrul lui Şerban Cantacuzino, şi Stoica Ludescu, logofătul şi omul de casă al Cantacuzinilor, fură trimişi la ocnă ; primul, peste un an, fu executat ; aceeaşi soartă avură şi doi căpitani, tăiaţi chiar „denaintea porţii“ de sus a Curţii domneşti din Bucureşti. Radu logofătul, ginerele lui Mareş banul, a fost închis, împreună cu „coconii“ săi, „în turnul clopotniţii“ de la poarta Curţii domneşti ; alţi boieri au fost „prădaţi“, adică amendaţi cu mari sume de bani.

Lui Grigore Ghica i se datorează construirea celei de-a doua biserici din Curtea domnească, „biserica de jos“, astăzi dispărută. Tot el a început şi ridicarea unor noi case, în cuprinsul aceleiaşi curţi. Cu acest prilej, se pare că soţiile boierilor închişi au fost puse să lucreze alături de salahori. Cel puţin aşa relatează cronicarul moldovean Ioan Neculce, care arată că printre învinuirile aduse în faţa divanului turcesc, în 1674, de către Cantacuzini lui Grigore Ghica era şi aceea că „le-a fost puind giupînesele

de au fost cărînd var și piatră împreună cu țiganii cei de dîrvală la curțile domnești".

Aceste case noi s-au terminat de zidit sub domnia următoare, a lui Gheorghe Duca (1673—1678), fostul domn, în două rînduri, al Moldovei. „Ispravnic" cu această treabă, adică însărcinat cu ducerea la bun sfîrșit a ei, era chiar Șerban Cantacuzino. Cînd totul a fost gata, în 1678, acesta ar fi spus, potrivit unei cronici moldovenești: „...bune case de un domn tînăr", făcînd astfel aluzie chiar la el însuși. De fapt, în același an, a și izbutit, prin legăturile pe care le avea la Poartă, să obțină domnia Țării Românești.

În cei cinci ani de stăpînire ai lui Gheorghe Duca, istoria Bucureștilor înregistrează două evenimente ce merită să fie consemnate: primul este *ciuma* care bîntuie cu putere în toamna și iarna lui 1675. Din pricina molimei, adusă probabil de oștile turcești, în drum spre Polonia, domnul, care trebuise să participe și el, cu un contingent de oaste, la expediție, nu cuteză, la întoarcere, să vină în București, ci rămase la un sat Cocorăști, în Prahova, „pînă la Bobotează". Cel de-al doilea eveniment, foarte important pentru istoria culturală a orașului și, în genere, a țării, este înființarea *primei tipografii bucureștene*. Ea se datorează mitropolitului Varlaam, care o instalează chiar în cuprinsul Mitropoliei. Cea dintîi carte ieșită de sub teascurile acestei tipografii, în 1678, a fost „Cheia înțelesului", o traducere făcută de „dascăli învățați" a predicilor lui Ioanichie Galetowski, arhimandritul Cernigovului, apărută la Lvov, în a doua ediție, în 1665. În prefața acestei prime tipărituri, Varlaam arată că vrînd, după expresia biblică, să sporească „talantul întru neamul mieu rumânesc... apucatu-m-am și cu multă usîrdie am nevoit și dascăli de tipografie am adus în sfînta... Mitropolie a scaunului Bucureștilor și i-am așezat, și de iznoavă tipografie adecă typariu de tipăritul cărților am rădicat, cu toate meșteșugurile cîte au trebuit". El nu arată de unde anume a adus „dascălii" și litera trebuincioasă; judecînd însă după cele ce se petrec în Moldova, în domnia aceluiași Gheorghe Duca, unde tiparul se reînființează în 1679, grație ajutorului dat de țarul Rusiei și de patriarhul Moscovei, sîntem în drept să presupunem că și în Țara Românească instalația, litera și „dascălii" au venit tot din același loc. Această tipografie a Mitropoliei a continuat să funcționeze sub Șerban Cantacuzino, în timpul căruia se tipăresc mai multe cărți; în fruntea lor stă *Biblia* din 1688 (primele exemplare au apărut puțin după moartea lui); funcționează, de asemenea, sub Constantin Brîncoveanu.

Cînd, spre sfîrșitul domniei lui Duca, în 1678, un călător ungur trece prin București, acesta îi apare ca un oraș „foarte mare și foarte bogat" (*„amplissimum et ditissimum"*), iar palatul lui vodă ca înfățișător sau, spre a întrebuința propriile-i cuvinte, „destul de regal și splendid" (*„regale et splendidum satis"*).

BUCUREȘTII SUB ȘERBAN CANTACUZINO ȘI CONSTANTIN BRÎNCOVEANU

Progrese importante atît sub raportul cultural, cît și sub acela al construcțiilor face orașul în timpul lui Șerban Cantacuzino (1678—1688). În primul rînd trebuie amintită prezența unor profesori „onorabil plătiți" de către voievod spre a învăța, în limba greacă veche — limba științelor înalte — pe fiii de boieri, numai pe ei, „gramatica, retorica și filozofia". E nucleul din care se va forma, mai tîrziu, sub Brîncoveanu, Academia din București (vezi mai jos, p. 90). Tot sub Șerban Cantacuzino se pare că s-a dat o nouă organizare și școlii domnești de „slovenie" de la mănăstirea Sfîntul Gheorghe-Vechi, școală care se constată documentar încă din veacul al XVI-lea.

Aici se pregăteau viitorii diaci sau logofeți domnești — pentru cancelaria, vistieria și cămara domnească — învățînd limba slavă bisericească, limbă în care s-a scris atîta vreme în țările noastre; tot aici deprind acum, printr-un al doilea dascăl, scrisul și cititul în românește — cu literă chirilică, bineînțeles — unii dintre feciorii de negustori.

Sub raportul construcțiilor, înregistrăm atît construcții laice cît și bisericești. Din prima categorie face parte *„hanul Șerban-Vodă"*, cel mai mare și mai cunoscut dintre toate hanurile bucureștene (vezi și mai jos, subcapitolul „Hanuri"). Situat pe locul ocupat astăzi de Banca Națională, loc aparținînd pe atunci mănăstirilor Radu-Vodă și Mihai-Vodă, precum și mai multor particulari, el a fost ridicat în a doua jumătate a domniei. În acest scop, Șerban cumpără mai întîi de la proprietarii respectivi — cum e, de pildă, jupîneasa lui Cîrstea Bogdaproste, care-i vinde, în 1687, un loc de șase prăvălii — terenul necesar, cu prăvăliile și pivnițele de pe el, și apoi construiește, în locul lor, clădirea trainică și vastă, cu ziduri ca de cetate, care a devenit de îndată centrul comerțului bucureștean. Detalii în privința achiziționării terenului aflăm, între altele, din actul inedit de schimb, din 1690, martie 10, prin care Partenie, egumenul mănăstirii Cotroceni, căruia Șerban îi dăduse în proprietate perpetuă hanul, despăgubește mănăstirea Radu-Vodă. În acest act se arată că voievodul luase de la zisa mănăstire *„14 prăvălii cu locul lor în București, în mahalaua Grecilor, de au pus hanul pre dînsul"*; se indică hotarele acestui loc: „din muchea hanului den sus, de la poarta cea mare, în lungu *pînă în prăvăliile ce au luat de la mănăstirea lui Mihai-Vodă* către ulița cea mare, stînjeni 18 și stînjenul de palme 8 și una proastă, și în lat iar de la poarta cea mare din muchea hanului *pînă la locul ce au luat de la Necula Purece* stînjeni 8 pol" (8 și jumătate); se precizează în sfîrșit că pentru locul și prăvăliile ce i s-au luat, Mănăstirea Radu-Vodă capătă în schimb — Șerban murind între timp și neapucînd să despăgubească, să dea „moșie pentru moșie" — 7 prăvălii în oraș, la vad bun, la Sf. Gheor-

ghe-Vechi, şi, pe deasupra, 90 de stînjeni la satul Vînăta „şi cu heleşteul vechiu". Hanul lui Şerban-Vodă a durat două sute de ani, pînă în 1883, cînd a fost dărîmat, spre a se construi în locu-i clădirea Băncii Naţionale.

Pe partea ce-i revenise din întinsele proprietăţi părinteşti, parte situată de ambele laturi ale actualei Căi a Victoriei — nu se tăiase încă pe atunci Podul Mogoşoaiei — şi anume, între bulevardul Gheorghe Gheorghiu-Dej şi strada Dobrogeanu-Gherea, grădinile prelungindu-se devale pînă în străzile Brezoianu şi Domniţa Anastasia, a ridicat Şerban Cantacuzino, ca domn, o casă pentru sine şi familia sa; n-avem o descriere a ei, dar judecind după celelalte manifestări şi după mîndria şi pretenţiile sale de descendent al împăraţilor bizantini, trebuie să fi fost înfăţişătoare. Drept capelă a locuinţei, soţia sa, doamna Maria, construi în 1683 — anul asediului Vienei — o frumoasă şi trainică biserică, de zid, cu un pridvor susţinut de coloane puternice şi cu un elegant chenar de piatră sculptată împodobind uşa de intrare: e actuala biserică a *Doamnei*, astăzi scoborîtă sub nivelul străzii şi, ceea ce-i dăunează, înghesuită de clădirile vecine. Dar cea mai însemnată ctitorie religioasă a acestei domnii rămîne mănăstirea *Cotroceni*, ridicată într-o poiană a pădurii celei mari din vestul oraşului, pădure în care Şerban îşi găsise scăparea, ascunzîndu-se, într-un ceas de cumpănă, pe vremea prigoanei lui Ghica. Lăcaşul a fost început la 26 mai st. v. 1679; într-un hrisov din 20 decembrie 1681 voievodul spune: „Noi singuri am înfipt sapa la pămînt şi cu mîna noastră jos în temelie cărămizi am pus...". A fost apoi bogat înzestrat — între altele i s-a dat „hanul" amintit mai sus, aducător de mari venituri — şi, la 25 octombrie 1682, închinat celor „20 de mănăstiri mari ce să zic lavre" de la Muntele Athos. Tot lui Şerban i se datorează şi o biserică mică de lemn, în mahalaua Scorţarului, cam pe unde răspunde astăzi Calea Victoriei în cheiul gîrlei; a fost dărîmată în 1897. Se pare că şi prima biserică de la Gorgan, cea de lemn, ar fi tot a lui; el ar fi închinat-o metoh mănăstirii Cotroceni. Merită să fie semnalată, de asemenea, iezătura de pămînt sau digul pe care îl face domnul, din sus de moara Mitropoliei, aşadar, în actualul cartier Cotroceni, spre a regula cursul Dîmboviţei. I se datorează, se pare, şi prima manufactură de postav superior din Ţara Românească; ea s-ar fi aflat la *Afumaţi*, în marginea de nord-est a oraşului: aşa ne spune Mihail Cantacuzino în opera sa terminată în 1776. În sfîrşit, pe drumul ce lega Bucureştii cu Giurgiu, la Călugăreni, chiar pe locul luptei lui Mihai Viteazul, construieşte un „frumos şi minunat pod"; ştirea şi aprecierea o luăm din inscripţia marii cruci de piatră care şi astăzi se vede, în dreapta şoselei, lîngă actualul pod.

Progrese şi mai mari se fac sub Constantin Brîncoveanu (vezi fig. 23). Bucureştii se îmbogăţesc în 1692 cu un nou „pod" sau drum podit cu bîrne de stejar aşezate de-a curmezişul: e *Podul Mogoşoaiei*, ce lega de-a dreptul aşezarea brîncovenească de pe malul Dîmboviţei cu moşia brîncovenească din nord-vestul oraşului. Mai înainte această moşie aparţinuse soţiei unui Mogoş, ascendent poate al lui Mogoş serdarul, care în 1716 ridică monumentala cruce ce există şi astăzi în altarul bisericii Oborul-Vechi (vezi fig. 24). De la această veche proprietară i s-a zis moşiei *Mogoşoaia*, după cum moşiei din vecinătate, *Băneasa*, i s-a zis aşa fiindcă a aparţinut soţiei unui ban, în speţă, banul Ienăchiţă Văcărescu. Noul pod tăia mai întîi locul lui Constantin aga Bălăceanu, unul din cei mai vajnici adversari ai domnului, loc care venea unde e Palatul Poştelor, apoi locul fostului domn Şerban Cantacuzino, despărţind biserica Doamnei Maria de casele respective, trecea după aceea pe lîngă mănăstirea Sărindar, tăia locuri stăpînite de mănăstirile Snagov şi Căldăruşani şi se îndrepta spre miazănoapte. Acest nou „pod" va deveni în scurtă vreme *artera principală a oraşului*; de-a lungul lui, în cursul veacului al XVIII-lea şi al XIX-lea, se vor clădi o seamă de aşezări boiereşti, din care unele ajung ulterior instituţii de stat, apoi lăcaşuri bisericeşti, magazine de lux, hoteluri, restaurante şi tot felul de case de ale orăşenilor. Numele şi-l va păstra pînă în 1878, după Războiul Independenţei, cînd edilii îl schimbă în Calea Victoriei: pe aici au intrat în oraş, venind dinspre „Capul Podului" (actuala Piaţă a Victoriei) trupele victorioase de la Plevna.

Aproape de capătul dinspre Dîmboviţa al noului pod, pe locul confiscat de la aga Bălăceanu, duşmanul său căzut în lupta de la Zărneşti, construieşte Brîncoveanu, imitînd pe predecesorul său Şerban Cantacuzino, un mare han: „*Hanul Constantin-Vodă*", unul din cele mai de seamă ale oraşului. Acest han amplificat, spre sfîrşitul veacului al XVIII-lea, de Avramie, patriarhul Ierusalimului, a durat şi el mai bine de un veac şi jumătate; în 1847 a avut de suferit de pe urma marelui incendiu. Dărîmat în 1860, pe locul lui, în 1894—1900, s-a construit Palatul Poştelor.

Lucrări mari a întreprins Brîncoveanu la Curtea domnească; despre ele fac amintire atît cronicile vremii — aceea a lui Radu Popescu şi letopiseţul cantacuzinesc — cît şi memoriile secretarului domnesc, Del Chiaro; săpăturile arheologice întreprinse în ultimul timp confirmă indicaţiile acestor izvoare. Domnul a refăcut palatul, din piatră; scara cea mare de la intrare — „scara maestră", cum îi spune Del Chiaro — era de marmură. Sala principală, lungă de peste 32 de metri şi lată de 17,5, de proporţii impunătoare deci, avea în mijloc un rînd de coloane scunde, legate prin arcuri semicirculare; la extremitatea ei se afla un paraclis. Poate că această sală era ceea ce cronicile numesc „spătăria cea mare". O a doua sală, iarăşi de proporţii, era destinată şedinţelor divanului celui mare; ea servea şi drept sufragerie pentru ospeţele festive. Cronicile amintesc de „spătăria cea mică" sau „cu stele": erau, se vede,

pictate pe tavanul ei; în aceasta din urmă se afla scaunul domnesc. E totuna oare această spătărie „cu stele“ cu sala ședințelor divanului? Răspunsul ni se pare afirmativ dacă ne gîndim la faptul că domnul prezida aceste ședințe și că, deci, scaunul domnesc trebuia să se afle aici. Pentru consfătuirile restrînse era sala numită „divanul cel mic“. Urmau apoi alte săli „de audiență“, prin care se ajungea la apartamentul domnului, alcătuit din mai multe încăperi, și la acela al doamnei, avînd, după Del Chiaro, numai un iatac și două odăi. Așa se explică de ce urmașul lui Brîncoveanu, Ștefan Cantacuzino, a pus să se zidească într-un colț al grădinii domnești, deci separat de corpul principal, un mic dar frumos palat cu opt odăi, special pentru doamna; el avea formă pătrată. Probabil că lîngă apartamentul doamnei era acela al copiilor; mai tîrziu se pare că s-au clădit „case“ deosebite pentru feciori; ele sînt arse, în august 1712, de incendiul care a bîntuit Bucureștii și a atins și Curtea domnească. Faptul că restul clădirilor a scăpat nevătămat ar pleda pentru o construcție separată. În cuprinsul palatului se găsea și *vistieria*, cuprinzînd odăi bine zidite, din piatră, cu uși ferecate, adevărate *safe*-uri în care se păstrau „galbenii“ de tot felul și „talerii“ de argint, provenind din multele dări și dijme. Lîngă palat se întindea *grădina*, care, în timpul lui Brîncoveanu, se bucură de o deosebită atenție; de formă pătrată, ea era



Fig. 23 — Constantin Brîncoveanu, domnul Țării Românești, și cei patru fii ai săi, Constantin, Ștefan, Radu și Matei. Gravură în aramă, executată la Veneția. (B.A.)

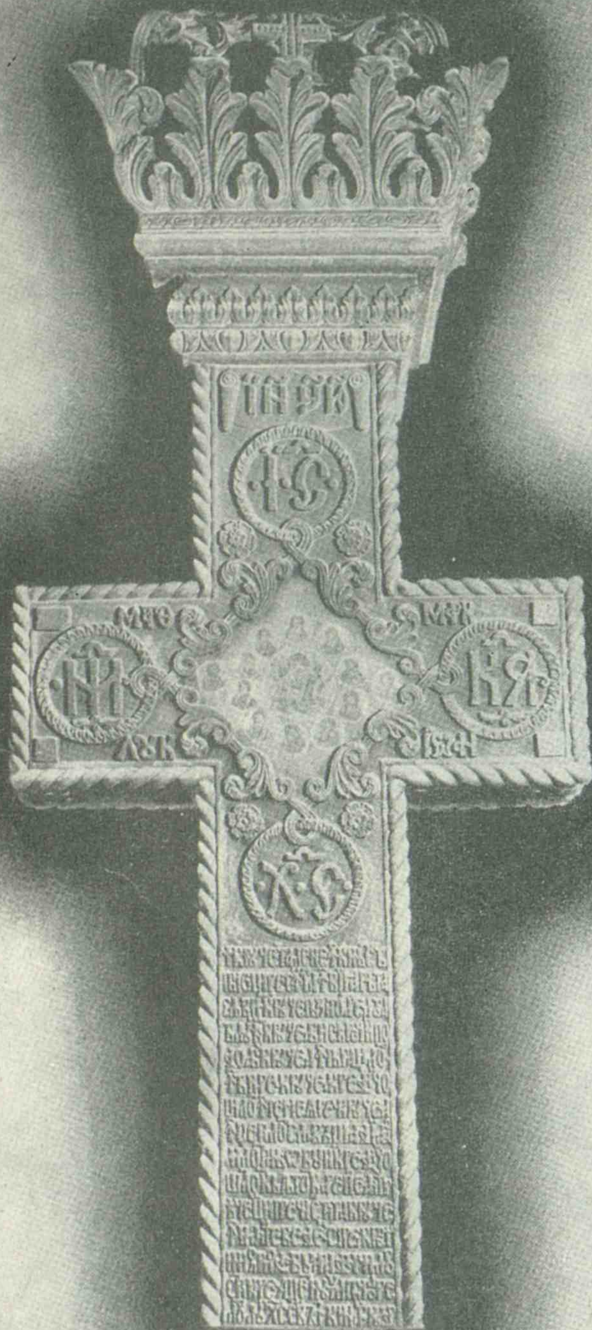


Fig. 24 — Crucea serdarului Mogoş din 1719; în jurul ei s-a ridicat biserica Oborul-Vechi. (C.C.G.)

îngrijită de un grădinar-şef — după nume, Frîncul, pare a fi fost de origine străină, poate francez, cum era şi bucătarul-şef, poate italian — ajutat de douăzeci de grădinari. În 1707, grădinii i se dă o mai mare amploare. În mijlocul ei, în centrul unor partere de flori, domnul pune să se construiască un chioşc cu coloane de piatră sculptată şi împodobit cu picturi; aici se lua masa în timpul verii; servea totodată şi ca loc de odihnă. Într-o latură a curţii domneşti se aflau *odăile seimenilor*, adică ale detaşamentului de gardă; la început de lemn, ele au fost zidite în piatră de către Brîncoveanu. Tot el a reparat şi înălţat zidul înconjurător al curţii; lucrarea s-a terminat tocmai în preajma mazilirii. Mai înainte cu mult, reparase turnul de la „poarta de sus“ a zidului înconjurător, turn în care se ţinea, într-o odaie, praful de puşcă şi care, fiind lovit de trăsnet la 25 iunie 1691, sărise în aer. Adăugase, cu prilejul reparaţiei, şi un ceas mare bătînd orele, lucru — spune letopiseţul — „care n-au fost mai înainte la alţi domni“. Bucureştenii apreciau inovaţia, aşa cum o apreciau şi ieşenii, cărora Vasile Lupu le pusese un astfel de ceas în clopotniţa mănăstirii Trei Ierarhi.

Palatul de la Curtea domnească n-a fost singurul pe care-l avea Brîncoveanu în Bucureşti. Chiar în faţa lui, peste Dîmboviţa, la poalele Dealului Mitropoliei, se afla, moştenit de la părinţi, un al doilea. Aici e găzduit în 1702 clericul englez Chisthull, de la ambasada din Constantinopol; el găseşte palatul „frumos, încăpător, zidit din piatră, pitoresc, acoperit, după obiceiul ţării, cu şindilă“ şi „mobilat după felul caselor din ţările creştine, ceea ce îi dă o înfăţişare strălucită în comparaţie cu barbarele clădiri ale turcilor din vecinătate; în faţă — adaugă el — e o largă grădină; în dreapta, alta, ceva mai mică“, ambele sînt „plăcute... dînd destulă umbră şi verdeaţă“. Alt rînd de case a ridicat Brîncoveanu tot pe malul drept al Dîmboviţei, dar mai sus, pe locul unde se află astăzi Institutul Babeş. Foile de zestre ale fetelor cuprind alte cinci case în Bucureşti, unele din ele cu pivniţe de piatră. Iar în preajma oraşului, la Mogoşoaia, a clădit pentru fiul său Ştefan, construcţia isprăvindu-se la 20 septembrie 1702, un splendid palat care a înlocuit vechile case, cumpărate o dată cu moşia în 1681. Situat în mijlocul unei vaste curţi împrejmuite cu zid, palatul, de formă dreptunghiulară, e alcătuit din parter şi etaj, acesta din urmă cuprinzînd apartamentele domneşti. O foarte frumoasă terasă acoperită — sau, cu termenul italian consacrat, o „*loggia*“, avînd şase coloane de piatră elegant sculptate (vezi fig. 25), dă spre lacul sau iazul pe care-l formează Colentina, în partea de apus, şi spre care cobori printr-o serie de trei terase legate între ele prin trepte de piatră. Pe pereţii şi bolţile uneia din odăi erau pictate scenele drumului pe care-l făcuse Brîncoveanu la Adrianopole, în 1703, drum ce-i produsese atîta grijă, dar se isprăvise cu bine. O menţiune se cuvine şi *pivniţei* împărţite de un puternic stîlp central în patru compartimente



Fig. 25 — Palatul de la Mogoşoaia clădit de Constantin Brîncoveanu; a fost terminat la 20 septembrie 1702; faţada dinspre lac (M.A.)

elegant boltite, precum şi *bucătăriei*, construcţie izolată, în dreapta intrării în curte, de un aspect original şi interesant. Palatul de la Mogoşoaia, bine restaurat în zilele noastre şi transformat în 1957 în muzeu de artă brîncovenească (vezi fig.' 26–27; cf. fig. 28) — nu i se putea da o destinaţie mai bună — este cel mai însemnat monument de arhitectură laică din cîte ni s-au păstrat în Ţara Românească.

Ceva mai departe de Bucureşti, spre nord-vest, şi anume, la *Potlogi*, a înălţat Brîncoveanu, în 1698, deci înaintea celui de la Mogoşoaia, un palat asemănător, pentru fiul său cel mare, Constantin. Pereţii unora din odăi erau împodobiţi cu stucaturi; odaia domnului avea şi un tablou înfăţişînd pe proprietar — tînărul Constantin — alături de părinţii săi. La *Dobreni*, la sud de oraş, pe una din numeroasele sale moşii, a făcut case de piatră gospodăreşti, aşa cum a făcut şi la *Obileşti* şi în atîtea alte locuri de pe întreg cuprinsul ţării.

Numeroase sînt, pe aria bucureşteană, lăcaşurile bisericeşti ridicate de Brîncoveanu, soţia şi rudele lui. În ordine cronologică, ele se înşiră astfel: prima e biserica de la *Mogoşoaia*, terminată în ziua de 20/30 septembrie 1688, aşadar cu puţin înainte de a fi ales domn. Urmează biserica, încăpătoare, a mănăstirii Sf. Ioan — numită de asemenea Sf. Ioan Grecesc, Sf. Ioan cel Mare şi Băneasa — înlocuind vechiul lăcaş al lui Andrei vistierul şi al fratelui său Dumitru; ea era gata la 10/21 iunie 1703. Azi nu mai există; a fost dărîmată la finele anului 1893 pentru a se ridica pe locul ei Casa de depuneri (actualmente sediul central al C.E.C.-ului). Lîngă mănăstirii era casa vornicului Stroe Leurdeanu, aşa cum aflăm din două acte cu data de 1677, februarie 15 şi martie 1. Ştim precis cînd s-a ridicat noua biserică a mănăstirii Sf. Sava; pisania, păstrată, poartă data 1709, iulie 20; ea arată că, lîngă lăcaş, s-au ridicat „şi alte case şi tocmeale, ca să fie şcoală de învăţat carte". Mănăstirea însăşi era mult mai veche, din a doua jumătate a veacului al XVI-lea; un egumen al ei apare ca martor într-un act dat de Dumitru, judeţul oraşului, în 1619. Nici biserica Sf. Sava nu mai există; se afla pe locul statuii lui Mihai Viteazul şi a fost dărîmată în 1869, cu prilejul deschiderii „noului bulevard". Cea mai mare dintre ctitoriile bucureştene ale lui Brîncoveanu este biserica *Sf. Gheorghe-Nou* (vezi fig. 29), în faţa căreia străjuieşte, azi, statuia voievodului. Mănăstirea respectivă exista şi ea de mult; primise, pe la începutul veacului al XVII-lea, un loc în oraş, de două prăvălii, de la Cernica vornicul, ctitorul mănăstirii Cernica. Sub Antonie-vodă din Popeşti (1669–1672), contribuind cu bani, învăţatul dragoman al Porţii, Panaiotachi Nicusios, se „întărise" mănăstirea „cu zid împrejur şi cu chilii": ne-o spune un act contemporan din 8 august 1671. Brîncoveanu ridică o biserică nouă şi sporeşte chiliile, făcînd un han cuprinzător, adăugînd şi „case patriarhiceşti" şi „egumeneşti". Arhitect a fost un anume Veseleil, poate italian; Del Chiaro califică biserica

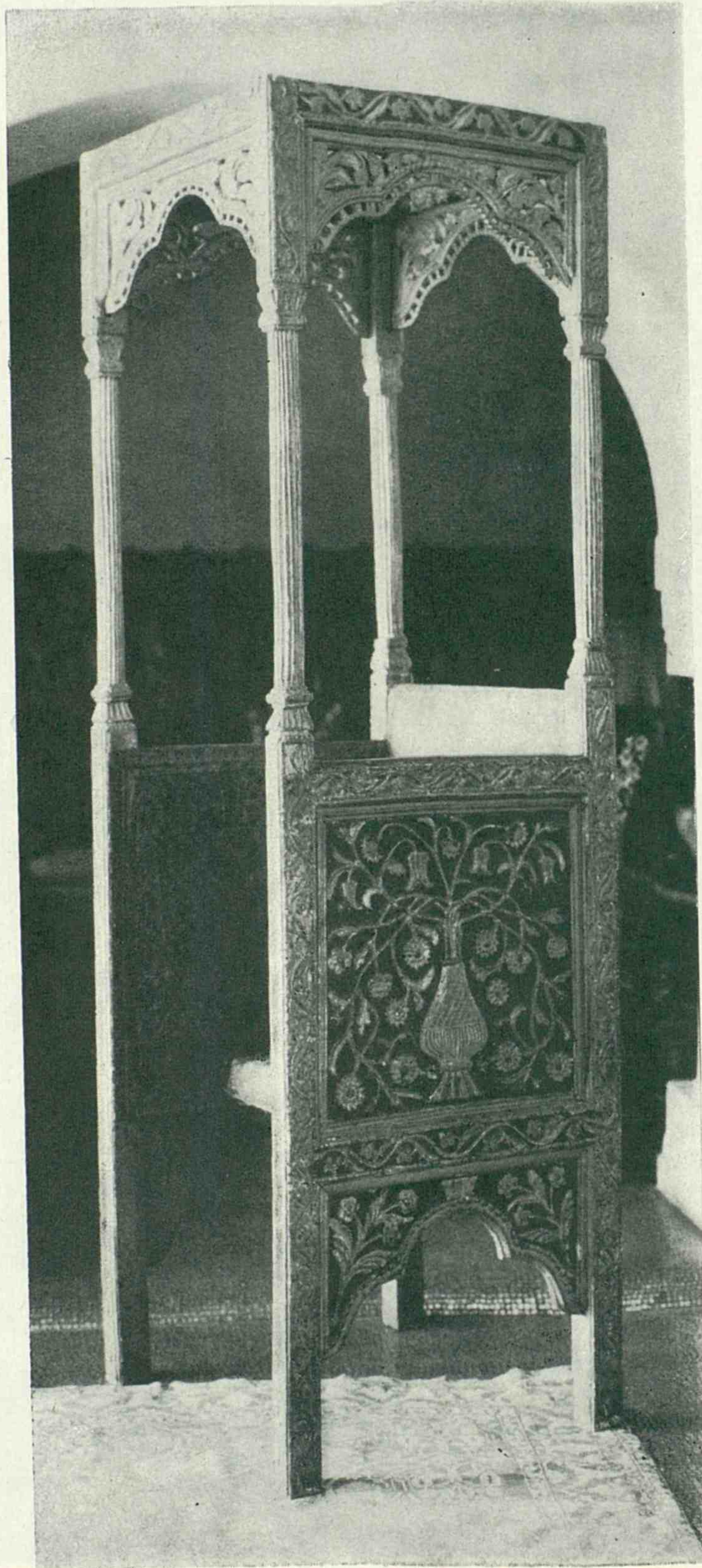

Fig. 26 — Jilţ din palatul Mogoşoaia. (C.C.G.)



Fig. 27 — Perdea de biserică, dăruită de Constantin Brîncoveanu. (C.C.G.)

drept „foarte frumoasă" *(„una bellissima chiesa")*. Averea acestei mănăstiri bucureștene era considerabilă; domnul depusese în contul ei, la Veneția, un capital care-i asigura un venit de 900 galbeni anual; avea apoi numeroase prăvălii în oraș, două hanuri (Sf. Gheorghe și Constantin-Vodă), plus o sumă de moșii, vii și robi țigani. Aici, la Sf. Gheorghe, au fost aduse, de la mănăstirea Halki, dintr-o insulă a Mării de Marmara, rămășițele pămîntești ale nefericitului voievod tăiat de turci ca „hain", împreună cu cei 4 copii ai săi, la Constantinopol în ziua de 15 august 1714. Deasupra lespezii de mormînt, fără nume — atît de mare era teama — nefericita soție și mamă, Maria doamna, a pus o foarte frumoasă candelă de argint cu următoarea inscripție: „Această candelă ce s-au dat la sfeti Gheorghe cel Nou luminează unde odihnesc oasele fericitului domn Io Constandin Brîncoveanu Basarab-voevod și iaste făcută de doamna măriei-sale Măria, carea și măria-sa nădăjduiește în Domnul iarăși aicea să i se odihnească oasele; iulie în 12 zile, leat 7228" (1720) (vezi fig. 30). Doamnei i se datorează și Biserica *Dintr-o Zi*, numită astfel după cea anterioară, constatată documentar în 1670, la care și punerea temeliei, și tîrnosirea se vede că vor fi căzut în aceeași zi, la un an interval. (Că s-ar fi lucrat și terminat *într-o singură zi* — cum explică alții numele — ni se pare puțin probabil, chiar dacă ar fi vorba de un lăcaș de lemn.) Lăcașul, terminat în 1702 — îngrijitor sau „ispravnic" al construcției a fost vel-aga Ianache Văcărescu, credinciosul sfetnic, tăiat o dată cu Brîncoveanu — a ars în 1825; cel actual — pe strada Academiei, colț cu strada Biserica Ienei — s-a terminat de zidit la 1 septembrie 1827 prin grija vel-stolnicului Stanciu.

Dintre rudele domnului, Mihai spătarul Cantacuzino, unchiul său dinspre mamă, om umblat și cult, cu deosebită rîvnă pentru geografie și arhitectură, ctitorul mănăstirilor Sinaia și Rîmnicul-Sărat, a ridicat în București, în locul unui mai vechi lăcaș, pomenit în martie 1670, mănăstirea *Colțea* (1701—1702), cu o biserică și trei paraclise, adăugîndu-i ulterior (1703—1707) *un spital cu 24 de paturi, spițerie, școală, odăi pentru dascăli*, precum și alte ecarete. Tot lui i se datorează și o nouă biserică de zid, la *Zlătari* (1705) în locul celei vechi, a lui Matei Basarab, precum și biserica *Fundenii Doamnei*, din marginea orașului, terminată la 1/11 mai 1699 și împodobită cu delicate stucaturi exterioare, de caracter oriental, turco-persan, înfățișînd chiparoși, vase cu flori, palate. Un alt unchi al domnului, sfetnicul său de o viață întreagă și care la urmă i-a ajuns dușmanul cel mai aprig, pricinuindu-i chiar moartea, stolnicul Constantin Cantacuzino, ridică la *Afumați*, în nord-estul orașului, case temeinice de piatră și o biserică; pisania acesteia poartă data 1696. În sfîrșit, vărul domnului, Ștefan Cantacuzino, feciorul stolnicului, din cauza căruia și în folosul căruia s-a petrecut tragedia lui Brîncoveanu, a „împodobit... cu adaosul clopotniței și cu altele"



Fig. 28 — Sabia lui Constantin Brîncoveanu, aflătoare la Muzeul Militar (M.M.)

lăcașul de la *Sfinții Apostoli;* pisania poartă data 10 iulie 1715, iar tîmpla acestei biserici este una din cele mai frumoase ale țării.

Dar alături de lăcașurile înălțate de domn și familia lui sînt o sumă altele datorate clericilor, boierilor, ostașilor și negustorilor. Niciodată nu s-a construit în București mai mult și mai somptuos decît în această epocă brîncovenească ce cuprinde sfîrșitul veacului al XVII-lea și începutul veacului al XVIII-lea. Se pot enumera vreo douăzeci de biserici și mănăstiri ridicate numai în oraș în răstimpul amintit, fără să adăugăm Văcăreștii lui Nicolae Mavrocordat și Stavropoleos. Dintre lăcașurile durate de clerici, în frunte trebuie așezată mănăstirea *Antim*, ctitoria mitropolitului Antim Ivireanul. A fost începută în 1713, între 10 mai și 1 iulie, pe locul dăruit de Drăgușin vistierul Merișanul și de fiul său Barbul, la care s-a adăugat un „codru de loc" dăruit de Diicul Rudeanul biv-vel logofăt și de fiul acestuia Chirea biv-vel sulger, și terminată complet în 1715; data ultimă ne-o dă pisania, în grecește, de deasupra ușii de intrare. Mănăstirea avea și o „magazie de piatră" cu „pivniță" de vin și cu „băcănie", clădite tot de Antim și scutite de Ștefan-vodă Cantacuzino, prin hrisovul din 2 noiembrie 1714, de toate dările. De altfel, învățatul ctitor a lăsat mănăstirii sale toată averea, făcînd așezămînt să fie ajutați tinerii ce vor să învețe, săracii, străinii și fetele de măritat lipsite. Bine proporționată, avînd ziduri puternice, un pridvor cu stîlpi de piatră, cu bazele elegant împodobite, o ușă de intrare impresionantă prin cadrul de piatră sculptată ce-i dă ocol, chenare de piatră sculptată la ferestre, înconjurată apoi de chilii în cărămidă aparentă, totul restaurat cu grijă în zilele noastre, mănăstirea Antim face cinste bisericii și este o adevărată podoabă a capitalei. Tot clericilor li se datorează: 1. *Biserica Sf. Nicolae „din Prund"*, ridicată, așa cum arată actul din 21 septembrie 1682, „în prundu Dîmboviții, între Curtea domnească și... Mitropolie" de către Theofan shimonahul care, după ce o zugrăvește, o închină metoh Mitropoliei, făcîndu-i apoi și chilii; aici urmau să tragă, potrivit actelor inedite din 9, 17 și iar 17 ianuarie 1684, călugării mănăstirilor Bistrița, Cîmpulung și Argeș. Biserica nu mai există azi; a fost expropriată și dărîmată în 1898; un stîlp de piatră, în curtea Spitalului Brîncovenesc, arată locul unde se înălța odinioară. 2. Biserica *Toți Sfinții* sau a *Sibilelor*, numită așa fiindcă pe pereții dinafară, sub streașină, sînt zugrăvite sibilele, prezicătoarele antichității. A fost ridicată, pe Podul Tîrgului de Afară — Calea Moșilor de azi — de către preotul Fiera, în călugărie monahul Filoteu, înainte de 15 februarie 1696, dată la care o închină și el Mitropoliei; mai tîrziu, în 1726, Daniil mitropolitul reface lăcașul și-l zugrăvește (vezi fig. 31). 3. Biserica *Olteni*, amintită într-un act din 8 februarie 1696, e zidită din nou în 1722 de Nicolae, protopopul Bucureștilor, și de Constantin vătaful, ajutînd cu ce au putut și locuitorii maha-



Fig. 29 — Biserica Sf. Gheorghe aşa cum arăta în 1867; în primul plan strada Lipscani.
Fotografie de Szatmary (B.A.)

lalei respective. A purtat, cîtăva vreme, din pricina noului ctitor, şi numele de „Biserica Protopopului". 4. Biserica *Stejarul*, azi dărîmată, fostă pe strada Luterană, în spatele Palatului Republicii, făcută, după tradiţie, din lemn, pe la 1717, „de un Maxim arhiereul" şi refăcută din zid în 1763; numele ei, ca şi acela al mahalalei, se trăgea de la un stejar bătrîn, falnic, din vecinătatea lăcaşului. 5. Biserica *Hagiu*, pe locul căreia, lîngă Hala Traian, exista după tradiţie, în vremea lui Constantin Brîncoveanu, un mic schit, cu o biserică de lemn şi cu 3—4 călugări, dintre care unul fusese la Ierusalim, era deci „hagiu".

Dregătorii domnului continuă şi ei tradiţia înaintaşilor lor. În octombrie 1710 era gata biserica ridicată pe locul vel-vornicului Pătraşco *Brezoianul* — de unde i-a rămas şi numele — de către vel-clucerul Mănăilă Mărăcineanu şi vel-vistierul Şerban Bujoreanu. În anul următor, în 1711, membri ai vechii familii Năsturel înalţă o mică biserică de lemn în mahalaua *Cărămidarilor de Jos*; ea va fi înlocuită tîrziu, în 1854—1856, printr-una de zid. Nu se ştie exact data construirii bisericii *Staicu*, ctitoria lui Staicu logofătul — ce fel de logofăt? — şi a soţiei sale, Despa. Lăcaşul, tot de lemn, era dinainte de 1726, cînd ctitorul răscumpără locul — mai înainte domnesc — de la egumenul mănăstirii Radu-Vodă, căreia îi fusese dat de Nicolae-vodă Mavrocordat. Dar cea mai frumoasă biserică boierească a vremii este aceea terminată la 30 septembrie 1722 de vel-logofătul Iordache *Creţulescu* şi de soţia acestuia Safta, fiica lui Constantin Brîncoveanu. Situată pe Podul Mogoşoaiei, lîngă „puţul cu zale", ctitoria a fost înzestrată, după obiceiul vremii, cu un han, cu prăvălii şi alte averi. Restaurarea plină de grijă, săvîrşită în zilele noastre de către Comisia monumentelor istorice, şi amenajarea de către municipalitate a parcului din faţă, către care cobori printr-o scară monumentală, au făcut din biserica Creţulescu, cu zidurile ei de cărămidă aparentă, cu silueta ei zveltă, un monument preţios, caracteristic şi bine pus în valoare al Bucureştilor.

Dintre ostaşi, Gheorghe Totoescul, căpitanul de lefegii, ridică, împreună cu soacră-sa, jupîneasa „Chiţa Portăreasa", în 1711 sau 1712 — data 7220 „de la zidirea" lumii poate să însemne amîndoi aceşti ani — biserica *Sf. Nicolae din mahalaua Jitniţei*, adică din mahalaua unde au fost, odinioară, magaziile de grîne ale domniei. Noul lăcaş înlocuia, probabil, pe altul mai vechi, constatat documentar încă în veacul al

Fig. 30 — Candela de deasupra mormîntului lui C. Brîncoveanu pusă de doamna Marica. Stil caracteristic brîncovenesc. (C.C.G.)

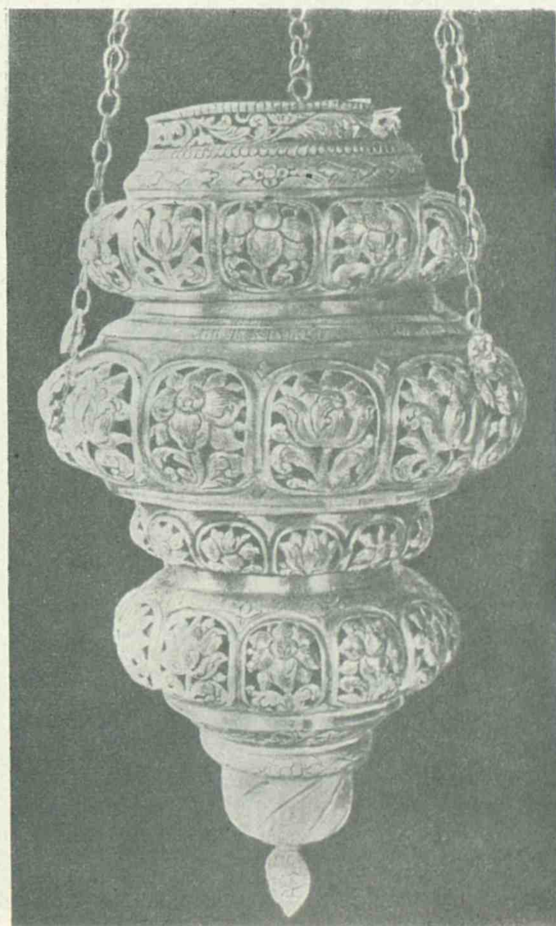




Fig. 31 — Biserica cu sfinți sau cu sibile, pe calea Moșilor. (C.C.G.)



Planşa I. Turnul Colţei, construit în 1714—1715, în faţa bisericii şi spitalului; aspect din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În primul plan, în dreapta, un apar cu butoiul de apă şi doniţa.

XVI-lea. Într-adevăr, un act din 1590, iunie 19, se referă la „un loc de casă, aproape de jitnița domniei-mele, lîngă biserică".

Cele mai numeroase, comparativ, sînt însă bisericile ridicate de *meșteșugari*. Care meșteșugari, în general, nu produc numai marfă, dar o și vînd, sînt deci, totodată, negustori. În această categorie intră o serie întreagă de meșteșugari — negustori bucureșteni, precum tabacii, cizmarii; șelarii, brutarii, oțetarii, săpunarii etc.[1] Doar băcanii care vindeau marfă adusă de departe, „coloniale" și produse sudice, chiristigii, care-și aduceau cheresteaua din satele noastre de lîngă pădure, brașovenii — mai tîrziu udricanii, lipscanii și gabrovenii, care se aprovizionau din Udrii (Adrianopole), Lipsca și Gabrovo — erau numai negustori; la ceilalți, atelierul făcea una cu prăvălia sau se afla lîngă ea. Încă în 1677, e amintită o biserică în „mahalaua Sfîntului Nicolae din Șelari"; sub Brîncoveanu, lăcașul e zidit din nou de Șerban Cantacuzino paharnicul și de neguțătorii Apostol Lazăr și Iorgu starostele; pisania poartă data august 1700. Probabil că cei doi din urmă erau cu banii; de altfel, într-un act din 1750, martie 8, prin care biserica e închinată Mitropoliei, numai Apostol e arătat ca ctitor, fără vreo amintire despre ceilalți doi. Această biserică din *Șelari* se pare că e totuna cu aceea numită într-un act din 1691, iunie 20, „biserica doamnii Ilincăi, ce să chiamă Sfete Nicolae", și care e arătată ca fiind lîngă mahalaua Zlătarilor. Într-un atare caz, rezultă deci că printre ctitorii ei mai vechi era și cea de-a doua soție a lui Antonie-vodă din Popești (1669—1672), doamna Ilinca. Într-un act din 1670 găsim ca martor pe „popa Șărban dă la doamna". Biserica *Oțetari*, numită astfel după breasla respectivă, ai cărei membri locuiau, se vede, prin partea locului, e pomenită pentru întîia dată în 1681; era de lemn. Pe timpul lui Brîncoveanu, în 1708, i se fac înnoiri, iar în 1757 e înlocuită printr-una de zid, noii ctitori fiind Mărgărit starostele și Niculae cupețul, adică negustorul. Tot un „cupeț", anume „jupînul Vasilii Potoceanul", cu jupîneasa dumnealui Sanda și cu fiul lor „jupîn Ghinea" isprăvesc de ridicat, la 1 septembrie 1692, biserica *Sfîntul Nicolae din Sîrbi*. Cu același hram al sfîntului Nicolae — e hramul cel mai răspîndit în bisericile bucureștene — exista la începutul secolului al XVIII-lea un lăcaș de lemn pe locul celui numit azi *Sf. Nicolae Tabacul*. Adaosul de Tabacul se explică prin aceea că la 1776 un Dima Tabacul și un Drăghici Tabacul erau purtători de grijă bisericii, căreia C. Mavrocordat îi dăruise în 1752 cărți de ritual. Lăcașul de zid a fost reparat în 1864 și în 1940. Un negustor străin, „Tănasie de la Tîrnova", din Bulgaria, dar așezat în București, a lăsat bani să se ridice aici o biserică; voia i-a fost îndeplinită de „nepotă-său Stavro", în 1705, septembrie 8: e biserica *Scaune*, adică a scaunelor de măcelari, ce-și aveau așezările în preajmă-i. Înaintea acestei biserici, pe a cărei ușă de fier, ulterioară, și-a săpat numele lăcătușul care a făcut-o, Dumitru Pere, și data 1795, aprilie 30, fusese o alta, cunoscută sub numele de biserica *Săpunarilor*, clădită pe locul marelui vornic Cernica: prima mențiune e din 1675, iunie 5. Numele se explică prin împrejurarea că unii dintre măcelari, din seul vitelor tăiate, făceau săpun. În sfîrșit, amintim biserica *Negustori*, care exista la începutul veacului al XVIII-lea și era de lemn. A ars cu prilejul incendiului din 1718, cînd „au ars tîrgul" și a fost reconstruită în „piatră", „den mila a mulți creștini", în anul 1725 sau 1726. „Creștinii" sînt „cupeții" sau negustorii așezați în număr mare în jurul lăcașului, și dintre care o seamă s-au și înmormîntat în cuprinsul lui. Astfel, „jupan Stanciul cojocarul", înmormîntat în 1723, „jupan Dumitrașco cupețul", în 1742, noiembrie 24, „Matei cupeț", în 1747, august 9, „Simeon cupeț", în 1761, februarie 9 etc.

Acești „cupeți" sau negustori erau organizați într-o frăție, avînd în frunte un vătaf; ea se transformă apoi într-o breaslă cîrmuită de un staroste. În actul inedit din 1661, martie 10, prin care Ghinea cojocarul vinde lui Cernica cupețul „un loc de prăvălie, în oraș în București, în ulița cea mare" cu 90 de galbeni „bani gata", adică peșin, printre martori, în afară de „jupan Gherghina județul cu 12 pîrgari", este și jupîn Iorga vătaf „za cupeți", adică vătaf de negustori; sînt de asemenea o serie de cupeți care-și pun și pecețile, ca, de pildă, „eu, Cuțar cupeț", „eu, Dima cupeț"; printre ei este și „jupînu Tudor Rușciuclu", adică din Rusciuk. Breasla negustorilor din București obține de la Brîncoveanu, prin „porunca" din 25 martie 1700, să plătească birul în mod colectiv, pe temei de înțelegere sau „ruptoare", și anume, 4.000 de ughi sau galbeni anual, în patru rate.

Cunoaștem numele a o seamă de negustori de vază din epoca brîncovenească. Unul este „Pană neguțătorul", cumnat cu Iorga stolnicul și cu Nedelco, feciorii clucerului Nedelco din București; el ținea în căsătorie pe fiica acestuia din urmă, Anca, și luase zestre mai multe prăvălii — ne-o spune documentul din 8 ianuarie 1681. Una din fetele lui Pană, Ilina, era, la rîndul ei, soția lui Cîrstea vistierul, înrudit cu Filipeștii, iar fata lui „Defta neguțătorul" se căsătorește în 1694 cu Harvat spătarul. Un alt neguțător este Nica cupețul; el vinde, potrivit actului din 26 iunie 1688, marelui logofăt Constantin Brîncoveanu, viitorului domn, o țigancă pe 25 de taleri. Un al treilea e „Dima neguțătorul spudeul", adică cel învățat, a cărui jupîneasă, după încetarea lui din viață, închină, la 13 decembrie 1694, via ei „den dealul Bucureștilor", trei prăvălii în oraș și cincizeci de oi cu miei „mănăstirii Iverul de la Sfetagoră", adică de la Muntele Athos. Un iubitor de cultură, prieten al filozofiei, este neguțătorul Manul Apostol care tipărește, pe cheltuiala sa, în 1713, la Tîrgoviște

[1] Pentru detalii asupra meșteșugarilor bucureșteni vezi partea a doua a acestei lucrări.

două cărți: *Pilde filosoficești*, în românește, tradusă din grecește, și *Maxime filosoficești*, în greaca vulgară, tradusă din italienește. Pe vremea lui Brîncoveanu, poate și a lui Șerban Cantacuzino, a trăit un neguțător „Hagi Vasilie"; feciorul lui, Dumitrașco, staroste de negustori, dă, la 22 februarie 1734, o mărturie asupra unor locuri și case în mahalaua Săpunarilor; obiceiul acesta de a merge la Ierusalim, în hagialîc, era răspîndit printre negustorii capitalei, ca și, de altfel, printre cei din celelalte orașe ale țării. Cea mai veche mențiune de „hagiu" pe care o cunoaștem este aceea din 15 februarie 1590, cînd un „Dumitru hagi" este citat ca martor cu prilejul vînzării unei prăvălii bucureștene. El precede deci cu mult pe spătarul Mihai Cantacuzino, care, însoțind pe maică-sa Elina postelniceasa, a fost în 1683 în hagialîc la Ierusalim și la Muntele Sinai. Un negustor cu vază, pe vremea lui Brîncoveanu, e „Porfir cupețul"; el făcea negoț cu blănuri scumpe — samur sau zibelină (azi îi zicem vizon), cacom sau hermină, sîngeap sau petit-gris etc. — și, după nume, pare a fi rus. De la el cumpăra domnul blănurile de preț de care avea nevoie fie pentru casa sa, fie spre a le dărui mai-mărimilor turcești de la Stambul și din cetățile dunărene. Condica vistieriei arată că i s-a plătit acestui „cupeț" la 20 decembrie 1696 suma de 4.000 de taleri pentru samurul procurat, rămînînd să i se mai dea încă 3.000. Deosebit de bogat și inspirînd încredere trebuie să fi fost „Apostol neguțătorul", probabil totuna cu ctitorul de la Sf. Nicolae-Șelari (vezi mai sus, p. 89); el a contribuit, împreună cu alți „neguțători", la ridicarea chiliilor și „caselor patrierșăști" de la Sf. Gheorghe-Nou și a fost „cheltuitoriu lucrului acestuia", adică a ținut conturile construcției, fiind și casier; ne-o spune pisania, din 20 septembrie 1699, a acestor ecarete. Știm din alte mărturii că acest Apostol era „zaraf", deci echivalent bancherului de mai tîrziu. Un alt negustor bogat în vremea lui Brîncoveanu este Maxim cupețul mărgelarul, cu prăvălii în inima tîrgului; feciorul lui, Constantin, ridică biserica Sf. Elefterie-Vechi. Diata sau testamentul, din 6 februarie 1735, prin care acest urmaș de negustor, el însuși negustor pricopsit, hotărăște zidirea lăcașului, e un document din cele mai interesante, tipic pentru această categorie de locuitori înstăriți ai Bucureștilor. Vom reveni asupra acestei diate mai jos, în capitolul special consacrat negoțului. Menționăm, în sfîrșit, un alt negustor, pe brașoveanul Dumitru Nona, „prieten iubit" al lui Brîncoveanu, după însăși expresia domnului. Mai înainte, Matei Basarab dăduse un calificativ asemănător „lui jupîn Badea neguțătorul din Brăila", „prietenului domniei-mele".

Într-un oraș cu o mișcare comercială atît de vie, unde se vîntură atîția bani de atîtea feluri, e normal să întîlnim *zarafi*. Am amintit mai sus pe Apostol. Un „Manole zaraful" cumpără înainte de domnia lui Antonie-vodă din Popești (1669—1672) un loc pe lîngă biserica Sf. Gheorghe-Vechi, clădind pe el „case și hanuri", iar un Iane zaraful, grec după nume, vinde chiar în timpul domniei lui Antonie, la 1 aprilie 1669, o sută de stînjeni de moșie la Flocoși, în Ilfov. Un „Ghiorghie zaraful odabaș" apare ca „neguțător mărturisitor", adică martor în documentul inedit din 12 februarie 1688, privind o jumătate din pivnița de piatră a lui Iane, nepotul lui Ghinea Matraca. Tot un „Iane zaraful" — poate unul și același cu cel din 1669 — vinde la 24 august 1689 mănăstirii Radu-Vodă „un loc de casă aici în București", între poarta mănăstirii Stelea și aceea a locuinței boierului Rudeanul. Un alt loc al său se învecina cu acela pe care Brîncoveanu, la 17 aprilie 1696, îl dăruiește dregătorului său de credință, Ianache Văcărescu, cel ce avea să piară o dată cu stăpînul său în ziua cruntă de 15 august 1714. Un „Cozma zaraful" apare ca martor în cartea pe care cei șase boieri rînduiți de domnie o dau, sub Brîncoveanu, lui Barbu clucerul Bălăceanul și lui Radu logofătul Glineanul (din Glina). Cam în aceeași vreme trăia și Nica zaraful; feciorul lui, Panait, e amintit într-un document din 10 decembrie 1734. Cu privire la acest Nica ni s-a păstrat un interesant document inedit din vremea lui Ioan Mavrocordat (1716—1719), din care se vede că el era zaraful Cantacuzinilor. Egumenul mănăstirii Sf. Ecaterina din București arată anume că „dumnealui Nica zaraful, avînd casă" pe un loc din oraș al mănăstirii, a mers pe cînd domnea Ștefan Cantacuzino (1714—1716) „la dumnealui stolnicul Constantin și la dumnealui spatariul Mihai de s-au rugat și s-au acolisit [au insistat, s-au ținut de capul lor] în tot feliul... ca să-mi zică să-i vînz locul unde-i era casa, pînă m-au chemat dumnealor pe mine și mi-au zis ca să-i vînzu acel loc; și eu nevrînd să vînz locul și apărîndu-mă în tot chipul... mai pe urmă mi-au zis dumnealor acest cuvînt, că de nu voi vrea să-l vînzu de voe, îl voi vinde și fără de voe. Deci eu, neavînd ce face și auzind și cuvintele dumnealor, care îmi zicea că îl voi da fără de voe, de nevoe mi-au fost a vinde locul jupînului Nicăi în taleri 100." Menționăm, în sfîrșit, pe „dumnealui jupînul Dumitrașco zaraful", care, la 18 noiembrie 1724, împrumută pe „Bălașa, fămeia Albului căldărariul", cu 30 de taleri, din care 20 de taleri cu „zeace doi dobînda" — adică 20% — iar 10 taleri fără dobîndă, pînă la Paștele viitor.

Pacea de care se bucură orașul în epoca brîncovenească, precum și dezvoltarea lui economică favorizează dezvoltarea culturii. Școlile se înmulțesc. Se întemeiază — se pare în 1694 — în locul cursurilor de pînă atunci (vezi mai sus, p. 79) o școală superioară — cunoscută apoi sub numele de Academia din București — și ea capătă, la 1 septembrie 1707, un statut precis. În localul cel nou, clădit de domn, de la Sfîntul Sava, vor fi trei dascăli, cu salariu anual, care vor preda logica, metafizica și psihologia, fizica și astronomia, retorica, gramatica și ortografia. Se vor face lecturi din Xenofon, Plutarh

şi Tucidide, din cuvîntările lui Isocrat, Demostene şi ale sfîntului Grigore din Nazianz, din cîntecele lui Pindar, fabulele lui Esop, tragediile lui Sofocle şi Euripide, din cugetările lui Cato şi Pitagora; bineînţeles, se va citi din *Evanghelie* şi din *Faptele apostolilor*. Nu vor lipsi exerciţiile practice, în scris, la gramatică, dîndu-se atenţie şi ortografiei; temele vor fi corectate; se vor face şi dialoguri în contradictoriu. Cursurile vor avea loc numai cinci zile pe săptămînă, joia şi duminica fiind rezervate pentru „vacanţa şi odihna învăţăceilor". Şcoala de la Colţea, înfiinţată o dată cu spitalul, între 1703 şi 1707, de către Mihai Cantacuzino, nu avea un caracter aşa de înalt. Ea era totuşi foarte utilă, cu cei doi dascăli ai ei, „unu pentru ştiinţi şi altu pentru învăţăturile începătoare", dat fiind numărul celor care doreau să înveţe. Un document din 17 aprilie 1708, dat de Mihai Racoviţă, domnul Moldovei, vorbeşte de această nouă creaţie, „unde cei ce poftescu a nu-şi pierde în zadar vremea tinereţilor" pot „în dar vistierul învăţăturii să cîştige"; el aminteşte şi de existenţa spitalului de acolo, „lăcaş dumnezeesc, vrednic de laudă". Vechea şcoală de „slovenie" de la Sf. Gheorghe-Vechi, unde se pregăteau diacii, logofeţii sau grămăticii necesari cancelariei şi vistieriei domneşti, îşi continuă existenţa. O seamă dintre aceşti „grămătici" depind de biserica domnească a curţii, beneficiind de scutirile de care se bucurau slujitorii acesteia. Astfel, la 4 februarie 1665, Radu Leon acordă asemenea scutiri celor 3 preoţi, 1 diacon şi 6 (şase) grămătici ai bisericii, „Mihul grămăticul i Vlădilă grămăticul, Grama grămăticul, Nica grămăticul, Ivaşco grămăticul, Bunea grămăticul"; probabil că unii din ei făceau şi oficiul de dascăli, în strană, la slujbă, iar nu de dascăli de învăţătură, pentru copii. Curtea fiind străjuită, nu e de admis existenţa unei şcoli *în cuprinsul ei*. Din şcoala de slovenie de la Sf. Gheorghe vor ieşi toţi traducătorii din veacul al XVIII-lea ai actelor noastre slave, un Lupu dascălul, un Stanciul iereu, un Popa Florea şi alţii.

Tipografia de la Mitropolie continuă să tipărească. Alături de ea se înfiinţează însă, cu cheltuiala domniei şi cu stăruinţa şi munca lui Antim Ivireanul, alta nouă la Snagov. La 6/16 februarie 1696 apărea prima tipăritură a acesteia — „pîrgă şi roadă nouă", cum citim în prefaţă — anume, *Slujba sfinţilor Constantin şi Elena*. Cărţi ies necontenit de sub teascuri nu numai pentru noi, dar pentru toată ortodoxia. Acum, sub Brîncoveanu, apare şi primul text tipărit pentru turcii creştini: este un „proschinitar", adică o descriere a Ierusalimului şi a Palestinei, tipărit la Bucureşti în 1701; se utilizează nu caractere arabe, ci greceşti. Tot cu bani şi meşteri trimişi din Bucureşti au apărut, în această vreme, şi texte în limba georgiană la Tiflis, în Caucaz, şi în limba arabă, la Alep, în Siria.

În afară de şcoli şi tipografii, Bucureştii înregistrează în epoca brîncovenească şi alcătuirea unei serii întregi de *cronici* în limba română: e un fapt de cea mai mare importanţă pentru istoria noastră culturală. Acum scrie *Radu Popescu*, cel mai de seamă cronicar muntean, importanta sa operă cuprinzînd istoria Ţării Româneşti de la „descălecat" pînă la 1729; el răspunde *cronicii Cantacuzinilor*, a cărei ultimă parte a fost redactată după retragerea armatei austriece, comandată de generalul Veterani, din ţară (toamna lui 1688). Acum scrie şi *Radu Greceanu*, istoriograful oficial al lui Constantin Brîncoveanu, precum şi stolnicul *Constantin Cantacuzino*. Acesta din urmă alcătuieşte *Istoria Ţării Româneşti dintru început*, lucrare neterminată, dar preţioasă prin susţinerea, cu argumente, a originii noastre daco-romane, a unităţii neamului nostru şi a continuităţii lui în Dacia. Tot stolnicului i se datorează şi *Harta Ţării Româneşti*, tipărită în greceşte şi latineşte la Padova în 1700, cea dintîi hartă detaliată a Munteniei şi, ţinînd seamă de vremea în care a fost alcătuită, o adevărată capodoperă a genului. Să adăugăm *Cronica anonimă* relatînd răstimpul 1688—1714, apoi aceea, în greceşte, a lui *Mitrofan Gregoras*, referitoare la evenimentele anilor 1714–1716, să ţinem seamă de traducerile în limba română care au loc în această perioadă, traduceri în fruntea cărora stă aceea a *Bibliei* tipărite în 1688, să ne gîndim în sfîrşit că Bucureştii sînt acum reşedinţa sau popasul preferat al atîtor învăţaţi, laici şi clerici, greci, ca, de pildă, profesorul Sevastos Kymenites — primul director cunoscut al Academiei — doctorul Ioan Comnen, Hrisant Notara, viitorul mitropolit al Ierusalimului, arhiereul Ghermano din Nyssa Capadociei etc. şi vom ajunge în mod firesc la concluzia că întinsa şi bogata reşedinţă a Ţării Româneşti a fost, în epoca brîncovenească, şi un adevărat centru de cultură, cel mai important din tot sud-estul european, întrecînd oraşele din Ungaria şi Transilvania şi lăsînd mult în urmă pe acelea din Balcani, exceptînd, bineînţeles, Constantinopolul.

Faţă de atîtea părţi pozitive, Bucureştii înregistrează, sub Brîncoveanu, şi una negativă: îşi pierde cîrmuitorul ales de obştea orăşenilor. Timp de un veac şi aproape jumătate, începînd cu Necula al lui Bobanea din 1563, „judeţul" cu cei 12 „pîrgari" ai lui apăruse în mod regulat în documente ca autoritatea supremă orăşenească; de la Brîncoveanu încolo nu-l mai întîlnim. Ultimul constatat documentar este „Şerban judeţul", într-un act din 1699, martie 10; la 2 iunie 1707 îl găsim într-un alt act, inedit, în ipostaza de „Şerban ce au fost judeţ"; nu mai apare însă nici unul în funcţie. Care să fie motivul suprimării acestui reprezentant al obştii orăşeneşti? Şi pînă acum, paza şi liniştea oraşului erau asigurate de vel-agă, omul lui vodă; pe de altă parte, în caz de absenţă a domnului din capitală, întîlnim încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea, — exact din 1642 — instituţia „ispravnicilor scaunului Bucureşti" — de la unul pînă la cinci la număr — recrutaţi la început dintre dregătorii de rang secund, apoi dintre marii dregători. Domnul îşi putea exer-

cita deci autoritatea prin aceste organe; suprimarea județului — care în celelalte orașe ale țării continuă să existe — nu se poate deci explica decît prin dorința de a-și asigura și mai bine controlul administrației în cel mai mare centru al țării, acum mult sporit și ca întindere, și ca populație, și ca bogăție. Orășenii nu mai au nici un organ propriu înalt, ales de ei, depind cu totul de domnie.

BIBLIOGRAFIE

I. *Aspecte ale luptei pentru putere.* 1. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicilor muntene*, București, 1906, 160 p. in 8°; 2. I.C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, București, 1919, 352 p. in 4°; 3. C. Strempel, *Sprijinul acordat de Rusia tiparului românesc în secolul al XVII-lea*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, I (1955), p. 15—40.

II. *Bucureștii sub Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu.* 4. C. Giurescu, *Introducere* la volumul Const. Giurescu și N. Dobrescu, *Documente și regeste privitoare la Constantin Brîncoveanu*, București, 1907, L, p. in 8°; 5. N. Iorga, *Constantin-vodă Brîncoveanu, Viața și domnia lui*, Vălenii-de-Munte, 1914, 213 p. in 8°; 6. Virgiliu N. Drăghiceanu, *În amintirea lui Constantin Brîncoveanu, 1714—1914. Locașurile voievodului. Privire arheologică*, București, 1914, 112 p. in 8°; 7. Virgil Drăghiceanu, *Palatul lui Constantin-vodă Brîncoveanu din București*, în *Bul. Com. mon. ist.*, XIX (1926), p. 1—8; 8. N.Iorga, *„L'Académie" de Bucarest*, în *Rev. Hist. Sud-Est*, 1929, p. 1—11; 9. N. Iorga, *Biserica și palatul de la Afumați*, în *Bul. Com. mon. ist.*, XXIV (1931), p. 33—37; 10. Virgil Drăghiceanu, *O ctitorie brîncovenească dispărută: biserica Sfîntul Ion grecesc din București*, în *Închinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, p. 138—142; 11. Dorica Voinescu, *Biserica Antim*, în *Boabe de grîu*, IV (1933), nr. 9, p. 539—549; 12. G. Potra, *Averea lui Șerban Cantacuzino și întemeierea Mănăstirii Cotroceni*, în *Rev. ist. rom.*, IV (1934), p. 300—306; 13. Pr. Grigore N. Popescu, *Un colț de oraș și un sfînt lăcaș (Parohia și biserica „Hagiu" din București)*, București, 1935, 272 p. in 8°; 14. M. Regleanu, *Prima ctitorie de la Colțea. Un document inedit*, în *Revista Arhivelor*, III (1936—7), p. 375—379; 15. I. Ionașcu, *Școala de la Colțea în veacul al XVIII-lea*, București, 1938, 15 p. in 8°; 16. Dan Simonescu și Emil Muracade, *Tipar românesc pentru arabi în secolul al XVIII-lea*, în *Cercetări literare*, III, București, 1939, p. 1—32; 17. Dim. C. Ionescu, *Istoricul tipografiei în București*, în *Gaz. mun.* X (1941), nr. 454; 18. G. Potra, *Biserica Sf. Nicolae-Jignița*, în *Gaz. mun.* (1942), nr. 520; 19. I.D. Ștefănescu, *L'église „Doamnei" (de la Princesse) à București. Les peintures murales*, în *Bul. Com. mon. ist.*, XXXVI (1943), p. 7—35; 20. Gheorghe Crutzescu, *Podul Mogoșoaiei. Povestea unei străzi*, București, 1943, 298 p. in 8°; 21. Constantin C. Giurescu, *Livres turcs imprimés à Bucarest*, în *Rev. ist. rom.*, XV (1945), p. 275—286; 22. Aurel Decei, *Din tipăriturile orientale la București în secolul al XVIII-lea*, în *Rev. ist. rom.*, XV (1945), p. 365—371; 23. Corina Nicolescu, *Biserica Scaune*, în *Analecta*, III (1946), p. 49—59; 24. Radu Perianu, *Un negustor brăilean prieten cu Matei Basarab*, în *Rev. ist. rom.*, XVI (1946), p. 344—354; 25. Constantin C. Giurescu, *Relațiile economice dintre români și ruși pînă la Regulamentul organic*, București, 1947, 53 p. in 8° și o hartă; 26. L. Lăzărescu-Ionescu, Dinu V. Rosetti, Gh. Ionescu, Gheorghe Astangăi, Horia Teodoru, *Săpăturile arheologice din sectorul Curtea-Veche*, în *București. Rezultatele săpăturilor*, p. 184—261; 27. Gabriel Strempel, *Sprijinul acordat de Rusia tiparului românesc în secolul al XVII-lea*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, I (1955), p. 15—40; 28. Ștefan Olteanu, *Meșteșugurile din București în secolele XVI și XVII*, în *Studii*, XII (1959), 5, p. 71—112; 29. Pr. Nicolae Șerbănescu, *Mărturii istorice despre monumentele religioase din Bucureștii de altădată*, în *Bis. ort. rom.*, LXXVIII (1960), 1—2, p. 83—116; 30. G. Potra, *Școala domnească de slovenie de la biserica Sf. Gheorghe-Vechi din București*, în *Glasul bisericii*, XX (1961); 31. I. Nanu, *Un monument istoric de artă religioasă: ctitoria mitropolitului Antim Ivireanul*, în *Bis. ort. rom.*, LXXIX (1961), 3-4, p. 223—318; 32. Dan Berindei, *Ispravnicul sau ispravnicii scaunului Bucureștilor*, în *Studii și cercetări științifice. Istorie*, Iași, XIII (1962), 1, p.129—138; 33. Radu Popa, *Mogoșoaia*, București, 1962, 89 p. in 8°; 34. N. Stoicescu, *Hanul lui Constantin Brîncoveanu*, în *Materiale de istorie și muzeografie*, București, 1964, p. 346—354.

BUCUREŞTII ÎN PERIOADA FANARIOTĂ

Dacă pentru ţară, în genere, perioada fanariotă înseamnă o scădere politică şi morală, pentru Bucureşti ea reprezintă un spor ca întindere, populaţie şi gospodărie.

Privită în general, perioada fanarioţilor este o perioadă de regres. Sub raport politic, se înregistrează, incontestabil, în toate privinţele, o scădere. Armata naţională e foarte redusă, iar domnii ajung nişte simpli funcţionari ai sultanului, care-i schimbă des; presiunea fiscală se accentuează; atmosfera morală e grea; intriga, mita şi bacşişul au tot mai mare preţ; în schimb, *caracterele* devin din ce în ce mai rare. Sînt şi unele aspecte pozitive: se desfiinţează străvechea instituţie a *Rumâniei*: ţăranii devin deci, legal, liberi, chiar dacă exploatarea lor, lipsindu-le pămîntul, continuă de către stăpînii moşiilor pe care sînt aşezaţi. Desfiinţarea rumâniei poate fi considerată ca prima lovitură adusă sistemului feudal, ca începutul destrămării feudalismului. Un alt aspect pozitiv e întemeierea de şcoli, spitale, aşezăminte filantropice, precum şi alcătuirea de legiuiri noi; toate acestea nu compensează însă marile scăderi ale perioadei fanariote, perioadă ce se întinde pe mai bine de un secol (1716, în Moldova 1711—1821).

Totuşi, Bucureştii cunosc în acest răstimp, în care începe şi se dezvoltă destrămarea feudalismului, o evoluţie ascendentă: dezvoltarea economică e în progres; se înfiinţează manufacturi în oraş şi în apropierea lui; meşteşugarii sînt tot mai numeroşi şi mai specializaţi; apar şi meşteşuguri noi; populaţia creşte ca număr şi nivel cultural; suprafaţa oraşului se măreşte, prin înfiinţarea de noi mahalale sau cartiere; se construiesc tot mai multe case şi prăvălii de zid; numărul lăcaşurilor bisericeşti sporeşte considerabil; apar, în sfîrşit, preocupări edilitare, înfiinţîndu-se primele cişmele, cu apă adusă pe olane de la izvoare dinafara oraşului, şi luîndu-se măsuri în ce priveşte curăţenia, luminatul şi alinierea străzilor. Nu lipsesc, bineînţeles, nici în această vreme, anii de restrişte: au loc războaie, cu toate necazurile şi greutăţile inerente lor; bîntuie molime, în special fioroasa ciumă; izbucnesc focuri care transformă în cenuşă, în cîteva ceasuri, mahalale întregi; se adaugă cutremurele, unele foarte puternice, şi inundaţiile, destul de dese. Dar după fiecare încercare, oraşul se reface, uneori uimitor de repede, şi merge înainte. Este impresionantă *vitalitatea* Bucureştilor — de fapt a bucureştenilor — avîndu-şi temeiul pe de o parte în activitatea lor neîncetată, ca meseriaşi, neguţători, cultivatori, şi în puterea lor de adaptare la împrejurări atît de diverse şi adesea potrivnice, pe de altă parte, în capacitatea lor de refacere, ca şi în tendinţa lor spre noutate, spre progres. Aşa se explică de ce a putut oraşul, cu toate cumpenele prin care a trecut, să se menţină, să sporească şi să ajungă la ceea ce este astăzi.

Dar pentru a înţelege progresul Bucureştilor în această vreme trebuie să ţinem seama mai întîi de factorul politic. Reşedinţă, acum necontestată, a ţării, oraşul este nu numai centrul economic cel mai important, dar şi centrul puterii politice şi administrative, centrul spre care tinde tot ce este energie, putere creatoare, spirit de iniţiativă, dorinţă de a ajunge. Curtea domnească din Bucureşti, unde se fac numirile în dregătorii, cu foloasele respective, unde se dau scutirile de dări, de unde se revarsă favorurile, este magnetul care atrage şi grupează în jurul ei, după cum, la Constantinopol, palatul sultanului, „Sublima Poartă", sau, în extremitatea cealaltă a Europei, într-o altă lume, curtea din Paris a regilor Franţei. Dregătorii caută să fie sau să rămînă în Bucureşti, cît mai aproape de domn; banul Olteniei se mută aici (1761), lăsînd la Craiova un caimacam sau locţiitor. De altfel, acum, după reforma lui

Constantin Mavrocordat, dregătoria este singurul criteriu al nobleței, al boieriei, cu diferitele ei avantaje. Toată lumea aleargă după slujbă, mare sau mică, după leafă. De aceea dregătoriile se înmulțesc considerabil; ajung să fie, spre sfîrșitul veacului al XVIII-lea, șapte mari vornici și trei mari logofeți — sub vodă Caragea (1812—1818) patru — și stau *cu toții* în capitală; nu mai amintim de puzderia de slujbași mijlocii și mici. E normal ca într-un asemenea centru, care concentrează toată puterea politică și unde se adună veniturile întregii țări, să sporească numărul meșteșugarilor și negustorilor; ei produc și vînd tot soiul de mărfuri autohtone și străine; se stabilesc legături directe cu Lipsca (Leipzig), vestitul centru comercial al Europei Centrale. Unii dintre negustori strîng averi mari și au capitaluri importante în numerar, anunțînd pe viitorii bancheri. În același timp apar în viața socială a orașului lucrătorii manufacturilor; numărul acestor lucrători sporește spre sfîrșitul epocii fanariote.

PÎNĂ LA TRATATUL DE LA KUCIUK-KAINARGI (1716—1774)

Epoca fanarioților începe, și în Muntenia și în Moldova, cu domnia lui Neculai Mavrocordat, care ocupase mai înainte funcția de mare dragoman sau tălmaci al Porții. El intră în București la 10 februarie 1716; cîteva luni mai tîrziu, în iunie, izbucnește războiul dintre turci și austrieci. Aceștia din urmă, sub conducerea vestitului general Eugeniu de Savoia, repurtează o strălucită victorie la Petrovaradin (5 august); cade în luptă însuși marele vizir, Gin-Ali, cel ce condamnase la moarte atît pe Brîncoveanu cu fiii săi, cît și pe Ștefan Cantacuzino cu rudele sale. Nicolae Mavrocordat, după o încercare neizbutită de a opri pătrunderea „cătanelor", adică a soldaților austrieci, în Oltenia, și îngrijat de partidul filo-austriac din țară, se retrage pentru un moment la Rusciuc, de unde revine cu ajutor turcesc. Reîntors în București, el pedepsește pe cîțiva dintre cei care trecuseră de partea „nemților": boierii Barbu Bălăceanu, Pătrașcu Brezoianu și Lupu Costachi sînt decapitați; mitropolitul Antim Ivireanul, „caterisit", adică depus și trimis în surghiun la Muntele Sinai, e ucis pe drum, în Peninsula Balcanică, de garda turcească ce-l însoțea și aruncat în rîul Tundja, un afluent al Maritzei. Apoi Mavrocordat trimite împotriva austriecilor, în Oltenia, mai toate forțele — puține de altfel — de care dispunea. De această împrejurare profită ceilalți membri ai partidului filo-austriac — Șerban Bujoreanu vornicul, Grigore Băleanu logofătul, Golescu spătarul, Ilie Știrbei vistierul și alții — pentru ca să anunțe pe austrieci; aceștia trimit un detașament de „cătane", sub comanda căpitanului Ștefan Dettine zis Pivoda, care intră pe neașteptate în București și iau prizonier pe domn și familia lui (25 noiembrie 1716). Cu acest prilej s-a răsculat și mulțimea săracă din oraș și, împreună cu „cătanele", au atacat casele boierești și prăvăliile; un cronicar contemporan arată că „nimic nu era în stare să scape pe cei urmăriți; ei nu puteau să se ascundă nici în case, nici în prăvălii, nici în mănăstiri, nici în hanuri". Iar un alt cronicar contemporan adaugă: „Atîta groază era, cît limbă de om nu poate povesti". Au pierit atunci și cîțiva dintre dregătorii laici și clerici, greci țărigrădeni. În locul lui Nicolae Mavrocordat, dus prizonier la Sibiu, turcii numesc domn pe fratele lui, pe Ioan. Scurta stăpînire a acestuia — doi ani și vreo trei luni — înseamnă pentru întreaga țară, dar pentru București, în special, un cumul de nenorociri: în februarie 1718 ia foc orașul, incendiul pornind „dintr-o casă mică și proastă. Atît s-a ațîțat foc mare — povestește Radu Popescu cronicarul — cît mergînd asupra Curții domnești, au ars toate casele, scăpînd numai cele boltite, și trecînd foc și peste Curte, au mers pînă la margine, arzînd și tîrgul, și mănăstiri, și case boierești, și tot ce era înainte." Amintirea acestui foc s-a păstrat multă vreme; într-un document din 1754, februarie 10, privind două prăvălii din partea tîrgului „unde să frînge fierul", se spune că ele au fost stăpînite de o biserică din Tîrgșor pînă la domnia lui Ion-vodă Mavrocordat, „cînd au ars focul Bucureștii... arzînd și aceale doao prăvălii". După foc a urmat, în primăvara și vara aceluiași an, secetă grozavă și, deci, foamete. Atît de cumplită a fost această foamete — ne povestește același cronicar — „cît mulți oameni murea de foame, nu numai la țară, ci și în București, în toate diminețile se găsea oameni morți pe ulițí de foame". Ea a ținut pînă la noua recoltă; între timp, în primăvara următoare a trebuit să se aducă „făină de la turci". În sfîrșit, după foc și foamete, a izbucnit ciuma, tot în 1718; o aduseseră, ca de obicei, armatele turcești venite din Răsărit, unde această molimă era endemică. Un act inedit, din luna noiembrie, privind „un codru de loc din sus de Curtea domnească ce vine alăturea de Dîmboviță", ne arată că acest loc fusese al popii Dima și, apoi, al preotesei lui, Ila. „Iar cînd au fost acum de curînd — citim mai departe în document — s-au întîmplat și preotesii lui *moarte de ciumă*". Se pare că domnul însuși a căzut victimă molimei, murind la 23 februarie 1719; cronicarul Radu Popescu susține că ar fi pierit de „lungoare", adică tifos. E probabil ca ambele boli să fi bîntuit Bucureștii.

În asemenea condiții grele — foamete și ciumă — reia tronul Nicolae Mavrocordat, întors la Stambul de cîteva luni de la Sibiu, din captivitatea austriacă. În timpul domniei lui, de unsprezece ani și jumătate, fără războaie și năvăliri, orașul a izbutit să se refacă și chiar să crească. În acest răstimp, domnul înalță falnica sa ctitorie de la Văcărești, spre sud-est de



Fig. 32 — Interior din biserica mănăstirii Văcărești terminată în septembrie 1722. De remarcat cei doi stîlpi puternici de piatră sculptată. (C.C.G.)

oraş (vezi fig. 32). Temeliile ei se puseseră încă din prima domnie, în 1716; lucrul se reluase în 1719, şi construcţia bisericii era gata în septembrie 1722: aşa ne spune pisania, în limba română, de deasupra uşii de intrare. Tîrnosirea avu loc, cu mare pompă, doi ani mai tîrziu, la 24 septembrie 1724. Bogat înzestrată, mănăstirea trebuia, ca din veniturile ei, potrivit aşezămîntului cuprins în hrisovul solemn dat de domn, „streinii să-i primească, pre goli să-i îmbrace, flămînzii să-i sature, bolnavii să-i caute, pre cei din temniţi să-i cerceteze cu milă". În cuprinsul lăcaşului era şi o bibliotecă; ea cuprindea „cărţi bisericeşti şi profane în diferite limbi, anume greceşti, latineşti, greco-latine, arăbeşti etc.": aşa ne spune Efrem, patriarhul Ierusalimului, care a cercetat-o. Această bibliotecă nu trebuie confundată cu biblioteca personală a lui Nicolae Mavrocordat, celebră printre contemporani, conţinînd unicate cumpărate cu bani grei, nici cu biblioteca tînărului său fiu Constantin, al cărei catalog îl cunoaştem. La curtea acestui domn au stat de altfel învăţaţi renumiţi, cum a fost clasicistul Ştefan Bergler, din Braşov, şi medicul Vanderbech, care a alcătuit o descriere „istorico-fizico-topografică" a subsolului Olteniei. Lui Nicolae Mavrocordat i se datorează şi ridicarea, în 1723, a paraclisului, înglobat în locuinţa mitropolitului — azi a patriarhului — paraclis a cărui tîmplă e o adevărată bijuterie. Tot el a făcut „case domneşti", cu „foişor" pentru „frumoasă priveală" şi cu grădină, „pentru plimbarea domniei-mele şi a altor domni ce s-ar întîmpla a fi în urma domniimele": aşa citim în actul din 2 martie 1724, prin care acordă mănăstirii Radu-Vodă o milă anuală de 60 de taleri, drept despăgubire pentru locul de pe moşia ei pe care ridicase zisele case. În jurul acestora s-a dezvoltat apoi o întreagă mahala, care şi-a luat numele de la foişorul amintit. Casele domneşti nu s-au păstrat; a rămas însă pînă astăzi biserica, purtînd acelaşi nume, ridicată alături, în 1745, de soţia lui Nicolae Mavrocordat, doamna Smaranda. O nouă epidemie de ciumă marchează sfîrşitul acestei domnii, după cum marcase şi începutul ei. Domnul însuşi îi cade victimă; moare la 14 septembrie 1730 şi e îngropat în ctitoria sa de la Văcăreşti, într-un frumos mormînt de marmură. Această „cumplită şi năprasnică boală" — cum îi spune cronicarul — ivindu-se şi în vara lui 1734 — într-un act inedit din 5 martie 1735 citim: „cînd au fost astă-vară, fiind boala ciumei în oraş" — determină pe Grigore Ghica, unul din urmaşii în scaun al lui Nicolae Mavrocordat, să întemeieze, la răsărit de Bucureşti, „pre apa Colintinii, la fîntîna ce să zice a babei", un „spital de săraci bolnavi" cu o secţie specială pentru ciumaţi. În hrisovul pe care-l dă voievodul, la 12 octombrie 1735, de înzestrare a acestui spital şi a mănăstirii vecine, ridicate „întru cinstea şi lauda marelui mucenic şi *tămăduitoriu Pandeleimon*" [Pantelimon], se arată cît suferă lumea, şi în special sărăcimea, de lipsa unui loc unde să fie îngrijiţi cei bolnavi; căci — citim în hrisov — spitalul întemeiat la Colţea de Mihai Cantacuzino este „numai de bolnavi de cei cu rane şi buboşi". Prin urmare, face el acest nou spital, care, pe lîngă partea „dinlăuntru", unde vor fi cei atinşi „de alte boale", va avea şi o parte „denafară", cu „case" izolate pentru ciumaţi, „ca la un lazaret", aşa încît „să nu se smreduiască" — adică să se contamineze — nici ceilalţi bolnavi, nici „posluşnicii", adică îngrijitorii acestora. Pentru întreţinere, Ghica dă spitalului şi mănăstirii trei moşii mari domneşti — Drăgăneştii în Prahova, Piersica în Ialomiţa şi Ruşii în Teleorman — plus viile domneşti de la Sărata.

În vremea lui Grigore al II-lea Ghica are loc şi reorganizarea vămii sau „carvasaralei" din Bucureşti; cuvîntul „carvasara" vine din turcescul *„kervan seray (kiarvan seray)"*, adică locul, clădirea unde trag caravanele. Într-adevăr, mărfurile importate, atît de peste Dunăre, cît şi din Transilvania şi dinspre miazănoapte soseau în oraş în caravane de care cu coviltir sau de cai purtînd „poveri", totul bine păzit. Nu avem detalii asupra acestei reorganizări, dacă domnul a precizat locul unde se făcea vămuirea şi dacă a ridicat vreo clădire în acest scop; ştim numai că faptul se produce în 1733; un an mai tîrziu, se reorganizează întregul sistem vamal al ţării, sporindu-se taxele şi revizuindu-se cotele pe care le primeau mănăstirile, în urma diferitelor donaţii domneşti, din aceste taxe. O preocupare similară, de caracter economic, constatăm şi pe vremea urmaşului în scaun al lui Grigore al II-lea Ghica, Constantin Mavrocordat. Acesta construieşte, prin anii 1739—1740, un „bezesten", adică „o mare clădire pătrată, cu prăvălii de jur împrejur, ca în pieţe"; explicaţia termenului, tot de origine turcească, ca atîţia alţi termeni privind comerţul şi mărfurile, ne-o dă însuşi secretarul domnului, francezul Flachat, care adaugă că aceste prăvălii nu puteau fi ocupate „decît de negustori străini... greci, turci sau unguri" şi numai cît timp îşi vînd mărfurile pe care le-au adus. Dacă vreunul din ei vrea să se aşeze definitiv în oraş, atunci „mai-marele breslei e însărcinat să-l ajute a-şi face locuinţă". Se pare că „bezestenul" a fost numit mai tîrziu „hanul Gabroveni", deoarece aici trăgeau de preferinţă negustorii din Gabrovo, cunoscutul centru meşteşugăresc bulgar; el venea deci chiar în spatele Curţii domneşti, în „inima tîrgului". Această domnie a lui Constantin Mavrocordat, cea mai lungă (1735—1741) din cele 6 domnii muntene ale lui — a mai stăpînit de patru ori şi în Moldova — înseamnă pentru istoria Bucureştilor o succesiune de grele încercări. Ele sînt în legătură cu războiul turco-austriac — început în vara anului 1737 şi încheiat prin pacea de la Belgrad (18 septembrie 1739) — la care se adaugă o serie de calamităţi naturale. În prima lună a campaniei, turcii sînt în defensivă; armata austriacă, sub comanda generalului Wallis, pătrunde în ţară, ocupă Cîmpulungul şi Curtea-de-Argeş şi înaintează spre Bucureşti, de unde Mavro-

cordat se retrage spre a nu păţi ca tatăl său în 1716. „Cătanele" ajung la Cotroceni la 22 iulie, dar după două săptămîni numai sînt obligate să se retragă în faţa detaşamentului turcesc, care însoţea pe domnul reîntors. E lesne de închipuit ce s-a petrecut în oraş în acest răstimp. Cronicarul moldovean Ioan Neculce ne spune că turcii, la rîndul lor, au făcut „rea pradă" în Bucureşti; Mitropolia au prefăcut-o în „mecet" sau geamie „di s-închină într-însa paşii". Iar, după aceea, în al doilea an al războiului, în noiembrie 1738, cînd tătarii, neizbutind să treacă munţii în Ardeal şi suferind pierderi, se întorceau furioşi, „prădînd şi arzînd", acelaşi cronicar adaugă: „Au lovit pren Bucureşti, fiind domnul în scaun, ş-au prădat tîrgul tot, cu mănăstiri cu tot, ş-au găsît mulţime de avere. Şi domnul n-au putut să isprăvască nimic, să nu-i lasă să prade; ce-u găsit, a boierilor pribegi şi nepribegi şi a neguţitori pîn hanuri, tot au luat." Mai mare nenorocire a fost însă *ciuma*, tovarăşa obişnuită a războiului. Ravagiile ei sînt extraordinare: o notiţă contemporană arată că ar fi pierit în Bucureşti 33.000 de oameni, 233 de preoţi şi 3 arhierei, iar cronicarul grec Dapontes spune că numai din iulie pînă la 1 octombrie 1738 au murit 10.000; cifrele, în special prima — 33.000 de oameni — ni se par totuşi exagerate. Un document inedit din 25 martie 1740, dat de doi bucureşteni, Andrei şi Cîrstea, „fraţii jupîneasii Maricăi Leundăroaiei", arată că „au murit de ciumă sora noastră Marica şi fie-sa Ioana, nepoata noastră", şi că, înainte de moarte, au lăsat „cu diată", adică testament, Mitropoliei „casele cu locul cît cuprinde din mahalaoa Popescului, lîngă podul lui Şerban-Vodă". Tot în acelaşi an, 1738, a avut loc şi un cutremur puternic — în ziua de 31 mai, pe la trei jumătate după masă — şi s-au abătut asupra ţării şi lăcustele, o altă plagă periodică a vremii. Erau aşa de multe, încît le rîneau oamenii cu lopeţile. De aici, lipsă, foamete. Secuiul Kelemen Mikés, care zăboveşte cîtva timp prin Bucureşti în iarna 1739—1740, spune că pîinea lipseşte în oraş şi adaugă: „Nu e de mirare, căci de nicăieri nu se poate aduce nimic; iar aci e îngheţat totul tun: apa, moara şi morarul".

În cele trei decenii care urmează, pînă la războiul ruso-turc din 1768—1774, Bucureştii nu mai cunosc prădăciuni ale armatelor străine; mai bîntuie însă ciuma în două rînduri, o dată în 1756, şi altă dată în ultima domnie a lui Constantin Mavrocordat (1761—1763). Dar cu toate ravagiile molimei, populaţia, la sfîrşitul acestui răstimp, e sporită, iar oraşul creşte ca întindere, adăugîndu-şi noi mahalale. Pentru aceste noi mahalale se clădesc noi biserici, cum e aceea cu hramul *Sf. Elefterie*, terminată de zidit la 4 mai 1744, aceea din *Olari*, a cărei pisanie poartă data octombrie 1758 şi arată ca ctitori pe Dumitraşco Racoviţă vel-vistier, pe Mihai băcanul, pe Iancu căpitanul şi „alţi creştini", sau biserica *Fîntîna Boului*, numită ulterior Popa Tatu, ctitoria lui Mihai Cantacuzino. Un hrisov din 1752 al mănăstirii Pantelimon ne arată pe de altă parte că existau, la acea dată, trei biserici noi în partea de răsărit a Bucureştilor, şi anume „biserica *Ceauş Precup*", lîngă care se va clădi peste şase ani biserica Olari — de aceea un plan din 1847 are următoarea menţiune: „biserica Ceauş Precup, ce-i zice astăzi a Olarilor" — apoi biserica *Pantelimon*, cu acelaşi hram deci ca şi mănăstirea, şi biserica *Iancului* (*Vechi*).

Breslele de meşteşugari şi negustori sporesc ca număr, îşi diferenţiază din ce în ce mai precis domeniul de activitate şi încep să aibă şi importanţă politică. Aceasta se vede cu prilejul mişcărilor din 1753, 1764, 1765 — care şi este numită mişcarea „rufeturilor" adică a breslelor — şi 1769, cu prilejul intrării armatei ruse în oraş. Motivul acestor mişcări e de ordin economic: *apăsarea fiscală excesivă* a unor domni fanarioţi şi a creaturilor acestora, doritoare de a se îmbogăţi în cel mai scurt timp şi trebuind, pe de altă parte, să plătească sume enorme la Constantinopol atît „meghistanilor" sau înalţilor demnitari turci, cît şi fanarioţilor influenţi care erau „capuchehaielele" sau reprezentanţii diplomatici ai domnilor la Poartă. Prilejul mişcărilor este oferit de lupta dintre boierii şi acoliţii domneşti, mulţi din ei greci, ocupînd dregătoriile importante şi lucrative, şi ceilalţi boieri, în majoritate români, din opoziţie. Este, aşadar, o reeditare a luptelor şi frămîntărilor din veacul al XVII-lea, avînd ca scop *puterea* cu multiplele ei avantaje. În această luptă pentru putere, opoziţia face apel la orăşeni, la masa meşteşugarilor şi negustorilor bucureşteni, făgăduindu-i micşorarea dărilor şi determinînd-o astfel să se mişte. Aşa s-a întîmplat în 1753, cînd în ziua de Sf. Constantin (21 mai/ 1 iunie), „tot norodul Bucureştilor" — expresia este a istoricului contemporan Mihai Cantacuzino — s-a strîns la Mitropolie şi, în frunte cu mitropolitul Neofit, s-a dus la dregătorul turc, ce tocmai sosise în capitală spre a ancheta o plîngere împotriva domnului — Matei Ghica — şi a grecilor săi, şi a confirmat această plîngere. Urmarea a fost scoaterea lui Matei din domnia Ţării Româneşti şi transferarea lui în Moldova. În 1764, domnind Constantin Racoviţă — în realitate însă grecul Iordache Stavracoglu „baş sau prim-capichihaia" — o samă din boierii opoziţiei, în frunte cu bătrînul şi ambiţiosul Constantin Dudescu, sînt închişi şi, la urmă, puşi chiar în lanţuri. Motivul: să spună ce s-a făcut cu 2.800 de pungi de bani despre care se afirma că ar fi fost încasate în plus, în domnia predecesorului, peste cele 7.200 recunoscute oficial. Tratamentul dur aplicat celor închişi, pe de o parte, dar mai ales apăsarea fiscală în continuă creştere produce reacţia populaţiei bucureştene; îndemnată de boierii opoziţionişti rămaşi liberi, mulţimea se răscoală, eliberează cu forţa pe cei din închisoare şi apoi o parte din ea porneşte să se plîngă unui capigibaşă sau agent turc ce se afla în capitală, iar altă parte spre Curtea domnească. Speriat de cele întîmplate şi temîndu-se de urmări, Constantin Racoviţă, alcoolic înveterat,

se sinucide, bînd o cantitate enormă de spirt de melisă (7 februarie 1764). Domnia fratelui şi urmaşului său la tron, Ştefan Racoviţă, începe prin tăierea a doi boieri: stolnicul Ştefănache Cremidi şi medelnicerul Iordache Băjescu; execuţia are loc la poarta de jos a Curţii domneşti şi urmăreşte să bage groaza în opoziţie şi s-o facă să nu mai reclame. Urmează stoarcerea ţării prin dări grele şi expedierea pungilor de bani la Constantinopol. Dar din cele 2.800 de pungi, reclamate din nou, nu se pot împlini decît 200. Pentru rest, sînt puşi la închisoare, potrivit indicaţiilor aceluiaşi faimos satrap Iordache Stavracoglu, optsprezece mari boieri, legaţi „de gît şi de picioare". Nemulţumirea creşte — dările grele nu scăzuseră de loc — şi, peste cîteva luni, populaţia oraşului se mişcă din nou. O însemnare contemporană ne arată că „s-a întîmplat răscoală din partea rufeturilor [breslelor] din Bucureşti, vineri, a doua şi după Înălţare — adică la 13/24 mai 1765 — strîngîndu-se la Mitropolie cu sunet de clopote, cerînd de la mitropolit şi de la boieri milă şi *iertare de dăjdii*". Dar oamenii lui vodă „turnagiul cu dumnealui spătarul şi aga Ipsilanti, cu beşlii şi albanezii, cu pistoale... i-au împrăştiat la [ceasurile] patru din zi; şi au tăiat la poarta din jos — adaugă însemnarea — pe unul Coman bogasierul din Giurgiu, pe un rob al lui Panaioti ceauşul şi pe un croitor; iar pe boierii fruntaşi ce erau închişi i-a mutat cu închisoarea de la cămară la beciurile dindărăt...". Cu acest prilej se pare că au fost atacate şi unele case boiereşti. Aşa ar rezulta din actul inedit cu data de 7 iunie 1766, în care, relatîndu-se o cercetare asupra casei boierilor Rudeni din mahalaua Antim, se spune că unul din mahalagii, Drăghici băcanul, a mărturisit „că şi el la acei bolovani au tăiat cu toporul, pus fiind dă silnici în vremea trecutei după urmă răzmiriţe". Afară de cazul cînd termenul „răzmiriţă" nu se referă la cele petrecute în războiul din 1738; un asemenea înţeles al lui vom întîlni şi în legătură cu războaiele din 1768—1774 şi 1786—1791 (vezi mai jos, p. 104). Mişcarea breslelor bucureştene n-a rămas fără urmări. Deşi reprimată, ea a dus, peste trei luni, la mazilirea lui Ştefan Racoviţă, trimis în insula Mitilene (Lesbos), şi a contribuit la executarea patronului acestuia, Iordache Stavracoglu. La plecarea mazilului din Bucureşti „s-a strîns tot norodul, strigînd, înjurîndu-l şi aruncînd în careta lui cu noroi şi cu baligă": aşa ne spune altă mărturie contemporană.

O manifestare semnificativă au avut păturile populare ale oraşului în timpul războiului ruso-turc, ce izbucneşte cîţiva ani mai tîrziu, şi anume, cu prilejul intrării primului detaşament rus, în noiembrie 1769, în Bucureşti. Declaraţia de război avusese loc la 30 octombrie 1768; în ţară exista un partid filo-rus, în frunte cu Pîrvu şi Mihai Cantacuzino — legătura se făcuse prin emisari, cum era maiorul Nazarie Carazin; el găsise aderenţi şi în rîndurile maselor, care aşteptau de atîta vreme o uşurare a greutăţilor, a grozavei apăsări fiscale. În primăvara lui 1769, bande turceşti, venite de la Rusciuc şi Giurgiu, sub pretextul războiului cu ruşii, jefuiesc şi ucid în Bucureşti şi în alte oraşe ale ţării. O cercetare oficială făcută la 9 mai de un reprezentant al sultanului constată că în capitală au fost ucise 42 de persoane, bărbaţi şi femei, şi rănite 25; de pe urma jafului a suferit şi Biserica Armenească. Garnizoana turcească trimisă de vizir spre a asigura paza oraşului era redusă: vreo opt sute de oameni. Aflînd de acest lucru, Carazin, înţeles cu spătarul Pîrvu Cantacuzino, expediază un corp de „volintiri", adică de voluntari români şi arnăuţi, împreună cu ceva cazaci; aceştia atacă, la 16 noiembrie 1769, în revărsatul zorilor, prin surprindere, Bucureştii, gonesc, *ajutaţi de orăşeni*, pe turci şi prind pe însuşi domnul ţării, Grigore al III-lea Ghica, ascuns în hanul lui Şerban-Vodă, „într-o prăvălie lipscănească". Este evident că Ghica, dacă ar fi vrut, putea scăpa, retrăgîndu-se spre Dunăre; adevărul este că i-a convenit să cadă prizonier, deoarece se temea ca, ducîndu-se la turci, să n-aibă soarta domnului moldovean Grigore Callimachi, decapitat numai cu două luni înainte. Poate că, în sinea lui, era chiar favorabil ruşilor. Îndată după succesul loviturii, sosi şi colonelul sau polcovnicul Carazin — fusese înaintat între timp — cu trupe ruseşti; *el împărţi puşti şi praf la mulţi dintre orăşenii aderenţi*, iar pe domn îl expedie, prin Iaşi, la Petersburg, unde fu bine primit de împărăteasa Ecaterina. Desfăşurarea ulterioară a operaţiunilor militare în preajma Bucureştilor nu e întotdeauna favorabilă: Pîrvu Cantacuzino piere într-o luptă lîngă Comana, iar detaşamentul său e distrus; Carazin însuşi trece printr-un moment greu. În iunie 1770, ruşii, operînd o concentrare a forţelor în vederea bătăliei decisive, se retrag din Bucureşti, care e ocupat de noul domn, Manolache Giani, numit de turci cu o lună mai înainte. Acesta mai încercase la 26 ianuarie şi la 5 februarie, pe cînd era numai ban al Craiovei, să intre în capitală, dar nu izbutise. De altfel, noua situaţie durează puţin. În urma înfrîngerii grave pe care o suferă vizirul în lupta de la Cahul (1 august), Muntenia e ocupată din nou de ruşi: trupele lor reintră în Bucureşti la 25 noiembrie 1770, iar Giani se retrage peste Olt.

În timpul acestor operaţiuni militare, oraşul, evident, a suferit pagube; s-au dărîmat şi stricat case; s-au pierdut bunuri. O serie întreagă de mărturii, cum sînt, de pildă, actele inedite din 15 octombrie 1772, 29 aprilie 1775 şi 19 mai 1780 amintesc de zapisele prăpădite „în vremea răzmiriţii". Interesant e cazul relatat de actul din 29 aprilie 1775: „Leiţa ovreica din Bucureşti" dă jalbă lui vodă cum „că este mai mult de 30 de ani de cînd cu sinfonie [înţelegere, contract] şi cu tocmeală pe an cîte taleri 30 am luat un loc de la sfînta Mitropolie, pe carele am cheltuit aproape de cinci pungi de bani de am făcut case şi am plătit chiriia pe fieştecare an, după tocmeală; *în vremea răzmiriţii*, din întîmplarea vremilor,

nemaiputînd a sta aicea, în Țara Românească, *cu alții am mers și eu în Transilvania*. Viind de acolo, toate ceale dupe înprejur, le-am găsit stricate, fără numai ce rămăsease zidurile pe care puteam de a le drege cu mai puțină cheltuială"; locul însă cu aceste ziduri fusese dat, între timp, altuia, și anume, fratelui economului Mitropoliei. Roagă deci să i se facă dreptate, „că va fi cu păcat acum, la vreme de bătrînețe, să umblu pe [la] ușile oamenilor". Raportul din 16 mai 1775 a celor însărcinați cu cercetarea acestui caz arată că reclamanta avusese într-adevăr, pe locul amintit, „pivniță de zid cu casă deasupra, *care s-au stricat din răzmiriță*, la anul 1769". Cu prilejul retragerii din iunie 1770, orașul ar fi putut fi ars, așa cum s-a întîmplat cu alte localități în timpul acestui război, și cum pățise el însuși mai înainte de atîtea ori. A intervenit însă împărăteasa Ecaterina, care la 5 martie a scris contelui Rumianțev să potolească zelul generalului Stofeln; acesta, în timpul retragerii, adoptase metoda incendierii orașelor și satelor. „Mi-e teamă — scrie împărăteasa — ca aceeași soartă să nu aibă Bucureștii"; de altfel — adaugă Ecaterina — ea este pentru creație, iar nu pentru distrugere.

Din această vreme a prezenței rușilor în București, din întîia jumătate a anului 1770, datează un plan al unei porțiuni din oraș, și anume, al marginii de sud și vest a lui, cu mănăstirile Văcărești și Cotroceni; este cel mai vechi din cîte planuri cunoaștem astăzi; redactat în franțuzește, probabil de un ofițer rus, el se păstrează în arhivele din Viena. Un alt plan al Bucureștilor, de data aceasta al orașului întreg, și mult mai detaliat, înfățișînd ulițele, bisericile și așezările mai de seamă, cu legenda în latinește, a fost întocmit de ofițerii topografi ruși, în 1770; el se găsește în arhivele din Moscova. După lungi tratative, dintre care o parte s-au purtat și în București (decembrie 1772 — martie 1773), s-a ajuns, în sfîrșit, la semnarea tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi (21 iulie 1774); textul lui s-a tipărit, în rusește și în românește, în orașul nostru. Între clauzele tratatului era și aceea, foarte importantă, ca Rusia să poată interveni la Poartă în favoarea Principatelor, iar Poarta să țină seamă de aceste intervenții. Se acorda amnistie generală și libertate pentru cei ce ar voi să plece din țară, luîndu-și averea. De această ultimă dispoziție se folosi Mihai Cantacuzino, fratele lui Pîrvu, stabilindu-se în Rusia.

Niciodată nu s-au ridicat în București și în împrejurimile lui mai multe lăcașuri bisericești ca în epoca fanariotă. Se înalță ctitorii noi, „din pajiște", cum se spunea pe atunci, sau se înlocuiesc cele vechi, de lemn, sau de „piatră", însă dărăpănate. Circa șaptezeci de asemenea lăcașuri datează din răstimpul amintit, și multe din ele, prin pisaniile lor, ne ajută să precizăm cronologia *creșterii treptate a orașului, a formării de noi mahalale*. Construiesc toate categoriile sociale, de la domn pînă la orășenii de rînd, de la vlădică pînă la opincă. Sînt mai puține *lăcașurile domnești* decît în veacul lui Matei Basarab și Brîncoveanu; sînt în schimb mai multe cele boierești. Le ridică nu numai marii dregători, vistierii, logofeții, spătarii și ceilalți divaniți, cu venituri multe, dar și cei de mijloc și cei mărunți. Clădesc nu numai mitropoliții, dar și preoții mahalalelor și simplii monahi. Se adaugă apoi ctitoriile, mai puține, ale ostașilor, de la căpitani la seimenii de rînd, și, mai multe, ale negustorilor pricopsiți și ale meșteșugarilor, cu vătafii și staroștii lor în frunte. În sfîrșit, și alți orășeni, care nu-și arată totdeauna în chip lămurit meseria sau categoria, sporesc mulțimea acestor lăcașuri.

Călătorii străini ce trec prin București spre finele epocii fanariote rămîn adînc impresionați de marele lor număr. Englezul Bentham remarcă, încă în 1785, că „sunt puține orașele care să aibă un asemenea număr de biserici într-un spațiu atît de mic". Compatriotul său William Hunter, în 1792, și spaniolul Domingo Badia, în 1807, dau amîndoi cifra de 360 de lăcașuri, rusul Bantîș-Kamenski, în 1808, le evaluează la „peste 300, afară de paraclisele din casele boierești", iar francezul Lagarde (1812) și consulul W. Wilkinson (1814—1818) fac o estimație record: 366 de biserici și 20 de mănăstiri. Evident, toate sînt exagerări, dar exagerări semnificative.

Dintre ctitoriile domnești, în afara celor amintite la domniile respective, cităm aici mai întîi biserica de zid ridicată în 1747 de Constantin Mavrocordat pentru mănăstirea Sf. Spiridon; ea înlocuia un lăcaș mai vechi, constatat documentar în 1680. Situată pe malul drept al Dîmboviței, în dreptul începutului Căii Victoriei, această biserică, a cărei pardoseală a ajuns azi *sub* nivelul străzii, posedă o pisanie în limba greacă și *arabă*, precum și o icoană cu *inscripție arabă*: faptul se explică prin împrejurarea că Mavrocordat, o dată cu zidirea bisericii, a închinat mănăstirea Patriarhiei de Antiohia, titularul acesteia, arabul Silvestru, fiind de față și supraveghind lucrările. Tot hramul Sf. Spiridon are și încăpătoarea biserică — cea mai mare din București — a mănăstirii ridicate pe „podul" Șerban-Vodă de Scarlat Ghica în 1766 și terminate la 30 septembrie 1768 de fiul și succesorul lui la tron, Alexandru Ghica. Prin hrisovul pe care-l dă, acesta din urmă hotărăște ca din venitul mănăstirii — fusese bogat înzestrată cu moșii, bălți de pește și cu prăvălii în oraș — să se înzestreze în fiecare an nouă fete sărace, și anume, „trei fete de neam de boier scăpătați", primind fiecare cîte 250 taleri, „trei fete de a doua stare, de boiernași sau de neguțitori", cîte 200 de taleri și „trei fete de a treia mînă, cîte 50 de taleri". Această ctitorie nouă fu numită de către orășeni „Sf. Spiridon-Nou" spre a o deosebi de cealaltă, din vecinătate, închinată la Antiohia. Refăcută somptuos, cu materiale de bună calitate, între anii 1852—1858, ea adăpostește nu numai rămășițele pămîntești ale primului ctitor, Scarlat Ghica, dar și acelea ale decapitatului Constan-

tin Hangerliu și ale ultimului domn fanariot, Alexandru Suțu.

Dintre bisericile boierești ridicate în București în epoca fanariotă, marea majoritate datează din prima parte a acestei epoci, adică pînă la încheierea păcii de la Kuciuk-Kainargi (1774). Am pomenit mai înainte cîteva din ele, anume biserica de la Oborul-Vechi, zidită în jurul crucii lui Mogoș, biserica Crețulescu și aceea a Ienei. În 1731, la 29 iunie, se termina lăcașul *Sf. Nicolae* din mahalaua *Broșteni*, ctitori fiind Ștefan, logofătul de divan, și soția sa, Anica. Un an mai tîrziu, în 1732, Nicolae ceaușul Bozianu, deci un mic dregător, făcea aproape de actuala biserică armeană lăcașul numit *Caimata*; acest nume, curios, a fost pus în legătură de unii cercetători cu porecla Bucureștioarei, ceea ce ni se pare puțin probabil, alții văd în el o formă derivată din grecescul καιμένη, însemnînd „sărmana"; în sprijinul unei atare explicații ar veni paralelismul cu biserica *Flămînda*, zisă „Săraca" — în planul lui Purcel, din 1791, are ambele numiri — construită întîi din lemn, la 1766, și apoi de zid, la 1782, de marele vornic Istrate și de Constantin Crețulescu. Caimata — biserica unde-și serba patronul breasla lăutarilor — a fost dărîmată în 1890: era în calea marelui bulevard care străbate orașul de la apus spre răsărit. Tot un ceauș, cu numele Radu, a înălțat, în 1760, biserica ce-i poartă numele, în locul alteia mai vechi, de lemn; pomelnicul bisericii poartă data 1757, ianuarie 7. Un „Udrecan clucer" termină de zidit, la 15 septembrie 1735, biserica ce-i poartă numele: *Udricani*. Un an mai tîrziu, în 1736, vel-vistierul (?) Constantin Năsturel și soția sa Ancuța ridicau biserica *Dobroteasa*, refăcută în 1847 și apoi din nou, între 1887 și 1893. Tot lor li se datorează și biserica *Slobozia*, terminată la 8 septembrie 1743 în locul vechiului lăcaș al lui Radu Leon (vezi mai sus, p. 78). Două lăcașuri a ridicat și domnița *Bălașa*, fiica lui Constantin Brîncoveanu, căsătorită cu Manolache Lambrino: unul, mai mic, la care e ctitor și soțul ei, pe atunci vel-ban, în 1744; celălalt, mai mare, construit de ea singură, după moartea soțului, și isprăvit în septembrie 1751; nici unul din aceste două nu mai există astăzi; pe locul lor se înalță actuala biserică, zidită între 1881—1888, și care, ea însăși amenințată cu dărîmarea din cauza crăpăturilor produse de cutremurul din 1940 și agravate de modul defectuos în care au fost construite fundațiile, s-a restaurat temeinic acum, în ultimii ani. În locul vechii biserici „de jurămînt" (Sf. Dumitru), Radu, logofătul de vistierie, termină, la 30 noiembrie 1753, un nou lăcaș și-l închină episcopiilor de Rîmnic și Buzău. La *Sf. Ștefan*, dinspre Calea Călărași, pisania poartă data 1768, august 25 și arată drept ctitor pe Stoica clucerul. Al doilea lăcaș cu același hram, dar avînd azi porecla „*Cuibu cu barză*", exista în 1766, în partea opusă a orașului; el a fost refăcut mai tîrziu de clucerul Dona și soția lui Zamfira; piatra de mormînt a clucerului e din 1830. În octombrie 1758 se termina Biserica *Olari*, avînd drept ctitori pe vel-vistierul Dumitrașco Racoviță, pe Mihai băcanul, Iancu căpitanul și „alți creștini pravoslavnici". Recordul numărului de biserici ridicate îl deține, între boieri, Mihai Cantacuzino, autorul *Genealogiei Cantacuzinilor* și al *Istoriei Țării Românești*, partizanul rușilor, care i-au dat gradul de general și la care se și retrage după pacea de la Kuciuk-Kainargi. Lui i se datorează în București: 1. *Biserica de la livedea Văcăreștilor*, închinată ca metoh Episcopiei de Rîmnic; azi nu mai există, pe locul ei înălțîndu-se Ateneul Român. 2. Biserica *Fîntîna Boului* — după poreclă „Biserica luminată", iar actualmente Popa Tatu — ridicată între 1760 și 1774. 3. *Schitu Măgureanu*, început de socrul său, vel-logofătul Constantin Văcărescu și terminat de el la 5 octombrie 1756.

Dintre clerici, ridică lăcașuri nu numai înalții ierarhi, mitropoliții, dar și preoții de mir și monahii. Între mitropoliți, trebuie pomenit în primul rînd Daniil, care a păstorit la începutul epocii fanariote. În afară de refacerea bisericii Sibilelor, amintită mai înainte (vezi mai sus, p. 86), tot lui i se datorează și înălțarea bisericii *Vergului*, numită astfel, se pare, după boierul lui Brîncoveanu, proprietar în partea locului; a „ajutat" însă — cu bani, bineînțeles — nu acesta, cum ne-am fi așteptat, ci, așa cum ne arată pisania, „jupîneasa Ancuța, fiica popii Vladului"; construcția era gata la 4 septembrie 1724. Mitropolitul Ștefan (1732—1738) reface, din zid, „beserica lui *Lucaci*", numită astfel după primul ei ctitor, despre care n-avem alte știri. Lăcașul a ars în 1847, cînd cu focul cel mare, și a fost refăcută de enoriași în stil neoclasic, cu coloane; aici a slujit ca dascăl, cîntînd în strană, Anton Pann (1798—1854); bustul lui, ridicat prin subscripție publică, se află în fața bisericii, în stînga. Mitropolitul Grigore al II-lea a înălțat, pe la 1764, în partea de miazăzi a Bucureștilor, unde aveau proprietăți boierii Bărbătești, un schit de lemn și l-a închinat Mitropoliei; în locul lui a făcut în 1818 „Ioan șălaru" ajutat și de alții o biserică de zid, terminînd-o la 27 octombrie; ea e cunoscută azi sub numele de *Bărbătescu Vechi* și a fost refăcută în 1858. Preoților de mir li se datorează mai multe lăcașuri bisericești din vremea aceasta. E mai întîi *Biserica Albă* din Calea Victoriei, ridicată în secolul al XVIII-lea, la o dată ce nu se poate preciza, de „popa Neagul Dîrvaș" și de două „jupînese", Rada și Vișa: așa ne spune pisania noului lăcaș, cel de azi, refăcut în 1827, noiembrie, de marele clucer Nicolae Trăsnea și de soția lui Maria. Este apoi biserica *Popa Nan*, zidită întîi în 1719 de un „Nanu preotu", ajutat de credincioșii „Ruse, Ecaterina, Manole, Marula" și refăcută, potrivit pisaniei păstrate, în anul „de la facerea lumii 7273", adică 1764—1765, de „Dumitrache grămăticul", ajutînd și alții, între care „Dudul zlătarul" — care a fost și „ispravnic" la ridicarea lăcașului — și căpitanii Stan și Rada. Acest de al doilea lăcaș s-a dărîmat

în noaptea de 20 iulie 1910 şi a fost înlocuit prin biserica de azi. Tot un preot, călugărit apoi, „popa Gheorghe călugărul", a început biserica *Precupeţii Vechi*, terminată la 15 august 1773 de „Năstase siimeanul Mojucul" şi de soţia lui, Milca. Un alt călugăr, care avusese şi calitatea de „dichiu", adică de „econom" sau administrator al bunurilor vreunei mănăstiri, a ridicat, în 1773, ajutat şi de alţii, biserica *Dichiu*, numită şi *Tirchileşti*, fiindcă se afla în mijlocul acestei mahalale, pe atunci la marginea Bucureştilor. Iarăşi un călugăr, şi anume Isaia Novăceanu, împreună cu sora lui, Sanda, şi soţul acesteia, Athanasie, a făcut, pe la 1745—1748, biserica *Sf. Ilie* de lîngă Podul Calicilor (Calea Rahovei); ruinată de cutremurul din 1802, a fost zidită din nou, cu banii vornicului Fotache Ştirbei, terminîndu-se la 15 august 1838. Cel mai frumos lăcaş ridicat de un cleric şi, în acelaşi timp, unul din cele mai frumoase ale Bucureştilor — un adevărat giuvaer — este, fără îndoială, Biserica *Stavropoleos* de lîngă Poşta centrală. Îi zice aşa fiindcă ctitorul bisericii, ieromonahul şi arhimandritul Ioanichie, originar din orăşelul Ostaniţa, în Epir, a ajuns mitropolit de Stavropolis (localitate în Peninsula Balcanică). Acest Ioanichie a clădit la început un han; îl constatăm documentar în 1704; apoi a făcut biserica, terminată la 30 octombrie 1724; ea servea hanului drept capelă. Prin pridvorul său, cu elegante coloane sculptate, prin chenarele de piatră ale ferestrelor şi uşii de intrare, prin brîul bogat, din ghirlande de frunze şi flori, ce-i dă ocol, prin admirabila tîmplă de lemn, şi, în sfîrşit, prin proporţiile ei atît de reuşite, biserica Stavropoleos este o podoabă a oraşului nostru. O menţiune specială merită *Schitul Maicilor*, de la poalele dinspre răsărit ale Dealului Spirii, schit ridicat în 1726, între 27 iulie şi 1 octombrie, de maica Tatiana Hagi Dina, în călugărie Timotheia. Ispravnic al construcţiei a fost vel-căpitanul de seimeni Pashali; iar înzestrare bogată — între altele 300 de stînjeni „din moşia domnească ce iaste în marginea oraşului Bucureşti despre Podu Calicilor desupra" — a primit de la voievodul Nicolae Mavrocordat şi soţia acestuia, Smaranda. Frumos restaurat în vremea noastră prin grija patriarhului Justinian, Schitul Maicilor adaugă o notă deosebită colţului liniştit de oraş în care se află.

Şi *ostaşii* sînt ctitori. Un „Thanase capitanul" şi cu asociatul lui — sau, cum îi spune pisania, „soţiia dumnealui" — Stanciul, vătaful de brutari, isprăvesc, la 8 septembrie 1763, biserica *Stejarul*, fostă pe strada Luterană, în spatele Palatului Republicii. Am arătat (vezi mai sus, p. 100 şi 101) că alţi doi ostaşi au contribuit la ridicarea bisericilor Olari şi Precupeţii-Vechi. Mai tîrziu, în a doua perioadă a epocii fanariote, „Panait Băbeanul vel-căpitan za lefegii", ajutat şi de alţi enoriaşi, va zidi biserica *Icoanei* (terminată la 2 septembrie 1786), iar „Nicolae Dărăscu biv (fost) polcovnicu", biserica *Amzei*; numele acestei biserici se explică prin cel de-al doilea ctitor, Amza Năescu, rudă cu primul şi executorul său testamentar; el a contribuit esenţial la ridicarea lăcaşului (1808—1810), jertfind, în acest scop, întreaga sa avere.

Mai numeroase decît ale ostaşilor sînt lăcaşurile ridicate de negustori şi meseriaşi sau meşteşugari. Cu banii lăsaţi de Constantin „cupeţul", adică negustorul, fiul lui Maxim, alt „cupeţ" vestit, s-a înălţat, terminîndu-se la 4 mai 1744, bine proporţionata biserică *Sf. Elefterie*, în cuprinsul întinsei păduri din această parte de vest a Bucureştilor şi lîngă un lac format de Dîmboviţa. Restaurată cu grijă de Comisia monumentelor istorice (vezi fig. 33), ea poartă astăzi calificativul de „Vechi" spre a o deosebi de monumentala biserică, avînd acelaşi hram, zidită în apropiere, în preajma celui de-al doilea război mondial. Un alt „cupeţ", Iane din Buzău, încheie, la 15 septembrie 1744, clădirea bisericii numită azi

Fig. 33 — Biserica Sf. Elefterie-vechi, tip de biserică bucureşteană din secolul al XVIII-lea. (I.C.S.O.R.)



Popa Soare; se vede că acesta din urmă a reparat-o sau s-a impus în vreun fel oarecare atenției urmașilor. *Mîntuleasa*, terminată la 25 septembrie 1733, se datorează jupînesei Manta, sora lui Manta cupețul și a soției acestuia, Stanca. La *Silivestru* au fost ctitori „jupîn Pîrvan" boiangiul și soția lui, Stanca; pisania poartă data 1743, iulie 15. Stanca lasă acestei biserici, „care iaste făcută cu toată cheltuiala noastră", nu mai puțin de patru prăvălii, patru răzoare de vie în dealul Lupeștilor, diferite odoare și vase. În locul vechiului lăcaș, de lemn, de la *Oțetari*, s-a făcut unul nou, de zid, de către „Mărgăritu staroste și jupînu Nicolae cupețu"; pisania poartă data iulie 1757. Biserica *Batiște*, numită astfel după lăcașul anterior: „biserica lui Batiște", amintit în 1660, aprilie 5, e ctitoria, din 3 noiembrie 1763, a vătafului Manciu și a soției sale, Ilinca. Iar „Ioan croitoriul" ridică, în 1766, după 12 august, „un schit" din jos de Curtea domnească și-l închină Mitropoliei; biserica lui, renovată, se află în gura pieței și poartă hramul Tăierea capului Sfîntului Ioan. Tot negustori sau meșteșugari de frunte par a fi și „jupîn Maxim; dipreună cu frate-său Gheorghe", feciorii jupînului Grigore Miulețu, cei care înlocuiesc vechiul lăcaș de lemn, de la Boteanu, ridicat de răposatul jupîn Mihul, printr-unul de „piatră"; pisania e din 6 iunie 1760. Din a doua perioadă a epocii fanariote datează alte patru biserici asemănătoare. Prima, *Sf. Constantin*, e opera, din septembrie 1785, a cojocarului Constantin Beșleaga, a croitorului Constantin Melcescu și a șelarului Hagi Panait, contribuind cu bani și Pătrașco croitorul și Ion Coica. A doua, biserica *Izvoru*, de pe malul drept al Dîmboviței, se datorează de asemenea unui grup de meseriași: Ioan lumînărarul, Hagi Miu abagiul, Petcu croitorul și Stoian Ciolac cărămidarul. Ei ridică, în timpul primei domnii a lui Alexandru Moruzi (1793–1796), un lăcaș de zid, în locul celui vechi de lemn, care se stricase. Cea de-a treia biserică, *Popa Rusu*, e înălțată de Manolache, vătaful de harabagii, adică de cărăuși; data pisaniei: 17 martie 1813. Cea de-a patra, din 1817, cu hramul *Sfinții Voievozi*, se datorează lui „Stoian băcanu, fiul lui Petre Steneț Gabroveanu", lui Dumitru cojocaru și altor enoriași; a fost reparată în 1903.

Dintre bisericile ridicate de orășeni, care nu se încadrează într-una din categoriile de mai sus, semnalăm pe aceea numită *Spirea Veche*, după ctitorul ei, „doftorul" Spiridon Kristofi sau Spirea, cum îi spuneau, mai scurt, localnicii. Deoarece piatra lui de mormînt poartă data 1765, pare probabil că lăcașul să fi fost anterior cu cîțiva ani măcar; unii cercetători cred că exista în 1740, alții o socot de „prin 1750". Perechea acestei biserici, *Spirea Nouă*, e trecută în catagrafia din 1810; nu se știe cine a întemeiat-o. În aceeași catagrafie găsim și biserica *Sf. Treime* din Dudești, ctitoria din 1804 a lui Păun plugaru, unul din orășenii de la margine, care făcea și plugărie.

BUCUREȘTII ÎN A DOUA PARTE A PERIOADEI FANARIOTE (1774–1821)

În această a doua parte a perioadei fanariote are loc accentuarea fenomenului de destrămare a feudalismului și de pregătire a trecerii spre capitalism. Este răstimpul în care se constituie capitaluri importante, rezultînd pe de o parte din exploatarea moșiilor, pe de alta din extinderea comerțului, a cămătăriei și din arendarea ocnelor și vămilor. Meșteșugurile se înmulțesc și se specializează; apar o serie de manufacturi. Destrămarea feudalismului este favorizată și de ideile de libertate, egalitate și fraternitate enunțate de Revoluția Franceză și purtate de armatele ei în întreaga Europă.

Tot în a doua parte a perioadei fanariote, influența Constantinopolului în viața de toate zilele a orașului atinge maximum. În îmbrăcăminte, în mobilier, în viața socială, chiar în alimentație, tonul îl dă capitala împărăției turcești, de unde vin domnii, cu rudele și anturajul lor, cu luxul și creditorii lor, cu garda care-i păzește. Numele țesăturilor — de bumbac, de mătase, de fir — sînt, în marea lor majoritate, turcești; tot așa numele covoarelor, al multora din obiectele de podoabă și al giuvaerurilor. Costumele curții, ale boierilor și chiar ale negustorilor imită pe cele constantinopolitane; felul de primire, mîncărurile alese, legumele de soi, anumite dulcețuri, prăjituri și zaharicalele, o seamă de băuturi sînt aidoma ca pe țărmurile Bosforului. În construcția caselor mai mari, orășenești, ca și în aceea a „vilelor" de la marginea orașului, a „chioșcurilor" — cum se spunea atunci — se întrebuințează elemente turcești și se împrumută numirile respective. Din perioada fanariotă s-au împămîntenit la noi atîția termeni turcești și turco-grecești care trăiesc și azi; de atunci *borangicul*, *atlazul*, *ibrișinul* și *mohairul*, *papucii* și *halatul*, *testeaua* și *furdaua*, de atunci termenii tehnici *bina*, *giurgiuvea*, *dușumea*, *chioșc*, *caldarîm*, *cișmea* și *avuz*; de atunci *ciulamalele*, *musacalele*, *iaurtul*, *ciorba*, *pilaful*, precum și *pătlăgelele*, *conopida* și *anghinarea*; apoi *baclavalele*, *sarailiile*, *cataiful*, mult îmbunătățite de noi; după aceea *acadelele* și *șerbeturile*. Sporesc *cafenelele* unde se servesc cafele cu *caimac*; se aduce de la Stambul și de la Udrii sau — cum îi spun turcii — Edirne, *susan*, *halva*, *tahîn*, *rahat* și tot soiul de fructe sudice, de la smochine, în *tabanuri*, și *curmale* pînă la rodii, *fisticuri* și *coconari*. Pești de mare conservați — *scrumbii*, *lacherdă*, *sardele*, *țiri*, *licurini* (chefali afumați) — apoi *stacoji* sau homari și *stridii* se pot găsi la *băcanii* și pescarii cu marfă „subțire" din București. Zlătarii, adică giuvaergiii și argintarii de atunci, îți oferă *ghiuluri* sau *fulii*, deci bijuterii în formă de floare, din diamante și safire, cercei cu *peruzele*, *paftale* de tot soiul, apoi *zarfuri* și *felegeane*, adică cești de cafea neagră cu suporturile lor, lucrate în *filigran*, *șiraguri de mărgean*, de *fildeș*; pot să-ți facă și un toc de *tipsii* de argint, de *tumbac* sau de aramă, după pofta inimii.

Sute de termeni, privind toate domeniile vieţii orăşeneşti, se introduc acum; domnul şi curtea lui imită pe aceea a sultanului; boierii imită pe domn; negustorii şi meseriaşii privesc la boieri şi adoptă şi ei, pe cît „le dă mîna", ce văd la aceştia. Tendinţa spre lux, spre haine scumpe, spre podoabe, spre mîncăruri de soi, e generală: de la dregătorii din „protipendadă" pînă la ultimul slujbaş, de la toptangiii care stăpînesc tîrgul şi cărora li se potriveşte zicala populară „mai grase-s neguţătoriile decît domniile", pînă la negustoraşii ce desfac cu paralîcul, de la staroştii de bresle sau rufeturi pînă la ultima calfă. Multe averi se prăpădesc din pricina aceasta, multe case se strică; ca să împiedice lăţirea acestei tendinţe bolnăvicioase, nesăbuite, spre lux, unii domni, mai gospodari, iau măsuri, interzicînd importul unor articole costisitoare şi dînd ei înşişi pilda cumpătării. Dar acestea sînt excepţii, încercări fără a doua zi.

După pacea de la Kuciuk-Kainargi, este numit domn Alexandru Ipsilanti, unul din puţinii stăpînitori fanarioţi care dezmint regula (vezi fig. 34). Cult, bun gospodar, neurmărind avere cu orice preţ, ca alţii, a guvernat mai bine de şapte ani de zile (26 sept. 1774—15 ian. 1782) în linişte, chivernisind ţara şi lăsînd amintirea unei abundenţe şi ieftinătăţi nemaiîntîlnite pînă atunci. Bucureştilor le-a dat o deosebită atenţie; realizările lui, de tot felul, în cuprinsul oraşului ne îndreptăţesc să-l socotim printre ctitorii acestuia, asemenea lui Brîncoveanu şi Mircea Ciobanul şi poate chiar mai mult decît aceştia. A făcut *o nouă delimitare sau hotărnicire a Bucureştilor*, cu scopul de a nu mai construi nimeni în afara ei, şi a însemnat noul hotar prin cruci. Nu ni s-a păstrat hrisovul respectiv, dar o ştim din „pitacul" sau adresa lui Mihai Sutzu din 19 iulie 1784, în care se spune: „în domnia domniei-sale fratelui Alexandru Ipsilanti s-au fost pus împrejurul Bucureştilor chip de cruci semne, ca acestea să fie hotar al oraşului". A stabilit apoi la 67 (şaizeci şi şapte) numărul mahalalelor: aşa afirmă scriitorii contemporani Nicolae Villara în lucrarea sa apărută în 1777 şi Manasse Eliad. Pentru a feri Bucureştii de inundaţiile destul de dese ale Dîmboviţei — ultima avusese loc chiar în 1774, anul suirii sale pe tron — a pus Ipsilanti, avînd concursul tehnic al elveţianului Sulzer, care a făcut măsurătorile necesare, să se sape un canal de derivaţie al apelor rîului spre Argeş; gura canalului se afla la satul Lunguleţ din judeţul Dîmboviţa, sat care de atunci s-a numit *Şanţu*. Pe de altă parte, în vederea alimentării cu apă bună, de izvor, a bucureştenilor, a captat izvoarele de la Tepleşti — ne-o spune hrisovul din 1804, decembrie 18, al fiului său Constantin Ipsilanti — a construit un apeduct de olane şi a înfiinţat, în 1777, primele cişmele sau fîntîni cu astfel de apă în oraş. Erau două asemenea fîntîni; cităm din hrisovul pe care îl dă domnul la 1 octombrie 1779, hotărînd regimul lor: „una în tîrgul dinlăuntru, pe uliţa ce se zice din boiangii



Fig. 34 — Alexandru Ipsilanti, voievod al Ţării Româneşti (1774—1782) apoi al Moldovei (1786—1788), apoi iarăşi al Ţării Româneşti (1796—1797). Stampă contemporană. (C.C.G.)

— aşadar, precizăm noi, aproape de Curtea veche domnească — şi alta pe Podu Mogoşoaiei, la mahalaua sfintei mănăstiri Sărindari, însă cu apă din izvoare — adaugă hrisovul — *adusă din depărtare, cu mare cheltuială*, spre a se adăpa obştea cu apă curată şi limpede, mai ales în vremi zlotoase, cînd gîrla Dîmboviţei... curge turbure şi cu multe necurăţenii". În ce priveşte clădirile, lui Alexandru Ipsilanti i se datorează o serie întreagă. A început prin a ridica, pe Dealul Spirii, *o nouă curte domnească*, fiindcă cea veche devenise, încă dinainte de războiul ruso-turc din 1768—1774, de nelocuit. Lucrările au început în martie 1775; construcţia principală — palatul — era gata la finele lui 1776, urmînd a se mai face zidul înconjurător, grajdurile, bucătăriile şi odăile de lîngă zid destinate gărzii de seimeni şi albanezi. Ca aspect, lucrarea se pare că nu prezenta nimic deosebit; fusese făcută cu meşteri de mîna a doua (vezi, mai jos, p. 105); sub raportul aşezării însă, pe dealul ce domina Bucureştii şi de unde priveliştea era unică,

alegerea fusese fericită. A construit apoi, în 1776, pe „podul" Şerban-Vodă, case de primire a turcilor ce veneau la noi cu diferite misiuni, spre a nu mai obliga pe locuitorii oraşului să-i găzduiască; aceste case au purtat numele de *beilic*, nume pe care-l avea, de altfel, şi zisul „pod". Pentru „Academia" de la Sfîntul Sava, complet reorganizată prin hrisovul din ianuarie 1776 — corpul didactic avea acum *nouă dascăli*, iar cursurile durau *doisprezece ani*, cuprinzînd, între altele, limbile latină, franceză şi italiană —, a zidit un local încăpător, terminat în 1779. A înfiinţat o şcoală de preoţi la Mitropolie şi un orfelinat sau, cum se spunea atunci, un „orfanotrofion, adică hrănire şi creştere de copii, prunci săraci dă părinţi". Prin hrisovul din 1 martie 1781, Ipsilanti statorniceşte organizarea şi veniturile acestui aşezămînt. El va avea două secţii: una la mănăstirea domniţei Bălaşa pentru 100 de băieţi şi alta la mănăstirea Antim pentru 100 de fete; domnul dă fondurile necesare sporirii odăilor ce vor adăposti pe orfani; aceştia vor fi îngrijiţi „din pruncie pînă la şase-şapte ani"; se prevede personalul necesar, se specifică veniturile şi se dau instrucţiuni precise cu privire la creşterea copiilor; hrisovul denotă o deosebită grijă gospodărească. Se construiesc case noi la mănăstirea Radu-Vodă, iar soţia lui Ipsilanti, doamna Ecaterina, ridică o biserică nouă, în locul celei vechi ruinate, la mănăstirea Sf. Ecaterina de lîngă Mitropolie. Bineînţeles, curtea cea nouă, de pe Dealul Spirii, îşi avea şi ea biserica sau capela proprie; ea purta tot hramul Sf. Ecaterina. În afara oraşului, voievodul repară şi înfrumuseţează biserica mănăstirii Mărcuţa, începe zidirea unei mănăstiri la Giuleşti, pe care o va termina Mavrogheni, zideşte case domneşti la Afumaţi, pe moşia cumpărată de la Mihai Cantacuzino, cel stabilit în Rusia, şi ridică un „chioşc" sau o casă de vară, după modelul turcesc, la Herăstrău, pe malul lacului, şi un al doilea la Cotroceni. Alexandru Ipsilanti, dîndu-şi seama de importanţa pe care o aveau, pe de o parte, pentru încasările vistieriei, pe de altă parte, pentru viaţa economică a oraşului, care însemna nu numai o creştere a nivelului general, dar şi, în ultimă analiză, a veniturilor domniei, a dat o deosebită atenţie *meşteşugarilor* şi *negustorilor* bucureşteni, întărind, prin hrisoave, modul de funcţionare a breslelor vechi şi organizarea celor nouă. S-a îngrijit de asemenea de întreţinerea „podurilor", adică a pavajelor de lemn de pe străzile principale, constituind un despărţămînt special, „vornicia de poduri", cu venituri precise, în cadrul nou înfiinţatei instituţii Obşteasca epitropie, care avea în grija sa problemele de gospodărie şi edilitate, şcolile şi „cutia milelor", adică fondurile de ajutoare. „Carvasaraua" sau vama îşi are, începînd din 1778, un sediu stabil, în casele şi magaziile, ridicate în acest scop, de mănăstirea Colţea pe „un loc sterp" al ei, „în mijlocul tîrgului", chiar lîngă spital; pentru acest sediu velvameşul va plăti mănăstirii o chirie anuală de 180 de taleri sau lei; aflăm toate aceste detalii din hrisovul dat de voievod la 10 noiembrie 1778. În sfîrşit, reorganizează justiţia, înfiinţînd patru „departamenturi", dintre care unul pentru „judecăţile de criminalion", iar celelalte trei pentru „lucruri şi datorii", deci chestii civile, stabilind reguli stricte de recrutare şi de comportare a judecătorilor şi tipărind (septembrie 1780), la tipografia din Bucureşti, codul ce-i poartă numele.

Avînd parte de linişte şi de recolte bogate, ţara fiind apoi, potrivit tratatului de la Kuciuk-Kainargi, scutită de haraci faţă de turci timp de doi ani, se produce, pentru o scurtă perioadă, un belşug şi o ieftinătate remarcabilă. Reproducem în această privinţă aprecierile unui contemporan, Dionisie Eclesiarhul, consemnate în „hronograful" său: „Eftinătate era la mărfuri şi la dobitoace, boii, vacile, oile, caprele cu puţin preţ, bucatele [adică grînele] mai cu puţin preţ. Şi pentru ca să fie ştiut şi... de mirare celor ce se vor afla după noi, vom scrie cevaş din parte [adică dînd exemple]: bou de jug, 10 lei, 12, 15 cel ales; vaca, 6 lei, cu lapte; cal, cîrlan de trei ani, 8 lei, 10; cal bun de călărime, 20 lei, ales 25, ear cel boeresc, telegar, preţul cel mai mare 40 lei; oaia cu miel, 1 leu, capra cu ied, 1 zlot; carnea ocaua, 1 para sau mult 2; vinu vadra, 10 parale pe ales, ocaua de vin la cîrciumă, 2 parale; găina, 2 sau 3 parale; puiu, 1 sau 2 parale; ouă, zece de o para; gîsca, 6, 7, 8 parale; curca, 10 parale, curcanul cel mare, 15; făina de grîu, o para, cînd era mai scumpă o para şi o lăscaie; era şi peştele berechet; morunu proaspăt la Dunăre, ocaua, 4 parale, la tîrg la scaune, ocaua, 8 parale; crapu, somnu, 5 parale şi 4 ocaua; cosacu şi alt peşte mărunt era o para ocaua şi nici îl lua cineva; raci, 20 de o para; icre tescuite de morun, 30 parale ocaua, de cele proaspete, 20 parale ocaua; fasolea, lintea, mazărea, 1—2 para ocaua...".

A fost într-adevăr o epocă de ieftinătate şi belşug, dar ea n-a durat mult. Chiar urmaşul la tron al lui Ipsilanti, anume Nicolae Caragea, pune dări grele, între altele o dare de zece lei pe fiecare casă, dare redusă ulterior la şase lei. Vine apoi războiul ruşilor şi austriecilor cu turcii, în 1787—1792, cînd Bucureştii trec din nou printr-un moment de cumpănă, nu atît din pricina operaţiunilor militare, cît a urmărilor războiului, a *ciumei* aduse de armatele turceşti. În momentul începerii ostilităţilor era domn la Bucureşti Nicolae Mavrogheni, fost tîlmaci şi protejat al marelui amiral turc (vezi fig. 35). Fusese numit la 6 aprilie 1786 şi-şi făcuse intrarea în capitală la 28 mai. Chiar de la început a arătat un deosebit interes reşedinţei sale. Una din primele măsuri ce ia este extinderea reţelei de cişmele cu apă de izvor. În acest scop captează izvoarele bogate de la Creţuleşti — au lucrat 22 de meşteri olari din Muscel şi Dîmboviţa — şi pînă în toamnă, înainte de 11 noiembrie, instalează o serie de cişmele, începînd de lîngă capul Podului Mogoşoaiei, unde-şi ridicase între timp „chioşc cu odăi şi cu toată podoaba sus şi jos

și havuz“, și pînă la curtea din Dealul Spirii, în acest din urmă loc făcîndu-se o cișmea și „afară din poartă“, adică în afara împrejmuirii, pentru orășenii din partea locului. Lîngă chioșcul de la capul podului, înconjurat de o frumoasă grădină cu lalele, garoafe și trandafiri, grădină desenată și plantată chiar de el, a înălțat în 1787 și o biserică — actuala biserică Mavrogheni — cu hramul Izvorul Tămăduirii, înzestrînd-o cu moșii și venituri. Tot aici, și anume — așa cum citim în pitacul din 17 iunie același an — „alături foișorului domnesc, în maidan, împotriva porții curții foișorului“, a hotărît un nou loc de tîrg, „unde să vie locuitorii cu cele ce au de vînzare“; ziua săptămînală de tîrg era joia, în timp ce la Tîrgul de Afară rămăsese marțea și vinerea. Spre sfîrșitul anului următor, 1788, sprijină înființarea unei tipografii, zisă „de la cișmea“, unde, în februarie 1789, apare lucrarea în versuri a vel-căminarului Manolache Persiano, intitulată *Fapte vitejești ale lui Mavrogheni* și dedicată, bineînțeles, domnului. Acest Mavrogheni, „om înalt, uscățiv la obraz și strajnic“, cum ni-l înfățișează Dionisie Eclesiarhul, a fost o interesantă personalitate. N-a făcut casă bună cu boierii pe care i-a impus, sub diferite pretexte, la sume mari de bani; a impus, de asemenea, pe negustorii bogați. După izbucnirea războiului, a trebuit, firește, să sporească apăsarea fiscală, spre a plăti și întreține oastea ce crease; se observă totuși și acum o anumită înțelegere față de cei săraci. Pentru a-și da seama de starea reală de lucruri, Mavrogheni făcea adesea, travestit, inspecții: cerceta prăvăliile, bisericile, uneori și curțile dregătorilor. Cei prinși că nu-și făceau datoria sau că înșelau erau pedepsiți pe loc. Pe hoți îi spînzura în uliță, lăsîndu-i cîte o zi să-i vadă lumea. Dăduse ordin ispravnicilor chiar de la început, la 1 iunie 1786, să ridice „țepi pe la toate drumurile și răspîntiile“, în care să se sape „aceste cuvinte: cel ce va face hoții, ucideri seau va fi gazdă de hoți... cu această pedeapsă de moarte se va osîndi: înțepatu“. Iar peste alte opt zile, la 9 iunie, poruncise să i se facă „un foișor“ la Tîrgul de Afară, la Oborul-Nou, unde urma să meargă „la zilele de tîrg — cităm însuși textul pitacului — pentru a cerceta și a întreba pe locuitorii țării dupre afară: cum petrec și ce fel se poartă ispravnicii și zapciii județului?“. Avea și ciudățenii: așa, de pildă, umbla îmbrăcat în costum de marinar turc, cu genunchii goi și cu cealma — un fel de turban — pe cap; se plimba prin București într-o trăsură trasă de doi cerbi (vezi fig. 35); altădată, spre a-și arăta disprețul față de boieri — ale căror privilegii nu le-a atins însă — și-a numit calul clucer. Din cauza acestor ciudățenii, adăugîndu-se și vrăjmășia boierilor umiliți și ușurați de parale Mavrogheni a fost înfățișat, în genere, într-o lumină cu totul defavorabilă: judecata nu e dreaptă fiindcă nu ține seama și de unele aspecte pozitive. Căci în afară de activitatea sa sub raportul edilitar, cultural și bisericesc, el a dovedit, sub raportul militar, însușiri pe care nu le întîlnim la nici un alt domn fanariot. A organizat o oaste — e drept, spre a ajuta pe turci — oaste cuprinzînd 10.350 de oameni, împărțiți în 110 steaguri, în afară de cei care păzeau hotarele. Avea și cîteva tunuri, iar arsenalul îl instalase în Hanul Zlătarilor. Cu această oaste și cu detașamentele turcești ce i se adăugară a respins el pe austriecii care trecuseră munții și ocupaseră o serie de mănăstiri — Sinaia, Cozia și Tismana — și unele localități. A putut pătrunde chiar în colțul de sud-est al Transilvaniei; la începutul lui martie 1788 adresează el un manifest „tuturor locuitorilor din ținutul Brașovului“, îndemnîndu-i să se supună și, mai mult — fapt semnificativ pentru cunoștințele istorice și planurile politice ale lui Mavrogheni — „să se alcătuiască iarăși la acest principat de unde s-au dezghinat“. Rezultatul este că locuitorii din satele Săcele, Tîrlungeni, Zazeni (Zizin), Purcăreni, Podila, Prejmite (Prejmer) și Hărman fac act de „supunere și plecăciune“, iar voievodul îi asigură, la 6/17 octombrie 1786, de „dreapta și creștineasca sa oblăduire“. Dezvoltarea ulterioară a operațiunilor militare fiind însă defavorabilă turcilor — care sînt rău bătuți la Mărtinești, în Rîmnicul-Sărat, și pierd Oceakovul, Hotinul și Iașii — Mavrogheni e obligat să se retragă; la 18 octombrie 1789 părăsește Bucureștii, iar la 15 noiembrie trece peste Dunăre, unde, după mai puțin de un an, piere, în urma unei intrigi criminale a marelui vizir, executat și el după aceea, drept pedeapsă.

Primele detașamente de „nemți cu coadă“ — purtau peruci, ca la curtea franceză — intră în București în seara zilei de 9 noiembrie; principele de Coburg, comandantul lor, e întîmpinat a doua zi de către mitropolit, boieri și reprezentanți ai orășenilor, chiar la „chioșcul“ lui Mavrogheni, la capul podului (vezi fig. 36). După ce s-au instalat, ofițerii austrieci — spune Dionisie Eclesiarhul — „s-au apucat de muzică și de baluri, după obiceiul lor, și nu prea grijea de război... și iubea și boierii, mai vîrtos muierile, muzicele și balurile nemțești, că să aduna cu ei la

Fig. 35 — Nicolae Mavrogheni, domnul Țării Românești, într-o trăsură trasă de doi cerbi. Stampă contemporană. (B.A.)





Fig. 36 — Reprezentanţi ai clerului şi boierimii primesc armata austriacă la 10 noiembrie 1789; reprezentarea din ultimul plan a oraşului, cu zidul de apărare prevăzut cu turnuri care-i dă ocol e fantezistă. Stampă contemporană (B.A.)

cele veselitoare". Mărturia Eclesiarhului — a unui contemporan deci — arată că boierimea munteană petrecea în timpul războiului; greutăţile apăsau, ca de obicei, asupra locuitorilor de rînd. Ca o consecinţă cumplită a războiului izbucneşte ciuma. Francezul Chalgrin, care stă trei zile în Bucureşti la începutul lui august 1792, arată că oraşul era bîntuit de această molimă. Ea s-a prelungit şi în timpul stăpînirii lui Alexandru Moruzi (1793—1796). În timpul acestuia din urmă, care înfiinţează, la marginea oraşului, un spital pentru ciumaţi, avînd şi biserică proprie, au murit în Bucureşti, după catastifele cioclilor, zece mii de oameni. A urmat o nouă încercare, mai puţin gravă, ce-i dreptul, şi anume, foametea din 1795. Cu acest prilej, a avut loc o operaţiune de speculă, caracteristică moravurilor fanarioţilor şi ilustrînd în chipul cel mai sugestiv dorinţa de îmbogăţire cu orice preţ a acestora. Moruzi a obligat pe morarii din Bucureşti să cumpere grîul numai de la magazia sau jitniţa domnească, la preţul de 40 de lei chila, grîu pe care el îl achiziţionase cu 7 lei. Orăşenii au plătit deci pîinea, mulţumită oblăduirii „părinteşti" a domnului, *cu aproape de şase ori mai mult decît trebuia*. Pe de altă parte, acelaşi Moruzi a cumpărat porumb cu bani împrumutaţi de la mănăstiri — împrumutaţi, vorba vine, căci, de fapt, n-au mai fost restituiţi niciodată — şi l-a revîndut celor lipsiţi cu preţ „îndoit şi întreit". Tot în timpul acestui fanariot au bîntuit şi lăcustele, făcînd „mare stricăciune în bucate".

Cu toate aceste încercări, oraşul creşte necontenit şi ca suprafaţă şi ca populaţie. În timp ce sub Al. Ipsilanti constatăm 67 de mahalale, catagrafia din 1798 arată 93, aşadar cu 26 mai mult. Chiar dacă am admite că, între timp, unele din vechile mahalale se scindaseră — ceea ce dovedeşte totuşi înmulţirea populaţiei — este sigur însă că se înfiinţaseră şi mahalale noi; dovadă sînt bisericile care se ridică în acest răstimp. Pe lîngă cele amintite anterior (vezi, mai sus, p. 99—101), aşa este, de pildă, biserica *Manea Brutarul*, terminată la 30 august 1787, prin stăruinţa şi cheltuiala lui Manea, starostele de brutari din Bucureşti. Tot aşa, biserica ridicată în partea de miazăzi a oraşului, în 1796, de doi localnici, Udrea Pavel şi Stanca, biserică numită azi *Bărbătescu-Nou*. Se continuă în acelaşi timp înlocuirea vechilor lăcaşuri, de lemn sau de zid, dar ruinate, prin altele noi. Acesta e cazul cu biserica *Sf. Pantelimon*, ridicată

în timpul războiului, în anul 1790, ctitori fiind, potrivit pisaniei, „părintele popa Ivan ot Silivestru i [şi] Costandin logofătul Borănescu i jupîn Costandin Caramzulia i jupîn Ene Mănciulescu i... alţi pravoslavnici creştini". Acelaşi „popa Ivan ot Silivestru" este şi ctitorul noii biserici *Iancu Vechi;* acest al doilea lăcaş exista în 1792: aşa rezultă dintr-o însemnare pe evanghelia bisericii.

Catagrafia din 1798 a fost întocmită în timpul domniei lui Constantin Hangerliu, unul din fanarioţii cei mai spoliatori din cîţi au existat. Dările sînt mult sporite, se reînfiinţează, sub numele de goştinărit, vechiul văcărit, iar încasarea se face în chip sălbatic, de agenţi fiscali însoţiţi de turci. Ţăranii sînt chinuiţi în tot felul ca „să dea bani", iar unii din ei *uciși chiar*. Dar aceste excese provoacă pieirea lui Hangerliu. La 11 februarie 1799 se emit două firmane secrete, unul de mazilire, iar celălalt de executare. Peste două săptămîni şi ceva, la 1 martie, apare la Curtea domnească din Bucureşti un capigiu turc, însoţit de un arap „mare" şi „buzat", „groaznic la chip"; ei sînt primiţi de domn în iatacul său. După o scurtă convorbire, Hangerliu e împuşcat de capigiu, iar arapul îi taie capul; slujitorii şi boierii care alergaseră la strigătele celui atacat nu îndrăznesc să intervină cînd aud cuvîntul magic „firman". Trupul, decapitat şi dezbrăcat, a fost tîrît de picioare pe scara palatului şi apoi aruncat în curte, unde a stat o zi, în zăpadă şi noroi, în văzul tuturora. Întreaga scenă e caracteristică pentru nivelul politic la care ajunsese ţara spre finele epocii fanariote. În alte privinţe, pentru moravurile vremii, e caracteristică o altă scenă, tot din timpul lui Hangerliu şi petrecută tot la Curtea domnească. La începutul anului 1799 sosea în Bucureşti, pentru două săptămîni, ca să se odihnească, protectorul domnului, Husein Küçük, marele amiral turc, cel care încercase zadarnic, timp de un an, să înfrîngă pe Pasvantoglu, rebelul paşă de la Vidin. Hangerliu l-a primit, bineînţeles, cu toate onorurile, făcîndu-i, cum spune Dionisie Eclesiarhul, „zeefeturi", adică ospeţe cu petreceri variate. A poftit în urmă amiralul ca vodă „să cheme pe boierii cei mari cu cucoanele lor la zeefet". S-a dat porunca, dar boierii au venit singuri, „fără cucoane". Ceea ce, văzînd Hangerliul — continuă Eclesiarhul povestirea — „nu i-a silit, ci a trimis pe postelnicul cel mare şi pe cămăraşi de au adus muieri podărese, curve şi cîrciumărese, însă au ales muieri mai chipeşe şi mai frumoase şi le-a îmbrăcat cu haine frumoase din cămara lui vodă, făgăduindu-le daruri domneşti, să facă toată voia lui căpitan-paşa [marele amiral] şi a agalelor lui şi să se sloboază la chefuri. Deci, la vremea mesei, le-a poftit la masă să şează cu boierii, şi aducîndu-le vel-postelnicul, le-a numit că sînt cocoanele boierilor, arătînd: eată, aceasta e Brîncoveanca, aceasta Goleasca, aceasta e Corneasca, aceasta e cutare şi aceasta cutare... Căpitan-paşa, văzîndu-le, s-a bucurat şi, şezînd toate la masă cu boierii şi vodă şi căpitan-paşa cu agalele, zicîndu-le muzicile la masă şi după ce au mîncat, s-au sculat şi, ridicînd masa, a poruncit paşa să joace boierii cu cocoanele lor şi au şi jucat, şi ţiind jocuri pînă seara şi iarăşi puind masa şi, după masă, jucînd pînă în puterea nopţii, au zis căpitan-paşa lui vodă să-i oprească pe una mai aleasă pentru culcare, că ştie el că sunt bucureştencele iubitoare de împreunări; şi aşa s-a şi făcut, şi celelalte le-a dat la paturile agalelor, şi boierii s-au dus la casele lor, poruncind vodă postelnicului să spuie muierilor să le facă cu voie. Ear dimineaţa, a dăruit turcii pe muieri bine, socotind că sunt cocoanele boierilor, şi le-au slobozit. Apoi cămăraşu le-a dezbrăcat de hainele cu care le-a fost îmbrăcat şi le-a dat drumu, şi mai trecînd vreo două-trei zile, căpitan-paşa a plecat la Dii" (Vidin).

În primii ani ai secolului al XIX-lea, domn fiind Constantin Ipsilanti, feciorul lui Alexandru (1802—1806), Bucureştii sînt atinşi, succesiv, de trei calamităţi naturale, dintre acelea care, de altfel, reveneau periodic. Chiar în ziua cînd Ipsilanti, venind de la Constantinopol, trecuse Dunărea şi se afla în satul Radovanul din Ilfov — 26 octombrie 1802 — se produce un puternic cutremur de pămînt, care dărîmă o sumă de clădiri atît în Bucureşti, cît şi în celelalte oraşe. Atunci s-a prăbuşit turnul de la Radu-Vodă şi s-au produs stricăciuni Turnului Colţei şi „Hanului Şerban-Vodă". Cronica lui Dobrescu adaugă amănuntul că s-a crăpat pămîntul „cît ar încăpea un om cu calu" şi că a ieşit „neşte apă cu humă neagră ce puţea întocmai ca pucioasa". Mai grea a fost încercarea din 1804, septembrie 9, cînd a izbucnit, „de la o şpiţărie din Şălari", focul năprasnic care în 12 ore a prefăcut în cenuşă centrul comercial — inclusiv vechea Curte domnească — şi o bună parte din mahalale; pagubele s-au cifrat la 30.000 de pungi, adică 15 milioane lei, o sumă enormă pentru vremea aceea. În sfîrşit, în anul următor, 1805, Dîmboviţa s-a revărsat în două rînduri, „nimicind — potrivit afirmaţiei cronicarului contemporan Naum Rîmniceanu — toată lunca... şi casele din ea".

Constantin Ipsilanti era să isprăvească la fel cu Hangerliu. Turcii îi reproşau că simpatizează pe ruşi şi că are legături cu răsculaţii sîrbi care, sub Carageorge, se ridicaseră împotriva stăpînitorilor otomani abuzivi. E mazilit deci (24 august 1806); capigiul care aducea firmanul se pare că mai avea încă unul, secret, de executare, a „hainului". Ipsilanti, prevenit de către ambasadorul rus la Constantinopol printr-un curier tătar care, mergînd în goană, soseşte la Bucureşti în „trei zile şi trei nopţi", o ia însă înainte. Convoacă pe boierii din divan (vezi fig. 38), le recomandă să cîrmuiască ţara în lipsa sa — căci, adaugă el, se va întoarce — şi, înconjurat de o gardă personală de cîteva sute de ostaşi, porneşte spre Braşov (28 august 1806); de acolo se îndreaptă spre Kiev, unde îşi lasă familia, apoi spre Petersburg. Potrivit tratatului de la Kuciuk-Kainargi,



Fig. 37 — Disc de argint din 1806 la biserica de la Curtea Veche, dăruit de Constantin Ipsilanti voievod. (C.C.G.)

rușii aveau dreptul să intervină la Poartă în favoarea Principatelor; ei cer deci acum — și cererea are caracter ultimativ, prevăzînd o dată precisă — restabilirea lui Ipsilanti pe tronul Munteniei, ca și a domnului moldovean, care fusese mazilit în același timp. Turcii, după oarecare ezitare — francezii îi îndemnau să reziste — consimt să satisfacă pe ruși; dar răspunsul sosind peste data prevăzută, războiul nu mai poate fi împiedicat. Trupele rusești pătrund prin patru locuri în Moldova (22 noiembrie) și înaintează spre miazăzi, ocupînd partea de răsărit a Munteniei. În ciocnirile de la Fierbinți, din Ilfov și de la Olteanu, pe Ialomița, turcii sînt înfrînți și, strînși de aproape și de populația orașului și de garda domnească de 150 de „arvați“ sau croați, care se închiseseră în mănăstirea Radu-Vodă, trebuie să evacueze în grabă Bucureștii, unde rușii, în frunte cu generalul Miloradovici, intră la 25 decembrie 1806. După două zile își face apariția și Constantin Ipsilanti, reluîndu-și tronul. Potrivit dispoziției date de domnul reinstalat, boierii, breslele și poporul de rînd depun, la 22 ianuarie 1807, un jurămînt de credință față de țar. O altă măsură pe care o ia Ipsilanti e alcătuirea unui corp de oaste pămînteană, cu uniforme căzăcești. Printre noii ostași, este, în Oltenia, Tudor Vladimirescu; acesta va ajunge, în 1810, comandantul „primului batalion de panduri“, iar în 1811 va conduce spre Calafat un detașament

important, depăşind şase mii de oameni. Dar cu toate aceste pregătiri militare, Ipsilanti, care se visa rege al „Daciei“, ba chiar şi al sîrbilor, nu e în stare să-şi apere capitala. Cînd turcii iau ofensiva, în mai 1807, el părăseşte Bucureştii, şi abia scapă să nu fie prins la Buzău de un detaşament care venea dinspre Brăila; reîntors în august — la 8 ale lunii îl constatăm iarăşi în Bucureşti — el trebuie să-l evacueze din nou, după douăzeci de zile (28 august) şi, de data aceasta, definitiv. La 7 aprilie 1808 se citea la Mitropolie nota comandantului-şef, generalul Prozorovski, anunţînd că, prin ordin imperial, Constantin Ipsilanti e scos din scaun; Principatele urmau să fie cîrmuite de aici înainte, în cele politice, de senatorul Kuşnikov. Întrerupt pentru cîtva timp, prin armistiţiul de la Slobozia (24 august 1807), războiul se reia în primăvara lui 1809 şi, după lupte cu rezultate diferite, se încheie prin pacea de la Bucureşti (28 mai 1812). Era primul tratat care se încheia în oraşul nostru; el prevedea ca hotar al împărăţiei ţarului Prutul.

În timpul administraţiei ruseşti are loc, în 1810, o catagrafie sau statistică a eparhiei Ungro-Vlahiei, mitropolit fiind Ignatie; ea arată pentru Bucureşti numai 89 de mahalale — cu 4 mai puţin decît în 1798 — 7.503 case şi 32.185 de locuitori vîrstnici — nesocotindu-se deci copiii şi nici străinii. Credem că această catagrafie e inferioară realităţii, cum sînt în general, de altfel, statisticile vremii, mai ales că a fost făcută în timp de război, şi nu de organele specializate, ale vistieriei.

Dar faptul cel mai interesant de relevat în privinţa istoriei Bucureştilor din timpul cît au stat aici armatele ruseşti în războiul din 1806—1812 este influenţa, în sens occidental, exercitată de ofiţerii acestei armate. Şi mai înainte anumite idei începuseră să-şi facă drum, pe de o parte, prin preceptorii apuseni, francezi şi italieni în special, de la curtea unora dintre domnii fanarioţi şi a unora dintre marii boieri, pe de alta, prin personalul consulatelor străine înfiinţate potrivit tratatului de la Kuciuk-Kainargi. Revoluţia franceză uşură acest proces şi direct, prin influenţa exercitată de ea asupra spiritelor din întreaga Europă, pînă în părţile noastre, răsăritene, şi indirect, prin emigranţii din care unii îşi găsiră un rost în Principate. O scrisoare a unui francez din Bucureşti, datată 15 octombrie 1793, arată marele interes pe care l-au trezit noile idei în capitala Ţării Româneşti, unde ele „cîştigă zilnic prozeliţi“, între care „mai toţi negustorii din Ianina şi din Albania stabiliţi aci“; acestora li se dă chiar calificativul caracteristic revoluţionar: *„des sans-culottes“*. Ofiţerii armatei de ocupaţie austriacă, în 1789—1791, aduseseră cu ei o seamă din obiceiurile apusene, mai ales „muzicele şi balurile nemţeşti“ relevate de Dionisie Eclesiarhul (vezi mai sus, p. 105). Fenomenul se generalizează şi se adînceşte în timpul administraţiei ruseşti din 1806—1812. Unii dintre ofiţerii armatei ţariste erau chiar de origine apuseană, germani şi francezi îndeosebi; iar dintre cei de origine rusă, foarte mulţi primiseră o cultură occidentală. Cînd aceşti ofiţeri sosesc în Iaşi şi în Bucureşti, ei aduc un mod de viaţă şi anumite deprinderi care sînt pe placul boierimii noastre — în special al femeilor — şi chiar al burgheziei avute. Se dau recepţii, se fac baluri şi petreceri — „toată lumea e nebună după dans“, scrie în aprilie 1810 generalul Kutuzov; încep să se stabilească şi legături de familie. Generalul Miloradovici se căsătoreşte cu o Filipească, generalul Bagration,



Fig. 38 — Sala tronului din palatul domnesc la 1806; domnul în conversaţie cu un trimis străin. (B.A.)

cu o Văcărească; limba franceză se aude tot mai mult; casele prind a se mobila cu mobilă din Apus, de la Viena în special, de unde veneau şi trăsurile elegante, ruinător de scumpe. În cîţiva ani se poate observa cum moda Occidentului, în îmbrăcămintea feminină, în mobilier, în felul de a primi, face progrese considerabile. Se poate afirma că acum, în aceşti ani de la începutul secolului al XIX-lea, se produce cotitura hotărîtoare în viaţa bucureşteană: acum influenţa constantinopolitană începe să scadă, iar cea apuseană să crească.

Nu toată lumea era însă de acord cu această schimbare. Pe unii dintre bucureşteni, tradiţionalişti convinşi, ea îi scandaliza. Sînt semnificative, în privinţa aceasta, reflecţiile pe care le face în cronica sa dascălul Ioan Dobrescu de la biserica Batiştei: „Muerile cu capetele goale şi tunse, dezgolite pînă la brîu. Oamenii îşi lepădaseră portul şi-şi luoase portu străin, ca păgînii, unii nemţeşte, alţii franţozeşte, alţii în alte chipuri, cu părul tuns, cu zulufi, ca muerile. Apoi se amestecau cu ei [cu ruşii] şi cei mai procopsiţi le învăţa cărţile lor, unii sfranţozeşte, alţii nemţeşte, alţii talieneşte. Şi intra învăţătura lui Volter [Voltaire]... pre carele îl avea, păgînii, ca pre un dumnezeu.“ Dar toate aceste ieremiade nu puteau schimba mersul vremii.

Ioan-vodă Caragea, noul domn numit după încheierea păcii, își făcu intrarea solemnă în București la 24 decembrie 1812. Era prototipul fanariotului: inteligent și cult, prețuind literele și artele — a tradus el însuși din italienește în grecește opt comedii ale lui Goldoni — dar fără scrupule, cinic și mai ales dominat de dorința de a face, cu orice preț, avere. În acest scop, toate mijloacele sînt bune. Fiscalitatea se accentuează; dările se strîng cu mare străşnicie; se înființează biruri noi, dintre care cităm, pentru caracterul lor special, fără precedent, *birul temniței* și birul „*femeilor rele*" sau de moravuri ușoare: acesta din urmă trebuia să producă 100.000 de piaștri anual, ceea ce arată cît de întinsă era prostituția în capitală. Din cauza abuzurilor agenților fiscali și a dregătorilor de tot felul a rămas, după aceea, timp de peste o jumătate de veac, vorba: „se fură ca în vremea lui Caragea". Cînd a plecat din țară, spre Apus, nu la Constantinopol, și înainte de încheierea termenului de șapte ani, pe cît îi fusese dată domnia, acest fanariot izbutise să-și realizeze visul: avea o avere imensă, pe care unii din contemporani o evaluează la 18 milioane de piaștri.

Nu e de mirare că o asemenea administrație a provocat o încercare de reacțiune: ne referim anume la complotul urzit în 1816, care urmărea, între altele, uciderea voievodului și a celor bogați, laici și clerici, complot descoperit însă și înăbușit înainte de a trece la acțiune.

De numele lui Caragea se leagă și o groaznică epidemie de ciumă, una din cele mai cumplite din cîte au bîntuit la noi. Izbucnește în 1813, adusă de la Constantinopol, unde, în toamna anului precedent, făcea peste trei mii de morți zilnic. Bucureștenii fug care încotro; din locuitorii săraci ai mahalalelor, rămași pe loc, mor cîte o sută pe zi. „Și să sparse orașul — povestește cronica inedită a cojocarului dascăl Ioan Dobrescu — și se duseră care încotro le-au văzut ochii." Și rămase „tîrgul pustiu". „Încotro ascultai — continuă cronica — aceasta să auzia: «păziți, la o parte, că vin cioclii cu morții», cîte opt, cîte zece, unul peste altul morți și cei zmreduiți [contaminați] după cară, la ordie [lazaret], cu copilașii plîngînd. Și-i căra de prin toate mahalalile pînă cînd n-avea ce le mai face și sta pre ulițe morți." Unde intra molima, „din zece scăpa unu sau doi, la alte locuri, nici unul". „Ciuma lui Caragea" a durat în oraș mai mult de un an de zile, virulența maximă fiind din august 1813 pînă în ianuarie următor; în restul țării și mai mult. Se pare că numărul total al victimelor a depășit șaptezeci de mii.

Alături de aceste aspecte negative, istoria Bucureștilor înregistrează acum, în această penultimă domnie fanariotă — ultima e a lui Alexandru Sutzu (1818—1821) — și cîteva fapte pozitive. Cea mai importantă, prin urmările și răsunetul pe care l-a avut, a fost întemeierea noii școli „românești", cu trei dascăli, dintre care al treilea, cel mai înalt, trebuia să predea matematicile, geografia și agrimensura sau „măsurarea pămîntului", practica făcîndu-se pe locurile virane din oraș. Pentru acest post este recomandat, la 6/18 martie 1818, „*un Lazăr inginer*, ce a venit acum de curînd din părțile Transilvaniei". Caragea își dă aprobarea, și Gheorghe Lazăr — căci de el e vorba — își începu cursul, adăugînd însă, la materiile prevăzute inițial, și geografia istorică, gramatica și filozofia. El putu astfel să expună ideile învățaților Școlii ardelene privind originea romană, unitatea și continuitatea neamului nostru, și să inspire elevilor săi — printre care erau și oameni în vîrstă — dragoste pentru trecutul acestui neam și încredere în viitorul lui. Noua școală avea drept sediu cîteva chilii ale mănăstirii Sf. Sava, în fața Universității de azi, unde e statuia lui Mihai Viteazul; tot aici funcționase și vechea Academie, pe vremea lui Constantin Brîncoveanu și Alexandru Ipsilanti; numai că atunci cursurile se făceau în limba greacă și, evident, în alt spirit. O altă faptă pozitivă este înființarea, în 1817, a unui „teatru de societate", cu actori recrutați din rîndurile tineretului bucureștean, elevi ai școlii grecești; inițiatoarea acestui teatru a fost domnița Ralù, culta și inteligenta fiică a voievodului; reprezentațiile au avut loc într-o sală cu parter și trei rînduri de loji, amenajată de ea la Cișmeaua Roșie, acolo unde răspundea în Podul Mogoșoaiei vechea uliță a fîntînii, adică — am zice azi — unde dă strada Nuferilor în Calea Victoriei. Repertoriul era în grecește și cuprindea piese inspirate din antichitatea clasică; alături de acestea se jucau însă, de către o trupă de actori profesioniști veniți de la Viena, și tot felul de alte piese, comedii, tragedii, ba chiar și opere. Tot acum, și anume, în anul 1818, se înființă în București *prima tipografie particulară* — cele anterioare aparținuseră bisericii sau fuseseră făcute cu sprijin domnesc; proprietarii ei erau doctorul Constantin Caracaș, stolnicul Radu Clinceanu și Dumitru Topliceanul. Ea funcționa în „casele domnești" de la Cișmeaua lui Mavrogheni, dincolo de Capul Podului; de aceea i se și zicea tipografia „de la cișmea". În această tipografie s-a tipărit, după indicația foii de titlu, ediția românească a *legiuirii lui Caragea*, apărută în vara anului 1818; ediția grecească știm că s-a tipărit la Viena. O altă noutate pentru bucureșteni a fost ascensiunea unui balon — primul pe care-l vedeau locuitorii orașului; „evenimentul" a avut loc la 26 iunie st.v. 1818, în Dealul Spirii, la Curtea Arsă, și a fost consemnat de un contemporan, ceaușul Costache de la biserica Amzei; mahalagiii și-au amintit multă vreme de „bășica" lui vodă Caragea.

În epoca fanariotă și în special în ultima parte a ei, se întemeiază la București sau pe o arie mai largă în jurul orașului, o serie de manufacturi în legătură cu textilele, hîrtia, sticla și produsele alimentare. O descriere a țărilor noastre, alcătuită de un turc, între 1742 și 1752, amintește la București o „fabrică" de postav, „înființată de curînd"; ea lucra un postav „bun", de culoare albastră, care

revenea la 90 de bani „cotul", așadar la 1 leu și 30 de bani metrul. Mai importantă este întreprinderea de același fel a boierului Radu Slătineanu, făcută pe moșia lui, la *Pociovaliștea*, în Ilfov; o constatăm sub Alexandru Ghica (1766—1768) și sub domnii următori; în 1784 avea peste 150 de lucrători, meșterii fiind aduși din străinătate. Cu prilejul refacerii și repunerii ei în funcție de către Alexandru Moruzi, în 1794 — o vreme rămăsese în părăsire — aflăm că întreprinderea avea acum 340 de lucrători cu totul, dintre care 243 de postăvari. Mulți dintre acești lucrători specializați se recrutau, desigur, dintre „postăvarii de țară", care fabricau un postav mai puțin bun, mai grosolan și care lucrau atît în orașe, cît și în sate. În București, la sud de Dîmbovița, era o mahala întreagă de asemenea „postăvari"; biserica ei se numea „Biserica Albă din Postăvari". În 1776, un preot al acestei biserici, anume Gavril, roagă Mitropolia să-l primească și pe el ca „poslușnic postăvar între ceilalți preoți postăvari ai Mitropoliei", obligîndu-se să dea anual „cîte 20 coturi [coți] postav vînăt". Iar la sud de oraș, între Popești-Leordeni și Frumușani, era un sat întreg de astfel de meșteșugari, numit după ei Postăvari. Într-un document din 1797, de la Alexandru Ipsilanti, e amintită o manufactură de postav „ce este aici, lîngă orașul domniei-mele București, pe apa Dîmboviței, făcută într-adins mai mult pentru folosul acestui oraș". Alte întreprinderi lucrau țesături de bumbac și mătase. În 1800, un Stănuță, fiul lui Tudorache Țarigrădeanu, face la Mărcuța, în nord-estul orașului, o manufactură de „testemele, bohcele, macaturi, perne, plapome, brîne", cu dreptul de monopol pe 15 ani, prelungit apoi pe încă doi ani și jumătate. În 1819 întreprinderea lucra încă; proprietar, cu japca, era acum Manole Băleanu. O altă manufactură de testemeluri, mai mică însă, constatăm chiar în București, la Șipotul Fîntînelor, pe marginea de miazănoapte a viitorului Cișmigiu. Țesături de mătase numite „ghermesituri", de mătase amestecată cu bumbac, numite „cumașuri", de mătase cu fir, precum și „șaluri" de mătase și alte specialități lucra manufactura întemeiată de marele vornic al obștirilor, Grigore Ghica. Din hrisovul pe care i-l dă domnia la 13/25 ianuarie 1803, se vede că această întreprindere utiliza 158 de lucrători și meseriași scutiți de dări către stat și că ea dispunea și de o prăvălie de boiangerie în București, de asemenea scutită de dări.

S-au înființat de asemenea „fabrici" de hîrtie sau, cu termenul grecesc, „harturghii"; de aici românescul „hardughie", însemnînd „clădire sau magazie mare, în stare proastă". Existaseră asemenea întreprinderi și mai înainte, în secolul al XVII-lea, pe Valea Oltului, dar încetaseră a mai funcționa de mult. În 1768 constatăm o astfel de harturghie la *Fundeni*, lîngă București, pe apa Colentinei; opt ani mai tîrziu, găsim și o a doua la *Batiștea*, în Prahova, pe apa Leoatei. În august 1776, Alexandru Ipsilanti dă un hrisov acestor două întreprinderi, în care, după ce arată, în general, utilitatea industriei — întîi, „să fie de cinste și podoabă politiei [colectivității] și, a doua, să nu aibă trebuință" — zisa politie „să aducă din străinătate acest fel de lucru", le acordă dreptul de monopol, stabilește regimul fiscal al celor 40 de lucrători străini întrebuințați și hotărăște scutirea de dări a prăvăliei din București în care vor desface hîrtia. O harturghie sau, popular, „moară de hîrtie" înființează și Alexandru Moruzi în 1796, pe apa Sabarului, în Ilfov, cedînd-o apoi Mitropoliei, fiindcă aceasta „are... tipografia sa, care lucrează și tipărește cărțile trebuincioase obștei". Din textul hrisovului pe care-l acordă domnul la data amintită rezultă că celelalte două întreprinderi, de la Fundeni și Batiștea, nu mai funcționau.

A existat și o „sticlărie" sau întreprindere în care se fabrica sticla; nu e vorba de cea veche, de la Șotînga, constatată documentar încă din secolul al XVII-lea, ci de una nouă, întemeiată de banul Dumitrache Ghica, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Ea se afla, se pare, la nord de București, într-un cătun de lîngă satul Bălteni, cătun care s-a și numit, din cauza aceasta, Steclariea. Așa îl găsim în harta rusă din 1835, dată la care întreprinderea încetase a mai funcționa.

Sub raportul produselor alimentare, constatăm „fabrici" de arpăcaș, paste făinoase și bere. În realitate, ele erau sau ateliere cu un număr mai mare de lucrători — forma de cooperație simplă capitalistă — sau manufacturi. Pentru primul produs exista o instalație sau „moară" la *Agești*, în Ilfov; ea aparținea boierului Scarlat Greceanu, care mai avea încă una în satul *Cornești* din Dîmbovița. La 26 februarie 1792, Mihai Sutzu le acordă scutiri de dări atît în ce privește lucrătorii, cît și magazia din București, care va avea exclusivitatea vînzării; vamă se va plăti numai la cantitățile exportate în Moldova sau în Turcia. Un document din 8 iulie 1798 ne arată că s-a scos la mezat „o fabrică de fidea cu ergalii — adică instalații — de aramă și de lemn"; ea aparținuse răposatului Dumitrache Turnavitu, un favorit al lui Mavrogheni, și va ajunge, în cele din urmă, în stăpînirea doamnei Ruxandra Hangerliu. Sub vodă Caragea, ea producea fidea, macaroane și paste numite „critarachia", „chipriotica" și „ostrachia" (adică de felul celor din Creta, din Cipru și în formă de scoici). În decembrie 1815, domnul, dînd noului proprietar, Hagi Ion Mustacov, unele privilegii, îi laudă produsele, arătînd că sînt superioare acelora de Galați și egale cu produsele de Adrianopol. În ce privește berea, aflăm dintr-un raport austriac că prima fabrică s-a întemeiat în 1809, în timpul războiului ruso-turc, de către un german, Johann Timpel de Gotha. Ea era situată în marginea Bucureștilor; a durat pînă în 1821, cînd a fost distrusă în timpul „Zaverei".

Apariția acestor manufacturi în București, la marginea lui și în satele ariei bucureștene marchează faza de tranziție spre noile relații de producție, relațiile capitaliste. Se trece astfel de la producția

meşteşugărească, cînd fiecare meşteşugar lucra în atelierul lui şi de la atelierele de cooperaţie capitalistă simplă, la întreprinderi mai mari, cu zeci şi chiar sute de *lucrători salariaţi* — uneori ei primesc o parte din salariu în alimente şi lemne — şi cu o *muncă specializată*. Faza următoare, începînd de la mijlocul secolului al XIX-lea, va fi aceea a industriei propriu-zise, a fabricilor utilizînd maşini.

Situaţia acestor lucrători manufacturieri este însă grea; ei lucrează de la răsăritul soarelui pînă seara tîrziu; cine lipseşte fără a fi bolnav e nu numai amendat, dar adesea pedepsit şi cu bătaie şi închisoare. Lucrătorii reacţionează însă împotriva acestui regim dur de exploatare; astfel, muncitorii de la manufactura de postav din marginea Bucureştilor poartă un lung proces — de la 1796 la 1803 — cu „epistatul", adică şeful manufacturii, pînă reuşesc să-l facă să le plătească un salariu potrivit cu munca prestată.

Lucrătorii manufacturilor sînt deocamdată încă puţini şi răspîndiţi, li se adaugă însă lucrătorii vechilor ateliere, *tabacii* în primul rînd, categoria cea mai numeroasă şi mai puternică dintre meseriaşii bucureşteni. Cu toţii laolaltă formează o masă care va începe să-şi spună cuvîntul şi în domeniul politic. O primă manifestare va avea loc în 1821, cu prilejul mişcării lui Tudor; o a doua, mai puternică, în 1848, cînd vor fi un element de seamă în susţinerea revoluţiei şi al guvernului provizoriu.

BIBLIOGRAFIE

I. *Pînă la tratatul de la Kuciuk-Kainargi.* 1. *Şapte biserici cu averea lor proprie*, Bucureşti, 1904, 255 p. in 4°; 2. N. Docan, *Memoriu despre lucrările cartografice privitoare la războiul din 1787—1791*, în *Mem. secţ. ist. Acad. Rom.*, s.2, t. XXXIV (1911—1912), p. 1249—1360; 3. N. Iorga, *O prigonire politică sub fanarioţi*, în *Mem. secţ. ist. Acad. Rom.* s.3, t. IV (1925), p. 377—380; 4. I. Tuducescu, *Comoara. Un act de superstiţie petrecut în Bucureşti, anchetat şi judecat în anul 1796*, în *Revista Arhivelor*, I, nr. 1—3 (1924—1926), p. 55—60; 5. N. Iorga, *Ştiri nouă despre biblioteca Mavrocordaţilor şi despre viaţa muntenească în timpul lui Constantin-vodă Mavrocordat*, în *Mem. secţ. ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. VI (1927), p. 135—170; 6. Const. C. Giurescu, *Istoria lui Iordache Stavracoglu*, Bucureşti, 1927, 16 p. in 8° (Extras din *Omagiu lui I. Bianu*); 7. Pr. Vasile Radu, *Mănăstirea Sf. Spiridon şi patriarhul Silvestru al Antiohiei*, în *Rev. ist. rom.*, III (1933), p. 11—31; 8. I. C. Filitti, *Un grec românizat, stolnicul Stefanachi Cremidi (+1764)*, în *Cercetări şi documente privitoare la istoria Principatelor Române*, Bucureşti, 1935, p. 46—51; 9. L. Moga, *Un plan inedit de la 1847 al unui sector din oraşul Bucureşti*, în *Bul. Com. mon. ist.*, XXX (1937), p. 179—184; 10. L. Moga, *Lămuriri cu privire la vechimea bisericii Sf. Pantelimon din Bucureşti*, în *Bul. Com. mon. ist.*, XXX (1937), p. 175—178; 11. Cezar Şerbu, *Contribuţii privitoare la domnia lui Ioan Mavrocordat şi la unele evenimente contemporane ei*, Galaţi, 1939, 79 p. in 8°; 12 . V. Mihordea, *Biblioteca domnească a Mavrocordaţilor. Contribuţii la istoricul ei*, în *Mem. secţ. ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. XXII (1940), p. 359—419; 13. N. Iorga, *Două pagini din istoria fanarioţilor*, în *Mem. secţ. ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. XXII (1940), p. 421—436; 14. H. Dj. Siruni, *O năvălire necunoscută a bandelor turceşti în ţările române la 1769*, Bucureşti, 1940, 63 p. in 8°; 15. R. Rosetti, *Familia Rosetti. II. Celelalte ramuri*, Bucureşti, 1940, 135 p. in 8°; 16. Maria C. Marinescu, *Umanistul Ştefan Bergler (1680—1738), Viaţa şi activitatea sa*, în *Rev. ist. rom.*, XI—XII (1941—1942), p. 163—215; 17. Const. Giurescu, *Studii de istorie socială*, Bucureşti, 1943, 349 p. in 8°; 18. I. Neda, *Despre biserica Sf. Elefterie din Bucureşti*, în *Rev. ist. rom.*, XVI (1946), p. 298—299; 19. Dan Berindei, *Spitale în Bucureştii veacului al XVIII-lea* în *Munca sanitară*, 1957, nr. 3, p. 274—279; 19 bis. I. Ionaşcu, *Planul cartografic inedit al oraşului Bucureşti din anul 1770*, în *Studii*, XII (1959), 5, p. 113—131; 20. Panait I. Panait, *Aspecte din lupta populaţiei bucureştene împotriva regimului turco-fanariot (1716—1821)*, Bucureşti, 1962, 62 p. in 16°; 21. Petre S. Năsturel, *Schitul Maicilor din Bucureşti*, *Memoriu istoric* (ms.).

II. *Bucureştii în a doua parte a epocii fanariote.* 22. Lazăr Şăineanu, *Influenţa orientală asupra limbii şi culturii române*, I—II, Bucureşti, 1900, CCCXXXV + 406 + 279 p. in 8°; 23. Radu Rosetti, *Arhiva senatorilor din Chişinău şi ocupaţia rusească de la 1806—1812*, în *An. Acad. Rom. secţ. ist.*, s. 2, t. XXXI (1908—1909), p. 359—527; 24. N. Docan, *O povestire în versuri încă necunoscută despre domnia lui Mavrogheni*, în *An. Acad. Rom. Mem. secţ. lit.*, s. 2, t. XXXIII (1911), p. 417—516; 25. D. Furtună, *Preoţimea românească în secolul al XVIII-lea. Starea ei culturală şi materială*, Vălenii-de-Munte, 1915, 262 p. in 8°; 26. N. Iorga, *Constantin-vodă Ipsilanti şi revoluţia sîrbească*, în *Rev. ist.*, VII (1921), p. 139—143; 27. Const. C. Giurescu, *Legiuirea lui Caragea, Un anteproiect necunoscut*, Bucureşti, 1923, 32 p. in 8°; 28. Virgil Drăghiceanu, *Biserica Spirea Veche din Bucureşti*, *Note istorice*, în *Bul. Com. mon. ist.*, XVII (1924), p. 58—59; 29. Const. C. Giurescu, *Uciderea voievodului Constantin Hangerli. O povestire în versuri necunoscută*, Vălenii-de-Munte, 1926, 10 p. in 8°; 30. N. Iorga, *Istoria industriilor la români*, Bucureşti, 1927, 226, p. in 8°; 31. Al. Busuioceanu, *Un palat domnesc din vremea fanarioţilor. Curtea nouă din Bucureşti*, Vălenii-de-Munte, 1930, 16 p. in 4°; 32. P.P. Panaitescu, *Corespondenţa lui Constantin Ipsilanti cu guvernul rusesc 1806—1818*; *pregătirea Eteriei şi a renaşterii politice româneşti*, Bucureşti, 1933, 125 p. in 8°; 33. Dan Simonescu, *Din activitatea tipografică a Bucureştilor (1678—1830)*, în *Bucureştii-Vechi*, I—V (1930—1934), p. 118—135; 34. Dan Simonescu, *Ioan-vodă Caragea şi traducerile lui Goldoni*, Bucureşti, 1935, 23 p. in 8°; 35. Emil Vîrtosu, *Băşica lui vodă Caragea*, în *Gaz. mun.* IV (1935), nr. 165; 36. Dr.G.Severeanu, *Intrarea prinţului Josias de Saxa-Coburg în Bucureşti la 10 noiembrie 1789...*, în *Bucureşti*, 2 (1935), p. 268—290; 37. Victor Papacostea, *Esquisse sur les rapports entre la Roumanie et l'Epire*, în *Balcania*,



Planşa II. Nicolae-vodă Mavrogheni (1786—1789) plimbîndu-se într-o trăsură trasă de doi cerbi. Trei din însoţitorii lui, cei cu calpace negre, poartă costume româneşti ; ceilalţi, costume turceşti.

Acvaforte colorată, contemporană, de Paul Pitritsch (B. A.)

I (1938), p. 230—244; 38. Ştefan Chicoş, *Cum se făcea aprovizionarea armatelor lui Mihai Viteazul, Matei Basarab şi Nicolae Mavrogheni*, Bucureşti, 1939, 80 p. in 8°; 39. D. Bodin. *Însemnări cu privire la Tudor Vladimirescu în războiul ruso-turc din 1806—1812*, Bucureşti, 1939, 7 p. in 8°; 40. Const. C. Giurescu, *Canalul lui Alexandru-vodă Ipsilanti*, în *Rev. ist. rom.* XI (1941), p. 1—7; 41. M. Holban, *Autour de deux rapports inédits sur Caragea et Callimachi*, în *Rev. Hist. Sud-Est*, XVIII (1941), p. 175—241; 42. Ariadna Camariano, *Le théâtre grec à Bucarest au début du XIX-e siècle*, în *Balcania*, VI (1943), p. 381—416; 43. C. Şerban, *Întreprinderea manufacturieră de postav de la Pociovaliştea şi Bucureşti*, în *Studii*, V (1952), nr. 3, p. 86—105; 44. Al. Vianu, *Mişcarea naţional-eliberatoare şi Nicolae Mavrogheni (1787—1790)*, în *Studii*, IX (1956), 5, p. 45—62; 45. Nestor Camariano, *Un document important referitor la organizaţia revoluţionară secretă din Bucureşti (1816)*, în *Studii*, IX (1956), 5, p. 127—130; 46. A. Oţetea, *Complotul Mihail Gross*, în *Emlékkönyv Kelemen Lajos...*, Cluj, 1957, p. 497—507; 47. Const. C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX*, Bucureşti, 1957, 318 p. in 8°; 48. C. Şerban, *Breslele bucureştene în secolul XVIII*, în *Studii*, XII (1959), 6, p. 55—89; 49. C. Şerban, *Aspecte din lupta orăşenilor din Ţara Românească şi Moldova împotriva asupririi feudale în secolul XVIII şi la începutul secolului XIX*, în *Studii*, XIII (1960), 6, p. 27—45 şi XIV (1961), 3, p. 623—658; 50. G. Barbu şi Dan Berindei, *Viaţa medicală şi sanitară a oraşului Bucureşti în timpul războiului ruso-turc din 1806—1812*, în *Analele româno-sovietice*, Secţia Medicină, 1961, 3, p. 65—89; 51. I. Ionaşcu, *Concluzii greşite în istoriografia burgheză despre domnia lui Nicolae Mavrogheni*, în *Studii*, XV (1962), 1, p. 69—109; 52. Const. C. Giurescu, *Ctitoriile bucureştene ale lui Nicolae-vodă Mavrogheni*, în *Bis. ort. rom.*, LXXX (1962), 3—4, p. 339—380; 53. A. Oţetea şi C. Şerban, *Situaţia social-economică a Moldovei şi Ţării Româneşti în perioada de trecere de la feudalism la capitalism*, în *Istoria României*, III, Bucureşti, 1963, p. 624—685; 54. Pr. N. Cazacu, *Biserica Batişte din Bucureşti, istoric* (ms).

●

BUCUREȘTII ÎN TIMPUL MIȘCĂRII LUI TUDOR VLADIMIRESCU ȘI A PRIMEI DOMNII PĂMÎNTENE

„Eu nu caut cevaș pentru mine, ci țara își caută dreptățile cele robite de fanarioți."

(Scrisoarea lui Tudor către boieri, la 4/16 aprilie 1821)

BUCUREȘTII ȘI MIȘCAREA LUI TUDOR VLADIMIRESCU

Raporturile dintre Tudor și Eterie, constatate documentar la finele anului 1820, sînt concretizate în legămîntul solemn, cu jurămînt pe cruce și evanghelie, pe care el îl încheie, în prima jumătate a lui ianuarie 1821, cu Iordache Olimpiotul și cu Ioan Farmache, conducători militari eteriști. Cîteșitrei se angajau să lupte solidar pentru eliberarea „de sub jugul asupritor al barbarilor", folosindu-se, în acest scop, de toate mijloacele. La 13/25 ianuarie 1821, deci cu cîteva zile înainte de a pleca din București în Oltenia, spre a începe mișcarea, Tudor primea, contra chitanță, suma însemnată de 20.000 de taleri „de la dumnealui fratele Pavel Macedonski", eterist notoriu; calificativul de „frate" era cel obișnuit între membrii Eteriei. Peste două zile, la 15/27 ianuarie, marii dregători Grigore Brîncoveanu, Grigore Ghica și Barbu Văcărescu, membri în consiliul de șase numit de muribundul domn Alexandru Sutzu pentru girarea treburilor publice și *tustrei eteriști de frunte*, dau lui Tudor o încredințare scrisă, solemnă, în care se spune: „Fiindcă este să se facă obștescul folos neamului creștinesc și patriei noastre, drept aceia, ca niște buni și credincioși frați creștini toți și iubitori neamului, d⟨umneata⟩, sluger Teodore, *te-am ales să ridici norodul cu arme și să urmezi precum ești povățuit*. Și noi ne jurăm din parte-ne subt aceste iscălituri... că la toate vom da ajutor cu mijloacele folositoare și cuviincioase și vom lucra unde și la ce ni să va cuveni pentru obștescul folos" (vezi fig. 39). O zi mai tîrziu, la 16/28 ianuarie, lui Tudor i se atașează ca adjunct Dimitrie Macedonski, sudit



Fig. 39 — Tudor Vladimirescu, stampă ulterioară. (B.A.)



Fig. 40 — Tudor Vladimirescu purtînd caftan îmblănit și căciulă cu fund alb; lîngă el un ofițer de panduri. Scenă la marginea Bucureștilor; în dreapta, Dîmbovița cu două mori de apă și doi pescari cu undița. (B.A.)

rus, fost ofițer în armata țarului și frate cu Pavel, cel care îi avansase banii. În sfîrșit, peste alte două zile, la 18/30 ianuarie — în noaptea următoare, Alexandru Sutzu, ultimul domn fanariot, murea de o moarte care n-a fost fără bănuială — Tudor pleca din București, însoțit de o gardă de 40 de arnăuți călări, dați de Iordache Olimpiotul și de bimbașa Sava, cei doi comandanți militari ai Eteriei în Muntenia. Proclamația pe care Tudor urma s-o citească la Padeș — prima sa proclamație — fusese redactată în *București*, înainte de plecarea spre Oltenia, și anume, în înțelegere cu boierii munteni eteriști și pe cînd Alexandru Sutzu domnea încă. Din toate acestea rezultă în mod limpede că pregătirea mișcării lui Tudor s-a făcut în *București*, în capitala țării, și în legătură cu Eteria. Românii — atît cei din Muntenia, cît și cei din Moldova — urmau să fie un factor important în răscoala care trebuia să asigure, *cu sprijinul Rusiei*, dezrobirea tuturor creștinilor de sub turci. Căci Alexandru Ipsilanti, conducătorul Eteriei și ofițer superior în armata țarului, lăsase să se creadă pretutindeni că în spatele său veneau forțele militare ruse. Sprijinul acordat eteriștilor de consulul general rus din București, Pini, precum și recrutările de soldați eteriști și strîngerea de fonduri pentru Eterie pe teritoriul împărăției rusești, în special în orașele de pe țărmurile Mării Negre, cu Odesa în frunte, întăreau această credință. Era normal s-o împărtășească și Tudor, care participase la războiul ruso-turc din 1806—1812 și care, pentru meritele lui, obținuse gradul de parucic (locotenent), Ordinul Sfîntului Vladimir, clasa a treia, un inel cu piatră prețioasă și chiar calitatea de „sudit“ sau supus rus.

A reduce însă pe Tudor numai la ipostaza de agent în slujba Eteriei este, după părerea noastră, a-l diminua, a prezenta numai un aspect al acestei personalități revoluționare. A mai fost și un altul, foarte important, esențial chiar, *aspectul de exponent al păturilor mijlocii și mici — moșneni, panduri, țărani, pe de o parte, meseriași și orășeni săraci pe de alta*, adică al tuturor celor nemulțumiți, striviți de dări și supuși abuzurilor de tot felul, al tuturor celor care aspirau la o viață mai bună, mai dreaptă. Dacă Eteria s-a servit de Tudor, credem că și Tudor s-a servit de Eterie spre a-și atinge scopurile proprii. Este exclus ca o fire și un temperament ca al lui, așa cum apar din proclamațiile proprii și din mărturiile contemporanilor, să se fi mulțumit cu rolul de simplu instrument al altora, să nu fi căutat să realizeze și dezideratele păturii din care se ridicase, *deziderate care corespundeau de altfel interesului maselor largi ale poporului*. Că ar fi urmărit și un scop personal, acela de a ajunge domn, e mult mai puțin sigur, deși nu cu desăvîrșire exclus. „Eu nu caut cevaș pentru

mine, *ci ţara îşi caută dreptăţile cele robite de fanarioţi*", scrie Tudor către boieri, la 4/16 aprilie 1821, şi n-avem temei să nu-l credem. Iar un contemporan şi martor ocular, Ignatie Iakovenko, funcţionar la Consulatul rus din Bucureşti, îl caracterizează prin cuvintele: „duşman numai al abuzurilor din Muntenia".

Cu armata sa, alcătuită în primul rînd din panduri, soseşte Tudor, venind din Oltenia, la Cotroceni, în marginea Bucureştilor, la 19/31 martie 1821 (vezi fig. 40). Cu trei zile mai înainte adresase el, din Bolintin, o proclamaţie către toţi locuitorii capitalei, boieri, neguţători sau altă stare, români şi străini, prin care le cerea să vie „la un glas şi într-o unire cu creştinescul norod, ce este pornit numai pentru dreptate"; cei ce se vor împotrivi vor fi socotiţi „vrăjmaşi". El arăta totodată că numărul celor care îl urmează — „adunarea norodului" — trece de „şaisprece mii". (Cifra avea în vedere, credem, şi pe partizanii din Oltenia.) Această proclamaţie a fost citită la răspîntii, de către preoţi, în timp ce pandurii descărcau în aer pistoale. Apelul lui Tudor găseşte răsunet în pătura muncitoare a capitalei: o mie de „tabaci" sau tăbăcari din mahalaua Radu-Vodă şi cele vecine ei, aşadar un număr însemnat din cei mai de seamă meşteşugari bucureşteni, se alătură mişcării: ştirea ne-o dă chiar unul din aghiotanţii lui Tudor, anume Mihai Cioranu. O nouă proclamaţie, la 20 martie (1 aprilie), adresată locuitorilor capitalei indică motivele pentru care s-a început mişcarea; ele sînt „pierderea privileghiurilor noastre şi jafurile cele nesuferite care le pătimea fraţii noştri". Ea cuprinde apoi „uitare de istov celor mai înaintate lucrate", deci *amnistie*, în sfîrşit, un vibrant apel către unire: „Fraţilor, cîţi n-aţi lăsat să se stingă în inimile dumneavoastră sfînta dragoste cea către patrie, aduceţi-vă aminte că sînteţi părţi ale unui neam... Să ne unim dar — continuă Tudor — cu toţii, mici şi mari, şi, ca nişte fraţi, fii ai uneia maici, să lucrăm cu toţii împreună, fieştecare după destoinicia sa, *cîştigarea şi naşterea a doua a dreptăţilor noastre*."

Ce-l făcuse oare pe Tudor să-şi schimbe punctul de vedere iniţial, acela exprimat în proclamaţia de la Padeş, în care spunea: „...Pre balaurii care ne înghit de vii, căpeteniile noastre zic atît cele bisericeşti, cît şi cele politiceşti, pînă cînd să-i suferim a ne suge sîngele din noi? Pînă cînd să le fim robi?" Ce-l determinase să acorde acum amnistie tuturor — deci şi „balaurilor" care „ne înghit de vii" — şi să facă acel insistent apel la unire? Un fapt de cea mai mare importanţă, şi anume, dezavuarea mişcărilor revoluţionare de către ţar şi guvernul rusesc. Această dezavuare, urmare a obligaţiilor pe care le avea ţarul ca membru al reacţionarei Sfinte Alianţe — tocmai atunci se ţinea o întrunire a monarhilor respectivi la Laybach (Ljubliana) — s-a produs, în ce-l priveşte pe Tudor, sub forma unei depeşe a contelui Capodistria, ministrul de externe rus, către Pini, consulul general din Bucureşti, la 23 februarie (7 martie) 1821. I se aducea acestuia la cunoştinţă că „locotenentul Vladimirescu e degradat din calitatea de cavaler al unuia din ordinele ruseşti şi că nu mai posedă nici un titlu la protecţia majestăţiisale imperiale". A urmat apoi, pentru Ipsilanti, un comunicat oficial inserat la 17/29 martie în *Oesterreichischer Beobachter*, oficiosul lui Metternich, comunicat prin care se anunţa că şeful Eteriei „va fi scos din serviciul Rusiei" şi „i se va face cunoscut că m.-s. împăratul dezaprobă în chip formal întreprinderea sa şi că nu se va putea aştepta niciodată la vreun ajutor din partea Rusiei".

Aceste dezavuări constituiau însă o adevărată catastrofă pentru mişcarea revoluţionară. Ele făceau să se prăbuşească suportul pe care se bizuiseră atît Ipsilanti, cît şi Tudor. Urmările nu lipsiră să se vădească imediat. Banul Grigore Brîncoveanu, unul din cei trei mari dregători care dăduseră înscrisul din 15/27 ianuarie, plecase din Bucureşti încă în ziua de 28 februarie (12 martie) la Mogoşoaia, moşia sa, iar de aici la Braşov. Consulul rus, Pini, şi cel austriac, Fleischhakl, însoţiţi de boierii cei mai de vază, Grigore şi Iordache Filipescu, Alexandru Ghica, Constantin Samurcaş, Nicolae Mavro etc., părăsiră şi ei Bucureştii, la 16/28 martie, pornind tot spre Braşov. Tudor, dîndu-şi seama de starea creată prin refuzul Rusiei de a sprijini Eteria, începu să lucreze pentru consolidarea situaţiei proprii. O dată ce nu se mai putea bizui pe armata muscălească, el trebuia să arate turcilor că mişcarea din Muntenia era o mişcare generală, *a întregului popor*, care dorea schimbarea sistemului anterior, fanariot. Nu mai putea fi vorba de o mişcare a celor săraci şi obijduiţi împotriva marilor căpetenii „politiceşti" şi „bisericeşti", deoarece aceasta ar fi luat repede aspectul unui război civil, ar fi justificat deci o intervenţie armată a Înaltei Porţi. Nu mai putea fi vorba nici de o continuare a acţiunii eteriste, deoarece aceasta ar fi justificat încă şi mai mult o pătrundere a trupelor turceşti în stînga Dunării. Politica viitoare a lui Tudor se contura deci cu necesitate, în urma dezavuării de către ţar, în chipul următor: pe de o parte, trebuia să strîngă în jurul lui cît mai mulţi, dacă se poate chiar *întreaga obşte*, de la marii dregători pînă la ţăranii clăcaşi, pentru ca mişcarea să apară ca fiind expresia *tuturor*, pe de altă parte, trebuia *să se diferenţieze de mişcarea eteristă*, cu care pornise iniţial în mod solidar, pentru a nu se expune răzbunării turceşti. În lumina acestei îndoite necesităţi, atitudinea şi gesturile lui Tudor, după ce ajunge la Cotroceni, devin clare şi logice. Într-adevăr, în intervalul dintre 16 şi 23 martie st.v. 1821, au loc tratative cu înaltul cler şi cu boierii rămaşi în Bucureşti; se fac concesiuni de o parte şi de alta. Pentru a impresiona masele şi chiar pe cei cu care trata, în ziua de 21 martie (2 aprilie), la orele 2 după amiază, pe o vreme splendidă, Tudor, înconjurat de oştire, îşi face intrarea solemnă în capitală, venind de la Cotroceni. Călare, avînd lîngă el un preot cu crucea şi un pandur purtînd steagul de mătase albă, conducătorul mişcării ţine în mînă

nu sabia, ci *o pîine mare*, semn al belşugului şi al păcii. Era o indicaţie limpede pentru popor de sensul şi de scopul acţiunii sale.

Ca rezultat al tratativelor, are loc, în ziua de 23 martie (4 aprilie) un schimb de acte: Tudor dă boierilor un „jurămînt" scris, prin care declară mai întîi „că nici odinioară nu voi cugeta, nici de faţă, nici prin chip de viclenie, asupra vieţii şi a cinstei cuivaş din patrioţii [compatrioţii] mei sau asupra hrăpirii averii sale şi apoi „că de astăzi înainte, cunoscînd [recunoscînd] vremelnica stăpînire a ţării, voi cere toate trebuincioasele oştirilor a se împlini prin poruncile aceştii stăpîniri". Pe de altă parte, mitropolitul ţării, episcopii de Buzău şi Argeş şi 53 de boieri de diferite grade dau lui Tudor o „carte de adeverire", prin care declară că „pornirea dumnealui slugerului Teodor Vladimirescu nu este rea şi vătămătoare, nici în parte fiecăruia, nici patriei, ci folositoare şi izbăvitoare". Caracteristic pentru noua orientare e faptul că în „jurămîntul" său Tudor arată ca pricină a relelor de care a suferit poporul „oblăduirea *domnilor* ce au stăpînit pînă acuma"; nu se mai vorbeşte nimic de boieri sau de înalţii ierarhi. Aşadar, cu un domn nou, pe placul mulţimii — deci, subînţelegem noi, *un domn pămîntean* — toate s-ar schimba în bine. Îndată după aceea, Tudor adresează ţării o nouă proclamaţie, tipărită de data aceasta, prin care cere tuturor contribuabililor să recunoască „vremelnica stăpînire" — aşa cum făcuse şi el — şi să-şi plătească impozitele curente, impozite care se ridicau, pentru lunile februarie şi martie, la nu mai puţin de 48 de taleri sau lei de „lude", adică de unitatea contribuabilă cuprinzînd patru ţărani (deci la 12 taleri de cap); numai ostaşii ce-l urmează sînt scutiţi.

Două zile după schimbul de acte între Tudor şi boieri, soseşte Ipsilanti la Colentina, venind din Moldova, şi cere bucureştenilor două milioane de lei pentru întreţinerea armatei sale. Bimbaşa Sava merge să i se prezinte; se înfăţişează de asemenea trei reprezentanţi ai bulgarilor, veniţi de la Filipopoli, Sliven şi Osman-Bazargic. Întîlnirea cu Tudor are loc pe un teren neutru, în casele de la cişmeaua Mavrogheni, dincolo de Capul podului. Cei doi comandanţi militari vin însoţiţi fiecare de o escortă înarmată — un prim semn de neîncredere. Ce s-a discutat şi cum s-a discutat, nu ştim precis: nu ni s-a păstrat vreun protocol, nici vreo mărturie directă; logica lucrurilor cerea însă lui Ipsilanti să caute şi să obţină colaborarea lui Tudor, în timp ce lui Tudor îi impunea — aşa cum am arătat — rezervă, dacă nu de-a dreptul ostilitate. O spusese de altfel ritos lui Udriski, secretarul Consulatului austriac din Bucureşti, cu trei zile înainte de sosirea lui Ipsilanti la Colentina, deci la 3 aprilie st.n., declarîndu-i: „Eu nu sînt dispus să vărs sîngele românilor pentru Grecia şi nu vreau ca printr-o măsură nesocotită şi pripită să întreprind ceva în detrimentul poporului român". Deocamdată, se stabili un *modus vivendi*, fiecare din cei doi comandanţi atribuindu-şi partea de ţară pe care o controla armata respectivă, adică Ipsilanti judeţele din nord, pînă în Olt şi cu excepţia cîtorva plaiuri, iar Tudor judeţele din sud şi Oltenia întreagă, plus plaiurile amintite. Dar această situaţie de aparentă înţelegere nu putea dura; chiar în cursul lunii aprilie, prin scrisorile din 10/22 — trimisă de Ipsilanti lui Tudor — şi 14/26 — răspunsul acestuia din urmă — se ajunge la o ruptură. Tudor îşi dădea seama că, după dezavuarea ţarului, interesele lui şi ale ţării erau divergente de acelea ale lui Ipsilanti şi ale Eteriei. „Să ne fie îngăduit a vorbi deschis — răspunde el la 14/26 aprilie prin intermediul boierilor — fiindcă lucrurile au ajuns prea departe... Ce poate fi comun între greci şi daci [români]?... Ne-au făgăduit că vin numai în trecere pe la noi [aluzie la manifestul dat de Ipsilanti îndată după intrarea în Moldova] şi acum se întăresc pe pămîntul ţării noastre, dispreţuiesc guvernul legitim, distrug orînduielile... cer lucruri cu neputinţă de la un popor lipsit...".

Pentru orice eventualitate, Tudor ocupase, în cursul lunii aprilie, punctele strategice din Bucureşti, adică Mihai-Vodă, grădina, împrejmuită cu ziduri, a logofătului Bellio (Bellu), pe Şoseaua Giurgiului, apoi, după scrisoarea din 14/26, Mitropolia şi mănăstirea Antim. Fortificase mai cu seamă Cotrocenii prin „şanţuri cu tabie — adică redute — şi meterezuri împrejurul mănăstirii". Aici locuia Tudor acum, împreună cu sfătuitorul său, episcopul Ilarion Gheorghiadis al Argeşului — la început stătuse cîtva timp în oraş, în casa, existentă şi azi, a lui Giani, unchiul lui Teodor Orăşanu, pe strada numită mai tîrziu a Poetului, iar azi Enăchiţă Văcărescu, la numărul 7. Ocupase de asemenea vadul de peste Argeş, la Goştinari, şi cel de peste Sabar. În acelaşi timp, spre a împiedeca, după plecarea lui Ipsilanti la Tîrgovişte (12 aprilie st.n.), pe boierii divanului să părăsească Bucureştii, le fixase domiciliu obligatoriu în frumoasele case de la Belvedere ale lui Dinicu Golescu, din marginea de apus a oraşului.

S-a gîndit oare Tudor să reziste cu armele turcilor? Chiar dacă la începutul acţiunii va fi avut această intenţie — deşi în toate proclamaţiile sale insistă asupra faptului că nu s-a ridicat împotriva Porţii — este sigur că, după dezavuarea ţarului, el nu mai putea stărui într-însa; ar fi fost în contrazicere cu întreaga sa politică de după amintita dezavuare. Pe cînd se fortifica la Cotroceni, Tudor primise de la paşa de Giurgiu „o scrisoare particulară, cu asigurarea că sultanul e dispus a dezrădăcina abuzurile din Ţara Românească şi a lua în seamă dreptele sale cereri". Trimisul paşii comunicase în acelaşi timp în secret lui Tudor „că turcii nădăjduiesc în credinţa şi cooperarea lui pentru alungarea lui Ipsilanti din Ţara Românească". Dacă-i ajută în acest scop cu credinţă şi nu-i trădează, „sultanul îl va face chiar domn peste principat". Tudor ar fi dat un răspuns favorabil, continuînd totuşi lucrările de fortificaţie; trata deci, dar cu arma în mînă. Cînd însă armata turcească s-a apropiat de oraş — Rusia, prin

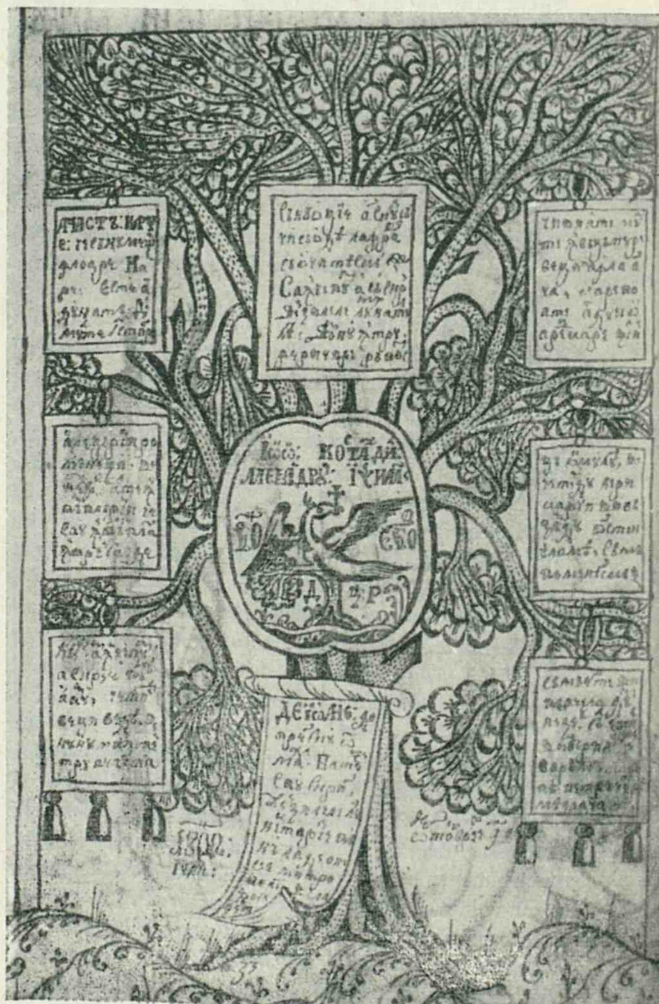


Fig. 41 — Uciderea lui Bimbaşa Sava şi a eteriştilor 7/19 august 1821. (M.I.B.)

protocolul din 12/24 martie, semnat de ambasadorul ei la Constantinopol, convenise la ocuparea Principatelor de către oştirile Porţii — Tudor a părăsit Bucureştii (15/27 mai), însoţit de 4.000 de panduri pedestrime, 500 de călăreţi şi 6 tunuri. Se ştie ce a urmat: peste şase zile, la Goleşti, el era arestat de către Iordache Olimpiotul, sub acuzarea că a trădat Eteria, dus la Tîrgovişte şi acolo, după o judecată sumară, executat. S-a putut întîmpla aceasta deoarece pandurii, iritaţi de asprimea necruţătoare a conducătorului lor, care pedepsea cu moartea orice abatere de la disciplină — între Bucureşti şi Goleşti fuseseră spînzuraţi douăzeci şi şase — nu-l apăraseră, lăsaseră să fie luat din mijlocul taberei. Două săptămîni şi ceva după moartea lui Tudor, la 7/19 iunie, armata Eteriei era zdrobită de turci la Drăgăşani, iar şeful ei, Ipsilanti, se refugia, în mod lamentabil, în Transilvania.

Între timp, Bucureştii fuseseră ocupaţi (16/28 mai) de detaşamentele otomane care trecuseră Dunărea pe la Călăraşi şi Giurgiu. Bimbaşa Sava, în loc să apere capitala, aşa cum primise ordin, trecu de partea turcilor, trădînd pe eterişti, ba mai mult, îşi luă chiar angajamentul să colaboreze la sfărîmarea acestora. Dar după ce, într-adevăr, contribui la vînarea resturilor eteriste, îşi primi răsplata, fiind împuşcat, prin surprindere, împreună cu cei doi aghiotanţi ai lui, Ghenciu şi Mihali, din ordinul comandantului turc, Chehaia-bei (vezi fig. 41). Scena a avut loc, la 7/19 august, în casele de pe Podul Mogoşoaiei, unde acest comandant îşi stabilise sediul, case care aparţinuseră mai înainte lui Ienăchiţă Văcărescu şi unde eteriştii bucureşteni proclamaseră începutul mişcării, înălţînd steagul eliberării. (Astăzi, în aceste case, situate peste drum de Poşta centrală şi transformate, se află Centrala „Pronosportului".) O dată cu omorîrea lui Sava, începu exterminarea tuturor ostaşilor lui, opt sute la număr, din care cei mai mulţi erau arnăuţi şi bulgari. O parte a lor, în frunte cu căpitanul Atanase Chimariotul, apucă să se închidă în biserica *Olteni* şi susţinu acolo un adevărat asediu. În cele din urmă, însă, fiind bătuţi cu tunurile „de sîmbătă de la prînzcior pînă duminecă în diseară", fură exterminaţi cu toţii. Pe străzile oraşului, timp de trei zile, avu loc o adevărată vînătoare a oamenilor lui Sava; pentru fiecare cap pe care îl aduceau, soldaţii turci primeau o monedă de aur. Au pierit, cu acest prilej, şi mulţi nevinovaţi şi s-au făcut multe pagube. O cercetare oficială le-a evaluat la 130.921 taleri şi a stabilit că au fost arse „cu totul", cu acest prilej, nouăsprezece case de locuit, biserica Olteni şi prăvăliile serdarului Nicolae Cucul, iar stricăciuni au suferit biserica Protopopului şi alte nouăsprezece case. Soldatesca turcă a făcut tot felul de excese; numai într-un singur loc s-au descoperit, după aproape un an, cadavrele a şaptesprezece femei ucise.

Fig. 42 — Foaia de titlu a cronicii manuscrise a lui Ioan Dobrescu din mahalaua Batiştei. (B.A.)



În primele luni ale ocupației, încă înaintea omorîrii lui Bimbașa Sava, execuțiile se ținuseră lanț. Cronica lui Dobrescu (vezi fig. 42) ne dă, în privința aceasta, date precise: la 21 mai, „11 inși au bătut în țepi la capul Podului Tîrgului de Afară"; la 23 mai, „au tăiat doi inși, unul la Butuc, altul la Beilic"; la 29 iunie, „au tăiat 12 creștini pă la toate răspîntiile tîrgului"; la 13 iulie, „au mai tăiat șapte apostați pă la răspîntii"; la 18 iulie, „au mai tăiat 4 creștini, pîrîți de un ciocoi"; la 21 iulie, „au mai spînzurat un creștin înaintea prăvăliei lui Năstase Cotarul, în răspîntii"; la 4 august, „au tăiat încă trei apostați în tîrg". Iar la Colentina, la așezarea lui Grigore Ghica, „un puț... ce-l avea, cu 12 găleți pentru udatul florilor, plin cu trupuri moarte... s-au găsit".

Și viața economică a orașului avu mult de suferit. Dispărură o serie de manufacturi și întreprinderi. Fabrica de bere a lui Johann Timpel fu arsă de panduri; pe aceea de testemele de la Mărcuța o distruseră turcii; se desființară cele de țesături fine — ghermesut, șal de Stambul — de hîrtie, de farfurii. Tipografia de la Ciușmea își încetă activitatea; cu literele ei se jucau copiii pe uliță.

BUCUREȘTII SUB DOMNIA PĂMÎNTEANĂ A LUI GRIGORE GHICA

Mișcarea condusă de Tudor, cu tot sfîrșitul ei tragic, nu rămase însă fără urmări. Turcii, care avuseseră prilejul să se convingă, pe pielea lor, de „fidelitatea" fanarioților, consimțiră la restabilirea domniilor pămîntene și la îndepărtarea grecilor din dregătoriile civile, militare și ecleziastice. Fu numit domn al Țării Românești, la 1/13 iulie 1822, Grigore Ghica; el intră în București „cu halai" la 24 septembrie (6 octombrie) și, primit cu bucurie de popor, care avusese atîta de suferit de pe urma ocupației turcești, își stabili reședința în palatul clădit, chiar în acel an, în stil neoclasic, pe moșia sa de la Colentina, în marginea de nord-est a orașului (vezi fig. 43).

Primii ani ai acestei domnii pămîntene fură destul de grei. Ocupația turcească costase, numai pînă în iulie 1822, *cincisprezece milioane de piaștri*. Au trebuit

Fig. 43 — Palatul Ghica din cartierul Tei; a fost terminat în 1822. (B.A.)



puse impozite grele; ca să le poată plăti, țăranii vîndură o parte din vite cu prețuri derizorii. Pe 1824, capitația crescu de la 33 la 39 de piaștri pe bimestru de lude; în plus, din zece lude se făcură unsprezece. Sporul era de aproape 15 piaștri anual de cap de locuitor. Oieritul, dijmăritul, vinăriciul și tutunăritul fură *triplate*. Profitînd de carența temporară a administrației, pînă la numirea lui Ghica, și după aceea, se formaseră bande de răufăcători; chiar drumurile spre București erau nesigure; o seamă de negustori, între ei și brașoveni, își pierdură viața. Orașul fu bîntuit de incendii; nu ca cele de la Iași, unde la 9 august 1822 au ars circa 3.000 de case și 19 lăcașuri bisericești, dar totuși întinse. Astfel, în 1823 a ars „ulița Șerban-Vodă sau Podul Beilicului". Tot un fel de foc a fost și falimentul sau bancruta, de un milion și jumătate de lei, a marelui negustor și bancher bucureștean, al doilea ca importanță, Polizu sau Polizaki, în august 1826; e cel dintîi *crach* de felul acesta cunoscut în istoria negoțului capitalei. Orășenii erau nemulțumiți și de noua administrație, de unii oameni din jurul lui vodă; se fac o seamă de pamflete, scrise cîteodată chiar pe hîrtia pachetelor de tutun, pamflete în care boierilor lui Ghica și în special favoriților acestuia — moravurile fanariote nu se puteau stîrpi dintr-o dată — li se dau porecle usturătoare. Astfel, lui Ștefan Bellu i se spune *covrigarul*, lui Filip Lenș *circiumarul*, lui Niculae Trăsnea *țiganul* și lui Chiriac, *ciocoiul*. În special e criticat vistiernicul Barbu Văcărescu, acuzat de delapidări; nu scapă de gura bucureștenilor nici banul Dinu Crețulescu.

Și totuși, se simte un progres în multe privințe față de ce a fost. Orașul începe să-și schimbe fața. În afară de repararea temeinică a „podurilor" de lemn de pe arterele principale, acum, în timpul acestei domnii pămîntene, și anume, în 1824, se face prima ofertă de pavaje cu piatră; autorii sînt arhitecții Hartl (Hartel) și Freiwald. Fiind aprobată, în aprilie se încep lucrările, iar la 30 septembrie 1825 se termină „podul de piiatră al Tîrgului de Afară": știrea o luăm din cronica lui Dobrescu. Luminatul se îmbunătățește; francezul Béchamps, care a stat în București în această vreme vreo zece ani, arată că în preajma războiului ruso-turc din 1828—1829, „nu mai era trebuință de a avea felinar spre a ieși din casă" și adaugă: „progrese mari, materiale și morale, fuseseră împlinite încă înainte de sosirea rușilor". În special, aceste progrese erau vizibile în latura culturală. Dorința de învățătură, ce se manifestase viu în preajma mișcării lui Tudor, se intensifică acum. Printr-un firman primit de Grigore Ghica îndată după numirea ca domn, se hotărîse, o dată cu îndepărtarea grecilor din dregătorii, armată și biserică, și desființarea școlii superioare grecești „*temelia răutăților*" — cum i se spune atît de expresiv. În schimb, se reia școala românească a lui Gheorghe Lazăr, unde profesor este acum Ion Heliade, elevul cel mai de seamă al marelui ardelean. Iar Dinicu Golescu, personalitatea culturală cea mai pregnantă a vremii și fruntașul generației liberale, progresiste, înființează, pe lîngă școala mai veche de la Golești, pentru băieți, reorganizată și mărită mult după 1821, *o școală nouă, pentru fete*, pe moșia sa Belvedere, din marginea de apus a Bucureștilor. Programul ei, bogat și variat, de caracter atît teoretic, cît și practic, cuprindea nu numai învățarea limbilor: „românește, franțuzește, italienește și nemțește" și a diferitelor discipline teoretice: „aritmetică, grămatică, retorică, gheografie, istorie universală, mitologia, moralul", dar și „economia casei, cusături, croituri, pictura sau zugrăveala, muzica și danțu". Tot Dinicu Golescu, înconjurat de o grupă întreagă de adepți ai ideilor noi, în majoritate oameni tineri — între care și viitorii domni Gheorghe Bibescu și Barbu Știrbey — a înființat, după întoarcerea sa din lunga călătorie întreprinsă în străinătate (1824—1826), „*Soțietatea literală românească*". Sediul ei era în casele lui Dinicu din București, de pe Podul Mogoșoaiei, case frumoase, încăpătoare, ce vor deveni, mai tîrziu, reședință domnească (vezi mai jos, p. 128). Statutele societății, întocmite de Heliade, cuprindeau un vast program de propășire culturală a națiunii. Se prevedea: 1. dezvoltarea și transformarea în colegiu a școlii de la Sf. Sava și înființarea unei școli similare la Craiova; 2. crearea de școli normale în capitalele de județ; 3. crearea de școli primare în fiecare sat; 4. întemeierea de gazete în limba română; 5. abolirea monopolului tipografic; 6. încurajarea de traduceri „în limba patriei" și tipărirea lor; 7. „formarea unui teatru național". Dar pe lîngă acest program cultural, Dinicu Golescu avea și unul de reforme politice și sociale; el apare clar în lucrarea sa *Însemnare a călătoriei meale...*, apărută la Buda, în 1826 și poate fi rezumat în următoarele puncte: libertate, cultură, impunere proporțională cu averea, abolirea privilegiilor. Idei similare, de caracter revoluționar, aveau și alți contemporani, în special tinerii care se duceau în număr din ce în ce mai mare în Apus, la studii. Unul dintre ei era călugărul *Eufrosin Poteca*, bursier mai întîi în Italia, la Pisa, apoi la Paris. El preconiza desființarea scutirilor și privilegiilor fiscale, impunerea generală după avere, „de la divanit pînă la plugari", egalitatea la admitere în slujbe, libertatea tiparului, înmulțirea școlilor, dezrobirea țiganilor. În acest sens alcătuiește Poteca în 1827 un *Proiect* de reforme, în care afirmă, între altele, „cîrmuitorul este și slujește binele norodului, iar nu norodul este și slujește pentru cîrmuitor".

Terenul cel mai propice pentru dezvoltarea acestor idei erau Bucureștii, orașul în care se putea observa mai bine ca oriunde deosebirile de clasă socială și de avere, orașul contrastelor izbitoare, unde alături de palate și case boierești găseai cocioabe și bordeie, unde bogăția și luxul strigător erau vecine cu sărăcia și chiar cu mizeria. De aceea în București se vor și produce mișcările protestatare și încercările de schimbare ale regimului, avînd drept concluzie revoluția din 1848.

I. *Bucureştii şi mişcarea lui Tudor Vladimirescu:* 1. N. Iorga, *Scrisori inedite ale lui Tudor Vladimirescu din anii 1814—1815*, în *An. Acad. Rom., Mem. secţ. ist.*, t. XXXVII (1914—1915), p. 121—160; 2. N. Iorga, *Iordache Olimpiotul, vînzătorul lui Tudor Vladimirescu*, în *An. Acad. Rom., Mem. secţ. ist.*, t. XXXVIII (1915—1916), p. 447—459; 3. N. Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mişcării lui Tudor Vladimirescu*, Bucureşti, 1921, XVI + 423 p. in 8°; 4. Emil Vîrtosu, *Tudor Vladimirescu, glose, fapte şi documente noi (1821)*, Bucureşti, 1927, 187 p. in 8°; 5. D. Bodin, *Însemnări cu privire la Tudor Vladimirescu în războiul ruso-turc din 1806—1812*, Bucureşti, 1939, 7 p. in 8°; 6. Ion I. Nistor, *Tudor Vladimirescu şi Sfînta Alianţă*, în *Mem. secţ. ist. Acad. Rom.*, t. XXII (1939—1940), p. 607—631; 7. D. Bodin, *Tudor Vladimirescu în Bucureşti*, în *Rev. ist. rom.*, XIII (1943), 2, p. 17—36; 8. A. Oţetea, *Tudor Vladimirescu şi mişcarea eteristă în Ţările Româneşti*, Bucureşti, 1945, 411 p. in 8°, cu 22 de planşe; 9. C. Grecescu, *Încă un act inedit în legătură cu mişcarea de la 1821 în Ţara Românească*, în *Rev. ist. rom.*, XVI (1946), p. 1—9; 10. I. Corfus, *Case arse în Bucureşti în timpul uciderii ultimilor eterişti, 19—21 august 1821*, în *Rev. ist. rom.*, XVI (1946), p. 284—288; 11. Marcel Romanescu, *Contribuţii la cunoaşterea lui Tudor Vladimirescu*, în *Balcania*, V, 1 (1947), p. 3—32, cu 5 planşe; 12. Ion Neacşu, *Oastea pandurilor condusă de Tudor Vladimirescu în răscoala din 1821*, în *Studii şi referate*, II, Bucureşti, 1954, p. 1003—1043; 13. S. Ştirbu, *Răscoala din 1821 şi legăturile ei cu evenimentele internaţionale*, Bucureşti, 1956, 487 p. in 8°; 14. A. Oţetea, *Legămîntul lui Tudor Vladimirescu faţă de Eterie*, în *Studii*, IX (1956), nr. 2—3, p. 125—133; 15. A. Oţetea, *O nouă istorie a mişcării din 1821*, în *Studii*, X (1957), 2, p. 201—212; 16. Ioana Cristache Panait, *Oraşul Bucureşti şi răscoala poporului din 1821*, Bucureşti, 1960, 60 p.; 17. *Problemele tratatului „Istoria României". Răscoala condusă de Tudor Vladimirescu*, în *Studii*, XIII (1960), 5 p.; 18. A. Oţetea, *140 de ani de la răscoala poporului condusă de Tudor Vladimirescu*, în *Lupta de clasă*, seria V, XLI (1961), 5, p. 41—58; 19. N. Adăniloaie, *140 de ani de la răscoala poporului condusă de Tudor Vladimirescu*, în *Studii*, XIV (1961), 3, p. 551—570; 20. Dan Berindei şi Traian Mutaşcu, *Aspecte militare ale răscoalei populare din 1821*, Bucureşti, 1962, 227 p. in 8° şi planşe; 21. Dr. N. Vătămanu, *Casa Orăşenilor* (ms.).

II. *Bucureştii sub domnia pămînteană a lui Grigore Ghica.* 22. I. C. Filitti, *Frămîntările politice şi sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828*, Bucureşti, 1932, 192 p. in 8°; 23. Ilie Corfus, *Însemnările Androneştilor*, Bucureşti, 1947, 145 p. in 8°; 24. Gh. Georgescu, *Spiritul revoluţionar dinainte de 1848 în Ţara Românească şi Moldova, III (1821—1831)*, în *Viaţa românească*, I (1948), p. 183—205.

ÎNNOIRI ÎN EPOCA REGULAMENTULUI ORGANIC

„Stăpînirea... dorind să dea atît orașului Bucureștilor, cît și celorlalte orașe slobode ale Valahiei o nouă dovadă a părinteștii sale îngrijiri, au socotit să le dăruiască drepturi de a-și chivernisi ale lor interesuri prin sfaturi orășenești alcătuite de mădulări alese de către înseși lăcuitorii acestor orașe.“

(Regulamentul Organic al Țării Românești, 1831)

ÎN VREMEA RĂZBOIULUI DIN 1828–1829 ȘI A GUVERNĂRII LUI KISSELEF

Dacă în ce privește războaiele epocii fanariote urmările defavorabile au prevalat asupra celor favorabile, raportul este invers cînd ne referim la războaiele secolului al XIX-lea. Teritoriul țărilor noastre crește, sporește puterea politică, realizîndu-se independența, sporește de asemenea bogăția, mulțumită libertății comerțului. Începutul îl face războiul din 1828–1829, dintre ruși și turci, război provocat, pe de o parte, de dorința celor dintîi de a elibera pe creștinii din Imperiul turcesc, pe de altă parte, de tendința politicii țariste de a ajunge la marea deschisă și caldă din miazăzi. Trupele rusești ocupă Iașii la 7 mai st. n. 1828; avangarda lor e la 12 mai la Colentina, iar intrarea solemnă în București are loc la 16 mai. Operațiunile militare se desfășoară în chip favorabil rușilor, care, în vara anului următor, sub comanda generalului Diebici, trec Balcanii, cuceresc Adrianopolul și ajung pe țărmul Mării de Marmara, la Rodosto, la vreo sută patruzeci de kilometri vest de Constantinopol. Sultanul e obligat să ceară pacea; ea se încheie la 2/14 septembrie 1829 la *Adrianopol*. În ce ne privește, se hotăra restituirea celor trei raiale, Brăila, Giurgiu și Turnu, hotarul țării urmînd *thalweg*-ul Dunării, adică „sforul apei“, deci linia de cea mai mare adîncime; căpătam, în felul acesta, și insulele din stînga *thalweg*-ului; se hotăra, de asemenea, „deplina libertate“ a comerțului și a navigației, pe Dunăre și pe mare, respectarea tuturor privilegiilor și imunităților de care se bucurau Principatele și confirmarea de către Poartă a Regulamentului privind administrația și conducerea lor. Pînă la plătirea despăgubirii de război, în sumă de zece milioane de ducați (galbeni) olandezi, Rusia va deține drept gaj Principatele și cetatea Silistrei.

Încă de la începutul războiului, Grigore Ghica părăsise scaunul; același lucru trebuise să-l facă și Ioniță Sandu Sturdza în Moldova; în locul ambilor fu numit guvernator, cu titlul de „președinte plenipotențiar al divanurilor Moldovei și Valahiei“ și cu reședința în București, contele *Pahlen*, din Ministerul de Externe, diplomat de carieră și consilier intim al țarului; lui îi succedă, la 2 februarie st. n. 1829, generalul *Petru Th. Jeltuhin*, iar acestuia, generalul adjutant *Pavel Kisseliov*, cunoscut la noi sub numele de Kisselef. Acesta din urmă era o personalitate remarcabilă. Făcuse o strălucită carieră militară și se distinsese prin vitejie în cursul războiului; era apoi — în contrast cu predecesorul său — un spirit luminat și generos, accesibil ideilor înaintate și un iubitor al poporului. Ca administrator s-a dovedit priceput, energic fără brutalitate și dezinteresat. A fost deci un noroc pentru noi că l-am avut drept cîrmuitor aproape patru ani și jumătate, de la 7/19 noiembrie 1829, cînd ordinul de numire îl găsește la Zimnicea, și pînă la 1 aprilie st. n. 1834, data numirii lui Alexandru Ghica, primul domn regulamentar. Kisselef sosește în București la 12/24 noiembrie 1829 și preia conducerea într-un moment greu, cînd ciuma, tovarășa obișnuită a războiului, făcea ravagii. Grație măsurilor energice luate, molima fu stăvilită; izbucni însă, îndată după aceea, holera. Ambelor flageluri le-au căzut victime, în Principate, după datele statistice oficiale, 46.520 de locuitori, adică 1,6% din populație. În oraș, în august 1831, mureau cam 60–70 de inși pe zi. În aceste grele condiții au lucrat la București, din

iulie 1829 pînă în martie 1830, cele două comisii, una de munteni, și alta de moldoveni, avînd ca secretari pe Barbu Știrbey, respectiv Gheorghe Asaki, pentru alcătuirea Regulamentelor Organice. Aprobate, cu mici modificări, de guvernul din Petersburg, votate, împreună cu cîteva legi și regulamente anexe, de Adunările obștești extraordinare din București și Iași și ratificate de Poartă, aceste regulamente au intrat în vigoare la 1/13 iulie 1831 în Țara Românească și la 1/13 ianuarie 1832 în Moldova. Dispozițiile erau, în general, aceleași în ambele țări; difereau numai bugetele, cifra oștirii și unele detalii; de aceea se vorbește, obișnuit, de Regulamentul Organic, la singular. Dacă el răspundea, în general, dorinței de reforme în ce privește organizarea statului — dorință exprimată în mai multe rînduri și sub diferite forme în Principate în deceniul ce a urmat mișcării conduse de Tudor — nu răspundea însă și intereselor țărănimii, care, dimpotrivă, primește prin el o grea lovitură. Regulamentul Organic a format temeiul cîrmuirii Principatelor mai bine de un sfert de veac, pînă în 1858, cînd a fost înlocuit de *Convenția de la Paris*, și poate fi socotit drept prima noastră constituție scrisă și totodată începutul organizării moderne a statului român.

O deosebită grijă a arătat Kisselef Bucureștilor. La 5 martie st.v. 1830 lua ființă o comisie pentru „înfrumusețarea orașului", alcătuită din opt membri, dintre care doi doctori și doi arhitecți, iar la 30 ale lunii era gata regulamentul special „de înfrumusețarea orașului", regulament inclus apoi în legiuirea fundamentală, în Regulamentul Organic. El prevedea o serie întreagă de măsuri privind precizarea hotarului, străjile de la margine, secarea bălților și mocirlelor, instituirea de piețe, de oboare, de locuri de plimbare, de cimitire, apoi luminatul public, înființarea unui teatru — „fiindcă, după cuviință, trebuie a avea acest oraș un teatru" — a unui serviciu de arhitectură cu un arhitect și a unui serviciu sanitar cu „cinci doctori". Se preconiza de asemenea că, „rădicîndu-se planul orașului, să se deschiză prin mahalale drumuri largi și puse pe linie"; pe aceste drumuri „s-ar putea sădi în toată lungimea lor pe amîndouă părțile copaci care să închipuiască aleiuri; aceste ulițe atunci, arătînd o priveală frumoasă și mulțumitoare, va îndemna pe mulți a-și face lăcuința acolo, cu mult mai bine decît pe ulițile cele strîmte și strîmbe, care acum se numesc ulițe mari, și așa, după o curgere de vreme, orașul să va afla mutat în acele mahalale și soarta Bucureștilor se va asemăna cu soarta tuturor orașelor Europei, unde cetatea ce să zice veche este cea mai urîtă vedere, în vreme ce cetatea cea nouă arată o frumusețe deosebită, un aer folositor, mulțumire și sănătate celor ce lăcuesc într-însa". Suma necesară pentru înfăptuirea lucrărilor edilitare „o dată pentru totdeauna" era de 1.684.488 de lei, dintre care exproprierea locurilor necesare piețelor și pavarea acestor piețe reprezenta 500.860 lei, iar „scurgerea mocirlelor" din oraș, 411.218. Se hotărî apoi instituirea unei conduceri comunale, *alese de orășeni*, revenindu-se deci — în ce privește principiul electiv — la sistemul ce fusese desființat sub Brîncoveanu. „Stăpînirea — citim în textul Regulamentului Organic — dorind să dea atît orașului Bucureștilor, cît și celorlalte orașe slobode ale Valahiei o nouă dovadă a părinteștii sale îngrijiri, au socotit să le dăruiască drepturi de a-și chivernisi ale lor interesuri prin sfaturi orășenești alcătuite de mădulări alese de către însuși lăcuitorii acestor orașe." Bucureștii urmau să aibă un sfat compus din cinci „mădulări" sau membri și doi supleanți. Orășenii români care aveau 30 de ani și o proprietate de 20.000 de lei, precum și străinii care stăteau de doi ani în oraș și plăteau o chirie de 300 de lei anual urmau să aleagă deputați: cîte unul la 30 de alegători, pe timp de 3 ani; iar deputații — minimum patruzeci — urmau să aleagă din sînul lor pe membrii sfatului. Operațiunea are loc, pentru prima oară, la 9 noiembrie 1831, cînd se aleg 80 de deputați, cei mai mulți în „văpseaua" sau culoarea de galben: 21; apoi, la 15 noiembrie, deputații aleg, prin vot secret, și fiind și o „balotație" (balotaj), pe membrii sfatului: trei boieri, între care Gheorghe Bibescu, viitorul domn, și doi negustori. Sfatul administrează orașul, întocmește bugetul și asigură executarea lui. Primele trei bugete ale Bucureștilor, pe anii 1831, 1832 și 1833, însumînd 330.000 de franci la venituri și 210.000 la cheltuieli, se soldează cu un *excedent* de 120.000 de franci: știrea ne-o dă un bun cunoscător al stărilor de la noi, francezul Bois le Comte; tot de la el aflăm că bugetul capitalei întrecea bugetele tuturor celorlalte orașe ale Țării Românești luate împreună.

Măsurile prevăzute în regulamentul de înfrumusețare a Bucureștilor se pun în aplicare: se delimitează orașul, perimetrul lui stabilindu-se la 9.800 (nouă mii opt sute) de stînjeni, adică 19.227,6 metri, și se instituie zece bariere, păzite de străji — bariere prin care se face, în mod exclusiv, intrarea și ieșirea din oraș. Se dau nume proprii ulițelor sau străzilor — multe din ele n-aveau, fiind determinate prin indicarea unui tîrgoveț mai cunoscut de acolo sau prin vecinătatea unei biserici sau instituții; se numerotează apoi casele străzilor. Se continuă pavarea ulițelor din centru cu piatră de rîu (bolovani); dintr-o scrisoare a arhitectului Hartl, datată 6 iunie 1830, aflăm că se pava, în acel moment, în două locuri: „spre Mitropolie" și „lîngă Stavropoleos"; la finele anului 1831 erau pavate o serie de ulițe, între care: ulița Covacilor, a Bărăției, a Nemților sau Nemțească — actuala stradă Smîrdan — ulița din dosul Șelarilor, Sfîntul Ioan-Nou etc.; suprafața pavată însuma 3.499 de stînjeni pătrați și 2 palme. Se trasează „aleea cea mare", între capul Podului Mogoșoaiei și „dumbrava Bănesii": ea va purta mai tîrziu numele de Șoseaua Kisselef. Lucrările, comportînd o alee centrală și două laterale, „printre tei", încep în 1832; în 1835 ele nu erau încă isprăvite. Începe, de asemenea, secarea „baltacurilor" și a mocirlelor, săpin-

du-se canale de scurgere — cum a fost, de pildă, canalul care ducea la Dîmbovița, „din josul morilor de la Sf. Elefterie", apele bălților din regiunea Capul Podului-Filantropia — sau desfundîndu-se cele vechi, astupate. Se așază felinare „încrucișate", adică alternativ pe o parte și pe alta a ulițelor, la depărtare de zece stînjeni (circa 20 de metri) unul de altul și se luminează „cu untdelemn sau untură de pește", ținîndu-se aprinse — în principiu — 12 ore „pe toată noaptea, iarna și vara". În 1831, Bucureștii sînt luminați în acest fel; în 1832 vine rîndul Iașilor, Craiovei și Focșanilor. Se îmbunătățește serviciul pompierilor, comandîndu-se pompe de incendiu noi la Petersburg.

alcătuise „harta politiei Bucureștilor", „în patru foi"; la 2 aprilie 1830 o cerea comisia de înfrumusețare.

O notă nouă dă orașului înființarea armatei pămîntene, potrivit dispozițiilor Regulamentului Organic. Regimentul întîi de infanterie își are garnizoana în București, ca și regimentul de artilerie și un escadron de cavalerie (vezi fig. 44 și 45). În toamna lui 1831 au loc manevre mixte, ruso-române, pe cîmpia Colentinei și a Herăstrăului, în prezența lui Kisselef. Un martor ocular, tînărul Pappasoglu, viitorul istoriograf al Bucureștilor, el însuși ostaș, cu gradul de „iuncăr" (aspirant de ofițer), povestește că „lumea toată, adunată din oraș, era plină de bucurie văzînd oștirea noastră manevrînd cu vechia oștire rusă". În 1833



Fig. 44 — Infanterie română în pas alergător. Desen de A. Raffet în 1837. (M.I.B.)

se formează și prima tabără a oștirii române, „în cîmpia Mărcuții, între Pantelimon și satul Dobroești"; regimentul întîi infanterie stă acolo pînă toamna, fiind inspectat la sfîrșit de generalul Kisselef, care împarte decorații. În timpul epidemiei de holeră, în 1831, s-a instituit în jurul Bucureștilor un cordon sanitar cu soldați din tînăra noastră oștire. Vrînd să-și dea seama de felul cum se executau ordinele, Kisselef a venit, într-o droșcă cu patru cai, la podul de la Fundeni, unde păzea un soldat din Mehedinți, și a dat să treacă peste pod spre a intra în oraș. Soldatul oprindu-l, generalul scoborî, scoase două ruble și i le întinse, zicînd: „Na, brat tebe, bacșiș; lasă mine București". La care soldatul îi răspunse că nu poate pune mîna pe bani, fiind holeră, dar dacă vrea să-l cinstească, să-i zvîrle jos. Kisselef îi zvîrli cele două ruble, peste care soldatul puse îndată

Populația orașului — încercată de molimele ce bîntuie în 1829—1831 — primește un număr dintre bulgarii care, la retragerea trupelor rusești din dreapta Dunării, își părăsiseră vechile lor locuințe și se refugiaseră la noi. Scutiți pe timp de trei ani de orice dări, iar pe alți șapte ani următori de 50 la sută, ei se așază în diferite mahalale, dar mai ales în Oborul-Vechi, Olari, Silivestru și Batiște, și se îndeletnicesc cu tot soiul de meșteșuguri, cu negoțul și cu grădinăria. Se face o statistică a populației orașului în decembrie 1831; tabloul respectiv, pe culori, cuprinde și numărul caselor, bisericilor, întreprinderilor și vitelor; o a doua statistică a Bucureștilor are loc în 1832; în sfîrșit, o a treia, în 1834. Inginerul Ott

piciorul și, îndreptînd arma, cu cocoașele ridicate, îi strigă: „Nazat, că trag foc“. Pappasoglu, care povestește întîmplarea, arată că generalul „a început să zică bravo și într-un hohot de rîs s-a întors la droșcă“; a dispus apoi ca soldatul să fie făcut căprar și să i se mai dea zece ruble, iar ofițerul care-l instruise să fie înaintat, din praporcic, parucic, adică din sublocotenent, locotenent. „După asta — adaugă Pappasoglu — Kisselef nu mai înceta de a lăuda oștirea românească și povestea la toți generalii săi... farsa de spirit care i-a jucat-o santinela românească.“

O altă noutate pentru bucureșteni, foarte importantă de asemenea, a fost apariția *presei* românești. Dinicu Golescu încercase în 1828 să scoată o gazetă, dar guvernul lui Grigore Ghica nu-i dăduse autorizația necesară. Atunci trimisese în Apus pe un protejat al său, I.M.C. Rosetti, care scosese în același an, 1828, o foaie intitulată *Fama Lipscăi*; ea încetă însă curînd, prin moartea editorului. O nouă încercare a lui Dinicu Golescu, în timpul războiului ruso-turc, de a i se încuviința scoaterea unui ziar muntean, avu, de data aceasta, succes; foaia apăru sub conducerea lui Heliade și purtă titlul *Curierul românesc*; primul număr are data: 8 aprilie st.v. 1829. Acestei foi — care, potrivit „înștiințării“ sau prospectului, trebuia să poarte numele de *Curierul Bucureștilor* — i se adăugă, în 1836, un supliment literar, cu titlul neobișnuit *Curier de ambe sexe*. Iar începînd din 8 decembrie 1832 începu să se tipărească un *Buletin oficial* săptămînal — la nevoie și de două ori pe săptămînă — cuprinzînd deciziile și corespondența organelor de stat. Cele două foi ale lui Heliade avură din capul locului succes și contribuiră la răspîndirea gustului de a citi. Publicul cititor își putea procura acum cărțile dorite prin librăria pe care Friedrich Walbaum o înființase în București, librărie unde ofițerii ruși găseau, în vara lui 1829, „o bună parte din cărțile interzise în Rusia“ țarului — expresia aparține lui Alexandru Ivanovici Mihailovski-Danilevski, viitorul general-locotenent — și despre care consulul prusian C.A. Kuch spunea că era bine aprovizionată cu cărți străine. Tot în această vreme, în preajma punerii în vigoare a Regulamentului Organic, se înființează *Arhivele Statului*, instituție de stat avînd grija păstrării actelor vechi; regulamentul de funcționare e de la începutul lui iunie 1831. Pînă atunci, această grijă fusese în sarcina Mitropoliei; dar lucrul se făcuse defectuos, intermitent și numai pentru unele acte mai importante.

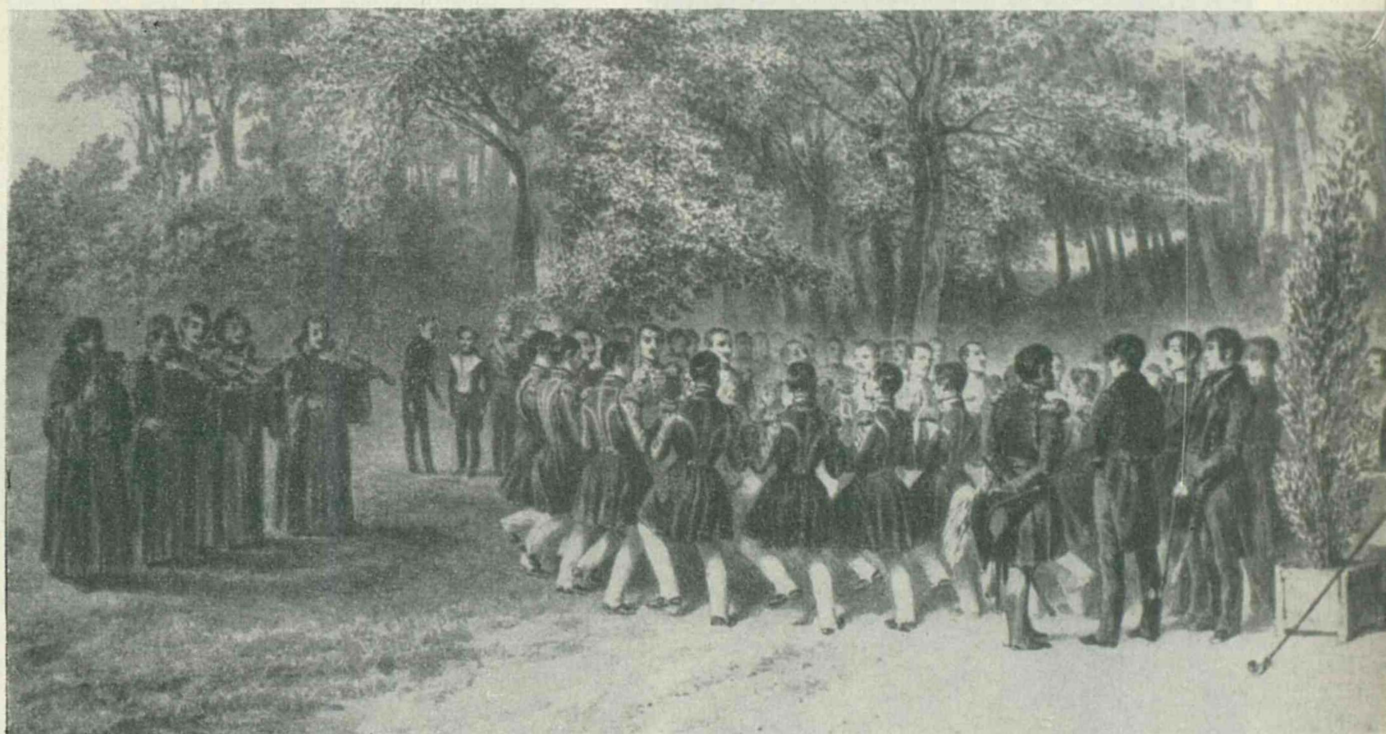


Fig. 45 — Horă jucată de ostașii noii armate române (desen de A. Raffet în 1837). (M.I.B.)

Procesul de modernizare, de scuturare a hainei constantinopolitane și de înlocuire a ei prin una apuseană, proces început, după cum am arătat mai înainte, în anii 1806—1812, e acum în plină desfășurare. Nu numai femeile, dar și tineretul adoptă cu entuziasm tot ce vine din Apus: veșminte, mobilier, maniere, fel de a primi. Limba franceză a devenit limba societății înalte, înlocuind limba greacă, atît de prețuită în epoca fanarioților; ea se aude peste tot în saloane; e întrebuințată în mod curent în

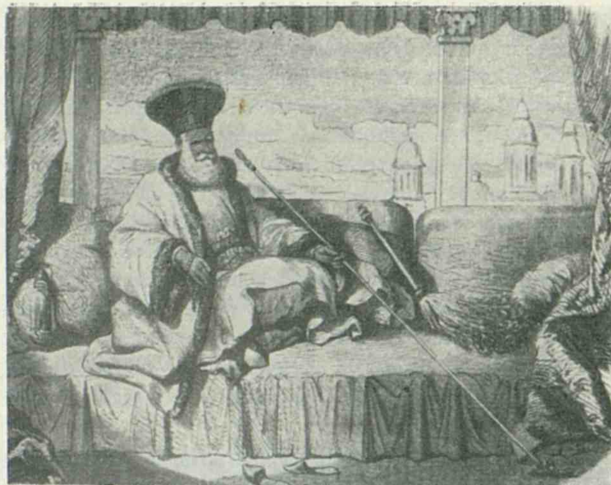
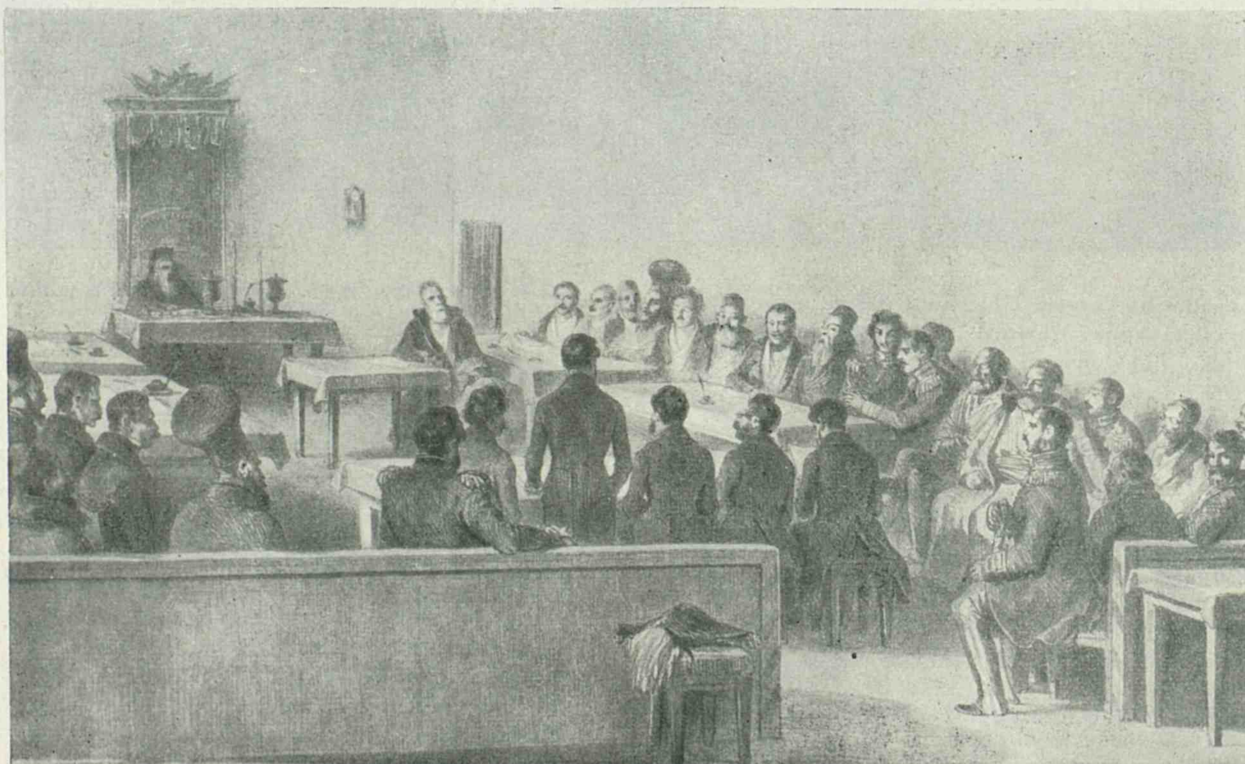


Fig. 46 — Başboierul Gh. Filipescu, după desenul lui Dousault. De remarcat calpacul cu fundul mare, rotund, şi ciubucul foarte lung (B.A.)

corespondenţa boierimii; Kisselef o întrebuinţează şi în corespondenţa oficială, iar Heliade, în *Curierul românesc*, are, începînd din 1833, şi articole în limba franceză. La fel, din acelaşi an, *Buletinul oficial*. Pe străzile Bucureştilor se întîlnesc tineri îmbrăcaţi după moda Parisului, cu haine turnate pe corp şi vorbind franţuzeşte, cu bătrîni purtînd încă îmbrăcămintea largă, în falduri, a Constantinopolului, şi păstrînd pe cap şlicul vast, simbol al rangului şi ighemoniconului (vezi fig. 46 şi 47). E un contrast în plus, faţă de cele existente privind clădirile oraşului, cultura locuitorilor, repartiţia averilor. Se poate spune, pe drept cuvînt, că Bucureştii reprezintă, în această epocă de tranziţie, un cumul al contrastelor. O observă, de altfel, peste puţin timp, la începutul domniilor regulamentare, toţi călătorii străini, indiferent din ce ţară vin. Căpitanul Helmuth von Moltke, viitorul feld-mareşal, trecînd, în noiembrie 1835, în drum spre Turcia, prin capitala noastră, scrie: „În Bucureşti se văd colibe din cele mai păcătoase lîngă palate în stilul cel mai modern şi lîngă biserici în stil bizantin; cea mai amarnică sărăcie... lîngă luxul cel mai triumfător; Asia şi Europa par a se atinge în acest oraş... Aci întîlneşti palate, cluburi, teatre, modiste şi croitorese, ziare şi echipaje; dar cum pui piciorul afară, te scufunzi în sălbătăcie." Iar în anul următor, în 1836, profesorul Saint-Marc Girardin, membru al Academiei Franceze, călător şi el pe meleagurile noastre, face următoarele constatări: „Ceea ce sare în ochii străinului la Bucureşti este curioasa deosebire între locuinţe. Închipuiţi-vă cîteva dintre cele mai prăpădite maghernițe ale noastre, iar în mijlocul lor palate strălucite, fără nici un fel de clădiri care să facă tranziţia; cînd un aspect de sat, cînd unul de capitală: iată ceea ce sînt Bucureştii. Cele mai murdare dugheni sînt vecine

Fig. 47 — Divanul boieresc după desenul lui A. Raffet, 1837. De remarcat că unii boieri mai poartă încă veşmîntul fanariot cu «calpacul» în formă de potcap cu fundul umflat, în timp ce alţii sînt îmbrăcaţi după moda apuseană. Prezidează mitropolitul. (C.C.G.)



cu cele mai arătoase case; ieşi dintr-o locuinţă ce-ţi aminteşte una din cele mai frumoase clădiri ale Parisului sau Vienei, şi dai de o cocioabă păcătoasă de lemn."

BUCUREŞTII ÎN VREMEA DOMNIILOR REGULAMENTARE (1834—1848)

Clauza libertăţii comerţului pe Dunăre şi Marea Neagră, înscrisă în Tratatul de la Adrianopol, a avut consecinţele cele mai importante asupra dezvoltării economice a ţărilor noastre şi, prin urmare, asupra întregii vieţi româneşti. Produsele noastre putînd fi vîndute în mod liber, oricui, la preţul pieţei, nemaiexistînd monopolul de cumpărare turcesc pentru o serie întreagă de articole şi la preţuri sub acelea ale pieţei, rezultatul a fost o deosebită afluenţă de cumpărători, în special în porturile de la Dunăre şi în capitală, o mişcare comercială vie, cîştiguri substanţiale pentru producători. Grînele sînt din ce în ce mai căutate; vase numeroase vin să le încarce la Brăila, care, la începutul lui martie 1836, este declarată *porto-franc*; ca urmare, mărfuri străine de tot felul se depozitează aici. Reluarea exportului şi importului are loc îndată după semnarea păcii; balanţa ne este constant favorabilă, iar volumul afacerilor sporeşte continuu. Bunăstarea creşte, şi lucrul se observă mai ales în oraşe şi, în primul rînd, în Bucureşti. În cei patrusprezece ani care despart plecarea lui Kisselef de Revoluţia de la 1848, capitala creşte mereu, în special sub raportul populaţiei; sporeşte simţitor numărul meseriaşilor şi al negustorilor; potrivit statisticii din 1832, ei ating cifra de 3.269 (trei mii două sute şaizeci şi nouă) şi sînt împărţiţi în 38 de „corporaţii"; apar şi forme incipiente ale industriei capitaliste, cum e fabrica de postav de la Tunari (1843) (vezi mai jos, capitolul industrie); se dezvoltă lucrările edilitare, se ridică clădiri publice; mulţi orăşeni îşi înlocuiesc casele vechi, de bîrne sau împletitură muruită, prin case de cărămidă.

În timpul lui Alexandru Ghica, primul domn regulamentar (1834—1842), are loc o acţiune de mari proporţii în ce priveşte *pavarea cu piatră de rîu* (bolovani) a străzilor Bucureştilor. Este destinată în acest scop suma importantă de 4.958.367 de lei, repartizată pe zece ani. Cu prilejul pavării se fac şi unele alinieri; întreaga operaţiune e pusă sub supravegherea unui comitet de patru persoane, între care preşedintele sfatului orăşenesc, tehnician şi autor al planurilor fiind inginerul statului, Vladimir de Blaremberg. Tot sub raportul edilitar, trebuie menţionată *înfiinţarea de cişmele* cu apă filtrată din Dîmboviţa,



Fig. 48 — Medalia fîntînelor bătută în 1846; aversul (M.I.B.).

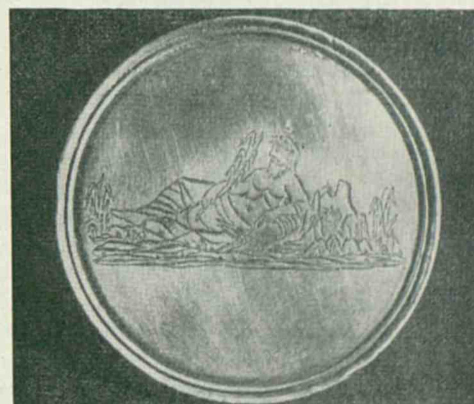


Fig. 49 — Medalia fîntînelor bătută în 1846, reversul înfăţişînd alegoric apa potabilă adusă pe olane. (M.I.B.)

lucrare efectuată în timpul lui Gheorghe Bibescu (1842—1848), şi al cărei istoric e interesant. Se plănuise să se ridice în Bucureşti o statuie generalului Kisselef şi se prevăzuseră şi fondurile necesare — 15.000 de galbeni — cînd generalul, mulţumind, refuză, în iunie 1843, onoarea ce i se făcea, adăugînd că ar prefera, cu banii respectivi, să se întreprindă o lucrare de utilitate publică. Se hotărî atunci să se înfiinţeze — între altele — o serie de fîntîni sau cişmele. Lucrarea s-a executat de inginerul „hidrotect" francez Jean Marsillon; maşina hidraulică, acţionată cu aburi, fu adusă de la Paris şi instalată într-o clădire ridicată în 1846 pe malul stîng al Dîmboviţei, pe locul ocupat azi de palatul unde a fost succesiv Vama poştei şi Procuratura. Ţevile necesare reţelei din oraş s-au comandat la Reşiţa, în Banat. Cu prilejul inaugurării cişmelelor — una din ele mai există încă, pe strada Franzelari, colţ cu Silivestru — s-a bătut şi o medalie comemorativă, în 1846 (vezi fig. 48 şi 49); în anul următor, la 21 septembrie 1847, s-au inaugurat, într-un cadru festiv, în prezenţa domnului şi a guvernului, şi fîntînile cu jocuri de apă de la

Șoseaua Kisselef. Această șosea, de aproape trei kilometri, începuse să fie amenajată încă în 1832, cînd s-au făcut primele plantații de tei pe cele două laturi; în 1843, horticultorul german Meyer și ajutorul său Hörer au alcătuit, la începutul șoselei, un parc cu arbori și arbuști ornamentali, unii aduși din Italia. Aspectul era înfățișător; cînd, în octombrie 1853, gazetarul englez O'Brien, oaspete al Bucureștilor pentru mai multe luni, vizitează Șoseaua Kisselef, el arată că „pe ambele părți ale ei este o grădină publică... una din cele mai frumoase din Europa". În aceeași ordine de idei, amintim amenajarea *Cișmigiului*, a frumosului parc din mijlocul capitalei. În acest loc era din vechime un lac numit, în secolul al XVII-lea, „lacul lui Dura negușătorul"; lacul avea pește, iar pe fața lui poposeau rațe sălbatice. Sub Gheorghe Bibescu, se hotărî amenajarea acestui lac și transformarea terenurilor vecine lui într-un parc. În mai 1844 se ridică planul, iar prin decretul din 15/27 februarie 1845 tot complexul trecu în stăpînirea sfatului orășenesc. Se făcură plantații și se traseră alei de același horticultor Meyer; în vara anului următor, 1846, consulul francez din București putea vorbi de „grădina din centrul orașului". Numele actual, Cișmigiu, înseamnă, în turcește, „purtătorul de grijă al cișmelelor"; el a înlocuit vechiul nume al lui Dura, deoarece acest dregător tehnic locuia aproape de malul lacului, la poalele pantei spre Sărindar.

S-au ridicat, în această vreme, și numeroase clădiri publice și particulare. Pentru nevoile armatei s-au construit cazărmi; una din ele, pe Dealul Spirii, a purtat numele de Alexandria deoarece a fost făcută în 1839, sub Alexandru Ghica; o alta s-a înălțat mai tîrziu, sub Bibescu, pe malul stîng al Dîmboviței, în fața Cotrocenilor. Tot sub Bibescu s-a început și construirea *Teatrului Național*. Domnul trimite o adresă — un „ofis", cum se spunea pe atunci — sfatului administrativ, cerîndu-i să intre în corespondență „cu vreun arhitect din cei mai cunoscuți din părțile Europei, ca să chibzuiască planul" clădirii. Locul ales era cel ocupat de „hanul lui Filaret", pe Podul Mogoșoaiei, plus locul vecin al familiei Merișescu. Devizul însuma 20.300 de galbeni; el fu aprobat la 15/27 august 1843; în decretul respectiv se spune că acest teatru va fi nu numai spre folosul Bucureștilor, dar al întregului neam românesc, „prin influența izbăvitoare ce va avea atît asupra bunelor năravuri, cît și asupra desăvîrșirii limbii naționale și dezvoltarea literaturii românești". Ridicarea clădirii a început în 1846; ea a durat pînă în 1852, după planurile arhitectului vienez A. Hefft, decorația interioară datorîndu-se germanului Mühldörfer. A fost o construcție reușită (vezi fig. 50), cu o acustică remarcabilă; cu atît mai mare e paguba suferită prin distrugerea acestui însemnat lăcaș de artă de către bombardamentul aerian hitlerist din 24—25 august 1944. O nouă clădire, pe locul celei vechi, este una din primele obligații ale capitalei de azi.

Casa încăpătoare și fățoasă a lui Dinicu Golescu, pe Podul Mogoșoaiei, una din cele mai frumoase ale Bucureștilor de atunci, este vîndută, după moartea lui, de către urmași, statului (1832); ea servește mai întîi ca sediu al sfatului administrativ, apoi ca reședință domnească. În acest scop i se fac reparațiile și transformările necesare, în 1838, de către arhitectul de origine spaniolă Xavier Villacrosse, stabilit la noi, și a cărui amintire o păstrează pasajul cu acest nume; cheltuiala depășește suma de 312.586 lei, prevăzuți inițial. Tot Villacrosse a ridicat și vechea primărie sau „casa orașului", din marginea Pieței de Flori; clădirea, isprăvită în septembrie 1842, a căzut pradă marelui foc din 1847 (vezi mai jos, p. 130). Un alt arhitect străin, germanul Joseph Hartl (Hartel), stabilit de mult timp la noi, a clădit Spitalul Brîncovenesc cu anexele sale; ni s-au păstrat contractele respective: primul, pentru clădirea principală, din 28 august 1835; cel de-al doilea, pentru anexe, din 4 iulie 1837. Un arhitect francez, Lepetit, lucrează



Fig. 50 — Teatrul Național; a fost distrus de bombardamentele hitleriste la 24—25 august 1944. (S)

în 1838 pentru Grigore Cantacuzino, probabil la „casa cu lanțuri" de pe Podul Mogoșoaiei, numită mai tîrziu casa Moruzi, devenită apoi sediul Muzeului municipal și dărîmată, fără rost, în 1941 (vezi fig. 51). Acești arhitecți străini lucrau pentru protipendadă și pentru instituții; marea masă a orășenilor își ridicau casele, de zid, cu meșteri locali, nepretențioși, sau cu meșteri veniți de peste Dunăre, din Balcani.

Concomitent cu pavarea străzilor orașului, începe să se dea atenție și șoselelor care leagă Bucureștii cu orașele celelalte. Un inginer francez, Balzano, face proiectul și harta rețelei rutiere. Bibescu le trimite, la 27 februarie 1845, sfatului administrativ, cerîndu-i să decidă executarea acestei rețele, șoselele „fiind cel întîi semn al începerii țivilizației unui neam și singurul mijloc al desăvîrșirii ei". Sfatul își dă încuviințarea și lucrările încep; un raport consular francez, din 16 iulie 1846, relevă îmbunătățirea drumurilor, „în special în vecinătatea capitalei". În

Planşa III. Beizadea Grigore Ghica, fiul voievodului Ţării Româneşti Grigore Ghica (1822—1829), plimbîndu-se la Şosea, cu faetonul tras de patru telegari. În spate, valetul şi arnăutul de pază. Beizadeaua poartă costum „evropenesc" şi „ţilindru" sau joben.

Acuarelă de prin 1845, atribuită lui Ch. Doussault (B. A.)

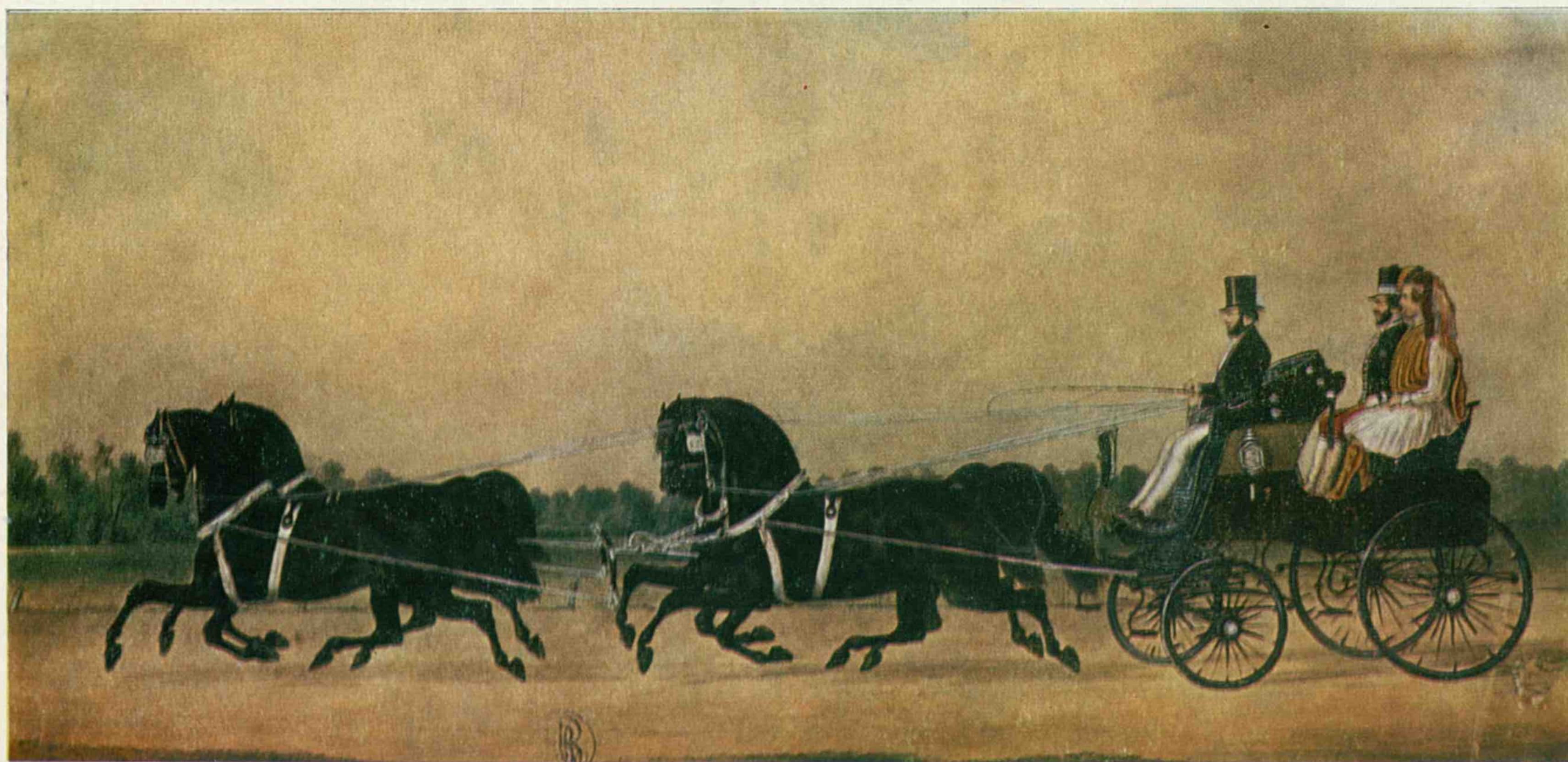




Fig. 51 — Casa Moruzi, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, zisă „Casa cu lanţuri", pe Calea Victoriei, unde a fost între cele două războaie mondiale sediul Muzeului de istorie a oraşului Bucureşti; dărîmată ulterior (M.A.)

oraş se amenajează aleea de pe Dealul Mitropoliei, aşezîndu-se la capătul ei de jos, sub Bibescu, patru obeliscuri şi făcîndu-se plantaţii.

În general, se observă o tendinţă de innoire şi de înfrumuseţare. Abatele italian Domenico Zanelli, care vizitează Bucureştii în 1841, după ce arată că „unele cartiere sînt elegante, străzile bine pavate, avînd case încăpătoare şi prăvălii care expun, în ferestre frumos gătite, tot felul de mărfuri...", conchide: „oraşul... se face din ce în ce mai frumos, încît nu vor trece prea mulţi ani, şi va deveni unul din oraşele cele mai importante din Orient". O impresie asemănătoare are călătorul francez H. Desprez, în 1847. În Bucureşti, spune el, „te simţi în mijlocul agitaţiei unui mare oraş şi poţi constata toate semnele unei civilizaţii care începe... Alături de casele răspîndite ca într-un sat mare, magazine bogate şi locuinţe particulare somptuoase se ridică în fiecare zi... şi astfel, în fiecare zi, capitala Valahiei se dezbracă de caracterul său oriental pentru a lua aspectul oraşelor din Occident." Dar această impresie de „oraş occidental" e valabilă numai în ce priveşte *centrul* oraşului, partea locuită de cei bogaţi, de boierime şi burghezia cea mai înstărită; aici sînt şi străzile pavate cu piatră, şi cişmelele cu apă filtrată, şi clădirile mari, şi magazinele luxoase; restul oraşului, mahalalele nu se deosebesc, sub raportul edilitar, de ceea ce fuseseră mai înainte.

În perioada regulamentară, Bucureştii trec şi prin cîteva încercări. Prima este cutremurul din seara zilei de 11 ianuarie 1838, care produce pagube mari materiale, dar, din fericire, puţine victime. A doua este inundaţia Dîmboviţei, întîmplată în noaptea de 16/28—17/29 martie 1839, cînd toată lunca fu acoperită de ape; raportul austriac din ziua următoare apreciază — exagerat — suprafaţa inundată ca la o treime a oraşului. Cea mai grea încercare a fost însă focul izbucnit în ziua de Paşti a anului 1847 — la 23 martie stil vechi — şi care, pornind, din imprudenţa unui copil, de la casa Drăgănescu, de pe *uliţa franţuzească* — adică, am zice azi, din extremitatea de sus, de lîngă Calea Victoriei, a străzii 30 Decembrie, a cuprins, în cîteva ceasuri, tot centrul comercial şi s-a întins pînă la groapa de nisip de pe Şoseaua Vergului, pe o distanţă de mai bine de 2 kilometri (vezi fig. 52). Pompierii, reorganizaţi milităreşte în 1845 şi formînd o roată ostăşească împărţită în 6 secţii, nu putură împiedica, din cauza vîntului puternic, care ducea bucăţi de lemn aprinse la distanţe mari, lăţirea sinistrului. Au ars atunci 1.142 de prăvălii, 686 de case de locuit, 12 biserici şi mănăstiri şi 10 hanuri, în total 1.850 (o mie opt sute cincizeci) de clădiri. Pagubele au fost imense; la Paris, unde periodicul *L'Illustration* relatează în două numere năprasnicul sinistru, ele erau evaluate la peste 80 de milioane de franci. Pentru a veni în ajutorul sinistraţilor, diferitele instituţii alocară din bugetele lor sume importante: mănăstirile închinate dădură 700.000 de lei, Mitropolia şi episcopiile, 500.000; vistieria, de la rezervă, 300.000; domnul cedă aproape o treime din lista sa civilă; trimiseră ajutoare moldovenii şi transilvănenii; sultanul şi ţarul adăugară obolul lor; baronul Rothschild subscrise 2.000 de galbeni: a fost o acţiune de ajutorare nu numai general românească, dar europeană. S-au strîns, în total, 3.577.795 de lei şi 35 de parale. Graţie şi acestor ajutoare, graţie intervenţiei statului — se institui o comisie de reclădire şi aliniere — dar în primul rînd graţie energiei, stăruinţei şi încrederii în viitor a bucureştenilor, casele şi magazinele se refăcură repede. Ceva mai încet a mers refacerea bisericilor; unele din ele, ca biserica Sf. Anton, din actuala Piaţă de Flori, şi biserica Stelea nu se mai refăcură niciodată.

Fig. 52 — Focul care a distrus o parte din Bucureşti în ziua de Paşti a anului 1847. Stampă Pappasoglu (B.A.)



Un fapt însemnat este prefacerea în spiritul public ce are loc în perioada 1828—1848. Învăţămîntul lui Gheorghe Lazăr, continuat de elevul acestuia Heliade — în cadrul şcolii de la Sf. Sava, care capătă o nouă organizare (colegiu) prin Regulamentul Organic — tineretul care se întoarce de la studii, din străinătate, presa nou înfiinţată, publicaţiile istorice şi literare, originale şi traduceri, ce apar între timp, societăţile literare şi artistice care iau naştere, toate aceste elemente provoacă o mare schimbare în cugete. Două sînt ideile principale care se cristalizează în această vreme: una e *ideea naţională*, a propăşirii şi a unităţii româneşti, ca limbă, ca literatură şi chiar ca formă politică. De aceea numele de *Dacia*, ţara care cuprindea odinioară tot pămîntul românesc, revine adesea în titlurile tipăriturilor vremii — Nicolae Bălcescu şi August Treboniu Laurian încep să publice din 1845 la Bucureşti *Magazinul istoric pentru Dacia*, în timp ce la Iaşi Kogălniceanu scoate în 1840 *Dacia literară* — de aceea figura lui *Mihai Viteazul*, voievodul care realizase pentru întîia dată unitatea noastră politică, provoacă un interes deosebit (acelaşi Nicolae Bălcescu va scrie *Istoria românilor sub Mihai-vodă Viteazul*). A doua idee principală care domină spiritele este ideea *democratică-liberală*, a luptei împotriva feudalismului, a chemării la o viaţă mai bună a mul-

ţimii necăjite, a înlăturării regimului aristocratic, în care o mînă de oameni, avînd totul, asupresc şi exploatează pe ceilalţi.

Progresele pe care le fac aceste două idei principale în spiritele luminate şi, în primul rînd, în lumea celor tineri şi în pătura burgheză, în plină ascensiune, — vezi, de pildă, programul Filarmonicii — explică de ce se ajunge la încercarea, înăbuşită în germene, de la 1840 — al cărei program cuprindea reforma în sens democratic a statului şi împroprietărirea pe cale embaticară a clăcaşilor — şi apoi la revoluţia din 1848.

BIBLIOGRAFIE

I. *În vremea războiului din 1828—1829 şi a guvernării lui Kisselef.* 1. Pompiliu Eliade, *La Roumanie au XIX-e siècle.* II. *Les trois présidents plénipotentiaires (1828—1834)*, Paris, 1914, XXVII — 362 p. in 8°; 2. C. Moisil, *Arhivele Statului şi Regulamentul Organic*, Bucureşti, 1930, 24 p. in 8°; 3. I.C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834. Ocupaţia rusească şi Regulamentul Organic*, Bucureşti (1934), V + 385 p. in 8° (lucrare de căpetenie); 4. C. Moisil, *Primul sfat orăşenesc al Bucureştilor*, în *Bucureştii-Vechi*, I—V (1930—1934), p. 136—154; 5. Paul Săndulescu, *Istoricul pavajelor bucureştene, Studii şi documente*, Bucureşti, 1936, 192 p. in 8°; 6. Aurel Sava, *Regulamentele Organice ale Valahiei şi Moldovei*, vol. I, *Textele puse în aplicare la 1 iulie 1831 în Valahia şi la 1 ianuarie 1832 în Moldova*, Bucureşti, 1944, LX + 368 p. in 8°; 8. I. Nistor, *Ravagiile epidemiilor de ciumă şi holeră şi instituirea cordonului carantinal la Dunăre*, Bucureşti, 1945, 43 p. in 8° (Extras din *Mem. secţ. ist.*, *Acad. Rom.*); 9. G. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Bucureşti, 1947, 463 p. in 8°; 10. T. Evolceanu, *Principiile pentru sistematizarea capitalei cuprinse în legiuirile ce însoţesc Regulamentul Organic al Ţării Româneşti*, în *Arhitectura R.P.R.*, 3, 1954, p. 28—31; 11. Const. C. Giurescu, *Principatele Române la începutul sec. XIX*, Bucureşti, 1957, 318 p. in 8°; 12. A. Oţetea, *Geneza Regulamentului Organic*, în *Studii şi articole de istorie*, II, 1957, p. 387—402; 13. C. Moisil, *Comisia înfrumuseţării oraşului Bucureşti din anul 1830* (ms.).

II. *Bucureştii în vremea domniilor regulamentare (1834—1848).* 14. Gh. Bibescu, *România de la Adrianopol la Balta-Liman, 1829—1849. Domnia lui Bibescu*, vol. I—II, Bucureşti, 1893—1894, XIII + 467 şi 744 p. in 8°; 15. I.C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul organic, 1834—1848*, Bucureşti, 1915, XVIII + 688 p. in 8°; 16. I.C. Băcilă, *Planul bălţii Cişmigiului*, în *Bucureştii-Vechi*, I—V (1930—1934), p. 47—49; 17. * * * *O scrisoare despre grozăvia cutremurului din Bucureşti în 1838*, în *Gaz. mun.*, V (1936), nr. 235; 18. Emil Vîrtosu, Ion Vîrtosu, Horia Oprescu, *Începuturi edilitare, 1830—1832*, Bucureşti, 1936, XIX + 224 p. in 4°; 19. Emil Vîrtosu şi Ion Vîrtosu, *Aşezămintele brîncoveneşti. O sută de ani de la înfiinţare, 1838—1938*, Bucureşti, 1938, LIV + 479 p. in 4°; 20. Gh. Florescu, *Casa cu lanţuri (Casa Cantacuzino-Creţulescu-Moruzi)*, Bucureşti, 1946, 16 p. in 8°; 21. Dan Berindei, *Dezvoltarea urbanistică şi edilitară a oraşului Bucureşti în perioada regulamentară şi în anii unirii (1831—1862)*, în *Studii*, XII (1959), 5, p. 133—158; 22. G. Potra, *Alimentarea cu apă a bucureştenilor de altădată* (ms.).

Revoluţia de la 1848 a fost în primul rînd o revoluţie a bucureştenilor.

Revoluţia munteană de la 1848 a fost în primul rînd o revoluţie a bucureştenilor. Pregătită din timp şi minuţios în Bucureşti, şi-a avut aderenţii cei mai numeroşi şi mai hotărîţi în masele populare bucureştene, s-a desfăşurat mai ales în cadrul Bucureştilor şi a fost reprimată prin ocuparea Bucureştilor de către armatele străine.

Prin revoluţia de la 1848, burghezia în ascensiune economică — avînd în fruntea ei tineretul luminat şi alături ţărănimea exploatată de moşieri şi arendaşi — a urmărit să răstoarne regimul opresiv al boierimii feudale, care împiedica progresul societăţii româneşti.

PREGĂTIREA ŞI DESFĂŞURAREA REVOLUŢIEI

Pregătirea ideologică a revoluţiei începe — aşa cum recunoaşte Nicolae Bălcescu — cu însăşi mişcarea lui Tudor; ea e hrănită de programele diferitelor societăţi, începînd cu Societatea literară întemeiată sub Grigore Ghica, continuînd cu Societatea filarmonică şi cu Societatea literară, pornită în octombrie 1843 — căci toate aceste societăţi literare şi artistice aveau şi preocupări sociale — şi isprăvind cu Societatea politică secretă „Frăţia". Această ultimă societate a fost întemeiată tot în 1843 de către patru tineri — Nicolae Bălcescu, Ion Ghica, A. G. Golescu şi maiorul Christian Tell — prin jurămînt, pe cîmpul Filaretului, din marginea Bucureştilor. Nicolae Bălcescu (vezi fig. 53) participase şi la mişcarea revoluţionară din 1840, iniţiată de un grup de tineri patrioţi, în frunte cu Mitică Filipescu, mişcare care urmărea să răstoarne pe domn şi guvernul său şi să introducă reforme liberale, între care împroprietărirea clăcaşilor. Condamnat la trei ani închisoare — s-a ţinut seama de faptul că nu era încă major — Bălcescu fusese graţiat în 1843 şi, în acelaşi an, întemeiase, împreună cu ceilalţi trei, „Frăţia". Era, dintre întemeietori, incontestabil, personalitatea cea mai puternică, avînd cel mai mult simţ politic şi temperamentul cel mai generos; în acelaşi timp, şi cultura cea mai întinsă şi mai temeinică. Şi ceilalţi trei erau spirite luminate şi entuziaste; Ion Ghica adăuga acestor însuşiri un deosebit simţ diplomatic. Scopul societăţii politice secrete „Frăţia" era reforma statului şi a societăţii în sens liberal, democratic. Treptat-treptat, numărul aderenţilor, atît civili, cît şi militari, creşte; printre ei se află mulţi negustori şi meseriaşi din Bucureşti. Sistemul de organizare era pe grupe de cîte zece, fiecare dintre membri cunoscînd numai pe cel care-l iniţiase. Toţi erau datori *ascultare*, pînă la jertfa averii şi a vieţii; secretul trebuia păstrat în modul cel mai riguros. În primăvara anului 1848, comitetul de conducere al societăţii se alcătuia din treisprezece persoane: fraţii Nicolae şi Constantin Bălcescu, fraţii Nicolae şi Ştefan Golescu, fraţii Dumitru şi Ion Brătianu, Alexandru G. Golescu — zis şi Negru sau Arăpilă, spre deosebire de vărul său Alexandru C. Golescu, zis Albu — C. A. Rosetti, Ion Ghica, Gheorghe Magheru, Ion Voinescu, Christian Tell şi Ion Heliade, ce şi-a zis mai tîrziu şi Rădulescu. Acest comitet a ales la rîndu-i, din sînul său, un comitet executiv format din Nicolae Bălcescu, Ion Ghica şi A. G. Golescu: primul şi

ultimul erau elementele cele mai înaintate sub raportul ideologic. După discuții aprinse, în urma cărora comitetul executiv și în special Bălcescu izbuti să impună înscrierea în program a împroprietăririi țăranilor, se ajunse la redactarea proclamației, în 22 de puncte, ce cuprindea toate revendicările revoluționarilor și care echivala cu o nouă constituție. Partea introductivă și încheierea, precum și stilul în genere, în forma înflăcărată și mistică a vremii trădează pana lui Heliade; fondul însă, adică revendicările propriu-zise și argumentarea istorică și politică, credem că se datorează conducerii supreme și, în primul rînd, lui Nicolae Bălcescu.

Mișcarea trebuia să înceapă simultan în diferite puncte ale țării: în București, unde era masa cea mai mare a aderenților, la Izlaz, în Romanați, unde garnizoana fusese cîștigată, în Vîlcea și în Prahova. Potrivit planului, un grup de revoluționari în frunte cu Heliade și cu maiorul Christian Tell, se duce la Izlaz; aici, în dimineața zilei de 9/21 iunie, după o slujbă religioasă efectuată de preotul Șapcă și un emoționant cuvînt al acestuia, se citește, în fața mulțimii de săteni și a ostașilor, proclamația. Îndată după aceea, se formează, chiar acolo, pe „Cîmpul Regenerării" din Izlaz, un guvern provizoriu alcătuit din Heliade, Tell, Ștefan Golescu, Nicolae Pleșoianu și preotul Șapcă; el înștiințează printr-o adresă pe vodă Bibescu de cele petrecute și-i cere „să asculte glasul patriei și să se pună în fruntea acestei mari fapte", să-și dea, prin urmare, consimțămîntul și să iscălească noua „constituțiune". Apoi, împreună cu armata și sătenii, pornește, prin Caracal, spre Craiova, unde, autoritățile neputîndu-se împotrivi, i se face o călduroasă primire.

În aceeași zi în care aveau loc evenimentele de la Izlaz, la București se produce un atentat împotriva lui Bibescu. Pe cînd acesta, însoțit de ministrul de interne Villara, se întorcea, în trăsură, de la Șosea, pe seară, trei tineri — Grigore Peretz, Dumitru Crețulescu și Iancu Paleologu — traseră asupra lui, dintr-o birjă, la Capul Podului, cîte un foc de pistol, fără a-l răni însă: unul din gloanțe se opri în epolet. În urma acestui atentat, poliția procedă, în aceeași noapte și în dimineața următoare, la arestări masive; o serie dintre fruntași, între care C. A. Rosetti și maiorul Voinescu II, sînt prinși; alții scapă, travestindu-se și ascunzîndu-se. În dimineața zilei de 11 iunie, domnul se duce la cazărmile armatei spre a lua un nou jurămînt de credință; ofițerii depun acest jurămînt, arată că vor apăra țara de dușmani, dar nu vor vărsa sînge de român. Trei ore mai tîrziu, ei vin apoi *in corpore* la palat și repetă declarația că nu vor trage în frații lor. Atitudinea armatei a avut însemnătate. În după-amiaza aceleiași zile, bucureștenii, în special negustorimea, meseriașii, în frunte cu tabacii, și tineretul, ațîțați și îndrumați de fruntașii care scăpaseră nearestați, încep să se miște. Pe la orele 4, clopotul Mitropoliei prinde a suna într-o dungă: semn de primejdie și de adunare. Tînărul iuncăr sau cadet Magheru — avea 20 de ani — se duce, împreună cu un grup, în ulița Lipscanilor, și aici, pe o scară, lîngă prăvălia lui Danielopol, citește *Proclamația;* un alt tînăr, poetul Catina, face același lucru în Piața Sf. Gheorghe. Redăm textul celor 22 de puncte ale acestei proclamații, chiar în forma și înșirarea lor: 1. „Independența... administrativă și legislativă pe temeiul tractatelor lui Mircea și

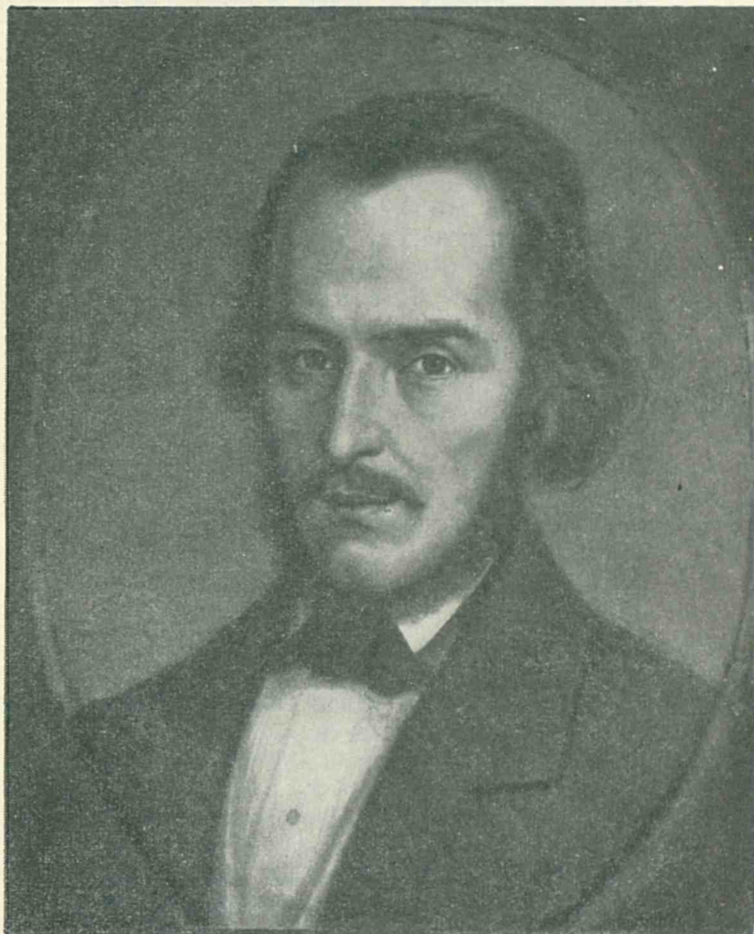


Fig. 53 — Nicolae Bălcescu. Pictură în ulei. (M.I.B.)

Vlad V. și neamestec al nici unei puteri dinafară în cele din întru ale sale." 2. „Egalitatea drepturilor politice." 3. „Contribuție generală." 4. „Adunanță generală compusă de reprezentanți ai tuturor stărilor soțietății." 5. „Domn responsabil ales pe cinci ani și căutat în toate stările soțietății." 6. „Împuținarea listei civile — ardicarea de orice mijloc de corumpere." 7. „Responsabilitatea miniștrilor și a tutulor foncționarilor în foncția ce ocupă." 8. „Libertatea absolută a tiparului." 9. „Orice recompensă să vie de la patrie, prin reprezentanții săi, iar nu de la domn". 10. „Dreptul fiecărui județ de a-și alege dregătorii săi." 11. „Gvardie națională." 12 „Emancipația mănăstirilor închinate." 13. „Emancipația clăcașilor ce se fac proprietari prin despăgubire." 14. „Des-

robirea ţiganilor prin despăgubire." 15. „Representant al ţării la Constantinopol dintre români." 16. „Instrucţie egală şi întreagă pentru tot românul de amîndouă sexele." 17. „Desfiinţarea rangurilor titulare, ce nu au foncţii." 18. „Desfiinţarea pedepsei degrădătoare cu bătaia." 19. „Desfiinţarea atît în faptă, cît şi în vorbă a pedepsei cu moartea." 20. „Aşezăminte penitenţiare unde să se spele cei criminali de păcatele lor şi să easă îmbunătăţiţi." 21. „Emancipaţia israeliţilor şi drepturi politice pentru orice compatrioţi de altă credinţă." 22. „Convocarea îndată a unei Adunanţe generale extraordinare constituante, alese spre a representa toate interesele sau meseriile naţiei, care va fi datoare a face constituţia ţării pe temeiul acestor 21 de articole decretate de popolul român."
Mulţimea se strînge numaidecît; apar steaguri, cocarde şi eşarfe tricolore; pălăriile se împodobesc cu penaje tricolore (vezi fig. 54); în aclamaţii şi urale, toţi se îndreaptă spre palat. Bibescu, văzînd că nu are sprijinul armatei, iscăleşte, seara, pe la orele 10, noua constituţie — de fapt *Proclamaţia* — şi acceptă formarea unui guvern provizoriu, a cărui listă îi e prezentată de revoluţionari. Cum însă, a doua zi, 12 iunie, consulul ţarist, Gh. de Kotzebue, protestează formal împotriva noii orînduiri, care desfiinţa, de drept şi de fapt, Regulamentul Organic, şi părăseşte Bucureştii, domnul, cuprins de teamă şi nevoind să ia asupră-şi consecinţele mişcării, abdică în după-amiaza zilei de 13 iunie şi se retrage, prin Cîmpulung, în Transilvania. Anunţînd acest fapt în ziua următoare, guvernul provizoriu arată totodată ţării şi noua sa formaţie, reconstituită, cuprinzînd şi pe cei de la Izlaz. În frunte e „Guvernul vremelnicesc", organ suprem, prezidat de mitropolitul Neofit şi numărînd ca membri pe Heliade, Ştefan Golescu, Tell, Magheru şi, pentru cîteva zile numai, un mare negustor bucureştean, Gh. Scurti. Vin apoi — imitînd cabinetul revoluţionar francez — „secretarii guvernului vremelnicesc": C. A. Rosetti, N. Bălcescu, A. G. Golescu şi Ion C. Brătianu, adică elementele tinere, cele mai dinamice. În sfîrşit, e „Ministerul vremelnicesc", alcătuit din Nicolae Golescu, „ministru dinlăuntru" sau de interne, Ion Cîmpineanu, luptătorul din anii 1838—1842, care fusese închis la Mărgineni şi despre care ieşise cîntecul în Bucureşti: „haideţi, fraţi, la Mărgineanu, să scăpăm pe Cîmpineanu", „ministrul dreptăţii", Ioan Voinescu II, „ministrul trebilor dinafară sau de externe", C. N. Filipescu, „ministrul finanţii", Gh. Niţescu, „obştescul controlor", colonelul I. Odobescu, „ministrul de războiu", Heliade, „ministrul instrucţiei publice", Scarlat Creţulescu, „comandantul gvardiei naţionale", Constantin Creţulescu, „presidentul sfatului orăşenesc" — apoi va fi Cezar Bolliac — Mărgărit Moşoiu, „şeful poliţiei".

În aceeaşi zi, adică la 14/26 iunie, guvernul revoluţionar dă şi primele sale decrete: cel dintîi privind *înfiinţarea steagului naţional*, în trei culori, albastru, galben, roşu, şi cu deviza „dreptate, frăţie". Al doilea decret hotărăşte *desfiinţarea rangurilor civile*, adică a titlurilor de boierie, singura deosebire între români de aici înainte fiind „aceea a virtuţilor şi a slujbelor către patrie". Al treilea decret hotărăşte *desfiinţarea cenzurei*, orice român avînd „dreptul de a vorbi, a scrie şi a tipări slobod asupra tuturor lucrurilor"; defăimarea vieţii private sau îndemnul la nesupunere faţă de legi şi guvern vor fi însă pedepsite „de tribunalele competente". Al patrulea decret priveşte *înfiinţarea gvardiei naţionale* „în toată ţeara"; ea va fi organizată de Ministerul de Interne. În sfîrşit, al

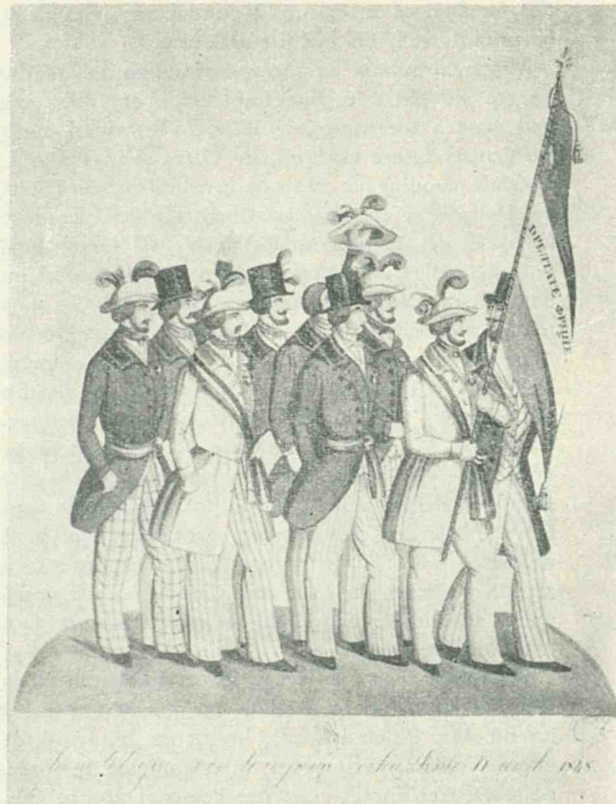


Fig. 54 — Grup de revoluţionari bucureşteni la 11 iunie 1848. Cingătorile, eşarfele şi penele pălăriilor sînt tricolore. Pe drapelul tricolor deviza revoluţionarilor: „Dreptate, frăţie". Desen contemporan în culori de C. Petrescu (B.A.)

cincilea decret prevede desfiinţarea pedepsei „degradatoare cu bătaia" şi a *pedepsei cu moartea*, „care de atîţia ani nu s-a simţit nevoie a se întrebuinţa în Ţara Românească". Peste alte două zile, adică la 16/28 iunie, se decretează *eliberarea tuturor arestaţilor politici* „din mănăstiri, temniţe şi ocne", iar ceva mai tîrziu (26 iunie/8 iulie), *desfiinţarea robiei*, ţiganii devenind astfel oameni liberi.

Toate aceste decrete sînt comentate în organul de presă al revoluţionarilor *Pruncul român*, care, sub conducerea lui C. A. Rosetti şi a asociatului său Winterhalder, apare la Bucureşti chiar de a doua zi, la 12/24 iunie, şi continuă să iasă, cu regularitate, de trei ori pe săptămînă, pînă la 11/23 septembrie. Titlul articolului de fond al primului număr este

Trăiască România liberă; Un al doilea organ, *Poporul suveran*, scos de un grup cuprinzînd, între alții, pe Nicolae Bălcescu, Dimitrie Bolintineanu, Grigore Alexandrescu și Cezar Bolliac, apare peste o săptămînă, la 19 iunie (1 iulie) și durează și el tot pînă la 11/23 septembrie. Are ca moto: „Libertate, egalitate, fraternitate" — lozinca Revoluției Franceze — schimbat de la 2 august înainte în *Vox populi, vox dei. Glasul poporului, glasul lui Dumnezeu.* În programul din primul număr citim: „Ținta acestui jurnal este a sprijini drepturile poporului român... Va avea drept țintă asemenea unirea provinciilor române", așadar, unirea Munteniei cu Moldova, revendicare pe care o vor înscrie și moldovenii în programul lor *Dorințele partidei naționale*, publicat în august 1848 în Bucovina.

Locul unde se țin marile întruniri, manifestațiile de mase este cîmpul Filaretului, care capătă numele de Cîmpul Libertății — azi Parcul Libertății. Acolo, pe o tribună ridicată, avînd la cele patru colțuri cîte un steag tricolor, vorbesc oratorii; acolo se strînge mulțimea orășenilor; acolo are loc marea manifestație din ziua de 15/27 iunie și apoi aceea, grandioasă, de la 13/25 august, cînd se strîng delegațiile satelor și orașelor din mai toate județele țării: peste douăzeci de mii de țărani, în afară de masa bucureștenilor.

În privința *împroprietăririi* acestor țărani, problemă capitală, nu se trece însă la fapte. Pe lîngă opoziția boierilor proprietari, mai era, din nefericire, și opoziția chiar a unei părți din guvernul revoluționar, și anume, a aceleia reprezentate prin Heliade și Odobescu; chiar și restul guvernului nu era de acord asupra formulei, adică asupra cuantumului și modalităților operațiunii. În loc să se vină cu un decret, ca și în problemele arătate mai sus, se amînă așadar rezolvarea împroprietăririi pînă la convocarea Adunării Obștești, care va avea să decidă suprafețele și să găsească modalitatea despăgubirii proprietarilor pentru pămîntul luat. În acest sens dă guvernul provizoriu, la 16/28 iunie, o proclamație „către toți proprietarii de moșii". Totodată, sătenii sînt invitați să continue încă timp de trei luni să presteze, contra plată, claca, spre a se putea strînge recolta; se adaugă de altfel: „vrăjmașii voștri nu erau și nu sînt boierii, ci pravilele cele rele și greșelile domnilor". În asemenea condiții, nu e de mirare că proprietarii, de acord cu o parte a ofițerilor, în frunte cu coloneii Solomon și Odobescu și maiorul Lăcusteanu, dau lovitura de la 19 iunie (1 iulie). După o întrunire în dimineața acestei zile, în sala „Momulo", în care guvernul fusese violent atacat pentru planurile sale de expropriere chiar de ginerele lui Solomon, o delegație de ofițeri vine la palat, sub pretextul de a „complimenta" guvernul, în realitate spre a-l aresta. Planul reușește pentru moment; față însă de reacția imediată a bucureștenilor, care fac baricade pe ulițe, se strîng în mare număr și, deși primiți cu salve ordonate de Solomon care pricinuiesc șapte morți și mai mulți răniți — toți oameni de rînd, din popor — dau asalt palatului — cu acest prilej s-a remarcat Ana Ipătescu — guvernul provizoriu redevine stăpîn pe situație în după-amiaza aceleiași zile, iar cei doi colonei și maiorul sînt arestați și trimiși în judecată. Tell, înaintat cu două grade, devine general, cap al armatei și ministru de război; se fac de asemenea o serie de schimbări în comandamente.

Normal ar fi fost ca, măcar după această provocare, să se fi trecut la acțiune în chestiunea împroprietăririi. Nu se face însă nimic; abia la 9/21 iulie, după stăruința lui Nicolae Bălcescu, se înființează, prin decret, o *Comisie a proprietății*, din care fac parte 17 delegați ai proprietarilor și 17 țărani, cîte unul de fiecare județ. Președinte era Alexandru Racoviță, vicepreședinte, priceputul inginer agronom Ion Ionescu de la Brad, moldovean de origine, prieten al lui Bălcescu și al lui Ion Ghica. Discuțiile în comisie fură aprinse, fiecare parte susținîndu-și aprig punctul de vedere; țăranii cereau ca lotul să aibă 16 pogoane la baltă, 14 la șes, 11 la deal și 8 la munte; proprietarii nu admiteau. După nouă ședințe și tocmai cînd, în sfîrșit, se părea că se ajunge la un compromis, guvernul, prin Heliade, dizolvă comisia (19/31 august), anunțînd că problema va fi rezolvată de Adunarea Obștească, deci vechea formulă. Această adunare constituantă, de 250 de deputați, nu mai avu însă cînd să ia ființă, deoarece evenimentele se precipitară.

Revoluționarii își dăduseră seama că mișcarea lor, desființînd Regulamentul Organic, își va atrage în mod firesc dușmănia guvernului reacționar țarist; gestul consulului Kotzebue, care, protestînd categoric, părăsise Bucureștii a doua zi după semnarea noii constituții de către Bibescu, fusese doar o confirmare elocventă. De aceea, ei se îngrijiseră, încă din vreme, să aibă de partea lor pe turci, să lămurească acestora că revoluția nu urmărea să rupă legăturile cu Poarta și că înțeleg, dimpotrivă, să respecte vechiul ei drept de suzeranitate. În acest scop, trimiseseră, încă de la 17/29 mai, la Constantinopol, pe Ion Ghica, și el izbuti, într-adevăr, să convingă pe înalții demnitari turci. Totuși, față de protestele repetate ale cabinetului de la Petersburg, guvernul otoman fu obligat să trimită un delegat, pe Suleiman-pașa, cumnatul sultanului, ca să se informeze la fața locului și să ia măsurile necesare. Primit în chipul cel mai călduros de către guvern și populație — aceasta din urmă demonstrînd astfel nu simpatia ei față de turci, ci atașamentul față de revoluție — Suleiman se mulțumi cu o schimbare care nu însemna o înăbușire a revoluției, ci o atenuare a ei; recunoscu, în locul guvernului provizoriu, o „locotenență domnească", alcătuită însă tot din persoane aparținînd vechii formații, și anume, din Heliade, Nicolae Golescu și Christian Tell. Ceru de asemenea unele schimbări în textul constituției și sfătui pe revoluționari să trimită o delegație la Constantinopol spre a obține de la sultan recunoașterea noului regim și a constituției modificate. Delegația, din care făcea

parte, între alții, Nicolae Bălcescu, Dumitru Brătianu și Ștefan Golescu, plecă într-adevăr la Istanbul; aici însă găsi o altă atmosferă. Guvernul țarist lucrase intens între timp; nemulțumit de atitudinea lui Suleiman, stăruise, în chip amenințător, să fie înlocuit printr-un trimis mai energic și obținuse numirea unui nou comisar, Fuad-pașa, referendar al divanului imperial. Delegația munteană nu fu, bineînțeles, primită și, după o lungă așteptare zadarnică, trebui să se întoarcă îndărăt. Determinantă pentru această schimbare de atitudine a Porții fusese convingerea formată la Constantinopol că puterile apusene, Franța și Anglia, nu sînt dispuse să sprijine mili-

Fig. 56 — Monumentul pompierilor căzuți în ciocnirea cu turcii la 13 septembrie 1848 în Dealul Spirei. Inscripția are următorul cuprins: „Luptătorilor de la 13 septembrie 1848, poporul român recunoscător, 1900"



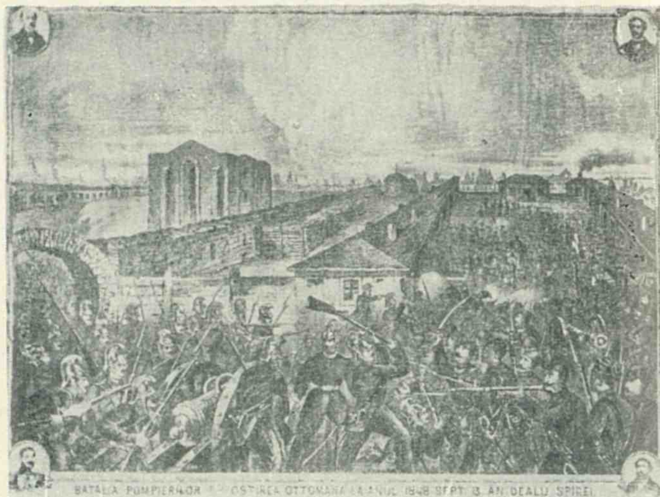


Fig. 55 — Bătălia pompierilor cu turcii în Dealul Spirei, la 13 septembrie 1848. Stampă de Pappasoglu. (B.A.)

tărește, în acel moment, Turcia, într-un eventual război cu Rusia. Căci, paralel cu demersurile diplomatice întreprinse la Poartă, guvernul țarist luase și unele dispoziții militare. Trupele concentrate în Basarabia primiseră ordinul să fie gata de a intra în Principate. La un moment dat, se zvoni chiar la București că ele ar fi și trecut Prutul și că se îndreaptă încoace. Acest zvon produse o adevărată panică; o parte a guvernului provizoriu, inclusiv Heliade, părăsi precipitat, la 29 iunie (11 iulie), capitala, îndreptîndu-se spre Tîrgoviște. De această împrejurare se folosi din nou partida reacționară spre a pune mîna pe putere. Mitropolitul Neofit, lipsit de caracter și, în fond, un retrograd, trecu de partea reacționarilor, trădînd, ba dădu chiar și o proclamație, dezavuînd mișcarea revoluționară și realizările ei de pînă atunci. Dar nici această a doua lovitură nu dură mai mult decît prima. Unul dintre fruntașii revoluției plecase spre Focșani pentru a verifica dacă armata țarului a trecut hotarul; constatînd că totul nu fusese decît o născocire, se întoarse repede în București, și aici, strîngînd din nou mulțimea, pe tabaci în primul rînd, sili pe reacționari să se retragă, pe lamentabilul mitropolit să revină asupra celor afirmate anterior și reinstală guvernul provizoriu (30 iunie/12 iulie). Cu prilejul înăbușirii celei de-a doua încercări contrarevoluționare se distinse — compensație pentru purtarea înaltului ierarh — o față bisericească, și anume, preotul Ambrozie de la Episcopia Buzăului; smulgînd fitilul aprins al unui tun, el căpătă porecla de „popa Tun". Caracteristică pentru starea de spirit a bucureștenilor, pentru pornirea lor împotriva a tot ce simboliza vechiul regim este scena care are loc în ziua de 6/18 septembrie, cu o săptămînă înainte de înăbușirea revoluției. În acea zi mulțimea ridică de la Ministerul Trebu-rilor Dinlăuntru, unde se păstrau, exemplarul oficial al Regulamentului Organic și al Arhondologiei, adică

al condicii în care erau înscriși toți boierii, cu titlurile respective, și, după ce le purtă, cu alai de mort, în sunetul clopotelor, prin tîrg, le arse la Mitropolie, filă cu filă, obligînd pe „consecventul" ierarh să afurisească Regulamentul și pe cei care ar voi să-l reintroducă, să prezideze operațiunea arderii și să iscălească, la urmă, comunicatul respectiv. Peste o săptămînă, trupele turcești, însoțite de Fuad-pașa, își făceau intrarea în București. Bălcescu preconizase rezistența armată, la hotar, împotriva oricărei violări a teritoriului național; părerea lui nu fusese însă urmată, și corpul de cîteva mii de „volintiri" și panduri, strîns lîngă Rîmnicul-Vîlcii și comandat de Gh. Magheru, nu intră în acțiune. Totuși, pătrunderea ostașilor lui Fuad în capitala țării nu se făcu fără vărsare de sînge. Atunci cînd regimentele turcești ajunseră în dreptul cazărmii infanteriei, pe Dealul Spirii, se produse un incident cu detașamentul de pompieri ce tocmai căuta să intre în zisa cazarmă, incident care imediat se transformă într-o ciocnire sîngeroasă, în cursul căreia căzură de glonț, de o parte și alta, morți și răniți (vezi fig. 55 și 56). În curînd, însă, lucrurile se lămuriră, și trupele turcești își continuară înaintarea, ocupînd orașul, nu fără a se deda la o serie de excese.

În dimineața aceleiași zile, înainte de pătrunderea acestor trupe în capitală, Fuad-pașa convocase la Cotroceni, în tabără, pe mitropolit și notabilitățile, spre a le comunica hotărîrea Înaltei Porți. Răspunseră la apel o seamă dintre fruntașii revoluției, apoi mulți boieri reacționari, bucuroși de întorsătura pe care o luau lucrurile, în totul între trei și patru sute de persoane. Fuad citi un firman al sultanului prin care locotenența era dizolvată, în locul ei fiind numit un caimacam, „logofătul dreptății Constantin Cantacuzino", și se restatornicea „ordinea legală", adică aceea a Regulamentului Organic. La lectura acestui firman, tineretul revoluționar, în frunte cu Bălcescu, protestă energic, iar unul din fiii lui Cantacuzino conjură pe tatăl său să nu primească demnitatea ce i se oferea. Totul fu în zadar însă; temîndu-se de o răscoală a mulțimii, trupele turcești pătrunseră repede în oraș, în timp ce revoluționarii din delegație fură reținuți în tabără; Heliade și Christian Tell, care nu merseseră la Cotroceni, își găsiră refugiu la consulatul englez, al cărui titular, Colquhoun, primi, spre păstrare, și o sumă de bani, în galbeni.

Unul dintre cele dintîi acte ale noii stăpîniri fu întocmirea decretului prin care se trimiteau peste graniță 22 de fruntași revoluționari; el fu urmat de un al doilea, cuprinzînd numele a încă 69 de persoane. Dintre exilați, unii, după ce au fost duși în ghimii, adică într-un fel de șlepuri acoperite, cu punte, pe Dunăre, de la Giurgiu la Orșova, au plecat mai departe, spre *Paris*; alții s-au îndreptat spre Transilvania, pe Valea Prahovei. Cei mai numeroși, după o zăbavă de cîteva luni pe malul drept al Dunării, au sosit, prin Rusciuc-Varna, în primăvara lui 1849, la Constantinopol, iar de aici au fost trimiși la *Brussa*, în Asia Mică, unde au rămas, ca pensionari ai turcilor, care le dădeau cîte o mie de piaștri de om pe lună, pînă în 1856. Gheorghe Magheru, după dizolvarea corpului său de oaste de la Rîmnicul-Vîlcii (28 septembrie/10 octombrie), trece, împreună cu cîțiva ofițeri, munții la Sibiu. Între timp, pătrunseră și trupele țarului în Muntenia (15/27 septembrie), ocupînd partea de răsărit a țării și înaintînd pînă la București, unde își făcură intrarea, în frunte cu generalul Lüders, la 2/14 octombrie. Jumătate din oraș rămase în stăpînirea lor, în timp ce cealaltă jumătate comandau turcii.

Scurta perioadă de trei luni cît a durat revoluția în Muntenia a avut totuși urmări însemnate. Ea a produs o mișcare a maselor, o zguduire a societății, în special a clasei posedante, a facilitat pătrunderea *ideilor de reformă socială*, care-și vor găsi, mai tîrziu, expresia în dispozițiile din 1858 ale Convenției de la Paris (egalitatea tuturor în fața legilor, suprimarea titlurilor nobiliare) și în legile din 1863—1864 ale lui Cuza și Kogălniceanu: secularizarea averilor mănăstirești și împroprietărirea țăranilor. Pe de altă parte, prin influența exercitată, în mai mare măsură asupra revoluționarilor din Moldova, care formulează, copiind proclamația în 22 de puncte, programul din august, și în mai mică măsură asupra revoluționarilor din Transilvania, ea contribuie la întărirea și adîncirea *ideii de unitate națională*. În sfîrșit, prin propaganda în Apus a fruntașilor exilați, ea determină un puternic curent de opinie publică și guvernamentală în favoarea Principatelor, curent care-și va dovedi eficacitatea cu prilejul încheierii *Tratatului* și apoi a *Convenției de la Paris* (1856, respectiv 1858). Nu este, prin urmare, exagerat a afirma că revoluția munteană de la 1848 — care a fost în primul rînd revoluția Bucureștilor — stă la baza României moderne, că ea a influențat puternic, principial și politic, această dezvoltare, că „pașoptiștii" au binemeritat de la patrie.

BIBLIOGRAFIE

1. Colescu-Vartic, *Zile revoluționare*, București, 1898, VIII + 500 p. in 8°; 2. S. Albini, *Introducere* la vol. *Anul 1848 în Principatele Române*, t. VI, București, 1910, CXXXVIII p. in 8°; 3. Olimpiu Boitoș, *Paul Bataillard et la révolution roumaine de 1848*, Paris, 1930, 159 p. in 8°; 4. Olimpiu Boitoș,

Raporturile românilor cu Ledru-Rollin și radicalii francezi în epoca revoluției de la 1848, București, 1940, 283 p. in 8°; 5. G. Fotino, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golești*, București, 1939, 4 vol. in 8°; 6. P. Constantinescu-Iași, *Popa Radu Șapcă, un conducător de frunte al revoluției din 1848*, București, 1945, 40 p. in 8°; 7. Gh. Georgescu-Buzău, *Aspectul agrar al revoluției din 1848 în Muntenia*, ediția a doua, București, 1948, 237 p. in 8°; 8. Al. Grecu, *Premizele revoluției de la 1848 în Țara Românească*, în *Viața românească*, I (1948), p. 168–182; 9. P. Constantinescu-Iași, *Intelectualii și revoluția de la 1848 în Principatele Române*, București, 1948, 61 p. in 8°; 10. N. Popescu-Doreanu, *Nicolae Bălcescu și revoluția de la 1848*, București, 1948, 163 p. in 8°; 11. Aurel Rîmnicean, *Țăranii în revoluția de la 1848*, București, 1948, 87 p. in 8°; 12. M. Roller, *Ana Ipătescu*, București, 1948, 19 p. in 8°; *1848 în Principatele Române... Album*, București, 1948, 174 p. și 15 pl. in 4°; 13. Gh. I. Georgescu-Buzău, *N. Bălcescu*, București, 1956, 256 p. in 8°; 14. Dan Berindei, *Contradicțiile de clasă în desfășurarea revoluției muntene din 1848*, în *Studii*, XI (1958), 3, p. 27–49; 15. Ioana și Panait I. Panait, *Participarea maselor populare din București la înfrîngerea comploturilor reacțiunii din iunie 1848*, în *Studii*, XIII (1960), 6, p. 83–98; 16. *București. Scurt istoric*, București, <1960>, 159 p. in 8°; 17. Florian Georgescu, *Participarea maselor populare bucureștene la revoluția din 1848*, București, 1962, 117 p. in 16°.

BUCUREŞTII ÎN EPOCA PREGĂTIRII ŞI ÎNFĂPTUIRII UNIRII (1849 — 1861)

„Să trăiască Cuza! Să trăiască domnul nostru!"

(Strigătele repetate ale mulţimii din Bucureşti şi ale ţăranilor, în ziua de 24 ianuarie 1859.)

Cei treisprezece ani care urmează după revoluţia din 1848 au o deosebită însemnătate în istoria oraşului. În acest răstimp se pregăteşte şi se înfăptuieşte Unirea Principatelor, act fundamental nu numai în dezvoltarea poporului român, dar şi în aceea a Bucureştilor. Căci în urma acestui act ei devin — începînd din decembrie 1861 — capitala unei ţări aproape dublate ca suprafaţă şi populaţie şi iau un avînt nemaiîntîlnit pînă atunci.

O caracteristică a acestui răstimp este rolul crescînd al burgheziei, care cucereşte poziţii noi în viaţa economică şi politică, sporind întreprinderile meşteşugăreşti, industriale, comerciale şi bancare ale oraşului, introducînd tehnica nouă a maşinilor mişcate de motoare şi impunîndu-se din ce în ce mai mult în viaţa politică. Concomitent, sporeşte numărul funcţionarilor de stat şi particulari, precum şi al lucrătorilor.

Dubla ocupaţie a Bucureştilor, începută în septembrie 1848, se prelungeşte; are loc, ce-i dreptul, o reducere a efectivului trupelor în martie 1850, dar ultimele detaşamente nu pleacă decît la finele lui aprilie 1851, adică după doi ani şi şapte luni de la venire. Între timp, în urma convenţiei de la Balta-Liman, fusese numit domn al ţării, pe termen de şapte ani, Barbu Ştirbey; ştirea soseşte în capitală la 23 iunie 1849. Noul numit era un bun administrator, şi lucrul s-a simţit atît în gospodăria generală, cît şi în aceea a Bucureştilor. Din nefericire, cheltuielile şi repercusiunile dublei ocupaţii amintite, precum şi acelea legate de războiul Crimeii, război care înseamnă pentru oraşul nostru o nouă ocupaţie de trei ani, împiedică să se facă mai mult. Acest război a avut ca pretext şi punct de plecare un diferend între catolici şi ortodocşi cu privire la drepturile asupra „locurilor sfinte" de la Ierusalim. În realitate, el a fost determinat tot de problema moştenirii imperiului turcesc — a „omului bolnav", cum i se spunea în cercurile diplomatice şi în presa timpului — şi de interesele antagoniste ale Rusiei şi Angliei. La 3 iulie 1853, armatele ţarului trec Prutul, iar la 15 ale lunii intră în Bucureşti. Sultanul declară război la 23 octombrie şi, îndată după aceea, la 29 ale lunii, Barbu Ştirbey, încredinţînd puterea unui sfat administrativ extraordinar, părăseşte domnia, pornind spre Viena. Anglia şi Franţa, spre a nu lăsa Turcia să fie înfrîntă, ca în 1828—1829, declară la rîndul lor război Rusiei, la 27 martie 1854, şi organizează un corp expediţionar. Luptele trebuiau să se poarte în Dobrogea, unde trupele franco-engleze şi debarcaseră; se hotărî apoi însă, pentru raţiuni multiple, mutarea teatrului de operaţiuni în Crimeea. Ruşii, concentrîndu-şi acolo forţele, se retraseră din ţările noastre; la 31 iulie 1854, generalul Gorceakof anunţa sfatul administrativ că părăseşte Bucureştii. În locul lor veniră însă austriecii, care încheiaseră, la 1 iunie, un tratat în sensul acesta cu turcii. În manifestul pe care-l dau către populaţie, ei afirmă că rostul lor este s-o apere de „necazurile rezbelului" şi să-i asigure „liniştea şi siguranţa". Fapt este că bucureştenii n-au privit cu simpatie „catanele" împărăteşti, comandate de generalul Coronini; de altfel, ele s-au dedat la tot soiul de excese. O corespondenţă din Bucureşti, publicată în august 1855 în *Gazette de Cologne*, semnalează că numai în curs de un an de la intrarea acestor catane s-au constatat, juridic în capitala munteană „mai bine de patruzeci de asasinate". Alături de dezavantajele ocupaţiei, şi o realizare pozitivă: un foarte bun plan al oraşului, executat de căpitanul chesaro-crăiesc Friedrich Jung

în 1856: e o imagine fidelă a Bucureştilor, împărţit pe culori, cu uliţele, instituţiile publice, bisericile, casele principale, grădinile, viile şi livezile lui. Un alt ofiţer al armatei de ocupaţie, căpitanul Ştefan Dietrich, notează, în 1855, o serie de impresii asupra oraşului. Acesta se compune „dintr-un adevărat labirint de străzi strîmbe, strîmte, foarte murdare şi adesea chilometrice"; chiar în centru, „în cea mai elegantă parte", ele sînt „foarte rău pavate". Luminatul, în timpul nopţii, e „mizerabil"; în schimb, paza oraşului e bună; o asigură „numeroşi gardişti... pe toate străzile şi la toate răspîntiile, cercetînd pe toţi trecătorii fără deosebire". Foarte bine organizat este şi corpul pompierilor, „îndeplinindu-şi cu conştiinciozitate datoria". Bucureştii au „o mulţime de pieţe mari, în care se ţin tîrgurile zilnice; acestea mişună de cumpărătorii şi vînzătorii produselor

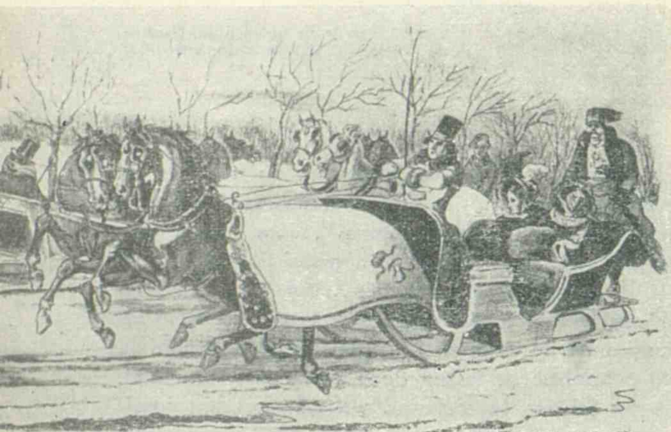


Fig. 57 — Sănii boiereşti la Şosea în plimbare pe la 1854. (Din albumul Skizzen aus dem Donaufürstentum) (B.A.)

ţării". Găseşti aici „cai şi tot felul de vite de tăiere, movile de cereale, paie... nemăsurate cantităţi de cele mai frumoase şi mai bune fructe, tot felul de legume şi toate speciile de peşti... în cantităţi mari". Toamna bucureşteană, „neobişnuit de lungă", în contrast cu primăvara, care „aici nu există", îl încîntă: „este anotimpul cel mai frumos, căci nici chiar Italia nu poate oferi zile mai curate şi mai dulci, nopţi mai luminoase şi mai plăcute". În rezumat, oraşul „poate fi comparat cu un diamant de foarte mare preţ în montura cea mai rudimentară" — aceeaşi comparaţie, referindu-se la ţara întreagă, o făcuse, cu şapte decenii mai înainte, şi Lady Craven, călătoarea engleză. „Moldova şi Valahia — adaugă Dietrich — sînt bucăţi de paradis pentru o mînă harnică şi o cultură înţeleaptă." Cît despre român — îşi încheie căpitanul austriac notaţiile — el este „foarte abil şi avid de cultură".

Sugestivă pentru un alt aspect de atunci al Bucureştilor, acela al contrastelor, ni se pare descrierea lui Eugène Poujade, consulul francez, care a zăbovit pe malurile Dîmboviţei între 1849 şi 1854. „E oraşul contrastelor — scrie el în cartea sa de amintiri apărută la Paris — se văd aici palate sau cel puţin case de locuit frumoase şi cocioabe îngrozitoare; echipagii ieşite din atelierele lui Binder sau Clochez şi conduse de vizitii în livrea de gală, apoi căruţe enorme transilvănene, ticsite aidoma corăbiei lui Noe, şi trase de opt, zece, douăzeci de cai sau iepe cu mînjii zburdînd liberi pe lîngă ele, cai focoşi de rasă rusească sau ungurească şi bivoli mari cu ochii roşii; bărbaţi eleganţi şi femei elegante, îmbrăcate după ultima modă a Parisului (vezi fig. 57), şi ţărani înveşmîntaţi ca dacii de acum două mii de ani; albanezi în haine murdare, străbătînd străzile şi vînzînd bragă... şi prăvălii unde sînt expuse dulciuri de la Boissier şi de la Potel şi Chabot; călugări fumîndu-şi luleaua în cîrciumi sau pe morminte, în cimitirele din mijlocul oraşului, alături de ţigani lăutari, în anterie lungi şi largi, purtînd la brîu vioara, cobza, naiul, gata să-şi ofere serviciile la vreun botez, vreo nuntă sau vreo înmormîntare. Viaţa orientală, ce se duce, şi cea europeană, care o înlocuieşte, merg cot la cot, se succed ca într-o panoramă."

Puţin după venirea trupelor austriece, se reîntoarce de la Viena şi Barbu Ştirbey; la 5 octombrie 1854 era din nou în Bucureşti şi păstra scaunul pînă la 7 iulie 1856, cînd se împlineau cei şapte ani de domnie.

În acest răstimp de şapte ani, Bucureştii se îmbogăţesc cu cîteva construcţii şi instituţii noi; au loc şi unele inovaţii în domeniul tehnic. În 1850, înainte de august, se înfiinţează o comisie specială pentru „înfrumuseţarea" capitalei, aşa cum se înfiinţase una cu douăzeci de ani mai înainte (vezi mai sus, p. 123). Între hotărîrile ei este şi aceea cu privire la înfiinţarea de cimitire noi, în afară de raza oraşului; ca urmare, iau fiinţă cimitirele *Bellu* — unde se pare că a existat totuşi un început încă înainte de 1830 — *Sfînta Vineri*, pe Calea Tîrgoviştii — azi Calea Griviţei — şi *Ghencea*, lîngă drumul ce duce la Domneşti. Se face un pod nou peste Dîmboviţa. Maiorul Rudolf Artur Borroczyn, vechi slujbaş al statului, ridicase un minuţios plan al Bucureştilor, în 99 de planşe mari, cuprinzînd toate aşezările omeneşti; un rezumat al lui, în numai 4 planşe, şi cu indicarea celor 5 „văpsele" sau culori ale oraşului, s-a litografiat în 1852. Se reînfiinţează în 1849 Şcoala militară de infanterie, întemeiată în 1847 şi care, în urma evenimentelor din 1848, se desfiinţase; elevii se primesc prin concurs: ei trebuiau să ştie „cele patru lucrări ale aritmeticei asupra numerilor întregi, fracsionare şi proporţie", apoi geografia şi limba franceză. O clădire nouă pentru această şcoală militară se va ridica mai tîrziu, în 1885, la capul de sus al Străzii Izvor, deasupra luncii. În 1852 se înfiinţează o şcoală de agricultură, la Pantelimon, în marginea capitalei; în anul următor ea avea şi o fermă model; se făceau şi plantaţii de duzi, în vederea extinderii creşterii viermilor-de-mătase. Ia naştere, de asemenea, o şcoală de mică chirurgie — antecesoarea modestă a

Facultății de medicină. O deosebită satisfacție produce terminarea în 1852, după ani de zile — lucrările începuseră în 1846 — a clădirii Teatrului Național sau, după numirea de atunci, a Teatrului celui Mare. Inaugurarea, cu deosebit fast, avu loc în seara zilei de 31 decembrie 1852, în prezența lui vodă, a guvernului și a tot ce era mai de seamă în oraș; biletele pentru această reprezentație de inaugurare ajunseseră să se vîndă cu mari supraprețuri. Gazetarul englez O'Brien, care zăbovește la noi cîteva luni în toamna următoare, spune că teatrul din București are o înfățișare „sclipitoare" și că este „unul din cele mai frumoase și izbutite teatre ce poți găsi într-un oraș european" (vezi și fig. 58). Și într-adevăr, teatrul nostru era, la acea dată, prin proporțiile și dispoziția sa interioară, *al treilea* din Europa.

Dintre imobilele particulare ale epocii, trebuie relevat palatul lui Barbu Știrbey, ridicat în 1852 după planurile alcătuite inițial de arhitectul orașului, Michel Sanjouan, mort în 1837, și revizuite pe urmă de Moritz von Ott și Villacrosse.

Sub raportul inovațiilor tehnice, semnalăm, în primul rînd, introducerea *telegrafului*. La 10 martie 1855 se inaugurează linia București-Giurgiu; îndată după aceea încep lucrările pentru întinderea unui nou fir, spre Brăila. O altă inovație se referă la *luminatul* orașului, cu lămpi, în locul vechilor opaițe și luminări. Se introduc mai întîi, în 1854, de către germanul Carol Knappe, lămpile cu ulei de rapiță — Teatrul Național e unul din beneficiari — iar după numai trei ani, *lămpile cu petrol*. La 8 octombrie 1856 se iscălea contractul prin care Bucureștii urmau să fie luminați cu astfel de lămpi: primul oraș din lume care aplica inovația; Viena o va avea abia în 1859. Contractantul, Teodor Mehedințeanu, își instalează distileria, cu o capacitate de 2.710 tone anual, la Rîfov, lîngă Ploiești; ea începe să funcționeze în martie 1857, iar în mai primele lămpi cu petrol luminau Bucureștii. Tot din această vreme, și anume din 1853, datează înființarea primei mori de mari proporții, mișcată de un motor cu aburi: moara lui G. Assan [1]; noutatea a fost atunci mult comentată; concurenții răspîndiseră chiar zvonul că făina măcinată la această moară ar fi inferioară celei produse de morile cu apă, ceea ce era, bineînțeles, inexact. Amintirea inovației s-a păstrat pînă astăzi în numele străzii vecine „Vaporul lui Assan": a fost primul motor cu aburi la o întreprindere bucureșteană.

Tratatul de la Paris (30 martie st. n. 1856), care punea capăt războiului Crimeii, prevedea că populația Principatelor va fi consultată, pentru ca, pe temeiul dorințelor ei, liber exprimate, să se alcătuiască viitoarea constituție, ce avea să înlocuiască Regulamentul Organic. În acest scop, urma să se convoace „imediat", în fiecare principat, un divan ad-hoc, „alcătuit astfel încît să constituie reprezentarea cea mai exactă a intereselor tuturor claselor societății". Dorințele ambelor divane urmau să fie transmise marilor puteri prin intermediul unei comisii speciale numite de aceste puteri și care, împreună cu comisarul Porții, își avea reședința *în București*. După o intensă activitate propagandistică desfășurată de către Comitetul central unionist și de ziarele din București — *Concordia* era oficiosul partidei naționale — se procedă la alegerea divanului muntean, și membrii lui se întruniră în capitală în ziua de 11 octombrie st. n. 1857. Un corespondent străin notează că în seara acelei zile „tot orașul era iluminat. Speranța și bucuria se manifestau puternic pretutindeni." Embleme luminoase cuprindeau cele patru puncte ale partidei naționale, și anume: „unire, autonomie, prinț străin, constituție", toate acestea sub garanția



Fig. 58 — Afișul reprezentației din seara de 18 mai 1854 în noul local al Teatrului Național, în beneficiul artistei Ralița Stoenescu. (M.I.B.)

colectivă a marilor puteri. La 20 octombrie, validările erau terminate, iar la 21 se adopta *în unanimitate* moțiunea cuprinzînd cele patru puncte. Cu cîteva zile mai înainte, și anume, la 16 octombrie, divanul ad-hoc moldovean votase o moțiune în 5 puncte, cuprinzînd aceleași dorințe.

Comisia specială din București înregistră deci și transmise mai departe, la Paris, aceste dorințe ale poporului român exprimate de cele două divanuri

[1] Înaintea morii lui Assan, a existat pe moșia Colentina, lîngă șosea, „Moara de vapor" a lui Chircor Anușoglu, care, la 15 ianuarie 1845, o vinde unui alt armean, Hagi Agop Ghenovici.

ad-hoc. Marile puteri nu aveau însă un punct de vedere comun: în timp ce Franța și Rusia susțineau unirea, Austria și Turcia — aceasta din urmă cu sprijinul Angliei — erau împotriva ei. Se ajunge în cele din urmă la o formulă de compromis: se prevăzu anume prin convenția încheiată la Paris, în ziua de 19 august st. n. 1858, că Muntenia și Moldova vor purta numele de *Principatele Unite*, avînd o Comisie centrală, cu sediul la Focșani, care va pregăti legile și o Curte de casație comună, tot la Focșani; armatele vor primi o organizație identică spre a forma, la nevoie, una singură. În schimb, fiecare țară își va avea domnul ei, ales dintre cetățenii, în a doua generație, care îndeplinesc anumite condiții: de vîrstă — minimum 35 de ani — de avere — minimum 3.000 de ducați venit anual, și de rang social — să fi ocupat funcțiuni publice timp de zece ani sau să fi făcut parte din Adunare. Domnul va cîrmui cu ajutorul miniștrilor, care vor fi răspunzători; va exista o Adunare legislativă; toți cetățenii vor fi *egali în fața legilor:* privilegiile și rangurile de boierie se desființează. Prin această convenție, care devine noua constituție a țărilor noastre, Regulamentul Organic încetează juridic de a mai exista, deși unele dispoziții administrative au continuat a se aplica pînă la alcătuirea noilor legi.

Urma acum să se facă alegerea noilor domni. În Moldova, partida națională sau unionistă hotărî, drept candidat, în seara zilei de 3/15 ianuarie 1859, pe colonelul *Alexandru Cuza*, fost ispravnic de Covurlui și care-și dăduse o demisie răsunătoare din acest post ca protest împotriva falsificării alegerilor pentru Divanul ad-hoc. Cuza devenise popular prin acest gest; avea de altfel o seamă de însușiri care-l făceau simpatic. Era chipeș, inteligent, cu farmec personal; pe de altă parte, complet dezinteresat, dar, în același timp, înțelegînd nevoile mulțimii și luptînd pentru satisfacerea lor. Participase la încercarea de revoluție din Iași, în 1848, și, ca toți tinerii luminați din generația sa, era însuflețit de ideea unității politice românești. Avea și unele cusururi — îi plăceau, mai ales îi plăcuseră, petrecerile prelungite, și dispunea de rezerve sentimentale — dar aceste cusururi erau privite cu indulgență de contemporani, ca întotdeauna, de altfel, la noi. Nu-i de mirare deci că întruni unanimitatea voturilor (5/17 ianuarie); contribui însă la succes și faptul că nici unul din ceilalți doi candidați ai partidelor adverse — Mihai Sturdza și fiul lui, Grigore Sturdza — nu puteau obține majoritatea.

În Muntenia se vorbea, la început, de Gheorghe Bibescu și de Barbu Știrbey, foștii domni; după alegerea din Moldova, începu să circule însă și numele lui Cuza. E foarte probabil că atunci cînd delegația moldoveană care se ducea la Constantinopol să prezinte rezultatul alegerii trecu prin București, unde i se dădu un banchet, să se fi discutat cu reprezentanții partidei unioniste muntene și eventualitatea alegerii acestuia; s-a păstrat însă secretul, deoarece o indiscreție ar fi putut provoca intervenția acelora dintre marile puteri care erau ostile unirii, determinînd, eventual, o precizare a textului Convenției de la Paris în sensul că nu poate fi aleasă una și aceeași persoană în ambele țări.

În Camera electivă munteană, deși Bucureștii, mobilizînd pe toți partizanii, aleseseră, la 12 ianuarie 1859, *numai deputați ai partidei naționale*, unioniști și progresiști, totuși, majoritatea o alcătuiau elementele conservatoare, partizanii ultimilor doi domni. Pentru a împiedica o concentrare a acestor elemente conservatoare în jurul unui singur candidat, deputații partidei naționale au întrebuințat o triplă tactică: pe de o parte, prin manevre de culise, au întreținut și adîncit diviziunea în sînul taberei adverse, pe de altă parte, au căutat și au reușit să micșoreze numărul deputaților conservatori prin casarea alegerilor neregulate efectuate în unele județe, în sfîrșit, *mijloc esențial*, au mobilizat masele, canalizînd și utilizînd dubla dorință care le anima: a unirii sub un domn nou și a unor reforme democratice care să le asigure o viață mai bună. Presiunea maselor s-a exercitat din plin asupra Camerei elective în zilele de 22 și 23 ianuarie 1859. Marea majoritate a celor strînși în jurul sălii de ședințe a Camerei, pe Dealul Mitropoliei, era alcătuită din meseriași și negustori bucureșteni, avînd în frunte puternica breaslă a tăbăcarilor, care se manifestaseră cu putere și cu prilejul mișcării din 1821 și al revoluției din 1848; restul erau țărani din satele din jurul capitalei. Sub presiunea maselor, majoritatea conservatoare a Adunării a trebuit să admită casarea alegerilor neregulate din unele județe, invalidînd astfel șapte deputați ai ei, în timp ce partida națională pierdea numai doi. Apoi ea acceptă soluția propusă în dimineața zilei de 24 ianuarie de către partida națională de a alege ca domn al Țării Românești tot pe Alexandru Ioan Cuza. Această soluție prezenta avantajul de a împăca pe toată lumea, de a nu crea, în lupta dintre cele două tabere, învingători și învinși. Ea constituia, în același timp, pentru deputații conservatori intimidați, înspăimîntați chiar de manifestările de mase din cele două zile precedente, o ieșire „onorabilă" din impasul în care ajunseseră. O seamă dintre acești deputați au mărturisit de altfel consulului austriac Eder, chiar în seara zilei de 24 ianuarie, după alegere, că dacă nu intervenea soluția Cuza, „erau convinși că n-ar fi părăsit în viață sala de ședințe".

Primirea noului ales de către bucureșteni, la 8/20 februarie, într-o duminică după masă, a luat caracterul unei manifestații extraordinare, cum nu se mai văzuse niciodată. Tot poporul îl aștepta; se înșirase, de o parte și de alta a drumului, cu 15 kilometri înainte de intrarea în oraș; Podul Mogoșoaiei gemea de lume; pînă și acoperișurile caselor erau pline. În sunetele muzicii, ale clopotelor tuturor bisericilor și în strigătele entuziaste și necontenite ale mulțimii a străbătut Cuza orașul pînă la Mitropolie, unde

a depus jurămîntul legiuit. Îşi dădeau seama cu toţii că începe o nouă eră, mai bună, în dezvoltarea statului şi poporului nostru. Şi foarte mulţi înţelegeau că începe o eră nouă şi pentru oraş, că se pun temeliile unui viitor strălucit, că Bucureştii vor deveni capitala — unică — a ţării unite, cu toate avantajele de tot felul ce decurgeau din noua ipostază. Într-adevăr, foarte mulţi îşi dădeau seama — şi desfăşurarea evenimentelor va dovedi-o în curînd — că sistemul prevăzut de Convenţia de la Paris, cu două capitale, cu două Camere, cu domnul obligat să circule mereu între Bucureşti şi Iaşi, într-o vreme cînd nu existau încă la noi căi ferate, nu putea să dureze, că el trebuia să ducă destul de repede la unirea deplină. Aşa s-a şi întîmplat. După tratative care au durat mai bine de un an, sultanul iscăli, la 20 noiembrie/2 decembrie 1861, firmanul prin care se recunoştea unirea completă, dar numai pe timpul vieţii lui Cuza. La primirea firmanului, domnul dădu o proclamaţie (11/23 decembrie) aducînd la cunoştinţa tuturora faptul. „Unirea este îndeplinită — citim în proclamaţie; acest fapt măreţ, dorit de generaţiile trecute, aclamat de corpurile legiuitoare, chemat cu căldură de noi, s-a recunoscut de Înalta Poartă şi de puterile garante... În zilele de 5 şi 24 ianuarie aţi depus toată a voastră încredere în alesul naţiunii, aţi întrunit speranţele voastre într-un singur domn; alesul vostru vă dă astăzi o singură Românie." Cele două Camere sînt prorogate şi convocate împreună *la Bucureşti* pentru ziua de 24 ianuarie 1862.

În loc de două capitale, rămîne acum una singură: aceea de pe malurile Dîmboviţei. Faptul era de prevăzut de altfel. Muntenia, mai mare şi ca suprafaţă şi ca populaţie decît Moldova, era şi mai bogată, cu venituri mai mari, cu buget mai important. Bucureştii aveau un număr de locuitori dublu decît Iaşii, o întindere mai mare, o viaţă meşteşugărească şi comercială mai vie, o cifră de afaceri superioară. Încă dinainte de Unire, o seamă dintre boierii moldoveni luaseră obiceiul să vină, în timpul iernii, pentru cîteva săptămîni, la Bucureşti, unde viaţa pulsa mai puternic şi posibilităţile de relaţii, de petrecere şi de afaceri erau mai mari. În perioada dintre 24 ianuarie 1859 şi 20 noiembrie 1861, unele instituţii comune îşi şi stabiliseră sediul central aici. Astfel, la 1 ianuarie 1860, unificîndu-se vămile, se hotărî ca administraţia centrală să fie la Bucureşti, Iaşii rămînînd numai cu o sucursală. După aceea, cu prilejul unificării armatei, se decise mai întîi ca Ministerul de Război muntean să gireze şi treburile celui moldovean, şi apoi, contopindu-se acestea două, reşedinţa ministerului unificat fu stabilită în Bucureşti (31 august 1860). Sensul curentului era deci clar:

Fig. 59 — Liceul Gheorghe Lazăr, zidit în 1890. (I.C.S.O.R.)





Fig. 60 — Vedere a Bucureştilor dinspre Teatrul Naţional spre Biserica Luterană. O seamă de case sînt acoperite cu olane. Fotografia făcută de Angerer în 1856. (I.C.S.O.R)

se dădea preferinţă capitalei muntene, şi aceasta nu dintr-o pornire subiectivă, ci pentru temeiurile obiective arătate mai sus.

Ca realizări gospodăreşti, în anii ce despart Tratatul de la Paris de unirea completă (1856—1861), e mai puţin de notat. În 1860 începe în Bucureşti „pavajul sistematic", cu piatră cioplită; pînă acum se întrebuinţaseră bolovani de rîu. Se pavează „pe porţiuni mici", mai mult cu titlu experimental, Strada Franceză — azi 30 Decembrie — şi Strada Germană — azi Smîrdan; piatra se aduce de la Comarnic şi Vălenii-de-Munte. În acelaşi an, inginerul I. N. Maxenţian, salariat al comunei, întreprinde o lungă şi temeinică cercetare în regiunea muntoasă a judeţelor Prahova şi Dîmboviţa spre a descoperi cele mai bune roci pentru pavajele Bucureştilor. Tot în 1860 se taie şi Bulevardul Academiei, între strada Colţei şi Podul Mogoşoaiei — azi zicem: între Piaţa Bălcescu şi Calea Victoriei — primul fragment al marii artere care, după trei decenii şi jumătate, va ajunge să străbată oraşul, în întregimea lui, de la apus spre răsărit. În 1861, la 1/13 februarie, îşi începe funcţionarea Arsenalul armatei; el nu poate fabrica însă tunuri, aşa cum se plănuise la început, ci e mai mult un atelier de reparaţii şi de lucrări mai simple.

Sub raportul cultural, e de relevat întemeierea, în 1860, a două gimnazii, „Gheorghe Lazăr" şi „Matei Basarab", care vor deveni mai tîrziu licee (vezi fig. 59). În acelaşi an, la 1 septembrie, ia fiinţă şi Şcoala de silvicultură, avînd 4 profesori şi 20 de elevi.

Un fapt trebuie menţionat: înmulţirea caselor *de zid* — dovedind creşterea nivelului material al orăşenilor — faţă de cele de lemn şi de pămînt, care predominau în epoca feudală. Recensămîntul din 1860 înregistrează 16.236 clădiri de zid, 2.184 clădiri de lemn şi 4.992 clădiri de pămînt; cele dintîi depăşesc deci două treimi din numărul total al clădirilor bucureştene (vezi şi fig. 60).

O seamă de călători străini vizitează oraşul în această vreme: germanii Ferdinand Lassalle şi Wilhelm Derblich, francezul Lancelot şi vestita scriitoare, de origine română, Dora d'Istria. Pe toţi îi impresionează *contrastul* izbitor al clădirilor, costumelor şi averilor, bogăţia şi varietatea mărfurilor, mulţimea şi frumuseţea *grădinilor*, viaţa trepidantă, de afaceri şi petreceri. În special Lassalle e puternic impresionat de oraşul nostru, de aspectul „caleidoscopic" pe care-l oferă o plimbare cu una din birjele strălucite bucureştene, pe lîngă care cele mai bune droşti germane par „nişte căruţe ţărăneşti". Îi plac „splendidele grădini" ale boierilor şi grădinile publice în privinţa cărora nu cunoaşte nici un oraş, afară de Paris, care ar putea să i se compare. Cişmigiul „întrece cu mult tot ce poate arăta Germania". Şoseaua Kisselef (vezi fig. 61), cu strălucitele ei echipaje, cu toaletele noi ale cucoanelor, îl lasă „stupefiat", cu toate că văzuse o privelişte similară în capitala Franţei. Iar Teatrul Naţional, ca frumuseţe a construcţiei, joc al actorilor şi splendoarea costumelor, nu poate fi comparat cu nimic din Germania, afară de Opera din Berlin; ba încă *foyer*-ul întrece



Planşa IV. Grup de revoluţionari bucureşteni, la 11 iunie 1848. Toţi poartă costum „evropenesc". Să se observe eşarfele, brîiele, cocardele şi, la pălării, penajul tricolor. Drapelul are culorile perpendiculare pe hampă, nu paralele ; pe culoarea galbenă stă scris : Dreptate, frăţie.

Acuarelă contemporană de C. Petrescu (B. A.)

Fig. 61 — Șoseaua Kisselef sub zăpadă. În dreapta două săniuțe de cai. (S)



pe al acesteia. A mîncat aici, împreună cu un cunoscut, o farfurie de fructe glasate, cum n-a gustat niciodată și pe care n-o va uita în veci. W. Derblich, stînd în oraș pe timpul ocupației austriece, relevă grădina „Warrenberg" sau a Castrișoaiei, la ale cărei spectacole se poate distra lumea „în fiecare duminică și joi"; intrarea e 60 de creițari. În apropiere se află „Grădina cu cai" — lîngă Facultatea de drept de azi — „unde încă este obiceiu să se adune lumea elegantă"; aici s-au dat și piese de teatru, ca *Mireasa din Messina* a lui Schiller; acum s-a instalat o trupă franceză de *café-chantant*; reprezentațiile ei, „în care — după părerea lui Derblich — bunul-gust, buna-cuviință și moralitatea sînt călcate în picioare", publicul bucureștean „galloman" le gustă „cu multă plăcere". Virtuosul german constată apoi că „moralitatea ar intra numai cu scîrbă în grădina Mimi", situată între cele două amintite anterior, „deoarece aci este arena hetairelor", adică a curtezanelor. „Lumea nobilă a bărbaților din București — adaugă Derblich — se pare însă că dă preferință... acestui gen de distracții și, pe la miezul nopții — era deci prezent și onorabilul — îi vezi năvălind aici cu grămada... Petrecerile adeseori degenerează în adevărate orgii...". Zisele curtezane abundă în tot orașul — continuă călătorul neamț — „se înmulțesc zilnic ca ciupercile"; le întîlnești „în fiecare stradă, în fiecare restaurant, baie și hotel"; „Hamburgul — afirmă el, exagerînd incontestabil lucrurile — cu miile sale de baiadere înscrise, este un sat spartan în comparație cu Hilariopolis, orașul bucuriilor, București". Adaugă de altfel, pentru a da impresia imparțialității, că această pletoră se explică prin „luxul ce crește mereu, frecventa ocupare a țării de către armatele străine — tocmai atunci erau la București și turcii și austriecii — numărul mare al străinilor neînsurați și risipitori".

Lancelot remarcă centrul orașului, „compus din patru străzi principale, unde se află teatrul și palatul domnesc" și care „se distinge prin frumoasa aliniere de prăvălii și magazine elegante, cafenele și bazaruri aprovizionate cu obiecte de cea mai diversă proveniență: pălării de confecțiune engleză, mobile din Germania, de un gust pretențios, șelărie și caroserie [trăsuri] austriece, armurărie din toate părțile, ștofe și mode de Paris, librărie «Hachette» etc. În afară de acest cartier — continuă Lancelot — nu sînt decît aglomerări neregulate de case, care par tot atîtea orașe sau sate, legate între ele prin trei sau patru mari drumuri ce merg pînă la marginea orașului." Prezența cărților de la „Hachette" nu e o surpriză; se știe doar cît erau de gustate la noi publicațiile de orice fel franceze; librăriile se înmulțiseră; existau acum acelea ale lui C. A. Rosetti-Winterhalder, Ioanid, Danielopol, la care se va adăuga apoi librăria, cu mare viitor, a lui Socec. „N-am curajul — își încheie Lancelot prezentarea Bucureștilor — să descriu mîhnitorul contrast dintre abjecta mizerie și avuția copleșitoare care împarte populația în două clase opuse..." Dora d'Istria apreciază Bucureștii drept „un oraș frumos... mai ales un oraș interesant", cu contraste din cele mai izbitoare. „În picioare, în spatele unei trăsuri splendide, în care femei elegante poartă ulti-

mele mode ale Parisului, stă, îmbrăcat într-o manta amplă, ale cărei falduri de purpură acoperă fustanela albă, un arnăut cu chipul marțial, aruncînd din timp în timp cîte o privire satisfăcută asupra hangerului de la brîu. O tînără cuconiță care acum a părăsit Boulevard des Italiens trece pe lîngă un țigan în zdrențe, ale cărui trăsături oacheșe arată caracterul indelebil al castelor inferioare din Hindustan." Așadar, același București al contrastelor izbitoare pe care-l observaseră călătorii din epocile anterioare, ba chiar mai accentuat, arătînd dezvoltarea relațiilor capitaliste în capitala României. De o parte, cei bogați — oamenii de afaceri, negustorii, bancherii, împletindu-și interesele cu acelea ale boierimii și arendașilor — de partea cealaltă, lumea oropsită, tîrgoveții săraci, muncitorimea, meșteșugarii mărunți, țăranii lipsiți de pămînt veniți în oraș pentru a cîștiga o pîine; sărăcia acestora contrastează puternic cu luxul și averile noilor și vechilor bogătași. Dar concomitent cu Bucureștii contrastelor, un București în plină dezvoltare, fremătînd, în care viața, sub toate aspectele ei, pulsează puternic.

BIBLIOGRAFIE

1. N. Iorga, *Viața și domnia lui Barbu Dimitrie Știrbei, domn al Țării Românești (1849—1856)*, Vălenii-de-Munte, 1910, 303 p. in 8°; 2. Căpitan Nicolae Uică, *Istoricul Școalei militare de infanterie de la anul 1847—1911*, București, 1911, 212 p. in 8°, cu 63 fotografii; 3. I. C. Filitti, *Alegerea de la 24 ianuarie 1859*, București, 1938, 16 p. in 8°; 4. I. Nistor, *Principatele Române sub ocupația rusească 1 iulie 1853 — 17 septembrie 1854*, în *Mem. Sect. ist. Acad. Rom.*, t. XX (1938), p. 221—253; 5. I. Nistor, *Ocupația austriacă în Principate 1854—1857 după rapoartele lui Coronini*, în *Mem. Sect. ist. Acad. Rom.*, t. XX (1938), p. 133—195; 6. Ioan M. Neda, *Din istoricul Școalei militare*, în *Rev. ist. rom.*, XV (1945), p. 226—228; 7. Simion Alterescu și Florin Tornea, *Teatrul Național I.L. Caragiale (monografie) 1852—1952*, București, 1955, 394 p. in 8°, cu ilustrații; 8. Dan Berindei, *Frămîntări politice și sociale în jurul alegerii domnitorului Cuza în Țara Românească*, în *Studii*, VIII (1955), 2, p. 51—74; 9. Dan Berindei, *Dezvoltarea urbanistică și edilitară a orașului București în perioada regulamentară și în anii Unirii (1831—1862)*, în *Studii*, XII (1959), 5, p. 133—158; 10. Const. C. Giurescu, *Bucureștii și alegerea lui Alexandru Ioan Cuza*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 347—386; 11. Dan Berindei, *Frămîntări social-politice bucureștene în anii 1859—1862*, în *Materiale de istorie și muzeografie*, București, 1964, p. 81—100; 12. Ioan V. Cojocaru, *Materiale privind dezvoltarea industrială a orașului București în perioada Regulamentului Organic și în anii premergători Unirii Principatelor (1831—1859)*, în *Materiale de istorie și muzeografie*, București, 1964, p. 177—187.

BUCUREȘTI, CAPITALA ROMÂNIEI
(1861-1918)

DE LA UNIREA COMPLETĂ PÎNĂ LA RĂZBOIUL INDEPENDENȚEI

Perioada care ține de la unirea celor două principate într-un singur stat, România, cu o singură capitală, pînă la sfîrșitul primului război mondial, are o deosebită importanță în dezvoltarea Bucureștilor. În acest răstimp (1861—1918), înregistrăm o creștere considerabilă de populație și de suprafață, nemaiîntîlnită pînă atunci, precum și îmbunătățiri edilitare; orașul ia, în cartierele centrale, dar numai aici, nu și în cartierele mărginașe, un aspect occidental. Procesul e mai lent în prima parte a acestui răstimp, pînă la războiul independenței, se accentuează după război și capătă un impuls nou prin dezvoltarea industrială a orașului, îndeosebi după votarea legii pentru protejarea industriei naționale, care apăra marea burghezie română de concurența industriașilor din alte țări.

În a doua jumătate a domniei lui Cuza, ciocnirea intereselor de clasă e puternică, pasiunile sînt vii: e vremea cînd se discută și apoi se decide secularizarea averilor mănăstirești și împroprietărirea țăranilor (legea rurală), cînd are loc lovitura de stat din 2 mai 1864, cînd, în sfîrșit, Cuza e silit, de către monstruoasa coaliție, să abdice; hotărîrile cu privire la toate aceste evenimente au loc în București.

În centrul preocupărilor stă chestia agrară, necesitatea de a fi împroprietăriți țăranii. La 25 mai/6 iunie 1862 vine în discuția Parlamentului proiectul de lege rurală, alcătuit încă din 1860 de majoritatea conservatoare a Comisiei centrale de la Focșani. El reprezintă expresia cea mai reacționară a raporturilor agrare dintre proprietarii de moșii și țărani.

De la războiul independenței pînă la războiul pentru întregirea neamului (1877—1916), Bucureștii și-au dublat suprafața și populația.

Proiectul e combătut cu energie de Kogălniceanu și susținut de primul-ministru Barbu Catargiu; dezbaterile țin mai multe ședințe. Între timp, are loc, în ziua de 8/20 iunie, o discuție în Cameră asupra întrunirii proiectate de elemente din opoziție pe

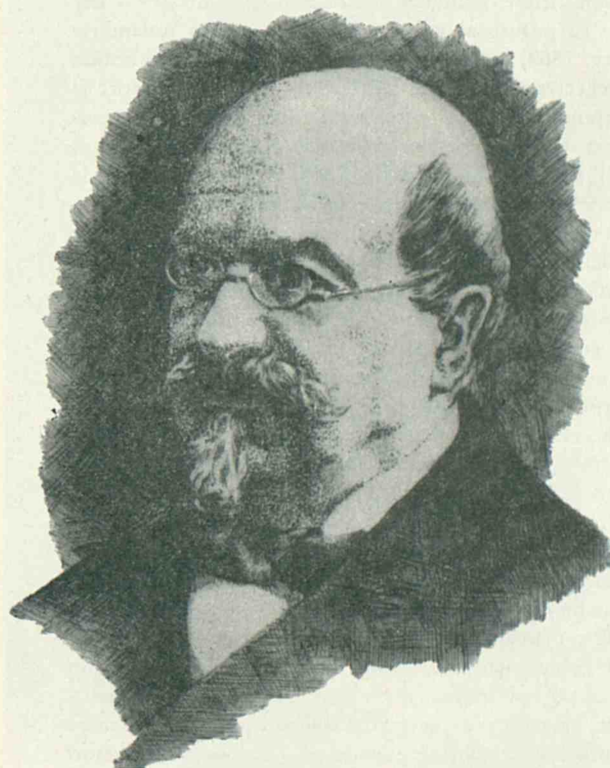


Fig. 62 — M. Kogălniceanu.

Cîmpul Libertăţii în vederea aniversării revoluţiei de la 1848. Întrucît guvernul socotea că întrunirea va fi un prilej de agitaţie, de tulburare a ordinii, Barbu Catargiu are o ieşire împotriva unor asemenea „agitatori". „Pacea, domnilor — declară el în concluzie, neînţelegînd sensul adînc al revoluţiei de la 1848 şi al comemorării ei, nici necesitatea stringentă a reformei agrare — pacea şi odihna e scăparea ţării, şi voi prefera moartea înainte de a călca sau a lăsa să se calce vreuna din instituţiile ţării." Nu ştia că moartea îl aştepta afară. Într-adevăr, pe cînd, în trăsura prefectului de poliţie şi cu acesta alături, părăsea Dealul Mitropoliei, trecînd pe sub turnul clopotniţei de la intrare, un necunoscut trase, din acest adăpost, deci din imediată apropiere, un glonţ asupra lui, care-i sfărîmă coloana vertebrală şi-l ucise pe loc. Asasinul n-a putut fi prins, şi cercetările, nici atunci, nici mai tîrziu, n-au dus la vreun rezultat. Un fapt este însă sigur: crima a avut caracter politic. Statuia ce s-a ridicat, mult mai tîrziu, lui Barbu Catargiu se află pe pajiştea de la începutul suişului spre Mitropolie, în dreapta, la o oarecare depărtare de locul unde a fost ucis.

Legea rurală, deşi votată de Cameră, la trei zile după asasinat, n-a fost promulgată de Vodă Cuza, întrucît nu corespundea interesului naţional, nevoilor maselor. În schimb, s-a realizat o cvasi unanimitate cînd a fost vorba de legea secularizării averilor mănăstireşti. Problema se discuta de decenii — încă la 1821 se ceruse „să se reîntoarcă moşiile mănăstirilor închinate ocîrmuirii pămînteşti" — dar nu se putuse ajunge la un acord. La 25 noiembrie st.v. 1862, un jurnal al Consiliului de Miniştri hotăra sechestrarea tuturor veniturilor acestor mănăstiri şi depunerea lor în tezaurul statului, iar la 22 decembrie st.v. Camera, prin votul ei, le înscrisese în bugetul statului. În vara lui 1863, guvernul ajunge la concluzia secularizării, oferind călugărilor greci o despăgubire de 80 de milioane de piaştri; cifra se află în memoriul remis de trimisul român la Constantinopol, Costache Negri, ministrului de externe al Porţii, Aali-paşa. Acesta din urmă se pronunţă pentru o conferinţă a puterilor garante care să soluţioneze chestiunea şi face demersuri în acest scop. Faţă de primejdia de a vedea reglementîndu-se dinafară o chestiune vitală pentru noi, care privea o însemnată parte din teritoriul naţional, Cuza hotărî s-o rezolve el, de acord cu guvernul şi cu Camera. Trimise deci, la 11/23 decembrie 1863, prim-ministru fiind Mihail Kogălniceanu (vezi fig. 62), iar ministru al cultelor, Dimitrie Bolintineanu, un mesaj Camerei, împreună cu proiectul de secularizare a averilor mănăstireşti, a tuturor mănăstirilor, închinate şi neînchinate: în felul acesta, călugării greci nu mai puteau spune că s-a luat o măsură discriminatorie, care-i lovea exclusiv. Proiectul provoacă un mare entuziasm; în mai puţin de un ceas, după discursuri înflăcărate, el este votat cu imensă majoritate: din 100 de voturi, 97 sînt pentru şi numai 3 contra. Ulterior, în 1865, s-a oferit călugărilor greci o despăgubire sporită la 150 milioane piaştri şi s-a depus un aconto de 6 milioane; ea fiind însă refuzată — sperau să obţină mult mai mult — Parlamentul român consideră chestiunea închisă, cum a şi rămas.

Dar dacă în ce priveşte secularizarea, lucrurile merseră uşor, nu tot aşa se întîmplă cu cealaltă mare problemă, a împroprietăririi ţăranilor. După refuzul lui Cuza de a sancţiona legea, conservatoare, din 1862, se depuse, în primăvara lui 1864, la 13/25 martie, prim-ministru fiind tot Mihail Kogălniceanu, un nou proiect, progresist. El prevedea să se dea ţăranilor *fruntaşi*, cu 4 boi, cîte 5 fălci şi jumătate (falcea avînd circa trei pogoane, aproape un hectar şi jumătate), celor *mijlocaşi*, cu 2 boi, cîte 4 fălci, iar celor *pălmaşi*, care, neavînd boi, muncesc cu palmele, cîte 2 fălci şi jumătate. Acest proiect întîmpină rezistenţa majorităţii, formate din mari proprietari; unii din ei îl calificau drept o „nebunie" şi ar fi fost bucuroşi de o nouă ocupaţie străină care să le scape averile. Kogălniceanu îşi apără cu energie şi căldură proiectul. „Declar cu francheţe — spune el, adresîndu-se Camerei — că sînt pentru îmbunătăţirea soartei ţăranilor, că în această îmbunătăţire văd fundarea naţionalităţii române... Două mii de boieri nu fac o naţie: acesta e un adevăr ce nu se poate contesta... Este timpul ca, înaintea interesului privat, să ne gîndim la interesul cel obştesc, ca înainte de a ne ocupa de moşiile cele mici, să ne ocupăm de moşia mare, România, cum făceau părinţii noştri." Proprietarii erau iritaţi şi de proiectul de lege electorală depus de Kogălniceanu, proiect care echivala cu o „sentinţă de moarte" pentru minoritatea care pînă atunci, potrivit legii electorale cenzitare, dispusese de viaţa politică a ţării. Într-adevăr, în 1859 fuseseră doar 4.138 de alegători, în 1861, 4.599, iar în 1863, 5.049! Aşa se explică de ce se ajunge la o încordare maximă şi de ce atunci cînd, la 2/14 mai 1864, Camera se pregăteşte să dea un al doilea vot de blam guvernului, Kogălniceanu citeşte decretul de dizolvare a ei şi evacuează pe deputaţi cu ajutorul unei companii de soldaţi. În urma acestei „lovituri de stat", Cuza dă o nouă constituţie, numită statut, care, supusă ratificării populare, prin *plebiscit*, fu aprobată cu o imensă majoritate (682.621 de glasuri pentru, 1.307 contra şi 70.220 abţineri sau absenţi; nici măcar toţi marii proprietari n-au îndrăznit să voteze contra!). Pe temeiul noii constituţii, se promulgă legea rurală, la 14/26 august 1864, şi împroprietărirea ţăranilor se îndeplini. Deşi se pot aduce critici felului în care s-a aplicat această împroprietărire — şi s-au şi adus — rămîne totuşi faptul că ea a reprezentat o etapă importantă în viaţa ţărănimii noastre şi a făcut începutul unei serii de reforme agrare la capătul cărora tot pămîntul a ajuns în mîinile celor ce-l muncesc. Dar dacă împroprietărirea ţăranilor şi noua lege electorală însemnau paşi înainte, în sens democratic, ele făcură lui Cuza şi mulţi duşmani. Aceştia, recrutaţi atît din rîndurile moşierilor, cît şi din acelea

ale opozanţilor politici, speculau nemulţumirea provocată de starea rea a finanţelor, de anturajul sau „camarila" domnului şi de unele deficienţe personale ale acestuia — legătura cu frumoasa Maria Obrenovici — şi căutau prilejul favorabil ca să-l răstoarne. Se părea că el se va ivi în august 1865, cînd Cuza plecase în străinătate, la Ems, în Germania, să-şi îngrijească sănătatea. Se puse la cale atunci o mişcare de stradă în Bucureşti, folosindu-se nemulţumirea unor categorii de producători şi negustori. Era vorba de cultivatorii de tutun din jurul capitalei — de curînd se instituise monopolul, şi aceştia nu-şi mai puteau vinde liber produsele — dar mai ales de precupeţii de fructe şi legume (vezi fig. 63), pe care o recentă ordonanţă a primăriei îi obliga să-şi desfacă marfa în ghere te anume construite. În dimineaţa zilei de 3/15 august izbucneşte tumultul: gheretele sînt arse, iar mulţimea precupeţilor atacă şi devastează localul primăriei, situat lîngă „Hanul Manuc", zvîrlind arhiva în Dîmboviţa. Armata intervenind însă imediat, tulburătorii sînt împrăştiaţi, după ce lasă pe teren vreo 20 de morţi şi mulţi răniţi. Se fac vreo 200 de arestări; între cei puşi la popreală se află şi Ion C. Brătianu, C.A. Rosetti şi Costache Brăiloiu. Cuza, vestit telegrafic, îşi întrerupe cura şi se întoarce imediat în ţară. Dar cercetările întreprinse se suspendă; domnul nu voia să se facă vîlvă mare în jurul acestei chestiuni de care şi aşa se sesizase Poarta; cu prilejul zilei sale onomastice, la 30 august st.v., Cuza amnistiază pe toţi cei implicaţi.

Felul cum decurseseră lucrurile cu prilejul mişcării de stradă arăta că, fără concursul armatei, orice încercare de răsturnare era sortită eşecului. De aceea, nemulţumiţii, atît conservatori, cît şi liberali, uniţi într-o monstruoasă coaliţie, caută şi izbutesc să cîştige de partea lor pe unii comandanţi de unităţi militare din capitală: colonelul D. Kretzulescu, comandantul regimentului de infanterie, colonelul Haralambie, comandantul regimentului de artilerie şi — fapt deosebit de important pentru reuşita complotului — maiorul Lecca, comandantul batalionului de vînători, ai cărui soldaţi asigurau garda palatului în noaptea loviturii. Cuza, deşi prevenit cu cîteva ceasuri înainte că se pune la cale ceva, nu ia totuşi măsurile necesare, mai ales că prefectul poliţiei, Alex. Beldiman, îl asigurase — reproducem propriile-i cuvinte — că „o revoluţiune în Bucureşti sau în ţară este imposibilă"; se mulţumeşte doar cu dublarea gărzii. În noaptea de 10 spre 11 februarie st.v. 1866, după miezul nopţii, vreo 40 de complotişti, între care o seamă de ofiţeri înarmaţi, pătrund fără greutate în palat şi sparg uşa dormitorului în care se aflau Cuza, şi nu doamna Elena, ci Maria Obrenovici. Sub ameninţarea pistoalelor, domnul iscăleşte, pe spatele unui ofiţer, actul de abdicare; este dus apoi în casa unui partizan al lui C.A. Rosetti, după aceea la Cotroceni şi de aici e pornit, într-o trăsură închisă, spre hotar, ajungînd la Braşov, şi, de acolo, la Viena.

Populaţia Bucureştilor n-a reacţionat la înlăturarea lui Cuza, n-a luat apărarea domnului — e drept că era şi greu s-o facă, deoarece faptul s-a petrecut noaptea, repede şi cu concursul armatei — dar nici nu s-a bucurat, cum ar fi vrut complotiştii. Ea nu putea totuşi să uite că, în vremea lui Cuza, oraşul devenise capitala ţării unite, că se îmbogăţise cu o seamă de instituţii noi, în special de învăţămînt, că industria şi comerţul sporiseră, că bunăstarea locuitorilor lui crescuse.

Sub raportul instituţional, noua lege administrativă, din 1864, înlocuise vechiul sfat orăşenesc, prevăzut de Regulamentul Organic, printr-un consiliu comunal, iar în locul „magistratului" instituise primăria. În 1859 se înfiinţase un Oficiu de statistică; conducătorul lui, învăţatul ardelean Dionisie Pop Marţian, poate fi socotit întemeietorul statisticii ştiinţifice din ţara noastră, iar publicaţia lui *Analele statistice*, apărută în 1860, un preţios tezaur de informaţii asupra ţării. Curtea de casaţie, care, potrivit Convenţiei de la Paris, trebuia să fie la Focşani, pentru care se

Fig. 63 — Oltean cu coşuri cu fructe; cîntăreşte cu „palanţa" sau cîntarul roman. (M.I.B.)



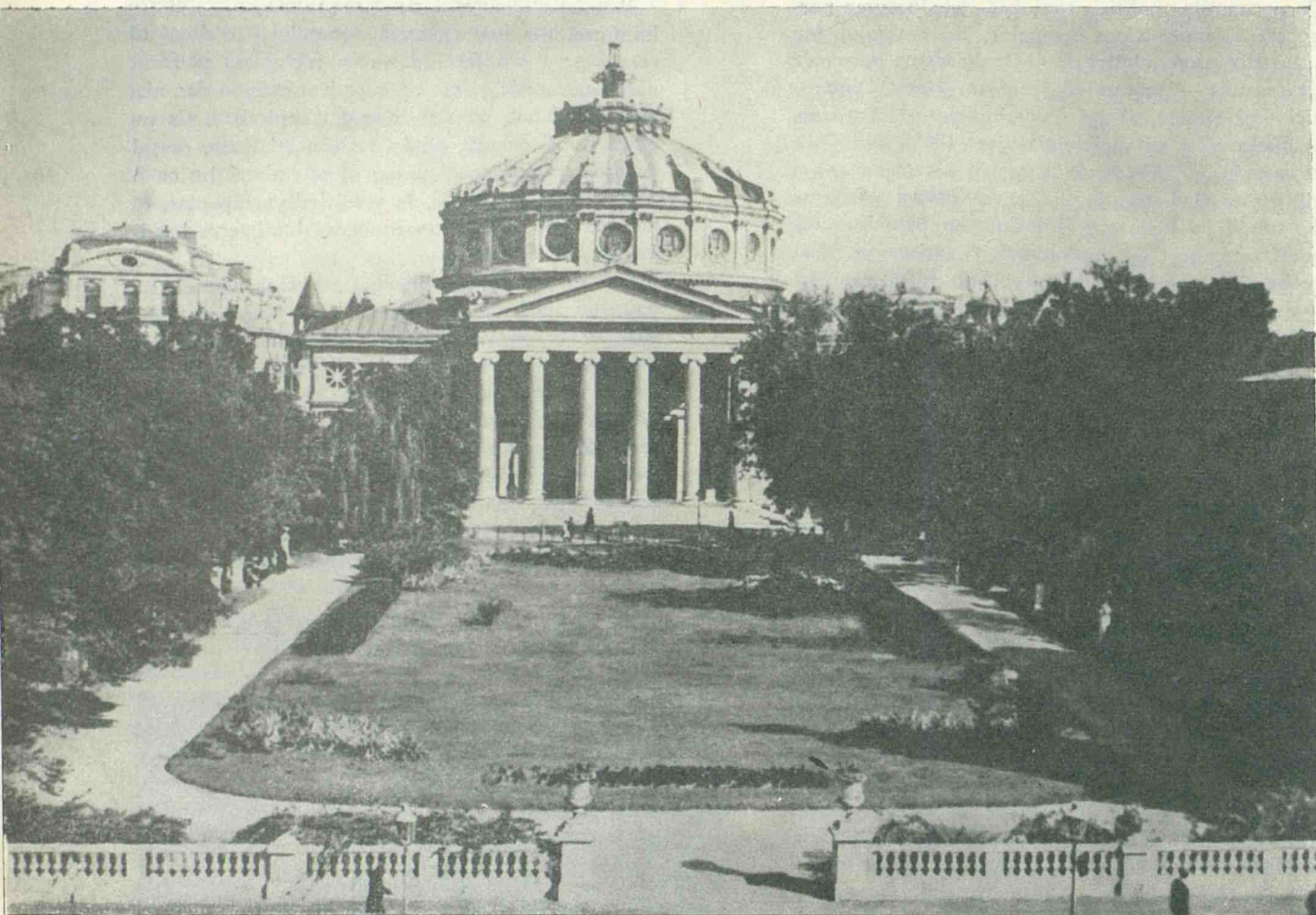


Fig. 64 — Ateneul Român cu grădina din faţă; fotografie de prin anul 1930. (M.I.B.)

propusese apoi, după unirea completă şi ca o compensaţie pentru pierderea rangului de capitală, Iaşii, îşi stabili sediul, cum era şi normal de altfel, la Bucureşti; instalarea avu loc la 15/27 martie 1862. Tot aici se înfiinţă, în 1864, şi Casa de consemnaţiuni, devenită apoi Casa de depuneri şi consemnaţiuni. Cel mai mare număr de instituţii însă căpătă capitala, în vremea lui Cuza, sub raportul învăţămîntului şi al culturii. La cele două gimnazii întemeiate în 1860 (vezi mai sus, p. 144), se adaugă în 1865, un al treilea: „Mihai Viteazul". Existau, de mai înainte, în Bucureşti trei „şcoli superioare": de ştiinţe — fosta şcoală de inginerie — de litere şi de drept, aceasta din urmă înfiinţată în 1859. Prin decretul din 4/16 iulie 1864 se instituie în locul lor Universitatea, cu trei „facultăţi", rectorul şi decanii fiind aleşi de corpul profesoral. Tot în 1864, care este şi anul legii generale a învăţămîntului, lege ce a durat pînă în 1898, deci timp de aproape trei decenii şi jumătate, se înfiinţează în Bucureşti — mai ales prin stăruinţa pictorului Gheorghe Tattarescu — Şcoala de bele-arte sau, cum i s-a spus atunci, Şcoala de pictură şi sculptură, precum şi Conservatorul de muzică şi artă dramatică, acesta din urmă sub direcţia lui A. Flechtenmacher (1 noiembrie). Se acordă totodată un fond de 100.000 de lei pentru mărirea clădirii Şcolii de agricultură de la Pantelimon. Merită să fie semnalat şi Institutul de la mănăstirea Sfinţii Apostoli, de pe malul Dîmboviţei, întemeiat în toamna lui 1865, pentru tinerii aromâni care urmau să devină „profesori" în Macedonia. Pe lîngă şcoli iau naştere şi o serie de societăţi şi instituţii culturale. În 1862, se constituie Societatea română de ştiinţe; printre fondatori erau doctorii Bacaloglu, Barasch, Felix şi Iatropol. Doi ani mai tîrziu, în 1864, se întemeiază Muzeul naţional de antichităţi, colecţia cea mai importantă a lui fiind alcătuită din piesele tezaurului de la Pietroasa *(Cloşca cu pui)*. Un an după aceea, în 1865, ia fiinţă, cu sprijinul doctorului Nicolae Kretzulescu, care a fost în trei rînduri prim-ministru al lui Cuza-vodă, Societatea de ştiinţe naturale din Bucureşti. Acelaşi Nicolae Kretzulescu contribuie la înfiinţarea, tot în 1865, a Societăţii „Ateneul Român", pentru care se va ridica, peste mai bine de două decenii, monumentala clădire din centrul capitalei (vezi fig. 64).



Fig. 65 — Sediul Academiei Republicii Socialiste România, în Calea Victoriei (A)

Scopul societății era răspîndirea, prin conferințe, a cunoștințelor utile de tot felul în rîndurile poporului, în special în păturile mijlocii. În sfîrșit, tot Nicolae Kretzulescu redactează, iarăși în 1865, regulamentul pentru instituirea unei Socïetăți literare; ea va lua ființă în anul următor, 1866, sub numele de Societatea literară română, transformată în 1867 în Societatea academică română și ulterior în Academia Română (vezi fig. 65).

O mențiune specială se cuvine *presei*. Din vara lui 1856 pînă în vara lui 1864 — anul împroprietăririi și al Statutului lui Cuza — apar nu mai puțin de 82 de periodice, dintre care 14 în limbi străine; sînt periodice politice, culturale, oficiale, umoristice.

Sub raportul edilitar și urbanistic se lucrează mai puțin. Bulevardul Academiei — azi al Republicii — tăiat în 1860, nu este continuat. Se începe însă, în 1864, pavarea Podului Mogoșoaiei cu gresie și granit, adus — oricît ar fi de necrezut faptul — tocmai din Scoția; de altfel, lucrarea merge încet și dă naștere la procese; ea se va termina abia în 1872. Un antreprenor francez, Godillot, marele furnizor de echipament al lui Napoleon al III-lea și apoi al armatei noastre — îi plătiserăm pînă la 1 ianuarie 1865, așa cum aflăm dintr-un act inedit, nu mai puțin de 7.225.095,03 franci aur — semnează contracte pentru construirea halelor din Piața Mare sau Bibescu-Vodă (azi Piața Unirii) și pentru amenajarea piețelor Amzei și Episcopiei. Aceste contracte erau însă oneroase pentru primărie, aveau un caracter „leonin": aprecierea aparținea chiar unui compatriot al lui Godillot, francezului Emile Picot, care va sta, în calitate de secretar al lui Carol I, între 1866 și 1868, în București. Cel mai important fapt în legătură cu lucrările publice e însă semnarea, la 1 septembrie 1865, a contractului prin care se concesionează societății engleze Trevor-Barklay construirea liniei ferate București—Giurgiu: prima linie ferată de pe teritoriul de atunci al României. Zicem de atunci, deoarece în Dobrogea exista, la acea dată, calea ferată Cernavoda—Constanța, dată în exploatare încă din septembrie 1860.

Se înființează, de către particulari, cîteva întreprinderi mai importante, în special în domeniul metalurgiei. Francezul Louis Lemaître, care obținuse concesiunea fabricării noilor măsuri și greutăți deve-

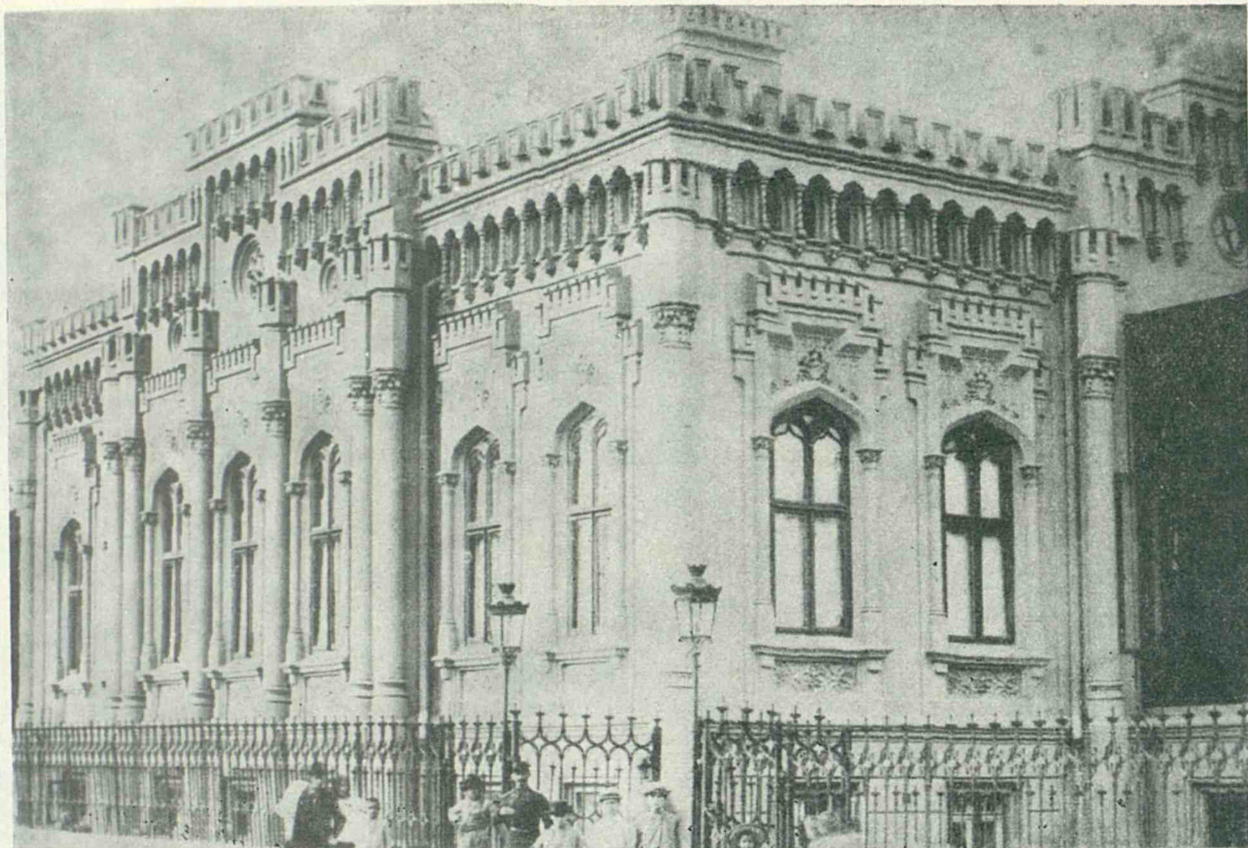


Fig. 66 — Casa Universității, fostă inițial casa Librecht, apoi casa Filipescu. (M.I.B.)

nite obligatorii după introducerea sistemului apusean: metru-kilogram-litru (legea din 15/27 septembrie 1864), deschise, în același an, o turnătorie pe malul stîng al Dîmboviței, în marginea de sud-est a orașului; din ea se vor dezvolta, mai tîrziu, Uzinele „Timpuri noi" de astăzi. Un alt străin, elvețianul Ehrhard Wolf, avea o întreprindere metalurgică, pe Dealul Filaretului; pe el îl trimite, ca specialist, Ministerul de Război, la Odesa, ca să constate starea tunurilor noastre ce fuseseră duse acolo, în timpul războiului Crimeii; raportul lui, inedit, se află în arhiva Cuza-vodă de la Academia Republicii Socialiste România. Și această întreprindere s-a dezvoltat mult, în decursul vremii, ajungînd Uzinele „Steaua roșie" de astăzi. În altă ramură industrială, a ceramicii, menționăm „fabrica sistematică" de cărămidă a lui Max Tonolla, instalată în 1865 dincolo de marginea de nord a orașului; mai înainte cu zece ani, în 1855, e amintită cărămidăria „cu mașini" a serdarului Filipescu.

Se construiesc multe case particulare, în genere case modeste, de burghezi mijlocii și mici. Dintre casele mari, notăm pe aceea, luxoasă, ridicată de Librecht, directorul poștelor și cel mai puternic membru al „camarilei" lui Cuza. O isprăvise tocmai, cu meșteri pricepuți și cu materiale scumpe, unele aduse din străinătate, cînd se produse detronarea; urmarea fu arestarea lui — era acuzat de malversațiuni — punerea casei sub sechestru și apoi vinderea ei; ajunsă în stăpînirea lui Gheorghe Filipescu, viitorul mareșal al palatului, ea aparține azi Universității; se află pe strada Dionisie Lupu și are o grădină întinsă și frumoasă, cum puține sînt în București (vezi fig. 66).

Locotenența domnească instituită la abdicarea lui Cuza, locotenență compusă din conservatorul Lascăr Catargiu, liberalul Nicolae Golescu și generalul Nicolae Haralambie, organiză plebiscitul care trebuia să se pronunțe asupra alegerii ca domn a „principelui străin" Carol de Hohenzollern. Evident, plebiscitul dădu rezultat foarte favorabil, și principele, care străbătuse drumul din Germania pînă la Turnu-Severin sub un alt nume, deghizat și cu un pașaport elvețian — se temea să nu fie oprit de austrieci, care tocmai se pregăteau de război cu prusienii — își făcu intrarea în București în ziua de 10/22 mai 1866. Urmă votarea noii constituții, în ziua de 29 iunie/11 iulie, după discuții aprinse, constituție care marchează formarea și organizarea regimului burghezo-moșieresc și apoi o lungă perioadă de instabilitate ministerială, schimbîndu-se în cinci ani, pînă în 1871, zece guverne și făcîndu-se treizeci de remanieri. Patimile politice erau foarte vii; criticile

priveau nu numai pe miniştri, dar şi pe capul statului. Momentul de încordare maximă a fost în martie 1871, determinat, pe de o parte, de „afacerea Stroussberg", pe de alta, de manifestaţia de la sala „Slătineanu" („Capşa"). Afacerea Stroussberg, după numele concesionarului german care construia reţeaua principală de căi ferate de la noi (vezi şi mai jos, p. 155), consta în aceea că, din cauza relei gospodăriri şi a unor operaţiuni frauduloase, zisul concesionar nu mai putea plăti cuponul subscriitorilor din străinătate care avansaseră banii necesari lucrărilor. Între altele, depozitul de titluri şi acţiuni sigure care trebuia să garanteze plata acestui cupon fusese înlocuit prin acţiuni fără valoare, din vina sau cel puţin din slăbiciunea păstrătorului depozitului. Acesta, un german, Ambronn, era însă din intimii familiei Hohenzollern, numit prin stăruinţa lui Carol I şi împotriva voinţei guvernului nostru, care recomandase pe asociatul lui C.A. Rosetti, pe Winterhalder. Aşa încît scandalul se răsfrînse şi asupra capului statului. Manifestaţia de la sala „Slătineanu" are loc în seara zilei de 10/22 martie 1871, cînd colonia germană din Bucureşti, în frunte cu consulul german von Radovitz, întrunită în zisa sală ca să sărbătorească printr-un banchet ziua de naştere a împăratului, victorios în războiul cu Franţa, este atacată cu pietre de o ceată de manifestanţi, printre care se găseau şi unii deputaţi. Bucureştenii voiau să-şi arate în felul acesta şi simpatia pentru poporul francez învins, care ne sprijinise în lupta pentru unire şi ne ajutase, prin cele două misiuni, civilă şi militară, la reorganizarea pe baze moderne a aparatului de stat în timpul lui Cuza, voiau însă, în acelaşi timp, să facă şi o demonstraţie care, trecînd peste colonia amintită, ţintea în principele, de origine germană, din capul statului. Înţelegînd gestul, Carol I convocă a doua zi, 11/23 martie, la palat locotenenţa din 1866 spre a-i remite abdicarea sa; Lascăr Catargiu refuză însă s-o primească şi constitui guvernul conservator, care ţinu pînă în 1876. Sub acest guvern — ministru de război fiind generalul Em. Florescu — se luară o serie de măsuri privind sporirea potenţialului nostru militar. Numărul ostaşilor fu mărit, se introduse armament nou, între altele artilerie modernă de cîmp, se făcură manevre repetate, cu efective mari. Aşa încît — deşi mai existau unele deficienţe — războiul ruso-turc din 1877 ne găsi în situaţia de a putea participa la el, cu forţele noastre proprii, de a aduce o contribuţie substanţială la victoria finală, contribuţie apreciată atît de aliaţii ruşi, cît şi de observatorii militari neutri. Războiul începu în urma răscoalei creştinilor din Peninsula Balcanică, împotriva dominaţiei turceşti apăsătoare. Spre a nu-i lăsa să fie striviţi de armatele turceşti, mult superioare ca număr şi care se dedaseră la represalii sălbatice, în special în Bulgaria, ruşii intervenirā şi declarară război Porţii. Prevăzînd faptul, noi încheiasem cu ei, după înţelegerea principială de la Livadia (Crimeea), din toamna lui 1876, o convenţie scrisă la Bucureşti, la 4/16 aprilie 1877, prin care le asiguram trecerea trupelor lor prin ţară. Cînd au sosit în preajma capitalei, în drum spre Dunăre, populaţia i-a primit cu simpatie, iar primarul, C.A. Rosetti (vezi şi fig. 67), a rostit un călduros cuvînt de omagiu. Turcii, care ne ceruseră să luptăm alături de ei, văzînd atitudinea noastră, începură să ne bombardeze oraşele de pe malul Dunării. Drept răspuns, tunurile româneşti traseră asupra Vidinului, iar Parlamentul, în şedinţa din 9/21 mai 1877 proclamă *independenţa ţării*. Moţiunea votată cu acest prilej, după discursul ministrului de externe Mihail Kogălniceanu şi pe cînd mii de bucureşteni se adunaseră pe Dealul Mitropoliei, manifestînd, are următorul cuprins: „Camera ia act că războiul dintre România şi Turcia, că ruperea legăturilor noastre cu Poarta şi independenţa absolută a României au primit confirmarea oficială". Se ştie cum s-a desfăşurat războiul, se cunoaşte jertfa de sînge pe care au adus-o ostaşii noştri la Plevna, la Rahova şi la Smîrdan. Cînd s-au întors de pe cîmpul de luptă

Fig. 67 — Statuia lui C. A. Rosetti, în piaţa Rosetti, opera sculptorului W. Hegel, 1903.





Fig. 68 — Bucureştii în 1869, văzuţi din Turnul Colţii. Desen de Preziosi. (C.C.G.)

şi şi-au făcut — în ziua de duminică 8/20 octombrie 1878 — intrarea solemnă în oraş, pe Podul Mogoşoaiei, care de aici înainte va primi numele de Calea Victoriei, bucureştenii le-au arătat în chip impresionant dragostea şi admiraţia lor; de mult nu mai intrase în Bucureşti o oaste românească învingătoare. În amintirea luptelor purtate, municipalitatea schimbă şi numele altor căi şi străzi: Calea Tîrgoviştei deveni Calea Griviţei, Podul de Pămînt — Calea Plevnei, vechiul Pod al Calicilor — zis şi al Caliţei, zis şi Calea Craiovei — deveni Calea Rahovei, strada Germană se prefăcu în strada Smîrdan, iar drumul spre Herăstrău şi Podul Vergului fură numite Calea Dorobanţi şi Calea Călăraşi. Ulterior vor fi botezate şi alte artere şi pieţe cu nume amintind războiul independenţei sau neatîrnării, precum şi pe unii din cei ce căzuseră în lupte: maiorii Şonţu, Giurescu şi Ene, căpitanul Valter Mărăcineanu etc.

În răstimpul dintre 1866 şi 1877, oraşul sporeşte ca populaţie, de la 162.000 de locuitori la 177.302, aşadar cu 15.302 suflete, ceea ce înseamnă un spor mediu anual de 1.391 unităţi; e puţin în raport cu creşterea pe care o vom constata în deceniile următoare. Explicaţia stă şi în faptul că în tot acest interval — cu excepţia anilor 1869 şi 1876 — constatăm un permanent *deficit* sub raportul *sporului natural:* numărul morţilor întrece pe acela al născuţilor. Astfel, în 1866 acest deficit era de 838 de unităţi, în 1870 de 2.795, în 1873 de 3.477, cifră maximă; de altfel, în acest an se înregistrează şi un deficit absolut, adică o scădere a cifrei populaţiei faţă de anul precedent (167.875 faţă de 168.908 în 1872, prin urmare, o scădere de 1.033 unităţi). Mortalitatea ridicată se explică prin condiţiile igienice şi sanitare care lasă de dorit: Dîmboviţa nu e canalizată, şi revărsările ei creează o zonă insalubră, de infecţie; nu există încă o reţea de canale în oraş; foarte multă lume bea apă din puţuri, apa de izvor, adusă pe olane, fiind cu totul insuficientă. Dacă, totuşi, Bucureştii înregistrează un spor aproape constant de populaţie, aceasta se explică prin afluxul de locuitori de la ţară şi din oraşele de provincie.

Concomitent cu sporirea numărului bucureştenilor creşte numărul caselor. Potrivit datelor statistice, existau în 1878 în capitală 31.037 de case; cele mai multe în culoarea de Negru: 5.681; după ea venea culoarea de Albastru, cu 5.175, apoi cea de Galben, cu 4.857, de Verde cu 3.891 şi, la urmă, culoarea de Roşu, adică centrul comercial, cu numai 1.430. Între anii 1850 şi 1860 se construiseră 3.673 de imobile, între 1860 şi 1870, 3.730 (vezi fig. 68), iar între 1870 şi 1880, numai 1.889. Pentru facilitarea construcţiilor de case şi pentru a veni în ajutorul burgheziei, care, spre a construi, se împrumutase pe piaţă cu dobînzi mari, se înfiinţă, la 17/29 decembrie 1874, Creditul funciar urban din Bucureşti, care acorda împrumuturi cu dobîndă redusă, luînd ipotecă

asupra imobilelor respective. Cifra acestor împrumuturi, acordate locuitorilor din capitală, s-a ridicat pînă la sfîrşitul anului 1914 la importanta sumă de 200 de milioane lei aur. Dintre clădirile publice, se cuvine să fie relevat palatul în stil neoclasic al Universităţii, început în 1857 şi inaugurat la 14/26 decembrie 1869, realizare a arhitectului Alexandru Orescu (vezi fig. 69). În faţa lui se va dezveli, la 8/20 noiembrie 1874, de ziua eroului, simbolica statuie a lui Mihai Viteazul (vezi fig. 70); lucrarea, nu lipsită de imperfecţiuni, se datora sculptorului francez Carrier-Belleuse. Încă din 1872 erau gata Halele centrale, din Piaţa Bibescu-Vodă, şi Halele Amzei; felul de construcţie al lor, din zidărie, schelet de fier şi sticlă, imită pe acela al Halelor din Paris.

Sub raportul realizărilor edilitare, se constată un progres în două direcţii: al luminatului şi al mijloacelor de comunicaţie. În martie 1868 se încheie contractul de concesionare a luminatului cu gaz aerian al Bucureştilor, iar la 31 octombrie/12 noiembrie 1871 are loc inaugurarea, cu solemnitate, a Uzinei de gaz situate în Cîmpul Filaretului, în stînga actualului Parc al Libertăţii. Progresul este incontestabil; noul sistem de luminat al oraşului, mult superior faţă de lămpile cu petrol, atrage atenţia tuturor străinilor care vizitează oraşul. În ce priveşte comunicaţiile, reprezentantul unei societăţi belgiene, „Harry Hubert de Mervée Slade", obţine, la 3/15 iulie 1871, prima concesiune pentru tramvaiele cu cai; anul următor funcţiona linia Gara Tîrgoviştii (numită ulterior Gara de Nord) — Piaţa Sf. Gheorghe. Această linie, ce figurează şi în planul Bucureştilor, tipărit de Ulysse de Marsillac în 1872, urma traseul Calea Tîrgoviştii (mai tîrziu, Griviţei), strada Manea Brutaru (General Budişteanu) — Luterană — Cîmpineanu (azi 13 Decembrie) — Teatrul Naţional — strada Biserica Ienii şi apoi strada Colţei (azi Bulevardul 1848) pînă la Piaţa Sf. Gheorghe. Treptat, s-au instalat şi alte linii, trei din ele plecînd din Piaţa Sf. Gheorghe şi ducînd la Bariera Moşilor, la Văcăreşti şi la depoul societăţii situat în Şoseaua Bonaparte (azi Ilie Pintilie). Paralel cu tramvaiele, se înfiinţează şi omnibuse sau tramcare, trase tot de cai; acestea nu mergeau pe şine, ci pe caldarîmul gol, şi opreau nu numai în staţii, dar şi de cîte ori le făceau semn pietonii amatori; un astfel de tramcar ducea din Piaţa Sf. Gheorghe — nodul de căi de comunicaţie al oraşului — la izvorul de ape minerale de la întretăierea Căii Văcăreşti cu Dîmboviţa; din cauza pavajului prost şi a gropilor, călătoria cu acest tramcar era însă o adevărată încercare de rezistenţă fizică. Foarte importantă pentru dezvoltarea Bucureştilor şi pentru legăturile cu oraşele din provincie a fost introducerea căilor ferate. Prima linie, spre Giurgiu (vezi mai sus, p. 151), se inaugurează în ziua de 26 august/7 septembrie 1869, gara fiind situată la Filaret, sus, deasupra luncii. Cea de-a doua linie, spre Tîrgovişte şi Piteşti, din care se despărţea, la Chitila, o alta spre Ploieşti, a fost construită — ca şi o mare parte a reţelei din Muntenia şi Moldova — de concesionarul german Stroussberg; noua gară, situată în partea opusă a oraşului, era gata în 1872; ea se numea Gara Tîrgoviştii; îşi va schimba numele în Gara de Nord abia în 1888.

Ca deschideri de străzi, relevăm continuarea Bulevardului Academiei spre vest; noua porţiune, pînă la marginea de apus a Cişmigiului, e gata în 1871. Pe Podul Mogoşoaiei se modernizează cişmelele şi se instalează 51 de guri de apă pentru stropit pavajul; licitaţia respectivă are loc la 1/13 septembrie 1867.

Viaţa industrială a oraşului sporeşte. Sînt mai întîi întreprinderi de caracter militar: pe lîngă Arsenalul din Dealul Spirii, întemeiat în 1861 şi mărit succesiv, există Pirotehnia şi Pulberăria, sau, cum se spunea înainte, Erbăria — de aici şi strada Erbăriei — ambele în partea de vest, dincolo de Cotroceni. Se adaugă Uzina de gaz aerian de la Filaret, cu rezervoarele ei imense şi cu depozitele de cărbuni. Vin după aceea diversele „ateliere": cel mai important, al Căilor Ferate, situat pe locul unde se înalţă azi monumentalul Palat al Ministerului Transporturilor şi Telecomunicaţiilor; amintirea i se păstrează în numele străzii Atelierului, care face legătura dintre Calea Griviţei şi Piaţa Ilie Pintilie (fostă Matache Măcelaru); pe această stradă era intrarea. Al doilea atelier aparţinea Societăţii de tramvaie; aici se reparau şi se întreţineau vagoanele respective; al treilea era al Primăriei, unde, de asemenea, se reparau vehiculele şi uneltele serviciilor ei. În 1872 existau, în afară de aceea a lui Assan, încă alte cinci mori cu motor; una din ele era în dreptul străzii Morilor, la est de Uzinele „Lemaître". Existau, de asemenea, fabricile de bere Luther, înfiinţată în 1869, lîngă capul Podului de Pămînt (Calea Plevnei), şi Opler, cu grădina respectivă, la vest de strada Izvor; pe

Fig. 69 — Vechiul palat al Universităţii terminat în 1869. (M.I.B.)

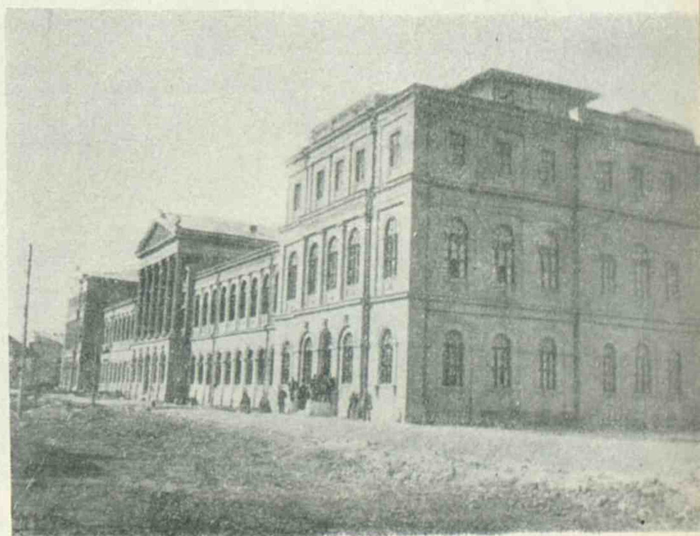




Fig. 70 – Statuia lui Mihai Viteazul în fața Universității. Sculptor: Carrier-Belleuse, 1874. (A

aceeaşi stradă se afla şi o întreprindere textilă, cu războaie de ţesut. Spre nord-vest de oraş, la Chitila, se ridică în 1876, cu capital român şi francez, o mare fabrică de zahăr, prima din Muntenia. Numărul muncitorilor creşte continuu; ei se recrutează atît din populaţia orăşenească, în special de la margine, cît şi din elementele ce vin de la ţară. Încă în 1876, M.G. Obedenaru scria: „Bucureştiul [sic!] a devenit de cîţiva ani o pompă aspiratoare, în ceea ce priveşte muncitorii, zilerii şi proletarii". În acest răstimp, pînă la sfîrşitul războiului independenţei, au loc şi primele încercări de organizare ale muncitorilor industriali, precum şi primele lor organe de presă. În 1872 se întemeiază Asociaţia lucrătorilor din România, avînd ca organ *Lucrătorul român* şi urmărind solidarizarea muncitorimii în cadrul unei politici care să-i apere interesele. Iar în 1877 apare în Bucureşti foaia *Socialistul*, organul cercurilor socialiste din capitală; demn de relevat e faptul că, deşi, principial, aceste cercuri erau împotriva războiului, au susţinut totuşi pe cel din 1877, întrucît acesta era un război drept, care trebuia să aducă poporului independenţa.

O seamă de călători străini vizitează oraşul în răstimpul de care ne ocupăm; observă şi ei contrastele pe care le semnalaseră predecesorii lor; dar din ce în ce se înmulţesc acum, în special în urma războiului independenţei, aceia care relevă aspectul îngrijit, „european", al părţii centrale şi surpriza de a întîlni un asemenea oraş, aici, la marginea Peninsulei Balcanice şi a Orientului. Astfel, englezul Albert de Burton îşi exprimă admiraţia pentru gradul de civilizaţie „complet neaşteptat" pe care l-a constatat în Bucureşti, „într-un oraş din Orient, aşa de izolat de restul lumii". Corespondentul de război Frédéric Kohn-Abrest scrie, în 1877, că „românii au ştiut să facă din capitala lor unul din cele mai plăcute oraşe ale Europei, o adevărată oază în mijlocul unei civilizaţii relativ puţin avansate". Iar militarii şi civilii ruşi se întrec în a lăuda Bucureştii. Generalul Alexandru Vereşciaghin, fratele vestitului pictor, scrie că prima impresie pe care o face oraşul e „foarte bună"; „parcă e scufundat în grădini; strada principală, a Mogoşoaiei, e lungă, largă"; pavajul ei, „excelent", „ar putea fi invidiat nu numai la Moscova, dar şi la Petersburg. Iar birjarii ce sînt aici, o curată încîntare." O impresie asemănătoare are şi scriitorul Vsevolod Garşin: „Oraşul acesta — arată el — are un aspect absolut european, cel puţin străzile pe care am trecut noi. Oriental a rămas numai faptul că străzile sînt înguste şi întortocheate. În schimb, pavajele sînt admirabile, există instalaţii de gaz de luminat [aerian], tramvaie cu cai, case şi prăvălii frumoase. Curăţenia e ca la Petersburg." Comparaţia cu acest impresionant oraş al Nordului revine şi în memoriile unei surori de caritate care a fost la noi cu prilejul războiului independenţei. „Străzile principale ale Bucureştilor — scrie ea — remarcabil de frumoase şi largi, cu case foarte frumoase şi prăvălii avînd vitrine uriaşe din sticlă groasă şlefuită, nu sînt mai prejos de principalele străzi din Petersburg." „În genere, Bucureştii au multe trăsături europene"; caracterul lui particular — conchide ea — rezultă însă din amestecul acestor trăsături europene cu acelea ale influenţei turceşti.

DE LA RĂZBOIUL INDEPENDENŢEI PÎNĂ LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Cucerirea independenţei dă un nou impuls vieţii poporului nostru, impuls care se manifestă şi în dezvoltarea oraşului. Este perioada în care au loc marile lucrări ce asigură bucureştenilor o alimentare cu apă de bună calitate, cînd se întreprinde rectificarea şi adîncirea cursului Dîmboviţei, ferindu-se oraşul de periodicele inundaţii, cînd se execută o reţea de canale, cînd se taie mari artere de comunicaţie şi se ridică numeroase clădiri publice şi particulare, cînd — fapt esenţial — industria intră într-o nouă etapă de dezvoltare, caracterizată însă şi prin pătrunderea tot mai accentuată a capitalului străin. Oraşul creşte continuu ca suprafaţă şi populaţie; faţă de ce erau în 1878, acestea se dublează pînă la 1916; apar cartiere noi, atît în interiorul oraşului, în locul vechilor maidane, cît şi la marginea lui.

Prima lucrare edilitară de mari proporţii a fost rectificarea şi adîncirea cursului Dîmboviţei. Planurile fuseseră întocmite de arhitectul Grigore Cerchez, iar lucrările s-au executat de antreprenorul francez A. Boisquerin, a cărui ofertă fusese găsită mai avantajoasă. Începute la 21 noiembrie st.v. 1880, ele au durat pînă în 1883. S-a săpat o tranşee adîncă, de la Ciurel pînă din jos de Abator, aşa încît Dîmboviţa să nu mai poată niciodată inunda oraşul; totodată s-au tăiat şi unele cotituri pe care le făcea cursul apei. În felul acesta, unele locuri care erau în stînga rîului au ajuns în dreapta lui şi viceversa; au dispărut de asemenea braţele secundare şi ostroavele. Adîncindu-se albia Dîmboviţei, lunca s-a asanat, nu s-au mai format bălţi şi starea sanitară a oraşului a cîştigat. O consecinţă importantă a fost şi faptul că s-a putut întreprinde o vastă reţea de *canale* în oraş, drenînd apele menajere şi cele provenite din ploaie spre gîrlă, care are acum un nivel mult mai jos. Peste malurile taluzate ale tranşeei s-au construit *podurile*; în 1889, ele erau în număr de 12, dintre care 7 de piatră şi 5 de fier.

Paralel cu operaţiunea rectificării şi adîncirii albiei, au început lucrările pentru asigurarea unui debit mai mare de apă potabilă, atît din Dîmboviţa, prin filtrare, cît şi prin captarea izvoarelor bogate din împrejurimile oraşului. S-au construit mai întîi trei bazine mari la Arcuda, unde apele Dîmboviţei erau

filtrate, apoi trecute în rezervorul de la Cotroceni, cu o capacitate de 40.000 metri cubi, și de aici împinse, cu ajutorul pompelor uzinei hidraulice de la Grozăvești — uzină terminată în 1890 — în rețeaua de conducte și țevi a Bucureștilor. Această rețea, extinsă treptat, a fost executată pe străzile principale de un concesionar străin, englezul W. Lindley; el a instalat nu mai puțin de 35.000 metri liniari; lucrarea era gata în 1887. Pe lîngă apa filtrată, de Dîmbovița, s-au început și lucrări pentru captarea apelor subterane, a izvoarelor de la Ulmi și Bragadiru, potrivit cercetărilor și proiectelor făcute, în intervalul 1891—1899, atît de inginerul român Elie Radu, cît și de specialiști străini, între care și Lindley. Lucrările pentru sporirea și îmbunătățirea cantității de apă necesară Bucureștilor au continuat în tot intervalul de care ne ocupăm; era și normal, deoarece trebuia făcut față unui consum mereu sporit, pe de o parte, prin creșterea rapidă a populației, pe de altă parte, prin exigențele tot mai mari ale acesteia; s-a adăugat și faptul că era necesară o cantitate din ce în ce mai însemnată de apă pentru nevoile edilitare — stropitul străzilor, havuzurile — nevoi limitate însă la partea centrală a orașului, și pentru acelea ale industriei, în dezvoltare.

În ce privește arterele principale de circulație, se desăvîrșește mai întîi marele Bulevard Vest-Est; în 1890, primar fiind Pache Protopopescu, el e prelungit în ambele direcții atît dincolo de extremitatea Cișmigiului, spre Cotroceni, cît și dincolo de Piața Bălcescu, tăind Calea Moșilor, strada Traian și înaintînd spre Șoseaua Iancului; în 1895, întreaga arteră, de la un cap la celălalt, era gata. Cu un an mai înainte, în 1894, primar fiind Nicolae Filipescu, se începuse tăierea celuilalt mare bulevard, Nord-Sud, și anume, a două porțiuni a lui: prima între Piața Victoriei (vezi fig. 71) și Piața Romană, porțiune numită azi Bulevardul Ana Ipătescu; cea de-a doua, de la Piața Mare sau Bibescu-Vodă spre miazăzi, porțiune numită astăzi Bulevardul George Coșbuc. Totodată se tăia și Bulevardul Independenței, făcînd legătura între Cîmpul Filaretului și Dîmbovița. Lucrarea celor două mari bulevarde, Vest-Est și Nord-Sud, care taie cruciș orașul, împărțindu-l în patru sferturi,

Fig. 71 — Piața Victoriei, așa cum arăta prin anii 1930; în dreapta, Palatul Funcționarilor Publici; în stînga, Palatul Sturza. (S)



a durat, fiecare, decenii întregi și s-a făcut în etape: pe de o parte, nu erau fonduri, pe de alta, nu exista continuitate în preocupări; cel de-al doilea bulevard s-a isprăvit de tăiat abia la sfîrșitul anului 1943, iar alinierile finale, din dreptul Spitalului Colțea, au avut loc după ultimul război mondial. Importantă pentru degajarea circulației și pentru viitoarea dezvoltare a orașului a fost și trasarea așa-ziselor „șosele", similare „bulevardelor de centură" ale Parisului, dînd ocol suprafeței clădite de atunci și constituind, în 1893, pe mari distanțe, limita de fapt a Bucureștilor. Ele erau, începînd de la Piața Victoriei spre est: Șoseaua Bonaparte, azi Ilie Pintilie, Șoseaua Ștefan cel Mare și Șoseaua Mihai Bravu, apoi de la Piața Victoriei spre vest: Șoseaua Basarab, azi Nicolae Titulescu, iar în partea de miazăzi, Șoseaua Pandurilor și Șoseaua Viilor. De-a lungul celor două maluri ale Dîmboviței, curgînd supusă în fundul tranșeei, și anume, pe tot parcursul ei citadin, de la Grozăvești și pînă la Abator, se trasară străzi largi numite „splaiuri"; termenul a fost format probabil după francezul *esplanade*. Și în alte părți ale orașului se deschid numeroase artere noi; o enumerare a lor e imposibilă în cadrul acestei lucrări; ne mulțumim să semnalăm, cu titlul de exemplu, bulevardul numit azi Gheorghe Dimitrov, tăiat în 1890, și bulevardele Filantropia — azi 1 Mai — Jianu — azi Aviatorilor — și Bulevardul Nou — azi Dacia — acesta din urmă tăiat în 1910. Se continuă pavarea, introducîndu-se, după 1879, calupurile de granit dobrogean (Turcoaia și Iacob Deal); s-au încercat pînă în 1880 și granitul italian și porfirul belgian de Quenast, în afară de granitul și gresia de Scoția, amintite mai înainte. După 1906 începe să se prefere pavajul asfaltic, acesta asigurînd o suprafață carosabilă netedă.

Pe aceste artere noi și pe cele vechi circulă acum tramvaie numeroase, și nu numai cu cai, dar și electrice. În 1890, noiembrie 30, ia naștere încă o societate de tramvai — concesiunea Frederico Thalassa și conte E. Graziadei — cu un capital de 2 milioane lei aur; această „nouă societate", cum îi spuneau bucureștenii, instalează o serie de linii, vagoanele avînd tot tracțiune animală (vezi fig. 72); pune însă și o linie electrică, pe Bulevardul Vest-Est: Cotroceni-Obor, una din cele dintîi în Europa. Inaugurarea liniei electrice a avut loc la 9 decembrie 1894. Beneficiile ambelor societăți fiind mai mult decît mari — vechea societate a dat, în 1906, la un capital de 2 milioane, un beneficiu de 764.471, deci mai bine de 38% — se înființează, cu capital în mare parte liberal, la 26 mai 1909, o a treia, numită Societatea comunală a tramvaielor București (S.T.B.), în care primăria era cointeresată, primind, pentru aportul ei, o cotă-parte progresivă din beneficiu. După ce cîștigă procesul intentat de partidul conservator, venit între timp la putere, proces răsunător, caracteristic pentru moravurile politice ale vremii, această a treia societate începe exploatarea liniilor de tramvai electric

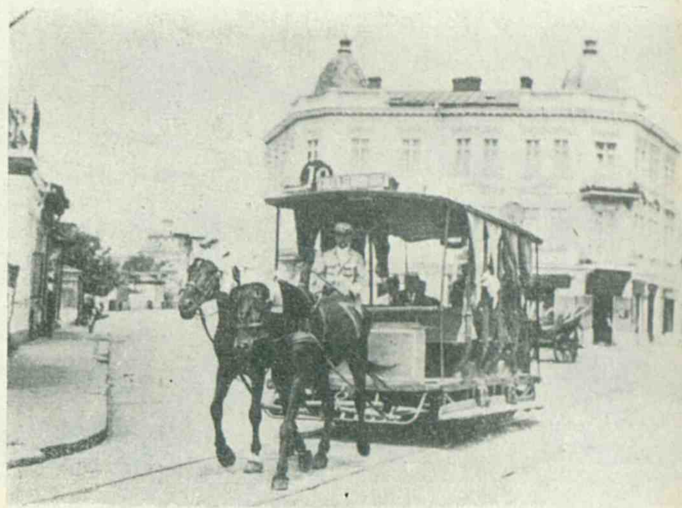


Fig. 72 — Tramvai cu cai pe Calea Șerban-Vodă. (M.I.B.)

pe o seamă din arterele principale ale orașului (23 decembrie 1912). Concomitent erau în funcțiune și vagoanele cu cai; ultimele au fost retrase la începutul lui 1929. În ce privește tramcarele cu cai, o nouă concesiune e acordată în 1891 unui antreprenor, Toma Blîndu, care și-a legat numele de aceste nepretențioase vehicule; ele durează pînă în 1904. Pe timpul expoziției din 1906, a funcționat și un tramcar electric, făcînd cursa Piața Teatrului — Piața Expoziției; taxa era destul de mare: o „băncuță", adică cincizeci de bani sau jumătate dintr-un leu aur.

O inovație în domeniul comunicațiilor a constituit-o *telefonul*. Începuturile rețelei bucureștene datează din 1890.

Sub raportul luminatului, rețeaua de gaz aerian se extinde, și în 1894 se introduc becurile Auer, care dădeau o lumină mai puternică. Dar faptul principal, în răstimpul de care ne ocupăm, e introducerea luminii electrice. Prima instalație s-a făcut în 1882 la Palatul regal din Calea Victoriei, de unde se alimenta și Palatul Cotroceni, apoi Teatrul Național, la reprezentațiile festive, și Grădina Cișmigiu. Primăria și-a instalat lumină electrică mai întîi la Abator, în 1888; uzina de la Grozăvești care deservea orașul s-a construit între 1888 și 1892; cea de la Filaret datează din 1908. La început, au fost pe străzi lămpi cu arc voltaic, cu globuri mari; le-am apucat încă la Șoseaua Kisselef, pe Bulevardul Lascăr Catargiu și pe Bulevardul Vest-Est. În 1906 existau în total numai 151 (o sută cincizeci și unu) de asemenea lămpi, plus 66 cu incandescență.

În această perioadă s-au ridicat o serie de clădiri, unele din ele monumentale, pentru instituțiile publice. În 1882 se clădește, în fața Cișmigiului, pe bulevard, localul *Monitorului oficial* — azi sediul direcției generale a Arhivelor Statului — iar în anul următor, vasta clădire a Ministerului de Finanțe,

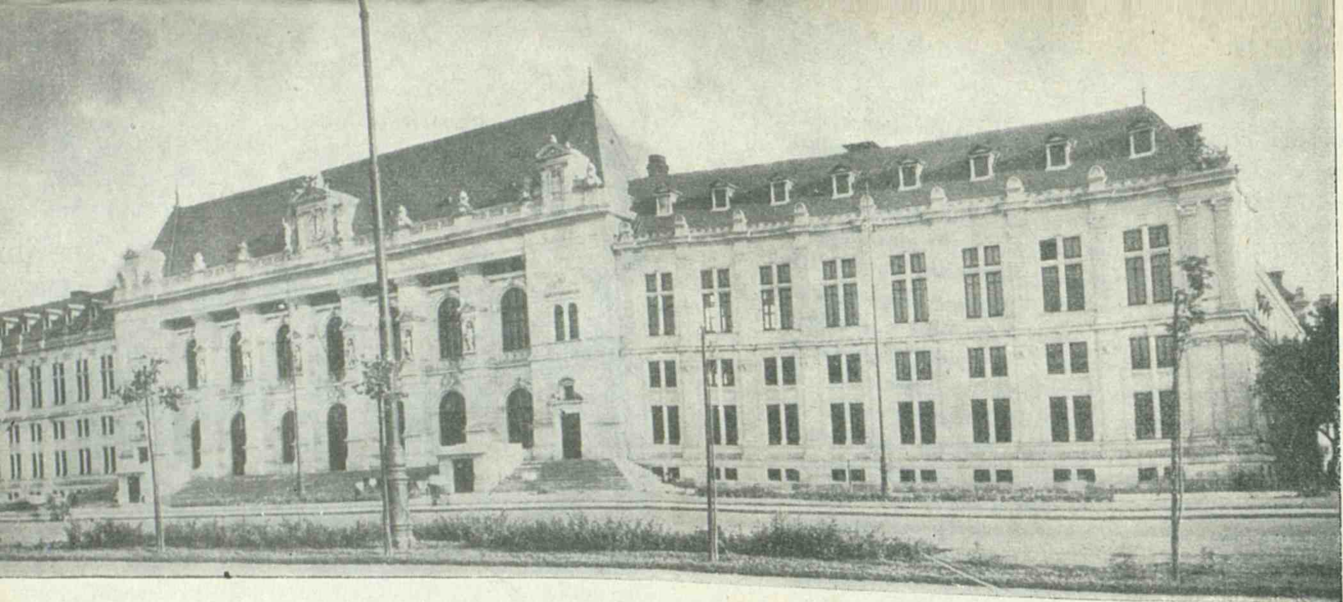


Fig. 73 — Palatul Justiției. (S)



Fig. 74 — Holul Ateneului Român. În fund, începutul celor două scări care duc la sala de spectacol. (S)

Fig. 75 — Muzeul de istorie naturală „Grigore Antipa". (S)



pe Calea Victoriei, continuînd casele Romanit. În aceeaşi vreme se lucrează, după planurile arhitectului francez Paul Gottereau, la partea centrală, nouă, a Palatului regal — proclamarea regatului avusese loc în martie 1881 — legînd-o de cea veche, din stînga, printr-o sală circulară, cu acoperişul în formă de cupolă. Impunătoarea clădire a Ateneului Român, ridicată prin stăruinţa lui Constantin Esarcu — formula era „daţi un leu pentru Ateneu" — e gata în 1886 (vezi fig. 64 şi 74). Urmează o serie de clădiri destinate învăţămîntului: aceea a Ministerului Instrucţiei Publice, în 1887, pe strada Diaconeselor, azi Spiru Haret, clădirea Liceului Lazăr, în colţul de sud-vest al Cişmigiului, în 1889, şi clădirea Şcolii de comerţ, în 1890. Tot din 1890 este şi localul Institutului medico-legal. Două construcţii monumentale, palatul Ministerului de Agricultură şi Domenii, în stil *renaissance*, şi Palatul de justiţie, cu o impunătoare faţadă (vezi fig. 73), sînt gata în 1895. Curtea de conturi îşi are localul său, lîngă acela al Ministerului de Finanţe, în 1898. Doi ani mai tîrziu, la finele lui 1900, e gata somptuosul Palat al Poştelor (vezi fig. 76), a cărui piatră fundamentală fusese pusă la 24 octombrie 1894 şi care costase, inclusiv instalaţiile, suma de 6.071.227 lei aur; faţada acestui palat seamănă cu faţada Palatului Poştelor din Geneva. O altă clădire somptuoasă, tot pe Calea Victoriei, pe locul fostei mănăstiri Sf. Ioan grecesc, e Casa de economii, depuneri şi consemnaţiuni; inaugurarea ei are loc în 1901. Urmează palatul Facultăţii de medicină şi localul Institutului de bacteriologie, ambele din 1903. Alte două instituţii de cultură, şi anume, Muzeul de istorie naturală (vezi fig. 75) şi Institutul geologic (vezi fig. 77), îşi au clădirile gata în 1906; sînt situate la începutul Şoselei Kisselef. Piatra fundamentală a palatului Camerei de comerţ şi industrie — azi sediul Bibliotecii centrale de stat (vezi fig. 78) — în Strada Doamnei, s-a pus în ziua de 11 mai 1908. Dintre ministere, acela al Lucrărilor Publice îşi construieşte între 1906 şi 1910, arhitect fiind Petre Antonescu, un impunător palat, în stil neoromânesc, azi sediul Sfatului popular al Capitalei; acelaşi stil îl regăsim şi în Casa corpului didactic, terminată cu puţin înainte de intrarea României în primul război mondial. Numai Palatul Primăriei — sau, cum se spunea pe atunci, „ospelul comunal" — n-a avut noroc. Deşi exista un interesant proiect, acela al arhitectului Mincu, părintele stilului neoromânesc, şi deşi toată lumea era de acord că Bucureştii au nevoie de o primărie reprezentativă, totuşi, din cauza intrigilor politice şi a ambiţiilor personale, lucrarea nu s-a făcut. Nu e cazul, ca şi la străzi, să dăm lista completă a clădirilor publice ridicate între 1878 şi 1914: şcoli, localuri administrative (vezi fig. 79), judecătoreşti, sanitare, militare (vezi fig. 80) etc. Menţionăm doar, pentru a încheia acest capitol, lucrarea de mari proporţii, foarte costisitoare — s-a dat cifra de 200 de milioane lei aur — şi, pînă la urmă, inutilă, a fortificaţiilor Bucureştilor, începută, sub conducerea generalului belgian Brialmont, în anul 1883.

Paralel cu clădirile publice, se înalţă acelea ale particularilor. Potrivit statisticilor, s-au construit, în intervalul 1885—1905, minus anul 1902, pentru care nu sînt cifre exacte, nu mai puţin de 14.970 (patrusprezece mii nouă sute şaptezeci) de imobile. Cifra cea mai mare o găsim în 1890: 1.179 de imobile; cea mai mică în 1901, anul secetei, deci an de criză: numai 252. Se construiesc case de tot felul, şi mărunte,

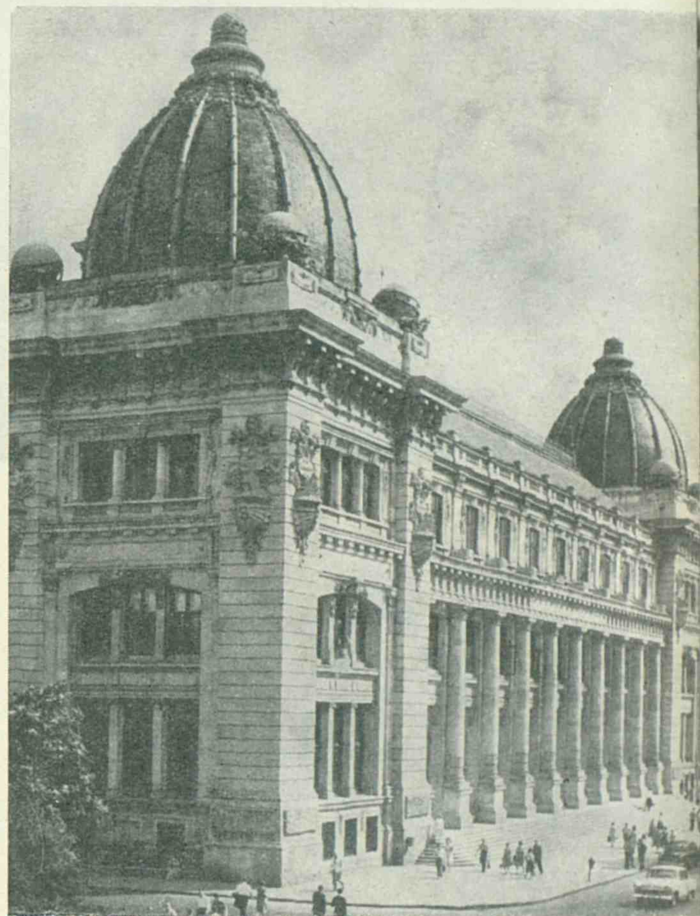


Fig. 76 — Poşta centrală. (P.B)

la mahala, asemănătoare casei ţărăneşti — două odăiţe despărţite de o sală — şi case de burghezi mici şi mijlocii, de obicei în stil „vagon", încăperile venind la rînd, de-a lungul unui culoar sau geamlîc, şi case mari, „boiereşti", ale moşierilor şi potentaţilor politici, căutînd să imite pe cele apusene, aşa-zisele *hôtels particuliers*. Din această ultimă categorie citām cîteva; unele din ele există şi astăzi. Este astfel Palatul Cantacuzino, pe Calea Victoriei, actualmente sediul Uniunii Compozitorilor şi al Muzeului George Enescu, mai înainte sediul Preşedinţiei Consiliului de Miniştri (vezi fig. 81); Palatul Creţulescu, pe strada Ştirbei-Vodă, mai înainte sediul Muzeului de artă religioasă.

Fig. 77 — Institutul geologic, la începutul Şoselei Kisselef. (S)



Fig. 78 — Palatul Bursei, actualmente sediul Bibliotecii Centrale de Stat a Republicii Socialiste România (P.B.)

În Piaţa Victoriei se isprăvea de construit în 1901 luxosul şi prea împodobitul Palat Sturdza (vezi fig. 83 şi 84); proprietarul n-a apucat să-l locuiască, murind între timp, aşa încît clădirea a devenit sediul Ministerului de Externe; azi nu mai există, în locul lui înălţîndu-se palatul, îmbrăcat în marmură, al Preşedinţiei Consiliului de Miniştri. Nu mai este nici casa Marghiloman, în locul căreia s-a ridicat un bloc avînd la parter magazine şi Cinematograful „Patria". Au rămas în schimb casa Monteoru, pe Calea Victoriei, între fostul Minister de Finanţe şi Academie, azi Casa scriitorilor „Mihail Sadoveanu", apoi casa Carp, pe Dorobanţi, actualmente ambasada turcă, casa Ion Lahovari, tot pe Dorobanţi, casa Dimitrie Ghica, pe strada Spătarului, casa colonel Macca, acum sediul Institutului de arheologie şi al Muzeului naţional de antichităţi, pe strada I. C. Frimu; casa Alexandru Florescu, tot pe I.C. Frimu, adăpostind azi Institutul de Lingvistică al Academiei Republicii Socialiste România, casa Assan, astăzi Casa oamenilor de ştiinţă (vezi fig. 82). Şirul lor s-ar putea mult lungi: sînt case şi palate, luxos construite, din materiale de bună calitate, pentru a căror edificare s-au cheltuit averi şi a căror întreţinere reprezenta, de fiecare, munca satelor de pe moşiile stăpînilor acestor palate.

Fig. 79 — Arhivele statului. În curtea interioară se află biserica; turla ei se vede în mijlocul fostelor chilii, refăcute, ale mănăstirii Mihai-Vodă. (S)

În 1910 s-a constituit o Societate comunală de locuințe ieftine cu participarea Primăriei, avînd de scop să construiască locuințe pentru cei cu venituri modeste. Ea a început într-adevăr să ridice asemenea locuințe, în diferite părți ale orașului, — deasupra Cociocului, în latura stîngă a Șoselei Kisselef etc. Pe de altă parte, planul din 1911 arată, pe străzile Morilor și Octavian, în partea de sud-est a orașului, o serie întreagă de locuințe-tip, pe loturi-tip, purtînd numele „Căminul propriu". Dar, din cauza prețului totuși urcat, deci a ratelor lunare corespunzătoare, aceste locuințe ieftine n-au fost accesibile decît funcționarilor și prea puțin — ca să nu zicem de loc — lucrătorilor din fabrici, ceferiștilor și tramvaiștilor. Ei au rămas să locuiască la mahala, în case mizere, lipsite de avantajele civilizației citadine.

Construindu-se mult, s-au creat, în chip firesc, cartiere noi. Ele s-au dezvoltat atît în interiorul orașului, ocupînd o parte din numeroasele maidane și locuri virane, cît și la marginea lui. S-au născut astfel cartierele Grammont și Suter, în partea de sud a orașului, primul — proiectat încă din 1893 — pe locul unei vechi bălți asanate, celălalt ocupînd și povîrnișul spre luncă al dealului de la Filaret, ambele existente în 1906. Un alt cartier se formează între 1900 și 1916 în lunca Dîmboviței, spre Sf. Elefterie, avînd ca arteră principală strada Costache



Fig. 80 — Casa Centrală a Armatei, fațada dinspre Calea Victoriei. (C.C.G.)

Fig. 81 — Palatul Cantacuzino, sediul Muzeului Enescu și al Uniunii Compozitorilor. (S)

Fig. 82 — Casa oamenilor de știință, construită în 1914; arhitect I.D. Berindei. (A)

Fig. 83 — Palatul Sturza din Piața Victoriei; a servit ca sediu al Ministerului de Externe pînă în preajma celui de-al doilea război mondial. (M.A.)

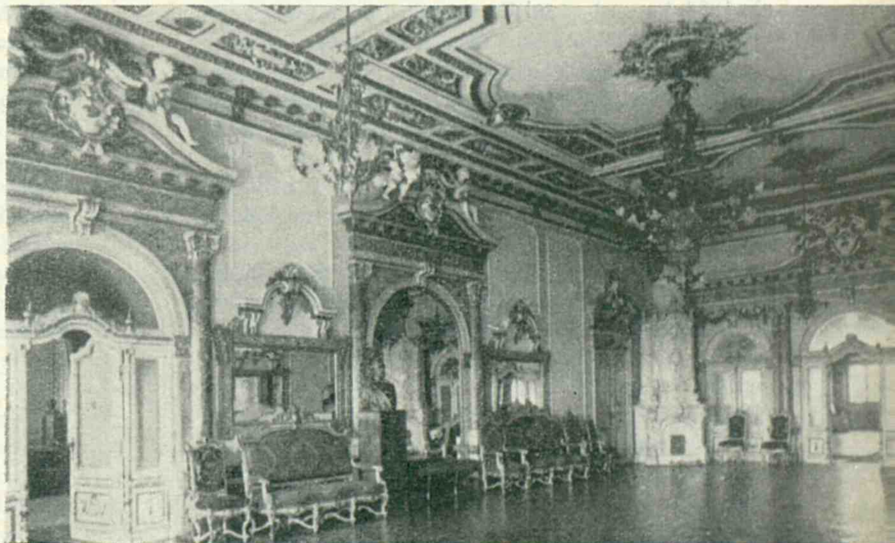


Fig. 84 — Interior al palatului Sturza. (S)



Fig. 85 — Calea Victoriei la începutul sec. XX, vedere spre Poşta Centrală şi Casa de Depuneri; în primul plan, spre dreapta, Marele hotel de Franţa; în stînga, biserica Zlătari. (M.I.B.)

Negri. În mijlocul oraşului, prin parcelarea unui întins loc viran, proprietate particulară a urmaşilor cunoscutului librar şi editor Gheorghe Ioanid, ia naştere un cartier, cu case elegante, de-a lungul „bulevardului nou", numit mai tîrziu Dacia, o porţiune rămînînd rezervată pentru grădina publică, Parcul Ioanid. Un alt parc boieresc, cu imobile luxoase, „Parcul Filipescu", începe să se contureze de prin 1910; el îşi va lua forma definitivă abia în perioada dintre cele două războaie mondiale. De o parte şi de alta a nou trasatului Bulevard Lascăr Catargiu — actualmente Bulevardul Ana Ipătescu — se ridică între 1894 şi 1914 un al treilea cartier cu locuinţe frumoase. La periferie oraşul se dezvoltă în special de-a lungul arterelor de penetraţie, unde cîrciumile şi prăvăliile mărunte se înmulţesc, aţinînd calea ţăranilor care şi-au desfăcut produsele şi sînt „buni de cinste". În sfîrşit, semnalăm înfiinţarea, în 1898, în nord-vestul Bucureştilor, pe moşia Măicăneşti-Grefoaicele, a lui Niculae Bazilescu şi prin iniţiativa lui, a unei noi aşezări numite Bucureştii-Noi. Lumea nevoiaşă cumpără loturi, la început cu un leu şi zece bani metrul pătrat, mai tîrziu pînă la 2 lei şi şaizeci metrul, şi începe a-şi face case. Pînă în 1913 se achiziţionaseră loturi de către 1.423 de cetăţeni, reprezentînd o suprafaţă de aproape 144 de hectare.

Oraşul nu creşte numai ca suprafaţă, ci începe să se dezvolte şi *în înălţime*. Dată fiind valoarea terenului, în cartierele centrale, proprietarii respectivi caută să-l utilizeze la maximum, construind imobile cu mai multe etaje. Fenomenul începe a se desena după 1860, cînd existau în Bucureşti numai 58 de case cu două etaje, faţă de 1.327 cu un etaj şi 13.321 cu parter; el se accentuează în special în ultimul deceniu înainte de 1916 şi va cunoaşte o dezvoltare deosebită în perioada dintre cele două războaie mondiale. Se construiesc hotele cu mai multe etaje, cum e „Marele Hotel de Franţa" *(„Grand-Hotel de France")*, terminat în 1882, pe locul vechii case Damari, în faţa bisericii Zlătari (vezi fig. 85), şi „Hotelul Luvrului", la colţul străzii Sărindar cu Calea Victoriei; Hotelul „Boulevard", opera arhitectului Al. Orescu, exista încă de prin 1871; în 1877, proprietarul instalează apă curentă în camere: era ultimul cuvînt al confortului. Tehnica betonului armat, care se introduce şi la noi, face cu putinţă construcţii tot mai înalte. Prima clădire cu multe etaje din Bucureşti utilizînd noua tehnică a fost Hotelul „Athénée Palace", planurile datorîndu-se arhitectului francez Théophile Bradeau (vezi fig. 86); o alta, blocul „Imobiliara", dintre Calea Victoriei şi strada Academiei, lîngă pasajul cu acelaşi nume.

Dezvoltarea industrială se intensifică după votarea, în 1887, a primei legi de protecţie a industriei naţionale. Am arătat în paginile anterioare că şi mai înainte de această dată au existat în Bucureşti şi împrejurimile lui imediate o seamă de întreprinderi industriale, precum şi cîteva „ateliere" metalurgice mai dezvoltate. Dezvoltarea acestora a fost frînată însă tocmai în preajma dobîndirii independenţei de convenţia comercială încheiată cu Austro-Ungaria în 1875, care, dacă a însemnat, sub raportul politic, recunoaşterea dreptului de a trata şi semna asemenea convenţii, deci independenţa vamală faţă de Turcia, sub raportul economic a însemnat însă o adevărată subjugare, o invazie a pieţei de către produsele industriale austro-ungare faţă de care acelea ale meşteşugarilor şi ale industriei noastre începătoare nu pot lupta. O seamă de întreprinderi, în special tăbăcăriile, specialitate bucureşteană, sînt ruinate. Situaţia aceasta ţine aproape un deceniu, lovind în interesele ţării. Sub presiunea cercurilor interesate şi, în general, a opiniei publice, convenţia cu Austro-Ungaria e denunţată în 1885

Fig. 86 — Hotel Athénée Palace.



iar în anul următor se încheie convenţii comerciale cu Rusia, Franţa şi Elveţia; ele prevăd tarife vamale protecţioniste la douăzeci dintre articolele pe care le producem noi. În 1887 se merge mai departe: Parlamentul votează legea pentru protecţia industriei naţionale, lege care conferea întreprinderilor ce vor avea minimum 50.000 lei capital, 25 de lucrători şi instalaţiile necesare — deci întreprinderi ale marii burghezii — o serie de avantaje fiscale, tarifare şi de altă natură. Ca rezultat, între 1887 şi 1912 se înfiinţează, pe temeiul acestei legi, pe teritoriul României, 769 (şapte sute şaizeci şi nouă) de întreprinderi, din care 274 lichidează — unele aveau un caracter artificial; în 1915 existau, pe acelaşi teritoriu, 847 de asemenea întreprinderi, utilizînd 58.871 de persoane, lucrători şi administraţie. În Bucureşti se înfiinţează fabrici noi, în diferite ramuri, iar atelierele şi întreprinderile vechi, mai mici, se măresc, îşi sporesc şi utilajul şi numărul lucrătorilor. În 1893 erau în Bucureşti 115 întreprinderi industriale, dintre care 102, cu 7.128 de lucrători, beneficiau de legea încurajării industriei naţionale; în 1902 numărul întreprinderilor bucureştene crescuse la 178.

În ramura alimentară apar o serie de fabrici ca: Fabrica de bere „Bragadiru", întemeiată în 1894, fabricile de conserve Staicovici, Ştirbei (la Buftea), apoi mori şi brutării sistematice, distilerii, fabrici de uleiuri vegetale ca Assan şi Hermes etc.

În ramura metalurgică cresc vechile întreprinderi Lemaître şi Wolf — aceasta din urmă fabrică în 1877 focoase pentru muniţii de război, iar între 1900—1910 începe să producă utilaj petrolier — şi apar altele noi.

În ce priveşte materialele de construcţii, se înmulţeşte numărul cărămidăriilor, iar în 1887 Societatea de bazalt artificial şi de ceramică de la Cotroceni instalează un cuptor circular şi un malaxor; cărămizile sînt fasonate mecanic. Dincolo de marginea de răsărit a Bucureştilor ia naştere în 1912 Fabrica de ciment „Titan".

Se înfiinţează întreprinderi de textile şi pielărie; în această din urmă ramură sînt de menţionat fabricile Grigore Alexandrescu şi Prodanof, ambele în partea de sud-est a oraşului, lîngă Dîmboviţa. Creşte numărul întreprinderilor grafice; două dintre ele, „Universul" şi „Adevărul", se dezvoltă paralel cu ziarele pe care le scot. Apar şi primele întreprinderi chimice şi electrotehnice. În 1899, la o populaţie bucureşteană de 282.071 locuitori, înregistrăm 24.843 de muncitori în industrie şi comerţ; în 1904, numărul lucrătorilor este de 27.255, la care se adaugă 3.477 de ucenici; faţă de populaţia totală, însumînd 290.740 de locuitori, aceste două categorii împreună reprezintă ceva peste 10,5%. Dacă adăugăm însă şi familiile respective, atunci numărul celor care trăiesc de pe urma salariilor primite din industrie este considerabil. În 1916, în momentul intrării noastre în război, se poate spune că oraşul a căpătat şi un caracter industrial. Acest caracter se va accentua apoi mult în perioada dintre cele două războaie mondiale şi, în mod hotărîtor, după 23 august 1944.

Comerţul creşte şi el; se înmulţesc magazinele; vitrinele devin din ce în ce mai atrăgătoare; apar, după moda Parisului, şi o serie de „magazine generale" cuprinzînd tot felul de mărfuri, din toate domeniile. Cităm, din această categorie, magazinele „Luvru", distrus în 1911 de un puternic incendiu, „Magazinul general" şi „Universel". În 1900 erau în Bucureşti, după statistica oficială, 3.910 prăvălii; numărul lor creşte în 1905 la 5.631, arătînd deci un spor remarcabil. O notă caracteristică a comerţului bucureştean îl constituie *comerţul ambulant*, reprezentat în special de „olteni", care duc în coşurile sau vasele lor, ce atîrnă la capetele „cobiliţei" purtate pe umeri, tot soiul de produse — de la zarzavaturi, fructe, peşte,



Fig. 87 — Iaurgiu; fotografie din 1867 de Szatmary. (B.A.)



Fig. 88 — „Iaurt căimăcelu!" Negustor ambulant de iaurt pe la 1930.



Fig. 89 — „Mielul gras!" Olteni cu miei tăiați, lîngă Piața Unirii, pe la 1930. (M.I.B.)

iaurt și găini, la gaz, oțet, cărbuni și flori — pînă în cele mai îndepărtate colțuri ale orașului (vezi fig. 87-89, 93, 98). Lor li se adaugă „moții", care poartă în spate „curse-grătare" și tot soiul de vase de tinichea (vezi fig. 90 și 91), apoi balcanicii — mai ales bulgari, albanezi și turci — care vînd bragă, pistil, salep — un fel de bragă fierbinte — limonadă, înghețată, alviță, „bigi-bigi" și alte zaharicale ce fac deliciul copiilor (vezi fig. 92, 94, 99); mai sînt evreii din Dudești și Văcărești, cu „haine vechi", țărăncile din satele de primprejur, cu „lapte covășit" (vezi fig. 95), țiganii și țigăncile cu „fiare vechi", „floricele", „porumbielu fierbinte", flori de tot soiul, obiecte de os și de lemn și cîte altele (vezi fig. 96 și 97). De dimineață și pînă seara răsună orașul de strigătele variate și pitorești ale acestor negustori ambulanți, care — pentru o mică diferență de preț — dispensează gospodinele de a se mai duce în piață sau la prăvălie (vezi și mai jos, capitolul despre negoț).

Dezvoltarea vieții industriale și comerciale în București a fost favorizată și de rețeaua de *bănci* care ia naștere în această vreme, asigurînd creditul în condiții mai bune decît înainte. Bancheri și case mai mici de bancă au existat încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Cităm astfel pe Solomon Halfon, de la care s-a păstrat o scrisoare cifrată adresată lui la 17 septembrie 1830 de căminarul Ștefan Hagi-Moscu, al cărui răsunător faliment, în 1838, după ce i se protestaseră cîteva polițe la Viena, a lovit pe mulți bucureșteni ce-i încredințaseră nu numai economiile lor, dar și zestrea fetelor, banii copiilor minori și, uneori, întreg capitalul; pe Manoah Hillel, al cărui



Fig. 90 — „Curse, grătare!" Negustor ambulant moț, cu articole de tinichea. (M.I.B.)



Fig. 91 — „Curse, grătare!" Negustor ambulant, cu obiecte din tablă și sîrmă. (S)



Fig. 92 — Alvițar, fotografie din 1867 de Szatmary. (B.A.)



Fig. 93 — Negustor ambulant de funii de usturoi în „gura pieţii" Unirii. (A)



Fig. 94 — Negustor ambulant de plăcintă; fotografie de Szatmary. (B.A.)



Fig. 95 — Vînzătoare ambulantă de lapte covăsit; fotografie din 1867, de Szatmary. (B.A.)

contoar a ars în focul cel mare din 1847 şi care a donat, prin testament, importanta sa avere Universităţii din Bucureşti pentru burse şi premii. Aceşti bancheri dădeau bani cu împrumut, dar cu dobînzi ridicate; aveau şi relaţii cu casele din străinătate, trăgînd asupra lor poliţe şi onorînd pe ale acelora. În octombrie 1865, sub Cuza, se întemeiază Banca României, cu un capital vărsat de zece milioane; ea va deveni, după decenii, *Bank of Roumania Limited*. Dar o viaţă bancară importantă începe în Bucureşti abia după întemeierea, în 1880 — a început să funcţioneze la 1 decembrie — a *Băncii Naţionale a României*, căreia i s-a acordat privilegiul de a emite hîrtie-monedă. Realizată în timpul guvernării de 12 ani a partidului liberal, încadrată cu conducători şi personal recrutaţi din rîndurile partidului şi avînd un număr important de acţionari de aceeaşi provenienţă, Banca Naţională a fost, chiar de la început, un puternic instrument de influenţă şi control al acestui partid care a izbutit să-şi asigure dominaţia vieţii economice. În perioada ce urmează după 1880 iau naştere în Bucureşti o serie de bănci însemnate, unele cu capital românesc, altele cu capital străin, o a treia categorie cu capital mixt, românesc şi străin. Citām astfel: Banca agricolă, cu capital românesc, întemeiată în 1894, Banca generală română, cu capital german din Berlin, întemeiată în 1897, Banca de scont, cu capital românesc, în 1898, Banca de credit român, cu capital austriac, în 1904, Marmorosch, Blank & Co., cu capital român, francez, german şi maghiar, în 1905, Banca comercială română, cu capital austriac, francez şi belgian, în 1906, Banca românească, puternica cita-

Fig. 96 — Ţigănci vînzînd flori în Piaţa Unirii. (A.S.)



Fig. 97 — „Lustrul!" Lustragioaică făcînd ghetele unui trecător; alături, o vînzătoare de flori. (M.I.B.)



delă necamuflată a partidului liberal, în 1910, și Banca Franco-Română cu capital român și francez, în 1914. Dar alături de aceste instituții bancare mai importante apar o mulțime altele, mai mici, grupate în jurul Băncii Naționale, în patrulaterul mărginit de Calea Victoriei și străzile Doamnei, Smîrdan și Stavropoleos. În special pe strada Lipscani, ele se țin lanț.

Ca urmare a dezvoltării industriei și a creșterii negoțului, a sporirii instituțiilor de stat și a școlilor de tot felul, populația orașului crește și ea. De la 177.646 de locuitori, cît era în 1878, ea ajunge la 203.375 în 1891, la 287.233 în 1900, la 331.307 în 1910, cu prilejul recensămîntului din acel an, la 362.452 în 1914, anul izbucnirii primului război mondial, și la 381.279 în 1916, anul intrării noastre în război. Iar suprafața orașului — înțelegîndu-se prin aceasta nu numai spațiile clădite, dar și curțile, grădinile, piețele, locurile virane — trece de la 2.925 de hectare în 1878 la 5.614 hectare în 1914. Potrivit acestor cifre, luate din statisticile oficiale, se poate dar afirma că în răstimpul dintre războiul independenței și primul război mondial, Bucureștii și-au dublat atît populația, cît și suprafața.



Fig. 98 — Olteni cu coșurile, toamna, în Piața Mare, azi Piața Unirii. (M.I.B.

Călătorii străini care vizitează orașul în această vreme sînt impresionați de cele ce văd, de o seamă de aspecte ale lui. Încă în 1879, francezul de Moüy relevă „puterea și vitalitatea“ Bucureștilor. Compatriotul său André Bellesort, care ne cercetează în 1905, vorbește de caracterul „vesel“ al orașului, înecat în verdeață, de străzile lui „interminabile“, în care „coliba se sprijină de zidul villei, spectrul cocioabei de iluzia palatului“. Diferitele grupe etnice nu sînt prea amestecate: există un cartier rusesc — al muscalilor — unul armenesc, un cartier evreiesc, unul bulgăresc, apoi străzi cu băcani greci. Îl impresionează noile clădiri publice: Banca Națională, „cel mai frumos templu ridicat norocului orb“, Casa de depuneri și consemnațiuni, „așa de grațioasă, că ai vrea să vezi depunîndu-se acolo obiecte de artă și consemnîndu-se toate tablourile lui Grigorescu“, Palatul de Justiție, „capabil să cuprindă pledanții și avocații celor cinci părți ale lumii“, Palatul Poștelor strivind vecinătatea și în fața căruia primul-ministru Mitiță Sturza, știind cît a costat, își face cruce. Relevă plimbarea pe Calea Victoriei și la Șosea a bucureștenilor eleganți, apoi înmormîntările pompoase, unde pînă și cei săraci fac lux, în sfîrșit, „moravurile blînde“ ale populației. Tot un francez, A. Muzet, care a cunoscut orașul în preajma primului război mondial, e impresionat de numărul mare al bisericilor și de acela al spitalelor. Dar ceea ce îl miră în special este „desfășurarea luxului feminin“; elegantele de pe Calea Victoriei sînt îmbrăcate „cu o grijă pe care n-o găsești decît în marile capitale“.

Dar această desfășurare de lux, ca și aspectul îngrijit al centrului orașului, nu trebuie să facă a se uita celălalt aspect, al mahalalelor, înotînd în noroi sau praf, fără lumină, fără canalizare, cu case adesea insalubre. Îmbunătățirile edilitare sînt pentru o minoritate; mulțimea celor săraci nu beneficiază de loc sau prea puțin de ele.

Sub raportul cultural, ca și sub acela economic și edilitar răstimpul 1878—1914 are o deosebită însemnătate în istoria Bucureștilor. Învățămîntul superior se completează prin înființarea în 1881 a Școlii naționale de poduri și șosele — urmașa vechii școli „pentru învățături spețiale privitoare la lucrări tehnice“, înființate sub Barbu Știrbei, în 1852, de inginerul francez Léon Lalanne și care în 1862 se numea Școala de ponți și șosele, mine și arhitectură — a Facultății de teologie (1884) și a Academiei superioare de studii comerciale și industriale (1913). În învățămîntul mediu — pe atunci se spunea secundar — se înființează noi gimnazii, care apoi, prin completarea succesivă a claselor, devin licee: gimnaziul Dimitrie Cantemir și Gheorghe Șincai. Se dezvoltă învățămîntul comercial și profesional, cel normal și primar, precum și învățămîntul particular.

Tiparul ia avînt. Apar tot felul de ziare și reviste, politice, literare, științifice, artistice și satirice. Presa cotidiană sporește. În 1884, august 20 st.v., italianul Luigi Cazzavillan scoate *Universul*, la început mai mult o foaie de anunțuri și reclame, dar care, treptat, devine ziarul cu cel mai mare tiraj din țară. Patru ani mai tîrziu, în 1888 — de la 15/27 august — apare *Adevărul*, sub direcția lui Alexandru Beldiman, apoi, de la 24 februarie st.v. 1898 înainte, sub a lui Constantin Mille, ambii de convingeri democrate și imprimînd foii pe care o conduceau această direcție. Din 1904 (februarie 2/15) apare și o ediție matinală a *Adevărului*, mai întîi sub titlul *Adevărul de dimineață*, apoi (8/21 decembrie) sub acela de *Dimineața*. Presa politică e bine reprezentată, cele două partide „de guvernămînt“ avînd chiar și oficioase în limba franceză.

Conservatorii au *Timpul*, ilustrat prin strălucita colaborare a lui Eminescu; primul număr iese la 15/27 martie 1876; mai apar, servind același partid, *Constituționalul* (1889–1900), *Conservatorul* (de la 1900 înainte), *Epoca* (1885–1889 și de la 2/14 noiembrie 1895 înainte), prim-redactor fiind la început Barbu Delavrancea, și *La Roumanie* (de la 16/28 octombrie 1898), de nuanță takistă, adică exprimînd punctul de vedere al lui Take Ionescu. Liberalii, în afară de *Românul*, vechea foaie a lui Rosetti, scoasă în 1857, dispun de *l'Indépendance roumaine* (de la 19/31 iulie 1879), de *Voința națională*, al cărei prim număr apare la 10/22 iulie 1884, și de *Viitorul* (de la 1907 înainte). Ia ființă, în 1886, presa muncitorească, ea devenind, din 1894, zilnică (vezi mai jos, p. 174). Foile satirice continuă o veche tradiție bucureșteană; conduse, între alții, de Caragiale *(Moftul român)* și Ranetti *(Furnica)*, ele nu cruță, ca și înaintașele lor, nici guvernul, nici pe capul statului și nici căpeteniile politice și religioase europene, pe împărații Austriei și Rusiei, pe papa de la Roma.

Apar case de editură, cu tipografii și capitaluri superioare acelora de care dispuseseră predecesorii. Se remarcă în special Editura „Minerva", care publică cu grijă operele scriitorilor reprezentativi ai vremii și operele clasicilor. De mai mici proporții e activitatea, în această direcție, a casei „Socec" instalată în imobilul din Calea Victoriei — azi magazinul „Victoria" — și a casei „Sfetea". Remarcabilă, sub raportul difuzării, al răspîndirii gustului de citit, se dovedește „Biblioteca pentru toți", a editorului și librarului Leon Alcalay; alcătuită din volumașe a 30 de bani, ea pune la îndemîna mulțimii traduceri — ce-i drept nu întotdeauna îngrijite — din operele literaturii universale; pe calea aceasta ia cunoștință marele public, care nu putea citi în limbi străine, de Tolstoi, Dostoievski, Émile Zola, Guy de Maupassant, Jules Verne, Sienkiewicz și atîția alți scriitori cu faimă mondială. Și Editura „Minerva" a scos o asemenea „bibliotecă" populară, la același preț; traducerile ei erau mai îngrijite, dar numărul volumelor și difuziunea lor mai mică.

Dar accentul principal cade pe opera de *creație originală*, în literatură, știință și artă. E vremea cînd scrie neîntrecutul Caragiale — apar *Momente, schițe, amintiri*, *Teatru* și *Nuvele, povestiri* — strînse apoi toate în *Opere complete* la „Minerva"; cînd Eminescu publică cele mai frumoase poezii ale sale (anii 1878–1883), cînd George Coșbuc dă la iveală *Balade și idile*, *Fire de tort*, *Ziarul unui pierde-vară*, cînd Mihail Sadoveanu începe splendida serie a povestirilor, cînd se manifestă Delavrancea, Vlahuță, Al. Macedonski, Octavian Goga, Brătescu-Voinești, Emil Gîrleanu, Ion Gorun, Panait Cerna, Ronetti Roman, Petre Ispirescu, Sandu Aldea, N. D. Cocea, cînd apar primele poezii ale lui Tudor Arghezi și versurile lui D. Th. Neculuță și A. Toma, cînd, într-un cuvînt, se vădește, cu o putere și varietate nemaiîntîlnită pînă acum, creația literară românească. Numeroase reviste stau la dispoziție. *Convorbirile literare* se mută de la Iași la București (1 aprilie 1885); dintre revistele care apar în capitală, semnalăm *Literatorul* și *Revista literară* (1880–1905, cu intermitență), organele cenaclului Al. Macedonski; *Revista nouă* (1887–1895), de sub conducerea lui B. P. Hasdeu; *Literatura și arta română* (1896–1910), a lui N. Petrașcu; *Semănătorul* (1901–1910), întemeiat de Vlahuță și Coșbuc, condus o vreme de N. Iorga și unde au scris St. O. Iosif, M. Sadoveanu, D. Anghel, Ion Gorun, Sandu Aldea etc.; *Convorbiri*, devenite apoi *Convorbiri critice* (1907–1910), ale criticului literar Mihalache Dragomirescu, și *Viața nouă* (de la 1905), revista simboliștilor, condusă de Ovid Densusianu.



Fig. 99 — „Șămpănica!" Negustori ambulanți de limonadă; unul poartă fes. (M.I.B.)

Foarte importantă e și creația artistică. Expozițiile din București ale lui Theodor Aman (vezi fig. 100), Nicolae Grigorescu, Ion Andreescu, fiu al capitalei, și Ștefan Luchian arată că pictura românească a atins un grad de maturitate, de perfecție care o face să stea cu cinste alături de pictura marilor popoare ale lumii. Orașul însuși, cu mahalalele lui, cu tipurile lui pitorești, dar și cu mizeria lui, inspiră pe acești trei maeștri, în special pe Luchian, care-i consacră o serie de pînze. Spre sfîrșitul epocii încep să se manifeste și Pătrașcu, Pallady, Iser și Tonitza. În sculptură se impune Ion Georgescu, expozant la Salonul din Paris (1880) și autor, între altele, al statuii lui Gheorghe Lazăr din fața Universității (1885). În muzică, bucureștenii au prilejul să-l asculte pe George Enescu.

Activitatea științifică este și ea însemnată. Se lucrează în toate domeniile: în medicină, ilustrată prin profesorul Victor Babeș, directorul Institutului de bacteriologie, și neurologul Gheorghe Marinescu, ambii învățați de renume european, în matematici,



Fig. 100 — Muzeul Theodor Aman, instalat în fosta locuință a artistului, pe strada C.A. Rosetti; cuprinde picturi, desene, acuarele și sculpturi ale lui Aman (1831—1891). (M.A.)

unde se remarcă Gheorghe Țițeica, în geologie, unde publică lucrări însemnate Ludovic Mrazec și Gheorghe Murgoci, în științele naturale, al căror reprezentant valoros e botanistul Dimitrie Brîndză. Aerodinamica și tehnica au un strălucit exponent în Aurel Vlaicu. Avionul lui, construit în Arsenalul din București, uimește, în august 1910, pe locuitorii capitalei, care avuseseră totuși, cu aproape un an înainte (octombrie 1909), prilejul să vadă zburînd pe francezul Blériot, pe terenul de la hipodrom. Istoriografia cunoaște o dezvoltare remarcabilă. Academia începe (1887) editarea marii colecții de documente externe *Hurmuzaki* și publică în *Memoriile* ei numeroase studii avînd drept autori atît pe reprezentanții generației mai vechi, în frunte cu B. P. Hasdeu și A. D. Xenopol, cît și o întreagă pleiadă de tineri cercetători, dintre care cităm pe Ioan Bogdan, Dimitrie Onciul, Grigore Tocilescu, Nicolae Iorga, Vasile Pîrvan și Constantin Giurescu. Se înființează Comisiunea monumentelor istorice (1892), avînd drept scop restaurarea și întreținerea acestor monumente, și Comisia istorică a României (1910), urmărind publicarea, în condiții științifice, a vechilor noastre texte. Societatea română de geografie, înființată încă din 1875, editează, în această perioadă, *Marele dicționar geografic al României*, provenit din contopirea dicționarelor geografice județene. În filologie, după Hasdeu, se remarcă Ovid Densusianu.

Alături de publicațiile periodice ale Academiei, corespunzînd celor trei secții ale sale — istorică, literară și științifică — alături de *Buletinele* celor două comisii amintite mai sus și de acela al Societății geografice, apar o serie întreagă de reviste și anuare privind toate domeniile științei. Este, și sub acest raport, o perioadă de intensă activitate, de emulație creatoare.

Sub raportul vieții politice, perioada între 1878 și 1914 înseamnă consolidarea regimului burghezo-moșieresc și este dominată de lupta celor două partide, liberal și conservator, pentru putere. Ele se succed periodic la cîrma statului, liberalii stînd cel mai mult. Cînd răbdarea partidului din opoziție e pe sfîrșite, el organizează întruniri în diferite săli din București, la „Dacia" (fostul „Han Manuc"), la „Lyric" (în sala teatrului), la „Eforie", în care guvernul e atacat violent; urmează apoi manifestații de stradă, încadrate de agenți electorali zgomotoși — ca, de pildă, faimosul „Popa Tache" al conservatorilor — spre a impresiona „factorul constituțional". La alegeri, presiunea administrației se face simțită sub toate formele; intră în funcție și bîtele și „chinorozul", cu care erau mînjiți adversarii. Unele secții de votare, ca de pildă, aceea de la „Maidanul dulapului", pe Calea Șerban-Vodă, își făcuseră o tristă celebritate din asemenea procedee. Dar toate aceste agitații se petrec într-un cadru restrîns, sînt, după expresia consacrată, „furtuni într-un pahar cu apă"; din cauza legii elec-

torale cenzitare, marea masă a locuitorilor țării și o însemnată parte dintre bucureșteni nu participă la viața politică. Modificarea din 1884 a constituției nu lărgește decît prea puțin acest cadru, cu toată lupta dusă de C. A. Rosetti și partizanii lui, care, înfrînți, se retrag din Parlament. Ceea ce interesează în primul rînd clientela partidelor guvernamentale sînt „afacerile", posibilitățile de îmbogățire cît mai mare și în cît mai scurt timp. Au loc procese, adeseori scandaloase, în legătură cu contractele de furnituri ale ministerelor și primăriei; ies la iveală adevărate „panamale". Orașul crește într-adevăr și se înfrumusețează în cartierele centrale, industria și comerțul sporesc, dar în păturile țărănești și în lumea muncitoare de la orașe nemulțumirea crește. În primăvara anului 1888 (martie-aprilie) are loc o primă răbufnire a acestei nemulțumiri: țărănimea se răscoală într-o bună parte a țării, dar mai ales în județele din jurul capitalei; cu acest prilej, muncitorimea bucureșteană manifestă solidaritatea ei cu răsculații. După serbările jubiliare din 1906 — se împlineau 40 de ani de domnie a lui Carol I — cu prilejul cărora are loc expoziția de pe vechiul Cîmp al Libertății, transformat în parc (vezi fig. 101) și împodobit cu numeroase pavilioane, se produce puternica răscoală țărănească din 1907; în dosul decorului strălucit apare dureroasa realitate. Măsurile care se iau a doua zi după sîngeroasa represiune a răscoalei — mii de țărani împușcați, sate rase cu tunul — și anume, legea învoielilor agricole (decembrie 1907), specificînd maximum de arendă și minimum de salariu, apoi înființarea Casei rurale (februarie 1908), avînd de scop cumpărarea moșiilor de la marii proprietari și revinderea lor țăranilor, în loturi de cîte cinci hectare, după aceea legea prevăzînd arendarea obligatorie către țăranii constituiți în obștii a moșiilor statului și comunelor (aprilie 1909) sînt paliative, măsuri dilatorii, care nu rezolvă fondul problemei. Se vedea din ce în ce mai limpede că va fi necesară o nouă împroprietărire în masă, ca la 1864. Intervenția armatei noastre în Bulgaria, în iulie 1913, unde ostașii-țărani văzură o țară de mici loturi țărănești, fără latifundii boierești, contribui și ea la întărirea convingerii că e necesară și posibilă rezolvarea problemei prin exproprierea marilor moșii și împroprietărirea celor lipsiți de pămînt. Pentru a da putința legală să se aducă la îndeplinire acest program — în limitele, bineînțeles, ale interesului burgheziei — și pentru lărgirea bazei electorale în sensul votului universal se fac — pe temeiul propunerii prezentate în Parlament la 24 februarie 1914, specificîndu-se articolele din constituție ce urmează a fi modificate — alegeri de constituantă. Noua cameră se întrunește într-adevăr în București, la 5/18 iunie 1914, și numește o comisie din sînul ei spre a prezenta, în sesiunea de toamnă, propuneri concrete. Între timp, izbucnește însă primul război mondial (15/28 iulie 1914), și soluționarea chestiunii se amînă.

În perioada 1878—1914, concomitent cu creșterea, într-o proporție însemnată, a numărului muncitorilor

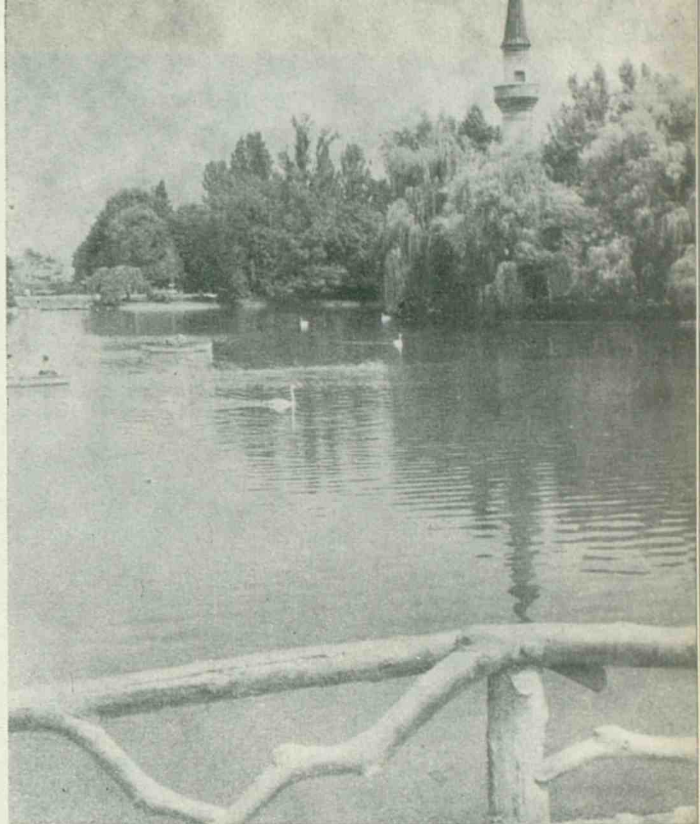


Fig. 101 — Lacul din Parcul Libertății; în dreapta, minaretul fostei moschei. (S)

industriali, are loc începutul organizării lor *politice*. Mai înainte se întemeiaseră în București formații de ajutor mutual, începînd cu Casa de ajutorare și prevedere a lucrătorilor tipografi, care a pornit să funcționeze la 1 octombrie 1858 și privea numai o categorie de muncitori, și isprăvind cu Asociația generală a lucrătorilor din România, întemeiată la 1/13 octombrie 1872, la Ateneu, și care cuprindea lucrători din toate ramurile de producție, „atît români, cît și străini". De la acest prim stadiu, se trece, după războiul independenței, la formarea de *asociații profesionale* avînd de scop apărarea intereselor proprii și lupta împotriva patronilor. Și de data aceasta, tot tipografii sînt în frunte, cu asociația lor *Deșteptarea*, întemeiată la București, la 30 septembrie st. v. 1879, și cu periodicele lor *Govora* și *Gutemberg*, ambele din 1886; foaia anterioară, *Socialistul*, editată în capitală, în 1877, avusese o existență scurtă. Lucrătorii, în rîndul cărora pătrunde tot mai mult învățătura marxistă, își dau seama că mijlocul cel mai eficace pentru realizarea revendicărilor lor este greva. În iunie—iulie 1888 are loc în capitală greva generală a lucrătorilor tipografi, iar în august același an, greva ceferiștilor; în anul următor, o delegație de muncitori participă la primul congres al Internaționalei a II-a, ținut la Paris, sub conducerea lui Fr. Engels. În 1890, bucureștenii văd prima manifestație de 1 Mai; ea a avut loc, de fapt, la 22 aprilie st. v. și a străbătut



Fig. 102 — I. C. Frimu. (I.I.)

orașul, plecînd din Strada Academiei 24, unde era clubul muncitorilor, și mergînd pînă la Filaret. În același an, apar și noile gazete *Steagul roșu* și *Munca*. Un important pas mai departe în sensul organizării este constituirea, în 1893, în urma congresului de la 31 martie st. v., a *Partidului social-democrat al muncitorilor din România* (P.S.D.M.R.). De data aceasta, muncitorimea are un *partid politic*, cu un program precis de revendicări. Se hotăra lupta pentru: votul universal, egal și direct, „fără deosebire de sex, religie și rasă", egalitatea în drepturi a femeilor, impozitul progresiv asupra veniturilor, ziua de lucru de opt ore, repausul duminical etc. În ce privește țărănimea, nu se preconiza încă exproprierea moșiilor și împroprietărirea subsecventă, ci „răscumpărarea treptată" a pămîntului, acordarea de credite și unelte, desființarea prestației, precum și a abuzurilor la învoielile agricole etc. Partidul social-democrat începe să reprezinte o forță: din 1894 el are ca oficios o gazetă zilnică, *Lumea nouă*. Din rîndurile lui fac parte, alături de masa muncitorilor, și o seamă de intelectuali, adepți ai ideilor socialiste, deși ei înșiși mari proprietari sau burghezi cu stare; erau așa-zișii „generoși", în frunte cu Vasile Morțun, Gheorghe Diamandi și Alexandru Radovici. Dar acești „generoși" n-au tăria de caracter necesară unei lupte îndelungate, în opoziție, spre a face să triumfe programul partidului; de aceea, încă în 1897, ei propun trecerea în partidul liberal, iar în 1899, la congresul al VI-lea, ei se despart efectiv de P.S.D.M.R., trădînd pe vechii lor tovarăși. Partidul social-democrat primește o grea lovitură; formal dizolvat, el intră într-o perioadă de reorganizare, de refacere, care se accentuează în 1905, anul primei revoluții ruse. În acest an, la 21 februarie st. v., ia naștere la București primul sindicat muncitoresc din România, prin stăruința muncitorului tîmplar I. C. Frimu, fiu de țăran sărac (vezi fig. 102). Exemplul lui, convingător, e urmat pretudindeni: pînă într-un an și jumătate, se întemeiază în toată țara peste 50 de sindicate, iar la 31 august 1906 are loc prima conferință sindicală care alege un consiliu general sindical. Concomitent se produc o serie de greve, dintre care, în București, în 1905, greva tipografilor și aceea a cizmarilor, iar în 1906 greva muncitorilor de la Regia monopolurilor statului și a factorilor poștali. În 1907 cînd a izbucnit marea răscoală țărănească dovedind prin amploarea și intensitatea ei necesitatea acută a rezolvării problemei agrare în favoarea maselor largi da la sate, muncitorimea era alături de țărănime, și prin diferite manifestații — întrunirea și moțiunea de la sala „Eforia" din București (11/24 martie), eliberarea de către ceferiștii din Pașcani a țăranilor arestați, solidarizarea cu răsculații a unui grup de petroliști din Prahova — își arăta punctul ei de vedere, protestînd împotriva represiunilor dezlănțuite de cercurile guvernante. În 1910, în urma congresului ținut în București în zilele de 31 ianuarie—2 februarie st. v., partidul social-democrat, dezorganizat prin plecarea „generoșilor", se reconstituie; programul e foarte asemănător cu cel din 1893. Cînd, în 1913, trupele noastre trec peste Dunăre și cînd, prin Tratatul de la București (28 iulie/10 august), se hotărăște noul statut teritorial al popoarelor din Balcani, partidul social-democrat adoptă o atitudine contrară războiului. Dar în timp ce conducerea oportunistă a partidului se menține la o condamnare principială, o parte a muncitorimii, în frunte cu Ștefan Gheorghiu, dulgher și fiu de dulgher din Ploiești (vezi fig. 103), ia o atitudine hotărîtă, votînd, în întrunirea de la 27 iulie st. v. din capitală, o moțiune prin care protestează împotriva anexării, fără o consultare prealabilă a populației respective, a Cadrilaterului. Tratatul de la București, din 28 iulie st. v. 1913, n-a fost primul prin care se punea capăt unui război din Balcani. Tot în capitala noastră s-a încheiat și tratatul din 19 februarie st. v. 1886, prin care lua sfîrșit războiul, zis de „zece zile", dintre Bulgaria și Serbia.

În anii ce au urmat răscoalei din 1907 și, în parte, sub influența zguduirii produse de această răscoală, au luat naștere două partide politice: partidul conservator-democrat, sub președinția lui Take Ionescu, și partidul național-democrat, sub dubla președinție a lui N. Iorga și A. C. Cuza. Takiștii, exponenți ai burgheziei mici și mijlocii ridicate în condițiile dezvol-

țării capitalismului, se constituie în organism politic la începutul lui februarie 1908, printr-un congres în București, și repurtează, într-un scurt interval, o serie de succese electorale, în special la Colegiul al II-lea. Ei participă la guvernarea conservatoare de sub președinția lui Titu Maiorescu, în 1912—1913, în timp ce celălalt organism politic, național-democrat, fondat în 1910, avînd mai puțin răsunet în mase și propovăduind antisemitismul, rămîne permanent în opoziție.

BUCUREȘTII ÎN TIMPUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

Izbucnirea primului război mondial (28 iulie st. n. 1914) a avut drept pretext asasinarea, la Sarajevo, a principelui moștenitor al Austro-Ungariei, Franz-Ferdinand, și a soției acestuia de către un tînăr sîrb, Gavril Prinkip: în realitate, motivul adevărat, adînc, al războiului a fost ciocnirea de interese a puterilor imperialiste, care, potrivit concluziilor lui V. I. Lenin, urmăreau „acapararea de noi teritorii și subjugarea de națiuni străine... jefuirea bogățiilor acestora" și „distragerea atenției celor ce muncesc de la crizele politice interne". Cele două tabere în luptă — de o parte Anglia, Franța și Rusia, formînd Tripla Înțelegere sau Antanta, plus Belgia, Serbia și Muntenegru, de partea cealaltă Germania și Austro-Ungaria, adică Puterile Centrale — căutau fiecare să atragă de partea lor, spre a-și spori forțele, diferitele state europene și extraeuropene. Într-adevăr, alături de prima tabără intră în război Japonia (23 august st. n. 1914), Italia (10/23 mai 1915), alături de cea de a doua, Turcia (10/23 noiembrie 1914) și Bulgaria (10/23 septembrie 1915). Țara noastră era solicitată de ambele tabere. Aveam cu Austro-Ungaria încă din 1883 un confidențial tratat de alianță — îl cunoșteau numai capul statului, primii-miniștri și miniștrii de externe — dar întrucît ea era cea care atacase, nu fusese atacată, consiliul de coroană de la 3 august st. n. 1914 socoti că nu e cazul să se aplice prevederile acestui tratat și proclamă *neutralitatea armată*. O mare parte a opiniei publice cerea să intrăm în război alături de Antantă, spre a dezrobi pe frații din Transilvania, împotriva cărora guvernele maghiare reacționare duceau o politică de opresiune și deznaționalizare. Avură loc, în acest sens, o serie de manifestații și de întruniri publice la București, de obicei în sala „Dacia", la care luară cuvîntul, alături de Take Ionescu, Niculae Filipescu, Barbu Delavrancea și reprezentanți ai românilor de peste munți, ca preotul Vasile Lucaci și Octavian Goga. Armata fu concentrată și ocupă poziții de-a lungul Carpaților; înzestrarea ei cu armament modern și în cantitate suficientă nu se putu face însă, deoarece noi nu aveam uzinele corespunzătoare, iar taberele



Fig. 103 — Ștefan Gheorghiu. (I.I.)

în luptă nu voiau să ne aprovizioneze cîtă vreme nu erau sigure de participarea noastră la război. Perioada de neutralitate dură doi ani de zile; în acest răstimp se duseră tratative diplomatice; încă la 1/14 octombrie 1914, guvernul român avea din partea Rusiei recunoașterea dreptului „de a-și anexa regiunile din monarhia austro-ungară cu populație română"; în cele din urmă se ajunse, la 4/17 august 1916, la un tratat formal de alianță cu puterile Antantei, tratat deocamdată secret, iscălit la București de reprezentanții diplomatici ai acesteia, prin care se hotăra ca „România să alipească, la finele războiului, provinciile locuite de români ale teritoriului monarhiei austro-ungare". Între timp se vindeau cereale puterilor centrale, și aceasta prilejui o serie de afaceri și hatîruri cu „permisele de export" de pe urma cărora se îmbogățiră o seamă de acoliți politici și de samsari. În noaptea de 14 spre 15 august 1916, în timp ce în satele țării se trăgeau clopotele și suna goarna vestind mobilizarea generală, primele noastre trupe trecură Carpații și începură înaintarea în Transilvania. Dar la cîteva zile numai după aceea avu loc dureroasa înfrîngere de la Turtucaia, și bucureștenii se temură de o eventuală trecere a dușmanului biruitor peste Dunăre. Ea nu se produse pentru moment; în schimb, se produseră cîteva bombardamente aeriene, în tim-

pul zilei, cu avioane Taube, iar noaptea, în două rînduri, cu balonul dirijabil Zeppelin. Au fost sute de morți și răniți, iar urmele lăsate în zidurile clădirilor — pe strada Atena, pe strada Berzei, nu departe de casa părintească a scriitorului acestor rînduri, pe strada 13 Septembrie, la Arhivele Statului — se mai văzură mulți ani după aceea. Atacați de forțe superioare numericește și mult mai bine înarmate, atît în Dobrogea, cît și în Transilvania, trebuirăm să ne retragem mai întîi pe linia munților, apoi, după o lună de rezistență îndărătnică, în care respinseserăm încercările de străpungere și după ce dușmanul trecu Dunărea pe la Zimnicea, spre răsărit. O mare luptă dată pe Neajlov, la sud-vest de București, părea, la început, că va opri frontul și va apăra capitala de ocupație; pînă la urmă însă furăm înfrînți — un general român fiind luat prizonier, planul operațiunii căzu în mîna adversarului — și trebuirăm să continuăm retragerea spre Siret. În ziua de 23 noiembrie/6 decembrie primele detașamente de germani pătrunseră în București. Am văzut, din dosul jaluzelelor trase, trecînd pe strada noastră patrula de ulani, cu caii la pas, cu coifurile acoperite de pînză, cu lancea fixată la scara din stînga a șeii; în fund, pe dealul Spirei, ardea Arsenalul. Lumea stătea zăvorîtă prin case și se temea de armata îmbrăcată cenușiu (*„feldgrau“*), care năpădise orașul. Bucătării de campanie nemțești erau instalate în curtea palatului, în Calea Victoriei; la „Capșa“ se așezaseră bulgarii. Imediat apărură — lipite pe ziduri — „ordonanțele“ autorității de ocupație, cu tot felul de măsuri și restricții. Trebuisem să predăm, încă în ajunul intrării nemților, toate armele: de la revolver și pușcă de vînătoare, pînă la sabie și floretă. Au venit la rînd: trăsurile, caii, bicicletele, zahărul care depășea cantitatea de cinci kilograme de familie, gazul lampant, vasele de bucătărie și cazanele de aramă, clanțele de la uși, de alamă, precum și un număr de saltele, cearșafuri, covoare și blănuri. Începînd de la 24 aprilie 1917, s-au luat clopotele de la biserici, lăsîndu-se, de fiecare oraș, cîte unul. Bucureștii și județul Ilfov sînt impuși, în mai 1917, la o contribuție de 86 milioane lei pentru cheltuielile de administrație ale teritoriului ocupat, restul țării ocupate acoperă diferența pînă la 215 milioane. Se emite, din ordin, în ianuarie 1917, de către Banca generală a Țării Românești — filiala, de fapt, a băncii Diskonto-Gesellschaft din Berlin — hîrtie-monedă, bineînțeles fără acoperire aur; această emisiune a atins, pînă la urmă, suma de 2 miliarde 175 milioane lei și ne-a rămas în spinare. Erau bancnote de 1.000, 100, 20 și 1 leu, de 50 și de 25 de bani. Începe o exploatare sistematică și fără cruțare a teritoriului; se ia tot ce se poate lua; se lasă locuitorilor, ca hrană, numai minimum necesar spre a-și ține zilele. Grîne, vite, petrol, lemn de construcție, lînă, lapte, pește, fructe — pînă și măceșe, ghindă și jir — totul se strînge și se cară în Germania; pe deasupra, lădițele de cîte cinci kilograme de alimente pe care fiecare soldat avea dreptul să le trimită săptămînal acasă. Îi vedeam făcînd coadă la Poșta centrală, unde mă duceam să citesc, bătute la mașină și lipite de zid, comunicatele de război ale aliaților. Aceleași comunicate — francez, englez, rus și italian — se puteau citi și în ziarele nemțești și ungurești, în special *Neue Freie Presse* și *Pester Lloyd*, care erau de vînzare în 1917—1918 la Librăria „Alcalay“, nu însă și în *Bukarester Tageblatt*, în varianta românească a acesteia, *Gazeta Bucureștilor*, și, mai tîrziu, în *Lumina*, de tristă amintire, a lui C. Stere. Mareșalul Mackensen, comandantul trupelor de ocupație — și, ca atare, responsabil, în ultimă instanță, de exploatarea dură a teritoriului ocupat — locuia în casa Meitani, pe Brezoianu, în fața Pieței Valter Mărăcineanu; îl vedeam cîteodată trecînd spre Șosea, călare, flancat de doi aghiotanți și purtînd faimoasa căciulă de husar „împodobită“ cu capul de mort și cele două ciolane încrucișate. Cînd bulgarii au pus într-o noapte mîna pe o seamă de manuscrise slave de la Academie și au vrut să le transporte, împreună cu cîteva evangheliare ferecate în argint luate de la muzeu, peste Dunăre, acest comandant al oștii dușmane, sesizat de reprezentanții instituțiilor noastre, a făcut totuși un gest care a impresionat pe bucureșteni: a dat ordin telefonic să fie oprit camionul bulgar — era aproape de Giurgiu — și întors îndărăt. Marea majoritate a școlilor nu s-au putut deschide în primul semestru; localurile erau parte rechiziționate, parte stricate. În toamna lui 1917, Liceul „Lazăr“ — intram atunci în clasa a șasea — a funcționat în clădirea Școlii normale de la Sfînta Ecaterina. Acasă, urmăream, în fiecare seară, pe hartă — se puteau procura asemenea hărți de la librării — mersul operațiunilor militare. Ecoul biruințelor de la Mărăști și Mărășești, ajuns în București pe diferite căi — una din ele erau răniții germani, din care o parte fuseseră instalați în spitalele orașului — avusese un efect înviorător, stenic asupra populației noastre. Un alt moment de îmbărbătare a fost comemorarea de cinci sute de ani de la moartea lui Mircea cel Bătrîn, la începutul lui februarie 1918, cînd profesorul Dimitrie Onciul a rostit la Mitropolie, după slujbă, cuvîntul de pomenire. Enumerarea posesiunilor din titlul voievodului: Amlașul, Făgărașul, ținutul dintre Dunăre și mare, în momentul acela cînd Dobrogea era ocupată în întregime, cînd cea mai mare parte din restul țării zăcea sub cizma dușmanului, cînd eram, după vorba poporului, „cu apa la gură“, ne-a dat încredere, ne-a făcut să sperăm în triumful dreptății noastre. Au urmat zilele grele ale preliminariilor de la Buftea și ale Tratatului de pace de la București. Acesta din urmă, semnat la 24 aprilie /7 mai 1918 de reprezentanții puterilor centrale și aceia ai guvernului român prezidat de Alexandru Marghiloman, prevedea cedarea Dobrogei și a unei fîșii de teritoriu de-a lungul munților, în suprafață de 5.600 de kilometri pătrați, cuprinzînd vîrfurile dominante; ne impunea, de asemenea, condiții economice foarte grele, care făceau din noi aproape niște robi. Industria, comerțul,

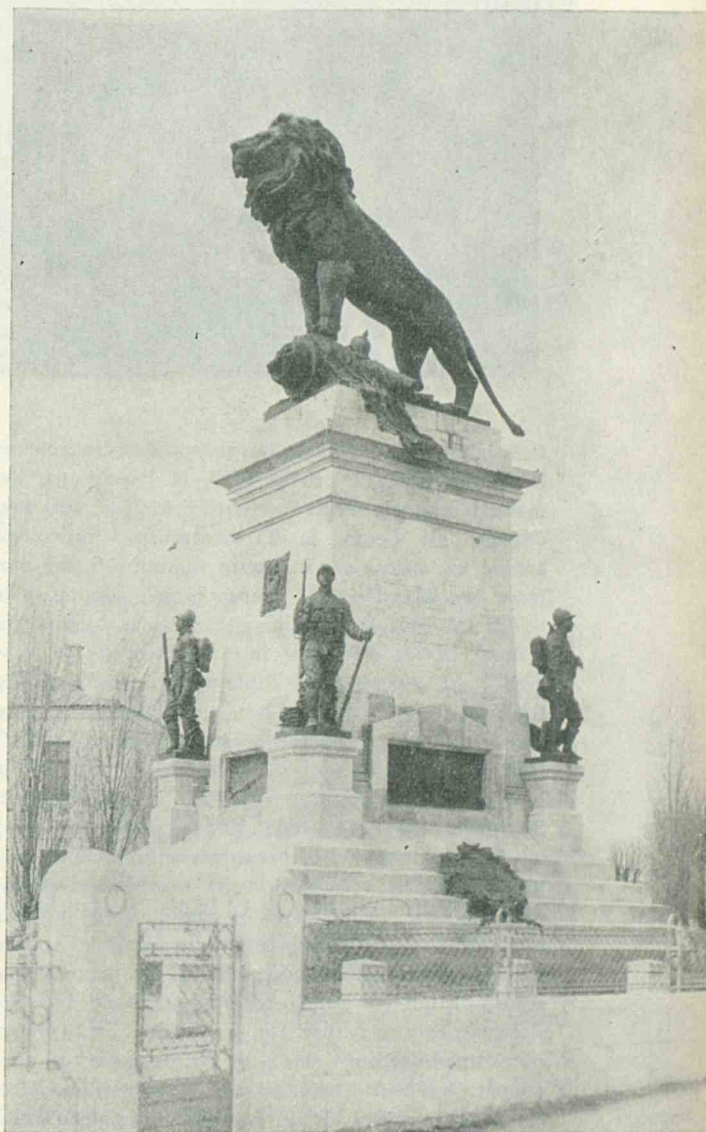
finanțele erau supuse controlului german; petrolul intra în mîna lor; șantierele de la Dunăre erau luate cu o chirie ridicolă pe zeci de ani; ni se lăsa atît cît să putem munci — pentru alții. Tratatul de la București a reprezentat tipul tratatului de exploatare, colonialist; el arăta tuturor ce avea să ajungă lumea dacă biruia Germania lui Wilhelm al II-lea.

Din fericire, desfășurarea operațiunilor militare pe celelalte fronturi luă un alt curs; cumpăna războiului se aplecă în favoarea Antantei. Bulgaria, în urma ofensivei din Macedonia a generalului Franchet d'Espercy, ceru pace; armata austro-ungară, în descompunere, părăsi frontul italian; cea germană, împinsă necontenit îndărăt, în Franța, de generalisimul Foch, trebui să ceară și ea încetarea ostilităților (29 octombrie/11 noiembrie 1918). Noul guvern român — președinte al consiliului fiind generalul Coandă — denunță Tratatul de la București, care, deși ratificat de corpurile legiuitoare marghilomaniste întrunite la Iași, nu fusese promulgat niciodată, și, cu o zi înainte de armistițiul din Apus, mobiliză oastea ce ne rămăsese, dîndu-i ordin să intre din nou în Transilvania; între timp, se produse evacuarea Bucureștilor de către trupele germane; ocupația durase aproape doi ani, exact 707 zile.

Prăbușirea Austro-Ungariei dădu posibilitate maselor românești din Transilvania și Bucovina, unde exista, ca și în întregul Imperiu austro-ungar, o situație revoluționară, să hotărască în mod liber asupra soartei lor. La 15/28 noiembrie, bucovinenii se întruniră și proclamară unirea cu România. Trei zile mai tîrziu, la 18 noiembrie/1 decembrie, în cetatea care văzuse pe Mihai Viteazul biruitor și pe Horia tras pe roată, în Alba-Iulia, se strînseră reprezentanții poporului românesc din Transilvania, din Maramureș, din Crișana și din Banat și într-un glas hotărîră unirea. Ei proclamară totodată o serie de principii democratice, între care: „Votul obștesc, direct, egal, secret... pentru ambele sexe... reforma agrară radicală... drepturi și avantaje" pentru muncitorimea industrială, ca „în cele mai avansate state industriale". O delegație a adunării veni la București ca să aducă la cunoștința guvernului nostru cele hotărîte. Sfîrșitul anului 1918 văzu realizarea statului național unitar, așa cum îl visase Nicolae Bălcescu, așa cum îl doriseră Kogălniceanu și Eminescu (vezi fig. 104). Pe drept cuvînt, s-a afirmat recent: „Desăvîrșirea unității naționale a României era o necesitate istorică obiectivă, justă și legitimă, care concorda în întregime cu năzuințele de veacuri ale poporului nostru și cu însuși sensul dezvoltării istorice" (Gh. Gheorghiu-Dej).

Dar tot același sfîrșit de an văzu și sîngele muncitorilor curgînd în București, salvele de gloanțe închizînd pentru vecie gura acelora care cereau pîine și drepturi. Spre a înțelege cum s-a putut ajunge la această groaznică crimă, e necesar să cercetăm condițiile materiale și morale ale vieții muncitorești din capitală în anii războiului și mai ales în ultima parte a lui, de după izbucnirea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie. Muncitorimea era *principial* împotriva războiului și pentru pace, dovadă schimbarea de titlu a periodicului *România muncitoare*, care se transformă în 1914 în *Jos războiul* — dovadă conferința socialistă interbalcanică din București, din 6 iulie 1915, care urmărește să suscite „o puternică mișcare populară în favoarea păcii, pentru o neutralitate absolută și strictă, pentru frăția între popoare", dovadă manifestația de la Galați, din 13 iunie 1916. Traiul, și așa greu, al lucrătorilor din fabricile și atelierele capitalei, se înrăutățește în timpul ocupației germane. O serie de întreprinderi sînt rechiziționate și lucrează sub regim militar; alimentele, rare, se scumpesc; nu există nici un fel de ajutor în caz de boală sau invalidi-

Fig. 104 — Leul, monumentul ridicat în amintirea ostașilor căzuți în războiul pentru întregirea neamului. Inscripția principală are următorul cuprins: „Spuneți generațiilor viitoare că noi am făcut suprema jertfă pe cîmpurile de bătaie pentru întregirea neamului". (C.C.G.)



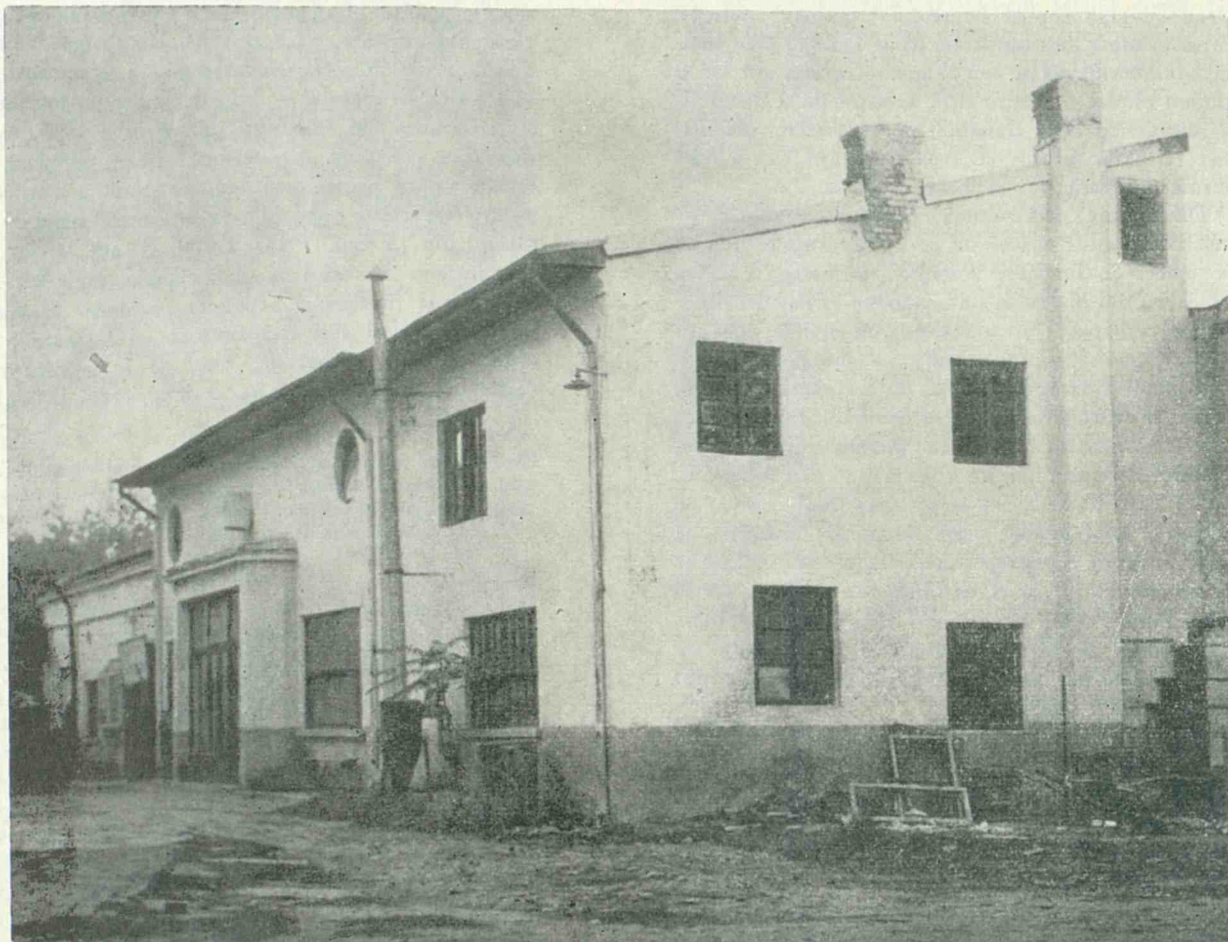


Fig. 105 — Casa din Calea Moşilor unde a funcţionat, pînă în anul 1918, una din primele tipografii muncitoreşti ilegale. (I.I.)

tate. Izbucnirea revoluţiei burghezo-democratice ruse, la 27 februarie/12 martie 1917, la Petersburg, dar mai ales victoria Marii Revoluţii Socialiste, sub conducerea lui Lenin, la 25 octombrie/7 noiembrie acelaşi an, înseamnă, în aceste împrejurări, un moment crucial. „Decretul asupra păcii", adoptat de al doilea Congres al Sovietelor, a doua zi după luarea puterii, decret prin care muncitorimea din ţările în război era îndemnată să lupte pentru „cauza păcii şi totodată cauza eliberării maselor muncitoare şi exploatate ale populaţiei de sub orice robie şi exploatare", face o puternică impresie pretutindeni, inclusiv în ţara noastră. Încă în martie 1917 se răspîndesc în Bucureşti manifeste revoluţionare (vezi fig. 105), iar femeile muncitoare organizează în această lună, în ziua de 26, o impresionantă manifestaţie pentru pîine şi pace, manifestaţie în cursul căreia poliţiştii sînt luaţi la goană. Prin venirea din Moldova a muncitorilor demobilizaţi, noile idei îşi fac drum şi mai adînc, cîştigă un număr tot mai mare de aderenţi. Revendicările se rostesc tot mai hotărît. Se formează nu numai în capitală, dar şi în alte oraşe din teritoriul ocupat, grupuri „maximaliste", care acţionează în ilegalitate, conduse de un comitet bucureştean avînd în frunte pe vechiul şi devotatul luptător socialist Alecu Constantinescu.

La plecarea nemţilor din Bucureşti, situaţia materială a muncitorimii era din cele mai grele; ţara fusese secătuită; recolta din 1918, foarte slabă, lipsurile deveneau tot mai mari. Era natural ca acei ce lucrau să ceară să li se asigure — lor şi copiilor lor — viaţa de toate zilele. Au făcut-o nu numai prin memorii scrise, dar şi prin greve şi demonstraţii de stradă care erau mult mai impresionante, aveau o putere de convingere mult mai mare. Au avut loc greve ale ceferiştilor, muncitorilor de la Regie, metalurgiştilor, tipografilor etc. Din nefericire, în loc să se cerceteze cu atenţie dezideratele muncitorimii şi — lucru esenţial — să se ia măsurile necesare pentru satisfacerea lor, s-a crezut că se poate rezolva problema cu gloanţe. Patronii de fabrici, bancherii, bogătaşii, toţi beneficiarii regimului, au cerut guvernului să le apere averile. Iar guvernul, care se temea ca mişcarea muncitorească să nu ducă, după exemplul proletariatului rus, la însăşi răsturnarea regimului politic — Partidul social-democrat, devenit acum

Partidul socialist din România, publicase *Declarația de principii*, în care proclama drept țel final „realizarea societății socialiste" — a utilizat forța. Rezultatul a fost masacrul din Piața Teatrului și strada Cîmpineanu, în ziua de 13/25 decembrie 1918, cînd au căzut 102 morți. Un bloc de piatră, cu inscripție, gravată pe marmură, amintește astăzi trecătorului de crima săvîrșită acum aproape cinci decenii (vezi fig. 106).



Fig. 106 — Inscripția așezată pe locul unde au fost impușcați muncitorii la 13 Decembrie 1918. (S)

BIBLIOGRAFIE

I. *De la Unirea completă la războiul independenței.* 1. Fr. Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine depuis l'avènement des princes indigènes jusqu'à nos jours (1822—1900)*, Paris, 1900, VII + 451 p. in 8° și o hartă; 2. Marin Popescu-Spineni, *Contribuțiuni la istoria învățămîntului superior*, București, 1928, 295 p. in 8°; 3. N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, București, 1928, 351 p. in 8°; 4. W.G. East, *The Union of Moldavia and Wallachia 1859. An Episode in diplomatic History*, Cambridge, 1929, IX + 220 p. in 8°; 5. P. Henry, *L'abdication du prince Cuza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930, 485 p. in 8°; 6. T.W. Riker, *The making of Roumania. A study of an international problem 1856—1866*, Oxford-London, 1931, VIII + 592 p. in 8° (și în traducere românească: *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale 1856—1866*, București, f.a., 702 p. in 8°); 7. Al. Lapedatu, *În jurul asasinării lui Barbu Catargiu*, în *Mem. Secț. ist. Acad. Rom.*, t. XIV (1933), p. 185—226; 8. General Radu Rosetti, *Un document inedit asupra mișcării de la 3 august 1865. Scrisoarea lui Nicolae Rosetti Bălănescu către Alex. Ioan Cuza*, București, 1934, 14 p. in 8° și o planșă; 9. Paul Săndulescu, *Istoricul pavajelor bucureștene*, București, 1936, 192 p in 8°; 10. Marcel Emerit, *Les paysans roumains depuis le traité d'Adrianople jusqu'à la libération des terres (1829—1864)*, Paris, 1937, 579 p. in 8°; 11. I. Velicu, *Institutul de la Sfinții Apostoli și începutul mișcării de redeșteptare a românilor macedoneni*, în *Rev. ist. rom.*, XI—XII (1941—1942), p. 272—286; 12. Const. C. Giurescu, *Suprafața moșiilor mănăstirești secularizate la 1863*, în *Studii*, XII (1959), nr. 2, p. 149—157; 13. Dan Berindei, *Dezvoltarea presei bucureștene în perioada formării și organizării statului național român (1856—1864)*, în *Studii*, XV (1962), 3 p. 667—684.

II. *De la războiul independenței pînă la primul război mondial.* 14. *Anuarul statistic al orașului București pe anii 1900 și 1901*, București, 1904, in 8°; 15. André Bellessort, *À travers la Roumanie I. Autrefois et aujourd'hui*, în *Revue des deux mondes*, XXV (1905), p. 830—873; 15. Fr. Damé, *Bucarest en 1906*, București, 1907, IV + 548 p. in 8°; 16. N. Popescu-Ricman, *Povestea întemeierii orașului Bucureștii-Noi. Scandaloasele abuzuri săvîrșite de ferocele economist N. Bazilescu*, București, 1913, 244 p. in 8°;

17. A. Muzet, *La Roumanie nouvelle*, Paris, 1920, 272 p. in 8°; 18. Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866—1900)*, Bucureşti, 1925, 456 p. in 8°; 19. Ion Ionescu, *Istoricul învăţămîntului ingineriei în România pînă la înfiinţarea şcoalelor politecnice*, în volumul festiv al Şcolii politehnice din Bucureşti, din mai 1931, p. 105—295; 20. C. Bacalbaşa, *Bucureştii de altădată*, 4 volume, ediţia a doua, Bucureşti, 1936, 376 + 271 + 262 p. in 8°; 21. *Enciclopedia României*, vol. III, Bucureşti, 1939, p. VIII + 1181 in 4°; 21. G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, Bucureşti, 1941, 948 p. in 4°; 22. Barbu Angelescu, *Societatea română de ştiinţe. 50 de ani de activitate 1890—1940*, Bucureşti, 1942, 141 p. in 8°; 23. G. Costescu, *Bucureştii vechiului regat*, Bucureşti, 1944, 397 + XII p.; 24. V. Bilciurescu, *Bucureşti şi bucureşteni de ieri şi de azi*, Bucureşti, 1945, 369 p. in 8°; 25. Şt. Buiuc, *S.T.B. Scurt istoric al celor 38 de ani de activitate*, în *Bucureşti*, 1947, p. 18—20; 26. Ilie Corfus, *Însemnările Androneştilor*, Bucureşti, 1947, 145 p. in 8°; *Răscoala ţăranilor din 1888*, Bucureşti, 1950, IX + 562 p. in 8°; 27. Elie Carafoli, *Aurel Vlaicu (1882—1913)*, Bucureşti, 1955, 56 p. in 8° şi ilustraţii; 28. *Despre influenţa mişcării revoluţionare ruse asupra începuturilor mişcării muncitoreşti din România*, în *Studii şi referate privind istoria României*, t. II (1954), p. 1223—1262; 29. *Primele asociaţii muncitoreşti în România*, în *Studii*, X (1957), 1, p. 65—89; 30. Victor Raţă, *Luptele muncitoreşti în România, în anii 1880—1890*, în *Studii şi referate...* (1954), p. 1275—1291; 31. Ilca Melinescu, *1 Mai în România între 1890—1900*, în *Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.* (Se va cita sub forma: *Analele Institutului*) I (1955) nr. 2, p. 57—70; 32. Victor Raţă, *Greva din august 1888 a muncitorilor ceferişti de la Atelierele centrale ale căilor ferate din Bucureşti*, în *Analele Institutului*, I (1955), 1, p. 5—25; 33. V. Raţă, *Grevele muncitorilor tipografi din Bucureşti din 1886—1888*, în *Analele Institutului*, II (1956), 5, p. 25—44; 34. V. Raţă, *Congresul de creare a Partidului Social-Democratic al muncitorilor din România (1893)*, în *Analele Institutului*, V (1959), 6, p. 49—61; 35. Gh. Unc şi C. Mocanu, *O pagină eroică din lupta muncitorimii din patria noastră: 13 Decembrie 1918*, în *Analele Institutului*, V (1959), 1, p. 78—102; 36. *Lecţii în ajutorul celor care studiază istoria P.M.R.*, Bucureşti, 1960, 659 p. in 8°; 37. *Presa muncitorească şi socialistă în România*, vol. I, 1865—1900, Bucureşti, 1964, 1.388 p. in 8°; 38. Deac Augustin, *Momente din începuturile mişcării muncitoreşti în oraşul Bucureşti*, în *Materiale de istorie şi muzeografie*, Bucureşti, 1964, p. 5—22; 39. G. Tudoran, *Ştefan Gheorghiu, propagandist şi organizator de seamă al mişcării muncitoreşti din România*, in *Analele Institutului*, X (1964), 1, p. 13—16; 40. N. Copoiu, *Congresul de reconstituire a Partidului Social-Democrat din România (1910)*, în *Analele Institutului*, XI (1965), 6, p. 3—13; 41. *Mişcarea muncitorească din România*, Bucureşti, 1965, 456 p. in 8°; 42. G. Potra, *Alimentarea cu apă a bucureştenilor de altădată* (manuscris).

III. *Bucureştii în timpul primului război mondial.* 43. *„Z.181." Im Zeppelin gegen Bukarest, von dem ersten Offizier eines Z — Luftschiffes*, Berlin, 1916, 107 p. in 8°; 44. N. Georgescu, *În puterea „Pumnului de fier"*, Iaşi, 1918, 96 p. in 8°; 45. Const. Bacalbaşa, *Capitala sub ocupaţia duşmanului*, Brăila, 1921, 256 p. in 8°; 46. C. Kiriţescu, *Istoria războiului pentru întregirea neamului*, ediţia a doua, vol. I—III, Bucureşti, f.a., 504+702+573 p. in 8°; 47. Virgiliu N. Drăghiceanu, *707 zile subt cultura pumnului german*, Bucureşti, 1920, 367 p. in 8°; 48. *Enciclopedia României*, I, Bucureşti, 1938, p. 883—936; 49. Gh. Gheorghiu-Dej, *30 de ani de luptă a partidului...*, ed. a II-a, Bucureşti, 1952, 64 p. in 8°; 50. I. Gheorghiu, *Relaţiile româno-ruse în perioada neutralităţii României (1914—august 1916)*, în *Studii şi referate privind istoria României*, t. II, Bucureşti, 1954, p. 1445—1518; 51. V. Liveanu, *Evenimentele imediat premergătoare armistiţiului de la Focşani — 1917*, în *Studii şi referate...*, II, p. 1519—1549; 52. C. Daicoviciu, L. Bányai, V. Cherestesiu, V. Liveanu, *Lupta revoluţionară a maselor — factor hotărîtor în unirea Transilvaniei cu România*, în *Studii*, XI (1958), 6, p. 21—56; 53. V. Liveanu, *Mişcarea muncitorească din Bucureşti în anii 1917—1921*, în *Studii*, XII (1959), 5, p. 159—185; 54. C. Nuţu şi A. Egyed, *Adunarea de la Alba-Iulia. Unirea Transilvaniei cu România*, în *Din istoria Transilvaniei*, II, ediţia a doua, Bucureşti, 1963, p. 436—455; 55. Const. C. Giurescu, *1 decembrie 1918*, în *Glasul patriei* din 1 decembrie 1964, p. 1.

ÎNTRE CELE DOUĂ RĂZBOAIE MONDIALE
(1918—1939)

Populaţia Bucureştilor, de 382.853 de locuitori în 1918, a crescut la 786.929 în 1936: e, în primul rînd, urmarea dezvoltării economice a oraşului, strîns legată de întregirea politică a statului.

Desăvîrşirea unităţii naţionale, în 1918, a avut consecinţe din cele mai importante asupra dezvoltării Bucureştilor. Devenit capitala unei ţări cu suprafaţa şi populaţia mai mult decît dublată, avantajat apoi de faptul că organizarea centralizată a statului, cu atribuţiuni din ce în ce mai sporite şi mai complexe, impunea crearea la centru a unui număr tot mai mare de instituţii, cu personalul aferent, Bucureştii au cunoscut o creştere excepţională, nemaiîntîlnită niciodată în decursul istoriei sale. Fenomenul de după 1859, cînd avusese loc formarea statului naţional, s-a repetat, la o scară însă mult sporită, după 1918. S-a dovedit încă o dată că factorul *politic* a avut însemnătate în dezvoltarea oraşului, că după cum la început această dezvoltare a fost influenţată de împrejurarea că Bucureştii au devenit capitala Ţării Româneşti sau Munteniei, apoi, în secolul al XIX-lea, capitala Principatelor Unite, tot aşa acum ea a fost influenţată de faptul că oraşul a devenit capitala României întregite.

Dar factorul principal a fost cel *economic*. Într-adevăr, dacă n-ar fi avut loc o însemnată dezvoltare economică, se putea ca Bucureştii să rămînă numai centrul politic şi administrativ, aşa cum a rămas de pildă Ankara faţă de Istanbul, Washington faţă de New York sau Canberra faţă de Sydney. A avut loc însă această însemnată dezvoltare economică. Industrializarea a făcut progrese mari. S-au întemeiat în Bucureşti o serie de fabrici noi, s-au mărit multe din cele existente. Concentrarea în capitală a atîtor întreprinderi industriale se explică, pe de o parte, prin faptul că aici era o masă importantă de consumatori, deci că o bună parte din produse se putea desface pe loc, pe de altă parte, prin uşurinţa procurării mîinii de lucru, a tehnicienilor şi a creditelor necesare, apoi prin împrejurarea că patronii respectivi puteau locui în capitală, cu toate avantajele ei, între care acela al contactului permanent cu autorităţile de stat dispensatoare de contracte de furnituri şi cu oamenii politici influenţi, avea o deosebită greutate. Se poate spune că în răstimpul dintre cele două războaie mondiale Bucureştii au devenit un oraş industrial important, dispunînd acum şi de o industrie grea, capabilă să fabrice echipament de cale ferată — locomotive şi automotoare — apoi ţevi trase şi armament, dar lipsindu-i industria producătoare de maşini industriale şi agricole.

DEZVOLTAREA INDUSTRIEI. COMERŢUL ŞI BĂNCILE

După primul război mondial s-a accentuat în întreaga ţară procesul de industrializare; de la 440 de milioane lei aur, cît era în 1919, capitalul investit în industrie a crescut la 950 milioane în 1936: aşadar, un spor de 116%. Nicăieri însă, în nici o parte a teritoriului, acest proces n-a avut amploarea şi ritmul din Bucureşti. Sute de întreprinderi noi — unele de mari proporţii — s-au înfiinţat; multe din cele vechi s-au mărit. La 1 ianuarie 1938, producţia industrială bucureşteană reprezenta 17,2% din întreaga producţie a ţării. Sau, în lei, 11.144 de milioane din totalul de 64.567. Iar dacă adăugăm şi judeţul Ilfov, adică, de fapt, vecinătatea imediată a capitalei, pe o rază de vreo 30 de kilometri, atunci valoarea producţiei

bucureştene se ridică la 14.475 milioane sau 22,4%. Cifrele sînt şi mai impresionante dacă ne referim la anumite ramuri industriale. În industria textilă, de pildă, Bucureştii dau, la aceeaşi dată, circa 31% din toată producţia ţării, iar industria uleiurilor vegetale, 37,8%. Asemenea cifre au şi determinat pe unii cercetători să afirme că industrializarea capitalei s-a făcut „într-o măsură anormală". Am arătat mai înainte (p. 181) motivele care explică această stare de lucruri; ele au precumpănit faţă de acelea care ar fi impus aşezarea industriilor într-altă parte, unde materia primă era imediat accesibilă, nu trebuia transportată, sau unde mîna de lucru costa mai puţin.

Urmărind istoricul industrializării Bucureştilor în răstimpul dintre cele două războaie mondiale, se pot distinge trei perioade: prima, pînă la izbucnirea crizei economice din 1929; e perioada cînd se creează sau se măresc multe întreprinderi; cea de-a doua, perioada crizei, cuprinzînd anii 1929—1932, ani de stagnare şi, sub unele raporturi, de regres; a treia, din 1933 înainte, care înseamnă o reluare a procesului de industrializare, determinată, pe de o parte, de politica de înarmare şi echipare, pe de alta, de legea din 1 august 1936. Această lege încuraja înfiinţarea de fabrici care să producă articole ce nu se mai fabricaseră pînă atunci la noi (ţevi trase, aluminiu, cabluri şi aparate electrice etc.); se acordau avantaje vamale şi valutare la procurarea din străinătate a maşinilor sau instalaţiilor necesare şi se prohibea orice import de asemenea articole pe un anumit interval de timp, de la 16 pînă la 32 de luni. Un foarte puternic sprijin a găsit procesul de industrializare în tarifele vamale „protecţioniste", adică prevăzînd taxe vamale ridicate, prohibitive, la importul articolelor care se fabricau şi la noi. Dar aceste tarife, apărînd pe de o parte industria naţională, i-au îngăduit acesteia, pe de alta, să aibă un caracter monopolist, să evite concurenţa străinătăţii şi să impună deci pieţei interne preţuri urcate, de speculă. Cu atît mai mult cu cît diferite fabrici producînd acelaşi articol, de pildă hîrtia, tabla etc., s-au cartelat, adică au fixat de comun acord acelaşi preţ şi şi-au împărţit piaţa în arii de desfacere, *împiedicînd deci şi concurenţa internă*, după ce o sugrumaseră pe cea externă. Rezultatul a fost specularea consumatorului, aşadar a păturii ţărăneşti şi a populaţiei cu venituri mici din oraşe, care a trebuit să plătească preţuri mai mari decît cele normale. Cîştigurile industriaşilor, în toată această perioadă, au fost extraordinare, mai ales că, pe lîngă salariile mici plătite muncitorilor, foarte mulţi din ei au practicat şi *evaziunea fiscală*. În special la furniturile de stat s-a cîştigat enorm, mai cu seamă atunci cînd comisiile de recepţie erau „înţelegătoare".

Nu e în intenţia noastră şi nici nu s-ar putea în cadrul acestei lucrări de sinteză să arătăm toate întreprinderile industriale — sute la număr — care iau naştere în Bucureşti în răstimpul dintre cele două războaie mondiale. Ne vom mărgini să indicăm cîteva din cele mari, şi în primul rînd pe acelea care produc articole ce nu se mai fabricaseră pînă atunci în oraşul nostru. În domeniul industriei grele, metalurgice, cităm Uzinele „Malaxa" — azi „23 August" — care au început ca ateliere pentru reparat locomotive, spre a ajunge vaste întreprinderi de construit locomotive şi automotoare — inclusiv motoarele Diesel necesare; ele dispun şi de mai multe cuptoare electrice pentru turnarea oţelului de calitate şi a oţelului de scule. Alături, în aceeaşi parte de răsărit a Bucureştilor, sînt Uzinele pentru fabricarea ţevilor fără sudură — azi Uzinele „Republica"; ele s-au înfiinţat în urma legii din 1 august 1936. Aceste două mari întreprinderi s-au realizat graţie sprijinului masiv al statului, sub formă de credite şi comenzi; de altfel, inginerul N. Malaxa ştia să-şi asigure, prin generozităţi bine calculate, concursul întregii oficialităţi. În cealaltă extremitate a oraşului, lîngă Bucureştii-Noi, s-a înfiinţat o altă uzină metalurgică, de produse laminate, sub numele „Laromet" — azi Uzina de laminate neferoase. Un laminor poseda şi „Industria fierului"; capacitatea lui era de 10.000 tone anual. „Ford-Româna", instalată la Floreasca, monta, carosa şi repara automobilele cunoscutei fabrici americane, iar „Fichet" construia case de bani, instalaţiuni de *safe*-uri şi mobile de oţel. În domeniul industriei textile trebuie semnalată înfiinţarea primelor fabrici de ţesut fire de mătase; pînă în 1923 asemenea întreprinderi nu existaseră în Bucureşti. Din această categorie fac parte ţesătoriile „Jacquard" şi „Adesgo", cu ciorapii bine cunoscuţi. Încep să se producă, din 1935 înainte, şi fibrele *artificiale* de „mătase"; ele poartă numele de „viscoză" sau „rayon". O mare fabrică de asemenea fire artificiale, numită azi „Viscofil", se instalează la Popeşti-Leordeni, la sud de oraş, dincoace de linia forturilor. Mirosul greu, de hidrogen sulfurat, îi anunţa prezenţa înainte de a fi în faţa ei. Filaturi şi ţesătorii moderne se instalează în diferite părţi ale Bucureştilor: „Coddington-Lamb", cu capital exclusiv englezesc în cartierul Colentina, „Balkan" în Tei, „Dîmboviţa" în Dudeşti, „Dacia" la Bucureştii-Noi. Spre nord de oraş, în comuna Baloteşti, ia fiinţă în 1938 filatura de in, cînepă şi sizal numită „Secerătoarea". Sînt apoi postăvăriile sau fabricile de postav şi stofe: „Postăvăria română" pe Şoseaua Pantelimon, „Mioara" pe Şoseaua Iancului şi „Saturn" între „gropile" Ouatu şi Cuţarida. Industria textilă întrebuinţează, la 1 ianuarie 1938, cel mai mare număr de lucrători: 17.911 faţă de cei 7.424 întrebuinţaţi în metalurgie, 5.659 în industria chimică, 5.258 în industria alimentară şi 1.737 în morărit. Interesantă e dezvoltarea pe care o ia ramura industriei electrotehnice producînd o serie de articole care pînă acum nu se fabricaseră în Bucureşti: becuri electrice în fabricile „Lumen" şi „Tungsram", telefoane şi aparate electrice de semnalizare şi transmisiuni la „Standard Electrica Română" şi „Elnor", aparataj electric la „Korber şi

Mann", mașini electrice de călcat la „Industria electrică română". În ce privește acumulatorii și pilele electrice, pe lîngă mai vechea întreprindere „Tudor", existentă din 1911, se înființează, în intervalul amintit, alte trei: „Rova", „Eol" și „Crypton". O industrie nouă este și aceea de avioane; există două întreprinderi de acest fel: „S.E.T." a inginerului Zamfirescu, producînd în subsidiar aparate de radio, și I.C.A.R.; ele nu iau însă o dezvoltare deosebită, rămîn într-un stadiu incipient. Tot nouă este și industria de articole de cauciuc de la Jilava. În celelalte ramuri industriale asistăm la crearea de noi unități pentru articole care se produceau și pînă atunci sau la mărirea celor existente. În industria uleiurilor vegetale, Bucureștii au acum patru mari fabrici — „Phönix" — cea mai modernă, pe Șoseaua Viilor — „Assan", „Zimmer" și „Hermes" — din cele șase cîte există în întreaga țară; în industria grafică se adaugă, în 1920, excelenta Întreprindere „Cultura națională", pe Calea Șerban-Vodă, cu întreaga instalație tipografică și de legătorie adusă de la Viena. Vîndută în 1930 statului, ea își schimbă numele în „Imprimeria națională". Ritmul construcțiilor de imobile face să crească numărul întreprinderilor producătoare de cărămizi și țigle: el se ridică în 1935 la 30 din totalul de 145 în întreaga țară. De asemenea, face să crească numărul unei serii întregi de industrii producînd articole necesare acestor construcții; în ce privește oglinzile, de pildă, Bucureștii au cinci asemenea întreprinderi din totalul de 20 pe întreaga Românie.

În răstimpul dintre cele două războaie mondiale Bucureștii devin așadar treptat un oraș industrial. Ei au acum o întreagă gamă de industrii: de la industria grea, metalurgică, pînă la aceea electrotehnică și a aparatelor de precizie, de la industria alimentară, cu numeroasele ei ramuri, pînă la aceea a materialelor de construcție, de la industria textilă și a pielăriei pînă la cea chimică și grafică. Din rolul de capitală a unei țări „eminamente agricole" au ajuns la acela de exponent al unei dezvoltări industriale tot mai accentuate. O mare parte din populația orașului lucrează în diferitele întreprinderi industriale ale lui; sute de mii de persoane depind, direct și indirect, de aceste întreprinderi. Comerțul, administrația, politica, într-un cuvînt, întreaga viață a capitalei și, în ultimă analiză, a țării, e influențată de industria bucureșteană.

Totuși, această industrie prezintă lacune însemnate: nu există încă o industrie producătoare de mașini-unelte și mașini agricole, ramuri esențiale pentru o dezvoltare organică; de asemenea, industria chimică e prea puțin dezvoltată; aceste lacune vor fi remediate după 23 august 1944, în perioada construirii socialismului.

În al doilea rînd, o bună parte a industriei bucureștene — ca și a industriei țării în genere — se află sub controlul capitalului străin, care, în perioada stabilizării relative a capitalismului (1923—1928), își întărește pozițiile, iar în aceea a crizei (1929—1933) se dezvoltă. Acest control se exercită, pe de o parte, prin participări la industriile existente, pe de altă parte, prin înființări de industrii noi; operațiunile se fac îndeobște prin băncile bucureștene cu capital străin care finanțează viața industrială. Șapte asemenea bănci aveau în 1928 un capital de 1.095.000.000 lei. Cităm, ca exemplu, dintre ele, Banca Marmorosch-Blank, care avea participații la nu mai puțin de 95 de întreprinderi industriale. Bineînțeles, alături de aceste bănci cu capital străin, sînt și cele cu capital autohton, în frunte cu Banca românească, citadela liberală.

Din 1924 înainte, există un institut de credit specializat în direcția finanțării industriei, și anume, Societatea Națională de credit industrial, cunoscut îndeobște sub numele de Creditul industrial. Potrivit legii de înființare, această societate avea de scop să acorde credite industriilor, să mobilizeze creanțele industriale și să încurajeze dezvoltarea industrială a țării. În 1928, ea finanța 490 de întreprinderi cu o producție de 19.289 de milioane, reprezentînd 30,8% din întreaga producție a țării; foarte multe din cele 490 de întreprinderi finanțate erau din București și împrejurimile lui. Sediul Creditului se afla în clădirea din fața Universității, unde actualmente se află TAROM-ul.

Restul băncilor fac în general operațiuni pe termen scurt în legătură cu comerțul. Acesta ia avînt în deceniul 1919—1929; pretutindeni se deschid magazine, „deverul" e în creștere și mulți cred că el va spori mereu. În realitate, criza din anii 1929—1932 își are repercusiuni serioase și asupra vieții bancare și comerciale. Așezăminte importante bancare, care făcuseră imobilizări masive în investiții industriale pe termen lung sau în imobile somptuarii, speculaseră asupra valutei sau oferiseră deponenților dobînzi prea mari, se prăbușesc. Marmorosch-Blank, Banca franco-română, Banca Berkovitz, Banca Chrissoveloni și o serie de altele încetează plățile; mii de deponenți își pierd banii; de la falimentul lui Hagi-Moscu (vezi mai sus, p. 168) nu se mai pomenise asemenea lovitură pentru locuitorii capitalei. După criză apar noi instituții bancare ca „Binag"-ul, creație a statului, destinată agriculturii, Banca agrară, cu capital german; ia dezvoltare mai vechea Bancă urbană.

Dintre diferitele ramuri de comerț, aceea *alimentară* este cea mai bine și mai variat reprezentată. Bucureștii rămîn în continuare orașul în care cei cu mijloace mănîncă și beau bine, în contrast cu cei nevoiași, care abia își țin zilele. Am putea spune chiar că această tradiție își găsește acum o manifestare optimă. Nu mai puțin de cincisprezece categorii de localuri și magazine îmbie pe trecători. *Băcăniile* sînt răspîndite în tot orașul. Unele foarte mari, ca „Dragomir Niculescu", pe Calea Victoriei (vezi fig. 107), în colțul de nord-est al Pieței Teatrului — unde sînt azi magazinele „Romarta" — sau „Dinischiotu", la începutul străzii „Decebal", oferă protipendadei politice și economice a orașului tot soiul de „coloniale" și „deli-

catese“, de la fructele și mirodeniile exotice pînă la nesfîrșita gamă a produselor pămîntului nostru. Alături de un morun sau nisetru uriaș, vezi în vitrină cutiile de icre negre, lîngă ele homari sau „stacoji“ de Constantinopol, alături vînat de tot felul; într-un alt compartiment sînt brînzeturile, românești și străine, în altul băuturile în sticle, de o varietate impresionantă, într-un al treilea conservele de tot felul, de la sardele pînă la compoturi și gemuri. Poți să zăbovești într-o asemenea vistierie a bunătăților ceasuri întregi; ai impresia că produsele alimentare nu numai ale țării, dar ale lumii întregi și-au dat întîlnire aici. Sînt apoi magazinele specializate, care vînd numai anumite categorii de comestibile: astfel, *mezelăriile*, dintre care trebuie relevată seria de magazine ale firmei „Rochus“; magazinele de *cafea și ceai*, multe din ele ținute de armeni, specialiști în materie; în această categorie intră șirul de magazine standard ale firmei „Iuliu Meinl“, cu centrala la Viena, adăugînd celor două produse amintite ciocolata și diferite dulciuri. O caracteristică a Bucureștilor sînt *cofetăriile*, cu prăjituri excelente, a căror faimă a depășit, pe drept cuvînt, hotarele. Și în această ramură găsim acum o rețea de localuri ale uneia și aceleiași firme: „Zamfirescu“, de pildă, sau „Angelescu“. Dacă numărul *berăriilor* crește, el nu poate însă nici pe departe concura numărul *cîrciumilor* sau, cu pretențiosul termen tehnic, al „debitelor de băuturi spirtoase“. În privința aceasta nu dezmințim de loc pe strămoși, chiar dacă acum viile nu mai dau ocol orașului și nu mai ajung pînă aproape în inima lui, ca la o mie șapte sute. Doar restaurantele, cu variata lor gamă, de la localurile de lux din centru și de la Șosea — „Cina“, „Mon jardin“, „Colonnade“ — la mai puțin pretențioasele grădini de pe strada 11 Iunie, de pe diferitele șosele și căi — un „Roșianu“, un „Răcaru“, „Roata Lumii“, „Coana Victorița“ etc. — și pînă la puzderia de consumuri, ospătării, locante și birturi populare pot să se apropie de ele ca număr. De altfel, în multe cîrciumi se iau și gustări, „mezelicuri“. O categorie de localuri care se dezvoltă mult în primul deceniu după război sînt bodegile sau localurile de aperitive; spița existase și mai înainte și avusese în „Tripcovici“ un exemplar de soi, bine cunoscut și apreciat în capitală. N-au prins și nu s-au înmulțit *automatele*, adică localurile în care, introducînd o fisă într-un aparat, primești sandvișul sau preparatul dorit (vezi fig. 108); se vede că bucureșteanul vrea să vadă pe cel ce-l servește, îi trebuie o ambianță vie, iar nu un sistem mecanic, impersonal, pe care nu-l poți consulta și, eventual, interpela. Și *cafenelele* sînt în scădere; dispare Terasa „Oteteleșanu“ — celebra terasă unde se întîlniseră timp de decenii poeții și prozatorii — pentru a face loc Palatului Telefoanelor; dispar o seamă dintre vechile localuri de taifas, *schwartz* și joc de biliard; locul le e luat de magazine cu dever mare, cum sînt, de pildă, reprezentanțele de automobile.

Cel mai mare „magazin universal“ bucureștean în această perioadă este „Galeries Lafayette“, pe Calea Victoriei, ocupînd localul, mult mărit, al vechii firme „Socec“, care rămîne de altfel, cu cărțile și papetăria ei, ca un raion sau despărțămînt în noua întreprindere. De un nivel mai puțin pretențios, cu articole mai ieftine, sînt, pe Calea Victoriei, în fața Poștei centrale, și pe Calea Griviței, în fața Gării de Nord, magazinele universale „Sora“.

În ultimii ani înainte de cel de-al doilea război mondial, în perioada 1935—1939, comerțul bucureștean atinge punctul său culminant. Numărul magazinelor e maxim; pe străzi întregi, ele formează un șir neîntrerupt. Afluența e așa de mare pe Lipscani, încît se interzice circulația vehiculelor pe porțiunea dintre Smîrdan și Piața Sf. Gheorghe. Dar nu numai centrul e plin de prăvălii; același spectacol îl oferă Calea Griviței, de la întretăierea cu strada Buzești,

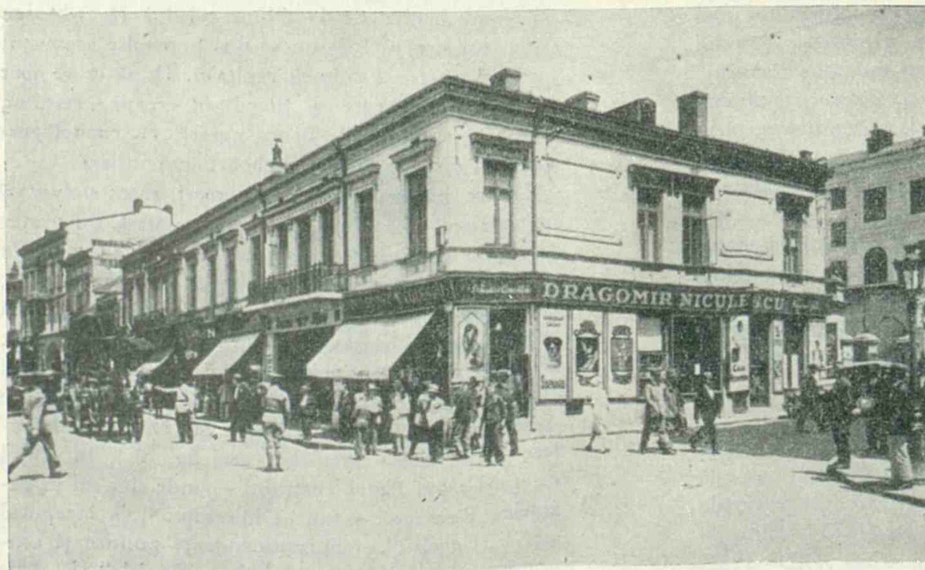


Fig. 107 — Băcănia Dragomir Niculescu vestită în perioada dintre cele două războaie mondiale. (M.I.B.)

pînă departe dincolo de gară, Dudeştii, de dincoace de Traian pînă la începutul Vitanului, Calea Moşilor, de la bulevard pînă la Obor; Oborul însuşi e plin de prăvălii şi depozite cu mărfuri necesare ţăranilor, de la căciuli, haine, articole de botez şi nuntă pînă la cherestea, butoaie, văsărie, sticlărie, fierărie, recipiente de tinichea şi aramă. De altfel, o dată cu creşterea considerabilă a oraşului, atît ca suprafaţă, cît şi ca populaţie, începe să se producă fenomenul aglomerării magazinelor pe *cartiere*; tendinţa e ca fiecare cartier să găsească, în cuprinsul lui, toate produsele de care are nevoie; această tendinţă se va accentua după cel de-al doilea război mondial şi-şi va afla, în ultimul deceniu, o înfăţişătoare expresie în corectele şi chiar elegantele magazine-standard — alimentare, aprozare, pîine, carne, produse zaharoase, ferometal etc. — care se întîlnesc pînă în cele mai depărtate colţuri ale fostelor mahalale.

EVOLUŢIA VIEŢII POLITICE

Cele două mari reforme, votul universal şi împroprietărirea ţăranilor, formulate înainte de izbucnirea primului război mondial şi realizate după terminarea lui — bineînţeles, în limitele pe care le impuneau interesele statului burghez — au avut adînci influenţe asupra vieţii politice. Partidul conservator, format în primul rînd din proprietarii de moşii şi bizuindu-se pe regimul electoral cenzitar, dispare o dată cu dispariţia acestuia din urmă şi cu micşorarea considerabilă a bazei economice a celor dintîi. Dispare, cam în acelaşi timp, prin moartea lui Take Ionescu (1922), şi Partidul conservator-democrat, prea mult legat de persoana întemeietorului şi şefului său. Apar, în schimb, noi formaţii politice. Primul, în ordine cronologică, e Partidul ţărănist. Ar fi fost nevoie de un organism care să urmărească sistematic şi stăruitor ridicarea şi întărirea economică şi culturală a ţărănimii, lipsită atîta vreme de conducători proprii şi formînd, în regimul cenzitar anterior, „zestrea" electorală a guvernelor ce se succedau la cîrma ţării. Dar în loc să meargă pe acest drum, să stăruie în aplicarea consecventă a principiului care fusese la baza apariţiei lor, ţărăniştii fuzionară cu Partidul naţional din Ardeal, care primise şi rămăşiţele takiste, şi alcătuiră astfel un organism cu ideologie hibridă, în care influenţa conducerii blăjene, de tendinţă conservatoare-reacţionară, se dovedi preponderentă. Nu e de mirare deci că cele două guvernări ale „naţional-ţărăniştilor" (16.XI. 1928—18.IV.1931 şi 6.VI.1932—14.XI.1933) n-au însemnat un real progres în viaţa ţărănimii, n-au adus rezultatele la care ea era în drept să se aştepte şi că au împins pe unii fruntaşi cu convingeri de stînga — dr. N. Lupu şi Grigore Iunian — să se despartă de partid şi să formeze grupări proprii. Tot o deziluzie a fost şi noul organism „*Partidul poporului*", alcătuit în jurul generalului Al. Averescu. Acesta din urmă, remarcabil ostaş, se bucurase de o mare popularitate în timpul şi la finele războiului; el agitase problema „răspunderilor" pentru gravele deficienţe, materiale şi morale, constatate în anii 1916—1919 şi se prezenta ca exponent al unei mişcări înnoitoare. În loc s-o realizeze, el merse pe drumurile bătute ale politicianismului; unii dintre colaboratorii săi se dovediră oameni de afaceri, iar Bucureştii văzură arzînd stocurile de mărfuri ale aprovizionării — Antrepozitele Giagoga, de pildă — ca să dispară urma malversaţiunilor. În aceste condiţii, e natural ca nici cele două guvernări ale Partidului poporului (13.III.1920—17.XII.1921 şi 30.III.1926—2.VI.1927) să nu fi corespuns aşteptărilor. E naturală, de asemenea, despărţirea de partid a fruntaşului dr. Petru Groza care întemeiază o grupare

Fig. 108 — Mulţimea plimbîndu-se pe Calea Victoriei „între Capşa şi palat"; pe dreapta firma primului bufet automat din Bucureşti; din sus de ea, blocul Imobiliara. (S) Fotografie din perioada premergătoare celui de-al doilea război mondial.



proprie, *Frontul Plugarilor*, cu un program avansat, progresist.

Primul război mondial, care pricinuise poporului mari pierderi şi multe suferinţe, foamete şi ruină economică, a grăbit procesul de radicalizare al maselor, iar exemplul Revoluţiei din Octombrie şi victoria proletariatului rus au influenţat lupta muncitorilor din ţara noastră. În Moldova, demonstraţiile muncitoreşti, grevele minerilor, petroliştilor şi forestierilor luau amploare, în timp ce în teritoriul ocupat de trupele germane, organizaţiile socialiste, acţionînd în ilegalitate, chemau poporul să se împotrivească jefuirii ţării de către ocupanţi. În Transilvania, lupta de clasă a proletariatului se îmbina cu lupta împotriva asupririi naţionale.

În aceste condiţii, manifestaţia de la Bucureşti din 13 decembrie 1918 în Piaţa Teatrului Naţional — înăbuşită sîngeros de guvernul liberal — greva generală din octombrie 1920, care a ridicat la luptă aproape întregul proletariat din România, a scos în evidenţă „gradul de radicalizare şi capacitatea de luptă revoluţionară a clasei muncitoare". Se produce acum un proces de clarificare ideologică, o profundă schimbare în felul de a gîndi al clasei muncitoare. În sînul partidului socialist apar şi se dezvoltă grupele comuniste; socialiştii şi masele muncitoare încep să se orienteze tot mai hotărît spre ideile marxism-leninismului. În mai 1921, Congresul general al Partidului socialist, reunit în zilele de 8—10, la sediul din strada Academiei al ziarului *Socialismul* şi continuat apoi, în zilele de 11—13, la clubul din strada Sf. Ionică, a hotărît, cu o majoritate zdrobitoare de voturi, crearea Partidului Comunist din România şi afilierea lui la Internaţionala a III-a.

În perspectiva istorică a celor patru decenii şi jumătate ce au trecut de atunci, crearea Partidului Comunist din România a marcat o etapă nouă, de o covîrşitoare importanţă, în lupta proletariatului şi a maselor muncitoare din ţara noastră. Chiar de la primul congres, partidul şi-a închinat toate forţele pentru „triumful marelui ideal socialist". Dar prin programul său revoluţionar, Partidul Comunist a devenit imediat ţinta atacurilor atît ale guvernului din acel moment, condus de generalul Averescu, cît şi ale guvernului următor, în frunte cu Ion I. C. Brătianu. O mare parte din congresiştii care votaseră înfiinţarea Partidului Comunist au fost arestaţi, li s-a făcut procesul cunoscut sub numele de „procesul din Dealul Spirii" (1922) şi, în cele din urmă, în 1924, Partidul Comunist a fost pus în afara legii, rămînînd în această situaţie timp de două decenii, pînă îndată după 23 august 1944. Şi-a continuat însă activitatea în ilegalitate (vezi fig. 109—110), îndrumînd muncitorimea pe temeiul hotărîrilor congreselor sale, în special ale Congresului al V-lea (1931), şi organizînd, în perioada de plină criză economică şi de scădere a salariilor, o serie de acţiuni greviste şi revendicative, marcate de demonstraţiile muncitorilor ceferişti bucureşteni din 29 ianuarie 1931, februarie 1932, 28 ianuarie 1933, şi, îndeosebi, 2 februarie 1933, cînd partidul a aplicat o formă înaltă de luptă a clasei muncitoare — greva cu ocuparea întreprinderii, însoţită de organizarea unei largi mişcări de solidaritate în afară. În faţa amploarei luptelor muncitoreşti care primejduiau înseşi temeliile politice ale regimului burghezo-moşieresc, guvernul a recurs la măsuri extreme: decretarea stării de asediu cu tribunalele şi curţile militare respective şi o nouă „desfiinţare" a Partidului Comunist ilegalizat încă din 1924. În faţa acestor măsuri represive, Comitetul Central al Partidului Comunist a hotărît măsuri pentru declanşarea unui nou val de greve, la Atelierele Griviţa şi în centrele feroviare din ţară. La Bucureşti, lupta s-a desfăşurat sub conducerea directă a organizaţiilor de partid de la Ateliere, unde s-au evidenţiat zeci şi zeci de activişti revoluţionari. Muncitorii de la Griviţa declară grevă, ocupînd întreaga incintă a Atelierelor şi cerînd respectarea drepturilor cucerite anterior, eliberarea conducătorilor arestaţi, ridicarea stării de asediu şi existenţa liberă a sindicatului şi a comitetului de acţiune (vezi fig. 111). Ca şi la 13 decembrie 1918, autorităţile au răspuns cu gloanţe la cererile îndreptăţite ale muncitorimii: în dimineaţa zilei de 16 februarie, armata, adusă în grabă în jurul Atelierelor, trage în grevişti; mulţi dintre ei sînt ucişi sau răniţi, peste 2.000 sînt arestaţi. În procesul de la Craiova, proces care a avut un larg ecou internaţional, determinînd numeroase solidarizări cu cei judecaţi, conducătorii clasei muncitoare — în frunte cu Gh. Gheorghiu-Dej şi Chivu Stoica — au fost condamnaţi de Tribunalul militar la muncă silnică de la 15 la 25 de ani. Dar cu toate aceste măsuri, guvernele nu au izbutit să oprească mersul înainte al mişcării muncitoreşti din ţara noastră. Luptele ceferiştilor de la Griviţa au relevat „combativitatea revoluţionară a acestui detaşament al clasei muncitoare, hotărîrea sa de a-şi apăra interesele vitale", înscriindu-se totodată „printre primele mari acţiuni ale proletariatului mondial împotriva fascismului"[1]. Activitatea Partidului Comunist a continuat atît direct, cît şi sub alte forme, în special sub aceea a comitetelor antifasciste; în iunie 1933 s-a constituit în Bucureşti Comitetul naţional antifascist, alcătuit din muncitori şi intelectuali — de la studenţi la profesori universitari, literaţi şi artişti — care au editat în octombrie un buletin, iar în anul următor s-a format un comitet similar al femeilor. Tot în 1934, în august, a luat fiinţă Asociaţia „Amicii U.R.S.S.", grupînd pe cei care se interesau de marea ţară vecină şi urmărind să aducă la cunoştinţa publicului românesc realizările acesteia. S-au constituit şi o serie de alte organizaţii ca Liga muncii (1933), Blocul pentru apărarea libertăţilor democratice, Comitetul pentru amnistie, Reuniunea universală pentru pace (1937) etc. Dar toate aceste organizaţii, după o existenţă legală

[1] Nicolae Ceauşescu.

mai mult sau mai puțin scurtă, sînt dizolvate de autorități.

Partidul liberal, care guvernează și de data aceasta, ca și în epoca anterioară, cel mai mult (1918—1919, 1922—1926, 1927—1928, 1933—1937), urmărește în mod stăruitor dezvoltarea și întărirea burgheziei, pe de o parte prin legiuirile sale, pe de alta prin instituțiile financiare de care dispune. În prima guvenare de patru ani, el alcătuiește, dar fără respectarea formelor legale prevăzute, o nouă constituție (28 martie 1923) și face să se voteze de către Parlamentul său o serie de legi organice privind administrația, finanțele, bogățiile subsolului etc. Spre sfîrșitul legislaturii, se produce, cu asentimentul șefului partidului Ion I. C. Brătianu, renunțarea la drepturile sale a moștenitorului tronului, principele Carol (4 ianuarie 1926). Reîntoarcerea acestuia după mai bine de patru ani (6 iunie 1930) provoacă o sciziune în Partidul liberal: în timp ce majoritatea e contra celui reîntors, minoritatea, în frunte cu Gheorghe Brătianu, fiul lui Ion I. C., e pentru și determină, în cele din urmă, recunoașterea faptului împlinit. Cea de-a doua guvernare lungă (1933—1937), sub conducerea — după ce I. G. Duca e ucis — lui Gh. Tătărescu, a însemnat o îmbunătățire a situației economice și financiare, grav atinsă de criza mondială, îmbunătățire folosind în primul rînd burgheziei, și o degrevare a țărănimii chiabure și a moșierimii prin legea conversiunii datoriilor agricole. Dar sub ea a avut loc și creșterea curentului de extremă dreaptă, care a fost lăsat să acționeze.

Deziluziile provocate de guvernările deficiente ale noilor formații politice, averescană și național-țărănistă, precum și de aceea, falimentară, a guvernului de tehnicieni în frunte cu N. Iorga (1931—1932), ca și metodele și sectarismul Partidului liberal folosiseră, în ultimă analiză, acestui curent; după venirea la putere în Germania a lui Hitler (1933) — ciracul lui Mussolini, devenit repede „superior" ca metodă, organizare și cruzime, profesorului său — curentul de extremă dreaptă își modelează acțiunea potrivit exemplului de la Berlin, cu sugestii și stipendii primite de acolo. Constituindu-se ca partid, în 1929, sub numele Garda de fier și sub conducerea lui Corneliu Codreanu — o altă ramură, în frunte cu A.C. Cuza exista mai de mult — acest curent ajunge în luptă

Fig 109 — Casa din strada Mitropolitul Grigore nr. 69 în care a avut loc Conferința pe țară a ceferiștilor în martie 1932. (I.I.)

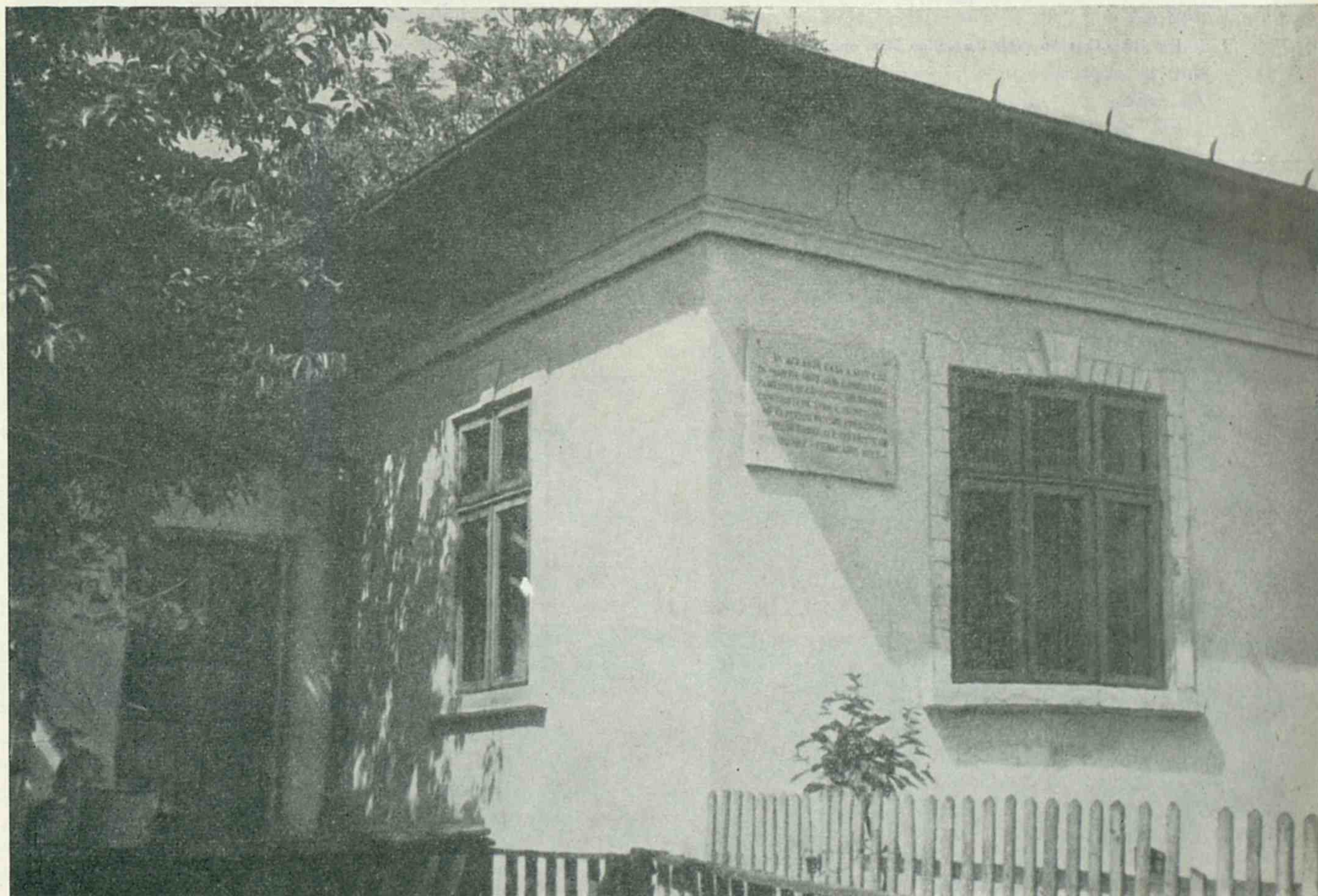


Fig. 110 — Casa din strada Ecoului nr. 29 în care af uncționat în anul 1932 în ilegalitate redacția organului central al Partidului Comunist Român „Scînteia" (I.I.)

Fig. 111 — Atelierele C.F.R. Grivița în zilele marilor lupte ale muncitorilor ceferiști din 15—16 februarie 1933. (I.I.)

directă, la alegerile din decembrie 1933, cu guvernul şi Partidul liberal, pe al cărui preşedinte, I.G. Duca, il asasinează. Reînfiinţată sub numele de „Totul pentru ţară", fosta Gardă face o propagandă intensă, în special în rîndurile tineretului ; paralel cu creşterea puterii lui Hitler, a îndrăznelii lui Mussolini şi a rebeliunii lui Franco, în Spania, sporeşte numărul partizanilor; aşa încît, în alegerile din decembrie 1937, în care pentru prima dată guvernul nu realizează cota „majoritară" de 40% din numărul voturilor, această formaţie extremistă reuşeşte să aleagă 66 de deputaţi şi dă multora impresia că la noi alegeri va spori considerabil, ajungînd repede o forţă hotărîtoare. Acest fapt determină întreaga dezvoltare ulterioară a politicii interne. Spre a bara calea spre putere formaţiei lui Codreanu şi nevrînd să apeleze la naţional-ţărănişti, al căror şef, Iuliu Maniu, îi făcea, şi principial şi personal, o opoziţie tenace, regele chemă la putere formaţia Goga-Cuza, tot de dreapta, dar adversară „gardiştilor" ; iar cînd aceasta se dovedi a nu putea împiedica excesele partizanilor ei, recurse la măsura extremă a desfiinţării tuturor partidelor politice şi la instituirea unui regim de dictatură, înlocuind constituţia votată de guvernul liberal în 1923 printr-o alta, care îi dădea puteri foarte mari (februarie 1938). Noul guvern, cuprinzînd cîţiva foşti prim-miniştri şi o serie de consilieri regali, sub preşedinţia mai întîi a patriarhului Miron Cristea, apoi, după moartea acestuia, a lui Armand Călinescu, institui o nouă şi unică formaţie politică: Frontul Renaşterii Naţionale.

Dezvoltarea politicii europene, în care Germania hitleristă îşi impune tot mai mult hotărîrile ei, exercită o influenţă directă şi imediată asupra împrejurărilor interne de la noi. După conferinţa de la München (octombrie 1938), în care Cehoslovacia fu sacrificată de aliaţii săi apuseni în timp ce Uniunea Sovietică era gata să-i acorde asistenţă militară, presiunea hitlerismului spori asupra sud-estului european. La noi saşii şi şvabii hitlerişti au planuri de dominaţie, iar gardiştii înmulţesc actele de teroare. În martie 1939, aruncînd la o parte orice ipocrizie, trupele blindate ale lui Hitler ocupă Praga şi întreaga ţară, fără ca nici de data aceasta să se producă reacţia Apusului. În faţa ameninţării tot mai evidente, guvernul român, sub preşedinţia lui Armand Călinescu, ia două măsuri care par, la prima vedere, antagoniste: încheie, la 23 martie, un tratat comercial cu Reichul, prin care acesta îşi asigură, în condiţii avantajoase pentru el, petrolul şi grîul nostru. Pe de altă parte, cam în aceeaşi vreme, acceptă „garanţiile" politice ale Angliei, încheind cu ea un tratat în acest sens (13 aprilie 1939). Credea şeful guvernului român — făcîndu-şi iluzii — că astfel vom putea scăpa numai cu sacrificii materiale. L-am auzit repetînd această vorbă: „dau petrol şi grîu ca să nu dau sînge şi pămînt". În această situaţie fu găsită România la izbucnirea celui de-al doilea război mondial, la 1 septembrie 1939.

CREŞTEREA POPULAŢIEI ŞI A SUPRAFEŢEI BUCUREŞTILOR. NOI CARTIERE

În 1918, capitala număra 382.853 de locuitori, cu 1.305 mai puţin decît în anul precedent (384.158). Era, pentru întîia dată, de la 1880 încoace, cînd se înregistra nu numai un deficit considerabil în ce priveşte numărul născuţilor faţă de al morţilor — 3.931 faţă de 13.631, fenomen explicabil din cauza diferitelor consecinţe ale războiului — dar şi un *deficit absolut*, noii-veniţi, din provincie şi din satele vecine, nemaiacoperind golul provocat de marele număr de morţi. Deficitul relativ se menţine şi în 1919, cînd statistica înregistrează 8.137 de născuţi faţă de 10.307 morţi, dar numărul locuitorilor oraşului creşte, în totalitatea lui — 389.078 — prin afluxul noilor-veniţi. Creşterea e de circa zece mii pe an în anii următori, pînă în 1927, cînd populaţia Bucureştilor atinge 472.035 unităţi. În 1928, adăugîndu-se şi comunele suburbane — 12 la număr, unele din ele fiind creaţii recente, de după război — cifra se ridică la 569.855. De aici înainte, sporul anual e mult mai mare, el variind între circa douăzeci şi treizeci de mii. De la 599.782 în 1929, populaţia trece la 631.288 în 1930 — anul recensămîntului — la 661.295 în 1931, la 708.943 în 1933, la 786.929, în 1936 şi la circa 870.000 în 1939, cînd izbucneşte cel de-al doilea război mondial. În douăzeci şi unu de ani, populaţia Bucureştilor a crescut aşadar cu 127%: *e cea mai mare creştere înregistrată în cursul istoriei sale.*

Ca o consecinţă a acestei creşteri, se măreşte şi suprafaţa oraşului. Nu în aceeaşi proporţie, deoarece de la 5.614 hectare în 1918, ea atinge 7.800 în 1939, aşadar, sporeşte cu numai circa 39%. Şi aşa e foarte mult cînd ne gîndim la raportul între suprafaţa şi populaţia marilor centre europene, cînd constatăm, de pildă, că Bucureştii au, la aceeaşi suprafaţă, o populaţie de aproximativ patru ori mai mică decît a Parisului. Nu e de mirare deci că, din lipsa veniturilor comunale necesare, lucrările edilitare suferă, că, la sfîrşitul răstimpului de două decenii dintre cele două războaie mondiale, foarte multe case din cartierele de margine, la „mahala", n-au nici lumină electrică, nici apă curentă, nici canalizare. Creşterea mai mică a suprafeţei oraşului în raport cu aceea a populaţiei se explică mai întîi prin faptul că se parcelează şi se clădesc o serie întreagă de terenuri virane cuprinse în vechiul perimetru, pe de altă parte prin creşterea *în înălţime* a construcţiilor. E perioada cînd apar „blocurile", cînd case cu mai multe etaje şi apartamente se construiesc pe toate arterele principale.

Dintre cartierele noi care iau naştere prin parcelarea terenurilor virane în cuprinsul vechiului perimetru al oraşului, semnalăm, mai întîi, pe cele din partea de nord, aşa-zisele „parcuri". În stînga Şoselei Kisselef, cum mergi spre Băneasa, se completează



Fig. 112 — „Locuințe ieftine". (I.C.S.O.R.)

„parcul" Delavrancea și se înființează „parcul" Domeniilor pe un teren al Ministerului de Agricultură și Domenii, cu case tip vilă, construite pe parcele date nu numai funcționarilor zisului minister, dar și altora. În partea dreaptă a șoselei se completează „Parcul" Filipescu — unde-și ridică locuințe somptuoase bogătașii capitalei — ia naștere „Parcul" Bonaparte, iar mai spre miazănoapte, între Șoseaua Jianu — azi Aviatorilor — și lacul Herăstrău, un al treilea, în care o parte e formată de parcelarea Uzinelor comunale București (U.C.B.), parcelare inaccesibilă însă slujbașilor mărunți și lucrătorilor acestei instituții. În aceeași regiune de nord, și anume, la nord de Șoseaua Ștefan cel Mare, între velodrom și hipodromul Floreasca, ia naștere „Parcul" Tunari, mărginit spre răsărit de Bulevardul Barbu Văcărescu. În locul „gropii" lui Ouatu — după numele lui Constantin Ouatu, proprietar de terenuri de aici — se ridică, între Bulevardul Filantropiei — azi 1 Mai — și Calea Griviței, un cartier întreg; unde a fost „groapa", umplută și nivelată, se amenajează o grădină publică, iar lîngă ea se înalță școala și biserica (1928—1934). Casele sînt modeste — la unele ajungi cu mîna la acoperiș; mai toate au grădiniță, cu flori și pomi și, adeseori, cîte o boltă de viță. Mai spre nord, e un alt cartier, în preajma fostei „gropi" a lui Cuțarida, cel cu fabrica de cărămidă; aici s-au construit și case tip „locuințe ieftine" (vezi fig. 112). Groapa însăși, umplută și ea, s-a transformat, ca și aceea a lui Ouatu, într-o grădină publică, pusă în valoare complet, prin instalații și amenajări pentru copii și printr-un stadion, abia în anii din urmă, după al doilea război mondial. Cine vede astăzi aceste două cartiere nici nu-și poate închipui măcar cum arătau ele prin 1910, cînd în fundul „gropilor" pline de bălării se adăposteau „caramangiii" și „manglitorii", adică pungașii Bucureștilor.

În partea de vest a orașului semnalăm mai întîi cartierul inginerilor ceferiști, în dreapta Căii Griviței, chiar în fața Gării de Nord, apoi cartierele noi din preajma Cotrocenilor: unul jos, în lunca Dîmboviței, format din vile, multe din ele aparținînd ofițerilor, altul sus, pe marginea platoului, în coasta Școlii de război (azi Academia militară generală). Un cartier nou ia naștere și între Calea Plevnei și Splaiul Independenței, pe o parcelare a domeniului militar. Se completează și cartierul Sf. Elefterie, trasîndu-se străzi noi, cu nume de medici, și construindu-se, ca pretutindeni în parcuri, case în formă de vilă, cu parter și etaj, înconjurate de verdeață; toate acestea aparțin burgheziei, în timp ce lucrătorii locuiesc în case sărăcăcioase, „la mahala". Între Cimitirul Ghencea și Drumul Sării — căruia în mod greșit i s-a spus cîtăva vreme Drumul Serii (vezi mai jos, p. 225) — este parcelarea Ivănescu. O asemenea parcelare întîlnim și în partea de miazăzi a orașului, între sanatoriul de tuberculoși și strada Pieptănari: ea se datorează fostei instituții ceferiste „Casa muncii". O a treia, de mai mici proporții, are loc pe terenul fostului sanatoriu Sutzu, la întretăierea străzilor Mîntuleasa și Dimitrie Racoviță, în partea de răsărit a orașului. În aceeași parte sînt și parcurile Radorin și Berindei, între Calea Dudești și Șoseaua Vitanului, precum și Parcul Mihai Bravu, între Șoseaua Mihai Bravu și Șoseaua Vergului. În sfîrșit, la sud de întretăierea Șoselei Iancului cu Șoseaua Pantelimon, la Vatra Luminoasă, se înființează un nou cartier de locuințe tip, construite de

fosta instituţie a Asigurărilor sociale. Alături de aceste cartiere şi parcuri noi, iau fiinţă o serie de mici parcelări, pe diferite terenuri particulare. Ele cuprind cîteva case, de obicei în acelaşi stil, grupate în jurul unei singure străzi sau „intrări" ; frecvent este tipul a două construcţii laterale şi o a treia în fund ; cităm, dintre numeroasele grupuri simetrice de acest fel, pe acelea, înfăţişătoare, de pe Bulevardul Bălcescu, Bulevardul 1 Mai, strada Cobălcescu, strada Maria Rosetti etc.

Dar pe lîngă faptul că, treptat-treptat, terenurile virane din interior se parcelează şi se acoperă de construcţii noi, trebuie subliniată înfiinţarea a o sumă de cartiere mărginaşe, dincolo de limita oraşului. Ele iau naştere fie prin împroprietărirea demobilizaţilor din războiul 1916—1919, fie prin cumpărare de parcele de către oameni cu venituri modeste, muncitori din fabrici, ceferişti, setebişti, reangajaţi militari, funcţionari mărunţi. În felul acesta se întemeiază *Dămăroaia*, la sud-est-est de Bucureştii-Noi, *Cetatea Voluntărească*, spre Afumaţi, şi *Apărătorii Patriei*, între Şoseaua Olteniţei şi Şoseaua Berceni, tustrele cu foşti combatanţi. Dincolo de groapa *Floreasca* se formează, începînd de prin 1922, o nouă aglomeraţie, cu şcoala respectivă. Pe izlazul comunal al Dudeştilor sînt împroprietăriţi, în 1930—1931, o seamă de locuitori, în jurul unei mai vechi aşezări răzleţe de prin 1919—1920 ; astăzi cartierul poartă numele de Parcul Libertăţii şi nu trebuie confundat cu parcul numit la fel, din Cîmpia Filaretului, unde a avut loc Expoziţia din 1906. În preajma fabricii de ciment „Titan" — azi „Bucureşti" — şi apoi a marilor uzine numite astăzi „23 August" şi „Republica", se dezvoltă cartierul *Balta Albă*, cu muncitori de la aceste întreprinderi şi mici funcţionari. Ceferiştii se aşază în special în unghiul cuprins între căile ferate ce duc spre Chitila şi Mogoşoaia, formînd comuna *Griviţa* ; ea avea în 1930, potrivit recensămîntului, 5.759 de locuitori. La aceeaşi dată, comuna *Lupeasca*, pe şoseaua spre Alexandria, număra 9.805 locuitori ; şi ea, ca şi Griviţa, e alcătuită exclusiv din parcelări. O altă aglomerare suburbană, *Progresul*, ia fiinţă în partea de miazăzi, pe Şoseaua Giurgiului ; înfăţişarea nu corespunde însă numelui. Dincolo de podul Colentinei, unde era limita oraşului, se formează, începînd din 1924, de-a lungul şoselei spre Fierbinţi, o nouă aglomerare numită *Andronache*. Paralel cu aceste noi aşezări suburbane, care, dezvoltîndu-se, tind să se unească cu oraşul propriu-zis, cresc şi cele existente dinainte de 1916. În această categorie intră *Militarii*, unde sînt mulţi subofiţeri, *Giuleştii*, cu populaţie ceferistă şi de muncitori şi slujbaşi de la Regie, *Băneasa*, vechea aşezare de lîngă lacuri, cu restaurantele ei avînd peşte proaspăt, scos din lacul vecin, *Colentina*, care se întinde de-a lungul şoselei spre Urziceni. Încetul cu încetul, oraşul înglobează toate aceste aşezări din jur, după cum înainte, în decursul secolelor, înglobase satele vecine, unul după altul (vezi şi mai jos, p. 255).

Dar alături de această creştere *în suprafaţă* este creşterea *în înălţime*, care, ea mai ales, permite cazarea populaţiei mereu adăugite. Imobile cu multe etaje şi apartamente, aşa-zisele „blocuri", în care locuinţele, economic calculate, se înşiră ca celulele într-un fagure, apar pretutindeni. În special centrul, unde terenul e din ce în ce mai scump, marile artere, în primul rînd cele două bulevarde, care taie cruciş oraşul, şi Calea Victoriei, apoi şi celelalte căi şi, de la o vreme, chiar străzi mai puţin însemnate văd ridicîndu-se imobilele înalte cu rîndurile de ferestre la fel, adevăraţi stupi omeneşti care uneori se transformă în viespare. Unele blocuri au cîte şapte-opt etaje, ca blocul „Carlton", de tristă amintire, dărîmat de cutremurul din noiembrie 1940 şi în locul căruia s-a construit un altul solid, ca blocul „Wilson", ca blocurile simetrice de lîngă Biserica Italiană sau cele din spatele lor, pe strada Vasile Conta. Şi uneori puteai să întîlneşti ca, de pildă, în strada Maria Rosetti, una lîngă alta, o casă veche, bătrînească, de la începutul veacului al XIX-lea, avînd în faţă cerdacul cu stîlpi sculptaţi, alături casa „vagon" a celei de-a doua jumătăţi a veacului şi îndată după ea „blocul" sau măcar „blocuşorul" caracteristic perioadei dintre cele două războaie mondiale.

NOILE CONSTRUCŢII. MIJLOACELE DE COMUNICAŢIE

Se construieşte pe capete, atît de particulari, cît şi de instituţiile de stat. Se construieşte atît înainte de 1929, în epoca „prosperităţii", cînd preţurile cresc continuu, cifra de afaceri sporeşte şi capitalurile investite se amortizează relativ repede, cît şi după 1929, adică după izbucnirea crizei, cînd, din cauza supraproducţiei, se produce crahul de la bursa din New York şi preţurile coboară catastrofal. Capitalurile disponibile se investesc în clădiri, mai ales că legea asigură construcţiilor noi două avantaje substanţiale, anume, scutirea de impozite pe zece ani şi închirierea liberă, deci la preţul pieţei, mult urcat faţă de preţul regimului legal impus de legea prelungirii contractelor de închirieri. În intervalul 1920—1934 inclusiv se ridică în capitală 29.518 clădiri, maximum fiind atins în anul 1928, cu 3.484 de clădiri. Multe instituţii de stat îşi fac localuri proprii, înfăţişătoare. Se termină clădirea cea nouă a Universităţii, începută înainte de război, pe strada Edgar Quinet, strada Academiei şi cele două bulevarde, ocupîndu-se astfel, împreună cu vechiul local, tot patrulaterul mărginit de amintitele artere. Facultatea de drept îşi înalţă mai tîrziu, în 1935, după planurile arhitectului Petre Antonescu, o frumoasă clădire separată la extremitatea terenului destinat iniţial Gării centrale

și apoi, după ce s-a renunțat la acest proiect, Cetății universitare (vezi fig. 113). În vecinătate se construiește cu bani strînși prin subscripție publică un cămin al studenților. Liceele își fac, mulțumită eforiilor școlare care procură fonduri de la părinții elevilor respectivi, clădiri proprii impunătoare. Citām, printre cele mai mari, clădirea Liceului „Mihai Viteazul", aceea a Liceului „Gheorghe Șincai", pe Calea Șerban-Vodă, în fața „cociocului" (vezi fig. 114), a Liceului „Dimitrie Cantemir", în partea opusă a orașului, pe strada Viitorului, clădirea nou înființatului liceu pentru copiii din cartierul Calea Dorobanți-Floreasca, liceu numit la început „Mihail Eminescu", apoi „Titu Maiorescu"; în această monumentală clădire se află azi școala medie nr. 7 „Ion Luca Caragiale". Și celelalte licee noi — cum sînt, de pildă, „Spiru Haret" și „Aurel Vlaicu" — își construiesc localuri proprii. Colegiul „Sf. Sava" își modernizează și mărește așezarea, iar Liceul „Lazăr" adaugă săli noi plăcutei clădiri din marginea Cișmigiului. Se mărește și clădirea Politehnicii, din strada Polizu. Una din cele mai impunătoare clădiri și mai bine așezate, cu o frumoasă perspectivă, este aceea a Școlii de război — azi Academia militară generală (vezi fig. 115) — în fața căreia se înalță Monumentul eroilor patriei; a fost terminată în 1940. Nu e cazul — ar fi și fastidios — a arăta aici toate clădirile noi destinate învățămîntului de diferite grade, de la simplele școli primare — unele din ele de mari proporții, cum e aceea din strada arhitect Mincu, lîngă Piața Filantropiei — pînă la palatul Academiei de înalte studii comerciale și industriale — azi Institutul de studii economice „Vladimir Ilici Lenin" (I.S.E.) — din Piața Romană. Trebuie subliniat numai faptul că ele sînt numeroase și că o bună parte — adesea cea mai mare — a cheltuielilor de construcție respective n-au fost date de stat, ci de cei interesați, adică de părinții elevilor. Tot inițiativei și contribuției particulare se datorează și ridicarea a o serie de biserici în diferite părți ale orașului. Mult mai încăpătoare decît cele vechi, lucrate solid, din beton armat și cu materiale de bună calitate, unele din ele sînt adevărate reușite arhitectonice. Citām astfel biserica din Parcul Domeniilor, lîngă Arcul de Triumf, începută în 1937 și care nu s-a terminat încă de împodobit; ea are intrarea, catapeteasma și o serie de elemente decorative din marmură sculptată. Tot așa, biserica Sf. Vineri-Nouă, de pe Bulevardul Basarab, a cărei fațadă cuprinde un mozaic de mari proporții în tonuri pastelate. Monumentala biserică Sf. Elefterie, nu departe de grațioasa ctitorie omonimă a lui Constantin cupețul (vezi mai sus, p. 101), ar fi cîștigat cu siguranță dacă turlele mici erau mai bine proporționate în

Fig. 113 — Facultatea de drept, clădire de o armonie clasică; între coloane, statuile marilor juriști ai lumii, construită în 1935. (S)



Fig. 114 — Liceul „Gheorghe Şincai", pe calea Şerban-Vodă; în faţa intrării, bustul marelui cărturar transilvănean. (I.C.S.O.R.)

Fig. 115 — Academia Militară generală şi blocurile noi ce o încadrează.





Fig. 116 — Fostul Minister de Interne, azi Sediul Comitetului Central al Partidului Comunist Român. În prim plan, curtea Palatului Republicii. (S).

raport cu masiva turlă centrală. O mențiune merită și Biserica Italiană, în cărămidă aparentă, avînd alături campanila caracteristică. În total, s-au construit în intervalul 1919—1944, în oraș și în suburbane, 23 de biserici noi, afară de acelea ale altor confesiuni, și de lăcașurile altor culte.

Statul dotează cîteva din ministere cu localuri noi sau mărește pe cele vechi. Din prima categorie fac parte Ministerul de Interne, început în preajma celui de-al doilea război mondial, și Ministerul de Externe, care a înlocuit împodobitul Palat Sturdza din Piața Victoriei. Sînt clădiri monumentale, construite cu grijă, din materiale de bună calitate (vezi fig. 116—117). Ministerul de Finanțe își construiește un nou local în fața celui vechi, pe Calea Victoriei, pentru administrația centrală, și o serie de imobile, reușite, pentru administrațiile sale financiare și pentru percepțiile sale care stăteau pînă atunci în clădiri improprii, plătind, pe deasupra, și chirii mari. Ministerul de Război mărește vechiul local din Piața Valter Mărăcineanu, și construiește alături, în continuare. Tot alături de vechiul local — fosta casă Vernescu — dar separat de el, își clădește Ministerul Economiei Naționale un înalt imobil — parter și opt etaje — din vîrful căruia se poate vedea tot orașul. Clădire nouă, masivă, e și aceea a Prefecturii Poliției capitalei — azi sediul central al Miliției; ea a inclus și clădirea veche, mult mai modestă. În preajma celui de-al doilea război mondial se începe noul local al Băncii Naționale, alături de cel vechi și mult mai mare decît acesta (vezi fig. 118); de asemenea, localul, impresionant, al Administrației centrale a Căilor Ferate, în fața Gării de Nord (vezi fig. 119); ambele vor fi terminate după 23 august 1944. Gara însăși, mult sporită sub raportul capacității de trafic, caută să îmbrace o haină nouă, adăugîndu-și un portal monumental, cu coloane de granit (vezi fig. 120). Decenii a durat construcția Muzeului etnografic de la Șosea, azi Muzeul de istorie a Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România; început înainte de 1916, arhitect fiind Ghica-Budești, el a fost terminat abia după cel de-al doilea război mondial; clădirea, monumentală, din cărămidă aparentă, avînd chenarele ușilor și ferestrelor din piatră sculptată, este o podoabă a orașului. În 1927, un incendiu distrugea palatul regal; noua clădire, mai vastă, se datorează arhitectului Nenciulescu; la împodobirea ei au lucrat o seamă dintre marii noștri artiști; citām, de pildă, între altele, picturile lui Tonitza. Păcat numai că temelia construcției n-a fost mai ridicată, așa încît parterul să domine Calea Victoriei, nu să fie dominat de aceasta ca acum. Astăzi palatul a devenit sediul Consiliului de Stat și cel mai mare muzeu de artă al țării — Muzeul de artă al Republicii Socialiste

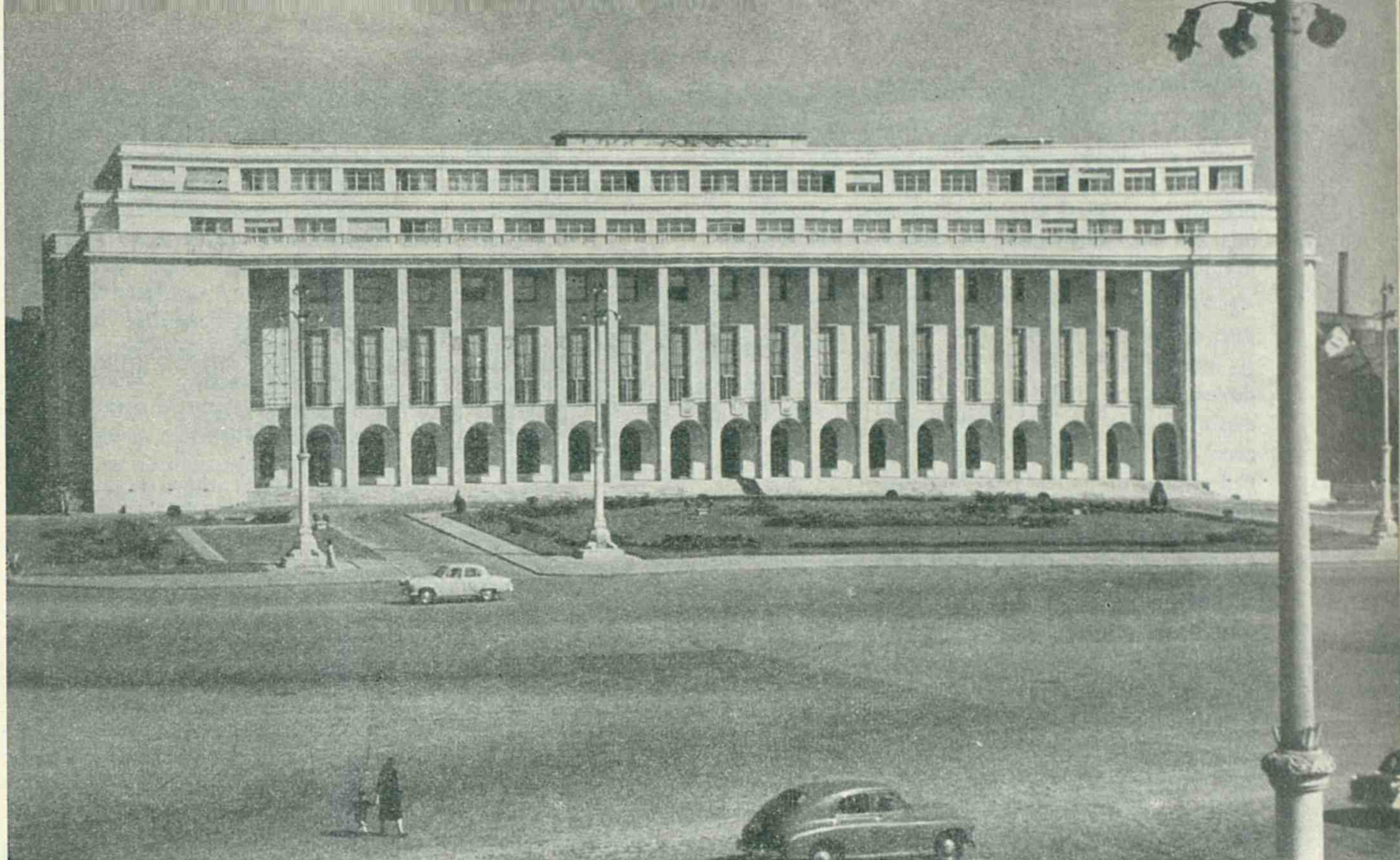


Fig. 117 — Clădirea fostului Minister de Externe, azi Preşedinţia Consiliului de Miniştri, în Piaţa Victoriei. (S.)

România — după cum Luvrul din Paris, vechiul palat al regilor Franţei, a fost transformat în cel mai mare muzeu al ei.

Masa cea mare a construcţiilor bucureştene în intervalul dintre cele două războaie mondiale o formează însă construcţiile particularilor, mulţimea de case, mici, mijlocii şi mari, care se ridică pretutindeni, de la centrul ocupat de blocuri de raport şi de magazine pînă la marginea mahalalelor. Sînt case de toată mîna şi în toate stilurile, într-un amestec caleidoscopic: pe aceeaşi stradă găseşti tot ce pofteşti. Variaţia e foarte mare, ochiul e necontenit solicitat de imagini diferite; unitatea stilistică, arhitectonică suferă însă. Doar unele cartiere, construite mai în urmă, în care s-a impus un anumit tip de clădire, nu de stil — cum sînt cartierele de vile de la Cotroceni sau din parcuri — se prezintă mai unitar.

Societatea comunală de locuinţe ieftine îşi continuă activitatea. La finele anului 1931 ea construise 2.835 de asemenea locuinţe din care 1.640 avînd numai parter, iar 1.195 parter şi etaj. Pe de altă parte, Casa autonomă a construcţiilor, întemeiată în 1930, începe şi ea să clădească, dar pe o scară redusă; pînă în 1935 nu ridicase decît circa 70 de locuinţe individuale în cartierul Cotroceni şi 22 de apartamente în 11 imobile în parcelarea de la Vatra Luminoasă. În aceeaşi parcelare construieşte şi Casa asigurărilor sociale apartamente pentru asiguraţii ei, pentru unele categorii de funcţionari publici şi cîţiva scriitori. Altele se fac pe Bulevardul Lacul Tei, altele pe Şoseaua Iancului etc. Dar toate aceste locuinţe „ieftine" au două cusururi fundamentale: sînt foarte puţine în raport cu cerinţele şi mai ales sînt scumpe, revin la preţuri prea ridicate faţă de veniturile lucrătorilor, ale muncitorilor din industrie şi comerţ. De aceea se putea spune, pe drept cuvînt, în 1935, că pînă atunci se construiseră, de fapt, locuinţe ieftine numai pentru „micii-burghezi" şi că nu se făcuse „nimic pentru populaţia săracă". La acea dată, cînd existau în Bucureşti 82.600 de clădiri, s-a constatat statistic că „circa 250.000 persoane" — reprezentînd aproximativ o treime a populaţiei capitalei — locuiau „în circa 125.000 camere", deci două persoane de cameră; problema, pentru cei cu venituri mici, era „o adevărată plagă". Se preconiza „o soluţie radicală", constînd din numeroase apartamente pentru familii de cinci persoane, suprafaţa clădită minimă fiind de 10 m² de persoană şi costînd circa 140.000 de lei; suma, împrumutată de stat sau de municipiu, era rambursabilă în 20 de ani, cu o anuitate de 7.200 lei anual, deci 600 lei lunar la un salariu de 3.000 de lei, ceea ce reprezenta 20%. Din nefericire, soluţia a rămas numai în stare de proiect; nici statul, nici municipiul n-au finanţat o asemenea campanie de construcţii.

Se deschid bulevarde şi străzi noi. Cităm astfel Bulevardul Mărăşti, paralel cu Şoseaua Kisselef,

făcînd legătura între hipodrom și strada P.S. Aurelian, și Bulevardul Dr. Calinderu — azi Bulevardul Eroilor — care prelungește strada Știrbei-Vodă pînă la Academia militară generală, punînd în valoare „sprînceana" platoului pe care se află această instituție și îngăduind una din cele mai frumoase perspective bucureștene. Magistrala Nord-Sud ajunge acum pînă la Magistrala Vest-Est, expropriindu-se și dărămîndu-se ultimele case din porțiunea finală, între actualul bloc Wilson și Biserica Ienei. Se încep, în preajma celui de-al doilea război mondial, în 1936, formele pentru exproprierea a nu mai puțin de 111 (o sută unsprezece) imobile, spre a se putea prelungi Bulevardul Colței pînă jos la piață; costul acestei operațiuni de mare amploare, comparabilă cu străpungerea Bulevardului Haussmann la Paris, este de 373.685.516 lei; ea va fi gata abia în 1943, și bulevardul se va inaugura în luna noiembrie a acelui an, luînd numele de Bulevardul Brîncoveanu (azi Bulevardul 1848). În partea de nord a orașului, Bulevardul Barbu Văcărescu, pornind din Șoseaua Ștefan cel Mare, este prelungit, pe lîngă Hipodromul Floreasca, spre miazănoapte, iar vechiul drum la Lacul Teiului devine Bulevardul Lacul Tei, punînd în valoare întreagă această regiune. Se deschid numeroase străzi în cartierele noi, în parcuri, în parcelările din interior sau din suburbane. La 1 iulie 1933, numărul bulevardelor, străzilor, splaiurilor, aleilor, pasajelor și fundăturilor bucureștene atinge cifra de 1.960 (o mie nouă sute șaizeci).

Pe această suprafață sporită, cresc și mijloacele de comunicație. Tramvaiele cu cai sînt înlocuite pretutindeni prin tramvaie electrice; ultimele șapte vagoane cu tracțiune „hipo" dispar în primăvara lui 1929. Traseul pe unele străzi strîmte și aglomerate din centru e modificat, iar capul liniilor se mută tot mai departe, spre periferie. În 1930 numărul călătorilor transportați este de 133.324.200. Rețeaua atinge, în decembrie 1935, lungimea de 86 kilometri și 700 metri, cale dublă, iar personalul de toate categoriile, 4.893 persoane. În mai 1936 existau 352 de vagoane motor și 259 de remorci; pentru garararea lor erau cinci depouri, pe șoselele Bonaparte și Ștefan cel Mare, pe Calea Șerban-Vodă, la Cotroceni și la Bucureștii-Noi. Printr-o lege votată în aprilie 1935, Societatea Tramvaielor București capătă exclusivitatea tuturor transporturilor mecanice de călători în

Fig. 118 — Palatul cel nou al Băncii Naționale, fațada principală spre str. Doamnei. În primul plan, dreapta, intrarea la Biblioteca Centrală de Stat. (A.)





Fig. 119 — Palatul administrativ al Căilor Ferate Române, devenit ulterior sediul Ministerului Căilor Ferate. Fotografie luată înainte de construirea blocurilor ce încadrează astăzi palatu .în dreapta şi în stînga. (S.)

Fig. 120 — Gara de Nord. (S.)

comun, aşadar şi a autobuzelor, pe teritoriul oraşului şi al suburbanelor lui. Pînă atunci transportul cu autobuze, care luase o mare extindere îndată după război, era asigurat de diferiţi concesionari particulari sau de societăţi ca „Sardat"-ul de scurtă durată; vehiculele lor însă lăsau foarte adesea de dorit sub multe raporturi. În mai 1936, S.T.B.-ul avea în circulaţie 150 de autobuze; numărul lor creşte, în anul următor, la 316. Pentru ele începe să se construiască în 1938 un depou special în Şoseaua Panduri.

Noile mijloace de comunicaţie, aviaţia şi radioul, cuceriri strălucite ale ştiinţei moderne, apar şi ele în Bucureşti, îndată după război. Dacă pînă în 1916 exista numai o aviaţie militară, avînd aerodromul la Pipera (circa 141 de hectare), după încetarea ostilităţilor ia naştere şi aviaţia civilă, comercială. În aprilie 1920 se întemeiază Compania franco-română de navigaţie aeriană, cu capital românesc, dar subvenţionată şi de guvernul francez, polonez şi cehoslovac; ea asigură traficul aerian pe linia Bucureşti-Belgrad-Budapesta-Viena-Praga-Paris, într-o direcţie, Bucureşti-Istanbul într-alta. Oraşul este legat deci de o serie de mari centre; ulterior se încheie convenţii cu societăţi străine care asigură comunicaţia pe cale aeriană şi cu alte centre europene. Aeroportul se află la Băneasa (128 de hectare); aici aterizează avioanele companiei franceze „Air-France", care fac legătura cu Occidentul, ale acelei poloneze „Lot", care uneşte Danzigul şi Varşovia cu Sofia, Salonicul, Atena, Rodos şi Lydda, în Palestina, ale companiei cehoslovace „C.S.A.", ale celor două companii italiene, „Ala Littoria" şi „Avio Linee Italiane", unind Bucureştii cu Roma şi Torino, ale companiei germane „Deutsche Lufthansa" din Berlin şi ale companiei ungare „Malert" de la Budapesta. Tot Băneasa este şi aeroportul avioanelor societăţii româneşti „Lares", care în maximum trei ceasuri ating marginile ţării. Un al doilea se înfiinţează la Popeşti-Leordeni (circa 136 de hectare); pentru aviaţia sportivă este şi aeroportul Giuleşti (163 de hectare), iar pentru zborurile fără motor ale planoriştilor, aerodromul Dudeşti-Cioplea (circa 64 de hectare); toate funcţionează la finele perioadei de care ne ocupăm, în 1939.

În ce priveşte radiodifuziunea, începuturile ei la Bucureşti datează din 1925, cînd Asociaţia prietenilor radiofoniei a făcut o serie de audiţii publice utilizînd postul experimental al Institutului electrotehnic universitar; s-au adăugat apoi emisiunile postului Direcţiei generale P.T.T. Societatea română de radiodifuziune — numită la început Societatea de difuziune radiotelefonică din România — s-a întemeiat la 22 decembrie 1927, iar emisiunile ei regulate au început la 1 noiembrie 1928. Postul de emisiune, pe unde medii de 364,5 metri, a fost instalat la Băneasa, nu departe de aeroport; mai tîrziu, în 1939—1940, s-a construit şi un post pe unde scurte, de 32,5 metri. Programele cuprindeau muzică variată, de la cîntecele populare româneşti pînă la concertele simfonice şi operă, apoi conferinţe, informaţii şi reclame comerciale. Numărul ascultătorilor a crescut repede; bucureştenii, mari amatori de noutate şi distracţie, au adoptat de îndată noua invenţie; cei care nu puteau să-şi procure un aparat cu lămpi, perfecţionat, dar costisitor — şi erau mulţi din aceştia — ascultau la cel simplu, cu „galenă", ţinînd la ureche receptorul. În 1928 erau în oraş 14.587 de abonaţi la radio; în 1930, după doi ani numai, ei ajunseseră 48.505.

Am avut, imediat după război, şi un serviciu public de radio-telegrafie; prin el se puteau trimite telegrame în străinătate mai iute decît prin telegraful obişnuit. Telefonul a luat o mare extensiune; modernizarea reţelei şi introducerea în locul centralelor manuale a centralei automate, într-un imobil special construit, pe locul Terasei Oteteleşanu, s-a făcut prin Societatea anonimă română de telefoane, înfiinţată în 1930 cu capital străin (american).

LUCRĂRILE EDILITARE

Lucrările edilitare încearcă să ţină pasul cu creşterea suprafeţei şi populaţiei oraşului. Se pune în primul rînd problema apei potabile şi a celei pentru nevoile industriei şi salubrităţii. Cantităţile pe care le primesc Bucureştii se dovedesc tot mai insuficiente, în special în timpul verii. Se fac lucrări importante atît la Arcuda, mărindu-se şi debitul şi puritatea apei filtrate din Dîmboviţa, cît şi în regiunea Clinceni-Slobozia, unde se captează, prin puţuri colectoare, o serie de izvoare subterane, întocmai ca la Bragadiru şi Ulmi (vezi mai sus p. 127). Cantitatea de apă pompată anual în oraş trece de la 29.127.000 m³ în 1923 la 42.500.000 în 1938; totuşi, ea nu ajunge; chiar dacă n-ar fi pierderile de pe conductă şi risipa unora dintre cetăţeni, care, spre a-şi răcori, de pildă, pepenii sau sticlele de vin, lasă să curgă peste ele în neştire apa de la cişmea, tot e insuficientă. De aceea, în 1939, se pune în lucru o nouă captare, de data aceasta din rîul Argeş, în dreptul comunei Crivina, la vest de Bucureşti; apa urmează să fie adusă printr-un canal deschis, în lungime de 22 de kilometri, pînă la comuna Roşu, şi de aici trimisă apoi în oraş. Lucrarea va dura ani de zile şi se va termina după al doilea război mondial, inaugurîndu-se la 7 noiembrie 1950. Se începe totodată săparea de puţuri la mare adîncime — între 160 şi 230 de metri — chiar în interiorul oraşului, obţinîndu-se o apă bună şi foarte curată. Deşi debitul lor e relativ mic, utilitatea acestor puţuri s-a dovedit mai ales în timpul celui de-al doilea război mondial, cînd, din cauza bombardamentelor aeriene, o parte din conducte fiind scoase din funcţiune, locuitorii unor cartiere s-au aprovizionat cu apă de aici.

Rețeaua de conducte principale, numite și artere, și de conducte secundare, pentru distribuirea apei în oraș, crește. Ea va ajunge, prin lucrările Uzinelor Comunale București (U.C.B.), de la 51, respectiv 332 de kilometri, în 1923, la 108, respectiv 725 km în 1942, așadar mai mult decît dublu. Se instalează, în diferite puncte, fîntîni țîșnitoare sau havuzuri, reluîndu-se o veche tradiție; unele din ele, ca Fîntîna Zodiacului, în fața Parcului Libertății, executată în 1934 de arhitectul Octav Doicescu și inginerul Dorin Pavel, sau Fîntîna Mioriții, din fața Vilei Minovici, la Șosea, sînt remarcabile, adevărate opere de artă. Se instalează de asemenea — inovație fericită — mici fîntîni cu apă potabilă, foarte apreciate de cetățeni în timpul verii; numărul lor se va înmulți considerabil după al doilea război mondial.

Rețeaua de canale, pentru scurgerea apelor uzate, menajere sau industriale, crește și ea în proporție: de la 285 km în 1923, ajunge, după 19 ani, la 614 km, deci iarăși mai mult decît dublu. Dîmbovița, în fundul tranșeii ei, devine un adevărat „canal colector"; apele ei sînt permanent poluate de reziduurile uleioase ale uzinei de la Grozăvești și de tot ce aduc canalele orașului. Din această cauză, aspectul ei nefiind din cele mai atrăgătoare și mai ales din nevoia de a se obține de-a curmezișul capitalei o mare arteră de circulație, largă și înfățișătoare, s-a ajuns acum cîteva decenii la concluzia acoperirii Dîmboviței, printr-un planșeu de beton (proiectul din 1934). Operația s-a și realizat parțial, pe porțiunea cuprinsă între Calea Victoriei și Podul Șerban-Vodă (1936); unii sînt de părere ca ea să fie continuată spre a avea cît de curînd o largă arteră, care, împodobită cu peluze de iarbă și trandafiri între cele trei părți carosabile, să străbată Bucureștii, de la Ciurel pînă dincolo de Abator. Ea ar deveni — susțin partizanii acestei soluții — dacă s-ar face și construcțiile corespunzătoare de imobile pe ambele laturi, unul din cele mai frumoase bulevarde nu numai ale țării, dar ale Europei. Există însă și o altă soluție, care e mai costisitoare, a păstrării Dîmboviței neacoperite cu debit sporit, de apă curată, deviindu-se cursul ei spre miazăzi, în partea actualmente acoperită și însoțindu-l de o „salbă de oglinzi de apă", începînd cu un lac mare la Ciurel, continuînd cu o serie de lacuri sub cornișă, la Cocioc și Balta Albă, și isprăvind cu lacul, amenajat, de la Leordeni. Această soluție păstrează orașului elementul natural, viu, care e apa curgătoare și e mai indicată pentru îmbunătățirea microclimatului bucureștean.

O lucrare hidraulică importantă a fost săparea unui canal în dreptul comunei Bilciurești de pe Ialomița, care aduce o parte din apele acestui rîu spre a spori debitul Colentinei și a asigura astfel nivelul lacurilor în curs de asanare în jurul capitalei. Această operație de asanare a lacurilor Colentinei, mai înainte adevărate focare de infecție din cauza apelor stătute și a țînțarilor, a început să fie realizată în noiembrie 1933, după ce fusese în prealabil studiată ani de zile. S-a creat din lacul Buftea, un mare rezervor de acumulare a apelor aduse din Ialomița, asigurîndu-se astfel un debit suficient și constant Colentinei în lunile de vară, și s-a început curățirea și amenajarea salbei de lacuri din jurul Bucureștilor. Rînd pe rînd au fost asanate, pînă în 1939, lacurile Băneasa (40 de hectare), Herăstrău (77,4 hectare) și Floreasca, lucrările continuîndu-se, în perioada următoare, la Lacul Tei (150,6 hectare, împreună cu Floreasca), apoi la lacul Fundeni (120 hectare) și urmînd să se termine cu lacul Cernica. În felul acesta s-a realizat și se realizează o mare operă edilitară, importantă nu numai sub raportul igienic, dar și estetic și recreativ, creîndu-se o adevărată podoabă a orașului, o zonă de recreație și agrement și influențîndu-se în bine și microclimatul bucureștean. Căci, paralel cu asanarea lacurilor, se lucrează, începînd din 1936, și la amenajarea Parcului național — azi Parcul de cultură și odihnă Herăstrău — pe un vast teren cuprins între Șoseaua Kisselef și lacurile Herăstrău și Floreasca. Se expropriază cîteva zeci de locuințe — mizere de altfel — și o întreprindere industrială, se fac plantații, se trasează alei, și în cîțiva ani, pînă în mai 1939, se înzestrează Bucureștii cu cel mai vast „spațiu verde" din cuprinsul lui. Mai înainte încă se amenajase Pădurea Băneasa, deschizîndu-se drumuri și construindu-se un reușit restaurant; de asemenea — prin lucrări începute la 16 septembrie 1929 — pădurea și lacul Snagov, la o distanță de 35 de kilometri nord de oraș. Accesul acestei ultime păduri era însă dificil pentru marea mulțime, din cauza lipsei unui mijloc de transport ieftin și permanent. În partea de răsărit a Bucureștilor s-au făcut unele mici lucrări de amenajare în pădurea Pustnicul, pe malul bălții Pasărea, în fața mănăstirii cu același nume. S-ar fi putut spori „spațiile verzi", în chiar cuprinsul orașului, cu atît mai mult cu cît planul de sistematizare din 1935 prevedea o suprafață considerabilă de terenuri libere care urmau să fie plantate. Lucrul nu s-a făcut atunci; o seamă de asemenea spații libere au fost parcelate — cazul parcelărilor Floreasca și Vatra Luminoasă; se va realiza după 23 august 1944, în cadrul unui plan consecvent urmărit.

Pe malul lacurilor asanate iau naștere, în ultimii ani ai perioadei dintre cele două războaie mondiale, ștranduri și cluburi sportive, multe însă din acestea din urmă au un caracter exclusivist, nu sînt accesibile oamenilor muncii. Ștranduri se înființează și în cuprinsul orașului: la Șoseaua Kisselef — cel mai mare — în dreptul Străzii Izvor (Ștrandul „Bragadiru" azi „Izvor"), apoi la Ciurel, la Ghencea, la Gara de Est, în sfîrșit, ștrandul de lux, cu valuri, de la „Lido" (vezi fig. 121).

Pentru luminatul orașului, accentul cade acum pe electricitate. Gazul aerian continuă să fie întrebuințat atît pe străzi, cît și în case, dar în toate construcțiile noi din cartierele centrale și într-o seamă din cele vechi se introduce lumina electrică. Pe bulevarde, pe arterele principale, pe multe dintre străzi se instalează becuri cu incandescență. Dar mahalalele rămîn încă ani de



Fig. 121 — Ştrandul cu valuri, Lido. (A.)

zile fără lumină. Merită să fie relevat faptul că în 1935, din totalul de 158.043 de gospodării, cîte numărau Bucureştii, numai 63.346 sau circa 40% aveau instalată electricitate, restul de 94.697 utilizînd tot vechile mijloace de luminat. Abia din timpul primariatului lui Dem. Dobrescu începe preocuparea pentru extinderea reţelei în cartierele mărginaşe; lucrul însă merge încet, şi izbucnirea celui de-al doilea război mondial găseşte o serie din aceste cartiere într-o stare deplorabilă sub raportul lucrărilor edilitare. Cele două uzine, de la Grozăveşti şi Filaret, ambele termoelectrice, nu mai sînt suficiente. De aceea se instalează, prin întreprinderea străină Brown-Boveri, şi se pune în funcţiune, în primăvara lui 1931, uzina hidroelectrică de la Dobreşti, pe cursul superior al Ialomiţei, curentul fiind adus în capitală printr-o linie de înaltă tensiune şi transformat de la 110 kilovolţi la 30 şi apoi de la 30 la 5 kilovolţi.

O inovaţie care a provocat mari discuţii şi n-a fost admisă de către biserică a constituit-o *Crematoriul*, pentru incinerarea morţilor. Clădirea s-a înălţat pe dealul ce domină Valea Plîngerii, în coasta Cimitirului Bellu. A început să funcţioneze la 25 ianuarie 1928; prima persoană incinerată a fost „Profira Fieraru, casnică, de 40 ani".

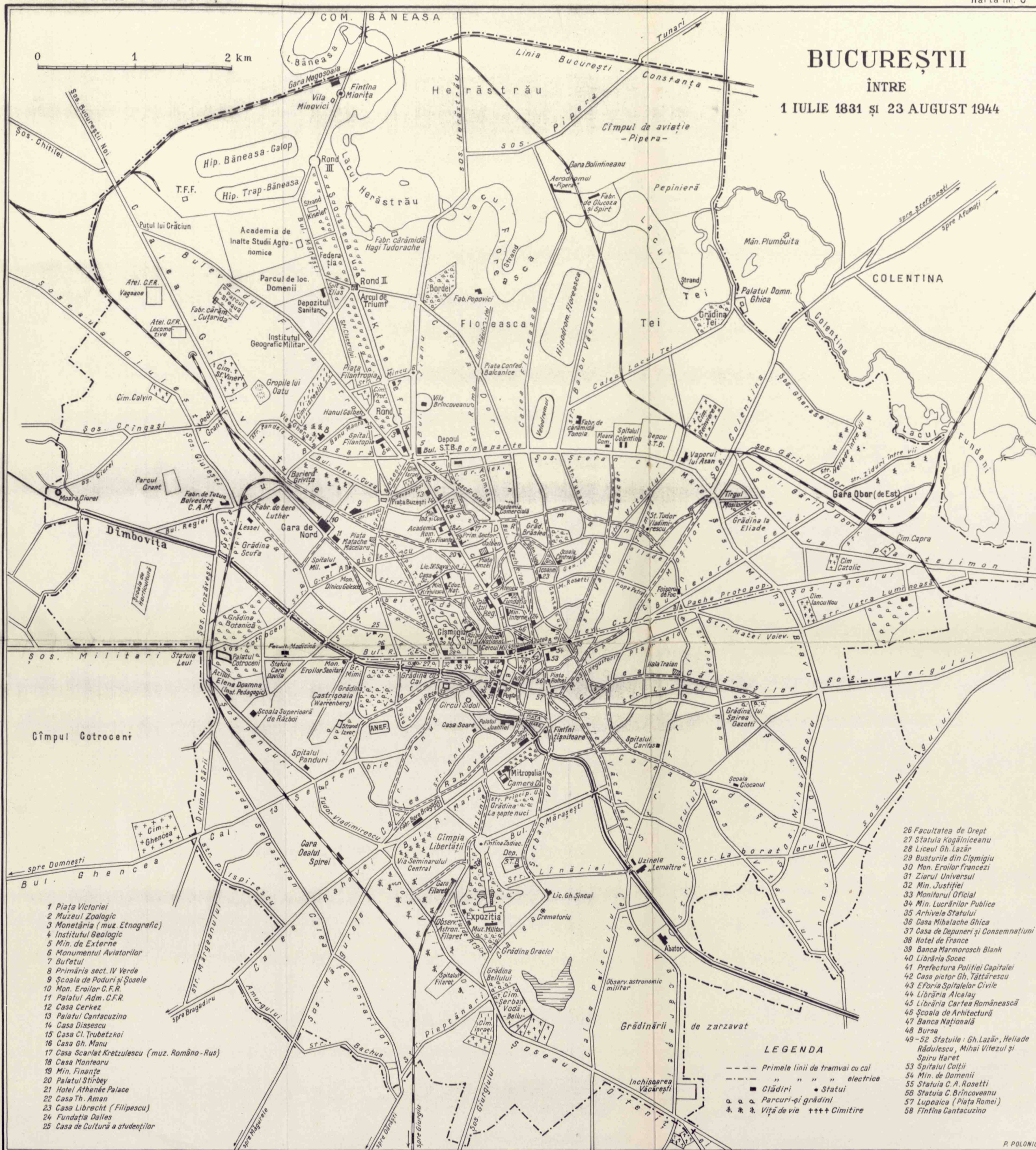
În privinţa sistematizării oraşului s-a ajuns, pe temeiul lucrărilor unei comisii, la „planul director de sistematizare", publicat în 1935. El cuprindea o serie de principii şi directive juste; din păcate, aplicarea lui a fost, sub multe raporturi, defectuoasă. Vina o poartă şi diversele interese particulare care au prevalat asupra celor generale. Un exemplu în această privinţă — unul dintr-o mie — este strîmtarea Magistralei Nord-Sud, începînd din dreptul străzii C.A. Rosetti spre miazănoapte, din cauză că proprietarul terenului de pe latura stîngă, un personaj influent politic, fost de mai multe ori ministru şi putred de bogat, n-a admis să i se exproprieze porţiunea necesară, porţiune pe care a ridicat blocul Lido.

În rezumat, punînd laolaltă realizările cu deficienţele, pozitivul cu negativul, stabilind, cu alte cuvinte, suma, se poate totuşi afirma că, sub raportul edilitar, s-a făcut, în intervalul 1919—1939, un efort în vederea modernizării Bucureştilor. Nu s-a făcut însă atît cît trebuia, şi, mai ales, efortul n-a fost uniform şi *echitabil distribuit*. S-a dat, ca şi mai înainte, atenţie deosebită centrului, cartierelor locuite de cei avuţi, făcîndu-se prea puţin pentru cartierele mărginaşe, locuite de muncitori, de lumea nevoiaşă.

VIAŢA CULTURALĂ

Fenomenul de centralizare, de concentrare în Bucureşti pe care l-am observat în viaţa industrială a ţării este şi mai vizibil, se manifestă în mai mari proporţii în viaţa culturală. Sînt sectoare întregi în care majoritatea absolută a manifestărilor, în altele marea majoritate, iar în cîteva unanimitatea lor au loc în capitala ţării. Bucureştii absorb forţele de creaţie, acţionează ca o mare pompă aspiratoare, spre paguba celorlalte centre. Oameni de ştiinţă, literaţi şi artişti din restul oraşelor ţării — universitare sau neuniversitare — caută cu tot dinadinsul să vină la „centru"; *Viaţa românească*, importanta revistă ieşeană, se mută la Bucureşti; tot aici — paradoxal — îşi are sediul şi asociaţia care urmăreşte ridicarea vechii şi glorioasei în ale culturii capitale moldovene.

Învăţămîntul bucureştean de toate gradele cunoaşte în perioada 1919—1939 o nouă dezvoltare, care foloseşte însă în primul rînd burgheziei şi ţărănimii chiabure. Cel superior se completează prin înfiinţarea Facultăţilor de farmacie şi medicină veterinară, a Academiei de înalte studii agronomice (1929), a Şcolii superioare de arhivistică şi paleografie şi prin transformarea Şcolii de poduri şi şosele în Şcoala politehnică, adăugîndu-i-se secţii noi. În învăţămîntul secundar sau mediu sporesc liceele teoretice („Spiru Haret", „Aurel Vlaicu", „Mihail Eminescu", „Iulia Hasdeu" etc.), de asemenea „liceele"—termenul acesta exercită un adevărat miraj — şi gimnaziile comerciale, industriale, profesionale, tehnice, de menaj etc.;


BUCUREȘTII
ÎNTRE
1 IULIE 1831 ȘI 23 AUGUST 1944
0 1 2 km
COM. BĂNEASA
L. Băneasa
Gara Mogoșoaia
Fîntîna Miorița
Vila Minovici
Herăstrău
Linia București - Constanța
Tunari
Cîmpul de aviație - Pipera -
Hip. Băneasa-Galop
Hip. Trap-Băneasa
T.F.F.
Rond III
Lacul Herăstrău
Lacul Floreasca
Lacul Tei
Gara Bolintineanu
Aerodromul „Pipera"
Fabr. de Glucoza și Spirt
Pepinieră
Măn. Plumbuita
COLENTINA
Putul lui Crăciun
Academia de Inalte Studii Agronomice
Fabr. cărămidă Hagi Tudorache
Parcul de loc. Domenii
Rond II
Arcul de Triumf
Depozitul Sanitar
Fab. Popovici
Floreasca
Hipodrom Floreasca
Tei
Strand Tei
Grădina Tei
Palatul Domn. Ghica
Atel. C.F.R. Vagoane
Atel. C.F.R. Locomotive
Fabr. cărăm. „Cuțarida"
Institutul Geografic Militar
Piața Filantropia
Gropile lui Oatu
Cim. Sf. Vineri
Cim. Calvin
Șos. Cringași
Podul Grant
Parcul Grant
Rond I
Hanul Galben
Spital Filantopia
Vila Brîncoveanu
Piața Confed. Balcanice
Velodromul
Fabr. de cărămidă Tonola
Spitalul Colentina
Depou S.T.B.
Vaporul lui Asan
Depoul S.T.B.
Bul. Bonaparte
Șos. Ștefan cel Mare
Gara Obor (de Est)
Tîrgul Moșilor
Grădina la Eliade
Cim. Capra
Cim. Catolic
Moara Ciurel
Fabr. de Tutun Belvedere C.A.M.
Bariera Grivița
Fabr. de bere Luther
Gara de Nord
Dîmbovița
Bul. Regiei
Grădina Scufa
Piața Matache Măcelaru
Piața Buzești
Academia Comercială
Academia Rom.
Grad. Icoanei
Spitalul Mil.
Mon. Dinicu Golescu
Cim. Iancu Nou
Grădina Botanică
Șos. Militari
Statuia Leul
Palatul Cotroceni
Azilul Elena Doamna
Facult. Medicină
Statuia Carol Davila
Mon. Eroilor Sanitari
Cișmigiu
Teatrul Național
Grădina Cu Cai
Castrișoaia (Warrenberg)
Circul Sidoli
Casa Soare
Hala Traian
Piața Rahovei
Șos. Vergului
Grădina lui Spirea Gazotti
Fîntîni Țișnitoare
Spitalul Caritas
Școala Superioară de Război
Strand Izvor
ANEF
Cîmpul Cotroceni
Spitalul Panduri
Mitropolia
Camera D.
Grădina La șapte nuci
Școala Ciocanul
Cim. Ghencea
Gara Dealul Spirei
Cîmpia Libertății
Fîntîna Zodiac
Via Seminarului Central
Uzinele „Lemaître"
spre Domnești
Bul. Ghencea
Gara Filaret
Expoziția
Observ. Astron. Filaret
Muz. Militar
Crematoriu
Lic. Gh. Șincai
Abator
Spitalul Filaret
Grădina Oracici
Grădina Bellului
Cim. Șerban Vodă - Bellu
Cim. Israel.
Observ. astronomic militar
Grădinării de zarzavat
Inchisoarea Văcărești
spre Bragadiru
spre Măgurele
spre Giurgiu
Șoseaua Olteniței
1 Piața Victoriei
2 Muzeul Zoologic
3 Monetăria (muz. Etnografic)
4 Institutul Geologic
5 Min. de Externe
6 Monumentul Aviatorilor
7 Bufetul
8 Primăria sect. IV Verde
9 Școala de Poduri și Șosele
10 Mon. Eroilor C.F.R.
11 Palatul Adm. C.F.R.
12 Casa Cerkez
13 Palatul Cantacuzino
14 Casa Dissescu
15 Casa Cl. Trubetzkoi
16 Casa Gh. Manu
17 Casa Scarlat Kretzulescu (muz. Româno-Rus)
18 Casa Monteoru
19 Min. Finanțe
20 Palatul Stirbey
21 Hotel Athenée Palace
22 Casa Th. Aman
23 Casa Librecht (Filipescu)
24 Fundația Dalles
25 Casa de Cultură a studenților
26 Facultatea de Drept
27 Statuia Kogălniceanu
28 Liceul Gh. Lazăr
29 Busturile din Cișmigiu
30 Mon. Eroilor francezi
31 Ziarul Universul
32 Min. Justiției
33 Monitorul Oficial
34 Min. Lucrărilor Publice
35 Arhivele Statului
36 Casa Mihalache Ghica
37 Casa de Depuneri și Consemnațiuni
38 Hotel de France
39 Banca Marmorosch Blank
40 Librăria Socec
41 Prefectura Poliției Capitalei
42 Casa pictor Gh. Tăttărescu
43 Eforia Spitalelor Civile
44 Librăria Alcalay
45 Librăria Cartea Românească
46 Școala de Arhitectură
47 Banca Națională
48 Bursa
49-52 Statuile: Gh. Lazăr, Heliade Rădulescu, Mihai Viteazul și Spiru Haret
53 Spitalul Colții
54 Min. de Domenii
55 Statuia C.A. Rosetti
56 Statuia C. Brîncoveanu
57 Lupoaica (Piața Romei)
58 Fîntîna Cantacuzino
LEGENDA
Primele linii de tramvai cu cai
" " " " electrice
Clădiri • Statui
Parcuri și grădini
Vița de vie ++++ Cimitire
P. POLONIC

numărul lor total atinge cifra de 106 (o sută șase). În învățămîntul primar se ajunge în 1934 la 181 (o sută optzeci și unu) de școli, dintre care 140 de stat și 41 confesionale; ele adăpostesc 47.735 de elevi și eleve și au un corp didactic de 1.305 persoane. În același an, numărul grădinițelor este de 82 (71 de stat și 11 confesionale) cu 124 de conducătoare și 6.254 de copii. Se înființează cămine pentru studenți și studente — atît pe facultăți, cît și regionale, pe județe — precum și internate pentru elevi; se sporește de asemenea numărul burselor; față de epoca anterioară — 1878—1916 — e un progres; totuși, nici unele, nici altele nu sînt suficiente spre a asigura tuturor elementelor înzestrate dar sărace — fii de țărani și de muncitori — posibilitatea de a-și face studiile. În felul acesta, forțe care ar fi putut spori patrimoniul cultural și tehnic al națiunii se pierd, rămîn îngropate, nevalorificate, în lumea satelor și a periferiilor orașelor.

Și acum, ca și în epocile anterioare și ca întotdeauna și peste tot, în toate țările, esențială pentru viața culturală este *opera de creație originală*, în știință, literatură și artă, contribuția nouă prin care națiunea sporește atît patrimoniul său, cît și pe acela al umanității. În privința aceasta, Bucureștii au o largă parte; se poate spune, fară exagerare, că majoritatea acestor creații originale au loc în capitala țării. Aici cercetează și publică învățații noștri de seamă — Gheorghe Țițeica în matematici, Ion Cantacuzino și Constantin I. Parhon în medicină, Traian Săvulescu în științele naturale, Horia Hulubei în fizică, Nicolaie Iorga și Vasile Pârvan în istoriografie și arheologie, Simion Mehedinți în geografie și etnografie, Ludovic Mrazek în geologie, Emil Racoviță în speologie și atîția alții. Aici se ridică o nouă și numeroasă generație de învățați și cercetători științifici, în toate domeniile, de la biologie și tehnică, pînă la disciplinele umaniste. Apar institute științifice noi, de la Institutul de seruri și vaccinuri „Dr. I. Cantacuzino“ (1 aprilie 1921) și Institutul de chimie industrială al Universității (1920), la cel de cercetări agronomice (1927) (vezi fig. 122) și la cel zootehnic (1930), de la Institutul român de energie (1926), de igienă și sănătate publică (1927) la Institutul experimental pentru cultivarea și fermentarea tutunului (1929), la cel de cercetări forestiere (1933), la Institutul central de statistică (1934). În domeniul istoriografiei, menționăm Institutul de istorie națională, înființat, în prima lui formă, în 1931, și Institutul de istorie universală (1937). Nu e cu putință, în cadrul acestei lucrări, să citām toate institutele, societățile și asociațiile care urmăresc promovarea științei, nici tipăriturile lor, periodice sau nu.

Fig. 122 — Institutul agronomic Nicolae Bălcescu. (P.B.)

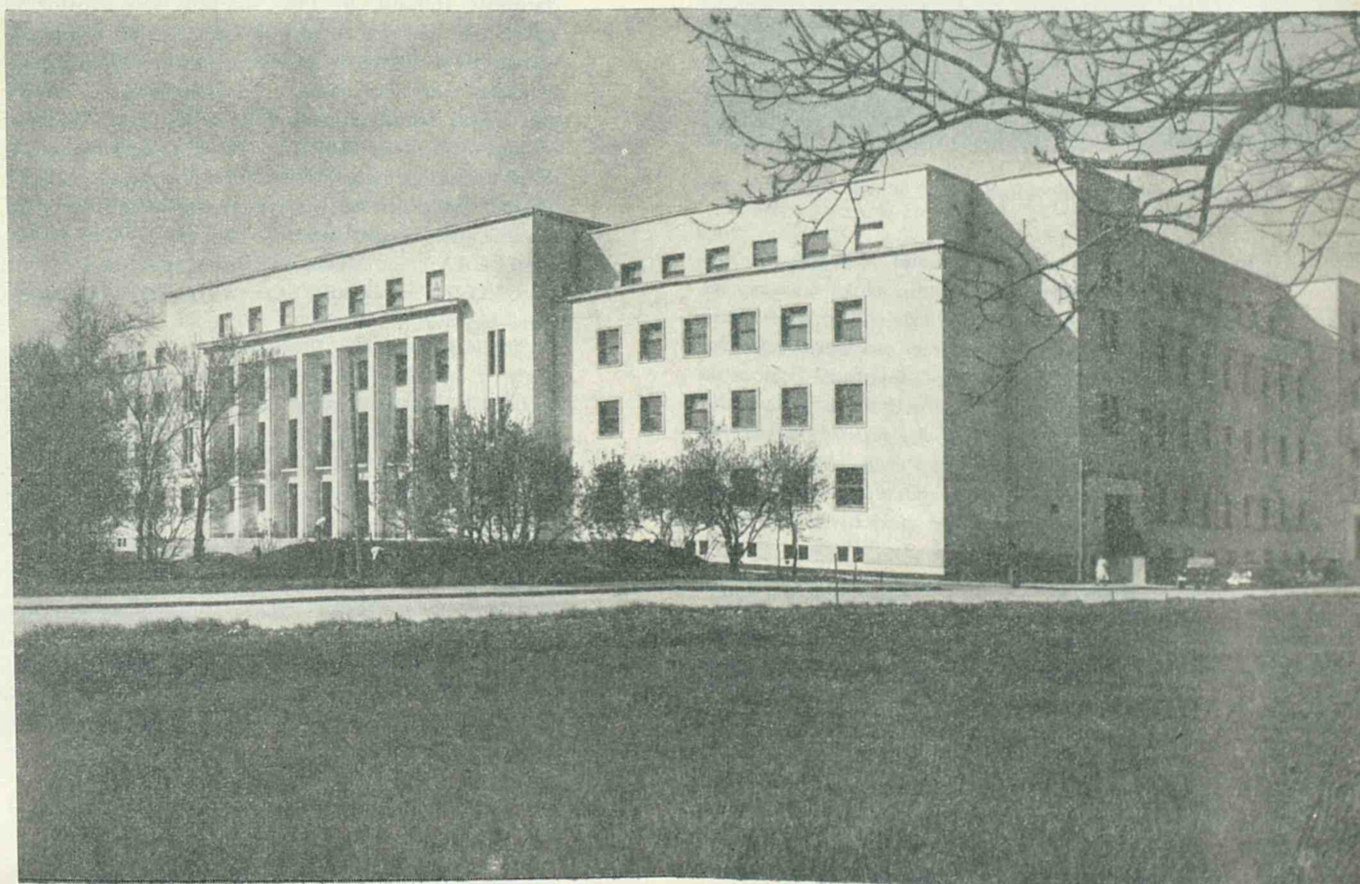




Fig. 123 — Statuia lui Mihail Kogălniceanu, în piața Kogălniceanu. (A.)

Ne mărginim să afirmăm numai că ele sînt numeroase, că se publică mult — și din cauza aceasta calitatea suferă uneori — și că se tinde spre o specializare tot mai accentuată. În vederea strîngerii relațiilor culturale, se înființează, în 1924, Institutul francez de înalte studii în România, cu sediul în Bulevardul Dacia, iar în 1933 Institutul de cultură italiană în România, în casa Disescu, pe Calea Victoriei. În literatură domină romanul; în epoca anterioară accentul căzuse pe nuvelă. E vremea cînd Liviu Rebreanu dă la iveală puternicele opere: *Ion*, *Pădurea spînzuraților*, *Răscoala*, primul și ultimul din aceste trei romane înfățișînd viața reală, fără idealizarea semănătoristă, a țăranului român de dincolo și de dincoace de Carpați. E vremea cînd Sadoveanu publică trilogia istorică: *Zodia Cancerului*, *Nunta domniței Ruxanda* și *Frații Jderi*, acesta din urmă o impresionantă frescă a epocii lui Ștefan cel Mare. E, în sfîrșit, vremea cînd — începînd cu *La Medeleni* — apare seria de romane ale lui Ionel Teodoreanu, liricul ieșean mutat în energeticii București, aceea a lucidului și subtilului Camil Petrescu, aceea a fecundului Cezar Petrescu, cînd Gala Galaction și George Călinescu evocă cu talent Bucureștii de la finele veacului precedent și cînd se manifestă ca romancieri Gib Mihăescu, G.M. Zamfirescu și Radu Tudoran.

Poezia are în Tudor Arghezi pe cel mai strălucit reprezentant al ei; teme, nuanțe și modalități formale noi ies la iveală în poeziile lui I. Minulescu, Al. Philippide, G. Bacovia, Ion Pillat, Ion Barbu, V. Voiculescu.

În artă, manifestarea principală e tot pictura, ca și în epoca precedentă. Tonitza e în fruntea strălucitei și variatei grupe de maeștri care cuprinde pe Pătrașcu, Pallady, Ștefan Popescu, Bunescu, Iser, Ressu, Steriade, Dărăscu, Teodorescu-Sion. Talente noi se ridică: Demian, Lucian Grigorescu, Ciucurenco, Adina Moscu și atîția alții, unii frînți de boală și mizerie înainte de a-și fi dat deplina măsură. Numeroase expoziții la Ateneu, la sala „Dalles" arată publicului bucureștean originalitatea și varietatea picturii românești contemporane. Dar alături de pictură, înregistrăm opere de valoare și în sculptură. Unele din ele, ca statuile lui Kogălniceanu (vezi fig. 123) și Brîncoveanu de O. Han, statuia soldatului francez și aceea a centaurului de I. Jalea, bustul lui Delavrancea de C. Medrea, împodobesc piețele și grădinile orașului. Pe lîngă vechea pinacotecă a statului, se înființează, în 1933, pinacoteca municipiului, în casa, donată în acest scop, a amiralului Urseanu. Anassie Simu dăruiește statului, în 1927, muzeul său cuprinzînd opere de valoare — picturi, desene și sculpturi, românești și străine — strînse cu pasiune și pricepere în cursul unei vieți întregi. În fostul palat al artelor din timpul expoziției de la 1906 se înființează Muzeul militar, iar în casa Moruzi — zisă și casa cu lanțuri — de pe Calea Victoriei (vezi fig. 51) ia naștere, în 1929, Muzeul municipiului București, cuprinzînd tot felul de mărturii despre trecutul orașului. O mențiune specială se cuvine Muzeului satului, înființat în 1936: e un muzeu etnografic de o deosebită însemnătate (vezi fig. 124).

Pentru prima dată, Bucureștii au, în mod permanent, o operă și o orchestră filarmonică, ambele creații românești. Spectacolele celei dintîi, în localul fostului Teatru Lyric din Piața Valter Mărăcineanu, spectacole în care se relevă artiști de talia lui Gheorghe Folescu, Niculescu-Basu, Ștefănescu-Goangă, concertele celei de a doua, la Ateneu, unde publicul ascultă capodoperele muzicii universale, bagheta ținînd-o un George Georgescu, Ionel Perlea, Alfred Alessandrescu și—uneori—însuși George Enescu, contribuie mult la formarea culturii muzicale bucureștene. Teatrul continuă marea sa tradiție, actorii noștri ajungînd să se impună și într-un centru atît de pretențios ca Parisul: cazul Marioarei Ventura, Elvirei Popescu, Alicei Cocea și a lui Yonnel, încă o dovadă a capacității artistice românești. Merită să fie relevată nu numai înmulțirea teatrelor, dar și înflorirea, în această epocă, a unui gen nou: revista sau teatrul de estradă, ale cărui spectacole montate de C. Tănase la

„Cărăbuş", grădina de vară de pe strada Academiei, unde e azi Ministerul de Interne, şi de Nicu Vlădoianu la „Alhambra", în dosul Poştei, fac să se descreţească multe frunţi şi satisfac, prin criticile lor spuse în glumă de însuşi Tănase, de Stroe, de Vasilache, pe bucureşteni, mari amatori de opoziţie, întotdeauna dispuşi să „combată" stăpînirea. Opereta, în schimb, unde strălucea N. Leonard, e în scădere; s-ar zice că o dată cu moartea acestui talentat interpret, în 1928, genul însuşi primeşte o grea lovitură. Caracteristică e difuziunea cinematografului: e spectacolul cel mai frecventat; numărul sălilor creşte continuu: în 1939 ele ating cifra maximă şi cuprind săli moderne ca „Aro" (azi Patria), pe locul fostei case Marghiloman, sau „Scala" (azi „Republica"). De altfel, o dată cu progresele tehnicii, după introducerea sonorizării, cinematograful ajunge să facă o concurenţă redutabilă teatrului: el devine spectacolul preferat şi tipic epocii noastre, spectacolul marilor mase. O altă distracţie de mase e *sportul*. Fotbalul cucereşte pe bucureşteni, rugbiul mai puţin; există acum zece terenuri amenajate şi două stadioane: cel dintîi, al Academiei naţionale de educaţie fizică (A.N.E.F.), în coasta Dealului Spirii, celălalt, la Giuleşti, ridicat cu prilejul „ceferiadei" din 1939, cînd se împlineau 70 de ani de la inaugurarea primei căi ferate. Societăţile de sport sînt numeroase: statistica arată, în 1939, 77 cu o singură secţie (41 de fotbal) şi 39 cu mai multe; există 24 de terenuri de tenis şi 14 săli de box şi cultură fizică. Se înfiinţează un nou hipodrom, de trap, la Floreasca; se amenajează şi un patinoar artificial, din jos de Terasa „Oteteleşanu".

În difuzarea culturii, contribuind, de altfel, sub unele raporturi, prin iniţiativele ce iau, şi la crearea ei, un rol important au *periodicele*, de la gazetele zilnice pînă la revistele de specialitate, *casele de editură* şi diferitele *asociaţii şi societăţi culturale*, începînd cu cercurile ştiinţifice, literare şi artistice şi isprăvind cu ateneele populare. În ce priveşte presa, perioada dintre cele două războaie mondiale înseamnă, în Bucureşti, un răstimp de amplă dezvoltare. Vechile foi îşi sporesc tirajul; apar altele noi, conduse, prea adesea, de gazetari cu talent, dar fără ţinută, cu ştiinţă dar fără convingeri, adevăraţi condotieri ai cuvîntului, închiriindu-şi pana grupurilor de interese sau curentelor politice, interne şi externe, care-i plătesc. Reportajul politic şi senzaţional constituie o caracteristică a acestei prese. *Cuvîntul*, întemeiat de inginerul T. Enacovici, ajunge, sub direcţia conferenţiarului de logică Nae Ionescu, stipendiatul puternicului trust german „I. G. Farben Industrie", un oficios al grupării gardiste, de extremă dreaptă, afiliată hitlerismului. *Curentul*, creaţia pamfletarului Pamfil Şeicaru, susţine fascismul italian; tot gardiste sînt şi revistele *Rînduiala* şi *Axa*.

Editată în condiţii foarte grele, presa socialistă s-a manifestat continuu: *Lupta de clasă* (1 iulie — 20 octombrie 1920) merită o menţiune specială, ea fiind organul de presă care a militat hotărît pentru



Fig. 124 — Poartă de lemn sculptată la Muzeul Satului din Bucureşti; în fund biserica de lemn adusă din Transilvania. (C.C.G.)

crearea partidului comunist. După ce partidul e declarat ilegal, în 1924, presa lui este interzisă; oficiosul *Socialismul* e suprimat. Primul număr al *Scînteii* apare la 15 august 1931, în ilegalitate, tipărit şi difuzat de membri ai partidului, înfruntînd vigilenţa autorităţilor. Se publică şi alte organe ilegale: *Alarma*, *Noi vrem pămînt*, *Brazda*, *Steagul roşu*, *Cazarma* etc.; ele au toate o existenţă scurtă ca şi ziarele sau periodicele care, apărînd legal (*Arena*, *Clopotul*, *Soarele*, *Reporter*, *Deşteptarea*, *Veac nou* şi *Bluze albastre*, ultimele două scoase în 1932 de Alexandru Sahia) sînt dibuite de Siguranţă ca fiind, în realitate, comuniste, şi, deci, succesiv interzise. (Lui Sahia, care, murind la 29 de ani de ftizie, n-a apucat să-şi dea întreaga măsură a talentului său literar, i se datorează şi prima carte românească asupra Uniunii Sovietice: ea a apărut în 1935 sub titlul: *U.R.S.S. azi*). Presa partidelor care alternează la guvernarea ţării — *Viitorul* liberalilor, *Dreptatea* naţional-ţărăniştilor, *Îndreptarea* averescanilor — este, în general, puţin citită; n-au o soartă mai bună nici oficioasele celorlalte grupări, de opo-

ziție: *Mișcarea* liberalilor georgiști, *Aurora* lupiștilor etc. Mai mult interes trezeau unele gazete noi neînregimentate, dar cu simpatii de stînga, precum *Lupta* și *Facla*. Apar, în acest răstimp, și ziare de format mic, cu preț redus — *Tempo* e primul din această categorie. În anii 1935—1938 se publică la București nu mai puțin de 49 (patruzeci și nouă) de gazete, dintre care 30 cotidiene, 17 săptămînale și 2 de două sau trei ori pe săptămînă, fără să punem la socoteală însă săptămînalele enciclopedice sau „bazar" de genul *Vremea* și *Realitatea ilustrată*. Lipsește însă un mare cotidian, bine informat și cinstit scris, pus exclusiv în slujba colectivității naționale și a progresului social. În ce privește periodicele specializate, adică revistele, buletinele, anuarele consacrate unei singure ramuri, numărul lor, în același răstimp, este impresionant: 287 (două sute optzeci și șapte) după un calcul aproximativ, cifra fiind în orice caz sub realitate. Un singur exemplu: în domeniul cercetărilor istorice apar la București, în răstimpul amintit, *paisprezece* periodice, începînd cu *Memoriile Secțiunii istorice ale Academiei*, *Revista istorică* și *Revista istorică română* și isprăvind cu *Arhiva românească*, *Istros* și *Balcania*.

Numărul editurilor crește. În locul „Minervei" ia naștere, prin contopirea și cu alte case, „Cartea românească"; se editează opere literare, biblioteci de popularizare și un *Dicționar enciclopedic* al limbii române. „Cugetarea" lui Georgescu-Delafras tipărește traduceri din scriitorii de mare circulație, o bibliotecă a clasicilor români, manuale didactice și o *Enciclopedie* într-un singur volum. În timp ce Pavel Suru continuă să editeze opere de N. Iorga, iar Casa școalelor are o activitate relativ redusă din lipsă de mijloace, „Naționala-Ciornei" tipărește opere literare și științifice, „Forum" — romane, în special din lumea anglo-saxonă, iar cotidienele *Universul* și *Adevărul* — lucrări de caracter memorialistic, istoric și literar. O mențiune specială merită „Cultura națională", care pune în circulație lucrări alese din domeniul literaturii universale și române și mai ales Fundația pentru literatură și artă, care într-un timp scurt face să apară, sub conducerea lui Al. Rosetti, o serie întreagă de lucrări, stimulînd creația literară și științifică a vremii. În special două din „bibliotecile" ei, biblioteca „Enciclopedică", cuprinzînd lucrări de sinteză, și „Energia", cu povestiri ale marilor înfăptuitori, au un deosebit succes în masa cititorilor.

Un fenomen interesant, arătînd dorința de cultivare a păturilor largi, este apariția *ateneelor populare*. Aproape în fiecare cartier apare un asemenea ateneu unde se țin conferințe, au loc ședințe literare și artistice și diferite manifestări culturale; unele atenee, ca, de pildă, acelea din Tei și Cărămidari, au și cinematografe. Numărul acestor instituții este de 43 (patruzeci și trei) în 1939, culoarea de Albastru avînd 13, cea de Verde 12, iar cele de Galben și Negru cîte 9.

BIBLIOGRAFIE

O parte din expunerea faptelor acestui capitol se întemeiază pe amintiri și informații personale. Pentru rest, citez următoarele:

I. Procesul de industrializare. Comerțul și băncile. 1. *Enciclopedia României*, vol. III, București, VIII + 1181 p. in 4°; vol. IV, București, 1943, 1083 p. in 4°; 2. Liliana Georgescu, *Localizarea și structura industriei românești*, București, 1941, 247 p. + 7 hărți; 3. G. Strat, *Industria românească în cadrul economiei europene*, București, 1945, 109 p. in 8° și 12 tabele; 4. Milan Popovici, *Aspecte din istoria finanțelor orașului București*, București, 1960, 240 p. in 8°; 5. Mihai Ștefan, *Capitalul străin în bănci și industrie în perioada stabilizării relative a capitalismului, 1923—1928*, în *Contribuții la istoria capitalului străin în România*, București, 1960, 592 p. in 8°; 6. N. N. Constantinescu, *Mișcarea capitalului străin în bănci, industrie, comerț și creșterea dependenței economice a României față de capitalul străin în perioada crizei mondiale din 1929—1933*, în *Contribuții la istoria capitalului străin în România*, p. 188—278; 7. N. N. Constantinescu și V. Axenciuc, *Capitalismul monopolist în România*, București, 1962, 326 p. in 8°.

II. 8. Manea Mănescu și N. N. Constantinescu, *Situația economică din România și condițiile de muncă și de trai ale clasei muncitoare în perioada premergătoare grevei generale din 1920*, în *Analele Institutului*, VI (1960), 5, p. 17—40; 9. C. Mocanu, *Participarea muncitorilor din București la greva generală din 1920* în *Analele Institutului*, VI (1960), 5, p. 41—69; 10. Titu Georgescu, *Urmările grevei generale din octombrie 1920. Crearea Partidului Comunist din România*, în *Analele Institutului*, VI (1960), 5, p. 75—94.

11. V. Hurmuz și N. Lupu, *Procesul conducătorilor luptelor ceferiștilor și petroliștilor din ianuarie-februarie 1933*, în *Analele Institutului*, V(1959), 3, p. 5—28; 12. A. Deac, *Solidaritatea internațională a celor ce muncesc cu conducătorii eroicelor lupte ale ceferiștilor și petroliștilor din ianuarie-februarie 1933, în procesul de la București-Craiova (1933—1934)*, în *Analele Partidului*, V (1959), 3, p. 29—48; 13. A. Deac, Gh. Matei, *Mișcarea de solidaritate internațională cu luptele eroice ale ceferiștilor și petroliștilor din 1933*, în *Analele Institutului*, IX (1963), 1, p. 35—50.

14. Titu Georgescu, *Contribuția intelectualității la lupta antifascistă din Romînia (1933—1944)*, în *Analele Institutului*, XI(1965), 3, p. 35—51; 14 bis. Al. Gh. Savu, *Unele aspecte privind poziția partidelor politice din România în preajma instaurării dictaturii regale*, în *Analele Institutului*, XI (1965), 3, p. 118—131. 15. Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, București, 1966, 91. p.

III. *Creșterea populației și a supra-*

f e ţ e i B u c u r e ş t i l o r. 16. *Indicatorul statistic al satelor şi unităţilor administrative din România cuprinzînd rezultatele recensămîntului general al populaţiei din 29 decembrie 1930*, Bucureşti, 1932, XLII + 850 p. in 8°; 17. Ing. Gh. Vîrtosu, *Locuinţe pentru populaţia nevoiaşă şi problema comasărilor*, Bucureşti ⟨1935⟩, 104 p. in 8°; 18. *Planul director de sistematizare decretat la 9 mai 1935. Memoriu justificativ şi planuri*, Bucureşti, 1935, 164 p. in 4°, cu ilustraţii şi planuri.

19. ***, *Construcţiile ridicate în Bucureşti de la 1920*, în *Gaz. mun.*, IV (1935), nr. 197; 20. Luca Bădescu, *Atelierele noi Ştefan cel Mare ale Societăţii comunale a tramvaielor Bucureşti*, Bucureşti, 1930, 27 p. in 8°; 21. *Enciclopedia României*, vol. IV, Bucureşti, 1943, 1083 p. in 4°; 22. St. Buiuc, *S.T.B. Scurt istoric al celor 38 de ani de activitate*, în *Bucureşti*, 1947, p. 18–20.

IV. *L u c r ă r i e d i l i t a r e.* 23. *Împrejurimile Bucureştilor*, în *Bucureşti, ghid oficial*, Bucureşti, 1934, p. 57–62; 24. *Primăria Municipiului Bucureşti. Planul director de sistematizare decretat la 9 mai 1935. Memoriu justificativ şi planuri*, Bucureşti, 1935, 164 p. in 4° cu ilustraţii şi planuri; 25. N. Caranfil, *Efectele asanării Colentinei asupra Bucureştiului şi regiunilor învecinate*, în *Asanarea*, Bucureşti, 1936, p. 9–32; 26. Dr. Ing. Dorin Pavel, *Lucrări hidraulice în curs de realizare în jurul Bucureştilor*, în *Asanarea*, p. 33–60; 27. Ing. An. Vuzitas, *Regimul hidraulic al Dîmboviţei în legătură cu canalizările oraşului Bucureşti*, în *Asanarea*, p. 113–134; 28. *Cum sînt organizate şi cum funcţionează Uzinele Comunale Bucureşti*, Bucureşti, 1945. 268 p. in 4°; 29. Petre Daiche şi Ana Bene, *Aspecte ale dezvoltării edilitar-urbanistice ale capitalei între cele două războaie mondiale*, în *Materiale de istorie şi muzeografie*, 1964, p. 119–139; 30. Alexandru Cebuc, *Aspecte din viaţa unor mahalale bucureştene în perioada 1900–1944*, în *Materiale de istorie şi muzeografie*, Bucureşti, 1964, p. 101–117; 31. G. Bezviconi, *Necropola capitalei* (manuscris).

V. *V i a ţ a c u l t u r a l ă.* 32. *Bucureşti*, în *Enc. rom.*, II, p. 566–578; 33. G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, Bucureşti, 1941, 948 p. in 4°; 34. Titu Georgescu, Mircea Ioanid, *Presa P.C.R. şi a organizaţiilor sale de masă 1921–1944 (prezentare bibliografică)*, Bucureşti, 1963, 384 p. in 8°; 35. Titu Georgescu, *Influenţa luptelor muncitorimii din 1933 asupra dezvoltării presei revoluţionare şi democratice îndrumate de P.C.R. din oraşul Bucureşti*, în *Materiale de istorie şi muzeografie*, Bucureşti, 1964, p. 23–37.

BUCUREŞTII ÎN TIMPUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

Nici una din calamităţile naturale abătute asupra Bucureştilor în decursul întregii sale istorii n-a produs atîtea victime într-o lună cît a produs în mai puţin de două ceasuri bombardamentul aerian din 4 aprilie 1944.

Cel de-al doilea război mondial a izbucnit, în cadrul contradicţiilor dintre puterile imperialiste, din cauza dorinţei de necontenită expansiune teritorială şi de dominaţie a Germaniei hitleriste. Problema Danzigului şi a culoarului polonez au fost, ca şi uciderea arhiducelui Franz Ferdinand înaintea primului război mondial, doar pretextul începerii ostilităţilor. Chiar dacă polonezii cedau, Hitler, care afirmase succesiv, după fiecare nou cîştig teritorial — încorporarea Austriei, anexarea părţii sudete din Cehoslovacia — că nu mai are nici o pretenţie — a şi dovedit-o în martie 1939, cînd a înghiţit toată Cehoslovacia — ar fi găsit cu siguranţă altceva, alt pretext ca să dezlănţuie maşina sa de război. Primul act al marii conflagraţii a fost foarte scurt: în mai puţin de trei săptămîni, Polonia era complet ocupată. Înainte de 20 septembrie 1939 au apărut în Bucureşti primele automobile cu refugiaţi polonezi; vedeai pe acoperişul maşinii o saltea, două-trei valize, ce putuseră lua în fugă; înăuntru, membrii familiei, femeia adeseori plîngînd, bărbatul cu expresia oboselii pe faţă, copiii, mai toţi blonzi, uitîndu-se miraţi la noi. O parte din aceşti refugiaţi au fost găzduiţi în casele bucureştenilor; pentru ceilalţi, ca şi pentu ostaşii care scăpaseră de încercuire şi se retrăseseră pe teritoriul nostru, s-a amenajat un aşa-zis lagăr în Dobrogea, care s-a dovedit însă a fi numai cu numele, deoarece au putut mai toţi să plece mai departe, în Orientul Apropiat sau în Apus. Îndată după cotropirea Poloniei, are loc o altă lovitură germană, de data aceasta la noi, dar nu direct, ci prin interpuşi: asasinarea primului-ministru Armand Călinescu de către legionari. Faptul s-a produs la 21 septembrie, în plină zi, pe cînd victima se ducea cu automobilul de la minister spre casă. Pe porţiunea, puţin frecventată, dintre Dîmboviţa şi Bulevardul Ardealului, a străzii nou deschise care lega prelungirea Ştirbei-Vodă de palatul Şcolii de război, un car cu boi a obligat pe şoferul primului-ministru să încetineze şi chiar să oprească. În acel moment s-a apropiat automobilul atentatorilor — aceştia veneau din Germania, unde fuseseră instruiţi şi echipaţi — şi, din imediată apropiere, au fost trase numeroase gloanţe de revolver, care uciseră pe loc pe Armand Călinescu şi pe agentul său de siguranţă. Cu acelaşi automobil al lor, asasinii se îndreptară spre sediul Societăţii de radiodifuziune, din strada General Berthelot (azi Nuferilor) şi acolo, forţînd intrarea şi imobilizînd personalul tehnic, izbutiră să anunţe la microfon sîngeroasa ispravă. Stupoarea ce a cuprins pe toată lumea n-a durat însă decît o clipă. Asasinii au fost imobilizaţi şi arestaţi chiar în cuprinsul localului Radiodifuziunii, complicii au fost găsiţi şi ei şi, spre seară, pe acelaşi loc unde îl împuşcaseră pe primul-ministru, au primit pedeapsa cuvenită; trupurile au rămas o zi neridicate, spre a fi văzute de toată lumea. După un minister de cîteva zile, al generalului Argeşanu, a urmat guvernul C. Argetoianu, cu o durată de vreo două luni şi, după aceea, guvernul G. Tătărăscu, acesta ţinînd, cu unele remanieri, pînă la 4 iulie 1940. În primăvară începe marea ofensivă germană în Apus, care duce, pe de o parte, la ocuparea Danemarcii şi Norvegiei, pe de alta, la desfiinţarea puterii militare franceze. În momentul în care mareşalul Pétain, care, dat fiind trecutul său, n-ar fi trebuit niciodată s-o facă, a acceptat armistiţiul, s-a văzut limpede că se prăbuşise nu numai Franţa, dar întregul sistem politic european din care făcea parte şi România, că Germania devenea, pentru moment cel puţin, stăpîna Europei. Forurile

conducătoare româneşti au încercat să aplice vechea, tradiţionala politică „de basculă", să ne apropiem de biruitor, politică pe care au practicat-o, de altfel, de atîtea ori, statele mici. Ea n-a reuşit. Noul guvern Gigurtu, cu toată legiuirea rasistă pe care a introdus-o, n-a izbutit să cîştige bunăvoinţa învingătorului. România făcuse parte dintre beneficiarii tratatelor de pace ale primului război mondial; Germania sprijinea pe foştii învinşi; aceştia, încurajaţi de marile ei succese militare, cereau acum în mod deschis revizuirea graniţelor. Convorbirile directe cu guvernul ungar neducînd la nici un rezultat, România a fost nevoită să accepte aşa-zisul „arbitraj", de fapt Dictatul de la Viena (30 august), hotărît dinainte de cei doi miniştri de externe ai Germaniei hitleriste şi Italiei fasciste, perfidul von Ribbentrop şi cinicul Ciano, şi să cedeze o suprafaţă de 42.243 kilometri pătraţi din Transilvania, cuprinzînd Maramureşul, Crişana şi nordul Transilvaniei, inclusiv Clujul. Cînd s-a auzit de noul hotar impus de Dictatul de la Viena, a fost în întreaga ţară o izbucnire de indignare. Partidul Comunist, numeroase cercuri politice, organizaţii democratice şi patriotice, inclusiv grupuri ale armatei, s-au ridicat împotriva acestui „arbitraj". S-au făcut întruniri de protest, dar nu s-a trecut la o rezistenţă cu armele împotriva executării Dictatului, deoarece împrejurările ne erau cu totul potrivnice. „În acest moment, greu pentru destinele ţării sale, poporul romîn s-a găsit singur, fără nici un sprijin din-afară, părăsit de toate puterile Europei"[1]. Întrucît însă Hitler urmărea să pună stăpînire deplină pe România, el se folosi de starea de tensiune, de gravă nemulţumire, provocată de Dictatul de la Viena, şi determină, prin legionari şi prin omul său de încredere, generalul Ion Antonescu, o lovitură care duse la abdicarea lui Carol al II-lea şi trecerea întregii puteri în mîinile „conducătorului" Antonescu (5—6 septembrie 1940): întronarea dictaturii militaro-fasciste. Formal, continua să fie un rege, Mihai I, fiul lui Carol, dar rolul lui era pur decorativ. Îndată după aceea, în octombrie, îşi făcură apariţia în capitală ofiţerii germani, cu automobilele şi autocamioanele respective; veneau, aparent, în calitate de consilieri tehnici; în realitate, puneau, împreună cu personalul economic civil, stăpînire pe ţară, aservind-o „maşinii de război" hitleriste. Această aservire exercitată prin societăţile create ad-hoc în Bucureşti („Rogifer", „Kontinental Oel" etc.), prin urcarea artificială a cursului mărcii, prin cumpărarea produselor româneşti la un preţ inferior celui mondial şi prin înglobarea României în sistemul clearingului central de la Berlin, a costat ţara noastră în timpul celui de-al doilea război mondial uriaşa sumă de circa 92.490.300.000 de lei valută 1938 sau circa 660.753.500 dolari S.U.A., aceeaşi valu ă.

„Conducătorul" formase un guvern alcătuit din cîţiva cunoscuţi personali, militari şi civili, precum şi din legionari. În primele trei luni Bucureştii văzură scenele de răzbunare ale acestora din urmă: asasinarea în noaptea de 26 spre 27 noiembrie 1940, după miezul nopţii, în cazematele fostului fort de la Jilava, a peste şaizeci de persoane — foşti demnitari ca generalul Argeşanu, Victor Iamandi, Gavrilă Marinescu, magistraţi militari, ofiţeri şi subofiţeri — închişi din primele zile ale noului regim. Alţi trei deţinuţi au fost lichidaţi în beciurile Prefecturii de poliţie, iar doi într-o pădure de lîngă Ploieşti. În aceeaşi zi în care avea loc măcelul de la Jilava şi prefectură, fostul ministru Virgil Madgearu era luat, îndată după-amiază, de la domiciliul său din Bucureşti, suit într-o maşină, dus în pădurea Snagovului şi împuşcat; Nicolae Iorga, ridicat de la Sinaia, tot după-amiază, avea aceeaşi soartă, în marginea comunei Strejnicu, la sud de Ploieşti. Bineînţeles, crimele nu fură pedepsite. Se adăugă, la aceste acte sîngeroase, şi o calamitate naturală: cutremurul catastrofal din noaptea de 9 spre 10 noiembrie, cel mai puternic din cîte bîntuiseră pînă atunci Bucureştii. Cutremurul a făcut să se prăbuşească blocul Carlton, pricinuind moartea mai tuturor locatarilor săi surprinşi în somn de sinistru: circa trei sute de persoane.

Legionarii însă nu erau mulţumiţi cu acest guvern, în care ei nu aveau decît o parte: voiau totul, şi cît mai repede. De aceea provocară aşa-zisa „rebeliune" din 21—23 ianuarie 1941, atacînd Preşedinţia Consiliului de Miniştri, în care Antonescu se închisese cu cîţiva din apropiaţii lui, şi făcînd tot soiul de crime şi jafuri în oraş. Cu acest prilej au fost omorîţi, în mod sălbatic, o sumă de evrei din Bucureşti, iar luptătorul comunist Constantin David, ridicat de acasă, a fost dus în pădurea Pantelimon şi împuşcat. Întrucît Hitler era mulţumit de serviciile aduse de Antonescu, armata germană de pe teritoriul ţării noastre nu ajută pe legionari; aşa încît, cu ajutorul detaşamentelor sale militare, aduse repede din provincie, „conducătorul" putu să înăbuşe rebeliunea: unii dintre legionari putură fi arestaţi şi chiar condamnaţi, acum că nu mai era vorba de Iorga şi Madgearu; cei mai de seamă însă izbutiră să treacă hotarul şi se refugiară în Germania, care-i adăpostise şi mai înainte, formînd acolo un element de manevră la dispoziţia lui Hitler, care avu astfel un mijloc de presiune în plus faţă de Antonescu.

Urmă, la începutul primăverii, trecerea prin marginea Bucureştilor, îndreptîndu-se spre Dunăre, a diviziilor blindate hitleriste, destinate invaziei în Iugoslavia şi Grecia. O zi întreagă, necontenit, au huruit tancurile pe Şoseaua Giurgiului; aspectul balaurului nesfîrşit, cu solzi de oţel, era impresionant, înfricoşător chiar. O bătrînă, cu mîna la gură, îi privea cum trec; am auzit-o spunînd unei vecine: „Ăştia vor să facă praf toată lumea", după care a adăugat, încet de tot: „Trăsni-i-ar Dumnezeu să-i trăsnească!" Era de aşteptat ca în faţa unei asemenea forţe, armatele celor două state balcanice să nu se poată opune multă vreme; e ceea ce s-a întîmplat:

---

[1] Nicolae Ceauşescu

cu toată rezistența dîrză iugoslavă și greacă, în două luni, diviziile lui Hitler erau pe țărmul Adriaticii, la capul Matapan și în Creta, salvînd de la înfrîngerea totală armata italiană din Albania, care, după ce încercase, în disprețul oricărui drept, să pătrundă în Grecia, era în primejdie de a fi zvîrlită în mare de cei pe care îi atacase. Pe la sfîrșitul lui mai și în prima jumătate din iunie, bucureștenii au văzut trecînd în sens invers trupe motorizate, tunuri antitanc, o armată întreagă, care mergea să ocupe pozițiile de atac împotriva Uniunii Sovietice.

Declarația de război a Germaniei hitleriste împotriva Uniunii Sovietice a avut loc în ziua de 22 iunie 1941, dată la care începe o nouă fază în istoria celui de-al doilea război mondial. Generalul Antonescu se hotărîse să participe la operațiunile militare în calitate de aliat al lui Hitler; justificarea lui era că, în felul acesta, ar putea repara pierderile teritoriale pe care statul român le suferise. Această hotărîre de a participa la războiul împotriva Uniunii Sovietice Antonescu a luat-o de unul singur, fără să aibă asentimentul vreunui for constituit. Parlamentul ales la începutul verii 1939, sub regimul Frontului Renașterii Naționale, fusese dizolvat; nici un alt organ — deliberativ sau consultativ — nu-i luase locul.

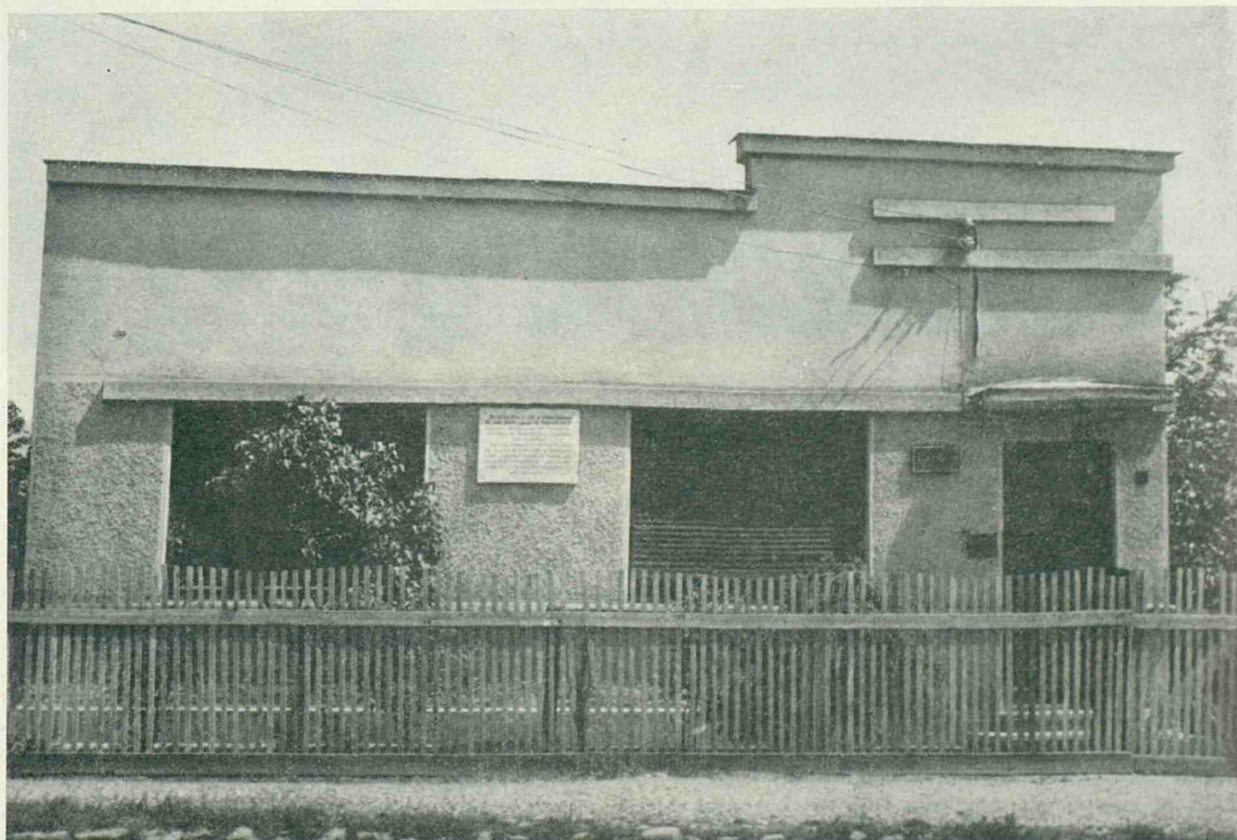
În prima lună a ostilităților, Bucureștii au fost ținta cîtorva incursiuni aeriene sovietice; ele n-au făcut însă pagube materiale mari, nici multe victime omenești. Măsuri de camuflare și de alarmă se luaseră încă de la izbucnirea războiului mondial, din toamna lui 1939; se instalaseră în diferite puncte ale orașului, pe acoperișurile mai înalte, sirene de alarmă — „măgăoaie", cum le spunea mahalaua — care, cu puternicele lor sunete modulate, vesteau apariția avioanelor. O dată cu îndepărtarea frontului, atacurile aeriene încetară; ele vor fi reluate în primăvara lui 1944, fiind efectuate, de data aceasta, de aviația americană și engleză. Dar imaginea războiului, a uriașelor pierderi suferite la asediul Odesei, în Crimeia, pe Don, pe Volga — și toată lumea se întreba ce căuta armata noastră acolo — e vie în fața bucureștenilor. Ziarele publică nesfîrșite anunțuri mortuare pentru cei căzuți, uneori însoțite de fotografiile tinerilor. De la o vreme, ele sînt așa de numeroase și textul lor e așa de impresionant, încît guvernul hotărăște ca să nu mai fie publicate, după cum suspendă și publicarea listelor oficiale ale ofițerilor căzuți. Atmosfera e din ce în ce mai grea; lumea își dă seama că am intrat într-un angrenaj năprasnic, care pînă la urmă ne va zdrobi, și că singura noastră scăpare e să ieșim cît mai curînd din tovărășia celor ce ne duc la pieire. Unii dintre evreii bucureșteni sînt duși în lagăre în Transnistria; cei rămași pe loc prestează munci — curățitul zăpezii, de pildă, mai tîrziu îndepărtarea dărîmăturilor provocate de bombardamente. Între timp, se produce cotitura hotărîtoare în desfășurarea războiului. În urma marii victorii a bătăliei de pe Volga, începe înaintarea progresivă și succesivă a întregului front sovietic, astfel încît, la 2 aprilie 1944, comunicatul oficial anunță că Prutul a fost atins și depășit chiar. Două zile după aceea, la 4 aprilie, avea loc primul mare bombardament aerian asupra Bucureștilor. El a început aproape de ora 14 și a fost efectuat de valuri succesive de bombardiere ale Statelor Unite. Lumea nu se aștepta la bombardament; credea că e un simplu exercițiu de apărare pasivă, așa cum mai avuseseră loc înainte. Au fost lovite în special cartierele de vest și nord-vest ale orașului — Cotrocenii, Grivița, Steaua — și în primul rînd regiunea Gării de Nord, unde s-a întrebuințat sistemul „covorului" de bombe. Au căzut bombe și în alte cartiere, ca, de pildă, în Calea Victoriei asupra Hotelului „Splendid" și a „Parc-Hotelului" de alături, unde își avea sediul misiunea militară germană, ambele hoteluri fiind complet distruse și o mare parte a locatarilor lor uciși. S-a tras și cu mitralierele de pe bordul avioanelor. Numărul victimelor a fost foarte mare; niciodată în istoria Bucureștilor n-au pierit, în mai puțin de două ceasuri, atîția oameni; n-am putut să-mi procur o cifră exactă, ea este însă de ordinul mii. Unele bombe au căzut chiar deasupra adăposturilor, omorînd pe toți ocupanții lor, cum s-a întîmplat la Cotroceni, pe Calea Șerban-Vodă și pe strada Pleșoianu colț cu Sibiceanu; în acest din urmă loc au fost numărați 73 de morți, toți avînd fața groaznic crispată. În holul de la intrare, la Hotelul „Splendid", au fost peste o sută de morți, cei mai mulți uciși de „suflul" bombei. O „stivă" întreagă de morți a fost strînsă în cuprinsul Atelierelor C.F.R.-Grivița, unde, potrivit manifestului din 1 mai 1944 al Frontului Unic Muncitoresc, au căzut „peste 1.500 de muncitori"; numai dintre ingineri și subingineri au pierit — mi-a spus-o un cărturar — circa cincizeci; o a doua stivă de morți s-a clădit în fața Atelierelor, pe Calea Griviței; o a treia, lîngă Restaurantul „5 lei", tot pe Calea Griviței. Cea mai mare se pare că a fost în cuprinsul Facultății de medicină, unde s-au transportat morții din cartierul Cotroceni și din alte cartiere. La Cărămidarii-de-Jos, în cuprinsul parohiei, au pierit circa 140—150 de persoane, dintre care 75 — potrivit registrului de înmormîntări — au fost îngropate în cimitirul cu același nume; într-una din case a murit mama — Maria Călugăru — și cu toți cei șapte copii, cel mai mic fiind încă sugar; a fost înmormîntată cu el la piept. În cartierul Dudești-Cioplea, unul din cele puțin atinse, au pierit 21 de persoane. Nenorocirea a vrut ca bombele să lovească un mare număr de trenuri în Gara de Nord, încărcate, gata de plecare, sau care soseau cu refugiați din Moldova. A fost un adevărat carnaj. Al doilea bombardament, de data aceasta și cu bombe incendiare, a avut loc după unsprezece zile, la 15 aprilie 1944. A fost lovită greu Universitatea, dărîmîndu-se partea veche și arzînd etajul mansardat din clădirea nouă; o serie de biblioteci de seminar, între care biblioteca seminarului de istorie veche, cu cărțile lui Grigore

Tocilescu şi Vasile Pârvan, şi o parte din biblioteca seminarului de istoria românilor au dispărut în flăcări. Tot atunci a fost distrusă complet şi clădirea de alături a „Cărţii româneşti". Bombardamentele au urmat apoi la intervale mai mari sau mai mici, cîteodată foarte apropiate (luna mai); alternau atacurile din timpul zilei, efectuate de bombardierele americane, cu cele de noapte, ale bombardierelor engleze. Acestea din urmă, vopsite în negru şi purtînd numele de „văduve negre" *(black widows)*, acţionau, după ce lansaseră în prealabil „strugurii luminoşi", adică ciorchini de rachete purtate de paraşute; ei luminau aşa de puternic, încît se vedea ca ziua, îngăduind lansarea bombelor pe ţintele alese. Spectacolul era înspăimîntător, avea ceva apocaliptic. Atacurile erau anunţate, în genere, cam cu cincisprezece minute înainte, în momentul cînd avioanele, trecînd hotarul, se îndreptau spre Bucureşti; atunci sirenele dădeau „prealarma": în clipa aceea activitatea înceta; pietonii începeau să fugă spre adăposturi; automobilele — particulare şi ale instituţiilor — se îndreptau în viteză spre bariere, căutînd să iasă cît mai repede din oraş. De multe ori şivoiul de vehicule era încă pe şosea, compact — cazul s-a repetat la gîtuitura formată de podul strîmt de peste Colentina — cînd sirenele anunţau „alarma". Atunci, cei care erau aproape de vreun „adăpost" oarecare — pădurice, pîlc de copaci, casă: adăposturi iluzorii! — alergau într-acolo; ceilalţi se aşezau la pămînt, aşteptînd să treacă urgia. Erau momentele cele mai penibile; îţi dădeai seama că nu poţi face nimic; că totul e o chestie de noroc; că viaţa ta şi a alor tăi e în funcţie de sfertul de secundă în care a fost apăsat declanşatorul de bombe. Am înţeles acest lucru la bombardamentul din 4 aprilie, cînd o bombă, în loc să cadă pe casa mea, în strada Berzei, a căzut pe casa de peste drum, dărîmînd-o şi ucigînd pe cei dinăuntru.

Aceste bombardamente aeriene au avut influenţă asupra vieţii capitalei. Autorităţile s-au „dispersat", aşezîndu-se în diferite centre urbane şi rurale; au plecat de asemenea cei avuţi; marea masă a locuitorilor a rămas totuşi pe loc; dar activitatea lor a căpătat un caracter fragmentar, întrerupt, nesigur; fiecare trăia într-o stare de tensiune permanentă; cu toţii doreau să se isprăvească situaţia infernală căci fiecare zi sau noapte putea aduce pentru oricine sfîrşitul. Cînd s-a produs, în august, puternica ofensivă sovietică, atmosfera psihologică era la punct pentru o mare schimbare.

Dar spre a înţelege cum s-a pregătit această schimbare şi cum s-a produs ea, trebuie examinate unele fapte politice din timpul dictaturii antonesciene. Partidele politice fuseseră dizolvate în februarie 1938

Fig. 125 — Casa din strada Soldat Candrea nr. 27 în care a funcţionat tipografia ilegală a Partidului Comunist Român în anii 1939—1940, unde s-au tipărit *Scînteia*, *Lupta de clasă* şi alte publicaţii ale partidului. (I.I.)



prin noua constituţie; de fapt, conducerea celor două partide „de guvernămînt“ — naţional-ţărăniştii şi liberalii, adică preşedinţii şi membrii „birourilor“ şi comitetelor centrale — continuau să subziste. Cînd generalul Antonescu a fost însărcinat, în septembrie 1940, cu formarea guvernului, el s-a adresat conducerii acestor două partide, care au pus ca o condiţie prealabilă abdicarea lui Carol al II-lea. După ce abdicarea s-a produs, ele au refuzat însă să colaboreze direct şi prin reprezentanţi politici de prim-ordin, permiţînd totuşi unor „tehnicieni“ sau „specialişti“ recrutaţi din rîndurile lor să intre în guvernul Antonescu. În martie 1943, a doua zi după bătălia de pe Volga, Gheorghe Tătărăscu, împreună cu un numeros grup de foşti şefi de organizaţii, s-a despărţit de vechea conducere liberală, aceasta nevrînd să admită frontul unic politic preconizat de fostul prim-ministru. Partidul Comunist, interzis încă din 1924, asupra membrilor căruia s-a dezlănţuit în timpul dictaturii antonesciene întregul aparat al Siguranţei, a continuat să acţioneze din ilegalitate. Chiar la 1 septembrie 1939, în momentul începerii celui de-al doilea război mondial, el a instalat în plin Bucureşti, în imobilul din Calea Victoriei nr. 134, un post de radio-emisiune numit „România liberă“. Existau şi tipografii clandestine răspîndite în oraş (vezi fig. 125); cea mai importantă dintre ele, tipografia centrală, a fost descoperită însă de autorităţi. La cîteva zile după începerea războiului cu Uniunea Sovietică, Partidul Comunist lansează un manifest de protest împotriva acestui război, cerînd ridicarea întregului popor român împotriva cotropitorilor fascişti; această idee e reluată şi în alte texte difuzate în lunile iulie şi august şi în special în *Platforma-program* din 6 septembrie 1941. Reacţiunea organelor de represiune ale lui Antonescu nu întîrzie: au loc o serie întreagă de procese împotriva luptătorilor comunişti; ca urmare a unuia din ele e condamnat la moarte la 4 iulie 1941 şi executat prin împuşcare, la Jilava, tînărul Filimon Sîrbu. La 28 ianuarie 1943 apare în ilegalitate, în Bucureşti, primul număr al ziarului *România liberă*, cuprinzînd apelul intitulat *Poporul român trebuie să împiedice nimicirea sa*, iar în iunie 1943, din iniţiativa P.C.R., ia fiinţă Frontul Patriotic Antihitlerist. La 12 aprilie 1944, la opt zile după primul bombardament masiv al Bucureştilor, se produce propunerea Uniunii Sovietice de a acorda României un armistiţiu, cu condiţia de a rupe legăturile cu Germania şi de a continua lupta alături de armata sovietică. Între cele şase puncte ale propunerii, cel

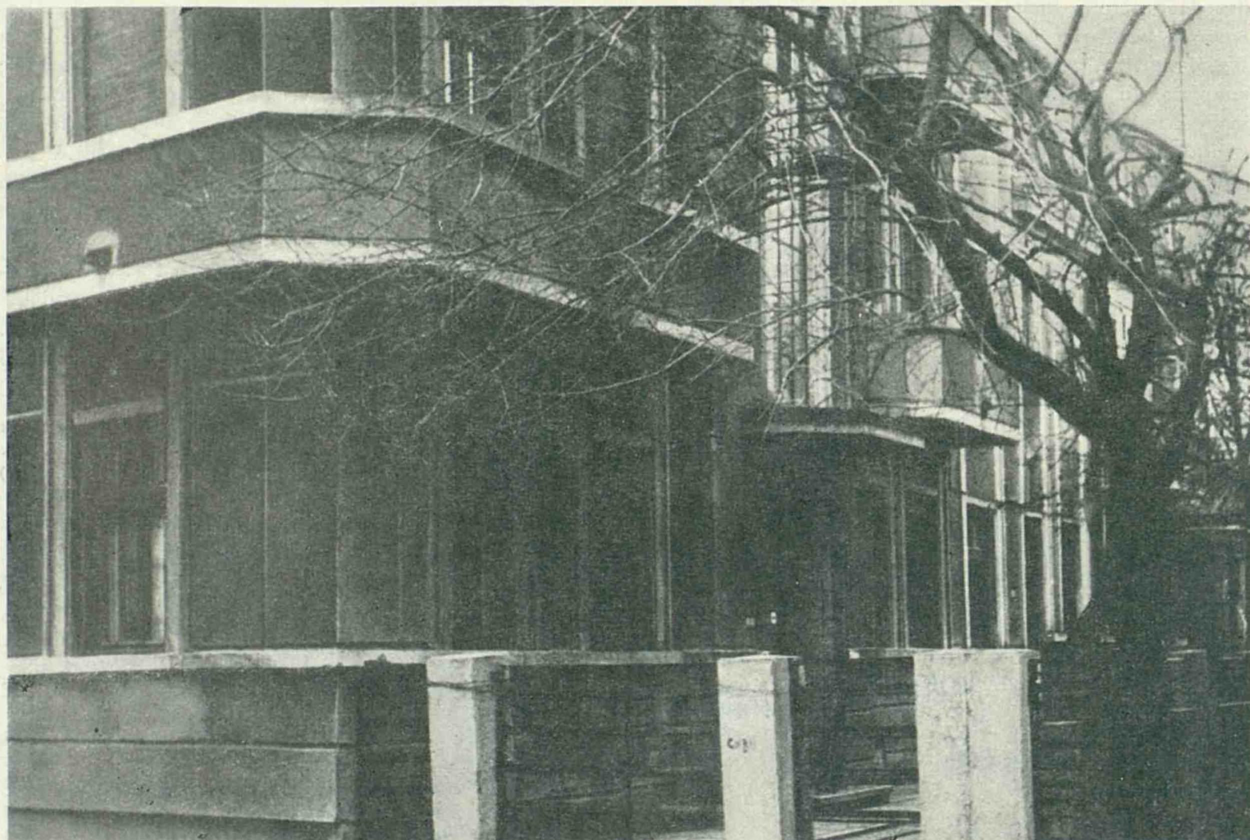


Fig. 126 — Casa conspirativă din str. Armenească nr. 15 unde în noaptea de 13—14 iunie 1944 a avut loc şedinţa reprezentanţilor Partidului Comunist Romîn, ai Palatului şi ai armatei, constituindu-se Comitetul militar. (I.I.)

din urmă privea desființarea Dictatului de la Viena și acordarea de ajutor pentru eliberarea *Transilvaniei de nord*. Respinsă de guvernul Antonescu, această propunere întărește temeiul pe care se constituie, la 20 iunie 1944, și în secret, bineînțeles, Blocul Național Democratic, alcătuit din patru partide: comunist, socialist, liberal — fracțiunea condusă de Dinu Brătianu, acesta punînd condiția să nu fie primit în bloc Gh. Tătărăscu — și național-țărănist. În prealabil, la 1 mai 1944, se realizase Frontul Unic Muncitoresc, cuprinzînd atît pe comuniști, cît și pe socialiști, iar Partidul Comunist organizase o întreagă rețea de acțiune, de civili și militari (vezi fig. 126). Existau deci premisele necesare pentru a se trece la o acțiune în vederea ieșirii din războiul care — se vedea limpede acum de toată lumea — ne ducea la o catastrofă.

În momentul cînd ofensiva sovietică, începută pe frontul moldovenesc, se dezvoltă și începe înaintarea spre miazăzi, cînd armata hitleristă, lovită puternic, e în continuă retragere, în acest moment se produce insurecția națională antifascistă, inițiată, organizată și condusă de Partidul Comunist Român. Mareșalul Antonescu — după ocuparea Odesei, cu nemaipomenite pierderi de vieți românești, „conducătorul" își autodecernase acest rang militar — este primit la Palatul regal, — ceruse audiență — spre a discuta situația militară; cînd se prezintă aici, în după-amiaza zilei de 23 august 1944, e arestat. Același lucru se întîmplă și cu vicepreședintele guvernului, Mihai Antonescu, și cu alți membri ai lui, convocați succesiv. De la Palat, cei arestați, luați în primire de o formație patriotică de luptă, condusă de Emil Bodnaraș, sînt duși și închiși în imobilul din strada Constantin Burcă nr. 27, din cartierul Vatra Luminoasă, în partea de est a Bucureștilor (vezi fig. 127). După arestarea „conducătorului" și a colaboratorilor lui imediați, urmează, în seara aceleiași zile, comunicarea la radio

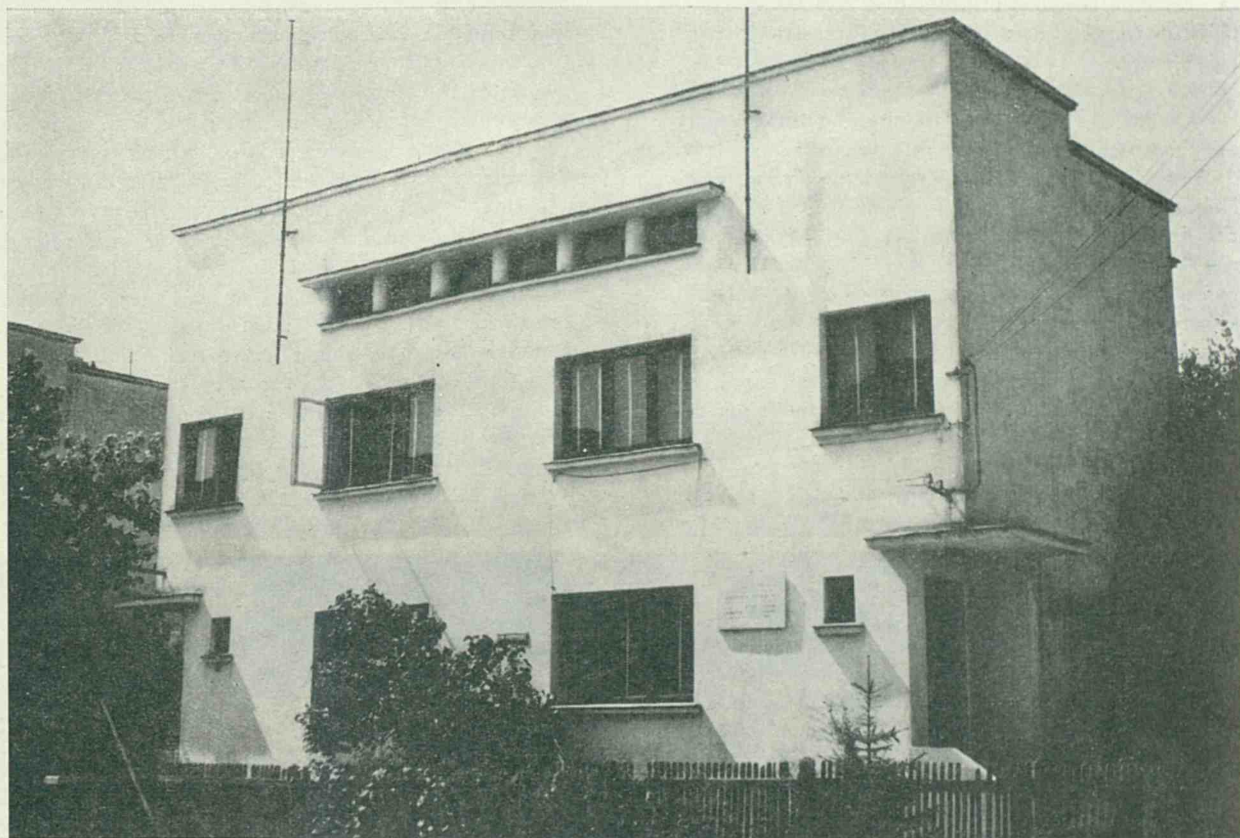


Fig. 127 — Casă conspirativă a Partidului Comunist Român în cartierul Vatra Luminoasă. (I.I.)

prin care se anunță faptul și se dă ordin armatei să-și întoarcă armele împotriva hitleriștilor și să lupte alături de armata sovietică. Ordinul a fost executat pretutindeni de unitățile noastre militare, iar populația civilă — a Bucureștilor în primul rînd — a primit știrea cu bucurie, înțelegînd că ea înseamnă sfîrșitul perioadei de extraordinară tensiune și nesiguranță în care trăise pînă atunci. Pentru hitleriști surpriza a fost totală. Ministrul lor în România, Manfred von Killinger, s-a sinucis a doua zi, în localul legației din Calea Victoriei, iar unitățile lor militare n-au putut întreprinde decît o sălbatică acțiune de răzbunare, fără a mai fi în stare să modifice situația creată. Avioanele germane situate în nordul orașului,

la Otopeni, au întreprins, potrivit ordinului primit de la Hitler, un bombardament sistematic asupra Bucureştilor, o „pilonare" timp de două zile şi două nopţi (24 şi 25 august). Au fost lovite atunci şi distruse Teatrul Naţional, inaugurat în 1852, Palatul Societăţii funcţionarilor publici în Piaţa Victoriei (vezi fig. 71), o serie de blocuri din centru, în special de pe străzile Brezoianu şi Cîmpineanu. Au fost avariate Palatul regal, Ateneul, Preşedinţia de Consiliu, în Piaţa Victoriei, Muzeul de ştiinţe naturale Grigore Antipa şi o sumă de clădiri particulare. O încercare a detaşamentelor hitleriste de a pătrunde în oraş dinspre miazănoapte a fost respinsă de unităţile noastre militare şi de gărzile patriotice; o luptă aprigă a avut loc la Podul Băneasa. Aceste gărzi, organizate de Partidul Comunist, au contribuit la arestarea şi dezarmarea hitleriştilor în diferite puncte de pe aria bucureşteană şi i-au împiedicat să facă distrugeri (vezi fig. 128). În aceeaşi vreme, un atac al aviaţiei anglo-americane distruge aerodromul hitlerist de la Otopeni, oprind astfel continuarea „pilonării" Bucureştilor. La 29 august îşi făceau intrarea în capitală — ce fusese între timp eliberată de către armata română (efective: peste 37.000 oameni) şi de gărzile patriotice (efective: circa 2.000 oameni) — primele detaşamente blindate sovietice, apoi la 30—31 august formaţii importante, în timp ce grosul trupelor, împreună cu trupele noastre, urmăreau pe hitlerişti în retragere. Iar la 12 septembrie avea loc la Moscova semnarea Convenţiei de armistiţiu. Potrivit acestei Convenţii, România se angaja să lupte împotriva Germaniei hitleriste cu cel puţin 12 divizii — de fapt, am luptat cu 16, plus alte formaţiuni — se obliga să restituie toate obiectele şi materialele luate de pe teritoriul U.R.S.S. şi să acopere o parte din pagubele pricinuite, plătind în mărfuri, timp de 6 ani, suma de 300 milioane de dolari. Se prevedea, în acelaşi timp, că România urma să primească Transilvania de nord. Hotarul cu Uniunea Sovietică rămînea acela fixat prin convenţia din iunie 1940.

Actul de la 23 August, prin consecinţele lui imediate şi îndepărtate, a fost hotărîtor în dezvoltarea istoriei noastre contemporane. De atunci a început o nouă fază în viaţa poporului român şi a capitalei lui.

Din punct de vedere edilitar, istoria Bucureştilor în timpul celui de-al doilea război mondial are mai puţine de înregistrat. Dictatura antonesciană începe prin a desfiinţa, în octombrie 1940, primăriile de sectoare, pentru ca, după cîteva luni numai, dîndu-şi seama că erau necesare, să le reînfiinţeze (începutul lui mai 1941). Dărîmă apoi frumoasa clădire restaurată a Muzeului militar din parcul fostei expoziţii — azi Parcul Libertăţii — ca să facă loc unui cenotaf; acesta însă — evenimentele precipitîndu-se — nu s-a mai realizat. În locul lui se înalţă astăzi, dominînd oraşul, *Monumentul eroilor luptei pentru libertatea poporului şi a patriei, pentru socialism* (vezi fig. 129).

Fig. 128 — Aspect din lupta unei formaţiuni patriotice din Bucureşti în timpul insurecţiei armate din august 1944. (I.I.





Fig. 129 — Intrarea în Parcul Libertății; Monumentul eroilor luptei pentru libertatea poporului și a patriei, pentru socialism. (S.)

Tot în acest răstimp are loc începutul introducerii rețelei de gaz metan în București. În noiembrie 1943 se inaugurează Bulevardul Brîncoveanu, care formează una din porțiunile marii artere Nord-Sud începute cu o jumătate de secol mai înainte (vezi și mai sus, p. 158).

Recensămîntul efectuat la 6 aprilie 1941 a dat pentru București cifra de 992.536 de locuitori, dintre care 805.001 pentru orașul propriu-zis, iar 187.535 pentru cele 12 suburbane. Numărul total al gospodăriilor era 274.441. Față de populația întregii țări — 13.535.757 de locuitori — aceea a capitalei reprezenta un coeficient de 7,33%.

BIBLIOGRAFIE

I. *Bucureștii în timpul celui de-al doilea război mondial.* O mare parte din descrierea faptelor acestui capitol se întemeiază pe amintiri și informații personale, precum și pe informațiile date de diferiți martori oculari. Pentru rest citez:
1. *Reînființarea sectoarelor municipiului*, în *Gaz. mun.* (1941), nr. 469 din 4 mai; 2. *Pe marginea prăpastiei*, 2 vol., București, 1942, VIII + 288 și VIII + 454 p. in 8°, cu ilustrații; 3. *Recensămîntul general al României din 1941, 6 aprilie. Date sumare provizorii*, București, 1944, XXIII + 300 p. in 8°; 4. Emil Vîrtosu, *Despre clădirile bombardate în București de hitleriști*, 1958 (ms.); 5. Col. I. Cupșa, conf. G. Matei, col. I. Focșeneanu, conf. B. Bălteanu, conf. Ion V. Zaharescu, *Contribuția României la războiul antihitlerist*, București, 1958 573 p. in 8°; 6. Florian Georgescu și Alexandru Cebuc, *Evocări. Locuri și case din București legate de lupta P.C.R.*, București, 1961, 136 p. in 16° și un plan; 7. Ion Ionașcu, Aron Petric, Pompiliu Caraioan, București, *Pagini de istorie*, București, 1961, 212 p. in 8°; 8. Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvîntări, august 1959—mai 1961*, București, 1961, 466 p. in 8°; 9. N. N. Constantinescu și V. Axenciuc, *Capitalismul monopolist în România*, București, 1962, 326 p. in 8°; 10. *Contribuția României la victoria asupra fascismului*, București, 1965, 199 p. in 8°.
II. 11. Ion Popescu-Puțuri, *Principalele trăsături ale regimului politic din România în perioada dictaturii*

militare-fasciste și a agresiunii hitleriste, în *Analele Institutului*, IX (1963), 6, p. 65—84; 12. N. N. Constantinescu, Tudor Paul, *Aspecte ale situației clasei muncitoare din România în perioada iunie 1941 — august 1944*, în *Analele Institutului*, VIII (1962), 5, p. 61 — 88; 13. N. N. Constantinescu, *Exploatarea și jefuirea economiei românești de către Germania hitleristă în perioada 1939 — august 1944*, în *Analele Institutului*, IX (1963), 6, p. 85—100; 14. M. Covaci, *Din lupta muncitorilor din București în anii dictaturii militare-fasciste și ai războiului hitlerist (1940 — 1944)*, în *Analele Institutului*, XI (1965), 4, p. 145—156.

III. 15. Col. C. Nicolae, lt. col. A. Lupășteanu, V. Bîrză, *Episoade eroice din timpul desfășurării insurecției armate și a luptei pentru eliberarea patriei (23 august—25 octombrie 1944)*, în *Analele Institutului*, VIII (1962), 4, p. 20—53; 16. Ion Popescu-Puțuri, *Însemnătatea istorică a insurecției armate din august 1944*, în *Analele Institutului*, X (1964), 4, p. 19—34; 17. General-maior în rezervă Emilian Ionescu, *Momente din timpul doborîrii dictaturii militare-fasciste*, în *Analele Institutului*, XI (1965), 6, p. 30—37; 18. General colonel în rezervă Victor Dombrovski, *Bucureștiul în zilele insurecției din august 1944*, în *Analele Institutului*, XI (1965), 6, p. 38 — 46. 19. Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, a tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, București, 1966, p. 91.

BUCUREȘTII CONSTRUCȚIEI SOCIALISTE

Istoria Bucureștilor după 23 august 1944 reflectă istoria celei mai mari prefaceri a societății românești din tot cuprinsul istoriei sale, prefacere efectuată din inițiativa și sub permanenta conducere a Partidului Comunist Român.

Istoria Bucureștilor după 23 august 1944 reflectă istoria celei mai mari prefaceri a societății românești din tot cuprinsul istoriei sale. Este istoria trecerii de la faza capitalistă la orînduirea socialistă, cu toate fenomenele și problemele pe care le pune această trecere, cu toate consecințele pe care le provoacă ea în toate domeniile vieții sociale și individuale.

SCHIMBĂRI FUNDAMENTALE

Perioada care începe cu 23 august 1944 se poate împărți în două: 1. pînă la 30 decembrie 1947: este etapa preliminară, de pregătire și tranziție; 2. după 30 decembrie 1947: etapa de aplicare a principiilor socialiste, de construire a noii societăți. În prima etapă se face pregătirea treptată în faze succesive, a noului climat psihologic și politic (vezi fig. 131), în cea de-a doua se pășește la socializarea mijloacelor de producție, la dezvoltarea economică pe bază de plan și la o nouă structurare și ierarhizare a valorilor sociale.

Modificarea cea mai importantă politică, legată și de cele mai mari manifestări de mase pe care le văzuseră Bucureștii pînă atunci, a fost alcătuirea guvernului dr. Petru Groza, la 6 martie 1945. Schimbarea, însemnînd trecerea pe primul plan a noilor forțe politice, în opoziție cu cele vechi, care predominaseră în formațiile anterioare (guvernul general Sănătescu și guvernul general Rădescu), nu s-a făcut fără vărsare de sînge: în manifestația de mase ce a avut loc în ziua de 24 februarie 1945 — cea mai mare din cîte a văzut vreodată capitala — au căzut uciși de gloanțe trase din interiorul Ministerului de Interne 6 (șase) bucureșteni. Instalarea guvernului dr. Petru Groza a adus după sine recunoașterea, de către guvernul Uniunii Sovietice, în ziua de 9 martie 1945, a instaurării administrației românești în Transilvania de nord. Iar restabilirea vechiului hotar spre Ungaria, anularea deci a Dictatului de la Viena, și-a găsit expresia în Tratatul de pace de la Paris din 10 februarie 1947, după dezbateri în care România a fost puternic susținută de Uniunea Sovietică. Acest tratat a însemnat recunoașterea marilor jertfe făcute de poporul român în războiul antihitlerist (23 august 1944—mai 1945) la care a participat cu 16 divizii, între care divizia „Tudor Vladimirescu", o divizie antiaeriană, corpul de aviație și o brigadă antitanc, plus completările repetate, în total peste 538.000 de oameni, fiind a patra putere — după U.R.S.S., S.U.A. și Anglia — sub raportul efectivelor angajate în luptă.

Dintre evenimentele mai importante ale primei etape trebuie relevată reforma agrară din 22 martie 1945, Conferința națională a P.C.R., în octombrie 1945, și reforma monetară din 15 august 1947. Cea dintîi a expropriat, cu cîteva excepții prevăzute de lege, tot ceea ce depășea suprafața de 50 de hectare și, pe pămîntul astfel obținut (1.468.000 hectare), a împroprietărit 918.000 țărani săraci, dîndu-le 1.109.000 hectare, restul constituind rezervă de stat. Reforma a privit pe toți moșierii, deci și pe cei stabiliți sau refugiați în București; ea a însemnat lichidarea moșierimii ca clasă; beneficiari, pe aria bucureșteană, au fost țăranii săraci în comunele suburbane și cele cuprinse între oraș și linia de centură

a forturilor. Conferința națională a stabilit un întreg program pentru reconstrucția țării și a adoptat un nou Statut al partidului. Reforma monetară din 15 august 1947, pe de o parte, a pus capăt inflației, urmare a războiului, pe de alta, a stabilit un nou raport între salarii și prețuri, precum și o nouă repartizare, favorabilă păturii muncitoare, manuale și intelectuale, a venitului național. Inflația ajunsese așa de mare în preajma reformei, încît salariile și pensiile nu mai puteau asigura nici hrana cea mai modestă. Însemnăm, pentru viitorime, cîteva prețuri oficiale din intervalul 9–14 august 1947: un kilogram de mălai, loco moară (en-gros) — 47.000 lei, unul de ardei gras — 30.000, cartofi noi — 60.000, mazăre verde boabe — 60.000, bame — 120.000, usturoi — 120.000, pătlăgele vinete calitatea I (peste 300 grame bucata) — 34.000, mere calitatea I — 55.000, pere obișnuite — 60.000, prune brumării — 64.000, struguri — 140.000, brînză — 300.000, în Piața Obor s-a cerut însă în ziua de 14 august 1.200.000 lei pe kilogram; un metru de stofă în Lipscani, 1.200.000 — s-a cerut însă pînă la 18.000.000 — un metru de mătase, 1.500.000, iar la „negru“ sau pe sub mînă, 6.000.000 etc.

Prima etapă s-a încheiat prin abdicarea, la 30 decembrie 1947, a regelui Mihai și prin instaurarea concomitentă a Republicii Populare Române. În felul acesta lua sfîrșit — spre a întrebuința formularea fostului președinte al Consiliului de Stat, Gh. Gheorghiu-Dej — „etapa strategică de desăvîrșire a revoluției burghezo-democratice“ și începea „o nouă etapă istorică — a înfăptuirii sarcinilor revoluției socialiste, a construirii socialismului — în patria noastră“. După ce, mai întîi, în februarie 1948, se formase Partidul Muncitoresc Român, prin unificarea Partidului Comunist și a celui socialist, în ziua de 11 iunie a aceluiași an — exact cînd se împlinea un secol de la izbucnirea în București a revoluției de la 1848 — s-a votat legea pentru naționalizarea întreprinderilor industriale, a celor miniere, bancare, de transport și de asigurări. Banca Națională fusese etatizată încă mai dinainte, prin legea din 28 decembrie 1946. Iar la 30 martie 1949, restul din moșiile expropriate în 1945 a trecut și el în proprietatea statului. Au urmat apoi, în octombrie 1950, Hotărîrea cu privire la planul decenal de electrificare a țării, în decembrie același an Hotărîrea cu privire la primul plan cincinal de dezvoltare a economiei țării, în decembrie 1955, la Congresul al VII-lea al Partidului Comunist Român, Hotărîrea cu privire la cel de-al doilea plan cincinal, în iunie 1960, la cel de al VIII-lea Congres, Hotărîrea privind planul șesenal (1960–1965), iar în iulie 1965, la ultimul Congres [1], Directivele privind planul pe 1966–1970 și Directivele planului de 10 ani pentru dezvoltarea energeticii (vezi fig. 132).

[1] Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român conform noii numerotări a congreselor partidului, care începe de la Congresul de constituire a Partidului Comunist Român, din mai 1921.

Fig. 130 — Uzinele Electronica (S.)

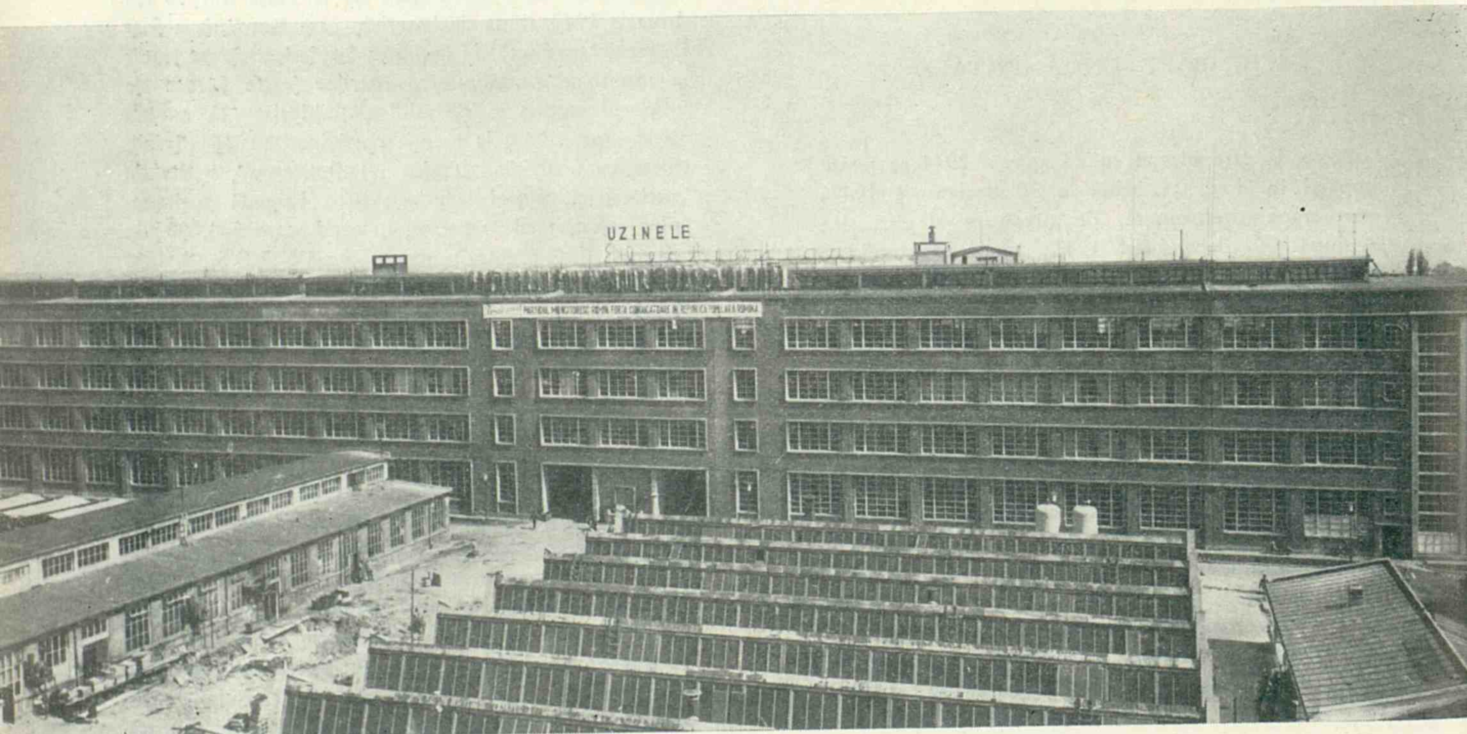


Fig. 131. — Gheorghe Gheorghiu-Dej vorbind la mitingul oamenilor muncii din capitală, în fața sediului Partidului Comunist Român, în ziua de 30 august 1944. (I.I.)



Fig. 132 — Aspect din sala mare a Palatului Republicii Socialiste România în timpul lucrărilor Congresului al IX-lea al Partidului Comunist Român. Tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al C.C. al Partidului Comunist Român, prezintă Raportul Comitetului Central. (A.)

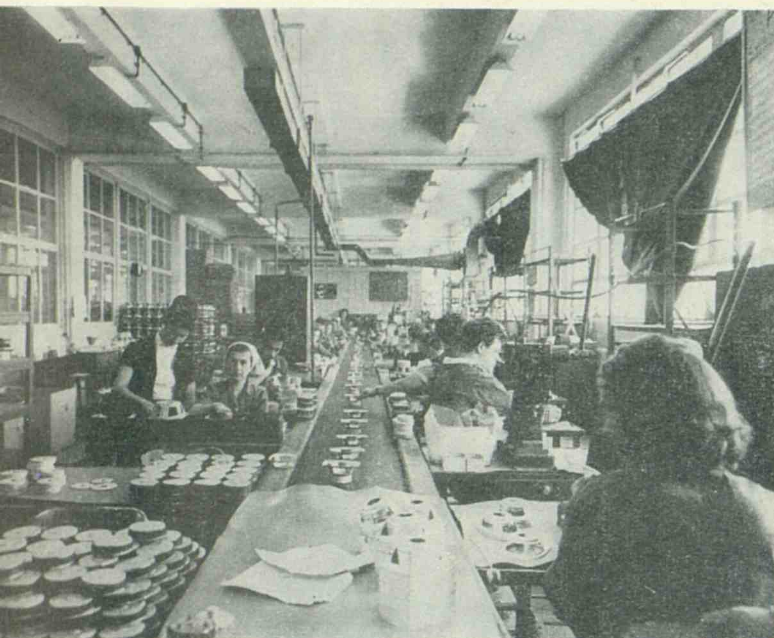


Fig. 133 — Uzinele Electronica, montaj pe bandă (S.)

INDUSTRIALIZAREA SOCIALISTĂ A ORAŞULUI

Aceste hotărîri au avut o influenţă deosebită asupra dezvoltării Bucureştilor, intensificînd procesul de industrializare a lui. Au fost create întreprinderi noi, producînd articole care mai înainte se importau, au fost mult mărite întreprinderile existente şi s-au asigurat condiţii de lucru superioare celor anterioare. La 31 decembrie 1962 existau în Bucureşti 256 de întreprinderi importante, dintre care 196 de întreprinderi republicane, de mari proporţii, 22 de întreprinderi locale şi 38 de întreprinderi cooperatiste. Faţă de aceste întreprinderi, cele circa 5.000 de unităţi mici meşteşugăreşti care existau în 1961 nu reprezentau decît 0,4% din totalul producţiei oraşului. De altfel, între timp, o parte din ele au şi intrat în sectorul cooperatist.

Totalul salariaţilor întreprinderilor industriale la finele anului 1963 era de 276.854, iar suprafaţa de teren ocupată de aceste întreprinderi totaliza 1.940 de hectare. Cea mai importantă ramură, atît ca pondere în totalul producţiei, cît şi ca număr de salariaţi, este industria construcţiilor de maşini şi a prelucrării metalelor; ea utiliza, la data arătată, 93.741 persoane; urma apoi industria textilă cu 48.011 salariaţi, cea alimentară, cu 23.979, şi cea chimică, avînd 21.344. Se construiesc acum, pentru întîia dată, în Bucureşti, autobuze şi troleibuze — la uzinele „Autobuzul" — maşini agricole la „Semănătoarea" pe Splaiul Independenţei, biciclete în fabrica de lîngă Halele Obor. O dezvoltare deosebită ia industria electrotehnică; din cele 10 unităţi ale ei, cu peste 10.000 de lucrători, unele, ca „Uzinele de maşini electrice" din dealul Cotrocenilor, sînt complet noi; altele, ca „Electroaparatajul", pe Bulevardul Stadionului, în dreapta Şoselei Iancului, „Electrocablul", pe Şoseaua Caţelu, sau „Electronica", pe strada Baicului, au fost mult mărite şi modernizate, ajungînd de nerecunoscut (vezi fig. 130, 133, 134). Aceste fabrici bucureştene produc frigidere (Pinguin şi Fram), aparate de radio, televizoare şi tot soiul de aparataj electric. În domeniul confecţiunilor şi al industriei grafice, oraşul nostru posedă astăzi cele mai mari întreprinderi de acest fel din sud-estul european: Fabrica de confecţii şi tricotaje „Bucureşti" care este o întreprindere cu totul nouă — a fost construită în 1948—1949 (vezi fig. 135—136) — faţă de nucleul — pentru confecţii ale armatei (A.P.A.C.A.) — originar, şi Combinatul poligrafic Casa Scînteii, instalat la capătul de miazănoapte al Şoselei Kisselef, într-o clădire de vaste proporţii, cea mai mare din Bucureşti şi lucrată din materiale de bună calitate (vezi fig. 137). Tot de vaste proporţii este şi Combinatul de cauciuc

Fig. 134 — Fabrica Electrofar, una din secţii. Lucrătoarele poartă toate ochelari de protecţie (S.)

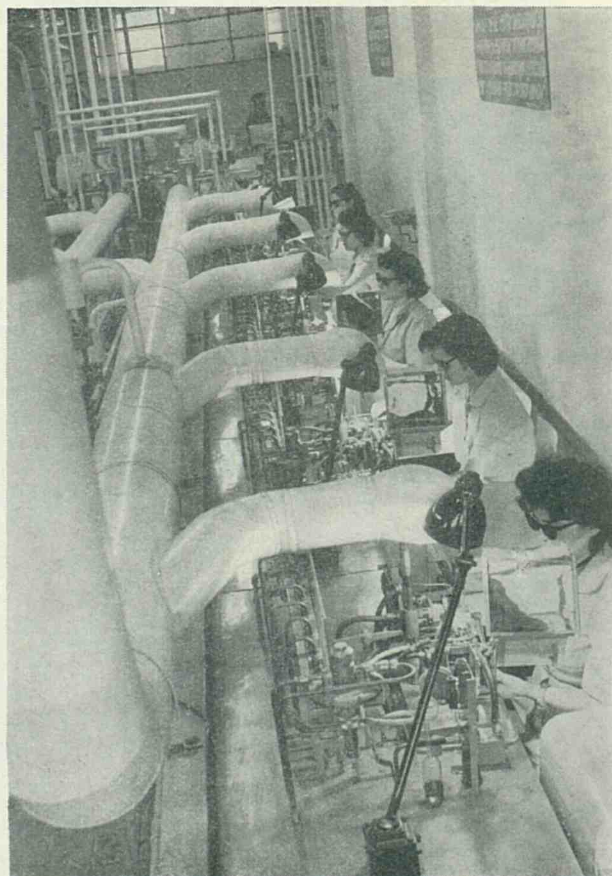


Fig. 135 — Fabrica de confecţii şi tricotaje „Bucureşti“ (S.

de la Jilava (vezi fig. 138), dezvoltat în jurul micului nucleu de odinioară, precum şi impunătoarea uzină de anvelope „Danubiana“, de pe Şoseaua Olteniţei, lîngă Popeşti-Leordeni, construită în 1961 (vezi fig. 139). S-a întemeiat o fabrică nouă de produse chimice, Uzinele „9 Mai“, dincolo de Dudeşti, spre Căţelu, în locul vechii pulberării a armatei: produce insecticide şi îngrăşăminte chimice (vezi fig. 140). Alături se află „Icechim“ sau Institutul de cercetări chimice, cu laboratoare speciale; menţionăm de asemenea Fabrica de mase plastice „Bucureşti“, din Strada Ziduri Moşi, reprofilată în 1956 (vezi fig.142). În domeniul alimentar s-au făcut întreprinderi pentru produse care s-au bucurat imediat de aprecierea bucureştenilor, în special a tineretului: „sucul“ de fructe — o fabrică la Bucureştii-Noi — şi îngheţată „pe băţ“ sau în diferite ambalaje. Fabricile de conserve s-au mărit producînd sorturi altădată inexistente, ca gemurile, concurentele reuşite ale dulceţei şi ale marmeladei, acum foarte apreciate. O noutate sînt şi fructele şi legumele „congelate“ ale fabricii „Antrefrig“ de lîngă Pantelimon; ele vor fi din ce în ce mai apreciate. O fabrică modernă de produse lactate „Bucureşti“, cu o capacitate zilnică de prelucrare de 200.000 litri lapte, a început să funcţioneze în 1960, iar o fabrică de ciocolată, în 1962.

În ultimii ani au intrat în producţie o serie de fabrici noi: de ţevi sudate, de mobilă — la Militari

Fig. 136 — Una din secţiile fabricii de confecţii şi tricotaje „Bucureşti“ (S.)





Fig. 137 — Combinatul poligrafic Casa Scînteii. În primul plan, aleea care duce la Pavilionul Economiei Naționale, în timpul expoziției din 1964 (A.

Fig. 138 — Vedere generală a Combinatului de cauciuc „Jilava" (S.)

şi Pipera (vezi fig. 141) — de obiecte sanitare din porţelan, de piese pentru radio (transistori) la Băneasa (vezi fig. 143) etc.

La finele anului 1961, producţia industriei bucureştene depăşea cu 20% producţia din 1938 a întregii Romånii.

Alături de aspectul tehnic-economic trebuie luat în considerare cel social. Şi în privinţa aceasta progresul este incontestabil, tot aşa de vădit ca şi sub raportul tehnic. Există grija de a se crea condiţii de viaţă din ce în ce mai bune pentru omul muncii. Lucrătorii fabricilor bucureştene iau masa la cantinele unităţilor respective (vezi fig. 144), care se prezintă în condiţii bune: mîncare suficientă, gătită satisfăcător şi la preţuri modice. Mulţi dintre copiii mici ai lor îşi petrec ziua la creşă; fabricile au servicii medicale, cluburi cu săli de conferinţe şi cercuri artistice şi sportive. Lucrătorul bucureştean îşi dă astăzi seama de locul important pe care îl ocupă în viaţa poporului; el are o conştiinţă profesională şi civică în continuă creştere.



Fig. 139 – Secţie la Uzina de anvelope „Danubiana" (S.)

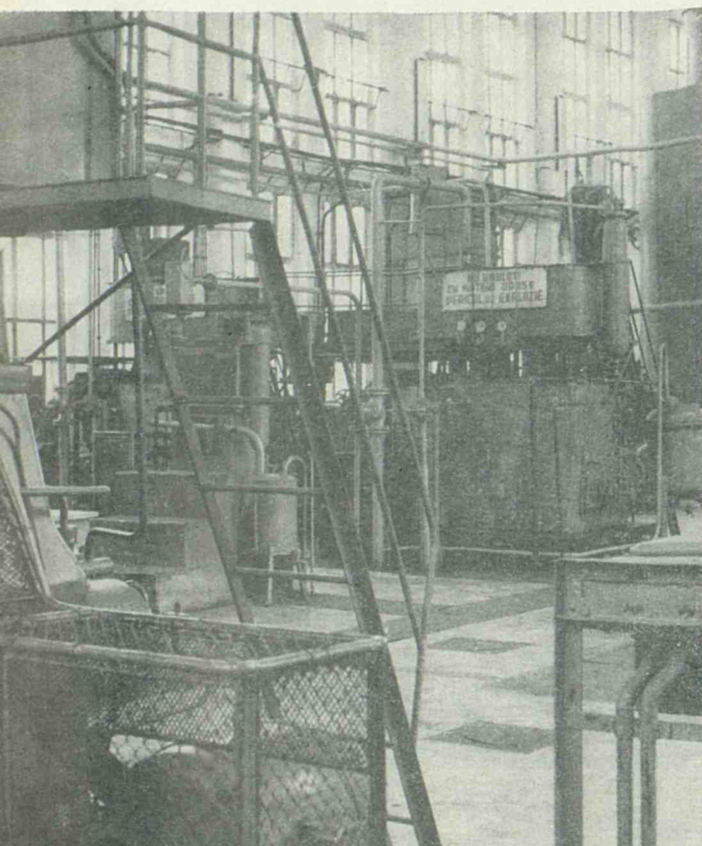


Fig. 140 — Secţie la Uzinele chimice „9 Mai"; fabrica de oxigen (S.)

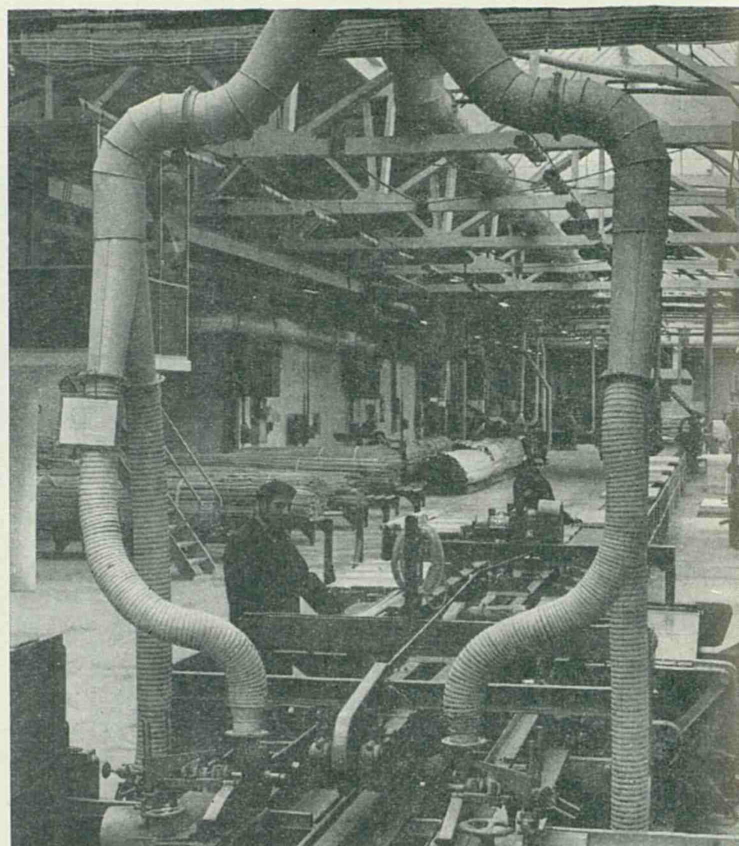


Fig. 141 — Fabrica de mobilă „Pipera" (S.)

Fig. 142 — Secţie la Fabrica de mase plastice „Bucureşti" (A.)



Fig. 143 — Secție la Fabrica de transistori „Băneasa" (S.)

Fig. 144 — Sala de mese a Fabricii de confecții și tricotaje „București" (S.)



CREŞTEREA SUPRAFEŢEI ORAŞULUI. NOILE CONSTRUCŢII

Fenomenul de extindere a Bucureştilor, de creştere în suprafaţă, a continuat şi după 23 august 1944. Această creştere nu s-a mărginit la o singură regiune, ci a avut loc peste tot şi în special lîngă arterele de penetraţie. Au luat naştere noi aglomerări sau complexe de locuinţe, iar limita oraşului a fost împinsă mai departe, coincizînd în unele porţiuni chiar cu linia ferată de centură a forturilor; acesta e cazul cu limita spre nord şi nord-vest. Pentru o mai bună administrare şi, în acelaşi timp, pentru o stimulare a iniţiativelor locale, a fost sporit în 1950 numărul subdiviziunilor administrative: din patru, cîte erau înainte, s-au făcut opt. S-a schimbat şi numele lor generic: din sectoare în raioane — punîndu-se în concordanţă cu numele subîmpărţirilor administrative pe întreaga ţară — iar în privinţa numelui propriu, s-au înlocuit „culorile" — moştenire bizantino-turcă — prin nume de personalităţi, naţionale şi mondiale, şi date sau cartiere istorice. Cele 8 raioane ale Bucureştilor se succed în ordinea următoare, de la stînga la dreapta: 1. Griviţa Roşie, 2. 30 Decembrie, 3. 1 Mai, 4. 23 August, 5. Tudor Vladimirescu, 6. Nicolae Bălcescu, 7. V. I. Lenin, 8. 16 Februarie. Suprafaţa totală a acestor opt raioane este de 25.596 de hectare sau 255,96 kilometri pătraţi. Întinderea cea mai mare o are raionul 30 Decembrie, cu o suprafaţă de 5.486 de hectare, hotarul lui nordic coincizînd cu linia de cale ferată a forturilor; raionul cel mai mic este 23 August, avînd numai 1.858 de hectare (vezi harta 5).

Sporirea aceasta considerabilă a suprafeţei teritoriului Bucureştilor — de la 7.800 hectare în 1939 la 25.596 în 1950 — nu înseamnă sporirea în proporţie *a suprafeţei clădite*. Ea este în primul rînd o măsură administrativă care permite supravegherea unei regiuni ce interesează, direct şi indirect, dezvoltarea oraşului. E o măsură luată *în vederea viitorului*, privind atît spaţiile clădite, cît şi cele verzi. Pentru oraşul propriu-zis, suprafaţa fixată anterior la 10.015 hectare a fost sporită la 12.700 de hectare, ţinîndu-se seamă pe de o parte de construcţiile ce urmează a se ridica,

Fig. 145 — Blocurile turn din cartierul Floreasca pe marginea fostei „gropi". În prim-plan toboganul copiilor (A.)




BUCUREȘTII
ÎNTRE 23 AUGUST 1944 ȘI 1966
Aerogara internațională Băneasa
BĂNEASA
Dămăroaia
BUCUREȘTII NOI
Pajura
Jiu
Gara Băneasa
Lacul Băneasa
Parcul distractiv
Pavilionul de Expoziție a Economiei Naț.
Podul Constanța
Lacul Herăstrău
Parcul de Cultură și Odihnă Herăstrău
Arcul de Triumf
Lacul Floreasca
Lacul Tei
Pipera
Drumul Pipera
Constanța
Andronache
COLENTINA
FUNDENI
Spitalul Fundeni
Palatul domnesc Ghica
Mân. Plumbuita
Giulești
Crîngași
Podul Grant
Gara Basarab
Podul Basarab
Gara de Nord
Dîmbovița
Circul de Stat
Spitalul Colentina
Halele Obor
Gara de Est
Bul. 30 Decembrie
Șos. Vergului
Gara Titan
Stadionul 23 Aug.
Complexul sportiv 23 August
Bul. Muncii
Piața Muncii
Bd. Păcii
Bul. Armata Poporului
Palatul Pionier.
Grăd. Botanică
Academia Militară Generală
Stadionul Republicii
Piața Unirii
Patriarhia
Marea Adunare Națională
Parcul Libertății
Drumul Taberii
Cim. Ghencea
Bulevardul Ghencea
Ghencea
Calea 13 Septembrie
Balta Albă
Bul. Est-Vest
Bul. Ion Sulea
Dîmbovița
Mân. Văcărești
Cim. Bellu
B. Cocioc
Alexandria - Sud
Brîncoveanu - Berceni
Șos. Berceni
Șos. Vitan-Bîrzești
Spital Gh. Marinescu
0 1 2 km
P. POLONIC



Fig. 146 — Blocuri noi pe Şoseaua Mihai Bravu (A.)

dată fiind sporirea populaţiei, pe de altă parte de necesitatea de a acoperi prin plantaţii deficitul de spaţii verzi — 2.570 de hectare — spre a ajunge la norma prevăzută de 20 de metri pătraţi de cap de locuitor. Suprafaţa clădită a sporit totuşi în mod însemnat. S-au construit cartiere noi de locuinţe pentru oamenii muncii, cartiere alcătuite din blocuri cu mai multe etaje şi situate, în general, spre marginea oraşului. Începutul l-a făcut cartierul *Ferentari*, realizat în 1945—1947, cu aproape 600 de apartamente; a urmat apoi cartierul *Bucureştii-Noi*, unde în piaţa mărginită de blocurile înfăţişătoare, cu parter şi trei etaje, s-a construit şi un cinematograf monumental, iar în stînga bulevardului, un teatru în aer liber. De mari proporţii sînt cartierele noi de la *Floreasca* — unde alături de „groapa" mizeră, desfiinţată şi transformată în parc, se înalţă un adevărat oraş (vezi fig. 145) — şi de la *Vatra Luminoasă*, în apropierea stadionului şi a Parcului „23 August". Pentru ceferişti s-a ridicat cartierul de locuinţe de la Triaj. Impresionante sînt blocurile noi ce mărginesc Academia militară generală, pe Şoseaua Pandurilor, ca şi acelea construite în ultimul timp pe Calea Griviţei, pe Şoseaua Mihai Bravu (vezi fig. 146), pe Şoseaua Giurgiului (vezi fig. 147), pe Drumul Sării (nu al „Serii", cum se spunea mereu greşit) şi pe strada Vătafului colţ cu Drumul Taberei. Diferite instituţii şi întreprinderi şi-au construit şi-şi construiesc complexe de blocuri sau case pentru salariaţii lor. Aşa sînt complexele P.T.T. de la bariera Rahovei, la începutul şoselei spre Alexandria, sau complexele I.T.B. (fost S.T.B.) din cartierul Tei, blocul I.T.B. de pe Bulevardul Magheru, blocul pentru funcţionarii de la Finanţe pe Calea Victoriei etc. Alte blocuri de locuinţe muncitoreşti s-au înălţat pe Bulevardul 1 Mai (raionul Griviţa Roşie), pe strada Maior Coravu (raionul 23 August). Complexe mai mici, cuprinzînd case fără etaj sau numai cu un etaj, s-au realizat în alte puncte ale oraşului, ca, de pildă, la Băneasa. Alături de aceste complexe trebuiesc notate şi unele blocuri izolate. Tendinţa este să se clădească pe terenurile virane singuratice, în special acelea de pe marile artere. În această direcţie, relevăm blocurile care s-au construit pe Magistrala Nord-Sud (blocul pe locul fostului „Carlton", blocul I.T.B., blocul Institutului de fizică, blocul ocupat de Ministerul Sănătăţii), pe Calea Moşilor, Calea Dorobanţi (colţ cu Gr. Alexandrescu, în Piaţa Dorobanţi), pe Şoseaua Ilie Pintilie, pe Bulevardul Gheorghe Duca, pe Bulevardul Republicii, pe străzile Brezoianu şi 13 Decembrie etc. S-a utilizat sistemul „supraetajării", sporindu-se cu unul sau mai multe etaje clădirile care prezintă condiţiile necesare; unele din aceste supraetajări formează adevărate blocuri: cazul imobilului clădit în faţa Pieţei de Flori şi al aceluia de pe Calea Victoriei, în faţa Muzeului de artă populară.

Prin credite acordate de întreprinderi şi de stat, uneori prin mijloace personale, s-au construit şi multe *locuinţe individuale*, de cărămidă şi acoperite cu ţiglă, într-o seamă de cartiere mărginaşe. De ase-



Fig. 147 — Blocuri noi pe Şos. Giurgiului; blocul turn are 17 nivele (A.)

menea, mai ales în ultimii ani, *blocuri mici*, de cîte 4—6—8 apartamente, prin asocierea respectivilor beneficiari. Construirea de locuinţe pentru oamenii muncii — blocuri mari, blocuri mici, case individuale — s-a accentuat începînd din anul 1957, iar din 1961 a luat un avînt deosebit. Cifrele, în privinţa aceasta, sînt concludente: în 1957 şi 1958 s-au construit 6.517 apartamente; în 1959, 7.031; în 1960, 7.770; în 1961, 15.144; în 1962, 12.925, iar în 1963, 13.623. Părţi întregi dintr-o serie de magistrale ale oraşului şi-au schimbat complet înfăţişarea: e vorba de Calea Griviţei, în porţiunea dintre Podul Constanţa şi Gara de Nord, de Bulevardul Dimitrov, între Mihai Bravu şi Gara de Est, de bulevardele Ilie Pintilie, Ştefan cel Mare, Mihai Bravu şi 1 Mai, de Bulevardul Dinicu Golescu, reconstruit în întregime pe latura opusă Gării de Nord (vezi fig. 148), de Şoseaua Viilor, de începutul Căii Plevnei; Magistrala Nord-Sud e o arteră nouă, mărginită de blocuri falnice. Treptat-treptat, oraşul nostru îşi schimbă înfăţişarea; dispar casele mizere, construite adesea fără autorizaţie, din materiale proaste — în 1954 existau la periferie (Pantelimon, Colentina etc.) 1.961 de asemenea case, care fuseseră ridicate în ultimul deceniu — şi sînt înlocuite de clădiri monumentale, înzestrate cu confortul modern. S-au realizat ansambluri arhitectonice remarcabile, ca acela din jurul Sălii Palatului (vezi fig. 149), ansamblul din Piaţa Gării de Nord, cel de la intersecţia Bulevardului 1 Mai cu Calea Griviţei (fosta Piaţă Chibrit) (vezi fig. 150), cel din Bulevardul Magheru spre Piaţa Eminescu, fostă Romană (vezi fig. 151), ansamblul din Piaţa Amzei etc.

În timp ce, înainte de 23 August 1944, accentul, în materie de construcţii, căzuse pe clădirile particulare, acestea întrecînd ca valoare şi volum pe cele publice, după 23 August raportul s-a inversat. E un fenomen explicabil, marcînd trecerea de la regimul individualist la cel socialist. Într-adevăr, dacă facem suma clădirilor publice care s-au construit în Bucureşti în răstimpul 1945—1956 — fabrici, localuri administrative, de învăţămînt, medicale şi militare, instituţii de cercetări ştiinţifice, săli de spectacole, săli sportive şi stadioane etc. — constatăm că ele depăşesc ca volum şi valoare clădirile de caracter particular. Este o imposibilitate să arătăm aici în amănunţime tot ce s-a realizat sub acest raport; nici nu şi-ar avea locul, de altfel, în prezenta lucrare. Ne vom mulţumi deci să cităm realizările reprezentative în domeniile respective. Cea mai mare clădire din Bucureşti, aşa cum am arătat şi mai înainte, este Casa Scînteii, realizată într-un interval de circa şase ani (1950—1956), prin contribuţia întregii colectivităţi româneşti. Este totodată şi o construcţie din cele mai îngrijite, întrebuinţîndu-se materiale de o calitate superioară şi dîndu-se atenţie detaliilor (vezi fig. 152 şi 153). O reuşită arhitectonică putem considera sediul Consiliului Central al Sindicatelor din

strada Ştefan Gheorghiu (Parcul Filipescu). Tot aşa, aerogara de la Băneasa. Remarcabilă sub toate raporturile este monumentala Sală a Palatului R.S. România, terminată în 1960, sală în care au loc marile congrese, apoi concerte, spectacole de teatru şi film, precum şi diferite alte manifestări culturale (vezi fig. 154). Impresionează de asemenea, prin spaţiul închis sub uriaşa boltă metalică, pavilionul, de formă circulară, care adăposteşte expoziţiile economiei naţionale.

Dacă Teatrul Naţional n-a putut fi încă reclădit — dar reconstruirea acestui vechi lăcaş de artă nu va mai întîrzia — s-a înălţat, în schimb, o impunătoare operă şi s-a dat o deosebită atenţie teatrelor în aer liber, înfiinţate în parcurile de cultură şi odihnă. Oraşul posedă astăzi şase asemenea teatre, dintre care relevăm pe cele numite „N. Bălcescu", „23 August" şi teatrul din Parcul de cultură şi odihnă „Herăstrău". Cu un deosebit gust a fost renovat Teatrul evreiesc de stat. S-a construit şi o serie



Fig. 148 — Blocuri noi pe Bulevardul Dinicu Golescu (S.

Fig. 149 — Sala Palatului Republicii Socialiste România şi o parte din blocurile ce mărginesc Piaţa Palatului; în fund, blocul turn cu 18 nivele (A.)

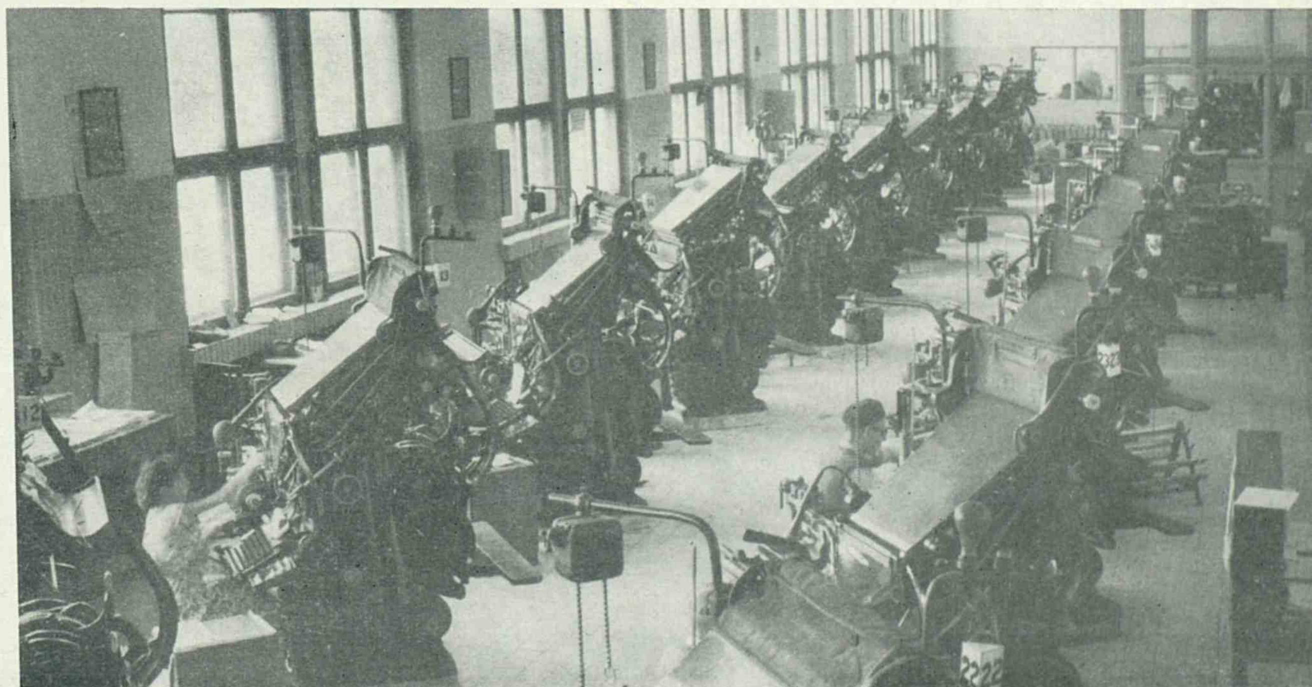
Fig. 150 — Piaţa 30 Decembrie — fosta Piaţă Chibrit, reprezentativă pentru noul aspect al oraşului (S.)

Fig. 151 — Piaţa Romană şi sfîrşitul Bulevardului Magheru cu blocu nou (S.)



Fig. 152 — Sala de marmură a Casei Scînteii (S.)

Fig. 153 — Combinatul poligrafic Casa Scînteii, sala linotipelor (A.)



întreagă de cinematografe noi, ca „Înfrățirea între popoare" la Bucureștii-Noi, „Vasile Alecsandri" lîngă Piața Cosmonauților — în prezent Teatrul „Ion Creangă" — cele două cinematografe din raionul Lenin, dintre care unul pe strada Drumul Sării, apoi încăpătoarele cinematografe cu săli de 800 de locuri — „1 Mai", „G. Coșbuc", „Floreasca", „Grivița", „Luceafărul" etc. S-a adaptat la multe din cele vechi și la toate cele noi ecranul lat (cinemascop), iar cinematograful „Patria" a fost amenajat pentru ecranul panoramic. La finele anului 1963 funcționau 109 cinematografe publice, inclusiv cele sindicale.

Un titlu de mîndrie al Bucureștilor de după 23 August îl constituie stadioanele: acela din Parcul „23 August", cu o capacitate de circa 80.000 de spectatori, cel mai mare din sud-estul european (vezi fig. 155), Stadionul „Republicii" (fost A.N.E.F.), dublat față de cel vechi, Stadionul „Dinamo", mai mic, dar foarte îngrijit, elegant chiar. În același domeniu, merită să fie relevate cele două hale de sporturi de la Floreasca, una cuprinzînd un bazin de înot cu apă încălzită (vezi fig. 156). În fruntea clădirilor pentru institutele de cercetări științifice vine, desigur, complexul Institutului de cercetări nucleare de la Măgurele, la sud-sud-vest de oraș, cu reactorul atomic și laboratoarele de cercetări. Institutul de proiectări miniere (IPROMIN) are un aspectuos local nou în Calea Victoriei colț cu Calea Griviței, Institutul de cercetări metalurgice (I.C.E.M.), un altul impozant, în Crîngași, iar pentru Institutul de inframicrobiologie s-a construit un sediu modern dotat, ca și institutele anterioare, cu toată aparatura științifică necesară. În domeniul medical, în afară de pavilioanele noi care s-au adăugat la diferite spitale, e de relevat maternitatea din strada Polizu, spitalul din Șoseaua Panduri, a cărui zidire a început înainte de 23 August, Spitalul de copii „Emilia Irza" din fața Parcului Tei (vezi fig. 157) — construcția, în linii moderne, reușite, datorîndu-se arhitectului Grigore Ionescu — marele spital de la Fundeni, înconjurat de un parc de 24 de hectare, Institutul pentru expertiza și recuperarea capacității de muncă din strada Romulus și sanatoriile de la nord de oraș, din regiunea Balotești. La finele anului 1963 Bucureștii aveau 63 de spitale cu 19.545 de paturi; existau

Fig. 154 — Interiorul Sălii Palatului R. S. România, cea mai mare sală din București (S.)

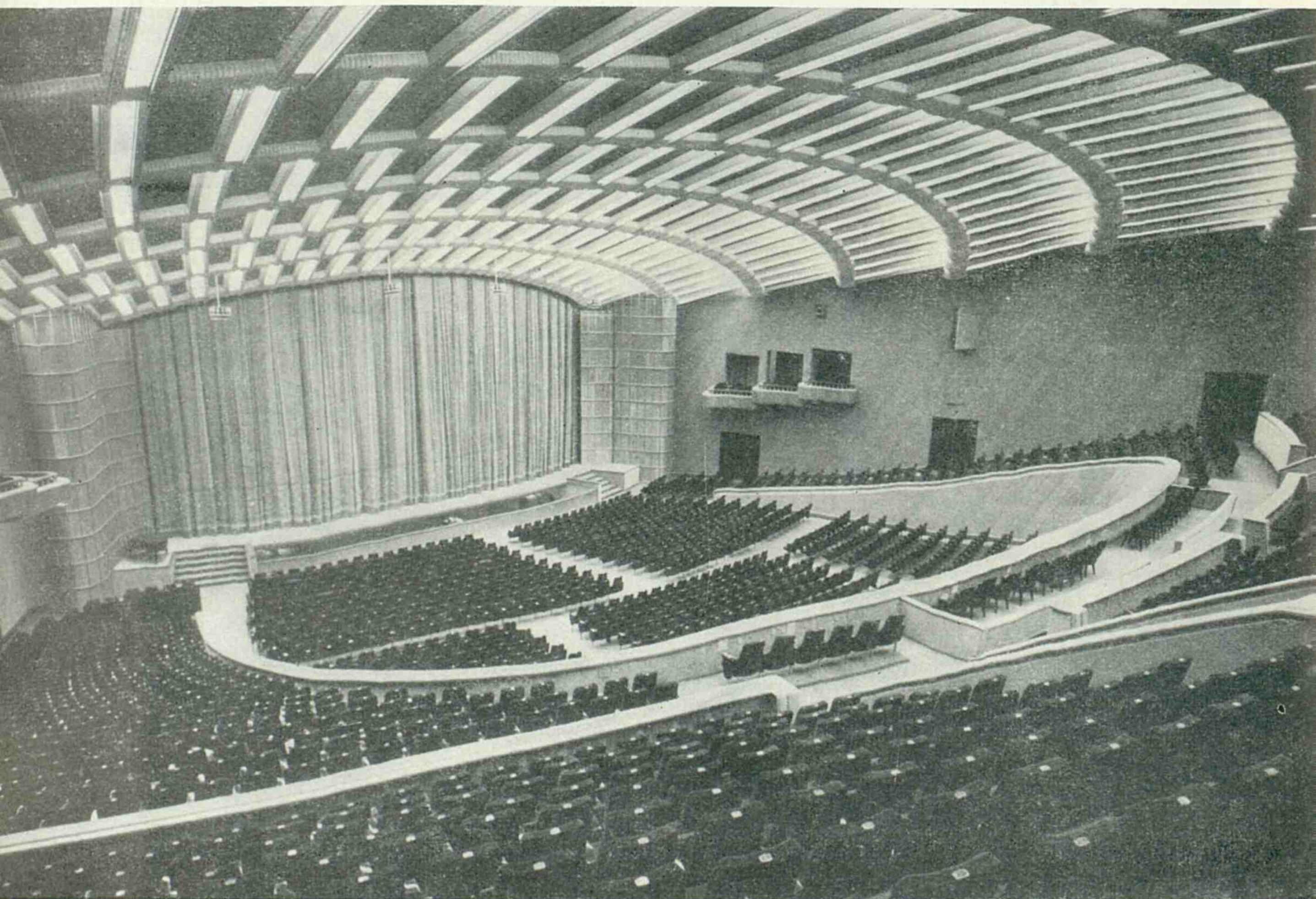


Fig. 155 — Stadionul „23 August“ — vedere generală. Fotografie de pe platforma turnului de lansare cu parașuta (P.B.

Fig. 156 — Sala sporturilor Floreasca (P.B.)



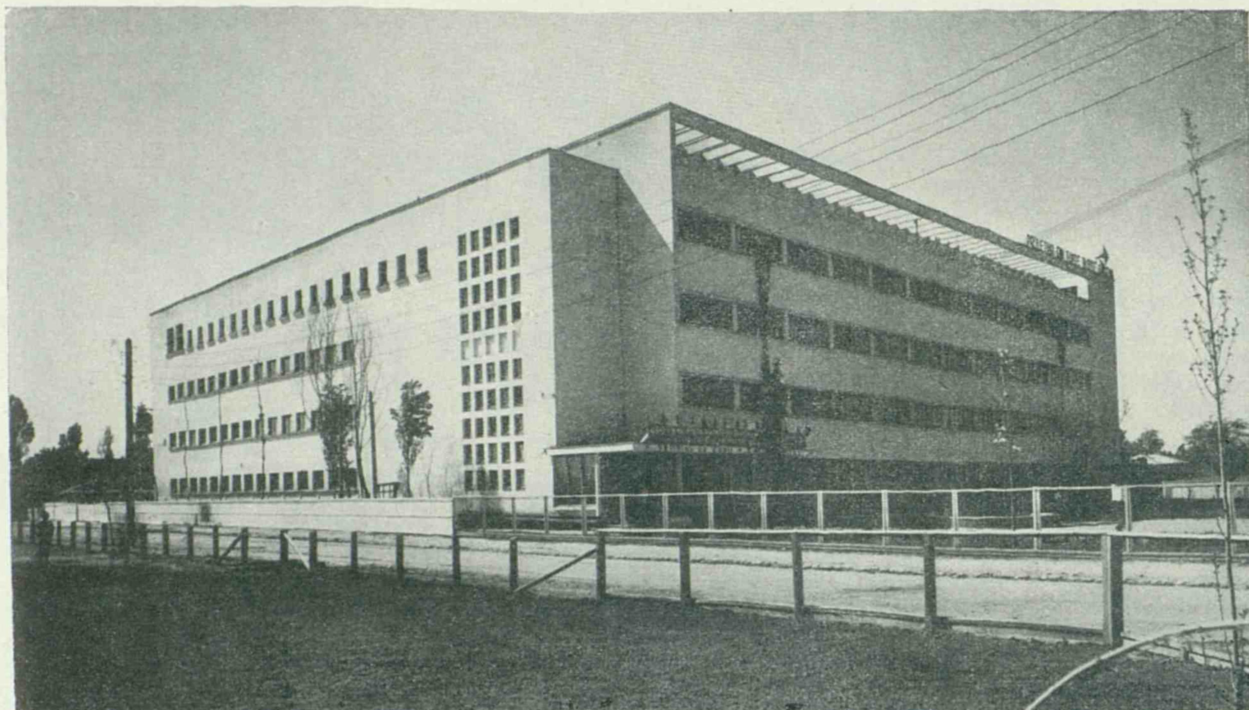


Fig. 157 — Spitalul „Emilia Irza" din fața Parcului Tei (P.B.)

257 de circumscripții medico-sanitare și 115 farmacii. În domeniul școlar trebuie amintite seria de localuri noi pentru școlile de 8 ani, ridicate în diferite părți ale orașului (Giulești, Crîngași, Vatra Luminoasă, Bucureștii-Noi, Colentina etc.), precum și mărirea unora din cele existente, apoi două clădiri mai mari destinate pregătirii electrotehnicienilor: una, cu o caracteristică fațadă curbă, lîngă Liceul „Gh. Șincai", în marginea Cociocului, alta vecină cu clădirea Spitalului „Emilia Irza" și avînd un stil asemănător acesteia. Patriarhia a renovat complet două lăcașuri bisericești: 1. Vechea mănăstire — din veacul al XVI-lea — a *Plumbuitei*, instalînd aici diferite ateliere și transformînd trista ruină de după primul război mondial într-o frumoasă așezare; 2. *Schitul Maicilor*, nu departe de Antim, la poalele Dealului Spirii, într-un colț pitoresc și liniștit al orașului.

Sub raportul localurilor administrative, Bucureștii s-au îmbogățit cu o clădire de mari proporții — a doua ca mărime din oraș — anume, Palatul Căilor Ferate, — subsol, parter și 11 etaje — al cărui schelet din beton-armat fusese turnat înainte de 23 August — a servit ca adăpost în timpul bombardamentelor aeriene din 1944 — dar la care s-a lucrat încă timp de peste un deceniu (vezi fig. 119). Lîngă el, pe partea cealaltă a Bulevardului Dinicu Golescu, s-a înălțat încăpătorul cămin al ceferiștilor, cu parter și opt etaje. Pentru poștă, telegraf și telefon s-a construit un impunător și spațios local în unghiul pe care-l face Calea Dudești cu strada Theodor Speranția, iar pentru Radioteleviziune palatul din strada Nuferilor (vechea stradă a Fîntînii) cuprinzînd și o sală proprie pentru concerte publice.

CREȘTEREA POPULAȚIEI

Bucureștii aveau, la recensămîntul din 6 aprilie 1941, o populație de 992.536 locuitori, formînd 274.441 de gospodării și locuind 102.559 de clădiri. În 1948 numărul crescuse la 1.041.807, arătînd deci un spor de 49.271 locuitori în timp de 7 ani, sau o medie de 7.039 pe an. Media este mică, raportată la aceea de 32.136, care se constată în intervalul 1930—1941; ea se explică însă prin urmările de tot felul ale războiului. Noul recensămînt din 21 februarie 1956 arată o populație de 1.236.905 locuitori, deci o creștere față de 1948 de 195.098, ceea ce dă un spor mediu anual de 24.487. În 1959 cifra locuitorilor Bucureștilor se ridică la 1.285.606, iar la finele anului 1963 la 1.366.794; sporul mediu anual în răstimpul 1956—1963 este deci de 18.555.

Din acest spor, o parte mai mică o formează excedentul natural, al nașterilor față de morți, iar partea cea mai mare o reprezintă noii-veniți, de la țară și din orașele de provincie. Pentru anii 1948—1953 avem ca excedent natural: 4.336, 7.594, 6.690, 6.716, 7.981 și 9.624 locuitori; noii-veniți dau respectiv: 20.051, 16.793, 17.697, 17.671, 16.406 și 14.763.

Cifrele arată că, în general, excedentul natural sporeşte, că, potrivit cu progresele medicinei şi ale măsurilor de igienă, mortalitatea scade, în special la copiii mici, ceea ce e un fenomen îmbucurător. În medie, pe întreaga suprafaţă a ţării — deci cifrele sînt cu atît mai valabile pentru Bucureşti — această mortalitate a scăzut la copiii sub un an de la 16,4%, în 1946, la 8,1%, în 1957, s-a redus aşadar cu mai mult de jumătate. Iar născuţii morţi au scăzut, în acelaşi interval, de la 2,6% la 1,7%, coborînd, în 1963, la 1,1%. În acelaşi timp, durata medie a vieţii a crescut, ajungînd, în 1961, la aproape 66 de ani.

În 1953, existau în Bucureşti circa 513.000 de salariaţi, reprezentînd circa 17% din totalul salariaţilor ţării; în acelaşi timp, muncitorii bucureşteni reprezentau peste 16% din totalul muncitorilor ţării. În 1964 cifra salariaţilor s-a urcat la 683.600.

O masă atît de importantă de populaţie pune o serie întreagă de probleme. În primul rînd, asigurarea alimentării ei, procurarea continuă a cantităţilor necesare de provizii de tot felul, precum şi a apei potabile. Nici nu-şi dau seama bucureştenii cît consumă zilnic, ce cantităţi imense de produse alimentare se desfac în zecile de pieţe ale capitalei şi în magazinele respective. Numai două exemple: în luna august 1955 s-au vîndut în cele 42 de pieţe ale oraşului 2.500.000 kg de cartofi, 1.500.000 kg de ceapă, 800.000 kg fasole verde şi aproape 9.000.000 kg fructe. Iar în zece zile din octombrie acelaşi an: 1.300.000 kg de cartofi, 800.000 kg de ceapă, 823.000 kg de roşii, 273.000 kg de ardei graşi, 417.500 kg de struguri şi 220.000 kg de mere. În februarie 1957 existau în Bucureşti 43 de pieţe de desfacere a alimentelor, şi de atunci numărul lor a crescut. A existat şi o piaţă de desfacere a lucrurilor vechi, aşa-zisul „Talcioc", corespondentul fostei hale de vechituri — „Taica Lazăr" — de odinioară (vezi fig. 158). Acest „Talcioc" a funcţionat întîi la Colentina, apoi s-a mutat, în aprilie 1955, în Dudeşti, dincolo de extremitatea liniei de tramvai 18; după aceea, s-a desfiinţat

LUCRĂRI EDILITARE

Unul din domeniile în care s-a lucrat mai mult în perioada de după 23 August e domeniul edilitar. Ideea dominantă a fost lichidarea contrastului dintre cartierele centrale şi periferice, dotarea acestora din urmă cu elementele edilitare — reţea de apă potabilă, canale, lumină electrică, pavaje, termoficare şi spaţii verzi — care asigură viaţa în condiţii civilizate. S-au obţinut realizări importante în această direcţie; lucrările sînt în plină desfăşurare şi există certitudinea că, prin stăruinţă şi continuitate, prin aplicarea, cu mijloacele financiare şi tehnice corespunzătoare, a noului plan edilitar şi de sistematizare, plan care a înlocuit pe cel din 1935, capitala noastră se va înfăţişa pretutindeni, pe întreaga ei suprafaţă, de la centru pînă la periferie şi într-un viitor nu prea îndepărtat, aşa cum se cuvine unui oraş modern. Datoria tuturor — căci capitala e obrazul ţării — dar în primul rînd a noastră, a bucureştenilor, este să contribuim din toate puterile şi sub toate raporturile ca să realizăm cît mai curînd acest plan.

În ce priveşte apa, s-au făcut lucrări importante pentru sporirea debitului atît al apei potabile, cît şi al aceleia industriale şi de salubritate. În 1955 consumul zilnic al apei potabile era de circa 250.000 de metri cubi, din care circa 147.000 proveneau din Dîmboviţa (filtrele de la Arcuda) — aşadar, apă de rîu — iar restul din sursele subterane de la Ulmi şi Bragadiru, precum şi din puţurile bucureştene de mare adîncime, acestea din urmă dînd circa 9.500 metri cubi. Pentru apa industrială, de salubritate şi de irigaţii, s-a construit canalul de aducţiune din Argeş, de la punctul Crivina, unde s-a făcut barajul necesar; debitul lui, la început de 5 metri cubi pe secundă, poate fi sporit prin supraînălţarea canalului, la 15 metri cubi şi chiar la 20 pe secundă. Pentru creşterea debitului de apă potabilă s-a construit — lucrările au început în 1956 şi s-au terminat în 1960 — un apeduct circular de beton, cu diametrul de 1,50 m, tot de la barajul de la Crivina, pe Argeş, pînă la filtrele de la Arcuda; de aici la Bucureşti s-a făcut un nou apeduct — lucrările au început în 1958 şi s-au terminat în 1959 — pe lîngă cele două existente. Planurile prevăd o sporire a apei potabile în 1970 pînă la 800.000 metri cubi zilnic, utilizîndu-se în acest scop, în afară de Dîmboviţa şi Argeşul, Rîul Doamnei şi chiar Dunărea. Ele prevăd de asemenea construirea a două rezervoare, unul în partea de sud a Bucureştilor, care s-a şi dat în exploatare în 1960, altul în partea de nord, spre a asigura o distribuţie uniformă şi constantă a apei potabile pe toată suprafaţa oraşului. În intervalul 1947—1957, reţeaua de apă (artere şi conducte) bucureşteană a

Fig. 158 — Hala de vechituri, în Calea Văcăreşti, după primul război mondial; a fost ulterior dărîmată (M.I.B.)



sporit cu 46.000 de metri, iar numărul cişmelelor publice a sărit de la 135 la 965. Dacă în 1938 s-au consumat în Bucureşti 32.118.000 metri cubi de apă potabilă, în 1963 cantitatea a crescut la 129.546.000, *adică de patru ori mai mult*. Paralel cu sporul consumului de apă, a sporit şi numărul şi capacitatea canalelor colectoare de scurgere a apei uzate, menajere şi industriale. Pînă în 1952 se canalizaseră 86 de străzi periferice, însumînd 16.500 de metri. Dintre lucrările recente, semnalăm trei mari canale colectoare, la trei margini ale oraşului: 1. Canalul Giuleşti-Crîngaşi-Podul Constanţa-Bucureştii-Noi-Casa Scînteii, deservind cartierele de nord-vest şi nord; 2. Canalul zis B. 6, în partea de est şi sud-est a capitalei, în lungime de 5 kilometri, cu o înălţime de 3,40 metri şi o lăţime de 3,10, avînd o capacitate zilnică de 864.000 metri cubi şi deservind regiunea industrială 23 August, Bulevardul Muncii, Căţelu, Balta Albă şi Mihai Bravu; 3. Canalul de pe Drumul Găzarului, în sudul oraşului (raionul N. Bălcescu), deservind cartierele cuprinse între Şoseaua Olteniţei şi Şoseaua Giurgiului. Prin aceste noi construcţii, reţeaua de canale, care a crescut, în intervalul 1947—1957, cu 56 km, a ajuns, la finele anului 1963, la 760,1 km, cu 181,9 km mai mult decît în 1938.

Un progres considerabil s-a făcut în domeniul consumului de electricitate. La început, Bucureştii au fost alimentaţi de cele două vechi centrale din interiorul oraşului, Grozăveşti şi Filaret, ambele termoelectrice; s-au adăugat apoi nu mai puţin de şase centrale exterioare, dintre care două hidroelectrice, Dobreşti şi Moroieni, ultima o importantă creaţie nouă, de după 23 August, şi patru termoelectrice: Doiceşti, iarăşi o creaţie de seamă nouă, Schitu-Goleşti, Floreşti şi Cîmpina. Astăzi Bucureştii sînt conectaţi la sistemul energetic naţional, aşa încît primesc, la nevoie, energie electrică din diferite centrale ale sistemului. De la centralele exterioare, energia este adusă prin linii de înaltă tensiune, montate pe piloni metalici, şi e transformată în staţiile din oraş. Cea mai mare parte din energia electrică bucureşteană e consumată de industrie; urmează în ordine descrescîndă luminatul public şi particular, precum şi utilizările menajere, apoi tracţiunea electrică (tramvaie şi troleibuze), în sfîrşit, pomparea apei. De la 156.672.000 kilowaţi/ore, cît se consumau în Bucureşti în 1938, s-a ajuns în 1963 la 1.135.688.000, adică de circa şapte ori şi un sfert mai mult; adăugăm că astăzi *toate străzile Bucureştilor* sînt luminate electric. În ultimii ani — lucrările au pornit în 1958 — s-a introdus sistemul „termoficării", adică al încălziri prin centrale de căldură, similare centralelor electrice, căldura urmînd a fi distribuită prin conducte; începutul s-a făcut cu complexele de blocuri noi (Calea Griviţei, Grozăveşti etc.) şi cu unităţile industriale din vecinătatea lor. La finele lui 1964, reţeaua de termoficare măsura circa 62 km, cu peste 200 puncte termice; numărul apartamentelor încălzite astfel se ridică la 35.000.

S-a lucrat mult şi în ce priveşte *pavajele*. S-a dat atenţie deosebită cartierelor mărginaşe, dar s-au făcut renovări importante şi pe arterele centrale. Predomină acum asfaltul; pe unele străzi s-au întrebuinţat şi calupurile de granit dobrogean; multe străzi mărginaşe s-au şoseluit cu piatră de rîu, pietriş şi nisip. Este o imposibilitate a arăta în detaliu lucrările de pavaje efectuate în intervalul 1944—1962; ne mărginim a afirma că suprafaţa lor e considerabilă: 4.670.000 metri pătraţi, depăşind tot ce se lucrase timp de 60 de ani sub vechiul regim. Numai în doi ani — potrivit constatării făcute la finele lui 1952 — s-au pavat 813.000 metri pătraţi de stradă. Ca lucrări mai importante cităm renovarea în 1955 a unei mari părţi a Bulevardului Nord-Sud, asfaltîndu-se — pe o infrastructură de beton — porţiunea dintre Piaţa Nicolae Bălcescu şi Piaţa Victoriei, precum şi, în continuare, Şoseaua Kisselef pînă la Arcul de Triumf; apoi renovarea, în aceleaşi condiţii, în 1957—1958, a Bulevardului Vest-Est, pe porţiunea dintre Operă şi strada Traian, scoţîndu-se totodată liniile de tramvai. S-a asfaltat, în 1956—1957, şi Bulevardul Nordului, adică artera de rocadă care leagă Podul Herăstrău de Băneasa. S-a amenajat Piaţa Victoriei, mărginită de spaţiul verde rezultat prin dărîmarea Palatului funcţionarilor publici în urma bombardamentului aerian din 24—25 august 1944; lampadare înalte şi puternice îi dau ocol, inundînd-o de lumină în timpul nopţii. S-a degajat Biserica Creţulescu, amenajîndu-se piaţa din faţa ei şi stabilindu-se o trecere în trepte din Calea Victoriei în strada 13 Decembrie. Numeroase pieţe pentru desfacerea produselor alimentare au fost întemeiate în diferite cartiere ale oraşului, făcîndu-se exproprierile necesare şi clădindu-se compartimente şi prăvălii noi; în felul acesta, fosta Piaţă a Domeniilor — azi 7 Noiembrie — a căpătat un aspect nou, plăcut, şi au apărut pieţele Ferentari, aceea de lîngă fosta groapă a lui Ouatu, Piaţa G. Coşbuc etc.

O creştere considerabilă s-a înregistrat în ce priveşte spaţiile verzi. Ele au sporit de la 2.019.392 metri pătraţi în 1944 la 4.712.020 în 1955, la 5.093.600 în 1956 şi la 8.600.000 în 1960, aşadar o creştere de circa 326%. S-au creat parcuri noi, şi anume: 1. Parcul „23 August", amenajat pe locul vechii gropi a Vergului şi a terenurilor insalubre de primprejur, în suprafaţă totală de circa 70 de hectare. Parcul cuprinde şi un complex de sport şi cultură, constituit dintr-un stadion de 80.000 de locuri, un turn înalt de 90 metri pentru lansarea cu paraşuta, un teatru în aer liber de 3.500 locuri şi terenuri de tenis, baschet, volei, patinaj. Stadionul a fost inaugurat, ca şi Teatrul de operă şi balet, la finele lunii iulie 1953, cu prilejul celui de al patrulea Festival mondial al tineretului şi studenţilor, ţinut în Bucureşti; 2. Parcul Circului, de o întindere cam cît a Cişmigiului, amenajat în 1962, pe locul gropii Tonola (vezi fig. 159); 3. Parcul Nicolae Bălcescu din partea de nord-vest a oraşului, în raionul Griviţa

Roşie avînd o suprafaţă de circa 12 hectare, cu un teatru în aer liber de 2.000 de locuri; 4. Parcul amenajat în ultimii ani pe locul fostei gropi Căţelul; 5. Parcul Copilului, pe locul vechii gropi a lui Cuţarida; are o suprafaţă de 6 hectare şi diverse instalaţii de gimnastică şi jocuri pentru copii; 6. Grădina „Giuleşti", de circa 4 hectare, între Şoseaua Giuleşti şi calea ferată; 7. Grădina „George Coşbuc", în partea de sud-vest a capitalei, la întretăierea Bulevardului Coşbuc cu strada „Elena Doamna"; 8. Grădina dintre Bulevardul Republicii şi Şoseaua Mihai Bravu; 9. O serie de grădini mai mici şi scuaruri amenajate în diverse puncte ale capitalei, în cartierele Vergu, Dudeşti, Vitan, Pieptănari, Ferentari, în faţa Palatului administrativ C.F.R., a vechii Universităţi, vizavi de Academia Republicii Socialiste România, pe Calea Victoriei etc.

În afara parcurilor noi, s-au mărit cele existente. Fostului Parc naţional dintre Arcul de Triumf, Herăstrău şi Băneasa — azi Parcul de cultură şi odihnă „Herăstrău"— i s-au adăugat 50 de hectare şi este încă susceptibil de o nouă sporire. Aici s-au construit un teatru în aer liber şi un „oraş al copiilor", cuprinzînd tot felul de instalaţii şi distracţii pentru cei mici. Vegetaţia variată, o frumoasă alee de trandafiri, drumuri asfaltate, statui presărate în diferite puncte, o largă esplanadă cu jocuri de apă, cluburi şi baze sportive, originalul şi pitorescul Muzeu al satului, restaurante şi chioşcuri de răcoritoare, o hală de expoziţie şi, unindu-le şi dominîndu-le, întinsa oglindă de apă a lacului Herăstrău, cu insula umbrită de plopi înalţi (vezi fig. 160), toate laolaltă fac din acest parc de circa 190 de hectare nu numai un loc de odihnă, recreaţie şi destindere, dar şi de îmbogăţire a cunoştinţelor.



Fig. 160 — Şoseaua Kisselef de la Piaţa Scînteii la Arcul de Triumf; în stînga, parcul şi lacul Herăstrău; vedere din elicopter (S.)

Fig. 159 — Circul de Stat, cu aleea circului şi blocurile noi ce-o mărginesc. În dreapta circului, parcul de pe locul fostei gropi Tonola, cu unul din noile blocuri. Vedere din elicopter (S.)



Trebuie, în sfîrşit, să adăugăm parcurile şi grădinile care, mai înainte, proprietăţi particulare, au fost puse acum la dispoziţia marelui public. În această categorie intră: 1. Parcul Palatului de la Cotroceni — azi Palatul pionierilor — în suprafaţă de 14 hectare şi cuprinzînd încă arbori din vechea pădure care acoperea altădată întreaga regiune, coborînd pînă la Dîmboviţa (vezi fig. 161); 2. Parcul de 2 hectare al fostului Palat regal din Calea Victoriei — azi Palatul Republicii Socialiste România. Zidul înalt de incintă dinspre strada 13 Decembrie a fost dărîmat şi s-au trasat alei noi; parcul înconjură monumentala Sală a Palatului, terminată în 1960, şi e mărginit de elegante blocuri noi, în culori pastelate (vezi fig. 162); 3. Grădina fostei case Librecht, apoi Filipescu — azi Casa Universităţii — făcînd pereche cu Grădina Icoanei de peste drum. Şi aici, zidul înalt, cu cioburi de sticlă deasupra, a fost dărîmat şi înlocuit printr-o împletitură de sîrmă care îngăduie tuturor trecătorilor să se bucure de florile, pomii şi arbuştii grădinii.

Prin sporirea spaţiilor verzi — parcuri, grădini, scuaruri — se face nu numai o operă de însănătoşire şi înfrumuseţare a oraşului, dar se revine şi la ceea ce a constituit altădată caracteristica Bucureştilor. Capitala noastră trebuie să redevină un oraş al gră-

dinilor — „scufundat în grădini“, cum spunea în 1877 Alexandru Veresciaghin — iar locuitorii ei, începînd cu copiii, trebuie necontenit îndemnați și îndrumați să le apere, să le păzească. Căci un copac crește tot așa de încet și de greu ca și un copil; și trebuie multă iubire și grijă ca să-l poți vedea mare.

MIJLOACE DE COMUNICAȚIE

În perioada de după 23 august 1944, Bucureștii s-au îmbogățit cu un mijloc nou de comunicație și cu unul de telecomunicație: *troleibuzul* și *televiziunea*. Cel dintîi a fost introdus în 1949, mai întîi pe porțiunea Piața Victoriei-Hipodrom, pe un traseu total de 5.700 de metri, fiind apoi prelungit pînă la Aerodromul Băneasa, iar în direcția cealaltă pînă la Cotroceni, via Gara de Nord. O nouă linie s-a instalat în 1956 pe Magistrala Vest-Est, alta în 1958, pe Magistrala Nord-Sud, apoi altele pe diferite artere; la finele anului 1963, existau opt linii de troleibuze în



Fig. 161 — Palatul Cotroceni (S.)

Fig. 162 — O parte a parcului din spatele Palatului Republicii Socialiste România. În fund în stînga, Ateneul Român (A.

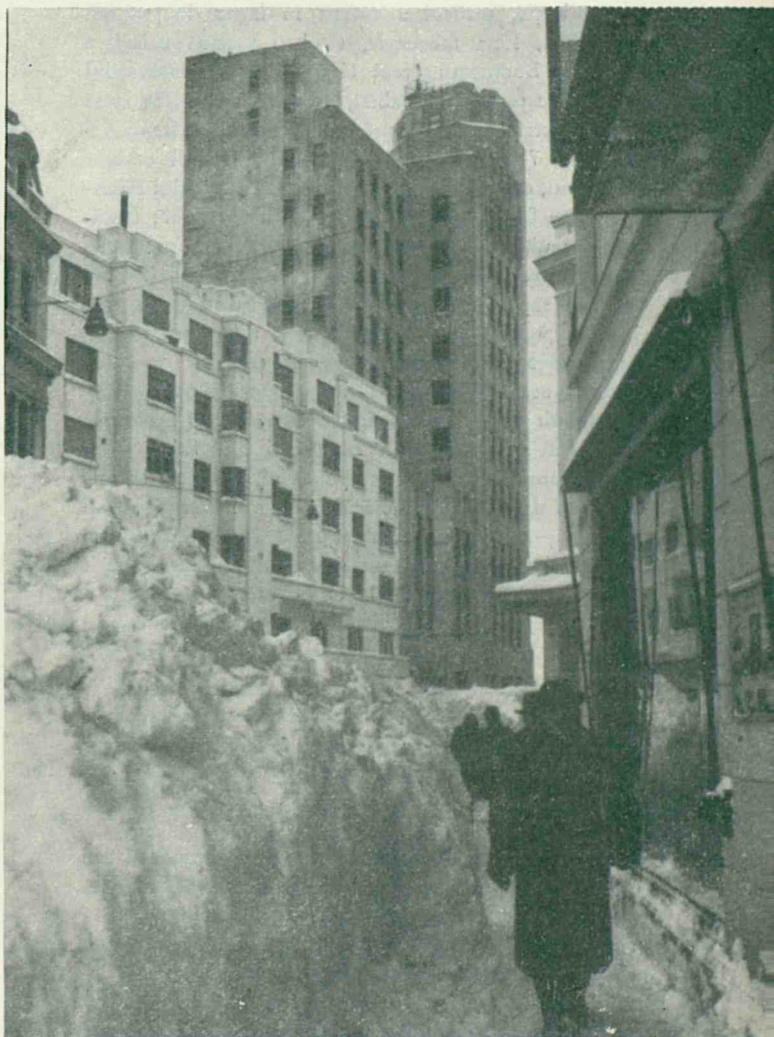
lungime de 70 de kilometri. În 1964 s-a extins cu încă 15 kilometri rețeaua de troleibuze — care comportă o serie de avantaje, între altele zgomot redus, lipsa șinelor și a emanațiilor de gaze — și s-a continuat înlocuirea pretutindeni în centru a liniilor de tramvai; începutul, în privința aceasta, s-a făcut, acum cîțiva ani, pe Magistrala Vest-Est, porțiunea Operă-strada Traian. Televiziunea s-a introdus în 1957; studioul este pe strada Molière, iar antena pe Casa Scînteii. Emisiunile au sporit continuu ca număr de zile; ele erau, la începutul lui 1958, de cinci ori pe săptămînă, azi de șase ori și vor ajunge, desigur, zilnice. Recent, rețeaua noastră de televiziune a fost conectată cu aceea a Uniunii Sovietice și a celorlalte state socialiste (Interviziunea).

În ce privește celelalte mijloace de comunicație, se constată, în general, o sporire. Liniile de tramvai — 25 la număr în 1960 — au fost prelungite pînă la periferia orașului (Andronache, Progresul etc.) și chiar dincolo de ea (Chitila, Popești-Leordeni, Jilava); la finele anului 1964 ele aveau o lungime de 258 de kilometri. S-au introdus vagoane noi, tip „Festival", de capacitate și viteză sporită, construite de Uzina „Electroputere" de la Craiova și prevăzute cu opt roți grupate în boghiuri. S-au prelungit de asemenea unele din liniile de autobuze — sînt 38 de toate — pînă la o distanță de 20—30 de kilometri în jurul orașului, deservind astfel satele respective și îngăduind bucureștenilor să viziteze împrejurimile capitalei, cu pădurile și apele lor. Se poate ajunge cu autobuzul pînă la Brănești, la Copăceni, la Mihăilești, la Balotești și chiar pînă la Călugăreni, la Tîncăbești și la Snagov (vezi fig. 163); lungimea rețelei, la finele lui 1964, atingea 345 de kilometri. Dacă în ce privește autoturismele, numărul lor a crescut mai încet, procesul intensificîndu-se în ultimii ani, în schimb a sporit simțitor numărul autocamioanelor. În privința trenurilor, s-a realizat legătura cu lacul și Pădurea Snagovului printr-o derivație care se desface din linia Urzicenilor, la Căciulați. A fost construită, în bună parte, prin munca voluntară a cetățenilor, în special a tineretului, ca și partea nouă a Stadionului Republicii, ca și Stadionul „23 August" și atîtea alte realizări de după 1944. În vara anului 1962 complexul bucureștean era deservit zilnic de 102 perechi de trenuri de călători, dintre care 70 în Gara de Nord, 14 în Gara Basarab, 5 în Gara Obor, 6 în Gara Titan și 7 în Gara Progresul, care a luat locul vechii Gări Filaret; numărul stațiilor — de trafic mixt: călători și marfă, specializate și tehnice — precum și al haltelor era de 23. O dată cu creșterea suprafeței orașului, s-au înmulțit punctele de intersecție ale căilor ferate cu arterele de penetrație și cu străzile Bucureștilor. Existau, în 1956, 72 de asemenea intersecții, și dintre ele numai 6 erau prevăzute cu pasaje inferioare sau superioare și cu pasarele, ceea ce producea întîrzieri și perturbări în circulație, uneori chiar accidente.



Fig. 163 — Vedere parțială a lacului Snagov (S.)

Fig. 164 — Zăpada cea mare din februarie 1954. Fotografia luată pe Calea Victoriei în dreptul cofetăriei București, fostă Capșa (S.)



Poşta şi-a sporit numărul oficiilor şi agenţiilor; ele au atins în 1956 cifra de 49, dintre care 4 oficii mari de sector, 2 oficii speciale, 35 de oficii urbane şi 8 agenţii; în 1959 erau în total 56; se constată o creştere continuă a lor, pe măsura înfiinţării de noi cartiere. Aceeaşi creştere se înregistrează şi în privinţa telefonului; liniilor existente în 1956—74.000 la număr — şi deservite de cele 4 centrale interconectate automat li se adaugă linii noi; astfel, la 1 iunie 1963 a fost dată în funcţiune o nouă centrală automată, Centrala Est, cu o capacitate iniţială de 6.000 linii. Numărul total al abonaţilor la telefon, la finele anului 1964, era de 134.150.

Traficul aerian de călători, poştă şi marfă continuă să se facă prin Aeroportul Băneasa, dotat cu o aerogară modernă. Apariţia noilor tipuri de avioane, cu reacţie, avînd viteza şi capacitatea sporită — TU 104 de pildă — a necesitat lungirea pistei de la Băneasa; se prevăd şi mici aerodromuri, cu suprafaţă redusă — între 3.000 şi 5.000 de metri pătraţi — pentru aterizarea elicopterelor, în diferite puncte ale oraşului.

Cu toată mulţimea şi diversitatea mijloacelor de comunicaţie, traficul a suferit în iarna de pomină din 1954, luna februarie, cînd o zăpadă uriaşă a acoperit Bucureştii (vezi fig. 164). Pe Bulevardul 1 Mai, pe partea carosabilă, ea avea o înălţime între 2 şi 3 metri; unde o îngrămădise viforul, atingea 4,5 şi chiar 7 metri, ca, de pildă, în dreptul caselor Pruteanu, de pe amintitul bulevard. La Spitalul Filantropia se făcuse potecă pe deasupra gardului; trecătorii se uitau de sus în curte. Tramvaiele n-au circulat, între Piaţa Filantropiei şi Piaţa Chibrit timp de şase săptămîni, mai ales din cauza stratului gros de gheaţă — între 75 centimetri şi un metru — format dedesubtul zăpezii. Oamenii care au murit în vremea aceea n-au putut fi îngropaţi zile întregi şi au trebuit să fie duşi la cimitir cu sania. O asemenea zăpadă n-a mai fost în Bucureşti din 1875, cînd, tot în februarie, ea a atins pe străzi, în unele locuri, 4 metri înălţime, iar circulaţia s-a întrerupt timp de o săptămînă. Cea din ianuarie 1917, din timpul ocupaţiei nemţeşti, a fost mai mică; ea a acoperit totuşi casele scunde de la Obor.

VIAŢA CULTURALĂ

Transformarea socialistă a societăţii româneşti are repercusiuni puternice şi în viaţa culturală. Aceasta prezintă caractere şi aspecte noi, reflectînd schimbările social-economice şi politice, precum şi noua concepţie despre stat, naţiune, om şi muncă.

Bucureştii sînt într-o măsură şi mai mare ca înainte centrul cultural diriguitor al ţării. Într-adevăr, întreaga activitate ştiinţifică desfăşurată în numeroasele institute de cercetare depinde acum, în ultimă analiză, de Academie, care e reorganizată în vara anului 1948 atît sub raportul componenţei, cît şi sub acela al rolului şi ierarhiei în stat, devenind, în locul fostei societăţi de consacrare, prea adesea influenţată de alte criterii decît cele ale meritului, un organism oficial, de stat, şi anume, forul superior de îndrumare şi coordonare ştiinţifică, literară şi artistică.

Dintre trăsăturile caracteristice ale noii vieţi culturale în genere, deci şi ale celei bucureştene, relevăm în primul rînd preocuparea constantă de *ridicare a nivelului cultural* al maselor printr-un complex de factori: învăţămînt, difuziune a cărţii ieftine, biblioteci, formaţii artistice — de la teatrele şi orchestrele de stat pînă la echipele întreprinderilor industriale şi ale diferitelor instituţii — concursuri şi expoziţii. O altă caracteristică este *dezvoltarea noii culturi socialiste*. O a treia caracteristică, şi cea mai pregnantă, după părerea noastră, o formează *finalitatea* vieţii culturale, care, paralel cu progresul cunoştinţelor, urmăreşte formarea omului nou, constructor al societăţii socialiste, dezvoltarea multilaterală a personalităţii sale.

În sfîrşit, trebuie subliniate *condiţiile superioare* create oamenilor de ştiinţă, literaţilor şi artiştilor, *preţuirea* care li se arată, noul loc pe care îl ocupă ei în ierarhia socială.

În învăţămîntul bucureştean a crescut atît numărul şcolilor de diferite grade, cît şi acela al elevilor şi studenţilor. S-au creat facultăţi noi, s-a înfiinţat Academia de ştiinţe social-politice „Ştefan Gheorghiu", de pe lîngă C.C. al P.C.R. În învăţămîntul de cultură generală, adică în învăţămîntul elementar — de opt ani — şi mediu, cifra elevilor, în anul şcolar 1963—1964, a fost de 208.812, aşadar cu 112.084 mai mulţi decît în anul şcolar 1938—1939. Iar numărul studenţilor a crescut de la 17.791, cît era în 1938—1939, la 53.148, adică s-a triplat. Numai în anii 1956 şi 1957 au fost înfiinţate 22 de noi şcoli elementare, în special în cartierele mărginaşe, şi s-au construit 76 săli noi de clasă; alte 80 de săli s-au adăugat în 1958. În 1959, 1960 şi 1961 s-au construit 39 de localuri de şcoli elementare şi medii, cu 750 de săli de clasă. Iar în 1962 s-au adăugat alte 240 de săli de clasă. În total s-au înălţat, în intervalul 1945—1963 nu mai puţin de 102 şcoli elementare şi medii cu 1.487 săli de clasă. Trebuie relevată şi sporirea căminelor şi cantinelor studenţeşti într-o proporţie însemnată: numărul total al studenţilor din cămine în anul şcolar 1963/1964 era de 22.503, iar al acelora care luau masa la cantine de 20.474.

Un fapt din cele mai importante este difuzarea tot mai mare a cărţii. Numărul cititorilor a crescut considerabil. Opere literare care altădată se trăgeau în cîteva mii de exemplare se trag azi într-un număr înzecit. Volumul al treilea al romanului *Un om între oameni* — e vorba de Nicolae Bălcescu — a apărut în 1957 în 30.150 de exemplare; o ediţie din *Fraţii Jderi*,

romanul epocii lui Ştefan cel Mare, de Mihail Sadoveanu, în 24.150 de exemplare, una din *Moromeţii* lui Marin Preda, înfăţişînd viaţa unei familii de ţărani din şesul muntean, între cele două războaie mondiale, în 15.150 de exemplare. Iar volumul M. Eminescu, *Opere alese*, ediţia din 1964, în colecţia „Scriitori români“, s-a tras în 35.180 exemplare, toate legate. Cît despre „Biblioteca pentru toţi“, prezentînd operele clasicilor noştri în condiţii îngrijite şi la preţ foarte redus, ea a atins tiraje care altădată ar fi părut fantastice. *Teatrul* lui Caragiale a fost tipărit, în 1956, iar *Operele* lui Topîrceanu, în 1955, în cîte 40.100 de exemplare. În răstimpul de zece ani, între 1953 şi 1962, opera lui Creangă a apărut în 2.439.000 exemplare, în afară de ediţiile în limbi străine, aceea — de dinainte de 1944 — a lui Sadoveanu, în 1.876.000 exemplare, iar poeziile lui Eminescu, în 1.097.000 exemplare; aceleaşi poezii, în toate ediţiile trase pînă în 1944, de abia au totalizat 100.000 de exemplare, adică circa a unsprezecea parte din tirajul deceniului 1953—1962. Activitatea editorială se repartizează între şaisprezece mari edituri de stat, specializate, toate cu sediul în Bucureşti: 1. Editura politică; 2. Editura Academiei Republicii Socialiste România; 3. Editura pentru literatură; 4. Editura pentru literatură universală; 5. Editura tineretului; 6. Editura ştiinţifică; 7. Editura tehnică; 8. Editura didactică şi pedagogică; 9. Editura „Meridiane“; 10. Editura „Scînteia“; 11. Editura militară; 12. Editura transporturilor şi telecomunicaţiilor; 13. Editura de stat pentru imprimate şi publicaţii (E.S.I.P.); 14. Editura agrosilvică; 15. Editura medicală; 16. Editura muzicală. La acestea se adaugă şi activitatea editorială a unor instituţii, cum este, de pildă, Societatea pentru răspîndirea ştiinţei şi culturii, Societatea de ştiinţe istorice şi filologice din Republica Socialistă România, Asociaţia slaviştilor din Republica Socialistă România etc. În 1957 s-au tipărit lucrări totalizînd 41.390.000 (patruzeci şi unu de milioane trei sute nouăzeci de mii) exemplare, dintre care 25.861.000 cărţi diverse şi 15.529.000 manuale şcolare; în toamna anului 1964 acestea din urmă au atins cifra de 25.000.000.

Numărul traducerilor a sporit considerabil, şi toate traducerile, din toate limbile, se prezintă într-o formă aleasă, îngrijită. Faptul se explică prin împrejurarea că fiecărui traducător i se asociază un literat, primul răspunzînd de exactitatea traducerii, cel de-al doilea — de forma ei literară.

Creşterea numărului de cititori se datorează şi înmulţirii masive a bibliotecilor, în special a bibliotecilor populare, de cartier, şi a celor sindicale. La finele anului 1963 existau în Bucureşti cu totul 1.686 de biblioteci, avînd în frunte cele două biblioteci republicane — a Academiei (vezi fig. 165) şi Biblioteca Centrală de Stat — continuînd cu cele 14 biblioteci universitare şi incluzînd nu mai puţin de 676 de biblioteci documentare, ale instituţiilor şi întreprinderilor, 281 de biblioteci şcolare şi 708 biblioteci pentru marele public (raionale, ale caselor de cultură, sindicale şi populare). Ca o realizare deosebită în acest domeniu amintim înfiinţarea Bibliotecii Centrale de Stat, ale cărei săli de lectură s-au deschis la 23 august 1956; din vara lui 1958 ea funcţionează în localul fostei Camere de comerţ, pe strada Doamnei. A fost de asemenea reorganizată şi mărită biblioteca fostului Ateneu Român — azi Societatea pentru răspîndirea ştiinţei şi culturii — iar Bibliotecii Academiei i s-au adăugat o nouă sală de lectură, pentru disciplinele ştiinţifice, şi un nou depozit, modern, cu şase nivele.

A sporit mult şi numărul *muzeelor*, *caselor memoriale*, *colecţiilor* şi *galeriilor de artă*. S-a înfiinţat în 1949 *Muzeul de artă al Republicii Populare Române*, instalat în fostul Palat regal din Calea Victoriei; el adăposteşte opere ale pictorilor, desenatorilor şi sculptorilor noştri de seamă, o secţie de pictură europeană, una de artă feudală românească şi o secţie de artă orientală. Aici au loc şi marile expoziţii retrospective (Grigorescu, Luchian, Pătraşcu, Pallady, Tonitza etc.). Tot o secţie de artă feudală, şi anume, din epoca lui Brîncoveanu, a fost instalată în 1957 în splendidul palat de la *Mogoşoaia*, devenit acum unul din cele mai frumoase şi reprezentative muzee româneşti (vezi fig. 25). Creaţii noi, însemnate sînt *Muzeul de istorie a Partidului Comunist a mişcării revoluţionare şi democratice din România*, în aceeaşi clădire cu precedentul, şi *Muzeul romăno-rus*, cuprinzînd mărturii asupra relaţiilor dintre cele două popoare de-a lungul veacurilor. *Muzeului militar central* i s-a amenajat în 1957 un local pe Strada Izvor, în fosta Şcoală militară; la fel, în 1958, *Muzeului de istorie a Bucureştiului*, în Palatul Suţu din faţa Universităţii. Au un caracter memorial: 1. *Muzeul pictor Gh. Tattarescu*, în fosta lui locuinţă, pe strada Domniţa Anastasia, locuinţă amintind vechile hanuri, cu intrare boltită şi curte interioară; 2. *Muzeul George Enescu*, în Palatul Cantacuzino; 3. *Muzeul profesor dr. Victor Babeş*; 4. *Muzeul dr. Gh. Marinescu;* 5. *Casa memorială a poetului I. Minulescu;* 6. *Casa memorială C. Nottara*, pe Bulevardul Dacia. O a treia categorie de muzee o formează colecţiile unor pasionaţi şi pricepuţi colecţionari de artă, dăruite statului încă din timpul vieţii sau de către urmaşi şi puse astfel la dispoziţia marelui public. În această categorie intră: 1. *Muzeul Zambaccian;* 2. Colecţia „*profesor Gh. Oprescu*“; 3. Colecţia „*Elena şi dr. I. Dona*“ şi 4. Colecţia „*Moise Weinberg*“, toate patru cu remarcabile opere de pictură românească şi străină; 5. Colecţia „*Maria şi dr. Gh. Severeanu*“, de caracter mai ales arheologic; 6. *Muzeul de artă feudală* „*Dr. Minovici*“ (vezi fig. 166); 7. *Muzeul C. Medrea* şi *Muzeul de artă Cecilia şi Frederic Storck*, cu opere de sculptură; 8. Colecţia „*Barbu Slătineanu*“, de ceramică românească; 9. Colecţia de artă plastică „*Dr. Mircea Iliescu*“; 10. Colecţia „*C. Karadja*“, de caracter mixt (vase, ţesături, icoane etc.). Menţionăm, în sfîrşit cele trei muzee închinate tehnicii: *Muzeul*



Fig. 165 — Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România. Localul a fost terminat în 1937 (S.)

științelor experimentale, din Bulevardul Ana Ipătescu, *Muzeul Centrului de documentare tehnică*, din Parcul Libertății, și *Muzeul „Casa Tehnicii C.F.R.“*; un caracter similar are și *Muzeul pompierilor*, inaugurat la Foișorul de foc în septembrie 1963.

Esențială în viața culturală, constituind elementul principal al ei, este *creația originală* în știință, artă și literatură. Mai ales sub acest raport, rolul Bucureștilor apare uriaș. Aici are loc o foarte mare parte din opera de creație, aici sînt grupate majoritatea institutelor de cercetare științifică, precum și un mare număr de literați și artiști.

Prin noua organizare dată în 1948, Academia Republicii Socialiste România este forul suprem care îndrumează și controlează întreaga activitate de cercetare științifică. Specialiștii sînt grupați în *institute*, iar numărul acestor institute e în continuă creștere. Dintre creațiile noi, menționăm *Institutul de fizică atomică al Academiei*, de la Măgurele, cu un reactor atomic inaugurat în 1957, *Institutul de inframicrobiologie*, *Institutul de petrol și gaze*, *Institutul de căi ferate* etc.

O atenție deosebită s-a dat cercetărilor în domeniul medicinei — un mare congres internațional s-a ținut la București în 1957 — în acela al agronomiei, cu diferitele ei ramuri, și în domeniul fizicii nucleare. De asemenea s-a lucrat mult în domeniul geologiei. În istoriografie, unde cele patru institute anterioare — de istorie națională, de istorie universală, de cercetări balcanice și de bizantinologie — au fost grupate — în vederea coordonării activității lor — într-unul singur, *Institutul de istorie al Academiei*, accentul a căzut mai întîi pe publicațiile de izvoare și pe săpăturile arheologice. În ultimii ani, Secția de științe istorice a Academiei a alcătuit, cu colaborarea cercetătorilor din întreaga țară, *Tratatul de istoria României*, din care primele patru volume au și apărut. În filologie, trebuie relevat *Dicționarul limbii române literare contemporane*, în patru volume, precum și *Dicționarul limbii române moderne*, într-un singur volum, care dă și etimologia cuvintelor. Au apărut de asemenea o serie de *dicționare* și *lexicoane tehnice* foarte utile; în curs de publicare este *Dicționarul enciclopedic*, în patru volume, sîmburele viitoarei enciclopedii românești dezvoltate; primul volum a apărut la finele anului 1962, al doilea în 1964, iar al treilea în 1965.

Pentru studierea istoriei Partidului Comunist Român s-a creat în 1950, pe lîngă Comitetul Central, un Institut special căruia, în 1966, i s-a dat o nouă dezvoltare extinzîndu-i-se domeniul de cercetare asupra întregii noastre istorii social-politice.

În literatură, o preocupare de seamă a fost descrierea, pe de o parte, a vechii societăți românești de dinainte de 23 august 1944, cu inegalitățile și scăderile ei, pe de altă parte, a societății noi, socialiste, cu începuturile, problemele și realizările ei. S-a înfățișat *vechiul nostru sat*, atît cel din cîmpia



Planşa V. Aspect din Piaţa Palatului Republicii Socialiste România ; blocurile au faţade în culori pastelate. În fund, stînga, blocul-turn (A.).

munteană (*Desculț* de Zaharia Stancu și *Moromeții* de Marin Preda), cît și cel din Ardeal (*Am plecat din sat* de Ion Vlasiu), apoi *burghezia* și *moșierimea* (*Drum către oameni* al aceluiași, *Bietul Ioanide* și *Scrinul negru* de G. Călinescu), insistîndu-se asupra deficiențelor acestor două ultime categorii. Marginea orașului, „mahalaua" incipientă de odinioară, a fost de asemenea sugestiv prezentată, cu lumea ei atît de amestecată (*Groapa* de Eugen Barbu). Pentru noua societate românească de după 23 August, cităm operele *Mitrea Cocor* de Mihail Sadoveanu, *Străinul* și *Setea* de Titus Popovici, *În orașul de pe Mureș* de Francisc Munteanu, *Cordovanii* de Ion Lăncrănjan și *Dunărea revărsată* de Radu Tudoran. Ogorul întins, fără haturi, la sate, și uzina modernă la orașe constituie cadrul acțiunii acestor opere, accentul căzînd asupra schimbărilor fundamentale intervenite în viața oamenilor muncii.

Adăugăm că într-o sumă din operele literare — proză și versuri — de după 23 August Bucureștii apar pe primul plan; o simplă trecere în revistă a cuprinsului volumului antologic *Bucureștii în literatură* (1962), alcătuit de Radu Albala, face dovada acestei afirmații.

Aceeași dublă preocupare se întîlnește și în poezie și în teatru: cele două lumi sînt înfățișate în opoziție una cu alta. Alături de numele consacrate ale scriitorilor vechii generații — în frunte cu Mihail Sadoveanu și Tudor Arghezi — apar nume noi: în poezie, Mihai Beniuc, Eugen Jebeleanu, Cicerone Theodorescu, Radu Boureanu — toți publicînd însă și înainte de 23 August — Ion Bănuță, Maria Banuș, Veronica Porumbacu; în teatru, Aurel Baranga, Horia Lovinescu, Al. Mirodan. Problemele literare — și culturale în genere — sînt dezbătute mai ales în cele trei săptămînale bucureștene: *Contemporanul*, care, reluînd istoricul titlu al fostului periodic ieșean din epoca 1881—1891, apare începînd de la 20 septembrie 1946, *Gazeta literară*, al cărei prim număr e din 18 martie 1954 și *Luceafărul*, ultimele două reviste ale Uniunii scriitorilor din R.S.R., ca și în *Viața românească* (lunar), strămutată mai demult de la Iași.

Problemele și tipurile reprezentative ale noii lumi își găsesc expresie și în arta plastică. Pictura rămîne o manifestare principală; dintre numeroșii ei reprezentanți amintim pe Corneliu Baba, Ciucurencu, I. Mirea, C. Piliuță, Vincențiu Grigorescu, Ion Gheorghiu. Bucureștii posedă numeroase săli de expoziție, și ele sînt în

Fig. 166 — Muzeul de artă feudală al Academiei Republicii Socialiste România „Dr. Minovici", aproape de gara Mogoșoaia; clădirea e în stil medieval englez (M.)





Fig. 167 — Monumentul eroilor patriei, în fața Academiei militare generale. (S)

permanență ocupate fie cu producția contemporanilor, fie cu retrospective. În sculptură trebuiesc amintite trei realizări în tot atîtea piețe ale orașului: Monumentul eroilor patriei, în fața Academiei militare generale, ridicat în 1957 (vezi fig. 167), Monumentul soldatului sovietic de Baraschi, în Piața Victoriei, și Monumentul lui Lenin, de Boris Caragea, în fața palatului Casei Scînteii.

Muzica se bucură de o prețuire tot mai largă; pe lîngă cele trei mari orchestre, a Filarmonicii, a Radioteleviziunii și a Cinematografiei, existente de mai înainte, Bucureștii posedă acum o serie întreagă de orchestre și ansambluri muzicale, de la aceea a Sfatului Popular pînă la diferitele formații din întreprinderi și instituții.

Cea mai nouă artă, cinematograful, are, după 23 August, posibilități superioare celor anterioare. În imediata vecinătate a capitalei, la Buftea, se ridică un întreg complex, o „cetate a filmului"; realizările din ultimii ani, *Erupția*, *Ciulinii Bărăganului*, *D-ale carnavalului*, *Scurtă poveste*, *Lupeni 29*, *Pădurea spînzuraților*, precum și unele documentare, ca *Theodor Aman*, *Histria* și *Doina Oltului*, marchează un vădit progres. De relevat, de asemenea, că acțiunea unor filme se desfășoară, în întregime sau în parte, chiar în București, în cartierele vechi și noi ale orașului (*Allo, ați greșit numărul*, *Două lozuri*, *Casele au amintiri* etc.).

Realizări mult sporite s-au înregistrat și în domeniul sportului. Prin stadioanele, arenele, sălile și terenurile sale de sport, Bucureștii sînt astăzi unul din orașele europene cele mai bine înzestrate sub acest raport. Iar din rîndurile sportivilor săi s-au recrutat acum, pentru întîia oară, campioni mondiali.

PLANUL DE SISTEMATIZARE ȘI PERSPECTIVELE BUCUREȘTILOR

Marea schimbare produsă după 23 august 1944, noua concepție politică și socială, cu toate consecințele și implicațiile ei, fac necesar un nou plan de sistematizare [1]. La baza acestui nou plan stă Decizia Comi-

[1] Măsuri izolate și sporadice cu privire la limitarea întinderii orașului, la alinierea caselor, la curățirea Dîmboviței, la salubritate întîlnim încă în epoca

tetului Central al Partidului Comunist Român, sintetizată în Hotărîrea Consiliului de Miniştri nr. 2.448 din 1952, care prevede că „planul de reconstrucţie socialistă a oraşului Bucureşti trebuie să oglindească avîntul şi înflorirea continuă a economiei şi culturii naţionale şi să creeze condiţii pentru a asigura satisfacerea nevoilor materiale şi culturale mereu crescînde ale maselor de oameni ai muncii din Bucureşti". În vederea alcătuirii noului plan se creează prin aceeaşi hotărîre a Consiliului de Miniştri un organ special, Institutul Proiect-Bucureşti. Tehnicienii acestui organ, arhitecţi şi ingineri de seamă, alcătuiesc o primă *Schiţă a planului general de sistematizare*, care e gata la 31 decembrie 1954. Urmează o a doua schiţă, îmbunătăţită, în 1956, şi aceasta, completată cu sugestiile şi observaţiile a o sumă de foruri tehnice şi politice, e aprobată, în iulie 1957, de Comitetul executiv al Sfatului Popular al Capitalei. În sfîrşit, în urma Directivelor Congresului al VIII-lea al Partidului Comunist Român, schiţa capătă, la finele anului 1962, o nouă formă.

Noul plan de sistematizare pleacă de la premisa că Bucureştii vor avea în 1975—1980 o populaţie stabilă de 1.700.000 de locuitori, plus 150.000—200.000 flotanţi. Se prevede terminarea cartierelor noi începute în diferite zone de pe aria oraşului — la Balta Albă, pe Şoseaua Giurgiului, la Drumul Taberei şi Ferentari în sud, la Ghencea şi Berceni; în nord, în cartierul Jiului, la Bucureştii-Noi şi Colentina. Concomitent cu aceste noi construcţii, are loc şi o acţiune de restructurare, demolîndu-se cartiere insalubre — cum a fost, de pildă, „groapa" Floreasca, transformată azi în parc şi înconjurată de cartiere noi în plină dezvoltare — şi reamenajîndu-se cartierele vechi. Pentru a se remedia măcar parţial inconvenientele multiple care rezultă din întinderea exagerată a Bucureştilor, unde, în 1954, casele avînd numai parter ocupau 86% din suprafaţa construită, s-a hotărît să se construiască în înălţime. Vor fi puse în valoare, prin construcţii adecvate, elementele naturale ale reliefului bucureştean, adică, în primul rînd, marginea şesului spre lunca Dîmboviţei şi a Colentinei. Cei vechi numeau această margine „sprînceana" sau „buza" dealului; arhitecţii de azi îi zic „cornişa". Ea urmează să fie valorificată, mai ales pe partea dreaptă a Dîmboviţei, prin clădiri monumentale, în genul Academiei militare generale. Asemenea clădiri, la capătul unor lungi perspective, vor da oraşului o notă de monumentalitate. Dimpotrivă, cornişa Colentinei, mai joasă şi încadrată într-o zonă verde, cere o tratare diferită, peisagistică, în consonanţă cu lacurile şi plantaţiile zonei, aceasta neexcluzînd însă construirea de locuinţe cu puţine nivele înscrise armonios în peisaj. Se va crea mai întîi un mare lac în depresiunea Ciurel-Giuleşti, de circa 500 de hectare; apoi, sub cornişa de sud a Dîmboviţei, o suită de 7—8 lacuri mai mici — între 5 şi 20 de hectare — [Arsenal-Splai, Parcul Tineretului (Cocioc), Bîrzeşti-Vitan etc.], isprăvindu-se printr-un lac mai întins la Leordeni. Salba de lacuri a Colentinei va fi continuată şi amplificată, amenajîndu-se în amonte lacul de la Străuleşti, iar în aval cele de la Plumbuita şi Pantelimon. Artere noi vor uşura circulaţia, descongestionînd anumite sectoare. Se va completa inelul principal de circulaţie, unindu-se prelungirea Şoselei Mihai Bravu cu Calea Ferentari şi Bulevardul Niculae Titulescu cu Şoseaua Basarab, asigurîndu-se şi o lăţime de circa 90—100 de metri. Un alt inel, dincolo de lacuri, va da ocol ariei bucureştene, constituind el acum bulevardul de centură, în timp ce celălalt a rămas în interiorul oraşului. O nouă arteră s-a deschis din Piaţa Unirii către dealul Şerban-Vodă: e Magistrala Nord-Sud, mărginită de blocuri impunătoare; în următorii ani, o nouă Magistrală Est-Vest se va deschide, unind ansamblul de la Balta Albă cu centrul oraşului. O esplanadă va lega Stadionul „23 August" de centrul cartierului Balta Albă; o alta, prin cartierul Obor, va duce spre lacul Fundeni. Către Casa Scînteii vor converge noi perspective, dinspre vest (Griviţa Roşie), dinspre nord şi dinspre est, pe la miazănoapte de lacuri. Intersecţiile supărătoare de azi cu linii de cale ferată vor fi rezolvate prin pasaje superioare sau inferioare. E posibil să se realizeze — mai tîrziu — şi un mijloc de transport în comun de mare capacitate şi viteză (metrou, monorail etc.).

În ce priveşte întreprinderile industriale, urmează să se isprăvească cele în curs de construire, iar între 1965 şi 1970 să nu se construiască decît un număr de industrii necesare deservirii populaţiei. Ţinînd seamă că, potrivit recensămîntului din 21 februarie 1956, populaţia Bucureştilor reprezenta 7,07% din

---

fanarioţilor (vezi mai sus, p. 103). În Regulamentul Organic sînt incluse, într-un capitol special, măsurile comisiei pentru înfrumuseţarea oraşului. După focul din 1847 se alcătuieşte primul plan de sistematizare al unui cartier, şi anume, al aceluia dintre biserica Sf. Gheorghe şi Spitalul Colţei. În 1864 se hotărăşte, prin lege, ca fiecare stradă să aibă un plan de aliniere. Dar abia în 1894 se prevede, tot prin lege, necesitatea de a se întocmi un plan general de sistematizare a întregului oraş. Concursul care se ţine în acest scop, în 1906, nu duce însă la un rezultat satisfăcător. În 1914, serviciul tehnic al primăriei începe el întocmirea unui asemenea plan; lucrul continuă după război, şi în 1921 se ajunge la sancţionarea şi punerea lui în aplicare. Dar dezvoltarea considerabilă pe care o ia oraşul în urma unirii din 1918 face ca acest plan să nu mai corespundă. În vederea întocmirii unui nou plan, se fotografiază, din avion, în 1927, întreaga arie bucureşteană, pînă la linia de centură a forturilor; totodată se ridică planul lacurilor formate de Colentina, în vederea asanării lor, şi se alcătuieşte primul proiect al unui brîu verde, de plantaţii, în jurul oraşului. O comisie specială lucrează la noul plan de sistematizare; proiectul e gata la 1 noiembrie 1934 şi se decretează la 9 mai 1935. Acest „plan director de sistematizare" cuprinde o serie de principii şi măsuri juste; din păcate, el n-a fost aplicat în mod stăruitor şi consecvent, interesele particulare prevalînd de multe ori cu ajutorul presiunilor politice şi prin corupţia funcţionarilor (vezi şi mai sus, p. 200).

aceea a țării întregi, industria bucureșteană, cu un coeficient, în același an, de 24,1% din producția industrială a țării, era, proporțional, de aproape trei ori și jumătate mai mare (exact: 3,4). Unele fabrici urmează a fi mutate; așa, de pildă, cele din zona lacurilor.

Spațiile verzi vor fi mult sporite, continuîndu-se ritmul imprimat după 23 August și făcîndu-se plantații masive în regiunea lacurilor existente și viitoare și în genere în jurul orașului. În locul cartierelor insalubre dărîmate și al clădirilor dezafectate, se vor ridica edificii noi și se vor amenaja grădini; astfel, de pildă, pe terenul fostului Arsenal, vor fi construite noile clădiri ale Universității. În cartierele vechi se va încuraja alcătuirea „grădinilor de fațadă", în fața imobilelor, a grădinilor particulare, pe o porțiune din curtea caselor, precum și a „grădinilor verticale" prin acoperirea fațadelor și a calcanelor cu plante agățătoare; iar în noile ansambluri de locuințe se vor realiza ample spații plantate.

Una din cele dintîi clădiri care va trebui să se ridice în București în anii ce urmează este *Palatul comunal*, sediul autorității supreme orășenești. De multe decenii se tot fac planuri (vezi și mai sus, p. 161); un teren admirabil, în plin centru, la întretăierea Bulevardului Bălcescu cu Bulevardul Republicii, a fost destinat în acest scop; în 1956 s-a ținut și un concurs, urmărind totodată sistematizarea Pieței Bălcescu, concurs la care s-au prezentat nu mai puțin de 49 de proiecte; rămîne să se treacă la acțiune și să se doteze capitala cu un sediu demn de ea pe acest teren sau în altă parte. Va fi reconstruit *Teatrul Național*, fie în același loc și cu un aspect care să amintească sau să sugereze pe cel vechi, fie în alt loc, mai potrivit. Și, desigur, nu e loc mai indicat pentru o monumentală statuie a lui Mihail Eminescu decît tot acest București, unde cel mai mare poet al neamului nostru a scris cele mai frumoase poezii și a avut și anii de cea mai grea suferință. De pe unul din punctele dominante ale orașului, el va străjui asupra obștii românești, al cărei genial interpret a fost.

Bucureștii au în fața lor un viitor strălucit. În momentul de față ei sînt, atît sub raportul populației și al întinderii, cît și sub acela al vieții economice și culturale unul dintre cele mai importante centre din sud-estul Europei. Avem mai multe fabrici și mai multe instituții de cultură decît oricare dintre capitalele statelor balcanice. Prin poziția lor geografică, Bucureștii fac legătura între centrul și răsăritul Europei, între statele din jurul Balticii și acelea de pe țărmurile Egeii, Adriaticii și Mării Negre. Sînt un nod de drumuri; de aici rezultă și rolul lor sub raportul internațional: acela de trăsătură de unire și totodată de sinteză între elemente diferite ca esență și stil. Amestecul atît de puternic care se observă în viața bucureșteană într-atîtea domenii — în *populație*, autohtonii primind necontenite adaosuri de elemente alogene, în *înfățișarea caselor*, care reflectă un adevărat mozaic, uneori excesiv de stiluri, în *alimentație*, o adevărată sinteză europeană — nu e o întîmplare; este consecința așezării Bucureștilor și indicația rolului pe care-l joacă. În secolul al XIX-lea călătorii erau surprinși de varietatea tipurilor și costumelor pe care le întîlneau în orașul nostru; astăzi, mulțumită suprimării distanțelor și noilor relații politice, poți vedea în București reprezentanți ai Orientului Îndepărtat și ai Africii; orașul nostru e din ce în ce mai cunoscut; tot mai numeroase congrese și manifestări internaționale au loc aici; mîine el va fi un nume familiar multora dintre locuitorii statelor celor mai îndepărtate.

Și la acest capitol o parte din expunerea faptelor se întemeiază pe informații și amintiri personale. Pentru rest citez:

1. Gh. Gheorghiu-Dej, *40 de ani de luptă a partidului*, București, 1961, 47 p. in 8°; 2. R. Laurian, *Reconstrucția socialistă a orașului București*, în *Arhitectură și urbanism*, 12, 1952, p. 6—15; 3. R. Laurian, *Spații libere plantate în orașul socialist*, în *Arhitectura R.P.R.*, 1, 1954, p. 16—24; 4. Institutul de proiectare Proiect-București, *Schița planului general de sistematizare a orașului București, 1954. Memoriu*, 2 vol. manuscrise, București, 1954, 444 p. in 4°, cu o serie de anexe; 5. T. Evolceanu, *Principiile pentru sistematizarea capitalei cuprinse în legiuirile ce însoțesc Regulamentul Organic al Țării Românești*, în *Arhitectura R.P.R.*, 3, 1954, p. 28—31; 6. Institutul de proiectare Proiect-București, *Schița planului general de sistematizare a orașului București*, București, 1956, 2 volume manuscrise, 545 p. in 4°, cu o serie de anexe; 7. Radu Laurian *Concursul pentru sistematizarea Pieței Nicolae Bălcescu din București*, în *Arhitectura R.P.R.*, 1957, p. 1—17; 8. *Din realizările edilitare în anii republicii*, în *Inf. Buc.* din 27.XII.1957; 9. *Comunicatul Direcției centrale de statistică asupra îndeplinirii planului de stat al R.P.Române pe anul 1957*, în *Scînteia* din 25.II.1958; 10. Arh. Rică Marcus, *Parcuri și grădini în România*, București, 1958, 315 p. in 4°; 11. *Construcția unor mari canale colectoare*, în *Inf. Buc.* din 28.III.1958; 12. Ing. Șef. Gh. Vladimirescu, *Date asupra lucrărilor alimentării cu apă a orașului București*, 1958 (manuscris); 13. M. Iosa și P. Daiche, *Dezvoltarea industriei din București despre naționalizarea principalelor mijloace de producție*, în *Studii*, XII(1959), 5, p. 211—230; 14. *Extras din mersul trenurilor*, 27.V.1962—25.V.1963, București, 1962, 64 p. in 16°; 15. *Schița planului general de sistematizare a orașului București.*

Memoriu general, Bucureşti, 1962, 259 p. in 4° (manuscris); 16. *Ce se va construi în capitală*, în *Scînteia* din 25.I.1963; 17. *Adunarea solemnă cu prilejul celei de a 30-a aniversări a eroicelor lupte din februarie 1933... Cuvîntarea tovarăşului Chivu Stoica*, în *Scînteia* din 16.II.1963; 18. G. Sonea, *Activitatea Partidului Muncitoresc Român pentru pregătirea şi înfăptuirea actului revoluţionar al naţionalizării principalelor mijloace de producţie din 11 iunie 1948*, în *Analele Institutului*, IX (1963), 3, p. 31—44; 19. Al. Cebuc, *Aspecte din dezvoltarea transportului de călători în Bucureşti în anii puterii populare*, în *Materiale de istorie şi muzeografie*, Bucureşti, 1964, p. 327—332; 20. *Bucureşti la a XX-a aniversare a eliberării patriei. Cifre şi imagini*, Bucureşti, 1964, 295 p. in 8°; 21. *Magistralele căldurii*, în *Scînteia* din 21 noiembrie 1964, p.1; 22. Gl. Ion Rasoviceanu, Gl. D. Viteleanu, *Unităţile armatei române în acţiune*, în *Scînteia* din 14 august 1964; 23. *Anuarul statistic al R.P.R. 1964*, Bucureşti, 1965, 669 p. in 8°: 24. G. Wertheimer, *Muzeul memorial pictor Gh. Tattarescu*, Bucureşti, f.a., pliant nenumerotat; 25. Zina Brîncu, *Zece ani de la înfiinţarea Şcolii superioare de partid „Ştefan Gheorghiu"* în *Analele Institutului*, II (1956), 1, p. 20—28; 8. 26. Elena Iordăchescu-Lascu, *Bucureştiul după 13 ani*, în *Inf. Buc.* din 22 august 1957; 27. *Sesiunea extraordinară a Sfatului popular al Capitalei*, în *Informaţia Buc.* din 13 septembrie 1957; 28. *Bucureşti, oraş al culturii*, Bucureşti, 1957, 32 p. in 8°, cu ilustraţii; 29. *90 de ani de viaţă academică în ţara noastră*, Bucureşti, 1957, 178 p. in 8°; 30. *Chemarea Consiliului orăşenesc Bucureşti al Frontului Democraţiei Populare*, în *Inf. Buc.* din 15 februarie 1958; 31. Florian Georgescu şi Paul Cernovodeanu, *Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti*, Bucureşti, 1960, 128 p. in 16°; 32. *Conferinţa Organizaţiei orăşeneşti de partid Bucureşti*, în *Scînteia* din 30.I.1962; 33. *Bucureşti-ghid*, Bucureşti, 1962, 392 p. in 8°, cu ilustraţii şi hărţi; 34. *A VII-a sesiune a Sfatului popular al Capitalei*, în *Inf. Buc.* din ian. 1963; 35. *Valorificarea moştenirii literare*, Bucureşti, 1963, 120 p. in 4° (ms.); 36. Matei Ionescu, *O nouă unitate a Muzeului de istorie a oraşului Bucureşti: Muzeul pompierilor din Foişorul de foc*, în *Materiale de istorie şi muzeografie*, Bucureşti, 1964, p. 241—248; 37. Gh. Ţuţui, *Însemnătatea Conferinţei Naţionale a P.C.R. din octombrie 1945 pentru desăvîrşirea revoluţiei burghezo-democratice şi trecerea la revoluţia socialistă*, în *Analele Institutului*, XI (1965), 5, p. 13—22.

•

PARTEA A DOUA

ÎNTINDEREA ORAŞULUI. SATE DE PE ARIA BUCUREŞTEANĂ ŞI SATE ÎNCORPORATE. PLANURI ALE BUCUREŞTILOR

„Întinderea oraşului Bucureştilor fiind mult mai mare decît numărul populaţiei, de acum înainte va fi poprit fiecare de a mai face orice zidire sau clădire afară din coprinsul cel de acum al oraşului, ale căruia semne sînt cele următoare..."
(Regulamentul Organic al Ţării Româneşti, 1 iulie 1831

ÎNTINDEREA ORAŞULUI

De la întemeierea oraşului şi pînă astăzi, Bucureştii au crescut necontenit. Faţă de ce presupunem că era sub Vlad Ţepeş, acum cinci secole (1459), suprafaţa lui actuală e de vreo sută cincizeci de ori mai mare. S-a întins mereu, în toate direcţiile, fără să ţină seama de măsurile de stăvilire care s-au luat succesiv, de-a lungul veacurilor. Ritmul dezvoltării lui n-a fost acelaşi; la început mai lent, el s-a accentuat la finele secolului al XVII-lea şi în secolul al XVIII-lea; a căpătat un impuls deosebit după unirea principatelor (1859) şi cea din 1918, atingînd *summum*-ul în ultimul deceniu.

Am arătat în capitolele anterioare că această dezvoltare se explică în primul rînd prin factorul *economic* — creşterea producţiei meşteşugăreşti şi a negoţului în epoca feudală, a industriei şi negoţului în secolele al XIX-lea şi al XX-lea — apoi prin factorul *politic*, Bucureştii devenind capitala unui stat din ce în ce mai mare. Dar ca să înţelegem această necontenită expansiune a oraşului nostru, trebuie să ţinem seama şi de alţi doi factori, unul de ordin etnic, altul de ordin tehnic. Cel etnic e în legătură cu felul cum se înfăţişează aşezarea tipică românească, satul, *cu case risipite, înconjurate fiecare de curte şi grădină;* orăşeanul, în privinţa aceasta, nu s-a deosebit de sătean. De altfel, Bucureştii au fost, la început, tot un sat şi, în cursul dezvoltării lor, au încorporat o serie întreagă de sate. Bucureşteanul a vrut să-şi aibă curtea şi grădina lui, cît mai mare, dacă se poate cu livadă şi vie; de aici, întinderea considerabilă, spaţiul clădit fiind o mică fracţiune a celui neclădit. Pe de altă parte — şi cu aceasta ajungem la factorul tehnic — oraşul nostru n-a fost mărginit de ziduri de apărare, prevăzute cu turnuri, ca oraşele din Transilvania sau cele apusene. Spaţiul n-a fost limitat, tîrgoveţul n-a trebuit să se restrîngă în limitele incintei fortificate, ca braşovenii, de pildă, sau sibienii. De aceea, precum şi din cauza cutremurelor dese, nu s-a clădit *în înălţime;* case cu etaj n-au existat la noi pînă în veacul al XIX-lea decît ca rarisime excepţii; în general, aveau numai parter (vezi fig. 168—170), iar cele boiereşti, un parter înălţat şi subsol (vezi fig. 171 şi 172). N-a trebuit deci să ne înghesuim, nici să construim cîte două şi trei etaje, ca în oraşele din Germania medievală (Frankfurt, Nürnberg etc.). Rezultatul a fost că oraşul s-a „lăţit" mereu şi că a făcut, foarte multă vreme, impresia unui sat uriaş, înecat în verdeaţă. Dar această întindere excesivă s-a repercutat în rău asupra lucrărilor edilitare; avînd o suprafaţă disproporţionată faţă de numărul locuitorilor, nu s-au putut face străzi pavate pe toată întinderea lui, nici reţea de apă, canal şi lumină.

Neexistînd ziduri fortificate de incintă şi nici descrieri amănunţite ale oraşului pentru veacurile XV-XVII, nepăstrîndu-ni-se nici o hotarnică întreagă pentru aceste veacuri, este imposibil să dăm o descriere exactă şi detaliată a hotarelor lui (vezi şi fig. 173). Primul plan al Bucureştilor, cunoscut în momentul de faţă, este acela alcătuit de armata rusă în timpul războiului din 1768—1774 (vezi mai jos, p. 259). Aşa încît, pentru epoca anterioară, sîntem reduşi la concluziile care se desprind din unele menţiuni sporadice ale actelor interne, la deducţiile ce rezultă din prezenţa bisericilor şi a mănăstirilor, din pomenirea mahalalelor şi din aceea a satelor vecine.



Fig. 168 — Casă bucureşteană de la începutul secolului al XIX-lea; a se observa coloanele cu capiteluri ale pridvorului. (M.A.)

Aceste concluzii şi deducţii sînt susceptibile de modificări în măsura în care material nou documentar va ieşi la iveală.

Cum trebuie să ne închipuim, sub raportul întinderii, Bucureştii lui Vlad Ţepeş? Incontestabil, ca un oraş cu suprafaţă redusă; el cuprindea lunca Dîmboviţei, şi anume, după părerea noastră, cam din dreptul sediului Sfatului Popular al regiunii Bucureşti (fosta Prefectură de Ilfov), în dosul Casei de depuneri (C.E.C.) pînă puţin mai jos de podul Şerban-Vodă, cam în dreptul străzii Spaniole, pe malul stîng, şi a străzii Oiţelor, pe malul drept. Aşadar, el cuprindea *două vaduri ale Dîmboviţei*, cel principal, unde răspundea drumul ce venea de la Dunăre, de la Giurgiu (cu o ramură dinspre Olteniţa), deci vadul din dreptul podului Şerban-Vodă, şi vadul de-al doilea, din dreptul străzii Şelari şi a Căii Rahovei, unde răspundea drumul care venea tot de la Dunăre, dinspre Zimnicea şi Turnu, precum şi dinspre Oltenia de miazăzi. Partea cea mai însemnată a oraşului era pe malul stîng al Dîmboviţei, unde el ocupa şi o porţiune a şesului de deasupra luncii; în această parte se afla Curtea domnească, ale cărei hotare corespundeau cu vechiul curs al apei (curgea ceva mai la stînga celui de azi, de-a lungul străzii Halelor), cu străzile de azi Şelari şi Gabroveni şi cu o linie care mergea paralel cu actuala stradă Şepcari, la vreo 15 metri spre est. Limita oraşului, la nord de Dîmboviţa, credem că era formată de actualele străzi Ilfov, Lipscani, Decebal, Calea Văcăreşti, Jigniţei şi Spaniolă. Bineînţeles, e un traseu aproximativ: cam pe aici trebuie să fi fost marginea oraşului, „tîrgul" sau cartierul comercial, venind spre răsărit de Curtea domnească. La sud de Dîmboviţa, Bucureştii cuprindeau, după părerea noastră, fişia corespunzătoare din luncă, mărginită iarăşi aproximativ de actualele străzi: Oiţelor, Radu-Vodă, Artei, Sf. Apostoli şi Miliţiei (fostă Poliţiei). Înălţimile de la Mihai-Vodă şi Radu-Vodă erau, în vremea aceea, „din sus", respectiv „din jos" de Bucureşti; tot în afara oraşului era şi colina sau Dealul Patriarhiei (vezi harta nr. 2).

Prima hotărnicie a oraşului pomenită documentar este aceea din vremea lui Mircea Ciobanul (1545—1554). E vorba, în realitate, de o dublă hotărnicie: pe de o parte, a *oraşului* propriu-zis, care a fost înconjurat cu o îngrăditură formată din trunchiuri mari de stejar, pe de alta, a *moşiei oraşului*, adică a terenului înconjurător pe care orăşenii făceau agricultură, aveau vii şi grădini de zarzavat, mori, prisăci etc. (vezi mai sus, p. 54). Din nefericire, nu ni s-a păstrat o *descriere amănunţită* a acestei duble hotărnicii, adică a punctelor de reper sau a „semnelor", aşa cum există pentru alte hotărnicii din aceeaşi vreme. Astfel că nu putem determina precis întinderea oraşului şi a moşiei lui la mijlocul veacului al XVI-lea. Ceea ce putem afirma este că el crescuse ca suprafaţă şi că tocmai această creştere determinase, după toate probabilităţile, delimitarea lui Mircea.

Fig. 169 — Casă veche din Bucureşti cu pridvor; acoperişul e din olane; intrarea la pivniţă prin gîrliciul din faţă. (M.I.B.)



Ceva mai multe informaţii avem pentru vremea lui Mihai Viteazul. Pe malul drept al Dîmboviţei existau acum cîteva mahalale care ne îngăduie să arătăm cît crescuse oraşul în această parte. Era mahalaua Postăvarilor, a căror biserică — biserica Albă — exista în secolul al XVI-lea: ne-o spun şi săpăturile arheologice. Era mahalaua mănăstirii Tîrnov, numită mai tîrziu Sfinţii Apostoli, apoi bordeiele şi căsuţele „calicilor“, în dreptul Căii Rahovei, la vest de „dealul“ viitoarei Mitropolii, după aceea vechea mahala de lîngă drumul Giurgiului, unde exista acum şi mănăstirea Sf. Ecaterina, în sfîrşit, mahalaua de lîngă mănăstirea Sf. Troiţă. Hotarul oraşului, la sud de Dîmboviţa, pleca din dreptul podului Mihai-Vodă construit de voievod spre a lega direct ctitoria lui de oraş, mergea, probabil, pe la poalele versantului de est al Dealului Spirii, cam pe actualele străzi Sfinţii Apostoli şi Bateriilor, trecea pe la sud de biserica Albă-Postăvari, cotea spre sud-est, tăind Podul Calicilor (Calea Rahovei), trecea pe la marginea de sud a colinei viitoarei Mitropolii, şi apoi apuca spre est, cam de-a lungul actualei străzi Principatele Unite, tăia Podul Beilicului (Calea Şerban-Vodă) şi răspundea la Dîmboviţa între strada Oiţelor şi colina de la Radu-Vodă, care rămînea iarăşi „din jos“ de Bucureşti. La nord de Dîmboviţa, hotarul pornea, probabil, din dreptul podului Mihai-Vodă, mergea spre miazănoapte pe actualele străzi Domniţa Anastasia şi Brezoianu, apoi spre est, pe Sărindar în sus, trecînd pe la nord de biserică, continua pînă în actuala Piaţă Bălcescu, după aceea, pe la nord de actuala biserică a Colţei apuca spre sud-est, tăia strada Sfinţilor şi Podul Tîrgului de Afară (Calea Moşilor), apoi, pe actualul Bulevard Hristo Botev (fost al Domniţei), se îndrepta spre sud, trecea pe la est de biserica Stelea, azi dispărută, tăia Podul Vergului (Calea Călăraşi), la răsărit de casele lui Dan vistierul, cobora spre miazăzi, tăind Calea Văcăreşti şi ajungea la Dîmboviţa, unde e Morga astăzi sau puţin mai spre răsărit de ea.

Veacul al XVII-lea înseamnă o nouă creştere a suprafeţei Bucureştilor; ea se produce mai ales în timpul prielnicei domnii a lui Matei Basarab şi spre sfîrşitul veacului, sub Şerban Cantacuzino şi Constantin Brîncoveanu. Pe vremea lui Matei Basarab are loc o hotărnicie parţială, anume, a moşiei Slobozia, proprietatea mănăstirii Radu-Vodă, moşie care se învecina cu aceea a orăşenilor, fiind situată în partea de sud-est a Bucureştilor. Această hotărnicie e amintită într-un document ulterior, din timpul domniei lui Ştefan Cantacuzino (1714—1716).

Avînd ca puncte de reper în primul rînd noile biserici, hotarul oraşului, la sfîrşitul domniei lui Brîncoveanu, credem că era următorul: la sud de Dîmboviţa el începea de la Podul Izvor, mergea spre sud-sud-vest, incluzînd mănăstirea Mihai-Vodă, apoi pe la poalele versantului de est al Dealului Spirei pînă din jos de actualul Schit al Maicilor, întemeiat în 1726, cotea după aceea spre sud-est-est, ajungînd la sud de biserica Slobozia ridicată de Leon-vodă în 1632, în amintirea biruinţei asupra pribegilor (vezi mai sus, p. 70), şi de aici, prin mahalaua Broştenilor, răspundea la Dîmboviţa, la sud de colina Radu-Vodă, care făcea parte din oraş în a doua jumătate a domniei lui Matei Basarab. Într-adevăr, un document inedit din 1645, august 20, prin care voievodul întăreşte mănăstirii Sfînta Troiţă sau Radu-Vodă satul Lupeştii, arată că acest lăcaş este *„din oraşul Bucureşti“*, iar nu „din jos“, ca mai înainte. La nord de Dîmboviţa, hotarul pornea tot de la Podul Izvor, urca apoi pe actualul Bulevard Schitu Măgureanu, cotea spre răsărit, pe actuala stradă Ştirbei-Vodă, ajungea în Podul Mogoşoaiei (Calea Victoriei), în dreptul Palatului Republicii, continua pe străzile numite azi C.A. Rosetti şi Maria Rosetti, tăia strada Galaţi (fostă Teilor, fostă Vasile Lascăr) şi, apucînd spre sud-est, ajungea la actuala întretăiere a Căii Moşilor cu bulevardul. De aici cobora spre miazăzi cam prin dreptul străzilor Mîntuleasa, Mircea-Vodă, Olteni — incluzînd în oraş biserica Olteni — şi răspundea la Dîmboviţa lîngă biserica Dobroteasa.

Epoca fanarioţilor înseamnă un spor considerabil al suprafeţei Bucureştilor. Iau naştere pretutindeni, atît spre miazănoapte, cît şi spre miazăzi, atît în partea de apus, cît şi în cea de răsărit, *mahalale noi*, care-şi fac biserici de zid (vezi mai sus, p. 99). Hotarele vechi sînt cu mult depăşite. Printre măsurile de ordin edilitar pe care le ia Alexandru Ipsilanti, domnul gospodar (1774—1782), este şi o nouă hotărnicire a oraşului. Nu ni s-a păstrat documentul respectiv; o ştim însă din pitacul cu data 1784, iulie 19, al succesorului în scaun Mihai Suţu, care

Fig. 170 — Vedere a Bucureştilor spre mănăstirea Antim şi Mitropolie. O seamă de case sînt acoperite cu şindrilă. Fotografie din 1867. (M.I.B.)



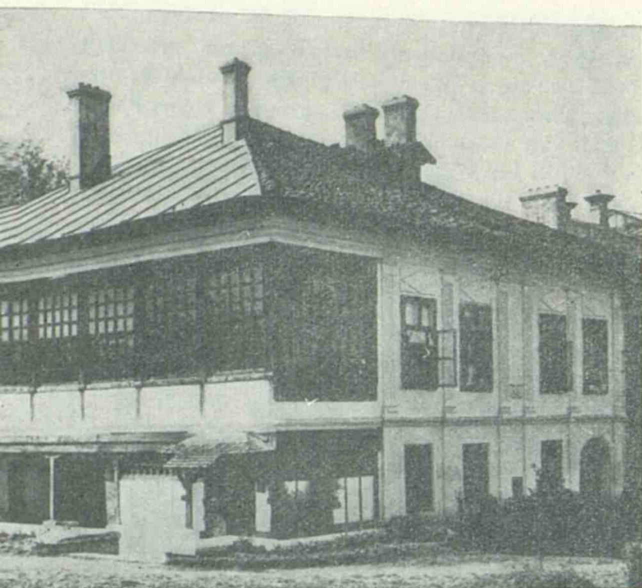


Fig. 171 — Veche casă boierească pe str. Spătarului, devenită apoi casa Melik. (M.I.B.)

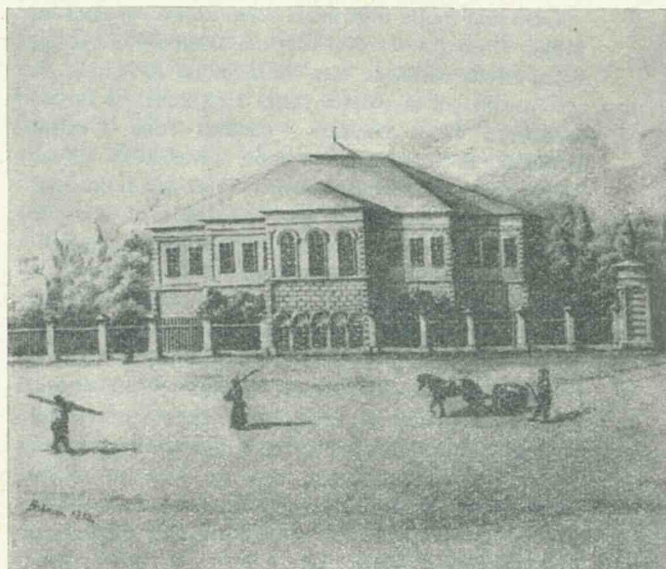


Fig. 172 — Casa marelui ban M. Ghica la 1850; acuarelă de Brömser. (M.I.B.)

arată că „în domnia domniei-sale fratelui Alexandru Ipsilanti s-au fost pus împrejurul Bucureştilor chip de cruci semne, ca acestea să fie hotar al oraşului"; totodată ne înştiinţează că, pe lîngă fixarea noului hotar, se făcuse şi o catagrafie, înscriindu-se cele „cîteva case care s-au fost aflat atunci" în afara hotarului. Scopul era ca să nu se mai clădească alte case dincolo de acest hotar. Totuşi, doi ani numai după sfîrşitul domniei lui Ipsilanti, adică în 1784, constatăm că dispoziţia nu se respectase şi că o sumă de noi case se adăugaseră la cele din catagrafie. De aceea, Mihai Suţu dă pitacul sus amintit, hotărînd ca „în soroc de 40 de zile" să se tragă un nou hotar, adică al doilea rînd de cruci, „mai pe dinafară, osebit dintr-acestea puse mai dinainte". Se va întocmi şi o nouă catagrafie a caselor aflate între cele două rînduri de cruci şi se va interzice orice nouă construcţie, atît în această zonă, cît şi în afara ei. Contravenienţilor li se vor dărîma casele şi vor primi şi altă pedeapsă, deosebită. Interesant e preambulul pitacului în care domnul se adresează marelui spătar, însărcinat cu aducerea la îndeplinire a ordinului şi care constituie o descriere a felului în care se tot lăţea oraşul. „Facem dumitale în ştire—spune Suţu — că de trebuinţă este a-şi avea oraşul Bucureşti hotarul său jur împrejur cunoscut şi păzit de a nu se întinde şi a se lăţi nimenea mai mult cu faceri de casă afară din hotar, pentru căci şi ţăranii de pe afară, nepopriţi fiind, vin pe marginea oraşului cu locuinţa... de pricinuesc spargeri satelor judeţului, şi străini, necunoscuţi, neştiuţi, şi ţigani cu feluri de dobitoace, amestecîndu-se de nu se poate cunoaşte bucureşteanul de ţăran." Totuşi, nici hotărîrea lui Suţu n-a fost respectată. În 1798, sub Constantin Hangerliu, constatăm aceeaşi preocupare şi aceeaşi decizie de a stăvili expansiunea oraşului; dar nici ea n-are mai mult succes. Bucureştii creşteau continuu. La 30 august 1801, boierii divanului, cerînd domnului, printr-o anafora, să hotărască mutarea „zalhanalei", adică a abatorului, argumentează astfel: „fiindcă acum nu este oraşul acela de mai nainte, ci, din mila lui Dumnezeu, s-au mărit şi s-au adăogat". Călătorul rus Dimitrie Bantiş-Kamenski notează, la 26 mai 1808: „Oraşul Bucureşti e cu puţin mai mic decît Moscova, ca extindere, dacă socoteşti nenumăratele grădini din oraş şi din împrejurimi". Iar în mai 1820, alt rus, Iakovenko, impresionat şi el de mărimea curţilor caselor şi a grădinilor, arată că Bucureştii au „de jur împrejur peste 20 de verste", adică peste douăzeci de kilometri.

Aprecierea lui Iakovenko nu depăşeşte mult realitatea, deoarece perimetrul oraşului descris în Regulamentul Organic (1 iulie 1831) măsoară 9.800 de stînjeni, adică 19.227,6 metri. Şi trebuie să se ţină seama de faptul că mai erau case şi *dincolo* de acest perimetru oficial, ca întotdeauna de altfel. În Regulamentul amintit există un capitol special intitulat *Pentru poprirea întinderii oraşului şi hotărîtele sale intrări şi eşiri*; aşadar, vechea poveste! Articolul întîi al acestui capitol începe prin următoarea frază: „Întinderea oraşului Bucureştilor fiind mult mai mare decît numărul populaţiei, de acum înainte va fi poprit fiecare de a mai face orice zidire sau clădire afară din coprinsul cel de acum al oraşului, ale căruia semne sînt cele următoare". Se dau apoi aceste „semne" sau puncte de reper; ele constituie o descriere precisă, aşa cum nu avem pentru secolele anterioare. Hotarul pleca de la „streaja Podului Mogoşoai", adică din actuala Piaţă a Victoriei, spre est, „pe şoseaua care merge spre grădina dumnealui postelnicului Filip pînă

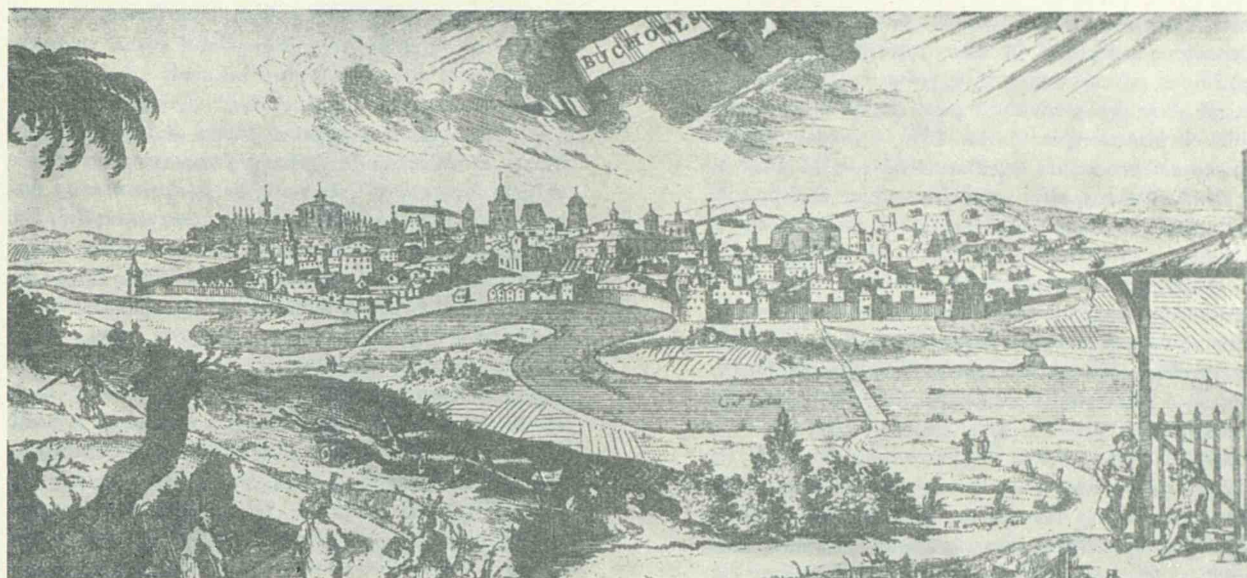


Fig. 173 — Reprezentare fantezistă a Bucureştilor, după o gravură în aramă în 1717. (S.)

la cîrciuma lui Anghelache, cu no. 934, văpseaoa galbină" (culoarea de galben); de aici, „la cîrciuma vistierului Nestor", în aceeaşi „văpsea"; apoi „la puţul care este lîngă casa lui Păun ţiganul"; mai departe, „la streaja podişorului, lîngă o cruce" — poate una din crucile hotarului lui Mihai Suţu — iar de aici la sfîrşitul şoselei de la Tîrgul de Afară, deci Bariera Moşilor. Hotarul continua „pe lîngă Obor"... „pînă la casa supt no. 1.393 văpseaoa neagră", apoi „la Drumul Sării" — aşadar un al doilea drum de acest fel, în partea de răsărit a Bucureştilor, deosebit de cel din partea de apus, al cărui nume s-a păstrat pînă astăzi. De aici, „pe drumul care merge către Vitan, pe lîngă zalhanaoa vistierului Moshu pînă la podul de peste Dîmboviţă, de la morile din Vitan"; apoi Dîmboviţa, „pînă la cotitura din mahalaoa Cărămidarilor", mai departe, „spre dealul Văcăreştilor", şi de aici „la un pisc unde este un puţ" — poate puţul care se află şi astăzi la poalele Dealului Piscului Semnul sau reperul următor era „la streaja podului Şerban-Vodă"; apoi „pe deal în sus"; după aceea, „pe din dosul grădinilor şi caselor podului lui Şerban-Vodă în mahalaoa Flămînda, merge linie dreaptă"; de aici pînă „în dosul hanului gheneralului Varlam, pînă la locul ce s-au hotărît a se face piaţă pentru adunarea carălor". Apoi „prin uliţa către streaja Spirii", în Dealul Spirii; după aceea „se întoarce spre streaja de la Izvoru Tămăduirilor, mergînd pînă la Dîmboviţă", de aici, „pe la moara Vlădichii, în mahalaoa Sfîntului Elefterie pînă la podul de pămînt" (Calea Plevnei); apoi „linie dreaptă pînă în grădina lui Procopie", cunoscută mai ales sub numele soţiei acestuia, „Procopoaia", mai departe, „la streaja podului de pămînt", şi de aici, „apucînd în sus uliţa cea dintii în dreapta", „merge drumul drept pînă în streaja din uliţa Tîrgoviştii" (Calea Griviţei), de unde începe ultima porţiune a perimetrului, de-a lungul uliţei, „drept pînă la streaja Podului Mogoşoaii", punctul de plecare al descrierii. La fiecare din cele 23 de „semne" sau repere arătate mai sus, Regulamentul hotărăşte „să se pue cîte o piatră drept hotar, şi fiecare piatră de opt palme domneşti lungul — aproape doi metri — şi latul o palmă în toate părţile, care să fie bătute în pămînt de patru palme".

Locurile pe unde se putea intra şi ieşi din oraş erau aşa-zisele „streji" sau „bariere" — acest ultim termen se întrebuinţează în Regulamentul Organic — zece la număr. Iată aşezarea lor, potrivit însuşi textului oficial: 1. *Podul Mogoşoaii*, 2. *Uliţa Fierăstrăului* (Calea Dorobanţi de azi), 3. *Tîrgul de Afară*, 4. *Drumul Pantelimonului*, 5. *Drumul Dudeştilor şi Vitanului ce merge la Silistra*, 6. *Uliţa Dobrotesii*, 7. *Podul lui Şerban-Vodă*, 8. *Podul Caliţii* (Calea Rahovei), 9. *Podul de pămînt* (Calea Plevnei), 10. *Uliţa Tîrgoviştii* (Calea Griviţei). În 1852, aşadar peste douăzeci şi unu de ani, în planul Borroczyn (vezi mai jos, p. 260, 319) numărul „barierelor" sporise la 13, şi numele unora se schimbase; găsim acum barierele: *Bărbătescu* în sudul oraşului, aproape de Cimitirul Bellu, *Cărămidari*, la Cărămidarii-de-Jos, *Iancului*, pe şoseaua cu acelaşi nume, *Nouă*, în partea de miazănoapte, între bariera Herăstrău şi a Tîrgului de Afară, şi *Dealul Spirii*. Peste alţi patru ani, în planul lung, constatăm o a patrusprezecea barieră, la Cotroceni. Aflăm totodată şi echivalenţele de nume ale unora dintre aceste bariere. Astfel, Bariera Nouă se mai numea şi Mîndritu, barierei Iancului i se zicea şi Delea-Veche, bariera Şerban-Vodă era totuna cu Bărbătescu, iar Bariera Caliţii cu a Craiovei.

În răstimpul dintre 1 iulie 1831 — data aplicării Regulamentului Organic muntean — şi 14 mai 1895, data promulgării noii legi pentru mărginirea supra-

feței Bucureștilor (iar vechea preocupare), orașul crescuse considerabil în toate direcțiile și mai ales spre nord și vest. *Oficial* însă, perimetrul și suprafața sa nu se schimbaseră decît prea puțin. În comentariile ce însoțesc planul din 1893 — așadar, cu doi ani numai înainte de legea amintită — plan întocmit de G. A. Orăscu, șeful serviciului tehnic al Primăriei, se indică drept suprafață a orașului 30 de kilometri pătrați, iar drept perimetru 20.270 metri, deci numai cu circa un kilometru mai mult decît în 1831. Acest perimetru, pornind de la Piața Victoriei spre vest, urma Șoseaua Basarab, Calea Zinca Goleasca, Calea Pandurilor, „Șoseaua de centură" sau Șoseaua Doamnei, apoi mica stradă a Odoarei (200 de metri), Șoseaua Viilor, apoi o linie convențională de lîngă Cimitirul Bellu pînă la întîlnirea Căii Vitanului cu Mihai Bravu, după aceea șoselele Mihai Bravu, Ștefan cel Mare și Bonaparte, ajungînd iar în Piața Victoriei. În realitate, situația era cu totul alta, locuințele și fabricile depășiseră acest perimetru, și tocmai de aceea s-a venit cu noua lege, crezîndu-se și de data aceasta că se va pune capăt extinderii orașului. Suprafața trece acum de la 30 de kilometri pătrați sau 3.000 de hectare la 5.614 hectare, așadar, se dublează aproape. Noul hotar al orașului începe — potrivit planului lucrat de Institutul geografic al armatei (1895—1899) — la kilometrul 5 pe Șoseaua Kisselef, dincolo de rondul II (azi Arcul de Triumf), merge spre est pînă la intrarea Grădinii „Herăstrăul-Vechi", apoi spre sud-est, pînă la marginea de miazănoapte a carierei de nisip de la Floreasca (proprietatea Cornescu), după aceea spre nord-est-est, atingînd lacul Tei și ajungînd la cursul de apă al Colentinei; urmează Colentina și marginea dințată a podișului spre lunca acesteia, apoi coboară spre sud și sud-vest, tăind Șoseaua Pantelimon, Calea Vergului, Calea Dudești, Șoseaua Vitanului (la sud-est de biserica Tîrcă), apa Dîmboviței (la sud-est de Fabrica de clei) și ajunge la sud de închisoarea Văcărești, la punctul unde Calea Văcărești dă în Șoseaua Olteniței. De aici se îndreaptă spre nord-vest-vest, pe lîngă marginea de apus a Cimitirului Bellu, atinge Calea Rahovei la kilometrul 4,620, apucă spre nord-nord-vest, pe lîngă marginea de apus a Cimitirului Ghencea civil, pînă la marginea de vest a Fabricii de cărămidă a Societății de construcții. De aici se îndreaptă spre nord, de-a lungul marginii podișului spre luncă, atinge Dîmbovița la vest de Moara Ciurel și apoi se îndreaptă spre nord-vest pe lîngă marginea de apus a Cimitirului Sf. Vineri, ajungînd la kilometrul 5 de pe Șoseaua Kisselef, de unde a pornit. Forma orașului este aceea a unui poligon mai lat în jumătatea de nord și ascuțindu-se spre sud.

Dar nici acest hotar, în curpinsul căruia era doar destul teren liber, ca să nu mai amintim locurile virane din interiorul suprafeței clădite, nu rezistă. După războiul din 1916—1918, Bucureștii devenind capitala unei țări mai mult decît dublate ca suprafață și populație, creșterea continuă puternic, și hotarul din 1895 este, la rîndul lui, depășit. Se fixează o nouă limită; ea se poate urmări în planul oficial ce însoțește ghidul din 1934, plan întocmit „după datele Primăriei municipiului București". Depășiri mari ale vechiului hotar constatăm în partea de nord și nord-vest a orașului, unde limita o formează acuma linia de cale ferată spre Constanța, de la desfacerea ei din linia Ploieștilor pînă imediat la est de cantonul 8. De asemenea, în partea de sud, unde s-au adăugat cartiere întregi la sud și vest de Cimitirul Bellu. În schimb, într-o sumă de locuri, noua limită este — oricît ar părea de curios — *înăuntrul* celei vechi. Astfel, Cimitirul Ghencea, ca și Parcul Ivănescu de alături și cartierul nou de la vest de Drumul Sării rămîn în afara orașului; tot așa, porțiunea de la nord și nord-est de Închisoarea Văcărești, cuprinzînd strada Luncii, strada Ineluș, strada Șezătoarei, Fundătura Spițerului etc. La fel, o porțiune întreagă între Dîmbovița și Șoseaua Vitanului, precum și alta la capul Șoselei Vergului, de o parte și de alta a acesteia, cuprinzînd și strada Cetatea Aref. Explicația stă în faptul că aceste porțiuni periferice au fost alipite comunelor suburbane care, între timp, fuseseră anexate Bucureștilor. Noua suprafață a Bucureștilor trece acum de la 5.614 hectare, cît fusese în 1918, la 7.800 în 1939, deci un spor de circa 39%. Pentru a se împiedica o nouă extindere a orașului, se proiectează, în perioada dintre cele două războaie mondiale, o centură de plantație, un „inel verde" în afara căruia să nu se mai poată construi. Acest proiect nu devine însă realitate, între altele din lipsă de fonduri. Dar și dacă se realiza, ar fi putut el oare stăvili extinderea Bucureștilor? Încercările precedente, de la palisada lui Mircea Ciobanul la crucile lui Alexandru Ipsilanti și Mihai Suțu și la străjile Regulamentului Organic dovedesc contrariul. Fapt este că și acest ultim hotar a fost depășit după al doilea război mondial. Ținîndu-se seamă pe de o parte de sporul de populație, deci de construcțiile ce urmează a se face, pe de altă parte de necesitatea de a se completa spațiile verzi spre a se ajunge la norma de 20 de metri pătrați de cap de locuitor, suprafața orașului propriu-zis, fixată mai întîi la 10.015 hectare, s-a stabilit, prin ultimul plan de sistematizare aprobat în 1957, la 12.700 hectare. Iar suprafața totală a celor opt raioane în care e împărțit acum orașul nostru se ridică la 25.596 de hectare sau, rotund, 256 de kilometri pătrați. Hotarul de nord, în cuprinsul raionului 30 Decembrie, a sărit de la linia Constanța la linia de centură a forturilor. Aceasta e situația în momentul de față; noua limită, atît a orașului propriu-zis, cît și a complexului celor opt raioane, asigură dezvoltarea pentru o perioadă mai îndelungată. Cît va dura ea și care vor fi proporțiile Bucureștilor peste un secol? Greu de răspuns, tot așa de greu cum i-ar fi fost unui contemporan al lui Kisselef să spună cum va arăta orașul peste o sută de ani. În orice caz, însă, planificarea socialistă îi asigură o dezvoltare ordonată și sistematică.

SATE DE PE ARIA BUCUREŞTEANĂ ŞI SATE ÎNCORPORATE

Bucureştii au fost la început un simplu sat, ca şi celelalte multe care acopereau regiunea de pădure şi de ape dintre Argeş şi Mostiştea, Ialomiţa şi Dunăre, una din regiunile cele mai bine populate ale şesului muntean; încă din cele mai vechi timpuri, cu mult înaintea erei noastre, aşezările omeneşti se ţineau lanţ de-a lungul Dîmboviţei şi Colentinei (vezi mai sus, p. 25). După ce au devenit oraş şi reşedinţă domnească, Bucureştii au început să se întindă şi, încetul cu încetul, au cuprins între hotarele lor satele vecine, le-au încorporat. Fenomenul n-are nimic specific; el se constată la toate marile aglomeraţii europene — de la Paris pînă la Moscova — şi extra-europene. Se întîlneşte şi la o serie de alte oraşe româneşti, de pildă la Iaşi, Focşani, Tîrgu-Neamţ, Rîmnicul-Vîlcii, Braşov etc., dar nicăieri — e şi natural — n-are amploarea de la Bucureşti. O serie întreagă de sate au fost „înghiţite“ de molohul bucureştean, în special în ultimele două secole; altele sînt pe punctul de a fi în momentul de faţă; pe altele le aşteaptă aceeaşi soartă într-un viitor mai mult sau mai puţin îndepărtat.

Locul pe care s-au dezvoltat Bucureştii a fost loc domnesc sau moşie domnească; el cuprindea nu numai „vatra“ oraşului, adică spaţiul clădit, inclusiv curţile şi grădinile, ci se întindea pe o anumită suprafaţă, destul de mare, şi de jur împrejurul vetrii. Pe această moşie îşi aveau orăşenii vii şi livezi, mori, prisăci şi grădinării; aici făceau fîn pentru vite; aici îşi păşteau turmele. Era, *de fapt*, moşia lor, cu pietre de hotar străvechi, despărţind-o de moşiile celelalte, ale moşnenilor, boierilor şi mănăstirilor. *De drept*, orăşenii — cu excepţia acelora care cumpăraseră de la domnie sau de la cei dăruiţi de ea — erau numai uzufructuari, uzufructul transmiţîndu-se din generaţie în generaţie; dreptul de proprietate rămînea al domniei, care putea să doneze din această moşie domnească porţiuni întregi. Aşa face, de pildă, Şerban Cantacuzino, în 1683, dăruind fratelui său Mihai 250 de stînjeni de moşie, de la Tîrgul de Afară pînă în apa Colentinei; aşa face Neculai Mavrocordat, înzestrînd mănăstirea zidită în 1726 de Tatiana Hagi Dina (Schitul Maicilor) cu 300 de stînjeni „din moşia domnească ce iaste în marginea oraşului Bucureşti despre Podul Calicilor desupra“.

Cea mai veche menţiune despre un sat de pe aria bucureşteană — mai veche chiar decît prima menţiune sigură despre Bucureşti — este aceea din 1453, aprilie 29, privind „*Dragomireştii de la Dîmboviţa*“, pe care Vladislav-voievod îl întăreşte mănăstirii Bolintinul. E vorba de satul — azi dublu: Dragomireştii-din-Deal şi din-Vale — de la vest de Chiajna, imediat dincolo de linia forturilor. În acest sat avea mai tîrziu ocină vel-vornicul Ivaşco Golescul; Alexandru-voievod i-o întăreşte la 30 ianuarie 1577. Dragomireştii au rămas în afara oraşului propriu-zis; administrativ fac parte însă din raionul 16 Februarie. În schimb, *Grozăveştii*, amintiţi pentru întîia dată la 9 octombrie 1492, sînt astăzi încorporaţi, formînd unul din cartierele capitalei (vezi fig. 174). Într-un act din 21 aprilie 1559 se pomenesc „Grozăveştii-de-Sus“, deci existau şi cei „de-Jos“. Aveau mori pe Dîmboviţa; satul ajunge în stăpînirea mănăstirii Sf. Neculai, numită mai tîrziu Mihai-Vodă, care îl exploatează sute de ani, pînă la secularizare. Tot în afara oraşului propriu-zis, dar făcînd parte administrativ din raionul V. I. Lenin, sînt şi *Măgurelele*; se pare că de aici a dat Vlad-voievod cel Tînăr (1510—1512) unul din actele sale. Alt sat vechi, din partea de nord-vest a Bucureştilor, au fost *Giuleştii*; la 2 aprilie 1548 Mircea Ciobanul întăreşte lui „Stroe din Giuleşti“ moşia pe care a cumpărat-o: „toată partea lui Giulea, de la rovina lui Micul pînă la Colintina“. Giulea poate să fi fost întemeietorul aşezării — de aici numele —

Fig. 174 — Complexul de cămine studenţeşti Grozăveşti ridicat pe locul satului de odinioară. (S.)



dar poate şi numai unul din stăpînii ei, satul preexistînd. În general, toate satele sînt mai vechi decît prima menţiune documentară asupra lor; uneori, cu secole mai vechi. Credinţa noastră este că multe din satele de pe aria bucureşteană există încă dinainte de întemeierea ţării şi că ele continuă străvechi aşezări (vezi şi mai sus, p. 26). Şi la Giuleşti s-a produs o diferenţiere; în harta Principatelor, ridicată între 1828 şi 1832 de topografii ruşi, constatăm trei aşezări cu acest nume, una lîngă alta: Giuleştii-din-Deal, cu 52 de gospodării, Giuleştii-din-Vale, cu 24, şi Giuleştii-Domneşti numiţi şi Rudeni, cu 71. Cam în aceeaşi vreme cu Giuleştii apar în documente *Fundenii*; la 23 august 1559, Mircea Ciobanul întăreşte lui Baldovin „ocină în Fundeni, partea tatălui său Sin, toată". Atins astăzi de marginea de nord-est a Bucureştilor, satul e cunoscut mai ales prin delicata ctitorie, din 1699, a lui Mihail Cantacuzino, împodobită cu ştucaturi exterioare de caracter oriental. Cu numele de *Măicăneşti* au existat două sate pe aria bucureşteană: unul în partea de miazănoapte a oraşului, „pe Colentina", celălalt în sud-estul lui. De cel dintîi aflăm prima menţiune sigură în documentul din 1582, august 12—26, prin care Mihnea-voievod întăreşte o ocină ale cărei hotare sînt: „de la drumul Măicăneştilor pînă la drumul Racului şi pînă la apa Colentinei". Amintirea acestui sat, care şi-a schimbat numele mai tîrziu în Ţurloaia şi azi e încorporat în Băneasa, s-a păstrat în pădurea Măicăneşti, de pe moşia Băneasa, trecută în *Marele dicţionar geografic*, şi în cîmpia Măicăneasca, situată la nord de Bucureştii-Noi şi la vest de Pădurea Băneasa. Într-un plan din 1854, moşia Măicăneşti vine la nord de moşia Giuleşti, a mănăstirii Sărindar, şi la vest de Herăstrău. Cel de-al doilea sat cu numele de Măicăneşti e pomenit în actul din 18 octombrie 1560 privind ocina de acolo a diacului Tatomir şi a fiilor săi. El era situat „din jos de Bucureşti", cum aflăm dintr-un zapis inedit cu data 14 decembrie 1662 şi avea numeroase vii „în dealul Măicăneştilor", adică pe povîrnişul platoului spre lunca Dîmboviţei şi deasupra, pe platou. Era în vecinătatea Broştenilor şi a Cărămidarilor-de-Jos; faptul rezultă din zapisul inedit dat la 12 aprilie 1744 mănăstirii Radu-Vodă de către un ocuitor Nedelco, ce-şi avea casa pe „dealul" amintit, lîngă „viia cea mare" a mănăstirii. Astăzi face parte din oraş. Aceeaşi e situaţia fostului sat *Grecii* sau *Grecenii* de pe malul drept al Dîmboviţei, din jos de mănăstirea Radu-Vodă, sat pe care Alexandru-voievod, la 30 ianuarie 1577, i-l întăreşte vel-vornicului Ivaşco Golescul. Documentul precizează: „Grecenii *de lîngă Bucureşti*, cu tot hotarul". La sud-est-est de oraş, imediat dincolo de linia de centură a forturilor, se află satul *Glina*, vestit prin descoperirile arheologice făcute aici, descoperiri ce arată o continuitate de viaţă omenească timp de milenii (vezi mai sus, p 26). La 20 mai 1563, Petru cel Tînăr întăreşte lui Stan, fiul lui Pădure logofătul, moşia sa — „veche şi dreaptă ocină şi dedină", după expresia documentului — din acest sat. Mai tîrziu, se formează două aşezări; în 1828 exista „Glina Andronescului", zisă şi „Şerbăniţa", şi „Glina Filipescului", purtînd numele proprietarilor respectivi; azi li se spune „Glina Macri" şi „Glina Gherman"; ambele ţin de comuna Căţelu. Numeroasele cumpene de puţ din Glina — douăsprezece, una lîngă alta — au inspirat lui Carol Popp de Szatmary, în veacul trecut, o interesantă pictură. În partea de miazănoapte a oraşului, lîngă apa Colentinei, erau două sate: *Clanţa* şi *Racul*. De ambele aminteşte documentul din 1582, august <12—26,> pomenit mai înainte în legătură cu Măicăneştii. Clanţa se afla, se pare, pe locul Herăstrăului de astăzi; mai avea, potrivit actului inedit din 29 aprilie 1626, şi un al doilea nume: „Pădureţii de la Iutele". Racul era şi el prin apropiere; numele e poate în legătură cu racii care pînă astăzi se prind în Colentina. Tot pe această apă, în regiunea Herăstrău—Băneasa, era şi satul de rumâni *Cîrstieneşti*, cu vad de moară; o parte din sat e întărită de Petru cel Tînăr la 8 aprilie <1564—1568> mănăstirii Sf. Niculae — zisă şi Pîlcov, iar mai tîrziu Mihai-Vodă — căreia îi fusese dăruită de ctitorii lăcaşului, Gheorma banul şi soţia lui, jupîneasa Caplea. Vecin de hotar cu Cîrstieneştii şi cu Fundenii a fost *Tătarul*, numit şi *Tătăranii*; primele menţiuni documentare sînt din 6 mai 1603 şi 20 aprilie 1623. O serie de sate au încorporat Bucureştii în partea de sud-est a lor. În afară de Greci şi Măicăneşti, ei s-au mai întins şi asupra Dudeştilor, Cioplei şi Ciumernicului, Broştenilor şi Cărămidarilor-de-Jos, Văcăreştilor şi Bîrzeştilor. Documentar, *Dudeştii* apar în actul din 29 aprilie 1577, o dată cu Văcăreştii; printre martori este şi Căliman „din Dudeşti". Pentru hotarul acestui sat se judecă, în vremea lui Constantin Brîncoveanu, Radu Dudescu biv-vel căpitan de margine, cu mănăstirea Radu-Vodă şi cîştigă. Prin hrisovul, inedit, pe care i-l dă domnul, la 2 iunie 1707, hrisov foarte frumos, împodobit cu culori şi aur, se arată cum s-a făcut cercetarea hotarului, mergîndu-se „drept peste luncă la matca Dîmboviţii cea veache". Printre cei care au ştiut „semnele" au fost „Iane postăvariul" şi „Gheorghe postăvariul" şi „Şerban meşterul"; pe locul unei vechi pietre, pierite, s-au găsit, potrivit obiceiului, „cărbuni". Ca să curme totuşi conflictul cu mănăstirea, Radu Dudescu îi dăruieşte o bucată de loc din moşia Dudeştilor, loc delimitat pe de o parte de piscul „ce iaste pre marginea de sus a viilor domneşti de la Văcăreşti", pe de alta de puţul „de la hodaia lumînărariului şi a paicului". La *Cioplea*, amintită sub numele de „Ceplea" în acelaşi hrisov, avea moşie tot mănăstirea Radu-Vodă. I-o vînduse la 27 ianuarie 1621 Radu Postelnicul din Herăşti, pe „70 de galbeni". Mai spre sud, în luncă, era *Ciumernicul*. La 9 noiembrie 1621, Turturea paharnicul îi vinde lui Hrizea vel-vistier ocină aici „din cîmpu şi den pădure şi din apa Dîmboviţii, cu vad de moară şi cu livezile", pe 7.000 de aspri gata; zapisele vechi de proprietate nu i le poate da, căci „au perit de răotăţi cînd au tăiat tătarii pre unchiu-mieu Pătru, banul

de Glina". *Broştenii*, din jos de mănăstirea Radu-Vodă, şi *Cărămidarii-de-Jos*, azi cartiere ale Bucureştilor, au fost, pe la mijlocul secolului al XVII-lea, sate deosebite. Cei dintîi sînt încorporaţi în răstimpul dintre Matei Basarab şi Constantin Brîncoveanu — în 1696 apar ca mahala — ultimii la începutul veacului al XVIII-lea. Într-un act din 12 aprilie 1744 privind vînzarea de vin pe „dealul" Măicăneştilor, apar ca martori „Iane pîrcălabul ot Broşteni" şi „Stanciul pîrcălabu ot Cărămidarii-de-Jos". În micile cîrciumi din Broşteni, pierdute printre viile localnicilor — mai toate casele desfăceau vin — îi plăcea să zăbovească, la sfîrşitul epocii fanariote, francezului Laurençon, care ne-a lăsat o interesantă carte cu observaţii asupra Ţării Româneşti. *Văcăreştii* sînt pomeniţi ca două aşezări deosebite: Văcăreştii-de-Jos şi cei de-Sus, în primul act — din 29 aprilie 1577 — care-i menţionează; tot atunci apar şi *Bîrzeştii;* pe vremea lui Mihai Viteazul găsim Bîrzeştii-de-Sus şi de-Jos (1598, aprilie 24). Iar un sfert de veac mai tîrziu, la 13 august 1623, constatăm şi „Bîrzeştii din mijloc, ce se cheamă *Homoceşti*"; domnul întăreşte aici o ocină „din cîmp şi din pădure şi din apă şi cu mori şi din vatra satului şi cu trei răzoare de vie şi cu livezi şi de pretutindeni". Şi la Văcăreşti erau vii numeroase — ale moşnenilor din sat, ale mănăstirii Radu-Vodă şi ale domniei; o tranzacţie asupra uneia din ele întîlnim la 23 februarie 1580. Erau şi mori pe Dîmboviţa. Pentru un vad de moară al aceleiaşi mănăstiri latifundiare Radu-Vodă, pe care i-l „înecaseră" cu moara lor, aşezată din jos, o seamă de moşneni din Văcăreşti, e proces în 1598; lămurirea pricinei se face prin patru „meşteri de moară" din Bîrzeşti, Oreşti şi Mogoşoaia; ei dau dreptate moşnenilor, care, totuşi, despăgubesc mănăstirea, plătindu-i 4.170 de aspri. Unul din cele dintîi sate înglobate în partea de sud-est a Bucureştilor au fost *Sîrbii*. Ei veneau în preajma bisericii de azi Sf. Nicolae-Sîrbi de pe Calea Văcăreşti. Un document din 1668, iulie 17, prin care se hotărniceşte un loc al bisericii Sf. Gheorghe-Vechi, menţionează ca punct de reper „uliţa cea mare despre Stelea, care vine de la Sîrbi şi mearge la tîrgu". Pe temeiul acestui document s-a crezut că aşezarea îşi păstra încă situaţia de sat, în afara oraşului. În realitate, el fusese încorporat; faptul rezultă clar din două documente. E mai întîi acela inedit din 28 mai 1639, prin care Matei Basarab întăreşte Bisericii Domneşti „un vad de moară în apa Dîmboviţii despre bae, despre ostrov, de cea parte", vad pe care-l revendica şi mănăstirea Radu-Vodă. Printre cei care dau mărturie sînt şi „12 preoţi *din Bucureşti*, anume: popa Dumitru cel bătrîn... şi *popa Stanciul de la Sîrbi* şi popa Marco" etc. Cel de-al doilea document e hotărnicia din 12 decembrie 1666, emisă de Gherghina judeţul şi cei 12 pîrgari ai Bucureştilor; între cei ce subscriu actul este şi „Stoian pîrgariul ot Sîrbi", ceea ce înseamnă iarăşi că oraşul cuprinsese între hotarele sale vechea aşezare. Cînd se zideşte, sub Brîncoveanu, biserica (1692), satul era de mult aşadar o mahala orăşenească. Spre miazănoapte de Sîrb se afla satul *Olteni*. Actul din 1617, martie 6, prin care Alexandru Iliaş confirmă mănăstirii de la Colentina (Plumbuita), între altele, „4 pogoane de vie în sat la Olteni", vie dăruită pe vremea lui Mihnea Turcitul (1577—1583 şi 1585—1591) pare a privi mai curînd această aşezare decît pe omonima ei din judeţul Ilfov. Satul a fost încorporat în veacul al XVII-lea; un document din 8 februarie 1696 îl arată ca „mahala" a oraşului. În partea de sud-vest a Bucureştilor se afla satul *Lupeşti*. Pe vremea lui Alexandru-vodă (1568—1577), care îl cumpără de la jupaniţa sau jupîneasa Caplea din Periş, pe 26.000 de aspri, spre a-l dărui ctitoriei sale, mănăstirii Sf. Troiţă, aşezarea avea numai „13 case". În „dealul" Lupeştilor — Dealul Spirii de azi — erau, ca şi în dealul Măicăneştilor şi in dealul Văcăreştilor — vii numeroase; multe din ele aparţineau tot mănăstirii Radu-Vodă, care le cumpărase; printre vînzători găsim amintiţi, într-un act din 1649, pe „Dinu postelnicul Uşurel din Bucureşti" şi pe „Anca roaba". Sătenii din Lupeşti au purtat proces cu mănăstirea, sub Constantin Şerban, susţinînd că nu sînt rumâni ai ei, „ci i-au împresurat Radu-vodă [Mihnea] în silă". Egumenul aduce însă în faţa divanului actul de cumpărătoare şi danie din vremea lui Alexandru şi rumânii pierd. „Ci i-am dat domnia-mea — spune Constantin Şerban în hrisovul din 5 mai 1655 — de grumazi părintelui egumenului Serafim... şi i-am bătut domnia-mea în divan şi au rămas rumânii de lege şi de judecată." Din act se vede că şi la mijlocul veacului al XVII-lea aşezarea era tot mică: sînt pomeniţi numai 12 rumâni cu feciorii lor; între ei, „Stoian croitorul cu feciorul lui Sîmbotin" şi „Ştefan croitorul", fratele lui Stoian, „cu feciorii lui". Amintirea numelui satului de odinioară o păstrează „Lupeasca" de astăzi situată pe fosta moşie a lui.

Tot în a doua jumătate a veacului al XVI-lea sînt pomenite o serie de sate de pe aria bucureşteană sau din imediata vecinătate a ei: 1. *Obileştii*, pe Colentina, la răsărit de oraş (1575, aprilie 12), între Dobroeşti şi Floreştii-de-Sus; aici a tăbărît Radu Iliaş, în 1632, cu armata sa de moldoveni, tătari şi turci (vezi mai sus, p. 70). 2. *Sfîrceştii*, pe Dîmboviţa; la 30 ianuarie 1577, Alexandru-voievod întăreşte vel-vornicului Ivaşco Golescu jumătate din acest sat „şi cu morile şi cu via şi cu livezile". Era situat la sud de Grozăveşti, după cum ne arată clar un plan din 1854. 3. *Dobroeştii*, la nord-est de Mărcuţa, pomenit pentru întîia dată la 1 iulie 1584. 4. *Detcoii*, la sud-est de oraş, în aceeaşi regiune cu Bobeştii şi Văcăreştii; prima menţiune e din 3 ianuarie 1586. 5. *Hodopenii* — azi Otopeni — care-şi trage numele de la un Hodopă sau Hodobă; la 14 februarie 1587, Mihnea Turcitul întăreşte mănăstirii Sf. Troiţă, între altele, jumătate din acest sat, dăruit ei de Mihai postelnicul. 6. *Roşiul* sau Roşul, pe Dîmboviţa, lîngă Crîngaşi, la vest de oraş. La 30 aprilie 1587, un „Neagul din Roşiu" vinde stînjeni de moşie lui Dan vtori-vistier.

7. *Bobeştii*, între Căţelu şi Glina, imediat dincolo de linia de centură a forturilor. Un „Mihai din Bobeşti" apare în 1593; curînd după aceea, la 21 august 1598, constatăm „Bobeştii-dă-Sus" şi cei „de-Jos". Amîndouă erau în stăpînirea lui Udrea vel-armaşul, care le lasă prin testament — „ dă voi peri eu la război" — împreună cu alte sate, soţiei sale Muşa. 8. *Mogoşoaia*, unde Brîncoveanu va înălţa splendidul său palat, e amintită pentru întîia dată la 24 aprilie 1598, sub Mihai Viteazul. 9. Tot sub Mihai Viteazul e constatat şi satul *Floreştii*, pe Colentina, la est de oraş; el se împărţea atunci în trei aşezări distincte: Floreştii-de-Sus, de-Mijloc şi de-Jos; pe locul acestora din urmă, la punctul zis Grădiştea-Floreştilor, se afla, în 1608, mănăstirea ridicată de Cernica, marele vornic, mănăstire numită apoi după ctitorul său.

Cronicile pomenesc, în prima jumătate a veacului al XVI-lea, două sate din vecinătatea Bucureştilor: *Afumaţii* şi *Popeştii*. Cel dintîi, situat spre nord-est de Pasărea, dincolo de linia forturilor, e baştina lui Radu de la Afumaţi, viteazul voievod care s-a bătut de atîtea ori cu turcii (1522—1529); de aici, din satul „ce să numeşte Afumaţi", dă el documentul din 11 septembrie 1525. Celălalt, arătat ca fiind „den jos de Bucureşti", e satul Popeştii-Români, la nord de Şoseaua Olteniţei. Aici s-a înecat, în Dîmboviţa, cu cal cu tot, Vlad-Vodă, în septembrie 1532; se pare că era, potrivit unui izvor ardelean, după un chef prelungit.

Dintre satele încorporate astăzi de oraş trebuiesc amintite şi *Cotrocenii*, *Cărămidarii-de-Sus*, *Băneasa* şi *Străuleşti*. Codrii Cotrocenilor sînt pomeniţi, alături de aceia ai Grozăveştilor şi Lupeştilor, în veacul al XVII-lea; într-o poiană a acestor codri a ridicat Şerban Cantacuzino mănăstirea sa în 1679. Cărămidarii-de-Sus, din faţa Grozăveştilor, pe malul de nord al Dîmboviţei, îşi trag numele de la îndeletnicirea locuitorilor care, asemenea celor din extremitatea opusă a oraşului, din Cărămidarii-de-Jos, se îndeletniceau cu facerea şi arderea cărămizilor. Aşezarea exista în prima jumătate a secolului al XVIII-lea — altfel denumirea de Cărămidarii *de-Jos* în 1744 n-ar avea sens — iar biserica, ctitorie a trei clerici şi un măcelar, e din 1805. În ce priveşte *Băneasa*, numele arată că satul a fost proprietatea unei soţii de mare ban, în speţă a Joiţei, văduva marelui ban Ştefan Văcărescu, acesta achiziţionîndu-l în 1761; pe atunci proprietatea se numea Cîrstieneşti. *Străuleştii*, în partea de nord-vest, lîngă Bucureştii-Noi, par a fi satul din care provine megiaşul jurător cu titlul de armaş amintit de o însemnare de la finele secolului al XVII-lea sau începutul celui de-al XVIII-lea.

Nu se poate preciza aşezarea satelor *Pănăteşti*, *Stîlpeni* şi *Belesche*, ale căror nume au dispărut, sate amintite tustrele în documente din veacul al XVI-lea. Pănăteşti — compară ca nume cu Pănătăul din raionul Cislău — venea undeva pe Colentina, probabil spre nord-vest de oraş; aşa ar rezulta din actul cu data de 2 aprilie 1548. Stîlpenii se pare că erau în preajma Bîrzeştilor, deci spre sud-est de Bucureşti; pe vremea lui Mihai Viteazul exista diferenţierea în Stîlpenii-de-Sus şi cei de-Jos. Cît despre Belesche — a scris oare corect diacul numele aşezării? — credem că venea spre vest sau sud-vest de oraş, în regiunea cuprinsă între Dîmboviţa şi Ciorogîrla.

Au dispărut de asemenea numele satelor *Bălaci*, *Băneşti*, *Furdueşti* şi *Bereşti*. Cel dintîi, sat important, cu rumâni — a fost cumpărat cu 24.600 de aspri pe vremea lui Mihnea Turcitul (1577—1583 şi 1585—1591) — se afla, se pare, în regiunea mănăstirii Mărcuţa, ctitoria din 1587 a vistierului Dan. Tradiţia — consemnată, ce-i dreptul, într-un cîntec popular tîrziu, de după Brîncoveanu — face din Balaci, de unde se trag boierii Bălăceni, un concurent al Bucureştilor, în epoca întemeierii oraşului. Cît temei are însă această tradiţie e greu de spus. Băneştii, de asemenea sat cu rumâni, veneau lîngă Glina, împreună cu care sînt amintiţi într-un act de întărire din 1620, mai 6. Hotarul satului mergea pînă la Dîmboviţa şi pînă la balta dinspre apus, de lîngă Cula şi Leordeni, deoarece întărirea cuprinde formula: „din cîmp şi din pădure şi *din apă* şi... din vatra satului, de pretutindeni". Lîngă Băneşti erau Furdueştii, tot una cu *Leurdenii* (azi Leordeni), fiind un al doilea nume al acestora sau al unei părţi a lor. Echivalenţa se află în hotărîrea dată la 17 aprilie 1618 de 22 de boieri şi megiaşi, care, judecînd pricina dintre jupîneasa Grăjdana şi Oancea logofătul „pentru moşia Leurdénilor ce le zic Furdueşti", stabilesc că ambele părţi au drepturi asupra ei. Leurdenii sînt pomeniţi documentar pentru prima dată în 1592, martie 1 (vezi şi mai jos, p. 259).

Pentru a încheia lista aşezărilor rurale — sate sau cătune — care au fost, sînt pe punctul sau vor fi în curînd încorporate de oraş, amintim şi pe cele de mai jos, care figurează toate, împreună cu numărul gospodăriilor respective, în harta statistică întocmită în 1828—1832 şi dată la iveală în 1835: 1. *Pantelimonul*, cu 70 de gospodării, format în jurul spitalului şi ctitoriei — din 1735 — ale lui Grigore Ghica; 2. *Colentina*, numită şi *Teiu*, azi cartierul de nord-est al oraşului, pe atunci avînd 49 de gospodării; a fost încorporată administrativ oraşului în 1833; 3. *Plumbuita*, lîngă mănăstirea cu acelaşi nume, cu 23 de gospodării; 4. *Ciurelu*, cu faimoasa moară de pe Dîmboviţa; 5. *Floreasca*; 6. *Herăstrău*, în partea de miazănoapte, şi 7. *Golăşiea*, numită şi *Doctor Caracaş*, în amintirea vrednicului medic care a pierit la 31 octombrie 1828, îngrijind bolnavii de tifos, avînd tuspatru între 5 şi 20 de gospodării; 8. *Crîngaşii*, în nord-vest, cătun neînsemnat, cu maximum 5 gospodării.

Pentru aşezările recente, formate în secolele XIX—XX şi încorporate azi în oraş, vezi mai sus, p. 191 şi 166.

Noua delimitare administrativă din 1950 a inclus în raza oraşului următoarele comune şi cartiere noi:

Grivița și Dămăroaia în raionul Grivița Roșie, Băneasa în raionul 30 Decembrie, Teiul-Plumbuita, Andronache și Colentina, în raionul 1 Mai, Balta Albă în raionul 23 August, Cioplea și Dudești în raionul Tudor Vladimirescu, Șerban-Vodă și Apărătorii Patriei în raionul Nicoale Bălcescu, Tudor Vladimirescu în raionul V. I. Lenin, Militari, Roșu, Crîngași și Giulești în raionul 16 Februarie.

O serie întreagă de comune rurale au fost apoi subordonate raioanelor orașului, și anume: Chitila și Mogoșoaia raionului Grivița Roșie, Otopeni raionului 30 Decembrie, Cetatea Voluntărească raionului 1 Mai, Fundeni-Dobroești și Pantelimon raionului 23 August, Cățelu raionului Tudor Vladimirescu, Popeștii-Leordeni și Jilava raionului N. Bălcescu, Măgurele și Bragadiru raionului Lenin, Chiajna și Dragomirești raionului 16 Februarie.

Încorporarea atîtor sate și cătune din cele 64 (șaizeci și patru) indicate în paginile precedente a lăsat urme în înfățișarea orașului. Cînd aceste așezări rurale au devenit mahalale sau cartiere periferice, ele au păstrat ulițele lor, adesea strîmte și cotite, au păstrat casele, așezate după cum a vrut fiecare și acoperite, de multe ori, cu stuf sau paie. Îndată ce ieșeai din centru, din tîrgul propriu-zis, cu numeroasele lui prăvălii, cu case acătării, și intrai în aceste mahalale, aveai într-adevăr impresia că ai intrat în lumea satelor. Nu-i de mirare așadar că o sumă dintre călătorii străini au relevat caracterul acesta rural, de sat mare, al Bucureștilor și că, în plin veac al XIX-lea, Richard Kunisch, în cartea sa, apărută în 1861, spune despre orașul nostru că este „o grămadă de sate, îndesate unul într-altul".

PLANURI ALE BUCUREȘTILOR

Au existat oare planuri, tipărite sau manuscrise, ale Bucureștilor înainte de veacul al XVIII-lea? Se pare că da. Cercetătorul Mihail Romașcanu ne-a afirmat în scris că a avut în posesia sa pînă în 1950 o hartă în culori a Ungariei și țărilor vecine, tipărită la Amsterdam în 1535 și prevăzută la cele patru colțuri cu planurile orașelor Buda, Praga, Belgrad și București. Dacă s-ar adeveri data 1535, harta ar prezenta o deosebită importanță. Pe de altă parte, Ulysse de Marsillac, în ghidul său, apărut în 1872, amintește de „planul orașului București, făcut în secolulu al XVII-lea". Nici acesta nu ni s-a păstrat.

Cel dintîi plan, sub raportul cronologic, din cîte cunoaștem astăzi, este acela manuscris și colorat păstrat în Arhiva centrală de stat de istorie militară a U.R.S.S. din Moscova. El a fost alcătuit, pe o foaie de 76 × 112 centimetri, de un anonim, în timpul războiului din 1768—1774, și anume în anul 1770, și poartă titlul, în rusește, *Planul orașului București*. Scara este 1/14.280, iar legenda în limba latină, amestecată cu unele elemente grecești și românești. Reședința voievodului, de pildă, e numită *„aula vel residentia principis"*, adăugîndu-se și termenul *„corte"* (curte). Planul cuprinde 85 de indicații (numere și litere majuscule), dintre care 56 referitoare la biserici și mănăstiri, iar 22, la așezări boierești; cuprinde, de asemenea, o miniatură a Turnului Colței, în întregimea lui. Nu e lipsit de unele inadvertențe în ce privește localizarea bisericilor și cîteva detalii; totuși, valoarea acestui plan, cel mai vechi din cîte cunoaștem azi, este remarcabilă. Există, în aceeași arhivă din Moscova, și o copie, la scară identică, dar cu mici deosebiri în ce privește indicațiile — *„eclesia metropolitana"*, de pildă, în loc de „mitropolie" — după acest plan, alcătuită de un Ivan Naghit.

Tot din timpul războiului ruso-turc, terminat prin pacea de la Kuciuk-Kainargi, și anume, din întiia jumătate a anului 1770, datează un plan al marginii de sud și de vest a orașului, cu mănăstirile Văcărești și Cotroceni. Alcătuit în franțuzește, probabil de un ofițer rus, în legătură cu lupta ce s-a dat în această margine între armata rusă și un corp de cavalerie turcă, planul se păstrează în Arhivele din Viena.

Un alt plan al Bucureștilor, cu mai puține indicații însă decît cel rus, este planul din 1780 al elvețianului Fr. I. Sulzer, plan tipărit în lucrarea acestuia *Geschichte des transalpinischen Daciens*, apărută în 1781. Sulzer a trăit ani de zile, în calitate de secretar, la curtea lui Al. Ipsilanti; a cunoscut bine orașul și țara; planul său are însă unele deficiențe, dintre care cea mai importantă este că n-a redat exact întinderea Bucureștilor la sud de Dîmbovița.

Războiul turco-austriac din 1788—1791 a prilejuit alcătuirea a nu mai puțin de trei planuri ale Bucureștilor; tustrele se datorează ofițerilor austrieci. Primul face parte din harta generală manuscrisă a Munteniei, în 108 planșe, ridicată între septembrie 1790 și mai 1791, sub conducerea colonelului Specht, și se găsește în planșa 72; ne dă indicații exacte asupra morilor și podurilor Dîmboviței, asupra viilor și spațiilor verzi ale orașului. Mult mai detaliate sînt celelalte două planuri, privind exclusiv Bucureștii, executate de ofițerii „lieutnant" (sublocotenent) Ferdinand Ernst și „oberlieutnant" (locotenent) inginer F. B. Purcel, ultimul, judecînd după nume, probabil român de origine. Planul lui Ernst n-a fost terminat — îi lipsește legenda — și poartă data „1791"; acela al lui Purcel are în titlu menționea datei de „9 noiembrie 1789", cînd orașul a fost ocupat de trupele austriece de sub comanda feldmareșalului principe de Saxa-Coburg; el este, după părerea noastră, puțin anterior, cîteva luni sau un an, planului Ernst. În general, aceste două planuri se aseamănă mult; sînt și diferențe, de pildă, cu privire la grădini și la așezarea trupelor la nord de oraș, precum și la redarea în mod

clar a uliţelor podite şi nepodite, a viilor şi a unor mori. Şi scara e deosebită: 600 de *klafter*-i — un fel de stînjen, *klafter*-ul de Viena avînd 1,896 metri — sau 1.500 paşi la Ernst, 1.400 de *klafter*-i la Purcel. Planul acestuia din urmă cuprinde 91 de biserici şi mănăstiri, 28 de aşezări boiereşti şi domneşti şi 8 hanuri; în total, 127 de indicaţii, *cu numele respective*. Ambele planuri dau şi drumurile care duc afară din oraş; Ernst are 15 asemenea drumuri, începînd cu cel spre *Podu Valeny* (Podu Văleni) de pe Ialomiţa şi terminînd cu acela spre *Busseo* (Buzău).

Din timpul noului război ruso-turc din 1806—1812 datează un alt plan interesant al Bucureştilor. Este planul general-maiorului de Hartingh, alcătuit în 1806, pe temeiul unui alt plan, mai puţin dezvoltat, al lui A. Gaudi, fost cancelar al agenţiei austriece din capitala noastră. Planul lui Hartingh ni s-a păstrat în două redacţiuni: una anterioară, existentă atît în arhiva sus-menţionată din Moscova, cît şi în biblioteca Congresului din Washington (S.U.A.) şi o a doua, posterioară, tot la Moscova. Planul lui Hartingh dă mai multe indicaţii decît acelea ale predecesorilor; numărul lăcaşurilor religioase este de 113, dintre care 89 de biserici — unele cu nume noi, caracteristice — şi 24 de mănăstiri.

O dată cu veacul al XIX-lea, apar şi unele planuri, generale sau parţiale, datorate iniţiativei noastre, nu celei străine. Ni s-a păstrat, de pildă, un plan, din 1804, al proprietăţilor de pe malul Dîmboviţei, în cartierul central al oraşului, între Podul Mogoşoaiei şi Podul Calicilor. Gheorghe Lazăr „inginerul" a făcut şi el măsurători şi a ridicat planuri; e amintită astfel măsurarea unui loc din oraş al banului Constantin Bălăceanu şi ni s-a păstrat planul moşiei Fîntînele din Ilfov, la ridicarea căruia au lucrat sub conducerea lui elevii şcolii de la Sfîntu Sava. La 25 decembrie 1819, Alexandru Suţu porunceşte velvornicului obştirilor Iordache Golescu şi biv-vel paharnicului Ianache Hafta ca, împreună cu „inginerul Fraivald" (Freiwald), „preîmblînd politia [oraşul] şi pe dinlăuntru şi pe dinafară să i se rădice mai întii planul în hartă mare, cu arătare de toate podurile cele mari, de toate uliţile tîrgului, de toate mahalalele, de toate uliţele mahalalelor care răspund în drumurile cîmpului, de toate cotiturile apei Dîmboviţei şi de cîte alte fiinţe sînt în trupul politiei, după cea de acum fiinţă". Toate acestea să fie redate „prin osebite feţe şi numere, după meşteşugul ingineriei, cu tălmăcire, desluşită la veri ce număr în osebită parte a hartei şi cu scară prin care să se poată măsura orice parte de loc". Pe temeiul hărţii, divanul urmează a chibzui unde „se cuvine a se socoti hotarele politiei" şi apoi, după aprobarea domnului, urmează a se pune semnele de hotar. Nu ştim ce a devenit acest plan, în cazul cînd a fost dus la bun sfîrşit; nu cunoaştem nici planul anexat de consulul prusian von Kreuchely la raportul său din 1822 asupra Ţării Româneşti. După mişcarea lui Tudor, cîrmuirea oraşului însărcinează pe inginerul şi „arhitectonul" Moritz von Ott să ridice un plan al Bucureştilor; el se apucă de lucru şi-l isprăveşte înainte de 22 ianuarie 1823. Noul plan avea patru planşe şi era cerut, la 2 aprilie 1830, de Comisia pentru înfrumuseţarea oraşului. Un alt plan, în 12 planşe, este menţionat în octombrie 1834, cînd sfatul orăşenesc îl încredinţează arhitectului-şef Sanejouand, care, la 10 ianuarie 1835, înaintează domnului un memoriu cu privire la viitoarea dezvoltare a Bucureştilor. Un nou plan întocmeşte inginerul Vladimir de Blaremberg; pe temeiul lui publică în 1842 C. Rîmniceanu un plan redus al oraşului, cu titlul în franţuzeşte, cuprinzînd numai 61 de indicaţii referitoare la biserici (27), pieţe (3), „zidiri publice" (17), consulaturi (7), poşte (3) şi „birturi" (4). Ne dă şi unele indicaţii cu privire la hidrografie, notînd o serie de bălţi. Din 1846 cunoaştem un alt plan, cu titlul în româneşte: *Planul Bucurestului*. Dar primul plan topografic, foarte amănunţit şi ridicat potrivit cerinţelor tehnicii contemporane, este planul manuscris, în 99 de planşe, din 1844—1846, al maiorului baron Rudolf Artur Borroczyn, german de origine şi aflător de ani de zile în slujba oraşului nostru. Din cele 99 de planşe, au ajuns pînă astăzi 86; ele se păstrează în colecţia de hărţi a Academiei Republicii Socialiste România; restul de 13 s-au pierdut. Scara este, potrivit legendei, de „1/1.000 din stînjenul natural", adică o distanţă de o mie de stînjeni Şerban-Vodă, măsurînd 1.962 metri — în realitate fac 1.966,5 metri — este redată în plan prin 1962 milimetri sau 1,962 metri. Baza care a servit la triangulaţia planului a fost o linie dreaptă de 1.562 stînjeni, măsurată pe şesul dintre mănăstirea Cotroceni şi drumul Craiovei de către Borroczyn, servindu-se de marele teodolit al Colegiului Sf. Sava. A avut drept colaboratori un grup de ingineri, şi anume: „Scarlat Flecsi cu fraţii săi Ludovic şi Alecsandru", care au ridicat detaliile sau „amăruntурile" pentru 41 de planşe, „Eduard Popovici" pentru 8, „Scarlat Popovici" pentru 9, „Eduard Şveder" pentru 21, „Dimitrie Rîmniceanu" pentru 14 şi „Fundăţeanu" pentru una singură. Planul înfăţişează nu numai străzile, mari şi mici, şi clădirile publice, civile şi religioase, dar şi locuinţele particulare, cu grădinile şi curţile lor şi, la multe, cu numele proprietarului, apoi viile, livezile, locurile virane, gropile de nisip, bălţile, puţurile, crucile şi o sumă de alte detalii; e cel mai amănunţit din toate planurile Bucureştilor cîte se ridicaseră pînă atunci.

După planul Borroczyn s-a făcut, mai tîrziu, o copie, poate generală, poate numai a unora din planşe, *cu litere latine*; ni s-au păstrat din această copie două planşe (57 bis şi 61), iscălite de cartograful I.C.Capşa. S-a făcut de asemenea *un plan redus*, în numai patru planşe, care s-a şi litografiat în 1852, cu următorul titlu: *Planul Bucurestului, ridicat, tras şi publicat din porunca preaînălţatului domn stăpînitor Barbu Dimitrie Ştirbeiu vv de maior baron Rudolf Artur Borroczyn 1852*. El înfăţişează elementele principale ale planului

celui mare, grupate în cele cinci „vapsele" sau culori ale orașului (roșie, verde, galbenă, neagră, albastră). Legenda cuprinde indicații cu privire la bariere, mănăstiri și biserici, clădiri publice, morile de pe Dîmbovița și hanurile de căpetenie. Pe una din planșe, jos, în colțul din dreapta, citim: „Înălțimea peste surfață Mării Negre, pragul de piatră al ușii de intrare în biserica sfintei Mitropolii este = 32,85 stînjeni Șerban-Vodă...". Acest plan redus al lui Borroczyn a fost retipărit în București după o jumătate de secol („c. 1903").

Pe timpul ocupației austriece din vremea războiului Crimeii, căpitanul chezaro-crăiesc Friedrich Jung, servindu-se de o ridicare mai veche, de caracter „economic" — termenul îi aparține —, a întocmit un reușit plan al Bucureștilor. Originalul, aflător în Arhiva de război din Viena — o excelentă copie fotografică posedă Muzeul de istorie al capitalei noastre — poartă data 1856. Alcătuit dintr-o singură planșă (136×117,5 centimetri), el înfățișează cu minuțiozitate cuprinsul orașului, hotarul vechi și cel nou al acestuia. Legenda dă numele a 15 bariere — în realitate sînt 14, Bariera Nouă fiind totuna cu aceea a Mîndritului — 32 de clădiri publice, 14 mănăstiri și 121 de biserici, 15 instituții militare austriece, 5 spitale — unul din ele în cuprinsul Mănăstirii Mihai-Vodă — 6 consulate — între care și cel „belgic", pe „ulița Bariera Vergului" — 11 hoteluri și cazinouri, 10 hanuri și 6 mori. Impresionează, ca și la Borroczyn, mulțimea viilor din cuprinsul și de la marginea orașului.

Istoriograful Bucureștilor, maiorul — mai tîrziu locotenent-colonelul — Pappasoglu este și autorul unei serii întregi de planuri generale sau parțiale ale orașului, tipărite în intervalul 1871—1875 (vezi fig. 4 și 151—152); ele au adus servicii marelui public. Ca o curiozitate relevăm unul din aceste planuri, și anume, acela intitulat *Planul primitiv al capitalei 1328* (adică din anul 1328) și cuprinzînd informația: „Pe marginea hărții se dă numele bisericilor și al fondatorilor și casele primitive de la anul 1328—1800, cu numele proprietarilor și al străzilor". Pentru cunoașterea Bucureștilor de dinaintea războiului independenței se poate consulta cu folos planul alcătuit de Ulysse de Marsillac și anexat lucrării sale *Guide du voyageur à Bucarest* apărute în 1872; de asemenea, planul fără dată, alcătuit între 1872—1878, litografiat la Viena și care cuprinde cursul „gîrliței", afluentul de pe dreapta al Dîmboviței și ostrovul cel mare al acestuia din urmă, de la sud de Radu-Vodă.

În epoca mai nouă, de după războiul independenței, planurile se înmulțesc. Nu-i cu putință și nici necesar să le indicăm pe toate în cadrul lucrării de față; ne mulțumim să semnalăm cîteva din cele mai de seamă. Astfel este, de pildă, acela din 1894, întocmit, potrivit „planurilor de aliniere a stradelor și bulevardelor", sub direcția lui G.A. Orăscu, șeful serviciului respectiv al primăriei; el cuprinde și liniile de tramvai ale celor două societăți. Deosebit de clar și precis, cu o bună prezentare grafică, este *Planul orașului București lucrat de Institutul geografic al armatei pentru primăria capitalei*, apărut în 1899, în două variante: una la scara 1/10.000, cealaltă la scara 1/5.000. Aceasta din urmă e de o remarcabilă amănunțime și exactitate, indicînd toate casele. Dar cea mai importantă realizare, prin proporții și minuțiozitate, o constituie planul topografic din 1911, în 257 (două sute cincizeci și șapte) de planșe de cîte 50×50 centimetri fiecare. El reprezintă imaginea fidelă a Bucureștilor acelui an, dînd toate clădirile particulare, cu numele proprietarilor respectivi, precum și toate clădirile publice. Sînt indicate și curbele de nivel, precum și o serie întreagă de puncte de altitudine, cu înălțimea respectivă. Din studiul lui se pot trage concluzii atît cu privire la caracterul și repartiția proprietății urbane, cît și cu privire la populație, sub îndoitul aspect al originii etnice și al îndeletnicirilor. E un document de cel mai mare preț nu numai pentru geograf, dar și pentru istoric, economist și statistician.

Un pas înainte, însemnat, se face prin *fotografia aeriană*. Bucureștii au fost fotografiați în acest fel în trei rînduri: prima dată în 1927, de o societate franceză, a doua oară în 1943, a treia oară în 1953—1955, ultimele două dăți prin mijloacele noastre. Planșele obținute (scara 1/5.000) înregistrează *absolut toate detaliile:* nimic nu scapă ochiului artificial care e lentila fotografică. Asemenea fotografii aeriene dau o imagine foarte sugestivă a orașului; ele sînt și de mare folos pentru lucrările de sistematizare, de urbanistică în general.

Extensiunea orașului, după primul război mondial, a fost consemnată într-o serie de planuri. Semnalăm dintre ele, pe acela „întocmit și desenat după datele Primăriei municipiului" de Fredi Wahnig, cartograful-șef al Institutului geologic, plan ce însoțește ghidul oficial din 1934 al Fundației pentru literatură și artă. Semnalăm de asemenea edițiile succesive ale planului întocmit de generalul Ulisse Sîmboteanu și profesorul cartograf M. S. Moldovanu, ultima ediție fiind posterioară celui de-al doilea război mondial. Dar toate aceste planuri nu mai corespund astăzi. Orașul a crescut mult în ultimul deceniu, s-au construit cartiere noi, au apărut fabrici, parcuri și grădini noi, hotarul s-a deplasat considerabil, a avut loc o nouă împărțire administrativă. S-a efectuat între timp, în anii 1948—1958, și o operațiune de cadastrare de mari proporții, măsurîndu-se întreaga suprafață a capitalei; dispunem și de fotografii aeriene ale întregii arii, pînă la linia de centură a forturilor și chiar dincolo de ea.

Pe temeiul acestor elemente s-a întocmit un plan modern, complet și foarte detaliat, al Bucureștilor; un rezumat al acestui plan însoțește *Ghidul* apărut la finele anului 1962.

Fig. 175 — O parte din planul Bucureştilor, litografiat în 1871 de maiorul D. Pappasoglu, înfăţişînd partea de nord-est a oraşului (M.A.)



Fg. 176 — Centrul Bucureştilor în planul Pappasoglu din 1871; sînt însemnate străzile, clădirile publice, lăcaşurile bisericeşti, locuinţele mai de seamă, hotelurile, hanurile etc. (M.A.)

BIBLIOGRAFIE

I. *Întinderea orașului.* 1. Gh. D. Florescu, *Vechi proprietăți în București în veacurile XVII și XVIII*, București, 1934, 30 p. in 4° ; 2. D. Caselli, *Bucureștii pe vremea lui Șerban-Vodă Cantacuzino*, în *Gaz. mun.*, V (1936), nr. 236 ; 3. Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, 463 p. in 8° ; 4. Institutul de proiectare Proiect București, *Schița planului general de sistematizare al orașului București*, 1956, 2 volume manuscrise, București, 1956, 545 p. in 4°, cu o serie de anexe.

II. *Sate de pe aria bucureșteană și sate încorporate.* 5. G. Potra, *Averea lui Șerban Cantacuzino și întemeierea Mănăstirii Cotroceni*, în *Rev. ist. rom.*, IV (1934), p. 300—306 ; 6. Pr. I. Mușețeanu, *Monografia bisericii Cărămidarii-de-Sus (Grozăvești)*, București, 1935, 48 p. in 8° ; 7. George P. Nemetescu, *Băneasa*, ed. II, București, f.a., 31 p. in 8° ; 8. Victor Gomoiu, *Histoire de Marcoutza*, București, 1940, 11 p. in 8° ; 9. R. Rosetti, *Odinioară...*, București, 1942, 271 p. in 8° ; 10. P.P. Panaitescu, *Cum au ajuns Bucureștii capitala țării*, în *Interpretări românești*, București, 1947, p. 219—230 ; 11. I. Donat, S. Caracaș, Gh. Cioran, N. Ghinea, M. Kandel, Gr. Popescu și Th. Rădulescu, *Documente privind istoria României B. Țara Românească. Veacurile XIII—XVI. Indicele numelor de locuri*, București, 1956, VIII și 166 p. in 4° ; 12. Const. C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX*, București, 1957, 318 p. in 8° ; 13. Ion Donat, S. Caracaș, N. Ghinea și M. Kandel, *Documente privind istoria României B. Țara Românească. Indicele numelor de locuri. Veacul XVII* (1601—1625), București, 1960, 142 p. in 4° ; 14. P. I. Panait, *Contribuții arheologice la cunoașterea satului în sec. XV pe teritoriul de azi al Bucureștilor*, în *Materiale de istorie și muzeografie*, București, 1964, p. 219—228.

III. *Planuri ale Bucureștilor.* 15. N. Docan, *Memoriu despre lucrările cartografice privitoare la războiul din 1787—1791*, în *Mem. secț. ist. Acad. Rom.*, s. II, t. XXXIV (1912), p. 1249—1360 ; 16. Gh. Popa-Lisseanu și Gh. Bogdan Duică, *Viața și opera lui Gheorghe Lazăr*, București, 1924, 356 p. in 8° ; 17. Dr. G. Severeanu, *Studiu asupra istoriei României și capitalei sale din documentele Arhivei austriace de război din Viena*, în *București*, I (1935), p. 113—127 ; 18. Gh. D. Florescu, *Din vechiul București. Biserici, curți boierești și hanuri după două planuri inedite de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea*, București, 1935, 179 p. in 4° ; 19. L. Moga, *Un plan inedit de la 1847 al unui sector din orașul București*, în *Bul. Com. mon. ist.*, XXX (1937), p. 179—184 ; 20. Ioan Băcilă, *Planuri de orașe și moșii*, în *Biblioteca Academiei Române, Creșterea colecțiunilor. Secția stampelor*, București, 1938, p. 31—34 in 4° ; 21. T. Evolceanu, *Principiile pentru sistematizarea capitalei cuprinse în legiuirile ce însoțesc Regulamentul Organic al Țării Românești*, în *Arhitectura R.P.R.*, 3, 1954, p. 28—31 ; 22. Dan Berindei, *Cu privire la biografia inginerului și „arhitectonului“ Moritz von Ott*, în *Monumente și muzee*, I (1958), p. 205—213 ; 23. I. Ionașcu, *Planul cartografic inedit al orașului București din anul 1770*, în *Studii*, XII (1959), 5, p. 113—131 ; 24. Gh. D. Florescu, *Case de pe marginea Dîmboviței la începutul secolului XIX* (ms.) ; 25. Florian Georgescu, *Marele plan al orașului București ridicat de maiorul Borroczyn între 1844—1846*, în *Materiale de istorie și muzeografie*, București, 1964, p. 39—79 ; 26. Ana Toșa-Turdeanu, *Orașul București în cartografie pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în *Materiale de istorie și muzeografie*, București, 1964, p. 203—217.

●

POPULAŢIA BUCUREŞTILOR

De la 121.734 de locuitori, cît aveau Bucureştii, sub Cuza-Vodă, în 1860, au ajuns, în mai puţin de un secol, la 1.236.905 (recensămîntul din 21 februarie 1956).

Primele mărturii asupra numărului de locuitori ai Bucureştilor datează din secolul al XVII-lea, şi ele dau cifre care se contrazic. Aceeaşi divergenţă în aprecieri o întîlnim şi în cursul secolului al XVIII-lea şi chiar la începutul celui de al XIX-lea. De-abia din epoca Regulamentului Organic înainte, avem recensăminturi regulate, efectuate la intervale fixe şi cu cifre care se apropie de realitate. Zicem „se apropie", deoarece este ştiut că, în general, recensămînturile sînt *sub* realitate, neizbutind, din tot soiul de pricini, să redea exact numărul locuitorilor. Afirmaţia se aplică în primul rînd recensămînturilor sau, cum se spunea mai înainte, catagrafiilor *fiscale*, arătînd numărul contribuabililor. Aici diferenţele sînt uneori considerabile, tăinuirea unei părţi, mai mari sau mai mici, dintre impozabili fiind o practică înrădăcinată.

În legătură cu populaţia Bucureştilor, se pun trei probleme de căpetenie: 1. mărimea sau valoarea ei numerică; 2. componenţa ei etnică; 3. componenţa ei socială. Înfăţişăm în cele ce urmează cîteva din rezultatele la care am ajuns cercetînd aceste probleme.

CIFRA POPULAŢIEI

Cîţi locuitori au avut Bucureştii în primele timpuri ale fiinţării lor, înainte ca Vlad Ţepeş să-i fi ales ca scaun de domnie? Nu putem preciza, din lipsă de izvoare; e probabil însă ca cifra să fi fost modestă, ca şi aceea a altor tîrguri din cîmpia munteană. Un spor important s-a înregistrat în a doua jumătate a veacului al XV-lea, tocmai în urma transformării lor în reşedinţă domnească şi a activităţii economice subsecvente. S-a întîmplat atunci, la scara respectivă, bineînţeles, fenomenul care va avea loc mai tîrziu, cînd Bucureştii devin reşedinţa Principatelor Unite (1861) şi apoi a României întregite (1918). Creşterea de populaţie — dregători domneşti şi subalterni ai lor, oşteni, meseriaşi, negustori etc. — a fost apreciabilă şi a determinat o sporire a suprafeţei oraşului, suprafaţă ce va fi hotărnicită de Mircea Ciobanul. Creşterea continuă şi în a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Sub Mihai Viteazul se produce o stagnare, poate chiar un uşor regres în ce priveşte numărul locuitorilor (vezi mai sus, p. 65); curînd însă după aceea se reia mersul ascendent. În 1640, sub Matei Basarab, călătorul Deodat Bogdan Bakšić evaluează numărul caselor din Bucureşti la „12.000", adică, după părerea lui, „mai mult de 100.000 suflete". Sînt primele cifre înregistrate de izvoarele istorice, dar ele comportă o eroare, şi, probabil, o oarecare exagerare. Într-adevăr, echivalenţa e greşită, 12.000 de case însemnînd, în mod obişnuit, 60.000 de locuitori: se socotesc, în genere, 5 persoane de casă. Interesant e faptul că, peste un sfert de veac, călătorul turc Evlia Celebi dă şi el tot cifra de 12.000 de case. Faţă de afirmaţiile acestor doi, socotim că cifra de 6.000 de case a lui Paul de Alep, care zăboveşte în oraş la finele domniei lui Matei Basarab, este sub realitate. Pentru epoca lui Brîncoveanu, secretarul acestuia, italianul Del Chiaro, indică 50.000 de locuitori; e probabil că s-a informat din scriptele vistieriei, deci nu putem socoti această cifră in nici un caz superioară realităţii, ci, mai degrabă, inferioară ei. În epoca fanariotă, Bucureştii au crescut

atît sub raportul populației, cît și al întinderii. În cartea sa *Descrierea Țării Românești*, apărută în 1789 — s-a tipărit în tipografia de la Cișmea (Biserica Mavrogheni) — învățatul Nicolae Lazăr dă cifra de 88.000 de locuitori; pentru comparație, amintim că în 1787, deci numai cu doi ani mai înainte, Buda și Pesta aveau împreună, potrivit statisticii austriece, îndeobște precisă, 50.829 locuitori, iar Brașovul 17.792. Pe de altă parte, însă, catagrafia din 1798 dă pentru cele 80 de mahalale ale orașului cifra de numai 6.006 case, ceea ce — nesocotind flotanții — echivalează cu 30.030 de locuitori, mult sub realitate după părerea noastră. Cît de aproximative erau aceste calcule oficiale rezultă limpede din cifrele diferite pe care le dau cele două catagrafii făcute *în același an* 1810: 7.603 case potrivit catagrafiei alcătuite prin preoții mahalalelor și 10.103 case — deci cu 2.500 mai mult — potrivit catagrafiei administrației militare ruse. În anul 1801 călătorul Batthyany atribuie Bucureștilor o populație „mai mare de 80.000", apropiindu-se deci de cifra lui Nicolae Lazăr. La sfîrșitul epocii fanariote, în preajma mișcării lui Tudor Vladimirescu, se socotea numărul locuitorilor — inclusiv boierii, mari și mici — la circa 100.000: aceasta e cifra pe care o dă omul de informație amănunțită care a fost consulul prusian Ludwig Kreuchely, și el adaugă că n-o socotește exagerată. Tot la 100.000 o evaluează și generalul Langeron, în 1824, în timp ce Iakovenko, de la consulatul rusesc, indică 80.000, „afară de boieri, negustori și supuși streini", iar Clausewitz, consilierul legației daneze din Constantinopole, în trecere prin orașul nostru în mai 1824, „circa 80.000". Față de aceste cifre, sîntem în drept să socotim ca *inferioară realității* pe aceea dată de „catagrafia" utilizată de harta statistică rusă, hartă întocmită în intervalul 1828—1832: 10.074 de „curți", adică 50.370 de suflete, precum și cifra catagrafiei oficiale din decembrie 1831. Aceasta din urmă arată că Bucureștii aveau 58.791 locuitori statornici, între care 30.806 bărbați și 27.988 femei, apoi 1.795 de „sudiți", adică supuși străini, și „10 pînă la 12 mii de flotanți" („ce nu sînt statornici"), adică, în total, „pînă la 70.000 de suflete". O nouă statistică a Bucureștilor, din 1832, dă cifra de 72.595 de locuitori, dintre care 12.000 de flotanți și 45.406 „clasa mijlocie". Tot pentru comparație amintim că în 1829, anul tratatului de la Adrianopole, orașele Sofia și Atena nu atingeau fiecare 20.000 de locuitori; Belgradul va ajunge la această mărime (exact: 20.133 locuitori) abia în 1866. Cifre mai sigure avem din vremea lui Cuza-vodă, o dată cu reorganizarea serviciului de statistică de către Dionisie Pop Marțian. Pentru anul 1860 ni se dă numărul de 121.734 de locuitori, dintre care 67.482 „agricultori și de profesii libere", 30.394 „meseriași", 769 „fabricanți" și 23.089 „comercianți" sau negustori; în aceste cifre intră și „servitorii" respectivelor categorii (9.893, 894, 186 și 2.967 sau, în total, 13.940). Existau, în același timp, 23.439 de clădiri, dintre care 16.263 de zid, 2.184 de lemn și 4.992 de pămînt, adică din chirpici, și bordeie. Populația crește repede apoi; e una din consecințele Unirii, a stabilirii capitalei statului mărit la București și a dezvoltării economice ce i-a urmat. În 1865, ea numără 141.754 de locuitori; în 1877, 177.302; în 1891, 203.375; în 1899, 282.071, iar în 1916, 381.279: sporul important din ultimele două decenii și jumătate se explică mai ales prin efectele industrializării.

După războiul din 1916—1918, suprafața statului crescînd considerabil, iar procesul de industrializare accentuîndu-se, cifra populației crește și ea într-o proporție nemaiîntîlnită pînă atunci. În 1927, Bucureștii au 472.035 de locuitori; în 1928, adăugîndu-se și suburbanele, 569.855; în 1930, anul recensămîntului (29 decembrie), 631.288; în 1936, 786.929, iar în 1941, 992.536, cifră în care se cuprind și o seamă de refugiați din anul 1940. Din cauza consecințelor de tot felul a participării la cel de al doilea război mondial, populația crește într-un ritm mai încet în anii ce urmează. În 1948, ea se cifrează la 1.041.807, indicînd deci, pentru intervalul respectiv, un spor anual mediu de numai 7.039 locuitori. O redresare importantă are loc după 1948, pe de o parte din cauza micșorării mortalității, în special la copiii mici, pe de alta în urma procesului de industrializare socialistă. Recensămîntul, din 21 februarie 1956, dă un total de 1.236.905, sporul mediu anual pe intervalul respectiv fiind de 24.387. La 1 iulie 1964, Bucureștii numără 1.372.130 locuitori.

Creșterea continuă a populației capitalei se explică într-o mai mică măsură prin sporul natural, de nașteri, și într-una mai mare, covîrșitoare, prin afluxul de elemente noi venite, de la țară în primul rînd, din celelalte orașe și tîrguri, în al doilea (vezi mai sus, p. 51). Capitala a fost tot timpul, de la începuturile ei, sub Țepeș, și pînă astăzi, un puternic centru de atracție, din cauza posibilităților sporite pe care le oferea în toate domeniile.

COMPONENȚA ETNICĂ

Asemenea tuturor orașelor mari, Bucureștii au avut o populație amestecată, autohtonilor, precumpănitori, adăugîndu-li-se tot felul de elemente etnice străine, atrase de putința cîștigului.

Majoritatea au format-o, de la început, *românii*. Erau urmașii locuitorilor satului originar și ai satelor vecine încorporate treptat-treptat, o dată cu întinderea orașului. S-au adăugat aceia proveniți din satele *cîmpiei muntene* sau din regiunea de deal și munte; de asemenea, tîrgoveți din tîrgurile și orașele țării, strămutați în capitală, unde era un cîmp mai larg de activitate atît pentru meșteșugari, cît și pentru

negustori. N-au lipsit românii *olteni*, din Oltenia sau de pe malul stîng al Oltului; prezenţa lor e atestată de Biserica Oltenilor, pomenită într-un document din 8 februarie 1696, şi de mahalaua cu acelaşi nume din jurul bisericii. Numărul lor a sporit în veacul al XIX-lea, cînd ei formează grupul important al negustorilor ambulanţi, al „oltenilor", ducînd în coşurile de la capetele cobiliţii purtate pe umeri tot soiul de alimente şi alte produse pînă în colţurile cele mai îndepărtate ale oraşului şi strigîndu-şi în chip sonor şi pitoresc marfa (vezi fig. 89 şi 98). Fenomenul de expansiune al oltenilor pe teritoriul Ţării Româneşti şi chiar în sudul Moldovei este dovedit prin numărul de aşezări omeneşti — diverse sate şi un tîrg — purtînd acest nume, şi care se întîlnesc în fostele judeţe Teleorman, Ilfov, Săcuieni, Rîmnicul-Sărat; o regiune întreagă în sudul ţinuturilor Tecuci şi Covurlui se numea, în secolul al XV-lea, „Oltenii". A existat şi o apreciabilă colonie de români *moldoveni*. Cînd au venit ei, în ce împrejurări s-au aşezat sau au fost aşezaţi în Bucureşti, nu ştim; ceea ce ştim este că au dat numele lor atît unui „deal" din partea de miazăzi a oraşului, cît şi unei biserici. Trei documente inedite, din 3 martie 1646, 23 mai şi 18 iunie 1650, amintesc de o vie „în Dealul Moldovenilor"; el apare şi în alte acte, ulterioare. Pe de altă parte, Mihai Cantacuzino, în opera sa *Istoria Vlahiei* (Ţării Româneşti), notează, printre bisericile bucureştene, şi una de lemn, numită „Moldoveni" (1768); era totuna cu biserica Sf. Ionică, fostă în dosul Palatului Republicii; ea a purtat acest nume fie pentru că aici veneau la rugă moldovenii din oraş, fie că ei au fost primii ctitori — lăcaşul de lemn s-a înlocuit în 1795 printr-unul de zid prin osteneala şi cheltuiala lui Dumitrache Dărăscu medelnicerul — fie pentru altă pricină, pe care n-o cunoaştem. Gion crede că i s-a zis aşa poate „din cauza unei icoane făcătoare de minuni adusă din Moldova". Cert este că moldovenii din Bucureşti n-au fost singurii de pe teritoriul Ţării Româneşti; au existat o serie de sate cu acest nume între Milcov şi Jii, în fostele judeţe Ialomiţa (la vest de Urziceni), Teleorman şi Romanaţi. Moldovenii din Ţara Românească plăteau un bir special numit „birul moldovenesc"; îl constatăm documentar în veacul al XVII-lea, în acte din timpul lui Leon-vodă, Matei Basarab şi Mihnea al III-lea. După Unirea din 1859, numărul lor a crescut considerabil, o seamă dintre ieşeni şi din locuitorii celorlalte oraşe moldoveneşti strămutîndu-se în noua capitală.

Alături de moldoveni au fost în Bucureşti şi români *transilvăneni* şi anume din Şcheii-Braşovului, veniţi după negustorie (vezi mai jos, p. 304), apoi săceleni, bîrsani, moroieni (din părţile Branului), ţuţuieni (între Făgăraş şi Sibiu) şi mărgineni; li se zicea, cu un termen generic, şi „ungureni", fiindcă veneau din locurile stăpînite de unguri. La 4 octombrie 1800, un „Ion Ungureanul ot satul Ruşinar [Răşinari] din Ardeal", nepotul „răposatului Ioanichie ieromonah, ce au fost duhovnic sfintei Mitropolii", dă un zapis, inedit, în legătură cu o prăvălie de pe podul Şerban-Vodă, proprietate a Mitropoliei, căreia i-o dăruise unchiul său. Pentru aceşti „ungureni" răspîndiţi în satele şi tîrgurile ţării — potrivit statisticii din 1815 erau 4.056 de familii, numărul cel mai mare (1.110 familii) fiind în Ilfov — înfiinţează Ioan-vodă Caragea, în 1813, „isprăvnicia dă Ungureni". În veacul al XIX-lea, numărul lor creşte în Bucureşti; ei sînt cuprinşi în cifra celor 38.000 de „supuşi austro-ungari" înregistrată în 1899, cifră în care se includ însă şi unguri, şi germani; un spor considerabil se înregistrează apoi după 1918, în urma întregirii ţării.

Constatăm şi *aromâni*. Ei s-au aflat cu siguranţă şi printre „grecii" menţionaţi în documentele veacurilor XVI—XVIII. Ar fi fost de mirare de altfel ca aceşti abili negustori, meseriaşi şi cărăuşi, pe care-i găsim în toate centrele mari din Peninsula Balcanică, Ungaria, Austria şi sudul Rusiei, să lipsească tocmai din Bucureşti. Echivalenţa grec-aromân era aşa de familiară în veacul al XVIII-lea, încît în 1794, traducătorul unui act slav din 4 aprilie 1623, privind o cumpărare de prăvălii în capitală, redă, în două rînduri, numele vînzătorulu „Stoica Coto grecul" (стоика кото грьк) prini „Stoica coţovlah" (коцовлах). Cu prilejul cuceririi oraşului bulgar Lovcea de către ruşi, în 1811, învingătorii au luat o parte din populaţie, cîtă scăpase, şi au adus-o în Bucureşti. Printre cei aduşi „era mai mulţi greci cuţovlaşi", adică aromâni: aşa citim în cronica lui Ioan Dobrescu, dascălul de la biserica Batişte. Şi între cei 90 de „streini arnăutchioilîi", care formau în capitală, în septembrie 1820, o „companie" neguţătorească — numele se explică prin originea lor din tîrgul Arnăutchioi din Bulgaria (compară cu Gabrovenii şi Chiprovicenii) — unii sînt cu siguranţă aromâni, în timp ce alţii aparţin grecilor, bulgarilor şi arnăuţilor sau albanezilor. O creştere a numărului lor în Bucureşti se înregistrează începînd din vremea lui Cuza-vodă, cînd începe mişcarea de renaştere naţională a acestor fraţi ai noştri prin profesorii formaţi în institutul de la Sfinţii Apostoli, şi mai ales după primul război mondial, cînd are loc colonizarea unei părţi a lor în sudul Dobrogei şi în unele din oraşele ţării.

Alături de români şi adeseori amestecîndu-se cu aceştia, prin căsătorii, au trăit în Bucureşti şi locuitori aparţinînd altor neamuri. Erau, în primul rînd, cei veniţi de la sud de Dunăre, vecinii bulgari şi sîrbi, apoi greci, albanezi şi turci; erau evrei şi armeni, negustori prin excelenţă, erau unguri, ruşi şi polonezi, apoi reprezentanţi ai neamurilor mai îndepărtate: germani — printre ei însă şi saşi din Transilvania — italieni, francezi, englezi etc. La toţi aceştia se adăugau, ca o categorie separată, ţinută în marginea societăţii, ţiganii, cu situaţia lor nenorocită de robi ai domniei, boierilor şi mănăstirilor. Populaţia de alt neam a Bucureştilor a reprezentat

întotdeauna un procent apreciabil, variind între o cincime și un sfert din numărul total al locuitorilor. Ea a fost continuu alimentată prin noi elemente, înlocuind pe acelea care, treptat-treptat, erau asimilate de către majoritari, se topeau în mijlocul acestora. Începînd din veacul al XVI-lea avem știri destul de numeroase despre „streinii" din București; la 15 februarie 1590 este amintit, printre martorii care adeveresc vînzarea unei prăvălii, și un „bașa al streinilor", adică un reprezentant și conducător al lor; el pare să fi fost grec — iscălește, ca și alți 12 martori, în grecește; dar judecînd după pronume — „*Mircea* al lui Procu" — era pe cale de asimilare. În veacul al XVII-lea, unii dintre locuitorii de altă limbă ai Bucureștilor formau „bresle", adică organizații speciale, plătind birul la vistierie potrivit unei înțelegeri și avînd în frunte staroști — care judecau pricinile breslașilor — și ceauși. În această categorie intrau, pe vremea lui Brîncoveanu, armenii, evreii și chiprovicenii. Mai tîrziu, la finele veacului al XVIII-lea și la începutul celui de-al XIX-lea, breslele sînt înlocuite prin „companii". În septembrie 1820 constatăm, în afară de acelea ale armenilor și evreilor, compania „arnăutchioiliilor", adică a celor veniți din Arnăutchioi (vezi mai jos, p. 269), alcătuită, judecînd după numele lor, din greci, aromâni, bulgari și arnăuți, apoi compania „streinilor ot Gherghiță", adică a celor strămutați din Gherghița, orașul ilfovean altădată înfloritor, pe atunci însă în plină decadență. Unii din acești străini sînt arătați ca „sîrbi"; în realitate, avem de-a face atît cu sîrbi, cît și cu bulgari, „sîrbi" fiind la noi un nume generic pentru toți slavii de sud. Dar și între membrii celorlalte companii, a bogasierilor, a băcanilor, a „cupeților", a ișlicarilor, cojocarilor bașcalîi (adică deosebiți) și calpacciilor, a cojocarilor subțiri etc. sînt unii străini.

Cele mai vechi și mai numeroase știri despre populația alogenă a Bucureștilor privesc pe *greci*. Ei apar adeseori în actele veacului al XVI-lea ca negustori și meseriași, cumpărînd și vînzînd prăvălii. La 14 noiembrie 1561 „Pană grecul" cumpără o dugheană de la Petriman cu 2.000 de aspri. Un altul, „Ghergoman grecul", cumpără și el, la 13 mai 1563, cu 4.500 de aspri, „o prăvălie ce este lîngă Biserica Domnească, *din pazar*" (bazar), așadar, chiar în inima tîrgului, lîngă lăcașul ridicat de Mircea Ciobanul. Vînzarea se face „cu știrea tuturor negustorilor" și în prezența martorilor, dintre care unii — judecînd după nume: „Frango", „Franța", „Isar Panaiote", „Cîrstea fiul lui Paracsote" — sînt, probabil, tot greci. La 6 mai 1572, „Cuciuc grecul, arcar" (meșteșugar de arce), cumpără un loc de casă în București, cu 150 de aspri, de la doi țigani, Oprea și Stan, feciorii Orzii țiganul. Vînzarea e întărită de județul orașului și cei 12 pîrgari; printre martori figurează și „Gheorghe grecul". Numele cumpărătorului e turcesc; înseamnă „mic". În 1580, la 12 martie, Nica grecul vinde, cu 2.700 de aspri, un loc de prăvălie marelui vornic Dragomir, iar în 1587, iulie 24, același Dragomir devine posesorul unui al doilea loc, cumpărat „de la grecii Nico și Gheorghe pentru 10.000 de aspri", precum și a unor prăvălii, cumpărate „de la Iane și de la soția lui, Neacșa" pentru 7.000 de aspri. Un mare număr de greci apare în documentul din 15 februarie 1590, prin care Gheorghe Lamina, grec și el, cumpără o prăvălie în București. Dintre martori, nu mai puțin de doisprezece iscălesc în grecește; iată numele lor: „Mantos econom și cîrmuitor al marei biserici; Simas preotul; Leca Sirmu; Iani Simu; Mircea al lui Procu, bașă al streinilor; Gianpali Servu; Ghiorghis Duca; Hotos Simu; Dimitris Raftis; Procos al lui Paru; Polihronos; Stanciu Panu". Cei mai mulți din aceștia sînt cu siguranță greci; Leca Sirmu pare a fi albanez, iar cei doi Simu, poate, aromâni. Tot grec cred că e și Dima Miluna, pomenit ca martor în textul documentului, fără ca să iscălească. Italianul Filipo Pigafetta, participant la campania contra lui Sinan-pașa, descrie, la 14 noiembrie 1595, Bucureștii astfel: oraș „cu provizii foarte abundente... și locuit aproape tot de greci, care țin toate bisericile, destul de bine construite și cu aspect frumos". Aci, termenul „grec" pare că înseamnă ortodox, în opoziție cu catolicii. În orice caz, la București, el ajunsese să aibă înțelesul generic de „străin" sau „negustor străin".

La 28 noiembrie 1580, Caloian, județul orașului, și cei 12 pîrgari, întărind lui Preda, al doilea paharnic, o casă, cu grădină, cu loc și cu uliță, cumpărată pe 4.000 de aspri, cu știrea „tuturor megieșilor din sus și din jos și înaintea preoților, [a] oamenilor buni și a orășenilor bătrîni", adaugă: „Și amestec să nu aibă cu această casă și cu grădina și cu locul și cu ulița casei... *nici grec, nici orășean*, ci... să fie numai a lui Preda paharnicul ocină... în veci". Pe lîngă negustori și meșteșugari — un „Zota, feciorul Mihalcii croitoriul de aici din București", iscălește în grecește actul, inedit, din 14 noiembrie 1686 prin care vinde un loc de prăvălie; un Ștefan cojocariul *Criteanul*, adică din Creta, cumpără la 22 februarie 1728 de la Filip vătaful de cîrciumari o casă situată lîngă aceea a lui Eftenie *Țarigrădeanul* (actul e, de asemenea, inedit) — erau apoi clericii — stareți ai mănăstirilor închinate, preoți, înalți ierarhi — și dregătorii greci. Aceste două categorii din urmă provoacă, prin excesele lor, repetate mișcări ale autohtonilor în veacul al XVII-lea (vezi mai sus, p. 69). Maxim în epoca fanariotă, numărul grecilor bucureșteni e în scădere după 1821; colonia rămîne, totuși, destul de puternică și de avută; ea are școală proprie — biserică înfățișătoare, în formă de templu grec, construită înainte de primul război mondial, tipografie și ziar. Amestecul, prin căsătorii, atît în pătura stăpînitoare, cît și în aceea a orășenilor, a fost puternic; mulți dintre greci s-au românizat, și uneori chiar, foarte repede. Simbolică mi se pare în privința a ceasta dubla iscălitură găsită pe un triod grec tipă-

rit în 1800 la Veneţia şi aparţinînd acum bisericii Sf. Mina-Stejarul; fostul posesor scrie întîi: „Dimitraki Iliadis“ în greceşte şi, deasupra, adaugă cu chirilice: „Dumitru Iliescu“. În vinele multor români din Bucureşti curge astăzi şi sînge grecesc.

Alţii au şi sînge sud-slavic, sîrb sau bulgar. Timp de secole, capitala Ţării Româneşti a văzut sosind refugiaţi de dincolo de Dunăre, care-şi părăseau ţinuturile natale pentru a scăpa de opresiunea turcească. Le ziceam la toţi „sîrbi“, indiferent dacă erau într-adevăr sîrbi sau bulgari. Şi acest nume se întrebuinţa nu numai de ţărani şi tîrgoveţi, care pînă în plin veac al XX-lea ştiu de „sîrbul cu zarzavat“ şi de „sîrbărie“, deşi au de-a face cu bulgari, dar şi de oficialitate. Într-o statistică din 1 septembrie 1830 citim: „Catagrafie de cîţi sîrbi se află cu şederea aici, în oraşul Ploieşti, toţi bulgari“. Pe lîngă refugiaţi, au fost şi colonişti, grupuri mai mici sau mai mari, strămutate de domnii noştri, în timpul expediţiilor lor din dreapta Dunării, sau aduse pe bază de înţelegere şi colonizate în stînga ei. Un asemenea grup de şaisprezece mii de ţărani bulgari şi sîrbi — un alt izvor dă cifra de douăsprezece mii — a fost luat de Mihai Viteazul, cu prilejul expediţiei lui din 1598, şi aşezat în cîmpia munteană. Cu astfel de colonişti credem că s-a întemeiat satul *Sîrbi* din marginea Bucureştilor, sat înglobat de timpuriu între hotarele oraşului (vezi mai sus, p. 257). Tot coloniştilor li se datorează şi aşezarea de la *Cioplea*, întemeiată în 1812 de bulgari catolici din satele de lîngă Nicopol, pe Dunăre; descendenţii lor şi-au păstrat pînă astăzi limba. Alţi colonişti s-au stabilit la *Popeştii-Pavlicheni*, care poartă şi acum calificativul de „sîrbi“, alţii la *Dobroeşti*, lîngă Fundenii-Doamnei, ajungînd grădinari şi lăptari cuprinşi — cele două specialităţi ale coloniştilor sud-slavi — alţii la *Chiajna* şi *Giuleşti*, în extremitatea opusă a ariei bucureştene, alţii, în sfîrşit, în diverse sate din Ilfov, mai aproape sau mai departe de capitală. Din cele 7.799 de familii de sud-slavi, constatate de catagrafia din 1815 în întreaga Muntenie, 2.232 se află în fostul judeţ al Ilfovului, deci în preajma Bucureştilor şi, de data aceasta, sînt trecute sub numele de „bulgare“. Dintre valurile de refugiaţi care s-au adăpostit în stînga Dunării amintim pe acela din vremea lui Matei Basarab, un altul de la începutul domniei lui Brîncoveanu, apoi din vremea lui Alexandru Moruzi (1793—1796), din timpul revoltei sîrbului Caragheorghe (1804—1812) şi a războiului ruso-turc din 1806—1812, în sfîrşit, din timpul celuilalt război, terminat prin pacea de la Adrianopol (1828—1829). Catastihul din 1832 al „patentarilor de neguţători şi meseriaşi, înpărţiţi pă corporaţii“, din Bucureşti, arată multe nume de origine sud-slavă, bulgărească sau sîrbească. Aici, în oraşul de pe malurile Dîmboviţei, şi-au găsit adăpost patrioţii revoluţionari bulgari în veacul al XIX-lea — un Liuben Karavelov, un Vasile Lewski, un Hristo Botev — aici au avut comitetele lor de eliberare de sub jugul turcesc, aici au tipărit ziare şi manifeste, aici au strîns fonduri.

Dintre sud-slavii aşezaţi în Bucureşti, merită o menţiune specială raguzanii, chiprovicenii, cei din Arnăutchioi şi gabrovenii. *Raguzanii*, negustori cu faimă, şi, sub raportul etnic, un amestec de slavi şi italieni, veneau din Raguza — numită şi Dubrovnik — vestitul centru comercial de pe ţărmul balcanic al Adriaticii. Ei se constată documentar în Bucureşti în veacul al XVI-lea; pe vremea lui Neagoe Basarab e amintit nobilul Mihail Bocignoli, prieten cu domnul. Călătorul francez Bongars găseşte aici în 1585 „gentilomi raguzani“ care-i traduc scrisorile pentru postelnicul lui vodă. Se îndeletniceau cu negoţul, exportînd produsele ţării şi aducînd mărfuri străine; din rîndurile lor face parte, în vremea lui Mihai Viteazul, şi faimosul Luccari, care scrie despre întemeierea Ţării Româneşti şi despre Bucureşti (vezi mai sus, p. 44). *Chiprovicenii* erau negustori şi meşteri argintari, originari din localităţile Chiprovaţ şi Cobilovaţ, în regiunea de tranziţie dintre Serbia şi Bulgaria. Ei ajută cu bani la reclădirea, în 1664—1666, a Bărăţiei, lăcaşul catolic din capitală, ars cu prilejul expediţiei turco-tătare din 1659. Sub Şerban Cantacuzino, sînt amintiţi, în 1688, trei negustori chiproviceni în Bucureşti; la aceştia se vor adăuga, poate, unii dintre cei veniţi la începutul domniei lui Brîncoveanu şi care au fost colonizaţi în special în Oltenia (Craiova, Rîmnicul-Vîlcii şi Brădiceni). *Arnăutchioiliii* au venit din tîrgul Arnăutchioi sau Arbănaşi, de lîngă Razgrad, tîrg distrus în 1810 în timpul luptelor repetate dintre ruşi şi turci şi care era cunoscut mai înainte prin întinsul comerţ ce făceau locuitorii lui. Aşezaţi în Bucureşti pe la 1810—1812, ei formează, după cum am văzut (p. 268) o „companie“ care cuprinde, pe lîngă bulgari, şi arbănaşi (albanezi), greci şi aromâni. Şi „compania“ străinilor din Gherghiţa, strămutaţi apoi în capitală, cuprindea, în septembrie 1820, mulţi sud-slavi — „sîrbi“, în realitate bulgari şi sîrbi. *Gabrovenii*, în sfîrşit, care au dat numele lor unei străzi în plin centru comercial, între Şelari şi Bulevardul 1848, erau negustori care vindeau postavuri de Gabrovo, oraşul industrial bine cunoscut din Bulgaria centrală, pe clina de nord a Balcanilor. Unii din aceşti gabroveni au fost bulgari; apoi numele s-a dat şi negustorilor români care desfăceau o asemenea marfă. „Stoian băcanu, fiul lui Petre Steneţ Gabroveanu“, de origine bulgar după nume, ridică, în 1817, biserica Sfinţii Voievozi, pe Calea Tîrgoviştii (azi Calea Griviţei). Sud-slavii aşezaţi în Bucureşti şi la marginile lui se îndeletniceau cu negoţul şi cu meşteşugurile; mulţi erau grădinari — specialitate a lor — cultivînd tot soiul de zarzavaturi şi avînd în „piaţa mare“ un loc special, piaţa „sîrbilor“; alţii erau lăptari, aducînd laptele în garniţe puse în „faetoane“ cu un cal. În perioada dintre 1900 şi 1944 numărul acestor lăptari ajunsese considerabil; numai în Dudeşti-Cioplea erau peste 2.000 de vaci. Documentele pomenesc adesea negus-

tori și meseriași „sîrbi". Prăvălia unui „Vucașin sîrbul" — de data aceasta avem de-a face chiar cu un sîrb, numele fiind caracteristic — e amintită în actul inedit din 29 august 1698; printre martori apare și „Boșco sîrbul" și un grec care iscălește, în limba lui, „ego Zotas martiros". Un alt act inedit din 1733 menționează pe „Stoian sîrbul" ce-și făcuse casă „la scaunile de carne". Iar printre martorii unui document bucureștean din 1709 este și cojocarul „Tudor sîrbul ot Beligradu", venit deci chiar din orașul de căpetenie al Serbiei. Bulgarii și-au făcut, în orașul nostru, școală proprie, avînd și curs mediu, și biserică, pe Calea Călărași.

O colonie veche și importantă în București au format-o *armenii*. Pe vremea lui Mircea cel Bătrîn (1386—1418) a trăit un boier cu numele caracteristic de Sahac (înseamnă: Isaac; la armenii din Turcia: Sahag). Fiul acestui boier, Radu al lui Sahac, este unul din fruntașii sfatului domnesc în prima jumătate a veacului al XV-lea; un alt fruntaș, în aceeași epocă, poartă tot un nume caracteristic armenesc: Cazan. Din armenii trăitori în Țara Românească s-au ridicat deci de timpuriu unii care au ajuns la locuri de frunte; faptul n-are nimic excepțional, deoarece și mai tîrziu întîlnim același lucru: citām pe dregătorul Măgîrdici (înseamnă: botezător), pe cunoscutul ministru Vasile Morțun, pe generalul Zadig (înseamnă: Paște), pe faimosul Manuc-bei, care a fost numit chiar domn al Moldovei, în 1808, fără să ocupe însă efectiv scaunul. Și Ioan-vodă Viteazul cel pierit la Roșcani, era jumătate armean, maică-sa aparținînd acestui neam.

Armenii au venit în București, în decursul vremurilor, din două direcții: unii dinspre miazăzi, din orașele turcești și acelea ale Peninsulei Balcanice, din Rusciuk, de pildă, alții dinspre miazănoapte, din Camenița Podoliei și din orașele moldovene, unde ei sînt constatați *documentar* în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. În martie 1640, un sol polon, în drum spre Constantinopole, trecînd prin București, arată că a remis în orașul nostru „cîteva pachete de scrisori armenilor camenițeni", așadar armenilor originari din Camenița și care rămăseseră în legături de afaceri și de familie cu cei din locul de baștină. Pe de altă parte, din 37 de pietre funerare armene din București aparținînd veacului al XIX-lea, nu mai puțin de 23 arată ca loc de naștere al decedaților Rusciukul. Una din cele mai vechi mențiuni privitoare la armenii bucureșteni este aceea cuprinsă în documentul din 1649, care arată că un loc de prăvălie și de casă fusese în veacul al XVI-lea în stăpînirea jupîniței Stanca Elezian (станка елезиан) și că Mihnea-vodă Turcitul (1577—1583 și 1585—1591) l-a cumpărat apoi de la Manole, fiul lui Elezeu, și de la nepotu-său Hadîr. În veacul al XVII-lea știrile se înmulțesc. La 20 septembrie 1659, un Senan armeanul cumpără cu zece ughi (galbeni) un loc de casă de la copiii lui Albul fuștașul; fiul său, „Cerkez sin Senan armeanul", îl vinde la rîndu-i, la 12 aprilie 1677, jupînului Stamate, cu 40 de lei; ambele acte sînt inedite. Nu întotdeauna însă termenul „armean", ca și acela de grec, sîrb, rus etc., arată în mod indubitabil originea etnică respectivă; cîteodată avem de-a face cu o poreclă, determinată de faptul că numitul avea legături cu armenii, grecii, sîrbii, rușii etc. sau că știa limba lor. Acesta e cazul lui „Neagul armeanul", al cărui fecior Stănilă își hotărnicește, la 7 iunie 1675, prin „mahalagii de la biserica Săpunarilor", un loc al său. În cartea de întărire pe care Toma, județul orașului, i-o dă, a doua zi, 8 iunie, Stănilă e arătat ca „feciorul Neagului călărașul, pre poreclă Neagul armeanul". Și aceste două acte sînt inedite. Printre semnele de hotar ale întinsului loc pe care îl stăpînea, chiar în oraș și la marginea lui, Mitropolia din București și care constituia „vatra" acesteia, se amintește, în actul de hotărnicie din 1 iunie 1668, și „stîlpul de piatră al armeanului"; el se afla în partea de sud-est, în afara orașului, în apropiere de „drumul Giurgiului" și de „heleșteul lui Șerban-vodă". Pe vremea lui Constantin Brîncoveanu, armenii din București constituiau o „breaslă", plătind la vistierie o sumă forfetară („cu rupta"), ca și evreii și chiprovicenii. Ei aveau, la acea dată, în locul vechii biserici de lemn, din 1638, o biserică de zid, ridicată în 1685, cu banii unui bogat compatriot din Adrianopole, Hagi Harutiun Amira, al cărui nume amintește pe acela al lui Alexandru Amiras, cronicarul moldovean. Pentru această biserică, refăcută după 15 august 1742, dă Mihai Racoviță, la 11 februarie 1743, un hrisov hotărînd ca toți armenii, „cîți sunt șezători aici în orașul domniei-mele în București și cîți vor fi cu prăvălii de vînd marfă și se vor fi hrănind cu ver ce fel de meșteșug", să nu dea darea „fumăritului" la vistierie, ci să fie „pentru ajutorul și chiverniseala bisericii... după cum au dat ei și înainte la biserică în toți timpii, nezăticniți". Lăcașul era situat, în mod firesc, în „mahalaua armenească", lîngă „ulița armenească", pe care o amintește un vechi cîntec bucureștean: „Pe ulița armenească, este-o curte boierească"... Dintre armenii bucureșteni, originari din Rusciuk, s-a ridicat la o deosebită vază și putere Manuc-bei, om de încredere al marelui vizir Mustafa-pașa Bairactarul, avînd legături puternice cu rușii — a dus tratative cu ei în 1808 în vederea încheierii păcii — și posesor al unei imense averi. Protectorul său îl înștiințează la 28 septembrie 1808 că l-a numit, prin firman împărătesc, domn al Moldovei, demnitate pe care însă Manuc n-o va ocupa efectiv, din cauza războiului. Numeroasele sale sate și moșii sînt scutite de dări de către divanul țării; în actul respectiv, din 5 iunie 1809, se arată motivul acestei liberalități: Manuc împrumutase „țara" — recte vistieria — cu 100.000 de taleri și, a doua oară, cu 60.000. Amintirea acestui fastuos potentat, care și-a isprăvit zilele la domeniul său din Hîncești, în Basarabia, s-a păstrat mai ales prin *hanul* pe care l-a clădit în București, vestitul „han al lui Manuc", imortalizat în

stampele veacului trecut și care, transformat și purtînd după aceea numele de „Hotel Dacia", subzistă pînă astăzi în „gura pieții". O catagrafie din 1817—1820 a armenilor din „mahalaua" „Podul Mogoșoaia" (sic!) arată 259 capi de familie; printre ei sînt 17 „tutungii" sau negustori de tutun și 7 „cîiugii", adică tăietori de tutun în fire foarte subțiri — meserie specifică, 13 ibrișingii sau negustori de ibrișin („mătase răsucită pentru cusut și brodat"), 11 croitori, 9 bogasieri, 7 cafegii, 7 băcani, 7 zarafi, 3 ceasornicari etc. Găsim și 1 birjar și 2 droșcari — deci birjile apăruseră mai înainte, iar nu în timpul războiului din 1828—1829, cum s-a crezut pînă acum — 1 lipscan, ba chiar și 3 „moșieri"; vreo 40 dintre acești oameni din centrul orașului poartă titlul de distincție „aga". Statistica din 1831 arată în trei mahalale — Popa Soare, Mîntuleasa și Olari — 414 „suflete" de armeni. La 1848 participă și ei la revoluție; s-au ținut consfătuiri în „casa Melic" de pe Strada Spătarului — una din puținele case vechi mai răsărite rămase pînă astăzi — iar socrul lui Melic, Avedic Nazaretian, a fost arestat după înăbușirea revoluției.

Colonia armeană din București a primit un nou aflux la finele secolului XIX și începutul celui prezent, în urma persecuțiunilor și masacrelor la care au fost supuși compatrioții lor din imperiul turcesc. Un alt rînd de refugiați au sosit după primul război mondial și o seamă dintre ei au ajuns, prin speculații în industrie și comerț, la situații materiale excepționale. Cea mai veche școală armenească din București datează din 1817; între 1833 și 1840 au înființat o societate culturală numită Ararat; biserica actuală, monumentală, a fost ridicată între 24 iulie 1911 și 6 septembrie 1915, după modelul bisericii mari din Ecimiazin (Armenia). Alături e casa de cultură, înălțată prin stăruința învățatului H. Dj. Siruni și terminată în timpul celui de-al doilea război mondial. Trebuie menționată de asemenea colecția de artă Zambaccian cuprinzînd remarcabile picturi, donată statului și devenită muzeu public.

Ca și armenii, și *evreii* au venit în București din două direcții: dinspre miazăzi, din orașele peninsulei balcanice, și dinspre miazănoapte, din Polonia și Podolia. Cei dintîi sînt evreii spanioli, numiți astfel deoarece au pornit din Spania, în urma persecuțiilor religioase ce au avut loc acolo; emigrînd spre est, mulți au ajuns în orașele mari ale peninsulei balcanice — Constantinopol, Salonic, Adrianopol — și de aci s-au ridicat spre miazănoapte, trecînd Dunărea. Ei sînt cei mai vechi evrei din București și au reprezentat întotdeauna elemente de cultură și rafinament în mijlocul conaționalilor lor. Prima mențiune documentară despre prezența evreilor în București e din vremea lui Mircea Ciobanul, cînd, pe la 1550, sînt amintiți, cu numele lor, opt evrei, dintre care doi, Isac Rufus și Habib Amato, au „prăvălie", unul „David ibn Usa" (fiul lui Usa — *ibn* fiind corespondentul arab al lui *ben* ebraic) e arătat ca „eminentul", deci fruntașul comunității, iar alții — Iacob ben Habib, Abraham ben Eliezer, Iuda Rufus, Josef Rufus — ca participînd la lămurirea faptei puse în seama lui Iuda ben Gerson. S-ar putea ca și diacul domnesc „Șain, fiul lui Iosif", care scrie „în cetatea de scaun București" documentul din 17 aprilie 1560, să fi fost tot evreu. Pe vremea lui Brîncoveanu, evreii bucureșteni alcătuiau, ca și armenii și chiprovicenii, o „breaslă", plătind o dare fixă către vistierie. Astfel, în 1694 ei dau, la „poclonul Hanului", suma de 100 de ughi, la fel cu armenii. Își aveau locuințele în partea de sud-est a orașului, în mahalaua Jigniței, unde se găsea și sinagoga lor. Cunoaștem și numele unui medic, „Avram jidovul", care îngrijea, împreună cu alți confrați creștini, pe Brîncoveanu. Iar un document inedit, din 29 august 1698, ne relatează despre o prăvălie a egumenului Serafim de la mănăstirea Cernicăi vornicului, „în care prăvălie șade Isep jidovul". În veacul al XVIII-lea știrile despre evreii bucureșteni se înmulțesc. Iată cîteva din ele, întemeiate toate — cu excepția celei din 18 august 1749 — pe acte inedite. La 1 iunie 1743, „Iosif sticlariul, feciorul lui Daniil ovreiul", și soția lui, „Istera" (Esther), iau cu chirie anuală de 8 taleri un loc de casă „la poarta domnească din jos", de la biv-vel banul Manolache Lambrino și soția sa, „domnița Bălașa"; „și noi să avem a ne face casă pe acest loc, să stăpînim noi părinții și copiii noștri", își încheie Iosif actul. Ceea ce se și întîmplă; o hotarnică din 18 august 1749 amintește de „casa lui Iosif ovreiul sticlariul, ce-i sînt leamnile pă locul domniții Bălașii Brîncovencii". La 3 februarie 1764, într-o hotarnică a unui loc din mahalaua Săpunari, se vorbește de prăvălia „logofătului Constantin Burche, unde șade Sorica ovreica..." Dintr-un act cu data de 26 octombrie 1774 aflăm că pe „un loc sterp", „de la pușcărie în sus", aparținînd Mitropoliei, „au fost casele Iancului ovreiului". Iar la 14 iunie 1782 e amintită „prăvăliia lui Hîrșu ovreiul", pe ulița cea mare de la scaunele vechi de carne. La începutul veacului al XIX-lea, vechea breaslă e numită „companie"; ea cuprinde, în septembrie 1820, 127 de nume (capi de familie), alcătuind 32 de „lude" sau unități fiscale; fiecare lude plătește 14 taleri și 48 de bani anual; în total 460 de taleri și 96 de bani. Lista celor 127 de nume e interesantă și prin faptul că dă meseriile respectivilor. Găsim o serie de zarafi, doi giuvaergii, doi argintari — dintre care unul poartă numele turcesc al meseriei: cuiumgiu — o seamă de „boccegii" care umblau cu bocceaua de mărfuri în spate — un asemenea boccegiu a fost faimosul „Cilibi Moise" cel cu cărticelele de proverbe și „învățături" — un „lipițcan", adică lipscan, pe nume „Moise Bavaniste", adică, zicem noi, Benvenisti, un „tăetor dă carne", un „logofăt evreesc", apoi povarnagii, tinichigii, cizmari, croitori, sticlari, ceprăzari, mămulari sau negustori de mărunțișuri — totuna cu tolbașii — doi „mamelegii" sau telali — termenul, de origine turcească, are, în secolul

al XVIII-lea, şi sensul de cămătar — un „pecetar" care făcea peceţi sau sigilii, un ciubucciu etc. Sînt şi unii la care nu se specifică nici o meserie, ca „Avram Cafea", probabil un ascendent al familiei Caffé de astăzi, „Moise sin Iosif Barbăroşie" sau „Maer sin David Dristorean". Numele acestuia din urmă înseamnă „din Dristor" sau Silistra; în realitate, el era negustor, „dîrstorenii" fiind şi ei o breaslă, în vremea fanarioţilor, ca şi „brăilenii" şi „braşovenii".

În prima jumătate a veacului al XIX-lea, numărul evreilor din Bucureşti creşte. Cifrele pe care ni le dau diferitele izvoare nu concordă, ce-i dreptul, totuşi arată un spor important. El se datorează în special evreilor polonezi (galiţieni), care coboară spre miazăzi, aşezîndu-se mai întîi în tîrgurile moldovene şi apoi în cele muntene. Un călător străin, Clausewitz, care trece prin oraş în mai 1824, crede că din cei 80.000 de locuitori ai lui, 6.000 sînt evrei, iar 4.000 germani. Cincisprezece ani mai tîrziu, în 1839, doi misionari scoţieni, în trecere şi ei prin Bucureşti, spun că în privinţa numărului evreilor li s-au dat trei cifre: 2.800 — cifra consulului britanic — 5.000 şi 7.000; mai probabilă pare cea de a doua. Există — adaugă ei — şapte sinagogi aparţinînd evreilor polonezi şi o frumoasă sinagogă a celor spanioli, care sînt cei mai bogaţi şi mai influenţi din comunitate. Neugebauer, în lucrarea lui din 1848 asupra Moldovei şi Ţării Româneşti, ştie numai de cinci sinagogi. Pentru anul 1904, Frédéric Damé evaluează numărul evreilor bucureşteni la circa 50.000, populaţia totală a oraşului fiind de 290.740. După primul război mondial s-a înregistrat un spor, determinat mai ales de afluxul evreilor din noile provincii. Recensămîntul din 1956 dă cifra de 44.202, ceea ce reflectă desigur fenomenul de contopire cu populaţia majoritară. Semnificativ sub acest raport e faptul că, din punctul de vedere al limbii, abia o zecime din numărul de mai sus — exact 4.425 — au declarat ca limbă maternă idişul; toţi ceilalţi au declarat limba română.

Aceşti conlocuitori ai noştri au dat capitalei şi doi mecenaţi: pe *Manoah Hillel*, care şi-a lăsat întreaga avere, strînsă din operaţiuni bancare, Universităţii din Bucureşti, spre a se acorda studenţilor burse şi premii — scriitorul acestor rînduri a fost şi el unul din beneficiari — şi pe *Jacques Elias*, care a donat marea sa avere Academiei Române în scopuri culturale şi filantropice; din venitul acestei averi s-a ridicat la începutul celui de-al doilea război mondial spitalul modern care poartă numele donatorului.

Dintre ceilalţi conlocuitori de origine străină ai Bucureştilor, primii, în ce priveşte numărul, sînt *ungurii*. În epoca veche, colonia lor era mai puţin importantă; ea a crescut considerabil însă în secolul al XIX-lea şi mai ales după războiul de întregire. Capitala a oferit întinse posibilităţi de lucru surplusului de populaţie din secuime. În 1899 numărul „supuşilor austro-ungari" — aşa erau trecuţi în statistici toţi cei proveniţi din fosta monarhie — trecea de 38.000; ei cuprindeau însă şi români din Transilvania.

Germanii, sau, cum le spuneam noi, „*nemţii*", sînt constataţi documentar de timpuriu: călătorul francez Pierre Lescalopier, care trece prin Bucureşti în 1574, aminteşte de biserica „luterană" de aici. După părerea conaţionalului lor de origine, von Reimers, care-i vizitează în iulie 1793, numărul lor se ridica la „vreo 400", o seamă dintre ei saşi din Transilvania.

Erau buni meseriaşi; cîţiva ţineau „birturi" — termenul e de origine germană *(Wirt)* — cum e birtul la care se opreşte rusul Bantîş-Kamensky la 26 mai 1808. Călătorul Clausewitz dă, în 1824, cifra, mult exagerată, de 4.000; în realitate, nu vor fi atîţia nici după al doilea război mondial. Gospodari, întreprinzători şi solidari, ei se manifestă în industrie — cităm, între altele, fabricile de pîine Müller şi Gagel — în grădinărie — amintim pe creatorii Cişmigiului de azi: Mayer şi Rebhuhn — şi în tot ce înseamnă tehnică. Pentru înaintaşii noştri, „neamţ" ajunsese chiar sinonim cu „meşter", cu „tehnician"; iar preţuirea pe care au arătat-o întotdeauna aceşti meşteri vinurilor şi ţuicii noastre a dat naştere bine cunoscutei zicale: „a luat luleaua neamţului". Şi-au avut de timpuriu gazeta lor: *Bukarester Deutsche Zeitung*; primul număr a apărut în 1845; au avut de asemenea şcoli confesionale şi o asociaţie sportivă (Turnverein).

Un loc aparte au ocupat *albanezii*, cunoscuţi în popor sub numele de *arbănaşi*; un „Gheca arbănaşul" apare printre „aldămăşari" în actul inedit din 30 martie 1628 privind vînzarea unui loc de casă în Bucureşti. Li s-a mai zis şi arnăuţi, acest al doilea nume căpătînd, cu vremea, şi o accepţiune tehnică: ostaş de pază, gardian. Într-adevăr, albanezii au fost întotdeauna utilizaţi ca soldaţi în garda personală a domnilor, precum şi ca păzitori înarmaţi la conace sau domeniile mai importante.

În epoca fanariotă şi chiar cîteva decenii după aceea, arnăutul, cu costumul lui caracteristic, brodat cu fir şi purtînd hangerul la brîu, era nelipsit din casele mari, însoţind întotdeauna, în spatele caleştii, pe stăpîn. Unii strîngeau bani buni şi-şi durau case temeinice. La 8 septembrie 1780 se făcea o cercetare pentru locul morii de la Gorgan al Mănăstirii Radu-Vodă, loc încălcat între alţii şi de un „Lolea arnăutul", vecin de proprietate. Documentul, inedit, ne arată că acest arnăut făcuse, după suirea lui Alexandru Ipsilanti în scaun (1774), „case înalte de cărămidă şi cu prăvălii dedesupt". Dar nu se mulţumise numai cu locul lui şi cu ce încălcase din locul morii, ci „au întrat şi în lumina Dîmboviţii, de au coprinsu cîtva din apă cu taraşi, de au depărtat Dîmboviţa de zidul acelor case".

Numărul *turcilor* din Bucureşti a mers scăzînd. Erau mulţi în veacurile XVI—XVIII, îndeletnicin-

du-se mai toţi cu negustoria (vezi şi mai înainte, p. 57, 63 etc.). Pe la 1728—1730, un „Chirco sîn Manea“, armean, vinde, printr-un act inedit şi „fără leat“, lui Bairam, căpitanul de lipcani, o casă în oraş, pe care o cumpărase şi el de la „părintele egumenul de la Sfeta Catalina“ (Mănăstirea Sf. Ecaterina). Printre martori sînt „jupînul Moamet“, „Bichir-aga“ şi „Osman-aga“, turci cu toţii, după nume, ca şi cumpărătorul. A existat în Bucureşti un încăpător „caravanserai“ turcesc, cu „mecet“ (lăcaş religios musulman) şi cu baie şi grădină, pe malul drept al Dîmboviţei, pe Podul Beilicului (Calea Şerban-Vodă); aici a tras probabil în 1659 Evlia Celebi, neobositul călător, care ne descrie acest han turcesc; aici trăgeau şi unii din negustorii care veneau cu marfă de la „Udrii“ (Adrianopol) sau Stambul, precum şi curierii şi slujbaşii Porţii trimişi cu treburi în Principate. Mai tîrziu, mecetul a fost în partea de răsărit a oraşului, pe strada care pînă astăzi poartă acest nume; după aceea în Parcul Libertăţii, fiind construit cu prilejul Expoziţiei din 1906; actualmente se află în vecinătatea parcului. Musulmanii din Bucureşti şi-au sporit mai tîrziu numărul prin aducerea unui grup de 70 de familii (354 de persoane) din părţile Mangaliei; alcătuite din ţigani mahomedani, vorbind turceşte şi tătăreşte şi avînd drept şef un bulibaşă, au fost aşezate în preajma „Cociocului“, în partea de sud a oraşului.

Pe lîngă turci erau şi o seamă de arabi, sirieni sau egipteni. La 2 noiembrie 1693, doi „arbănaşi“, Dima şi Leca, vînd jupînului Hagi Gheorghe Halepliul — originar din Alepul Siriei — un loc de casă în mahalaua Colţea; cumpărătorul iscăleşte cu litere arabe, dar, mai tîrziu, după şapte ani, şi cu chirilice: „Eu, Hagi Gheorghie“. În afară de negustori şi clerici — Patriarhia de Antiohia îşi avea metohul ei în Bucureşti, la mănăstirea Sf. Spiridon-Vechi, a cărei biserică, acum mult sub nivelul străzii, are pisania în limba arabă — aceşti arabi erau şi „comişi“, adică îngrijitori ai cailor de rasă din grajdurile maimărimilor. Ne-o spune limpede Paul de Alep, însoţitorul patriarhului Macarie al Antiohiei, cu prilejul îndelungatei vizite pe care o face în ţară, sub Matei Basarab şi Constantin Şerban; el adaugă că aceşti „comişi“ — în realitate comişei şi, cel mult, treti-comişi — „sînt originari din ţara noastră — adică din Siria — şi din Egipt, mahomedani şi creştini“.

Se constată şi *ruşi* în Bucureşti. Se îndeletniceau cu negoţul, importînd „marfă rusească“, în primul rînd blănuri scumpe — samur sau zibelină, cacom sau hermelină, sîngeap sau petit-gris, vulpi „negre“, „pielicele de miel creţ persan“, brumării sau negre (astrahan) etc. — apoi piei tăbăcite (iuftul), „pînză şi barchet de Moscova“, „oţel şi fier de Tula“, mai tîrziu ceai, icre de Manciuria şi o serie de alte articole. Cunoaştem pe un mare angrosist bucureştean de blănuri scumpe, din vremea lui Constantin Brîncoveanu: e „Porfir cupeţu“, un nume obişnuit la ruşi; el ridică de la vistierie o singură dată, la 20 decembrie 1696, suma importantă de 4.000 de taleri şi mai are de primit încă 3.000. Exportau în schimb produse de ale noastre, în primul rînd vin, pe care negustorii „cazaclii“ — mulţi din ei erau însă români — îl transportau cu carele nu numai în Ucraina de miazăzi, în ţara căzăcească — de aici numele lor — dar şi mai departe, spre Kiev şi Nejin. Cronica povesteşte că nişte negustori moscoviţi fiind ucişi şi prădaţi pe vremea lui Antonie-vodă din Popeşti, domnul a făcut cercetare şi, descoperind pe unul din ucigaşi, după „dreaptă judecată, l-au înţepat — adică l-au tras în ţeapă — în movila den marginea tîrgului despre Dudeşti...“ Încă din veacul al XVI-lea şi continuînd pînă în al XVIII-lea, exista la curte, adeseori, şi un corp de gardă alcătuit din „cazaci“: unii erau, într-adevăr, cazaci ruşi, alţii însă, ca şi cazaclii, români sadea. Brîncoveanu avea, potrivit însemnărilor vistieriei, cinci „steaguri“ de „cazaci călăreţi“, cu un efectiv de 262 de soldaţi, 10 zapcii şi 4 căpitani. La 15 mai 1736, bucureşteanul Iorga al Mantii vinde cu 30 de taleri „lui Dumitru Cazacul“ „o căscioară la Scaune şi cu o pimnicioară-başcă“, pe care el însuşi o cumpărase de la „Stoian sîrbul“; actul e inedit. Un adaos a primit colonia rusă a oraşului nostru prin lipovenii „scapeţi“ („imaculaţii“), care, fugind de persecuţia religioasă îndreptată contra lor de regimul ţarist, s-au aşezat la începutul veacului al XIX-lea, în preajma lui 1820, în diferite locuri la noi, un număr apreciabil stabilindu-se în Bucureşti. Din ei s-au recrutat faimoşii „muscali“, staţionînd cu trăsurile lor elegante, trase de cai focoşi, în Piaţa Teatrului, la „Bulevard“ şi la Grădina Episcopiei (Ateneul de azi). Îmbrăcaţi în caftane lungi de catifea, încinşi cu brîie late de mătase, vara cu şapcă, iarna cu căciuliţe de astrahan, ajunseseră o caracteristică a Bucureştilor, relevată de călătorii străini. Unul din aceşti muscali, Ivanuşka, a fost imortalizat de Caragiale în schiţa *Micile economii*.

Italieni sînt amintiţi în oraşul nostru în 1632 de către Paul Strassburgh, trimisul regelui Suediei, în drum spre Constantinopole. El spune că „toate căile şi pieţele oraşului erau pline cu mărfuri preţioase, pe care neguţătorii italieni, greci, armeni şi turci le expuseseră spre vînzare“. Un negustor, „Stoica Veneţeanul, sluga lui Chir Balan“, apare ca martor într-un act bucureştean inedit, din 12 februarie 1688, privind o pivniţă de piatră. S-ar putea însă ca în cazul acesta să avem de-a face cu o poreclă, mai ales că numele de Stoica arată mai degrabă un român sau un „sîrb“, iar situaţia lui e aceea de „slugă“ deci vînzător în prăvălie, calfă de negustor. Un „Vasile Veneţianul“ găsim în Bucureşti sub Alexandru Ipsilanti (1774—1782); poate şi aici e tot o poreclă. Spre comparaţie cităm pe „Alexandru sin Matei Veneţianul“, bulgar din Brădiceni, pomenit înainte de 1739. În schimb, „Ioan Neamţul neguţătoriu“, pomenit în actul inedit din 1793, decembrie 18, e în realitate... italian, după cum rezultă cu certitudine

din iscălitura lui: „Giovanne Sclaevmelti (?) mercante". Pentru oamenii din popor, şi chiar pentru diacul actului, străinul din părţi mai îndepărtate, nu din vecinătatea cunoscută — sîrb, grec, arbănaş, rus — era... neamţ. Colonia italiană din Bucureşti sporeşte mult în secolul al XIX-lea; noii-veniţi sînt în special constructori, zidari, cioplitori de piatră şi marmură, mozaicari — îndeletniciri naţionale italiene. Sînt şi ascuţitori şi fabricanţi de umbrele. Recensămîntul din 1889 constată un număr de 593; au o şcoală a lor, au determinat numele unei străzi, Strada Italiană, iar între cele două războaie mondiale au ridicat o frumoasă biserică, în cărămidă aparentă şi cu obişnuita campanilă alături (pe Bulevardul Bălcescu).

O deosebită influenţă au exercitat în domeniul cultural şi în viaţa de societate *francezii* din Bucureşti. Sporadic îi întîlnim încă în veacul al XVII-lea; se ştie că Brîncoveanu avea ca bucătar-şef un francez, şi poate că şi grădinarul-şef, „Frîncul", să fi fost de acelaşi neam. În epoca fanariotă ei sînt secretari domneşti — un Flachat, de pildă, sub Constantin Mavrocordat — de asemenea negustori, ca Linchou, din care se trage familia boierească Lenş. Importanţa şi numărul lor sporeşte în epoca Revoluţiei franceze, dar mai ales în veacul al XIX-lea şi în special în perioada 1822—1866. Ei sînt acum profesori, ca bine cunoscutul Vaillant, preceptori, directori de pensioane, secretari. Tineretul bucureştean învaţă franţuzeşte în şcoli întemeiate şi conduse de ei, învaţă dansul şi „manierele", felul de comportare în societate. Franceza devine limba obişnuită nu numai a „saloanelor", dar a întregii pături conducătoare şi a unei bune părţi din intelectualitate şi marea burghezie; Bucureştii ţin locul întîi în raport cu populaţia, în Europa, în ce priveşte difuzarea cărţilor şi a periodicelor pariziene. Restaurantele cele mai bune au bucătari francezi, neîntrecuţi, iar moda feminină şi chiar masculină imită, direct sau indirect, prin intermediul Vienei, pe aceea a Parisului. Sub Cuza-vodă, aparatul de stat e reorganizat după model francez de către cele două misiuni, civilă şi militară, care stau ani de zile în capitala noastră. Ca număr, francezii din Bucureşti nu sînt mulţi: 285 în 1860, ei ajung în 1890 la 732; o creştere mai însemnată va avea loc după primul război mondial, cînd colonia ajunge la peste 2.000 şi cînd se întemeiază, pe Bulevardul Dacia, Institutul de cultură franceză. Influenţa lor în secolul al XIX-lea se explică în primul rînd prin aceea că ei erau reprezentanţii marelui popor care a dat lumii valori nepieritoare, într-o limbă de circulaţie universală, apoi prin împrejurarea că găseau un mediu receptiv: mulţi dintre conducători — de la vodă pînă la administratorii de judeţ — studiaseră la Paris.

Englezii au fost în număr foarte redus şi s-au ocupat exclusiv cu afacerile, cu comerţul. Interesantă e totuşi prezenţa, în Bucureşti, în 1785, a unui german Weber, care, potrivit afirmaţiei călătorului anglo-saxon Bentham, avea drept îndeletnicire „totală sau parţială" lecţiile de engleză pe care le dădea în oraş. Ceea ce înseamnă că erau amatori de a învăţa această limbă încă de pe atunci. Tot Bentham ne spune că agentul austriac din Bucureşti avea „o foarte bună bibliotecă englezească". Redusa colonie engleză din Bucureşti şi-a zidit totuşi o biserică a ei, anglicană, lîngă „Grădina Icoanei", biserică terminată în preajma războiului nostru din 1916. A avut şi un cămin, în Strada Berzei, iar British Council, organismul de propagandă din Londra, a întemeiat, înainte de cel de-al doilea război mondial, o secţie a sa în Bucureşti.

Am avut şi un număr, iarăşi redus, de *polonezi* sau, cum le spune poporul, de „leşi". Un document inedit din 22 februarie 1734 aminteşte, în mahalaua Săpunari, de „casa lui jupînul Dumitru Lehliul", adică din Polonia. Ceea ce nu înseamnă că acest jupîn era neapărat polonez: termenul putea fi şi o poreclă, determinată de relaţii de comerţ sau de altă natură; pentru comparaţie, cităm numele de „Misirliul", adică din Misir (Egipt, în turceşte). Numărul polonezilor s-a înmulţit prin refugiaţii veniţi în Principate în urma înăbuşirii insurecţiilor lor naţionale din 1830 şi 1863; unii din ei s-au aşezat în Bucureşti, unde o stradă centrală poartă numele de Strada Polonă.

Am lăsat la urmă pe *ţigani*, din cauza situaţiei lor grele, de *robi*, pe care au avut-o, de la început pînă în plin veac al XIX-lea. Erau robi ai domniei, ai boierilor şi ai mănăstirilor, locuind în sălaşe, într-o latură a curţilor boiereşti şi în preajma lăcaşurilor mănăstireşti. Aceia ai Mitropoliei îşi aveau bordeiele la poalele dealului, în partea de miază-noapte, în „ţigănie". După eliberare, sub Ştirbei-vodă — aceea decretată în 1848, de revoluţionari, fusese anulată de guvernul reacţionar al caimacamului Constantin Cantacuzino, instalat de turci — o sumă de ţigani s-au tras spre marginea oraşului, spre Colentina, Tei, Plumbuita etc., continuîndu-şi îndeletnicirile tradiţionale de meşteri în lucrul fierului şi aramei (potcovari, lăcătuşi, căldărari, spoitori), de lăutari — cu veche şi îndreptăţită faimă — şi de „pieptănari", iar femeile lor vînzînd flori şi diverse produse alimentare (porumb fiert şi „floricele": vezi fig. 96 şi 97).

Unii dintre ţigani care izbuteau să se elibereze şi-şi vedeau temeinic de meserie puteau să ajungă la o situaţie deosebită şi sub raport social şi sub acela material. E cazul lui Dumitraşco, vătaful de căldărari — deci fruntaşul breslei — asupra căruia ne dau detalii o serie de acte din prima jumătate a veacului al XVIII-lea. Din „diiata" inedită pe care şi-o face la 6 aprilie 1727, fiind bolnav, rezultă că avea trei case — într-una din ele stătea cu chirie un „doftor" — apoi vie, două pivniţe, cu vinuri în ele, bani împrumutaţi altora, şi, bineînţeles, „meşteşugul" său, adică uneltele meseriei, cu marfa respectivă şi „haine". Dar, făcîndu-se bine, revine, peste nouă ani, în 1736, iunie 21, asupra testamentului şi nu mai lasă soţiei sale „o casă cu pimniţă şi cu locul ei", aşa cum hotă-

rîse anterior; motivul: „avînd... pricină cu soția mea, pentru că mi-au călcat cinstea“ și „nici făcînd copii cu dînsa“; de aceea lasă zisa casă Mitropoliei. Dintr-un act ulterior, din 13 decembrie 1742, prin care se revendică această casă cu pivniță de către „Bobolina, sora lui Dumitrașco țiganul căldărariul“, se vede clar de ce neam era bogatul „vătaf“. Numărul țiganilor a fost destul de mare; o catagrafie din decembrie 1831 ne arată că numai cei „boierești“ se ridicau la 3.386. În 1860, pictorul francez Lancelot care a vizitat orașul și țara, lăsîndu-ne nu numai o descriere a celor văzute, dar și interesante desenuri, evaluează pe țiganii bucureșteni la „nouă mii“.

COMPONENȚA SOCIALĂ

După cum era diferențiată sub raportul etnic, pe lîngă românii — majoritari — trăind, în înțelegere cu aceștia, tot felul de străini, tot așa era diferențiată populația Bucureștilor și sub raportul social. Existau în oraș patru mari categorii: *orășeni*, care formau elementul caracteristic sau specific, apoi *boieri*, cuprinzînd atît pe marii dregători și subalternii lor, cît și pe foștii dregători proprietari de moșii, apoi *rumâni* sau *vecini* — mai tîrziu clăcași — și, în sfîrșit, *robii*, țigani. Clericii și ostașii făceau parte din primele două categorii: prin fruntașii lor — înalți ierarhi, egumeni de mănăstiri și comandanți militari, din boierime, iar prin masa sau grosul lor — preoți de mir și ostași de rînd — din orășenime.

Orășenii sau tîrgoveții, adică mulțimea meseriașilor și negustorilor, au imprimat pecetea lor așezării, determinîndu-i și regimul special juridic, administrativ și fiscal. Ei au constituit și majoritatea populației, întrecînd pe toate celelalte categorii luate împreună. Nu avem date precise pentru epoca mai veche, dar prima statistică detaliată, aceea din decembrie 1831, arată, în cele cinci culori sau „văpsele“ ale orașului, un total de 10.801 bărbați aparținînd acestei categorii — „clasă de mijloc“, citim în text — față de 615 boieri, 256 de preoți și 137 de călugări. Iar dacă adăugăm și pe membrii familiilor lor, soție și copii, atunci obținem totalul de 38.523 pentru orășeni, față de 2.598 pentru boieri și 1.252 pentru clerici. Cifrele sînt, după părerea noastră, inferioare realității, dar ceea ce interesează e *raportul* numeric dintre diferitele categorii. Trebuie să se adauge apoi la „clasa de mijloc“ și cea mai mare parte din cele 7.981 de „slugi“, „slujnice“ și copiii acestora care servesc zisei clase; în realitate, e vorba — în majoritatea cazurilor — de calfe și ucenici de meseriași și negustori, după cum rezultă ușor examinînd cifrele culorii de roșu, care cuprinde centrul comercial, „tîrgul“ propriu-zis. Aici statistica ne arată la 1.867 de negustori și meșteri nu mai puțin de 2.831 de „slugi“ și 854 de „slujnice“; majoritatea acestora sînt, evident, cei care ajută la purtatul treburilor, la fabricarea și vînzarea diferitelor articole, deci calfe, ucenici și vînzători, o minoritate constituind-o personalul de serviciu propriu-zis. Și în statistica bucureșteană din 1832, „clasa mijlocie“ însumează 46.406 locuitori din totalul de 72.595, deci majoritatea absolută. Meseriașii și negustorii au format nucleul burgheziei; aceasta nu s-a înfățișat însă ca o clasă socială unitară, ci s-a diferențiat, la rîndu-i, în mai multe categorii; procesul de diferențiere e vechi, dar se accentuează în cursul secolelor al XIX-lea și al XX-lea. În fruntea burgheziei, la începutul secolului al XX-lea e *marea burghezie*, cuprinzînd pe industriași, bancheri, marii negustori și pe înalții funcționari ai statului; urmează apoi burghezia mijlocie reprezentată de liberii profesioniști, de funcționarii, negustorii și meseriașii de mijloc, ultimii avînd prăvălii și ateliere proprii; la urmă e mica burghezie, alcătuită din meseriașii, negustorii și slujbașii mici. Drumurile acestor categorii ale burgheziei se despart: marea burghezie devine, din cauza intereselor similare, aliata boierimii și moșierimii, în timp ce burghezia mică, tot mai săracă, se apropie de muncitorime.

Boierii, adică dregătorii și stăpînii de moșii, au reprezentat întotdeauna în oraș o minoritate numerică, dar care avea puterea politică și o importantă bază economică. Ei stăpîneau întinse suprafețe atît în cuprinsul Bucureștilor, cît și la marginea lor. Citām astfel pe *Bălăceni*, pe care tradiția consemnată în cîntecul popular îi socotește contemporani cu însăși întemeierea orașului și care aveau proprietățile lor în coasta Curții domnești, unde este azi biserica Sf. Dumitru (Biserica de Jurămînt) și Palatul Poștei centrale (vezi fig. 177). Citām, de asemenea, pe *Cantacuzini*, a căror casă de zid, de mari proporții, se afla pe malul drept al Dîmboviței, între bisericile Sf. Apostoli și Antim; o parte din cuprinsul ei a fost dat de curînd la iveală prin săpături. Ei stăpîneau întinderi mari pe ambele maluri ale apei; printr-una din proprietățile lor, cuprinzînd așezarea lui Șerban Cantacuzino și Biserica Doamnei, a deschis Constantin Brîncoveanu Podul Mogoșoaiei, noua arteră destinată unui strălucit viitor. *Ghiculeștii* posedau un întins domeniu la marginea de nord-est a orașului, unde se află azi Parcul Tei, palatul zidit de Grigore Ghica, în 1822, și întreg cartierul Tei și o parte din Colentina. Aceasta, în afară de numeroasele proprietăți și case din cuprinsul orașului. Pe vremea lui Brîncoveanu, nu mai puțin de 41 (patruzeci și una) de familii boierești, de la Argetoieni, Bălăceni, Bălaci și Brăiloi pînă la Urdăreni, Văcărești, Vărzari și Zătreni, sînt arătate în condica domnească drept stăpîne de case și curți în București. Numărul lor crește continuu. Statistica din decembrie 1831 ne dă cifra de 615 „boieri“, capi de familie; ei au în slujba lor 2.371 „slugi“ și „slujnice“ (inclusiv copiii acestora), precum și 3.386 de țigani și țigănci (inclusiv copiii)

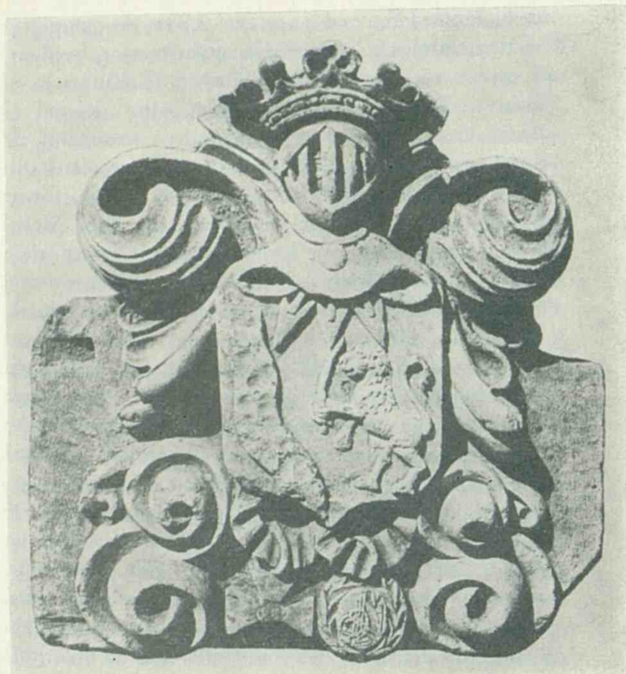


Fig. 177 — Stema Casei Bălăceanu; pe scut, leul ținînd o sabie; în partea superioară, coroana de comite al imperiului austriac; în partea inferioară, o decorație rusească și una turcească. (C.C.G.)

Importanța boierilor bucureșteni e maximă în epoca Regulamentului Organic; prima lovitură o primesc prin Convenția de la Paris (1858), care desființează titlurile nobiliare și proclamă egalitatea tuturor cetățenilor în fața legii; a doua lovitură, mai serioasă — căci egalitatea proclamată era numai în teorie — o primesc prin noua lege electorală, din vremea lui Cuza, și mai ales prin exproprierea din 1864; puterea lor se mai menține totuși în bună parte pînă la introducerea votului universal și la exproprierea de după primul război mondial cînd „boierii" încetează de a mai avea puterea politică anterioară — Partidul conservator se desființează — și, în parte, puterea economică aferentă moșiilor. Urmașii lor pierd și ultimele resturi de avere prin reformele intervenite după 23 august 1944 (reforma agrară din martie 1945, reforma monetară din august 1947, exproprierea totală din 1949, naționalizarea unor imobile urbane din 1950); în felul acesta, „boierimea" — sinonimă în ultimele decenii cu „moșierimea" — e desființată ca clasă socială.

Au fost și *rumâni* sau vecini printre vechii locuitori ai orașului. Îi constatăm documentar în alte centre urbane, ca Rîmnicul-Vîlcii și Tîrgoviște; în veacurile al XV-lea și al XVI-lea ei au existat și în București, provenind fie din satul originar din care s-a dezvoltat tîrgul, fie din satele încorporate în decursul vremii. După desființarea *rumâniei*, sub Constantin Mavrocordat (5/16 august 1746), se constată în cuprinsul orașului *clăcași* lucrînd pe moșiile din vecinătate ale boierilor și mănăstirilor. Dar atît rumânii sau vecinii, cît și clăcașii au constituit o minoritate, chiar o mică minoritate. Ei se recrutau din populația orășenească de la margine, care practica agricultura și care a fost întotdeauna o categorie obișnuită între locuitorii tîrgurilor sau orașelor noastre. Această categorie cuprindea de altfel și pe toți cei ce se ocupau cu grădinăria, cu via, cu pomicultura, cu albinăritul, sericicultura, creșterea vacilor de lapte etc. În epoca Unirii — cifrele le dăm după „Analele statistice" din 1860 — „agricultorii" din București erau în număr de aproape 7.400; dar din aceștia numai 317 sînt arătați drept „clăcași". O dată cu împroprietărirea lui Cuza, în 1864, dispare această ultimă categorie din populația capitalei.

Robi au fost țiganii; în Țara Românească n-au existat și robi tătari, ca în Moldova primelor veacuri. Deși situația lor socială și materială era dintre cele mai grele, putînd fi bătuți, umiliți, asupriți și exploatați de stăpînii lor — numai viața nu aveau dreptul să le-o ia, cu toate că și asta se întîmpla uneori — puteau totuși, în anumite cazuri, să-și amelioreze starea. Nu ne referim la cei care-și dobîndeau libertatea prin iertare sau răscumpărare cu bani, cum a fost, credem, cazul lui Dumitru, vătaful de căldărari citat mai înainte, sau al celor doi țigani, Oprea și Stan, „feciorii Orzii țiganul", care, la 6 mai 1572, vînd un loc de casă în București lui Cuciuc grecul cu 150 de aspri, ci la ceilalți rămași în condiția de robi. Aceștia aveau drept de proprietate asupra îmbunătățirilor pe care le făceau pe pămîntul altuia, asupra viei sau livezii, de pildă, pe care o plantau sau asupra casei pe care o ridicau; puteau să le vîndă, încasînd prețul lor.

Prin eliberarea țiganilor boierești, în 1855 — cei mănăstirești și domnești fuseseră eliberați mai înainte — și această categorie încetează de a mai exista.

Cele patru categorii sociale au avut, așa cum am arătat, o evoluție diferită în decursul timpului; această evoluție s-a accentuat în ultimul secol și jumătate, transformîndu-se revoluționar după 23 august 1944. Robii și clăcașii au dispărut în secolul al XIX-lea; boierimea, după o lungă perioadă de dominație, atingînd maximumul la începutul aceluiași secol, a evoluat apoi regresiv, fiind înlocuită treptat de burghezie; burghezia, la rîndul ei, va fi minată prin formarea și creșterea păturii muncitorești. Această dezvoltare a păturii muncitorești formează, sub raportul social, fenomenul cel mai important al ultimului secol de viață bucureșteană. Alcătuită, la început, din lucrătorii salariați ai meșterilor, ei își sporesc rîndurile prin înființarea manufacturilor, care utilizau zeci și, uneori, chiar sute de lucrători. (Ca exemplu, citām cazul manufacturii de postav de la Pociovaliștea, în Ilfov, la nord de București, care utiliza în 1794 nu mai puțin de 340 de muncitori.) Dar creșterea deosebită a numărului muncitorilor are loc abia o dată cu înființarea *fabricilor*, adică în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Statistica din 1902 arată că în București se aflau atunci 178 de întreprinderi industriale; numărul lucrătorilor —

impreună cu acela al celor 18 întreprinderi din județul Ilfov, din care o bună parte era în jurul capitalei. Dudești, Chitila, Buftea etc. — se ridica la 15.618. La aceștia trebuie să se adauge, însă, lucrătorii din atelierele mici și mijlocii, însumînd și ei cîteva mii. Încă la începutul secolului al XX-lea, muncitorii reprezintă așadar un factor apreciabil; ponderea lor politică este însă mică în raport cu aceea a burgheziei și a moșierimii (vezi mai sus, p. 185). Numărul lucrătorilor crește considerabil în perioada dintre cele două războaie, paralel cu creșterea numărului fabricilor, și face un adevărat salt în ultimul deceniu și jumătate, după naționalizarea întreprinderilor industriale: de la 110.679, cîți erau în 1950, ei ajung la 167.739 în 1958 și la 240.500 în 1964; în același interval numărul global al salariaților industriali, inclusiv muncitorii, trece de la 151.552 la 202.138 și apoi la 286.300. (Pentru dezvoltarea industriei socialiste a Bucureștilor, vezi mai sus pp. 218—219.) Prin urmare, în timp ce muncitorii sporesc cu 129.821 în răstimpul 1950—1964, restul salariaților industriali crește cu numai 4927 adică de la 40.873 la 45.800. Dar lucrul cel mai important nu este creșterea numerică a muncitorilor, ci faptul că, după 23 august 1944, și în special după 30 decembrie 1947, *ei ajung elementul conducător politic*, înlăturînd burghezia și resturile moșierimii. Muncitorimea ocupă acum primul loc în ierarhia socială; ea deține puterea în stat; ea conduce fabricile; ea este acum *elementul reprezentativ* al Bucureștilor.

BIBLIOGRAFIE

I. *Cifra populației.* 1. G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, 463 p. in 8°; 2. Dr. A. Golopenția și Dr. D. C. Georgescu, *Populația Republicii Populare Române la 25 ianuarie 1948. Rezultatele provizorii ale recensămîntului*, București, 1948, 48 p. in 4°; 3. Institutul de proiectare „Proiect-București". *Schița planului general de sistematizare a orașului București*, 1956, 2 volume manuscrise, București, 1956, 545 p. in 4°, cu o serie de anexe; 4. Constantin C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX. Constatări istorice, geografice, economice și statistice pe temeiul hărții ruse din 1835*, București, 1947, 318 p. in 8°; 5. *Anuarul statistic al R.P.R., 1957*, București, 1957, 274 p. in 8°; 6. Ion Ionașcu, Aron Petric, Pompiliu Caraioan, *București, Pagini de istorie*, București, 1961, 209 p. in 8° 7. *București. Ghid*, București, 1962, 390 p. in 8°.

II. *Componența etnică și socială.* 8. Vintilă Mihăilescu, *Bucureștii din punct de vedere geografic și antropogeografic*, în *Anuarul de geografie și antropogeografie, 1914—1915*, București, 1915, p. 145—225, cu o hartă; 9. Dr. M. A. Halevy, *Comunitățile evreilor din Iași și București*, vol. I, București, 1931, 112 p. in 8°; 10. G. M. Petrescu-Sava, *Tîrguri și orașe între Buzău, Tîrgoviște și București*, ediția a treia, București, 1937, 110 p. in 8°; 11. Franz Babinger *Originea și sfîrșitul lui Vasile Lupu*, în *Mem. secț. ist. Acad. Rom.*, seria 3, t. XVIII (1937), p. 63—82; 12. Christu Vasile, *Les Bulgares, oeuvre inédite de Zamfir Arbore*, în *Balcania*, I (1938), p. 96—147; 13. G. Potra, *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, București, 1939, 376 p. in 8°, cu două planșe; 14. Victor Papacostea, *Passioniștii în Bulgaria și Muntenia. Episcopul Francisc Ferreri (1740—1813)*, în *Balcania*, II — III (1939 — 1940), p. 381 — 401; 15. H. Dj. Siruni, *Armenii în viața economică a Țărilor Române*, în *Balcania*, II—III (1939—1940), p. 107—197; 16. Constantin C. Giurescu, *„Oltenii" și Basarabia. Colonizări muntene în sudul Moldovei în veacurile XIV și XV*, București, 1941, 10 p. in 8°; 17. I. Velicu, *Institutul de la Sfinții Apostoli și începutul mișcării de redeșteptare a românilor macedoneni*, în *Rev. ist. rom.*, XI—XII (1941—1942), p. 272—286; 18. Marcel Romanescu, *Argintăria la bănățeni și românii balcanici în veacurile XVI—XVIII*, în *Rev. ist. rom.*, XI—XII (1941—1942), p. 95—133, cu XIV planșe; 19. H. Dj. Siruni, *Bairakdar Moustafa-pacha et Manouk-bey, „Prince de Moldavie"*, în *Balcania*, VII (1943), p. 53—100; 20. G.D. Florescu, *Divanele domnești din Țara Românească, I. (1389—1495)*, București, 1943, 371 p. in 8°; 21. H. Dj. Siruni, *Casa culturală armeană*, București, 1944, 64 p. in 8°, cu planșe; 22. Constantin C. Giurescu, *Relațiile economice dintre români și ruși pînă la Regulamentul Organic*, București, 1947, 53 p. în 8° și o hartă; 23. Al. Grecu, *Relațiile Țării Românești și ale Moldovei cu Raguza (sec. XV—XVIII)*, în *Studii*, 1949, 4, p. 105—124; 24. E. D. Tappe, *Bentham in Wallachia and Moldavia*, în *The Slavonic Review*, XXIX (1950), nr. 72, p. 66—76; 25. P. Constantinescu-Iași, *Din activitatea lui Hristo Botev și a altor revoluționari bulgari la București*, București, 1950, 70 p. in 8°; 26. *Anuarul statistic al orașului București, 1959*, 170 p. in 16°; 27. Paul Cernovodeanu, *Catagrafia familiilor de țigani boierești din București la 1832* (manuscris); 28. G. Cantacuzino, *Strada Apolodor și împrejurimi* [Șantierul arheologic București], în *Materiale și cercetări arheologice*, VII (1961), p. 663 — 669; 29. *Anuarul statistic al R.P.R. 1965*, București, 1965, 669 p. in 8°; 30. H. Dj. Siruni, *Școala armenească din București de la începutul secolului XIX* (manuscris); 31. Ilie Corfus, *O cronică a Bucureștilor (1802—1830) scrisă de un meșteșugar* (manuscris); 32. Viorica Dinescu-Székely și Gh. I. Constantin, *O insulă etnică și lingvistică turcă în București: „Colonia Cocioc"* (manuscris).

•

MEȘTEȘUGARI. MANUFACTURI. FABRICI

În 1961 industria Bucureștilor a produs ea singură cu 20% mai mult decît producea în 1938 industria întregii țări.

MEȘTEȘUGARI. PRIMELE ȘTIRI

Tîrgul sau orașul implică, in primul rînd, existența *meșteșugarilor* și *negustorilor*, a celor ce produc diferite obiecte manufacturate și a celor ce vînd și cumpără. Aceste două categorii sînt *elementele specific orășenești*; mulțimea și diversitatea lor caracterizează așezarea urbană în opoziție cu cea rurală. Este natural deci ca, de la început, să le găsim în București. Pentru veacul al XV-lea, puținele documente scrise ce ni s-au păstrat sînt laconice în privința meseriașilor, de aceea, datele asupra acestora le aflăm din săpăturile arheologice. În veacul al XVI-lea, însă, avem știri documentare, și ele arată prezența a tot felul de meșteșugari posedînd prăvălii și locuri în oraș. Din cei 55 de martori laici menționați în actele municipale bucureștene — cunoscute pînă astăzi — ale secolului al XVI-lea, 21 sînt meșteșugari și 16 negustori; ei formează deci împreună *majoritatea absolută*, reprezentînd circa 67% din totalul acestor martori. Un „Ivan barbir" adică bărbierul — termen care implica, în vremea aceea, și cunoștințe medicale — izbutise să strîngă, pe la jumătatea veacului, din practica meseriei, o avere apreciabilă. Poseda o casă, o vie, o moară și trei dughene, dintre care una este vîndută, la 14 noiembrie 1561, de fiul său Petriman. Între martorii unui act din 13 mai 1563 figurează „Șerban croitor"; tot așa, ca martori, găsim pe „Babachi croitorul" la 6 mai 1572, pe „Voico croitor" la 6 februarie 1587 și 15 februarie 1590 și pe „Mihail croitor" la 30 mai 1589. Un „Cuciuc grecul arcar", deci făuritor de arce și săgeți, cumpără un loc de casă la 6 mai 1572, iar un „Stanciul săbier" apare în documente în mai multe rînduri, între anii 1587—1590. Printre martorii „cărții" din 30 mai 1589 a lui Stan județul este și „Ianiu sandaciul"; ar putea să însemne „luminărarul", dat fiind că, în epoca fanariotă, exista un dregător cu nume asemănător — Samdangi-bașa — care avea în grija sa lumînările domnești. Un „Fiera măngănariul" este citat și el ca martor într-o altă carte, din 5 iulie 1578, a aceluiași Stan județul. Termenul „măngănar" nu s-a păstrat în limba de azi — ca atîția alții privind meseriile vechi — și nu figurează în dicționare; el înseamnă — pe temeiul unui act de la Neagoe Basarab — un soi de giuvaergiu care lucrează cu mărgăritar. La 6 februarie 1587, printre „oamenii buni" care adeveresc un act dat mănăstirii Sf. Troiță pentru moara ei de la ciutărie este și „Mihaiu maistor"; un alt „ma[i]stor", Constantin, apare ca martor la 30 mai 1589. Existau deci, la acea vreme, trei termeni în limbă pentru a desemna pe cel priceput sau iscusit: *măestru*, de origine latină, aplicat și la cele spirituale și în basme — pasărea măiastră! — sau sub formă adjectivală — corăbii măestrite — și substantivală — „măestriile" de pescuit — apoi *meșter*, de origine ungară și, în sfîrșit, *maistor*, luat de la sași, ultimele două cu accepțiune tehnică. Găsim apoi un „Nico potcovariul", care vinde, înainte de 24 iulie 1587, o prăvălie lui Dragomir biv-vel vornic pe 2.700 de aspri. Printre martorii cărții din 1589, mai 30, date lui „Ianachi cizmarul" de către Stan județul Bucureștilor și cei 12 pîrgari, figurează și „Sima miedarul", adică fabricantul și negustorul de mied, băutură fermentată din miere. Tovarășul său de breaslă, „Trifan miedarul", care apare în „cartea" sus-amintită și ca „pivnicer", este cel ce vinde lui Ianachi o „casă cu pimniță și cu 2 prăvălii și cu garduri și cu cămările — adică dependințele — și cu locul cît se va alege în jur". Cu acest prilej mai sînt citați ca martori

şase cizmari — Voico, Voin, Petru, Plăcintă, Tudor, şi Nedelco — trei cojocari — Calin, Badea şi Ianiul — şi un croitor, Mihail. Mai puţin de un an după aceea, la 14 aprilie 1590, „Bratul băiaşul din oraş" — probabil de la Baia Mitropoliei sau de la aceea a mănăstirii Plumbuita — cumpără o casă a lui Oprea dorobanţul, pe 700 de aspri, de faţă fiind Caraghioz vătaful şi Albul fuştaşul (lăncierul sau suliţaşul din garda domnească!). Un „casap" sau măcelar numit Liver cumpără „de la orăşenii din Bucureşti, din enoria popei Comino", o ocină pe care i-o întăreşte, la 18 noiembrie 1590, Mihnea Turcitul. Tot pe vremea lui Mihnea Turcitul e amintit un „zlătar", adică un meşter care lucra aurul şi argintul. Întîlnim apoi un „zugrav", pe Grama, vînzînd, înainte de 1593, o casă cu locul ei, şi un„brăgar", adică fabricant şi negustor de bragă, pe Necula, figurînd ca martor în „cartea" de întărire, din 2 februarie 1594, a lui Seman judeţul.

În secolul al XVII-lea menţiunile documentare despre meşteşugarii şi negustorii bucureşteni se înmulţesc considerabil. Ele ni-i arată împărţiţi pe frăţii şi bresle — frăţia fiind, cronologic, prima formă de organizare — conduse de vătafi, respectiv staroşti, ne informează asupra situaţiei lor materiale, în genere satisfăcătoare, pentru unii chiar înfloritoare, şi asupra situaţiei lor sociale, ajungînd — o seamă dintre ei — să intre în legături de rudenie cu familiile boiereşti şi să se bucure de preţuirea şi, uneori, de prietenia domnului. Bucureştii sînt acum un mare oraş de meşteşugari şi de negustori, şi această ipostază va continua şi se va accentua în secolele următoare.

Putem deosebi o primă categorie, aceea a meşteşugarilor negustori. Ei produceau sau fabricau obiectele în atelierul lor, care uneori, în secolul al XVIII-lea, este numit şi „cherhana", şi tot ei le şi vindeau. De multe ori, atelierul se confunda cu dugheana sau prăvălia, alteori e lîngă aceasta, într-o odaie alăturată sau în fundul curţii; cîteodată, ca în cazul tabacilor sau tăbăcarilor, este în altă parte, lîngă o apă curgătoare, la marginea oraşului. Din această categorie de producători-negustori fac parte cei mai mulţi dintre meşteşugari, şi anume, aceia aparţinînd ramurilor îmbrăcăminte, încălţăminte, alimentară, lucrul lemnului, fierului şi al metalelor preţioase, lucrul cerii, grăsimilor etc. Era apoi o a doua categorie, a meşteşugarilor care nu produceau mărfuri, ci prestau servicii sau munci specializate; aici intrau bărbierii, băieşii, „scriitorii", telalii, harabagiii, căruţaşii şi birjarii, cioclii etc. Era, în sfîrşit, a treia categorie, a negustorilor propriu-zişi, care vindeau mărfurile produse de alţii şi care purtau diferite nume, fie în legătură cu marfa vîndută — băcanii, cherestegiii, sticlarii — fie cu locul de unde îşi procurau această marfă — lipscanii, braşovenii, udricanii, gabrovenii — fie, în sfîrşit, cu locul lor de provenienţă: dristorenii, brăilenii, arnăutchiolîii.

Urmărind viaţa meşteşugărească bucureşteană de-a lungul veacurilor, două fapte se impun atenţiei: pe de o parte, *diferenţierea* continuă înăuntrul aceluiaşi meşteşug, crearea de ramuri noi, specializarea din ce în ce mai mare, pe de altă parte, apariţia de *meşteşuguri noi*, rezultat al unor nevoi noi, al creşterii nivelului general de viaţă, al unor noi descoperiri sau al introducerii în ţară de noi produse. Dacă pînă pe la 1660 constatăm documentar în Bucureşti 27 de meşteşuguri, numărul lor creşte la 55 pînă în primele decenii ale epocii fanariote. Iar la finele acestei epoci numărul lor este şi mai mare. În ramura cizmăriei, de pildă, întîlnim, spre sfîrşitul veacului al XVIII-lea, pe *ciubotari*, cei ce făceau ciubote sau cizme, pe *cavafi*, care făceau încălţămintea ordinară, pe *pantofari* sau *condurari*, fabricanţii de pantofi sau conduri, pe *papucari* sau *papugii*, fabricanţii de papuci — doi asemenea „papugii", Chirco şi Dediul, apar ca martori într-un document din 7 mai 1708 — şi pe *iminigii*, adică pe cei ce lucrau „imineii", pantofii de „saftian" (marochin) de două feluri: unii subţiri, fini, de culoare roşie, purtaţi de boieri şi oamenii lor; alţii, de piele mai groasă, roşii şi negri, purtaţi de oamenii de rînd. Aşadar, cinci categorii, fiecare lucrînd un anumit fel de marfă. Şi n-am mai amintit rudele sărace ale cizmarilor, pe *potlogari*, cei ce puneau potloage, adică petice de piele la încălţăminte; un „Ilie potlogari" figurează ca martor în zapisul inedit din 1 septembrie 1781. Se ştie evoluţia semantică defavorabilă a acestui termen — ca şi a papugiului — în limba noastră. În ramura croitoriei, întîlnim, spre sfîrşitul veacului al XVIII-lea, aceeaşi situaţie: în afară de *croitori*, mai erau *zăbunarii*, care lucrau zăbune, adică haine de iarnă, vătuite, cu mîneci, precum şi „antereie voiniceşti" — nu mai puţin de 4 asemenea zăbunari, Stoica, Radu, Iordache şi Mihăilă, iscălesc ca martori în actul inedit citat mai sus, din 7 mai 1708 — apoi *şalvaragiii*, care făceau nu numai şalvari, dar şi dulămi — haine de postav lungi pînă la călcîie — mintene, giubele — tot un fel de haine lungi, purtate peste anteriu — şi „iamurluce", adică mantale de ploaie, apoi *ibrişingiii*, care lucrau cu ibrişin sau mătase răsucită şi, în sfîrşit, *abagerii*, fabricanţii şi negustorii de haine de aba, de postav gros, ordinar. Prin urmare, tot cinci categorii deosebite. Şi n-am mai pus la socoteală — considerîndu-i o ramură deosebită, deşi lucrau tot cu acul — pe *iorgangii*, cei ce făceau „iorgane", adică macate sau cuverturi de pat, şi pe *plăpumari*, care lucrau plăpumile. O situaţie asemănătoare constatăm şi în ramura brutarilor. Potrivit unei însemnări inedite din 1822 privind „isnafurile", adică breslele care depind de agie, existau, la acea dată, în afară de *brutarii* propriu-zişi, *jîmblarii*, cei ce făceau jimble, şi *simigiii*, care făceau simiţi şi covrigi. Diferenţierea exista de mult. O hotarnică inedită din 1 iulie 1724 aminteşte de „jîmblăriea" vel-paharnicului Manolache, situată lîngă Baia Mitropoliei. Pe de altă parte, un „Mişu (sic!) simigiul" — numele e aromânesc — ia cu chirie de zece taleri pe an, la 23 septembrie 1794, o casă în mahalaua Scaune; zapisul respectiv a rămas şi el inedit. O altă însemnare, din 11 septembrie 1791, ne arată varietatea de produse a acestor diverşi meşteri.

În primul rînd vine „jimbla albă cu drojdii de hămei" și „pînea albă de grîu spălat", și anume, dintr-un amestec de trei calități de grîu sau — spre a întrebuința expresia vremii — „fiind... împreunate trei mîni de grîu"; apoi „simitul alb ca și jimbla" și „covrigii iar albi". După aceea, „prescurile i [și] colacii și pînea ce-i zic cornu, care se lucrează de mueri, iarăși albe ca și jimbla"; în sfîrșit, „covrigii care-(i) fac iarăși femeile" și covrigii „cei mărunți, cu drojdii". Nu se poate spune că bucureștenii de acum mai bine de un veac și jumătate n-aveau la dispoziție tot soiul de produse panificate: de la pîinea obișnuită pentru poporul de rînd, pînă la diferitele specialități, destinate mai ales celor cu dare de mînă. Adăugăm că însemnarea nu amintește de „plăcintari" și „lipieri", adică de cei care făceau și vindeau plăcinte și lipii. Un zapis inedit ne arată cum, la 26 octombrie 1763, de Sfîntul Dumitru, „Leca plăcintarul" — după nume, albanez — convine să plătească chirie „pentru locul plăcintăriei ce lucrez" cîte 5 taleri pe an; mai tîrziu, mergîndu-i bine, se vede, treburile, mai adaugă un taler la chirie. Iar în 1832, în *Catastihul patentarilor* găsim alături de franzelari și simigii, ca o categorie separată, pe „lipieri", șapte la număr.

MEȘTEȘUGURI NOI

În ce privește meșteșugurile noi, ele apar atunci cînd produse noi aduse de peste hotare sau rezultate ale specializării locale sînt adoptate de ai noștri, cînd începe să li se simtă nevoia. Uneori, vechii meșteșugari învață să facă marfa cea nouă, la modă, și își schimbă, în felul acesta, numele, adoptînd unul nou. De obicei, însă, o dată cu apariția articolului nou, apare și un meșteșugar nou, care poate fi străin, dar, cîteodată, și român.

Actele veacului al XVII-lea ne arată o serie întreagă de asemenea meșteșugari; desigur, unii dintre ei sînt mai vechi, dar nu ni s-au păstrat urme de existența lor în veacurile anterioare. Un document din 1628, iunie 21, privește locul de casă al „lui Stanciul *mestegiul*", adică al celui care făcea *mesti* sau *meși*, un fel de cizmulițe fine, fără tocuri, din marochin, peste care se încălțau cizmele sau papucii. S-ar putea ca mestegiul să fie predecesorul iminigiului de mai tîrziu, deoarece încălțămintea făcută de ei era asemănătoare. Ambii termeni sînt turcești, cu sufixul caracteristic; au intrat în limba noastră atunci cînd s-au introdus aceste încălțări de modă constantinopolitană; primul dintre ei, mestegiu, a dispărut, după schimbarea modei și dispariția obiectului respectiv; cel de-al doilea, întrebuințat tot mai rar, se mai păstrează încă, dar cu înțelesul ultim, privind varietatea ordinară. La 4 mai 1627, Alexandru Coconul întărește printr-un act inedit „slugii" sale „Duca legănariul" și fiilor lui mai multe proprietăți, dintre care una cumpărată de tatăl lui Duca, de „Mihai legănariul", în zilele lui Simion Movilă (1600—1602). Acești „legănari", cu meserie moștenită din tată în fiu, făceau „leagăne", adică trăsuri bine suspendate, care legănau în timpul mersului, nu zguduiau precum căruțele. Specialiștii în această ramură se găseau în orașele din Ardeal, unde domnii noștri — așa Alexandru Lăpușneanu — comandau astfel de leagăne. Spre sfîrșitul secolului al XVI-lea existau însă legănari și la București, după cum rezultă din actul citat mai sus. Un „Dumitrașco, vătaf de legănari", e pomenit în scriptele vistieriei lui Brîncoveanu, la 2 noiembrie 1696. În aceleași scripte găsim și pe „carătași", meșterii care făceau și reparau trăsurile numite carete. Doi asemenea meșteri erau în permanență la curte; și ei figurau printre „ceia ce sorcovesc pre măria-sa vodă", de Anul nou, primind o jumătate de taler „bacșiș". Un „Stan carătașul" apare ca primul dintre martorii unui zapis de vînzare inedit și „fără leat", în realitate de prin anii 1728—1730; un altul, „Ștefan Neamțul carătașul", e de față, la 13 aprilie 1766, la vînzarea unei case din mahalaua Stejarului; și acest de-al doilea act e inedit. Ceasornicele se procurau, în veacul al XVI-lea, mai mult din Ardeal; Lăpușneanu trimite la Bistrița, în 1553, să-i repare unul, și comandă, la Brașov, în anul următor, altul nou. La Iași exista în 1649 un Petru ceasornicarul; la București constatăm documentar un asemenea meșteșugar mai tîrziu, la 22 februarie 1734, cînd, într-un zapis inedit, apare, în mahalua Săpunarilor, „Batistea *cesnicariul*" (în loc de „ceasornicariul"). După nume, pare să fi fost străin; compară cu acela al lui Constantin Baptista („Vaptista"), dregătorul lui Radu Mihnea. Poate că el este cel ce a instalat „ciasnicul", adică orologiul din „clopotnița" de la Curtea domnească, sub Brîncoveanu, în 1691, ciasnic de care amintește cronica lui Greceanu. După cum moda constantinopolitană adusese pe „mestegii", tot așa moda ungurească aduce pe „ceaprazari", adică pe cei ce lucrau ceaprazuri; termenul, de origine persană, înseamnă „brandemburguri", ornamente care, potrivit etimologiei, merg „de la stînga la dreapta". Un „Dedul ceprăzarul, feciorul Iorgăi ceprăzarul" — deci iarăși meșteșug transmis din tată în fiu — revendică la 30 mai 1670 un loc de prăvălii în București. „Gherghe ceaprazariul" și „Antonie ceaprazariul" figurează printre martorii unui zapis de vînzare din 24 ianuarie 1671. Un „Dumitru ceprăzar" apare și el ca martor într-un zapis din 14 noiembrie 1721; poate este unul și același cu Dumitru vătaful de ceprăzari constatat la 15 ianuarie 1723. Iar sub Brîncoveanu a trăit „Gligorie ceprăzariul domnescu", care lucra adică pentru curte; soția lui, Nița, dăruiește, la 3 septembrie 1720, mănăstirii Tuturor Sfinților două răzoare de vie „aici, în dealul Bucureștilor, pe locul sfintei Mitropolii". Ultimele două acte sînt inedite. (Asemenea ceaprazarului, erau o serie întreagă de meșteșugari „domnești": *lumînărari* — un „Tudoru lumînă-

rariul domnesc" apare în 1664 — *lemnari*, *cusătoare* — un act inedit din 1 martie 1712 amintește pe „nepoții Avianii, cosătoarea domnească", *grădinari*: vezi mai jos, p. 288, „*butari domnești*", citați ca martori într-un act inedit din ⟨1627—1629⟩, „păscari domnești", zece la număr, care primesc, potrivit *Anatefterului* brîncovenesc, daruri de Paște etc.). Tot în ramura îmbrăcămintii, semnalăm pe „*tichigii*", cei ce făceau tichii, adică scufii sau căciulițe; termenul e de origine turcească și s-a păstrat pînă astăzi în vorbirea curentă; un proverb cunoscut amintește și el „tichia de mărgăritar" care lipsește chelului. Două zapise, din 16 aprilie 1657 și 13 mai 1658, au printre martori pe „Florea tichigiul" și „Stanciul tichigiul". O specialitate înrudită aveau „*chivărarii*", fabricanții de chivere, un fel de chipie sau coifuri înalte. La 12 iunie 1668, „Dragotă judeţul, cu 12 pîrgari den oraș den București, cu preoții și cu bătrînii orașului" întăresc lui „Marco tabacul" sau tăbăcarul un loc de casă cumpărat de la „Badea chivărariul", loc din care, la rîndu-i, Marco vinde o parte, aceea dinspre „Cîrstea Teleleul", lui „Neagul vatahul za tabaci", adică de tăbăcari. În ramura construcții constatăm, pe vremea lui Brîncoveanu, pe „*tavangii*", adică cei ce lucrau tavanele — cuvînt turcesc — după moda constantinopolitană, din lemn sculptat și frumos rînduit, formînd o rozetă sau motive geometrice. Două remarcabile tavane de acest fel se pot vedea încă în vechiul local al Ministerului de Finanțe pe Calea Victoriei, în birourile ocupate altădată de ministru și de secretarul general. Prin zapisul inedit din 15 martie 1694, „Alexe cupeț [negustor] de aicea din București" vinde lui Alexandrache Muselimul, ceaușul de aprozi, un răzor de vie „în dealul Lupeștilor, de lîngă București", răzor pe care și el îl cumpărase „de la Dumitru tavangiul". În aceeași vreme constatăm și pe *spoitori*, deși meșteșugul trebuie să fi fost mult mai vechi, vasele de aramă, obișnuite în gospodăriile înaintașilor, neputînd fi utilizate altfel, din cauza coclelii otrăvicioase. În condica vistieriei găsim, în intervalul 1695—1702, următorul cont: „La spoitorii ce spoesc vasăle de cuhnii dă Paște, după obiceai, ug. 15". Cunoaștem apoi un zapis inedit, din 26 octombrie 1798, al lui „Meemet turcu spoitor", pentru prăvălia din Bărăție „ce au ținut-o Marin spoitoru". Mai tîrziu, la finele secolului al XVIII-lea, încep să apară *tinichigiii*, cei ce lucrau cu tinichea — termen iarăși turcesc, însemnînd tablă subțire de metal, de obicei de fier cositorit. Influenței turcești îi datorăm pe *cafegii*, *ciubuccii* și *rachieri*. Nu putem preciza cînd s-a înființat prima cafenea în București, dar în 1667 exista una, ținută de un turc Hamie, fost seimen împărătesc. Potrivit mărturiilor vremii, ea era situată în tîrgul de sus, între viitoarele ctitorii cantacuzinești: Biserica Doamnei și „Hanul lui Șerban-Vodă". După moartea lui Hamie, cafeneaua e vîndută, în decembrie 1691, cu prețul de 65 de lei. Mai bine de patru decenii după aceea, la 20 februarie 1734, o „foiță" inedită de locuri și case din oraș amintește de „o prăvălie a lui Gheorghie cafegiul". Poate că în această „prăvălie" nu se vindeau numai cafea boabe și năut, ci se vor fi servit și cești („filigeane") cu băutura aromată care va intra apoi atît de mult în obiceiurile noastre. În 1801 e amintit „cafineonul lui Altîntop", lîngă Curtea-Veche, în prelungirea uliței Șelarilor; tot atunci, în același an și în același cartier, se constată și Cafeneaua Huverstrome, lîngă poarta Bisericii Domnești. Numărul cafenelelor crește repede; în 1815, călătorul francez Fr. Recordon putea scrie: „Afară de cafenelele europene, care sînt destul de numeroase la București, se găsesc de asemenea mai multe turcești". (Vezi și mai jos, p. 326.) „Catastihul patentarilor" din 1832 cuprinde 38 de „cafegii", dintre care 16, judecînd după nume, armeni. Ciubuccii erau cei ce făceau ciubuce, faimoasele pipe orientale, unele lungi pînă la doi metri (vezi fig. 46), din lemn scump și parfumat, cu „imamea" sau muștuc — prin care se aspira fumul — de chihlimbar. Cînd călătorul englez W. Hunter e primit în audiență de către Mihai-vodă Suțu (iunie 1792), îl găsește pe acesta fumîndu-și ciubucul „lung de peste șase picioare" („piciorul" englez era egal cu 30 de centimetri și jumătate). Într-un zapis inedit din 26 octombrie 1794, prin care Manole cîrciumarul ia cu chirie de la Mitropolie două prăvălii pe „podul" Șerban-Vodă, se specifică: „Una cîrciumă și alta ciubuccirie, cu beciuri dădăsupt i cu odăi dinnapoi". Ciubucceria putea fi și prăvălia-atelier în care se făceau și vindeau ciubuce, dar și un „stabiliment" în care se fuma — din ciubuce și narghilele — așa cum se vede încă astăzi la Istanbul și în localitățile de pe malul Bosforului. Cît e de veche în București distilarea rachiului — termen arab răspîndit prin turci în întreaga Peninsulă Balcanică și la noi — nu știm; un zapis inedit din 18 august 1703 ne arată însă pe un „Ștefani rachieriul" cumpărînd cu o sută de taleri, bani gata, o bucată din locul casei lui „Andronache sin Radeș săpunariul". În veacul al XVIII-lea găsim „poverni" în diferite părți ale orașului; ele „fierbeau" rachiu mai ales din „bucate" (orz, griu, porumb) încinse sau nu. Un act inedit din 1782, februarie 7, cuprinzînd hotarnica unei case și grădini din mahalaua Stejarului, amintește de „locul lui Ianache ulierul" — cel ce face uleie sau stupi — străvechi meșteșug — și de „marginea ulicioarei ce să desparte de povarnă".

Dacă *pecetarii* sau cei ce făceau peceți sînt meșteșugari mai vechi — un „Dragne pecetaru" ia cu chirie un loc, în mahalaua Flămînda, în „trecuta răzmiriță a rușilor", adică timpul războiului ruso-turc din 1787—1792 (act inedit din 26 octombrie 1794) — în schimb, *tipografii* apar în București numai în 1678, cînd iese de sub teascuri prima carte tipărită în capitală, *Cheia înțelesului*, cuprinzînd o traducere în românește a predicilor lui Ioanichie Galetowski, arhimandritul Cernigovului. Tot în capitală se va tipări și vestita *Biblie* — zisă a lui Șerban (Cantacuzino) — care se va răspîndi pe întreaga față a pămîntului românesc. În veacul al XVII-lea, poate chiar pe vremea lui

Matei Basarab și a învățatului său cumnat Udriște Năsturel, credem că se ivesc în București și primii *legători de cărți*. Ei ajung curînd la o deosebită îndemînare și la un fel propriu de a lega, deosebit de acela care se practica în Apus și în Turcia; dovadă este catalogul din 1725 al bibliotecii tînărului Constantin Mavrocordat — domnea tată-său Niculae — în care, descriindu-se volumele, se specifică: „legătură românească, de piele roșie" sau „legătură galbenă, românească", alături de „legătură turcească, roșie, cu peceți", și de legăturile franțuzești și englezești. O însemnare manuscrisă de la „leatul" 7238 (1729—1730) pe o „Pravilă mare" din 1652 arată că această carte a fost cumpărată de Radu, fiul lui Vlad postăvarul din mahalaua Tabacilor, „de la Ion, legătoriul de cărți, drept taleri 6". Între martorii unei hotărnicii inedite din 22 februarie 1734 găsim pe „Dumitru, lăgătorul de cărți"; ni s-a păstrat de asemenea zapisul inedit, din 4 mai 1794, al lui „Staico, legătoru dă cărți", privind „un codru de loc" pe care urmează să-și facă o „cășcioară", plătind drept chirie stăpînului locului, Mitropoliei, o ocă de ceară anual. Un meșteșug nou, pe care nu-l găsim înainte de fanarioți, este acela al meșterilor de „roate" sau „dulapuri" de tras borangicul; în 1813—1819 numărul acestor meșteri varia în București între 30 și 60. Tot nou e meșteșugul de a „inălbi" ceara. Lumînărarii existau de multă vreme, erau breaslă veche; cei domnești, care lucrau pentru curte, sînt pomeniți adesea în condica vistieriei lui Brîncoveanu; dar meșteșugul de a „albi" ceara, de a face lumînări de ceară albă se introduce abia în timpul domniei lui Scarlat Ghica (1758—1761), cînd vin meșteri din țară străină — așa ne spune hrisovul inedit din 1764, iulie 14, al lui Ștefan-vodă Racoviță. Sub urmașul acestuia, Constantin Mavrocordat (1761—1763), se introduce monopolul — în hrisovul citat se spune „monopuli" — asupra fabricării lumînărilor obișnuite, și concesionarii fac „multe supărări" meșterilor care practicau noul meșteșug. Aceștia vor să plece atunci „în țara lor". Mihai Cantacuzino velvistierul îi convinge însă să rămînă, dîndu-le o sumă de bani, și obține de la domn privilegiul ca noul meșteșug să constituie un drept exclusiv al ctitoriei sale, Biserica Patruzeci de Mucenici de pe Podul Mogoșoaiei, unde face și „xenodohion" — zice hrisovul — „adecă casă pentru priimirea streinilor".

MEȘTEȘUGARI CARE PRESTAU SERVICII

Un alt meșteșug nou, constatat în epoca fanariotă — și cu acesta trecem la categoria meșteșugarilor care prestau servicii — este acela al „scriitorilor", adică al scribilor, care pentru o taxă anumită alcătuiau jalbe, răvașe, scrisori; erau predecesorii birourilor de scris și copiat acte de astăzi. *Telalii*, care apar documentar de asemenea sub fanarioți, dar existau și în veacul al XVII-lea, strigau la „mezat" sau la „cochii vechi", adică la licitație, bunurile — mobile și imobile — ce urmau să se vîndă, după ce, în prealabil, le anunțaseră, tot prin strigări, pe ulițele orașului și la răspîntii, un timp determinat, o lună sau două. Din această obligație a lor de a colinda tîrgul, de a umbla peste tot, se explică înțelesul termenului „teleleu" — augmentativ din telal — care înseamnă „hoinar" (un „Cîrstea teleleul" apare în actul din 12 iunie 1668, citat anterior; vezi mai sus, p. 281). Așa se explică și numele de „telal" dat negustorilor de haine vechi — și ei colindă prin tot tîrgul — precum și acela de „teleloaică" sau „teleleică", însemnînd negustoriță de haine vechi, dar și „mijlocitoare" și femeie cu gura mare, care bîrfește. Telalii erau totodată și samsari sau mijlocitori, primind o cotă-parte — un procent sau un „comision", cum se va spune mai tîrziu — din valoarea vînzărilor efectuate. S-a păstrat, la Biserica Flămînda, o icoană din 1831, decembrie 16, dăruită de Mihali telalul. Și mai nouă decît breasla „scriitorilor" și a „telalilor" este aceea a „birjarilor", a celor ce aveau birji sau trăsuri de piață. Existau, la finele secolului al XVIII-lea, mulți *căruțași*, care făceau transporturile de produse și mărfuri, existau trăsurile particulare — leagăne, carete, rădvane, calești — ale celor cu stare — dregători, boieri, negustori — trăsuri care spre sfîrșitul epocii fanariote ajunseră un lux ruinător, o adevărată manie împotriva căreia s-a încercat să se reacționeze interzicîndu-se importul lor de la Viena; nu existau însă trăsuri de piață, cu plată. Consulul englez Wilkinson, care a stat la noi cîțiva ani, între 1814 și 1817, afirmă că în București „nu se găsesc trăsuri publice de nici un fel, astfel încît călătorii (străini)... sînt nevoiți să umble pe jos". Îndată însă după aceea, în răstimpul 1817—1820, constatăm existența, simultană, a „droșcarilor" și a „birjarilor"; cei dintîi se pare că aveau trăsuri mai puțin bune, corespunzînd „birjilor de Herasca" de mai tîrziu; acestea, staționînd în Piața Herasca și în Piața Mare, făceau, cu preț mai redus, și drumuri în împrejurimile Bucureștilor, pe la mănăstiri. Numărul trăsurilor de piață a crescut repede. Dacă Vaillant, în lucrarea lui *La Roumanie*, apărută în 1844, știe numai de 70 de birje față de 1.775 de trăsuri și de 7.502 căruțe cu un total de 18.930 de cai, sub Știrbey (1849—1856) numărul lor atinge 400, împărțite în trei grupe, după calitate și tarif: cele mai bune și mai scumpe, cu numere roșii, cele de mijloc, cu numere albe și cele inferioare cu numere negre. Prin stabilirea „muscalilor", adică a unei secte religioase rusești în capitală, numărul birjarilor crește și totodată frumusețea trăsurilor — de genul „Victoria", deschise, încăpătoare, cu roți de cauciuc — și a cailor. Existau și „cupeuri", închise, elegant capitonate, utilizate în special la nunți, înmormîntări și la „vizitele" simandicoase. Dezvoltarea maximă a atins-o această breaslă a birjarilor în deceniile care au precedat primul război

mondial, cînd Bucureştii erau consideraţi ca avînd cele mai frumoase trăsuri de piaţă şi cînd spectacolul întrecerii dintre ele, în plimbările de la Şosea, merita să fie văzut. Introducerea automobilului de piaţă, a „taxiului", cu sau fără taximetru, înseamnă începutul unei concurenţe care, pînă la urmă, se va dovedi zdrobitoare. Astăzi, birjele sînt în număr foarte redus şi, în curînd, ele vor fi de domeniul amintirii.

Cei mai vechi dintre meşteşugarii bucureşteni care prestau servicii au fost *bărbierii*, *băieşii* şi *lăutarii*. Primii sînt constataţi documentar la mijlocul secolului al XVI-lea — am arătat mai înainte că la 14 noiembrie 1561 fiul unui „Ivan barbir" vinde o parte din moştenirea apreciabilă lăsată de acesta; cu siguranţă, însă, existau din primele timpuri ale oraşului. Cum doctorii erau în vremea aceea puţini — am întîlnit pe „doctorul Manta" ca martor într-un act grecesc inedit din 20 august 1628 — iar dentiştii nu apăruseră încă, bărbierii făceau adesea şi oficiul acestora: puneau lipitori (ventuzele scarificate de atunci), scoteau dinţi, pansau, oblojeau. Erau grupaţi, la început, pe „uliţa bărbierilor", lîngă Bărăţie. Unii din ei îşi aveau însă prăvăliile şi pe Uliţa cea Mare: la 25 aprilie 1714, un anume „Cega săimeanul" şi cu soţia lui Iana vînd lui Zamfir, fost staroste, „o prăvălie... care iaste în Uliţa cea Mare, în bărbieri". Mai tîrziu, îi întîlnim pretutindeni, în toate cartierele; dar chiar din secolul al XVII-lea numărul lor e considerabil. Pe vremea lui Brîncoveanu, întîlnim un bărbier domnesc, pe „Răzmiriţă"; el şedea chiar la curte, să fie oricînd gata — „să păzească", după expresia *Anatefterului* sau condicii de rînduieli a vistieriei. Erau organizaţi într-o breaslă, ale cărei rînduieli se întăreau de domni prin hrisoave, cum este acela din 1803, martie 16, al lui Constantin Ipsilanti. Bărbieriile erau, înainte de înfiinţarea cafenelelor şi chiar după aceea, locurile unde se aflau noutăţile zilei, de ordin public şi privat; bărbierii, prin contactul pe care-l aveau cu fel de fel de lume, de la vodă şi boierii din protipendadă pînă la negustori, meşteşugari şi „mahalagii", erau în curent cu mai tot ce se petrecea în tîrg; uneori, dădeau şi veşti false sau exagerate, cu alte cuvinte „se bărbiereau". Agăţat, deasupra uşii prăvăliei, atîrna un şervet alb şi, adeseori, un ciur mare acoperit, în formă de colivie, în care se afla un pitpalac; în faţa prăvăliei, pe trotuar, unul sau două hîrdaie cu leandri. Iscoditor, prevenitor, adeseori amator de muzică, bărbierul a fost unul din tipurile caracteristice bucureştene, sugestiv conturat de Caragiale în *D-ale carnavalului*.

Băieşii deserveau băile, fiind şi maseuri sau, cum se spunea mai tîrziu în Moldova, „teleaci". În a doua jumătate a veacului al XVI-lea existau în oraş două băi publice: „baia cea mare", amintită într-o serie de acte ulterioare, şi o a doua, care trebuie să fi fost, prin deducţie, mai mică. Cea dintîi, aparţinînd mai întîi mănăstirii Plumbuita, căreia îi fusese dăruită de Mihnea Turcitul şi de mama acestuia, Ecaterina, iar după aceea Mitropoliei, era situată pe malul drept al Dîmboviţei, „din sus de Curtea domnească, lîngă apă", aşa cum citim în actul inedit din 8 iunie 1626 sau, mai precis, în faţa porţii din sus a Curţii Vechi, aşa cum o localizează două documente inedite, ulterioare, din 15 iulie 1803 şi 20 decembrie 1805, ceea ce înseamnă pe locul actualei biserici Domniţa Bălaşa. Cea de-a doua baie era, desigur, tot pe Dîmboviţa; nu-i putem preciza însă aşezarea. Afluenţa tîrgoveţilor era mare şi cîştigul bun; altfel, nu s-ar explica însemnata chirie pe care o oferă, la 1 decembrie 1799, arendaşul băii Mitropoliei, Marco Gheorghiu: 1.800 (o mie opt sute) de taleri anual. Prin contractul — inedit şi presărat cu neologisme — pe care îl încheie la data arătată, pe termen de trei ani, plătind pe primul an banii înainte, se prevede ca Mitropolia „să aibă a face cazanul şi a-l aşăza", iar pînă la aşezare arendaşul să nu poată „pretenderisi a scădea din chirie cît de puţin". El nu va mai fi obligat să primească spre desfacere „vedre 600 de vin al casii [adică al Mitropoliei] ce era obiceiu a să da în vînzare"; în schimb, va trebui să ia toate măsurile „de a nu să întîmpla băii vreun periculon de foc". Băile erau după moda turcească („hamam" sau „haman", de unde „hamangiu", adică băiaş; de aici numele de familie), cu abur din ce în ce mai cald, cu bazine de apă rece şi cu masaje pe întreg corpul, după care urma odihna pe divane. În preţul băii, modic, se cuprindea şi ciubucul şi dulceaţa sau şerbetul oferit înainte de odihnă. În 1825 existau în Bucureşti trei asemenea băi turceşti, dintre care una lîngă casa beilicului, pe Şerban-Vodă. În acest an se produce oferta francezului Lagarde de a instala în oraş un stabiliment apusean de băi, avînd „zece odăi cu căzi şi şurupuri pentru apă caldă şi rece", ofertă primită, dar care suscită protestul, interesat, al arendaşului băii turceşti amintite. Călătorul francez Bellanger se duce, în 1836, la baia „românească" („*valaque*") din cartierul Lipscani; după descrierea pe care o dă, ea se asemăna însă, pînă la identitate, cu cea turcească, fiind tot o baie de „abur". În 1852 sînt amintite „băile nemţeşti" ale doctorului Turner, în cartierul Sf. Elefterie, cu instalaţii de hidroterapie; planul Borroczyn notează aici: „şcoala de înnotare". În planul lui Ulysse de Marsillac din 1872 figurează şi „băile ruseşti", pe malul stîng al Dîmboviţei, în faţa bisericii Radu-Vodă (vezi şi fig. 178). În 1895 se construieşte de către primărie un stabiliment de „băi populare" în Piaţa Bibescu; preţul unei băi era minim: zece bani. Se deschid şi alte băi publice; capacitatea lor totală este însă redusă, între altele şi din cauză că începe a se generaliza, la clădirile noi, sistemul băii de apartament, cu apă curentă, înlocuind „balia" sau „putina" de altădată, în care se căra apa cu găleata sau doniţa. Aşa se şi explică de ce numărul băilor *publice*, în vremea noastră, este relativ mic în raport cu numărul populaţiei. În mai 1958 funcţionează în Bucureşti opt asemenea băi publice, cu abur, aer uscat, căzi şi bazine, băi repartizate în diferitele raioane ale oraşului;



Fig. 178 — Dîmbovița în 1868. În dreapta, un apar încărcîndu-și butoiul cu apă; în stînga, femei făcînd baie. Aquarelă de Preziosi. (A)

observăm însă că raioanele Tudor Vladimirescu și 23 August n-au nici una, în timp ce raioanele 30 Decembrie și Bălcescu au cîte două. În timpul verii se adaugă — spre bucuria în special a tineretului — numeroasele „ștranduri" — unele pe malul lacurilor Colentinei, altele în interiorul orașului. Între proiectele Sfatului Popular este și construirea unei mari băi centrale, prevăzută cu toate instalațiile moderne de hidroterapie.

Lăutari au fost de la începutul orașului; nici nu se putea concepe, de altfel — zicala-i străveche — „nuntă fără lăutari", după cum nu se putea concepe nici petrecere întemeiată, fie ea domnească, boierească, de-a negustorilor sau meseriașilor, fără acești adjuvanți indispensabili. Cu lăuta — predecesoarea viorii — și cu țambalul, cu cobza și cu naiul, apăreau, ploconindu-se, și începeau să „zică", după poruncă, „de inimă albastră" sau de joc, cîntece bătrînești sau „cîntece de lume". Lăutarii însoțeau adeseori alaiurile; îi găsim și la intrarea triumfală a lui Mihai Viteazul în Alba-Iulia, și în suita lui Leon-vodă atunci cînd petrece, o bucată de drum, în martie 1632, pe trimisul regelui suedez. În 1636, un sol polon, în drum spre Constantinopol, trecînd prin București, relevă faptul că a fost bine primit de către Matei Basarab, care i-a dăruit un caftan de catifea roșie și că, „în timpul prînzului", au venit la el, „după obiceiul țării, toboșari, cîntăreți din caval, măscărici, precum și alți muzicanți și scamatori", pe care solul i-a mulțumit, pe fiecare, după cuviință. La curtea lui Brîncoveanu, la împărțirea bacșișurilor, „în zioa de Iordan" (Bobotează) sau „cînd vine măriia-sa de la Tîrgoviște", toamna, în noiembrie, sînt trecuți și „lăutarii toți" și „cobzarii". Sub Mavrogheni, la ospățul dat de domn călătoarei engleze *lady* Craven, ei fac o deosebită impresie; cîntecele lor „erau așa de frumoase — povestește englezoaica — încît ar fi îmbiat la joc chiar și buturugile". Cu atît mai neplăcută i se pare zgomotoasa, asurzitoarea chiar, muzică turcească numită *meterhanea*. Aceasta din urmă, alcătuită din tobe, mari și mici, „tasuri" sau „giamparale" (talgere), trîmbițe și clopoței, era, de fapt, o muzică militară; exista și o variantă a ei, numită *tabulhana*. Mulți dintre lăutarii bucureșteni au locuit, pînă pe la jumătatea veacului al XIX-lea, în cartierul care se întindea în jurul actualei Piețe Rosetti, pe ulița Domniței (azi Bd. Hristo Botev) și pe ulița Teilor (azi Galați); de aici au plecat spre marginea orașului. Erau organizați într-o breaslă avînd în frunte un vătaf, care primea, în 1775, cîte 33 de bani anual de la fiecare lăutar drept plocon și cîte un taler de taraf la fiecare nuntă. Din rîndurile acestor lăutari s-au ridicat adevărați virtuoși, cum au fost Grigoraș Dinicu, Ciolac, Ochi-Albi, iar în vremea noastră

Fănică Luca, neîntrecutul meşter al naiului, sau, cum se spunea în veacul trecut, „muscalagiul". Avea dreptate Dionisie Fotino să afirme în opera sa, apărută în 1818, că „muzicanţii Europei îi admiră" pe lăutarii noştri. Faptul s-a văzut limpede şi la Iaşi, la întîlnirea lui Liszt cu Barbu lăutarul, cînd acesta din urmă, însoţit de taraful său, a reprodus pe loc, cu fidelitate şi fineţe, o improvizaţie a marelui artist, auzită o singură dată.

N-au lipsit din Bucureşti nici „pehlivanii", nici „măscăricii". Prin cei dintîi se înţelegeau acrobaţii sau saltimbancii, jongleurii şi scamatorii; ceilalţi corespundeau clovnilor de astăzi. Cronica lui Radu Popescu povesteşte de petrecerea care a avut loc „în deal despre Mihai-Vodă, în drumul Cotrocenilor", cu prilejul logodnei fiului voievodului Radu Leon (1664—1669) cu fiica lui Gheorghe Duca, domnul Moldovei. „Adus-au pelivani de cei ce joacă pre funii, citim în cronică; adusese şi un pelivan hindiu harap, carele făcea jocuri minunate şi nevăzute pre locurile noastre; iute om era şi vîrtos. Lîngă altele de nu le putem lungi, făcea acestea mai ciudat: punea de rînd opt bivoli şi se repezicea iute şi, sărind peste ei, se da în văzduh peste cap şi cădea în picioare de ceea parte; alta, un cal domnesc gras, mare, îşi lega chica de coadă-i şi-l bătea comişălul cît putea şi nu putea să-l mişce de loc; alta, un copaciu mare den pădure adusese, neted şi înfipt, s-au suit pre dînsul ca o maimuţă; deci după multe jocuri ce au făcut în vîrfu-i, s-au slobozit de acolo cu capul în jos şi au dat în picioare; alta, un tulpan lung de mulţi coţi îl ţinea oamenii în mîini cît era, şi se repezicea iute, şi mergea călcînd pre tulpan şi nu se afunda; alta, se prindea mulţi oameni cîte doi în mîini şi făcea chip ca de o bute cu mîinile şi mai lung, şi se repezicea iute şi întra cu capul prin gaura aceea, şi nu-l simţea oamenii şi de ceea parte cădea în picioare; ca acestea multe făcea care nu le ţinem minte." Se vede că indienii aveau reputaţie de a fi buni acrobaţi şi scamatori, deoarece şi la nunta lui Constantin Şerban Basarab — cu circasiana Nedelea, spre sfîrşitul anului 1657 — s-a „produs", după mărturia lui Paul de Alep, o indiană cu „performanţe de agilitate... de cea mai satanică dexteritate", fără comparaţie cu tot ce se văzuse pînă atunci. *Anatefterul* sau condica de rînduieli a vistieriei lui Brîncoveanu aminteşte de cele două reprezentaţii pe care le-au dat pehlivanii şi măscăricii, aceşti artişti de *music-hall* ai vremii, în zilele de 7 şi 9 iunie 1712, pentru care au fost bogat răsplătiţi. A primit 200 de taleri — preţul unei case cu locul ei — şi anume, 140 de taleri bani peşin, precum şi două postavuri şi două atlaze în valoare de 60 de taleri, pehlivanul „cel mare" sau „bătrîn"; 65 de taleri, din care 20 în bani şi trei postavuri, pehlivanul „al doilea" şi tovarăşul său; 25 de taleri s-a dat „la cel ce s-au lăsat den clopotniţă", acrobaţie impresionantă, de mare efect; 15 taleri au primit „3 copii mai mici", adică ucenicii maeştrilor, 8 taleri „măscăricii", iar 10 taleri „mehterii" sau muzicanţii. Socotind şi ce au primit ceilalţi membri ai trupei, adică pehlivanul „al treilea", apoi un „Ciolac" ceauşul cu feciorul său şi un „Istodor", cheltuiala totală se ridică la 356 de taleri, în bani şi în stofe.

Puţin simpatici, dar indispensabili, erau *ciocl*ii, breaslă veche, constatată documentar la Focşanii moldoveni, în veacul al XVII-lea, şi care, cu siguranţă, exista mai dinainte şi în cele două capitale, Iaşi şi Bucureşti; în aceştia din urmă e amintit în 1691 un vătaf de ciocli, anume Gaico. Celor din Focşani le întăreşte patriarhul Ierusalimului, Dosoftei, la 9 iulie 1674, „privileghiia lor cea de veacu", arătînd pe larg care le sînt îndatoririle şi drepturile. Această breaslă, spune Dosoftei, „nu iaste ca alte bresle", ci se alcătuieşte din „voinici holteai, neînsuraţi... foarte de treabă pentru îngroparea morţilor" atît a celor din oraş, cît şi „a streinilor... ce mor aici în tîrgu... pre uliţe şi pre supt garduri, pren gunoae"; de asemenea, a celor condamnaţi la moarte, „care pier aici... la locul cel de pierzare, pentru vina lor, cu porunca Domnului"; după execuţie, „trupurile acestora două zile străjuesc şi a treia zi îi îngroapă". În confirmarea din 1730 a „privileghiei" se specifică din nou datoria acestei bresle de „a griji şi a îngropa pă toţi oamenii care să vor pristăvi în oraş... ori bogat ori sărac, mai vîrtos pre... cei streini şi nemearnici". O singură excepţie: ţiganii, de trupurile cărora ciocli nu sînt ţinuţi să aibă grijă. Membrii acestei bresle se recrutează dintre membrii necăsătoriţi ai tuturor celorlalte bresle; dacă vreunul din ciocli se căsătoreşte, atunci el iese din breaslă şi trebuie să-şi pună om în loc. Pentru serviciul pe care îl fac comunităţii sînt scutiţi, potrivit vechiului privilegiu, „de dări şi de alte mănunte, de toate". De acelaşi privilegiu se bucurau şi cei „20 de slujitori ce se numesc ciocli", în frunte cu „căpitanul" lor, instituiţi pe lîngă spitalul de ciumaţi de la Visarion, aproape de Pantelimon, de către Grigore Ghica (1733—1735 şi 1748—1752). Obligaţia cioclilor de a îngropa morţii comporta riscuri în timpul marilor molime, în special a ciumei şi holerei, deoarece erau supuşi în mod evident contaminării. De aceea, în astfel de împrejurări, cioclii se recrutau din rîndul celor care făcuseră boala şi scăpaseră cu viaţă. Printre ei se aflau, uneori, şi oameni lipsiţi de scrupule, care, urmărind să pună mîna pe lucrurile — haine, mobilă, ustensile — ale vreunui orăşean bogat, îi zvîrleau în curte obiecte ce aparţinuseră unui ciumat şi-i contaminau în felul acesta locuinţa. Căci o dată ciuma sau holera ivită într-o casă, paza devenea foarte relativă, vecinii necontaminaţi căutînd să-şi scape viaţa prin fugă, care încotro, sau ferecîndu-se în locuinţele lor, iar ai casei, rudele bolnavului, pierzîndu-şi capul şi adeseori făcînd şi ei ca vecinii. Aşa s-a întîmplat în timpul ciumei lui Caragea, cînd asemenea operaţiuni ale unor ciocli ticăloşi au fost relatate de martori oculari.

Secolul al XIX-lea aduce apariţia a numeroase meşteşuguri noi, rezultatul, pe de o parte, al schim-

bării modei în materie de îmbrăcăminte și locuință, pe de alta a noilor invenții, a progresului tehnicii. Cînd se părăsește îmbrăcămintea de caracter oriental, cu anterie largi, șaluri prețioase, blăni, șlicuri monumentale, cu meși și iminei, spre a se trece la cea apuseană, cînd croitoria „turcească" e înlocuită de cea „nemțească", implicînd jachete, „surtucuri", „gherocuri", „pantaloni", pălării înalte, mănuși fine, cînd o adevărată revoluție se produce în materie vestimentară, atît la bărbați, cît și la femei, își fac apariția și meșteșugarii corespunzători. Se instalează în București „modistele" sau „marșantele" de mode, confecționînd pentru cucoane tot felul de pălării în locul vechilor turbane, fesuri, barișuri și testemeluri. Călătorul francez Stanilas Bellanger constată în 1836 că ele se instalaseră „în cartierul boeresc". Croitoria „de damă" apare și ea — o găsim înregistrată în statistica lui Marțian, din 1860 — după cum apar și croitorii și pălărierii cei noi pentru bărbați. Atelierul de pălării al lui S. Fain se înființează în 1858, iar numele francezului Jobin, care vindea noile pălării înalte de pluș, „țilindre", ajunge să desemneze însuși acest articol. Iau naștere ateliere de plisat și gofrat, apoi spălătorii și călcătorii obișnuite, care totodată „scrobesc" piepții cămășilor, „gulerele" și „manșetele".

Numeroase și variate sînt meseriile aduse de progresul tehnicii. Potrivit afirmației colonelului Pappasoglu, pe atunci flăcău, prima litografie ar fi fost aceea a lui George Venrich, instalată la 16 mai 1829. Dar un anunț contemporan apărut în *Curierul românesc* din 10/22 mai 1829 ne arată că exista în București la acea dată, înființat recent, „un institut litografic"; el se datora „vînzătorului de cărți", adică librarului „Tieri", recte Thierrin de Menonville. Știm de asemenea că în 1833 lucra litografia lui Eliad și Bilitz — aici apar cele două hărți administrative ale Munteniei și Moldovei, primele hărți litografiate la noi; ni s-a păstrat un frumos anunț-reclamă, în șase culori, al acestei litografii, înfățișînd în perspectivă o imagine a orașului, cu casele și bisericile lui, iar în partea inferioară o scenă de muncă grupînd săpători în piatră, lemnari și fierari. Mai tîrziu s-au înființat zincografiile. Și meșteșugul fotografiei își are, foarte curînd după apariția invenției — în 1837, mai întîi sub forma „daguerrotipiei" (de la inventatorul Daguerre) — reprezentanți la București. Primii sînt „madama Wilhelmina Priz", cu atelierul „pă Podu Mogoșoaiei, lîngă biserica cu bradu" (Boteanu), în casele lui Chladek, așa cum citim în anunțul apărut în *Vestitorul românesc* din 19 martie 1843, și românul ardelean Carol Popp de Szatmari, care ajunge curînd preferitul protipendadei și chiar al curții. Daguerrotipii ale acestuia din urmă, adică fotografii pe plăci de metal, au fost reproduse, sub formă de gravuri, în periodicul *L'illustration* din Paris; altele, din timpul războiului Crimeii, au fost prezentate la Expoziția internațională din 1855, tot la Paris; ni s-a păstrat și un foarte interesant album cu fotografii din București, dedicat doamnei Elena, soția lui Cuza-vodă. Acestor doi primi fotografi le-au urmat I. Pohlman, instalat în 1845 în fața consulatului rus, pe Podul Mogoșoaiei, și Friedrich Binderi, în 1852, tot pe Podul Mogoșoaiei, în cuprinsul proprietății Slătineanu (viitorul Capșa). În epoca războiului independenței sînt cunoscuți Franz Duschek, ceh de origine, și Franz Mándy, ungur. După aceea, numărul fotografilor se înmulțește, iar fotografiile ajung nelipsite în casele bucureștenilor; pînă și cei mai săraci, la mahala, au cîteva „poze", trase „la minut" de fotografi ambulanți, la Moși, în Cișmigiu sau în Piața Sf. Gheorghe.

O dată cu introducerea motoarelor cu aburi — la Moara Assan și, în curînd, și la alte întreprinderi industriale — își fac apariția *mecanicii;* apoi *telegrafiștii*, care deservesc primele linii telegrafice instalate sub vodă Știrbey; după aceea *mecanicii de locomotivă* și *fochiștii*, întîi pe linia București-Giurgiu (1869), apoi pe celelalte linii, spre Ploiești-Buzău-Brăila-Galați și spre Pitești-Slatina-Craiova-Turnu-Severin. În domeniul construcțiilor apar *instalatorii de gaz aerian*, *de apă* și *canal*, apoi de *electricitate;* apar, pe lîngă mai vechii pavagii, și noii *asfaltatori;* există și *galvanizatori*, iar după apariția automobilelor, și *vulcanizatori*. În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea se adaugă *telefoniștii*, *manipulanții de tramvaie electrice*, *operatorii de cinematograf* și *șoferii de automobil*. De aici înainte, numărul tehnicienilor sporește în fiecare an; mereu se adaugă ramuri noi; secolul al XX-lea reprezintă, în privința aceasta, un necontenit progres: e secolul tehnicii, al invențiilor extraordinare, al telegrafiei fără fir, al radioului, al televiziunii, cu armata sa numeroasă de tehnicieni, acești meșteșugari cu înaltă calificare ai vremii noastre.

Și în ce privește meșteșugarii care prestau servicii, veacul al XIX-lea înseamnă apariția unor noi ramuri. Alături de vechii bărbieri, deveniți acum coafori și frizeri, apar coaforii de damă, apoi, mai tîrziu, pedichiuriștii și manichiuristele. Spre sfîrșitul secolului găsim pe *comisionari;* purtînd un chipiu roșu și un număr de ordine, ei duc în oraș, contra unei mici taxe, pachete și scrisori, aduc răspunsuri, fac, într-un cuvînt, „comisioane". Staționau, de obicei, pe Calea Victoriei, pe porțiunea cea mai frecventată, între Poșta centrală și Biserica Albă.

FRĂȚIILE ȘI BRESLELE DE MESERIAȘI. CORPORAȚIILE. COOPERATIVELE MEȘTEȘUGĂREȘTI

Forma generală de organizare a meseriașilor și negustorilor noștri în trecut a fost la început *frăția*, apoi, începînd din veacul al XVII-lea, cînd aceasta capătă un statut eliberat de domnie, *breasla*. Ele cuprindeau pe toți cei ce exercitau, într-un oraș, același meșteșug sau practicau același negoț. Termenul

breaslă e de origine slavă: vine din *bratstvo*, care înseamnă chiar „*frăţie*", şi aceasta ne dă o primă indicaţie asupra naturii raporturilor ce trebuiau să existe între membrii breslei. Mai tîrziu, în epoca fanariotă, se întrebuinţează tot mai mult termenii turceşti *rufet* şi *isnaf*, care au exact acelaşi înţeles ca şi *breaslă*.

Frăţiile bucureştene sînt vechi; ele existau cu siguranţă în veacul al XVI-lea şi, după părerea noastră, şi în al XV-lea. Primele menţiuni se referă la conducătorii acestor frăţii, adică la *vătafi* sau *vătahi* (vătaşi) — termen turcesc străvechi, poate moştenit de la cumani, însemnînd la origine păstor şi, prin extensiune, căpetenie, fruntaş — şi la conducătorii breslelor, adică la *staroşti*, termen slav avînd de asemenea înţelesul de „căpetenie" (de la *star*, bătrîn). Într-o carte din 14 aprilie 1590 a lui Vîlcan judeţul şi a celor 12 pîrgari e amintit printre martori Caraghioz vătaful; nu e exclus însă ca acest vătaf să fi fost unul din dregătorii administrativi sau din comandanţii militari numiţi astfel. Cînd, la 3 mai 1611, Radu Mihnea întăreşte Chiajnei vorniceasa un loc „de 7 prăvălii" în oraş, aflăm că acest loc fusese cumpărat mai demult de la Tudor, „fiul lui Antonie şelar", şi că printre martorii care asistaseră la vînzare se găsea şi „Radul, vătaf de croitori" şi „Manea zidariul"; de fapt, Radul apare în această ipostază de vătaf de croitori încă din 1605. Ni s-a păstrat o „carte" inedită din 20 mai 1634, de la Dumitru, judeţul Bucureştilor, şi cei 12 pîrgari, prin care se întăreşte unui „boiariu", anume Stanciul vătaful, două locuri de casă în oraş, cumpărate de la „Costandin cel mare zlătariul" şi de la „Costandin cel mic zlătariul"; între martori este „Stan vătahul de zlătari" şi „Lepădat ceauşul"; cartea menţionează, şi o seamă de alţi zlătari — „Dumitru zlătariul Botuşariul", „Oprea zlătariul Boldu", „Costandin zlătarul" — adică de meşteşugari care lucrau aurul şi argintul. În documentele următoare apar frecvent, asemenea vătafi de frăţii. Cităm astfel pe „jupînu Iorga văt[af] za cupeţi", adică şeful frăţiei negustorilor, într-un zapis din 10 martie 1661, pe „Drăgoi vătah de lemnari" la 10 aprilie 1663, pe „Iordache vătafu za măcelari" la 7 iunie 1675, pe „Dumitru vătaf za ceprăzari" la 15 ianuarie 1723; tuspatru actele sînt inedite.

Într-o breaslă erau trei categorii de membri: *meşterii* sau stăpînii de ateliere şi prăvălii, elementele de căpetenie, de greutate, ale breslei, *calfele*, care lucrau cu simbrie sau plată lunară, şi *ucenicii*, care învăţau meşteşugul, timp de trei, patru, cinci sau chiar şase ani, slujind fără plată, numai pe „casă şi masă", „pe pricopseală" — cum se spunea atunci. De fapt, atît ucenicii — mai ales în cazurile de ucenicie îndelungată — cît şi calfele erau exploatate de meşteri; o bună parte a muncii lor revenea acestora din urmă. Starostele era ajutat, în conducerea breslei, de 12 „bătrîni", aleşi dintre meşterii cei mai de seamă — li se spunea şi „protomeşteri", adică primi meşteri sau meşteri mari — şi de 2 „proestoşi", întocmai după cum judeţul oraşului era ajutat de 12 pîrgari, dintre care unul era „pîrgarul cel mare". Pentru adunarea generală a membrilor breslei, se întrebuinţează, în epoca fanariotă, termenul, de origine italiană, *longe*. Fiecare breaslă avea o „cutie" a sa, cu mai multe chei, păstrate de tot atîţia breslaşi din conducere, cutie în care se ţineau atît actele — hrisoavele date de domni şi condica sau catastiful — cît şi fondurile respective. Veniturile proveneau din: 1. cotizaţia meşterilor — cîte o para sau trei bani pe săptămînă, în 1803 — şi a calfelor — doi bani; 2. „havaetul", adică taxa pe care o plăteau calfele cînd ajungeau stăpîni şi-şi deschideau prăvălie; 3. amenzile sau gloabele pe care le plăteau cei ce călcau regulile breslei, „şartul", cum se spunea atunci sau, în epoca fanariotă, „nizamul". Starostele sau vătaful judeca neînţelegerile dintre breslaşi, găsea de lucru calfelor, iscălea zapisele ucenicilor în care se arăta durata uceniciei, repartiza, împreună cu ajutoarele sale, între membri sarcinile fiscale şi contribuţiile extraordinare care „cădeau" asupra breslei. Autoritatea lui era recunoscută de toţi breslaşii; dacă vreunul din ei îndrăznea să i se opună sau îi nesocotea hotărîrea, era „globit" sau amendat, bătut „la tălpi" cu toiagul, şi, eventual, dat pe mîna lui vel-agă — marele dregător care se ocupa de bresle — sau a căpitanului de dorobanţi. În hrisovul breslei cioclilor din Focşani, confirmat o primă dată de patriarhul Dosoftei, la 9 iulie 1674, şi apoi de voievodul Grigore Ghica, la 10 septembrie 1730, se prevede: „Cine va sări spre starostile, gloabă 2 taleri şi o sută de toiege... Cine va da o palmă unul altuia, 15 potronici gloabă şi 50 de toiege. Cine va lovi cu pumnul în masă, un taler. Iar care din cei tineri... nu va da cinste celor mai bătrîni, să-i dea 50 de toiege".

Existau reguli precise şi în ce priveşte lucrul breslaşilor. Marfa trebuia să fie făcută potrivit unei norme rigide, care prevedea şi cantitatea şi calitatea materialului; nu era îngăduită concurenţa prin scăderea preţului, nici nu putea fi atrasă sau „smomită", prin făgăduieli de plată mai bună, calfa altuia. Domeniul de activitate al fiecărei bresle era strict delimitat; controversele începeau numai în privinţa articolelor sau obiectelor noi, impuse de modă, care nu mai fuseseră lucrate pînă atunci. Plata pentru lucrul efectuat se făcea în bani, uneori însă în bani şi în alimente. Astfel, de pildă, la 16 ianuarie 1702, trei meşteri lemnari, Costandin, Dumitraşco şi Radul, se învoiesc, printr-un zapis inedit, să-i facă egumenului Mănăstirii Codreni „casele cu pimniţa din Bucureşti care sînt stricate. Şi ne-am tocmit dreptu taleri 14 şi 5 chile de pîine — deci 2.000 sau 990 de ocă de grîu, după cum chila era de 400 sau de 198 ocă — şi vin vedre 10 — deci 128,8 litri — şi brînză ocă 5. Iar lemnele să le tăiem noi şi să le scotemu [din pădure], cu toată cheltuiala noastră; însă să avem a tăia lemne bune, tălpi grose, mari, ca să placă părintelui; iar care nu-i va plăcea, să-l lepede afară." Meşterii se obligă „să-i gătim casele cu tot ce le va trebui, precum

sîntu şi alte case boiereşti". Garanţie pentru ei, „chezaşu pă dînşii", este „Stanciul vătaful".

Fiecare breaslă avea ca patron sau protector un sfînt, la a cărui zi se făcea mare praznic la o biserică anume hotărîtă. În acea zi, toţi membrii breslei, în frunte cu starostele, cu bătrînii, cu proestoşii, purtînd înainte praporul sau steagul breslei, lucrat cu mătase şi fir, se îndreptau spre biserica aleasă şi ascultau slujba de pomenire a patronului lor. Urma apoi praznicul, care trebuia să decurgă fără excese, fără scandal; cei ce-şi dădeau în petic făceau cunoştinţă cu toiegele şi cu „cutia" breslei. La praznic se făcea adeseori şi pomană, se împărţea mîncare la săraci. Tăbăcarii aveau ca patron pe sfîntul Nicolae şi-l serbau la biserica Sf. Nicolae din mahalaua Broştenilor; brutarii, pe sfinţii apostoli Petru şi Pavel, la biserica Bradu Staicu; lumînărarii, pe sfîntul Andrei la biserica din Şelari; căruţaşii, pe sfîntul Ilie — alegere explicabilă — şi ţineau praznicul la biserica Sfîntul Gheorghe-Nou; grădinarii, pe sfîntul Trifon, cel reputat a goni lăcustele şi şoarecii, la biserica Manu Cavafu şi aşa mai departe. Unele bresle contribuiau la ridicarea de lăcaşuri noi; aşa, de pildă, breasla croitorilor, care a mîntuit de zidit, în 1800, biserica Săracă sau Flămînda; cîteodată ctitor principal era chiar starostele, ca, de pildă, la biserica Manea Brutaru, sau breslaşi pricopsiţi, cazul de la biserica Sf. Nicolae Tabacul din Calea Victoriei.

Din fondurile breslei se dădeau ajutoare breslaşilor scăpătaţi sau loviţi de vreo nenorocire (incendiu, boală grea); tot din ele se îngropau breslaşii săraci.

Nu avem multe date asupra legăturii ce exista între bresle şi organizarea militară a ţării. Bucureştii nefiind un oraş înconjurat cu ziduri şi turnuri de apărare, ca Braşovul şi Sibiul, n-a existat obligaţia pentru diferitele bresle de a apăra fiecare o porţiune din incinta fortificată, aşa cum constatăm în Ardeal. În schimb, din rîndurile breslaşilor se recrutează la noi componenţii diferitelor „steaguri", adică ai detaşamentelor comandate de dregătorii militari şi care formau garnizoana oraşului. Un act inedit, din 12 martie 1721, aminteşte de „o prăvălie în rîndul uliţii şălarilor... între prăvăliia lui Dumitru bărbierul lefeciul ot dumnealui vel-spătar şi între prăvăliia lui Tudor croitorul de la steagul de pribegi". Iar într-un alt act, din 6 septembrie 1667, găsim un cojocar fuştaş, adică făcînd parte din detaşamentul de ostaşi înarmaţi cu suliţe care făceau de gardă la Curtea domnească.

Numărul breslelor a mers înmulţindu-se, pe măsură ce apăreau meşteşuguri noi, pe măsură ce producţia se diferenţia şi se specializa. Un moment important în istoria lor este domnia lui Alexandru Ipsilanti (1774—1782), voievodul care a acordat o deosebită atenţie breslelor, dîndu-le hrisoave de organizare, stabilind precis „nizamul" sau statutul fiecăreia. Astfel, de pildă, este hrisovul dat în 1779 breslei de cojocari, ce urmează să cuprindă două mari categorii de profesionişti ai acestui „meşteşug ales": cojocarii „groşi" şi cei „subţiri", aceştia din urmă specializaţi în lucrul pieilor fine, argăsite în mod special. Cojocăria „subţire" ajunsese o specialitate a Bucureştilor, produsele ei fiind cunoscute şi preţuite nu numai în întreg Orientul, dar chiar şi în Apus.

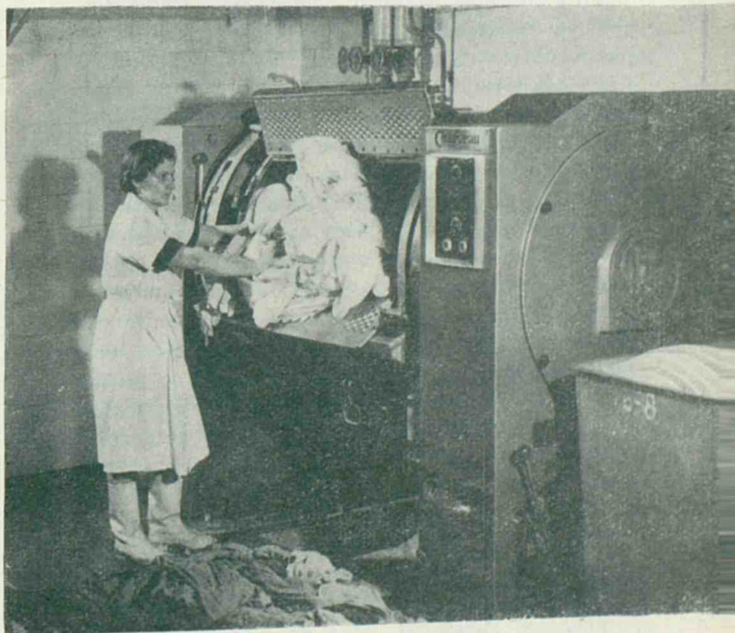
La sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea începe a se întrebuinţa, alături de „breaslă", şi termenul de „companie", popular „cumpanie"; el se aplică la început în special negustorilor, mai pe urmă însă şi meşteşugarilor. O însemnare inedită din septembrie 1820 pomeneşte de „companiia bogasierilor", de aceea a băcanilor, a cupeţilor, a cojocarilor „cu hrisov", spre deosebire de compania işlicarilor, a cojocarilor „başcalîi" (separaţi) şi a calpaciilor şi de aceea a „cojocarilor supţiri", apoi de compania „zidaro-dulghero-tîmplarilor", de aceea a ovreilor, a armenilor, a „streinilor ot Gheorghiţa", adică a meseriaşilor şi negustorilor strămutaţi din Gherghiţa la Bucureşti etc. În general, „companiile" coincid cu vechile bresle: sînt însă şi companii noi, cum e „companiia al treilea" (sic!), care cuprinde, în 1820, o serie întreagă de meşteşugari, negustori şi profesionişti care nu fac parte din celelalte companii, corespunzînd „diverşilor" de azi; ei întrec, sub raportul numărului şi al contribuţiei fiscale, pe toţi ceilalţi. Hrisovul pe care-l dă, la 20 septembrie 1824, Grigore Ghica acestei companii precizează că în ea intră „oricîţi vieţuiesc viiaţă nestatornică, cînd aici [adică în Bucureşti], cînd afară în ţară, negoţătorindu-să cu feluri dă spiculaţii" (sic!).

În secolul al XIX-lea, importanţa negustorilor creşte faţă de aceea a meşteşugarilor, care e în regres. Breslele primesc lovituri din toate părţile. E mai întîi influenţa noilor idei de libertate, de individualism, proclamate şi difuzate de Revoluţia Franceză, idei care sînt în ultimă analiză consecinţa noii situaţii economice generate de dezvoltarea capitalismului. Pe temeiul lor, meşteşugarii încep să se ridice ei înşişi împotriva regulilor rigide, împotriva limitelor impuse de breaslă cu privire la categoriile de produse, la calitatea şi preţul lor. De altfel, însuşi Regulamentul Organic, proclamînd principiul libertăţii absolute a comerţului — articolul 156 prevede că „orice product al pămîntului Ţării Româneşti *sau a meseriii lăcuitorilor ei* să va putea vinde slobod de către stăpînul său, făcînd cu dînsul orice va voi" — aduce o gravă atingere principiului feudal, de reglementare, care era la baza breslelor. Se adaugă concurenţa pe care o fac meşteşugarii străini, mulţi din ei „sudiţi", adică supuşi străini, apăraţi deci de consulii respectivi. Dar lovitura cea mai grea li se dă de către concurenţa zdrobitoare pe care o fac produselor meşteşugăreşti produsele similare *de fabrică*, mai ieftine, şi, uneori, şi de calitate mai bună. Aceste produse sînt importate, mai ales din ţările împărăţiei austriece. După votarea convenţiei vamale cu Austro-Ungaria, în 1875, se produce o adevărată acaparare a pieţei româneşti de mărfurile respective; iar cînd, după un deceniu, se va reacţiona împotriva acestei situaţii, denunţîndu-se

convenția (1886) și votîndu-se legea încurajării industriei naționale (1887) — de fapt a marii industrii — concurența continuă sub forma produselor fabricate în țară. Rezultatul final fu sărăcirea unei mari părți a meșteșugarilor; ramuri întregi de activitate meșteșugărească se prăbușesc. Postăvarii, care secole de-a rîndul își exercitaseră meseria în București, dînd numele lor unei mahalale din dreapta Dîmboviței, dispar; în 1860 mai există 36 de asemenea producători în tot orașul; în 1901 nu mai e nici unul. Dispare de asemenea meseria anexă legată de fabricarea postavurilor indigene, și anume, *decatiria* sau apretarea postavurilor. Tăbăcarii își pierd importanța de altădată; dispare meseria anexă a *perdafgiriei* sau lustruirea pieilor. Numărul meșterilor patroni scade nu numai în raport cu creșterea populației, dar și în cifre absolute: de la 6.808, cîți erau în 1860, ei ajung la 5.231 în 1901. În același timp are loc o coborîre a standardului lor de viață; mulți dintre dînșii nu mai lucrează direct pentru client, la comandă, ci pentru negustorul care, posedînd capital comercial, achiziționează și stochează marfa. Se poate afirma că secolul al XIX-lea a dus, în cele din urmă, în perioada 1860—1900, la domnia întreprinzătorului și negustorului capitalist asupra meseriașului, procesul acesta de ruinare a micilor meșteșugari, stăpîni de ateliere, fiind caracteristic dezvoltării capitalismului nu numai la noi, dar în toate țările.

Într-un asemenea climat, și ținînd seamă de toți factorii arătați, e explicabilă decăderea și, în cele din urmă, dispariția breslelor. În baza Regulamentului Organic, care știe încă de „isnafuri“ — numele turcesc al epocii fanariote — breslele se transformă în „corporații“; dar rostul și importanța lor e din ce în ce mai redusă. La 1848, existau în București 38 de corporații, deși meseriile erau cu mult mai numeroase; meseriașii — în special tăbăcarii — sprijină revoluția; noile principii însemnau însă tocmai negarea vechilor forme de organizare care fuseseră breslele, botezate acum corporații. Mai urmează un sfert de veac de existență cvasi formală, cu alegeri de președinți, cu defilări, cu praznice, pînă cînd, în 1873, corporațiile sînt desființate prin lege. O epocă întreagă se încheiase. Importanța pe care, în evul mediu, o avuseseră meseriile și, spre sfîrșitul lui, manufacturile, va trece acum, mai ales în urma legii pentru protecția industriei naționale (1887), asupra fabricilor. O epocă nouă începe, a industriei mari, cu o dezvoltare continuă, culminînd în marile întreprinderi ale perioadei de după 23 august 1944. Bucureștii, la 1859, încă un oraș în care meseriașii ocupă primul loc sub raportul producției de obiecte manufacturate, ajung, după un secol, un mare oraș industrial, cel mai mare nu numai al țării, dar al întregului sud-est european. Bineînțeles, meseriașii continuă să existe și astăzi, numai că, pe de o parte, producția lor e redusă în raport cu aceea a fabricilor, pe de altă parte, ei lucrează, în marea majoritate a lor — inclusiv cei care prestează servicii — grupați în *cooperative meșteșugărești*. Ele sînt numeroase și îmbrățișează toate ramurile de activitate, de la îmbrăcăminte, încălțăminte, blănărie, mode, marochinărie, pînă la ceasornicărie, fotografie, radio, reparații de frigidere și aragaze, galvanoplastie etc. Bărbierii și coafeurii, grupați în cooperativa „Igiena“, au aproape o sută de unități — unitatea 95 fiind în noul cartier Floreasca — dintre care unele cu profil special: astfel, cea din strada Academiei e specializată în cosmetică, iar unitatea „Ciufulici“, de pe Bulevardul Republicii, în tunsul copiilor. Fotografii grupați în cooperativa „Fotografia populară“, au și ei peste patruzeci de unități — unitatea 41 e în Bulevardul Muncii —, unele din ele fiind specializate: așa, de pildă, unitatea nr. 12, din strada Aristide Briand, se ocupă de fotografia în culori, iar unitatea nr. 8, din strada Colței, de fotoceramică. Există și un „Studio foto“ pentru fotografii artistice, în Bulevardul Schitu Măgureanu. Alături de cooperativele meșteșugărești sînt și o serie întreagă de întreprinderi de deservire a populației. Astfel, pentru spălatul albiturilor și pentru curățatul și vopsitul hainelor este Întreprinderea de spălătorie, curățătorie, boiangerie „Nufărul“ (vezi fig. 179), cu zeci de „centre“, centrul 46 fiind în strada Mendeleiev. Legatul cărților, imprimatul cărților de vizită și al anunțurilor se fac de Întreprinderea poligrafică „Gutemberg“, avînd și ea mai multe centre. Sînt apoi o serie de unități pentru reparații de case, pentru instalații sanitare sau de altă natură, pentru prestări de servicii manuale la domiciliu — mutări de mobilier, încărcări și descărcări de mărfuri, ambalări, curățatul geamurilor, curățatul și lustruirea pardoselelor etc. Numărul unităților și centrelor acestor coopera-

Fig. 179 — Una din instalațiile întreprinderii de spălătorie și curățătorie „Nufărul“. (S)



tive şi întreprinderi creşte continuu, pe măsură ce se construiesc cartiere noi; totodată, se accentuează şi procesul de specializare. Existau în 1964 în Bucureşti 29.577 de meseriaşi cooperatori dintre care 16.347 în unităţile de deservire a populaţiei.

FABRICI

Dezvoltarea remarcabilă a Bucureştilor în ultima sută de ani şi în special de la primul război mondial încoace este strîns legată de dezvoltarea industriei lui. Am arătat mai înainte ce însemnătate au avut meşteşugurile în trecutul capitalei; vom insista acum asupra industriei, relevînd o seamă de aspecte caracteristice şi subliniind creşterea ei după legea de naţionalizare din 11 iunie 1948.

Şi în Bucureşti găsim aceleaşi trepte de dezvoltare pe care le întîlnim în general în viaţa economică: mai întîi meşteşugurile, apoi cooperaţia capitalistă simplă, adică atelierele meşteşugăreşti cu un număr mai mare de lucrători, după aceea manufacturile, la urmă industria propriu-zisă, adică producţia de *fabrică*, cu ajutorul *maşinilor*. Apariţia unei noi trepte nu înseamnă dispariţia celei anterioare: meşteşugurile continuă să existe şi cînd apar manufacturile şi chiar după aceea, persistînd pînă astăzi, după cum manufacturile coexistă cîtva timp cu fabricile. Dacă meşteşugurile se constată prin mărturii arheologice, apoi prin mărturii scrise, încă din primele timpuri ale oraşului, cooperaţia capitalistă simplă şi manufacturile apar numai în veacul al XVIII-lea[1], iar fabricile abia spre mijlocul secolului al XIX-lea.

Am arătat mai înainte (p. 280—286) o seamă din atelierele meşteşugăreşti mai dezvoltate, precum şi din manufacturile bucureştene. Adăugăm aici, la prima categorie, întreprinderea de luminări de ceară albă a metohului din Bucureşti al Episcopiei de Rîmnic (1764), întreprindere căreia i se confirmă privilegiul fabricării după mai bine de două decenii. În 1794 se dă autorizaţie de întemeiere unei manufacturi de arme; nu ştim însă dacă ea a luat într-adevăr fiinţă. În domeniul alimentar, semnalăm, în 1825, o nouă întreprindere de bere — o manufactură — în locul celei distruse în 1821. Prima întreprindere pe aria bucureşteană, care atît prin maşinile întrebuinţate, cît şi prin numărul de lucrători utilizaţi merită numele de fabrică este aceea de postav a marelui vornic Niculae Băleanu, instalată la Tunari şi funcţionînd în primăvara anului 1843. Maşinile ei fuseseră aduse din Austria; meşterii erau germani, iar lucrătorii români. Profesorul de mecanică Petrache Poenaru de la Colegiul „Sf. Sava", vizitînd această fabrică, îşi exprimă, printr-o scrisoare publică, satisfacţia sa şi conchide că numai în felul acesta, întemeind asemenea întreprinderi, vom putea scăpa „de birul ce plătim străinilor exportînd producţiile noastre ca să ni se întoarcă fabricate". Nu se poate da, socotim, calificativul de „fabrică" întreprinderii de mezeluri înfiinţate de Paţac în 1850, aşa cum nu merită acest calificativ nici întreprinderea de paste făinoase a lui Anghel Solacoglu, instalată încă în 1828 pe Podul Tîrgului de Afară (azi Calea Moşilor): ambele erau mai curînd *manufacturi*. În schimb, merită calificativul de fabrică prima moară industrială mişcată de un motor cu vapori de apă, moara lui Gheorghe Assan, pusă în funcţiune în 1853. Necesitatea unei astfel de mori, care să asigure aprovizionarea cu făină a oraşului, în continuă creştere, se făcea tot mai simţită, mai ales că în timpul iernilor, cînd Dîmboviţa şi Colentina îngheţau, morile de apă nu mai puteau lucra. În bugetul Sfatului orăşenesc pe 1847—1848 e trecută şi suma de 1.200 lei — mult prea mică — a cărei destinaţie era „cumpărătoarea maşinilor pentru moara cu vapor". Acelaşi sfat era preocupat şi în 1849 de „înfiinţarea unei mori cu aburi spre înlesniciosul mijloc al măcinişului grîului pentru această capitală". Dezideratul se realizează peste cîţiva ani, numai că noua moară nu aparţine autorităţii comunale, ci unui particular, numitul Assan. Motorul, adus de la Viena, avea un cazan în greutate de 7.000 kilograme; transportul lui durase şase săptămîni, dintre care două pe Dunăre pînă la Giurgiu, iar patru de la Giurgiu la Bucureşti, cu boii, întărindu-se podurile, făcîndu-se unele noi şi dregîndu-se drumul. Înainte de Unirea Principatelor mai constatăm o întreprindere care utilizează „maşini": e cărămidăria serdarului Filipescu, lucrînd în 1855. După Unire, numărul întreprinderilor industriale sporeşte; în afară de cele citate anterior (p. 155), menţionăm filatura de mătase de la Dămăroaia, înfiinţată în 1859; maşina respectivă, cu 160 de roţi, pe care se înfăşura firul tras de pe gogoşi, era în genul maşinilor din Lyon. Apar în această vreme şi o serie de ateliere metalurgice care utilizau maşini; ca exemplu cităm Fonderia şi capsuleria naţională, care în 1862 dispunea de „o maşină zisă laminoriul", „o maşină de găurit ţevile şi două altele de găuri" (Bormaşine), o „strungă pentru învîrtirea metalelor", adică — zicem azi — un strung, şi „diferite maşini ce lucrau capse goale". Toate aceste întreprinderi metalurgice — inclusiv turnătoria Freund înfiinţată în 1867 — nu constituiau însă decît un embrion din care avea să se dezvolte mult mai tîrziu o industrie metalurgică propriu-zisă. În sectorul alimentar se înmulţesc morile „de foc", cu motoare cu aburi — în 1872, numărul lor este de 6; menţionăm şi prima fabrică de bere, aceea a lui Luther, înfiinţată în 1869. În general, constatăm o sporire a întreprinderilor industriale şi a manufacturilor bucureştene; de unde în

[1] În cazul cînd existenţa unei manufacturi de postav la Afumaţi pe vremea lui Şerban Cantacuzino (1678—1688) se confirmă documentar (vezi mai sus, p. 80), ea este o excepţie, o anticipare izolată.

1864 ele erau în număr de 25, cifra lor atinge 51 în 1878; pe categorii, ele privesc ramura alimentară, textilă și pielărie, de materiale de construcție și metalurgică.

Acest început de dezvoltare industrială, ca și dezvoltarea industrială a țării în genere, este însă puternic frînat de *convenția vamală* cu Austro-Ungaria, încheiată în 1875. Acordînd acestei țări un tarif foarte favorabil la exportul produselor ei — în schimb ea urma să cumpere produsele noastre agricole — piața românească este literalmente inundată de mărfurile monarhiei vecine, așa încît fabricile și atelierele noastre sînt amenințate cu dispariția. Mulți meseriași ajung la sapă de lemn, o serie de întreprinderi își închid porțile. Pe bună dreptate, scria în 1885 economistul și omul politic, viitorul prim-ministru, P. S. Aurelian următoarele rînduri: „Rezultatele convenției cu Austro-Ungaria le cunoaștem: meseriașii noștri au ajuns salahori, fabricile s-au închis și orice încercare de a întemeia vreo industrie cade sub lovitura concurenței dinafară. Astăzi ne îmbracă de la cap pînă la tălpi vecinii noștri, ne procură pînă și cele mai neînsemnate obiecte." Păreri asemănătoare aveau și alți bărbați politici înaintați, în frunte cu Mihail Kogălniceanu; așa gîndea și istoricul și economistul A. D. Xenopol. Convenția cu Austria este denunțată în 1886; dar chiar înainte de denunțarea ei au loc, *pe temei de legi speciale*, conferind avantaje, întemeieri de fabrici pentru anumite produse. Așa ia naștere, pe temeiul legii din 4 aprilie st. n. 1873, fabrica de zahăr de la Chitila, sub forma unei societăți pe acțiuni, capitalul fiind în majoritate românesc, iar restul francez. Dar cu tot sprijinul acordat prin scutirea de impozite a zahărului produs, fabaric nu poate rezista concurenței străine — în special celei austro-ungare, și ea se închide în 1882; își va relua activitatea abia în 1896. În domeniul pielăriei, e de notat mai întîi fabrica de încălțăminte „Leon și Mandrea", inaugurată în 1881; avînd un motor de 50 cai-putere și peste 200 de lucrători, ea putea produce zilnic 600 de perechi de cizme. Scontîndu-se apropiata expirare a convenției cu Austro-Ungaria și votîndu-se în 1885 legea pentru scutirea de vamă a tananților aduși din străinătate, ia naștere, în același an, o mare tăbăcărie, aceea a lui Grigore Alexandrescu, căreia îi urmează, în 1888 o a doua, a asociaților Costamagna și Rosazza. În domeniul confecțiilor, trebuie însemnată înființarea, în 1881, a Atelierului central de confecții militare, care, în anul următor, instalat într-o clădire specială, la Cotroceni, dispunea de 31 de mașini de cusut, de 40 de mașini de călcat și de două motoare a 120 de cai-putere fiecare. Pentru a se produce materialul necesar construcțiilor, care devin tot mai numeroase, iau naștere fabrici de cărămidă, cum e aceea a lui Gherghely, terminată în timpul războiului independenței, și fabrica de la Ciurel, care dispuneau de cuptoare circulare; în 1887 se va adăuga fabrica de bazalt artificial, tot la Ciurel, deci în regiunea care avea o tradiție seculară în materie de cărămidărie (vezi mai sus, p. 17). În domeniul artelor grafice, poate fi socotită ca fabrică Imprimeria statului, care încă în 1863 întrebuința 98 de lucrători și dispunea de o serie de mașini plane.

Cele mai multe din aceste fabrici au fost întemeiate la marginea orașului, dincolo de hotarul lui sau chiar în satele vecine. Faptul este explicabil: terenul era mai ieftin, mîna de lucru și ea mai ieftină; se va adăuga mai tîrziu și considerentul *dărilor* și *taxelor*, care, în afara Bucureștilor, erau mult mai mici decît în cuprinsul lui.

Legea de protecție a industriei naționale sau, cu titlul de atunci, *Măsuri generale pentru a veni în ajutorul industriei naționale*, votată în 1887, a dat, cum era și natural, un impuls deosebit întemeierii de noi fabrici. Am indicat în altă parte (vezi mai sus, p. 155) o seamă dintre ele; precizăm aici că, în ce privește întreprinderile metalurgice, cu toate că apar alte patru asemenea întreprinderi, și anume, „Weigel" în 1889, „I. Haug" în 1890, „Rășcanu" (turnătorie) în 1900 și „M. Botez" (tinichigerie) în 1901, avem de-a face tot cu întreprinderi reduse, nu poate fi vorba de o industrie metalurgică propriu-zisă, de o industrie grea. În domeniul uleiurilor, merită să fie relevat faptul că fabrica Assan — întemeietorul ei e totuna cu întemeietorul morii cu același nume — este singura în Europa care reușește să obțină uleiul de rapiță printr-un procedeu nou, secret, întrebuințînd benzina. O altă fabrică bucureșteană de uleiuri vegetale, „Phönix", își sporește mult instalațiile în preajma primului război mondial; ea fabrică și uleiuri grele prin procedeul hidrogenării.

Fiindcă nu există un plan sau un program de repartiție geografică a industriilor, așa încît toate regiunile țării să beneficieze de ele, asistăm la o adevărată concentrare a lor, pentru motive ușor de înțeles, pe aria bucureșteană. În 1902, din cele 367 de întreprinderi industriale din Muntenia, avînd, în total, 24.481 1/2 cai-putere și 22.888 de lucrători, mai mult de jumătate, adică 195 de întreprinderi, cu 10.490 de cai-putere și 15.618 lucrători, erau în județul Ilfov și, din acestea, *178 se aflau în București*. Dar cu toate fabricile noi întemeiate, industria ocupă încă un loc redus în producția generală a țării. În 1910, „valoarea producției industriale — în diferitele ei forme — era doar de circa o cincime, restul revenind agriculturii".

Un nou spor se înregistrează în urma noii legi de protejare a industriei naționale, votată în 1912; ea extinde avantajele și asupra întreprinderilor mai mici, precum și asupra cooperativelor de meseriași cu minimum 2.000 lei capital și de 20 lucrători. Se întemeiază noi fabrici, cum este aceea de ciment de dincolo de marginea de est a orașului; se măresc unele din cele vechi. În 1914, cînd izbucnește primul război mondial, Bucureștii sînt — prin numărul întreprinderilor și lucrătorilor — nu numai cel dintîi oraș industrial al țării, dar și — continuînd o situație multiseculară — primul din întreg sud-estul european, depășind cu mult Sofia, Belgradul, Salonicul

și Atena. Dar industria bucureșteană nu cuprinde nici acum industrie grea, industrie producătoare de mașini și industrie chimică[1] ; ea este, înainte de toate, o industrie alimentară și textilă, o industrie „ușoară", de bunuri de consum.

În ce privește *capitalul* acestei industrii, dacă, pe întreaga țară, capitalul *străin* reprezintă 80,2%, cel românesc fiind deci ceva mai mic de o cincime, în București proporția e mai favorabilă pentru acesta din urmă. Într-o serie de întreprinderi predomină capitalul românesc, în altele, el e în întregime — cazul Fabricii de ciment Titan — sau preponderent străin.

Situația lucrătorilor industriali este, în tot acest răstimp, grea. Are loc o exploatare dură din partea capitaliștilor, care urmăresc maximum de cîștig. Rata plusvalorii, adică beneficiul rezultat de pe urma muncii lucrătorului, crește: în 1915 ea ajunge la 67,3, lucrătorul primind numai 32,7% ; așadar, patronul ia mai bine de 2/3, iar lucrătorul mai puțin de 1/3, *deși fără munca acestuia capitalul, oricît ar fi de mare, nu poate produce nimic*. Ziua de lucru, în primele decenii, este foarte lungă: între 12 și 16 ore, uneori chiar mai mult. Nu există nici o legislație care să precizeze durata ei ; chiar spre sfîrșitul secolului al XIX-lea și după statisticile oficiale, care prezentau lucrurile într-o lumină mai bună decît erau în realitate, ziua de lucru depășește, în genere, 10 ore. În fapt, în multe întreprinderi se lucra 12 ore, iar în unele chiar 14. Și în 1913 încă ziua de lucru varia între 10 și 14 ore. La început, n-a existat repaus duminical apărat legal ; au trebuit lupte îndelungate și greve pentru ca să se voteze, în 1897, o lege, care însă nu acorda muncitorilor și funcționarilor comerciali *decît o jumătate de zi de repaus, duminica după masă;* și încă această lege n-a fost, în general, aplicată. Abia în 1910 se ajunge, după un nou șir de lupte și greve, la o lege care prevede repausul obligator în zilele de duminică și în sărbătorile legale ; dar nici această lege, care permitea, prin rezervele ei și prin lipsa de sancțiuni drastice, în caz de nerespectare, o eludare, n-a fost sistematic și integral aplicată, mai ales în întreprinderile particulare. Pe de altă parte, salariile erau mici, calculate așa încît lucrătorul abia să-și poată ține zilele, iar cîștigul patronului să fie cît mai mare cu putință. Femeile primeau un salariu mai mic decît bărbații, între 50 și 60% din salariul acestora ; copiii, mult mai puțin, cam un sfert din salariul adultului. Se adăugau și condițiile adesea insalubre sau neigienice de lucru: săli mici, neaerisite, luminate și încălzite neîndestulător, precum și lipsa de măsuri de protecție a muncii. Accidentele erau numeroase. *Lumea nouă*, ziarul socialist, în numărul său din 25 mai 1895, scrie: „Arsenalul a devenit o căsăpie ; nu trece săptămînă să n-avem de înregistrat picioare mutilate, mîini și degete zdrobite ; în atelierul de rabotat... aproape jumătate din lucrători sînt ciunți". La Întreprinderea metalurgică „Wolff", în anii 1905—1906, au fost nu mai puțin de 676 (șase sute șaptezeci și șase) de accidente de lucru. Nu e de mirare deci că manifestul muncitoresc din 1 mai 1900 afirma: „În România, țara salariilor mici și a muncii îndelungate și neprotejate prin nici o lege, exploatarea este mai cruntă, asuprirea mai crudă, robia politică mai completă decît oriunde aiurea". Locuințele lucrătorilor erau la nivelul salariilor. Insalubre, mici, cu odăițe în care locuiau adesea cîte 5—6 persoane, în același pat dormind, după un raport oficial din 1913, „un om... ziua și altul noaptea" ; ele constituiau o mare parte a periferiei, lipsite de apă curentă, lumină și canalizare. În asemenea condiții, nu poate surprinde nici starea precară a sănătății multora din lucrătorii bucureșteni. Tuberculoza era răspîndită și făcea adevărate ravagii ; zona cea mai contaminată se afla în Dealul Spirii, unde-și aveau așezările muncitorii Arsenalului și ai fabricilor din partea locului. Printre copiii muncitorilor, mortalitatea atingea un procent foarte ridicat: I. C. Frimu a arătat în 1906 că ea era de 15 (cincisprezece) ori mai mare decît aceea a copiilor de oameni avuți. Bineînțeles, de un regim special, de cruțare pentru muncitoarea care aștepta un copil sau de concediu plătit, înainte și după naștere, nici nu putea fi vorba.

Față de cele ce am arătat anterior (p. 182) cu privire la dezvoltarea industriei bucureștene între cele două războaie mondiale, avem de adăugat aici cîteva aspecte și de precizat altele. E de relevat mai întîi faptul că se întemeiază acum cîteva întreprinderi metalurgice de proporții mai mari, și anume, în partea de est a orașului, Uzinele metalurgice „Malaxa" și Uzinele de țevi trase (azi „23 August" și „Republica"), iar în partea de nord-est, Uzina „Laromet" (azi Uzina de laminate neferoase). În același sector al metalurgiei se măresc unele din întreprinderile vechi, precum „Lemaître", „Wolff", Atelierele C.F.R.-Grivița etc. Dar cu tot acest adaos, industria metalurgică nu are decît o pondere redusă în ansamblul industriei bucureștene: ea reprezintă numai 10%, în timp ce industria ușoară reprezintă 32%, iar cea alimentară, 26%. Și, atîta cît este, industria metalurgică bucureșteană are lipsuri esențiale: nu produce *mașini-unelte*, adică elementele indispensabile unei dezvoltări industriale organice, după cum nu produce nici *mașini agricole*, atît de necesare totuși. Nici industriei chimice nu i se dă atenția cuvenită. Se poate spune că la baza dezvoltării industriei bucureștene, ca și de altfel a celei din țara întreagă, nu este un plan întemeiat pe necesitățile majore ale economiei românești, nici o viziune clară a viitorului ; prevalează interesele de moment, personale și locale, ceea ce are de rezultat o dezvoltare nesistematică, anarhică.

O altă caracteristică a acestei perioade este dominația tot mai accentuată a capitalului monopolist, trăsătură proprie epocii imperialiste. Și înainte de primul război mondial, marile bănci din țară și din străinătate controlau anumite industrii ; acum însă

[1] Exceptăm întreprinderile de mici proporții, producînd săpun.

fenomenul se extinde și se accentuează. Banca românească, de pildă, în asociație cu alte bănci, creează un lanț întreg de instituții de credit pentru finanțarea industriilor: Creditul tehnic, Creditul tehnic transilvănean, Creditul pentru întreprinderi electrice, Creditul extern etc. Fiecare din aceste instituții participă la o serie întreagă de industrii: Creditul tehnic la nu mai puțin de 32, Creditul extern la 16, Creditul minier la 10 și așa mai departe. Banca industrială, afiliată Băncii Marmorosch-Blank, avea în 1928 51 (cincizeci și una) de participații industriale. Banca de credit român, care încă în 1913 participa la o serie de industrii — între ele, Fabrica textilă „Filaret" și Societatea pentru fabricarea uleiurilor „Phönix", ambele în București — înființează, în 1930, Banca de control a industriei și comerțului, al cărei nume arată în mod clar cîmpul ei de activitate. Participarea tot mai accentuată bancară la viața industrială, contopirea capitalismului bancar cu cel industrial se reflectă în cifra plasamentelor pe care le face prima mare instituție de credit industrial, întemeiată în 1923 în capitală, anume, Societatea națională de credit industrial: ele se ridică la 1,1 miliard în 1924, la 3,2 miliarde în 1928, pentru a atinge 8,8 miliarde în 1941.

Motivul pentru care băncile bucureștene se interesează tot mai mult de industrie este cîștigul mare pe care-l realizează aceasta. De la 206%, cît era rata plusvalorii în 1915 (vezi mai sus, p. 292), ea ajunge, în industria mare, la 270%, în 1942, și, în cele din urmă, chiar la 300%. Ceea ce înseamnă că dintr-un produs industrial nou, valorînd 100 de lei, partea ce revine capitalistului crește de la 67,3 lei în 1915 la 73 de lei în 1942 și apoi la 75 de lei, în timp ce partea muncitorului scade de la 32,7 lei în 1915 la 27 de lei în 1942, și apoi la 25 de lei. Aceasta ca cifră medie, fiindcă la unele articole și în anumite perioade cîștigul este mult mai mare. Astfel, în timpul celui de-al doilea război mondial, la Uzinele Malaxa, rata profitului, de 302% la comenzile de automotoare, crește vertical la 910% la cele de armament, și la 866—1.140% la arcurile și frînele destinate căilor ferate: cifrele provin dintr-un raport al Băncii naționale. Asemenea cîștiguri exorbitante — pe spatele țării în general și al muncitorilor în special — sînt cu putință din cauza *protecției vamale* absolute de care se bucură industria. În medie, taxele de import sînt în 1938 *de opt ori mai mari decît în 1929*, așa încît ele devin prohibitive. La adăpostul lor, fabricanții, fără grija concurenței externe, se înțeleg între ei pentru a evita concurența internă și impun, pe bază de cartel, prețuri ridicate consumatorilor din țară: e încă o caracteristică a epocii imperialiste. Încă înainte de primul război mondial, apăruseră unele carteluri, cum era, în 1913, acela al uleiului, grupînd marile fabrici din București, Galați și Constanța. În perioada dintre cele două războaie mondiale, sistemul se generalizează, aplicîndu-se la o serie întreagă de produse esențiale ca fierul, tabla, zahărul, hîrtia, cimentul etc.; pînă și fabricile de gheață artificială din București se cartelează în 1937; consumatorul e acum cu totul la cheremul fabricanților, care, protejați de stat, impun prețuri asigurîndu-le un cîștig maxim. Și totuși, nemulțumiți, ei revendică și obțin din partea statului, în 1942, o *reducere* a impozitului pe dividende cu 40%. Lăcomia acestor profitori — adevărați rechini — era într-adevăr nesfîrșită.

Un alt izvor de cîștig al industriașilor a fost *intensificarea muncii*. O cercetare de specialitate a arătat că între 1927 și 1937 producția industriei prelucrătoare a crescut cu 61,2%, în timp ce numărul personalului s-a mărit cu 31%, iar forța motrice pe cap de salariat, numai cu 2%. Ceea ce înseamnă că muncitorul a trebuit să facă un efort mai mare, că ritmul de muncă s-a intensificat. În ce privește durata zilei de muncă, dacă, legal, ea este acum de 8 ore, în realitate, în practică, ea depășește această cifră. Iar în timpul celui de-al doilea război mondial decretul de lege din 2 octombrie 1941 sporește ziua de muncă în industrie *pînă la 12 ore*. Din această pricină, apoi din pricina regimului aspru militar la care sînt supuse fabricile în timpul războiului antisovietic, precum și din pricina salariilor insuficiente au loc manifestări de protest și conflicte de muncă mai ales în întreprinderile metalurgice ca „Lemaître", „Wolff", „Arsenalul Armatei", Atelierele C.F.R.-Grivița, „Malaxa".

Schimbările fundamentale intervenite în viața poporului și statului român după 23 august 1944 și-au avut corespondentul normal în industrie, deci și în industria bucureșteană. Prin actul de naționalizare din 11 iunie 1948 — exact la o sută de ani de la izbucnirea revoluției din 1848 — s-a dat putința socializării industriei, acțiune de mari proporții, urmărind *interesul general*, al întregului popor, iar nu, ca mai înainte, al cîtorva privilegiați — industriași și bancheri. Acțiunea a avut în vedere două scopuri principale: pe de o parte, să creeze ramurile atît de însemnate care lipseau pînă atunci industriei bucureștene sau erau în stare embrionară — industria constructoare de mașini, industria chimică, industria electrică și electronică — pe de altă parte, să mărească și să reutileze industriile existente; mașinile acestora ajunseseră într-adevăr într-un grad de uzură înaintat; trebuie adăugat că „aproape o treime din întreprinderile bucureștene nu avea forță motrice instalată, iar din cele cu forță motrice, 70% aveau sub 20 C.P.". S-a lucrat cu stăruință și avînt, programul fixat de Partidul Comunist Român îndeplinindu-se punct cu punct (vezi mai sus, p. 216). În sectorul industriei constructoare de mașini, Bucureștii au fost dotați cu două uzine de seamă: „Semănătoarea", pentru mașini agricole, și „Tudor Vladimirescu", pentru autobuze și troleibuze. Cea dintîi și-a dezvoltat producția în intervalul 1950—1958 de „peste 20 de ori"; în cinstea celui de-al VIII-lea Congres al Partidului Comunist Român (1960), ea a livrat a cincizecea mie mașină agricolă. Cea de-a doua avea în 1958 — în al cincilea an de la înființare — o pro-

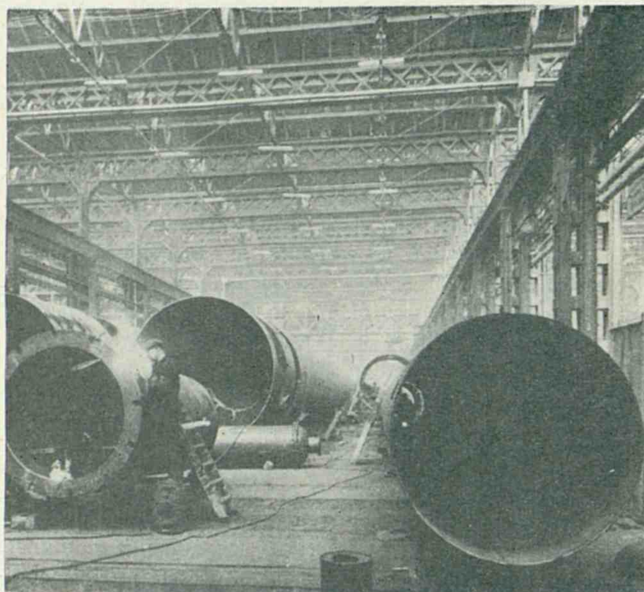


Fig. 180 — Uzinele Grivița Roșie, secția utilaj petrolier.

ducție de 5,29 ori mai mare decît în primul an. Remarcabilă este și creșterea producției Uzinei „Electronica" (mai înainte „Radio popular"): de la coeficientul 100 în 1950, a ajuns la 673 în 1958, deci aproape de șase ori și trei sferturi mai mult. În august 1961 ea atingea cifra de un milion de aparate de radio fabricate. Și uzinele existente înainte de 23 august 1944 au înregistrat sporuri de producție însemnate: astfel, la Uzinele Grivița Roșie (vezi fig. 180) creșterea e de 2,34 ori în intervalul 1950—1958; la „23 August" (vezi fig. 181) de 2,12; la „Fabrica de bumbac" de 2,30 etc. Aceste sporuri se explică, pe de o parte, prin adăogiri de secții noi, pe de alta, prin reutilarea fabricilor, mașinile vechi înlocuindu-se cu altele moderne, precum și prin introducerea de procese tehnologice superioare (vezi fig. 182 și 183). Din 1950 pînă în 1958, industria bucureșteană s-a dublat aproape (sporul exact: 97%), ceea ce înseamnă un spor mediu anual de 12,125%. *Iar în 1961 ea a ajuns să producă singură cu 20% mai mult decît producea în 1938 industria întregii țări.* Numărul muncitorilor a crescut și el considerabil: dacă în 1950 se ridica la 110.679, în 1958 el era de 169.494, pentru ca în 1961 să ajungă la 210.089, iar în 1964 la 240.500. Sub raportul repartiției pe ramuri industriale, numărul cel mai mare de lucrători e în industria constructoare de mașini și a prelucrării metalelor: 52.723, față de 30.170 în industria textilă, 14.830 în industria alimentară, 13.383 în industria confecțiilor, 9.906 în industria pielăriei (vezi fig. 185—186), blănăriei și încălțămintei și 9.880 în industria poligrafică (cifrele privesc anul 1958). Existau în București, la finele anului 1964, 226 (două sute douăzeci și șase) de întreprinderi industriale; 91,1% din acestea reprezentau industria socialistă republicană; 4,4% pe cea locală; 4,4% pe cea cooperatistă, iar atelierele meșteșugărești și mica industrie particulară reprezentau 0,1%. Șapte dintre fabrici aveau între 3.000 și 5.000 de muncitori, iar trei peste 5.000; tustrele acestea din urmă aparțin industriei constructoare de mașini și de prelucrare a metalelor.

Față de producția industrială globală a țării, aceea a Bucureștilor reprezintă în 1964: 24,7% în ramura construcțiilor de mașini și a prelucrării metalelor (vezi fig. 187—189), ceea ce arată importanța pe care a căpătat-o această ramură în capitală; 33% în ramura industriei chimice (vezi fig. 190), așadar, aproape o treime din întreaga producție românească; 33,2% în ramura industriei textile (vezi fig. 191); 31,1% în ramura industriei de confecții; 30,4% în ramura pielărie și încălțăminte. Sînt însă și ramuri în care Bucureștii dețin *exclusivitatea* producției, cum este, de pildă, ramura aparatelor de radio și televiziune sau aceea a materialelor didactice și cinematografice. În materie de țesături de mătase, procentul era de 70,7% în 1958, în acela al cauciucului de 47,7%, și de atunci a sporit considerabil prin noua Fabrică de anvelope „Danubiana", ridicată în 1961; în al tricotajelor, de 46,2%; al uleiurilor comestibile, de 44,9%, al berii, de 41,7% (vezi fig. 184), iar al produselor zaharoase, de 41,1%. Pentru a avea o imagine a însemnatei producții bucureștene, dăm cîteva cifre privind anul 1958, cifre astăzi mult

Fig. 181 — Uzinele „23 August", una din secții. (S)



depășite; în amintitul an, fabricile capitalei au produs: 44.336.000 metri pătrați de țesături de bumbac, 14.938.000 metri pătrați țesături de mătase și 23.100.000 metri pătrați tricotaje de bumbac; 3.654.000 perechi încălțăminte de piele; 28.724.000 litri uleiuri comestibile; 20.600.000 kilograme produse zaharoase; 63.060.700 litri bere, 13.436.000 kilograme preparate de carne; 138.642 aparate de radio etc.

Astăzi, în urma îndeplinirii planului fixat de Partidul Comunist Român, Bucureștii dispun de o industrie remarcabilă modernă — utilajul la vechile întreprinderi a fost înlocuit în proporție de 90% — cu ramuri importante noi de industrie grea, industrie chimică și electronică. Necontenit se construiesc întreprinderi noi; în afară de cele semnalate mai înainte (vezi p. 218), amintim aici Combinatul pentru industrializarea lemnului „Pipera" și Întreprinderea „Tehnica lemnului", intrate ambele în producție în 1960 și capabile a da anual 23.000 de garnituri de mobilă și 170.000 de scaune tîmplărești, Țesătoria de relon „Tudor Vladimirescu" utilizînd firele sintetice produse la Săvinești, noile filaturi de la Bumbăcăria românească Jilava și de la Filatura românească de bumbac, grație cărora producția a fost dublată. A intrat în producție de curînd fabrica de obiecte de fontă emailate (pentru baie) și radiatoare de calorifer, precum și fabrica pentru stofe de mobilă. S-a hotărît de asemenea înființarea unei mari uzine pentru fabricarea oțelurilor nobile, cu adaosuri de nichel, crom, vanadium; ea va avea o deosebită însemnătate pentru ridicarea calității produselor industriei metalurgice în genere și a celei bucureștene

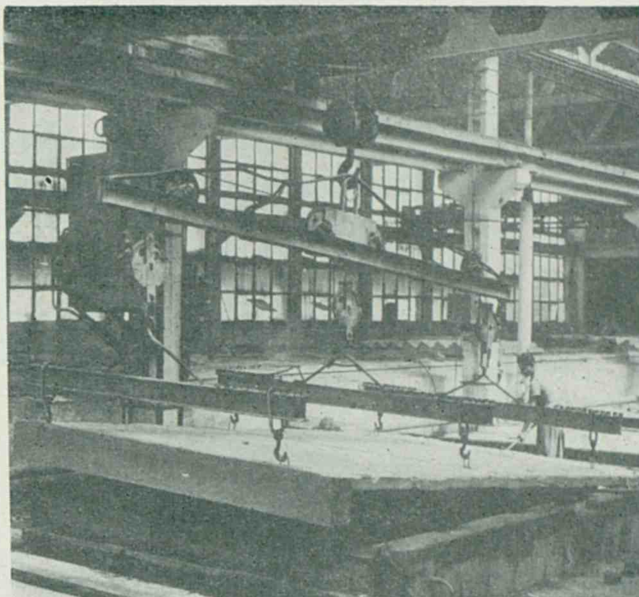


Fig. 83 — Întreprinderea de produse prefabricate Progresul. În primu plan, un panou de zid, de beton (S.)

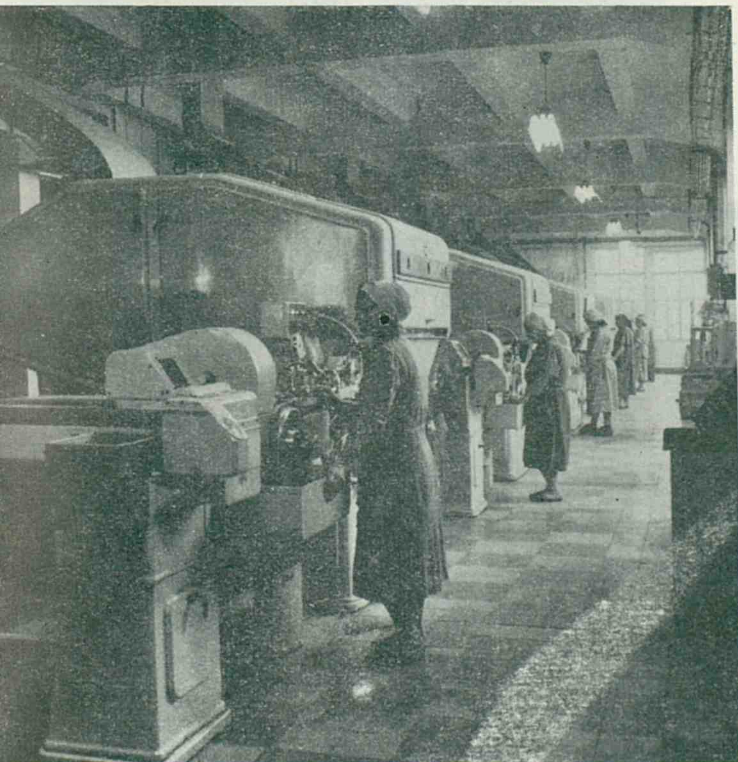


Fig. 182 — Fabrica de țigarete București (S.)



Fig. 184 — Una din secțiile fabricii de bere Rahova (S.)



Fig. 185 — Tăbăcăria minerală Jilava (S.)

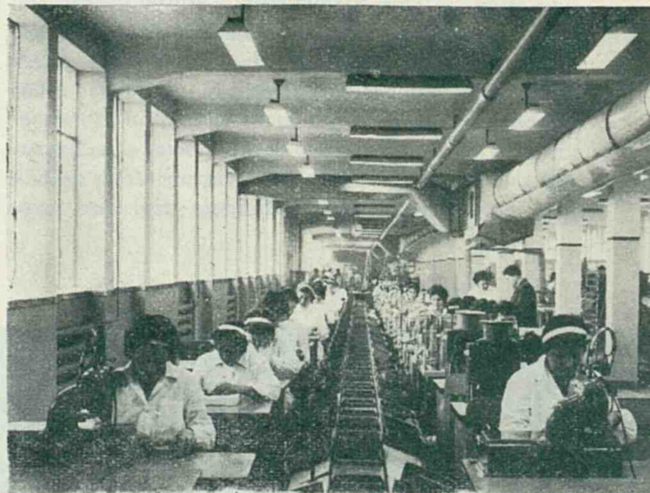


Fig. 186 — Fabrica de pielărie Flacăra roșie. Bandă rulantă la secția cusut (S.)

Fig. 187 — Uzina metalurgică Vulcan; una din secții (S.)

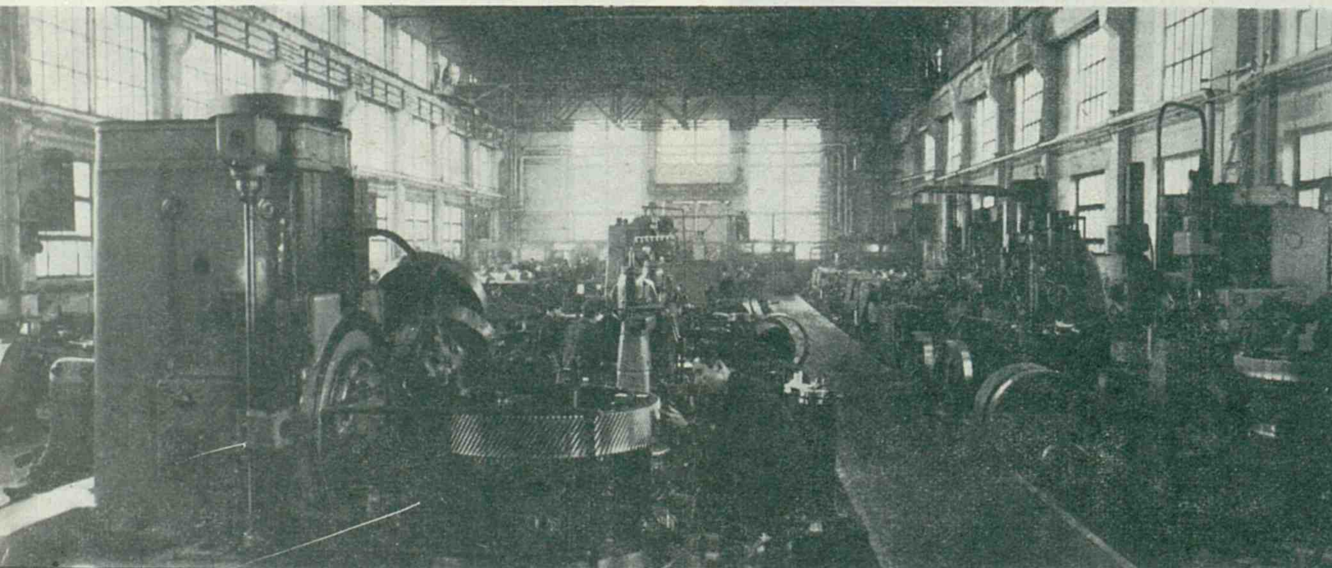




Fig. 188 — Uzina Automatica. Vedere generală (S.)

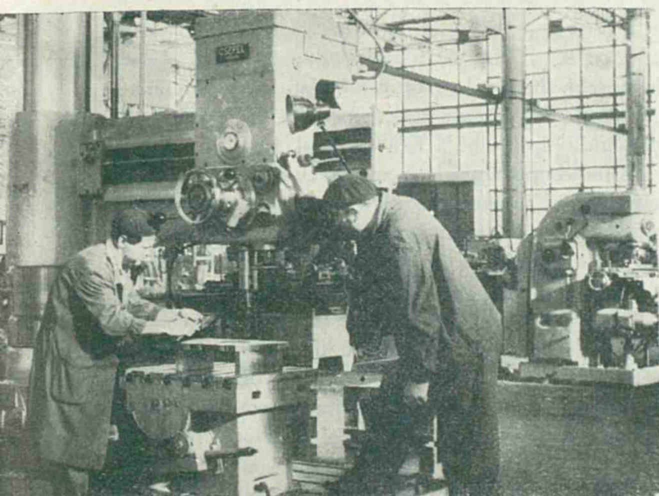
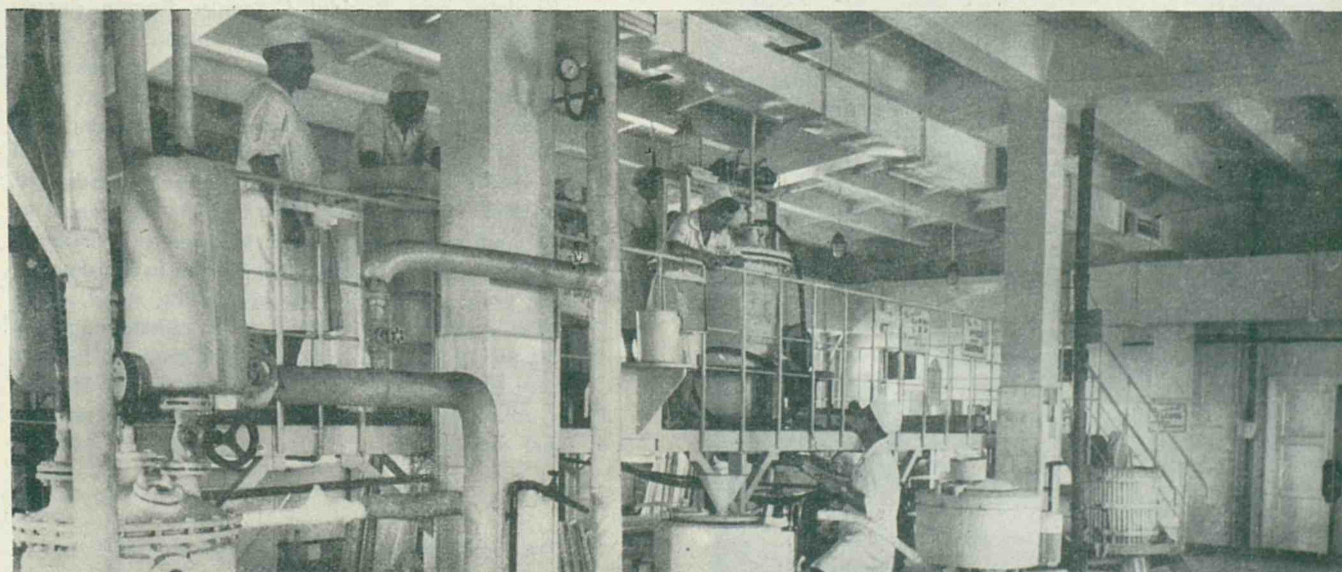


Fig. 189 — Secţie la Uzina de mecanică fină Bucureşti (A.)

Fig. 190 — Secţia de producţie a insulinei la fabrica de medicamente Biofarm (S.)



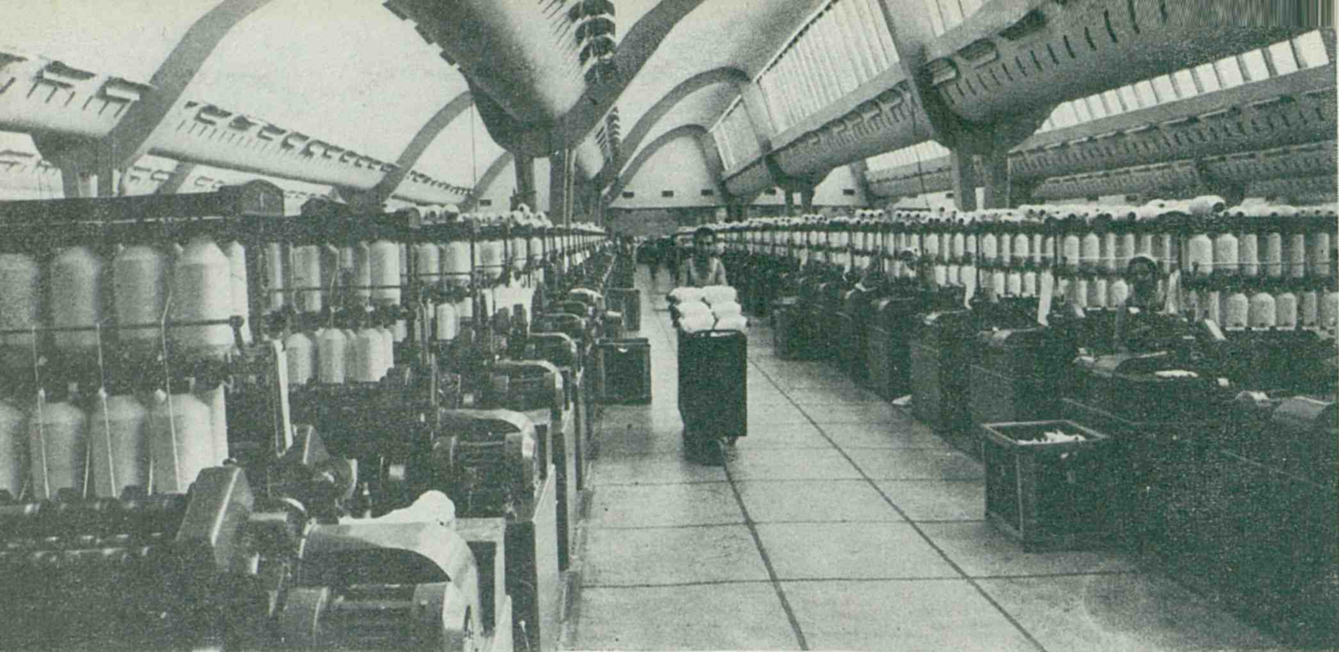


Fig. 191 — Filatura română de bumbac (S.)

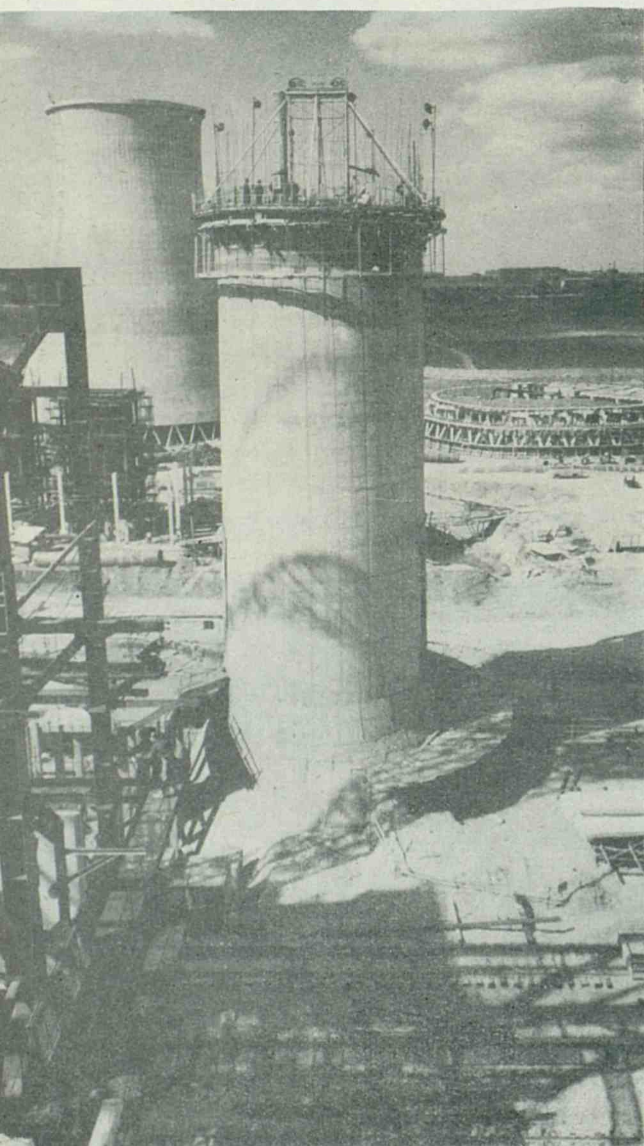


Fig. 192 — Centrala electrică de termoficare București—Sud, în curs de construcție.

îndeosebi. La finele recentului plan de 6 ani, întreprinderile industriale ale capitalei au dat o producție mai mult decît dublă față de anul 1959.

Și mai importantă însă decît transformarea tehnică a industriei bucureștene este transformarea care s-a produs în viața muncitorilor acestei industrii. Din elemente exploatate de capitalul monopolist, desconsiderate sub raportul politic, lucrînd adesea în condiții neigienice și fără măsuri de protecție efectivă a muncii, bîntuite, în epocile de criză, de șomaj, locuind în case insalubre și lipsite de confort și neputînd, în imensa lor majoritate, asigura copiilor lor, din lipsă de mijloace, accesul la învățătura medie și superioară, acești muncitori au devenit astăzi factorii de căpetenie ai vieții politice și sociale. Ei dețin prin Partidul Comunist Român puterea politică; cîrmuiesc, prin reprezentanții lor, statul; lucrează în condiții bune, în clădiri spațioase, cu lumină și căldură și cu dispozitive de prevenire a accidentelor; nu mai au teama șomajului; locuiesc, din ce în ce mai mulți, în apartamente noi — numai în 1961 s-au construit 15.078 asemenea apartamente, în 1962, 12.876, iar în 1963, 13.623 — prevăzute cu tot confortul modern, ultimele avînd și termoficare (vezi și fig. 192); în sfîrșit, copiilor lor le sînt deschise larg porțile instituțiilor de învățămînt, statul asigurîndu-le cantine și cămine de o calitate cum n-a fost niciodată mai înainte. Se poate spune că în viața muncitorilor s-a petrecut în ultimele două decenii o schimbare într-adevăr revoluționară, o schimbare totală.

I. *Meşteşugari. Primele ştiri.* 1. Lazăr Şăineanu, *Influenţa orientală asupra limbii şi culturii române*, vol. I–II, Bucureşti, 1900, CCCXXXV + 406 p. in 8°; 2. St. Pascu, *Petre Cercel şi Ţara Românească la sfîrşitul secolului XVI*, Cluj, 1944, 313 p. in 8°; 3. Lia Lehr, *Despre dezvoltarea economică a oraşelor din Ţara Românească în anii 1501–1650*, în *Studii şi referate privind istoria României*, I, Bucureşti, 1954, p. 663–683; 4. R. Manolescu, *Aspecte din istoria negoţului bucureştean în secolul al XVI-lea*, în *Studii*, XII (1959), 5, p. 25–69; 5. Şt. Olteanu, *Meşteşugurile din Bucureşti în secolele XVI şi XVII*, în *Studii*, XII (1959), 5, p. 71–112.

II. *Meşteşuguri noi.* 6. Em. Vîrtosu, *Eliade ca tipograf. Documente inedite*, în *Revista Arhivelor*, I (1924–1926), nr. 1–3, p. 366–369; 7. Constantin C. Giurescu, *Populaţia judeţului Putna la 1820*, Bucureşti, 1941, 40 p. in 8°; 8. Dr. N. Vătămanu, *Lt. Col. D. Papasoglu, primul istoriograf al Bucureştilor*, Bucureşti, 1943, 16 p. in 8°; 9. I. Ionaşcu, *Un plan inedit al Curţii Vechi din 1799*, în *Rev. ist. rom.*, XIII (1943), p. 55–76; 10. Gh. Zane, *Meseriile din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Bucureşti, 1957, 309 p. (ms); 11. Gh. Potra, *Fotografia şi vechii fotografi din Bucureşti*, Bucureşti, 1957, 28 p. (ms).

III. *Meşteşugari care prestau servicii.* 12. N. Iorga, *Viaţa şi domnia lui Barbu Dimitrie Ştirbei, Domn al Ţării Româneşti (1849–1856)*, Vălenii-de-Munte, 1910, 303 p. in 8°; 13. A. Muzet, *La Roumanie nouvelle*, Paris, 1920, 272 p. in 8°; 14. Pr. C. Bobulescu, *Lăutarii noştri. Din trecutul lor*, Bucureşti, 1922, 183 p. in 8°; 15. Nestor Urechiă, *Prima baie în Bucureşti*, în *Propilee literare*, II (1927), nr. 11–12; 16. Gh. Potra, *Bucureştii la mijlocul secolului XIX. Impresiile germanului W. Derblich*, Bucureşti, 1941, 14 p. şi o planşă; 17. G. Breazul, *Patrium Carmen. Contribuţii la studiul muzicii româneşti*, Craiova, (1942), XX + 747 p. in 8°; 18. Dinu C. Giurescu, *Anatefterul. Condica de porunci a vistieriei lui Constantin Brîncoveanu*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, V (1962), p. 353–503.

IV. *Frăţiile şi breslele de meseriaşi. Corporaţiile. Cooperativele meşteşugăreşti.* 26. Mihai Popescu, *Contribuţiuni la istoria boiangiilor din Bucureşti*, în *Bucureştii-Vechi*, I–V (1930–1934), p. 107–112; 27. Constantin C. Giurescu, *Din istoricul breslelor bucureştene*, în *Albumul „Lunii Bucureştilor"*, Bucureşti, 1936, p. 27–35; 28. Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, 1939, 639 p. in 8°; 29. G. Potra, *Breasla bărbierilor*, în *Gaz. mun.*, XI (1942), nr. 525; 30. C. Şerban, *Breslele bucureştene în secolul XVIII*, în *Studii*, XII (1959), 6, p. 55–89; 31. *Bucureşti. Ghid*, Bucureşti, 1962, 392 p. in 8° + planşe; 32. Niculae Vătămanu, *Asistenţa sanitară în Bucureşti în veacurile al XVI-lea şi al XVII-lea*, în *Materiale de istorie şi muzeografie*, Buc., 1964, p. 229–240.

V. *Fabrici.* 33. Liliana Georgescu, *Localizarea şi structura industriei româneşti*, 1941, 247 p. + 7 hărţi; 34. Olga Constantinescu-N., N. Constantinescu, *Cu privire la problema revoluţiei industriale în România*, Bucureşti, 1957, 207 p. in 8°; 35. N.N. Constantinescu, *Din istoricul formării şi dezvoltării clasei muncitoare din România. Pînă la primul război mondial, sub redacţia lui...*, Bucureşti, 1959, 540 p. in 8°; 36. *Anuarul statistic al oraşului Bucureşti*, 1959, Bucureşti, 1959, 175 p. in 16°; 37. M. Iosa şi P. Daiche, *Dezvoltarea industriei din Bucureşti după naţionalizarea principalelor mijloace de producţie*, în *Studii*, XII (1959), 5, p. 211–230; 38. *Bucureşti. Ghid*, Bucureşti, 1962, 390 p. in 8° + 2 planuri; 39. *Dicţionarul enciclopedic român*, vol. I, Bucureşti, 1962, 880 p. in 8°; 40. N. N. Constantinescu — V. Axenciuc, *Capitalismul monopolist în România*, Bucureşti, 1962, 326 p. in 8°; 41. *Anuarul statistic al R.P.R. 1965*, Bucureşti, 1965, 669 p. în 8°.

NEGUSTORII. HANURI ȘI HOTELURI

În 1963 existau în București 4.816 unități comerciale de stat.

NEGUSTORII

Alături de meșteșugarii-negustori și de meșteșugarii care prestau servicii, apar, de la început, negustorii propriu-ziși, cei care se mărgineau exclusiv la vînzarea mărfurilor. Primele știri documentare le avem din secolul al XV-lea. La 14 iunie 1476 voievodul Laiotă Basarab scrie brașovenilor, intervenind pentru doi „concetățeni" ai săi din Cetatea-Nouă, adică din București, cărora li se opriseră pe nedrept „lucrurile și bunurile", adică mărfurile. Să facă deci bine și să le restituie; altfel, îi va despăgubi el, luînd dublu de la negustorii brașoveni. Pe de altă parte, același voievod anunță, printr-o scrisoare nedatată (1474—1476), pe locuitorii cetății de peste munți că „a venit un neguțător turc cu marfă bună și multă și e un bun prieten al domniei-mele". Deci cine vrea să cumpere „să-și trimeată omul și să se tocmească și să se învoiască cu turcul în cetatea București, cum îi va fi voia".

Negustorii poartă, în actele redactate în limba slavă, numele generic de „cupeți" („negustori", din *kupiti* — a cumpăra), nume care se întrebuințează cu același înțeles și în actele scrise în românește în veacurile XVII—XVIII și care a rămas pînă astăzi sub forma „precupeț". La 2 iunie 1656, Cîrstea logofătul dă zapisul său — inedit — „la mîna jupînului Păun cupeț, cum să se știe că i-am vîndut niște loc den București, unde ne-au fost casele". Mai vechi decît cupeț, și anume, provenind din fondul romanic al limbii, este termenul „neguțător" (negociator), sau, cu o formă mai nouă, simplificată, „negustor". Într-o mărturie din 2 ianuarie 1664 privind o prăvălie din oraș, citim: „noi, neguțătorii care vom pune iscăliturile mai jos".

În afară însă de numirile generice, negustorii se mai numeau și după marfa pe care o vindeau — băcanii, mărgelarii, mătăsarii, sticlarii etc. — după locul de unde își procurau această marfă — brașovenii, udricanii, lipscanii, gabrovenii — sau după locul de unde proveneau ei înșiși — chiprovicenii, rușii, brăilenii, dîrstorenii sau dristorenii, arnăutchioiliii.

Băcanii au fost de la începutul orașului; numele lor, cunoscut în Moldova sub forma „bacal", vine din arabul *bakkal*, transmis nouă prin turci *(bakal)* și înseamnă „negustor de comestibile". Alături de produsele țării, ei vindeau comestibile străine — lămîi, rodii, smochine, roșcove, năramze, untdelemn, măsline, piper, scorțișoară, cuișoare etc. — așadar, cu un termen modern, „coloniale"; pe lîngă acestea, țineau și diverse alte produse aduse „de peste mare", ca „băcanul", lemnul roșu cu care se colorau ouăle de Paște, „șofranul", cu care se colora în galben etc. E probabil ca forma munteană a numelui acestui negustor de comestibile, „băcan", să fi rezultat chiar prin contaminarea formei originare, păstrate în Moldova, cu numele colorantului vîndut de el. Între martorii unui act inedit din 20 octombrie 1636, prin care Ionașcu Cocoș vinde „jupînului Miho lumînărariul din București" un loc de prăvălie cu 25 de „ughi", este și „Gheorghie băcanu". La 1 noiembrie 1693, „Iane băcanul" vinde „jupînului Dimii" „prăvăliia, adecă băcăniia", și cu o „cășcioară care iaste peste pod... lîngă bae" cu 120 de taleri. Cînd Ștefan Cantacuzino acordă, la 2 noiembrie 1714, scutire de dări ctitoriei din București a mitropolitului Antim Ivireanul, el are în vedere și „o magazie de piiatră cu pimnița *și cu băcăniia* și cu toate alalte ale ei"; „băcanul ce

va fi la băcănie și circiumarul ce va fi la pivniță" vor fi și ei „ertați de toate dăjdiile cîte vor eși pe tîrgu". Pe verso acestui act, e următoarea însemnare autografă, cu scrisul atît de elegant, caracteristic al lui Antim: „Cartea lui Ștefan-Vodă Cantacuzino pentru ca să fie băcanul și cîrciumarul în pace de toate nevoile". Sub Brîncoveanu întîlnim pe un „Rizea, vătaf de băcani", deci căpetenia breslei, figurînd ca martor într-un act din 1708, mai 10, alături de încă alți trei tovarăși de breaslă. Această ramură de negoț a fost întotdeauna bine reprezentată în București; băcanii erau numeroși, ceea ce se vede și din scriptele vistieriei și ale agiei, iar prăvăliile lor, pline de tot felul de „bunătăți" românești și străine, constituiau o adevărată atracție. S-au bucurat de o binemeritată faimă pe vremea divanului ad-hoc băcănia lui Martinovici și Asan, pe Lipscani, și aceea a lui Căciulescu și Mincu, pe podul Mogoșoaiei. Spre a se vedea varietatea și calitatea articolelor pe care le desfăceau și din care cele mai multe erau destinate boierimii și negutătorimei avute, marea masă a orășenilor mulțumindu-se cu produsele țării, reproducem, păstrîndu-i ortografia, un anunț-reclamă al primei băcănii, apărut în *Vestitorul românesc* din 30 ianuarie 1857: „La Martinovici și Asan. La crucea de aur în ulița Lipscanilor, în colțul «Hanului Șerban-Vodă», a sosit acum de curînd mai jos însemnatele articole, din cele mai bune cualități și cu prețuri moderate: Ceai diferite calități, rom de Jamaica și englezesc, esență de ponciu, zahar, cafea, cacao pisată fără zahar și nepisată, ciocolată de mai multe cualități, salam de Verona, de Sibiiu și de șuncă, cași de Emental, de Groyer și Parmasan (se așteaptă și de Olanda), galantină de cea mai fină, tobă de limbă, limbi afumate fierte și nefierte, șunci afumate și coapte în cocă, bouillon, marinată de Hell *(alfisch)*, scrumbii de Olanda, sardele de Franța în cutii și de Genova în butoiașe, hribi de Rusia, mazăre și ciuperci de Franța în cutii, trufle de cea mai fină cualitate, unt de lemn franțozesc din cel mai fin, murături franțozești, muștar de Franța, de Englitera și de Ungaria, macaroane de Italia, țigări diferite cualități, lumînări de spermanțet, cum și alte mai multe trebuincioase casei. Cele mai alese calități de vinuri streine și de la cele mai renumite case precum: Champagne mai multe cualități, Bordeaux, Chateau Lafite, St.-Julien și Medoc, Madéra, Muscat de Lunel, Cogniac, Malaga, Ofner, Menischer, Tokayer, Vöslauer, Villaner, Carlovitzer, Schomlauer, Szexader și de Cipru vechiu și altele. Cele mai alese cualități de licheruri, precum de Vanile, Maraschino, Anise de Bordeaux, Extrait de Absinthe, Curaçao, Parfait de amour și altele. Ulei de rapiță rafinat pentru lampe, uleiu de in proaspăt finu, lac pentru ceruit scîndurile, împreună cu instrucție pentru întrebuințare, cum și toate obiectele trebuincioase pentru ceruitu scîndurile. Apă anaterină pentru gură, acadele pentru tuse, prafuri de Seidliț, tinctură pentru durere de dinți, pastă pentru curățit dinții, săpun vegetalu pentru pete de obraz, săpun balsamic de măsline, pomadă vegetală pentru creșterea părului și altele." S-a remarcat apoi băcănia lui *Păun Popescu*, în hanul Zlătari, pe la 1870, aceea a lui *Ciobanu*, de pe Calea Victoriei, la finele veacului trecut, și acelea ale lui *Dragomir Niculescu*, tot pe Calea Victoriei, și *Dinischiotu*, la începutul străzii Decebal, în perioada dintre cele două războaie mondiale. Iar în vremea noastră anumite alimentare și comalimenturi, cum e cel de pe Bulevardul Magheru, sau Magazinul „Unic" cu autoservire de pe Bulevardul Bălcescu, constituie, prin varietatea și mulțimea produselor și prin aranjamentul acestora, o plăcere vizuală și, totodată, o permanentă tentație. Niciodată n-au fost în București magazine alimentare mai mari, mai elegante, mai bine orînduite ca acelea de azi și — trebuie subliniat — tot așa de înfățișătoare și de aprovizionate în *cartierele mărginașe* ca și în centru. Alimentara de la Obor, din Ferentari sau de la Bucureștii-Noi nu e mai prejos decît cea de pe Bulevardul Gh. Gheorghiu-Dej, de pe strada Brezoianu sau dinspre capătul Căii Victoriei. Este o deosebire extraordinară, în privința aceasta, între situația de astăzi și cea din trecut, de acum cîteva decenii numai.

Mărgelarii sau negustorii de mărgele, podoabe și găteli — „articole de modă", am zice astăzi — au fost și ei numeroși: își aveau prăvăliile pe „ulița mare", care, la un moment dat, se numea chiar după ei. Așa, de pildă, în actul din 26 februarie 1761, prin care Petre abagiul dăruiește Mitropoliei o prăvălie ce „iaste pă ulița cea mare a mărgelarilor". Pe această uliță mare, dughenile erau grupate, potrivit unui obicei general în evul mediu, pe specialități: abagiii într-un loc, mărgelarii în altul, șălarii iarăși deosebit etc. De aceea, în actele vremii referitoare la zisa uliță, întîlnim frecvent expresii corespunzătoare. Într-un zapis din 31 mai 1710 e vorba de „o prăvălie aici în București, în ulița cea mare în mărgelari"; la 16 septembrie 1756 — într-un act inedit — e amintită o alta „în ulița cea mare, în rîndul abagiilor", iar la 14 noiembrie 1721, o a treia, „în ulița cea mare, în rîndul șălarilor". Unul dintre cei mai vestiți „mărgelari" a fost Costandin, feciorul lui Maxim cupețul, și acesta tot mărgelar. Ni s-a păstrat „diata" lui, din 6 februarie 1735, prin care hotărăște să se vîndă o parte din marea lui avere, anume „casele... din mahalaoa Colții... cu pimnița de piiatră de la uliță" și cu casele de deasupra, apoi „pimnița de piiatră cu prăvăliile de pe dînsa din ulița cea mare", și cu banii obținuți „să... să facă o beserică de piiatră unde ar socoti părintele vlădica mitropolitul, aici în București, cu toate cîte trebuesc bisericii". Dorința i s-a împlinit; executorii lui testamentari au făcut cele necesare, și în felul acesta s-a ridicat biserica Sf. Elefterie-Vechi, unul din lăcașurile orășenești reprezentative ale veacului al XVIII-lea.

Mătăsarii sau negustorii de țesături de mătase erau și ei bine reprezentați. Într-un act inedit din 1631

sau 1632 — data e 7140, după cronologia bizantină, fără specificarea lunii și zilei — prin care județul Gheorghe și pîrgarii adeveresc vînzarea a două prăvălii și o pivniță „în tîrgul de sus" al Bucureștilor, găsim printre martori pe „Costandin mătăsariul", „Enache mătăsariul" și „Necula mătăsariul". Negustorilor li se adaugă apoi crescătorii de viermi-de-mătase, producătorii de „borangic", numeroși în veacul al XVIII-lea în mahalalele Mătăsari și Popa Nan (vezi și mai jos, p. 356). O categorie deosebită o formau „mătăsarii armeni", amintiți în privilegiul dat, la 18 august 1824, breslei boiangiilor; meșteșugul acesteia din urmă de a „boi", adică de a vopsi țesăturile, nu va putea fi exercitat de nici o altă breaslă, „nici basmagii [fabricanții de basmale], nici tabacii, nici ceaprazarii, nici ibrișingii, *nici mătăsarii armeni*, nici alt oricine ar fi".

Sticlarii erau cei ce vindeau „sticle" sau sticlărie, atît românească — fabricată la Șotînga, în Dîmbovița, și la „Steclăria" în Ilfov — cît și străină, de la „ochiurile" de geam pînă la recipiente de tot felul. La 1 iunie 1743, printr-un zapis inedit, Iosif sticlarul ia cu embatic de la Manolache Lambrino, devine cu alte cuvinte chiriașul permanent al acestuia, un loc la poarta de jos a Curții domnești. Sticlarii au dat numele lor unei uliți din cartierul Văcărești; ea se cheamă și astăzi tot așa (raionul Tudor Vladimirescu); acolo-și aveau mulți din ei dughenele.

Nu e cu putință să înșirăm aici — nu și-ar avea nici locul — toate categoriile de negustori din Bucureștii de altădată. Vom aminti dintre ele numai pe acelea care au dispărut sau ale căror nume nu mai sînt astăzi înțelese de marea masă a cititorilor, precum și categoriile de negustori însemnate prin vechimea lor.

În grupa mare a negustorilor de țesături menționăm pe *abagii*, pe *astaragii* și pe *bogasieri*. Cei dintîi vindeau abà (la plural: abàle), postav gros, ordinar, alb de obicei, dar și negru, fabricat în țară sau adus de peste Dunăre — de aici numele turcesc. Soția lui Șerban Cantacuzino era — reproducem textul cronicii lui Greceanu — „sîrbcă de feliu, de la Nicopole, fata Ghenii, negutătoriul de abale". La 16 septembrie 1756, un Petre abagiul cumpără o prăvălie „cu pămînt cu tot", „în ulița cea mare, în rîndul abagiilor", iar la 1 iulie 1744 e menționată o prăvălie „în ulița cea mare, despre abagii"; ambele acte sînt inedite. Astaragiii vindeau astar, o pînză groasă de căptușit hainele; termenul e de asemenea turcesc. Mulți dintre ei, ca și dintre abagii, erau și meseriași în același timp, adică lucrau haine cu materialele respective. În „cartea" pe care o obține, la 9 decembrie 1781, de la Alexandru Ipsilanti, stărostia de astaragii din București, sînt citați, ca un grup deosebit, întocmai ca la mătăsari, „armenii". Bogasierii vindeau „bogasii" (cuvînt iarăși turcesc, însemnînd țesături de bumbac, apretate și lustruite), și, pe lîngă acestea, tot soiul de alte țesături. Printre martorii unui zapis inedit din 1769, martie 18, este și „Nițu bogăsier". Acești negustori formau, la începutul secolului al XIX-lea, o breaslă, sau, cu termenul care se întrebuințează acum, o „companie" importantă; impozitul pe care îl plătesc, în septembrie 1820, potrivit unui act inedit, cei 48 de bogasieri, grupați în 24 de „cruci" — crucea era o unitate fiscală, ca și „ludele"; o întîlnim încă din secolul al XVII-lea la impunerea călărașilor — întrece pe cel al băcanilor și al „cupeților"; el reprezintă 720 de taleri, față de 570, respectiv 432, al celorlalți. Printre cei 48 de bogasieri, trecuți fiecare pe nume și cu domiciliul aferent, o serie întreagă sînt armeni. Cităm astfel pe „Hagi Carabet Ioneșor ot Popa Rusul", „Hagi Mogîrdici Buiucliul bogasier ot Olari", „Hagi Chircor sin Saacol", „Altîn Agemolu sin Martiros" și fratele său, „Apcar Agemolu sin Martiros", „Kirkor Vartan Buiucluoglu ot Caimata" și „Calos armeanul ot Popa Rusul". Hrisovul pe care „cumpania" bogasierilor din București îl primise de la Alexandru Suțu (1818—1821) le este înnoit, în septembrie 1824, de către Grigore Ghica; ei sînt scutiți de dijmărit și de vinărici, urmînd să plătească, la fiecare patru luni, cîte 30 de taleri de cruce.

Două numiri de negustori, azi dispărute, comportă discuție; e vorba de matrapazi și de paceagii. Cei dintîi făceau parte din marea grupă a blănarilor; faptul rezultă din hrisovul pe care Alexandru Ipsilanti îl dă, în 1780, precizînd componența grupei: „cîți se află într-această vreme la meșteșugul și negustoria aceasta, adecă blănari, cojocari, ișlicari și matrapazi". Care anume era specialitatea matrapazilor nu se precizează în hrisov, în timp ce se dau detalii asupra celorlalte trei categorii. S-ar putea să aibă înțelesul general de „negustor de blănuri", cu nuanța de „acaparator", „speculant". Căci cu acest înțeles general de negustor apare termenul în condica de lefuri și venituri din 1776, în care sînt amintiți „starostii de matrapaji și matrapajii, *adică precupeții*". În alt document, din 1791, se amintește de „varul nestins ce-l vînd matrapazii". Ar rezulta deci că acești matrapazi erau totuna cu precupeții, însemnînd negustori care speculează asupra diferitelor mărfuri, cumpărînd ieftin și vînzînd scump. În limba turcă, termenul are și acest sens peiorativ, pe lîngă sensul prim de ciomăgaș, duelgiu. Așa se explică și evoluția semantică a cuvîntului derivat, „matrapazlîc", care de la sensul inițial de „meseria matrapazului" a ajuns să însemne „fraudă", „înșelăciune". În ce privește pe „paceagii", termenul derivă din turcescul „pacea", iar acesta are două înțelesuri: 1. blană prețioasă de calitate inferioară, de la partea de sus a picioarelor; se aplică atît blănii de samur sau zibelină, cît și celei de jder, sobol, vulpe etc. Adăugăm precizarea că blănile prețioase erau de patru calități: „spinările", cele mai bune și mai scumpe; „pacelele", de la partea superioară a piciorului; „picioarele", de la partea inferioară a lui; „pîntecele" (în turcește *nefea*), mult inferioare față de „spinări". În timp ce o blană întreagă de spinări

de vulpe costa, potrivit hrisovului din 1780, „80 de talere", una de pîntece valora numai „16 talere", adică a cincea parte. În ce privește samurul sau zibelina, exista și o a cincea calitate: „coadele", adică blana cozii animalului; 2. „pacea" mai înseamnă și mîncare făcută din picioare de oaie sau vițel, dreasă cu ou și oțet, similară deci ciorbei de burtă. „Paceagii" pe care-i întîlnim în actele bucureștene ale secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea au și ei un dublu înțeles. Unii sînt blănari, vînzînd blănuri făcute din pacele. La aceștia credem că se referă zapisul inedit din 1698, octombrie 7, prin care Nica șălarul arată că soacră-sa, Vișa călugărița, a cumpărat „o prăvălie aicea în București, la Tîrgul Dinlăuntru, unde sînt paceagiei (пачѣџиеи), înnaintea prăvăliei Zotii băcanul". Tot la ei pare a se referi și zapisul inedit din 1778, noiembrie 26, amintind pe un „Costea paceagiul", care ține prăvălie pe ulița săidăcarilor, lîngă Hanul lui Șerban-Vodă. De asemenea, cartea de judecată din 1791, noiembrie 3, în care se amintește că în 1762 s-a dat cu chirie „prăvăliia de pacegerie, însă cu trei prăvălii ce sînt lîngă pușcărie", așadar în inima tîrgului, lîngă Curtea domnească. Cu al doilea înțeles, de natură culinară sau gastronomică, întîlnim pe paceagii în ordonanța sau „nizamul" din 9 decembrie 1798 privind măsurile de prevenire a „năprasnicei boale a ciumii". Se spune acolo că „bucătarii cei ce țin alișveriș de paceagerie să vînză bucatele lor fără de adunare înăuntru prăvăliilor lor, cu mese, ci afară să mănînce fieșcare, oriunde va vrea, cumpărîndu-și cu paraua bucatele". Cu același înțeles îl găsim și în cronica stolnicului Dumitrache privind evenimentele din anii 1769—1775, cronică în care citim că „s-au apucat mulți iarăși de plăcintărie și paceagerie".

Foarte vechi, în ramura alimentară, sînt, în afară de brutari, *măcelarii* și *pescarii*. Cei dintîi, cu nume moștenit din fondul romanic al limbii — *macellarius* are exact același înțeles — și-au avut primele așezări în mahalaua Sf. Sava, unde, potrivit cărții din 27 aprilie 1664 a lui Gherghina județul, „au fost mai dănainte scaunele dă carne, ceale vechi", apoi în mahalaua Scaune, de-a lungul Bucureștioarei. Dar și aici s-a produs o nouă deplasare, mai spre sud, așezarea primă din mahalaua Scaune devenind, la rîndu-i, Scaunele-Vechi, zisă și Săpunari. La 21 octombrie 1720, căpeteniile acestei bresle, „noi, vătașii de măcelari, împreună cu alți tovarăși, anume Iane vătaf i Necula vătaf i Voico vătaf i Neagul măcelaru", fac un schimb de teren „în mahalaoa Scaunelor" cu Staico logofătul despre doamna; actul este inedit. Măcelarilor li s-a mai spus, cu un termen turcesc, și *casapi*; un „Liver casap" cumpără „de la orășenii din București" o proprietate pe care i-o întărește, la 18 noiembrie 1580, Mihnea Turcitul. Acest de-al doilea nume al măcelarilor s-a generalizat mai mult în Moldova. Spre miazăzi de scaunele măcelarilor, tot în preajma Bucureștioarei, se aflau „scaunele pescarilor". Exista acolo și o „răspîntie" unde trăgeau „carăle cu pește" sosite de la baltă așa cum aflăm din acte ale epocii brîncovenești (vezi și mai sus, p. 303). Într-un zapis inedit din 26 octombrie 1790 se pomenesc „casele răposatului... Branțici, ce sînt la scaunile dă pește", iar în altul, tot inedit, din 3 februarie 1764, se face amintire de casa „Radului vătaf de pescari". În 1832 existau 57 de „pescari" care plăteau patentă în București, față de 55 de „măcelari".

Vechi au fost și „aparii", adică negustorii de apă. Ei o cărau cu sacaua — un butoi pus pe două roate — de la izvoarele captate — Filaret, Mărcuța — dar mai ales de la Dîmbovița, unde existau mai multe „vaduri" ale sacagiilor. Unul era chiar în fața Curții-Vechi, la poarta din mijloc, altul în dreptul fostului local al Procuraturii, lîngă podul Mihai-Vodă, unde se va instala, mai tîrziu, sub Bibescu, „machina" hidraulică. Un Neagul „aparul" e amintit într-un zapis de vînzare din 27 aprilie 1664. Iar în *Anatefterul* lui Brîncoveanu e trecută și „apăria" de la curte și „sacagiul", acesta din urmă primind „bacșiș" atît de Anul nou, cît și atunci cînd vine domnul de la oaste. După nartul din 9 decembrie 1802, o saca de apă costa „4 parale" „în poporu agii", adică în centru, și „5 parale" „în poporu Spirii", adică în Dealul Spirii. Aparii au dăinuit în unele mahalale pînă în preajma primului război mondial (vezi fig. 193).

Vînzarea fierului și aceea a sării a fost un drept pe care și l-a rezervat domnia. Documente din vremea lui Brîncoveanu și apoi din epoca fanariotă

Fig. 193 — Negustor de apă sau sacagiu. Fotografie de Szatmary pe la 1867. (B.A.)



ne arată că ele se concesionau împreună aceluiași întreprinzător, care apoi, la rîndu-i, își avea oamenii săi prin care desfăcea cele două produse. Era un loc anume în București, imediat la sud de actuala Piață 1848 (fostă Sf. Gheorghe), unde fierul, importat în „baloturi" sau în bare lungi, se „frîngea", adică se tăia în bucăți mai mici. De aceea în documentele vremii acest loc este cunoscut sub denumirea „unde se frînge fierul". La 27 mai 1745, Despa „Vinețeanca" și cu feciorii ei vînd Mitropoliei, cu 230 de taleri noi, „o prăvălie aici în București, numai leamnele noastre — deci numai dughiana de lemn, fără teren — pe locul sfintei Mitropolii, *unde să frînge fierul*". Un alt zapis, din 16 februarie 1754, amintește de „doao prăvălii cu locul lor aici în București, *unde să frînge fierul*", prăvălii stăpînite de o biserică din Tîrgșor, „pînă în zilele răposatului Ioan-Vodă [Mavrocordat — 1716—1719], cînd au ars focul" orașul, „arzînd și aceale două prăvălii". Tot astfel, la 20 noiembrie 1753, aflăm că un Hrizea cantaragiul avea „trei prăvălii aici în București, unde să frînge hierul". Întocmai ca și la scaunele de carne și cele de pește, s-a produs și aici o mutare a locului unde se frîngea fierul; așa se explică de ce acte de la finele secolului al XVIII-lea — cum sînt două zapise inedite din 13 noiembrie 1790 și 11... [luna nu e indicată] 1791 — se referă la prăvălii ce sînt „în tîrg înlăuntru, *la fierul cel vechi*". Amintirea locului s-a păstrat pînă la al doilea război mondial în numele micii străzi „Frînge-Fier" dintre Calea Moșilor și strada Decebal, la sud de Grădina Sfîntul Gheorghe. Astăzi se cheamă Jacques Elias; ar trebui să se revină la vechea denumire, atît de evocatoare pentru viața economică de odinioară a orașului, și să se dea numele filantropului Elias unei străzi noi.

Pe lîngă numirile generice de „cupeți" și „negutători", pe lîngă acelea speciale determinate de numele mărfii vîndute, mai exista o a treia categorie de nume, după locul de unde aduceau marfa. E vorba de *brașoveni*, *udricani*, *lipscani* și *gabroveni*. Brașovenii erau români din Șcheii-Brașovului care făceau la București și în restul țării negoțul de „brașovenie" sau articole de Brașov (țesături, veșminte, obiecte de podoabă, fierărie, lăzi). Îi găsim pomeniți în hrisovul din 1665, ianuarie 28, prin care Radu Leon acordă scutire de dări „tuturor scheailor carii să hrăneascu cu negoțu brașovenescu aici în țeara domnii-meale și în orașul domniei-meale în București", așa cum le acordaseră și „alți domni mai denainte vrăme". O seamă dintre ei aveau la noi locuințe stabile, erau — cum spune hrisovul pe care li-l dă Brîncoveanu, la 8 ianuarie 1701 — „șăzători cu case". Plăteau acum la vistierie o dare, și anume, pe temei de „ruptoare", adică o sumă globală pentru toți „brașovenii", fixată prin bună înțelegere. Hrisovul amintit, arătînd că acest sistem exista încă „mai dinainte, dă la alți răposați domni", li-l reînnoiește, precizînd că vor avea să plătească 1.000 de taleri anual, în patru cîștiuri. De la o vreme, s-a dat numele de brașoveni nu numai celor originari din Șcheii-Brașovului, dar și negustorilor bucureșteni care vindeau marfă de Brașov. În legătură cu felul cum știau să-și laude marfa, să-i facă reclamă, exagerînd și, uneori, inventînd, s-a format, în limba noastră, termenul „brașoave", cu sensul de „palavre, minciuni". Multă vreme, o uliță din centrul comercial s-a numit Brașoveni; astăzi există o stradă cu acest nume în raionul 1 Mai, cartierul Tei, unde s-au așezat o seamă dintre negustorii brașoveni stabiliți în București.

Udricanii erau negustorii care aduceau marfă de „Udrii" sau Adrianopol (în turcește: Edirne), oraș vestit pentru produsele sale textile și alimentare, veche reședință a sultanilor, înainte de cucerirea Constantinopolului, și care redevine reședință, paralel cu cea de pe malurile Bosforului, în timpul marilor campanii de la finele secolului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea. Termenul „udrican" exista în epoca brîncovenească (vezi p. 303, 361).

În aceeași epocă apar și negustorii care se aprovizionează direct din marele tîrg al Europei Centrale, de la Leipzig, sau, cum îi ziceau ai noștri, Lipsca. Mai înainte vreme marfa de „lipscănie" ne sosea prin intermediul sașilor; apoi, dîndu-și seamă de marele cîștig pe care îl pot realiza, negustorii bucureșteni trec peste acești intermediari și se duc direct la sursă. Del Chiaro, secretarul lui Brîncoveanu și al lui Ștefan Cantacuzino (1710—1716), pomenește în *Istoria* sa pe negustorii care vin „de două ori pe an" de la Lipsca, aducînd cristaluri de Boemia și „tot soiul de alte mărfuri". Un act oficial din 16 august 1726 arată într-adevăr că, în acel an, negustorii bucureșteni au adus, de la tîrgul de primăvară din Lipsca, opt care cu marfă. Iar un raport din Viena, datat 28 dechembrie 1737, ne dă informația că la faimosul tîrg vin nu numai „o mulțime de poloni", dar „de asemenea munteni («valacchi») și transilvăneni". Acești „lipscani", care au dat numele lor, în veacul al XVIII-lea, uliței principale de comerț a tîrgului, aveau o odaie a lor pe locul stăpînit de Biserica domnească. Într-adevăr, un act inedit din 25 aprilie 1754, de la Constantin Cehan Racoviță voievod, precizînd chiria pe care trebuie s-o plătească toți cei ce au case și prăvălii pe acest loc — un zlot pe an de stînjen cei de la uliță și un tult cei din dos — menționează, printre chiriași, alături de „Ioan jîmblarul", de „Mehmet nălba(n)tul" (potcovarul), de „Aldea neamțul", de „Gavrilă bucătariu", și „Odaia lipscanilor". Aveau, poate, aici sediul breslei lor, eventual și un depozit. La 5 februarie 1765, Ștefan Racoviță întărește lui „Hristea Dimitriu Lipțcanul" „o boltă — adică o prăvălie — de piatră", cumpărată cu 2.500 de taleri — preț mare — de la Hagi Costandin Stoenescul, numai bolta, fără locul respectiv, deoarece acesta aparținea feciorilor lui „Anastasie zlătariul", cărora li se plătește o chirie de 60 de taleri anual. Breasla sau „cumpania" lipscanilor căpătase un hrisov, specificînd statutul ei, de la

Alexandru Suţu (1818—1821), hrisov pe care li-l confirmă, la 8 septembrie 1824, Grigore Ghica. Aflăm din el că din „cumpanie“ fac parte „acei neguţători cari neguţătoresc *marfă dă Lipscă şi din alte părţi ale Evropi* şi să află cu locuinţa aici în politiia Bucureştilor“. Ei vor plăti fiecare cîte 45 de taleri anual „havaetul“ vistieriei şi vor fi scutiţi, în schimb, de „vinăriciu, dijmărit şi fumărit“ şi apăraţi „de orice havalele şi angarii“. Vor ţine cîte două călfi la prăvăliile lor, holtei, pentru care vor plăti tot cîte 45 de taleri. Compania n-are staroste, fiindcă — spune hrisovul — negustorii aceştia „nu primesc... a li să pune“ — se socoteau, se vede, prea mari ca să accepte un astfel de şef — ci numai patru epitropi aleşi de companişti dintre ei. La 1855, în timpul ocupaţiei austriece, căpitanul Ştefan Dietrich arată că „cea mai frumoasă şi veselă stradă din Bucureşti este Strada Lipscani, unde se află cele mai bogate şi luxoase magazine care, prin mărimea şi strălucirea lor, se pot măsura cu magazinele vieneze“.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea sînt constataţi în Bucureşti şi negustori *gabroveni*, care aduceau marfă de Gabrovo, oraşul din Balcani, cunoscut prin manufacturile sale de postav. Era un postav gros, trainic, foarte apreciat de burghezia mijlocie şi mică; un costum dintr-o asemenea stofă ţinea o viaţă întreagă. Gabrovenii îşi aveau prăvăliile pe uliţa care de la ei şi-a şi luat numele, uliţă paralelă cu Lipscanii şi mărginind spre miazănoapte vechea incintă a Curţii domneşti. Această uliţă era, spre finele secolului al XVIII-lea, una din cele mai animate şi mai frumoase din oraş, făcînd concurenţă Lipscanilor. În 1817, un Stoian băcanul, fiul lui „Petre Steneţ gabroveanu“, ridică, împreună „cu soţia sa, Joiţa“, cu „Dumitru cojocaru“ şi cu „alţi evlavioşi creştini“ biserica Sfinţii Voievozi de pe Calea Tîrgoviştii (astăzi Calea Griviţei).

O a patra categorie de nume de negustori erau acelea în legătură cu locul lor de provenienţă, cu oraşul din care veniseră spre a se aşeza în Bucureşti. În această categorie intrau *chiprovicenii*, *ruşii*, *brăilenii*, *dîrstorenii* şi *arnăutchioiliii*. Pentru chiproviceni, originari din Chiprovaţ şi Cobilovaţ, vezi mai sus, capitolul referitor la populaţia oraşului. Ruşii erau vechi negustori în Ţara Românească. Sînt amintiţi încă în privilegiul vamal dat de Vlad Dracul la 8 septembrie 1439. Îi constatăm apoi pe vremea lui Antonie-vodă din Popeşti (1669—1672), iar sub Brîncoveanu aveau o biserică a lor în Bucureşti. De acest ultim fapt ne vorbeşte o însemnare autografă din 17 august 1696 a lui Enache Văcărescu, însemnare care arată că binecunoscutul boier a cumpărat o evanghelie şi a dat-o „de pomană la Besereaca Ruşilor“ pentru pomenirea sa şi a părinţilor săi. Se pare că Biserica Ruşilor e totuna cu Biserica Negustori, unde se află azi evanghelia cu însemnarea lui Văcărescu. Brăilenii erau negustori veniţi din raiaua Brăilei — turci, greci, români etc.; ei plăteau, ca şi braşovenii, tot pe temei de „ruptoare“, o sumă anual vistieriei. Numărul lor — pe întreaga Muntenie, o seamă dintre ei stînd în Bucureşti — întrecea cu puţin pe acela al chiprovicenilor. Aşa rezultă din cifra comparată a sumei pe care o plăteau vistieriei; căci pe cînd aceştia din urmă dădeau la „poclonul hanului“, pe vremea lui Brîncoveanu, 250 de „ughi“ sau galbeni, brăilenii dădeau 270. Dîrstorenii erau negustori, de origine etnică diferită, veniţi din Dîrstor sau Silistra. *Istoria* lui Mihai Cantacuzino, terminată în 1776, îi prezintă ca „fugari din cauza turcilor“. Se pare că această breaslă relativ recentă — nu figurează în condica vistieriei lui Brîncoveanu — n-a avut însemnătatea chiprovicenilor şi brăilenilor. Şi pe arnăutchioiliii i-am înfăţişat la capitolul privind populaţia oraşului; adăugăm aici că ei formau o „companiie“, care, potrivit hrisovului din septembrie 1820, cuprindea 90 de nume, din care 57 plătesc vistieriei anual cîte 15 taleri — lipscanii plăteau cîte 45, aşadar de trei ori mai mult — 4 cîte 7 taleri şi jumătate, iar 27, între care starostele şi ceauşul — adică preşedintele companiei şi agentul lui executiv — nu plătesc nimic.

Toţi aceşti negustori — cu excepţia bineînţeles a aparilor — îşi aveau prăvăliile lor fixe, grupate, în genere, pe specialităţi. Aceste prăvălii erau, la început, în imensa lor majoritate, de lemn, nu de zid, totul, de la „talpă“ pînă la „căpriori“, fiind făcut din material lemnos. De aceea, în mod curent, se vorbeşte în actele secolului al XVII-lea şi în prima jumătate a celui de al XVIII-lea de „lemnele“ prăvăliei. Cînd, la 28 noiembrie 1719, Radu diaconul vinde lui Simion abagiul „un loc de prăvălie“, se specifică: „însă afară din leamne, pentru că leamnele s-au făcut cu cheltuiala dumnealui“. Iar cînd Nică şălarul se judecă, la 7 octombrie 1698, cu mănăstirea Cernica, pentru o prăvălie pe care el o primise de zestre, mahalagiii vecini socotesc „leamnele“ prăvăliei, valoarea respectivă — 10 taleri — fiind plătită de egumenul mănăstirii. Tot de lemn erau, bineînţeles, „tărăbile“ — prăvălii mai mici, pentru care se plătea chirie mai puţină. Dintr-un zapis inedit, din 10 mai 1749, aflăm că în timp ce pentru o prăvălie „mare“ — de fapt, pentru pămîntul pe care sta prăvălia — se plătea o chirie anuală de 50 de taleri, „pentru chiria altii prăvălii tărăbi, ce iaste în dreptul prăvălii cei mari, preste uliţă“, se dădea numai 30. La 26 octombrie 1790, de Sfîntul Dumitru, luînd cu chirie Gheorghiţă mărgelarul două „tarabe ce sînt înnăuntru în tîrg“, unde tot el mai înainte „metahirisise“, adică se îndeletnicise cu mărgelăria, plăteşte pentru amîndouă 80 de taleri anual. Tot de lemn credem că erau şi „samarii“ şi „cesimalele“, iarăşi un fel de tarabe, pe cît se pare, fără ca să putem însă, în stadiul actual al cercetărilor, să arătăm diferenţa specifică între aceste trei tipuri de dughene. Din documente rezultă că „samarii“ erau grupaţi, formînd un loc bine cunoscut în Tîrgul Dinlăuntru. O serie de documente inedite, din intervalul 1790—1793, amintesc de diferite prăvălii care se aflau „în tîrg înnăuntru, supt

samari“ (cîteodată și forma: „dă supt samară“). Prăvăliile erau, în general, de aceeași mărime. Se știa dimensiunea tip, adică lățimea ei la uliță, de aceea întîlnim atît de des în documente formula: „un loc de atîtea prăvălii“. La 28 iulie 1627 Alexandru Coconul întărește mănăstirii Sf. Troiță (Radu-Vodă), printr-un act inedit, „pivnița lui Macavei, din București, și *cu loc pentru 12 prăvălii*“. Iar la 25 ianuarie 1645, Constantin Cantacuzino, marele postelnic, cumpără de la Duca ceaușul și frații acestuia, Dima și Enachi, „o pivniță... cu loc dă doa prăvălii și alt loc dă o prăvălii“, lîngă „chiliile biséricii a popei Mantăi“. Se pare că dimensiunea era de trei metri — cam un stînjen și jumătate — la care se adăuga grosimea pereților. Așa cel puțin rezultă din zapisul cu data de 24 ianuarie 1671, prin care Gheorma, fiul lui Mihnea stegarul, vinde, împreună cu rudele lui, „meșterului Stan croitoriul Tirilișca“ și soției acestuia, „Ștefaniei“, „2 prăvălii în tîrg în București“, vecine cu „prăvăliile Stoicăi logofătul Ludescul“. „Însă să se știe cum merg... prăvăliile — citim în zapis — la față, despre uliță stînjăni 3 și 3 palme și au dat cu stînjănul Ștefan logofătul, feciorul lui Leontie postelnicul“. Între martori, „Costandin slugeariul“, fiul lui Stoica Ludescul. Prin urmare, o prăvălie, inclusiv grosimea pereților — avea o lățime la uliță de 3 metri și 32 centimetri, socotind cu stînjenul — aproape contemporan — al lui Șerban-Vodă (1,9665 m).

În tîrgul propriu-zis, în centrul comercial, prăvăliile erau foarte dese, una lîngă alta; cîteodată veneau pînă aproape de tot de lăcașurile bisericești, cum e cazul cu prăvălia pe care „Radul căpitanul Bilcirescul“ o vinde, la 28 ianuarie 1671, „jupînului Iorgăi starostea“; ea venea „lîngă prăvăliile Besearicii Grecilor, *în rînd în dosul altarului*“, iar locul ei, „pînă în bolovanii besearicii“. Din această îngrămădire a prăvăliilor s-a ajuns ca unele lăcașuri din centrul Bucureștilor să fie împrejmuite de pretutindeni, acoperite, de uneori nici nu se mai văd, cum e cazul cu biserica Sf. Gheorghe-Vechi, sau de-abia se văd — Biserica Doamnei.

Multe dintre prăvălii erau așezate deasupra pivnițelor în care se vindea vin, pivnițe zidite și care aduceau un venit bun, întrecînd adeseori pe acela al prăvăliilor de deasupra. Așa se explică de ce într-o serie de documente din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea se citează în primul rînd pivnița și apoi prăvăliile, cea dintîi fiind elementul esențial. Cînd, la 20 martie 1655, printr-un zapis care dă detalii asupra familiei lui Radul logofătul Năsturel, tatăl doamnei Elina a lui Matei Basarab, se vinde o proprietate bucureșteană ce aparținuse acestei familii, se specifică: „o pivniță cu 5 prăvălii, la ulița cea mare“; iar mai departe, în același zapis: „partea lui, jumătate de pivniță și, deasupra, două prăvălii și jumătate“.

Din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, prăvăliile de lemn încep să fie înlocuite prin prăvălii trainice de zid. În acte găsim acum mențiunea dacă prăvălia e de lemn sau de zid, ceea ce înainte nu se făcea decît în mod excepțional. La 15 decembrie 1737, printr-un zapis inedit, Despa, fosta soție a lui Stoica logofătul despre Doamna, vinde vel-clucerului Ștefanache „trei prăvălii de lemn pe locul nostru, în fața Scaunelor“. Iar la 1783, Nicolae biv-polcovnic dă o adeverință, iarăși inedită, că soția sa Ana a lăsat prin testament Mitropoliei „o prăvălie de zid cu casă în dos în îngrădișul curții de uluce“. Procesul de înlocuire a vechilor dughene, de lemn, prin construcții trainice, de zid, e relevat de hrisovul inedit din 9 martie 1754, prin care voievodul Constantin Cehan Racoviță hotărăște ce chirii urmează să ia Biserica Domnească de la aceia care au prăvălii pe locul ei de pe ulița Boiangiilor, în mahalaua Sf. Gheorghe-Vechi. Și anume, de la „prăvăliile cele vechi ce nu s-au strămutat pînă acuma“, au rămas tot așa, să ia cîte șase taleri și jumătate pe an; „iar de la prăvăliile ce s-au prefăcut — adică au fost înlocuite prin altele noi, de piatră — cîte taleri opt“, și de fiecare bute de vin pe care ar vinde-o în pivniță cîte un leu. „Pentru că — adaugă hrisovul — *mai nainte toate prăvăliile au fost de lemnu*“, plătind cîte 6 taleri și jumătate. Dar „unii din prăvăliași — citim mai departe — s-au și îndrăznit de ș-au prefăcut prăvăliile, făcînd și pivnițe, încă unii de zid“, fără știrea bisericii. Se cuvine deci să plătească mai mult, așa cum plătesc „și alții ce-și prefac prăvăliile“. O bucată de vreme s-a mai construit amestecat, unele prăvălii de lemn, altele de zid, pînă cînd, după incendiul din 1804, s-a hotărît, prin regulamentul din 14 septembrie al acestui an, să nu se mai permită decît construcții de zid. Era aceasta și o măsură împotriva propagării incendiilor, care pustiau, la intervale dese, orașul.

Chiriile prăvăliilor au fost în general mari, și ele au mers crescînd. Pentru o prăvălie „dă mărgelărie, din Tîrgu Dinlăuntru, dă supt samari“, plătește Bănică mărgelarul la 26 octombrie 1793 — de Sfîntul Dumitru — 125 de taleri anual, cît dădeai altădată s-o cumperi de veci. Iar pentru „dooao prăvălii“, „dă pacigerie“ și „o magazioară dinnapoi, ce sînt tot într-un văliș“, plătește Dimitrie căpitanul la 23 aprilie 1791 — de Sfîntul Gheorghe — 300 de taleri anual. După 1829, cînd, în urma Tratatului de la Adrianopol, care asigura libertatea comerțului pe Dunăre și Marea Neagră, afacerile sporesc și negoțul înflorește, chiriile ajung la cifre remarcabile.

Din rîndul negustorilor pămînteni din București se ridică un număr de 24 de fruntași, alcătuind, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, o adevărată aristocrație, bucurîndu-se de privilegii fiscale și transmițîndu-și situația în mod ereditar, din tată în fiu. Ni s-au păstrat mai multe hrisoave asupra lor, dintre care unul, din 1 iunie 1803, de la Constantin Ipsilanti. Domnul arată că acești „24 neguțători pămînteni“ sînt „veche breaslă — sau cumpanie veche —

a scaunului domniei-mele București" și că ei „au avut privileghiuri prin hrisoave și cărțile domnilor de mai nainte vreme". Din rîndurile lor se aleg cei ce ajută, pe rînd, pe „starostea de neguțători" la „judecăți, socoteli și mezaturi cari sunt trebile obștiei". De aceea, șase dintre dînșii sînt scutiți complet de dări, iar ceilalți de dijmărit și vinărici; li se mai scutește la toți și „cîte o pivniță de fumărit, de căminărit, de vamă, de vin domnesc și de ortul vătășesc". Numele acestor 24 de negustori fruntași sînt scrise în condicele vistieriei, și starostele nu poate înlătura pe nici unul din ei; drepturile lor le moștenesc „cei ce se vor trage dintr-aceștia, ca să nu rămîie isterisiți [lipsiți] de orînduiala neamului lor"; dacă nu sînt urmași, atunci „se va așeza dintre alți neguțători cari vor fi destoinici". Hrisovul din 1803 e confirmat și de Caragea, la 3 mai 1813, și de Grigore Ghica, la 22 iulie 1824.

Pe lîngă negustorii stabili, cu prăvălii fixe, încep să apară, spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, și negustori ambulanți. Sînt așa-zișii *marchitani* — numele e rusesc — care-și poartă marfa în căruțe cu cai, deplasîndu-se ușor la diferitele bîlciuri și tîrguri regionale. Ei însoțesc și armatele străine în deplasările acestora, furnizînd soldaților articolele de care au nevoie. În timpul războiului dintre ruși și austrieci de o parte, turci de cealaltă, întîlnim, la 8 februarie 1790, „un marchitan cu niște marfă de Bécs", adică de Viena. În București erau, pe atunci, o seamă de acești marchitani care făceau afaceri bune, profitînd de starea de război. Mulți dintre ei erau străini: supuși austrieci, apoi ruși, greci, de la o vreme însă și români. La 28 martie 1808, divanul domnesc ia hotărîrea să scutească de vamă pe acești „marchitani, cari aduc pe la polcuri ceale trebuincioase lucruri și băuturi de la Rusia". Înmulțindu-se însă și făcînd o serioasă concurență negustorilor stabili, cu prăvălii, ei provoacă o plîngere a acestora din urmă către divan, care, la rîndu-i, se adresează generalului-maior Repninski, la 9 aprilie 1812. Divanul arată că „au dat jalbă toți negustorii pieții ai acestei politii [adică ai Bucureștilor] pentru marchitanii ce se neguțătoresc cu mărfuri cu căruțe, cum că, împotriva bunei rînduieli, de sineși, pun căruțele și deschid mărfurile pe dinaintea prăvăliilor lor", băgînd totodată caii prin grădini și făcînd stricăciuni. Cer deci să fie obligați marchitanii, pentru alișverișul lor, „să găsească hanuri sau prăvălii cu chirie să-și puie mărfurile". Termenul marchitan s-a păstrat pînă astăzi în limba noastră, mai ales cu înțelesul de negustor de mărunțișuri.

Tot negustori de mărunțișuri, dar de un caracter mixt, avînd și dugheni în oraș și umblînd și pe la sate, prin județe, au fost *mămularii*. De la ei și-a luat numele o stradă în București, în raionul Tudor Vladimirescu. Au existat și „*boccegii*", purtîndu-și marfa — tulpane, batiste, obiecte de podoabă, pînzărie și tot felul de mărunțișuri — într-o boccea pe care o duceau în spinare. Faimosul Cilibi Moise, cel cu cărticelele de proverbe și învățături, era un boccegiu.

Cînd orașul începe să se întindă mult, în epoca Regulamentului Organic, apar și alți negustori ambulanți, de data aceasta ducîndu-și marfa în două coșuri sau recipiente atîrnate de capetele unei cobilițe purtate pe umeri: sînt *oltenii*. Veniți din Oltenia, în special de pe Valea Jiului și a afluenților lui, ei poartă pînă în cele mai îndepărtate colțuri ale Bucureștilor marfa — zarzavaturi, fructe, pește, păsări, iaurt, flori etc. — pe care o iau, dis-de-dimineață, de la angrosiștii și producătorii din Piața Mare. Alături de ei constatăm, pe străzile orașului, o serie întreagă de alți negustori ambulanți: turci, bulgari, albanezi, care vînd bragă, salep, alviță, dulciuri, înghețată etc.; evrei, cumpărători de haine vechi; armeni, vînzători de covoare (vezi și fig. 194) și de rîșnițe de cafea; țigani, umblînd, cu căruciorul tras de un măgar, după „fiare vechi" sau vînzînd piepteni, albii, cioin și alte vegetale, în timp ce țigăncile umblă cu „floricele", „porumbielu fierbinte", „levănțica" și tot soiul de flori. Pe străzile Bucureștilor se țes necontenit, de dimineață pînă seara, acești negustori ambulanți de tot felul, cu strigătele lor caracteristice. Alături de ei sînt și *meseriași* ambulanți: geamgii, recrutați mai ales dintre transilvăneni și în special dintre moți, apoi reparatori de butoaie și putini, purtînd în sac „ghiara" de tras în afară doagele și cîteva fire de papură, după aceea, cei ce pun coadă nouă la topor și spoitori de vase de aramă, specialități țigănești („coadă la topor" și „spoi tingiri") etc.

Fig. 194 — Scoarțe de vînzare pe cheiul Dîmboviței, aproape de Piața Unirii. (M.I.B.)



După primul război mondial, o dată cu înmulţirea pieţelor şi cu înfiinţarea de magazine şi în cartierele mai îndepărtate, numărul acestor ambulanţi a scăzut în raport cu masa populaţiei; scăderea — în special la olteni — s-a accentuat şi mai mult după cel de al doilea război mondial, cînd noua organizare a comerţului de stat a pus la îndemîna locuitorilor capitalei tot soiul de produse *în fiecare cartier* — prin alimentare, aprozare, magazinele de pîine, carne, produse zaharoase, produse tehnice şi de metal etc. Totuşi, unii din aceşti negustori şi meseriaşi ambulanţi mai subzistă şi acum. Comerţul în Bucureşti, ca şi în întreaga ţară, se face astăzi pe baza relaţiilor de producţie socialiste, cu excluderea oricărui intermediar între producător şi cumpărător. E un comerţ de stat şi cooperatist; sectorul particular a ajuns disparent şi se limitează aproape numai la domeniul alimentar (produse vîndute în pieţe de către ţărani). În 1963, existau în Bucureşti 4.816 unităţi comerciale de stat, şi numărul lor creşte continuu. Trebuiesc relevate în special magazinele noi deschise în blocurile recent construite; de mari dimensiuni, elegante, bine utilate şi încadrate cu personal de specialitate, ele constituie o mîndrie a oraşului şi a comerţului socialist (vezi fig. 195); ca exemplu, cităm magazinul „Căminul" din Piaţa Amzei, pentru mobilier şi covoare, alimentarele din bulevardul Gh. Gheorghiu-Dej, Bulevardul Bucureştii-Noi, Şoseaua Ştefan cel Mare, magazinul „Polar" pentru produse conservate prin frig etc. În ultimii ani s-a introdus sistemul magazinelor cu autoservire — la început, la cele alimentare, apoi, faţă de interesul arătat de public, şi la alte categorii. S-a înmulţit numărul *magazinelor generale*; Bucureştii dispun azi de cinci asemenea magazine, dintre care trei sînt deschise şi duminica. O categorie aparte, nouă, o formează magazinele „Romarta", unde se desfac mărfuri de calitate superioară, precum şi obiecte de artă. Tot noi sînt şi magazinele „Gostat", care desfac produsele alimentare ale gospodăriilor de stat. În general, tendinţa e spre specializare, spre magazine cu un profil din ce în ce mai precis. Ca o urmare a creşterii nivelului general de trai al populaţiei, desfacerea mărfurilor cunoaşte o creştere continuă. În raport cu anul 1959, s-au vîndut în Bucureşti, în 1961, cu 84,2% mai multă mobilă, cu 73% mai multe ţesături de lînă, cu mai bine de 54% mai multă încălţăminte, cu 39,5% mai multe ţesături de mătase.

HANURI

Pentru găzduirea negustorilor străini sau dinafara oraşului — al căror număr sporea continuu — şi pentru păstrarea mărfurilor lor, pînă ce le desfăceau, au existat, de timpuriu, în Bucureşti, *hanuri*. Erau clădiri în formă de patrulater, cu ziduri groase, mărginind o curte interioară, în care intrai printr-o singură poartă, cu canaturi grele, ce se închideau şi se zăvoreau în timpul nopţii. Semănau deci, sub raportul înfăţişării, cu complexul de chilii ce închidea biserica, într-o seamă din mănăstirile noastre sau în mănăstirile catolice. Corespunzătoare chiliilor erau, la hanuri, prăvăliile; situate la parter, cu ferestrele spre curte, ele aveau fiecare, dedesubt, cîte o pivniţă boltită, unde se depozitau mărfurile, iar deasupra, la etaj, o odaie de locuit, iarăşi cu ferestrele spre curte. Un dublu pridvor, suprapus, cu coloane şi arcade, da ocol clădirii, etajul fiind legat cu parterul şi cu curtea prin două scări late, de lemn, ce răspundeau în cîte un foişor. Privit dinafară, hanul avea un aspect de cetate, cu ziduri groase şi înalte, fără ferestre exterioare, putînd rezista, la vreme de nevoie, unui atac. Şi, într-adevăr, în epocile de nesiguranţă, de tulburări, aici se strîngeau o parte din locuitorii oraşului şi-şi puneau la adăpost lucrurile mai de preţ. Aşa s-a întîmplat, de pildă, în septembrie 1716, cînd, potrivit afirmaţiei contemporanului Del Chiaro, unii dintre bucureşteni, temîndu-se că vin tătarii, şi-au părăsit casele şi s-au adăpostit „în «Hanul Şerban-Vodă», în «Hanul Sf. Gheorghe» şi mănăstirea Cotroceni".

Cuvîntul han este de origine persană, ajuns la noi prin turci, şi înseamnă casă de găzduit şi ospătat călătorii contra plată. El a pătruns în limba noastră probabil în veacul al XVI-lea, o dată cu accentuarea dominaţiei politice şi economice turceşti, o dată cu intensificarea relaţiilor comerciale cu oraşele de sub stăpînirea otomană. Cum se vor fi numit mai înainte hanurile nu ştim.

Cea mai veche menţiune despre ele o găsim la călătorul turc Evlia Celebi, care vizitează Bucureştii în două rînduri, o dată în 1659, şi altă dată sub Radu Leon, în 1666. El spune că oraşul are în total „7 hanuri de negustori" şi, pe deasupra, şi o casă de musafiri pentru turci, „un caravanserai ca un han", încăpător, cu 50 de camere, grădină, o mică moschee şi, lipită de el, o baie. Un document din 1673, mai 14, aminteşte de nişte „case şi hanuri" ridicate de Manole zaraful înainte de domnia lui Antonie-vodă din Popeşti (1669—1672) pe un loc, fost al lui Miroslav vistierul, lîngă biserica Sf. Gheorghe. Şerban Cantacuzino (1678—1688) ridică, spre sfîrşitul domniei sale, marele han ce-i va purta numele, pe locul actualei Bănci Naţionale, iar urmaşul său, Constantin Brîncoveanu, face unul similar acolo unde astăzi se înalţă Palatul Poştei centrale. De la Brîncoveanu înainte ştirile despre hanuri se înmulţesc considerabil. Menţionăm dintre ele pe aceea dată de consulul Franţei în Levant, Charles de Peyssonel (1727—1790), care a vizitat şi ţările noastre în 1753. El spune că Bucureştii sînt „un oraş mare şi frumos, foarte populat; numără mai mult de 120.000 de locuitori"; există aici „mai ales 5 hanuri minunate, ocupate de



Fig. 195 — Magazinul Comaliment din Bd. Magheru. (S)

negustori bogați, la care se găsesc tot felul de mărfuri din toate țările lumii comerciale". -

Dionisie Fotino, care-și scrie opera, *Istoria vechii Dacii*, spre sfîrșitul domniei lui vodă Caragea, în 1815—1818, arată că existau în București, la acea dată, 8 hanuri mari, cu biserici, 7 hanuri mari, fără biserici, și 28 de hanuri mici; în total, 43; nu dă numele însă decît la cele mari. Ionescu-Gion cunoaște 36, cu numele respectiv, și afirmă că mai erau și altele. Iar George Potra, care a consacrat, în 1943, un studiu special hanurilor bucureștene, enumeră 64, plus alte 5 spre marginea orașului, hanuri țărănești. Căci în afară de hanurile mari, de zid, cu aspect înfățișător, au mai fost, din capul locului și pînă la începutul secolului al XX-lea, o seamă de hanuri mici, de fapt cîrciumi, cu o sală mare și cîteva odăi pentru drumeți și cu șoproane și o curte vastă pentru cai și căruțe. Socotindu-le și pe acestea, numărul hanurilor bucureștene, vechi și noi, apropie suta. Dintre toate acestea însă numai vreo două duzini s-au bucurat de notorietate.

În general, hanurile erau numite după proprietarul respectiv, fie cel inițial, care le zidise, fie unul din cei ulteriori — mănăstire, boier, negustor, hangiu — în stăpînirea căruia ajunsese. În această categorie intră marea majoritate a hanurilor bucureștene, începînd cu acelea ridicate de voievozii Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu, de înalții ierarhi Filaret, Avramie și Ioanichie de Stavropoleos, de boierii din neamurile Golescu, Crețulescu, Bălăceanu, Grădișteanu, Herișescu etc., și terminînd cu acelea ale oamenilor de afaceri — bancheri sau negustori —, Zamfir, Manuc, Pappasoglu, Hillel, și ale hangiilor de meserie: hanul lui Tănase, al lui Voica, al lui Beașcă, al lui Răducanu etc.

Uneori hanul era designat nu prin numele proprietarului, ci prin porecla acestuia. E cazul cu „Hanul *Înjugă-Urs*" („Jugă Urs") din mahalaua Scaunelor, aparținînd lui Dumitrache Sărățeanu, al cărui părinte, vistierul Dinu, om de o putere herculeană, prinsese, în pădure — zice-se — ursul care-i sfîșiase un bou și îl înjugase în locul acestuia la carul cu lemne, intrînd astfel în sat. De asemenea, cazul cu „Hanul *Urlă-n Sus*", de pe Calea Șerban-Vodă, în apropierea uliței Bazaca, han al cărui stăpîn avea, se vede, obiceiul de a urla. Cităm, în sfîrșit, „*Hanul Dracului*", în mahalaua cu același nume (vezi mai jos, p. 363), han a cărui înfățișare a inspirat unul din desenele lui Richard Canisius. Unele hanuri erau numite după culoarea în care fuseseră spoite zidurile: astfel „*Hanul Roșu*", construit după 1798 — dată la care se parcelează și se vinde terenul Curții Vechi — pe o parcelă cumpărată de vornicul Golescu, în colțul format de actualele străzi Șelari și 30 Decembrie (pe atunci Podul Curtea Veche). Alături de han și numită după el, a mai fost, pe Podul Curtea Veche

încă o parcelă de teren cumpărată de vornicul Golescu și pe care a vîndut-o, cu preț urcat, în 1851, Zoe Golescu, mama celor patru frați, revoluționarii de la 1848. Așa se explică de ce se vorbește *simultan* în perioada 1848—1851 de „Hanul Roșu" cînd ca teren viran, cînd ca clădire, ca han în ființă. Un alt *han roșu* a mai fost, în secolul al XIX-lea, și „peste drum de Bărăție": așa ne spune istoriograful Bucureștilor, locotenent-colonelul Pappasoglu. Puțin mai jos de primul han roșu, pe același Pod al Curții Vechi, dar pe partea dreaptă cum mergeai spre Biserica Domnească, era „*Hanul Verde*", constatat documentar în 1852. Au existat și două „*Hanuri Galbene*", unul în centru, de care vorbește ca de „un soi de capcană" („*espèce de guet-apens*") călătorul francez Ch. Doussault, în 1854, și altul la colțul dintre actualele Bulevarde 1 Mai și Banul Manta. Clădirea acestuia din urmă, modificată, modernizată, se poate vedea și astăzi.

Unele hanuri, ca și unele biserici și puțuri se numeau după cîte un element exterior, după copaci, de pildă; așa a fost vestitul „Hanul cu Tei", în inima tîrgului, între ulițele Lipscani și Blănari; cîteva din prăvăliile lui, înșirate de o parte și de alta a unui pasaj central, prin mijlocul hanului — azi strada Hanul cu Tei — sînt încă în ființă. În sfîrșit, numele altora era determinat de faptul că se construiseră mai de curînd, mai în urma altora. În această categorie intra „Hanul Nou" de pe Podul Tîrgului de Afară, menționat în planul lui Borroczyn (1852). Pentru unele hanuri mai de margine, cu prețuri ieftine, s-a întrebuințat și numirea ardelenească de „făgădău", din ungarul *fogado*, avînd exact același înțeles. Cel mai cunoscut a fost făgădăul din strada Romană colț cu Teilor (azi Mihai Eminescu colț cu Galați). N-au lipsit nici „hănișoare", hanuri mici. Ni s-a păstrat actul inedit, din 7 august 1785, prin care un anume Vasile arată că are „un hănișor din susul morii" mănăstirii Radu-Vodă, „în mahalaoa Gorganului". Iar mitropolitul Filaret, în testamentul sau „diata" sa, amintește nu numai de „hanul de pe Podul Mogoșoaiei, de lîngă cișmeaua din dreptul caselor dumnealui banului Ghica", han neterminat la acea dată și pe locul căruia se va înălța mai tîrziu Teatrul Național, dar și de „hănișorul ce-l avem pe Podul Tîrgului de Afară, de lîngă Sfîntul Gheorghe cel Nou".

Am arătat (vezi mai sus, p. 79) cum a ridicat Șerban Cantacuzino, pe terenuri cumpărate de la diferiți, celebrul său han — cel mai mare și mai cunoscut din București — han pe care l-a dăruit apoi ctitoriei sale, mănăstirii Cotroceni. Străzii Lipscani, înainte de a i se spune așa, i s-a zis „ulița care duce la «Hanul lui Șerban-Vodă»" și mai înainte fusese „ulița mare de la Tîrgul de Sus". Acest han, care avea și o biserică în cuprinsul lui, a ars în două rînduri, în 1704, sub Brîncoveanu, și a doua oară, după exact o sută de ani, în 1804. A adăpostit tot soiul de prăvălii, de lipscănie, de băuturi spirtoase — licheuri, în 1844, în prăvălia nr. 13, și rom de Jamaica, în 1846, în prăvălia nr. 6 — de fierărie (importată din Anglia, în 1855), de tutun și țigări de foi, de băcănie (a lui Gheorghe Assan și Martinovici, cei cu moara); tot aici și-au avut sediul, pe la mijlocul secolului al XIX-lea, bancherii vremii — nu degeaba în locul lor s-a instalat, mai tîrziu, Banca Națională — apoi Tipografia statului (între 1869 și 1883), ba chiar și un pension cu patru clase, al unuia Ștefan Caliva, în 1843, și, în același an — culmea! — un cămin de fete sărace, de care se îngrijea Elisabeta Știrbey, soția vel-vornicului. Clădirea hanului, refăcută și reparată, a ținut pînă în 1883, cînd a fost rasă spre a se clădi, în locu-i, palatul Băncii Naționale a României.

Constantin Brîncoveanu a ridicat două hanuri mari: unul care i-a purtat numele, pe locul confiscat de la adversarul său, Constantin Bălăceanu, căzut în lupta de la Zărnești, loc unde se află astăzi Palatul Poștei centrale, și celălalt în jurul bisericii Sf. Gheorghe-Nou. Primul a fost construit în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea, după 1692, a fost mărit de patriarhul Avramie al Ierusalimului, între 1780—1787, și a durat pînă în preajma Unirii Principatelor; în 1852 e menționată aici o prăvălie, a mănușarului la modă Carol Haniger; o bună parte a hanului era însă ruinată de la focul cel mare din 1847, izbucnit chiar în coastă, la casa Drugănescu, de pe Ulița Franțuzească (azi 30 Decembrie). În 1870 hanul nu mai exista, iar terenul lui se închiria de către primărie diferiților amatori. Pe acest teren s-a instalat Circul Hüttemann, apoi faimosul Suhr, unde s-au dat și reprezentații de teatru (1877) și s-au ținut și întruniri publice de caracter politic.

În jurul bisericii Sf. Gheorghe exista mai demult, din timpul lui Antonie-vodă din Popești (1669—1672), un han cu un singur „rînd de bolte", adică fără etaj, făcut cu cheltuiala lui Panaiotache Nicusios, marele dragoman al împărăției turcești. Brîncoveanu îl mărește, adăugînd „cu multă nevoință și cu mare cheltuială" — după cum ne spune cronicarul Radu Greceanu — un al doilea „rînd de chilii foarte bune și boltite" peste cele dintîi; lucrarea, începută în 1695, s-a terminat, împreună cu casele patriarhicești și cu cele egumenești, în vara lui 1698. Hanul era de mari proporții; avea, se pare, 200 de încăperi — prăvălii, odăi și pivnițe-depozite — în total; aici își țineau, de preferință, mărfurile negustorii angrosiști sau „toptangiii", cum se spunea atunci, cei care vindeau „cu toptanul", spre deosebire de detailiști, care vindeau „cu paralîcul". Și acest han a avut de pătimit de pe urma incendiilor; a ars o dată la 28 august 1804, cînd s-au prefăcut în scrum mărfurile multor „brașoveni"; a ars a doua oară în 1847, o dată cu mărfurile a o seamă de „toptangii". Tot pe vremea lui Brîncoveanu mai erau în București o serie de hanuri dovedite documentar și altele despre care n-avem mărturii scrise. Din prima categorie fac parte hanurile Stăncescu și Filipescu; din cea

de-a doua, hanurile „Grecilor", „Zlătari", „Sf. Ioan cel Mare" și „Mihai-Vodă". Despre „Hanul Stăncescu", pomenit, la plural, într-o hotarnică din 1710, sub forma „hanurile lui Iane Stăncescul", ni s-a păstrat un act inedit din 21 martie 1715, prin care fiul lui Iane, Șerban, vinde mitropolitului Anthim Ivireanul, cu 1.350 de taleri, „o pimniță de piiatră și cu prăvălii deasupra pimniții și cu hanul din dosul pimniții, care pimniță iaste în Ulița cea Mare". Șerban adaugă în act amănuntul că această pimniță și han „le-au cumpărat și le-au făcut părinții miei, după cum o dovedesc și zapisele ceale vechi". Actul, coroborat cu hotarnica din 1710, ne arată că „Hanul lui Stăncescu", avînd pivniță și prăvălii în față, era pe actuala Stradă Lipscani, cam în dreptul bisericii Sf. Nicolae-Șelari. Hanul Filipescu, situat la colțul format de Podul Mogoșoaiei cu Ulița cea Mare, adică, zicem azi, la colțul Căii Victoriei cu Strada Lipscani, în fața Magazinului „Victoria" și a Miliției Capitalei, fusese construit de Constantin Căpitanul Filipescul, deci înainte de septembrie 1696, dată la care acesta încetează din viață. Hanul, refăcut, a durat pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În 1852, unul din negustorii de aici, Ioan Lupu, anunța că are de vînzare, cu lada sau cu sticla, la „prețul cel mai cuviincios", „borvis curat de Borsec", adus de el însuși „chiar din isvorul lui", și că în fiecare săptămînă primește un transport nou; iar în 1853, florarul M. Pohr vestea clientela că „a sosit tocmai de la Brașov cu o bogată colecțiune de plante ornamentale: camelii, hortensii, garoafe", pe care o vinde „în noul «Han Filipescu»".

Credem că în aceeași epocă brîncovenească, datînd probabil mai dinainte, au existat și „Hanul Grecilor", în jurul bisericii cu același nume — han cumpărat la licitație, în 1882, pe 798.000 lei aur, de Societatea de asigurări „Dacia-România", care și-a clădit sediul pe locul lui (aci a funcționat pînă nu de mult Conservatorul) — apoi hanul Zlătari, înconjurînd lăcașul ridicat de breasla aurarilor și argintarilor, și servind, pe vremea lui Mavrogheni (1786—1790), drept „tophanea" sau arsenal, „Hanul Sf. Ioan cel Mare", în jurul vechii ctitorii a lui Andrei Vistierul, pe locul ocupat azi de sediul central al C.E.C.-ului (fosta Casă de depuneri), și „Hanul Mihai-Vodă", pe lîngă ctitoria viteazului voievod. N-avem documente care să ateste existența lor atunci, dar faptul rezultă pe de o parte din afirmația lui Evlia Celebi, care citează 7 hanuri în București la 1666, într-o vreme cînd nu existau acelea ale lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu, nici hanurile Stăncescului și Filipescului, pe de altă parte din împrejurarea că sus-amintitele lăcașuri erau printre cele vechi ale orașului.

După Brîncoveanu și ca o consecință a dezvoltării vieții comerciale, numărul hanurilor se înmulțește considerabil. Chir Ioanichie, viitorul mitropolit al Stavropolei (*Stavropoleos*, în grecește) zidește cu puțin înainte de 1724 un han — pomenit într-un act din 1 iunie al acestui an — iar *după aceea* face, lîngă han, pe un teren dăruit de serdarul Grigore Greceanul, și biserica sa, o podoabă a Bucureștilor. Din veniturile hanului și ale casei cu pivniță și cîrciumă, clădite de același, se va plăti, potrivit întăririi patriarhicești inedite din martie 1735, leafa învățătorului de la „școala de obște" din „orășelul Ostanița", din Epir, în Balcani, locul de naștere al lui Ioanichie, iar restul va merge la mănăstirea Pogonianei, din vecinătatea Ostaniței, la care fusese închinată ca metoh ctitoria bucureșteană. Cam din aceeași vreme datează, după toate probabilitățile, și „hanul Crețulescu", din jurul frumoasei biserici ridicate în 1722 de ginerele domnesc vel-logofătul Iordache Crețulescu (vezi fig. 196); urmează „Hanul Colței", zidit în 1746, poate pe locul unuia mai vechi, la colțul din jos, dinspre piață, format de actualul Bulevard 1848 — pe atunci ulița Colței — cu Strada Doamnei. Tot din prima jumătate a secolului al XVIII-lea există și „Hanul lui Zamfir", și anume, cel din „Ulița cea Mare, în Mărgelari" — cum arată un document din 10 iulie 1736 — adică din actualii Lipscani. Căci pe lîngă acest „Han al lui Zamfir", ridicat poate de Zamfir, „starostea cel bătrîn", mai exista un al doilea cu același nume, lîngă mănăstirea Sărindar, pe locul actualei Case a oștirii; distrus de marele foc din 1804, el va fi refăcut, potrivit actului din 25 noiembrie acest an, de către doi negustori, „chir Athanasie și Radul Stan", care urmează să construiască 30 de prăvălii de o parte și de alta a unui pasaj central, așa cum se va face mai tîrziu, în 1833, la „Hanul cu Tei".

Din hanurile ridicate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, semnalăm pe acela al lui Avramie, patriarhul Ierusalimului; era situat la poalele Dealului Mitropoliei; inscripția de fundație, în versuri grecești, a acestui *pantodoheion* (han) dă data 1 septembrie 1781. Semnalăm de asemenea hanurile lui Filaret, mitropolitul Țării Românești: unul, mai mare, pe Podul Mogoșoaiei, pe locul ocupat mai tîrziu, după ruinarea clădirii hanului, de Teatrul Național; altul, mai mic, un „hănișor", pe Podul Tîrgului de Afară, lîngă biserica Sf. Gheorghe-Nou. Planurile Bucureștilor, alcătuite de ofițerii austrieci Ernst și Purcel, arată, printre hanurile însemnate sau, după expresia lor, printre „casele de depozitat mărfuri" (*„Waaren Niderlaags Häusser oder Haan"*), în 1789, și pe cele numite „Popasu" și „Warlam". Primul era hanul ridicat între 1784 și 1789 de Hagi Dumitrache Pappasoglu, tatăl istoriografului; se afla la colțul dinspre miazăzi al actualei străzi Decebal cu Calea Moșilor; a ars în 1847, cînd cu focul cel mare. Cel de-al doilea se găsea pe malul drept al Dîmboviței, lîngă mănăstirea Sf. Ecaterina; nu știm cînd a fost zidit, nici de cine, poate de unul din membrii familiei boierești, din care făcea parte și paharnicul Varlaam, căsătorit cu o nepoată a voievodului Nicolae Mavrogheni. Mai existau, la finele secolului al XVIII-lea, două hanuri pe Podul Mogoșoaiei, mai puțin cunoscute: unul „Hanul Suțuleștilor", constatat docu-

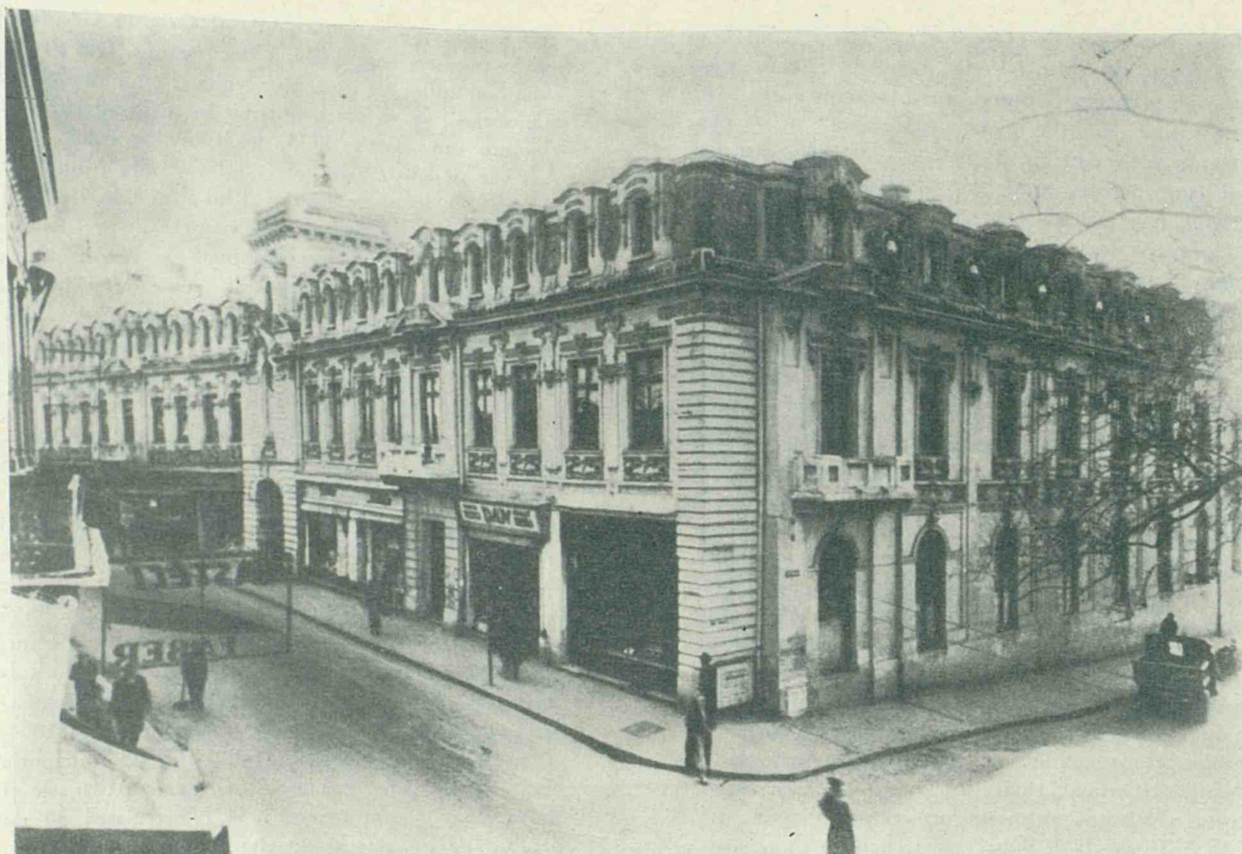


Fig. 196 — Imobilul Creţulescu, pe calea Victoriei, înainte de dărîmare; reprezenta noua formă a vechiului han. (M.I.B.)

mentar, printr-un act inedit, la 26 iunie 1802; el a aparţinut mai întîi lui Mihail Suţu, apoi beizadelei Grigore Suţu. Celălalt, în mahalaua Popii Cozma, aparţinea biv-vel vornicului Dumitraşco Racoviţă, care-l dă, la 3 iulie 1809, mănăstirii Snagov, primind în schimb 536 de stînjeni de moşie la Sineşti. Mai era hanul de la mănăstirea Doamnei Bălaşa şi poate, dincoace de Dîmboviţa, şi „Hanul lui Tănase", menţionat într-un act din 1804; acesta din urmă era la colţul uliţei Curtea Veche cu Podul Caliţei, exact peste drum deci de „Hanul Roşu"; azi, pe locul lui e Berăria „Potcoava", iar pe locul „Hanului Roşu", Restaurantul „Dîmboviţa".

Hanurile căpătaseră atîta importanţă, încît, la finele secolului al XVIII-lea, ele dau numele lor la nu mai puţin de zece din cele nouăzeci şi două de mahalale bucureştene, toate zece în Plasa Tîrgului, adică în centrul comercial al oraşului. Catagrafia din 1798 menţionează în această plasă „mahalaua Hanul Sf. Gheorghe-Nou", ~Colţei, ~Şerban-Vodă, ~Stavropoleos, ~Grecilor, ~Sf. Ioan cel Mare, ~Zlătarilor, ~Constantin-Vodă, ~Filipescului şi ~lui Zamfir. Credem că, în realitate, aceste hanuri constituiau *ele singure*, cu numeroşii negustori din cuprinsul lor, serios impuşi, mahalalele respective. Dovadă e faptul că, în acelaşi timp, există, în catagrafia amintită, şi mahalale cu aceleaşi nume ca ale hanurilor, minus menţiunea hanului. Citām: mahalaua Sf. Gheorghe-Nou şi mahalaua „Hanul Sf. Gheorghe-Nou", mahalaua Zlătarilor şi mahalaua „Hanul Zlătarilor", mahalaua Colţea şi mahalaua „Hanul Colţei".

Prima jumătate a veacului al XIX-lea înseamnă epoca de culminare, sub raportul numărului, a hanurilor bucureştene. Ele sînt acum foarte dese; centrul oraşului e literalmente înţesat. Pe scurta porţiune a Podului Mogoşoaiei, cuprinsă între actuala stradă 30 Decembrie şi Bulevardul Republicii, se aflau numai pe partea dreaptă, cum mergeai spre Capul Podului, şase hanuri, şi anume, *„Hanul Constantin-Vodă"*, *„Hanul Zlătari"*, *„Hanul Filipescu"*, tustrele amintite mai înainte, apoi *„Hanul Cîmpinencii"*, între Pasajele Villacros şi Macca, *„Hanul Castrişoaiei"* pe porţiunea dintre Pasajul Macca şi Strada Doamnei, şi *„Hanul Greceanu"*, numit mai tîrziu, prin 1840, şi *„Hanul Dedu"*, după noul proprietar; acest de-al şaselea han ocupa patrulaterul format de Strada Doamnei, Podul Mogoşoaiei şi strada Biserica Doamnei, acolo unde astăzi se află Magazinul „Confecţia". În această epocă de culminare, şi anume, în anul 1808, se construieşte pe partea dinspre Dîmboviţa a uliţei Curtea Veche, chiar în incinta reşedinţei domneşti de odinioară, unul din hanurile vestite ale Bucureştilor, *„Hanul lui Manuc"*. Cel care-l construieşte, foarte bogatul armean Emanuel Mirzaian, cunoscut mai ales sub numele de Manuc-bei, izbutise să fie în excelente relaţii atît cu



Planşa VI. Negustori şi boieri de rang inferior ; cel din dreapta e numit logofăt. Judecînd după calpacul acestuia, tot boier ar fi şi primul şi al patrulea din stînga, ceilalţi doi fiind negustori. A se observa caftanele îmblănite şi brîiele.

Acuarelă din 1825 de August cavaler de Henikstein (B. A.)

turcii, cît şi cu ruşii; în timpul războiului din 1806—1812 a adus servicii apreciabile şi bine răsplătite ambelor părţi; în hanul lui s-au purtat de altfel tratative diplomatice. „Hanul lui Manuc", descris în mai multe rînduri şi înfăţişat în stampele artiştilor-desenatori francezi M. Bouquet (1841) şi D. Lancelot (1860), se alcătuia dintr-o clădire în formă de patrulater, cu pivniţe şi subsol, parter şi etaj, avînd în mijlocul ei o vastă curte, în care trăgeau trăsurile şi căruţele. Un cerdac-galerie, mărginit de stîlpi uniţi prin arcade trilobate, dădea ocol atît parterului, cît şi etajului; urcai pe două scări de lemn care dădeau în foişoare ce-şi făceau faţă; acoperişul, de olane, se termina printr-o streaşină lată. Hanul avea numeroase prăvălii; la parter stăteau călătorii în trecere, iar la etaj, cei care rămîneau mai multă vreme. Căruţele mari braşoveneşti şi chervanele care veneau de la sud de Dunăre aduceau aici tot soiul de marfă. În curtea şi în galeriile hanului vedeai o remarcabilă amestecătură de tipuri şi costume, negustori sosiţi de pretutindeni, chirigii, orăşeni, clerici, ţărani, femei galante, ţigani, mişcîndu-se care încotro, discutînd, tocmindu-se, bătînd palma, certîndu-se. Zgomotul nu se potolea decît tîrziu de tot, şi cei care doreau să se odihnească trebuiau să-şi caute alt han, mai retras, mai liniştit, aşa cum au făcut misionarii scoţieni Andrew Bonar şi Robert Mc Cheyne, în 1839. În prăvălii se găseau mărfuri variate şi, adesea, rare. În 1843, negustorul Anton Vitner anunţa prin gazeta timpului *Vestitorul românesc* că a adus „de la Paris şi Londra" tot felul de parfumuri „de cele mai bune". În 1846 turcul Hagi Ali aducea la cunoştinţa „tuturor doritorilor de a-l cinsti cu venirea lor" că a sosit de la „Anadol", adică din Anatolia, aducînd covoare „frumoase şi trainice" şi „chilimuri frumoase", cu preţ „cuviincios". Iar în 1848 constatăm că în camera 33 a hanului exista şi un birou de tălmăcit acte, din orice limbă, ţinut de un Constantin Ştefanide. Locuiau aici şi doctori, cum era, în 1843, acel I.N. Auerbach, care „practiţăluise" (practicase) mai înainte medicina la Alba-Iulia şi acum stătea la dispoziţia „tuturor pătimaşilor", adică bolnavilor, în camera 22 de la „catul al doilea", spre a le da „deplinul ajutorul doftoricesc"; pe cei săraci îi îngrijea „fără nici o plată" în fiecare zi „de la 1 $^1/_2$ pînă la 3 ceasuri evropineşti". Hanul aducea în 1858—1859 un venit anual de 69.420 lei, ceea ce era o sumă remarcabilă. Transformat şi reparat prin 1873, schimbîndu-şi şi numele în Hotel „Dacia", „Hanul lui Manuc" există şi astăzi, în „gura Pieţii" Unirea; în sala cea mare a hotelului — azi desfiinţată — s-au ţinut multe întruniri politice, între altele, întrunirile din epoca neutralităţii (1914—1916), cînd au luat cuvîntul cerînd intrarea în război, alături de Tripla Înţelegere, pentru eliberarea Transilvaniei, Niculae Filipescu, Take Ionescu, Delavrancea şi Octavian Goga.

Planul tipărit al lui Borroczyn, din 1852, ca şi acela al lui Jung, din 1856, arată, între cele zece hanuri „de căpetenie" ale oraşului, „Hanul *Hillel*", aparţinînd cunoscutului bancher, în Piaţa Sf. Gheorghe, şi „Hanul *Creţulescu*", pe Podul Mogoşoaiei, în jurul bisericii. Ele nu menţionează, în această categorie, şi „Hanul *Golescu*" de pe fostul Pod al Calicilor, lîngă casa Goleştilor, în spatele Spitalului Brîncovenesc, han pe care călătorul german W. Derblich îl compara, în 1859, cu „un bazar oriental" din cauza comerţului lui „atît de pestriţ şi de vioi". „Am găsit în «Hanul Golescu» — scrie Derblich — aproape 50 de prăvălioare, care reprezentau toate ramurile posibile de industrie şi comerţ. Aici găseşti halvagii lîngă giuvaergii; într-o *chambre garnie* e atelierul unui croitor; în camera învecinată este un comerţ de jocuri [de noroc] foarte cercetat. Şi în vreme ce o modistă «vacantă» [fără lucru] subînchiriază paturile sale guvernantelor fără post, un măcelar dă adăpost ospitalier în camerele sale unei întreprinderi de curăţat hainele lustruite. Tutungerii, cîrciumi de vin, de vin ars [rachiu] şi cafenele rar lipsesc în hanuri. Un artist culinar... face comerţ cu pepeni, cu conserve de pătlăgele roşii şi cu carne friptă la grătar." Preţurile sînt modeste, deci nu se pot cere „nici farfurii, nici cuţite sau furculiţe". Hanul Golescu, ruinat, a dispărut în 1890, construindu-se în locul lui imobilul Nirescher.

Alături de aceste hanuri mari erau o sumedenie altele mijlocii şi mici. În preajma fostei băi a Curţii Vechi e pomenit, în 1832, „*Hanul lui Naum*", iar aproape de uliţa Boiangiilor se afla „*Hanu lui Piper*"; el a ars în focul cel mare din 28 august 1804, care a devastat o bună parte a Bucureştilor. Pe lîngă Piaţa Sf. Gheorghe (azi Piaţa 1848) era „*Hanul lui Chiriţă*", acela al lui „*Ioan Iliade*" şi „*Hanul Bălăceanului*"; pe Blănari, în apropierea pieţei, „*Hanul lui Simeon Arnăutu*"; în faţa lui s-a clădit, în 1833, *Hanul cu Tei*. În Şelari, pe lîngă „Hanul lui Zamfir", se afla „*Hanul Băltăreţu*"; lîngă „Hanul lui Pappasoglu" era acela al lui „*Cazoti*", iar lîngă biserica Sf. Dumitru, închinată metoh Episcopiei Buzăului, era *hanul acestei episcopii*. Nu departe de „podul" Gorganului venea în 1830 „*Hanul Ceşmegiului*", iar lîngă foişorul de foc de atunci un „*Han al Mănăstirii Cotroceni*". Mai puţin informaţi sîntem asupra hanului suditului rus „*Mustakov*", han care a ars în 1811; poate a fost pe acelaşi loc cu „*Hanul Suditului*", amintit în 1840, dincolo de Bariera Mîndritului. Dintre „poduri", acela al Mogoşoaiei avea cele mai multe hanuri; am pomenit mai înainte o serie întreagă; adăugăm aici „Hanul *Damari*", pe locul viitorului „Hôtel de France", „Hanul *Mercuş*" pe locul imobilului fostei Societăţi „Imobiliara", în faţa Palatului Telefoanelor, „*Hanul de la Cişmeaua Roşie*" la întretăierea cu vechea uliţă a Fîntînii, azi strada Nuferi, şi „*Hanul Trăsnii*", lîngă casa lui Scarlat Filipescu. La Capul Podului se afla „*Hanul Mocanu*", în faţa căruia se ţinea tîrg de cai, apoi, peste drum, „*Hanul lui Ivanciu Gherasim*" şi, ceva mai sus, pe locul grădinii din faţa fostului Palat Sturza şi a părţii vecine din Piaţa Victoriei, „*Hanul lui Niculcea*"

dărîmat în 1897). Pe Podul Tîrgului de Afară se găsea „Hanul mănăstirii *Cernica*", în fața Bisericii cu Sfinți, apoi „Hanul sărdarului Răducanu *Tîrcă*", în preajma mahalalei armenești, și, mai sus, pe partea stîngă, după strada Zece Mese, „*Hanul Piteșteanului*". La începutul podului Beilicului, pe lîngă biserica Sf. Ioan, era „*Hanul Grădișteanu*", unul din cele mai primitive, deși destul de central; ceva mai departe, pe același pod, imediat la est de biserica Sf. Ecaterina, era „*Hanu Spiridon*" aparținînd mănăstirii Sf. Spiridon-Nou; el figurează în planul Borroczyn (1852), planșa 61. La începutul Podului Vergului e „*Hanul Pescarului*", mai încolo, pe lîngă biserica Vergului, „*Hanul Herișescu*", iar în preajma Bisericii Olteni, găsim, în 1848, „*Hanu lui Fotache Vasilescu*". Departe de centru, prin mahalale și la margine, erau: „*Hanul lui Burnaz*", în Dealul Spirii, dincolo de barieră; „*Hanul Franțescului*" și „*Hanul Căpitanului Nicolae*", amîndouă în mahalaua Cișmelii lui Mavrogheni, așadar dincolo de Capul Podului; „*Hanul Șerbănescu*", și mai spre miazănoapte, în actuala Piață a Filantropiei; „*Hanul Sudițului*", întemeiat sau ținut în arendă de vreun supus străin, dincolo de Bariera Mîndritului, în nordul Bucureștilor, „*Hanul lui Simion*", pe Șoseaua Colentina, existent în 1839, cînd s-a ridicat biserica cea veche etc. La ieșirea din oraș a tuturor „podurilor" și a căilor principale, erau cîte o serie de hanuri, unde cărăușii puteau poposi, fie la venire, fie la plecare. Situația de la Capul Podului Mogoșoaiei și din porțiunea de la nord de el, unde, pe o suprafață relativ mică, cunoaștem nu mai puțin de șase hanuri, se repeta, cu unele variații, și la celelalte bariere. Izvoare noi ne vor face știute numele acestor hanuri mai modeste, de margine, care au contribuit la întinderea, treptată, a orașului, de-a lungul arterelor de penetrație.

Străinii trăgeau de preferință la anumite hanuri. Negustorii bulgari, din Gabrovo și alte orașe balcanice, precum și negustorii sîrbi aleseseră „*Hanul Gabroveni*", de pe strada cu același nume, unde-și aveau prăvălii conaționali de ai lor; cei din împărăția austriacă „coborau" la „*Hanul Filaret*" de pe Podul Mogoșoaiei, în timp ce brașovenii erau mai ales clienții „*Hanului roșu*", de peste drum de Bărăție; cei din Occident trăgeau, în general, la „*Hanul Filipescu*". Orientalii arătau preferință pentru „*Hanul lui Simeon Arnăutu*". În sfîrșit, pe ovrei îi găseai pe de o parte, în „*Hanul Niculescului*", din mahalaua Răzvan, unde, la un moment dat, în 1793, a existat și o sinagogă, pe de alta, în hanul „*Nenciulescului*, în mahalaua Sf. Vineri". În cel dintîi erau — potrivit unor acte din 1794 — și ovrei „sudiți chesaricești" (austrieci), în cel de-al doilea, ovrei „de cei de țara turcească" (spanioli), așa cum aflăm din cronica lui Ion Dobrescu. Hanul Nenciulescului a ars în iulie 1823.

La începutul secolului al XIX-lea, hanurile încep să-și schimbe înfățișarea. Nu mai sînt așezările închise ale secolelor anterioare, aducînd a cetate, cu prăvăliile privind toate spre curtea interioară, cu o singură poartă și fără ferestre la stradă. Acum încep să se facă prăvălii și spre uliță, încep a se sparge ferestre în zidul gros; nu mai este paza strașnică și fereala de altădată.

HOTELURI

Dar aceeași primă jumătate a veacului al XIX-lea înseamnă și începutul decadenței hanurilor. Acum apar în București primele hoteluri, de modă europeană, oferind călătorilor un confort mult superior aceluia pe care îl puteau găsi în hanuri. Nu e vorba de transformarea acestora din urmă, ci de apariția unor noi stabilimente, specializate. Despre primul hotel aflăm din cartea consulului englez Wilkinson, care a stat în orașul nostru între 1814 și 1818, carte apărută în 1820. El ne spune că „de curînd s-a deschis în București un hotel public, care, fiind bine mobilat și înzestrat cu toate cele necesare, a devenit foarte folositor pentru călători; proprietarul și directorul său este un german". E vorba de „Hôtel d'Europe", de pe Ulița Nemțească, situat mai jos de „*Hanul Gherman*" și ținut de vienezul Brenner. De aceea i se zicea și Hotel Brenner. (Poate că și prezența acestui hotel a contribuit să i se dea uliței numele de „Nemțească".) Aici trage, la 2 aprilie 1827, și englezul Ch. Frankland; el arată în descrierea sa de călătorie că a fost găzduit „în condiții confortabile". Al doilea hotel bun a fost acela al francezului *Donat Hugues*. Se afla pe Podul Mogoșoaiei, în piața viitorului Teatru Național. Călătorul italian, abatele Domenico Zanelli, care trece prin oraș în 1841, spune că stabilimentul s-a deschis „de cîțiva ani"; îl califică drept „hotel elegant", arată că găsești acolo „odăi comode, curate și un tratament convenabil" și adaugă că „acest local servește și drept casino". Dat fiind succesul pe care îl au hotelurile, veniturile pe care le procură, numărul lor se înmulțește repede. Francezul Vaillant, care stă vreme îndelungată la noi, afirmă în cartea sa *La Romanie*, apărută în 1844, că în București existau atunci, pe lîngă 20 de hanuri, și 20 de hoteluri. Cert este că sub Barbu Știrbei constatăm o serie întreagă de asemenea stabilimente, cum era, de pildă, „*Hôtel de France*", pe Podul Mogoșoaiei, în fața „Hanului Zlătari", „*Hôtel de Pesth*", pe aceeași arteră, ceva mai sus, în fața actualei Miliții, „*Hôtel des Princes*", tot pe Podul Mogoșoaiei, imediat înainte de a ajunge în Piața Teatrului, apoi „*Hôtel de Vienne*", „*Hôtel Bellevue*", „*Hôtel de Londres*", „*Hotel Național*" etc. În decembrie 1858, se deschide, pe Șelari, hotelul italianului Giovani *Fieschi*, pe un loc cumpărat cu trei ani înainte — actul e inedit — cu 5.500 de „galbeni chesaricești, negăuriți". În anunțul-reclamă pe



Fig. 197 — Hotelul Nord, lîngă Gara de Nord, terminat în iulie 1965. (S)

care-l publică în *Românul* se arată că hotelul are și apartamente, restaurant, cafenea, cu „cele mai bune ziare franceze, române, germane, grece și italiene", legătura cu „birourile deligențelor de Brașov și Giurgiu" și că prețurile sînt moderate. În 1867 începe să se construiască cel mai mare hotel de pînă atunci, hotelul lui *I. Herdan*, care se va numi apoi „*Hôtel du Boulevard*". El va fi și primul care va introduce apă curentă în camere, în 1877. Întîietatea, în ce privește serviciul și clientela, și-o dispută cu *Hotelul* „*Capșa*", care, mai ales prin restaurantul, cofetăria și cafeneaua sa, ajunge curînd o adevărată instituție a Bucureștilor, locul de întîlnire al celor ce aveau timp de pierdut, centru „monden", politic și literar al capitalei, simbolul unei vieți de huzur și agrement. În 1872, Frunzescu arată în *Dicționarul* său că orașul avea „40 de oteluri mai însemnate"; în realitate, o seamă dintre ele erau stabilimente de rangul al doilea. După războiul independenței și în special în perioada de industrializare a Bucureștilor, numărul hotelurilor crește (vezi și mai sus, p. 314); fenomenul se va accentua în perioada dintre cele două războaie mondiale, în 1939 ele atingînd maximum de unități. În această perioadă, se construiesc hoteluri mari ca „*Stănescu*", „*Splendid*", „*Splendid-Parc*", „*Royal-Palace*", „*Ambasador*". Regimul de democrație populară, prin noua orînduire dată vieții economice și schimburilor cu străinătatea, înlăturînd pe oamenii de afaceri, pe comiși-voiajori, pe misiți, cu veșnicele lor deplasări, a suprimat una din categoriile cele mai asidue de clienți ai hotelurilor bucureștene; a creat, în schimb, un hotel de gen nou, pentru turiști, dotat cu maximum de confort; așa e Hotelul „*Lido*" inaugurat în 1957, pe Bulevardul General Magheru. Un hotel al ceferiștilor, veniți cu treburi la București, s-a ridicat în Bulevardul Dinicu Golescu, peste drum de gară. În programul de construcții al ultimei perioade din planul de șase ani era prevăzut și un mare hotel, cu sute de camere înzestrate cu tot confortul modern; el s-a clădit pe Calea Griviței, lîngă gară: e Hotelul „Nord" (vezi fig. 197); s-a mărit de asemenea, considerabil, „Athénée-Palace"-ul.

BIBLIOGRAFIE

I. *Negustori.* 1. N. Iorga, *Brașovul și românii. Scrisori și lămuriri*, București, 1905, 455 p. in 8°; 2. Dumitru Z. Furnică, *Din istoria comerțului la români. Mai ales băcănia. Publicațiune de documente inedite, 1593—1855*, București, 1908, XXXIX +559 p. in 8°; 3. Gheron Netta, *Die Handelsbeziehungen zwischen Leipzig und Ost — und Südosteuropa bis zum Verfall der Warenmessen*, Zürich, 1920, 150 p. in 8;

4. N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, vol II, București, 1925, 210 p. in 8°; 5. Dr. Nicolae I. Angelescu, *Negustorii de odinioară*, București, 1931 (un volum cu paginație diferită + 53 planșe) in 8°; 6. Dr. G. Severeanu, *Hrisovul lui Ștefan Racoviță din 1765 dat în București*, București, I (1935), p. 69 – 72; 7. Marcel Romanescu, *Argintăria la bănățeni și românii balcanici în veacurile XVI–XVIII*, în *Rev. ist. rom.*, XI–XII (1942), p. 95–133; 8. Const. C. Giurescu, *Relațiile economice dintre români și ruși pînă la Regulamentul Organic*, București, 1947, 53 p. in 8°; 9. Lia Lehr, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a secolului XVI și în prima jumătate a secolului XVII*, în *Studii și materiale de istorie medie*, IV (1960), p. 223–306; 10. *București. Ghid*, București, 1962, 392 p. in 8° + planșe.

II. *Hanuri și hoteluri.* 11. Const. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicelor muntene*, București, 1906, 160 p. in 8°; 12. G. D. Florescu, *Alaiul înmormîntării lui Alexandru N. Suțu-voievod la 20 ianuarie 1821*, București, 1932, 51 p. in 8°; 13. Th. Holban, *Călătorii străini despre orașul București*, în *Îndreptarea* nr. 79 din 8 aprilie 1936; 14. G. Potra, *Hanurile bucureștene*, București, 1943, 96 p. in 4°; 15. H. Dj. Siruni, *Evliya Celebi despre București*, București, 1958 (ms.); 16. G. Potra, *Biserica din curtea „Hanului Șerban-Vodă“*, București, 1958 (ms.); 17. Petre Năsturel, *Inscripții din București*, București, 1958 (ms.); 18. G. Potra, *Știri despre „Hanul Galben“ din mahalaua Filantropiei*, în *Materiale de istorie și muzeografie*, București, 1964, p. 395–399; 19. N. Stoicescu, *Vechi monumente bucureștene: I. Casa Mavrocordaților de la Foișor; II. Hanul Constantin Vodă*, în *Materiale de istorie și muzeografie*, București, 1964, p. 431–354; 20. M. Nicolau-Golfin, *R. Canisius, muzeograf și desenator în București*, 1964 (ms.).

VII, LIVEZI ŞI PRISĂCI. PIVNIŢE-CÎRCIUMI, MUSTĂRII ŞI BERĂRII. CAFENELE, COFETĂRII ŞI RESTAURANTE

În 1791 erau în Bucureşti, între Podul Mogoşoaiei şi Podul Tîrgului de Afară, adică — zicem azi — între Calea Victoriei şi Calea Moşilor, nu mai puţin de 74 (şapte zeci şi patru) de vii.

VIILE

O caracteristică a vechilor Bucureşti au fost viile. Ele se întindeau nu numai pe marginile povîrnite ale cîmpiei spre lunca Dîmboviţei, margini cunoscute îndeobşte sub numele de „dealuri", dar şi deasupra, pe cîmpia însăşi, precum şi jos, în luncă; de asemenea, pe malurile mai puţin povîrnite ale Colentinei. Oraşul era aproape înconjurat de o adevărată cunună de vii; ele pătrundeau adînc în interiorul lui, pînă lîngă Curtea domnească, alcătuind, după fericita expresie a documentului brîncovenesc din 1709, iulie 28, şi a celui din 1775, dat de Alexandru Ipsilanti, „grădinile din Bucureşti".

Deşi primele menţiuni documentare datează abia din secolul al XVI-lea, este sigur însă că viile bucureştene erau mult mai vechi, ele existînd şi în vremea cînd oraşul era un simplu sat. Viticultura a fost o milenară şi iubită îndeletnicire a locuitorilor pămîntului românesc încă din vremea dacilor, şi e semnificativă, sub acest raport, afirmaţia scriitorului antic Strabo despre măsurile pe care a trebuit să le ia marele rege Buerebista spre a stăvili excesele provocate de zisa îndeletnicire.

La 21 octombrie 1585, Mihnea-voievod închină mănăstirii Xiropotam de la Athos mănăstirea „de la Podul Colintinii", împreună „cu toate moşiile" acesteia, „cu mori şi livezi şi pometu dinprejurul ei *şi cu viile din dealul Bucureştilor...*" Este cea dintîi menţiune despre acest „deal"; ea va fi urmată de multe altele, în secolele XVII—XIX. Un act inedit, din 21 ianuarie 1701, precizează aşezarea lui; aflăm anume că Dimiiana călugăriţa, pe mirenie Despa, soţia lui Pîrvul croitorul, vinde lui Nenul cizmarul, „ginerile Bratului iuzbaşa dăspre Măriia-sa doamna" „trei răzoare de vie", „den dealul Bucureştilor, pă lîngă drumul Giurgiului", cu 115 taleri. Aşadar, acest deal era lîngă vechiul drum care ducea la portul dunărean; e vorba deci de panta de la Filaret; credem că acest deal se întindea, spre vest, pînă la Dealul Lupeştilor — actualul Deal al Spirii — iar spre est pînă la Dealul Măicăneştilor, adică pînă la actualul Cimitir Bellu. E regiunea unde şi astăzi există Şoseaua Viilor, în amintirea întinselor vii de odinioară. Pe Dealul Lupeştilor avea moşie mănăstirea Radu-Vodă, căreia, la 12 iunie 1650, Matei Basarab îi întăreşte „vinăriciul boieresc", adică dijma din vin cuvenită proprietarului locului, în afară de „vinăriciul domnesc" cuvenit lui vodă. Tot aici avea vii şi mănăstirea Mihai-Vodă. De Dealul Măicăneştilor aminteşte zapisul inedit din 12 aprilie 1744, al unui locuitor Nedelco, ce-şi avea casa lîngă „viia cea mare" a mănăstirii latifundiare Radu-Vodă. Mai spre răsărit era Dealul Văcăreştilor. La 10 iunie 1590, Mihnea-voievod întăreşte aceleiaşi mănăstiri — numite însă atunci Sf. Troiţă — nu mai puţin de „39 răzoare de vie" în acest deal, şi anume, 32 cumpărate de ea cu 15.000 aspri gata de la locuitori ai satului Văcăreşti şi 7 dăruite de către Mitrea vel-vornic. A existat şi Dealul Moldovenilor; două documente inedite, din 23 mai şi 18 iunie 1650, amintesc de o vie aici, pe acest deal; un al treilea, tot inedit, din 3 martie 1646, referitor la cinci răzoare de vie, precizează: „în dealul cel nou de la Moldoveni". Ceea ce înseamnă că plantarea se făcuse de curînd. Unde anume venea acest deal, pe ce porţiune a pantei spre luncă, în dreapta Dîmboviţei, nu putem deocamdată preciza. Să fie el vechiul nume al Dealului Patriarhiei? Tradiţia — consemnată, ce-i dreptul, tîrziu — crede că

acest deal se numea Dealul Podgorenilor şi că pe el s-ar fi aflat, înainte de clădirea lăcaşului lui Constantin Şerban Basarab, o biserică de lemn zisă biserica Podgorenilor. Referitor la Dealul Patriarhiei cunoaştem un act inedit din 10 martie 1630 prin care Leon-vodă dăruieşte lui Trufanda biv-vel vistiernic *„un loc şi deal de vie* aicia în oraşul domnieimele, în Bucureşti, care este preste apa Dîmboviţii» alăturea cu viia sfintei mănăstiri Sinaia, hramul sfînta Ecaterina, *den sus de ariia domnească*, oricît se va alége. Pentru că acel loc şi deal de vie — continuă documentul — au fost dinnainte vréme loc domnesc şi vie făcută. Iar de cînd răotăţile, acea vie... s-au pustiit şi au rămas un loc pustiu." I-o dă lui Trufanda pentru slujba sa dreaptă şi credincioasă, „ca să-i fie de baştină şi să facă vie pre acest deal". Şi mai tîrziu constatăm că unele vii se părăginesc din cauza împrejurărilor neprielnice, a războaielor şi năvălirilor, care fac pe locuitori să fugă, să nu se mai poată ocupa de cultivarea lor. Astfel, într-un act din 11 mai 1669, de la Antonie-vodă din Popeşti, se spune că pe locul ce se întindea „din hotarul Lupeştilor în jos, pre deal pînă în Calea Mehedinţilor [viitoarea Cale a Craiovei, azi Calea Rahovei], unde suie calea la crucea lui Alexandru-vodă cea de piatră", şi „de aci, de la cruce în jos pînă la hotarul de piatră" al Mitropoliei, fuseseră mai înainte vii; dar în timpul lui Mihnea al III-lea (1658—1659), „cînd cu răutăţile, s-au pustiit viele de n-a rămas o viţă, ci numai pajişte". Domnul întăreşte acest loc mănăstirii Mihai-Vodă, căreia îi fusese dăruit de către Grigore Ghica, în prima domnie (1660—1664); mănăstirea, la rîndu-i, ngăduie locuitorilor să planteze iarăşi vie, primind dijma respectivă. În general, suprafaţa plantată cu vii a mers crescînd în veacurile XVI—XVIII; mereu se plantau vii noi, atît la marginea oraşului, cît şi în cuprinsul lui. Două acte, din 2 aprilie 1784 şi 6 aprilie 1786 — ultimul inedit — ne arată cum un Coste cojocarul primeşte de la egumenul mănăstirii Radu-Vodă patru pogoane de loc, din jos de biserica Foişor, şi sădeşte pe el vie. Numărul stăpînilor de vii era considerabil. Venea mai întîi domnul, apoi dregătorii, mănăstirile, unele dintre biserici şi, în sfîrşit, mulţi dintre orăşenii propriu-zişi, dintre negustori şi meşteşugari. Domnul avea o vie chiar în apropierea curţii, în regiunea de lîngă porţiunea iniţială a Podului Vergului, adică pe botul „dealului" format aici de povîrnişul spre luncă din stînga Dîmboviţei. În 1593, februarie 3, Alexandru cel Rău întăreşte mănăstirii Dohiariu de la Muntele Athos o casă, cu locul ei, în Bucureşti, „lîngă viia domniei-meale, înaintea cinstitei... cruci care o au făcut Stelea spătar". Iar la 3 aprilie 1632, Ion, feciorul Neaniului din Muţi, şi cu nepotul său, Giura postelnicul, vînd mitropolitului Grigore „un loc de casă" în Bucureşti, „cît să va aleage, *din gardul viei domneşti pînă în Uliţa cea Mare* şi pînă în poarta comisului Radului..." Locul era situat, potrivit unei însemnări ulterioare, în „mahalaoa sfîntului Gheorghie cel Vechiu"; deci via domnească se întindea pînă în această mahala. O hotarnică tîrzie, din 15 octombrie 1848, dar care se întemeiază pe un hrisov din 1752, dă dimensiunile terenului acestei vii: la capătul de miazăzi ea avea o lăţime de 52 de stînjeni Şerban-Vodă, la capătul de miazănoapte de 65, iar lungimea era, spre apus, de 181 de stînjeni, iar spre răsărit de 192. Avea deci o suprafaţă de circa 4 hectare şi un sfert şi venea, pe vremea cînd via exista încă, pînă „în dreptul ferestrei" actualei biserici Sf. Ioan de pe Bulevardul 1848, în marginea pieţei. Dar în afară de această vie, domnia a mai avut o a doua, pe malul drept al Dîmboviţei, tot în apropierea curţii. Despre ea ne face amintire documentul inedit, din 10 februarie 1630, prin care Leon-vodă întăreşte lui Necula biv-vel vistier, care-i slujise „cu destoinicie", dania făcută, pentru acelaşi motiv, de Alexandru Iliaş, şi anume, „viia aceasta domnească, din oraşul domniei-mele din Bucureşti, ce este lîngă casa lui, şi trei roţi de moară domnească, care sunt pe apa Dîmboviţii, lîngă baie, aproape de curte"; „pentru că această vie şi mori — continuă documentul — au fost domneşti încă de mai înainte vreme". În sfîrşit, pe vremea lui Brîncoveanu, sînt amintite viile domneşti de la Văcăreşti; un hrisov, din 2 iunie 1707, aminteşte de „marginea de sus a viilor domneşti de la Văcăreşti". „Butarii domneşti" adică meşteşugarii care făceau sau reparau buţile, butoaiele şi celelalte vase şi „edecuri" ale cramelor lui vodă, apar ca martori într-o „carte" inedită din 1627—1629 a lui Iane judeţul şi a celor 12 pîrgari. Marii dregători, civili şi militari, precum şi mulţi dintre dregătorii de rangul al doilea şi al treilea aveau vii fie la marginea oraşului, fie în cuprinsul lui. S-a păstrat amintirea viei, de peste 9 hectare, şi a livezii pe care o avea banul Nicolae Brîncoveanu, la finele secolului al XVIII-lea, în mahalaua Sf. Elefterie, după cum se ştie şi de viile Marghioliţei Arionoaia, pe locurile unde este şi astăzi strada Arionoaiei (raionul Lenin). Creţuleştii aveau în 1776 vii în mahalaua Fîntîna Boului, iar Ghiculeştii, în preajma aşezării lor de la Tei. Faimosul Manuc, pe atunci paharnic, cumpără, printr-un zapis inedit, din 20 septembrie 1804, două vii de la serdarul Nicola în dealul Bucureştilor. Întinderi mari de vie posedau mănăstirile. Mănăstirea Stelea — ctitoria, din veacul al XVI-lea, a lui Stelea spătarul — avea o vie în preajmă, care mergea pînă la Podul Tîrgului de Afară. Mănăstirea Radu-Vodă era, şi în privinţa aceasta, cea mai bogată, şi-şi sporea mereu, prin donaţii, patrimoniul. Cazuri ca al Floricăi Bengeasca, închinîndu-i, la 1 aprilie 1733, printr-un zapis inedit, „cinci pogoane de vie în dealul Bucureştilor, pă moşiia mănăstirii", sînt numeroase. Pe ocina ei din Dealul Lupeştilor puseseră mulţi vie şi continuau să pună — locul, prin expunerea lui, în pantă, era dintre cele mai indicate — şi-i plăteau vinăriciul cuvenit, zis „vinărici boieresc". Cunoaştem în privinţa aceasta o serie de documente inedite din veacul al XVII-lea. La 27 septembrie

1648 Matei Basarab întărește mănăstirii dreptul „de să-și aibă a luarea vinăriciul de la Lupești, *din viile cele nooă*, vinăriciul boerescu, cum este obiceiul, din 15 vedre 1, de la tot omul, veri dorobanțu, veri călăraș, veri boiarinu, veri ce om va fi". Se vede însă că oamenii au protestat împotriva cuantumului dijmei, pe care-l socoteau prea ridicat; de aceea, peste doi ani, la 12 iunie 1650, Matei dă un nou ordin, în care vinăriciul cuvenit mănăstirii e, de data aceasta, „din 20 vedre 1 vadră", așadar mai scăzut. S-ar putea explica diferența de cuantum și prin aceea că erau două regimuri: unul pentru viile noi, în primii ani de producție, cînd rodul e mai bogat și cînd se lua o vadră din cincisprezece, și altul pentru viile vechi, cînd se lua o vadră din douăzeci. Oricum ar fi, cert este că o seamă dintre călărașii din Dealul Lupeștilor, dintre „deleni", n-au vrut să plătească nici această dijmă de 1 din 20, ceea ce a determinat, la plîngerea egumenului de la Radu-Vodă, un ordin cominatoriu al lui Matei Basarab, în stilul lui direct, atît de expresiv. „Ție, Nedelco, și ție, Trandafire, și altor călărași tuturor care aveți vii la Lupești", li se adresează domnul la 6 octombrie 1650 deci în toiul culesului; a aflat că nu vor să-și dea vinăriciul, „cum scrie cartea domniei-mele, din 20 de vedre o vadră, ci încă ați și sărit peste cartea domniei-mele. Dar în ce chip vă faceți voi mai mari decît cuvîntul domnii-mele?" Să-și dea numaidecît cu toții vinăriciul, căci altfel „voi trimite domniia-mea, de mare urgie veți petrece. Am înțelesu domniia-mea că tu, Nedelco, și tu, Trandafire, porci de cîine, voi vă faceți mai ispravneci. Nemic glumă să nu vă pară — încheie domnul — că apoi capetele voastre știu." Este un exemplu concludent de felul cum autoritatea supremă a statului feudal știa să apere beneficiile clasei stăpînitoare, amenințînd cu cele mai severe sancțiuni pe cei ce nu ar fi respectat aceste beneficii. Mănăstirii Plumbuita îi întărește Matei Basarab, la 5 martie 1638 — actul e, de asemenea, inedit — „o vie aici în dealul Bucureștilor", cumpărată de la Loiz clucerul cu 60 de galbeni, bani gata. Mănăstirea Tuturor Sfinților primește și ea, la 3 septembrie 1720, drept danie, de la Nița, fosta soție a lui „Gligorie ceprăzariul domnesc", două răzoare de vie „aici în dealul Bucureștilor, pe locul sfintei Mitropolii". Iar Mitropolia însăși avea, potrivit catagrafiei din 1787, opt vii mari în dealul Bucureștilor. Nu e cazul să lungim lista, e suficient să arătăm că o bună parte din podgoria bucureșteană aparținea mănăstirilor. Și unele biserici, ca Slobozia, de pildă, aveau vie. Hrisovul pe care i-l dă acesteia, la 14 mai 1667, Radu Leon, arată că lăcașul a fost înzestrat „cu boi, cu vaci, cu rîmători, *cu vii* și cu dichisele de argint, care sînt de treaba sfintei leturghii". Poate că aceste vii erau chiar în preajma lăcașului, pe șesul care se întindea pe de o parte spre „dealul Bucureștilor", pe de alta spre „dealul" unde se va zidi Mitropolia. Într-un act din 5 septembrie 1631, Leon-vodă spune că Matei-aga „s-a luptat cu domnia-mea *pe șesul viilor* orașului București". Cele două biserici domnești ale Curții Vechi aveau — potrivit hrisovului de întărire din 1775 al lui Alexandru Ipsilanti — „tot vinăriciul domnesc din dealul Bucureștilor" acela din „grădinile din București", precum și vinăriciul „dealurilor" de la Copăceni, Prundu și Curmătura, din Ilfov și Vlașca. În ce privește pe orășenii propriu-ziși, cităm mai întîi actul lui Matei Basarab, din 6 septembrie 1636, în care se vorbește, generic, de „viile orașului", în opoziție cu acelea ale mănăstirii Radu-Vodă și cu viile din Văcărești, apoi diferitele zapise utilizate chiar în cuprinsul capitolului de față.

Mulțimea și așezarea viilor bucureștene, la finele secolului al XVIII-lea, ne este înfățișată în mod clar de cele două planuri austriace ale orașului, ridicate de ofițerii Ernst și Purcel. Planul acestuia din urmă, de pildă (1790—1791), ne arată o întinsă podgorie mărginind capitala, de la nord-vest pînă la nord-est; suprafețe întinse sînt în special în sud-vest. Dar în afară de această cunună de vii, exterioară, sînt o serie întreagă în interiorul orașului, în diferite mahalale și chiar pînă aproape de centru. Am numărat nu mai puțin de 74 (șaptezeci și patru) de vii, dintre care unele cu o suprafață apreciabilă, între Podul Mogoșoaiei și Podul Tîrgului de Afară; de asemenea, 65 (șaizeci și cinci) între Podul Mogoșoaiei și Dîmbovița. Pe Dealul Mitropoliei și în jurul lui sînt înfățișate 11 (unsprezece). La mijlocul secolului al XIX-lea viile erau încă numeroase în București, deși mai puține, proporțional cu populația, decît la finele secolului al XVIII-lea. Planul cel mare al maiorului Borroczyn (1844—1846) ne îngăduie să știm și numele celor care le stăpîneau. Planșa 64, de pildă, a acestui plan, înfățișînd regiunea Barierei Dudești, cuprinde „viea lui Viciu", „viea lui Donescu", „viea lui Rafailă", „viea lui Vellara", apoi viile aparținînd lui „Bălăceanu", „Andronescu", „Piron", „Borănescu", „Enache Popa Hriso", „Hristache", „Nuțu Ciupitu", „Jupaniotu" (sic!) și „Brînzoaica". Afară de acestea, mai sînt însă, în aceeași planșă, și o serie de vii *fără nume*. Iar planșa 14, înfățișînd partea opusă a orașului, la nord de Dîmbovița, din jos de „locul Cazarmii Malmezon", cuprinde „via lui Iancu Ruset", ocupînd o suprafață întinsă, „via lui Marin", „via lui Aristia", scrisă de două ori și ocupînd de asemenea o suprafață întinsă, „via lui Stan Piciu", „via lui Pitaru Ioniță", „via lui Ghiță Cismaru", „via lui Eftimie", „via preotesei Maria". La vremea culesului, toate aceste vii bucureștene erau pline de lume. Stăpînii respectivi se mutau din oraș la crămi pentru o săptămînă, două; veneau rude, prieteni, cunoscuți; petrecerile, cu lăutari, cu pastramă friptă pe grătar și cu must, dulce sau înăsprit, sfîrîind în ulcelele de pămînt, se țineau lanț. Seara, după ce se isprăvea treaba, culegătorii, mustuitorii, care „mustuiau" poama în ciubere, și crămașii, care strîngeau teascurile sau, pur și simplu, „călcau" cu picioarele strugurii, în lin, se strîngeau



Fig. 198 — Biserica patriarhiei și Palatul Marii Adunări Naționale. În dreapta, clopotnița lui Brîncoveanu și statuia lupoaicei. Ulterior, această statuie a fost mutată în scuarul din Piața Dorobanți. (M.I.B.)

laolaltă și începeau, cei mai tineri, jocul, în sunetul cobzei și al viorii, cei mai bătrîni, vorbele, „taclalele".

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea numărul viilor bucureștene e în scădere. Pe locul unora din ele se construiesc case de locuit, se înalță cartiere; pe locul altora se ridică fabrici. Se adaugă apoi greaua lovitură dată, spre sfîrșitul secolului, de apariția filoxerei, care distruge, literalmente, vechile plantații. Replantarea, cu viță americană, însemna cheltuială mare; cheltuială era apoi și noul fel de a o cultiva, cu stropiri succesive cu soluție de piatră vînătă. De aceea foarte multe din vechile vii rămîn pîrloagă. Pe vremea cînd își scria Frédéric Damé, în 1906, cartea sa despre București, mai erau totuși cîteva la periferia orașului; el reproduce o serie de cinci fotografii arătînd, patru din ele, „culesul", iar a cincea, o cramă. De atunci, numărul viilor bucureștene s-a împuținat și mai mult, a dispărut și via Seminarului Central, care mai exista încă în perioada dintre cele două războaie mondiale. Astăzi numai toponimia și cîte un mic petic, ici și colo, amintește de vechea podgorie a orașului (vezi fig. 199). Șoseaua Viilor străbate raioanele Bălcescu și 23 August, iar „drumul viilor", „drumul între vii" și „drumul mic între vii", raionul Tudor Vladimirescu. Există strada Ziduri între Vii în raionul 1 Mai, cîte o stradă a Viișoarei în raioanele 30 Decembrie și 23 August, o stradă a Viței și una a Strugurilor în raionul Lenin și o Intrare a Strugurilor în raionul 1 Mai. Bucureștenii, dacă nu mai pot avea vii, ca odinioară, se mulțumesc cu cîțiva butuci pe lîngă casă sau cu o boltă de viță în grădiniță.

Unitatea obișnuită de măsură în vechea podgorie bucureșteană — ca și în întreaga țară de altfel — a fost „răzorul". El reprezenta unitatea tip, de o lățime știută — lungimea era cît lungimea dealului — așa încît în diferitele tranzacții se indică numai numărul răzoarelor, fără a se specifica suprafața, după cum în tranzacțiile privind locurile de prăvălii se indică numai numărul prăvăliilor, acestea din urmă avînd și ele o dimensiune știută, tip (vezi mai sus, p. 306). Cînd, la 17 septembrie 1644, printr-un act inedit, Momcea negutătoriul vinde lui Matei Basarab „o vie aici în dealul Bucureștilor", pe care, la rîndu-i, o cumpărase „de la Arvat, croitor de București", dimensiunile sînt arătate așa: „însă la vale trei răzoare și la mijloc se fac 2 răzoare și la vrîh [vîrf] se lărgește de se fac 5 răzoare". Tot astfel, la 25 mai 1713, printr-un zapis, iarăși inedit, Matei diaconul vinde lui Lefter vornicul un răzor de vie din cele două pe care le are „aici în dealul Bucureștilor, între dumnealui și lîngă socru-mieu, popa Bunea". Iar la 15 martie 1694, Alexe cupețul vinde lui Alexandrache Muselimul, ceauș de aprozi, un răzor de vie

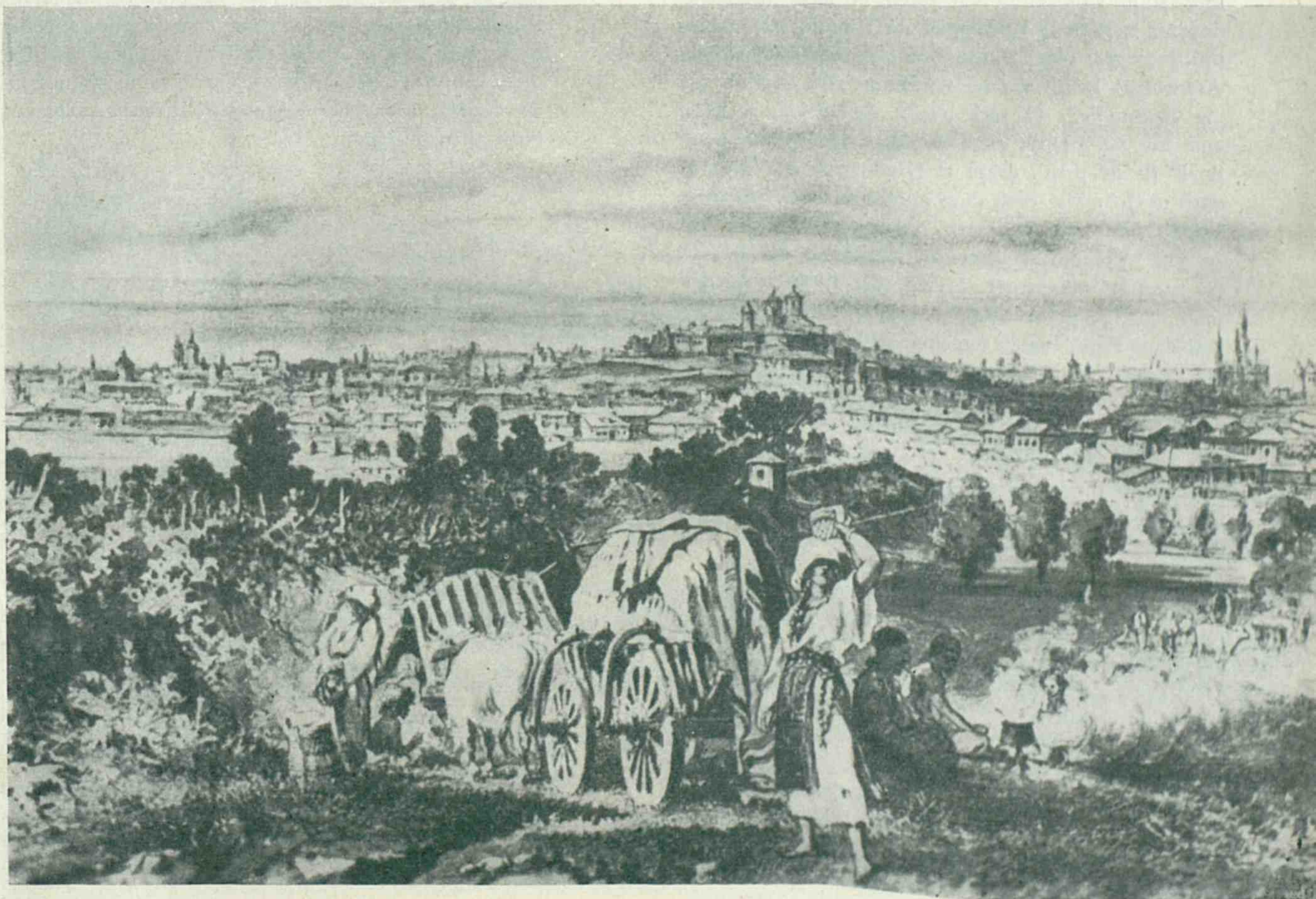
„aicea în Dealul Lupeştilor de lîngă Bucureşti", răzor pe care-l avea şi el de cumpărătoare „de la Dumitru tavangiul". Cît anume era „răzorul" nu putem preciza deocamdată; observăm însă că el se încadrează în seria de *unităţi tip*, întrebuinţate în vechea noastră viaţă economică, alături de „delniţa", „jirebia" sau „pămîntul" pentru suprafaţa arabilă, de locul de moară, de locul de prisacă, de locul de prăvălie şi, în sfîrşit, chiar de locul de sat.

LIVEZI ŞI PRISĂCI

În afară de vii erau *livezile* şi *pometurile*. Gospodarii ţineau să aibă pe lîngă casă pomi, pentru fructe, măcar cîţiva; unii aveau adevărate livezi. Loc era destul; neexistînd ziduri de mărginire a oraşului, ca în Apus şi în Transilvania, mahalalele se tot întindeau. Viile, pometurile, livezile ajunseseră atît de numeroase, încît casele păreau pierdute într-o mare de verdeaţă. E impresia pe care o au mai toţi călătorii străini; pe drept cuvînt se spune că oraşul e „scufundat în grădini". Primele menţiuni despre livezile şi pometurile bucureştene datează din secolul al XVI-lea; dar, ca şi în cazul viilor, ele consemnează o situaţie care e mult mai veche, din vremea începuturilor rurale ale aşezării. Un document din 21 octombrie 1585 se referă la „pometu" dimprejurul mănăstirii de la Podul Colintinii (Plumbuita) şi la „livezile" acesteia. Iar la 30 mai 1586, Mihnea-voievod întăreşte mănăstirii Sf. Nicolae ocina ei şi via şi „livezile toate din sus şi din jos".

Pe malul drept al Dîmboviţei, din dreptul Curţii domneşti şi pînă înspre Gorgan, se întindea, în secolul al XVI-lea, „livedea gospod", adică livedea domnească. Ea întregea gospodăria domnului, gospodărie care, aşa cum rezultă din cele anterioare, cuprindea, în afara curţii propriu-zise, şi „via domnească", „ciutăria domnească", „aria domnească", „jicniţa domnească", „pităria domnească", „lemnăria domnească", „săraria domnească" şi „ţigănia dom-

Fig. 199 — Vedere panoramică a Bucureştilor din Dealul Filaretului; a se observa via din partea stîngă; desen de Preziosi (A.)



nească", unind deci utilul cu agreabilul. După această livadă s-a numit mahalaua care s-a dezvoltat cu timpul pe locul ei și în preajmă-i. La 8 mai 1720, Neculai Mavrocordat dăruiește marelui clucer Manolache Lambrino, soțul domniței Bălașa Brîncoveanu, „zeace stînjăni de loc *den livadea domnească*, pre lîngă casa dumisale în lat, iar în lungu pre cît ține locul caselor dumisale cele de moștenire, pentru ca să-și mai lărgească curtea și *grădina*". Iar Mihai Racoviță îi mai adaugă încă 3 stînjeni și jumătate din aceeași livadă. Așezarea lui Lambrino se afla pe locul actualei biserici Domnița Bălașa, ctitoria soției sale. Livedea domnească era împrejmuită toată cu gard; o hotarnică inedită, din 4 martie 1742, privind o moșie a Mitropoliei, „din susul orașului București, pe apa Dîmboviței, unde iaste moara sfintei Mitropolii" și pomenind „grădina" și „viile" întemeiate de vlădica Grigorie, după 1629, pe zisa moșie, arată că aceasta se mărginea „pe din jos cu livadea domnească" și că una din pietrele de hotar „caută drept pre lîngă gardul livezii domnești în deal". Dintre livezile stăpînite de marii boieri, mai cunoscută a fost „livedea Văcărescului" sau „Văcăreștilor", după numele lui Enache, cel tăiat o dată cu Brîncoveanu, în 1714, și a feciorilor lui; ea se afla pe locul ocupat azi de Ateneu și de Fundația universitară; pe o porțiune din această livadă ridică Mihail Cantacuzino, ginerele logofătului Constantin Văcărescu, un lăcaș bisericesc, devenit metoh al Episcopiei de Rîmnic. De aceea, multă vreme, chiar și după ce s-a construit clădirea Ateneului, locul a fost cunoscut sub numele de „la Episcopie". O altă livadă însemnată, a cărei amintire s-a păstrat pînă astăzi, a fost „livedea cu duzi" de pe malul drept al Dîmboviței, în Cărămidarii-de-Jos. Mai erau duzi numeroși și în mahalaua Popa Nan, în Mătăsari. Planul Borroczyn însemnă în planșa 95 „livedea Mănăstirii Văcărești", în preajma mănăstirii. Mai puțin însemnată, mai mică, a fost, pe la 1800, „livedea sacagioaicei" din mahalaua Popii Ivașcu sau Pitar Moșu; stăpîna livezii era, se vede, soția unuia care se îndeletnicea cu negoțul de apă, a unui sacagiu. În aceeași mahala se afla și *povarna* mehtupciului menzilurilor, adică, am zice azi, a secretarului poștelor. Era una din numeroasele poverne răspîndite în întreg orașul. În 1843 constatăm 100 de asemenea poverne, dintre care 42 în culoarea de albastru, 26 în cea de galben, 25 în negru și 7 în verde.

Orășenii, în afară de pometurile din jurul caselor, aveau numeroase livezi „din jos" de oraș. Despre ele aflăm din documentul inedit cu data de 2 iulie 1664, prin care „Stanciul, feciorul Vladului Mutil", vinde lui Dumitrașco logofătul „o livadie den josul orașului, unde sîntu levezile orășănești, care levadie iaste între Radul Tălarul și între Mihul Antilie". Trei ani mai tîrziu, la 15 decembrie 1667, printr-un zapis tot inedit, Dumitrașco vinde, la rîndu-i, livada cumpărată lui Iacșa căpitanul. Se specifică și de data aceasta că ea se găsește „den josul orașului, unde sîntu liveazile orășănești". În toponimia actuală, opt străzi trimit la vechile livezi; trei dintre ele privesc „Livedea cu duzi" și „Livedea mică cu duzi".

Foarte răspîndiți pe aria bucureșteană au fost *nucii*, falnicii arbori care însoțesc în genere podgoria. Dar în timp ce viile au dispărut mai peste tot, ei se pot vedea încă în multe părți ale orașului, prin curțile și grădinile caselor. Cinci dintre străzi și intrări, în raioanele Tudor Vladimirescu, Bălcescu, 1 Mai și 16 Februarie, poartă numele acestui arbore; o a șasea, în raionul Bălcescu, se cheamă strada *Nucetului*.

N-au lipsit nici *prisăcile* sau *stupinele*. Într-o vreme cînd zahărul era un articol de import, rar și scump, fiind adus „de peste mare", și cînd pentru luminat, în afara opaițelor de seu, nu existau decît lumînările, se înțelege că mierea și ceara prezentau o mare importanță. Apicultura, favorizată de întinsele noastre fînețe și păduri, a fost întotdeauna în Țările Românești, ca și viticultura, o îndeletnicire prețuită și rentabilă. Multe din actele domnești privind proprietăți bucureștene cuprind scutirea de dijmă din miere și ceară. O Stradă a *Stupinei*, în raionul 23 August, amintește locul unei vechi prisăci; mai există și o Stradă a *Stupului*, în raionul Lenin. De altfel, chiar în zilele noastre, se pot vedea, în unele curți și grădini, ca, de pildă, în strada Mircea-Vodă colț cu strada Vintilă (casa Hanganu) stupii înșirați la rînd; doar că e vorba de stupi sistematici, în locul vechilor uleie, știubeie sau buduraie, scobite în trunchiuri de copaci, și acoperite cu cîte o lespede netedă (vezi și fig. 200).

PIVNIȚE-CÎRCIUMI. MUSTĂRII ȘI BERĂRII

Față de mulțimea viilor din și dimprejurul Bucureștilor, era de așteptat ca și numărul desfacerilor de vin să fi fost mare. Și într-adevăr, izvoarele, atît interne — hrisoave, cărți și porunci domnești, zapise, scrisori și diate — cît mai ales externe — relații de călători și rapoarte consulare — o dovedesc cu prisosință. Străinii — un Evlia Celebi, de pildă, în secolul al XVII-lea, un Raicevich în secolul al XVIII-lea — sînt impresionați de mulțimea cîrciumilor subterane sau a „pivnițelor" în care se vinde vinul. În primele secole, termenul slav de „pivniță" este cel mai des întrebuințat. Și într-adevăr, pe atunci vînzarea se făcea în așezările subterane, unde vinul se și păstra. Exista și termenul, tot slav, de „cîrciumă" — îl întîlnim, de pildă, în actul inedit din 13 mai 1714, prin care Ștefan Cantacuzino scutește „popei Crețului dă la biserica Stelii" „o cîrciumă a lui ce este

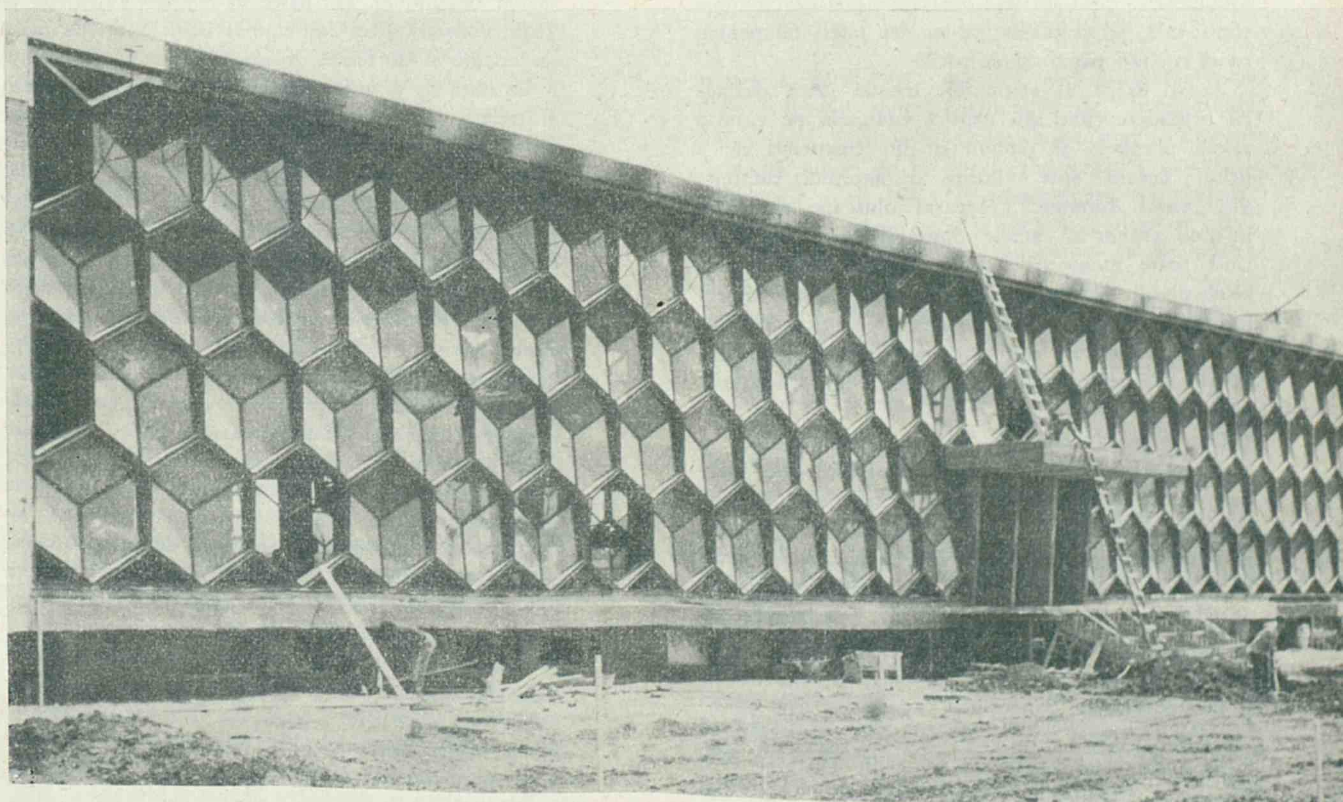
lîngă biserica Stelii, de cămănărit, de fumărit, de vin domnesc și de vamă" — dar el se întrebuința mai rar. Numai cînd, în prima jumătate a veacului al XIX-lea, desfacerea vinului începe să se generalizeze în localuri clădite deasupra pămîntului, atunci se generalizează și termenul de cîrciumă, celălalt, pivniță, rămînînd numai cu accepțiunea cunoscută azi.

Pivnițele erau, în general, zidite; se ziceau pivnițe „de piatră"; așa, de pildă, în actul din 12 martie 1580, prin care Mihnea-voievod întărește biv-vel vornicului Dragomir, între altele, „6 prăvălii și *o pivniță de piatră* și case deasupra pivniții", sau în actul inedit din 16 iunie 1763, prin care „Safta stolniceasa Fălcoianca" dăruiește Mitropoliei „o pimniță de piiatră și cu tot locul ei"; în realitate, se făceau din cărămidă, mai subțire decît cea de azi, separată prin straturi groase de mortar. Existau și pivnițe „de lemn" — avînd, adică, pereții din bîrne de stejar — cum e aceea de care se amintește în zapisul inedit din 5 octombrie 1734, prin care Constantin sin Zamfir, fost staroste, vinde Mitropoliei „o pivniță de lemn cu case dăsupra, în Ulița cea Mare, ce merge la «Hanul lui Șărban-Vodă»". Tot astfel, la 15 august 1716, într-alt zapis inedit, e pomenită „o pimniță de lemn și cu niște prăvălii desupra... pă ulița Șălarilor".

Dat fiind venitul pe care-l aducea, pivnița constituia adesea partea cea mai importantă a unei proprietăți bucureștene, la fel cu prăvălia, și uneori înaintea acesteia. De aceea, într-o sumă de zapise de vînzare, ea e citată în rîndul întîi. Cînd, în actul pe care îl dă, la 20 martie 1655, Ignatie, mitropolitul Ungrovlahiei, lui Ghinea cojocariul, se face istoricul proprietății acestuia, se spune că un unchi al lui Ghinea, anume „Ghinea Mustachi neguțătoriul", avusese „aicea în București o pivniță cu 5 prăvălii la Ulița cea Mare". Tot astfel, cînd are loc, la 12 ianuarie 1639, un schimb de pivnițe între Cîrstea neguțătorul și Iorgache vornicul, se spune în zapis — e inedit — că „am dat eu, Crîstea negoțăturul, pimneța de la Mara c-o prăvălie, cu luc [loc] cu tuotu... și mi-au dat mie Orgache vornecul pimnița loi cea de sus cu luc cu tuotu", dînd Crîstea, pe deasupra, încă 10 ughi.

Puteau vinde vin, plătind bineînțeles dările și taxele legale, toți proprietarii de vii, adică toți cei care stăpîneau nu numai plantația, *dar și pămîntul* pe care ea fusese făcută. Ceilalți care aveau numai plantația, nu și pămîntul, care plantaseră, cu alte cuvinte, vie pe moșia altcuiva, nu-l puteau vinde decît în anumite condiții. Mai întîi, n-aveau voie să-și așeze pivnița sau cîrciuma în apropierea acelora ale stăpînului moșiei, spre a nu-i face concurență. Iar dacă și le așezau la o depărtare convenabilă, atunci erau ținuți să plătească zisului stăpîn o taxă specială de 1 taler de fiecare bute de vin vîndut.

Fig. 200 — Combinatul apicol Băneasa, în curs de construcție, în iunie 1965; fațada e stilizată în formă de fagure.



În privința aceasta cunoaștem două interesante zapise inedite date mănăstirii Radu-Vodă. Prin cel dintîi, din 5 mai 1743, Mihai Racoviță hotărăște „pentru cîte cîrciume ar fi ale unora-altora de ar vinde vinurile pe aproape de cîrciumile mănăstirii, ce le are aici în București pe moșiia mănăstirii, să nu îngăduiască pe nimeni dintr-aceia să vînză vinu, *ci să le taie cepurile*, ca să se vînză numai vinul ce ar fi pă la cîrciumile mănăstirești. Iar care oameni ar fi avînd cîrciume mai depărtate de cîrciumile mănăstirii și ar fi tot pe moșiia mănăstirii, aceia să vînză, numai să-și dea obiceiul moșii, de cîte buți ar vinde, de bute cîte taleri 1, și așa să vînză." Prin cel de-al doilea zapis, din 12 aprilie 1744, un anume Nedelco arată că stînd el cu casa pe moșia mănăstirii, „desupra la deal, lîngă viia cea mare", și vînzînd el „o bute, doo de vin" de-al său, egumenul nu l-a îngăduit, „ci au făcut sfinția-sa cîrciumă lîngă casa mea. Deci — continuă Nedelco — am dat răvaș la măriia-sa vodă de doo-trei ori, și măriia-sa ne-au rînduit la dumnealor veliții boeri de ne-au judecat și dupe judecata dumnealor am rămas ca să nu vînzu vinul mieu, ci să se vînză vinul mănăstirii... Iar acum *s-au întîmplat de s-au aprinsu cîrciuma sfinției-sale*, și la această întîmplare au căzut pricina pe noi și ne-au dus de ne-au și închis la dumnealui vel-spătar și au închis și pe cîrciumarul sfinții-sale împreună cu noi. Deci judecîndu-ne dumnealor boerii și dîndu-mi jurămînt, încă și altă pedeapsă ne da; iar eu m-am rugat la... părintele egumenul de s-au milostivit de ne-au ertat de jurămînt și de pedeapsă și am făcut așezămînt... de i-am dat casa mea pentru cîrciuma sfinții-sale, și sfinția-sa mi-au dat taleri 60 pentru ca să nu fim păgubași de tot."

Acest drept al stăpînului moșiei de a desface cu precădere vinul său explică obligația pe care o aveau pivnițele și cîrciumile din București de a primi fiecare spre vînzare o anumită cantitate din „vinul domnesc". Această obligație figurează în mod curent în actele domnești care înșiră pe rînd toate îndatoririle fiscale la care erau impuse zisele pivnițe și cîrciumi. Ea se explică prin împrejurarea că orașul s-a întemeiat pe proprietate domnească, proprietate din care, cu timpul, domnul a înstrăinat bucăți întregi, dîndu-le dregătorilor, mănăstirilor și bisericilor.

Foarte mulți stăpîni de vii își aveau pivnițele și cîrciumile lor în București. Erau pivnițe care aparțineau marilor dregători, altele Mitropoliei, mănăstirilor și bisericilor — și bărații sau călugării catolici își aveau pivnița lor, așa cum ne arată limpede actul inedit din 1 septembrie 1707, care, dînd dimensiunile unui loc al mănăstirii Radu-Vodă, precizează: „și în lungu pînă în ulița despre pimnița băraților, stînjeni 18" — altele, orășenilor propriu-ziși, negustorilor și meșteșugarilor. Mitropolia — pe lîngă cele „cinci cîrciume" proprii scutite de dări (act inedit din 10 iunie 1793) — își desfăcea o parte din vin și la baia pe care o stăpînea pe malul Dîmboviței (vezi mai sus, p. 283). De obicei, pivnița avea deasupra prăvălii și case de locuit. Am citat în acest sens mai înainte o serie de acte. Adaug încă două din care primul inedit. La 28 septembrie 1712, fiii lui Iane de la Bucov, vînzînd clucerului Iordache pivnițele și casele lor din București, precizează: „însă casele pe pimnița cea mare, patru, și cu casa pimniții și cu pimnița cea mică și cu casa de pe pimniță..." Iar la 8 februarie 1790, „Nicolae sin Hagi Manole Melisinov Critean" (cretanul), dimpreună cu soția și fiul său, vînd moștenirea părintească, anume „case înalte cu pimniță dedesupt în mahalaoa Sfîntului Gheorghe cel Vechiu, la poarta domnească din jos... și cu o căscioară mică ce iaste lipită de păretele pimniții... pentru șăderea celor ce vor vinde vin la pimniță." Cumpărătorul, cu 1.300 de taleri, sumă apreciabilă, este chir Ioniță, „carele să află de mulți ani șezătoriu cu chirie în pimniță și sus în case".

Vînzarea vinului și a rachiului în pivnițe și cîrciumi se făcea de către cîrciumari, dar foarte adesea și de către cîrciumărese, femei și fete care de multe ori uneau practica acestei meserii cu aceea a galanteriei. Faptul e remarcat de o seamă dintre călătorii străini care vizitează orașul; așa, de pildă, un turc, pe la jumătatea veacului al XVIII-lea; el adaugă că, din pricina vinului și a vieții de plăceri, mulți compatrioți de ai lui, turci și arabi, s-au lepădat de credința lor și au rămas în Țara Românească. Raicevich, consulul austriac, în *Observațiile* sale tipărite în 1788, spune că „în mai toate mahalalele întîlnești crîșme joase, sub pămînt, unde femei desfac vinul și se dedau desfrîului". Iar pastorul englez Walsh, pe la 1828, constată și el „un număr neînchipuit de mare de crîșme și de femei galante".

În afară de pivnițele-cîrciumi, unde se vindea vin și rachiu, erau, bineînțeles, și pivnițele locuințelor particulare, ale așezărilor domnești, boierești, orășenești, precum și ale mănăstirilor; aici se țineau și se învecheau, în budane, butoaie, antale, balerci și burie, vinurile și rachiurile destinate consumului în gospodăriile respective. O pivniță bine garnisită era întotdeauna un titlu de mîndrie, de fală, pentru posesorul ei. Ni s-au păstrat, pe aria bucureșteană, cîteva pivnițe vechi. Cea mai veche este pivnița boltită a mănăstirii Mihai-Vodă — azi a Arhivelor Statului — zidită, împreună cu celelalte ecarete ale mănăstirii de către Mihai Viteazul, pe cînd era mare boier, înainte de a ajunge la domnie, în răstimpul 1589 — octombrie 1591. A doua ca vechime, de la începutul veacului al XVII-lea, cîțiva ani înainte de 1618, e pivnița așezării boierești de la Leordeni, a lui Leca Rudeanu spătarul. Urmează apoi pivnița caselor domnești de la mănăstirea Plumbuita, case terminate în aprilie 1647. Boltită și ea, încăpătoare, se întinde de o parte și de alta a rampei de acces. Cam din aceeași vreme datează și resturile pivniței, tot boltite, a casei lui Constantin Cantacuzino postelnicul (strada Apolodor 13), resturi scoase la iveală prin săpăturile arheologice efectuate în anii 1957—

1958. Din epoca brîncovenească e pivnița, bine păstrată, a așezării boierești de la Dudești-Cioplea, așezare înconjurată de un zid înalt, lucrat, cum spun localnicii, „cu robii". Mai nouă și, iarăși, foarte bine păstrată e pivnița săpată în Dealul Spirii (strada Puțu cu Apă Rece, nr. 53—57) din ordinul lui Alexandru Ipsilanti, probabil o dată cu construirea noii reședințe domnești (1775—1776). Această pivniță se compune din două galerii principale, una în capul celeilalte, lungi fiecare de cîte 60 de metri, largi de 5 și înalte de 5—6 metri. Din prima galerie principală se desfac 5 galerii mai mici, laterale, ca dinții unui pieptene. Pivnița, utilizată azi pentru fabricarea și depozitarea șampaniei „Zarea", are pereții din cărămidă subțire, cum se făcea în vechime, și acoperită cu un mușchi negricios, ca o catifea. O nouă galerie s-a adăugat în răstimpul dintre cele două războaie mondiale.

Numărul cîrciumilor a continuat să fie foarte mare în cursul veacului al XIX-lea, cu toată împuținarea viilor bucureștene și cu toată concurența pe care începe s-o facă, de la o vreme, berea. În *Catastihul patentarilor* din 1832, cîrciumarii formează breasla cea mai numeroasă: peste 400; o cifră precisă nu se poate da deoarece sînt trecuți la un loc cu rachierii și... cofetarii (în totul, 443). În 1860, potrivit statisticii lui Marțian, numărul lor se ridicase la 1.403; ei reprezentau un element politic redutabil, în epoca votului cenzitar. Se produce totodată o diferențiere în ce privește numele localului sau „stabilimentului": termenul vechi de „cîrciumă" se întrebuințează tot mai puțin; nu mai sună bine, se folosește mai ales la margine, la „mahala"; i se preferă termenul oficial „debit de băuturi spirtoase"; în cartierele centrale apar „consumuri" și „bodegi", unde, pe lîngă vin și diferite alte băuturi, românești și străine, se iau „aperitive", destinate, în teorie, să „deschidă" pofta de mîncare. Unele cîrciumi ajung bine cunoscute, adevărate puncte de reper în topografia nu numai gastronomică, dar și a circulației bucureștene. Așa e, la începutul secolului al XX-lea, cîrciuma lui *Gherghiceanu*, pe Calea Moșilor, vestită pentru vinurile ei și al cărei stăpîn prezenta particularitatea că nu mai „servea" pe cei „făcuți". Așa cîrciuma lui *Niță Stere*, la colțul Căii 13 Septembrie cu Uranus, dînd numele ei stației de tramvai din față, cap de secție („pîn' la Niță Stere"), așa aceea a lui *Tabacu*, la colțul străzilor Traian și Ghenadie Petrescu, sau a lui *Chibrit*, la întretăierea Căii Grivița cu Bulevardul Filantropiei (azi 1 Mai). În centru s-a bucurat de o îndelungă notorietate localul lui *Tripcovici*, imortalizat de Caragiale, și, mai tîrziu, înainte și după primul război mondial, localul lui *Mircea* de pe bulevard, între Calea Victoriei și strada Academiei, peste drum de Restaurantul „Carpați".

Un caracter de sezon au avut *mustăriile*. Ele apăreau toamna, la începutul culesului, și țineau o lună, o lună și jumătate. Improvizate sub o pătulătură sau un umbrar de crengi și stuf, avînd alături grătarul pentru



Fig. 201 — Mustărie; în primul plan, butoaie cu must. (S)

pastramă, cîrnați și „mititei", ele desfăceau must dulce și înăsprit și erau foarte apreciate. La mustăriile din Dealul Filaretului venea lume multă, orășeni de toată mîna, de la tinerii „bonjuriști", cu haina strînsă pe corp, pînă la meșteșugarii de mahala, cu cizme, pantaloni creți și căciulă. Lăutari se aflau întotdeauna la îndemînă; petrecerea se prelungea cîteodată și a doua zi; răsuna dealul de cîntece; oamenii erau bucuroși că apucaseră încă o toamnă („De-aș ajunge pîn' la toamnă, leliță Ioană, să beau vin, să frig pastramă, leliță Ioană!") și trăiau intens ceasul acela, neștiind mîine ce-o să fie.

Această tradiție a mustăriilor, aproape întreruptă în preajma celui de-al doilea război mondial, cunoaște acum o nouă înflorire. În toamna anului 1957 au fost în București 32 de mustării, unele de mari proporții, deschise de organizațiile comerciale de stat; în toamna lui 1958, numărul lor a crescut la 66 (vezi fig. 201).

Bere s-a băut puțină în București înainte de 1800. Erau totuși clienți; altfel nu s-ar fi încumetat germanul Johann Timpel de Gotha să înființeze în 1809 o fabrică de bere în marginea Bucureștilor, fabrică arsă cu prilejul „zaverei", în 1821. Berarii nu figurează în *Catastihul patentarilor* din 1832; peste mai bine de un deceniu, în planul lui Borroczyn (1844—

1846), planşa 51, culoarea de albastru, găsim însă, pe malul stîng al Dîmboviţei, la sud-vest-vest de biseri a Sf. Nicolae-Jigniţa, însemnată o „berărie": precede aşadar vechiul „Car cu bere", amintit în 1886 de Iuliu Moisil în *Bucureştii romantici;* găsim, de asemenea, în acelaşi plan, două aşezări ale lui „Andrei beraru", în planşa 37. Înfiinţarea fabricilor de bere „Luther" (1869), „Oppler" şi „Bragadiru", cu grădinile lor anexe („Eliseul Luther", „Coloseul Oppler", complexul „Bragadiru"), a dat un mare impuls consumului acestei băuturi; se deschid berării în plin centru, ca „Jubileu" pe bulevard, „de Bie" pe Calea Victoriei, apoi două „hale cu bere" pe Calea Griviţei, la numerele 29 şi 35, şi „Berăria Orientală" pe strada Municipală 5, existente tustrele în 1882 etc., iar cîrciumile încep să vîndă şi bere. Astăzi berea se bucură de favoarea bucureştenilor, în special în timpul verii, cînd face o redutabilă concurenţă vinului. Ea se vinde, vărsată sau în sticle, nu numai în berării, braserii şi patiserii, dar şi în restaurante şi bufete, ba chiar, în sticle, şi în magazinele alimentare.

CAFENELE, COFETĂRII ŞI RESTAURANTE

O inovaţie în viaţa bucureşteană au fost cafenelele, imitate după cele turceşti, care, la rîndu-le, imitau pe cele arabe. Poate că cea dintîi s-a înfiinţat chiar în veacul al XVI-lea, cînd influenţa constantinopolitană se accentuează, prima menţiune documentară este însă numai din 1667. Atunci constatăm în tîrgul de sus o „cahvenea" ţinută de un turc Hamie, fost seimen al sultanului. Curtea domnească avea întotdeauna, în cămările sale, şi cantităţi de cafea atît pentru uzul familiei domneşti, cît şi pentru tainurile ce se dădeau mai-mărimilor turceşti şi tătăreşti în trecere pe la noi. În condica de rînduieli a vistieriei lui Brîncoveanu găsim, de pildă, însemnat, sub data de 7 iulie 1696, printre „bucatili" cuvenite „mării-sale hanului de oaste", „15 oca cafea ot Ianachi clucer". Tariful din 18 iunie 1727 prevede printre articolele de import şi „cafeaua", alături de ceai şi de ciocolată. O „prăvălie a lui Gheorghie cafegiul", situată „lîngă podul uliţii ce merge la scaunele de carne", este amintită la 20 februarie 1734. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, vel-cafegiul domnesc, adică dregătorul personal care avea grijă de cafeaua, *filigeanele* şi *zarfurile* (ceştile şi suporturile lor metalice) şi de *ibricele* de la curte, era îndreptăţit, aşa cum ne spune un document din 3 septembrie 1791, „a ţinea în Bucureşti trei cahvenele cu tahmisul lor", scutite de fumărit, cămănărit şi celelalte dări pe care le plăteau prăvăliile. Prin „tahmis" — termen de origine arabă — se înţelegea locul unde se prăjea şi se rîşnea cafeaua. La finele secolului al XVIII-lea existau o serie de cafenele în oraş; una din ele, pe Podul Beilicului, lîngă casele de beilic unde trăgeau turcii cu rosturi oficiale, prezenta particularitatea că era veşnic deschisă, chiar în vreme de molimă, cînd se interziceau adunările de oameni. Stăpînirea ţinea cafenelele sub îndeaproape supraveghere, deoarece ele erau focare de agitaţie şi opoziţie. Un pitac din 1782, septembrie 1, porunceşte „straşnic" ca în aceste localuri să nu „să facă vorbă", adică să nu se discute — defavorabil, bineînţeles — despre domnie şi despre „devlet" (împărăţia turcească); răspunzători vor fi făcuţi direct patronii respectivi. Aceeaşi grijă şi în timpul ocupaţiei austriece (1789—1791); divanul nu le îngăduie decît cu condiţia să nu se audă „alte vorbe".

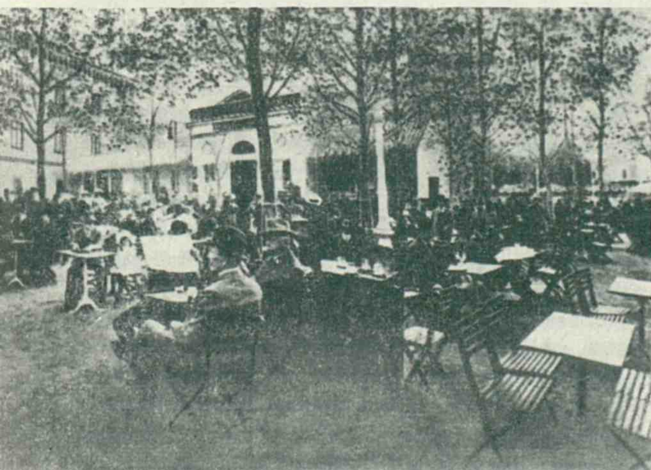
Alături de cafenelele „turceşti" încep a apărea, în acest fine de secol, şi cafenelele „europene", care aveau instalaţii mai îngrijite — mese, scaune şi oglinzi, ba chiar şi *biliard.* O asemenea cafenea „europeană" credem că a fost aceea a lui „Huverstrome" — numele pare a fi germanic — amintită în 1801 lîngă poarta bisericii domneşti de la Curtea-Veche. Primul posesor de masă de biliard pe care-l cunoaştem în Bucureşti e bărbierul „Michel sau Michali", născut în Veneţia; călătorul englez Bentham, de la care luăm aceste detalii, adaugă că „Michel" avea printre clienţi şi pe un consul (decembrie 1785). „O masă cu picere şi pervazul de bileard" avusese, înainte de 1828, şi Pappasoglu, stăpînul hanului cu acelaşi nume şi tatăl istoriografului; o vînduse, se pare, pe galbeni, unui „chir Antonache, sudit vretanicesc" (britanic); aşa susţinea cel puţin acesta din urmă, potrivit anaforalei din 24 septembrie 1829, contrazicînd pe ginerele lui Pappasoglu, vtori-logofătul Ioan Creţescu. Călătorul german Stürmer, trecînd prin Bucureşti în 1816, afirmă că „crîşmele şi pivniţele sînt foarte frecventate, cafenelele însă n-au un renume prea bun". Italianul Domenico Zanelli împarte, în 1841, cafenelele bucureştene în două categorii: o minoritate „în care găseşti ziare şi biliard"; restul, „de modă turcească"; toate, „înnegrite de fumul ce, neîntrerupt, iese din sutele de lulele pe care le vezi mereu în mîna muşteriilor ce stau toată ziua, ca nişte automate, pe băncile cele unsuroase"... Dintre cafenelele „europene", la o deosebită notorietate va ajunge aceea întemeiată în 1853 de polonezul românizat Fialkowski. Situată în Piaţa Teatrului Naţional în parterul imobilului Török (unde e azi, în noul local clădit de Societatea „Adriatica", magazinul de articole tehno-metalice), ea va dura pînă în 1898 şi va fi frecventată nu numai de literaţi, artişti, oameni de ştiinţă şi actori — între ei Caragiale, Duiliu Zamfirescu, Alexandru Xenopol, George Sion, Dimitrescu-Iaşi, Matei Millo, De Max etc. — dar şi de unii oameni politici.

O notorietate similară, dar mărginită la lumea literelor şi artelor, a avut mai tîrziu, la sfîrşitul secolului

al XIX-lea şi începutul celui de-al XX-lea, cafeneaua din imobilul Oteteleşanu, Terasa „Oteteleşanu“, cum i se spunea în mod obişnuit; era situată în partea opusă a Pieţei Teatrului, acolo unde se înalţă azi Palatul Telefoanelor (vezi fig. 202). Am amintit mai înainte de Cafeneaua „*Capşa*“, locul de întîlnire al „protipendadei“, al aşa-zisei „lumi bune“; la cîţiva paşi era Cafeneaua „*Boulevard*“, în hotelul cu acelaşi nume. Negustorii, oamenii de afaceri, misiţii îşi aveau cafenelele lor, cum era Cafeneaua „*Schreiber*“ pe Lipscani, „*Naţional*“ pe Doamnei, „*Bristol*“ pe Academiei, apoi „*Colaro*“, „*Macca*“ şi altele. În unele din cafenelele bucureştene era şi muzică, şi chiar muzică bună; la „*Edison*“ aveau loc şi spectacole; de asemenea, în timpul carnavalului, baluri mascate şi costumate. Primele baluri *de acest fel* — de celelalte, obişnuite, constatăm şi mai înainte, sub Alexandru Ipsilante (1774—1782) — le întîlnim în vremea lui Ioan-vodă Caragea (1812—1818). Cronicarul Dobrescu, vorbind de teatrul domniţei Ralu, fiica voievodului, arată că, în afară de această inovaţie, „au mai rămas alte două eresuri în politiia Bucureştilor: un clup [club] şi un bal unde îşi schimbă chipurile cu mascări şi îmbrăcăminţi drăceşti şi noaptea fac mascaralîcuri în tot chipul, mai rău decît limbile cele păgîne“.

În 1872, potrivit indicaţiilor *Dicţionarului statistic* al lui Frunzescu, existau în capitală „100 cafenele“, mari şi mici. Epoca lor de înflorire a durat pînă la primul război mondial. Multe erau pe Calea Victoriei, începînd cu cafeneaua de sub „*Hôtel de France*“ şi isprăvind cu „*High-Life*“ şi „*Imperial*“, între palat şi Ateneu. La „*High-Life*“, la etaj, se găseau numeroase biliarde, se înfiinţase o „academie“ de biliard, „partidele“ ţinîndu-se lanţ de dimineaţă pînă noaptea tîrziu. După primul război mondial, o seamă dintre cafenele au dispărut; fenomenul s-a accentuat cu trecerea timpului, iar după cel de-al doilea război mondial, numărul acestor localuri, unde, în faţa unei ceşti de cafea, oamenii pierdeau ceasuri întregi, a devenit disparent. Se poate spune că azi Bucureştii nu mai au cafenele. Noul sistem de viaţă socialist, în care fiecare lucrează intens, timpul fiind preţios, le-a desfiinţat. Locul lor a fost luat de alte localuri, în primul rînd de cofetării şi restaurante, precum şi de aşa-zisele *espresso*, instalaţii care debitează o cafea concentrată, mai concentrată decît „turceasca“, „şvarţul“ şi „filtrul“.

Fig. 202 — Terasa Oteteleşeanu, pe locul actualului Palat al Telefoanelor. Fotografie din primii ani după cel dintîi război mondial. (M.I.B.)



Cofetărie vine de la *cofeturi*, care înseamnă în limba veche românească bomboane, zaharicale; iar cofeturi vine din italiană *(confetto)*, fie direct, fie printr-un intermediar neogrec (κονφέτα). În tariful din 1727, alcătuit de austrieci pentru Oltenia, dar care arată mărfurile ce se importau şi în restul ţării, deci în primul rînd la Bucureşti — tarif redactat în latineşte — sînt trecute printre articole şi cofeturi („confecturae“) de trei feluri: veneţiene, nemţeşti şi turceşti. La 1 iunie 1772 se cumpărau din Bucureşti pentru negustorul Constantin Hagi Pop din Sibiu „20 cutii confeturi“ şi „10 cutii condite“; acestea din urmă erau tot un soi de produse de cofetărie, poate fructe glasate. „Cofeturile de Ţarigrad“ pomenite în nartul din 1776 se vindeau cu 60 de bani ocaua. Iar din tariful pus în aplicare la 1 ianuarie 1792 rezultă că se plătea ca vamă 6 bani pentru ocaua de cofeturi importate şi 7 bani pentru ocaua de condite. Negustorii supuşi străini, „sudiţi ai Rosiei şi ai Nemţiei“, aveau un tarif special: ei plăteau 4 bani pentru ocaua de „zaharica“, prin aceasta înţelegîndu-se atît conditele, cît şi celelalte dulciuri; dacă zaharicalele erau „de scorţişoară“, atunci plăteau 24 de bani de oca, un tarif ridicat. Se aduceau, tot pentru produse de cofetărie, coji de lămîie, de portocale şi de naramze, — un soi de portocale mai mici — plătindu-se vamă 15 bani de cîntar, apoi dulceţi variate, 4 bani de borcan, chitre pentru dulceaţă, 120 de bani de povară, „ghiulsuiu“ sau apă de trandafiri, 360 de bani de povară, precum şi diferite varietăţi de zahăr: de Veneţia, mai scump, 4 bani vamă de oca, de „Misir“ sau Egipt, mai ieftin, numai 3 bani, precum şi „zahăr nelucrat“, adică nerafinat, care plătea 26 de bani de cîntar, în timp ce acela „căpăţîni“ şi „măruntu praf“ plătea 60 de bani de cîntar.

În „catastihul patentarilor“ bucureşteni din 1832 găsim 15 „cofetari“; e probabil să mai fi fost şi alţii însă, deoarece aceşti specialişti sînt grupaţi la un loc cu cîrciumarii, rachierii şi bucătarii, şi numai la unii dintre ei se indică specialitatea, majoritatea fiind trecuţi doar cu numele şi pronumele, sau, uneori, cu filiaţia. Cert este că produsele lor se bucurau de o deosebită preţuire. Într-o descriere a Bucureştilor din timpul lui Alexandru Ghica (1834—1842), publicată în Almanahul Odesei pe 1840 şi reprodusă în româneşte în *Propăşirea* din Iaşi, se face elogiul cofetăriilor de pe Podul Mogoşoaiei, pentru şerbeturile şi îngheţata lor. „Şerbeturi, dar ce şerbeturi! De

o mie de soiuri: de trandafiri, de șocolată, de vanilie, unul mai gustos și mai aromat decît altul. Acestea se pot vedea la toate cofetăriile — continuă descrierea — dar în special la aceea în fața căreia sînt scoase, la uliță, vreo 20 de scaune. Vă veți mira de asemenea lucru neobișnuit. Să știți însă că, după plimbare, cucoanele vin să se răcorească aici cu înghețată oferită de cavalerii amabili. Înghețata e o adevărată minune și nu-i scumpă, un leu porția." Iar în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cu prilejul participării României la Expoziția internațională din Paris, francezul Fr. Jourdain, lăudînd în *L'Illustration* mîncărurile noastre, adaugă: „Domeniul în care bucătăria românească excelează de asemenea este prepararea prăjiturilor și a dulcețurilor. E o specialitate cum nu mai găsești nicăieri alta." Semnificativ e faptul că elogiul vine din partea reprezentantului unui popor expert în materie, al poporului care nu numai teoretic, prin Brillat-Savarin, dar și practic, prin marii bucătari furnizați întregului glob, deține întîietatea în materie de gastronomie. Interesant e și faptul că termenul „dulceață" a fost luat de unguri de la noi; el nu are de altfel echivalent în alte limbi, nefiind identic cu *confiture* — în franceză. Tot caracteristic românesc e și termenul „prăjitură".

Cofetăria bucureșteană s-a îmbogățit continuu, împrumutînd diferite produse și preparate de la alte popoare și, fapt semnificativ, *îmbunătățind* o seamă dintre ele. Să se compare, de pildă, cataiful turcesc, fără frișcă, și baclavaua lor, pregătită cu seu de oaie, cu cele românești, spre a se vedea diferența. Pe lîngă influența mai veche, turcească și grecească, s-a exercitat în acest domeniu o însemnată influență franceză, în veacul al XIX-lea, determinînd o întreagă terminologie — bomboane, caramele, sirop, cremă, nuga, fondante etc. — apoi o influență germană și una italiană.

Dintre cofetăriile capitalei, cea mai reputată era, la 1850, a lui „*Giovanni*", italianul specialist în înghețată. Se afla pe Podul Mogoșoaiei, în fața clădirii, pe atunci în construcție, a Teatrului Național. Un alt italian, „*Comorelli*", deschisese o cofetărie, mai modestă, în Pasajul Român. Tot pe Podul Mogoșoaiei, în hanul Dedu (fost Greceanu) era, pe la 1840, cofetăria, reputată, a lui Lefter sau „*Elefterescu*". În 1852, frații *Capșa*, Anton și Vasile, fiii aromânului Constantin, inaugurează primul lor local, cu firma „La doi frați", în vechea casă Damari, unde mai tîrziu s-a clădit Hôtel de France; un al treilea frate, Grigore, învață între timp, la Paris, meșteșugul, pe lîngă celebrul Boissier, cunoscut în întreaga lume prin bomboanele și prăjiturile sale de ciocolată; un al patrulea, Ion, de meserie cartograf, desenează planșele planului Borroczyn și notează, în mahalaua Ghencea (pl. 43) „locul cofetarului", loc mare, avînd, pe jumătatea lui, vie. Treburile mergînd bine — un anunț din martie 1859, în *Românul*, pomenea nu mai puțin de 36 de sorturi de dulceață — frații Capșa se mută în 1868 în casele Slătineanu, pe care de altfel le și cumpără în 1871. O altă cofetărie renumită, făcînd concurență cîtva timp fraților Capșa, era aceea a lui „*Fialkowski*", alături de cafenea (vezi mai sus, p. 326). Însemnăm și cofetăria lui „*Broft*", patronul hotelului care a precedat „Continentalul", precum și aceea a Hotelului „*Bellevue*", lîngă Cișmigiu, „foarte cercetată", după cum citim în relația călătorului german Derblich (1859). Spre sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea, continuă din toate acestea numai Cofetăria „Capșa", cu renume mereu crescînd, prin produsele ei de o rară finețe și elegant prezentate; în locul celorlalte, se ridică noi cofetării. În Piața Teatrului e acum „*Riegler*", vestit pentru „indienele" și „caracurile" lui; mai jos, pe Calea Victoriei, între bulevard și Prefectura de poliție, e „*Frederic*", a cărui specialitate sînt „carolinele", prăjituri mari cu frișcă amestecată cu fructe glasate, fisticuri și stafide; și mai jos, dincolo de Zlătari, e cofetăria lui *Lambru Paltator*, ale cărui „creme" înalte, în formă de turn, din albuș bătut cu zahăr, pe o bază de pesmet tare, formau, așa cum ne spune în amintirile sale scriitorul Bassarabescu, deliciul școlarilor; aceștia nu îndrăzneau să intre în cofetăriile de lux. Tot pe Calea Victoriei, dar în sus, dincolo de Ateneu, se deschide Cofetăria „*Nestor*", care ajunge, după cîtva timp, prin finețea preparatelor, să rivalizeze cu „Capșa". Și mai sus, pe aceeași cale, la colțul de miazănoapte cu strada Fîntînei — azi Nuferilor — e „*Dobriceanu*", ale cărui produse, ca și ale lui „*Berindei*", nu ating, însă, faima produselor lui „*Zamfirescu*"; cofetăria acestuia din urmă se afla pe bulevard, lîngă actuala Piață Kogălniceanu. În Piața Sf. Gheorghe — azi Piața 1848 — era cofetăria lui *Gheorghe Ionescu*, cu vitrine înfățișătoare și cu specialități de bomboane. În același sector, al bomboanelor „fondante", reușește „*Alexe Popovici*", cu un mic magazin de desfacere pe strada Matei Millo. Dar în afară de aceste cofetării, mai erau o sumă altele, de cartier, ca, de pildă, „*Boroș*", la colțul Căii Griviței cu Buzești, sau „*Murgășanu*", pe bulevard, în fața Hotelului „Princiar", lîngă colțul cu strada Brezoianu; aici se puteau cumpăra șapte prăjituri de un leu — bucuria noastră, a elevilor de liceu de atunci — în timp ce la „Nestor" numai șase, iar la „Capșa" cinci. În mahalale existau și cofetării în care prăjitura nu costa decît zece bani; e drept că era ceva mai mică și mai economicos făcută. După primul război mondial, numărul cofetăriilor se înmulțește considerabil; întreprinderile mai mari, ca „*Zamfirescu*" și „*Angelescu*", își deschid o serie de magazine în diferite puncte ale orașului, aprovizionate exclusiv cu produse ale fabricii respective; se adaugă magazinele Societății „*Meinl*" care desfac și ele, pe lîngă cafea, ciocolată și ceai, și unele soiuri de prăjituri mici; de asemenea, magazinele cunoscutei firme elvețiene de ciocolată „*Suchard*". După al doilea război mondial se înregistrează o nouă creștere a numărului cofetăriilor; se remarcă acum cofetăriile de stat și ale diferitelor cooperative,

care desfac prăjituri, bomboane şi tot soiul de dulciuri standardizate, la preţuri tip. Cofetării noi, spaţioase, instalate într-un cadru elegant, cu mobilier adecvat, cu vitrine atrăgătoare, se întîlnesc în toate părţile oraşului, nu numai în centru — cofetăriile „*Union*", „*Scala*", „*Universităţii*", „*Trandafirul alb*" — dar — spre deosebire de trecut — şi la extremităţi, ca, de pildă, la Floreasca, la capul Bulevardului 1 Mai, pe Bulevardul Muncii, la Bucureştii-Noi etc. Fără să mai punem la socoteală numeroasele magazine şi chioşcuri care desfac „produse zaharoase" sau „dulciuri". Bucureştii sînt, mai mult ca înainte, oraşul cofetăriilor; deţinem recordul în privinţa aceasta în Europa sud-estică şi, probabil, în întreaga Europă.

Restaurantele au apărut în acelaşi timp cu hotelurile, adică în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Dacă despre acela al lui Brenner n-avem detalii — era probabil un restaurant vienez, ca şi patronul — ştim în schimb că restaurantul hotelului lui Donat Hugues, în Piaţa Teatrului, cu bucătărie franceză, se bucura, pe la 1840, de o deosebită preţuire. În 1842, „*Anuarul Prinţipatului Ţării Româneşti*" recomanda străinilor care soseau în oraş patru „birturi" sau restaurante, şi anume, „birtul Teatrului, al Cazinului, al Leului de aur şi al Româniii". Dat fiind deverul bun pe care-l făceau — alimentele, în piaţă, erau foarte ieftine în comparaţie cu preţul mîncărurilor gătite — încep să se deschidă, în timpul domniilor regulamentare, o serie întreagă de restaurante. Avocatul parizian Thibault-Lêfebvre, care vizitează Bucureştii în 1853, spune că sînt aici „restaurante franţuzeşti, nemţeşti şi româneşti". Cele româneşti, mai puţin pretenţioase, accesibile pungilor mai modeste, găteau mîncările noastre tradiţionale, începînd cu ciorbele, continuînd cu mîncărurile scăzute — multe cu nume turceşti (musaca, ciulama, tuzlama, pilaf) — şi isprăvind cu fripturile la grătar. Restaurantele nemţeşti, unde se găsea şi bere, ajunseseră destul de numeroase. Călătorul german W. Derblich, care a zăbovit pe la noi în preajma Unirii, citează numele a nu mai puţin de treisprezece: „*La Cerb*", „*La Epure*", „*La Vulpe*", „*La Înger*", „*La Leu*", „*La Calea Ferată*" (care nu exista încă), „*La Coroana*", „*La Clopot*", „*La Trandafir*", „*La Telegraf*" (tocmai fusese instalată prima linie), „*La Elveţia*", „*La Judecător*", „*La Ferdinand*", după care adaugă: „etc.". E adevărat că existenţa acestor restaurante germane — mai degrabă ospătării — era adesea efemeră, că dispăreau tot aşa de repede cum se înfiinţau şi că adesea schimbau, după informaţia aceluiaşi Derblich, „într-un an cîte şase stăpîni". Cele mai preţuite erau restaurantele franceze, în frunte cu al lui Hugues, unde atît mîncarea, cît şi băutura nu lăsau nimic de dorit; se plătea, e adevărat, în consecinţă. Un bun restaurant francez era şi acela al lui Thierry din Grădina Cişmigiului. În general, preţurile la restaurante erau mari, ca şi la hoteluri, fapt remarcat de străinii în trecere prin oraş. Derblich observă, de pildă, că dintr-o ocà de carne de cea mai bună calitate, costînd pe piaţă 18 creiţari, „se pregătesc în cele mai multe restaurante zece porţii a 18 creiţari". De asemenea, „dintr-o pîine care costă cam 12 creiţari se vînd cu toată siguranţa 30 de porţii a doi şi chiar trei creiţari". El adaugă că o familie îşi poate procura din piaţă „un prînz îmbelşugat şi convenabil, constînd din mîncare cu carne, din zarzavat, vin şi pîine, pentru o singură piesă de 20 de creiţari, în vreme ce aceeaşi mîncare abia se poate procura la restaurant cu un ducat" (un galben). Lăsînd la o parte exagerarea din spusele lui Derblich, care uită cînd vorbeşte de prînzul unei familii că numai o oca de carne şi o pîine — fără vin şi fără zarzavat — fac, după înseşi indicaţiile lui, 30 de creiţari, iar nu 20, nu e mai puţin adevărat că preţurile la restaurante erau într-adevăr ridicate, dată fiind ieftinătatea alimentelor pe piaţă. În 1858 se deschide, o dată cu hotelul, restaurantul „*Fieschi*", unde se găseau şi mîncăruri italieneşti. Rînd pe rînd apar apoi noi restaurante, conduse de străini şi de români, atît în noile hoteluri, cît şi în afara lor, de sine stătătoare. În 1871 constatăm restaurantul Hotelului „*Boulevard*", cu bucătărie franceză; în 1881, acela al lui „*Capşa*", lîngă cofetărie, într-o sală destul de mică, dar ai cărei pereţi erau îmbrăcaţi în marmură roşie; de aceea i se şi spunea, în glumă, „mormîntul faraonilor". Bineînţeles, bucătăria era tot franceză. Spre a susţine concurenţa, noua conducere a Hotelului „*Hugues*" angajează pentru restaurantul său, în 1882 pe un celebru bucătar parizian, un adevărat artist, *monsieur* Trompette, fost în serviciul lui Léon Gambetta.

Spre sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui de-al XX-lea, existau în Bucureşti o mare varietate de restaurante, începînd cu cele de categoria întîi şi isprăvind cu „birturile economice", „ospătăriile populare" şi „locantele". La cele de frunte se adaugă acum restaurantele: „*Continental*", în hotelul cu acelaşi nume, de pe Calea Victoriei, în Piaţa Teatrului (vezi fig. 203), „*Modern*", pe strada Sărindar (azi C. Mille) şi „*Enescu*" pe strada Sf. Ionică, în coasta palatului, tustrele cu specialităţi româneşti şi muzică bună. Îndată după ele vine „*Iordache*" din Covaci, bine cunoscut în lumea gastronomilor, apoi „*Enache*", pe strada Academiei, „*Dumitrescu*", tot pe Academiei, „*Maiorul Mura*", pe strada Doamnei. Urmaşe ale vechilor „birturi" nemţeşti (de la *Wirt*, care înseamnă gospodar, hangiu, gazdă), sînt acum restaurantele „*Oswald*", în Piaţa Teatrului, şi „*Strobel*", pe Academiei; cel dintîi e preluat mai tîrziu de *Fisch.* O categorie deosebită şi nouă o formează localurile specializate în gustări, aperitive şi *hors d'oeuvres*, localuri elegante afiliate societăţii portugheze „Bodega", al cărei nume a devenit apoi la noi nume comun, cu accepţie bine cunoscută. În această categorie intră restaurantele „*Kosman*" din Bulevardul Academiei, „*Tripcovici*", imortalizat de Caragiale *(Micile economii)*, şi „*Durieu*", din strada

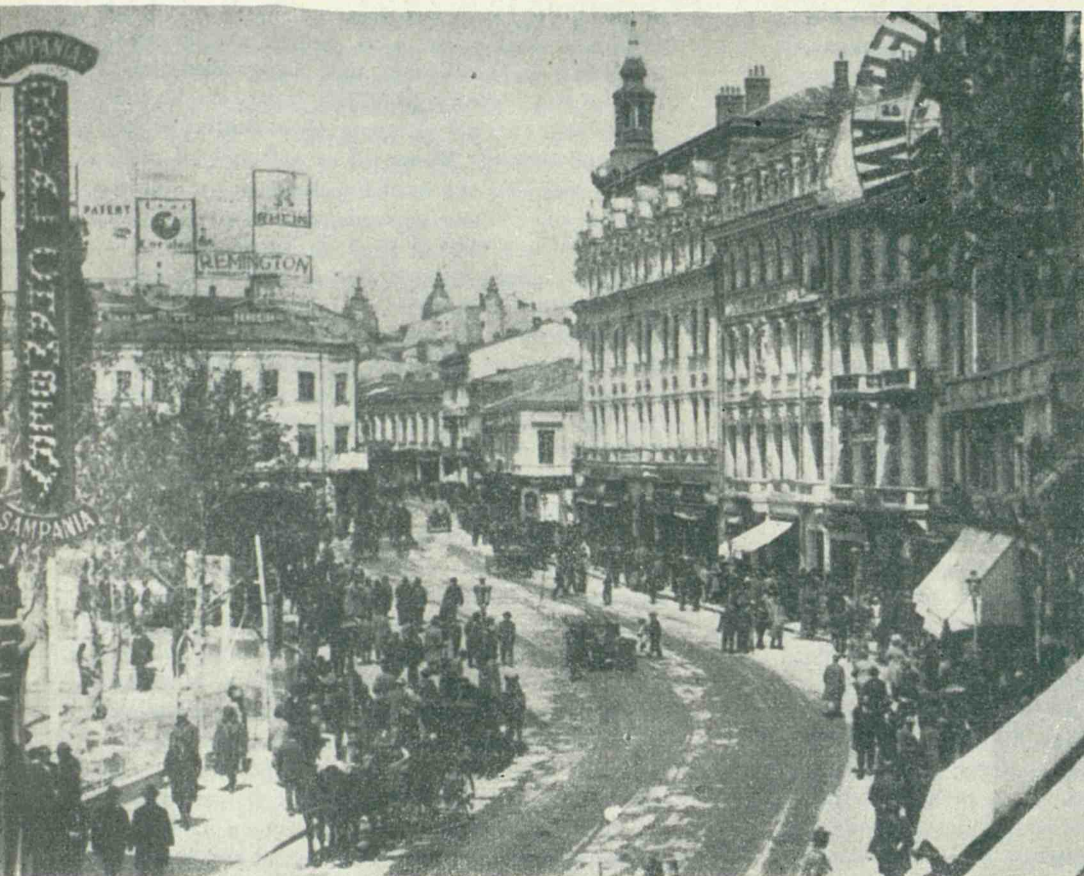


Fig. 203 — Calea Victoriei în dreptul Teatrului Naţional, prin anii 1930; în ultima clădire mare, pe dreapta, era restaurantul Continental. (M.I.B.)

Carageorgevici, frecventat în special de nemţi. O altă categorie nouă o formează *lăptăriile*, în frunte cu „*Flora*", de pe Şoseaua Kisselef, unde se găsesc tot felul de produse lactate şi mîncăruri uşoare, pregătite „la minut".

Dar categoria cea mai caracteristic bucureşteană şi cea mai frecventată, în timpul verii, e aceea a „grădinilor-restaurante". Instalate sub cerul liber, în cîte o grădină cu copaci şi boschete, cu grătarul uriaş la intrare şi cu „galantarul" alături, în care stau înşirate, la vedere, tot soiul de bunătăţi, specialitatea lor sînt fripturile. Găseşti aici toate produsele de „zahana", tot soiul de cîrnaţi şi nelipsiţii „mititei" sau „mici" caracteristic bucureşteni, foarte apreciaţi nu numai de ai noştri, dar şi de străini. (Faptul s-a văzut la restaurantul românesc de la Expoziţia internaţională din Paris — 1889 — cînd aceşti mititei, definiţi ca „*saucisses à la roumaine*", constituiau unul din felurile cele mai cerute.) O serie de astfel de „grădini" se află pe strada 11 Iunie; mai cunoscute sînt „*Suzana*" — devenită după primul război mondial „*Luzana*" — şi „*Leul şi cîrnatul*". Dar aproape nu e cartier în care să nu se găsească o asemenea „grădină" mai mare sau mai mică, chiar dacă grădina e în realitate numai curtea restaurantului, birtului sau cîrciumii, cu cîteva mese şi cu doi-trei leandri sau ficuşi, în hîrdaie, în loc de copaci şi boschete.

Tot caracteristic bucureştene sînt localurile din „gura pieţii", modest, ca să nu zicem primitiv instalate, în care se prepară „ciorba de burtă" şi „tuzlamaua", atît de apreciate, după o noapte de chef, de cei „făcuţi". Un transilvănean din părţile Năsăudului, pe nume Iuliu Moisil, care vizitează capitala timp de o lună în toamna lui 1886, relevă, în memoriile lui, „bogăţia" şi „varietatea" listelor de mîncare a restaurantelor vremii. Relevă, de asemenea, expresiile figurate care circulau în legătură cu mîncarea şi băutura; nu ştie însă că o bună parte a lor se datorează lui Nae Orăşanu, agitatorul din perioada Unirii şi a lui Cuza-vodă, unul din „tipii" caracteristici ai oraşului, un adevărat „edec" bucureştean. Acum aude Moisil de „mişmaş" (amestecul de vin cu apă minerală) şi de „şpriţ" (vin cu sifon), de „baterie" (o sticlă de vin şi una de apă minerală sau un sifon la gheaţă, în recipientul cu trei despărţiri special întocmit), de „turcească" (în loc de cafea neagră), zisă şi „taifas", de „idee", „pricină" sau „gîlceavă" (ţuica la ţoi sau ciocan), de „protocol" (socoteala) etc.

Perioada dintre cele două războaie mondiale a văzut sporind cu mult numărul restaurantelor, ca

urmare a sporului de populație. Între cele de categoria întîi, care cuprind, în frunte, pe cele „de lux", se adaugă acum restaurantele „*Cina*", în Piața Palatului, „*Mon jardin*" — azi „*Parcul trandafirilor*" — pe Dorobanți, „*Colonade*" la Șosea, și, înființat ultimul, „*Pescăruș*", pe malul lacului Herăstrău, într-o admirabilă poziție. Numărul „grădinilor" crește și el considerabil; pretutindeni sînt tarafuri de lăutari; în localurile de frunte se adaugă talentate interprete ale cîntecului popular românesc.

În această perioadă apare un gen nou: *automatele*, în care serviciul e asigurat de aparate aprovizionate de un personal invizibil clienților. Contra unei fise de o anumită valoare introduse în aparat, primești mîncarea sau băutura dorită. După un succes inițial, determinat mai mult de noutate și curiozitate, automatele nu s-au mai bucurat de favoarea publicului, transformîndu-se în restaurante cu consumații standardizate, servite de personal feminin, în uniforme; au devenit, cu alte cuvinte, un soi de „exprese". Tot acum se înmulțesc „barurile" — restaurante de noapte, cu muzică și careu de dans, cu *dizeuri* și cu prețuri piperate; primul de acest fel a fost, pe la 1900, elegantul „*Luncheon-bar*" de la „Continental".

Epoca de după 23 august 1944, cu fundamentalele ei transformări sociale și economice, înseamnă o nouă perioadă în viața restaurantelor bucureștene. Marea majoritate a lor e naționalizată, începutul făcîndu-se, în iarna lui 1947, cu localul din Piața 7 Noiembrie (fostă Domeniilor), care devine Restaurantul de stat „*7 Noiembrie*" (azi „*Progresul*"). Urmarea este, pe de o parte, o ridicare a nivelului la restaurantele mijlocii și mici, deci la cele multe, prin localuri noi sau refăcute și prin mobilier, veselă și tacîmuri mai bune, pe de altă parte, o standardizare a porțiilor și prețurilor, evitîndu-se, în felul acesta, specula. Pentru oamenii muncii se deschid, de către întreprinderile și instituțiile respective, *cantine*, în care se servește masa de prînz la prețuri foarte reduse, constituind un real ajutor acordat salariaților. Unele din aceste cantine ocupă, la început, localurile fostelor restaurante, altele se instalează în clădiri proprii, noi, clădite special. Citām, în privința ultimei categorii, impunătoarea cantină a Atelierelor C.F.R.-Grivița, precum și frumoasele *cantine studențești* din noile complexe, construite recent. Apar *restaurante specializate*: în produse de „zahana" — cum e „*Ciocîrlia*" de pe Splaiul Unirii — în produse de pescărie — citām „*Delta Dunării*" de pe Bulevardul Republicii și „*Pescarul*" de pe Bulevardul Bălcescu — în produse lactate: cele patru bufete „*Dorna*" de pe Bulevardele Magheru, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Dinicu Golescu și de pe strada Academiei. Apar, de asemenea, restaurantele-pensiune — astfel: „*Bulevard*", pe Bulevardul Bălcescu, „*Caraiman*", pe Calea Victoriei, „*Lipscani*" pe strada cu același nume, în care se pot face și abonamente lunare. Apar, în sfîrșit, bufetele-expres, cu mese înalte, fără scaune, în care consumatorii, contra unui tichet, primesc direct de la standurile respective, fără intermediul ospătarilor, mîncărurile și băuturile dorite. Dînd posibilitatea de a se rezolva rapid problema mesei și la prețuri convenabile, acest soi nou de restaurante a fost bine primit de public; numărul lor e în continuă creștere. Un succes au constituit și magazinele-restaurante „*Gospodina*", în care, în afară de consumații pe loc, tip „expres", se pot cumpăra, pentru acasă, mîncăruri preparate sau semipreparate, ușurîndu-se astfel considerabil munca gospodinelor aflate în cîmpul muncii. O inovație similară, bine primită, au fost recentele „bucătării de bloc", pregătind mîncăruri variate pentru locuitorii blocului respectiv, eventual ai unui complex de blocuri. La finele anului 1961, nu mai puțin de 951 de unități de alimentație publică — restaurante de tot felul, bufete, braserii și cofetării — stăteau la dispoziția bucureștenilor; astăzi ele au întrecut mia.

BIBLIOGRAFIE

I. *Vii, livezi și prisăci.* 1. I. C. Teodorescu, *Viile noastre*, București, 1935, 77 p. in 8°; 2. D. Caselli, *Livedea Văcăreștilor*, în *Gaz. mun.*, V (1936), nr. 210; 3. D. Caselli, *Via banului N. Brîncoveanu de la Sf. Elefterie*, în *Gaz. mun.*, V (1936), nr. 228; 4. D. Caselli, *Livedea Sacagioacei din mahalaua Popii Ivașcu*, în *Gaz. mun.*, V (1936), nr. 213; 5. D. Caselli, *Cînd și de cine au fost sădite viile din București*, în *Gaz. mun.*, VI (1937), nr. 256; 6. D. Caselli, *În zilele lui Mihnea-vodă s-au pustiit viile din București de n-a rămas o viță*, în *Gaz. mun.*, VI (1937), nr. 257; 7. D. Caselli, *Viile lui Șerban Cantacuzino*, în *Gaz. mun.*, VI (1937), nr. 258; 8. D. Caselli, *Viile din dealul Bucureștilor*, în *Gaz. mun.*, VI (1937), nr. 259; 9. D. Caselli, *Viile din București la începutul veacului al 19-lea*, în *Gaz. mun.*, VI (1937), nr. 260.

II. *Pivnițe-cîrciumi. Mustării și berării.* 10. N. N. Matei, *Viața cîrciumii bucureștene*, în *Gaz. mun.*, VIII (1939), nr. suplim. (29 iunie); 11. Radu Albala, *Cîrciumi și grădini de petrecere în Bucureștii de ieri și de azi*, în *Orizonturi*, VII (1958), 1, p. 43—48; 12. *La 14 septembrie se deschid mustăriile*, în *Inf. Buc.* din 2 septembrie 1958.

III. *Cafenele, cofetării și restaurante.* 13. H. Kraus și L. Bachelin, *Bucarest et la Roumanie*, București, 1902, IV + 192 p. in 8°; 14. Iuliu Moisil, *Bucureștii romantici (impresiile unui tînăr ardelean sosit în București pentru întîiaș dată acum o jumătate de veac)*, în *Bucureștii-Vechi*, I—V (1930—1934),

p. 39—46; 15. Al. Obedenaru, *Amintiri despre cafenelele bucureştene de acum o jumătate de veac*, în *Albumul „Lunei Bucureştilor" 9 mai—9 iunie 1936*, Bucureşti, 1936, p. 50—55; 16. G. Potra, *Bucureştii la mijlocul secolului XIX. Impresiile germanului W. Derblich*, Bucureşti, 1941, 14 p. şi 1 planşă; 17. Gheorghe Crutzescu, *Podul Mogoşoaiei, Povestea unei străzi*, Bucureşti, 1943, 298 p. in 8°; 18. G. Costescu, *Bucureştii vechiului regat*, Bucureşti, 1944, 397 + XIV p. in 8°; 19. V. Bilciurescu, *Bucureşti şi bucureşteni de ieri şi de azi*, Bucureşti, 1945, 369 p. in 8°; 20. E.D. Tappe, *Bentham in Wallachia and Moldavia*, in *The Slavonic Review*, XXIX (1950), nr. 72, p. 66—76; 21. L. Lăzărescu-Ionescu, Dinu V. Rosetti, Gh. Ionescu, Gh. Astangăi, Horia Teodoru, *Săpăturile arheologice din sectorul Curtea-Veche*, în *Bucureşti*, I, Bucureşti, 1954, p. 184—261; 22. I.A. Bassarabescu, *Lumea de ieri*, Bucureşti, 1958, 459 p. in 8°.

•

„...Eu, Dragotă județul, den oraș den București, cu 12 pîrgari, denpreună cu Gherghina, care au fost județ, și cu preoți i orășani", întăresc și hotărnicesc lui Radu postelnicul Dudescul un loc de casă pe care i-l dăruise Antonie-vodă.

(Document din 1669, august 1, la Academia Republicii Socialiste România)

JUDEȚUL ȘI PÎRGARII

Bucureștii, ca și celelalte orașe ale Țării Românești, au avut un organ propriu de conducere, ales de obștea orașului, și anume, un sfat sau un consiliu, alcătuit din 12 *pîrgari*, cu un *județ* în frunte. Termenul de pîrgar este de origine germană: vine de la *Bürger*, care înseamnă „cetățean" și a fost împrumutat de la sași. Județ este de origine latină, din *judex* („judecător") și reprezintă un vechi termen politic și administrativ, întrebuințat de români încă din evul mediu timpuriu; cu acest termen au fost desemnate și subîmpărțirile administrative teritoriale ale Țării Românești corespunzînd ținuturilor din Moldova.

Desigur că Bucureștii au avut un asemenea organ propriu de conducere încă de la începutul existenței sale ca oraș. Documentar nu-l constatăm însă decît în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, și anume în 1563, mai 13, cînd „Necula al lui Bobanea județul și cei 12 pîrgari", împreună cu „toți oamenii buni și bătrîni" din oraș, întăresc lui Ghergoman grecul și fiilor săi „o prăvălie ce este lîngă Biserica Domnească", prăvălie pe care Ghergoman o cumpărase „cu știrea tuturor negustorilor" de la Pană, fiul lui Stanciul cu 4.500 de aspri, nesocotindu-se „aldămașul". Același Necula — numit de data aceasta Nicula — apare ca județ și la 20 mai 1571 (vezi fig. 204) și la 6 mai 1572. După el, constatăm pe „Stan județul" la 26 mai 1577, apoi pe Caloian la 28 noiembrie 1580, pe Baciul la 6 februarie 1587, pe Stan — poate tot cel din 1577 — la 30 mai 1589, pe Vîlcan la 15 februarie 1590 etc. Județul și pîrgarii apar apoi necontenit pînă în vremea lui Brîncoveanu, cînd ei încetează de a mai fi menționați în documente. Unul din ultimii județi în funcție pe care îl știm este „Stoica județul": la 11 octombrie 1693 el întărește, „împreună cu alți boieri", lui „Vergo vel-portar", un loc în oraș „la mahalaoa bisăricii ci se chiamă Sterpul" (biserica Popii Stoica, numită mai tîrziu Brezoianu), loc pe care i-l dăruise domnul, din „pămînt domnesc", „ca să-și mai lărgească grădina" caselor cumpărate de la Oprea vel-șătrar. Pe locul dăruit se aflau două case: una a lui Stoia ceaușul de saragele (ostași călări), prețuită la 20 de taleri, cealaltă a lui Tudor sarageaua, prețuită la 10 taleri. Vergu le dă acești bani ca despăgubire și le dărîmă casele. Stoica județul, după ce arată, în „cartea" sa, toată tărășenia, încheie: „Și am pus peceatea orașului și am iscălit noi toți". Într-un document inedit din 2 iunie 1707, privind hotărnicia moșiei satului Dudești, e pomenit, printre martori, și „Șerban ce au fost județ". Acest Șerban apare în funcție pentru ultima oară la 10 martie 1699, cu prilejul hotărnicirii unor locuri ale bisericii Sf. Gheorghe-Vechi.

Județul și pîrgarii erau aleși de către obștea orășenilor dintre locuitorii mai de seamă ai orașului, de obicei dintre negustori și meseriași. Nu ni s-a păstrat o descriere a procedurii, dar credem că ea avea loc într-o zi de sărbătoare, probabil după slujba religioasă, poate în biserică, poate în piață sau, cum se spunea în veacul al XVI-lea, în „pazar". Bucureștii n-au avut, din păcate, o casă statornică a sfatului, un edificiu trainic și permanent, așa cum aveau orașele din Apus și chiar orașele săsești; sediul era, de obicei, la locuința județului, unde se păstra și pecetea orașului, sau, cîteodată, la locuința primului pîrgar. Alegerea se făcea, se pare, pe termen de un an: faptul rezultă, credem, din împrejurarea că la

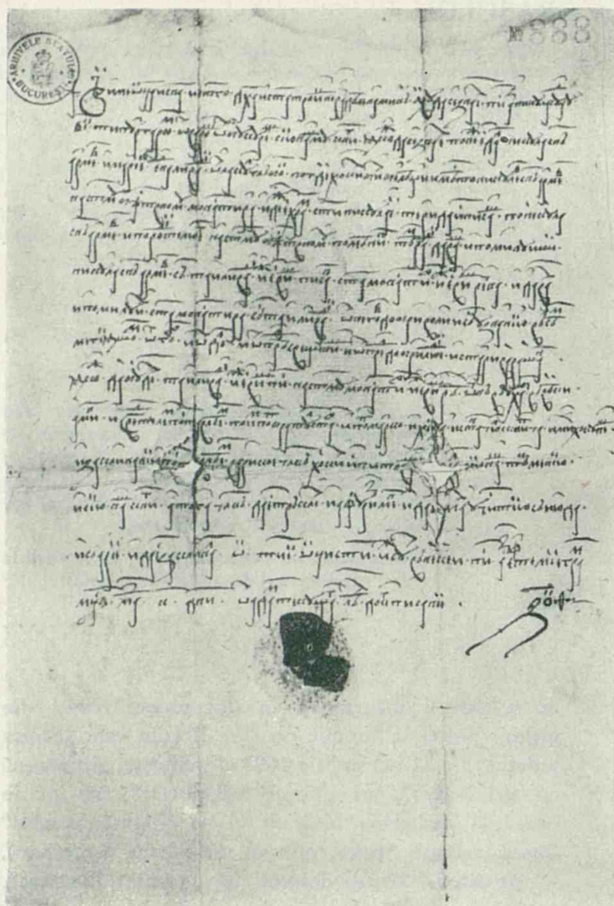


Fig. 204 — Carte de la Nicula, județul Bucureștilor, și cei doisprezece pîrgari, atestînd o danie către mînăstirea Sf. Nicolae la 20 mai 1571; pomenit ca punct de reper «lacul adînc». (A.S.)

trei date apropiate, 30 mai 1589, 15 februarie 1590 și 26 ianuarie 1592 găsim trei județi deosebiți, pe Stan, pe Vîlcan și pe Sima. Dar județul putea fi și *reales;* dovadă cazul lui Nicula al lui Bobanea, pe care îl constatăm și la 13 mai 1563, și la 20 mai 1571, și la 6 mai 1572.

Atribuțiile județului și pîrgarilor erau complexe. Ei reprezentau, în primul rînd, orașul față de domn, față de marii dregători, ca, de pildă, vornicul și visterincul, și față de celelalte orașe. Lor li se adresa domnul sau reprezentanții acestuia pentru cercetări în legătură cu proprietatea orășenească; prin ei se fac hotărniciile și măsurătorile locurilor de casă; ei „funesc", adică măsoară cu funia, și „împietresc" sau pun pietre de hotar, o dată ce acesta a fost stabilit în mod precis. Un document inedit ne arată că la 9 mai 1677, „Toma județul din orașul Bucureștilor, cu 12 pîrgari", după ce măsoară cu stînjenul sau „stînjenesc" un loc de casă cumpărat de „jupînul" Stamate, îi eliberează apoi acestuia „cartea orașului", întărindu-i prin ea stăpînirea. La 7 iunie 1675, mai mulți mahalagii din mahalaua Săpunarilor dau mărturie pentru un loc situat acolo; „și la acest lucru fost-au și Toma județul", se spune în documentul, inedit și el, care relatează faptul. Înainte ca Șerban Cantacuzino să fixeze lungimea stînjenului la opt palme domnești (1,9665 metri), se întrebuința în oraș „stînjănul lui Dragotă județul"; cu el se măsoară un loc cu prăvălii al mănăstirii Radu-Vodă: știrea ne-o dă actul, tot inedit, din 6 septembrie 1667. Acest Dragotă a fost județ și mai tîrziu, sub Antonie-vodă din Popești; îl găsim astfel la 1 august 1669, la 15 mai 1670 și la 12 august 1671, deci în trei ani consecutivi. Deosebit de interesantă, nu numai pentru aceste atribuții în legătură cu proprietatea orășenească, dar și pentru alte aspecte ale vieții bucureștene, ni se pare „cartea" pe care o dă zisul Dragotă, la 1 august 1669, postelnicului Radu Dudescu. „Adecă eu, Dragotă județul, den oraș den București, cu 12 pîrgari — citim în „carte" — denpreună cu Gherghina, care au fost județ, și cu preoți i [și] orășani" întăresc „dumnealui postelnicul Dudescul" și soției acestuia „Neacșii", „un loc de casă aicea în oraș în București", ce-i fusese dăruit de „măriia-sa domnul nostru, Io Antonie-voievod". „Într-aceia — continuă Dragotă — măriia-sa... dup ⟨ă⟩ ce l-au miluit, trimisu-l-au la noi și la bătrînii orașului, fiind loc pustiiu, necăutat", adică loc ale cărui hotare nu fuseseră niciodată măsurate și fixate. Ei merg deci la fața locului, „de l-am înpietrit și l-am stînjenit peste tot". Cînd arată hotarele, precizează unul din punctele de reper astfel: „pînă în gardul unde au făcut case Dumitru, vătaf de țarigrădeni", adică vătaful călărașilor de Țarigrad, care duceau și aduceau din capitala împărăției turcești veștile pentru domnie. (Mi se pare mai probabilă această explicație decît aceea în legătură cu o eventuală „breaslă" de negustori „de Țarigrad": cf. udricanii și lipscanii de mai tîrziu.) După ce-i hotărnicesc locul, Dragotă și cu pîrgarii dau lui Dudescu „această carte a orașului", pe care aplică „și pecétia orașului, ca să se crează". Iscălesc și-și pun pecețile atît județul în funcție, cît și fostul județ și „Toma pîrgariul". Unul dintre martori, „Radul măcelariul sin Sîrpciu", neștiind carte, pune degetul.

Tot județul și pîrgarii judecă și unele pricini dintre orășeni, cum sînt acelea legate de proprietatea orășenească, de hotarele ei. La 18 iulie 1628, Vlad județul împreună cu cei 12 pîrgari și cu preoții și bătrînii orașului arată cum, avînd să judece o asemenea pricină „pentru niște locure de casă cu prăvălii", „într-aceia noi... ne-am strînsu de am căutat și am socotit în tot chipul cum au fost pre dreptate și așa am adevărat și i-am tocmit cu sufletele noastre". Acest text e reprodus din „cartea" inedită de judecată a județului și a celor 12 pîrgari.

Tot ei aveau grijă ca hotarele orașului să nu fie încălcate de vecini, iar dacă aceasta se întîmpla, purtau judecată în fața domniei pentru restabilirea lor. Așa se întîmplă sub Matei Basarab (vezi mai sus, p. 71). Ei adeveresc de asemenea tranzacțiile dintre orășeni (vînzări, cumpărări, schimburi, danii)

privind casele și locurile. Fac anchete sau cercetări și eliberează dovezi de cele constatate. Au apoi atribuții în legătură cu strîngerea dărilor. Cînd se cere global orașului o dare obișnuită sau excepțională, precum și o contribuție de război, ei sînt cei care fac cisla sau repartiția pe bresle, potrivit cu însemnătatea și „puterea" fiecăreia, adică ținînd seamă de numărul breslașilor și de averea lor. Aceeași procedură se urmează și cînd e vorba de prestații de muncă sau servicii, de așa-zisele „angării" și „satarale", precum și de procurări de obiecte, articole și daruri, necesare primirii oaspeților de seamă. Nu sîntem informați asupra veniturilor de care se bucurau județul și pîrgarii. Este sigur că nu primeau „leafă", adică o sumă fixă lunară sau anuală; aveau însă dreptul la o cotă-parte din amenzile pe care le pronunțau la judecăți, precum și din taxele ce se luau la eliberarea „cărților" de proprietate, hotărnicie etc. Beneficiau, probabil, și de unele avantaje fiscale, fiind scutiți de dări sau plătind cote reduse. Rămîne ca material nou documentar să arunce mai multă lumină asupra acestui aspect.

DREGĂTORII DOMNEȘTI

Din timpul domniei lui Brîncoveanu nu mai întîlnim județi ai Bucureștilor, în timp ce în celelalte orașe ale Țării Românești ei continuă să existe (vezi mai sus, p. 91). Capitala nu mai are un cîrmuitor ales de obștea orășenilor, ci numai dregători numiți de domn. Aceștia existaseră și în epoca anterioară, paralel cu județii și pîrgarii, acum rămîn însă numai ei. Era în primul rînd *marele agă*, pe care-l constatăm documentar în a doua jumătate a veacului al XVI-lea; astfel, de pildă, în 1567, găsim pe Oxotie vel-agă. În seama acestui dregător militar — comanda oastea de „lefegii" sau mercenari, adică pe seimeni și pe dărăbani — era paza orașului și a Curții domnești. Importanța lui va crește; el va avea, în veacul al XVIII-lea, și atribuții administrative.

Înaintea marelui agă, pe vremea cînd Bucureștii erau cetate, în veacul al XV-lea, paza orașului a fost în seama *pîrcălabului*, adică a comandantului militar al cetății. Acest dregător nu trebuie confundat cu pîrcălabii de mai tîrziu, care sînt dregători mai mici însărcinați cu încasarea vămii „tîrgului" și a „oborului de vite". Un asemenea pîrcălab apare ca martor în actul inedit din 20 august 1724, prin care meșterul Dumitru împreună cu soția lui vînd casa lor, cu loc cu tot, unui anume Gorghe, pe 60 de taleri și 30 de bani. Se specifică: „și am vîndut de a noastră bunăvoe, nesiliți de nimeni și cu voia pîrcălabului și a tuturor mahalagiilor". De unde pare a rezulta că acești pîrcălabi aveau și un rol administrativ de supraveghere și de cîrmuire a unei mahalale. Tot așa se numeau și dregătorii domnești din satele vecine cu orașul, sate care cu vremea ajung mahalale ale lui. La 12 aprilie 1744 apar ca martori într-un act privind vînzarea de vin pe Dealul Măicăneștilor, din jos de Radu-Vodă, „Iane pîrcălabul ot Broșteni" și „Stanciul pîrcălabu ot Cărămidarii-de-Jos". Unii dintre pîrcălabii satelor de la marginea sau din preajma Bucureștilor — Slobozia, Văcăreștii, Copăcenii, de pildă — primeau de la Curtea domnească, pe vremea lui Brîncoveanu, cîte cinci coți de postav pentru haine de Paște.

Dacă pentru paza orașului a fost răspunzător mai întîi pîrcălabul cetății București și apoi marele agă, pentru chestiunile administrative era vornicul de București. Îl constatăm documentar în prima jumătate a veacului al XVII-lea, dar el exista, desigur, mai dinainte. La 7 ianuarie 1625, Alexandru Coconul, dînd voie mănăstirii Radu-Vodă să-și facă „mori înjugate" cu cele domnești la vadul Dîmboviței de „la bae", hotărăște ca nimenea să n-aibă treabă cu aceste mori, „nici vornic de acolea den București, nici județul, nici oroșan, nici slugă domnească, fără numai călugării, să-și ia venitul ce va fi". Dispoziția se repetă la 20 mai 1636, cînd Matei hotărăște și el ca nimeni să nu tulbure acel vad, „nici vornicul orașului București, nici județul cu 12 pîrgari, nici orășeni, nici slugă domnească". Acest vornic de București nu este marele vornic, care avea sub autoritatea sa judecătorească întreaga Muntenie dintre Olt și Milcov, ci, după părerea noastră, subalternul său imediat, vtori sau al doilea vornic. Un asemenea vtori vornic, pe nume Răzvan, judecă la 25 aprilie 1620 pricina lui Nan din Văcărești pentru o vie la Bîrzești și-i dă cîștig de cauză.

Ordinele sau dispozițiile autorității erau aduse la cunoștința orășenilor prin *pristavi* sau crainici, care le rosteau în diferite puncte ale orașului. Printre martorii unei „cărți" a lui Seman județul, din 2 februarie 1594, este și „Zauricea pristav". Iar pentru paza orașului, pe ulițe și piețe și la răspîntii, erau, în vremea mai veche, *veghetorii*, și în epoca fanariotă *răspîntiașii*. Ei corespundeau sergenților de stradă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea sau milițienilor de azi. Într-un act din 25 aprilie 1670, prin care „Mariia, fămeia Lupului aprodul ot București", vinde cu 20 de ughi lui Staico vistiernicul „un loc de casă și cu grădina cu pometul aici în oraș", e amintit, în vecinătate „locul lui Stan vegheto[r]".

Începînd din vremea lui Matei Basarab (vezi fig. 205) apare un nou dregător, „ispravnicul", numit și „ispravnicul de scaun" sau „ispravnicul scaunului Bucureștilor". Prima mențiune e din 7 ianuarie 1642, cînd domnul poruncește ca preoții, diaconii și grămăticii de la Biserica Domnească să nu fie judecați de către ispravnici sau de căpitani, ci numai de cel dintîi preot al bisericii, popa Dragul. În 1643 întîlnim ca ispravnic pe Sima biv-vtori vistier, deci un dre-



Fig. 205 — Matei Basarab, domnul Țării Românești; gravură contemporană în aramă. (B.A.)

gător de grad secund. În cartea dată de el, la 6 octombrie, întărind o ocină pentru care fuseseră ceruți jurători, se arată că pricina a avut loc „cînd au fost acum, pe vreme cîndu au venit domnu nostru de preste Olt, de la Brîncoveni, aici în scaun în București, și iar se-au dus de în București în jos, în primblare, pînă la Odăi". La 29 mai 1652 apar *doi* ispravnici, iar la 5 iulie 1659, „jupan Costandin Gălățeanul biv-vel portar, ispravnicul scaunului Bucureștilor", iarăși un dregător de rang secund, dă „cartea" sa — inedită — egumenului Tanasie de la Radu-vodă, arătînd că, potrivit poruncii domnești, a cercetat pricina morii noi făcute de jupîneasa Radului logofătul Dudescu, moară care „înneacă" livezile mănăstirii, și văzînd că jupîneasa n-are alt loc unde s-o mute, „deci noi luat-am dinții morii", făcînd așadar imposibilă funcționarea ei. De aici înainte, numărul și importanța acestor ispravnici crește. La 8 iunie 1675, „Toma județul din orașul Bucureștilor, cu 12 pîrgari, cu preoții și cu bătrînii orașului" arată, în cartea sa — inedită — cum un Stănilă, feciorul Neagului călărașul, văzînd că vrea să i se împresoare de către vecini un loc al său, „mers-au la divan la dumnealor boerii ispravnicii Bucureștilor", iar aceștia l-au trimis pe Tudorașco vtori-vornic „să strîngă oameni buni bătrîni mahalagii" care să arate „cu sufletele lor" pe unde e hotarul. Ceea ce și face, Toma județul eliberînd apoi cartea respectivă. Nu se precizează de data aceasta cine sînt boierii ispravnici ai Bucureștilor, dar la 30 septembrie 1677 găsim pe „Gheorghie banul i [și] Vîlcul vel-dvornic i Hrizea vel vistier i Iordache vel postelnic, ispravnicii scaunului Bucureștilor" — deci patru mari dregători, fruntași ai divanului — care judecă și pronunță hotărîrea în privința unei moșii la satul Necșești. La 2 iulie 1679 „boerii ispravnicii scaunului Bucureș-

ÎMPĂRȚIREA ADMINISTRATIVĂ A BUCUREȘTILOR ÎN 1966

RAIONUL GRIVIȚA ROȘIE
RAIONUL 30 DECEMBRIE
RAIONUL 1 MAI
RAIONUL 16 FEBRUARIE
RAIONUL 23 AUGUST
RAIONUL TUDOR VLADIMIRESCU
RAIONUL V. I. LENIN
RAIONUL N. BĂLCESCU

spre Galați
spre Ploiești
Dimieni
(Otopeni-Fermă)
(Sanatoriu)
Otopenii-de Jos
-de Sus
spre Ploiești
spre Tîrgoviște
Colentina
spre Pitești
Mogoșoaia
Odăile
Tunari
de Sus
Ștefănești-Pasărea
Boltași
de Jos
Crețuleasca (Lipovățu)
Afumați
spre Urziceni
Vatra Nouă (Străulești)
Șos. Buc.-Tunari
Șos. Afumați-Urziceni
Șindrilița
Chitila (Clinceanca)
Zurbaua
Străulești (Grefoaicele)
Buc. Noi
Dămăroaia
Pajura
Jiu
(Băneasa)
Băneasa
Pipera (Tătărani)
(Boldu)
Cetatea Voluntărească
Moara Domnească
Găneasa
Piteasca
(Aleși-Pasărea)
Vl. Pasărea
Cozieni
Dîmbovița
-Vale
Dragomireștii
-Deal
Rudeni
Catanele
(Giulești)
Țigănia
16 Feb. 1933
(Gh. Gheorghiu Dej)
Costeasca
Pipera
L. Herăstrău
Floreasca
Tei
Plumb
(Andronache)
Colentina
Fundeni-Dobroești
Pantelimon
spre Călărași
spre Constanța
(Samurcășești)
Ciorogîrla
Chiajna
Dudu
Roșu
Boja
Grant
Giulești
Dîmbovița
Militari
Bul. Păcii
B. Armata
Poporului
Drumul Taberii
Gh. Gheorghiu Dej
G. Obor
Mărcuța
Stadion 23 Aug.
Pantelimon
Colentina
Balta
Cernica
30 Dec.
Cernica
Balta Albă
Dudești
Cioplea
Cătelu
Moara-Banului (Manolache)
Căldăraru
spre Găești
Dîrvari
Ciorogîrla
Cățichea
Ciutaci
Sabarul
Bul. Ghencea
Tudor Vladimirescu
Calea Rahovei
Calea 13 Sept.
Bellu
Șerban Vodă
Văcărești
Bîrzești
Popești-Leordeni (Pop Români)
Bobești (Cula)
Glina Mică
(Izvoranul)
Tînganu
spre Oltenița
-de Sus
Domneștii
de Jos
Căltuna
(Sîrbi)
Olteni
Ciurari
Șos. Alexandriei
Slobozia
spre Craiova
Tegheș
Prelungirea Ferentari
Șos. Măgurele
Aparătorii Patriei
Berceni
(Progresul)
(Popești-Conduratu)
Pop.-Pavlicheni
Pop.-Sîrbi
(Leordeni)
Bălăceanca
Glina (Gl. Gherman)
Șerbănica
Tînganu-Moară
(Potoceanca)
Poșta (Păroaia)
spre Fundeni
Cîlnăul
Ordoreanu
Clinceni
Bragadiru
Bulgaru
Vîrteju-Nefliu
Cornetu (C. din Vale)
(Cornetu Gl.)
Glogoveanu (Poeni)
Chirca
Oteteleșanu
Ciocîrlia (Gherman)
Alunișul (Filipescu)
(Laptev)
Odăile
Șos. Giurgiu
Șos. Berceni
Șos. Olteniței
Măgurele
Pruni
Jilava
Mierlari
spre Alexandria
Dumitrana (Semendria)
(Ilfov)
Dărăști-Ilfov
(Dărăști)
(Filipești)
Sintești
Berceni (-Dobreni)
spre Oltenița
spre Giurgiu
spre Oltenița
30 Decembrie (Copăcenii de Sus)
Rîul Argeș

0 5 10 km

LEGENDA

Limita orașului republican București, cu localitățile dependente
Limita raioanelor
Limita orașului propriu zis
Suprafețele clădite sînt hașurate. În paranteză, vechile denumiri

P. POLONIC

tilor“ sînt în număr de trei, iarăşi mari dregători: Radul vel-logofăt, Hrizea vel-vistier şi Costandin vel-agă, iar la 14 mai 1718, în număr de cinci: „Şărban Năsturel vel-ban i Pană Negoescul vel-vornic i Gligorie vel-vistier i Neculae Ruset vel-paharnic i Ianache Stama biv-vel agă“. Tot cinci apar şi în mărturia hotarnică din 11 ianuarie 1728 pentru un loc al mănăstirii Mărcuţa în mahalaua Vechilor Scaune de carne. (Tustrele actele sînt inedite.) Spre finele secolului al XVII-lea şi apoi în secolul al XVIII-lea, în loc de „ispravnicii scaunului“ li se spune „caimacamii scaunului“. Astfel, la 7 august 1696, patru neguţători arată, într-un document inedit, că au fost rînduiţi de către „dumnealui Stroe vel-vornec i Vergu vel-paharnic i Ianache Văcărescul vel-agă, caimacanii [sic!] scaunului măriei-sale“, ca să hotărnicească un loc cu vad de moară al mănăstirii Radu-Vodă, în dreptul Gorganului. Tot aşa, la 7 octombrie 1698, existînd un diferend pentru o prăvălie între egumenul mănăstirii Cernica şi Nica şălarul, ginerele Vişei călugăriţa, părţile merg „naintea dumnealui Stroe vel-vornic şi Iorga vel-sluger caimacamii“, care hotărăsc ca Nica sau să-şi mute „leamnele prăvălii“ de pe locul mănăstirii sau să primească pentru ele o despăgubire în bani. Această denumire de „caimacami“ ne arată că „ispravnicii scaunului Bucureştilor“ erau, începînd din vremea domniei lui Grigorie Ghica (1660—1664), *locţiitorii domnului*, în timpul absenţei sale din capitală, cînd participa la expediţiile turceşti sau făcea deplasări prin ţară. E explicabil prin urmare de ce în această dregătorie sînt numiţi acum cei mai înalţi dregători ai divanului, banul, vornicul, logofătul, vistierul, şi de ce sînt mai mulţi în acelaşi timp. (Unul singur ar fi putut deveni primejdios, încercînd să ajungă din locţiitor domn adevărat!) E o mare diferenţă între „ispravnicul“ iniţial, din vremea lui Matei Basarab, boier de rangul al doilea — există şi excepţii, cum e Cazan postelnicul Năsturel — şi ispravnicii sau caimacamii scaunului de la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui de-al XVIII-lea; aceştia ţin locul domnului, sînt mari boieri — şi Constantin Brîncoveanu, ca vel-logofăt, face parte dintre ispravnicii scaunului — şi îşi întind autoritatea nu numai asupra Bucureştilor, ci, cum e normal în ipostaza lor de „caimacami“ ai domnului, asupra întregului teritoriu al ţării. Dacă cel dintîi poate fi socotit ca un dregător domnesc *al Bucureştilor*, ceilalţi au depăşit cu mult acest stadiu: sînt dregători peste întreaga ţară, *inclusiv* Bucureştii.

În epoca fanariotă, autoritatea domnească se exercită în capitală prin doi mari dregători: *aga* şi *spătarul*. Cel dintîi se ocupă de centrul comercial, de tîrgul propriu-zis, unde sînt prăvăliile, celălalt de cartierele exterioare, de „mahalale“. Faptul rezultă limpede dintr-o serie de documente. La 25 mai 1784, luîndu-se măsura ca noroiul şi gunoaiele de pe „poduri“ — adică străzile pavate cu podini de lemn — şi uliţe să fie transportate afară din oraş de carele care au venit cu marfă şi se întorc goale, domnul se adresează celor doi dregători în felul următor: „Şi aşa, dumneata, vel-spătar, să porunceşti pentru podurile mari în cît este plasa dumitale, iar dumneata, vel-agă, să porunceşti pentru uliţele tîrgului şi din podurile mari pînă unde ştii dumneata; însă poruncă straşnică să daţi zapciilor, să nu se cuteze cu această pricină a găsi mijloace de jaf, spre a lua de la cei cu carele parale“. Şi mai explicit este actul din 15 mai 1819 privind spaţiul care trebuie să rămîie liber pe „poduri“. Domnul hotărăşte ca vel-vornicul obştirilor, noul dregător însărcinat cu chestiunile edilitare, să meargă „la uliţele tîrgului... cu dumnealui vel-agă, iar la uliţele mahalalelor cu dumnealui vel-spătar“ şi să taie orice tarabă sau scară care ar încălca lăţimea legiuită — 4 stînjeni — a „luminei“ podului.

Alexandru Ipsilanti (1774—1782), unul din domnii care s-au ocupat mai mult de Bucureşti (vezi mai sus, p. 103—104), este cel ce a înfiinţat noua dregătorie „vel-vornicia obştirilor“; pe seama ei erau chestiunile edilitare: „podurile“, cişmelele, alinierea şi curăţenia uliţelor, regularea cursului Dîmboviţei etc.; tot de ea ţineau şi şcolile şi, la început, pînă a nu se înfiinţa, sub Alexandru Moruzi (1793—1796), „vel-vornicul de cutie“, şi fondurile de ajutoare sau, cu termenul de atunci, „cutia milelor“. Sub domnul următor, Nicolae Caragea (1782—1783), întreţinerea „podurilor“ este dată în seama unui organ special: „vornicia podurilor“; mai tîrziu, la începutul secolului al XIX-lea, ea se numeşte „epistasia podurilor“ (*epistasia*, în greceşte, înseamnă grijă, supraveghere, autoritate), cu „epistaţi“ — în timpul războiului din 1806—1812 întîlnim un epistat al podurilor mari — iar după aceea, la sfîrşitul epocii fanarioţilor, „casa“ sau „eforia“ podurilor, cu doi „efori“. De această casă depindeau „tînjălarii“ care cărau cu tînjalele „podinile“ cele groase, necesare „podurilor“.

Un alt dregător nou, special pentru capitala ţării, a fost „vel-vornicul de politie“, numit, la început, şi „vel-vornic de Bucureşti“; în greceşte, politie înseamnă cetate, oraş şi totodată cetăţenie şi administraţie. Instituirea acestui dregător a avut loc la 5 martie 1794, sub Alexandru Moruzi; i s-a dat ca atribuţiuni, mai întîi, strîngerea dărilor tutulor locuitorilor din Bucureşti, apoi numai acelea ale străinilor. Tot de el depindeau salahorii şi carele necesare lucrărilor publice. Avea ca subalterni un sameş, un polcovnic de străini şi mai mulţi vătăşei sau zapcii de mahalale. Primea leafă 250 de lei lunar şi dările de la 60 de scutelnici, purta toiag de argint şi asista la şedinţele divanului „veliţilor“ sau marilor boieri.

Tot un dregător special a fost „epistatul şanţului“ Dîmboviţei. E vorba de cel ce supraveghea buna funcţionare a canalului de derivaţie săpat în timpul şi din ordinul lui Alexandru Ipsilanti, canal care făcea ca o parte din apele mari ale rîului, la viituri, să fie abătute spre Argeş, ferind astfel Bucureştii de inundaţie. Gura şanţului se afla la satul Lunguleţ din judeţul Dîmboviţa, sat numit apoi, din cauza

aceasta, chiar așa: Șanțu. Dintr-un act cu data de 16/27 iunie 1794 constatăm că pe numitul „șanț" se făcuseră două mori și că „epistatul", interesat, abătuse mai toată apa la aceste mori; „și au secat Dîmbovița, cum se vede, pricinuind lipsă de apă la morile Bucureștilor, de nu pot lucra și aducînd stenahorie de obște". Acest epistat avea la dispoziție pentru lucrările de întreținere la gura șanțului, unde se afla „podișca" sau podeaua de lemn ce căptușea albia, și „zăgazul", cu „ochiuri" care regula cantitatea de apă de pe Dîmbovița, un corp de „șănțari", alcătuit din locuitori din împrejurimi, în frunte cu doi „vătafi". Cînd se producea vreo stricăciune gravă sau trebuiau reparații radicale, atunci venea la fața locului însuși vel-vornicul obștirilor împreună cu „inginerul" domnesc — termenul există încă de atunci — și cu „suiulgi-bașa" sau șeful serviciului apelor.

În timpul războiului ruso-turc din 1806—1812 ia naștere un organ special însărcinat cu paza orașului, cu urmărirea răufăcătorilor și cu menținerea ordinii: e *poliția* care însă poartă atunci numele de „comitet", după cum primăriei i se va zice, la începutul Regulamentului Organic, „maghistrat". Vel-aga, căruia i se luase, prin noua dregătorie, o atribuție esențială, protestează; ca urmare, „comitetul" se desființează. Dar Alexandru Suțu (1818—1821) îl reînființează în 1820; de data aceasta noua dregătorie se numește „casa poliției". Nu toți slujbașii poliției își făceau însă datoria; unii din ei, continuînd un detestabil obicei din vremea fanarioților, aveau chiar legături cu cei pe care trebuiau să-i prindă. Așa, de pildă, „căpitanul Radu", care, pe vremea lui Kisselef, era finul și gazda bucureșteană a haiducului Ioniță Tunsu, pe care de altfel, pînă la urmă, tot el l-a vîndut, făcînd să fie împușcat de o poteră ascunsă sub podul de la Grozăvești. Mai tîrziu, sub Cuza, va exista un „prefect al poliției"; cu acest nume s-au perindat, între 1859 și 1906, deci timp de 47 de ani, nu mai puțin de 42 de titulari. Singurii care au ocupat mai mult timp această importantă funcțiune au fost „cneazul" Dimitrie Moruzi, o figură a Bucureștilor, mare amator de chefuri, „client" permanent al foii satirico-umoristice *Furnica*, și Radu Mihai, care a deținut postul între 1879 și 1885, în timpul lungii guvernări liberale. După primul război mondial, a fost prefect al poliției mai bine de un deceniu generalul Eracle Nicoleanu. În 1905 erau în tot orașul 48 de „secții" de poliție — de aici expresia, curentă atunci, „hai la secție" — și 5 comisariate speciale: la Banca Națională, la Bursă, la Palatul de justiție, la Gara de Nord și Comisariatul controlului pîinii. Personalul era compus, în 1906, din 9 inspectori, 40 de comisari, 132 subcomisari, 63 de agenți de siguranță și 1.200 de „sergenți", comandați de 18 ofițeri și 25 de sergenți-majori. Bucureștenii le spuneau acestor sergenți „curcani", iar celor însărcinați cu paza grădinilor „sticleți", după petlițele de culoare roșie și verde de la uniforme. În 1946 erau 34 de „circumscripții" de poliție și 4 „chestori", corespunzînd celor 4 „culori" ale orașului. Actualmente, în locul Prefecturii de poliție există Miliția București, iar circumscripțiile au devenit secții de miliție; sînt 19 secții în cuprinsul orașului propriu-zis și 8 posturi în comunele situate în raza orașului.

Deosebirea esențială între vechea poliție și actuala miliție este că, pe cînd cea dintîi avea un caracter represiv, apărînd interesele claselor exploatatoare, cea de a doua apără interesele întregului popor.

După detronarea lui Cuza, s-a înființat, prin legea din 17 martie 1866, o „gardă orășenească" numită de asemenea „garda civică"; era reeditarea „gvardiei naționale" de la 1848. Alcătuită din cetățeni „de încredere", cu comandanți recrutați dintre ei, fără vreo pregătire specială, cu uniforme și galoane importante, dar cu o instrucție aproximativă, ea avea în București cinci „legiuni", cîte una de culoare. Creație de fapt a partidului liberal, această gardă trebuia să apere regimul, fiind o a doua armată, sigură, spre deosebire de cealaltă care detronase pe Cuza. În realitate, a ajuns curînd obiect de zeflemea — contribuind la aceasta și Caragiale — și a fost desființată prin articolul 121 al constituției din 1884.

SFATUL ORĂȘENESC. PRIMĂRIA. SFATUL POPULAR

Dreptul bucureștenilor de a se administra prin cîrmuitori aleși de ei, drept care am văzut că încetează pe vremea lui Constantin Brîncoveanu, reapare în epoca Regulamentului Organic (vezi mai sus, p. 335). Se alege, în noiembrie 1831, primul „sfat orășenesc", alcătuit din cinci „mădulari" (membri), iar proiectul pentru administrația orășenească este sancționat de generalul Pavel Kisselef prin „ofisul" din 2 decembrie 1832. În urma aplicării noii legi comunale, din 1864, sub Cuza, sfatul își schimbă numele în „consiliu comunal", după modelul francez; președintelui sfatului i se spune acum „primar". Numărul „consilierilor" crește; în 1906 el era de șaptesprezece, iar cetățenii alegători se împărțeau în două „colegii". În intervalul 1866—1906, adică în 40 de ani, au fost nu mai puțin de 23 (douăzeci și trei) de primari. Unii au stat doar cîteva luni, ca C.A. Rosetti (mai-august 1877), și generalul Christian Tell (noiembrie 1870—ianuarie 1871). Cel mai mult au ocupat această demnitate doi primari liberali: C.F. Robescu, totalizînd, în două rînduri, cinci ani și patru luni (ianuarie 1896—aprilie 1899 și noiembrie 1902—decembrie 1904) și Dimitrie Cariagdi, patru ani și zece luni (decembrie 1878—noiembrie 1883). Din cauza schimbărilor dese — în general, o dată cu primarul, se schimba și consiliul comunal — n-a existat un spirit de continuitate, nu s-a putut face

o treabă gospodărească, pe termen lung. De aceea și lucrările au avut de suferit, unele s-au realizat încet, iar altele, ca palatul comunal, niciodată. Din primul sfat orășenesc, în 1831, a făcut parte și Gheorghe Bibescu, viitorul domn, iar printre primarii Bucureștilor au fost și o seamă de viitori prim-miniștri. Cităm astfel pe: Dimitrie Ghica (1859), Dimitrie Brătianu (martie 1866—martie 1867), Gheorghe Gr. Cantacuzino (mai 1869—ianuarie 1870), colonelul Gh. Manu (octombrie 1874—mai 1877), Vintilă Brătianu (iunie 1907—februarie 1910). Dintre celelalte personalități politice și culturale care au cîrmuit capitala amintim pe Ion Brătianu, membru în consiliile din 1859 și 1860, pe Cezar Bolliac, „vornic" în 1848, și pe primarii Niculae Filipescu (mai 1893—octombrie 1895) și Barbu Delavrancea (iunie 1899—februarie 1901).

Complexitatea serviciilor administrației orășenești și numărul funcționarilor ei a crescut necontenit. La început, în primii ani de aplicare a Regulamentului Organic, el este redus; în 1834 se organizează un serviciu de ingineri ai orașului. În 1848 existau trei secții: *administrativă*, care însă, în realitate, avea și atribuții de salubritate și chiar tehnice, supraveghind totodată și aprovizionarea orașului; *tehnică*, în sarcina căreia erau pavajele, canalele, lucrările de nivelare și aliniere, podurile de peste Dîmbovița și însuși cursul rîului; și *financiară* (pe atunci se spunea „finanțială"). În 1852, se creează direcția lucrărilor publice, reunind toate serviciile de caracter tehnic, în 1862 se instituie consiliul de igienă și salubritate publică, iar în 1865, oficiul de stare civilă; pînă atunci, actele respective se alcătuiau și se păstrau la bisericile unde se efectua slujba religioasă a botezului, căsătoriei și morții. Numărul secțiilor sau serviciilor crește: în 1866 erau cinci, iar în 1906, șapte, și anume: 1. secretariatul general; 2. serviciul administrativ; 3. serviciul tehnic; 4. serviciul medical; 5. serviciul financiar; 6. oficiul stării civile; 7. fondul milelor; totalul funcționarilor atingea 267 (două sute șaizeci și șapte).

Din punct de vedere teritorial, administrația a împărțit Bucureștii la început în *plăși*. La sfîrșitul veacului al XVIII-lea, în 1798, existau cinci asemenea plăși: Tîrgul, Podul Mogoșoaiei, Tîrgul de Afară, Broștenii și Gorganul. Lor le corespund, la începutul secolului al XIX-lea, în timpul războiului ruso-turc (1806—1812), *culorile* sau „boielile", tot cinci la număr, respectiv: Roșu, Galben, Negru, Albastru și Verde. Culoarea de Roșu, cea mai mică și cuprinzînd centrul comercial, plus o îngustă porțiune pe malul drept al Dîmboviței, se desființează la începutul secolului al XX-lea, iar teritoriul ei se repartizează celorlalte patru. După primul război mondial, o dată cu sporirea numărului de locuitori și a suprafeței, se simte nevoia, în vederea unei mai bune administrări, să se înființeze cîte o primărie în fiecare „culoare" sau sector. Iar o dată cu numirea primarilor de sectoare se numește și un „primar general", care este șeful întregii administrații comunale și coordonează activitatea celor patru sectoare. Desființate la începutul regimului Antonescu, apoi, după cîteva luni, reînființate, cele patru „culori" s-au transformat, prin noua lege administrativă din 1950, în opt „raioane" (vezi mai sus, p. 212), permițînd o administrație mai intensivă și stimulînd mai mult inițiativele locale. După proclamarea Republicii Populare Române, consiliile comunale au fost înlocuite prin sfaturi populare, primarii de sector, prin președinți de sfaturi populare raionale, iar primarul general, prin președintele Sfatului Popular al orașului București. Sfaturile comunale se alcătuiesc din deputați aleși de către cetățeni. În afară de Sfatul Popular al Capitalei, există sfaturile populare ale celor opt raioane, precum și sfaturile populare ale comunelor subordonate. Numărul total al acestor deputați, potrivit alegerilor din 5 martie 1961, este de 3.555 pentru toate categoriile de sfaturi ale capitalei. Din aceștia, peste 40% sînt muncitori, peste 30% femei și circa 20% intelectuali; numai simpla enunțare a acestor cifre arată marea deosebire față de vechile consilii comunale. Sfaturile populare au atribuții largi și complexe: ele se îngrijesc nu numai de gospodăria propriu-zisă a orașului — apă, lumină, pavaje, canalizare, spații verzi — dar și de sănătatea locuitorilor, asistența mamei și ocrotirea copilului, de învățămîntul preșcolar, elementar și mediu, de cultura fizică și sportul de mase, de dezvoltarea industriei locale, a cooperației meșteșugărești și a unităților agricole socialiste din raza orașului. Bineînțeles, sfaturile populare întocmesc bugetele respective și supraveghează executarea lor. Fiecare sfat are un comitet executiv, care este organul său executiv și de dispoziție. Sfaturile se întrunesc în sesiuni ordinare și extraordinare, în care se analizează critic munca înfăptuită, se iau hotărîri, se fac propuneri și sugestii. Pe lîngă Sfatul popular al Capitalei există, din 1962, și un Consiliu Agricol și un Comitet pentru Cultură și Artă, organe speciale, grupînd colective de specialiști din aceste domenii.

Sediul autorității superioare orășenești n-a fost mereu în același loc, în aceeași clădire. Bucureștii n-au avut, în veacurile trecute, o casă a orașului, care să fie o podoabă și o mîndrie a lui, așa cum sînt frumoasele „*Hôtel de ville*" în orașele franceze sau „*Rathaus*" în cele germane. Județul, în epoca veche, președintele sfatului orășenesc sau — cum se spunea în epoca Regulamentului Organic — al „maghistratului", primarul după aceea, a stat pe unde s-a nimerit, în diferite case, luate cu chirie sau cumpărate. La un moment dat, sediul era în „Hanul lui Manuc". Numai în 1842 se construiește de către arhitectul Xavier Vilacrosse o clădire pentru sfat, la capătul dinspre piață al stradelei Bazaca; dar, de-abia instalat aici, sfatul trebuie să se mute iar, deoarece focul uriaș din 1847 nu cruță noua clădire. După ce stă cîtava vreme pe latura cealaltă a pieței, într-o clădire care da pe ulița Maghistratului, revine iarăși la



Fig. 206 — Palatul Sfatului popular al raionului Grivița Roșie, fost mai înainte Primăria Sectorului Verde. (S)

capătul stradelei Bazaca, lîngă malul Dîmboviței, într-o casă veche cu etaj. Această clădire este atacată de precupeții nemulțumiți, la 3/15 august 1865 — arhiva a fost zvîrlită pe fereastră, o parte căzînd în gîrlă — și aici se produce vărsarea de sînge, armata trăgînd în plin. În 1882, primar fiind Dimitrie Cariagdi, primăria cumpără o veche casă boierească, aceea ridicată îndată după 1810 de vistiernicul Ion Hagi-Moscu, și-și instalează acolo serviciile. Casa, cu parter și etaj, era situată în „ulița Colții", la numărul 40, adică — zicem azi — pe marele teren din colțul de nord-est al Pieței Bălcescu, unde a fost instalat Circul de stat (vechiul local), avea o curte mare, grădină și *viie*, totul înconjurat cu zid. Aici a rămas primăria pînă în 1912, cînd casa a fost dărîmată, iar serviciile au fost mutate în imobilul din Calea Călărași colț cu Calea Văcărești, unde, într-o clădire mai mică, stătuseră și în 1842, înainte ca Vilacrosse să fi zidit localul din Bazaca. După primul război mondial, cînd s-au înființat primăriile de sector, în acest imobil din Călărași a rămas Primăria de Negru; cea de Galben și-a construit, în Piața Amzei, în 1935—1936, un înfățișător sediu, cuprinzînd, pe lîngă încăperile destinate serviciilor, o sală de teatru și, la parter, o serie de prăvălii ce au înlocuit vechile gherete ale pieței. Primăria de Verde și-a ridicat un palat în Bulevardul Banu-Manta, cu o campanilă în colțul sud-vestic (vezi fig. 206), palat în care a fost instalat, în 1939, pentru cîtăva vreme, și Ministerul de Interne. Primăria de Albastru și-a stabilit sediul în Calea Rahovei, într-un imobil mai modest. Astăzi, Sfatul popular al Capitalei funcționează în palatul din fața Cișmigiului, fostul sediu al Ministerului Lucrărilor Publice; e pentru prima oară cînd conducerea orașului e instalată într-un local de proporții mari, corespunzător însemnătății pe care o are această conducere. Sfaturile raionale utilizează, în afară de unele din sediile vechilor primării, imobile din cuprinsul raioanelor respective. Astfel, raionul 16 Februarie își are reședința în imobilul din strada Matei Millo 7, raionul Nicolae Bălcescu în imobilul de pe Splaiul Independenței 7, raionul Lenin în imobilul din Bulevardul Gh. Gheorghiu-Dej 9 etc.

APROVIZIONAREA ORAȘULUI. MORILE. APA DE BĂUT

Primele preocupări administrative în legătură cu aprovizionarea orașului le constatăm în epoca fanarioților. Ele vor fi existat desigur și mai înainte, dar nu ni s-au păstrat mărturiile respective. Domnia și dregătorii ei, care se ocupă de București, au grijă — de teama izbucnirii nemulțumirii populare — ca, pe de o parte, să nu lipsească alimentele de bază, *pîinea* în primul rînd, iar pe de altă parte, ca prețul lor să nu depășească anumite limite. De aici fixarea „nartului" sau a prețurilor maximale pe care le constatăm începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Pentru măcinarea grîului, mai tîrziu și a porumbului, erau o sumă de *mori*. Cele mai multe, mori de apă, pe Dîmbovița și pe Colentina. Au existat și cîteva *mori de vînt*. Una din ele, mai mare, se afla în coasta bisericii Mavrogheni și a durat pînă la 1831, cînd a fost dărîmată, deoarece traseul „șoselei" trecea chiar peste locul ei. O a doua era la nord de Bariera Vergului; ea figurează în planul din 1872 al lui Ulysse de Marsillac. Pentru a se preîntîmpina nefuncționarea morilor de apă, iarna din cauza înghețului, vara din cauza inundațiilor, au fost și *mori cu cai*. La 2 octombrie 1803, Constan-

tin Ipsilanti dă poruncă egumenilor mănăstirilor care aveau mori de apă în Bucureşti şi împrejurimi „să aibă fiteşcare cîte o moară de cai spre a se afla la o întîmpare ca aceasta". Ordinul se repetă, din cauza „înnecului", la 13 iulie 1805; se arată pe nume mănăstirile, în număr de patrusprezece, începînd cu Mitropolia şi isprăvind cu Mărcuţa, care sînt supuse acestei obligaţii. O moară cu cai e amintită şi în 1843, dincolo „de streaja Vergului", în cuprinsul viei răposatului doctor Venert.

Mori pe Dîmboviţa, de la Ciurel pînă dincolo de Văcăreşti, au avut atît domnia, cît şi mănăstirile şi diferiţii boieri şi moşneni care posedau „vaduri". Morile domneşti erau „lîngă baie, aproape de curte"; aşa aflăm din documentul inedit cu data de 1630, februarie 10; aceasta înseamnă în dreptul actualei biserici Domniţa Bălaşa. Ele aveau, potrivit aceluiaşi document, „trei roţi". Cu timpul, prin donaţii şi cumpărături, mănăstirile ajung să stăpînească cele mai multe din morile dîmboviţene. Aduceau venit mare, dat fiind că măcinau tot timpul pentru numeroasa populaţie a Bucureştilor. Despre moara de la Dobreni a lui Constantin Şerban Basarab, situată la sud-sud-est de oraş, pe Sabar, călătorul sirian Paul de Alep spune că aducea un venit anual de o mie de scuzi veneţieni şi că o singură asemenea moară face mai mult decît o serie de mănăstiri închinate Ne putem uşor închipui cît trebuie să fi rentat, în cazul acesta, morile din Bucureşti. În general, aceste mori de pe Dîmboviţa erau grupate cîte două, una pe un mal, alta în faţă, pe malul celălalt: de aici numirea de „mori înjugate". Înţelesul expresiei — pe care Gion mărturisea că n-o poate lămuri — apare clar în documentul din 25 august 1692, de la Brîncoveanu, care dăruieşte mănăstirii Radu-Vodă un loc, cu vad, ca „să mute moara mănăstirii mai jos, *împotriva morii mănăstirii lui Mihai-Vodă, să le facă înjugate*". Borroczyn, în planul său din 1852, dă şase asemenea perechi de mori în cuprinsul Bucureştilor. Cele mai din sus sau dinspre apus erau morile de la Pîliciu (Paliciu), spre nord-est-est de mănăstirea Cotroceni amintite într-un act inedit din 30 august 1796; veneau apoi morile de la Cotroceni, cam în dreptul podului de azi, după aceea morile vlădichii — adică ale mitropolitului — cam în dreptul bisericii Sf. Elefterie-Vechi; aici răspundea, venind dinspre miazănoapte, „uliţa morilor". Urmau morile de la Mihai-Vodă, a căror imagine ni s-a păstrat într-o stampă celebră de la finele secolului al XVIII-lea. Acestor două mori li se spune şi morile de la Gorgan, deoarece se aflau în apropierea gorganului de pe malul stîng, gorgan pe care se află construită biserica Sf. Ilie şi care a dat numele său unei plăşi întrega din Bucureşti. Un document inedit din 8 septembrie 1780 ne arată că moara de aici, de pe malul stîng, a mănăstirii Radu-Vodă, avea „doo scocuri pă care umblă doo roate". Lîngă moară era un loc întins, „slobod", pe care mănăstirea îl primise de la Constantin Brîncoveanu, schimb pentru alte mori „ce au avut mănăstirea tot pe apa Dîmboviţii la poarta domnească cea din sus". Acest loc — aflăm din acelaşi document — „era dă treaba carălor ce vinea la moară să macine şi pentru a tinde brutarii grîu cîndu spăla să-l macine". Cu vremea, însă, acest loc fusese încălcat „de unii din mahalagii", ca, de pildă, Maria văduva, care, avînd „dooă case" ale ei alăturea, a clădit pe zisul loc „o băcănie" şi un „furnu de bucate", adică un hambar de grîne (obişnuit „furnu" înseamnă cuptor de pîine). Mai la vale, în dreptul „porţii domneşti de sus", adică aproximativ în dreptul podului care leagă azi Calea Rahovei de Strada Şelari, fuseseră, în veacul al XVII-lea, aşa cum am arătat, alte mori ale aceleiaşi mănăstiri Radu-Vodă. În jumătatea de jos a cursului Dîmboviţei bucureştene erau apoi morile de la Foişor, cam în dreptul bisericii Foişor — unde şi astăzi există Strada Morilor — după aceea morile de la Vitan şi, în sfîrşit, morile doctorului Gusi; ele figurează şi în planul Jung din 1856.

Documentele secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea amintesc de o sumă de mori pe Dîmboviţa şi pe Colentina aparţinînd boierilor şi moşnenilor. În 1572, vornicul Ivaşcu Golescu, vînzînd lui Alexandru-vodă satul Grecii, situat de la vale de mănăstirea Radu-Vodă, îi vinde totdeodată şi morile pe care le avea în zisul sat, pe Dîmboviţa; e probabil ca ele să fi fost la unul din vadurile numite în secolul al XIX-lea Foişor şi Vitan. Tot pe vremea lui Alexandru-vodă sînt amintite „nişte mori" — în realitate două — făcute de Dobromir banul pe locul de la „lacul adînc" al mănăstirii Sf. Niculae, loc care venea mai sus de Podul Izvor. Acelaşi Dobromir mai face încă o moară pe Dîmboviţa, „din sus de Bucureşti, lîngă ciutărie" şi pe loc domnesc, moară care, fiind răscumpărată de Alexandru-vodă, ajunge şi ea în stăpînirea mănăstirii Radu-Vodă. Aceasta e moara care, mai tîrziu, se mută mai jos, la Gorgan, faţă în faţă cu moara mănăstirii Mihai-Vodă. Sub Mihnea Turcitul e amintită, în actul din 7 martie 1582, moara pe care o avea Stelea spătarul — ctitorul mănăstirii cu acelaşi nume din oraş — „pe Colentina, lîngă Bucureşti". Iar despre mănăstirea de la podul Colentinei — numită şi Plumbuita — se spune, la 21 octombrie 1585, că avea moşii, vii, prăvălii în oraş, „baia cea nouă" şi „mori". Tot pe Colentina, „lîngă oraşul domniei-mele Bucureşti" — cum citim în actul dat de Mihai Viteazul la 14 ianuarie 1599 — erau „nişte mori" ale Radei, soţia lui Teodor postelnicul, cel tăiat de Petru-vodă. Înainte de 1632 stăpînea mori pe Dîmboviţa Nicula vistierul; ele erau însă aşa puse, încît „înnecau" nu numai morile mănăstirii Radu-Vodă şi grădina acesteia, dar chiar şi grădina domnească. Nu-i de mirare deci că Leon-vodă, făcînd cercetare la faţa locului, împreună cu boierii divanului, cu Judeţul şi cei 12 pîrgari şi cu bătrînii mahalalei, pune şi strică, în prezenţa sa chiar, morile cu bucluc. Pentru mulţimea morilor boiereşti de pe Dîmboviţa bucureşteană e deosebit de preţioasă „cartea" inedită, din

12 august 1678, dată de „meşterii morari“, care au cercetat diferendul dintre Radu căpitanul Dudescul şi mănăstirea Radu-Vodă, diferend provocat de morile lor. „Adecă eu Neagul, meşterul domnesc [de la morile domneşti] — citim în carte — dinpreună cu Novac, meşterul de la morile lui Mihai Coşăreanul, şi cu Vasile, meşterul de la morile Vlăducăi [sic! = vlădichii], i Bogdanu de la morile Hagiului i Radul meşterul de la morile agăi lui State“, văzînd porunca, „*am căutat şi am măsurat apele la toate morile* dintr-ale mănăstirii în jos pînă am mersu la căpitanul Radul Dudescul, unde au fost făcut moară şi altădată, mai nainte vreme, şi atuncea nu am găsit, că o au spart şi tot n-au umblat. Şi am mersu la morile dumnealui Hrizei vel-vistier şi am socotit cu sufletile noastre şi *cu bună măsură de apă, tot cu cumpăna*. Şi am aflat cum într-acest locu ce au făcut Radul Dudescul moară, măcar să ori lăsa cît de jos, toată să i-o înnece, va umbla.“ Deci dau cîştig de cauză mănăstirii. Şi mai înainte, în 1659, se judecase Radu căpitanul Dudescu cu mănăstirea şi pierduse şi atunci, slujbaşul domnesc luîndu-i „dinţii morii“. Acelaşi lucru va păţi şi în 1679, cînd, la 2 iulie, cei trei boieri ispravnici ai scaunului Bucureştilor dau poruncă lui Voinea vtori-portar — actul e inedit — „să meargă să tae măselile morii Radului căpitan Dudescul şi zăgazul ei, pentru că această moară iaste nooă şi înneacă şi pre alte mori care sînt din susul ei şi înneacă şi livezile mănăstirii Radu-Vodă de face atîta stricăciune şi pagubă“. Deci „să tae moara sau să o coboare mai jos“. Un alt document, tot inedit, din 7 august 1696, ne arată cît era de mare un vad de moară. E vorba de vadul vechi de pe Dîmboviţa, „aproape de ciutărie“, unde făcuse banul Dobromir moara sa în veacul al XVI-lea, sub Alexandru-vodă. Potrivit poruncii domneşti, „patru neguţători, anume Ianoş starostea i Manul cupeţul i Apostol cupeţul i Iane cupeţul“, hotărnicesc zisul vad. Ei fac trei „trăsuri“, adică măsurători, de-a latul şi găsesc 10, 13 şi 17 stînjeni, deci circa 19,66, 25,56 şi 33,42 metri, iar lungimea de „40 stînjeni masă“, adică pe toată lăţimea (78,64 metri); se pun „semne“ de hotar şi se precizează astfel suprafaţa; „*însă vadul înfundat, după obiceiu*“, adaugă cei patru negustori în „cartea“ lor dată mănăstirii Radu-Vodă, proprietara terenului; ceea ce înseamnă că acest vad, ca şi toate celelalte vaduri de moară, n-avea comunicaţie cu malul celălalt, nu se putea trece pe aici apa. Frecvenţa morilor face pe francezul Jean-Claude Flachat, care a stat ca secretar la curtea lui Constantin Mavrocordat, în 1739—1740, să afirme că în Bucureşti „se află un număr foarte mare de mori“, dintre care unele „la poarta palatului“. Mulţimea acestor mori constituia o stavilă la curgerea slobodă a Dîmboviţei şi mărea primejdia inundaţiei cînd veneau apele mari. Nu se putea face însă nimic, deoarece ele erau indispensabile bucureştenilor, cele de pe Colentina neajungînd şi fiind şi mai departe. Numai în urma introducerii, după 1850, a morilor cu „vapor“, se desfiinţează cele de pe Dîmboviţa, din cuprinsul oraşului; în afara lui rămîne moara de la Ciurel, din sus de Cotroceni, şi unele mori pe Colentina; ruinele aceleia de lîngă lacul Fundeni, din jos de sat, se mai pot vedea şi astăzi.

A doua jumătate a secolului al XIX-lea vede apariţia şi înmulţirea morilor cu motor, avînd o capacitate de măcinare considerabilă. În 1900 existau în Bucureşti o serie întreagă de asemenea întreprinderi, situate, cele mai multe, în partea de nord şi nord-est a oraşului (morile Stancovici, Olmazu, Assan — cea mai veche — Colentina).

În 1934 funcţionau pe aria bucureşteană nouă mori mai însemnate, majoritatea grupate tot în partea de nord şi nord-est a oraşului, pe Şoseaua Ştefan cel Mare, Şoseaua Bonaparte şi Calea Floreasca; una singură, Moara „Herdan“, era la marginea oraşului, spre vest, în comuna Chiajna. În 1956 cinci dintre marile mori pentru făina de grîu, şi anume, morile Ilie Pintilie, 13 Decembrie, Filimon Sîrbu, Tudor Vladimirescu şi Furnica, aveau o capacitate de 196.250 de tone anual; ele utilizau 658 de salariaţi.

Din grîul măcinat de morile bucureştene se făcea pîinea, care, în general, era satisfăcătoare sub raportul calităţii şi preţului. La început cei ce o pregăteau şi coceau s-au numit *pitari*, de la pită; există şi astăzi biserica şi strada *Pitar moşu*. S-a introdus apoi şi s-a generalizat termenul de *brutar*, care derivă, printr-un intermediar slav: *brut*, din germanicul *brot*, pîine. Unul din staroştii acestor brutari, Manea brutarul, este ctitorul bisericii ce-i poartă numele (vezi mai sus, p. 106). Călătorul turc Evlia Celebi, care a vizitat Bucureştii în două rînduri — ultima dată în 1666 — vorbeşte de „franzelele“ care se fac aici. Mai tîrziu, în mai 1780, trecînd prin oraşul nostru Constantin de Ludolf, fiul ministrului regatului celor două Sicilii la Constantinopol, constată că „pîinea este foarte bună, căci sînt aici mulţi brutari nemţi, fugiţi din Transilvania, care o fac tot aşa de bună ca şi la Viena“. Dar nu numai aceştia aveau faimă; şi mai bună era jimbla făcută de armeanul Babic, a cărui brutărie se afla lîngă Bărăţie, în apropierea Curţii Vechi. Se vindea aşa de repede, încît ieşise în tîrg vorba „coltuc de la Babic“, însemnînd „nimic“, deoarece, cînd o căutai, pîinea acestuia nu se mai găsea, se vînduse toată. Pentru a apăra mulţimea şi a împiedica specula, autorităţile stabilesc, în veacul al XVIII-lea — poate va fi fost şi mai înainte, dar n-avem documente — un preţ maximal sau un „nart“ pentru pîine. El se calcula, făcîndu-se, cu un termen turcesc, „cişniu“, adică socoteala — la preţul pieţei — a tuturor cheltuielilor brutarului, de la grîul de calitatea întîi, cumpărat în Obor, pînă la chiria prăvăliei, simbria lucrătorilor, costul lemnelor, al sării, transportului etc., la care se adăuga un cîştig, raţional, al întreprinzătorului; acest cîştig era, la începutul secolului al XIX-lea, de „două parale de jimblă“, ceea ce însemna, la două mii de bucăţi, cît scotea, în medie, în 24 de ore, un cuptor obişnuit,

4.000 de parale sau 100 de lei zilnic. S-a încercat în mai multe rînduri, o dată la 1848, altă dată în 1859, să se renunțe la nart, lăsîndu-se, cum spune *Anunțătorul român* din 25 aprilie 1859, „să fie liber oricine, fără condiție de nație, religie sau protecție, a fabrica și a vinde pîine de orice cualitate, subt orice numire și cu orice preț". Dar această metodă n-a reușit și s-a revenit la vechiul sistem. Nartul prevedea nu numai prețul maximal, dar și greutatea obligatorie. Căci unii dintre brutari, neputînd cere preț mai mare, căutau să speculeze, făcînd pîini mai mici. Cînd erau însă prinși „cu ocaua mică", li se confisca toată pîinea găsită lipsă la cîntar, dîndu-se la săraci sau trimițîndu-se la spitale și, uneori, la închisoare; înainte de Regulamentul Organic, în caz de recidivă, cîteodată chiar la prima infracțiune, speculanții, obligați să stea în vîrful picioarelor, erau țintuiți cu urechea de ușa prăvăliei, atîrnîndu-li-se de gît o pîine din cele cu lipsă.

Paralel cu înființarea morilor cu „vapor", mișcate adică de puterea aburilor, iau naștere și brutării mai mari, sistematice. Unele din ele se datorează tot nemților: e cazul brutăriilor Müller și Gagel; o a treia e făcută de cehul Blașek; o seamă din cele mici, continuînd vechea producție, sînt conduse de balcanici, greci în special, care țin și plăcintării. Înființează și primăria o fabrică sau „mașină de pîine" la Colentina, pe terenul familiei Ghica, unde pînă astăzi este o stradă cu acest nume și clădirea respectivă; întreprinderea, dată în arendă, lucra încă în preajma primului război mondial; azi nu mai funcționează. Armata își face și ea „manutanța" ei, pe Podul de Pămînt — mai tîrziu Calea Plevnei — fabricîndu-și singură pîinile necesare corpurilor de trupă de pe aria bucureșteană; capacitatea ei maximă de producție în 1906 era de 20.000 de pîini zilnic. În același an constatăm în București încă două mari brutării: „Viața" și „Sănătatea", ambele avînd instalații mecanice moderne.

În 1954 existau pe teritoriul orașului 53 de unități producătoare de pîine; cele mai mari sînt „Constantin David" (fostă Herdan), cu o producție de 45.000 de tone anual, utilizînd 1.000 de salariați, și „Steagul roșu" cu o producție de 44.000 tone și 800 de salariați.

Astăzi, s-a ajuns la o varietate remarcabilă de produse de panificație. În afară de cele trei sorturi de pîine tip: „neagră", „intermediară" și „albă", sînt tot soiul de franzele și jimble, cu și fără lapte, de colaci împletiți, de cornuri, chifle, covrigi, pituști, „batoane", apoi pîine de secară, dietetică, lipie și chiar cozonaci, și chec. O vitrină a unui mare centru de desfacere a pîinii cum e cel din capul Bulevardului Magheru sau de pe Bulevardul Gh. Gheorghiu-Dej, lîngă Cișmigiu, impresionează prin mulțimea produselor și prin aspectul lor îmbietor. Concursul pe țară al meșterilor brutari, ținut acum cîțiva ani, a contribuit la ridicarea calității acestor produse.

În general, consumul de pîine pe cap de locuitor a scăzut în ultima sută de ani, fenomen constatat pretutindeni în Europa, în marile orașe. În 1905 s-au consumat în București 58.928.868 kilograme de pîine, ceea ce, raportat la cei 308.789 de locuitori, revine la o cantitate de 190,838 kilograme de cap anual sau circa 523 de grame zilnic. În 1928 consumul a atins 82.660.795 de kilograme, dar față de cei 569.855 de locuitori reprezintă numai 145,056 kilograme anual sau circa 398 de grame zilnic: scăderea este de 125 de grame zilnic sau rotund 24%. Astăzi se consumă și mai puțin, iar scăderea s-a accentuat în momentul cînd s-au desființat cartelele de pîine. Explicația acestei scăderi stă în faptul că alimentația, în centrele mari orășenești, devine din ce în ce mai complexă, că s-au adăugat alimente de tot felul, care înainte se consumau mult mai puțin sau chiar de loc. Pîinea care altădată forma baza — „pîinea noastră cea de toate zilele" — tinde să devină, la orășeanul de azi, un adjuvant. Fenomenul e vizibil mai ales în ultimul timp, în urma ridicării generale a nivelului de trai, consecință a procesului de construire a socialismului.

Al doilea articol alimentar de care s-a ocupat administrația Bucureștilor a fost carnea. Raicevich, primul consul austriac în Principate și preceptor al copiilor lui Alexandru Ipsilanti (1774—1782), spune, în lucrarea sa *Observații asupra Valahiei și Moldovei*, apărută la Neapole în 1788, că „domnii au grijă ca norodul să aibă *pîine și carne* și deseori vin travestiți pentru a cerceta piețele". Și ea era supusă „nartului", adică prețului maximal. Se vindea, la începutul secolului al XIX-lea, cu 12 parale ocaua (un leu avea patruzeci de parale, iar ocaua era egală cu circa un kilogram și un sfert); între 1820 și 1830 a crescut la 16 parale, după aceea a ajuns pînă la 40—50 de parale. În epoca veche, vitele se tăiau de către măcelari în oboarele lor din mahalaua Scaunelor Vechi, lîngă apa Bucureștioarei. „Scaunele" — de fapt butucii groși de lemn pe care se tăiau hălcile — era piața de carne a Bucureștilor. Ele s-au deplasat ulterior puțin spre răsărit, la „Scaunele Noi". După ce Curtea Veche a fost părăsită și domnul s-a mutat sus, în Dealul Spirii, măcelarii au început să taie vitele „în grajdurile Curții Vechi, fiind pustii", și apoi la malul Dîmboviței, chiar în mijlocul orașului: așa ne spune un document din 8 septembrie 1801. Făcîndu-se însă „murdalîc... mare" și „putoare... nesuferită", se hotărăște, la data amintită, ca locul de tăiere sau „zalhanaua" — termenul e turcesc — să fie mutat în josul orașului, în dreptul jicniței, lîngă apa Dîmboviței. Regulamentul sanitar inclus în Regulamentul Organic (1831) prevede de asemenea ca locul „de măcelării" sau abatorul să fie „pe apa Dîmboviții", și anume, „din josul morii mănăstirii Radului-Vodă, căreia mori într-aceste zile i s-au tăiat zăgazul pentru înecăciunea ce pricinuia orașului". În aceeași regiune, de la vale de măcelării, se vor așeza și „magaziile" pescarilor, aceștia aducînd de

aici la piață numai ce e necesar vînzării zilnice. Iar dincolo de magaziile pescarilor vor fi „săpunăriile". Cu toată această hotărîre, „zalhanale" au continuat să funcționeze și în altă parte. Una a fost la Colentina, unde, alături, se aflau faimoasele cîrciumi-restaurante populare cu produse de zalhana („momițe", „măduvioare", „fudulii" și tot felul de „măruntaie"), alta la Străulești, în partea de nord-vest a Bucureștilor. Cînd primăria se hotărăște să înființeze un abator comunal modern — în acest sens se încheie un contract cu antreprenorul francez Alexis Godillot, contract ratificat de Adunarea deputaților la 30 mai 1868 — este ales un teren în aceeași regiune de sud-est, la ieșirea din oraș a Dîmboviței. Lucrările durează pînă în 1872, cînd, în luna octombrie, abatorul e predat primăriei: costase suma de 700.000 de franci aur. Acest abator a format nucleul celui de astăzi. S-au adăugat construcții noi, o dată înainte de primul război mondial, apoi între cele două războaie mondiale, și s-au introdus instalații moderne (vezi fig. 207). Alături e mățăria și fabrica de valorificat deșeurile.

Sistemul nartului sau al prețului maximal cuprindea, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, nu numai pîinea și carnea, dar și o serie întreagă de alte alimente — articole de băcănie, dulciuri, pescărie, păsări, brînzeturi — extinzîndu-se și asupra cherestelei, lemnului de ars, materialelor de construcție, ba chiar și asupra muncilor. Nartul aplicat cu începere de la 3 aprilie 1793 cuprinde nu mai puțin de 261 (două sute șaizeci și unu) de articole; cu excepția vinului și a rachiului, care n-au preț impus, se poate spune că toate celelalte articole ale pieței sînt supuse prețului maximal. Pînă și apa adusă cu sacaua de la Dîmbovița își are „nartul" fixat: 6 parale în „ocolul agiei", adică în centru; 9 parale „în ocolul spătăresc, la mahalale".

În privința apei potabile, preocupări constante ale stăpînirii constatăm numai de la Alexandru Ipsilanti (1774—1782) înainte. Pînă atunci, bucureștenii băuseră apă din Dîmbovița — cărată de gospodine, cu cofele, sau de „apari", cu sacaua, bătută cu piatră acră și limpezită — apă din puțuri și, o minoritate, apă de la izvoarele naturale. O Paraschiva a „Neagului aparul" e amintită ca martoră într-un act din 27 aprilie 1664 privind mahalaua Sf. Sava. Fîntîni cu apă de izvor adusă pe olane, cum e aceea făcută de Alexandru-voievod în 1571 (vezi mai sus, p. 61), constituiau o raritate și, cu debitul lor, nu puteau satisface decît puțină lume. Puțurile, în schimb, erau numeroase; cele mai multe cu cumpănă, de la o vreme și cu roată, ele se aflau pe întreaga suprafață a orașului, atît în cuprinsul gospodăriilor, cît și pe ulițe și în piețe. Fiind săpate, în general, la adîncime mică, n-aveau o apă prea bună: o remarcă și unii dintre străini, cum e consulul Kreuchely, în 1822. Mulțimea lor se explică nu numai prin necesitate, dar și prin considerente de ordin religios. A face un puț la marginea drumului, a da apă de băut trecătorului însetat, era socotit ca o milostenie și ca o pomană pe care și-o făcea, din viață, acela ce punea să-l sape. Alături de puț era, adesea, și cîte o cruce sau două, cu numele respectivului și, adesea, și cu numele membrilor familiei lui. În 1906 mai existau încă „peste 1.300" de puțuri în București; o seamă mai sînt și astăzi, cum e, de pildă, puțul de la poalele Dealului Piscului sau cel din gospodăria lui Constantin Țepuș, pe strada Secerei, în Cărămi-



Fig. 207 — Abatorul comunal în perioada dintre cele două războaie mondiale. (S)

darii-de-Jos. Documentele amintesc numele unora din puţurile bucureştene. Un zapis de vînzare din 8 ianuarie 1701 arată că o prăvălie se găsea în „uliţa bărbierilor", în preajma Bărăţiei, şi anume, la locul „ce să zice *la puţul turcului*" (nu „al turnului", cum a citit Gion). Pe Podul Mogoşoaiei, în dreptul Palatului Republicii, se afla „puţul cu zale", numit astfel fiindcă lanţul găleţii era făcut din „zale", adică din verigi sau ochiuri. Unde e astăzi strada Cazărmii, la numărul 53, a fost în secolul al XVII-lea „puţu calicilor"; el servea ca semn de hotar al moşiei Mitropoliei; astupîndu-se, pe locul lui s-a ridicat, la 1 septembrie 1741, o cruce care s-a păstrat nemişcată mai bine de un veac şi jumătate. Străzi din Bucureşti amintesc de „puţul cu plopi", de „puţul de piatră", de „puţul cu apă rece" (o excepţie, pe drept cuvînt, relevată), de „puţul înalt" (avînd cumpăna înaltă), de „puţul cu tei" şi de „puţul cu roată". În alte cazuri s-a păstrat amintirea celor cărora li se datorează puţurile: „puţul lui Crăciun", de unde şi-a luat numele o stradă în raionul Griviţa Roşie, la capătul dinspre nord al Bulevardului 1 Mai, şi „puţul lui Zamfir", în raionul 30 Decembrie, între Calea Floreasca şi Piaţa Dorobanţi. Planul manuscris al lui Borroczyn, din 1846, ne arată o serie întreagă de puţuri cu nume proprii, afară de sute altele fără nume. În planşa 74, de pildă, înfăţişînd mahalaua Bisericii Foişor, sînt însemnate şase puţuri cu nume: „puţu lui Zaharia", „puţu lui Rainea", „puţu lui Şerban", „puţu lui Stan Moroiu", „puţu lui Enachi" şi „puţu lui Irimia". Iar în planşa 42, cuprinzînd mahalalele Popa Nan şi Oborul-Vechi, sînt trecute „puţu lui popa Soare", „puţu babii Ioana", „puţu lui Iancu", „puţu lui Popa Nan" şi „puţu bisericii" (Oborul-Vechi), plus alte şase fără nume. Pe actuala stradă Polonă sînt însemnate cinci puţuri, iar pe porţiunea dintre Piaţa Victoriei (Capul Podului) şi Piaţa Ilie Pintilie (fostă Matache Măcelaru), adică pe actualele străzi Buzeşti şi începutul străzii Berzei, alte cinci, dintre care unul, în Piaţa Buzeşti, are alături şi două cruci.

Mai bună decît apa puţurilor era aceea a *fîntînilor*, nume prin care înţelegem izvoarele captate, curgînd pe loc sau la mică apropiere, dintr-un rezervor, prin ţevi metalice, în timp ce *cişmelele* au apa adusă pe urloaie sau olane de la distanţe însemnate. Una din cele mai cunoscute fîntîni bucureştene şi cu apă excelentă a fost aceea a mitropolitului Filaret, care a păstorit la sfîrşitul veacului al XVIII-lea; de la ea şi-a luat numele locul înconjurător — actualul Parc al Libertăţii şi dealul vecin — care şi astăzi se cheamă Filaret. Fîntîna avea forma unui chioşc, cu parter şi etaj, şi era lucrată, în bună parte, din marmură albă. Jos, la parter, ieşind dintr-un perete de marmură, erau cele opt ţevi — alţii afirmă că au fost douăsprezece — prin care se scurgea, pe o podea tot de marmură, apa captată a patru izvoare din dealul vecin. Tavanul încăperii era alcătuit „din 12 plăci de marmură". Suiai la etaj pe o scară iarăşi



Fig. 208 — Foişorul de foc, de fapt rezervor de apă, post de pompieri şi punct de observaţie a incendiilor; actualmente, transformat în Muzeul pompierilor. (I.C.S.O.R.)

de marmură, şi de sus priveai, printre cele şapte coloane de piatră sculptată care mărgineau încăperea, spre întinsa cîmpie din faţă. De streaşina acoperişului de olane erau agăţaţi clopoţei de sticlă — ca, mai tîrziu, la vila „Minovici" — scoţînd, la orice adiere, sunete cristaline. Fîntîna aceasta, loc de plimbare al bucureştenilor şi a cărei apă cărată de sacagii, cu preţ mai mare — era departe — îndestula curţile boierilor şi ale orăşenilor cu stare, a durat pînă în primăvara anului 1863, cînd, ameninţînd să se prăbuşească, a fost dărîmată din ordinul unui primar nepriceput; marmura sculptată se zice că ar fi luat-o Alexis Godillot, furnizorul armatei noastre sub Cuza şi totodată cunoscutul antreprenor de lucrări publice (vezi mai sus, p. 151). Chiar pe locul vechiului giuvaer, a cărui pierdere nu poate fi îndeajuns regretată, un alt primar, G.Gr. Cantacuzino, a ridicat în 1870 fîntîna care există şi astăzi, dar care e departe, ca frumuseţe, de cea pe care a înlocuit-o. Fîntîni cu apă bună au mai fost la *Mărcuţa*, lîngă mănăstire,

de unde se aprovizionau de asemenea curțile boierești și însăși Curtea domnească — obicei ca la Constantinopol, unde pînă astăzi cei cu dare de mînă își aduc apa de băut de la anumite fîntîni, disprețuind apa obișnuită din conductele orașului; la *Herăstrău*, unde Alexandru Ipsilanti ridică un „chioșc", iarăși după moda constantinopolitană; la *Sf. Elefterie*, zisă Fîntîna Țiganului; în coasta Cișmigiului, la *Șipotul Fîntînilor*; sub *viia lui Gramont*, pe Podul Calicilor (Calea Craiovei) și la *Cotroceni*, în pădure, din jos de mănăstire, unde izvorul, descoperit în vara anului 1795 de către beizadelele lui Alexandru Moruzi, retrase aici de frica ciumei, a fost captat, sădindu-se alături și o vie de vreo zece pogoane. S-a făcut aceasta, spune voievodul în „sinetul" său din 20 august 1796, „pentru folosul îndestulării și a mîngîierii norodului de obște și pentru podoaba politiei". Și, într-adevăr, în aceste locuri, cu apă de fîntînă bună și rece, veneau bucuros orășenii duminica și în zilele de sărbătoare să mănînce „pe iarbă verde" și să petreacă.

Alexandru Ipsilanti aduce, pentru întîia dată, apă de la depărtare, pe olane, și înființează „cișmele" în București (vezi mai sus, p. 103). Pentru întreținerea lor numește ca „suiulgi-bașa", adică „șef al apelor" — mai tîrziu se va spune și „cișmegiu" — pe un Dumitru căpitanul, cu leafă de 60 de taleri pe lună și cu scutire „de toate dările și angăriile". După moartea lui, slujba va trece la copiii lui „sau din rudenii avînd meșteșugul acesta". Mavrogheni sporește considerabil numărul cișmelelor și le pune sub înalta oblăduire a vlădicăi de Rîmnic, Filaret, viitorul mitropolit și mare iubitor de fîntîni: acest ierarh a făcut nu numai vestita fîntînă de care a fost vorba mai sus (p. 345), dar și o a doua, mai mică, o „cișmea", la o vie ce avea pe povîrnișul spre luncă al „dealului" din partea de miazăzi a Bucureștilor, și despre care aflăm din „scrisoarea" inedită cu data 12 noiembrie 1801. El trebuia să administreze, ca „cel mai întîi epitrop", „cutia cișmelelor", adică fondul, alimentat de diverse venituri, din care se întrețineau cișmelele și se plăteau „cișmegiii". Alexandru Moruzi face și el, în 1796, două cișmele la Tîrgul-de-Afară (Obor), ceea ce dă prilejul lui Ienăchiță Văcărescu să compună „stihuri" sau versuri de laudă. În 1804 erau suiulgii Stoian și Petre, fiii lui Dumitru căpitanul; ei aveau ca ajutoare „cinci fîntînari și un lemnar, doi zidari, un uleer — care făcea „ulee", adică trunchiuri de lemn scobite, servind drept știubeie, și ghizduri rotunde — și un olangiu" sau meșter de urloaie. După 1800 începe să se introducă apă în casele unor boieri de pe Podul Mogoșoaiei. Curgea pe țeavă, *din zid*, ceea ce era o mare noutate și a produs senzație în oraș; Zilot Românul, după pilda lui Ienăchiță Văcărescu, consacră cîteva versuri acestui eveniment. În septembrie 1819, Alexandru Suțu dă voie lui Dinicu Golescu, mare ban, să folosească „olanul de apă" din grădina caselor lui, de la marginea orașului, olan care alimenta cișmelele lui Alexandru Ipsilanti, cu condiția să facă o cișmea „și afară spre drum, pentru călătorii drumași, și să ție atît cișmeaua, cît și drumul acestii ape totdeauna în bună ființă, cu a domniei-sale cheltuială."

Dar cu toate că numărul cișmelelor sporise, ele nu se ajungeau, mai ales că nu toate funcționau simultan, stricîndu-se sau înfundîndu-se cînd unele, cînd altele. Cei mai mulți bucureșteni continuau să bea apă din puțuri și apă de Dîmbovița cărată cu sacaua. În casele unora din orășenii mai avuți existau *filtre de piatră poroasă*, de formă conică, avînd vîrful în jos; dar majoritatea tîrgoveților întrebuințau vechiul sistem al limpezirii, prin piatră acră, în nelipsita putină de lemn. Sacagiii n-au dispărut nici după ce s-au făcut lucrările mari de filtrare, la Arcuda, și s-a extins rețeaua de conducte în oraș. În 1906 încă mai existau 247 (două sute patruzeci și șapte) în București și încă se mai vedea spectacolul împărțirii cu cofa a „apei de pomană", de la saca, la zilele de pomenire a morților. Un pas însemnat înainte se face în 1846, cînd începe filtrarea apei de Dîmbovița printr-o mașină hidraulică, acționată cu aburi și instalată pe locul unde se va clădi mai tîrziu Vama poștei (fostul sediu al Procuraturii generale). Dar problema apei de bună calitate începe să se rezolve numai prin lucrările mari de la finele secolului al XIX-lea, cînd pe de o parte se fac filtrele de la Arcuda, iar pe de alta se captează izvoarele din regiunea Ulmi-Bragadiru. În 1891 se clădește turnul de apă din partea de est a orașului; cunoscut sub numele înșelător de „foișorul de foc", el are, în partea superioară, un rezervor cu o capacitate de 750 de metri cubi; în vîrful turnului se instalase într-adevăr un observator pentru pompieri, iar la parter era remiza pentru pompele-automobil (vezi fig. 208); azi, în locul acesteia din urmă este muzeul pompierilor.

Din cauza cheltuielilor tot mai mari făcute pentru a asigura aprovizionarea cu apă de bună calitate a orașului — numai în 1880—1889 s-au cheltuit în acest scop 7.565.899 lei aur, din care rețeaua de distribuție a costat singură 3.390.714 — bucureștenii au trebuit să plătească o taxă specială pentru consumul ei. Încă în 1860, Consiliul municipal fixează această taxă la 6 lei de cameră anual și la 3 lei pentru stropitul a zece stînjeni de grădină. Brutăriile sînt impuse la 10 lei anual pentru fiecare 100 de oca de pîine fabricată zilnic; în schimb, băile unde taxa pentru public era de 1 leu, dîndu-se în acest preț și rufăria, primeau apa gratis. Fabricile urmau să facă o înțelegere forfetară cu primăria, de la caz la caz. Ulterior, prin instalarea apometrelor sau „ceasurilor" de apă, plata se va face direct proporțional cu cantitatea consumată.

Pentru extinderea progresivă a rețelei de apă și pentru marile lucrări în acest sens întreprinse în ultimul deceniu și jumătate, vezi mai sus, p. 198—199 și 223—224.

DĂRI, TAXE ŞI BUGETE BUCUREŞTENE

Orăşenii din Bucureşti, ca şi aceia din celelalte oraşe sau tîrguri ale ţării, au fost supuşi, în epoca feudală, la o serie întreagă de dări. Plăteau, în primul rînd, *birul* sau darea personală, apoi *dijme* din produsele lor — aceia care lucrau pămîntul aveau vii, prisăci, grădini de zarzavat sau creşteau vite — plăteau diferite *dări* şi *taxe* în legătură cu negoţul sau meseria pe care o exercitau, erau supuşi, în sfîrşit, şi la o sumă de alte obligaţiuni caracteristice oraşelor şi deci, în primul rînd, Bucureştilor. Pentru a da o idee de mulţimea şi varietatea obligaţiunilor fiscale, vom cita cîteva documente din veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea, privind diferitele categorii de locuitori din oraş. La 10 mai 1629, Alexandru Iliaş, scutind pe preoţii Bisericii domneşti din Bucureşti de toate dările, le înşiră în felul următor: „de bir şi de bou şi de vacă seacă şi de cal şi de miiare şi de ceară şi de galbeni şi de cai de olacu şi de vinărici şi de păhărnicie şi de schimbul banilor şi de găleată cu fîn şi de unt de lemn şi de dijmă şi de năem şi de înprumutare şi de toate slujbele şi mîncăturile". La 8 ianuarie 1701, Constantin Brîncoveanu, avînd în vedere că negustorii braşoveni care făceau negoţul de „braşovenie" în Bucureşti şi în întreaga Ţară Românească aveau „ruptoare", adică înţelegere prin bună învoială de la vistierie, încă „mai denainte, dă la alţi răposaţi domni", le face şi el una nouă. Vor avea deci să plătească anual 1.000 de taleri sau lei, în patru termene, la vel-seamă, la haraciu, la seama a doua şi a treia. Încolo, sînt scutiţi de toate dările: „de bir slujitoresc şi de alte orînduiale ce s[ă] pun pren ţeară, de schimbul banilor, de fum dă prăvălii, de cotărie, de covoară, de rîşi, de păhară, de sursaturi, de zahereale, de cară de oaste, de birul oştii, de birul lefilor, de seama a treia, de poclonul hanului şi al sultanilor, de cai împărăteşti şi domneşti, de rînduiala vacilor şi a oilor, de podvoade, de mertice, de conace, de cai de olac, de către starostea de neguţători, de către judeţul de aici den Bucureşti, de-nprumutările şi alte cheltuiale ce dau neguţătorii şi pentru rînduialele cît şi sataralele ce să pun aici în oraş, pre mahalale, şi prentr-alte tîrguri şi sate şi pentru alte toate dăjdii". Înşirarea aceasta lungă arată că dacă n-ar fi făcut o înţelegere cu vistieria pentru o cifră globală anuală, dacă n-ar fi fost, cu alte cuvinte, supuşi sistemului „ruptoarei", negustorii braşoveni ar fi trebuit să plătească *toate dările enumerate*, dări pe care le plăteau negustorii bucureşteni. Cele mai multe din ele se dădeau domniei, altele diferiţilor dregători care-şi exercitau autoritatea în oraş, iar o minoritate judeţului şi starostelui de neguţători.

În principiu, orice marfă care intra în Bucureşti trebuia să plătească vamă. Dacă ea era adusă spre a fi vîndută în tîrg, plătea aşa-zisa *vamă mare*, dacă era numai tranzitată, atunci plătea *vama mică*. Ea se percepea în bani — în genere 3 la sută — uneori însă, la anumite produse ca lămîile şi portocalele, în bani şi în natură. Erau şi mărfuri scutite de vamă; astfel, pieile care se aduceau de către tabaci pentru argăsit sau de cizmari pentru talpă, precum şi „legumile şi zarzavaturile" ce se aduceau în tîrg „cu spinarea", cum citim în tariful vamal din 1 ianuarie 1803. Cîteodată, ca, de pildă, în tariful din 1 ianuarie 1811, în timpul războiului ruso-turc din 1806—1812, această scutire de vamă se extindea la un număr considerabil de produse şi articole, atît alimente, cît şi cherestea, lemne de foc, dogărie, fîn, rogojini, ceară etc. Iar la cele pentru care se plătea, vama era mai redusă decît în celelalte oraşe. Prin această măsură se urmărea să se asigure Bucureştilor o aprovizionare abundentă şi la preţuri mai mici. Regimul vamal al capitalei includea şi 12 sate din împrejurimile imediate; aceasta pentru a se evita încercările de sustragere de la plata vămii, prin descărcarea mărfii într-unul din satele limitrofe şi apoi transportarea ei pe furiş în oraş.

Toate prăvăliile, de orice fel, de la pivniţele de vin pînă la prăvăliile tăbăcarilor, cizmarilor şi ale celorlalţi meşteşugari, plăteau darea domnească numită „fum", „galben de fum" sau „fumărit", de la fumul care ieşea pe coşul casei. La 11 februarie 1659, Mihai Radu — aşa îşi zicea, în amintirea lui Mihai Viteazul, Mihnea al III-lea — dă poruncă „voao fumarilor carii scrieţi de fum acii la oraşul domniei-mele la Bucureşti" să lase în pace pe toţi posluşnicii şi pe toţi morarii mănăstirii Sf. Troiţă. Darea era de trei categorii, aşa cum ne arată ordinul lui Nicolae Mavrocordat, din 20 noiembrie 1724: prăvăliile şi pivniţele mari plăteau cîte 5 taleri anual, cele mici cîte 2 taleri şi jumătate, iar „slujitorii — adică ostaşii — cei ce au prăvălii şi vînd vinuri", cîte 1 taler şi 33 de bani, „după cum au fost obiceiul şi mai dănnainte vreme". Erau scutite cîte o pivniţă de fiecare boier mare sau velit şi de fiecare mănăstire mare, precum şi o pivniţă a eclesiarhului de la biserica domnească. „Iar alţi popi i [şi] diiaconi i grămătici să de cu toţii", încheie ordinul. În epoca mai veche, probabil în veacul al XVI-lea şi la începutul celui de al XVII-lea, această dare se pare că a fost de un galben, adică de 200 de bani, în timp ce leul sau talerul avea 133 şi, de la o vreme, 120 de bani; aşa s-ar explica expresia „galben de fum" pe care o întîlnim în documentele veacului al XVII-lea.

Pivniţele erau supuse la o serie de dări. În afară de fumărit, mai plăteau *cămănărit*, *bani de păhărnicie*, *vamă domnească şi agească*, *ort vătăşesc* şi erau obligate să desfacă şi *vinurile domneşti*. Cămănăritul, dare care, la început, s-a aplicat pe „camenele", adică „pietrele" de ceară — blocuri sau „sloiuri" de o formă şi greutate determinată — s-a extins apoi şi la vin. La 1 ianuarie 1695, Constantin Brîncoveanu hotărăşte să se ia această dare de la oricine va vinde vin în Bucureşti, „veri de la boiari mazili, veri de la sutaşi, veri de la căpitani, veri de la iuzbaşi, veri de la călăraşi,

veri de la dărăbanți, veri de la cămărășei, veri de la slujitori, veri de la săimeni, de la căzaci, veri de la lefegii, veri de la călugări, veri de la popi, veri de la diiaconi, veri de la turc, veri de la țigan sau măcelar, ce fel de om va vinde vin într-acest tîrg"; vor fi scutite, ca și la galbenul de fum, numai cîte o pivniță de fiecare boier mare și mănăstire mare. Cămănarii vor trebui de asemenea să aibă grijă ca să măsoare cîrciumarii cu „ocale drepte"; pe cei ce „i-ar prinde cu ocale mai mici" să-i globească, adică să-i amendeze cu 300 de bani (un galben și jumătate). Banii de păhărnicie erau o taxă pe care o plăteau pivnițele în folosul marelui paharnic și ai subalternilor acestuia, păhărniceii. Vama agească se lua în folosul marelui agă, însărcinat cu paza capitalei și cu supravegherea breslelor, iar ortul vătășesc, în folosul vătafului de cîrciumari; îl plăteau și „scaunele" de carne pentru vătaful de măcelari. La 25 aprilie 1754, Constantin Racoviță scutește un asemenea scaun al preoților, diaconilor, cîntăreților și grămăticilor de la cele două biserici din Curtea domnească „de fumărit, de vamă, de erbărit și de ortul vătășesc și de alte angarii". Iar la 5 decembrie 1758, Scarlat Ghica, acordînd lui Theofilact vel-clucer de arie, dregător „procopsit și cu știința învățăturii elinești", scutire de dări, include în această scutire și o pivniță a respectivului, „aici în orașul București"; ea e scutită „de fumărit, de cămănărit, de vamă domnească i agească, de vin domnesc, de ortul vătășesc"... Cizmarii plăteau o taxă specială, *ciohodăritul*, în folosul, integral sau parțial, al ciohodarului, adică al dregătorului care avea grijă de încălțămintea voievodului și a personalului curții. Nu știm la cît se ridica taxa ce se lua pentru „starostea de neguțători", nici aceea cuvenită „județului" din București. Cei care vindeau marfă cu cotul, deci postavuri, pînzeturi, mătăsărie, piei argăsite etc., erau supuși la darea *cotăritului* sau cotăriei. La 19 februarie 1699, Constantin Brîncoveanu dă o „carte de cotărie" „slugilor domnii-meale cotarilor... să umble în toată țara... pre la toate tîrgurile să scrie cotăria de la tot omul cine se va afla vînzînd marfă cu cotu și să ia cotărie de la tot omul ori fie sutaș, au slujitor, au neguțător, ori cămărășel, au armean, au jidov veri chiproviceni, au ce fel de om ar hi și va vinde marfă cu cotu, au ertat [adică scutit], au neertat, au cu cărțile domnii-meale iscălite, de la toți să aibă a luarea cotărie, de nume po [cîte] bani 142. Iar cojocarii i mătăsarii să dea pre jumătate po bani 71, după obicei. Iar pre carii i-ar afla vînzînd marfă cu cotul mai mic au ascunzînd cotăriia, ca să nu-ș dea adetul, pre unii ca aceia să-i globească cu... bani 300 și să-i facă certare după vina lui, după obicei."

O dare asemănătoare era *cîntăritul;* ea se plătea pentru mărfurile care se cîntăreau cu cîntarul oficial, al domniei. Pe vremea lui Brîncoveanu ea reprezenta zece bani de fiecare sută de ocale.

Pentru întreținerea „podurilor", adică a „podinelor" cu care erau pavate străzile mai de seamă din oraș, s-a plătit o dare specială. Ea poartă chiar acest nume de „*podine*" în documentul din 15 ianuarie 1765 privind pe negustorii brașoveni din Țara Românească. Mai tîrziu i se spune și „*podărit*". La finele veacului al XVIII-lea, podăritul e echivalent cu „accizele" de mai tîrziu: o taxă pe mărfurile ce intră în oraș, taxă variabilă în raport cu natura mărfii; nu sînt scutite nici spirtoasele, nici vinul. Se adaugă la aceasta și o taxă la exportul anumitor articole ca pieile de iepure și ceara, iar în 1802 podăritul e alimentat și de o adițională de o para la leu la toate lefurile slujbașilor.

O categorie separată de obligații ale negustorilor erau acelea în legătură cu primirea „musafirilor", adică a oaspeților oficiali. În asemenea ocazii stăpînii de prăvălii trebuiau să contribuie la procurarea obiectelor necesare precum covoare, pahare, așternuturi. Documentul din 8 ianuarie 1701, dat de Brîncoveanu negustorilor brașoveni și reprodus mai sus (p. 347), amintește de „covoară" și „păhară"; în ce privește „așternuturile", citām un act din 15 ianuarie 1765, de la Ștefan-vodă Racoviță, referitor tot la negustorii brașoveni; între dările de care sînt scutiți este și „cheltuiala așternuturilor ce să fac la mosafiri". De obicei, negustorii dădeau bani cu care se procurau obiectele trebuincioase; cîteodată însă le dădeau chiar în natură. În documentul din 8 ianuarie 1701 e amintită și obligația „rîșilor", adică a blănurilor de rîs, blănuri prețioase, care serveau atît la împodobirea caftanelor ce se dăruiau de către domni dregătorilor turci veniți cu treburi la noi sau oaspeților de seamă, cît și la confecționarea hainei scumpe ce se oferea sultanului în fiecare an, la sărbătoarea Bairamului. Pentru comparație, citām obligația preoților moldoveni de a da fiecare anual ierarhului de care depindeau *o blană de vulpe sau de jder*, precum și aceea a ierarhilor lor — episcopi și mitropolit — de a aduce, la numire, domnului „oareșicare obișnuite pocloane, adecă covor, *rîși*, cafea și zahăr": ne-o spune *Condica de obiceiuri* alcătuită la Iași în 1762.

Dar în afară de aceste obligații precise, arătate cu numele lor, mai sînt și altele, cuprinse — în actul din 8 ianuarie 1701 — sub termenii generali de „*cheltuiale* de dau neguțătorii... și *orînduiale*... și *satarale* ce să pun aici în oraș pre mahalale și pentr-alte tîrguri"; uneori se mai întrebuințează și termenul, expresiv, de „mîncături", precum și acela de „năiame". E vorba, în cazul sataralelor și năiamelor, de dări sau impozite excepționale care se „aruncau" sau „cădeau" în anumite împrejurări asupra acestora și altfel serios impuse categorii de contribuabili; ele aveau deci un caracter întîmplător, nu obișnuit, periodic.

Dintre preoții bucureșteni care plăteau și ei „birul", ca și ceilalți orășeni, și erau ținuți să dea și mitropolitului darea „untdelemnului", o situație privilegiată au avut aceia ai Bisericii — după Grigore I Ghica,

ai bisericilor — domnești de la Curtea Veche. Ștefan Cantacuzino, prin hrisovul său solemn din 27 aprilie 1714, scutește pe „toți preoții și diaconii țărăi" — deci și pe cei din capitală — de toate dările către vistierie, rămînînd să dea numai ierarhilor lor — în cazul nostru mitropolitului — „poclonul cel obicinuit" de un „ughiu" sau galben unguresc de cap pe fiecare an. Scutirea e reînnoită de Niculae Mavrocordat în 1716 și de fratele său Ioan în 1718; mai tîrziu, din cauza greutăților financiare, s-a revenit însă asupra ei, preoții plătind din nou dări.

Ca o curiozitate, semnalăm cele două dări puse de arghirofilul fanariot Ion-vodă Caragea, care căuta să scoată bani cu orice preț, pe două categorii sociale declasate: pușcăriașii și femeile de moravuri ușoare. El instituie pentru cei dintîi „birul temniței", iar pentru celelalte birul „femeilor rele"; se aștepta ca ultimul să producă anual circa 100.000 de piaștri.

Ca și în atîtea alte domenii, Regulamentul Organic introduce, și în domeniul fiscal, o nouă rînduială. În locul mulțimii de dări anterioare, desființate, stabilește, pentru negustori, „*patenta*"; ea era de trei „clasuri" sau „stări": 1) 240 de lei anual pentru angrosiștii sau neguțătorii „cu ardicata", care făceau comerț și cu străinătatea; 2) 120 de lei anual pentru angrosiștii sau detailiștii („cu amăruntul"), care lucrau numai în țară; 3) 60 de lei pentru detailiștii ce țin „prăvălii prin orașe". Meșteșugarii plăteau și ei patentă, dar numai de două „clasuri": „meșterii cei mari", 90 de lei anual, iar „meșterii obișnuiți", 50 de lei. Ceilalți orășeni plăteau „dajdia personală" sau „capitația" în sumă de 30 de lei anual de cap de familie, cu excepția „nobleței", adică a boierilor, „neamurilor" și „postelniceilor", precum și a preoților care erau cu toții scutiți. „Mazîlii", aparținînd „nobilității mici", plăteau 45 de lei anual de cap de familie. Din toate aceste dări, Bucureștii primeau a zecea parte sau, după expresia Regulamentului, „zeciuiala patentelor și a capitații tuturor lăcuitorilor dajnici ai orașului". Se mai adăugau apoi, ca venituri, „acsizurile" compuse din taxe pe următoarele articole introduse în tîrg: vinul, rachiul, spirtul, tabacul (pentru prizat) și tutunul; taxele variau în raport cu cantitatea. Astfel, pînă la 10 vedre de rachiu se plătea 1 leu, între 10 și 50 de vedre, 5 lei, iar peste 50 de vedre, 10 lei. Pentru aceleași cantități de spirt taxa era de 3, 15 și 30 de lei. Diferență enormă se constată între tabacul și tutunul străin și cel din țară: primul plătea 4, respectiv 2 lei de oca, în timp ce al doilea numai 15, respectiv 10 parale, adică nici a zecea, respectiv a opta parte.

Treptat, cu creșterea nevoilor orașului și cu devalorizarea leului, aceste taxe sporesc și se înființează altele noi. Prin hotărîrea din 8 aprilie 1843 se *dublează* acsizurile pe vin și „spirturi", se percepe cîte un sfanț sau „sfanțih" (de la *zwanzig*, piesa de 20 de creițari) de fiecare pereche de cărți de joc vîndută — e vremea cînd jocul bîntuie cu furie — și se instituie o taxă de 4 parale de fiecare vită înhămată la carul cu produse ce intră în oraș. O nouă sporire a acsizurilor se înregistrează la 30 mai 1852, și faptul se va mai repeta încă de cîteva ori pînă la desființarea lor, în 1903, cînd sînt înlocuite prin fondul comunal. Dintre noile dări comunale care se înființează în a doua jumătate a secolului al XIX-lea relevăm pe aceea de 4%, instituită în 1866, asupra veniturilor proprietății clădite. Se mai adaugă, în acest răstimp, taxa pe birje și trăsuri, pe servitori, pe cîini și o sumă altele. Dar, cu toate acestea, banii nu se ajung; bugetul e, foarte adesea, deficitar. Și e vorba numai de cheltuielile curente; pentru investiții — apă, canal etc. — se fac împrumuturi, ale căror anuități — amortismente și dobînzi — înghit o mare parte din veniturile comunale. De la 312.203 lei în 1869, la un buget de 3.842.946, aceste anuități cresc în 1906 la 5.953.206 lei și 15 bani dintr-un total de 12.619.428 lei și 20 de bani; adică de la 8,21% la 47,25%; în 37 de ani, datoria publică a comunei s-a înșesit aproape, atingînd cifra de 112.049.000 de lei aur, Devalorizarea ce a urmat după primul război mondial a redus considerabil valoarea anuităților la împrumuturile comunale interne, iar inflația de după cel de-al doilea război mondial le-a redus, practic, la zero. Se poate spune că, în august 1947, primăria nu mai avea, de fapt, datorii interne decurgînd din vechile împrumuturi.

Înainte de Regulamentul Organic, Bucureștii n-au avut un buget general care să cuprindă atît salariile, cît și cheltuielile de materiale; existau diferite instituții care-și aveau veniturile lor speciale strînse în „cutia" respectivă; așa au fost „cutia cișmelelor", „cutia podurilor", „cutia milelor", „cutia obștirilor". Prin Regulament — articolul 22 al capitolului referitor la „sfaturile orășenești" — se prevede ca „mădulările", adică membrii sfatului orășenesc, întruniți în fiecare an, la începutul lunii octombrie, împreună cu mitropolitul, „prezidentul înaltului divan", vornicul orașului și „deputatul județului Ilfov", să alcătuiască, pînă la 20 ale lunii, „budgetul anului următor"; acest „budget" — subliniem neologismul — cuprinzînd „toate veniturile și cheltuielile" e trimis spre aprobare marelui vornic (ministrului de interne), care-l restituie pînă la 1 noiembrie, spre a fi „pus în lucrare".

Bugetul orașului București a crescut continuu: de la 7.161.564 lei vechi sau 2.291.700,48 lei noi (aur), cît era prevăzut la venituri în 1866 — dată la care demnitatea de primar și de consilier începe a fi retribuită — ajunge atît la venituri, cît și la cheltuieli la 12.619.428,20 lei noi (aur) în 1906, adică de circa cinci ori și jumătate mai mult. Din această ultimă sumă, însă, 5.953.206,15, deci 47,25%, era afectat, după cum am arătat, datoriei publice a orașului — dobînzi și amortizări — așa încît pentru cheltuielile de administrație și întreținere nu mai rămîneau decît 6.666.222,05. Ceea ce era modest cînd comparăm cu bugetele capitalelor europene — exceptînd

pe cele din Balcani — era însă apreciabil în raport cu bugetele Bucureştilor din deceniul ce a urmat primului război mondial. Într-adevăr, din cauza devalorizării leului şi a faptului că creşterea impozitelor n-a ţinut pasul acestei devalorizări, ţinînd apoi seamă de împrejurarea că oraşul a sporit mult atît ca populaţie, cît şi ca întindere, aceste bugete postbelice au reprezentat mult mai puţin, pe cap de locuitor şi hectar, decît cele antebelice. Din această cauză şi lucrările edilitare au suferit, iar salariile au reprezentat mult mai puţin. În schimb, a sporit mult numărul funcţionarilor, mai ales după ce s-au introdus primăriile de sector. În 1931, numărul total al funcţionarilor comunali era de 1.899 (o mie opt sute nouăzeci şi nouă), adică de *şapte ori* mai mult faţă de 1906, în timp ce populaţia nu sporise decît cu puţin mai mult de *două ori*. Şi în perioada dintre 1919—1939 creşterea bugetului comunal a continuat, cu excepţia anilor de criză. De la 1.400.929.481 lei la venituri şi 1.520.601.513 lei la cheltuieli în 1931—1932 — cu un deficit deci de 119.672.032 lei — el a ajuns în 1939—1940 la 1.903.590.947 încasări efective, cu un excedent bugetar de 42.007.927 lei. La sfîrşitul acestei perioade, Bucureştii aveau un buget superior unora dintre ministere ca, de pildă, Ministerul de Afaceri Străine sau Ministerul Lucrărilor Publice. În 1963 el a atins cifra cea mai ridicată: 1.932.679.000, adică, în raport cu puterea de cumpărare, de circa patru ori bugetul din 1939—1940. Şi, nemaiexistînd datorie publică, sumele, importante, care altădată mergeau la plata anuităţilor — amortismente şi dobînzi — se împart acum între investiţii, acţiuni social-culturale şi salarii. Trebuie să se adauge apoi, la capitolul investiţiilor, şi contribuţia benevolă, în ore-muncă, pe care o prestează cetăţenii, în special în cartierele de margine, spre a contribui la dotarea străzilor cu toate elementele confortului citadin: pavaj, apă curentă, canalizare, lumină electrică. Din cei 1.932.679.000 lei prevăzuţi în bugetul pe 1963, nu mai puţin de 927.880.000, adică 48%, au fost destinaţi acţiunilor social-culturale. Investiţiile prevedeau realizarea, în acel an, a 14.000 apartamente, peste 200 săli de clasă, 5 cinematografe, un hotel modern şi nouă unităţi medicale. Debitul de apă potabilă urma a creşte cu 80.000 metri cubi zilnic, reţeaua de apă cu 36 km, aceea a canalelor cu 30 km, iar termoficarea cu 16 km. Acest program a fost îndeplinit în cea mai mare parte.

PECETEA SAU STEMA ORAŞULUI

Pentru a da un caracter de autenticitate „cărţilor" sau documentelor emise de judeţ şi de cei 12 pîrgari, se aplica pe ele „pecetea" oraşului. Într-un act inedit din 2 iulie 1687, de la Dragotă judeţul, prin care se adevereşte că „jupînul Iorga Corbul neguţătoriul" a cumpărat pe 50 de galbeni „ughi" (ungureşti) nişte locuri de casă în Bucureşti de la Tudor croitorul şi nepoata acestuia Antona, după ce se înşiră martorii — preoţi, dregători, meşteşugari, ca „eu, Toma zăbunarul" — se adaugă la urmă: „Şi pentru credinţa, pus-am şi pecetea oraşului, ca să se crează". Această pecete n-a fost una şi aceeaşi de la început pînă la sfîrşit. Prima pe care o cunoaştem reprezintă pe Maica Domnului cu pruncul în braţe. Aşa apare ea, de pildă, pe documentul din 1578 al lui Stan judeţul. De jur împrejurul efigiei, se citeşte o inscripţie în limba slavă: „сиѭ печето вароши Бꙋкꙋреции"; în româneşte înseamnă: „Aceasta [e] pecetea oraşului Bucureşti". Mai tîrziu, în secolul al XVII-lea, găsim altă pecete: ea înfăţişează Bunavestire, care e totodată şi hramul Bisericii domneşti de la Curtea Veche, ctitoria lui Mircea Ciobanul. În partea superioară, în stînga, e reprezentat soarele, în dreapta luna. Inscripţia, adeseori, e în româneşte; astfel, de pildă, în pecetea de pe documentul inedit din 20 mai 1634, de la Dumitru judeţul şi cei 12 pîrgari, citim: „Pecete Bucureştilor". În secolul al XIX-lea, în vremea Regulamentului Organic, asistăm la o nouă schimbare; pecetea sau stema are acum un caracter laic, în conformitate cu noua concepţie politică şi cu spiritul nou ce însufleţeşte administraţia; ea reprezintă o femeie în picioare, cu pieptul încins de o eşarfă şi ţinînd în mînă cumpăna dreptăţii: e imaginea noii municipalităţi. În 1862, femeia stă pe scaun şi, în afară de cumpăna dreptăţii, are, în mîna cealaltă, spice şi flori. Doi ani mai tîrziu, în 1864, se decretează o nouă stemă, în care chipul alegoric al femeii e înlocuit prin chipul sfîntului Dumitru, desigur, în legătură cu sfîntul Dimitrie Basarabov, ale cărui moaşte, aduse din satul bulgar Basarabov, în timpul războiului din 1768—1774, se păstrau la Mitropolie şi care devenise, între timp, patronul Bucureştilor. Noua stemă cuprinde şi chipul unui cioban însoţit de cîinele său, aluzie la legendarul întemeietor al oraşului. După primul război mondial, comisia heraldică, autoarea noilor steme ale judeţelor şi oraşelor ţării, a înzestrat şi capitala cu o stemă nouă, mai complicată şi repetînd unele elemente: pe un scut albastru, „timbrat" sau încununat cu o coroană murală cu 7 turnuri de argint şi cu un vultur negru ţinînd crucea în cioc, e o acvilă de aur încoronată şi „cruciată", adică purtînd şi ea crucea în cioc, cu ghearele şi ciocul roşii, avînd în gheara dreaptă o sabie de argint şi în cea stîngă un sceptru de aur. Pe pieptul acvilei e un scut roşu, iar pe scut, de argint, sfîntul Dumitru, ţinînd o suliţă în mîna dreaptă şi o cruce în mîna stîngă. Sub ghearele acvilei, o banderolă ondulată cu inscripţia: „Patria şi dreptul meu". După proclamarea Republicii Populare Române, această stemă, suprimată, n-a fost încă înlocuită printr-una nouă, spre deosebire de stema ţării.

BIBLIOGRAFIE

I. *Județul și pîrgarii.* 1. Damian P. Bogdan, *Cărți orășenești inedite de la județii și pîrgarii Bucureștilor*, în *Bucureștii Vechi*, I—V (1930—1934), p. 98—102; 2. P.P. Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele Române*, în *Interpretări românești*, București, 1947, p. 161—218; 3. Lia Lehr, *Organizarea administrativă a orașelor din Țara Românească în anii 1501—1650*, în *Studii*, 1956, nr. 2—3, p. 57—72; 4. Paul Cernovodeanu, *Răscoala seimenilor și dorobanților din București la 1655*, București, 1962, 83 p. in 16°.

II. *Dregători domnești.* 5. G.A. Tacid, *Prefecții Poliției capitalei de la 1859—1905*, București, 1905, 33 foi in f°; 6. T.G. Bulat, *Boeriile—slujbe din Țările Române la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui al XIX-lea*, în *Arhivele Basarabiei*, IV (1932), p. 32—46; 7. Const. C. Giurescu, *„Canalul lui Alexandru-Vodă Ipsilanti"*, în *Rev. ist. rom.*, XI—XII (1941—1942), p. 1—8; 8. Dan Berindei, *Ispravnicul sau ispravnicii scaunului Bucureștilor*, în *Studii și cercetări științifice. Istorie*, Iași, XIII (1962), I, p. 129—138.

III. *Sfatul orășenesc. Primăria. Sfatul popular.* 9. Fr. Damé, *Bucarest en 1906*, București, 1907, IV + 548 p. in 8°; 10. C. Moisil, *Primul sfat orășenesc al Bucureștilor*, în *Bucureștii-Vechi*, I—V (1930—1934), p. 136—154; 11. Emanoil Hagi Mosco, *O casă veche boierească în mahalaua Colței: Fosta primărie*, în *Bucureștii-Vechi*, I—V (1930—1934), p. 80—86; 12. Paul Lahovary, *Elemente monografice ale Pieței Amza*, București, 1937, 93 p. in 8°; 13. *București. Ghid*, București, 1962, 392 p. in 8° și planșe; 14. Paul Cernovodeanu, *Considerații privitoare la organizarea administrativă a orașului București în secolele XVI—XVII*, în *Materiale de istorie și muzeografie*, București, 1964, p. 159—176.

IV. *Aprovizionarea orașului.* 15. Virgil Drăghiceanu, *O piatră de hotar a vechilor București*, în *Bul. Com. mon. ist.*, IV (1911), p. 107; 16. N.Iorga, *Versuri nouă ale lui Ienăchiță Văcărescu*, în *An. Acad. Rom. Mem. secț. ist.*, s. 2, t. XXXV (1913), p. 165—173; 17. A Oțetea, *Contribution à la question d'Orient*, București, 1930, XII + 366 p. in 8°; 18. Dr. I. Solomon, *Istoricul aprovizionării cu apă potabilă a orașului București*, în *Igiena*, V (1955), nr. 4, p. 69—79; 19. Dr. N. Vătămanu, *Fîntîna de la Filaret*, în *Glasul Bisericii*, XX (1961), 3—4, p. 361—367; 20. Const. C. Giurescu, *Istoricul ctitoriilor bucureștene ale lui Nicolae-vodă Mavrogheni*, în *Bis. ort. rom.*, LXXX (1962), 3—4, p. 339—380; 21. G. Potra, *Alimentarea cu apă a Bucureștenilor de altădată*, București, 1957, 54 p. (ms.).

V. *Dări, taxe și bugete bucureștene.* 22. *Anuarul statistic al Municipiului București, 1931—1936*, București, f.a., XXIII + 500 p. in 4°; 23. C.Moisil, *Bucureștii-Vechi. Schiță istorică și urbanistică*, București, 1932, 48 p. in 4°; 24. Artur Gorovei, *București*, în *Enc. rom.*, II, București, 1938, p. 546—559; 25. *Încasările Municipiului București în 1939—1940 sînt cele mai mari din ultimii 15 ani*, în *Gaz. mun.* (1940), nr. 433; 26. Milan Popovici, *Aspecte din istoria finanțelor orașului București*, București, 1960, p. in 8°; 27. Dinu C. Giurescu, *Anatefterul, Condica de porunci a visteriei lui Constantin Brîncoveanu*, în *Studii și materiale de istoria medie*, V (1962), p. 353—503.

VI. *Pecetea sau stema orașului.* 28. Emil Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, în *Documente privind istoria României. Introducere*, vol.II, București, 1956, p. 498—501. 29. Emil Vîrtosu, *Sigilii de tîrguri și orașe din Moldova și Țara Românească*, în *Analele Universității C.I. Parhon*, București, Seria științe sociale, 1956, nr. 5, p. 131—155; 30. Emil Vîrtosu, *Sigilii de corporații bucureștene*, în *Studii și cercetări de numismatică*, III (1960), p. 347—374.

MAHALALE, CARTIERE, MICRORAIOANE. „PODURI“ ȘI PODURI. ULIȚE, STRĂZI, BULEVARDE ȘI MAGISTRALE. TÎRGURI, OBOARE, MAIDANE ȘI PIEȚE

În 1798, „catagrafia poliției Bucureștilor“ indică un total de 93 de mahalale repartizate în 5 „plăși“, și anume: 26 de mahalale în plasa Tîrgului, 15 în plasa Gorganului, 18 în plasa Broștenilor, 18 în plasa Tîrgului de Afară și 16 în plasa Podului Mogoșoaiei.

În afară de împărțirea administrativă pe *plăși*, care se constată documentar abia în secolul al XVIII-lea, a mai existat, în București, o alta, mult mai veche, pe *enorii* sau *mahalale*. Ea servea, pe de o parte, la localizarea proprietăților, în caz de vînzări, cumpărări, amaneturi etc., pe de altă parte, la strîngerea dărilor și la plata eventualelor „gloabe“ sau amenzi, constituia, în sfîrșit, sub raportul religios, o delimitare a credincioșilor care țineau de o biserică, formînd „poporul“ ei. Acest ultim termen e cel mai vechi; el face parte din fondul romanic al limbii *(populus)* și a căpătat accepțiunea religioasă menționată mai sus încă din primele vremuri ale creștinării populației din Dacia. Mai tîrziu, accepțiunea se extinde și ajunge să însemne și totalitatea locuitorilor supuși unei autorități oarecare. Cu acest înțeles îl întîlnim în „nartul“ din 5 decembrie 1802, unde sacaua de apă costă 4 parale „în poporul agiei“, adică în tîrgul propriu-zis, în centru, și 5 parale „în poporul spătăriei“, adică în restul orașului. Termenul de „enorie“ apare în acte din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Astfel, la 18 noiembrie 1590, Mihnea-voievod întărește lui Liver casap și fiilor lui o ocină cumpărată cu 4.600 de aspri gata „de la orășenii din București, *din enoria popei Comino*“. Un locuitor din această enorie, anume Vișan, omorîse un om, faptă pentru care vodă luase „o deșugubină deplină din această enorie care este mai sus zisă“, cu alte cuvinte, o amendase colectiv. „Enoriașii“, la rîndu-le, ca să se despăgubească, vînd averea numitului Vișan, adică ocina pe care o cumpără casapul Liver. Tot în 1590, același voievod întărește mănăstirii Sf. Dimitrie „din Bucureștii de sus“ (ѡт горни бoукꙋрещи) „trei prăvălii și cu pivniță și cu tot locul împrejurul prăvăliilor, *în enoria popei Matei*“, cumpărate de răposata mamă a voievodului, Ecaterina, de la Nica Grecul și soția sa, cu 18.000 de aspri, apoi un al doilea rînd de case, în aceeași enorie, cumpărate iar de ea, de la Dumitru postelnicul, cu 8.000 de aspri și, în sfîrșit, un al treilea rînd *„tot în enoria popei Matei“*, cumpărate de aceeași de la Ghica din Cernavoda cu numai 300 de aspri. E interesant de relevat și împărțirea Bucureștilor în „de sus“ și „de jos“ care apare în acest ultim document — împărțire similară aceleia a țării Moldovei și a o sumă de sate — dar care n-a prins deoarece, admisibilă într-o vreme cînd orașul era puțin întins și cînd părții de jos, din luncă, i se putea opune cea de sus, de la nord de Curtea domnească, ea n-a mai putut servi la o localizare adecvată atunci cînd orașul s-a lățit în toate direcțiile, ocupînd, mai tîrziu, și malul înalt din dreapta Dîmboviței.

MAHALALE SAU CARTIERE

O dată cu accentuarea influenței turcești, termenul „enorie“ e înlocuit, în actele domnești și orășenești, prin acela de „mahala“, care înseamnă, în limba arabă și apoi în cea turcă, „parte de oraș“, „cartier“. Pentru întîia dată îl întîlnesc într-un act inedit din 18 iunie 1626, prin care Alexandru-voievod (Coconul) întărește lui Radu logofătul un loc de casă cumpărat cu 1.400 de aspri „și cu știrea vecinilor din mahala“ (ѡт махала). Îl găsesc apoi într-o serie de acte inedite din deceniul următor, între altele, în acela din 5 aprilie 1635, de la Matei

Basarab; voievodul întărește bisericii lui Ghiorma banul un loc în oraș, unde a fost vechea curte a lăcașului, loc pe care îl revendicase „popa Gavril de la biserica Ghiormei banul... cu toți negustorii *și cu toată mahalaua* (и сѕ вcѕ махалаwа)". Locuitorii unei mahalale se numesc *mahalagii*; cuvîntul, terminat printr-un sufix caracteristic turcesc — compară cu cafegiu, bragagiu, iaurgiu, tutungiu — se întîlnește încă în veacul al XVII-lea. La 30 septembrie 1691, Constantin Brîncoveanu se adresează printr-un act, „ție, județ de aici den București cu 12 pîrgari ai tăi... voi să căutați să vă strîngeți tot la un loc și să mergeți cu *mahalagii* den... [loc alb] să faceți adeverință pentru un loc de casă den mahalaoa... [loc alb] care au fost al lui Miho ceaușul și l-au fost dat domnia-mea, cu casă cu tot, boearinului domnii-meale Ianache vel-căpitan za [la] lefegii, și acum s-au sculat unii și alții de au făcut case pă acel loc". Să cerceteze deci și să-l hotărnicească.

Numărul mahalalelor a mers crescînd, pe măsură ce se înmulțea populația și se întindea orașul. Nu știm cîte vor fi fost în veacul al XVI-lea, nici în al XVII-lea; nu ni s-au păstrat catagrafii din acea vreme. Prima indicație precisă este din timpul lui Alexandru Ipsilanti (1774—1782); izvoare contemporane — lucrările lui Nicolae Villara și Manasse Eliad — arată că Bucureștii erau împărțiți în 67 (șaizeci și șapte) de mahalale. Două decenii mai tîrziu, în 1798, „catagrafia politiei Bucureștilor" arată 93 (nouăzeci și trei) de mahalale repartizate între cele cinci „plăși", și anume: 26 de mahalale, cu 1.663 de case, în Plasa Tîrgului; 15, cu 1.136 de case, în plasa Gorganului; 18, cu 1.498 de case, în plasa Broștenilor; 18, cu 1.021 case, în plasa Tîrgului de Afară și 16, cu 1.092 de case, în plasa Podului Mogoșoaiei; în total, 6.346 de case, sau, socotind cîte 5 persoane de casă — cifra medie obișnuită în asemenea calcule — 31.730 de locuitori, ceea ce arată încă o dată că cifrele oficiale ale vistieriei erau *sub* realitate. Catagrafia bisericească din 1810 indică 89 de mahalale, așadar, cu 4 mai puțin. Iar Dionisie Fotino, în lucrarea sa *Istoria vechii Dacii*, întemeindu-se pe o catagrafie din 1815, afirmă că Bucureștii au 123 de mahalale, ceea ce, raportat la catagrafia din 1798, ar însemna un spor de 30 mahalale în 17 ani. Pe de altă parte, o catagrafie a „ruptașilor", din ianuarie 1821, așadar șase ani după aceea din 1815, arată în capitala țării numai 81 de mahalale, deci cu 42 mai puțin. Asemenea variațiuni în plus și în minus nu se pot explica decît dacă admitem, pe de o parte, că numărul mahalalelor a fost sporit, la recensămîntul din 1815, de sub vodă Caragea, din considerente financiare, divizîndu-se unele din cele cu mai mulți contribuabili, iar pe de altă parte, că în 1810 s-au contopit cîteva din mahalalele mici, cu puțini locuitori, cum erau acelea din jurul *hanurilor*, și că în 1821 nu existau ruptași în toate mahalalele Bucureștilor, ci numai în unele din ele. O cifră este sigură, și anume, aceea dată de Borroczyn în planul său din 1852: 105 (o sută cinci) mahalale, înșirate fiecare cu numele ei. Față de 1798, cînd „catagrafia" le dă iarăși pe fiecare cu numele respectiv, constatăm un spor de 12 mahalale.

Ca o particularitate, fără consecințe de lungă durată, relevăm faptul că, în timpul războiului ruso-turc din 1828—1829, Bucureștii erau împărțiți în nouă plăși, și anume: Tîrgul-de-Sus și de Jos, Tîrgul de Afară, Mogoșoaia-de-Sus și de Jos, Gorganul-de-Sus și de Jos, Broștenii-de-Sus și de Jos.

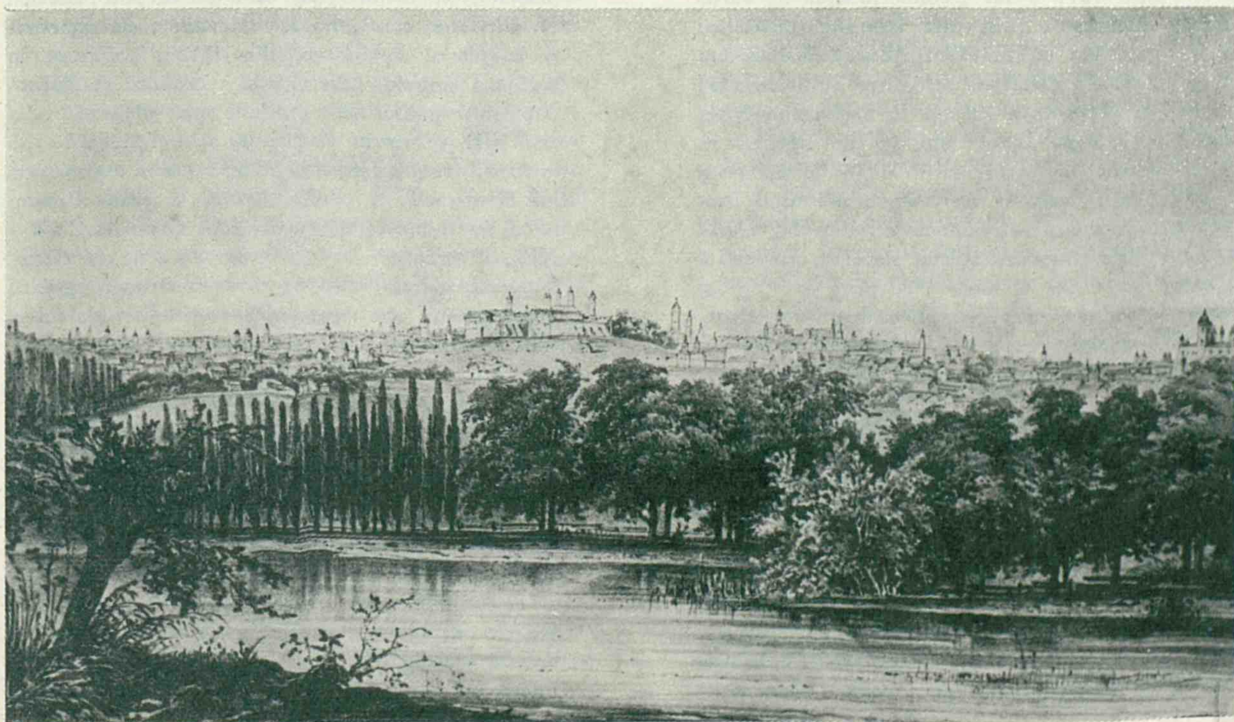
În privința *numelor* mahalalelor, putem deosebi mai multe categorii. O mare parte sînt în legătură cu biserica, privind fie vreun lăcaș, fie vreun cleric — vlădică, arhimandrit, protopop sau simplu „popă". Cităm astfel mahalaua *Sfîntul Gheorghe-Vechi*, după biserica respectivă, una din cele dintîi mahalale ale Bucureștilor, atît sub raportul vechimii, cît și al numărului de locuitori. Era în „inima tîrgului", cuprinzînd numeroase ulițe de meșteșugari și negustori, precum ulița abagiilor, a bărbierilor — venea „mai în sus de casele Băraților", după cum ne spune un document inedit din 13 noiembrie 1725 — a boiangiilor, a lăcătușilor, — pe lîngă pușcărie și în vecinătatea Curții Vechi — a mărgelarilor, a lăptăreselor, pe care Gion o așeza greșit pe malul drept al Dîmboviței, ea aflîndu-se în realitate, potrivit unor acte inedite din 6 iunie 1724 și 15 decembrie 1781, „aproape de casele Băraților" sau „pe din dosul Bărăției", apoi ulița „care mearge la carăle cu peaște", cum citim în actul din 3 martie 1724, ulița „unde se frînge hierul în colțu" — după expresia hotărniciei din vremea lui Brîncoveanu — „ulița Băraților", unde „Gligorie Grozea cupețul — adică negustorul — ot București" vinde Mitropoliei la 12 aprilie 1746 „doao prăvălii i un loc sterpu de o prăvălie", pe 120 de taleri noi, bani gata, ulița și ulicioara căldărarilor și încă o seamă altele. Această mahala a Sfîntului Gheorghe-Vechi numără, potrivit catagrafiei din 1798, 335 de case: este, la acea vreme, cea mai populată din oraș. A doua, sub raportul numeric, cu 209 case, vine mahalaua vecină, a *Sfîntului Gheorghe-Nou*, din jurul ctitoriei brîncovenești. Alături este mahalaua *Sfîntul Sava*, după mănăstirea care a adăpostit, în chiliile ei, „Academia" înființată de Constantin Brîncoveanu. Un document din 27 aprilie 1664 ne spune că în această mahala „au fost mai dă nainte vreme scaunele dă carne ceale vechi, în țigănie"; ea fusese deci, în veacul al XVI-lea, un cartier periferic, în care locuiau țiganii și unde se tăiau vitele. Tot în partea veche a orașului erau alte două mahalale numite după biserici: *mahalaua Bisericii Grecilor* și *mahalaua Bisericii de Jurămînt*. Cu privire la cea dintîi, amintită documentar în 1685 și situată în porțiunea cuprinsă între actualele străzi Doamnei, Smîrdan, Stavropoleos și o linie paralelă cu Calea Victoriei, în spatele Zlătarilor — Biserica Grecilor, azi dispărută, se afla unde a fost Conservatorul — citām actul din 7 martie 1688 prin care Șerban Cantacuzino

întărește „lu Iane, nepotul Ghinei neguțătoriul Matraca“, și feciorilor lui jumătate dintr-o „pimniță de piatră aici în orașul domnii-meale în București, în măhăloaa Bisericii Grecilor, la uliță, pre lîngă casa Mihalcii croitorul, cu locul și cu casele care sînt pe pimniță“. Mahalaua Bisericii de jurămînt, la apus de Curtea Veche, e amintită documentar în 1687, februarie 28; numele și-l trage de la biserica din cuprinsul ei — existentă, într-o formă restaurată, și azi în dosul actualului Palat al Poștelor — biserică în care jurau martorii și megieșii înainte de a aduce mărturia lor la judecată. Într-un document inedit de la Iane județul și cei 12 pîrgari (1627—1629) se arată că un loc de casă din București era situat „aproape de apă, de în sus de morili domnești, între ră... [rupt] *jos de besereca ce au fost de jurămînt*“. Ceea ce înseamnă că, în acel moment, jurămîntul se făcea în altă parte, poate fiindcă biserica se ruinase sau arsese în ,,răutățile“ abătute asupra orașului sub Mihai Viteazul și în deceniile următoare. În această mahala erau vechile așezări ale boierilor Bălăceni, așezări care, după tradiția consemnată în cîntecul popular, ar fi datat de la întemeierea orașului. De aceea i s-a mai zis și *mahalaua Bălăceanului*, nume sub care apare în catagrafia din 1798, unde e trecută cu 130 de case. A mai purtat și numele de *Sf. Dumitru* — în lista din 1852 a lui Borroczyn — după hramul bisericii. La 28 februarie 1745, printr-un zapis inedit, Radul postelnicul Fărcășanul și cu frate-său Șerban vînd „dumneaei jupîneasii Saftii Oreascăi... locul caselor“ lor „în mahalaoa lui Sfeti Dimitrie“. Imediat în vecinătate, spre sud-vest, se afla *mahalaua Sfîntului Spiridon-Vechi*, avînd numai 12 case în 1798 și numită astfel după mănăstirea a cărei biserică, sub nivelul străzii, se mai vede și astăzi, dincolo de Dîmbovița, la capătul Căii Victoriei. Tot în Plasa Tîrgului, adică în cuprinsul orașului vechi, mai erau încă cinci mahalale purtînd nume în legătură cu lăcașuri bisericești: 1. mahalaua *Sărindarului*; 2. *Sf. Niculae din Șelari*; 3. *Sf. Ioan Nou*; 4. *Biserica Doamnei*; 5. *Sibilelor*. Cea dintîi era în jurul bisericii Sărindar, biserică despre care avem o primă mențiune în actul din 26 februarie 1615; cîțiva ani după aceea, la 15 septembrie 1622, un „Dumitru Sîngelinge“ vinde lui Pătru stegarul un „loc di casă denaintea Sărindarului“ cu 7 ughi, bani gata. Documentele amintesc mahalaua în 1675; în 1798 ea numără 30 de case; este trecută în catagrafia din acest an, sub numele corupt de „Schinderul“. Și alte numiri de mahalale bucureștene au fost notate greșit de autorul sau copistul catagrafiei, probabil un grec, nefamiliarizat bine cu toponimia orașului. Citim astfel: „Giani David“ în loc de Ceauș David și „Radul Giani“ în loc de Radul Ceauș; tot astfel, „Selea-Nouă“ și „Selea-Veche“ în loc de Delea, „Botoeainul“ în loc de Boteanul, „Stezarul“ și „Brazoianul“ în loc de Stejarul și Brezoianul. Iar în plasa Gorganului trece o mahala „Ledeagad“ (лєдѣгад), care trebuie să fie tot o lectură greșită. Mahalaua Sf. Nicolae din Șelari e amintită în 1676; are, în 1798, 110 case; săpăturile arheologice întreprinse recent lîngă biserică arată aici o străveche așezare (vezi mai sus, p. 39). Cea de a treia se întindea în jurul bisericii ridicate de Ioan Croitorul în 1766, după 12 august, din jos de Curtea domnească; ea e trecută cu 76 de case în catagrafia din 1798. Mahalaua Biserica Doamnei, cu numai 40 de case, e numită astfel după ctitoria, din 1683, a doamnei Maria, soția lui Șerban Cantacuzino; aceea a Sibilelor, cu 35 de case, după biserica cu Sibile, adică avînd zugrăvite aceste prezicătoare ale antichității pe pereții exteriori. La 9 februarie 1772, căpitanul Ianache, ginerele „răposatului popei Iordache protopopul“, lasă Mitropoliei printr-o „diată“ inedită casele „din mahalaoa Sivilelor“ rămase de la soția sa; între martori e și „popa Costandin ot Sivile“. În plasa Gorganului purtau nume în legătură cu lăcașurile bisericești mahalalele: 1. *Sf. Elefterie*, numită în 1821 și Sf. Lefter; 2. *Biserica Albă*, zisă și „ot Schitul“ (Maicilor) sau „din Postăvari“; 3. *Schitu Măgureanului*; ele aveau, în catagrafia din 1798, 79, respectiv 102 și 42 de case. Un anunț publicat în *Vestitorul românesc* din 15 iunie 1843 ne arată că mahalaua Schitu Măgureanu se mai numea atunci și Cișmegiu. În plasa Broșteni erau în aceeași categorie mahalalele: 1. *Sf. Spiridon-Nou*, după impunătorul lăcaș al Ghiculeștilor; 2. *Sf. Ecaterina*, după vechea mănăstire din veacul al XVI-lea, închinată la Muntele Sinai. Pentru Plasa Tîrgului de Afară citām mahalalele: 1. *Sf. Vineri*, zisă și Hereasca, după ctitoria, mai veche, a Agăi Niță, trecută în secolul al XVIII-lea sub oblăduirea boierilor Herești. Cu privire la această ctitorie relevăm și numele slav de „sviati Petca“ [*petca* — a cincea (zi), deci vineri], pe care-l are ea într-o „diată“ inedită din 22 martie 1631; printre martori figurează „popa Ivan de la s[via]ti Petca și popa Thanasie de la s[via]ti Ilie“. 2. *Pantelimonul*, după biserica cu acest hram, existentă în 1752 și înlocuită în 1790, în timpul războiului ruso-autriaco-turc, sau cum spune pisania, „în răzmiriță“, de una nouă, ctitori fiind preotul Ivan de la Silivestru, Costandin logofătul Boränescu și „alți pravoslavnici creștini“. În sfîrșit, în plasa Podului Mogoșoaiei sînt mahalalele: *Biserica Dintr-o Zi*, purtînd un nume care e mai vechi decît ctitoria din 1702, a doamnei Marica Brîncoveanu; dovadă, actul din 17 aprilie 1696 prin care Constantin Brîncoveanu întărește lui Ianache Văcărescul vel-agă un loc de casă în București în „*mahalaoa de la Bisearica Dentr-o Zi*“, lîngă ulița cea mare ce vine de la Sărindar, loc cumpărat de la Voinea lefegiul, Sava seimenul și alții pe 255 de taleri; 2. *Biserica Ienei*, după lăcașul vecin, ridicat în veacul al XVII-lea pe timpul, se pare, al lui Antonie-vodă din Popești, de Iana Sărmăgioaica și refăcut, în piatră, de Safta, soția vel-logofătului Pană Negoescu, fratele doamnei Marica; pisania poartă data de 1 august 1724. Amîndouă aceste mahalale sînt mici; catagrafia din 1798 le trece cu 23, respectiv 24 de case.

La aceste 19 mahalale, care-şi iau numele de la lăcaşurile religioase din cuprinsul lor şi care figurează în catagrafia din 1798, se adaugă încă 10 cu acelaşi fel de nume, dar pe care le găsim în lista din 1852 a lui Borroczyn. E vorba anume de mahalalele: 1. *Anton*, din jurul bisericii cu hramul acestui sfînt, de lîngă Curtea Domnească, biserică distrusă de năprasnicul incendiu din 1847 şi care n-a mai fost refăcută; 2. *Sf. Ilie*, din jurul bisericii de lîngă Podul Calicilor (Calea Rahovei), ctitorie de prin 1745—1748 a călugărului Isaia Novăceanu şi a rudelor sale pe locul alteia mai vechi; 3. *Schitul Maicilor*, din preajma lăcaşului ridicat în 1726 de Tatiana Hagi-Dina, în călugărie maica Timothea; 4. *Stavropoleos*, după numele gingaşei ctitorii din 1724 a lui Ioanichie, mitropolit de Stavropolis; s-ar putea însă să fie numai forma prescurtată a numelui „Hanul Stavropoleos", cu care apare mahalaua în 1798; 5. *Sf. Ştefan*, după ctitoria cu acest hram, din 1768, de lîngă Podul Vergului (Calea Călăraşi); 6. Tot *Sf. Ştefan*, dar din cealaltă extremitate a oraşului, din jurul bisericii numite şi Cuibu cu barză; 7. *Troiţă*, alta decît Sf. Troiţă, *ambele* figurînd în lista lui Borroczyn. E vorba probabil de mahalaua din Dudeşti, din preajma lăcaşului care avea acelaşi hram ca şi mănăstirea Radu-Vodă; 8. [*Sf.*] *Vasile*, în jurul bisericii cu acest hram, terminate de zidit în 1847, septembrie, în locul alteia mai vechi, pe Podul Mogoşoaiei, aproape de Capul Podului, în faţa actualului Muzeu „George Enescu"; 9. *Visarion*, în jurul vechii biserici cu acest hram, din septembrie 1797, azi în ruină, de pe strada Visarion, lîngă Bulevardul Ana Ipătescu; alături de vechiul lăcaş s-a zidit unul nou în 1910—1913; 10. *Sf. Voivozi*, în jurul ctitoriei ridicate în 1817 de Stoian băcanul, fiul lui Petre Steneţ Gabroveanu, pe Calea Tîrgoviştei (Calea Griviţei).

Dacă o serie de mahalale bucureştene s-au numit după lăcaşurile bisericeşti din cuprinsul lor (vezi şi fig. 209), altele şi-au luat numele de la unii din slujitorii mai de seamă ai acestor lăcaşuri. În această categorie intră, potrivit catagrafiei amintite, următoarele nouă: 1. *Popa Hierea* (sau Fierea). E primul nume al mahalalei Sibilelor, dat după primul ctitor al bisericii, devenit, în călugărie, monahul Filoteu. În 1758, martie 4, Bîrcă cojocarul, printr-un act inedit, vinde jupînului Ştefăni, tot cojocar, „casele şi cu pivniţa şi cu prăvăliia de la uliţă... în mahalaoa popii Fierii". În 1798, în catagrafia oficială, mahalaua poartă numele dublu: „Popa Hierea-Sibilele"; 2. *Popa Radu*, în plasa Gorganului, avînd 165 de case în 1798; 3. Iarăşi *Popa Radu*, în plasa Podului Mogoşoaiei, cu 72 de case la data catagrafiei. Ca să nu se confunde cu omonima ei din plasa Gorganului, această mahala şi-a schimbat numele în *Manea Brutaru*, după ctitorul care a înălţat în 1787 actuala biserică; 4. *Popa Soare*, în plasa Tîrgului de Afară, cu 64 de case în 1798; i se spune aşa de la preotul care va fi refăcut lăcaşul zidit în 1744 de Iane cupeţul din Buzău sau va fi păstorit aici vreme îndelungată; 5. *Popa Nan*, în aceeaşi plasă, după numele unuia dintre primii ctitori (vezi mai sus, p. 100). În această

Fig. 209 — Vedere panoramică a Bucureştilor dinspre Filaret, la jumătatea secolului al XIX-lea. De remarcat mulţimea turlelor de biserici. Litografie după un desen de R. Bielitz (B.A.)



mahala, trecută cu 90 de case la 1798, a fost și un *mecet* turcesc — de aici numele străzii; au fost de asemenea livezi de duzi — o astfel de livede, întinsă, a avut, după tradiție, însuși preotul Nan — și s-au crescut viermi-de-mătase; o seamă de străzi păstrează încă, în numele lor, amintirea acestei îndeletniciri: strada Duzilor, strada Borangic, strada Gogoși — azi Teleajen — strada Inișor și strada Mătăsari; alături e parohia, altădată mahalaua, *Mătăsari*; 6. *Popa Cozma*, în plasa Podului Mogoșoaiei; pomenită documentar în 1774, cu 121 de case în 1798. Venea în partea de nord-nord-vest a orașului unde aveau proprietăți Ghiculeștii. În lista lui Borroczyn, din 1852, apare cu același nume; 7. *Popa Petre*, în aceeași plasă, cu 59 de case în 1798; e pomenită în acte încă din 1754; 8. *Popa Dîrvași*, tot în plasa Podului Mogoșoaiei, cu 76 de case în 1798; biserica acestui popă, pe Calea Victoriei, poartă azi numele de Biserica Albă; iar partea dinspre miazănoapte a mahalalei, la Piața Romană, se pare că se numea pe la 1780 *Mahalaua postelnicului Firu*; 9. *Popa Ivașcu*, în aceeași plasă; e trecută cu 82 de case în catagrafia din 1798. Dar în afară de acestea nouă, au mai fost în București o serie întreagă de alte mahalale numite după unii preoți ai bisericilor respective; ele nu figurează în amintita catagrafie. Ne referim anume la: 10. „*Mahalaoa popei lu Gherghe*", amintită în „cartea" inedită din 1626, mai 15, a lui Dumitru județul, privitoare la o vînzare de loc de casă; nu știm unde venea; 11. „*Mahalaua popei Anghel*", de care pomenește documentul inedit din 1628, octombrie 2, referitor la „o casă cu loc împrejur"; nici despre aceasta n-avem alte detalii; 12. „*Mahalaua popei Mantii*", amintită în cartea inedită din 15 februarie 1677 a lui „Toma județul ot varoș [orașul] București", prin care întărește mănăstirii Sf. Ioan un loc de prăvălie. Această mahala era totuna cu aceea a Zlătarilor. În „carte" se precizează: „un loc de prăvălie în Zlătari, în mahalauoa popei Mantii"; 13. *Popa Stoica*, amintită documentar în 1693; biserica fiind refăcută în 1710 de un grup de boieri, între care și vel-vornicul Pătrașcu Brezoianul, mahalaua a luat numele acestuia din urmă; 14. *Popa Stoian*; așezarea acestei mahalale e precizată de actul inedit din 22 iunie 1720 prin care Tănase iuzbașa și fiul său vînd lui „Cîrstea logofătul, armășălul dă vistierie", cu 25 de taleri, casa ce au „în București, în mahalaoa popei lui Stoian, *lîngă podul cel mare ce merge la Tîrgul de Afară*"; casa fusese cumpărată de vînzători „dă la fămeae lui Toader ce-au fost iuzbașă de olăcari". Așadar, mahalaua venea în preajma Căii Moșilor de azi; 15. *Popa Rusu*, pomenită mai întîi în 1718, apoi cu prilejul prădăciunilor și omorurilor înfăptuite de o bandă de turci în 1769; era în jurul bisericii care pînă azi păstrează același nume; 16. *Popa Negru*, pomenită tot în 1769, cu același prilej; actul oficial turcesc o numește „Cara-Papaz"; 17. *Popa Ivașcu*; e numele vechi al mahalalei numite apoi Antim. Despre acest preot ne vorbește un act inedit din 1 iulie 1713 prin care Costandin logofătul, fostă „slugă" a bănesii Maria Milescu, dăruiește, împreună cu soția sa Smaranda, mitropolitului Antim Ivireanul și ctitoriei acestuia, bisericii Tuturor Sfinților „care să face acum" un loc al lor, vecin cu locul bisericii. Îl aveau, la rîndul lor, prin cumpărătoare, „de la popa Ivașcu, care a fost tot dintr-acea mahala, care au fost preot mai înnainte aici în București, într-această mahala". De altfel, ni s-a păstrat chiar zapisul, inedit, de vînzare, din 15 iunie 1696, al acestui „preut", devenit „Iosif călugărul". Aflăm din el că a vîndut lui Costandin logofătul „casele... de aici den București, *din mahalaoa noastră*, cu tot locul curții, cu grădina cu pometul, și cu pimnița dîn curte, și cu jitnița, și cu toate dichisele ce sîntu pre lîngă case" cu 145 de taleri. În preajma splendidului lăcaș al lui Antim — înlocuind o modestă biserică de lemn a lui Staico paharnicul Merișanul — își avuseseră și-și aveau încă așezările — case și locuri — boierii Rudeni, Merișani și Milești. Chiar ctitoria lui Antim e ridicată pe locul dăruit, la 24 aprilie 1713, printr-o foarte frumoasă scrisoare-zapis, de Drăgușin vistiernicul Merișanul; 18. *Popa Istratie* e vechiul nume al mahalalei Biserica Doamnei, înainte ca soția lui Șerban Cantacuzino să-și fi înălțat ctitoria sa; 19. O situație similară găsim în mahalaua Bisericii Dintr-o Zi; vechiul nume al ei e „*Mahalaua părintelui popii Manii*": așa citim într-un act din 6 iunie 1670.

Tot în legătură cu fețe bisericești sînt numele următoarelor șase mahalale bucureștene: 1. *Vlădica*, din plasa Broștenilor, avînd, în 1798, 114 case; păstrează amintirea unui „vlădică", adică a unui mitropolit al țării; relevăm că în partea opusă a orașului, pe Dîmbovița, cam în dreptul bisericii Sf. Elefterie, erau „morile vlădichii"; ele figurează și în planul Borroczyn, din 1852; 2. *Filaret*, în regiunea Parcului Libertății și a dealului de alături, după mitropolitul care a ridicat spre finele secolului al XVIII-lea vestita fîntînă de acolo. Mahalaua nu e trecută în catagrafia din 1798; o găsim însă în lista lui Borroczyn; 3. *Arhimandritul*, în plasa Broștenilor, este numele de-al doilea, din veacurile XVII—XIX, al mahalalei care, la început, s-a numit *Tîrnov*, după mănăstirea de acolo; ea va fi avut un egumen mai cunoscut, cu rangul de *arhimandrit*. I s-a mai spus, în veacul al XVII-lea și începutul celui următor, și *Sfinții Apostoli*, după hramul bisericii amintitei mănăstiri, biserică făcută din piatră de Matei Basarab și refăcută în 1715 de Ștefan Cantacuzino. Părăsirea acestui nume din urmă a fost influențată, probabil, și de faptul că, în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, mai exista, în plasa Broșteni, încă o mahala cu numele *Apostol* — ea e trecută în catagrafia din 1798 cu 99 de case; spre a nu se confunda, i s-a zis celei dintîi sau cu vechea denumire Arhimandritul, sau cu una nouă, a patra la rînd, *Dudescu*. Căci în această mahala și-a avut așezarea puternica familie întemeiată de Constantin Cantacuzino postelnicul;

casa lui a trecut apoi, prin căsătoria unei nepoate de fiu, în familia Dudescu; 4. *Protopopul* este și el un al doilea nume, mai nou, al mahalalei Oltenilor; se datorează protopopului Bucureștilor, Nicolae, care, în 1722, împreună cu Constantin Vătaful și o seamă dintre „mahalagii", refac biserica Olteni; 5. *Hagiu*, în plasa Tîrgului de Afară, cu 57 de case în 1798, își ia numele de la un călugăr hagiu, care, după tradiție, trăia, pe vremea lui Brîncoveanu, în schitul — azi biserică — de pe Podul Vergului, lîngă actuala Hală Traian; 6. *Dichiu*, în plasa Podului Mogoșoaiei, cu 82 de case în 1798, păstrează amintirea unui călugăr „dichiu", adică „econom" sau administrator al bunurilor vreunei mănăstiri, călugăr care a ridicat, în 1773, ajutat și de alții, biserica de aici. În popor, mahalalei i se spunea *Tirchilești*: urmașii unui Tirchilă, care se așezase, se vede, cel dintîi prin partea locului, „bătuse parul". Fiindcă era la marginea orașului, cu mahalagii care încă nu deprinseseră bine viața orășenească, bucureștenii au scos repede vorba: „parcă ai fi din Tirchilești", vrînd să spună că nu ți-ai însușit încă deprinderile „subțiri", că ești „mitocan". Marele număr de mahalale ce poartă nume de ctitorii sau fețe bisericești se explică prin aceea că bisericile erau, de fapt, centrul cartierului respectiv: aici se adunau enoriașii, aici se ținea socoteala născuților, cununaților și morților — „registrele de stare civilă" de azi; aici se puteau cunoaște mai bine ca oriunde toate schimbările intervenite în viața locuitorilor. De aceea, procedeul cel mai frecvent era acela de a numi mahalaua după lăcașul de închinăciune.

O altă categorie de mahalale poartă nume de *domni* și *domnițe*, date însă, o parte din ele, nu direct, ci tot prin intermediul unor lăcașuri bisericești. Astfel sînt mahalalele *Mihai-Vodă*, *Radu-Vodă* și *Mavrogheni*, după ctitoriile ridicate de acești voievozi. Tot astfel, mahalaua *Domnița Bălașa*, al cărei nume, după construirea bisericii, a înlocuit pe acela mai vechi de Prundul. La începutul Podului Mogoșoaiei la Dîmbovița, a existat, în veacul al XVIII-lea, mahalaua *Șerban-Vodă*, numită astfel fiindcă în cuprinsul ei se afla o așezare a acestui voievod. Știm faptul din zapisul cu data de 28 octombrie 1761 pe care biv-vel medelnicerul Toma Cantacuzino îl dă „la cinstita mîna dumnealui neanii Pîrvului Cantacuzino vel-logofăt". „Avînd eu — spune Toma — aici în București, în mahalao[a] lui Șerban-Vodă casele meale părintești (ce sînt făcute de răposatul moșul mieu Șerban-voevod)", face schimb, dîndu-le lui Pîrvul, și primind de la acesta „casele dumisale din mahalaoa lui Mihai-Vodă" și, pe deasupra, trei mii de taleri. Locul caselor lui Toma mergea „în lungu din pod pînă în Dîmboviță, iar în lat din zidul păharnicului Costandin Florescul pînă în ulucile stolnicului Mihai Bărbătescul, și cu grădina de peste apa Dîmboviții".

Alte mahalale poartă numele cîte unui boier, dregător, ostaș sau locuitor mai de seamă care-și avea așezarea în cuprinsul ei. Din această categorie fac parte nu mai puțin de 23 de mahalale: 1. *Bălăceanu* e numele cel vechi al mahalalei Bisericii de Jurămînt, zisă și Sf. Dumitru (vezi mai sus, p. 354); 2. *Colțea*, între mahalalele Sf. Gheorghe-Nou, Scaune și Sf. Sava, poartă numele clucerului Colțea Doicescu din secolul al XVII-lea, pe al cărui loc a ridicat Mihai Cantacuzino în 1703—1707 spitalul numit și astăzi Colțea. Prima mențiune a mahalalei e din 1669; 3. *Crețulescu*, în jurul bisericii cu același nume, e numele vel-vornicului Iordache Crețulescu, ginerele lui Constantin Brîncoveanu și ctitorul, din 1722, al frumosului lăcaș de lîngă Palatul Republicii; 4. Tot de la un vel-vornic brîncovenesc, Pătrașco Brezoianu, este și numele mahalalei *Brezoianu*; o întîlnim cu acest nume într-un act din 1757; 5. Un alt boier al lui Brîncoveanu, anume Vergul, a dat, după toate probabilitățile, numele său mahalalei *Vergului*; ea are 26 de case în 1798. 6. Pe lîngă Dîmbovicioara, pe malul drept al Dîmboviței, exista în 1730 mahalaua *Golescului*, după numele unuia din membrii vestitei familii. Un act inedit din acest an, noiembrie 2, amintește de casele în care locuia Ștefan vtori-portar, case aflătoare „lîngă Dîmboviță, supt malul Mitropoliei, în mahalaoa Golescului". Tot așa i se zicea și în 1806, cînd casele respective sînt determinate ca aflîndu-se „în mahalaoa Golescului, lîngă Dîmbovicioară". În apropierea ei, între mănăstirile Sfinții Apostoli și Antim, se afla mahalaua *Dudescului*, după neamul boierului Radu Dudescul, ginerele stolnicului Constantin Cantacuzino; luînd de soție pe fiica acestuia Maria, ajungînd astfel stăpînul casei Cantacuzinilor, în care au locuit apoi urmașii săi timp de trei generații, mahalaua s-a numit Dudescu; e încă unul din numele acestei mahalale căreia i s-a zis la început Tîrnovul, apoi Sfinții Apostoli, Arhimandritul și Dudescul, unele din aceste nume fiind întrebuințate și simultan de către popor; 7. Un mare dregător, spătarul *Stelea*, ctitorul mănăstirii cu același nume, închinată la 7 martie 1582 lavrei Ivirului de la Muntele Athos, a dat numele său, fie direct, fie indirect, prin ctitorie, mahalalei Stelea, una dintre cele mai vechi ale Bucureștilor. Ea figurează cu 38 de case în catagrafia din 1798. Pictorul francez Charles Doussault, într-un articol publicat în 1854 în săptămînalul *L'Illustration*, evocă nostalgic mahalaua Stelea, „această mică lume... plină de originalitate și de poezie ciudată", cu casele ascunse între salcîmi, împodobite cu clematită și viță-de-vie, unde a petrecut „ani fericiți", a căror amintire îl leagănă adesea în mijlocul zgomotului orașelor trepidante din Apus. Își aduce aminte cu plăcere de „doulchiatsa" (dulceața) ce i se servea — lisă de chitră și șerbet de trandafiri — și pomenește și el, în românește, dar cu ortografie franceză, zicala bucureșteană: „Dimbowitza apa doulché, tchiné béa nou se mai doutche". După un alt dregător, iarăși de caracter militar, *Aga Niță*, contemporan cu Matei Basarab și ctitor al bisericii numite ulterior Sf. Vineri-Herasca, s-a

numit mahalaua de la întretăierea celor două mari artere: Podul Vergului (azi Calea Călăraşi) şi uliţa Dobrotesii (azi Calea Văcăreşti). Cîteodată i se zicea şi mahalaua bisericii Agăi Niţii: aşa, de pildă, într-un document din 1695. Un zapis din 10 mai 1749, al Mariei, soţia „răposatului Gheorghie mărgelariul din mahalaoa Aga Niţiia" (sic!) arată că numele vechiului ctitor se mai întrebuinţa la mijlocul secolului al XVIII-lea; el va fi apoi înlocuit de acela de „Sfînta Vineri", după biserică; aşa o găsim atît în catagrafia din 1798, cît şi în lista lui Borroczyn din 1852; 8. Tot de la un contemporan al lui Matei Basarab, căpitanul Răzvan, constatat documentar în 1644, se trage numele mahalalei *Răzvan*, una din cele vechi ale Bucureştilor. În 1798 ea are 94 de case; 9—10. Alţi doi ostaşi, dar de rang mai mic, doi *ceauşi* — tot aşa se chemau însă şi slujbaşii plătiţi ai breslelor de meseriaşi sau negustori, cei care îndeplineau hotărîrile staroştilor şi strîngeau dările şi cotizaţiile breslaşilor — au dat numele lor celor două mahalale *Ceauş Radu* şi *Ceauş David*. Amîndoi se pare că au trăit pe la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui de-al XVIII-lea. Amintirea primului se păstrează pînă azi în biserica numită astfel; pomelnicul ei poartă data 1757, „ghenarie" 7. A celui de-al doilea n-a rezistat; deşi lăcaşul de lemn ridicat aici în prima jumătate a secolului al XVIII-lea de către Mihail Băbeanul, logofătul de taină, devenit în călugărie Macarie schimnicul, i-a purtat la început numele, şi deşi în 1766 mahalaua se numea Ceauş David, el a fost apoi înlocuit de acela al popii Dimii, unul din slujitorii mai de vază ai lăcaşului — între timp nepotul lui Mihail, căpitanul de lefegii Panait Băbeanul înlocuise biserica de lemn printr-una de zid (1786) — pentru ca la urmă să se impună numele de Biserica *Icoanei*, existent şi astăzi. Cu acest ultim nume găsim pomenită mahalaua în 1852, la Borroczyn. Merită să fie relevat faptul că Mihai Băbeanul adăugase ctitoriei sale şi un aşezămînt de binefacere, şi anume, cîteva chilii în care erau adăpostite, dîndu-le şi mîncare şi îmbrăcăminte, o seamă de „femei sărace", dar „obraze mai alese şi mai deosebite", cum citim în actul dat de Alexandru Ipsilanti la 1 mai 1775. Un aşezămînt similar întemeiase el şi la cea de-a doua ctitorie a sa, biserica Hagiul, unde erau de asemenea cîteva chilii destinate aceluiaşi scop. Fondurile necesare proveneau din venitul a „12 pogoane de vie în podgorie", a mai multor stupi şi a unei „pivniţe de piatră cu 6 case, ce este la poarta domnească din sus, în mahalaua sfîntului Dimitrie", lăsate toate de Mihail Băbeanul celor două ctitorii. Dar aceste aşezăminte de binefacere nu erau singurele în Bucureşti. Mai existau încă patru chilii cu aceeaşi destinaţie la Biserica Dintr-o Zi — o ştim din „cartea", datată 1 iunie 1783, a mitropolitului Grigore; de asemenea, două chilii zidite în 1810 pentru „sălăşluirea celor săraci" la biserica Udricani; altele erau la biserica Sf. Ilie de lîngă Podul Calicilor; 11. Mahalaua *Staicul*, din plasa Broştenilor, trecută în catagrafia din 1798 cu 96 de case, poartă numele logofătului Staicu, ctitorul, împreună cu soţia sa Despa, al bisericii Bradu-Staicu (1740), biserică refăcută în 1809 de un Apostol Velicu şi în 1875 de enoriaşi; 12. De la un doctor, şi anume, de la Spiridon Kristofi, popular *Spirea*, s-a numit mahalaua din deal, în care a locuit el şi unde a ridicat biserica ce-i adăposteşte mormîntul (vezi mai sus, p. 102). În 1798 ea are 108 case şi figurează în catagrafie sub denumirea Spirea-n deal; 13—21. Nu avem indicaţii mai amănunţite asupra celor care au dat numele lor mahalalelor *Lucaci*, *Bărbătescul*, *Popescul*, *Boteanul*, *Silivestru*, *Delea*, *Iancul* şi *Ghencea*. Mahalalei Lucaci, amintită într-o diată inedită din 15 septembrie 1754 şi trecută cu 62 de case în 1798, i s-a zis, în secolul al XVII-lea şi într-o bună parte a secolului al XVIII-lea, mahalaua *Totoescului*; într-o condică din 1806 găsim echivalenţa: „în mahalaua Totoescului, ce-i zice acum Lucaci". Cine va fi acest Totoescu — boier, negustor sau meşteşugar — nu ştim, după cum nu ştim nici cine a fost Lucaci, al cărui nume îl poartă pînă azi biserica. La această biserică, distrusă de incendiul din 1847 şi refăcută de enoriaşi, a slujit ca dascăl vestitul Anton Pann (1798—1854); bustul lui, ridicat prin subscripţie publică, se vede în faţa lăcaşului, spre stînga; pe soclu e săpat epitaful pe care şi l-a compus singur: „Aci s-a mutat cu jale, În cel mai din urmă an, Care în cărţile sale, Se citeşte Anton Pann. Împlinindu-şi datoria, Şi talantul neîngropînd, Şi-a făcut călătoria, Dînd în lume altor rînd". Mahalaua Bărbătescu, în partea de sud a oraşului, avea numai 35 de case în 1798; numele i se trage probabil de la unul din membrii familiei boiereşti Bărbătescu, proprietar în partea locului. După mahala s-au numit şi cele două biserici din cuprinsul ei, Bărbătescu-Vechi (c. 1784), refăcută în 1818 şi, a doua oară, în 1858, şi Bărbătescu-Nou, cunoscută azi mai ales sub porecla „Cuţitul de argint". Mahalaua Popescului e una din cele mai vechi din Bucureşti, deşi documentar apare abia în 1718; într-însa se afla jitniţa sau magazia de grîne a domniei; tot aici şi-au avut aşezările evreii cei dintîi, spanioli, făcîndu-şi şi sinagogă. Detalii asupra acestei mahalale aflăm în două zapise din 1 februarie 1740 şi 26 iunie 1746, ultimul fiind inedit. Prin cel dintîi, Aişea cadîna, fosta soţie a răposatului Bairam-aga, căpitanul de lipcani, vinde cu 250 de taleri lui Iordache Canela, biv-vtori armaş, casa ei „în mahalaoa Popescului", casă vecină cu aceea a lui „Leondar portaru", cu a lui „Ştefan Călăraşu" şi a lui „Iane căpitanul de scutelnici". Iar prin cel de-al doilea zapis, Neagoe Gorgăneanul (de la Gorgan) şi cu soţia sa Ioana vînd lui Constantin Tuiungiul „o casă... aici, în mahalaua Popescului, la vale după jitniţa domnească". În 1798, catagrafia arată 155 de case, deci o populaţie relativ deasă; e a treia mahala din Bucureşti, sub raportul numărului locuitorilor, fiind întrecută numai de mahalalele Sf. Gheorghe-Vechi şi Sf. Gheorghe-Nou. Numele ei vine, probabil, de la vreunul din

membrii vechii familii boiereşti din Popeşti, satul de la sud-est de oraş. Despre mahalaua *Boteanul* din plasa Podului Mogoşoaiei, trecută cu 39 de case în catagrafia din 1798, ne dă ştiri o hotarnică inedită din 24 martie 1764; ea priveşte un loc al Mitropoliei lung de 84 de stînjeni şi jumătate, deci circa 165 de metri, situat în această mahala „alăturea cu locul dumnealui Văcărescului, în jos spre biserica cu bradul pînă în uliţa ce vine pe lîngă gardul popei Vasilie". „Biserica cu bradul" este actuala biserică Boteanu; numele pe care i-l dă hotarnica se explică prin prezenţa vreunui brad falnic alături de lăcaş, aşa cum va fi fost şi la biserica Bradu-Staicu; spre comparaţie, amintim biserica Stejarul, din apropiere, fostă pe strada Luterană (în spatele Palatului Republicii). Din pricina bradului sau a pîlcului de brazi, i s-a mai zis acestei mahalale şi *Brazii*; cu acest nume apare ea într-un act din 1781, iulie 28, referitor la un loc de casă al lui Dumitru suilgi-başa, mai mare peste cişmele şi ape. De la care din membrii familiei Boteanu, cunoscută documentar de pe vremea lui Matei Basarab, s-a numit mahalaua şi, pînă azi, biserica, nu ştim. N-avem informaţii nici asupra lui Silivestru — boier? neguţător? — care a dat numele său mahalalei ce figurează cu 96 de case în catagrafia din 1798, nici asupra acelui Delea — compară cu Felea, Selea, Sulea, Straulea — de la care se trage numele celor două mahalale, cea veche şi cea nouă — ultima pomenită documentar în 1793 — şi avînd respectiv 86 şi 74 de case în 1798, nici asupra lui Iancu, de la care vine numele mahalalei Iancului, din plasa Tîrgului de Afară, avînd 62 de case în 1798, nici, în sfîrşit, asupra lui Ghencea, după care a fost botezată mahalaua Ghencii din lista lui Borroczyn (1852) şi de la care a rămas numele cimitirelor din partea locului. Va fi fost poate unul din neamul Burnăzeştilor, ctitorii de la 1820 ai bisericii Ghencea. Un act inedit din 1853, iunie 16, dă echivalenţa: „mahalaua biserica Ghenci ce-i zice şi Lupeşti". Din domnia lui Matei Basarab ni s-a păstrat un zapis inedit, cu data de 25 ianuarie 1643 prin care uncheşul Dobre, în călugărie Dionisie, dăruieşte mănăstirii Argeş „un loc în oraş în Bucureşti, loc de casă, cu pimniţă, cu îngrădişul... cumpărat de la Cazan, *în mahalaoa lu Rahni*". Cine a fost acest „Rahni", după care s-a numit mahalaua, ne-o spune un alt zapis inedit, din 29 aprilie 1626, privind cumpărarea a două răzoare de vie în oraş, „de la Dumitru judeţul din Bucureşti, *fiul lui Rahnea*". Numele nu era din cele obişnuite; la întărirea ulterioară, din 11 ianuarie 1655, a daniei unchiaşului Dobre, diacul domnesc nu l-a putut descifra, nu şi-a dat seamă de ce mahala e vorba şi a lăsat locul alb. Nu ştim încă unde venea această mahala — una din cele mai vechi pomenite documentar. De asemenea, nu putem preciza încă aşezarea mahalalei *Fraţilor*, ai cărei locuitori primesc la 5 august 1820 de la mănăstirea Radu-Vodă un loc pentru clădit biserică.

Două mahalale din Bucureşti au nume de femeie. Una este *Mîntuleasa*, numită astfel după „jupîneasa Manta, sora jupînului Manta cupeţul", şi după soţia acestuia din urmă, cele două ctitore ale bisericii respective (1733). La 4 octombrie 1781, jupînul Gheorghiţă mărgelarul din mahalaua Mîntulesii cumpără un loc cu pivniţă de piatră de la Safta logofeteasa, fiica popii Grigore din mahalaua Protopopului. La 1798 avea 28 de case, era deci o mahala mică şi relativ nouă. Mai mare şi mai veche era cealaltă mahala cu nume de femeie, *Dobroteasa*, situată în plasa Broştenilor şi numărînd 102 case în catagrafia din 1798. Cine a fost Dobroteasa de la care şi-a luat numele mahalaua şi biserica, soţia cărui Dobrotă, nu ştim. În orice caz, mahalaua e mai veche decît 1736, data înălţării lăcaşului bisericesc de către vel-vistierul (?) Constantin Năsturel şi soţia lui Ancuţa, dar nu aşa de veche cum credea colonelul Pappasoglu, istoriograful Bucureştilor şi şezător în partea locului — o stradă-i poartă numele — care considera, fără dovezi, că biserica respectivă este „cea dintîi" în timp, adică cea mai veche a oraşului.

În legătură cu viaţa caracteristic orăşenească a meseriaşilor şi negustorilor sînt numele unei serii întregi de mahalale bucureştene — 27 la număr. Foarte veche e mahalaua *Tabacilor* sau tăbăcarilor, deşi prima menţiune documentară datează numai din 1652. Ei se aşezaseră mai întîi „din sus" de mănăstirea Sf. Ioan, deci cam pe unde sînt azi străzile Belvedere şi Domniţa Anastasia, în preajma unui „pîrîu" ce se vărsa în Dîmboviţa. Aici îi aminteşte o carte din 1666, decembrie 12, a judeţului Gherghina privind nişte locuri de casă ale mănăstirii: „unde sînt acum tabacii". Opt ani mai tîrziu, constatăm că se mutaseră: în 1674, decembrie 21, Duca-vodă, întărind zisei mănăstiri aceleaşi locuri de casă, precizează că ele se aflau „den sus de mănăstire, *unde au fost tabacii*". Pricina mutării trebuie să fi fost mirosul greu legat de meseria lor — tăbăcitul sau argăsitul pieilor; oraşul întinzîndu-se, ei ajunseseră în interiorul lui, de unde, la început, fuseseră la margine; aşa încît au trebuit să se mute, şi anume, s-au stabilit în partea de sud-est, tot lîngă Dîmboviţa, dar dincolo de Radu-Vodă, la periferie. Această ultimă aşezare a lor e numită în cronica lui Ion Dobrescu, în legătură cu incendiul de la 23 aprilie 1823, „mahalaoa tabacilor sîrbi". De aici s-au recrutat o bună parte din oamenii de nădejde ai revoluţionarilor de la 1848, precum şi din manifestanţii de pe Dealul Mitropoliei din preajma lui 24 ianuarie 1859. Veche este şi mahalaua *Zlătarilor*, adică a meşteşugarilor care lucrau aurul (*zlat*, în slavoneşte; de aici, Zlatna) şi argintul, deci a giuvaergiilor, iar nu a ţiganilor zlătari, cum s-a crezut de unii cercetători. Aşezată în partea de nord-vest a oraşului vechi, în Plasa Tîrgului, lîngă biserica Zlătari, ea este amintită într-un act din 1675, ianuarie 15, referitor la o casă şi o pivniţă, foste ale lui Necula Sofialiul. În 1798 ajunsese cea mai mică mahala din Bucureşti: avea numai 2 (două) case, restul de 16, care ţinuseră

tot de ea, formînd, la această dată, o alta, deosebită, numită *Hanul Zlătarilor*. În centrul comercial al orașului, în „inima tîrgului" , unde se aflau hanurile cele mari, mai există de altfel acum, la finele secolului al XVIII-lea, încă alte nouă mahalale formate printr-un procedeu identic, prin defalcarea adică, din mahalalele vechi, a acestor hanuri și a caselor din jurul lor; ele poartă, uneori, numele mătcii din care s-au desprins. Sînt astfel mahalalele: 1. *Hanul Sf. Gheorghe-Nou*, cu 64 de case; 2. *Hanul Grecilor*, pe locul unde a fost Conservatorul, cu 33; 3. *Hanul Constantin-Vodă*, pe locul Palatului Poștelor, cu 32; 4. *Hanul Stavropoleos*, în jurul bisericii, cu 28; 5. *Hanul Sf. Ioan cel Mare*, pe locul sediului central al CEC-ului (fosta Casă de depuneri), cu 24; 6. *Hanul Șerban-Vodă*, pe locul sediului central al Băncii Naționale, cu 19; 7. *Hanul Colței*, lîngă spital, tot cu 19; 8. *Hanul Filipescului*, la colțul format de Lipscani și Podul Mogoșoaiei, peste drum de Zlătari, cu 12; 9. *Hanul lui Zamfir*, în Blănari, lîngă mahalaua Șelarilor, iarăși cu 12. Foarte veche, printre cele dintîi, a fost mahalaua *Scaunelor* sau a *Măcelarilor*. Cu acest al doilea nume apare ea într-un act din 1 iulie 1695 dat de „noi, oroșanii, carii sîntem... vecinii locului unchiașului Stănilă din mahalaua Măcelarilor". Și aici s-a produs o deplasare, ca și la mahalaua Tabacilor, și anume, din preajma Universității de azi, unde vom găsi, în secolul al XVII-lea, în locul ei, mahalaua Sf. Sava (vezi mai sus, p. 353), s-a mutat spre răsărit, pe unde e actuala Stradă Scaune. I se mai spunea și mahalaua *Săpunarilor* deoarece, din seul vitelor tăiate, unii dintre mahalagii se îndeletniceau cu fabricarea și vinderea săpunului. Două acte inedite, din 7 și 8 iunie 1675, amintesc de „mahalagii de la biserica Săpunarilor" și de preotul „Costandin ot mahala[ua] Săpunarilor". Era străbătută de Bucureștioara, gîrlița ce izvora din balta Icoanei și se vărsa în Dîmbovița. În această mahala are loc o verificare a unei hotărnicii mai vechi, verificare despre care ne informează actul inedit din 3 februarie 1764, caracteristic nu numai pentru felul cum se proceda în asemenea împrejurări, dar și pentru unele aspecte ale vieții locale. Reproducem o parte a actului: „Și întîi am început din piiatra ce s-au găsit de marginea podului a uliții ce merge la scaune[le] de carne, lîngă talpa casii Radului vătaf de pescari, și am pus altă piiatră noao în locul aceiea, de către locul lui jupînu Dumitru Lehliu. Și de acolea am mersu drept înnainte, tot alăturea de locul Lehliului pînă în colțul ulucilor, în dreptul gîrliciului pimniții, și săpînd, am găsit piiatra cea veche îngropată drept colțul ulucilor, și am pus altă piiatră noao peste piiatra acea veche ce s-au găsit, rămîind piiatra cea veche supt uluce. Și de acolea puțin înnainte, în dreptul casii Niții Fuștășoa[i]căi [a soției unui fuștaș, soldat de gardă la Curtea domnească], iarăși săpînd, s-au găsit piiatra cea veche iar supt uluce și am pus altă piiatră noao în locul ei. Și de acolea drept înnainte pre lîngă ulucile Lehliului, prin gaura puțului și pre dinnaintea Besericii Scaunelor în podul uliții ce vine de la Colțea, unde au mărturisit popa Nicola de la Beserica Scaunelor că au fost piiatra cea veche și au perit, și au pus altă piiatră noao aproape de colțul casii lui Grigorie Grosul, unde au venit stînjeni 32 ce scrie în cartea de hotărnicie, adecă din piiatra aceasta pînă în bolovanul porții popei Tomei și s-au găsit magaziia cea de piiatră a lui Grigorie Grosul, cea de lîngă casă, pusă pe locul sfintei Mitropolii..." Alături de mahalaua Scaunelor era aceea numită *Scaunele pescarilor*, unde se desfăcea peștele sărat și proaspăt, adus de la baltă; ea figurează în catagrafia din 1798 cu 56 de case, în timp ce vecina are 89. Amintirea acestei mahalale se mai păstra, spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, în numele străzii Pescăria Veche, nume schimbat apoi de edili fără înțelegere pentru trecutul orașului în General Florescu. Este posibil ca și numele mahalalei *Batiște* să fie în legătură tot cu Scaunele de măcelari; el ar designa locul bătut, bătătura sau ograda — sens existent încă în Transilvania — unde stăteau vitele aduse spre tăiere; aici ar fi fost deci cel dintîi *obor* al orașului, mutat apoi unde e acum biserica Oborul-Vechi și, după aceea, la Oborul-Nou pe locul Halelor Obor de astăzi. Gion explică altfel numele Batiștei, punîndu-l în legătură cu Constantin *Baptista*, dregătorul lui Radu Mihnea, și al lui Alexandru Coconul și stăpînul, după tradiție, al unei frumoase așezări (casă și grădină) în partea locului, așezare despre care n-avem însă nici o dovadă documentară. În sprijinul explicației care leagă numele acestei mahalale de numele unei persoane, vine documentul din 5 aprilie 1660, care menționează „biserica lui Batiște" (vezi mai sus, p. 102). Batiștei i s-a mai zis, spre finele secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, și *„mahalaua Mănciuleștilor"* — așa, de pildă, într-o însemnare din 1802, decembrie 1 — după neamul vătafului de măcelari Manciul, care, împreună cu soția sa Ilinca și cu alții, a ridicat, în 1763, biserica de zid, existentă și astăzi. Mahalaua *Olari*, a meșterilor și negustorilor de oale, se întindea pe unde este astăzi biserica purtînd acest nume; în 1798 avea 64 de case și aparținea plășii Tîrgului de Afară. *Oțetarii*, cei ce făceau și vindeau oțet, dăduseră numele lor unei mahalale din plasa Podului Mogoșoaiei; ea se alcătuia din 52 de case la data catagrafiei amintite. *Cărămidarii* au avut două mahalale: una mai veche, în partea de sud-est a orașului, unde o hotarnică din 4 iunie 1668 amintește „piatra drept Cărămizii" — sub acest ultim nume înțelegîndu-se probabil un sat separat la acea vreme, înglobat ulterior și devenit mahala — și o alta mai nouă, în extremitatea opusă a Bucureștilor, la nord de intrarea Dîmboviței în oraș (vezi și mai sus, p. 258). De breasla brutarilor se leagă de asemenea numele a două mahalale: una e *Manea Brutaru*, în jurul bisericii ridicate de acest staroste — mai înaintea lui îi zicea mahalaua Popa Radu — și cealaltă *Pitar Moșu*, nume mai nou, existent în lista din 1852 a lui Borroczyn, dar care nu figurează și în catagrafia din 1798; am întîlnit-o și

Planşa VII. O parte din mahalaua Radu Vodă. În fund, centru şi stînga, Mănăstirea Radu Vodă cu zidul înconjurător ; în dreapta, Biserica lui Bucur. Case acoperite cu olane şi cu şindrilă ; la casa din stînga, un puţ cu roată ; în dreapta, lîngă drum, un puţ cu cumpănă.

Acuarelă de un anonim rus, pe la 1830 (B. A.)



sub numele de mahalaua *Pităresei:* aşa într-un act din martie 1831. *Şelarii*, meseriaşi şi negustori însemnaţi, erau mai ales în mahalaua cu acest nume, situată în partea veche a oraşului; o întîlnim documentar în 1676; după clădirea bisericii cu hramul Sf. Nicolae de către Pană Apostol, se întrebuinţează de obicei denumirea mahalaoa Sf. Nicolae din Şelari; cîteodată, însă, şi mahalaua Şălarilor, cum e, de pildă, în actul inedit din 8 martie 1750. De la un scorţar sau ţesător de scoarţe îşi trage probabil numele mahalaua *Scorţarului*, trecută în catagrafia din 1798 cu 44 de case. I s-a mai zis în secolul al XVIII-lea şi mahalaua Şerban-Vodă (Cantacuzino) din cauza casei şi bisericii pe care le-a ridicat acest voievod în cuprinsul ei. În lista lui Borroczyn o întîlnim sub forma plurală Scorţari, *simultan* cu mahalaua Şerban-Vodă. Ceea ce înseamnă că la mijlocul secolului al XIX-lea prin acest ultim nume se înţelegea o altă mahala decît aceea a Scorţarului, şi anume, o mahala în regiunea străbătută azi de Calea Şerban-Vodă. Tot de la un meşteşugar — dar nu direct, ci indirect, prin intermediul bisericii — îşi trage numele şi mahalaua *Manu Cavafu*, situată în partea de sud-est a oraşului şi menţionată în aceeaşi listă a lui Borroczyn. Înseamnă „Manu cizmarul", dar un cizmar care lucrează încălţăminte mai grosolană, ordinară, nu „subţire". Cred că tot un meşteşugar sau un negustor va fi fost şi acel Apostol Marinciu, al doilea ctitor al bisericii *Apostol* — piatra lui de mormînt situată în pronaos nu se mai poate citi — de la care şi-au luat numele atît lăcaşul, cît şi mahalaua, situată în plasa Broştenilor.

Negustorii şi precupeţii, cei ce se îndeletniceau exclusiv cu negoţul, nu erau şi meşteşugari, au dat numele lor, direct sau indirect, la cîteva din mahalalele bucureştene. În această categorie intră: 1. Mahalaua *Negustori* din plasa Tîrgului de Afară. O însemnare din 24 februarie 1751, pe o pravilă a lui Matei Basarab, arată că această pravilă aparţine „sfintei beserici din mahalaua neguţătorilor". În 1798 număra 34 de case; 2—3. *Precupeţii-Vechi* şi *Precupeţii-Noi*, două mahalale situate în Plasa Podului Mogoşoaiei, avînd, în 1798, 105, respectiv 42 de case; 4. *Lipscanii*, după numele negustorilor care desfăceau marfă de Lipsca (Leipzig); în catagrafia din 1798 e trecută cu 49 de case; 5. La o categorie asemănătoare de negustori, şi anume, la aceia care desfăceau marfă de Udrii (Adrianopol sau, turceşte, Edirne), deci la Udricani, trimite indirect numele mahalalei *Udricanul* — în 1852 *Udricani* — după „Udrecan (Udrican) clucerul", ctitorul bisericii; 6. Tot în această grupă intră şi mahalaua *Tîrgul de Afară*, după care s-a numit şi plasa; are numai 25 de case în 1798; în lista lui Borroczyn apare sub numele de *Oborul-Vechi*. Mahalaua *Oborului* e citată şi într-un act din 15 august 1822; 7. Semnalăm, în sfîrşit, că marele Tîrg al Moşilor a determinat numele bisericii şi mahalalei *Sf. Ion Moşi;* în lista lui Borroczyn o întîlnim sub forma uşor modificată *Ion Moşu*.

O categorie deosebită, sub raportul numelor, o formează mahalalele care arată aşezări de grupe etnice străine sau de români provenind din diferite părţi ale teritoriului naţional. Mahalaua *Olteni* a fost locuită la origine de oameni veniţi din Oltenia sau de pe malurile Oltului, de unul deci din numeroasele grupuri care s-au răspîndit în Muntenia şi Moldova de miazăzi. La 8 februarie 1696, Constantin Brîncoveanu dăruieşte lui Alexandru biv-vel postelnic „un loc de casă aici în oraşul domniei-miale în Bucureşti, în mahalaua ce se chiamă a Oltenilor, pre lîngă locul Radului tabacul, în lung spre biserică, stînjini 29"... O explicaţie similară trebuie să dăm şi pentru numele micii mahalale *Moldovenii*, din plasa Gorganului, avînd în 1798 numai 12 case; va fi fost o colonie venită sau adusă din Moldova, în împrejurări pe care nu le cunoaştem. Vechiul sat *Sîrbi*, încorporat în oraş şi devenit o mahala a lui — aşa apare în secolul al XVII-lea (vezi mai sus, p. 257) — arată o aşezare de sud-slavi, sîrbi sau bulgari. Nume caracteristice sud-slave se mai întîlnesc la locuitorii acestei mahalale încă la începutul secolului al XIX-lea. Astfel, de pildă, în zapisul inedit din 6 septembrie 1814, prin care „Anastasiia, mătuşa lui Neculai Dogaru", vinde „dumnealui jupîn Iliie Papistaşu" o casă cu locul ei şi cu o „prăvălioară", „în faţa uliţii, în mahalaoa Sîrbilor", printre martori figurează şi „Enciu", ginerele Anastasiei, şi un „Sfetan". Mahalaua *Armenească* apare cu acest nume în lista lui Borroczyn în 1852, nu însă şi în catagrafia din 1798, deşi exista încă din veacul al XVII-lea. Se întindea de-a lungul „uliţii armeneşti" şi în jurul bisericii (vezi fig. 210). Tot în lista lui Borroczyn apare şi mahalaua *Greci;* în actele de la sfîrşitul secolului al XVII-lea o găsim sub numele de „mahalaua Bisericii Grecilor", iar în catagrafia din 1798, sub acela de „Hanul Grecilor". Ştim că negustorii greci erau numeroşi în Bucureşti şi printre cei mai vechi; se vede treaba însă că aici, în jurul bisericii lui Gheorma banul — căci acesta e primul ctitor — se aşezaseră de preferinţă, de vreme ce au determinat schimbarea numelui lăcaşului de la care s-a dat apoi şi numele mahalalei. Că el ar fi în legătură cu închinarea acestui lăcaş către „arhiepiscopia Pogonianii, în ţara grecească" — după expresia documentului din 5 aprilie 1635 — ni se pare mai puţin probabil, deoarece existau în Bucureşti o serie întreagă de mănăstiri şi biserici în aceeaşi situaţie de metoaşe a marilor lavre de la Athos, Ierusalim, Sinai etc., cu egumeni şi călugări greci, şi totuşi nu căpătaseră calificativul pe care-l are Biserica Grecilor.

Unele instituţii — administrative, fiscale sau militare — au determinat şi ele numele cîtorva mahalale. De la vechea reşedinţă a domnului s-a numit mahalaua *Curtea vechе*, trecută în lista din 1852 a lui Borroczyn. Mănăstirea Radu-Vodă avea lîngă ea o „slobozie", adică o aşezare de colonişti, oameni adunaţi din toate părţile — „au rumân, au grec, au sîrb, au arbănaş, au moldovan, au fieşte orice om", cum



Fig. 210 — Biserica armeană construită în 1911 după planurile arhitectului D. Maimarolu. (C.C.G.)

spune hrisovul inedit din 25 noiembrie 1628 de la Alexandru Iliaş — cărora domnii, începînd cu primul ctitor, Alexandru al III-lea Oaie-Seacă, şi continuînd cu cei din veacul al XVII-lea, le acordaseră un regim fiscal privilegiat. Cînd această „slobozie" a fost inclusă în oraş şi s-a transformat într-o mahala a lui, ea a păstrat numele de *Slobozia domnească*. Ni s-a păstrat o hotarnică, inedită, din 21 ianuarie 1759, dată de „preoţii şi mahalagiii din mahalaoa Sloboziia domnească" pentru „locul caselor... răposatului Mihail Fălcoianul biv-vel stolnic". Acest loc se învecina cu acela al lui Matei Fălcoianul biv-vel logofăt, fiind despărţite de un dud mare, pus — cum spune hotarnica — de „Stoica, copilul din casă... împreună cu jupîneasa Fălcoianca cea bătrînă, ca să fie hotar". Un alt document inedit, din 1775, iulie, ne arată că mahalaua Slobozia domnească avea şi un al doilea nume, de fapt o poreclă: „Broştenii".

Categoria militară a „trîmbiţaşilor", slujind la Curtea domnească şi în oştire, a determinat numele mahalalei în care se vede că şedeau mulţi dintre ei; o găsim menţionată într-o poruncă din 23 mai 1716 a lui Nicolae Mavrocordat, în alta, similară, din 16 mai 1717, şi într-o a treia din 12 ianuarie 1733. Ea se întindea pe lîngă mănăstirea Sf. Ioan cel Mare, în lunca Dîmboviţei, trecînd şi peste apă spre Mihai-Vodă; în cuprinsul ei se afla „podul de nuiele", adică o uliţă podită cu nuiele în loc de bîrne de stejar; spre comparaţie, amintim Podul de Pămînt — Calea Plevnei de azi — care era numai de pămînt bătut. Numele i se mai păstra în popor pînă spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea, dovadă actul inedit din 5 iulie 1781 prin care o anume Chiţa, soţia lui Ieremia, vinde mănăstirii Sf. Ioan cel Mare o casă a ei, veche, cu pomii respectivi, „în mahalaoa Trîmbiţaşilor". În catagrafia oficială din 1798 ea nu mai figurează însă. A existat şi o mahala a *Poştei vechi*, în partea de sud-vest a oraşului. Ne-o spune documentul inedit, fără dată — probabil finele secolului al XVIII-lea — prin care un Ivan sin Bogdan sîrbul ia de la mănăstirea Radu-Vodă un loc spre a-şi face casă „pe moşiia mănăstirii ce să numeşte Lupeşti ot mahal[aua] Poştea veche", plătind de pogon cîte 5 taleri pe an.

O seamă de mahalale şi-au luat numele de la vreun element al mediului fizic: prund de gîrlă, izvor, copac, fruct, sau de la o realizare, reală sau presupusă, a omului: fîntînă, pod, gorgan. La 3 noiembrie 1708, un document inedit menţionează o casă *în mahalaua Prundului*, iar la 8 iunie 1709, Manolache cupariul face un schimb cu Mitropolia, primind un loc „aici în Bucureşti", în aceeaşi mahala, „alăturea

cu locul casii" lui, şi dînd în schimb o pivniţă cu 2 prăvălii şi cu case deasupra pivniţei. Mahalaua se întindea pe prundul Dîmboviţei, în faţa Curţii domneşti; aici zideşte, din temelie, o biserică „de piatră", avînd şi „chilii" alături, tot de piatră, „Theofan shimonahul" şi o închină ca metoh Mitropoliei, prin actul din 21 septembrie 1682. După ce domniţa Bălaşa, fiica lui Brîncoveanu, înalţă şi ea o biserică, în apropierea aceleia a lui Theofan, mahalaua îşi schimbă numele şi devine Domniţa Balaşa din Prund. Aşa figurează ea în catagrafia din 1798, unde e trecută cu 53 de case. În 1852 e numită Doamna Bălaşa. În partea oraşului unde e astăzi strada Izvor, pe malul drept al Dîmboviţei, se întindea, în secolul al XVIII-lea, mahalaua *Izvorul*; ea avea 95 de case în 1798. Două mahalale bucureştene s-au numit după copaci: una a fost mahalaua *Brazii*, în jurul „bisericii cu bradul", azi biserica Boteanu; cealaltă, mahalaua *Stejarul*, din pricina unui stejar falnic, lîngă care Tănase căpitanul şi Stanciul vătaful de brutari au ridicat în 1763, în locul uneia mai vechi, o biserică de zid numită apoi biserica Stejarul. De aceea, mahalaua e cunoscută încă de la finele secolului al XVII-lea — aşa într-un document din 1691 — şi sub numele de „mahalaua biserici de la Stejar". La 23 iunie 1753, un Hagi Chiriac dăruieşte printr-un act inedit, „Stanchii, ce au fost roabă a noastră", şi fiicei ei, Sofica, „o casă însă cu grădină şi cu vie şi cu alte namestii înprejur cît trebue casii, în mahalaoa bisericii de la Ştejar" [1]. Semnalăm de asemenea, graţie unui act din 1795, mahalaua *Vişinei*, după fructul bine cunoscut sau, poate, mai degrabă, după numele unei femei pe care o chema aşa.

În ce priveşte mahalalele numite după unele realizări omeneşti, cităm în primul rînd mahalaua *Foişorului*, după „foişorul" pentru „frumoasă priveală" înălţat de Nicolae Mavrocordat lîngă „casele domneşti" de care face pomenire actul său din 2 martie 1724. Era apoi mahalaua *Fîntîna Boului*, amintită documentar în 1753 (actul citat în notă) şi avînd 86 de case în 1798; ea îşi trage numele de la o fîntînă făcută probabil de un anume Boul — nu ştim cine a fost el, dar o familie boierească numită aşa se întîlneşte în Moldova în secolele XVII—XVIII. Şi biserica ridicată în această mahala de către Mihail Cantacuzino a fost cunoscută la început sub acelaşi nume; apoi i s-a zis — şi aşa îi zice şi azi — Popa Tatu, de la unul din slujitorii lăcaşului. Două mahalale s-au numit după „podurile", adică drumurile principale podite cu bîrne de stejar sau nepodite, care le străbăteau. Una e mahalaua *Podul Calicilor*, care se întindea de o parte şi de alta a actualei Căi a Rahovei, dincolo de Palatul de justiţie şi de biserica Domniţa Balaşa, unde era mahalaua Prundului. La 10 februarie 1794, printr-un zapis inedit, Velcea Ogrăzeanul bivvel pitar face un schimb cu Mitropolia, dînd acesteia un loc mai mare în mahalaua Antimului şi primind locul „în mahalaoa Podului calicilor" pe care îşi clădise case de locuit şi prăvălii. Cealaltă e mahalaua *Podul de Pămînt*, trecută cu 73 de case în catagrafia din 1798. Se întindea de-a lungul primei jumătăţi a Căii Plevnei de astăzi. Cît despre mahalaua *Gorganului*, ea îşi trage numele de la gorganul pe care se afla, sub Şerban Cantacuzino, o biserică de lemn, iar mai tîrziu, biserica de zid numită şi azi Sf. Ilie-Gorgan. În realitate, aşa-zisul gorgan nu e o movilă artificială, făcută de mîna omului, ca zecile de gorgane din Bărăgan, ci un rest, mai rezistent, din podişul de odinioară, în care Dîmboviţa şi-a săpat albia. În 1798, mahalaua Gorganului, situată în plasa Gorganului, avea 116 case, era deci, comparativ, bine populată. Sub Matei Basarab, în această parte a oraşului trăiau „calicii", oameni sărmani; de aceea, într-un document din 1639, ea e numită „mahalaua calicească, la Gorgan".

Au fost şi mahalale care au avut drept nume o *poreclă*, dată fie direct, fie indirect, după porecla bisericii respective. În această categorie intră mahalalele *Broşteni*, *Flămînda*, *Caimata* şi *Mahalaua Dracului*. Broştenii, menţionaţi ca mahala încă în 1696, şi-au tras numele — în realitate o poreclă ironică — de la mulţimea bălţilor şi o broaştelor de care era plină nu numai mahalaua lor, dar o mare parte din plasa respectivă. Pînă nu demult exista încă, în această regiune, strada Broşteni, după cum astăzi există, în diferite părţi ale oraşului, strada Broscăriei (raionul Lenin), intrarea Broaştei (raionul Tudor Vladimirescu) şi intrarea Brotăceilor (raionul 1 Mai). Printr-un act fără dată, probabil finele veacului al XVII-lea sau veacul al XVIII-lea, Cîrstea pîrcălabul şi soţia lui vînd unui Dumitru şi soţiei acestuia „o casă aici în mahalaoa Broştenilor". În 1798 avea 96 de case, în timp ce mahalaua *Flămînda*, în aceeaşi plasă, numai 59. Numele acesteia din urmă, determinat de sărăcia locuitorilor, adesea flămînzi, a trecut şi asupra bisericii de zid începute în 1782 de vel-vornicul Istrati şi de Constantin Creţulescu, în locul celei vechi, de lemn, şi terminată în 1800 de breasla croitorilor. Mahalaua *Caimata*, trecută în catagrafia din 1798 cu 24 de case, făcea parte din plasa Podului Mogoşoaiei. Numele ei ar proveni, după Gion, de la calificativul dat Bucureştioarei, gîrliţa care o străbătea, cu apa şi malurile pline de necurăţenii, de dejecţiuni. Am amintit mai înainte (p. 100) şi o altă explicaţie, derivînd porecla din termenul grecesc καιμένη, care înseamnă „sărmana"; fie una, fie cealaltă din explicaţii, fie că biserica şi-a luat numele de la mahala sau invers, cert este că ne aflăm iarăşi în faţa unui calificativ asemănător aceluia al mahalalei Flămînda. Cît despre mahalaua *Dracului*, nume mai

[1] E interesantă justificarea daniei: „fiind această casă la mahala şi nedîndu-mi mîna ca să şăzi eu întrînsa". În realitate, era răsplata pentru o veche legătură — e pomenită şi fiica fostei roabe, fiica lui desigur; de altfel, pe lîngă această casă, le mai dă încă una, „în mahalaoa Fîntînii Boului", din vecinătate. În 1798, catagrafia însemnează în Plasa Gorganului, mahalaua Stejarul, cu 43 de case.

nou, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea — nu figurează în lista din 1852 a lui Borroczyn — el a fost dat mahalalei care se întindea la nord de Spitalul Filantropia, dincolo de Calea Grozăveştilor (azi Bulevardul Banu-Manta) şi în care era periculos să pătrunzi noaptea din cauza pungaşilor ce mişunau pe aici, avîndu-şi unul din sălaşe în „groapa" lui Ouatu. Luchian, chiriaş în partea locului — la nr. 36, pe Bulevardul Filantropiei (azi 1 Mai) — a imortalizat cîteva case vechi din această mahala într-un tablou intitulat chiar aşa: „Mahalaua Dracului"; a înfăţişat apoi şi alte aspecte ale ei, ca, de pildă, trista „gheretă de la bariera Filantropia".

De obicei, mahalalele au precedat lăcaşurile bisericeşti ridicate în mijlocul lor; şi-au durat mai întîi oamenii case sau bordeie, şi apoi, după ce s-au înfiripat, au făcut şi o biserică, în genere de lemn la început, apoi de zid. Sînt însă şi cazuri cînd mahalaua s-a format pe lîngă sau în jurul unui lăcaş preexistent; aşa s-a întîmplat cu mahalaua Slobozia domnească, de lîngă mănăstirea Radu-Vodă (vezi mai sus, p. 362), sau cu mahalaua din jurul mănăstirii jupînesii Caplea, mănăstire înlocuită, la finele secolului al XVI-lea, de aceea a lui Mihai-Vodă. Cînd numărul locuitorilor dintr-o mahala se înmulţea, cînd nu mai era loc destul pentru noi case în cuprinsul ei, se forma alături una nouă, adeseori cu acelaşi nume, însoţit de calificativul „nouă". La 20 iunie 1794, „Petrache sofragiul", printr-un zapis inedit, ia cu chirie de 10 taleri pe an, de la Mitropolie, „un loc sterp" al ei „în mahalaua nooaă pă Podu Calicilor, în dos..." ca să-şi dureze casă. Lîngă mahalaua Precupeţii-Vechi se formează Precupeţii-Noi, lîngă Delea Veche, Delea-Nouă — tuspatru în catagrafia din 1798 — lîngă Dealul Spirii-Vechi, Dealul Spirii-Nou (lista lui Borroczyn, 1852). În Delea-Nouă s-a născut, într-o bojdeucă mizeră, la 11 aprilie 1859, Barbu Ştefănescu-Delavrancea, al nouălea copil al unui căruţaş sărac, Ştefan Tudorică Albu, pe care mahalagiii îl porecliseră „Căruţă-goală". Uneori, cînd se îndesesc casele şi se ridică şi alte biserici în cuprinsul unei mahalale, ea se scindează şi se formează două sau trei. Acesta e cazul cu mahalaua popii Dîrvaş, care de la una în 1798 ajunge la trei în 1852, celelalte două numindu-se „Biserica Albă" şi „Amzea". Tot astfel cazul mahalalei Domniţa Bălaşa din Prund, care, iarăşi într-un interval de 54 de ani, dă naştere, prin scindare, la două: *Doamna Bălaşa* şi *Sf. Nicolae din Prund.*

În privinţa numelor, rezultă, din cele arătate anterior, că una şi aceeaşi mahala a avut uneori, în popor, două sau chiar trei nume simultane; de asemenea, două, trei sau patru succesiv. E cazul mahalalei *Tîrnovului*, numită apoi *Arhimandritul*, *Sfinţii Apostoli* şi *Dudescu*, sau a mahalalei *Bălăceanului*, căreia i se mai spunea, în aceeaşi vreme, şi mahalaua *Bisericii de Jurămînt* şi mahalaua *Sfîntul Dumitru*. De acest fapt trebuie să se ţie seamă cînd se cercetează subîmpărţirile teritoriale ale oraşului nostru.

Întocmai după cum termenul *enorie*, de origine grecească, fusese înlocuit, spre finele secolului al XVI-lea şi începutul celui de-al XVII-lea, prin termenul *mahala*, de origine turcească, tot aşa şi acesta din urmă e înlocuit, în secolul al XIX-lea, prin *cartier*, de origine franceză *(quartier)*. Încă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, mahalaua căpătase înţelesul discriminator, cu o nuanţă peiorativă, de aşezare mărginaşă, la periferia oraşului, spre deosebire de centru, care constituia tîrgul propriu-zis. În „nartul" din 3 aprilie 1793 se precizează, între altele, preţul apei cărate cu sacaua de la Dîmboviţa: 6 parale în „ocolul agiei", adică în centru, şi 9 parale „în ocolul spătăresc, la mahalale". Din cauza acestei diferenţieri, s-a simţit nevoia unui alt termen pentru mahalalele din centru, şi alegerea a căzut, cum era de aşteptat într-o epocă de intensă influenţă a limbii franceze, asupra termenului corespunzător din această limbă: *quartier*. Regulamentul Organic ştie, e drept, tot de „mahalale", ca termen generic; întrucît însă în textul lui — şi anume, în capitolul *Pentru dregerea tutulor uliţilor din oraş...* — se întrebuinţează termenul „trotuar" — din francezul *trottoir* — sîntem în drept să presupunem că se introdusese, încă în această epocă (1831), şi „cartier", chiar dacă cuvîntul nu figurează în amintitul Regulament. În orice caz, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, termenul era întrebuinţat curent. Tot atunci se introduce în terminologia oficială şi „suburbie", cu acelaşi înţeles.

MICRORAIOANE

Termenul „cartier" nu este numai un neologism pentru mahala; el se dă şi grupurilor de construcţii noi ridicate într-o parte a oraşului; în acest înţeles, se vorbeşte, de pildă, de cartierul Suter sau Vatra Luminoasă. Iar cînd grupul de construcţii noi este important, cuprinde mii de apartamente — caz din ce în ce mai frecvent în ultimul deceniu — atunci se întrebuinţează un nou termen, acela de „microraion", adică de raion mic. Chiar termenul ales arată proporţiile considerabile ale complexului de construcţii, acestea fiind intermediare ca suprafaţă între cartier sau suburbie şi raion. Asemenea microraioane, înzestrate cu tot ce este necesar vieţii moderne — de la magazine de tot felul pînă la şcoli, policlinici, cinematografe, terenuri sportive şi spaţii verzi — constituie adevărate podoabe ale capitalei Cităm astfel microraionul *Floreasca*, ridicat pe marginile imundei gropi de odinioară, transformate azi în parc, străjuit de şase blocuri-turn impunătoare; străzile acestui microraion poartă numele marilor compozitori ai lumii, de la Donizetti, Rossini şi Mozart la Beethoven, Ceaicovski şi Rachmaninov.

Citām apoi microraionul *Balta Albă*, ce se întinde în preajma bălții, altădată focar de infecție, devenit acum, iarăși, centrul unui parc; acest microraion, cînd va fi terminat, va avea circa o sută de mii de locuitori, populația unui adevărat oraș. Cine-l cercetează chiar în stadiul actual rămîne adînc impresionat de noua față a acestei laturi a orașului (vezi fig. 211). Un alt microraion este cel de la *Bucureștii-Noi*, de nerecunoscut față de așezarea de mai înainte; el are o largă piață pe a cărei latură se află unul din cinematografele moderne ale capitalei, „Înfrățirea între popoare"; are de asemenea un teatru de vară încăpător, în mijlocul Parcului „Nicolae Bălcescu". Nou de tot este microraionul de pe *Șoseaua Giurgiului*, unde blocuri înalte de multe etaje au înlocuit cocioabele anterioare. La fel, microraioanele de pe *Șoseaua Olteniței* (vezi fig. 212) și de pe *Drumul Taberei* (vezi fig. 213); și cel numit Jiul-Scînteia (vezi fig. 214); anterior acestora s-a ridicat microraionul *Giulești* (vezi fig. 215). Treptat, treptat, marginile orașului, așa de oropsite altădată, devin părțile cele mai moderne ale lui, demonstrînd, în mod concludent, marele salt calitativ din ultimul deceniu și jumătate în urbanistica Bucureștilor.



Fig. 211 – Noi construcții în cartierul Balta Albă (A.)

Fig. 212 – Blocuri noi pe șoseaua Olteniței (A.)

Fig. 213 — Blocuri noi în cartierul Drumul Taberei. (A)

Fig. 214 — Blocuri noi în cartierul Jiului. (S)

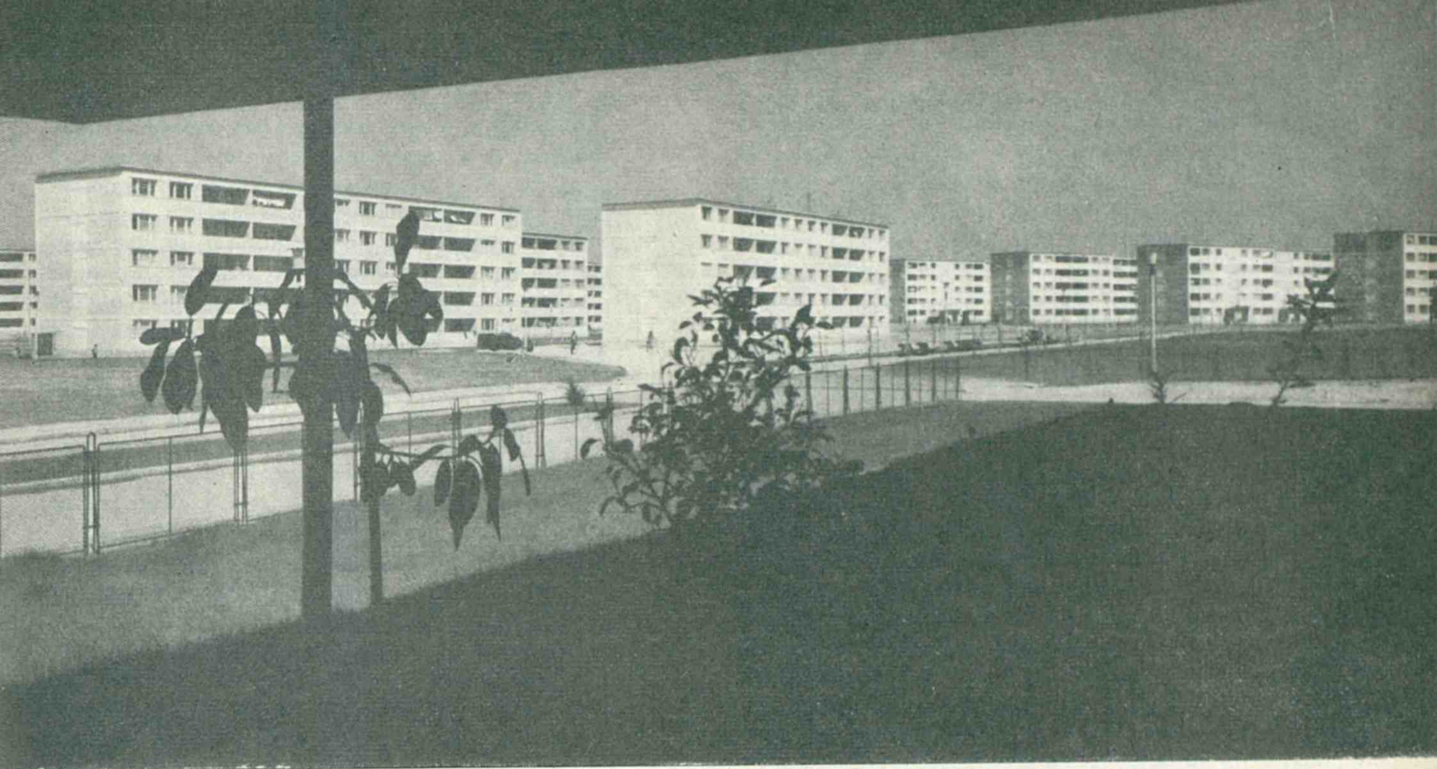


Fig. 215 — O parte din microraionul Giulești. (S)

„PODURI“ ȘI PODURI. ULIȚE ȘI STRĂZI. BULEVARDE ȘI MAGISTRALE

Străbătînd mahalalele sau despărțindu-le, o rețea întreagă de ulițe mari și mici împînzea Bucureștii. Centrul acestei rețele era Curtea Veche; de aici plecau majoritatea marilor artere, așa-zisele „poduri“, și aici era punctul de sosire, terminus, al drumurilor care veneau de la hotarele țării, adică de la vadurile Dunării, trecătorile munților și de la Milcov. Dacă mai tîrziu, în secolul al XIX-lea, Piața Sf. Gheorghe a fost socotită centrul rețelei de drumuri, de unde începeau să se măsoare distanțele, așadar kilometrul zero, în secolele anterioare acest centru îl constituia incinta reședinței domnești, cu diferitele ei *porți*, de la care plecau marile artere. La 12 martie 1780, într-un act inedit, descriindu-se măsurătoarea locului bisericii Șerban-Vodă, se spune: „...pînă în colțul băcăniei ce dă în podul cel mare care vine de la Curtea domnească cea veche...“. Iar mai departe: „...pe marginea podului tot a aceștii ulițe mare, ce vine de la poarta din sus a Curții domnești“. „Ulița mare“, amintită aici, a fost, în primele secole ale existenței orașului, artera principală a lui. Ea pornea de la „poarta din sus“, străbătea tot centrul comercial, formînd axa în care răspundeau o sumă de ulițe purtînd numele meșteșugarilor-negustori grupați pe specialități sau bresle și avînd ea însăși, de o parte și de alta, prăvăliile acestora, și continua apoi, devenind „drumul Tîrgoviștei“, ducînd așadar la capitala ce precedase Bucureștii. Prima mențiune documentară cu privire la această arteră principală a orașului este din 1589, iunie 5, cînd Mihnea Turcitul dăruiește lui Jipa vel-portar „un loc în orașul domniei-mele, în București, [pe] ulița cea mare, lîngă curtea domniei-mele“, drept răsplată pentru slujba credincioasă ce i-a slujit în străinătate. Cu nouă ani mai înainte, la 12 martie 1580, e amintită „ulița de către beserica Gheormei“, uliță pe care se aflau nouă prăvălii ale lui Dragomir, fost mare vornic. Tot în 1580, la 28 noiembrie, Caloian, județul orașului, și cei 12 pîrgari întăresc lui Preda, al doilea paharnic, cumpărătoarea sa de la Radul, fiul lui Stoian, anume „o casă cu grădina și cu locul, oricît se va alege împrejurul casei... dar cu ulița, pentru că această uliță este a casei“, fusese adică făcută pe locul casei, aparținea deci stăpînului respectiv. În secolul următor apar în documente o serie întreagă de numiri de căi și ulițe: „calea de sus“ (1614), zisă și „ulița den sus“ (1658), „ulița turcilor“ (1626), „ulița cea domnească“ (1659) — totuna cu „ulița mare“, — „ulița bărbierilor“ (1660) „ulița zlătarilor“ (1669), „ulița cea mare de jos, care..., mearge la s[vea]tii [sfîntul] Ioan“ (1674), „podul domnesc“ (act nedatat, sub Brîncoveanu) etc. Iar în secolul al XVIII-lea numărul podurilor și ulițelor pomenite în acte crește considerabil.

Prin cuvîntul „pod“ s-au înțeles la noi, în trecut, în domeniul căilor de comunicație, două lucruri: pe de o parte podul, statornic sau umblător, de peste o apă, pe de alta, pavajul de lemn, din bîrne de stejar, care acoperea un drum principal. Prin extensiune, ultimul înțeles s-a aplicat și drumurilor înseși, care erau astfel pavate și chiar acelora la care se întrebuințau alte materiale, ca nuielele (Podul de Nuiele în mahalaua Trîmbițașilor, în lunca Dîmbo-

viței, între Zlătari și Sărindar) sau pămîntul bătut amestecat cu pietriș, moloz, cenușă etc. (Podul de Pămînt, azi Calea Plevnei). Pavajul de lemn se făcea din bîrne groase de stejar, numite „podini", lungi cît lățimea drumului, deci circa 8 metri (4 stînjeni era lățimea „canonisită", adică „legiuită", din vechime a „podurilor" principale, domnești), groase de 25—30 de centimetri și late în proporție. Ele erau așezate transversal pe două tălpi groase, tot de stejar, numite „urși", cîte una de fiecare parte a drumului. Între cele două tălpi se săpa un șanț adînc, numit „savac", prin care se scurgeau apa de ploaie și zoile pe care gospodinele le aruncau pe marginea „podului". Cînd bîrnele erau noi, bine unite și savacul desfundat, „podul" reprezenta o mare ușurință pentru circulație, mai ales în vremea ploilor de toamnă și primăvară, cu noroaie mari. Cînd însă podurile începeau să se strice, aveau găuri, iar savacul se înfunda, din pricina gunoaielor aruncate și a mîlului cărat de ape, atunci se schimbau lucrurile. Nu arareori se întîmplau accidente, și oameni și cai rupîndu-și picioarele în aceste găuri — „dînd în gropi", — iar vara, din cauza căldurii, apele stătute deveneau rău mirositoare, stricînd aerul. O seamă de călători străini relevă aceste inconveniente, adăugînd și constatarea — exactă — că un asemenea sistem de pavaj, care se deteriora în scurtă vreme, costa mult și întrebuința o materie primă ce s-ar fi putut utiliza cu mai mult folos altfel. În 1807, englezul Th. Thornton observă că „risipa unei lemnării atît de fine, care trebuie înlocuită prin tot orașul la 5 sau 6 ani, nu poate fi îndreptățită de nici o nevoie". Ea ilustrează „neprevederea despotismului" și eroarea locuitorilor, care „au fost îndemnați să creadă și să repete că este nepotrivit să așezi un pavaj solid [piatră] pe un pămînt mlăștinos". Iar rusul Iakovenko relevă faptul că în octombrie 1825 Podul Mogoșoaiei „e acum pavat cu piatră, pe cînd mai înainte, ca mai toate ulițile, era podit cu lemn și trunchiuri de copaci, ce erau și scumpe și netrainice și împovorătoare pentru locuitori". Cîtă vreme pădurile uriașe de stejar acoperiseră șesul și dealurile Țării Românești, risipa acestui material prețios nu se băgase de seamă. Cînd ele începură să se rărească însă, și cînd atît valoarea lemnului, cît și a manoperei crescu, stăpînirea țării și administrația orașului își dădură seama că e preferabil, sub multe raporturi, ca podinele de stejar să fie înlocuite prin piatră. Această operațiune s-a inițiat în timpul primei domnii pămîntene, sub Grigore Ghica. „În 1824, aprilie, s-au început să să facă pod de piiatră în București", notează dascălul Dobrescu în cronica sa, adăugînd, ceva mai departe: „1825, septembrie 30, s-au săvîrșit de lucru podul de piiatră al Tîrgului de Afară, adică de la poarta din sus a Curții Vechi pînă afară din București, unde să fac Moșii, la cișmeaua din drumul Colintinii".

Podinele și urșii se aduceau de obicei pe apă, pe Dîmbovița, fiind mai lesne; alteori se transportau cu carele sau cu tînjalele. Anumite sate din județele Dîmbovița și Vlașca aveau această obligație a transportului și a montajului, beneficiind în schimb de un regim fiscal avantajos. Cînd se înnoiau „podurile" principale, adică se schimbau podinele și urșii, punîndu-se material nou, cel vechi, uzat, se întrebuința adesea spre a se reface poduri pe ulițe mai puțin importante. E ceea ce se întîmplă, de pildă, în 1784, domnul dînd ordin, la 6 martie, ca „podinile vechi și urșii ce se scot de la Podul Mogoșoaiei, care se lucrează nou", să se folosească la prelungirea „podișorului" dintre „podul cel mare al Calicilor" și „poarta stolnicului Fălcoianul" pînă la poarta Mănăstirii Sf. Ecaterina. Așa se va proceda și mai tîrziu, în epoca pavajului de piatră, cînd bolovanii de rîu de pe străzile care urmau să se paveze cu granit sau cu asfalt se întrebuințau la pavarea unor străzi secundare. Cîteodată, podinele vechi se trimiteau în tîrgurile celelalte, de pildă la Ploiești.

Cea mai veche mențiune despre „podurile" sau drumurile pavate ale Bucureștilor este din 1574, din vremea lui Alexandru Oaie-Seacă. Francezul Pierre Lescalopier, trecînd prin oraș în luna iunie a acestui an, spune că „pavajul... este din trunchiuri de arbori" (*„le pavé de la ville est de troncs d'arbres"*).

„Podurile" cele mai importante din București au fost în număr de șase, și anume: 1. „Podul domnesc al Uliții cei Mari", pomenit în acest fel în documentul, nedatat, citat mai sus, din vremea lui Constantin Brîncoveanu; 2. „Podul cel Mare", numit și „Podul Șerban-Vodă", iar din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, „Podul Beilicului", astăzi Calea Șerban-Vodă; 3. „Podul Calicilor", numit, după 1800, „Podul Caliței". I s-a mai zis și „Calea la Măgurele" — așa, de pildă, în opera lui Sulzer — „Calea Craiovei", iar de la 1878, „Calea Rahovei", nume care s-a păstrat pînă astăzi; 4. „Podul Tîrgului de Afară", astăzi Calea Moșilor; 5. „Podul Mogoșoaiei", al cărui nume s-a schimbat în 1878 în Calea Victoriei; 6. „Podul de Pămînt", schimbat, tot în 1878, în Calea Plevnei. Din aceste șase poduri, primele cinci erau „poduri domnești" sau „poduri mari", adică principale, cel de-al șaselea nefiind, propriu-zis, un pod, avînd acest nume numai prin asimilare cu celelalte. Podul Uliței Mari pleca de la Curtea domnească, străbătea, după cum am arătat, centrul comercial și continua sub numele de „Drumul Tîrgoviștei". Acest ultim drum și-a schimbat ulterior traseul mai spre vest, așa încît într-o hotarnică din 1681, aprilie 17, e pomenit „Drumul Tîrgoviștii cel Vechiu", în opoziție deci cu cel nou. Podul cel Mare sau al lui Șerban-Vodă pleca tot de la Curtea domnească și, traversînd Dîmbovița, se îndrepta spre Dunăre, ramificîndu-se, în dreptul viitorului Cimitir Bellu, în două: ramura principală apuca spre Giurgiu, iar cea secundară spre Oltenița. Cu privire la această importantă arteră, care a existat încă înainte de întemeierea orașului și a contribuit la întemeiere, ni s-au păstrat două interesante acte inedite, din 18 iunie 1714 și 26 februarie 1727; ele dovedesc, pe de o

parte, echivalența „Podul cel Mare" — „Podul lui Șerban-Vodă", pe de altă parte arată un act arbitrar de silnicie al lui Brîncoveanu. E vorba anume de Stamate vtori-portarul, care vinde „jupînului Manei mătăsariul cupețul" o casă cu locul ei, „din podul cel mare pînă în fundul grădinii stînjeni 33", casă pe care o cumpărase la rîndu-i de la mătușă-sa Stana, „fămeia lui Gheorghie Arbănașul portariul". Această casă, spune Stamate, îi fusese luată de „Costandin-vodă, în silă", „lăpădîndu-i-se" numai „taleri 35", și dată „lui Pătru pisarul", împreună cu „cărțile și zapisele" casei și locului. „Și au ținut această casă un an, pînă s-au schimbat domnia. Deci schimbîndu-se domniia (venise în scaun Ștefan Cantacuzino!) — continuă Stamate — am căzut la divan, la măriia-sa vodă, cu mare jalbă... și știind și măriia-sa că mi s-au luat casele în silă", îi admite să restituie banii — cei 35 de taleri — și să-și ia îndărăt proprietatea. Banii, Stamate nu-i mai avea; îi ia deci cu împrumut de la Manea și-i dă „Nemțoaicii a lui Pătru pisariul, de i-au dus la Brașov, la dînsul"; favoritul lui Brîncoveanu, căsătorit cu o săsoaică, părăsise deci țara la mazilia protectorului său. Neputînd apoi să restituie la soroc banii împrumutați, îi vinde lui Manea casa și locul cu 82 de taleri. Prin cel de-al doilea act, din 26 februarie 1727, așadar după aproape 13 ani, acesta vinde, la rîndu-i, casa cumpărată de la Stamate lui „Filip, ce au fost vătaf". „Care casă — precizează vînzătorul — iaste pă podul lui Șerban-Vodă, alăturea cu casele lui Leondar portariul și cu casele lui Eftenie țarigrădeanul". Printre martori iscălesc acesta din urmă, apoi „Osman-aga", „Bairam-aga, căpitan za lipcani", „Pîrvan săimeanul", „Ianache sin Beșleaga" și „Șain seimeanul". În partea inițială a Podului Șerban-Vodă, din stînga Dîmboviței, se afla mahalaua și biserica Sf. Ioan cel Nou. Gion se întreba, fără să poată da un răspuns, la care dintre cei doi voievozi cu numele de Șerban — Radu Șerban sau Șerban Cantacuzino — se referă numele „podului". Dat fiind că podul de peste apa Dîmboviței, pe unde trecea această mare arteră, a fost făcut de Radu Șerban — o știm în mod sigur din hrisovul cu data 3 martie 1631 — logic este ca și numele „podului" cestălalt să se refere tot la el. În ce privește numele de Podul Beilicului, el a fost explicat prin casele mari sau palatul în care erau găzduiți trimișii turci veniți cu ordine de la Constantinopol, case clădite în 1776 de Alexandru-vodă Ipsilanti pe acest „pod", aproape de Dîmbovița, și numite, cu un termen turcesc, „beilic", deci „case ale beiului", ale stăpînirii, sau case domnești. S-a mai dat și explicația că numele i-ar proveni de la faptul că pe acest „pod" pleca spre Constantinopol tot ce era în legătură cu turcii, cu beilicul sau îndatoririle noastre față de ei: tributul, carele de rechiziție, salahorii, produsele destinate aprovizionării Constantinopolului (oi, miere, ceară etc.). Mai probabilă pare prima explicație, mai ales că numele de Podul Beilicului apare tîrziu, spre sfîrșitul epocii fanariote. Podul Calicilor, pornind tot de la Curtea domnească, și-a luat numele de la „calici", adică, inițial, estropiații sau infirmii cerșetori — mai tîrziu, prin extensiune, oameni săraci în general — care, în primele secole ale istoriei orașului își aveau locuințele — bordeie și case mici — de-a lungul acestui drum, pe malul drept al Dîmboviței. Un act de la Matei Basarab, din anul 1639, pomenește de „mahalaua calicească", nu însă și de Podul Calicilor. Acesta din urmă, amintit documentar în veacul al XVIII-lea, se transformă, după 1800, în „Podul Caliței", din cauză că boierilor și orășenilor înstăriți care locuiau de-a lungul lui nu le mai convenea vechea denumire, evocînd un trecut de mizerie și luată în zeflemea de ceilalți bucureșteni. S-a folosit deci faptul că o boieroaică, numită Calița, stătea în partea locului, în casa în care a fost multă vreme Eforia spitalelor, și s-a substituit numele ei, apropiat formal, celui vechi, „Podul Calicilor", care este numele adevărat. Podul Tîrgului de Afară pleca și el tot de la Curtea domnească și ducea, cum îl arată numele, la Tîrgul de Afară, adică la locul unde se țineau cele două zile tradiționale de tîrg, marțea și vinerea, precum și „Moșii", de la sfîrșitul lui mai și începutul lui iunie. La 18 martie 1769 „Andrei cupețul ce am fost zaraf" vinde, printr-un zapis inedit, Mitropoliei, „un loc de trei prăvălii" în mahalaua Sf. Gheorghe-Vechi, „care loc iaste pe podul cel mare ce urcă de la Curtea domnească și mearge la Tîrgul de Afară". Pe acest „pod" erau duși, într-un car cu boi și cu sentința atîrnată de gît, cei osîndiți la moarte, execuția prin spînzurătoare avînd loc la Tîrgul de Afară. Așa a fost purtat, în 1693, Staicu Merișanul, care umblase după domnie, pîrînd pe Brîncoveanu la împărăție, la marele vizir, de unde venise însă „în obezi și în cătușe". „Și pre Staicu — povestește cronica lui Radu Greceanu — în București, la Tîrgul de Afară, la zi de tîrg, în mijlocul oborului, l-au spînzurat, unde nu puțină mulțime de norod era". Aceeași soartă au avut, în 1826, Ghiță Cuțui și unul din tovarășii săi, Simion, care încercaseră să reediteze mișcarea lui Tudor Vladimirescu. „I-au spînzurat la capul podului Tîrgului de Afară", joi, 26 august, povestește cronica lui Dobrescu. Tot pe acest pod, plin de lume, erau purtați, mai mult decît pe altele, cei condamnați a fi „dați prin tîrg"; vinovații proveneau mai ales dintre negustorii care vindeau lipsă: brutari, măcelari, cîrciumari etc. Cel prins „cu ocaua mică" era dezbrăcat pînă la brîu și, cu mîinile legate, tras de o funie prin oraș de un arnăut al spătăriei, pe cînd un al doilea îl lovea cu o nuia peste spate, strigînd în gura mare: „cine o face ca dînsul ca dînsul să pățească". Scena ne-o descrie, în *Ciocoii vechi și noi*, Nicolae Filimon, care va fi văzut-o în copilărie sau căruia îi va fi povestit-o vreun bătrîn. Pe trei dintre tovarășii lui Cuțui, a doua zi după execuția acestuia, adică la 27 august 1826, într-o vineri, „cu pieile goale i-au bătut prin tot tîrgul" înainte de a-i trimite

la ocnă; ştirea o luăm din aceeaşi cronică a lui Dobrescu. Podul Mogoşoaiei datează din 1692, cînd Brîncoveanu deschide drum nou din poarta palatului său de lîngă Dîmboviţa, prin mahalaua Scorţarului, prin proprietatea, confiscată, a adversarului său Constantin Bălăceanu, prin aceea a predecesorului său Şerban Cantacuzino, drept spre miazănoapte, spre moşia sa, unde făcea cel dintîi popas cînd pleca la Tîrgovişte, spre Mogoşoaia. Acest „pod" al Mogoşoaiei va avea parte de un viitor strălucit, ajungînd, încă de la 1800, prin casele de seamă, prin instituţiile şi prin prăvăliile sale, cel dintîi din oraş. Şi această situaţie privilegiată şi-o va păstra aproape un secol şi jumătate, pînă la cel de-al doilea război mondial, cînd va fi întrecut, la rîndu-i, sub raportul înfăţişării, al mulţimii pietonilor, al circulaţiei vehiculelor şi magazinelor, de marea arteră vecină, cvasi paralelă, a bulevardelor ce amintesc, prin numele lor, revoluţia de la 1848 şi o seamă din protagoniştii ei. Podului Mogoşoaiei i s-a zis la început, scurtă vreme, „uliţa mare ce vine despre Sărindar"; unii i-au mai spus şi „podul Braşovului"; ambele numiri au cedat însă în faţa celei de a treia, care s-a menţinut pînă în 1878.

Faţă de aceste cinci „poduri" mari, „domneşti", Podul de Pămînt făcea figură de rudă săracă. El n-avea podine şi urşi, ci numai pămînt bătut, amestecat cu ceva pietriş, moloz şi ce se mai întîmpla.

Bucureştii mai aveau însă, afară de acestea, o serie întreagă de „poduri" mai mici, lucrate ca şi cele cinci mari, chiar dacă materialul nu era întotdeauna de aceeaşi calitate. Citām astfel „podul mănăsterei a Stelei", adică uliţa podită ce ducea la mănăstirea lui Stelea spătarul, amintit într-un act inedit din 1628, decembrie 8. Era apoi „podul Cilibiului", în dreapta Dîmboviţei, în mahalaua mănăstirii Tîrnov, pod numit astfel după porecla *celebi* (în turceşte: nobil, de neam), pe care a purtat-o mai întîi boierul, de origine străină, „Constantin Vaptista" (Baptista, popular Batişte), dregătorul lui Radu Mihnea şi Alexandru Coconul (1611—1627), şezător, poate, pe acest pod, şi, după aceea, Constantin postelnicul, ce-şi avea casa în partea locului. Spre sfîrşitul veacului al XVIII-lea, „podul Cilibiului" va purta numele de „podul din mahalaua Arhimandritului"; aşa îl găsim în acte din 1783—1785. O hotarnică inedită din 10 martie 1764 a unui loc al Mitropoliei arată că el se găsea „în mahalaoa Totoescului, în uliţa cea mare a *Podului Vergului*". Acest Pod al Vergului, corespunzînd actualei Căi a Călăraşilor, era podit, potrivit planului Ernst (1791), numai pînă în dreptul bisericii Lucaci, deci nu în întregime, pe toată distanţa, spre deosebire de podurile mari, care aveau podine pînă la ieşirea din oraş, pînă la cap; de aici expresia „capul podului", care s-a păstrat, în legătură cu Podul Mogoşoaiei, pînă la primul război mondial: însemna actuala Piaţă a Victoriei; în marginea ei se isprăveau podinele şi urşii zisului pod. Prin actul inedit din 2 februarie 1772, Ianache căpitanul lasă Mitropoliei două case, dintre care una în „mahalaoa Sivilelor"; locul celeilalte e determinat astfel: „din marginea Podului Tîrgului de Afară *pînă în Podul Armenilor* şi latul locului din gardul cluceriului Savii pînă în gardul răposatului Drăghici zaraful şi pînă la Ivan dascălul". Acest Pod al Armenilor corespunde, foarte probabil, cu actuala stradă Armenească, în partea ei iniţială, traversată de Bulevardul Republicii. Un pod nou, pe o distanţă mică, deci un „podişor", se construieşte în 1784; ni s-a păstrat ordinul respectiv, din 26 aprilie, al lui Mihai Suţu: „Fiindcă este trebuinţă — zice voievodul — a se face un podişor din podul cel mare care intră în domneasca curte [curtea nouă, din Dealul Spirii] şi pînă în podul nou al Gorganului de peste apa Dîmboviţei", dă ordin boierilor „epitropi" să facă măsurătorile necesare şi să pornească lucrarea. „Podişorul" era deci pe actuala stradă Uranus şi răspundea la actualul Pod Izvor de peste Dîmboviţa, care tocmai atunci fusese făcut din nou. Termenul „pod" apare în acest ordin cu amîndouă înţelesurile.

Planul Bucureştilor alcătuit în 1791 de ofiţerul austriac Ernst arată că şi alte multe uliţe erau podite la acea dată. Mai întîi toate uliţele din regiunea Curţii-Vechi şi a vechiului tîrg, adică: uliţa Işlicarilor — numită mai tîrziu strada Franceză, apoi strada Carol, iar astăzi 30 Decembrie — uliţa Lipscanilor, uliţa Şelarilor, uliţa Bărăţiei, uliţa Colţei — numai pînă în dreptul mănăstirii Sf. Sava, adică în dreptul statuii lui Mihai Viteazul — precum şi actualele străzi: Smîrdan — fostă uliţa Germană — Doamnei, Sf. Vineri, Sf. Ioan-Nou, Decebal, Stavropoleos, Brîncoveanu, Sfinţilor etc. Erau apoi podite actuala stradă a Academiei, în întregime, şi străzile Belvedere şi Brezoianu, aceasta din urmă însă numai pînă prin dreptul bisericii Brezoianu. Actuala Cale Văcăreşti — pe atunci uliţa Dobrotesii — avea „pod" pînă aproape de biserica Sf. Nicolae din Sîrbi. La fel uliţele care dădeau ocol mănăstirii Radu-Vodă, corespunzînd cu actualele străzi Radu-Vodă, Crişului şi Oiţelor (fostă a Păstorului). De la Curtea-Nouă scobora un pod care, trecînd Dîmboviţa pe la Mihai-Vodă, răspundea în Podul Mogoşoaiei. Un altul lega, pe malul stîng, cele două poduri de peste Dîmboviţa: Podul Mihai-Vodă şi Podul Izvor.

Întreţinerea podurilor mari, „domneşti", era în seama stăpînirii, care dădea fondurile necesare; a celorlalte, în seama locuitorilor respectivi, contribuind fiecare proporţional cu averea sa, chiar şi cei mai săraci. Sub Alexandru Ipsilanti (1774—1782) se înfiinţează o dregătorie nouă, „vel-vornicia obştirilor", care se ocupă de toate problemele edilitare, deci şi de poduri. Iar sub urmaşul acestuia, Nicolae Caragea (1782—1783), ia naştere o dregătorie specială, „vornicia podurilor"; ea dispune de fonduri apreciabile, provenind dintr-o taxă anume pusă pe mărfurile care intrau în oraş. În 1804, această taxă era de 240 de bani, adică doi lei de fiecare car cu marfă de lipscănie sau „căzăcească" (din Rusia) şi de 180

de bani — un leu şi jumătate — de carul cu marfă din Turcia. Carul de „postav leşesc" plătea 60 de bani, de „postav rumânesc", 45; de piei de iepure, 60 de bani, de piei de vacă, 45, de piei de miel sau capră, 30. Un car de „bogasie", „astar", „peştemane" — ţesuturi diferite de bumbac — dădea 60 de bani; tot atîta unul de „arnici" sau de „lînă de neguţătorie", precum şi unul de „braşovenie", de „sticle dinlăuntru" — cele leşeşti dădeau numai pe jumătate, fiind inferioare calitativ — şi de „aramă lucrată"; fierul plătea 30 de bani. Pentru o bute de vin „ori mănăstiresc, ori boeresc, ori ţărănesc" se lua tot 30 de bani, în timp ce „vadra de rachiu de ţară" era impusă la 6 bani, iar cea de rachiu străin la 12 bani.

Pentru facerea şi repararea podurilor, precum şi pentru desfundarea „savacurilor" exista un corp întreg de „podari", format — în epoca fanariotă şi probabil şi mai înainte — din ţărani locuitori în satele dimprejurul Bucureştilor. La 8 mai 1803, Constantin Ipsilanti dă ordin ca pentru „lucrarea şi săvîrşirea podurilor... un lucru ce este din cele mai trebuincioase... obştiei", ispravnicii de Ilfov să aibă, prin zapciii plăşilor, „a îndatora şi a supune pe toţi podarii cîţi se află locuind în satele judeţului" să se găsească, „negreşit, fieşcare la rîndul săptămînii lui, de luni dimineaţă pînă sîmbătă seară, nelipsiţi din lucru"; de sînt bolnavi, să-şi pună om în loc. Vor fi scutiţi de dajdie şi vor primi şi un „emeclic", adică o îndemnizaţie de hrană de patru parale pe zi. Aceşti podari, în uniforme galbene şi purtînd topoare, figurau şi în alaiurile domneşti, cînd intra în oraş un domn nou sau la diferite alte ceremonii.

Vornicia podurilor avea în grija ei nu numai drumurile podite, dar şi podurile de peste apa Dîmboviţei. Ele existau din vechi timpuri, cel puţin în dreptul vadurilor principale; menţiuni documentare nu posedăm însă decît începînd din veacul al XVI-lea. Călătorul francez Bongars, plecînd în 1585 din Bucureşti spre Dunăre, arată că a trecut peste „podul Dîmboviţei" (*„le pont de la Dombe"*); e vorba, foarte probabil, de podul din dreptul Căii Şerban-Vodă, pe unde trecea drumul cel mare spre vadurile de la Giurgiu şi Olteniţa. Un act din 1623 aminteşte de podul „răposatului Mihail-voevod", aşadar de acela pe care Mihai Viteazul îl făcuse — pe locul actualului Pod Mihai-Vodă — spre a lega direct oraşul de mănăstirea lui. Un alt act, din 1631, ne vorbeşte de Podul „Şerban-Vodă", cea ce înseamnă că Radu Şerban înlocuise vechiul pod, peste care trecuse Bongars, printr-unul nou, care, de atunci şi pînă astăzi, a păstrat numele acestui voievod. În dreptul porţii din colţul de sud-vest al Curţii domneşti, poartă prevăzută cu un turn, era de asemenea un pod peste Dîmboviţa; el este cunoscut în actele secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea, sub numele de „Podul de la Turn" sau „Podul Turnului": e podul de la începutul Căii Rahovei, făcînd legătura între aceasta şi strada Şelari. Pe vremea lui Brîncoveanu e citat, în *Condica* sa, „podul agăi Iane" aşadar făcut de sau sub supravegherea acestui dregător; de asemenea, „podişorul" de la Gorgan. Cu privire la acesta din urmă, cunoaştem un act nedit, din 7 august 1696, prin care patru neguţători hotărnicesc, din ordinul caimacamilor scaunului, locul cu vad de moară, de acolo, al mănăstirii Radu-Vodă. „Şi am căutat şi am măsurat din jos de vad, din apa Dîmboviţii *pă lîngă podişor la deal, suptu coasta Gorganului*, stînjeni 10", spun ei; iar mai departe: „şi lungul acestui locu iaste *din josu de podişor, ce vine despre Mihaiu-Vodă* — adică ce leagă malul stîng cu mănăstirea lui, de pe dealul Arhivelor — pă lîngă apa Dîmboviţii în sus stînjeni 40". Dar dacă la finele secolului al XVII-lea exista aici, lîngă Gorgan sau — am zice azi — în dreptul Podului Izvor, numai un podişor, pe vremea fanarioţilor el fu înlocuit printr-un pod în toată regula, înalt, ca să nu-l ia apa, şi cu rampe de acces oblice, din ambele părţi. Aşa ni-l înfăţişează una din cele mai reuşite stampe ale vremii, aceea din 1794, a lui W. Watts, după desenul lui Luigi Mayer. Nu ştim sigur unde venea Podul Turcului; poate acolo de unde va pleca în 1692 noul drum al lui Constantin Brîncoveanu; el ne trimite cu gîndul la „uliţa Turcilor", pomenită documentar în 1626. Ştim sigur însă că a existat, în vremea fanarioţilor, şi poate şi în secolul precedent, un pod peste Dîmboviţa lîngă mănăstirea Radu-Vodă. Ne-o spune „pitacul" inedit pe care-l dă, la 13 aprilie 1787, Nicolae Mavrogheni mănăstirii şi în care se arată că „mahalagii din Tabaci" se plînseseră lui vodă „pentru un pod dă peste apa Dîmboviţii dă lîngă mănăstirea Radu-Vodă din Bucureşti, cum că mai nainte s-ar fi făcut acel pod dă egumenul ce era după vremi"; ceruseră deci să-l facă şi egumenul de atunci. La care acesta răspunsese că podul „era pentru al lor numai folos şi trebuinţă, iar nu pentru al mănăstirii". Ceea ce, confirmînd şi boierii, domnul revine asupra primei sale hotărîri şi decide că mănăstirea nu e obligată să-l facă.

Toate aceste poduri, precum şi „podiştile" — adică punţile înguste, pentru pedeştri, nu pentru căruţe, din cuprinsul proprietăţilor boiereşti ce se întindeau pe ambele maluri ale Dîmboviţei — erau *de lemn*. Într-un act grec din 9 septembrie 1832 e amintită o prăvălie „la podul de piatră", iar în 1836 se construieşte un asemenea pod la începutul Căii Craiovei — viitoarea Cale a Rahovei. În planul lui Borroczyn, din 1844—1846, sînt înfăţişate — în afară de podişti — zece poduri, şi anume, după toponimia de azi, la Cotroceni, Izvor, Mihai-Vodă, Calea Victoriei, Calea Rahovei, Bd. Coşbuc, Şerban-Vodă, Radu-Vodă, Văcăreşti şi Vitan; alte două, plus cinci podişti, figurează peste braţul secundar al Dîmboviţei, din jos de Radu-Vodă. Acestea şapte din urmă dispar în urma rectificării şi adîncirii cursului apei, deci a dispariţiei braţului secundar; în schimb, se construiesc altele peste albia adîncită. În 1906 existau în Bucureşti, potrivit indicaţiilor lui Damé, 12 poduri de piatră şi unul de fier; de atunci s-au mai adăugat



Fig. 216 — Palatul Justiţiei; în faţă Dîmboviţa acoperită de un planşeu de beton. (M.I.B.)

altele, aşa încît astăzi, de la capătul liniei 14, la Ciurel, pînă din jos de Abator, 19 poduri şi 6 paserele, de piatră, beton şi fier, leagă malurile Dîmboviţei. Patru din poduri — de la Calea Victoriei, Calea Rahovei, Bulevardul Coşbuc şi Calea Şerban-Vodă — au fost încorporate în „planşeul" de beton care acoperă în întregime, pe această porţiune, cursul apei (vezi fig. 216); un al cincilea, la Elefterie, e şi el înglobat într-un mic planşeu local. Şi e posibil ca, într-un viitor nu prea îndepărtat, aceeaşi soartă s-o aibă toate celelalte.

Pentru a desemna arterele de comunicaţie, s-a întrebuinţat la noi, în vechime, în afară de „uliţă" şi „pod" — cu diminutivele lor „ulicioară" şi „podişor" — încă şi termenii „cale" şi „drum"; primul aparţine fondului romanic al limbii, cel de-al doilea e de origine greacă. Am citat mai înainte actul din 17 aprilie 1681, amintind „drumul Tîrgoviştii cel vechiu". În secolul al XIX-lea începe să se folosească tot mai frecvent cuvîntul „cale" şi se introduc o serie de neologisme. Regulamentul „pentru... înfrumuseţarea şi paza bunei orînduelі în politia Bucureştilor", cuprins în Regulamentul Organic (1831), are în mod curent „uliţă", dar menţionează, alături de „caldarîm" — termen turcesc însemnînd „pavaj" — şi franţuzescul „trotoar", stipulînd, la articolul 7, necesitatea de „a să face, pe margini, trotuare pentru oameni ce umblă pe jos". „Stradă" e de origine italiană şi se generalizează în a doua jumătate a secolului al XIX-lea; planul lui Jung, din 1856, ştie încă de „uliţe". „Şosea" — termen aplicat drumurilor moderne, ce încep să se facă în Principate în epoca Regulamentului Organic — e franţuzesc, ca şi „pasaj", „bulevard" şi „cheu" („cheiu"), în timp ce „splai" e o construcţie hibridă, franco-română, probabil din *esplanade*.

Uliţele vechi — termenul e slav — aveau, în general, un traseu neregulat, sinuos, după cum erau aşezate casele; noţiunea de aliniere nu începe să-şi facă drum decît spre finele epocii fanariote. Lăţimea uliţelor mari, adică a podurilor domneşti, fusese stabilită din vechime la 4 stînjeni, deci aproape 8 metri; dar în centrul comercial, în tîrgul propriu-zis, această lăţime era micşorată din cauza „tărăbilor", „samarelor" şi „cesimalelor" de lemn care prelungeau prăvăliile înaintînd spre uliţă şi în care se expuneau mărfurile. Domnii fanarioţi dau repetate ordine să fie lăsat locul liber, să se „taie" toate aceste prelungiri care împiedicau circulaţia şi, în caz de incendiu, uşurau întinderea acestuia, fiind toate de lemn. Existau şi „ulicioare", mult mai strîmte. Un act inedit, din 1710, martie 10, ne înfăţişează o cercetare „pentru o ulicioară mică ce-au fostu pintre case aici în tîrgu, în Bucureşti", ulicioară ce fusese „hotărîtă", adică hotărnicită, „de şese boeri mari din divan". „Şi am tras şi cu sfara, precum scri[e] în hrisov — ne spun autorii cercetării — şi am adevărat ulicioara *de un stînjen de lată*". La 18 mai 1780, Maria Pitişteanca vinde Mitropoliei o prăvălie „în Tîrgul Dinlăuntru pe uliţa cea mare în mahalaoa Sfete Gheorghie-Nou", lîngă prăvălia lui Draghie abagiul. „Însă între prăvăliia noastră şi între prăvăliia lui Draghie abagiul — arată vînzătoarea — iaste şi ulicioară mică, de trei oameni", adică avînd lăţimea a trei oameni în front. În sfîrşit, într-un act inedit din 6 iulie 1630, se arată că între două prăvălii „au fost ulicioară, de au trecut cu calul încărcat", prin urmare lată nu mult peste un metru.

Nu cunoaştem numărul uliţelor din Bucureşti în epoca veche. Dionisie Fotino, care dă, în opera sa, apărută în 1818, atîtea date precise pentru alte domenii, nu ne spune nimic în privinţa aceasta. În 1906 existau, în total, 1.026 de artere de circulaţie, dintre care 60 de „şosele" şi „căi", 15 bulevarde, 29 de străzi principale, 616 străzi secundare şi 306 străzi nepavate, totalizînd o lungime de 433 kilometri şi 472 de metri. Cele mai lungi erau Calea Rahovei: 3.960 de metri, Calea Griviţei: 3.000, Calea Şerban-Vodă: 2.990 şi Calea Moşilor: 2.830; cheiurile Dîmboviţei însumau 7.910 metri. Exact cincizeci de ani mai tîrziu, în 1956, lungimea arterelor bucureştene crescuse cu mai mult de patru ori, ajungînd la 1.822 de kilometri. Din aceştia, circa 127 de kilometri reprezintă arterele *magistrale*, cu circulaţie rapidă şi încrucişări mai rare (vezi fig. 217), circa 285 de kilometri arterele zise *colectoare*, iar circa 1.410 kilometri *străzile de interes local*. La finele anului 1961 erau în Bucureşti peste 5.400 de străzi de tot felul. (Pentru trasarea arterelor magistrale — bulevarde, şosele, căi — vezi mai sus, p. 144, 155 şi 158—159).

Unele din aceste magistrale, astăzi, după construirea în ultimul deceniu a blocurilor falnice care le mărginesc — vezi, de pildă, Calea Griviţei, între podul liniei spre Constanţa şi Gara de Nord, Bulevardul 1 Mai, la capătul spre Calea Griviţei, Magistrala

Nord-Sud, Bulevardul Dimitrov, între Şoseaua Mihai Bravu şi Gara de Est — sînt un titlu de mîndrie pentru oraş şi o adevărată podoabă a lui (vezi şi fig. 217).

Cînd s-a hotărît pavarea cu piatră a celor patru „poduri“ domneşti, s-a specificat — cităm după contractul încheiat cu arhitecţii Freywald şi Hartel, la finele anului 1823 — că se va întrebuinţa „piatra cea mai tare aflată în munţii Ţării Româneşti, aşa ca să fie acest caldarîm mai bun decît acel care este făcut la cetatea Braşovului“. S-a întrebuinţat într-adevăr piatra adusă din regiunea muntoasă, şi anume, piatră de rîu, din judeţul Prahova; pavajul era însă colţuros şi, neavînd un postament rezistent, se lăsa în unele locuri, formînd gropi. Fiind totuşi mai rezistent decît „podul“ de lemn, sistemul acesta de pavare s-a întins şi, treptat, au fost pavate cu astfel de bolovani de rîu o seamă de uliţe. Ni s-a păstrat contractul inedit — din 9 septembrie 1827 — prin care „arhitectonul“ Hartel se obligă să execute „caldarîmul“ „de la poarta curţii cei arse pînă în podul gîrlii“, pe o lungime de 226 de stînjeni, „iar în pătrat stînjeni 990“, cu preţul de 26 de taleri stînjenul pătrat. Regulamentul Organic prevede să se execute şi „trotoare“, iar sfatul administrativ al oraşului, în şedinţa din 18 mai 1835, decide „să se facă caldarîmurile prin cheltuiala proprietarilor de case şi locuri ce ar avea pe acele uliţi, după analoghia stînjenilor fiecăruia“, adică proporţional cu faţada respectivă. Aceasta în cuprinsul culorii de Roşu şi pe cele 4 mari poduri domneşti. Pentru pavajele de pe celelalte uliţe principale, „de comunicaţie“, proprietarii respectivi vor plăti numai două treimi din cost, restul de o treime fiind suportat de „mahalagii proprietari după uliţele lăturalnice, fiindcă şi ei să folosesc“. În anii 1835—1837 se pavează astfel cu piatră străzi în suprafaţă de 16.095 stînjeni pătraţi, adică 64.380 metri pătraţi. După 1860 se introduce şi pavajul „sistematic“ cu piatră cioplită, întrebuinţîndu-se în acest scop material adus din străinătate, şi anume, granit din Scoţia şi Italia, şi gresie şi granit din Belgia şi Franţa. Calupurile formau lestul vapoarelor care veneau la Brăila să încarce grînele noastre. Cu granit de Scoţia s-a pavat o parte din Podul Mogoşoaiei, bulevardul din faţa Universităţii între Podul Mogoşoaiei şi strada Colţei, apoi străzile Academiei, Doamnei, Lipscani şi o parte din străzile Franceză şi Germană. Piaţa din faţa Teatrului Naţional a fost pavată în 1876 cu granit italian. În 1872 se face şi prima încercare cu asfalt, pavîndu-se porţiunea din faţa palatului domnesc a Podului Mogoşoaiei; se încearcă şi sistemul cu dale sau calupuri mici de lemn, în fond o reeditare sub altă formă a vechilor „poduri“. După războiul independenţei, granitul străin este înlocuit prin cel dobrogean, de Turcoaia, care se dovedeşte a fi excelent şi mai ieftin. În privinţa trotuarelor, se foloseşte mult bazaltul artificial. În 1906 erau în Bucureşti 388.890 metri liniari de trotuare, însumînd o suprafaţă de 1.223.885 metri pătraţi, dintre care: 672.184 din bazalt artificial, 468.286 din piatră de rîu, 61.575 din asfalt şi 21.800 din dale. La izbucnirea primului război mondial, Bucureştii aveau majoritatea străzilor centrale pavate cu granit dobrogean şi cîteva cu asfalt; pe multe străzi de categoria a doua era pavaj din piatră sau bolovani de rîu, iar în mahalale, pămînt şoseluit sau neşoseluit, străzile din ultima categorie — numai cu numele străzi — devenind cvasi impracticabile pe vreme rea. În perioada dintre cele două războaie mondiale se întrebuinţează din ce în ce mai mult asfaltul; se introduce şi sistemul pavajului cu „rondele“ de granit pe infrastructură de beton, sistem costisitor, dar foarte durabil, asigurînd o suprafaţă carosabilă netedă şi antiderapantă. Actualmente se

Fig. 217 — Bulevardul Nicolae Bălcescu, una din principalele magistrale; în stînga, cinematograful Patria. Fotografie din 1958. (S)



întrebuințează tot mai mult sistemul pavajului asfaltic pe o infrastructură puternică de beton, obținîndu-se o suprafață și mai netedă, mai plăcută circulației de automobile. În acest fel s-au pavat sau sînt în curs de pavare marile artere ale orașului.

În privința *numelor*, constatăm, pentru epoca veche, aceeași situație ca și pentru mahalale. Ele se dau după tot felul de criterii: după meșteșugarii și negustorii care-și au prăvăliile în partea locului, după biserici și mănăstiri, după grupe etnice sau regionale, după locuitori mai de seamă, după hanuri sau altfel de așezări, după orașele către care duceau, după plante, forme de teren, izvoare, fîntîni etc. Semnalăm cîteva din aceste nume, prezentînd importanță istorică sau de altă natură.

Foarte numeroase sînt numele în legătură cu meșteșugurile și negoțul. Ele predomină, cum e și natural, în „tîrgul" propriu-zis, în centrul comercial, fără ca să lipsească însă și în alte părți ale orașului. În jurul sau în preajma vechii Curți domnești, dînd în „Ulița Mare" și în partea de la început a Podului Tîrgului de Afară, a Podului lui Șerban-Vodă și mai tîrziu, a Podului Mogoșoaiei, erau: ulița *abagiilor* sau negustorilor de abà, postav gros, ordinar; a *bărbierilor*, în mahalaua Sf. Gheorghe-Vechi — la 5 septembrie 1704 se vinde „o prăvălie în ulița bărbierilor"; a *băcanilor*, existentă și astăzi, dar fără băcani; a *boiangiilor*, adică a celor ce boiau sau vopseau țesăturile de tot felul și firele de lînă — astăzi e strada 30 Decembrie; a *cavafilor* sau cizmarilor de încălțăminte „groasă", ordinară (numele străzii s-a păstrat pînă în vremea noastră); a *căldărarilor*; a existat și o ulicioară „ce au fost a *căldărarilor*", amintită într-un act din 18 septembrie 1762; a *cojocarilor*; a *ișlicarilor*, adică a celor ce făceau și vindeau ișlice, căciulile în colțuri sau rotunde, ajunse la proporții enorme în epoca fanarioților; a *lăcătușilor*, uliță despre care un act din 1726 arată că era „mai sus de pușcărie, aproape de zidul Curții domnești"; a *lăptăreselor*, „aproape de casele Bărăților" (Bărăția), potrivit localizării zapiselor inedite din 6 iunie 1724 și 10 aprilie 1727; a *lipscanilor* sau a negustorilor ce aduceau marfă de Lipsca (Leipzig); a *mărgelarilor* — vechi și bogați negustori bucureșteni — în mahalaua Sf. Gheorghe-Nou, așa cum arată condica din 1806 a Mitropoliei; *„ulița care mearge la carăle cu peaște"* (1724), adică ulița pescarilor, în mahalaua numită în 1798 Scaunele Pescarilor; o adresă din 11 februarie 1853 a sfatului orășenesc amintește răspîntia ulițelor cavafilor și pescarilor, iar în a doua jumătate a veacului al XIX-lea exista încă strada Pescăria Veche, azi General Florescu; a *„săidăcarilor"* sau săhăidăcarilor, care făceau și vindeau săhăidace, adică tolbe de săgeți sau cucure; această uliță ducea spre hanul lui Șerban-Vodă; așa ne spune o hotarnică inedită din 26 noiembrie 1778; a *șelarilor* sau „șălarilor", existentă și astăzi, amintită, într-un act inedit din 15 august 1716, ca fiind tot „despre hanul lui Șerban-Vodă"; a *șepcarilor* mai noi, din însuși cuprinsul vechii Curți domnești; a *scaunelor* de măcelari, în mahalaua cu același nume; a *zlătarilor*, veche breaslă bucureșteană; un asemenea zlătar cumpără de la „Crăciun Vînăt măcelariul" un loc de casă pe vremea lui Mihnea Turcitul (1577 — 1583 și 1585—1591).

În mahalalele mai depărtate de centrul comercial, de „inima tîrgului", exista încă o serie întreagă de asemenea ulițe purtînd nume de meșteșugari și negustori. Era astfel: „ulița *brutaru*"; ea păstrează amintirea lui Manea brutarul, ctitorul bisericii; tot după un brutar sau pitar s-a numit și „ulița *Pitar Moșu*"; ambele sînt trecute în planul Jung (1856); în legătură cu același cerc de activitate amintim apoi străzile *Franzelari* și *Făinari*. În mahalaua Slobozia domnească e pomenit, într-o hotarnică inedită din 21 ianuarie 1759, *„drumul Cărămidarilor"*; lîngă el se afla locul caselor lui Mihai Fălcoianu. *Dogarii* își aveau și ei ulița lor; de această meserie se leagă și numele uliței și al „înfundăturii" *Vaselor* din apropierea Oborului, precum și aceea a *Butarilor*, amintită în 1882 în suburbia Precupeții-Vechi. Ulița *Dulgherilor* era nu departe de Capul podului, pe lîngă Biserica Dușumea; ea dădea în „ulița *zidarilor*", adică în porțiunea dintre zisa biserică și Calea Griviței a actualei străzi Buzești; cu acest nume figurează în planul Jung. Și *oțetarii* și *mătăsarii* și *blănarii* și *olarii* au dat numele lor, păstrat pînă astăzi, unor ulițe ale orașului (raioanele 1 Mai, 23 August și T. Vladimirescu); același lucru cu *tăbăcarii*, breaslă veche și puternică (raionul N. Bălcescu), apoi cu *sticlarii*, negustorii de sticlărie, și cu *mămularii*, negustorii de mărunțișuri (ambele în raionul Tudor Vladimirescu); în 1786 exista și o uliță a *postăvăriei*. De la meșterii *spoitori* și *pieptănari* s-au numit străzile unde ei locuiau în număr mai mare (raioanele Tudor Vladimirescu și Bălcescu). Nu lipsesc nici *orzarii*, negustori specializați în vînzarea orzului și orzoaicei, nici *chiristigiii*, cu depozitele de cherestea (ambele străzi în raionul 23 August), nici *nisiparii*, care scoteau și cărau nisip (raionul 30 Decembrie). Amintirea *Precupeților-Vechi* subzistă în numele uneia din străzile raionului 1 Mai, în timp ce aceea a *Precupeților-Noi* a rămas legată numai de biserica respectivă. S-a păstrat de asemenea amintirea *negustorilor*, în strada numită astfel, din raionul Tudor Vladimirescu (între Bulevardul Hristo Botev, fost al Domniței, și strada Mîntuleasa); cealaltă stradă cu acest nume, de lîngă Podul Băneasa, e recentă. Tot în legătură cu o categorie de negustori, și anume, cu aceia care desfăceau marfă de Gabrovo (Bulgaria) — postavuri în primul rînd — era ulița — azi strada — *Gabroveni*, mărginind spre miazănoapte vechea incintă a Curții domnești. Negustorii care aduceau marfă de Udrii Adrianopole), deci *Udricanii*, au determinat, dar nu direct, ci indirect, prin clucerul Udrican, ctitorul bisericii, numele străzii respective din raionul Tudor Vladimirescu. Iar aceia care desfăceau marfa de Brașov, „brașovenia", au dat numele lor străzii

Braşoveni, în plin centru comercial. Au fost şi două drumuri ale *sării*, pe unde se aducea sarea de la ocne: unul în partea de apus a oraşului, altul în partea de răsărit; ambele continuau spre Dunăre şi bălţile ei, spre locurile de pescuit de la Greaca, Spanţov, Cornăţel, Gălăţui etc.

Dacă o serie întreagă de vechi uliţe erau numite după meşteşugarii sau negustorii din partea locului, altele păstrau amintirea *străinilor* care se aşezaseră în oraş. Printre cele dintîi pomenite în documente este *uliţa turcilor*; ea apare în actul din 17 septembrie 1626, prin care „Mihăilă săbiiarul şi călugăriţa Mariia, schimnica de la biserica popei Nenciului", arată că un loc, de patru prăvălii, al popii Matei, se afla „den sus den uliţa cea mare, pre uliţa turcilor, tocma pînă în mijlocul pimniţii lu Dumitru Hagi". Numele uliţei, care revine şi într-un alt act inedit, din 10 iunie 1628, se explică prin negustorii turci aşezaţi acolo, lîngă artera principală de comerţ a oraşului, Uliţa Mare. De la negustorii *greci* se trage atît numele bisericii lui Gheorma, cît şi acela al uliţei respective — ambele nu mai există azi; în planul Jung găsesc uliţa Grecilor, dar alta decît cea precedentă, şi anume, pornind din Precupeţii-Vechi. Tot aşa „*Sîrbii*", formînd mai întîi un sat în marginea oraşului, apoi o mahala a lui (vezi mai sus, p. 361), au determinat numele, şi el dispărut, al unei uliţe din această mahala. Prezenţa, în număr apreciabil, a negustorilor şi meşteşugarilor nemţi sau a celor care desfăceau marfă nemţească a făcut să se dea, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, actualei străzi Smîrdan numele de „*uliţa Nemţească*", în 1876: „strada Germană". Pentru acelaşi motiv şi în aceeaşi epocă s-a zis vechii uliţe a boiangiilor şi işlicarilor „*uliţa Franţuzească*"; ambele numiri apar în planul din 1852 al lui Borroczyn. Strada *Italiană* îşi trage numele de la şcoala italiană ce se afla acolo, iar strada *Polonă* a fost numită aşa ca un omagiu adus poporului pe vremea cînd încerca să-şi recapete independenţa.

E interesant cum s-a păstrat amintirea diferitelor inovaţii tehnice în nomenclatura străzilor bucureştene. În planul lui Jung (1856) figurează, imediat la vest de Dealul Mitropoliei, „*uliţa Telegrafu*" — inaugurarea primei linii, spre Giurgiu, avusese loc cu un an mai înainte, la 10 martie 1855; de asemenea, „*uliţa Tipografi*", imediat la sud de acelaşi deal, în legătură, poate, cu tipografia Mitropoliei. Introducerea primului motor cu aburi, la moara lui Assan, a determinat numele străzii vecine „*Vaporu lui Assan*", iar înfiinţarea manutanţei comunale, în cartierul Colentinei, pe acela al *Maşinii de Pîine* (ambele în raionul 1 Mai). Tot aşa se explică şi numele străzii *Fonteriei*, de la fonteria sau turnătoria Arsenalului vecin. În epoca noastră, aleea *Radiodifuziunii*, la Băneasa, şi fostul *Bulevard T.F.F.*, care se întindea în două raioane — 30 Decembrie şi Griviţa Roşie — amintesc instalaţiile în legătură cu aceste două mari invenţii.

Un caracter asemănător au numirile de străzi care se referă la instituţii şi stabilimente sau aşezări de odinioară. În această categorie intră uliţa „*Poşta Veche*", azi „Nicolae Golescu", în dosul Ateneului, unde era sediul întreprinderii de poştă şi transport de călători. De aceea, în planul Jung, pe zisa uliţă, găsim „Poşta de Trăsure", la nord-estul metohului Episcopiei de Rîmnic. Pînă la al doilea război mondial mai exista încă strada *Senatului*, plecînd din Calea Şerban-Vodă, lîngă biserica Alexe; i se spunea aşa fiindcă într-o casă încăpătoare de pe această stradă, şi anume, în aceea de la colţ, unde e azi atelier de argintat şi arămit, fostă mai înainte proprietatea lui „Sperie-Peşte", şi-a ţinut şedinţele, pe vremuri Senatul. Actuala stradă Sevastopol poartă, în planul Jung, numele de „*Mormintele ovreilor*", deoarece pe ea se afla vechiul cimitir evreiesc, în spatele clădirii care adăposteşte acum Uniunea ziariştilor şi în care a fost, în preajma celui de-al doilea război mondial, Clubul miliardarilor. Şi pe strada *Mecet*, ce-şi trage numele de la vechiul lăcaş de închinare musulman, a existat, lîngă acest lăcaş, un cimitir, şi anume, al turcilor. În planul ce însoţeşte ghidul din 1872 al lui Ulysse de Marsillac, găsim „*Mecet, cimetière turque*". Am mai avut în Bucureşti „*uliţa Spitalului*": porţiunea dintre Piaţa Victoriei şi biserica Duşumea a actualei străzi Buzeşti; i se spune aşa în planul Jung din pricina vecinătăţii Spitalului Filantropia. Am avut de asemenea, pe vremea lui Cuza, „*uliţa Pensionatul*", numită astfel după instituţia şcolară care-şi avea sediul acolo; actualmente e strada Vasile Boierescu (în faţa fostului Minister de Agricultură). Fundătura — azi intrarea *Tîrlei* — din raionul 1 Mai păstrează amintirea uneia din tîrlele de oi de la marginea de odinioară a oraşului, după cum strada *Povernei* ne trimite la vremea cînd asemenea poverne de fabricat rachiul erau un lucru obişnuit în Bucureşti. În 1856 exista „*uliţa puţul Spătarului*" — azi strada Spătarului — apoi „*uliţa Fîntînii*", devenită succesiv Doctor Lueger, General Berthelot, Alexandru Popov şi Nuferilor. Ghidul lui Th. Bauer, din 1882, menţionează strada *Bordeelor*, în suburbia Dobroteasa (culoarea de Albastru), strada *Ceairului* adică a cîmpului unde erau scoşi caii la păşunat, în suburbia Iancului (culoarea de Negru) — este şi o fundătură a *Ceairului* în suburbia Sf. Ştefan din culoarea de Verde — şi o stradă şi o fundătură a *Cătunului* — după un fost cătun, înglobat apoi în oraş — în suburbia Pitar Moşu (culoarea de Galben).

Preţioase sînt şi numirile care trimit la vechiul aspect fizic al oraşului, la relieful, apele şi flora lui. A existat o uliţă a *Gorganului*, după movila pe care se află biserica Sf. Ilie-Gorgan, iar, în apropierea ei, uliţa — azi strada — Izvor, după un izvor care, între timp, a dispărut. Strada *Între Gîrle* evocă marele ostrov de odinioară al Dîmboviţei, din jos de Radu-Vodă, iar străzile *Balta Frasinului* (raionul 1 Mai), *Băltiţa* şi *Bălţişoara* (raionul N. Bălcescu), întinderile de apă stătătoare, altădată atît de numeroase. Şi



Fig. 218 — Blocul turn din Piaţa Operetei (fosta Piaţă a Senatului), la extremitatea de Sud a Căii Victoriei. (S)

amintirea gropilor din care se scotea pămînt pentru cărămizi, pietriş şi nisip — sînt zeci de asemenea gropi în planul cel mare al lui Borroczyn (1846) — s-a păstrat în numele străzilor sau intrărilor *Groapa Ziduri* şi *Gropilor* (raionul 1 Mai), *Gropile (lui) Pipăilă* (raionul Tudor Vladimirescu), *Gropii* şi *Gropilor* (raioanele Griviţa Roşie şi Lenin). Lunca Dîmboviţei şi aceea a Colentinei, prima mai puţin vizibilă din cauza clădirilor care au acoperit-o, cea de-a doua păstrîndu-se mai bine, au dat numele lor la o serie întreagă de străzi şi drumuri, de la *Lunca Bîrzeşti* din raionul Bălcescu la *Drumul Luncii* din raioanele 30 Decembrie, Bălcescu şi 23 August, la străzile *Luncii* din raioanele 1 Mai şi 16 Februarie şi la *Luncşoara* din raionul 1 Mai. Cît despre vegetaţia Bucureştilor, sînt vechi numirile, existente şi azi, ale străzilor: *Livedea cu duzi*, din fosta mahala a Cărămidarilor-de-Jos, la sud de Dîmboviţa (raionul Nicolae Bălcescu), *Sălciilor* şi *Salcîmilor* (ambele în raionul 1 Mai); ele figurează în planurile de la jumătatea secolului al XIX-lea. A dispărut „livedea Văcărescului" de pe locul unde se înalţă acum Ateneul Român şi Fundaţia universitară, livadă pomenită adesea în actele veacului al XVIII-lea; amintirea ei n-a rămas legată de numele unei străzi, aşa cum s-a întîmplat cu alte livezi, mult mai puţin cunoscute şi din vremuri mai noi, în părţi mai mărginaşe ale oraşului (raioanele Tudor Vladimirescu, Lenin, 23 August şi 16 Februarie). De la stuful care mărginea una din bălţile de odinioară îşi trage numele fundătura — azi intrarea — *Stufului*, din dosul bisericii Alexe; cîte o stradă a *Stufului* se găseşte şi în raioanele Tudor Vladimirescu, 16 Februarie şi 23 August. Planul din 1911 indică *„strada Salcia Uscată"*, la nord de Şoseaua Herăstrău; astăzi, dacă nu mai există acest nume, avem, în schimb, cîte o stradă sau intrare a *Salciei* în raioanele Nicolae Bălcescu, Tudor Vladimirescu şi 16 Februarie.

În epoca veche, multe uliţe n-aveau nume proprii; ele erau designate perifrastic prin propoziţii privind, de pildă, un lăcaş religios situat la extremitatea uliţei sau locuinţa unui notabil. La 20 iunie 1628, Alexandru Iliaş, întărind, printr-un act inedit, lui Paripa postelnicul mai multe locuri de prăvălie pe care le cumpărase, arată că unul din ele era „lîngă uliţa ce duce la biserica popii Anghel"; unde venea această biserică nu ştim. Tot astfel, la 12 iunie 1674, se spune despre un loc, cu casă şi pivniţă, că se întinde „pînă în uliţa cea mare de jos, care... mearge la s[vea]tîi Ioan", adică la mănăstirea ce se înălţa pe locul actualului sediu central al C.E.C.-ului (fosta Casă de depuneri). În primii ani de aplicare a Regulamentului Organic se dau nume străzilor; de asemenea, şi *numere* caselor, dar nu pe străzi, ci pe culori; abia mai tîrziu s-a trecut la numerotarea pe străzi. Dacă unele din aceste nume sînt potrivite, în legătură cu realităţile existente sau trecute din viaţa oraşului — şi relevăm, în privinţa aceasta, deşi par ciudate, la prima vedere, „uliţa Pharmazonu" (mai tîrziu „Francmazoană") şi „uliţa Sculpturii", după un atelier de sculptură din partea locului, ambele existente în 1856 — altele, în schimb, au un caracter neobişnuit, dovedind încă de atunci o tendinţă „preţioasă", cu evocări mitologice, alteori barocă şi uneori de-a dreptul comică, tendinţă care, din păcate, s-a accentuat în deceniile următoare. Chiar în planul lui Jung întîlnim nume ca acestea: *„uliţa Graţiilor"* dînd în uliţa Boteanu (actuala C.A. Rosetti), *„uliţa Furielor"*, la sud de Biserica Olari, *„uliţa Păcii"*, dînd în piaţa bisericii Popa Petre, *„uliţa Paralelă"*, la nord de biserica Precupeţii-Noi, apoi *„uliţa Dreaptă"* (între „uliţa Herăstrău", azi Calea Dorobanţi, şi „uliţa Pitar Moşu") şi *„uliţa Arcului"*, ocolind spre nord Biserica Armenească. Membrii sfatului orăşenesc, mai întîi, consilierii comunali, după aceea, dau dovadă de o imaginaţie enciclopedică, dînd străzilor numiri luate din toate domeniile. Pe lîngă cele privind trecutul şi pămîntul nostru, constatăm numiri din mitologie — străzile Saturn, Uranus, Mercur, Neptun, Venerei, Jupiter, Himerei, Olimpului, Eliseului, Esculap, Silfidelor etc.; din istoria antică — străzile Numa Pompiliu, Rea Silvia, Mucio Scevola (sic!), Licurg, Solon, Latină, Romulus,

Virgiliu; din istoria Bizanţului — străzile Justinian, Belisarie; din astronomie — străzile Soarelui — fostă, în 1855, uliţa Hagi Tonciu — Lunei, Meteorilor, Echinoxului, Crepusculului, Dimineţii, Occidentului, Orientului, Cometa; din geografie — străzile unui cartier întreg poartă nume de ţări şi capitale; din zoologie — străzile Zebrului (!), Rinocerului, Tigrului, Leopardului — tot animale care trăiesc la noi — Amfibiilor; din botanică — străzile Cedrilor, Rozelor (avem azi cinci străzi cu acest nume), Trandafirilor (alte cinci), Rozetului, Cameliei etc.; din geometrie — străzile Segmentului, Cercului, Rondă, Unghiului, pe lîngă mai vechea stradă a Arcului; din meteorologie — străzile Vîntului, Austrului, Crivăţului, Toamnei, Iernii, Primăverii, Verii, Norilor; din chimie — străzile Chimistului, Laborator, Parfumului; din psihologie — străzile Speranţei, Prudenţei, Plăcerii, Memoriei etc.; din alte, neaşteptate, domenii — străzile Emancipată şi Rumeoară. Numele de persoane abundă; varietatea în acest domeniu e foarte mare; de la personajele istorice care au jucat un rol în trecutul neamului — Decebal, Traian, Basarab, Mircea-Vodă, Ştefan cel Mare, Mihai Bravul, Tudor Vladimirescu, Cuza-Vodă, Banu-Manta, Baba Novac (vezi fig. 220) — sau al omenirii, pînă la orăşeni — edili, cărturari, meseriaşi, negustori — care s-au remarcat în vreun fel oarecare şi chiar la simpli deţinători de terenuri. Nu ajunsesem să avem, în preajma celui de-al doilea război mondial, 13 străzi Dumitrescu şi 17 Petrescu, şi anume, de la Petrescu I pînă la Petrescu XVII, înşirate una după alta, în cartierul Pantelimon? Aveam, în 1935, şi 13 străzi Elena în diferitele părţi ale Bucureştilor. În perioada parcelărilor şi a înfiinţării de „parcuri" şi noi cartiere, începuse sistemul designării prin literele alfabetului — aşteptîndu-se nomenclatura definitivă. Aşa încît, potrivit ghidului oficial din 1934, existau 24 de străzi A; 23, B; 13, C şi aşa mai departe. Înainte de cel de-al doilea război mondial a funcţionat o comisie specială care se ocupa cu numele străzilor Bucureştilor; ea a făcut să se revină la unele din numele vechi, istorice, ca, de pildă, strada *Doamnei* şi strada *Gabroveni*; cea dintîi fusese botezată, la un moment dat, *Paris*, apoi *Mauriciu Blank*, ce-a de-a doua, *Franklin Bouillon*.

Cercetînd toponimia bucureşteană, se poate uşor observa cum fiecare epocă şi-a pus pecetea ei. Din vremurile vechi ne vin numirile în legătură cu aşezămintele religioase, cu breslele de meseriaşi şi negustori şi cu unele aspecte ale cadrului fizic. Din perioada Unirii, după ce s-au întors exilaţii, ne-au rămas numiri în legătură cu evenimentele revoluţionare de la 1848. De atunci, strada *Căuzaşi*, adică partizani ai cauzei, şi strada *Emigratului* — în două culori, la Galben şi la Verde. Mai tîrziu, cîteva străzi şi bulevarde au purtat numele unora dintre revoluţionarii de frunte. Cităm şi „fundătura Bonjuriştilor" din planul lui Orăscu (1893). În 1878, după întoarcerea

Fig. 219 — Blocuri noi pe şoseaua Mihai Bravu.



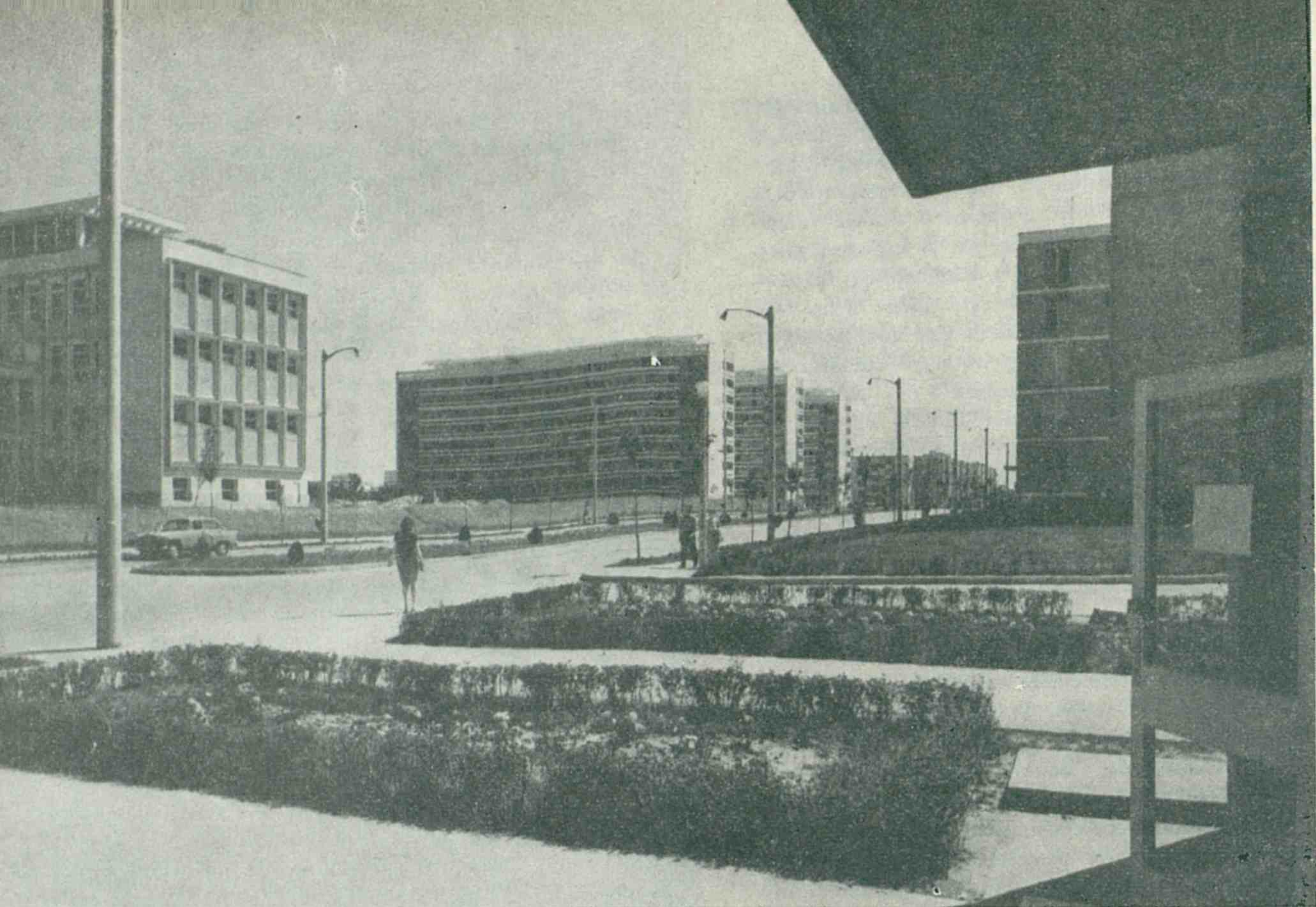


Fig. 220 — Strada Baba Novac, raionul T. Vladimirescu, mărginită de o parte şi de alta de blocuri noi. (S)

armatelor victorioase din războiul de independenţă (1877—1878), au fost schimbate numele a o sumă de artere principale bucureştene. Podul Mogoşoaiei a devenit *Calea Victoriei*, Podul Caliţei, recte, al Calicilor — *Calea Rahovei*, Podul Vergului, *Calea Călăraşi*, Podul de Pămînt, *Calea Plevnei*, drumul Tîrgoviştei, *Calea Griviţei*, drumul la Herăstrău, *Calea Dorobanţi*. Iar noile „splaiuri" au primit nume în legătură cu recent cîştigata „*Independenţă*" sau cu unii dintre ofiţerii căzuţi pe cîmpul de luptă. Tot de atunci datează numele străzii *Smîrdan* şi al Pieţei *Valter Mărăcineanu*. La fel s-a procedat şi după războiul din 1916—1918, cînd s-a dat unor mari artere numirile de *Mărăşeşti* (fost Bulevardul Neatîrnării) şi *Mărăşti*, în amintirea biruinţelor repurtate, iar alte străzi au fost botezate *Răzoare*, *Caşin*, *Cireşoaia*, *Dragoslavele*, *Alion*, *Neajlov* etc., după luptele purtate în acele locuri. O mare prefacere a avut loc, în sfîrşit, în zilele de azi, după 23 august 1944 şi după instaurarea Republicii Populare Române, cînd o serie de bulevarde şi străzi au căpătat numele celor ce au căzut în timpul luptei revoluţionare a muncitorimii noastre — *Vasile Roaită*, *Ilie Pintilie*, *Filimon Sîrbu*, *Constantin David* şi alţii, numele conducătorului Marii Revoluţii din Octombrie 1917, Lenin, sau nume evocînd victoriile mai importante ale războiului nostru antihitlerist — *Debreţin*, *Munţii Tatra* — şi pe cei căzuţi eroic în luptă. Astfel, de pildă, trei străzi din raioanele 30 Decembrie, 16 Februarie şi Lenin poartă numele soldatului Croitoru Eftimie, care, conştient, cu preţul vieţii sale, a făcut să explodeze mina ce, purtată de curent, ar fi distrus podul de pe Tisa, pe care el îl păzea. Numele caporalului Godeanu Constantin, decorat post-mortem şi ridicat la rangul de sublocotenent pentru marea sa vitejie în cucerirea cotei 568 de la Almaş (Cehoslovacia), este purtat de o stradă din raionul Griviţa Roşie. Iar raionul Lenin a dat unei intrări numele sergentului-major de tancuri Valenciuc Octavian, mort în luptă după ce dovedise un „curaj şi un spirit de jertfă cu totul deosebit". Sînt numai trei din multele nume de eroi ai războiului antihitlerist pe care le poartă străzile oraşului.

LOCURI DE TÎRG, OBOARE, MAIDANE ŞI PIEŢE

Cuvîntul „piaţă", de origine italiană *(piazza)*, ca şi „stradă", a început să se întrebuinţeze, în vorbirea obişnuită la noi, la începutul veacului

al XIX-lea. În dispoziţiile edilitare inserate în Regulamentul Organic se prevede înfiinţarea a „şase pieţe mari" în interiorul oraşului „pentru vînzare de carne, zarzavaturi, poame, peşte, mălaiu şi orice altă felurime de product care priveşte la îndestularea obştii", precum şi a patru pieţe de cîte 12.000 de stînjeni pătraţi, la capătul podurilor mari, unde să vie carele sătenilor, „cu lemne, fîn, orz, cărbuni, varză" şi altele. Aceasta nu înseamnă că n-au existat atare pieţe şi mai înainte; numai că ele erau în număr mai mic şi se numeau altfel. Prima menţiune documentară pe care o cunoaştem, în „cartea" din 13 mai 1563 a judeţului Necula al lui Bobanea, pomeneşte de „pazarul" de lîngă Biserica Domnească, unde se aflau „negustorii". Termenul e turcesc şi înseamnă „piaţă", „tîrg", „locul unde se ţine tîrgul". Poporul zicea, în mod obişnuit, „tîrg" — prin extensiune, cuvîntul a însemnat apoi întreaga aglomeraţie umană unde avea loc tîrgul; pentru tîrgul de vite şi de furaje se întrebuinţa un cuvînt deosebit, „obor", care are şi înţelesul de „ocol de vite", „loc îngrădit lîngă casă, unde se ţin vitele". În hotarnica inedită din 3 februarie 1764 a unui loc din mahalaua Săpunari se spune: „şi s-au pus altă piiatră noao... în dreptul scaunului Manii măcelariul şi *aproape de oborul lui*".

În Bucureşti a existat la început un singur tîrg — acela de lîngă Curtea Veche. Mărindu-se oraşul, s-au creat treptat încă trei, anume: 1. „*Tîrgul-de-Sus*", în regiunea viitorului han al lui Şerban-Vodă, aşadar în jumătatea dinspre Calea Victoriei a Lipscanilor de azi; i s-a zis aşa deoarece se afla în partea ridicată, de sus, a Bucureştilor, în opoziţie cu tîrgul din partea de jos, din luncă, de lîngă Curtea domnească. Un act din 10 aprilie 1635 aminteşte de „o prăvălie... înu tîrgulu de sus, pe lîngă beserica popii lu Plăcintă...". În actele scrise în limba slavă, cum e acela inedit din 10 decembrie 1645, găsim expresia „pazarul de sus" (гор пазар); 2. „*Tîrgul de Afară*", adică din afara oraşului, de dincolo de hotarul acestuia; aici se aduceau spre vînzare, între altele, tot soiul de vite şi de furaje; de aceea a căpătat şi numele de „Obor". Se pare că primul obor a fost în cartierul Batişte, în apropierea scaunelor de măcelari (vezi mai sus, p. 360); de aici s-a mutat mai spre răsărit, pe terenul unde se va ridica apoi crucea lui Mogoş şi biserica Oborul Vechiu; iar de aici, cînd oraşul se va întinde din nou, se va muta şi mai departe, spre nord-est, pe locul actualei Hale Obor şi a parcului adiacent. Zilele de tîrg erau, potrivit poruncii din 1786 a lui Mavrogheni, care nu făcea decît să constate o veche datină, marţea şi vinerea; 3. „*Tîrgul Cucului*", de la sud de Sf. Gheorghe-Nou; el e al treilea tîrg care încadrează partea veche a oraşului. Aici se ţinea şi tîrgul de vechituri. În nizamul sau ordonanţa de prevenire a ciumei, din 9 decembrie 1798, citim: „Tîrgul femeiesc ce se face totdeauna la Tîrgul Cucului cu teleleicile muieri, să se ridice de tot, fiind alişverişul lor cu lucruri vechi şi pînzeturi".

Existenţa mai multor pieţe, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, ne este dovedită şi de mărturia călătorului Paul Strassburgh; acesta, trecînd prin Bucureşti, în 1632, spune: „Toate străzile *şi pieţele oraşului* erau pline de mărfuri scumpe, pe care negustorii italieni, greci, români, armeni şi turci le expuseseră spre vînzare". Mai tîrziu, sub Brîncoveanu, clericul rus Ipolit Vîşenski, oprindu-se, timp de trei săptămîni (24 decembrie 1707—13 ianuarie 1708), pe malurile Dîmboviţei, arată că „oraşul Bucureşti... e foarte mare" şi că are „*multe pieţe* cu barace". Într-una din aceste pieţe, la o răspîntie de uliţe, între Tîrgul-de-Jos şi Tîrgul Cucului, aproape de biserica Sf. Vineri-Herasca, se vindea peştele; aici veneau „carăle cu peşte", cum ne arată un zapis inedit din 30 decembrie 1708; aici răspundea „uliţa care mearge la carăle cu peaşte", cum citim în actul din 3 martie 1724; aici îşi aveau „scaunele" lor pescarii; de aceea mahalaua respectivă şi poartă în 1798 numele de Scaunele Pescarilor. În apropiere, spre mănăstirea şi hanul Sf. Gheorghe-Nou, se afla Sărăria sau Piaţa de sare. Era un loc ceva mai întins, unde veneau carele cu sare — „drobi mari" şi „mici", „lospe", adică aşchii sau frînturi, şi „sare măruntă" sau praf — şi pe marginea căruia se afla depozitul domnesc şi prăvăliile diferiţilor detailişti. Aici, „la sărărie", avea, potrivit actului inedit din 29 decembrie 1790, şi Mitropolia „o prăvălie... dă sărărie", precum şi un loc viran. La 1 ianuarie 1791, Neculai rachierul căpăta voie să-şi pună „un hambar pe locul ce iaste lîngă sărăria dăspre pod".

În afara celor două zile de tîrg săptămînale, marţea şi vinerea, s-a mai ţinut, la Tîrgul de Afară, şi un tîrg special, pe o durată mai lungă, la sfîrşitul primăverii. El purta numele de Moşi. Vechimea şi originea acestui tîrg au dat naştere la discuţii. Este sigur că el exista în veacul al XVII-lea şi, probabil, data mai dinainte. În privinţa originii, unii cercetători ai veacului trecut o pun în legătură cu *pomenirea soldaţilor căzuţi în lupte*, fie că e vorba de o luptă a lui Mircea cel Bătrîn cu turcii — opinia lui Al. Pelimon — de aceea a lui Vintilă-vodă cu Alexandru Oaie-Seacă — opinia lui Hasdeu — sau de lupta lui Matei Basarab cu moldovenii şi tătarii, care aduceau pe Radu Iliaş — opinia lui Ionescu-Gion. Alţi cercetători socot că originea Moşilor e în legătură cu străvechiul obicei de a se face, în sîmbăta Rusaliilor, pomenirea morţilor, şi că deci e anterior luptelor amintite. Şi într-o ipoteză, şi în cealaltă — noi înclinăm pentru ultima — un fapt e sigur, anume, că la Moşi — şi aceasta era o caracteristică faţă de alte tîrguri sau bîlciuri anuale ale ţării — se găseau de vînzare tot soiul de articole în legătură cu pomenirea morţilor: cruci, de piatră şi de lemn, oale, ulcele, străchini, doniţe şi linguri pentru pomană, grîu de colivă, lumînări etc. Căci în timpul acestui tîrg special cădea Sîmbăta Morţilor, cînd se pomeneau înaintaşii: *moşii*, părinţii şi celelalte rude răposate. Se împărţeau atunci, drept pomană, stră-

chini cu mîncare, cu linguri noi de lemn, oale sau donițe cu vin, buchețele de flori, chiar și bani la săraci. Bineînțeles, ca la toate tîrgurile, se vindeau și tot felul de alte articole: comestibile — între care faimoasa turtă dulce — îmbrăcăminte și încălțăminte, văsărie, podoabe, fluiere și cîte altele. Dar Moșii erau și prilej de întîlnire și de petrecere. Se strîngeau țăranii din satele Ilfovului și ale județelor vecine, cei de la deal veneau cu care de țuică și vin, iar bucureștenii socoteau de datoria lor să nu lipsească de la acest tîrg, la care participa, în joia moșilor, însuși vodă, înconjurat de marii dregători. Pentru primirea lui se ridica un cort frumos — așa sub Gheorghe Bibescu, Barbu Știrbey și Cuza — apoi s-a făcut un chioșc de lemn și, la urmă, unul de zid. Cîntau tarafurile de lăutari, se auzea cimpoiul și cavalul; jucau „călușarii", cu pălăriile împodobite și zdrîngăneii la picioare, străvechiul și impresionantul joc al călușului; se făceau hore. Erau și alte distracții; distracții mecanice. Și peste tot locul, umbrare și cîrciumi improvizate cu „grătare" sfîrîind, cu cazane de ulei în care se prăjeau „gogoșile" (vezi fig. 222), cu vînzători ambulanți de limonadă, „șămpănică", bragă și „rahat cu apă rece". Animația și pitorescul Moșilor au impresionat întotdeauna; pictorul străin Preziosi, care l-a vizitat zile de-a rîndul, în 1867, ne-a lăsat o serie întreagă de acuarele și crochiuri înfățișînd aspecte caracteristice ale acestui tîrg. Iar Caragiale l-a imortalizat într-una din cele mai bune schițe ale lui.

Pe vremea lui Cuza s-a încercat să se transforme acest tîrg al Moșilor într-o Expoziție națională anuală pentru România întreagă. Ni s-a păstrat, într-adevăr, un anteproiect de lege inedit și nedatat — se pare de prin 1862 — care prevedea în articolul 2 că „sărbarea națională a Moșilor" „devine, pe viitor, și... o expoziție națională anuală de producții și succesuri indigene, din toată România, în arte, industrie, manu-



Fig. 221 — Doi țigani ursari cu cîte un urs domesticit, în piața din fața Parcului Libertății, prin 1930. Fiecare ursar e însoțit de un țigan (sau țigancă) bătînd dairaua, adică tamburina. (M.I.B.)



Fig. 222 — La Moși înainte de ultimul război mondial. (M.I.B.)

mai înainte vreme, apărea „geamalaua", un fel de momîie uriașă, înaltă de vreo 5—6 metri, groasă cît butea, cu două fețe și patru mîini, înclinîndu-se și mișcîndu-se în tot chipul, după cum o manevra omul dinăuntru ei, asemănătoare deci cu figurile grotești ale carnavalurilor apusene. Erau apoi păpușarii, care jucau, „cu perdea" sau „fără perdea", jocul satiric al păpușilor numit, cu un termen turcesc, și „karaghioz"; de asemenea, „ursarii" țigani, jucîndu-și urșii în sunetul dairalei (vezi fig. 221). Mai tîrziu au apărut tot felul de „comedii", cu „fenomene" nemaivăzute — de fapt, înșelătorii — („femeia-pește", „păianjenul-om"), menajerii, standuri de tras la semn („să joace mireasa") sau de „încercarea puterii", apoi „lanțuri", „bărci" și „călușei" pentru plăcerea copiilor și a tineretului, iar între cele două războaie mondiale, chiar un amețitor „*montagne russe*" în genul celui din Praterul vienez, o „roată a morții" și tot felul de factură țărănească, agricultură, creștere de vite, curse de cai și tragere la semn". Urmau să se acorde premii în bani și medalii — de aur, argint și bronz — pentru cei ce se distingeau în fiecare ramură; juriul trebuia să fie format din „proprietari practici, industriași, oameni speciali și artiști". Acest anteproiect n-a devenit lege; mult mai tîrziu însă, în 1924, ideea s-a realizat parțial, Moșii fiind transformați în expoziție anuală. Totuși, ei n-au izbutit să ajungă un tîrg de mostre în genul acelora care se țin în diferite orașe europene, mai mult chiar, n-au izbutit să-și mențină nici vechea însemnătate. Terenul unde aveau loc s-a îngustat, prin construirea Halei Obor și a parcului din față, iar al doilea război mondial a provocat o întrerupere. După o pauză de cîțiva ani, tîrgul s-a reluat în 1956. Și s-ar putea ca, desfășurîndu-se pe o arie mai largă și în raport cu cerințele vremii, Moșii să redevină

o manifestare importantă şi caracteristică a vieţii bucureştene.

Cele zece pieţe prevăzute în Regulamentul Organic — şase în interiorul oraşului şi patru la margine — nu s-au înfiinţat toate, deoarece unii din proprietarii terenurilor respective n-au vrut să convină asupra preţului, şi nici imediat. Deocamdată iau naştere: 1. *„Piaţa maghistratului"* sau *„Piaţa mare"* (vezi fig. 223) — cu acest ultim apelativ în planul lui Borroczyn (1846) — cunoscută mai tîrziu sub dublul nume de *„Piaţa Ghica"* (carne, peşte, păsări), în stînga Dîmboviţei, şi *„Piaţa Bibescu"* (legume şi fructe) în dreapta ei; 2. *„Piaţa Fierască"*, la sud-vest-vest de biserica Sf. Vineri-Fiereasca sau Hereasca; i se mai zicea şi *„Piaţa nouă"*, deoarece, tot lîngă amintita biserică, şi anume, spre sud-est-est de ea se afla *„Piaţa Fiereasca-Veche"*; 3. *Piaţa de pe locul Neculescului*, lîngă Podul Mogoşoaiei, aproape de actuala Piaţă a Amzei; ea a funcţionat din 1831 pînă în 1841, cînd se întemeiază, în locul ei, *Piaţa Amzei*, pe locul lui Iancu Ghica. Planul Borroczyn nu menţionează nici *Piaţa Matache Măcelaru*, nici *Piaţa Traian*; ele se vor înfiinţa în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, avînd la început simple bărăci; halele respective, de metal şi cărămidă, vor fi terminate prima în 1887, cea de-a doua în 1896. Anterioare sînt halele din Piaţa Amzei, gata în 1872, şi halele din Piaţa Mare, succedîndu-se astfel: halele de carne — zise Hale Centrale — terminate, după proces, arbitraj şi succesive amînări — Alexis Godillot fiind beneficiarul contractului — în octombrie 1872, Hala de fructe în 1883, cea de peşte în 1888, cea de păsări în 1899, iar Fabrica de gheaţă artificială în 1903.

Piaţa de lîngă vechea Curte domnească figurează în planul Jung (1856) sub numele de *Piaţa Zarafilor*, deoarece aici era sediul acestor negustori, care, lîngă măsuţele lor, atrăgeau atenţia clienţilor zornăind şi trecînd dintr-o mînă într-alta napoleonii, mahmudelele, misirii, funducliii şi ceilalţi bani de aur şi argint. Nu exista încă o monedă naţională, aşa încît erau folosite tot soiul de monede străine, începînd cu cele turceşti, austriece, ruseşti şi terminînd cu cele franceze, engleze, olandeze şi spaniole. Operaţiunile de schimb, de *agio* erau în floare, iar zarafii numeroşi. În 1885 se construiră aici cîteva pavilioane metalice, în care se instalară negustori de flori, naturale şi artificiale; ca urmare, piaţa luă numele de *Piaţa de Flori*, sub care e cunoscută şi în zilele noastre. I se mai spune, dar din ce în ce mai puţin, şi Piaţa Sf. Anton, din cauza bisericii cu acest hram, distrusă de incendiul din 1847.

Au mai existat, pe la începutul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea, încă două pieţe bucureştene: *Piaţa Kretzulescu*, de la vale de biserica numită astfel, şi *Piaţa Sf. Ştefan*. Cea dintîi a fost suprimată în 1866, o parte a ei fiind încorporată în grădina Palatului domnesc, iar restul devenind strada Sf. Ionică, după numele bisericii Sf. Ionică-Moldoveni la care ducea. Cea de-a doua, pe Calea Vergului (azi Călăraşi), lîngă biserica Sf. Ştefan, a fost mutată puţin mai spre est, pe aceeaşi arteră, şi a devenit Piaţa Traian. Pentru vînzarea lucrurilor vechi erau două centre: strada Lazăr („Taica Lazăr"), între Calea Văcăreşti şi strada Sf. Vineri, unde găseai haine, ghete, rufe, sticlărie şi veselă, şi „Hala de antichităţi..." (numele oficial), la nr. 1 al Căii Văcăreşti. Ticsită cu „mobilă de ocazie", cu pete suspecte — cunoscută, de aceea, în popor sub numele sugestiv de „hala păduchilor" — a fost dărîmată în 1932. Aceste două centre au precedat aşadar „Talciocul", înfiinţat după 23 August, şi care a funcţionat pe un vast teren, mai întîi la Colentina, în dreapta şoselei, iar din aprilie 1955 înainte, pînă la desfiinţare, în Dudeşti, dincolo de extremitatea liniei de tramvai nr. 18.

Pentru păstrarea vinurilor, a existat la început un depozit în dosul Fabricii de mobile Lessel, de pe Calea Plevnei, aşa-zisa „rampă de vinuri"; apoi au fost utilizate Antrepozitele „Geagoga" construite de primărie, spre finele secolului al XIX-lea, la extremitatea — de atunci — a Căii Rahovei, sus „pe deal". Vîndute statului în 1905 pe preţul de 1.200.000 lei aur, devenite Antrepozite Generale, pentru tot soiul de mărfuri, ele au căpătat o tristă celebritate prin incendiul pus care a acoperit urmele malversaţiunilor din perioada imediat următoare primului război mondial. Tot pentru păstrarea vinurilor au fost folosite, în vremea noastră, şi pivniţele complexului de la Curtea Arsă, adică ale Palatului domnesc ridicat de Alexandru Ipsilanti (vezi mai sus, p. 103);

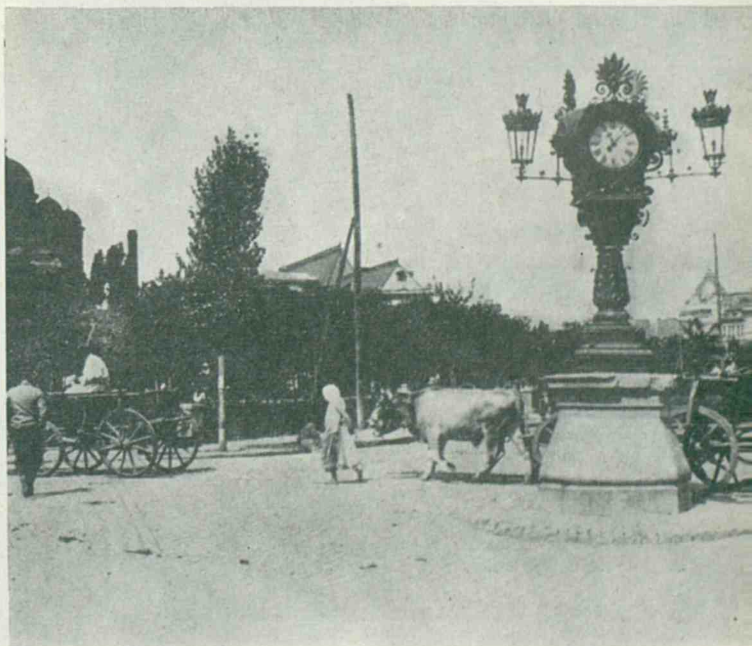


Fig. 223 — Ceasul din Piaţa Mare. În stînga, în fund, biserica Domniţa Bălaşa; în planul doi, car cu boi şi căruţă cu cal. Fotografie din primul deceniu al secolului XX. (M.I.B.)



Fig. 224 — Interiorul Halelor Obor. (S)

azi, ele sînt utilizate de Întreprinderea „Zarea". Dintre celelalte antrepozite, amintim pe acelea de la Obor, precum și antrepozitele cu instalații frigorifere din Calea Șerban-Vodă, devenite, între cele două războaie mondiale, proprietatea Societății „Frigul".

După 1918, numărul piețelor bucureștene s-a înmulțit considerabil. O dată cu creșterea orașului, cu înmulțirea populației, au apărut și noi centre de desfacere a alimentelor și a celorlalte produse. S-a înființat *Piața Filantropiei*, pe bulevardul cu același nume, lîngă fostul cimitir protestant, apoi, mai sus, de același bulevard (azi 1 Mai), piața din *„Parcul Domeniilor"* (azi Piața 7 Noiembrie), iar la extremitatea lui, unde dă în Calea Griviței, o a treia, cunoscută în partea locului sub numele de *„Piața Chibrit"*. Același fenomen s-a petrecut și pe alte artere mari; astfel a luat naștere *„Piața Dorobanți"*, deservind noile cartiere apărute între Șoseaua Kisselef și Calea Floreasca, apoi *„Piața Ghencea"*, la capul Căii 13 Septembrie, piața de lîngă Seminarul central, pe actualul Bulevard Gheorghe Coșbuc; mai jos, la Rond, se formase de asemenea un început de piață, numit ironic, în urma războiului din Abisinia (1935—1936), *„Addis-Abeba"*. O alta era în fața Gării de Est, unde își desfăceau produsele țăranii ce veneau cu trenul de Oltenița, alta, pe temeiul unui nucleu mai vechi, în Grant etc. În 1936 s-a început construirea marilor Hale de la Obor, cele mai mari din București. De proporții impunătoare, în cărămidă aparentă, ele au fost terminate tîrziu după 23 august 1944 și cuprind nu numai compartimente și standuri pentru vînzarea de legume, fructe, carne, păsări, pește etc. (vezi fig. 224), dar și importante silozuri pentru păstrat, în condiții optime, la rece, diversele produse (capacitate: 728 de vagoane), precum și două fabrici de gheață, cu un depozit putînd primi 160 de vagoane de gheață artificială. Noile Hale de la Obor fuseseră plănuite ca să înlocuiască Piața Mare; în realitate, ele n-au înlocuit decît sectorul de legume și fructe din dreapta Dîmboviței al Pieței Mari (fosta Piață Bibescu, actualmente Piața Unirii), în locul căreia s-a amenajat, cu straturi de iarbă și flori și bazine cu jocuri de apă, o mare piață centrală (vezi fig. 225, 226, 227), numită succesiv Piața 8 Iunie, Piața Națiunii, Piața 28 Martie, iar acum Piața Unirii.

Fig. 225 — Piața Unirii în preajma celui de al doilea război mondial. (S)

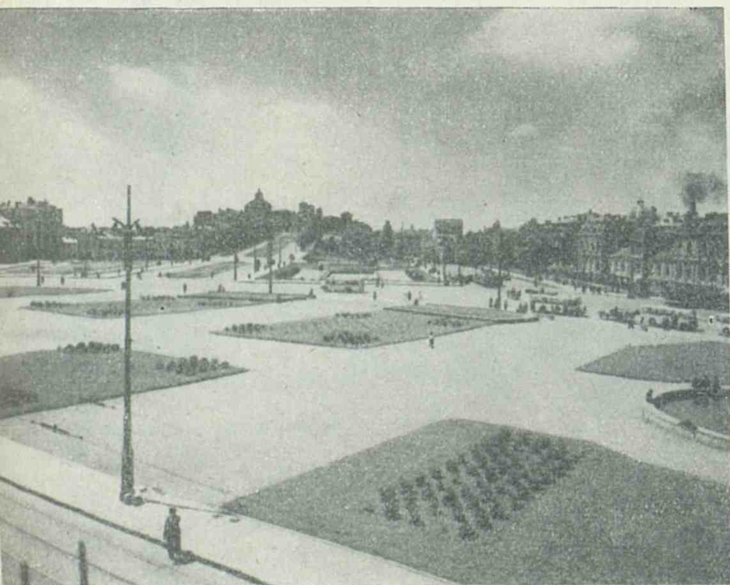


Fig. 226 — Pepeni verzi în Piața Unirii. (M.I.B.)



Ea precedă frumoasa alee care urcă spre Patriarhie şi Marea Adunare Naţională (vezi fig. 231 şi 236).

O creştere considerabilă a numărului pieţelor şi, în acelaşi timp, o nouă amenajare, superioară, a celor existente se produce după cel de-al doilea război mondial, în anii regimului de democraţie populară. Vechile „ochiuri" şi tarabe sînt înlocuite prin adevărate magazine la fostele Hale Matache Măcelaru, numite acum Ilie Pintilie; se creează pieţe îngrijite, de cartier, în diferite părţi ale oraşului, ca, de pildă, în Ferentari, lîngă fosta „groapă" a lui Ouatu, pe strada Mihail Eminescu (fostă Romană) etc. În februarie 1957 existau în capitală nu mai puţin de 43 (patruzeci şi trei) de pieţe şi se prevedea înfiinţarea de noi unităţi. Exista şi un nou „obor", un nou tîrg de vite pe Şoseaua Alexandriei, în mărime de circa 2 hectare şi cu zi de tîrg săptămînală.

Dar în afară de pieţele de alimente, sînt celelalte, mari spaţii libere situate la extremităţile şi la încrucişările arterelor principale de circulaţie. Ele iau naştere în cursul secolului al XIX-lea şi al XX-lea; pe măsură ce preocupările edilitare sporesc, se trasează bulevarde, şosele, căi şi străzi noi, iar uliţele şi drumurile vechi se îndreaptă, se aliniază. Spaţii libere au fost multe în cuprinsul oraşului, şi o seamă s-au păstrat pînă tîrziu de tot, după primul război mondial; ele erau consecinţa, pe de o parte, a felului de a clădi a orăşenilor noştri, fiecare dorind să aibă lîngă casă grădină, cu livadă şi, eventual, vie, pe de alta, a faptului că oraşul a încorporat o serie de sate, despărţite unele de altele prin întinderi considerabile. E impresionantă mulţimea „locurilor" virane şi a „maidanelor" ce sînt înfăţişate în planul cel mare, manuscris, al lui Borroczyn (1846). Una singură dintre cele 99 de planşe ale lui, ne înfăţişează cinci maidane: „maidanul lui Iancu Petrescu", „maidanul lui Murat", „maidanul lui Enache", situate respectiv la nord-nord-vest, nord-est şi sud-est-est de biserica Mîntuleasa, apoi „maidanu bisericii Popa Soare" şi „maidanu Filantropiei", imediat la sud şi la nord de biserica Popa Soare. În planşa 30 găsim alte patru: „maidanu lui Ceauş David", „maidanu popii Pantelimon", „maidanu Ioanii Tina" şi „maidanu lui Bănică cîrciumaru". Pe locul vechii case a Cantacuzinilor, trecută apoi în stăpînirea Dudeştilor, „maidanu Dudescului"; lîngă fosta baltă a Icoanei e „maidanul Stăpînirii"; un altul, la capul de est al actualei Străzi Căluşei, poartă numele sugestiv „uşa oborului". Lîngă Dîmboviţa, aproape de „Cazarma călăreţilor", e



Fig. 228 — Statuia lui Gheorghe Lazăr, în faţa Universităţii. Sculptor Ion Georgescu, 1886. În clădirea din fund, sediul Întreprinderii de Transporturi Aeriene Române—T.A.R.O.M.



Fig. 227 — „Chivuţe cu bidinele" în Piaţa Unirii. (S)

Fig. 229 — Piața Universității, cu statuile lui Spiru Haret, Gheorghe Lazăr, Mihai Viteazul și Ion Heliade Rădulescu, ultimele două mascate în parte de arbori.

Fig. 230 — Piața Sf. Gheorghe cu statuia lupoaicei; în mijloc, tramvaiu cu cai din timpul verii, avînd perdele. (M.I.B.)



„locul Farmazonului"; tot acolo, ocupînd o suprafață considerabilă, „locul lui Procopie", cunoscut mai tîrziu sub numele de „cîmpul Procopoaiei". Iar la sud-vest de biserica Sf. Ștefan (Cuibu cu Barză) e „locul Sfatului", adică al cîrmuirii orășenești. În 1872, existau, potrivit dicționarului topografic al lui Frunzescu, „300 locuri goale" în cuprinsul orașului, adică terenuri întinse sau maidane, fără să punem la socoteală pe cele mici, „măidănelele", după expresia unui act inedit din 3 februarie 1764. Iar în 1906, suprafața terenurilor neclădite, virane, este apreciată la 2.800 de hectare din totalul de circa 5.500 cît au Bucureștii, așadar la ceva mai mult de jumătate.

Amenajarea de piețe — în afara celor de alimente și a oboarelor — începe la jumătatea secolului al XIX-lea, după incendiul din 1847. Începutul se face, în centru, cu piața și grădina din jurul bisericii Sf. Gheorghe-Nou, după care urmează, în 1852, piața de lîngă metohul Episcopiei de Rîmnic. Treptat-treptat, se amenajează și altele: piața de la capul Podului Mogoșoaiei, aceea din fața Palatului domnesc — actualmente Piața Gh. Gheorghiu-Dej — și piețele de-a lungul celor două mari artere care taie cruciș orașul. Statui încep să împodobească aceste spații libere, începutul făcîndu-se cu Piața Universității, unde, după statuia lui Mihai Viteazul, se înalță altele două: statuile lui Gheorghe Lazăr și Ion Heliade-



Planşa VIII. Podul peste Dîmboviţa ducînd la Mănăstirea Mihai Vodă şi la noua Curte domnească. În fund, complexul mănăstirii. În faţă, în dreapta, două mori de apă.

Acuatintă de William Watts, după desenul din 1793 al lui Luigi Mayer (B. A.)

Fig. 231 — Esplanada care leagă Piața Unirii cu Patriarhia și Palatul Marii Adunări Naționale. În primul plan statuia lupoaicei romane; ulterior, această statuie a fost mutată în scuarul din Piața Dorobanți. (I.C.S.O.R.)

Rădulescu (vezi fig. 228), iar mai tîrziu aceea a lui Spiru Haret (vezi fig. 229). Tăierea de noi artere, atît în perioada dintre cele două războaie mondiale, cît și după 23 august 1944, precum și construcțiile monumentale ridicate între timp prilejuiesc capitalei crearea unei alte serii de piețe care înfrumusețează orașul. Cităm astfel piața din fața Academiei Militare, unde se înalță acum monumentul Eroilor Patriei, Piața Aviatorilor, la capătul marelui parc de cultură și odihnă, Piața Scînteii, din fața importantului palat omonim — cea mai vastă clădire a Bucureștilor — și avînd la capul dinspre Șosea monumentala statuie a lui Lenin, apoi piața din Bucureștii-Noi, în mijlocul căreia se află cinematograful „Înfrățirea între popoare". De mai mici proporții sînt Piața Dorobanți, unde se află acum statuia lupoaicei care anterior a fost în Piața Sf. Gheorghe, apoi în Dealul Patriarhiei (vezi fig. 230 și 231), piața 7 Noiembrie și Piața Monumentului Aviatorilor, una din cele mai reușite și mai bine așezate statui ale orașului (vezi fig. 232). Pentru amenajarea Pieței Bălcescu, unde se va clădi palatul Sfatului Popular al Capitalei, s-a ținut în anul 1956 un concurs la care s-au prezentat nu mai puțin de 49 de proiecte. Atunci cînd cel mai bun dintre aceste proiecte se va realiza, Piața Bălcescu, centrul geografic al orașului, va deveni și centrul principal administrativ și arhitectural al lui.

Fig. 232 — Statuia Aviatorilor, pe Bd. Aviatorilor (S.



BIBLIOGRAFIE

I. *Mahalale.* 1. I.C. Filitti, *Corespondența consulilor englezi din Principate, 1828—1836*, în *An. Acad. Rom. Sect. ist.*, s. II, t. XXXVIII (1916), p. 839—920; 2. Neagu Rădulescu, *În Bucureștii lui 33*, în *Gaz. mun.*, II (1933), nr. 89; 3. D. Caselli, *Biserica Sf. Visarion din mahalaua Visarionului și Viișoara*, în *Gaz. mun.*, III (1934), nr. 120—122; 4. D. Caselli, *Mahalaua, ulița și Biserica Armenească*, III (1934), nr. 135; 5. D. Caselli, *Mahalaua și biserica Vovidenia Maicii Domnului*, în *Gaz. mun.*, IV (1935), nr. 199; 6. G.D. Florescu, *Istoricul unei vechi case bucureștene: casa Floreștilor din mahalaua Scorțarului*, în *Bucureștii-Vechi*, I—V (1930—1934), p. 56—59; 7. D. Caselli, *Mahalaua postelnicului Firu*, în *Gaz. mun.*, V (1936), nr. 217; 8. Gr. Nandriș, *Documente românești în limba slavă din mănăstirile Muntelui Athos, 1372—1658*, București, 1937, 309 p. in 8°; 9. H. Dj. Siruni, *O năvălire necunoscută a bandelor turcești în Țările Române la 1769*, București, 1940, 63 p. in 8°; 10. General Radu Șeinescu, *Cartierul Silivestru și Strada Sălciilor*, în *Gaz. mun.*, XI (1942), nr. 507; 11. *Muzeul de artă al R.P.R.*, *Luchian*, București, 1957, 107 p. + planșe, in 8°; 12. Ilie Corfus, *O cronică a Bucureștilor (1802—1830), scrisă de un meșteșugar*, manuscris, 161 p.; 13. G.D. Florescu, *Pe malul Dîmboviței, la obîrșia Podului Mogoșoaiei, în anul 1804*, manuscris, 30 p. + planșe.

II. „*Poduri*" *și poduri. Ulițe și străzi. Bulevarde și magistrale* 14. D. Caselli, *Ulița Mare*, în *Gaz. mun.*, II (1933), nr. 95; 15. G. D. Florescu, *Vechi proprietăți în București în veacurile XVII și XVIII*, București, 1934, 30 p. in 8°; 16. *București. Ghid oficial, cu 20 hărți pentru orientare*, București, 1934, 270 p. in 8°; 17. Nestor Urechie, *Primele pavele de piatră*, în *Gaz. mun.*, III (1934), nr. 114; 18. H. Stahl, *Botezarea și răsbotezarea străzilor capitalei*, în *Bucureștii-Vechi*, I—V (1930—1934), p. 50—55; 19. Iuliu Moisil, *Bucureștii romantici*, în *Bucureștii-Vechi*, I—V (1930—1934), p. 39—46; 20. D. Caselli, „*Podul de sus*" *și* „*Ulița Mare*", în *Gaz. mun.*, IV (1935), nr. 167; 21. D. Caselli, *Ulițele din București la începutul veacului al XIX-lea*, în *Gaz. mun.*, VI (1937), nr. 285; 22. Paul Săndulescu, *Istoricul pavajelor bucureștene. Studii și documente*, București, 1936, 192 p. in 8°; 23. Stoica Nicolaescu, *Podul lui Șerban-Vodă din București*, în *Gaz. mun.*, VII (1938), nr. 335; 24. Const. C. Giurescu, *Noi numiri de străzi în capitală*, în *Rev. ist. rom.*, X (1940), p. 493; 25. Gheorghe Crutzescu, *Podul Mogoșoaiei. Povestea unei străzi*, București (1943), 298 p. in 8°; 26. *Ghidul străzilor din orașul București*, București, 1954, 271 p. in 8°; 27. N. Filimon, *Ciocoii vechi și noi*, ediția G. Ivașcu, București, 1956, 336 p. in 8°; 28. Horia Oprescu, *Petrescu al XVII-lea*, în *Informația Bucureștiului din 8 iulie 1957*; 29. Col. I. Cupșa, conf. Gh. Matei, col. I. Focșeneanu, conf. B. Bălteanu, col. L. Ion, V. Zaharescu, *Contribuția României la războiul antihitlerist*, București, 1958, 573 p. in 8°; 30. Dan Berindei, *Dezvoltarea urbanistică și edilitară a orașului București în perioada regulamentară și în anii Unirii (1831—1862)*, în *Studii*, XII (1959), 5, p. 133—158; 31. Paul Cernovodeanu, *Călătoria lui Piere Lescalopier în Țara Românească și Transilvania la 1574*, în *Studii și materiale de istorie medie*, IV (1960), p. 433—463; 32. Ștefan Ionescu, *Podul Mogoșoaiei, Calea Victoriei*, București, 1962, 141 p. in 16°.

III. *Locuri de tîrg, oboare, maidane și piețe.* 33. * * *, *S-a început construcția Halelor Obor*, în *Gaz. mun.*, V (1936), nr. 246; 34. Paul Lahovary, *Elemente monografice ale Pieții Amza*, București, 1937, 93 p. in 8°; 35. G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, 463 p. in 8°; 36. Institutul de proiectare „Proiect-București", *Schița planului general de sistematizare al orașului București*, 2 volume manuscrise, București, 1956, 545 p. in 4°, cu o serie de anexe; 37. Radu Laurian, *Concursul pentru sistematizarea Pieței N. Bălcescu din București*, în *Arhitectura R.P.R.*, 1, 1957, p. 1—17; 38. Const. C. Giurescu, *Toponimie bucureșteană I*, „*Drumul Sării*", *nu* „*Drumul Serii*", în *Studii și cercetări linguistice*, XIII (1962), 1, p. 73—75; 39. G. Potra, *Tîrgul Moșilor*, manuscris, 27 p. in 4°.

GRĂDINI, GRĂDINI DE PETRECERE, PARCURI

De la 202 hectare, cît reprezentau spațiile verzi ale Bucureștilor în 1944, s-a ajuns în 1960 la 860 de hectare, adică la peste patru ori mai mult.

Termenul „grădină“ a avut în vechea limbă românească o accepțiune foarte largă, însemnînd în general „loc plantat“, implicînd deci intervenția mîinii omenești. Grădina era nu numai cea cu flori, dar și cea cu pomi, cu legume și chiar cu viță, deci însăși via. Cînd Radu Mihnea dă, la 4 august 1623, poruncă „acestor grădinari ce șăd pe ocina Ciumernicului“ a mănăstirii Radu-Vodă ca să fie „în pace și slobozi pe toate dăjdiile și mîncăturile“, el are în vedere pe cei care, în lunca Dîmboviței din sud-estul orașului, cultivau zarzavaturi. Cînd în planul Borroczyn (1846) citim „grădina cu duzi“, e vorba de întinsa „livede cu duzi“ a cărei amintire s-a păstrat pînă azi în numele străzii din Cărămidarii-de-Jos. Cînd Alexandru Ipsilanti confirmă, în 1775, bisericilor domnești din București venitul vinăriciului, el precizează că acest vinărici se ia atît din o serie de dealuri din Ilfov și Vlașca, inclusiv „dealul Bucureștilor“, cît și din „grădinile din București“, adică din viile orașului. Cînd, în sfîrșit, în condica de porunci a vistieriei lui Constantin Brîncoveanu se specifică darurile, în postav, pe care le primesc, de Paște, cei 20 de grădinari de la curte și vătaful lor din București, precum și cei 12 din Tîrgoviște, e incontestabil că actul oficial se referă la cei ce îngrijeau de întinsele grădini cu flori ale palatelor domnești respective. Prin extensiune și în sens figurat, în expresia „mare-i grădina lui Dumnezeu“, cuvîntul înseamnă lumea întreagă, societatea omenească, după cum în „grădinița de copii“ sau, simplu, „grădiniță“, ea înseamnă instituția preșcolară bine cunoscută. În privința etimologiei, filologii trimit în general la vechea slavă *(gradina)* sau la bulgară; e o întrebare însă dacă n-avem de-a face mai degrabă cu o moștenire din fondul romanic al limbii — compară cu francezul *jardin* sau italianul *giardino* — fond din care ne vin și atîția alți termeni, atît de productivi, ai aceluiași domeniu: floare, pom, trunchi, sămînță, legumă, strat etc.

Alături de vii și livezi au fost, de la început, în București, și grădini cu flori. Mai mari sau mai mici, după putință, de la întinsele grădini domnești la acelea ale așezărilor boierești și mănăstirești și pînă la micile grădini, la „grădinițele“ orășenilor de rînd, ale meșteșugarilor și negustorilor, grădinițe care uneori se reduceau la un strat, două de flori în fața casei sau chiar la cîteva ghivece puse pe parmalîcul pridvorului sau la fereastră. Nu știm cum a arătat „ciutăria domnească“, acel început de grădină zoologică, constatat documentar în veacul al XVI-lea după cum nu știm nici cum se va fi înfățișat grădina Palatului domnesc pe vremea lui Mircea Ciobanul. Pe la 1600 exista însă un corp de „grădinari domnești“ în frunte cu un vătaf. Dovadă este actul inedit din ultima parte a domniei ui Matei Basarab (1643—1654) dat de „Dobre uncheșul din oraș ot București, feciorul Mircii vătahului, carile au fost de grădinarii domnești“. Sub Matei Basarab, grădina Curții domnești trebuie să fi fost remarcabilă, deoarece doamna Elena, soția voievodului, era o iubitoare de flori. La 10 februarie 1649 ea scria „la a noastră iubită bună priiatnică [prietenă], jupîneasa Catrina judeceasa“, adică soția judelui sau *bürgermeister*-ului din Brașov, rugînd-o „pentru rîndul sămenților de flori de tot fealiul, să ne dăruiești dumneata și noao de ce vor fi acolo la dumneavoastră“. Dacă nu i le poate trimite imediat, să i le trimită „mai încolea, la vreame“. La rîndul ei, adaugă Elena, „domnia-mea încă voi fi bucuroasă, den ce va hi pohta dumnitale“. De altfel, călătorul

turc Evlia Celebi, care vede Curtea domnească puţin mai tîrziu, sub Radu Leon, în 1666, spune că acolo „sînt grădini frumoase şi împodobite". O altă grădină frumoasă trebuie să fi avut Matei pe malul Colentinei, lîngă Fundeni, unde se văd pînă astăzi ruinele aşezării sale. Şi aici a fost amintitul Evlia Celebi; el este adînc impresionat de grădina cu trandafiri şi lalele din partea locului; menţionează de asemenea pe malul apei „un mare chioşc" construit „în întregime din ipsos"; e probabil un chioşc de felul celor constantinopolitane, primul pomenit în marginea Bucureştilor, predecesorul celor ridicate în epoca fanarioţilor.

La o deosebită înflorire ajung grădinile sub Constantin Brîncoveanu. Domnul, iubitor de artă şi de rafinament, mare constructor, avînd ca prim sfetnic pe stolnicul Constantin Cantacuzino, care învăţase în Italia, le dă o deosebită atenţie. Cunoaştem numele a doi grădinari-şefi ai săi: unul, Toma, constatat în 1695, celălalt, Frîncul; e foarte probabil ca acesta din urmă să fi fost străin sau de origine străină, cum era şi bucătarul francez al curţii, cum era şi arhitectul Pecena Levin, care a desenat grădina Palatului domnesc din Bucureşti, cum era şi arhitectul Veseleil, care a lucrat la Mănăstirea Sf. Gheorghe-Nou (vezi mai sus, p. 84). De grădinarul-şef ascultau 20 de grădinari. Numărul lor nu trebuie să mire, deoarece grădina palatului ocupa o suprafaţă considerabilă; ea a fost mai mult mărită în 1707; în mijlocul ei, în centrul unor partere de flori, Brîncoveanu ridică acum un frumos pavilion sau chioşc, cu coloane sculptate şi împodobit cu picturi, spre a-i servi ca sufragerie în timpul verii şi ca loc de odihnă. De această grădină secretarul domnesc Del Chiaro ne spune că era „foarte frumoasă, de formă pătrată şi desenată după bunul-gust italian". Pe lîngă grădina palatului, mai erau cele două grădini ale palatului său părintesc, de pe malul drept al Dîmboviţei, grădini lăudate de călătorul englez Chishull în 1702 (vezi mai sus, p. 82). Acesta aminteşte de asemenea „grădinile" şi „curţile foarte întinse" ale aşezărilor boiereşti din oraş, precum şi „viile şi grădinile foarte îngrijite" de lîngă Mănăstirea Cotroceni, apoi grădina „patrată, în stil italian" — după expresia aceluiaşi secretar domnesc Del Chiaro — a palatului de la Mogoşoaia, în sfîrşit, grădinile diferitelor case pe care le avea Brîncoveanu, pentru numeroşii săi copii, în Bucureşti. Aşa încît cei douăzeci de grădinari şi cu şeful sau vătaful lor aveau destul de muncă. Un zapis din 1 decembrie 1701, privind vînzarea unor case, precizează că ele sînt „lîngă zidul grădinii domneşti despre apusul soarelui".

Pilda domnului îndemna şi pe boieri. Nu ne referim la stolnicul Constantin Cantacuzino, care putea da el sugestii, în această privinţă, lui Brîncoveanu şi a cărui puternică aşezare, pe malul drept al Dîmboviţei, între Mănăstirile Sfinţii Apostoli şi Antim, avea o întinsă grădină, o livadă şi chiar un heleşteu. Ci ne gîndim la ceilalţi dregători, care, ca adevăraţi curteni, căutau să placă imitînd ceea ce vedeau la mai-marele lor. Creţuleştii — din rîndul cărora domnul îşi alege un ginere — Văcăreştii, al căror devotat fruntaş, Enache, piere alături de Brîncoveanu, în 1714, la Stambul, Bălenii, care conduseseră un adevărat partid în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Rudenii, ce se ilustrase încă în veacul al XVI-lea, sub Mihai Viteazul, Dudeştii, cu întinse proprietăţi în marginea oraşului, au, desigur, frumoase grădini pe lîngă aşezările lor. Şi nu numai în Bucureşti, dar şi la moşiile din preajmă. Ştim, de pildă, că vel-vornicul Constantin Dudescu îşi întocmise o asemenea grădină pe lîngă conacul său de la Frăsineşti (azi Frunzăneşti), pe malul drept al Pasării. Mitropolitul Neofit I al Ungrovlahiei, trecînd pe acolo la 2 iunie 1746, califică această grădină drept „foarte frumoasă" şi arată că ea cuprinde „pomi atît locali, cît şi străini — naramzi [portocali], lămîi, chiparoşi şi alţii". Adaugă şi detaliul că pentru gospodăria de la Frăsineşti — casele şi grădina — vel-vornicul Dudescu cheltuise „aproape cincizeci de pungi de bani", adică aproape 25.000 de lei, o sumă foarte importantă pentru vremea aceea. Cît despre grădina din Bucureşti a Rudenilor, pe malul drept al Dîmboviţei, în mahalaua Antim, aflăm ştiri dintr-un act inedit din 7 iunie 1766; el cuprinde o cercetare asupra „locului pă unde au fost din început curtea şi grădina boerilor Rudeni". Dau mărturie „Drăghici băcanul i Nica Călăreţul şi *Dragomiriţă, ce au fost grădinar la boerii Rudeni*, oameni bătrîni de cîte 60 de ani". Mavrocordaţii erau şi ei iubitori de grădini. Potrivit unui act din 2 martie 1724, aflăm că Neculai ridicase în partea de sud-est a Bucureştilor un rînd de „case domneşti" cu „foişor" şi cu grădină „pentru plimbarea domniei-mele şi a altor domni ce s-ar întîmpla a fi în urma domnii-mele" (vezi şi mai sus, p. 96). Alt rînd de case, tot cu grădină, făcuse la ctitoria de la Văcăreşti; ele sînt pomenite în anul 1739.

„Foişoare" pentru priveală erau şi în alte părţi. Chiar la Curtea domnească, la poarta din sus, exista „foişorul cel roşu"; ştirea ne-o dă un act inedit din 1767, august 15. Mănăstirea Radu-Vodă avea şi ea un foişor, sau un chioşc „în colţul zidului despre răsărit... ridicat pe stîlpi de marmură". Aici venea vodă, cu mitropolitul şi cu egumenul mănăstirii, după ce asistaseră la slujbă, în ziua hramului, şi se întreţinea cu boierii şi cu unii dintre orăşeni. A existat un foişor şi la casa Dudeştilor, de pe malul drept al Dîmboviţei; recentele săpături arheologice îndreptăţesc această concluzie. Pentru frumosul foişor sau chioşc, împodobit cu marmură, al fîntînii lui Filaret, vezi mai înainte, p. 345. Şi unele case mai modeste, de tîrgoveţi, aveau asemenea locuri de priveală. E cazul unei case de pe locul metohului Episcopiei de Rîmnic (actualul Ateneu); urmînd a fi expropriată, „foişoraşul" ei e preţuit, la 24 decembrie 1792, de o comisie de experţi, formată din „Chiriţă dulgheriul", „Radul dulgheriul" şi

„Diicul zidariul" la 26 de taleri fără 3 bani, întreaga casă valorînd, după părerea lor, 270 de taleri.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea avem unele detalii asupra grădinii fostei proprietăţi a stolnicului Constantin Cantacuzino, ajunse acum, prin căsătoria nepoatei acestuia, în stăpînirea familiei Dudescu. Ni le dă o călătoare engleză, Lady Craven, care vizitînd Bucureştii şi pe domn, în iulie 1786, e îndemnată, la sugestia lui Mavrogheni, să vadă „o frumoasă grădină englezească ce aparţinea unui boier bătrîn". Aprecierea e a lui Raicevich, consulul austriac, care însoţea pe vizitatoare. Cît despre lady Craven însăşi, ea găseşte că între această grădină şi aceea a unui pastor de ţară din Anglia nu era mare deosebire. Adaugă că i s-a oferit de către stăpînul casei, un bătrîn venerabil, cu barbă albă ca zăpada — era banul Dudescu — „din toate fructele ce le avea în grădină". Cam din aceeaşi vreme, şi anume, din mai 1782, este informaţia francezului Carra, fost secretar domnesc; acesta, propunînd înfiinţarea unui consulat francez la Bucureşti, citează printre mărfurile care se caută în oraş „seminţe de flori" („*grains de jardin*") şi „flori artificiale". La 6 septembrie 1780, vornicul Ştefan Pîrşcoveanu scria prietenului şi furnizorului său din Sibiu, cunoscutul negustor C. Hagi Pop: „Pentru grădinar ce-mi scrii că mi-ai găsit şi iaste om meşter şi harnic, foarte bine. Cum şi pentru simbrie că l-ai tocmit pe un an cu 100 de lei... şi 11 obroace de grîu... şi vedre de vin 20... sunt priimitor a-i da toate acestea pe deplin." Îi va mai da de altfel şi „rîmători şi alte bacşişuri". Dar cere să fie angajat pe trei ani, nu pe unul. „Pentru că, cînd să zic şi eu Doamne ajută, la al doilea an de întemeierea şi deşchiderea grădinii, el să să lipsească". Mai cere ca noul angajat să aibă el „uneltele de lucrul grădinii, de vreme ce eu îi dau atîta simbrie grea". Îl mai roagă pe Pop: „Să-i dai dumneata bani să cumpere seminţe de care-i va trebui". Şi încheie: „Pentru lămîi ce-mi scrii, vei şti că s-au prăsit şi aici mulţi, ci oameni nu avem ca aceia, să poarte de grijă". Grădina lui Dudescu de la Frăsineşti trezise aşadar şi la alţii dorinţa de a avea arbori exotici. De altfel, pînă astăzi, în casele a o sumă de bucureşteni se pot vedea lămîi, unii din ei altoiţi şi dînd rod.

Tot în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se ridică, la marginile Bucureştilor, o serie de „chioşcuri", imitînd pe cele constantinopolitane. Erau case de vară, cu grădină alături şi cu apă de izvor sau de cişmea; aici veneau domnii să se recreeze, să scape pentru cîteva ceasuri sau zile de agitaţia vieţii de curte şi de larma oraşului. Chioşcurile ajung curînd locuri de plimbare ale orăşenilor. Unul era la Cotroceni, la mănăstire, ridicat de Alexandru Ipsilanti în 1780; a durat pînă în 1893, cînd a fost dărîmat, împreună cu o parte din zidul de incintă al mănăstirii şi cu vechea reşedinţă domnească, spre a se face un nou palat. Altul era pe malul lacului Herăstrău; fusese ridicat, din lemn, tot de Alexandru Ipsilanti (1774—1782). Elveţianul Sulzer, care a stat cîtva timp la curtea domnului, spune că lacul avea o insulă, în jurul căreia doamna, însoţită de doamnele de onoare, obişnuia să se plimbe, într-o şaică, sau luntre mare, „în sunetul melodiilor turceşti". Alexandru Moruzi reface construcţia de la Herăstrău în a doua domnie a sa (1799—1801), şi anume, o „zideşte": aşa aflăm dintr-un act din 1805, iunie 27, al lui Constantin Ipsilanti. Un act contemporan pomeneşte grădina şi cişmeaua chioşcului „cu îndestulă apă pentru norodul ce pururea merge acolo". La 1 septembrie 1800, Moruzi acordă şi scutire de dări la 4 „liude" sau contribuabili, „oameni beccii [paznici, gardieni] şi grădinari", care să aibă grijă, în schimb, de întreţinerea chioşcului, a grădinii şi a gardului. Tot la miazănoapte de oraş, dar mai aproape de marginea lui, mai accesibil deci, ca loc de plimbare, bucureştenilor care n-aveau trăsură, era *chioşcul lui Mavrogheni*, o construcţie de zid şi de lemn, cu parter şi etaj, şi cu cişmea şi „havuz" sau „şatîrvan" (termeni turceşti), avînd apă bună de izvor, adusă din depărtare, pe olane, construcţie ridicată în 1786; alături va înălţa în anul următor biserica ce există şi astăzi. Grădina chioşcului, de o întindere considerabilă — potrivit planurilor austriece ale lui Ernst şi Purcel, avea circa două hectare şi jumătate — era de formă pătrată, cu latura de 80 de stînjeni şi se afla la sud de chioşc; fusese desenată de el însuşi şi plantată cu lalele, garoafe şi trandafiri. Ea era străbătută de alei plantate cu pomi, împărţind simetric întreaga suprafaţă în 16 triunghiuri egale, plus, în centru, un spaţiu liber, în formă de cerc. Zece oameni, scutiţi de dări, aveau grijă de întreţinere. Domnul următor, Mihai Suţu, confirmînd, la 30 aprilie 1792, scutirea, arată că ea s-a dat „pentru lucru grădinei de la cişmeaua apelor ot zoodopighi [izvorul tămăduirei] i pentru paza şi curăţenia de sus şi de jos, spre podoaba şi mîngîierea privelei de obşte". Iar succesorul lui Suţu, Alexandru Moruzi, întărind şi el scutirea, la 7 iunie 1793, precizează că pe cei 10 oameni „să-i metahirisească [folosească] epistatul... la lucrul grădinei, silindu-se a o drege şi a o aduce la stare nouă şi la paza i curăţenia a toată" (sic!). Probabil că aici, în această refăcută reşedinţă de vară din marginea oraşului, are loc recepţia pe care o oferă domnul în vara lui 1793 ambasadorului rus Kutusof şi însoţitorilor lui, în drum spre Constantinopol. Ştim de la unul din însoţitori, anume Reimers, că „grădina era luminată cu lampioane" şi că „la sfîrşit s-a dat un foc de artificii", rachetele explodînd „cu sgomot". Nu era prima dată că bucureştenii vedeau o asemenea iluminaţie. Şi sub Alexandru Ipsilanti, cu prilejul unei petreceri organizate de marele vornic Filipescu în cinstea domnului avuseseră loc, pe lîngă masă şi bal, „jocuri de artificii" Ştirea ne-o dă elveţianul Sulzer, care a fost de faţă Ghiculeştii ridicaseră şi ei un chioşc lîngă mănăstirea Pantelimon, ctitoria lor; el era situat pe un loc mai înalt — „pe culmea dealului", zice Pappasoglu, lîngă o „ceşmea".

Cele două planuri austriece amintite mai sus ne dau prețioase indicații nu numai asupra viilor și livezilor bucureștene la 1791, dar și asupra grădinilor propriu-zise. În afară de aceea a „palatului de agrement" („*Lustschloss*") al lui Mavrogheni, ele ne mai arată o serie întreagă, atît în stînga, cît și în dreapta Dîmboviței. În stînga, cităm grădina bisericii Sf. Elefterie (în plan: „Leftir"), cu o suprafață ceva mai mică decît aceea a grădinii Mavrogheni și de formă dreptunghiulară. Era apoi grădina *metohului Episcopiei de Rîmnic*, pe locul Ateneului de astăzi, și anume, la răsărit de clădirea metohului; forma e tot dreptunghiulară, cu două ronduri centrale. O altă grădină, mai mică, a mănăstirii *Sărindar*, avea formă de pătrat, cu latura de circa 35 de stînjeni; se afla spre vest de lăcaș, despărțindu-l de casa lui Dinu Crețulescu. Tot în stînga Dîmboviței și mergînd pînă în malul apei, era grădina casei banului *Nicolae Brîncoveanu;* forma e a unui patrulater neregulat, trapezoid, cu vîrful spre apă; are și ea un rond central. Două grădini cu alei convergînd spre centru, fără vreo indicație asupra stăpînilor respectivi, se află la nord-est de biserica Sf. Vineri-Herasca, între Podul Vergului și Podul Tîrgului de Afară; o a treia, în aceeași situație, e la sud-vest-vest de Biserica Olari; o a patra, la fel, e la sud-vest-vest de biserica Delea-Nouă; ea are formă dreptunghiulară și două alei ce se întretaie perpendicular, în timp ce altele formează romburi.

În dreapta Dîmboviței e grădina mănăstirii *Sf. Spiridon-Nou*, spre sud de lăcaș, de o formă trapezoidă, cu dimensiuni de circa 40 și 30 de stînjeni, cu un rond central. La fel e grădina mănăstirii *Radu-Vodă*, spre vest de lăcaș. Semnalăm, în sfîrșit, o grădină mai mare, cu dimensiunile de circa 70 și 50 de stînjeni, sus pe podiș, deasupra luncii, pe unde sînt astăzi antrepozitele comunale, pe Calea Rahovei. Planurile nu indică numele stăpînilor acestei grădini, arată însă prezența la nord de ea a unui lac lunguieț, dispărut între timp.

Desigur, în afară de toate acestea, mai erau o sumă altele, grădini mai mici, numai că ele nu sînt însemnate sau se confundă în planurile amintite cu livezile care, cîteodată, aveau, de asemenea, alei. Un act inedit, din 10 august 1832, prin care mănăstirea Mihai-Vodă dă cu embatic lui „Lațco Raț suditul chesaricesc" un loc, spre a-și clădi casă, arată că locul se găsea „din dosul Curții Arsii, pă mal asupră grădinii mănăstirii". După toate probabilitățile, această grădină exista și ea la finele secolului al XVIII-lea.

Cîteva izvoare de la finele secolului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea vin să completeze prețioasele indicații ale planurilor austriece. Călătorul Johann Christian Struve, care trece prin oraș în vara anului 1793, remarcă „locurile de plimbare așezate pe marginea... Dîmboviței. Ele alcătuiesc poieni frumoase și alei mari și ești sigur că întîlnești, mai ales spre seară, o mulțime de lume, atrasă de răcoarea locului". Englezul Robert Ainslie, care vede Bucureștii un an mai tîrziu, în vara lui 1794, observă și el: „plimbările publice pe malurile micului rîu Dîmbovița sînt foarte plăcute și foarte căutate seara, din cauza răcoarei și a frumoasei lor situații". Nobilul maghiar Vicențiu Batthyany, călător prin orașul nostru la începutul lui 1801, se referă la obiceiul domnilor fanarioți de a-și face chioșcuri și grădini. „Fiecare domn al Valahiei — spune el — își aranja o grădină sau își făcea o villă. Actualul domn — era Alexandru Moruzi — nu și-a făcut încă, este abia de un an aici. Grădinile predecesorului o parte s-au stricat și o parte au rămas neîngrijite." Batthyany n-avea de unde să știe că în toamna precedentă Moruzi luase, în realitate, măsuri, așa cum am arătat mai sus, ca grădina și chioșcul lui Mavrogheni să continue a fi îngrijite și întreținute. Soția diplomatului Reinhard relevă, în iulie 1806, obiceiul plimbării la „Izvoare" — adică la Herăstrău — unde găsești toată societatea elegantă a Bucureștilor. Iar francezul Lagarde, care a stat la noi din decembrie 1812 pînă la începutul lui aprilie 1813, remarcă Băneasa, unde l-a impresionat „o grădină frumoasă care aparține boierului Văcărescu, ce cheltuiește în fiecare an o mulțime de bani pentru întreținerea ei". Drept locuri de plimbare sînt indicate în 1816, de către generalul Ludwig von Stürmer, chioșcul lui Mavrogheni, Herăstrăul, Colentina — unde Grigore Ghica avea, în 1821, „pentru udatul florilor", un puț „cu 12 găleți" — și frumosul colț de la Sf. Elefterie, în lunca Dîmboviței, între grădini, vii și stejari uriași, a căror dispariție, către 1835, o va regreta atît de mult, mai tîrziu, Ulysse de Marsillac.

Lunca Dîmboviței, cu copacii și răcoarea ei, atrăgea tot mai mult. Aici erau în prima jumătate a secolului al XIX-lea o sumă de locuri unde bucureștenii se stringeau să petreacă, să mănînce pe iarbă verde, să asculte lăutarii și, mai tîrziu, muzica militară. Era mai întîi dumbrava Cișmigiului, cu „balta" sau lacul ei format de izvoarele ce curgeau din „dealul" despre miazănoapte; rațe sălbatice se așezau pe luciul apei, se prindea pește; pe marginile lacului creștea stuful. Pe acest loc a luat naștere, după 1844, frumoasa grădină ce constituie azi o podoabă a orașului. Mai spre vest, pe malul stîng, era așa-zisa „*Grădină cu cai*", dincolo de actuala Piață Kogălniceanu, întinzîndu-se spre capul dinspre Bulevardul Gh. Gheorghiu-Dej al străzii Vasile Pîrvan; o mică stradă de azi, între bulevard și Splaiul Independenței, îi păstrează, prin numele său, amintirea. I se zicea așa deoarece avea, în cuprinsul ei, un carusel, spre bucuria copiilor și a tineretului; avea și copaci înalți, înfățișați în planul lui Borroczyn. Mai înainte se numise „Grădina lui Giafer", probabil după numele posesorului sau antreprenorului. Italianul Domenico Zanelli, care o vizitează, în 1841, și vede și Herăstrăul, are despre aceste două locuri de plimbare și petrecere următoarele aprecieri: „Locurile de întîlnire în zilele de sărbătoare sînt: Herăstrăul... unde nu se văd decît boieri și unde nu se aude altă limbă în afară de franceza, apoi grădina care se află lîngă Dîmbovița, unde sînt

şi locuri de făcut baie, dar tare murdare; aici, în fiecare duminică, plătind la intrare cîţiva gologani, locuitorii pot petrece ascultînd muzica militară, dansînd ori dîndu-se în căluşei. În aceste două grădini vei găsi foarte mult lux; toţi sînt îmbrăcaţi după moda europeană; se vede mare risipă de bani în livrelele slugilor, în rochiile femeilor şi în hamurile cailor. Nespus de multe sînt caleştile boiereşti"... În „Grădina cu cai" s-au dat şi piese de teatru, ca *Mireasa din Messina* a lui Schiller; în timpul ocupaţiei austriece din 1854—1856 era aici o trupă franceză de *café-chantant*. Şi mai spre vest, dar pe malul drept, era *„Grădina lui Scufa"*, numită astfel după primul ei stăpîn — pe urmă a trecut în proprietatea lui Cîmpineanu — şi înfăţişată în planul din 1842 al lui Blaremberg-Rîmniceanu cu alei care converg spre un rond central. Aici a avut loc în 1837 o întrevedere între domnul ţării, Alexandru Ghica, şi învăţatul călător rus Anatol de Demidoff; aici veneau, din cînd în cînd, Nicolae Bălcescu şi Ion Ghica. Într-una din scrisorile trimise lui Vasile Alecsandri, Ghica relatează: „Noi doi, Bălcescu şi eu... ne duceam dincolo de Malmaison, la grădină, la Cîmpineanu (fosta Grădină a lui Scufa), unde găseam companie bună şi petreceam ore plăcute pînă pe la patru şi pe la cinci după miezul nopţii". Tot pe malul drept al Dîmboviţei, spre sud-vest-vest de „Grădina cu cai" era „Grădina *Mimi*", frecventată în mod predilect de femeile galante ale Bucureştilor (vezi mai sus, p. 145); vecină cu ea, spre miazăzi, era „Grădina *Castrişoaia*", după numele proprietarei care avea şi hanul de pe Podul Mogoşoaiei. Încă din 1843 i se zicea şi „Grădina *Warrenberg*", după numele antreprenorului, care avea aici şi un bazin de înot, „băile cele reci", cum le numeşte un anunţ din *Vestitorul românesc*. În timpul războiului Crimeii aveau loc în această grădină spectacole în fiecare joi şi duminică; intrarea era de 60 de creiţari. La nord de „Grădina Warrenberg", planul Jung (1856) notează „uliţa gradinelor".

Dar în afară de aceste grădini şi locuri de petrecere din lunca Dîmboviţei mai erau, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, încă o serie altele, în diferite părţi ale oraşului. Meseriaşii şi negustorii se strîngeau cu plăcere în „Grădina *Brăslea*", pe locul actualei „Grădini Puşkin" (fostă „Ioanid") şi a împrejurimilor ei; se duceau la grădina lui *Hagi-Ilie* de pe Calea Văcăreşti, la Grădina lui *Spirea Gazotti*, din mahalaua Delea-Nouă, la „Grădina *Deşliului*", la aceea a lui *Barbălată*. Alţii preferau grădinile dinspre miazăzi, începînd cu *„La şapte nuci"* de sub Dealul Mitropoliei, continuînd cu pajiştea *Filaretului*, în preajma frumoasei fîntîni cu apă bună şi rece, apoi cu „Grădina *Oracici*", tot din partea locului, devenită mai tîrziu Trocadero — aici s-a ridicat, cu prilejul expoziţiei din 1906, Muzeul artelor, transformat după primul război mondial în Muzeul militar — şi isprăvind tot sus, alături, la *„Cuţitul de argint"* şi la faimoasa grădină a *Bellului* — trecută în planul Rîmniceanu-Blaremberg (1842) — unde înainte de a se înfiinţa cimitirul, a fost loc de straşnică petrecere. La „streaja" sau bariera Podului Caliţii era în 1843 grădina serdarului Atanasie Kazoti, „întocmită — aşa cum citim într-un anunţ de vînzare din *Vestitorul românesc* — ca o moşioară cu vie, cu fîneţe, cu gheţărie de 800 de cară... cu livezi de pruni şi cu copaci destui în felurimi altoiţi, cu alei de... vişini de ţara turcească".

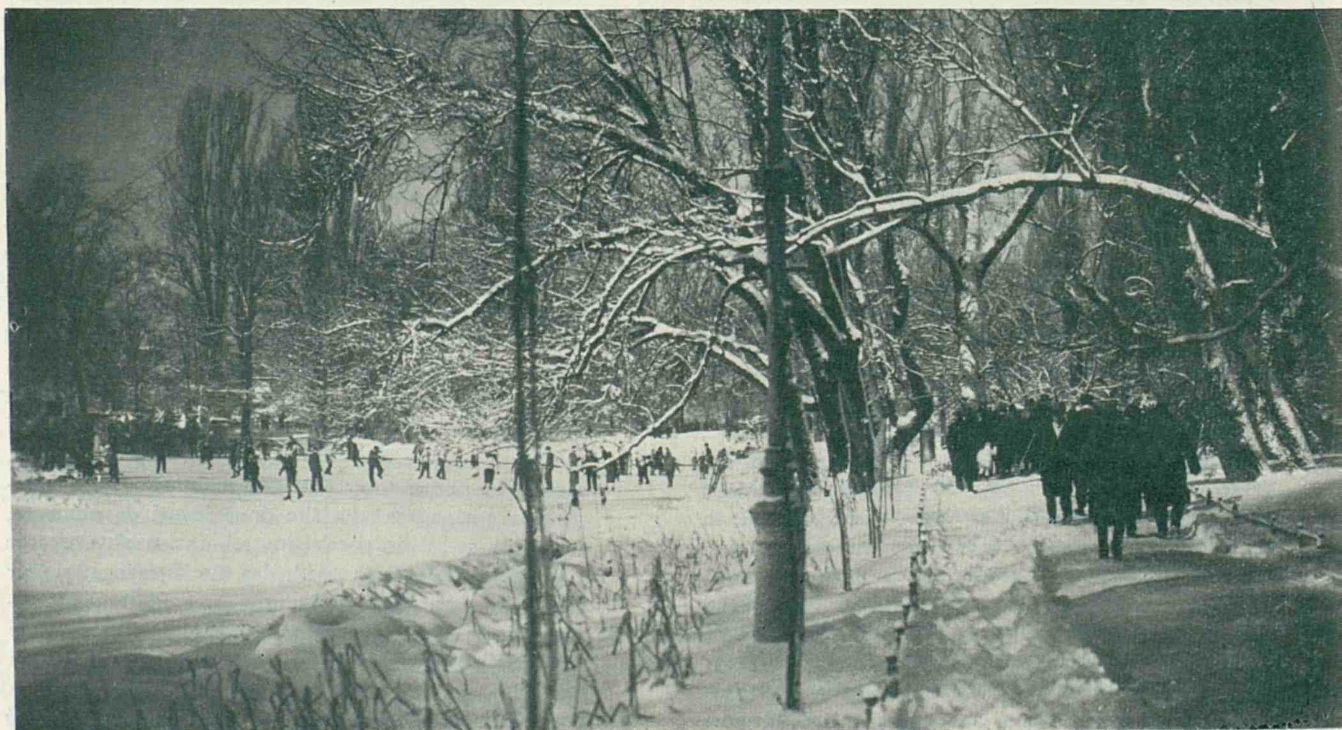
Nici în partea de răsărit a oraşului n-au lipsit grădinile şi locurile de plimbare. Era grădina de la *Teiu*, pe malul şi în preajma aşezării Ghiculeştilor, acolo unde astăzi e frumosul parc de la capul liniei de tramvai 17. În timpul Moşilor era lume multă în grădină la *Eliade*, cu copacii plantaţi în formă de liră, în marginea locului unde se ţinea vestitul tîrg; alţii se duceau pînă la *„ziduri"*, la ruinele aşezării lui Matei Basarab, de pe malul lacului Fundeni, sau pe cîmpia *Colentinei*, în preajma Mănăstirii Plumbuita, pe malurile apei bogate în raci.

Primele preocupări edilitare în materie de grădini şi locuri de plimbare apar în epoca Regulamentului Organic. Grădinile anterioare fuseseră sau proprietăţi particulare ale domnilor, boierilor şi mănăstirilor, sau întreprinderi comerciale, anexe ale unor localuri de consum sau de petrecere. Nici stăpînirea, nici municipalitatea nu se gîndiseră pînă atunci să amenajeze grădini şi locuri de plimbare pentru marele public, accesibile oricui, fără vreo taxă specială. De altfel, nici n-ar fi fost nevoie. Spaţii verzi erau destule atît în cuprinsul oraşului, cît şi la marginile lui. Casele nu se îndesiseră încă, grădinile particulare, viile şi livezile ocupau majoritatea suprafeţei urbane. La 5/17 martie 1830 se instituie comisia „pentru înfrumuseţarea şi îndreptarea" oraşului; ea alcătuieşte în douăzeci şi cinci de zile un regulament care este inclus apoi în textul Regulamentului Organic. Acesta din urmă prevede, în afară de plantarea de copaci pe marginea drumurilor „care să închipuiască aleiuri", înfiinţarea a „trei pieţe obşteşti pentru plimbarea publicului": una, „pe Podul Mogoşoaii", în dreptul „Hanului lui Filaret", cumpărîndu-se locul „hatmanului Dimitrie Ghica" şi acela „al prinţesii Cleopatra Trubeţkoi"; a doua „la capul Podului Mogoşoaii, în locul unde au fost grădina chioşcului lui Mavrogheni"; a treia, „din josul Mitropolii, în livedea lui Filaret". Cum însă cumpărarea celor două locuri din dreptul „Hanului Filaret" — unde se va înălţa mai tîrziu Teatrul Naţional — necesita o sumă mai importantă, pe care vistieria n-o avea deocamdată, se alocă numai suma de 5.000 lei anual pentru începerea amenajării celorlalte două locuri de plimbare, făcîndu-se „sădiri şi celelalte trebuincioase". Lucrările încep într-adevăr în 1832, dar numai într-un singur loc, la „aleea cea mare" dintre capul Podului Mogoşoaiei şi „dumbrava Bănesii", cînd se fac primele plantaţii de tei, şi ele continuă într-un ritm lent pînă în 1843, cînd este chemat de către Gheorghe Bibescu un arhitect peisagist german, anume *Carl Friedrich*

Wilhelm Meyer. Acesta, sosit în Bucureşti în luna decembrie, întocmeşte planul unui parc la începutul şoselei, de o parte şi de alta a ei, pe o lungime de 200 de stînjeni — pînă în dreptul fostului Bufet — actualul Restaurant 1 Mai — şi după ce primeşte cuvenita aprobare, începe — ajutat de grădinarul *Franz Hörer*, venit o dată cu el — trasarea aleilor şi plantările. Se amenajează şi un lac cu stînci artificiale, după moda romantică a vremii — lac alimentat de o fîntînă ţişnitoare; se pun bănci; se înfiinţează o seră. Inaugurarea solemnă a parcului, în prezenţa lui vodă, a înalţilor dregători şi a unei mari mulţimi — după ziarul *Vestitorul românesc*, ar fi fost „peste 70.000 de suflete", ceea ce socotim o exagerare oficială: reprezenta jumătate din populaţia oraşului! — are loc la 23 septembrie 1847. Între timp, încep lucrările şi la a doua grădină publică, la Cişmigiu. Ordinul pentru amenajarea acestei grădini fusese dat încă din 1830 de Kisselef; avuseseră loc şi mici lucrări în 1837; în mai 1844 se ridicase planul bălţii şi al terenurilor învecinate; la 15/27 februarie 1845 întregul complex devenise prin decret proprietatea sfatului orăşenesc, şi în acelaşi an încep primele lucrări de asanare, amenajare şi plantare, sub supravegherea lui Meyer. În 1846 se putea vorbi de „grădina din centru oraşului". Dar lucrările cele mari, pentru transformarea Cişmigiului într-un adevărat parc, încep de fapt abia după ce grădinarul neamţ prezintă, în vara lui 1850, un plan sistematic. Potrivit acestui plan, redactat în limba franceză, Cişmigiul urma să aibă o triplă alee centrală, în linie dreaptă, apoi alei laterale, şerpuitoare, toate fără acces pentru trăsuri, rezervate numai pietonilor. Pe lac, prevăzut şi cu o fîntînă arteziană, vor fi „gondole"; va exista, de asemenea, un pavilion cu bufet şi orchestră. Se lucrează intens în 1851, plantîndu-se arbori aduşi din pădurile din preajma Bucureştilor, dar şi de mai departe — 200 de castani din Gorj, 150 de nuci din Dîmboviţa — precum şi plante aduse de la Braşov şi chiar de la Viena. Pentru întărirea aleilor se lua moloz de la Curtea Arsă şi de la Zlătari. Lucrările continuă în 1852; la moartea, neaşteptată, din cauza febrei tifoide, a lui Meyer, la 3/15 august a acestui an, Bucureştii aveau o frumoasă grădină centrală, „grădina publică a Cişmigiului", cum i se spune în planul din acelaşi an al lui Borroczyn. Tot lui Meyer i se datorează, în vecinătatea oraşului, parcul de la Măgurele, realizat în 1845, precum şi parcul de la Maia, moşia din Ilfov a lui Barbu Catargiu.

Mai erau, tot pe atunci, în Bucureşti, şi alţi specialişti străini în domeniul horticulturii. Citâm pe cei doi fraţi *Leyvraz*, Samuel (1811—1849) şi Louis (1820—1892), întemeietorii coloniei elveţiene din oraş; ei îşi încep activitatea în 1841; Louis, care se intitula „horticultor şi viticultor", îşi avea casa pe locul viitoarei Gări Filaret; ginerele şi colaboratorul său a fost *Charles Faraudo* (1857—1928), şi el un cunoscut horticultor. După Meyer, care în 1848 era „director al grădinei publice", cu un salariu de 40 de galbeni pe lună, a urmat, mai tîrziu, în aceeaşi slujbă, *Ulrich Hoffmann*; el va ajunge profesor de

Fig. 233 — Cişmigiul sub zăpadă; pe lacul îngheţat se patinează (S.)



botanică la Facultatea de medicină şi va realiza în această calitate, între 1860 şi 1866, prima grădină botanică. Lui îi va urma, la direcţia grădinilor, un alt german, *W. Knechtel*, iar acestuia îi va succeda, din 1910 pînă după al doilea război mondial, *Fr. Rebhuhn*, care a dat o nouă faţă artistică Cişmigiului (vezi fig. 233, 234 şi 235). Un merit deosebit a avut şi arhitectul peisagist francez *E. Redont*, care a realizat, în anii 1904—1906, frumosul Parc al Libertăţii, prin plantarea, între altele, a 10.189 arbori mari şi conifere, a 48.125 de arbuşti şi prin deplasarea a 575.056 metri cubi de pămînt (vezi şi fig. 238, 239 şi 240).

Erau şi negustori de flori şi plante ornamentale în Bucureşti. În afară de Leyvraz, care vinde asemenea plante spre a fi sădite în Cişmigiu, menţionăm pe M. Pohr, care în 1853 anunţă în *Vestitorul românesc* că a sosit de la Braşov cu o bogată colecţie de „camelii, hortensii, garoafe“, pe care le ţine la dispoziţia clientelei „în noul «Han Filipescu»“. De la o casă în faţa şi în geamlîcul căreia erau o sumă de plante ornamentale şi arbuşti — ficuşi, leandri, rodii — şi-a tras numele strada Plantelor. Primăvara treceau pe străzile oraşului căruţe cu mraniţă sau pămînt negru de grădină, iar olteni strigînd „hai la flori! flori frumoase, flori!“ se puteau vedea pînă în preajma celui de-al doilea război mondial. Din cauză că prăvăliile florarilor se grupaseră de preferinţă în piaţa unde fusese pînă la focul din 1847 biserica Sf. Anton, din jos de biserica domnească, s-a dat acestei pieţe numele de „Piaţa de Flori“ sub care e cunoscută în popor şi astăzi.



Fig. 234 — Rotonda cu busturi din Cişmigiu; se văd busturile lui Eminescu Alecsandri (A.)

Fig. 235 — Aleea centrală din Cişmigiu, vedere dinspre bulevard. În fund Biserica Schitu Măgureanu (S.)

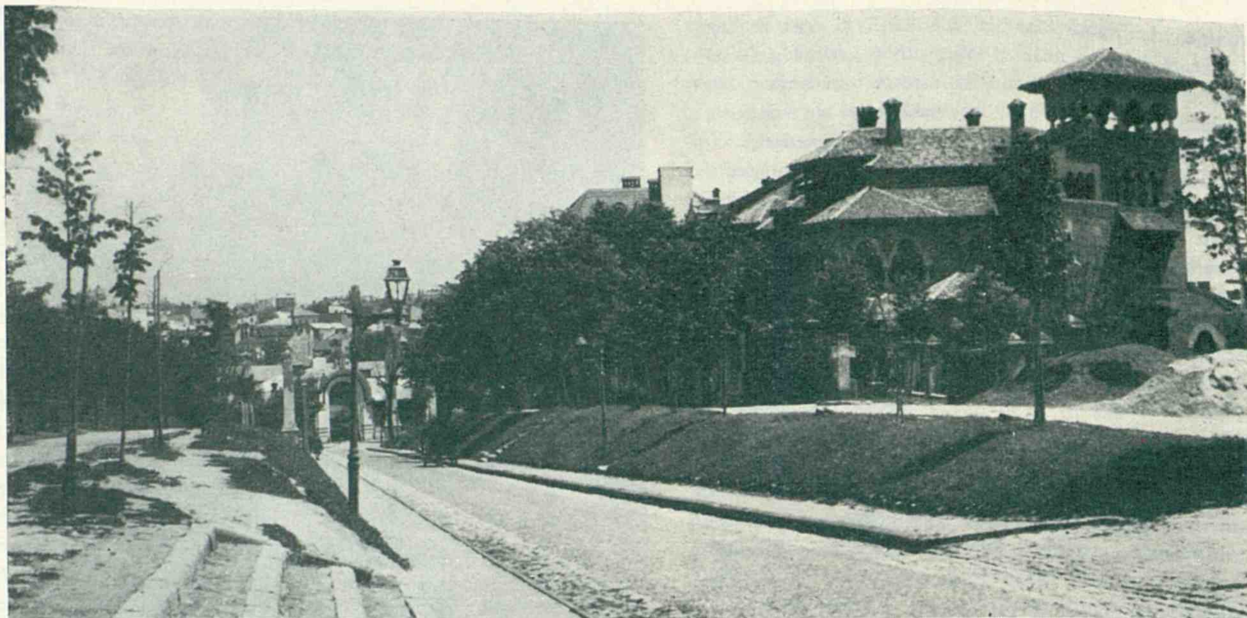


Fig. 236 — Aleea de pe dealul Patriarhiei, înainte de amenajarea ultimă de după primul război mondial. (I.C.S.O.R.)

La începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea existau în București, în afară de cele menționate anterior, încă o serie întreagă de grădini, atît particulare, cît și de petrecere. Planul lui Borroczyn (1852) înseamnă, la nord de Dîmbovița: 1. „Grădina lui Pencovici", la sud de „Grădina lui Cîmpineanu", pe care o continuă, și la nord de „Locul cazarmi" și „Locul cazarmi Malmezon"; 2. „Grădina bisericii săsești", destul de mare, la nord de biserică, pe strada Luterană; 3. „Grădina lui Cornescu", în fața „Grădinii Mimi" și a Castrișoaiei; e întinsă, dar n-are alei, nici ronduri, numai cîțiva copaci; 4. „Grădina zugravului", în regiunea Bisericii Foișor, între Dîmbovița și o gîrliță; se poate să fie o grădină de legume; 5. La nord-nord-vest de biserica Mavrogheni găsim trecută: „Florărie"; de aici se alimenta parcul de la începutul Șoselei Kisselef; menționăm că astăzi, în același loc, e un centru administrativ al casei grădinilor și un cămin pentru muncitorii ei. La sud de Dîmbovița, același plan Borroczyn are: 6. „Grădina Bălăceanului", pe un bot de deal, la nord-nord-est de „biserica Dealul Spirii". Destul de întinsă, ea cuprinde alei plantate cu copaci, un rond și un chioșc; 7. „Grădina lui Iacovencu", fostul slujbaș al consulatului rusesc din București și apoi director al poștelor țării; e la sud-est de grădina lui Bălăceanu, tot sus pe deal, deasupra luncii; Ignatie Iakovenko plantase aici o sumă de copaci și de pomi — între alții castani și nuci; își făcuse și o casă cu foișor înalt; 8. „Grădina lui Grammont", situată acolo unde suie Calea Craiovei (azi Calea Rahovei) din luncă deasupra, pe podiș; venea spre est de casa de locuit și lîngă „via lui Gramon". Era o frumoasă grădină, cu alei și copaci, într-o regiune plină de vii; 9. „Grădina Sf. Mitropolii", pe dealul respectiv; fusese amenajată în 1833; sub Bibescu se va amenaja și aleea de acces, așezîndu-se la intrarea ei patru obeliscuri și făcîndu-se și noi plantații (vezi fig. 236); 10. „Grădina d-lui Costache Bălăceanu", situată imediat la sud de biserica Sf. Ecaterina și la sud-vest de casa sa, așadar la poalele versantului de est al Dealului Mitropoliei; 11. „Grădina casi de naștere", la nord de această instituție, care, la rîndu-i, era la nord-est de mănăstirea Radu-Vodă. În partea de sud-est a orașului, în lunca Dîmboviței, sînt însemnate o serie de „grădini" de legume sau zarzavat: două în preajma bisericii Tîrcă, apoi „grădina de zarzavaturi", cu 13 tarlale, înspre Cărămidarii-de-Jos, și o altă „grădină de zarzavat", cu 42 de tarlale, spre Văcărești. Semnalăm și „grădina cu duzi", faimoasa livadă din aceeași mahala a Cărămidarilor-de-Jos.

Planul Jung, întocmit în 1856, în timpul ocupației austriece, adaugă și el informațiile lui. Sînt înfățișate o serie de grădini, cu desen special, cu alei trasate, în partea de miazănoapte a orașului. E mai întîi grădina lui *I. A. Filipescu*, dincolo de capul Podului Mogoșoaiei, acolo unde se află azi Parcul Filipescu; acesta din urmă păstrează deci numele posesorului grădinii de acum un veac. Mai spre nord de „Grădina Filipescu" și despărțită de aceasta printr-un loc viran, e „Grădina Costachi Cantacuzino". În aceeași regiune, și anume, la nord de „Grădina Kisselef", adică de parcul amenajat de Meyer, în dreapta actualei șosele, dincolo de Bufet, e „Grădina *Bărcănescu*", iar imediat la nord de aceasta, „Grădina *Arghiropol*". În centrul orașului, și de proporții mai mici, sînt grădinile „*Filipescu*" și

„*Costache Cornescu*“, prima la sud, cea de-a doua la sud-vest de vama cea mare sau de „carvasara“. Spre sud de metohul Episcopiei de Rîmnic, care în acest plan, nu mai are grădină, e aceea a lui „*Iancu Manu*“, și ea tot de proporții mai mici. Continuă să existe cele două grădini brîncovenești trecute în planurile Ernst și Purcel, și anume, una pe malul stîng al Dîmboviței, la obîrșia Podului Mogoșoaiei — astăzi, prin rectificarea albiei, terenul a ajuns pe malul drept — cealaltă, mai devale, pe malul drept, pe locul actualei Piețe a Unirii, și străbătută de un mic fir de apă, în formă de semicerc, tras din Dîmbovița și vărsîndu-se tot în Dîmbovița. Cișmigiul e numit „Grădina publică“; e însemnat și „Canalul Cișmegiului“, care leagă lacul acestei grădini cu Dîmbovița. La sud de „ulița Belvedere“, noua numire a Podului de Pămînt (actuala Cale a Plevnei) și la nord de Grădina cu cai, e o grădină, de proporții mai mari, avînd o așezare boierească la mijloc; nu se indică numele proprietarului. Așezarea de la *Belvedere* a Goleștilor, situată la nord-vest-vest de bariera Podului de Pămînt, are o grădină — cu „pometuri“ și „floreturi“, cum spune Iosif Genilie în *Geografia* sa istorică, apărută în 1835 — și o pădure de proporții mai mici, străbătută de alei. Sub numele de „Belveder“, se adaugă explicația: „Casarma provis(orie) de cavalerie“. O mică grădină și o pădure străbătută de alei se află și lîngă mănăstirea Cotroceni. O altă pădure, destul de întinsă, pe ambele maluri ale Dîmboviței, e notată la nord-est-est de mănăstire; ea are la marginea de est a ei un mic lac cu o insulă, lac legat cu un canal de Dîmbovița. În sfîrșit, o dublă grădină și o livadă, de proporții mari, iarăși fără numele posesorului, e însemnată pe malul stîng, aproape de bariera Podului de Pămînt. Poate fi așezarea lui Procopie al Farmazonului; de la soția acestuia s-a numit, timp de decenii, „cîmpul Procopoaiei“; „Farmazonul“ însuși a dat numele său „bisericii Farmazonului“, amintită în planul Borroczyn, și uliței respective, care ulterior s-a schimbat în „strada Francmazonă“ (azi Ștefan Furtună).

În împrejurimile Bucureștilor relevăm grădina vechii așezări de la *Leordeni*; aici, noul stăpîn, vornicul Mihail Manu, avea, în 1823, o frumoasă seră în care cultiva ananași, trimițînd din fructe prietenilor săi; un sfert de secol mai tîrziu, în 1848, sera continua să existe adăugîndu-i-se și o crescătorie de păuni. (Ananași creșteau și în sera grădinii lui Mihail Cornescu, în timp ce în aceea a lui Bellu erau lămîi.) O altă grădină frumoasă — un adevărat parc — din împrejurimile Bucureștilor era aceea de la *Tîntava*, a Bălenilor, pentru amenajarea căreia s-au cheltuit sume importante — avea o serie de guri de apă și o întreagă rețea subterană de țevi pentru stropitul ei. Citām, în sfîrșit, parcul așezării de la *Buftea*, a Știrbeilor, pe malul lacului.

Pe locul rămas liber în jurul bisericii Sf. Gheorghe-Nou — hanul și celelalte acareturi arseseră în marele foc din 1847 — s-a amenajat de către municipalitate o grădină publică în 1859; o a doua a urmat pe locul metohului Episcopiei de Rîmnic, în fața Ateneului de azi; o a treia, „Grădina Icoanei“, în suprafață de un hectar, s-a făcut, în 1873, pe locul vechii bălți, secate, din care izvora odinioară Bucureștioara. Planul lui Ulysse de Marsillac, din 1872, notează între altele „Grădina Puțu cu apă rece“, pe strada cu același nume, grădină de petrecere; fosta grădină similară Brăslea se numește acum „Grădina Ioanid“, după librarul-editor care o achiziționase între timp. În același an, Frunzescu înseamnă, în *Dicționarul* său, că Bucureștii au „60 de grădini private“. Una din cele mai interesante care ia naștere acum, între 1869 și 1900, e grădina preotului Ilie Nicolae, parohul bisericii Cotroceni, grădină situată în spatele casei sale, pe povîrnișul spre luncă și în vechea albie a Dîmboviței. În suprafață de peste 5 hectare și jumă-

Fig. 237 — Palatul Cotroceni, actualmente Palatul Pionierilor. (P.B.)





Fig. 238 — Bivoli scăldîndu-se în balta de pe locul actualului lac din Parcul Libertăţii. (M.I.B.)

Fig. 239 — Fîntina Zodiacului, în faţa parcului Libertăţii (A.)

tate, era plină de trandafiri — peste opt sute de specii — de toate soiurile şi de toate culorile; avea apoi tot felul de pomi fructiferi, de copaci şi de arbuşti; poetul Macedonski, care a vizitat-o, o califică în articolul său *Bucureştii lalelelor şi ai trandafirilor*, apărut ulterior, în 1913, ca „un petec de rai". În cuprinsul grădinii străbătute de un fir de apă ce izvora din coasta „dealului" era şi prisaca preotului, cu 100 de stupi; o ştiu şi de la un fost ucenic al acestuia, dascăl, azi, la biserica Sf. Neculai-Vlădica.

Între timp, se construieşte febril; spaţiile verzi dispar unul cîte unul; o seamă dintre grădinile de petrecere se parcelează şi se acoperă de locuinţe. E adevărat că apar altele, cum e, pe strada Academiei, „Grădina *Stavri*", devenită ulterior Liedertafel, şi, pe strada Cîmpineanu, „Grădina *Union*"; în ambele au loc reprezentaţii de comedie uşoară şi estradă; cele de la Union sînt imortalizate în piesa lui Caragiale, *O noapte furtunoasă*. De asemenea, tot pe Academiei, „Grădina *Raşca*" — adaptarea românească a numelui ceh, greu de pronunţat, al întemeietorului Hrtschka — grădină unde se poate asculta muzica bună a violonistului Wiest; acesta din urmă cîntase, prin 1853—1854, în „Grădina Warrenberg" (vezi mai sus, p. 391). Poporul continuă să petreacă la Herăstrău, unde alături de *„Herăstrăul-Vechi"* apare

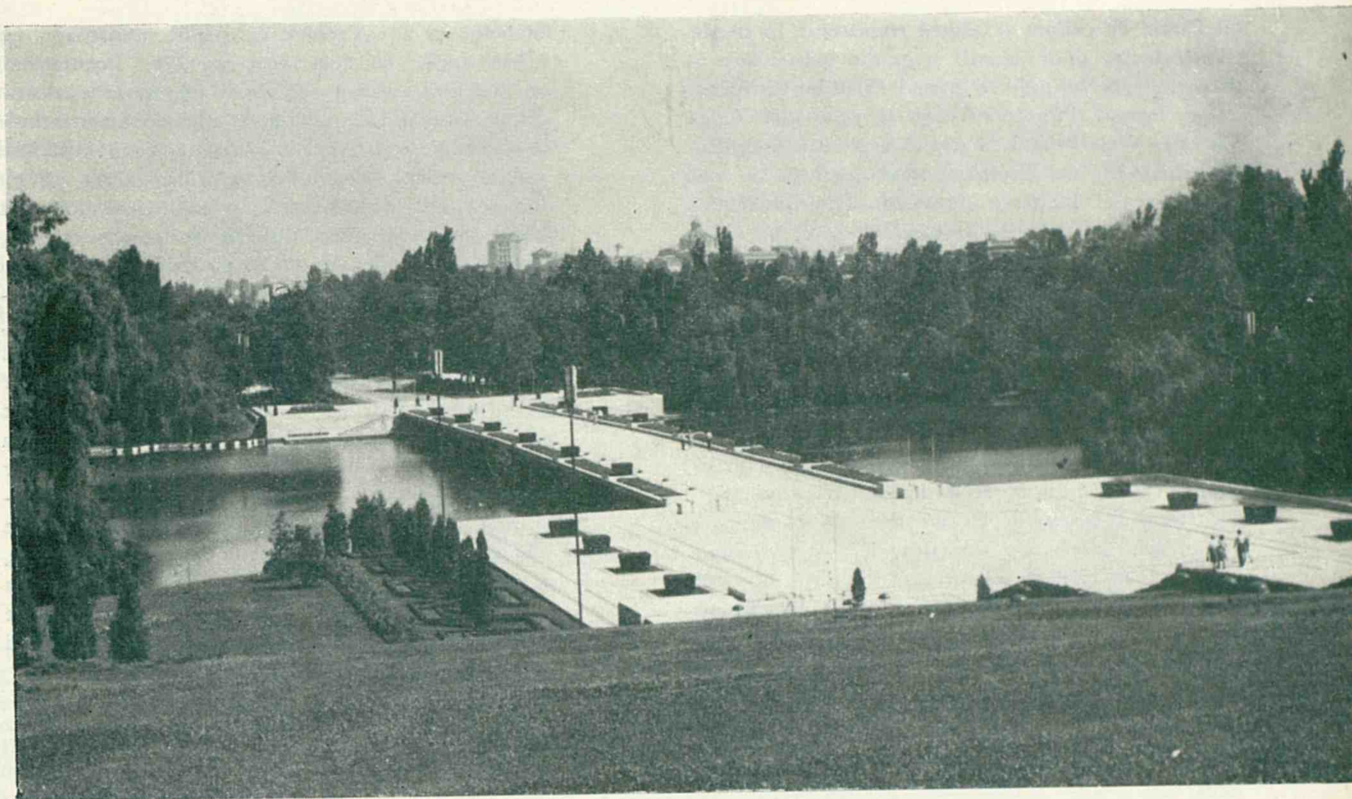


Fig 240 — Vedere din Parcul Libertății. În fund, cupola Palatului Marii Adunări Naționale și blocul-turn de la începutul Căii Victoriei (S.)

„Herăstrăul-Nou", apoi pe malul Dîmboviței, unde găsim „Grădina lui *Zdrafcu*", în preajma podului Sf. Elefterie, se duce de asemenea sus, pe Rahova, la „Grădina *Giagoga*", pe locul căreia se vor clădi Antrepozitele, sau la *„Belvedere"*, spre apus de vechile Ateliere ale Căilor Ferate. Iar fețele „subțiri", dar cu punga groasă, petrec la *„Vila regală"* de la Șosea. E adevărat, de asemenea, că Bucureștii se îmbogățesc, în 1885—1890, cu Grădina Botanică, înlocuind pe cea veche de alături, inaugurată la 5 noiembrie 1860 și contopită în 1878 cu grădina palatului Cotroceni (vezi fig. 237), și pe urmașa acesteia, mica „grădină sistematică" din fața Universității; e adevărat iarăși că în 1906 se adaugă Parcul Carol — azi Parcul Libertății, după numele dat locului în 1848, în timpul revoluției; dar toate aceste creații nu pot nici pe departe să compenseze scăderea verticală a spațiilor verzi. De la circa 80%, cît reprezentau ele încă în 1852 în cartierul cuprins între actualul Bulevard al Republicii, Calea Moșilor, strada Maria Rosetti și strada Alexandru Sahia, au ajuns, după mai puțin de o sută de ani, în 1948, la circa 0,5%. Desigur, nu în toate cartierele e aceeași situație catastrofală, totuși, la începutul primului război mondial, în 1914, orașul e în general în mare regres sub acest raport. Curba descendentă continuă și după război, accentuîndu-se timp de un deceniu și jumătate. În 1935, suprafața parcurilor și grădinilor publice din București însuma numai 107 hectare și 90 de ari față de cele 7.800 de hectare ale suprafeței orașului. Planul de sistematizare întocmit în acest an prevedea crearea a numeroase spații verzi, care trebuiau să însumeze 1.271 hectare și 74 de ari. Dar din acestea nu s-a realizat pînă la 23 august 1944 decît o mică parte. Cea mai de seamă realizare în răstimpul amintit a fost Parcul Național, în nordul orașului, în preajma lacurilor asanate (vezi mai sus, p. 199). Ținînd seamă și de tot ceea ce s-a mai amenajat și plantat, suprafața spațiilor verzi publice în 1944 se ridica la circa 202 hectare (exact: 2.019.392 metri pătrați), adică aproximativ doi metri pătrați de cap de locuitor, ceea ce e foarte puțin față de norma prevăzută în urbanistica modernă. Plecînd de la această constatare și inspirîndu-se din directivele date de Partidul Comunist Român și de guvernul țării, directive sintetizate în hotărîrea din 1952 a Consiliului de Miniștri (vezi mai sus, p. 242), noua municipalitate a pășit la executarea unui vast program de sporire a spațiilor verzi. Suprafața lor a crescut de la 2.019.392 metri pătrați în 1944 la 4.712.020 în 1955, la 5.093.600 în 1956 și la 8.600.000 în 1960, a sporit deci cu circa 326%, într-un răstimp extrem de scurt. Am arătat mai înainte (p. 234) principalele realizări ale acestui răstimp: pe de o parte, noile parcuri („23 August", „Nicolae Bălcescu", „Parcul copilului"), noile grădini („Giulești", „Gheorghe Coșbuc", „Mihai Bravu"), noile scuaruri, și grădinițe, pe de altă parte, mărirea și ameliorarea celor existente (Parcul Național, deve-

nit Parcul de cultură și odihnă Herăstrău), în sfîrșit, transformarea unor parcuri și grădini particulare în parcuri și grădini publice (parcul Palatului Cotroceni — azi Palatul Pionierilor — și al celui din Calea Victoriei — azi Palatul de artă al Republicii Socialiste România) sau la dispoziția unor instituții de stat (grădina casei Filipescu pe strada Dionisie, azi a Casei Universității, grădina casei Cezianu, pe Calea Victoriei, azi a Muzeului de istorie a Bucureștilor). Lucrările sînt în plină desfășurare. În 1958 s-a amenajat locul unde se ținea mai înainte „talciocul", în cartierul Colentina, transformîndu-l în parc, s-a făcut apoi un parc de odihnă în preajma uzinelor „Republica" și „23 August", pe locul „gropii" unei foste cărămidării. „Cociocul", cuprins între Calea Piscului și Cimitirul Bellu, va deveni Parcul Tineretului și va constitui, cu zecile lui de hectare plantate și cu lacul alimentat de izvoare naturale, o podoabă a capitalei. „Groapa" Floreasca, în coasta noului oraș care se clădește alături, a dispărut, în locul caselor mizere și al cocioabelor luînd naștere un frumos parc. Se acordă tot mai multă atenție așa-ziselor „grădini verticale", rezultînd din împodobirea fațadelor și a calcanelor cu plante agățătoare, iar a balcoanelor cu flori (vezi fig. 241). Bucureștenii sînt îndemnați stăruitor în sensul împodobirii oricărui spațiu disponibil; la realizările municipalității trebuie să se adauge realizările, în această direcție, a fiecărui cetățean, căci, desigur, nu e nimeni care să nu dorească să-și înfrumusețeze și să-și împodobească orașul. Se organizează întreceri în acest domeniu, nu numai pe raioane, dar și pe străzi, pe instituții și pe gospodării particulare, relevîndu-se, prin publicitate, și încurajîndu-se, prin premii și mențiuni, cele mai frumoase grădini și mai bine îngrijite. Prin mobilizarea tuturora — pătrunzîndu-se toți de gîndul că fiecare floare răsădită și fiecare copac sau pom plantat sporește frumusețea și sănătatea atît a căminului individual, cît și a celui colectiv — vom putea realiza, în foarte scurtă vreme, un oraș-grădină, care, de primăvara pînă toamna, să ofere ochilor o adevărată încîntare. Lucrul se poate face, și sîntem convinși că se va face. Va fi aceasta una din dovezile cele mai grăitoare de dragostea pe care bucureștenii o poartă orașului lor, bătrînului și totuși veșnic tînărului lor București.

Fig. 241 — Locuință din cartierul lacurilor avînd pereții și balconul împodobiți cu verdeață. (P.B.)



*

La capătul acestei lungi și zbuciumate istorii a Bucureștilor — mult mai lungă decît jumătatea de mileniu care s-a scurs de la prima mențiune documentară sigură: 20 septembrie 1459 — o concluzie se impune cu puterea evidenții; ea este recunoașterea vitalității și energiei bucureștenilor, a puterii lor de muncă, a încrederii lor în viitor. Grație acestor însușiri, au putut ei să-și dezvolte continuu așezarea și învingînd nedreptatea, trecînd peste năvăliri, războaie și ocupații, ca și peste calamități naturale — cutremure, inundații, molimi — să facă din satul modest de odinioară, anterior întemeierii țării, frumoasa metropolă de astăzi.

Potențate la maximum în zilele noastre, orchestrate unitar și armonic, aceste însușiri asigură Bucureștilor un viitor strălucit.

Cu gîndul la acest viitor, aducem un recunoscător omagiu tuturor celor care aci în București, și pretutindeni, pe întreg cuprinsul pămîntului românesc, au muncit, au luptat și au suferit pentru o viață mai dreaptă, mai bună și mai frumoasă.

BIBLIOGRAFIE

1. G. M. Ionescu, *Istoria Cotrocenilor, Lupeștilor (Sf. Elefterie) și Grozăveștilor*, București, 1902, XIX + 558 + VII p. in 8°; 2. A. Veress, *Bibliografia româno-ungară*, II, București, 1931, XII + 397 p. in 8°; 3. D. Caselli, *Grădina breslelor*, în *Gaz. mun.*, III (1934), nr. 131; 4. D. Caselli, *Grădina preotului Ilie de la Cotroceni*, în *Gaz. mun.*, III (1934), nr. 140; 5. I. C. Băcilă, *Planul bălții Cișmigiului*, în *Bucureștii-Vechi*, I—V (1930—1934), p. 47—49; 6. D. Caselli, *Grădina Botanică*, în *Gaz. mun.*, nr. 196; 8. Primăria Municipiului București, *Planul director de sistematizare decretat la 9 mai 1935. Memoriu justificativ și lanuri*, București (1935), 164 p. in 4°, cu ilustrații și planuri; 9. D. Caselli, *Chioșcul lui Ipsilante de la Herăstrău*, în *Gaz. mun.*, V (1936), nr. 232; 10. G. Zerva, *Călătoria lui Evlia Celebi-Efendi*, în *Bul. Com. ist. a României*, XVI (1937—1938), p. 247—281; 11. G. Potra, *Grădinile capitalei*, în *Gaz. mun.*, VIII 1939), nr. 400; 12. Radu Rosetti, *Odinioară...*, București (1942), 271 p. in 8°; 13. Nadejda Gr. Romalo, *Leordeni*, în *Bul. Com. mon. ist.*, XXXVIII (1945), p. 54—63; 14. G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, 463 p. in 8°; 15. R. Laurian, *Peisagistica, Parcuri și grădini*, București (curs poligrafiat); 16. Rică Marcus, *Parcuri și grădini în România*, București, 1958, 315 p. in 4°; 17. Dinu C. Giurescu, *Anatefterul, Condica de porunci a vistieriei lui Constantin Brîncoveanu*, în *Studii și materiale de istorie medie*, V (1962), p. 353—503; 18. Raul Călinescu, *Excursii în împrejurimile capitalei*, București, 1962, 168 p. in 8°; 19. *București. Ghid*, București, 1962, 390 p. in 8°; 20. M. Nicolae-Golfin, *Cîteva date și documente privind activitatea horticultorului Leyvraz în București*, București (ms.); 21. Dr. N. Vătămanu, *Din istoricul grădinilor publice: Parcul Kisseleff și Cișmigiul*, București (ms.).

●

INDICE *

* Acest indice a fost întocmit, după indicaţiile mele, de către Vasile Radu, bibliograf şef serviciu la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România. Îi aduc şi pe această cale mulţumirile mele călduroase.

Prescurtările utilizate în acest indice sînt:
Arhimandrit = arhim.
arhitect = arh.
biserică = bis.
bulevard = bd.
călător = călăt.
comună = com.
Constantin = Const.
croitor = croit.
doctor = dr.
Gheorghe = Gh.
inginer = ing.
judeţ = jud.; judeţ, funcţia nu s-a prescurtat
localitate = localit.
locuitori = locuit.
logofăt = log.
manuscrise = mss.
mănăstire = mre.
Moldova = Mold.
negustori = neg.
paharnic = pah.
pentru = pt.
populaţie = pop.
postelnic = post.
profesor = prof.
rîu = r.
sat = s.
săpături = săpăt.
sfînt = sf.
societate = soc.
spătar = spăt.
stolnic = stol.
stradă = str.
Ţara Românească = Ţ. Rom.
ţesătorie = ţesăt.
vezi = v.
vistiernic = vist.
voievod = vv.
vornic = vor.

Redactor responsabil : FELICIA MARINCA
Tehnoredactor : MINA CANTEMIR

Dat la cules 28.12.1965. Bun de tipar 01.02.1967. Apărut 1967. Tiraj 8680 ex. legate 1/1 pelior. Hîrtie tipar înalt ilustrații de 100 g/m². Format 540×840/8. Coli ed. 70,29. Coli tipar 59,5. Planșe tipo 8 + offset 5. A. nr. 10.556/1965. C.Z. pentru bibliotecile mari 9R. C.Z. pentru bibliotecile mici 9R(L001).

Întreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918",
Str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97, București,
Republica Socialistă România
Comanda nr. 3009.

